ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ МАНАШ ҚОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ

KOZYBAYEV UNIVERSITY

«ТІЛДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕРДІ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІНІҢ ҚАЗІРГІ ПАРАДИГМАСЫ»

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ

МАТЕРИАЛДАРЫ

23 СӘУІР 2024 Ж.

МАТЕРИАЛЫ

МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

23 АПРЕЛЬ 2024 Г.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті

«Тілдер мен әдебиеттерді зерттеудің теориялық және әдіснамалық аспектілерінің қазіргі парадигмасы» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы

МАТЕРИАЛДАРЫ

(23 сәуір)

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции «Современная парадигма теоретических и методологических аспектов изучения языков и литературы»

(23 апреля)

Петропавл
2024

УДК 001
ББК 72
С56

Издается по решению Научно-технического совета
Северо-Казахстанского университета
им. М. Козыбаева (протокол №8 от 24.04.2024 г.)

Редакционная коллегия:
Сабиева Е.В. – директор института языка и литературы;
Бейсенбаева А.С. – заместитель директора по учебной и воспитательной работе;
Тагудретова Б.Б.– заместитель директора по научной работе и менеджменту качества;
Кадыров Ж.Т. – к.ф.н., профессор, заведующий кафедрой «Казахский язык и литература»;
Таласпаева Ж.С. – к.ф.н., профессор кафедры «Казахский язык и литература»;
Какимова М.Е .– к.ф.н., заведующая кафедрой «Германо-романская филология»;
Ахметова Т.А. – к.ф.н., заведующая кафедрой «Практический казахский язык»;
Мисяченко С.В. – к.ф.н., заведующая кафедрой «Русский язык и литература»;
Исмагамбетова Л.Ш.– м.п.н., заведующая кафедрой «Иностранные языки»;
Крылова Л.А. – д.ф.н.,профессор кафедры «Русский язык и литература»;
Саркенқызы А. – к.ф.н., ассоциированный профессор, начальник кафедры языковой подготовки Академии Национальной гвардии Республики Казахстан;
Макарова О.В. – к.ф.н., заведующая кафедрой русского языка как иностранного ФГБОУ ВО «Тюменский государственный медицинский университет»;
Дроботенко Ю.Б. – д.п.н., доцент, заведующая кафедрой педагогики, «Омский государственный педагогический университет»;
Назарова Н. А. – к.п.н., доцент, заведующая кафедрой иностранных языков, «Омский государственный педагогический университет».

Рецензенты:
Таласпаева Ж.С. – к.ф.н., профессор кафедры «Казахский язык и литература»;
Саркенқызы А. – к.ф.н., ассоциированный профессор, начальник кафедры языковой подготовки Академии Национальной гвардии Республики Казахстан.

С 56 «Современная парадигма теоретических и методологических аспектов изучения языков и литературы». Материалы Международной научно-практической конференции. – Петропавловск: СКУ им. М. Козыбаева, 2024. – 610 с.

ISBN 978-601-223-704-7

Настоящий сборник составлен по материалам Международной научно-практической конференции «Современная парадигма теоретических и методологических аспектов изучения языков и литературы», наМ. Козыбаева.

Основные направления работы конференции: современные подходы к анализу произведений разных жанров, изучение языковых явлений в аксиологическом и прагматическом аспектах, исследование текстов в условиях межкультурного диалога, решение методических проблем преподавания языка и литературы в современном образовательном пространстве.

Сборник предназначен для преподавателей вузов, средних, средних специальных учебных заведений, студентов, магистрантов, аспирантов, а также для широкого круга читателей, интересующихся современными разработками в области филологии.

УДК 001
ББК 72

ISBN 978-601-223-545-6 (общий)

© СКУ им. М. Козыбаева, 2024

UDC 81-2

THE CONNECTION BETWEEN NATIONAL-CULTURAL AND ASSOCIATIVE INTERPRETATION OF COLOUR IN THE ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

Dmitrieva Elizaveta Andreevna
juravlikjur@gmail.com
3d Year Student of OSPU, Faculty of Art
Omsk, Russia

Smagina Irina Leonidovna
Smagina-IL@mail.ru
Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of OSPU
Omsk, Russia

Abstract: The article is devoted to the study of the influence of the national-cultural aspect on the interpretation of colour in the English and Russian linguistic world views. The database of phraseological units with colourisms in the Russian and English languages was selected and analyzed as materials for the study. Surveys were conducted on the “Reddit” platform among modern speakers of the above languages in order to follow the evolution of colour interpretation.
Key words: colour, culture, language, meaning, interpretation, phraseological units.

Аңдатпа: Мақала әлемнің ағылшын және орыс тілдеріндегі суреттеріндегі түстерді түсіндіруге ұлттық-мәдени аспектінің әсерін зерттеуге арналған. Зерттеу үшін материалдар ретінде орыс және ағылшын тілдеріндегі колоризмі бар фразеологиялық бірліктердің базасы таңдалды және талданды. Түсті түсіндірудің эволюциясын бақылау үшін “Reddit” платформасында қазіргі тілдердің спикерлері арасында сауалнамалар жүргізілді.
Кілт сөздер: түсі, мәдениеті, тілі, мағынасы, түсіндірмесі, фразеологиялық бірліктері.

Аннотация: Статья посвящена изучению влияния национально-культурного аспекта на трактование цвета в английской и русской языковых картинах мира. В качестве материалов для исследования была выбрана и проанализирована база фразеологических единиц с колоризмами в русском и английском языках. Для того чтобы отследить эволюцию трактования цвета, на платформе “Reddit” были проведены опросы среди современных носителей приведенных языков.
Ключевые слова: цвет, культура, язык, значение, интерпретация, фразеологические единицы.

It is hard to diminish the impact of lingua cultural aspect according to which culture should be understood as the totality of everything learned by a person during his life in society. The person is connected with the code of his/her native language, which indicates belonging to a certain group by specificity of thinking. This could be proved with a great variety of research on the topic.

Colour is a basic linguistic concept and a category between concrete and abstract, physiological and associative. Its individual and collective perception can be a convenient instrument for studying differences in mentalities and worldviews of different linguistic groups.

This research is relevant due to the importance of colour meanings in the linguistic picture of the world, and the influence of their interpretation on the perception of objects of digital and man-made creative work.

Personal aspect of this research is conditioned by the fact that in our professional engagement, colour is the main instrument for transmitting information, and the interpretation of its meaning by the viewer and the customer plays a crucial role.

The study was conducted for a better understanding of colour in unbreakable connection with its symbolic meaning by comparing different linguistic cultures, Russian and English and its historical and modern interpretation.

As a base of this research were picked up and analyzed phraseological units with colourisms in the Russian and English languages. As well as traditional symbolic meanings of colours for understanding their original historical interpretation. In order to track changes in interpretation of colour through the time and determine the relevance of original meanings for modern society were conducted surveys among speakers of the above-mentioned languages.

The aim of this research is to make a conclusion by comparing the initial and modern interpretation of colours within one culture, and by comparing the features of meanings of colours in different cultures.

The survey of English-speaking population was carried out on the Internet source “Reddit” in the academic research section, which means mainly among students. The survey of Russian-speaking population was also carried out among students. Young people are source of modern thinking. Each survey scored more than a hundred respondents. Importance for the study made respondents’ native language and their sensory and abstract associations regarding five colours: white, black, red, green and blue/light blue (constituting one category in connection with the similarity of interpretation and linguistic features of taken languages). These colours were picked due to the fact that judging by the base of phraseological units, they had a greater number of references and meanings.

White:

The word “white” in Russian language comes from a root meaning “to lighten, to shine, to glow”. The same situation is with the English “white”, meaning “bright, shining; clear”. This meaning is reflected by the phrase “White Light”, which is used very often. “White light is not nice for one, one’s not happy to see white light” [1]. The formation of this association is influenced not only by the figurative meaning of phraseological units, but also by verbal combinations. 12% of respondents mentioned that white is firmly associated with the concept of “light,” which is expected from both etymological and physiological points of view. “White way” [2] in English

phraseology means a brightly lit street; about 8% of respondents indicated “light” in their answers.

The most popular answers were concepts of “clearness, innocence, purity, sterility”, something untouched and unsullied, both in the literal sense of the absence of dirt, and in the figurative sense of the sinlessness of man. The percentage of respondents who answered this way was 69% among English speakers and 59% among Russian speakers. This is reflected in such phraseological units as “In a white coat, White and fluffy.” “Whiter than white”. In English culture, this meaning appeared in Old English.

The bride’s white clothes reflect the same meaning. 3% of English-speaking respondents mentioned wedding and marriage in their answers, while Russian-speaking respondents didn’t mention it at all.

For both cultures meanings of kindness and something good are common, this is a basic meaning, especially for folklore, where white and black are opposed like good and evil. In phraseological units “white-glove service, black and white, mark with a white stone” white means “kind, good, caring”. “White magic” in both languages means good intentions, just as “white lies”. However, the survey results showed that now this concept is not very popular, about 3% among both groups.

White is a ground colour for Christians, it is a symbol of sanity, one of the oldest meanings of this colour. “White Tsar, White Birch, White Izba” – means holiness, but the meanings associated with religion are actual for only 3%. Among the English-speaking population they sounded much more often and made up 10%. It is curious that in matters of religion and weddings, the English-speaking population shows more attachment to traditions.

Answers regarding “lightness, tenderness”, “peace and tranquility” were popular among both groups. The white flag is a symbol of peace and surrender, as well as a white dove. English-speakers compared white to a literal cold, ice and freezing, while Russian-speakers told about emotional coldness, indifference, and detachment. Interesting notion about death: despite the fact that Russians have such phraseological units as “To see white light, white light at the end of the tunnel, in white slippers” – associated with death, Russian-speakers didn’t mention it in their answers, while mentions of death in answers of English-speakers made up 5%.

Another rather literal meaning of the unknown, emptiness and absence of something, popular both among Russian speakers 13%, PU “Blank spot, Gap in knowledge”, and among English speakers 22%.

Confirmed by numerous examples of “White bone, White hands, White people”, the meaning of nobility and aristocracy, the consequences of pedantry and accuracy, was often found among Russian speakers, about 10%, while it was almost never found among English speakers.

Meanings such as “fear, fright, anxiety” which were popular for phraseological units of both cultures “White with fear, white as a sheet, white like a ghost, a white-knuckle ride” were almost not mentioned by both English and Russian speakers.

Meaning “boring” is uniquely natural for English respondents (10%), and it is confirmed by the phrase white bread.

Black:

The etymological origin of the word “black” is not entirely clear, however, judging by the most ancient sources where “black” is mentioned, it rather meant not blackness itself, but the absence of colour and light; the literal meaning of darkness is reflected in the multiple meanings of both languages. “It’s black for black, black as a raven’s wing, black as a dog’s guts, black as a sweep, black as night, pitch black” [1]. Among respondents, this is one of the most popular associations (26 and 23%).

Metaphorical meaning of black is absence of anything connected with light. Lack of kindness and purity which means “evil, malice, deceit, cruelty”. Mythological meaning of demonic, evil powers is one of the most common meanings of phraseological units mentioning black in both languages. “Black work, black day, black line, to hold in black body, black forces, black army, black thoughts, black hour, to be in someone’s black books, a black mark, a black spot, black-hearted” [2]. English-speaking respondents scored 14% regarding “evil, bad”, 11% regarding everything associated with “scary and frightening”, 7% regarding the demonic, mystical, occult. Interestingly, in the answers of Russian speakers, these categories were not found or were found much less frequently (the only thing that was at least somewhat significant was fear which scored 6%), despite the fact that these are basic meanings in Slavic culture and mythology, as is in the Christian religion.

“Sadness and depression” and all similar emotions were also popular in surveys, 34% among English-speakers, though in phraseological units it is not a frequent meaning “Look black – look gloomy, the black dog – depression”. Among Russians more than three times less frequent – 10%. “Blacker than a cloud, black thoughts, black melancholy.” The meaning of “death” and the whole topic of “sorrow, mourning and cemeteries”, as expected, took first place, 38% among English speakers, and 23% among Russian speakers. “Black River, Black Raven, Black Stone, Black Tulip” are harbingers or symbols of death. In both cultures, black clothing is a symbol of mourning and funerals.

Meaning of black which appeared only by the 20th century as a symbol of “style, grace, elegance, formality and nobility” is a consequence of the fashion revolution “Something is new black”. This meaning is of equal popularity with the basic traditional meanings of black like evil, sadness, and death among modern respondents. However, this meaning is not found in phraseological units, only in the most modern ones, such as “Black tie event/affair.” Meanings “Elegance, style,” as well as the related meanings “formality, seriousness” each scored 10% among English speakers. Among Russian speakers, even more − 16 and 11%, respectively, the meanings of “wealth, status, nobility, elitism” were also mentioned frequently − although historically “Black people” are peasants, ordinary people who work physically, it is one of the first historical interpretations of the color black.

Red:

Historically, red means a lot for Russia and the Russian language. Etymologically it has a quite unique meaning – beautiful, valuable, good, it is the main meaning of phraseological units such as “Red girl, Red fellow, Red yard, Red day, Red month, Red time, Red childhood, Red ringing, Red death in the peace, to live in goodness and in redness is well in a dream, there even spring is not red, but our spring is red, we live happily, and die happily, Red sun, Red children” − everything means beauty, value, joy, something good, festivity “Runs like a red thread, Red diploma, Red board, In a red corner, Red word, Red price, Red book” − have the meaning of the best, ground or exceptional [1]. However, among the respondents these meanings were not mentioned very often: for “happiness and joy” − a little more than 1%, “beauty and luxury” − 5%, “triumph, victory, holiday” − 8%. Even among English speakers, “happiness and joy” have 3%, although in the English idioms, red almost has no “positive” meanings. (As in Russian ones there are practically no negative meanings).

Basically, in English red means shame and embarrassment “Red as a turkey, cock, cherry, lobster”, related to the Russians “Redden like a tomato, Red like a lobster” [2]. In the survey, they are almost not mentioned.

It was assumed that regarding history Russians unique associations will be connected with patriotism, and it was confirmed because associations like “homeland, your people, unity, victory” made up about 6%.

In English phraseological units, red has a unique meaning of “bureaucracy, bankruptcy, government and financial fraud”, “Red tape, Red-tapist, A red ribbon, The red, white and blue, Red coat, Red cap, Red box, be in the red, put in the red, out of the red, Red ink, not have a red cent”, but such interpretations were practically not found among the respondents [2].

All cultural differences in the case of red according to the survey results turned out to be insignificant despite the fact that, unlike black and white, red has more unique historical interpretations. Time buffered it. Among English-speaking respondents, the most popular meanings were “anger, anger” − 82%, among Russian-speaking respondents − 30%, “passion, lust” − 47% and 28%, “love, romance” − 31% and 21%, “heat, warmth” − 21% and 15%, 16% for “danger, anxiety” in both surveys. Respondents from both cultures remained faithful to global cultural symbols of passion and love. And also “anger, cruelty, war and murder”.

Green:

Obvious and almost literal meanings of green are nature, plants, and environment. (46%, 29%) Phrases: “Green Garden, Green friend, Green belt, God’s green earth.” Among phraseological units, the meaning of “inexperience, youth” are also common, and in Russian variations they have rather a minor connotation. “Young green, still quite green, Green head, Green youth” [1].

While in English ones “Green as grass, A little green, be not as green as one is cabbage-looking, green as a gooseberry, green horn, in the green, a green old age” green means fresh and young [2].

Russians had a unique meaning of green – warmth and summer.

English-speakers also had a unique meaning of green. They connect this color with jealousy and envy in PU “Green-eyed monster, Green with envy”. They scored almost 19%. The meaning of “money” found in the phraseological phrase: “Green stuff Greenwash, green paper, long green, green stamps” in the survey amounted to almost 7%. Also, English-speaking respondents often mentioned ecology and concern for nature in their answers unlike Russian-speaking respondents, who didn’t mention it in their answers.

Blue/Light blue:

In addition to more literal and less abstract associations with “sky and sea”, as well as the transfer of their inherent meanings of “depth, breadth, immensity, wildness, unbridledness”, the survey included the meanings of “happiness” − 8% each, reflected in the phraseological phrase: “Blue bird”. In both languages there is a phraseological phrase “bluestocking” associated with books, knowledge, and intelligence. Such associations scored 6-7% among both groups.

The most popular categories were “calmness, relaxation, tranquility”, which, in our opinion, also comes from associations with the sea and sky; this meaning is not found in phraseological units; blue, on the contrary, is often compared with strong emotions, both positive and negative. “Sadness and gloominess” scored 47% among the English-speaking population, which is expected, as one of the meanings of the word blue is sad. FE: “In a blue funk, to feel blue” [2]. The Russian-speaking segment indicated such options much less often – 9%. This meaning does not appear in PU. Unique associations are “romanticism, tenderness, sensuality” − 9%, they can be confirmed by the phrase “Blue flower, give a bluebell” [1].

Conclusion:

Concerning the results of the study and analyzing them, we can highlight some features:

− the tendency of the English-speaking population to be more unanimous in their interpretations as they had less variation in interpretations and higher percentages;

− the interpretations are closer to traditions and to the original phraseological interpretations;

− the Russian-speaking population deviated from traditions more. Unique meanings appeared less often and with less mention;

− the most popular meanings were most often common to both languages;

− the general picture for Russian and English is conditionally the same, especially “at high levels”;

− differences and uniqueness appear more likely at levels of 10% or less.

Thus, we can conclude that it is possible to track the influence of the national and cultural aspect on colour associations by comparing selected languages, but it will not be so significant. The differences and similarities found in more traditional sources are undergoing significant changes in modern polling.

BIBLIOGRAPHY:

1. Федоров А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка. − М.: Астрель: АСТ, 2008. − 828 с.
2. The Free Dictionary by Farlex. − Feasterville, 2024. − URL: https://idioms.thefreedictionary.com (дата обращения: 28.03.2024).

UDC 811.111'373.45

LEXICAL PECULIARITIES OF THE BRITISH AND CANADIAN VARIANTS OF THE ENGLISH LANGUAGE

Iogina Angelina Olegovna
liogina1308@gmail.com
M. Kozybayev NKU 1st year student,
Petropavlovsk, Kazakhstan

Vassilyeva Olga Mihailovna
olga.vassilyeva.eng@gmail.com
M. Kozybayev NKU senior lecturer,
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: The article explores the distinct lexical characteristics found in the British and Canadian English, highlighting the nuances that set these two varieties apart. It delves into how historical, cultural, and geographical factors have contributed to the development of unique vocabularies in each variant. The British English features a multitude of regional dialects while the Canadian English exhibits a blend of British and American influences by incorporating elements of American English, particularly in terms of vocabulary related to trade, handcraftsmanship, technology, and everyday life.

Keywords: dialects, canadisms, language varieties, lexical peculiarities.

Аңдатпа: Мақала Британдық және канадалық ағылшын тілдеріне тән ерекше лексикалық ерекшеліктерді зерттейді, бұл екі нұсқаны бір-бірінен ерекшелендіретін нәзіктіктерге баса назар аударады. Ол тарихи, мәдени және географиялық факторлардың әр нұсқада бірегей сөздіктердің дамуына қалай ықпал еткенін зерттейді. Британдық ағылшын тілі көптеген аймақтық диалектілермен сипатталады, ал канадалық ағылшын тілі британдық және американдық әсерлердің қоспасы болып табылады, Американдық Ағылшын элементтерін біріктіреді, әсіресе сауда, қолөнер, технология және күнделікті өмірге қатысты терминологияда.

Кілт сөздер: диалектілер, канадалықтар, тілдік сорттар, лексикалық ерекшеліктер.

Аннотация: Статья исследует отличительные лексические особенности, характерные для британского и канадского английского, подчеркивая тонкости, которые отличают эти два варианта друг от друга. Она углубляется в то, как исторические, культурные и географические факторы способствовали развитию уникальных словарей в каждом варианте. Британский английский характеризуется множеством региональных диалектов, в то время как канадский английский представляет собой смесь британского и американского влияний, интегрируя элементы американского английского, особенно в терминологии, связанной с торговлей, ремесленным мастерством, технологиями и повседневной жизнью.

Ключевые слова: диалекты, канадизмы, языковые разновидности, лексические особенности.

There are many English-speaking people in the world. The differences in English depending on the region of the world are an amazing and multifaceted linguistic phenomenon. The national language, as a means of communication for a large community of people known as a nation, represents a highly complex whole, consisting of an infinite number of variations that are unified in their essence and yet distinct at the same time. The concept of a national variant of the English language refers to the distinctive characteristics, vocabulary, pronunciation, and usage patterns that develop in a specific region or country where English is spoken. These national variants reflect the influence of local culture, history, and linguistic evolution [1].

Several factors contribute to the emergence and formation of national variants of English.

– Historical development (For example, the Norman Conquest in 1066 and the subsequent interactions with Old French laid the foundation for differences in vocabulary and linguistic structure of English).

– Colonial and imperial history (The spread of the British Empire led to English being adopted and adapted in various parts of the world. The interactions with indigenous languages and cultures influenced the formation of distinct variants).

– Geographical isolation (Geographic isolation can lead to the development of regional dialects and linguistic features. In places like Scotland, Wales, and Ireland, geographical factors have contributed to the formation of distinct variants).

– Cultural influences (Local culture, customs, and traditions shape the way English is spoken in a particular region. For instance, American English has been influenced by the diverse cultural landscape of the United States, leading to variations in vocabulary and expressions).

– Language contact and borrowing (Interactions with other languages result in the borrowing of words and expressions. For example, Australian English incorporates terms from Indigenous languages, and Canadian English reflects influences from French due to the country's bilingual history).

– Media and globalization (The global spread of English through media, technology, and international communication has led to the emergence of global English variants. However, each country's unique linguistic history and cultural context continue to shape its national variant) [2].

The study of the lexical features of the English language is a key aspect for effective teaching of foreign languages since it helps to clarify and understand cultural characteristics, which in turn provide deeper interaction with the language community and broaden horizons in the field of culture and society. The national lexical features of the English language help to adapt to local contexts, avoid misunderstandings in the language environment [3].

The term "Canadian English" was first recorded in a speech by Reverend A. Constable Geikie addressed to the Canadian Institute in 1857. This term continues to be used in the contemporary context when describing this linguistic phenomenon [4].

Canada has linguistic elements, phrases, expressions or unique words that are characteristic of the Canadian English and called canadisms. These linguistic features distinguish Canadian English from other variants of the English language. Some Canadisms may also include cultural references or terms specific to Canadian institutions [5].

Lexical borrowing is one way to increase the lexicon of a language. After lexical borrowings are integrated into the receiving language, they may experience different degrees of adjustments in terms of phonology, morphology, and semantics. The French and British were not the first inhabitants of the territory that later became Canada. Thousands of years before their arrival, this land was home to diverse indigenous cultures, each with their own language [6].

When the European settlers came, they encountered many things that were already familiar, and many natural phenomena received European names: *bay, river, mountain, birch, eagle, cod, deer duck, grasshopper, slush and snow* − all these are words borrowed from European languages. Despite this, in several cases words were borrowed from indigenous languages. Several examples of indigenous loanwords in North American English are *chipmunk, husky, igloo, raccoon, skunk, and wigwam*. But it should be taken into account that the main contribution of indigenous languages to Canadian English lies in the names of places in Canada, which few modern Canadians think about: the names Niagara, Ontario, Ottawa, Quebec, Toronto, Canada itself [7].

Exploring the differences between British and Canadian versions of English provides a fascinating overview of how the language has evolved and adapted to different cultural and historical contexts. British and Canadian English have different spelling of words. In this case, Canadian English has a noticeable influence of the American version of English. For example, the endings of the verbs "-ize" in Canadian English are "organize" and "realize", while in British English they are "organise" and "realise". Or the loss of the letter "u" in words such as "neighbor", "favor" and "color".

The Canadian version of English has its own unique words and expressions. For example, pencils for drawing in Canadian English will be "pencil crayons", and in British English they are "coloured pencils". The British "coach station" is called "bus depot" by Canadians. But the French word "serviette" is used equally in both Canadian and British English, with possible slight differences in the type of napkins [6].

For Canadianisms, narrow professional usage was typical. Single-word Canadianisms complement the thematic groups denoting flora and fauna, articles of clothing, means of transportation, relief and features of the geographical environment, culinary terms, names of structures, etc. New areas of concentration for Canadianisms also emerge, which denote:

a) names of professions: "sealer" – seal hunter, "furrier" – fur hunter, "Northman" – a hunter going on wintering, "trader" – fur trader;

b) names of officials: “governor” – head of a trading post, “agent” – government official in charge of Indian affairs, “master” – senior employee of a fur company;

c) names of residents by place of residence or origin: “French” – Franco-Canadian, “Mountaineer” – an Indian from eastern Quebec or Labrador, “settler” –a newcomer;

d) types of snow or ice: “jam” – ice jam across a river, “barricade” – ice jam at the riverbank, “candles” – icicles formed from the melting surface of the ice, “crust”, “pan” – floating ice floe;

e) names of hunting tools conditioned by the development of hunting economy: “hap” – cover, “slip” – pack, “deadfall” – trap, “stopper” – plug.

There were a lot of Canadianisms of English origin that appeared in the 19th century, and many of them underwent shift in meanings. For example, “bag” – a leather bag for pemmican, “snow” – a type of late apple, “rye” – rye whiskey, “packer” – a carrier, “dust” – golden sand, “leader” – a lead dog in a team).

During this period, other thematic groups also required supplementation, such as:

a) names of types of activities (“fur-hunting” – trapping furs, “bronco-busting” – breaking in a wild horse, “portaging” – carrying cargo from one river to another);

b) political terms: “confederate” – supporter of Confederation, the union of seven provinces into the Dominion of Canada;

c) types of sports: “puck” – hockey puck, “hockeyist” – hockey player, “rugby”, “defenseman” – defender;

d) terms from the field of education: “trustee” – a member of a school board, “collegiate” – a type of secondary school;

e) gold mining: “dust” – golden sand, “col(u)r” – traces of gold in rock, “gold-hunter” – gold prospector, “pay-gravel” – gold-bearing gravel, “washing” – the amount of gold obtained in one washing, “Klondiker”, “stampeder” – participant in the Klondike Gold Rush [5].

Thus, it can be concluded that the Canadian variant of the English language, which was part of the North American distribution area of the English language, developed based on the English language of 18th-century Britain, brought to Canada by English, Scottish, and Irish settlers during the initial mass migration of the 19th century. Consequently, new lexical units appeared, and their number increased, contributing to the growth of the number of lexical units distinct from the American or British national variants.

French influence manifested through contact with French-speaking settlers in Canada. This contact led to the adoption of many words and expressions from French, explaining the presence of terms such as *canoe, esquimaux, caribou* in Canadian English.

The English dialect spoken in the province of Quebec is characterized by a strong influence of the French language. For example, “double window” or “storm window” – a frame with double panes, usually removable; “caleche” – the name of a

type of horse-drawn carriage; “whisky blanc” – an alcoholic beverage; “professor” – school teacher.

Southern Ontario located along the northern shore of the Great Lakes is currently the most densely populated part of the country. The significant role of this region in the early settlement of Canada led to the emergence of a specific set of political and cultural terms. For instance, “reeve”, “riding”, “continuation school” (secondary school), and “concession” (an area of surveyed land) [6].

Thus, the Canadian variant of the English language developed under the influence of American English on one hand and the British variant on the other, at the same time many terms and expressions in Canadian English were influenced not only by the English language but also by other cultural and linguistic influences, giving it its uniqueness and lexical richness.

There are also similarities between the Canadian version of English and the British one. For example, both British and Canadians will ask for “bill” in a restaurant or cafe, and the letter “z” will be pronounced as “zed”. But, on the other hand, there may be misunderstandings with the word “boot” – in British English it is a storage place at the back of the car, and in Canadian it is a shoe [7].

An important fact is that a certain portion of the lexicon in the Canadian variant shares identical meanings but differs in spelling and pronunciation compared to the American national variant of the English language. Let us examine a comparative analysis of lexemes belonging to this group, focusing on the following words [8]:

Canadian English	**American English**
sedan 4-door	saloon car
sofa	chesterfield
phonograph	record
druggist	pharmacist
rubbish collector	garbage collector

Linguists conducted a study regarding the preference of Canadians in Montreal for using Americanisms or Britishisms in the Canadian English variant. The results of the study revealed that 75% of Canadians out of 100% prefer to use American variants of words. For instance, Canadians instinctively use words associated with the American variant instead of the British variant [8]:

American English	**British English**
back-yard	back-garden
sugar-bowl	sugar-basin
sidewalk	pavement
taxes	rates
street-car	pull-over
undershirt	vest
flash-light	torch

candy	sweets
street-car	tram
wrench	spanner

Researchers noted the age of the respondents in terms of their preference for British or American variants. Canadians of middle age, especially those with one parent born in the United Kingdom, tend to prefer the British variant. Survey participants with Canadian-born parents, on the other hand, favored the American variant, indicating the commonality between the American and Canadian variants.

Residents of Montreal also show a preference for using the following words [8]:

Preferences for American English	**British English**
apartment	flat
living-room	sitting-room
hall	passage
glue	gum
pants	trousers
clothes-pin	clothes-peg
janitor	caretaker
roomer	lodger
Boundary	frontier
deck (of cards)	pack
pitcher	jug

The lexical differences between British and Canadian English are the result of a complex interaction of historical, cultural and geographical factors. It can also be noted that British and American English, as well as French, influenced the Canadian vocabulary, creating rather non-obvious words and bringing features to Canadian English. These differences reflect the richness and diversity of the English language in different parts of the world and emphasize the importance of context to fully understand the lexical features of each variant.

BIBLIOGRAPHY:

1. Аракин В.Д. История английского языка: учебное пособие. – Изд. 2-е. – М.: Физматлит. – 2003. – 272 с.
2. Syaputri W. Cultural understanding in English language learning // Journal of Literature and Linguistics. – 2021. - #1(1). – pp. 27-34
3. Быкова К.К. Понимание контекста иноязычной культуры в обучении иностранным языкамю Воронежский государственный университет. Режим доступа: https://www.rgph.vsu.ru/ru/science/sss/reports/12/bykova.pdf (Дата просмотра: 11.11.2023)
4. Azwan A. The contrastive linguistics between American, British and Canadian English // Research Gate publications. – 2018. – 13 p.

5. Новоселова М.А. Канадский английский // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – №1. – 2010. – С. 87-91
6. Boberg Ch. Canadian English. Access mode: https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/canadian-english (Accessed on 20.12.2023)
7. Лехин И.В. Словарь иностранных слов. Издание 6-е. – Издательство "Советская энциклопедия". – Москва. – 1964г. – 784 с.
8. Stylistic classification of the English vocabulary. Access mode: https://sgpi.ru/user/44/umk/Stylistic%20Classification%20of%20the%20English%20Vocabulary.pdf44/umk/Stylistic%20Classification%20of%20the%20English%20Vocabulary.pdf (Accessed on 19.11.2023)

UDC: 371.123:378:811.111

WHY ENGLISH BECAME AN INTERNATIONAL LANGUAGE

Syrymbetova D.S., Umurzakova T.E., Zhussupova A.R.
dinaras81@mail.ru, *suluayimau@mail.ru*, *anarik1007@inbox.ru*
Senior lecturers of "Foreign languages" department, NCJSC NKU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: This article is about the importance of the English language in countries and the world. The prerequisites and reasons why English has become an international language, the importance of the English language in the modern world, and its consequences are considered. With the transition of mankind to a new phase of development, called the information society, the English language has received additional advantages largely because the revolution in the field of information technology and communication systems occurred primarily in the United States.
Key words: international, global language, modern communication systems, Internet, information, culture, computer.

Аңдапта: Бұл мақалада біз ағылшын тілінің елдер мен әлем өміріндегі маңызы туралы айтып отырмыз. Ағылшын тілінің халықаралық тілге айналуының алғышарттары мен себептері, қазіргі әлемдегі ағылшын тілінің маңыздылығы және оның салдары қарастырылады. Адамзаттың ақпараттық қоғам деп аталатын дамудың жаңа кезеңіне өтуімен ағылшын тілі қосымша артықшылықтарға ие болды, бұл негізінен АҚШ-та ақпараттық технологиялар мен байланыс жүйелерінің төңкерісі болды.
Түйінді сөздер: халықаралық, жаһандық тіл, заманауи коммуникациялық жүйелер, Интернет, ақпарат, мәдениет, компьютер.

Аннотация: В данной статье речь идёт о значении английского языка в жизни стран и мира. Рассматриваются предпосылки и причины, по которым английский язык стал международным языком, значимость английского языка в современном мире и ее последствия. С переходом человечества на новую фазу развития, получившего название информационного общества, английский язык получил дополнительные преимущества во многом благодаря тому, что революция в сфере информационных технологий и систем связей произошла в первую очередь в США.
Ключевые слова: международный, глобальный язык, современные коммуникационные системы, Интернет, информация, культура, компьютер.

English has not become an international language as quickly as it seems. It all started back in the XVII century, when England ceased to be a country that was being conquered, and became a conquering country, having succeeded very well in this matter. The English navy was one of the strongest in the world. All sea routes were subject to the British. Most of the land-half of the territory of North America, many countries in Africa and Asia, Australia, and India − was under the rule of the British crown. English is undoubtedly the language of global communication. It unites many people around the world. To understand exactly why English has become successful in this regard, it is necessary to immerse yourself in history. Even though English is in third place in terms of the number of people who speak it, it is very important on the world stage [1].

The English language has penetrated all corners of the globe. At that time, the most important task for England was to establish trade relations. Naturally, the language of the dominant and more developed country has pushed local languages into the background. The golden rule has worked here − whoever has gold rules, chooses which language to speak. England gave an impetus to the emergence of the world economy and the development of international relations in the XVIII century, it was English that was used for trade.

In different periods of development, only one country remained the leader. Until the XVIII century, it was Spain and France. But at the end of the XVIII century, the British Isles became one, thanks to the industrial revolution that took place at that time. The British realized that to get ahead, they needed to fill the world market with their products. The main task of England was to establish trade relations. English goods had to stand out for their high quality. The Industrial Revolution, which replaced handcraft, has just made it possible to raise the quality of manufactured goods. At this point, the UK is starting to actively sell its products in different parts of the world. By the beginning of the XIX century, England was becoming a country with which other major countries wanted to cooperate. For the cooperation to take place, it was necessary to learn English. After the colonized countries gained independence, cooperation with Great Britain continued, as did the English language. Firstly, people are used to it, and the locals have mastered it well. Secondly, there were not enough words and terms for trading [2].

Even when the colonized countries gained independence, trade relations with Great Britain continued to develop, and the English language remained. Firstly, because the languages of the conquered countries lacked the right words: there were no terms for trade. Secondly, English was already ingrained in this area and the locals knew it well. Those who wanted to earn their bread had to communicate in English.

But then why didn’t English become the mother tongue in Asian and African countries? Because the British did not move to these countries as massively as, for example, to America, and did not spread their language, culture, and way of life. Great Britain introduced a system of government and education into the conquered countries. English was used in certain areas, but it was not the language of

communication, the language of the people.

In India, the English language is much more entrenched than in many other countries. For 30% of Indians, English is their native language. Although more than 400 languages are used in India besides Hindi, only English is the second official language [3].

The Rise of America

The United States has become another English-speaking center. After the Second World War, the United States occupied a dominant position on the world stage. As the influence of this country on other countries grew, this led to an increase in the popularity of the English language around the world. Most countries were recovering their position, while America continued to develop economically, politically, and diplomatically. At the same time, English is becoming one of the official languages of NATO. Even though there was no official language in America, there was a policy of displacing other languages, all documents were drawn up only in English. Learning other languages has been banned in many states. This policy has also borne fruit in the growing popularity of the English language.

Another good reason that predetermined the use of English as an international language is the conquest of the New World, America. The British were not the only settlers. In addition to English, French, Spanish, German, and Dutch were spoken in America. At the beginning of the XX century, the question of national unity arose acutely: something had to unite the country and the people who lived in it. The English language acted as a link in this case.

In the United States, there was a strict policy of displacing languages, even though there is no single official language in America. Official documents were drawn up only in English. In many states, education in all languages except English has been banned. This policy has borne fruit. If the American government had not supplanted other languages, Dutch, Spanish, or any other language could have become the national language. Then and now we would not talk about English as an international language.

In the 1970s, there was an oil crisis. Most of the financial resources, technologies, and resources were concentrated in oil-producing countries, where the language of cooperation was also English. All this led to the need to learn a language for cooperation [5].

The number of international students in American and British universities was increasing. For them, proficiency in English was a guarantee of survival and success. In general, English language proficiency has become important at a professional level.

The dominant role of the English language began to manifest itself in all spheres of public life: in the cultural industry, in international enterprises, in science, tourism, and information networks [4].

In the second half of the XX century, England faded into the background, and the American era began. After the Second World War, most Powers were concerned about rebuilding their countries. In turn, the United States suffered less

than the rest and continued to develop in all directions: economically, diplomatically, politically, and militarily. The country has been particularly active in developing economic relations. America made the right choice by continuing the English tradition. American goods flooded all countries. Naturally, a common language is needed to implement an economic transaction, and English has become that language again. Why? Probably for the same reason as in the XVII century − whoever is stronger is right.

The influence of the United States has increased over time. But it's not enough just to win the championship, it's important to keep it. If trade played a key role for England in the XVIII century, then America occupied its niche in history for other reasons:

1. The advent of the computer and the Internet

It is beneficial for any country to have an international language. Being one of the most powerful countries in the world, America pursued a language policy precisely in the direction of the globalization of its language. The key role was played precisely by the fact that two inventions appeared in the United States, without which our life is unthinkable - the computer and the Internet. These means of instant information dissemination have greatly contributed to the globalization of the English language.

2. The fashion for the American way of life

In the second half of the XX century, the United States looked very attractive against the background of post-war and dilapidated countries. The "American Dream" seemed to be ideal, and residents of different countries sought to somehow get closer to this ideal, and language is one of the ways to get closer. Films, music, and youth movements came to us from overseas and brought English-speaking culture with them.

Why is English an international language today

1. English is the world language

To date, English has become an international language, it is the most widely spoken in the world. For more than 400 million people, it is their native language, for 300 million it remains a second language, and another 500 million speak English to some extent.

2. English is the language of trade and business

In many countries, English occupies a very important place as the language of diplomacy, trade, and business. 90% of global transactions are concluded in English. Global financial funds and exchanges operate in English. Financial giants and large corporations use English regardless of which country they are located in.

3. English is the language of education

English is the most popular foreign language in schools. The most prestigious universities in the world are English-speaking. In countries where English is the second official language, students prefer to study in English. Knowing English allows you to get a good education and build a successful career.

4. English is the language of travel

The large-scale travels of the British for two centuries have borne fruit. In the XXI century, English is the language of travel. No matter which country you go to, you will be understood everywhere in English. At the hotel, in the restaurant, at the bus stop, you can talk to the locals.

5. English is the language of science and technology

English has become the language of the XXI century − the century of technological progress and information technology. Today, all instructions and programs for new gadgets are written in English. Scientific reports, articles, and reports are published in English. 90% of Internet resources are in English. The vast majority of information in all fields − science, sports, news, entertainment − is published in English.

6. English is the language of youth

English has become the language of youth culture. American actors, actresses, and musicians have been and remain the idols of more than one generation of people. Hollywood is still the undisputed leader of the film industry today. Iconic American action movies and blockbusters are watched in English worldwide. Jazz, blues, rock and roll, and many other styles of music that are still popular came from America.

7. English is a universal language

In addition to all of the above, English is beautiful, melodious, and easy to learn. English has one of the richest vocabularies in the world, but at the same time, it has a simple grammar. The words themselves are attracted to each other, forming concise and understandable sentences. The international language should be simple and understandable to everyone. Perhaps we are very lucky that it was such a simple language that united the world.

With the advent of modern communication systems such as social networks, English, like Russian, has not only acquired some changes but also further consolidated its popularity among the world's population. Since social networks are an international phenomenon, users acquire new habits, transform the language, and make it one that would be understandable to everyone and accepted by everyone [7]. In business communications, English is used in a less formal version, which makes it simpler and more capacious.

Before the advent of communication systems, both the computer and the Internet appeared, which were also invented in the USA. These inventions have undoubtedly played a big role in the globalization of the English language, as they are the means of instant transmission and dissemination of information.

English culture is also the reason why English has become a global language. American films, music, and books are very popular in different countries. They are not only interesting in themselves, but also make English the preferred international language. At the beginning of the XX century, American jazz and pop music, jeans, and sneakers became incredibly popular. Young people wanted to be in America, so many studied English, which was associated with the freedom and success of teenagers in the United States.

The tendency for English to displace other languages can lead to serious consequences. For example, to focus exclusively on the culture of English-speaking countries. The proof of the enormous influence of the English language is its fusion with other languages. For example, with Russian. Youth slang consists of modified English words. Some words have become part of everyday life: “talk show”, “athlete” and other similar words of English origin. Therefore, it is important to pay attention to multilingualism, that is, the ability to communicate in many foreign languages [8]. However, there are no prerequisites for English to cease to be an international language.

Thus, at present, knowledge of the English language is an indispensable attribute of a successful person.

BIBLIOGRAPHY:

1. Humboldt V. On the comparative study of languages about different epochs of their development / V. Humboldt // The history of linguistics of the XIX and XX centuries – Part 1. − pp. 73-84
2. Humboldt V. Language and philosophy of culture / V. Humboldt. – M.: Progress. − 1985. – 450 p.
3. Kish E. Philosophy of globalization / E. Kish // The age of globalization. – 2010. – № 2 (6). – pp. 49-70
4. Kornilov O.A. Linguistic worldviews as derivatives of national mentalities / O.A. Kornilov. – M.: Chero, - 2003. – 349 p.
5. Krystal D. English as a global language / Krystal D. – M.: The Whole world, - 2001. – 240 p.
6. Podzigun I.M. Globalization and global problems: philosophical and methodological analysis / I.M. Podzigun. – M., - 2003. – 384 p.
7. Serebrennikov B.A. The role of the human factor in language: Language and thinking / B.A. Serebrennikov. – M.: Nauka, - 1988. – 242 p.
8. Heidegger M. Language / M. Heidegger. – St. Petersburg, - 1991. – 21 p.

ӘОЖ 821.512.122

M. Baygut'un eserlerindeki dil özellikleri

Tagudretova B. B
Bilim Ustası, kıdemli öğretim görevlisi
t.bota_90_10@mail.ru
M. Kozibayeva Kuzey Kazakistan Üniversitesi
Petropavlovsk, Kazakistan

Özet. Makale, yazarın neolojizmlerini, lehçesini, modası geçmiş kelimelerin kullanım amacını, Markhabat Baygut'un çalışmalarındaki üslup özelliklerini analiz ediyor. Yazarın ortak dilimizin sözcüksel zenginliğini bolca ve rasyonel bir şekilde kullandığı gözlemlenmiştir. Özellikle insanların yaşamını ve yaşam tarzını tanımlama, manevi ve edebi mirası genç nesle aktarma becerisine dikkat edilmelidir. Güney bölgesine özgü kelime kullanımının özelliği de açık bir şekilde açıklanmıştır. Yazarın eserlerinin ana dilsel özelliği olarak yazarın neolojizmlerinin kullanımı, üslup karakterinin tanımı, dilimizde zamanın gerekliliklerine uygun olarak kullanılan yeni kelimeler, amaca yönelik sanatsal faaliyetler analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: stil, yazarın neolojizmi, lehçe, dil becerisi.

Аннотация. В статье анализируются авторские неологизмы, диалект, цель употребления устаревших слов, стилистические особенности в творчестве Мархабата Байгута. Наблюдается, что писатель обильно и рационально использовал лексическое богатство нашего общего языка. Особенно следует отметить умение описывать жизнь и образ жизни народа, донести духовное и литературное наследие молодому поколению. Также ясно описана особенность употребления слов, характерная для южного региона. В качестве основной лингвистической особенности произведений автора анализируются использование авторских неологизмов, определение его стилистического характера, новые слова, употребившиеся в нашем языке в соответствии с требованиями времени, целенаправленная художественная деятельность.
Ключевые слова: стиль, авторский неологизм, диалект, языковое мастерство.

Abstract: The article analyzes the author's neologisms, dialect, purpose of using obsolete words, stylistic features in the work of Marhabat Baigut. It is observed that the writer made abundant and rational use of the lexical richness of our common language. Especially noteworthy is the ability to describe the life and way of life of the people, to convey the spiritual and literary heritage to the younger generation. The peculiarity of the use of words characteristic of the southern region is also clearly described. As the main linguistic feature of the author's works, the use of author's neologisms, the definition of its stylistic character, new words used in our language in accordance with the requirements of the time, purposeful artistic activity are analyzed.
Keywords: style, author's neologism, dialect, language skills.

Edebiyat araştırmalarında yazarın bireysel tarzının belirlenmesi, dil zevklerinin sıralanması çok önemli bir konudur. Aslında, kurguda imajı yaratmanın ana malzemesi kelime olduğu için, sanatçının dilsel zenginlikleri, onu kullanma becerilerini ve hayatın gerçeklerini tasvir etmede zarafeti tanımlaması ile birlikte eserin ana sanatsal düzeyini de yansıtır. Eserin sanatsal kalitesi artıyor, okuyucunun çekiciliği, çekiciliği, yazarın kelime seçme becerisiyle giderek daha fazla bağlantılı.

M. Baygut, kazak dilinin sözcüksel katmanına derinlemesine dalmış ve ondan gerekli her şeyi öğrenebilen yetenekli yazarlarımızdan biridir. Kelimenin hazinesine bolca hakim olabilir ve onu her zaman ifade fikriyle ilişkilendirebilir.

O. Bokey, Altay'ın büyük şairidir ve M. Baygut, Güney Kazakistan'ın kutsal topraklarından sanatsal söz ustasıdır. Açıkçası, herhangi bir yazar yorulmadan birçok sanatsal araç arar, böylece en içteki düşüncelerini, temeldeki besleyici duygularını okuyucusuna hitap edecek şekilde aktarabilirler. Bu bağlamda bir yazar için en önemli şey dilin sanatsallığıdır. "Bir sanat eserinin dili, sanatsal kompozisyonun bir unsurudur. Kurgunun dili, edebi dilin işlevsel tarzlarından biri olarak kabul edilmektedir. Ve sanat eseri tarzı, yazar tarafından kasıtlı olarak kullanılan bir dil araçları sistemidir. Edebi yöne, eserin konusuna, imgelerin inşasına, sanatçının yaratıcı kimliğine bağlıdırlar. Bireysellik tarzı karmaşık bir olgudur" diyor K.Ensebaeva bir araştırma makalesinde [1, s. 6].

Eserde yazar, yüklem fikrini bermek'in imgeleriyle ve dil aracılığıyla işleme imgeleriyle ifade eder. Sadece bir kurgu eserinde tasvir edilenler değil, aynı zamanda tasvir edilme şekli de büyük önem taşımaktadır Bir yazarın kendi sözünü kullanma şekli "nasıl", onun sanatsal yeteneğine bağlıdır. dünya. Sanatçı, imzası olan yaratıcı bir kişidir. Silahı bir kelimedir, onu kullanma, konuşma, oynama, mecazi bir

kelimeden sanatsal bir imaj yaratma yeteneğidir. Sanatsal bir imgenin yaratılmasının kökenleri genellikle karakterin dilindeki kelime dağarcığına dayanır, okuyucu üzerinde konuşma biçimleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Konuşulan dilin kelime dağarcığının bileşiminin büyük bir grubu lehçelerdir. Bununla birlikte, edebiyatta, yazarın çalışmalarında lehçelerin kullanımı hakkında çeşitli düşünceler ve çelişkili görüşler vardır. Yine de, yerel dilsel özelliklerin dilsel zenginliklerin bir yansıması olduğunu ve sanatsal çalışmanın halk yaşamının bir aynası olduğunu düşünürsek, lehçeyi kullanmayan yazar daha az ya da çoktur. Bunun nedeni, her lehçenin kendi sanatsal tarzına sahip olması, yazarın doğduğu bölgedeki insanların tarihi, hayatı ve yaşamı hakkında fikir vermesi ve bir kez daha kahramanın imajını ortaya çıkarmadaki etkinliğini kanıtlamasıdır. "Her bölgenin yazarlarının kendi bölgelerine, köylerine tanıdık gelen sözleri olmasına rağmen, edebi eşdeğerleri, varlığın kullandığı anlar dilbilimciler (S. Amanzholov, S. Sarybayev, vb.), yazarların kendileri, diğer halkın temsilcileri tarafından da konuşulmaktadır" [2, s. 223], diyor bilim adamı R. Sizdik.

Yazarın içinde büyüdüğü çevre, Güney Kazakistan bölgesine özgü dilsel uygulamaları, özellikle de sıradan insanların konuşmalarında sıklıkla bulunan yerel kelimeleri kullanarak tasvir edilen çevrenin yaşamının gerçekçi, gerçekçi bir tanımında rasyonel çözümler yaratır. Yazarın çalışmaları hakkında yorum yapan araştırmacıların çoğu, M. Baygut'un özellikle sanatlılığı, dilin aranması olarak adlandırmasının birçok lehçe kullanmasının bir dezavantaj olduğunu düşünmüyor. Yazarın kendisi nedenini araştırıyor. Bunu şöyle söylüyor: "Eserde diyalektik kelimeleri hem yazarın sözünde hem de karakterin dilinde farklı durumlarda kullanıyorum. Güney, batı, doğu, kuzeyin eşsiz sözleri tüm Kazaklara yabancı değildir, edebiyatta kalmalı, korunmalıdır. Halkın ağzında, dilde ama kitaplarda, kağıt üzerinde, kurgu eserinde değil. Örneğin," kozipaya " yalnızca güney bölgesinde kullanılmaktadır. Zhetysay, Maktaral, Saryagaş'ta yetişir. Bende kozpaya adında bir kitap var. Kitabın adını da kasıtlı olarak koydum. Pamuk yetiştirmekten Güney'in suçu değil. Teşvik edilmeli, herkes "heyecanlı" kelimesini bilmeli.

"Taupiste", fındık ailesinin (antep fıstığı) bir ağacıdır. Karatau'nun Alatau'ya yaklaştığı bölgede Boztorgay geçidindeki Taupisteli köyünde sadece Kazakistan'da yetişiyor. Öyleyse açıklayacağım, yazacağım. Bence bu yazılarımda korunacak ve edebi dilimizin gerçek bir malı olacak." Coğrafi bölgenin doğal özelliklerine, her bölgenin halkının kendi geleneklerine, yerel meslek türlerine bağlı olarak telaffuz edildiğinden, diğer bölgelerin temsilcilerinin karşılığı yoktur. Bu sadece yerel halkın diline özgü olduğu için, lehçe olmasa da lehçe bir karaktere sahiptir [3, s. 153].

Mevcut aşamada, Kazak dilinin sosyo-sosyal faaliyetlerinin büyümesi ve gelişmesi nedeniyle, lehçelerin ulusal edebi dilin zenginleşmesinin kaynağı olduğu görüşleri dile getirilmeye başlandı. Bu bağlamda yazar, eserlerinde yerel dilin özelliklerini kullanır, bu bölgeye renk katar ve eserin özgünlüğünü artırır. Olağanüstü zarafeti ve becerisiyle, anlatılan olaylara göre bölgeye özgü dilsel birimleri kullanarak kahramanın imajını aktarmada, tarihi iyileştirmede sanatsal bir işlevi yerine getirir. Markhabat Baygut'un eserlerindeki lehçelerin daha derinlemesine

analizi sırasında, doğru, kasıtlı olarak uygulanan yerel özelliklerin etkili bir dilsel ifade aracı olduğuna ikna olalım.

Yazarlar ayrıca çeşitli sanatsal amaçlar için lehçeleri karakterlerin ağzına koyarlar. Karakterin ikna edici, kapsamlı bir tasviri için birçok fırsat sunarlar. Karakterin dilindeki diyalektizmler, edebi dilden ziyade günlük yaşamda konuşulan dilin normlarına yönelik eğilimi ifade eder. Karakterin kişiliğinin ifade edildiği diyalogların en sık kullanıldığı gerçeği göz önüne alındığında, bu her şeyden önce insan davranışının, ifadenin açık ve özlü anlamlı bir tasvirine rasyonel bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Bir kurgu eserindeki diyalog, anlık görüntüleri ortaya çıkarmak için daha fazla harcanmaktadır. Çünkü kahramanın duygusal durumu, iç ruhun hissi, şaşkınlık, kahramanın o andaki hayal kırıklığı vb. diyalogda belirgindir.

Dilin yeni kelimelerle zenginleştirilmesi, toplumun yaşamıyla yakın ilişki içinde ele alınmaktadır. Yazarın kelime dağarcığının bolluğunu, dilsel özgüllüğünü belirleyen bir başka kaynak da yazarın neolojizmleridir. Şair-yazarların edebi dil fonuna yeni kelimeler getirmeleri çok nadirdir. Bunu yapabilmek için yazarın, zamanının ötesinde dilin gelişim süreci üzerinde yakın kontrole sahip, sosyal yaşamla dolu yetenekli olması gerekir. Toplumun yaşamında meydana gelen değişiklikler beraberinde yenilik, yeni bir kelime, yeni cümleler getiriyor. Bu Marhabat Baygut'ta da oldu. Yeni kelimeler arasında hem kendi anlamda kullanılan kelimeler hem de ikame anlamında kullanılan kelimeler – yeni karşılaştırma yerini yeni bir sıfata bırakmıştır. Fakirin yeni sözleri farklı şekillerde, farklı şekillerde inşa edilmiştir. Bunlardan bazıları daha önce Kazakça'da kullanılmamış kelimelerdir. Bazıları- kelimenin kökü daha önce olmasına rağmen, Baygut'ta olduğu gibi, eklem eklerinin eşlik ettiği kelime grubu yeni bir sanatsal anlam kazanmıştır. Yazarın eserlerinde, yazarın neolojizmleri, genel olarak toplumsal gelişimin ve zamanın gerçeklerini daha net ve net bir şekilde açıklamak, tasvir edilen gerçekliğin daha doğru bir şekilde temsil edilmesi, hızlı bir şekilde anlaşılması, eylemlerin anlaşılması ve kahramanın psikoljik durumu için epitetler ve mecazi sıfatlar şeklinde giderek daha fazla harcanmaktadır. Yazarın kullandığı bu tür dilsel özellikler, bağlama bağlı olarak netlikleri, gösterişlilikleri ve doğruluklarıyla öne çıkmaktadır.

Sanatçının günümüzde anlamı modası geçmiş, alışılmış kullanımından çıkmış ve konuşma dilinde bile çok sık dile getirilmeyen kelimelerin zengin kullanımı, ulusal değerin korunması, propaganda, tarihsel hafızanın yeniden canlanması gibi sivil, milliyetçi yön (konum) ile birlikte sanatsal potansiyellerinin doğru bir şekilde tanınmasına ve başarılı bir şekilde kullanılmasına tanıklık etmektedir. Yazar, bugün var olmayan tarihsel sözlere, arkaizmlere ve kavramların isimlerine mükemmel bir şekilde hakim oldu – hepsi (ipek kumaş), dembel (kırbaç), bosmoynina (tas Şokpar), abagan (çit), delege (kızların ulusal başlığı) ve bunları eserlerinde yaygın olarak kullandı [3, s. 161].

Bu bağlamda, iki yüzyıla tanık olan yazarımız, üçüncü binyılda yaşayan topluma ayak uydurarak eserlerine neolojizmleri aktif olarak uyguluyor. Yazarın bayrağında kullanılan neolojizmlerin çoğu "imaj yapıcı», «yanıtlayan», «imaj»,

«lipoksasyon», «taşkayak» (bilardo), «yönetim kurulu üyesi», «pisager», «üçüncü binyıl», "aracı" vb. [4, s. 213].

Yazar tn asil, besleyici, rasyonel dili seçmeye çalıştım. Eşsiz yolunu, edebiyat dünyasına damgasını vurmaya çalıştı. Aynı satırda, Markhabat'ın her dil kullanımında yerel dilin özellikleri, ister eski bir kelime ister yeni bir kelime olsun, kelimelerin tercihleri özellikle önemlidir. Ve bunda yeni ve tanıdık bir şey var - yazarın dilinin bir bütün olarak Kazak diline aşina olması, kökeninin Kazak köklerinde olması. Her fakir insanın, her kelimeyi seçip düşünerek nasıl büyük bir zarafet gösterdiğine tanık olduk.

Markhabat Baygut, kendine özgü tarzını, sanatsal nesirde imzasını bırakan bir yazardır. Her olayı, detayı, karakteri tanımlamak için her kelimenin kullanılması, yalnızca gerekli olanın yaratılması, beklenmedik bir şekilde yeni bir kelimenin icat edilmesi, eskisinin yeniden canlanması - tüm bunlar yazarın yeniliğinden, karakteristik özelliklerinden bahseder. Bu özellik-zaman geçtikçe-bu yazarın edebiyatta bıraktığı bir iz, üslup olmaya devam ediyor. Sonraki nesilde rol modeli yol, gelenek haline gelir.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Еңсебаева, К.К. Көркем мәтін және кейіпкер тілі:Монография. – Өскемен:С.Аманжолв атындағы ШҚМУ баспасы,2012.-156 б.
2. Сыздық ,Р. Сөз құдіреті. – Алматы: Атамұра,2005. – 272 б.
3. Байғұт, М. Бұла бұлақ. Әңгімелер. – Алматы: Раритет, 2012. –384 б.
4. Байғұт, М. Оқу залы. Әңгімелер. – Алматы. ҚазАқпарат,2009. – 344 б.

ӘОЖ 81.139

ДИАЛОГ КӨРКЕМ СӨЗДІҢ ӘДЕБИ ТҮРІ РЕТІНДЕ

Акмағамбетова Б.Е., Кадыров Ж.Т., Кеңес М.С.
М. Қозыбаев ат. Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл қ.
bibigul1013@mail.ru

Андатпа. Мақалада көркем мәтіндегі диалог мәселесі қарастырылады. Көркем мәтінде диалогтың ерекшелігі, оның басталуы мен аяқталуы, тұтастығы мен толықтығы бар екені атап көрсетіледі. Диалог құрылысындағы – диалог-әңгіме, мінездеу, талас сынды түрлері мысалдар арқылы көрсетіледі. Диалогтік жағдайларды талдау кезінде автордың ұстанымы, оның шығармада қарастырылған мәселелерге қатынасы, сонымен қатар эпикалық және драмалық шығармалардан ерекшелігі анықталады.

Кілт сөздер:Диалог, роман, монолог, әңгіме, сюжет, кейіпкер.

Аннотация. В статье рассматривается проблема диалога в художественном тексте. В художественном тексте подчеркивается специфика диалога, его начало и конец, целостность и полнота. В построении диалога на примерах показаны такие виды диалога, как

диалог-рассказ, характеристика, дискуссия. При анализе диалогических ситуаций выявляется позиция автора, его отношение к проблемам, рассматриваемым в произведении, а также его отличие от эпических и драматических произведений.
Ключевые слова: Диалог, роман, монолог, рассказ, сюжет, персонаж.

Abstract. The article examines the problem of dialogue in a literary text. The literary text emphasizes the specificity of the dialogue, its beginning and end, integrity and completeness. In constructing a dialogue, examples show such types of dialogue as dialogue-story, characterization, discussion. When analyzing dialogic situations, the author's position, his attitude to the problems considered in the work, as well as its difference from epic and dramatic works are revealed.
Keywords: Dialogue, novel, monologue, story, plot, character.

Диалог арқылы адамдар бір-бірімен тығыз қарым-қатынас құрып, рухани, мәдени байланыс орнатып, күнделікті өмір тіршілігінен хабардар болады, қоғамдағы өз орнын тауып, бағыт-бағдарын анықтайды. Роман жанрын зерттеуші М. Бахтин айтқандай: «Шындықты іздеудің диалогтық әдісі дайын шындыққа ие болғысы келетін нақты монологизмге, сонымен қатар, қандайда да бір шындықты білеміз деп ойлаған адамдардың сенімділігіне де қарсы қойылады. Шындық жеке адам басында туындамайды және болмайды, ол шындықты іздеуші адамдар арасында олардың диалогтік сөйлесуі кезінде туындайды» [1, 26 б.]. Көркем туындыдағы кейіпкердің өзара тілдік қатынасының негізгі формасы, сөз жоқ, диалог болып табылады. Прозалық туындының үлкен бір бөлігі болып табылатын көркем диалог айқын түрде белгілі бір құрылымдарға бөлініп, өзіндік шекарасы болатындығы жайлы тұжырым орыс тіл білімі ғылымында көп қарастырылған. Көркем диалог құрылымының ауызекі диалог құрылымынан айырмашылығы байланыс, анықталған аралық және берілген диалогтің мақсат-бағдарына байланысты екендігі де айтылады. Диалогтік тіл – репликалардан тұратын ұдайы қабылдаулар арқылы әсер ететін тілдік қызметте белсенді рөл атқаратын сөйлеудің түрі. Олай болса диалогтің өзіне тән ерекшелігі – екі немесе одан да көп тұлғалардың сөйлесудегі шұғыл сөз алмасулары болып табылады. Диалогтік тілдің негізгі құрылымдық және мазмұндық компоненттерін құрайтын екі адамның сөйлесуін әдетте реплика дейміз. Диалогтік тілге мазмұндық (сұрақ, жауап, толықтыру, түсіндіру, пайымдау, тарату, келісу, қарсыласу), тілдік этикеттің т.б. түрлері және репликалардың құрылымды байланысына тән.

Көркем шығарманы жарық дүниеге әкелуші, таныстырушы - автор. Автор сол шығарманың кейіпкері де, суреткері де сонымен қатар субъектісі мен объектісі болуы әбден мүмкін. Туындының басты тұлғасы, әрине – кейіпкер. Ал кейіпкерсіз ешбір шығарма болмақ емес. Туындының жан тебірентер оқиғалары, қақтығыстары, әлеуметтік жағдайы, бейнелі қызметін атқаратын басты әдісі – диалог. Кейіпкер болмысын, былайша айтқанда мінезін айқын танытатын тілдік тәсіл – диалог. Қазақ тіл білімінде белгілі әдебиеттанушы Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» еңбегінде диалогті шығарма

мазмұнына қарай жіктеп, «Сөйлестіру»-деп анықтаған [2, 592 б.]. Ал Мұхтар Әуезов диалогтік әдісті «Әңгімелестіру» деп түсініктеме береді [3, 231 б.]. Профессор Қажым Жұмалиев «Әдебиет теориясы» туындысында «Диалогті драмалық шығармалардың негізгі құралы» деп санаса, академик Зейнолла Қабдолов «Сөз өнері» теориялық зерттеулерінде диалогтің қызметі әдебиеттің көркемдік әдіс-тәсілдерімен сабақтасса нақты талданады деп атап, атын атап түсін түстеген. Диалог – белгілі бір уақытта адам мінезінің, сезімдері мен аспектілерін көрсететін тапқыр және қысқаша мазмұнды тәсіл. Тіл ғылымында М.Балақаев, Р.Сыздық, Е.Жанпейісов, М.Серғалиев, Б.Шалабай және т.б. еңбектерінде «Кейіпкер тілі» – диалогтің шығарма кезіндегі маңызы тұжырымдалады. Көркем шығармада кейіпкерге мінездеме берудің таптырмас құралы – диалогтің орны ерекше. Диалогтің құрылымы:диалогтік кіріспе, диалог, авторлық диалог сынды бөліктерден тұрады. Диалог құрылысындағы ремарка мен репликаның қайталануы диалогтің стильдік өзгешелігін танытады. Көркем туындыда диалогтің басты қызметі – диалог-әңгіме, мінездеу, талас сынды түрлері кейіпкердің ішкі жан дүниесін бет-ажарын, пікірін, күтілетін жағдайын, кейіпкерлердің ішкі болмысын, кескін-келбеті, қасындағы қосалқы басты, жанама кейіпкерлердің көзқарасын ашуға тайға таңба басқандай айқын көрсетеді. Диалог-әңгіме сюжеттің кейіпкер аузымен дамытылады. Кейіпкер сөзінің алғашқы қалыптасу кезеңі, даму сатысы сол кездегі көркем шығармалар негізінде талданып көрсетіледі. Академик М.Серғалиев зерттеулерінде диалогтің кейіпкер бейнесін, оның мінездемесін жасаушы қызметі қазақ жазушыларының шығармалары негізінде талданып ашылады. Қаһарманның дүниетанымы, басқа кейіпкерлермен қарым-қатынасы, сырт тұлғасы, ортасы, табиғат көріністері сынды көптеген шығарманың көркемдік қуатын арттыратын компоненттерді атай келе, ғалым: «Қандай туындының да негізгі тірегі, басты арқауы адам екені ежелден мәлім. Сондықтан адамның ой-түйсігі, мінез-қылығы, сөзі және олардың арасындағы үйлесімділік, сәйкестік белгі аталған компоненттердің ішіндегі жетекшісі болса керек», – деп, диалогтің қызметін айрықша белгілейді [4, 172 б.]. Диалог арқылы әр кейіпкердің сөз саптауына зер салуға болады. Мәселен, Сайын Мұратбековтің диалогке ерекше ұқыптылықпен қарайтындығы байқалады.

– Ұзақ ұйықтадың ба?

– Жоқ ұйықтай алмай жатырмын.

– Менің де ұйқым келер емес. Кейде осы ойлап-ойлап басым қатады.

– Нені?

– Өмірді де... Неліктен бұлай екен? Адам өскен сайын қайғы-қасіретті, мұңы көбейе беретін сияқты ғой. Автор бұл диалог арқылы отбасылық өмірге үйренісе алмай жатқан ерлі-зайыптылардың диалог-мінездеуін, таласын ашуға тырысады. Сайын Мұратбеков «Күсен-Күсеке» әңгімесінде Тұрғали мен Күсеннің бір-бірімен тәжілескеніне назар аудартады.

– Бұл жерге мен қойымды жаямын, — деді.

–Е, сенікі қой болғанда, немене, біздің бағып жүргеніміз қояншық па? Өзің қалай-қалай сөйлесесің?! – деп Күсен атын тебініп таяна берген.

– Жақындама! – деп Тұрғали оның атын басынан тартып-тартып жібереді.

– Ұрма аттың басына! – деп ақырып қалды. Тұрғали сазарған қалпы – Сақалыңа қарамаймын: мен сенің өзіңді де итше тепкілеймін, – деді тістеніп.– Әй, сенен келген тепкіні көріп алдым. Келші кәне!-деп күйіп кеткен Күсен атын тебіне ұмтылған: Тұрғали қамшымен жасқап маңайлатпады:

– Айтпады деме, енді бір сағатта кетпесең сазайыңды тартқызамыз! - деп ескертті де, кілт бұрылып шаба жөнелді . Күсеннің бойында адамгершілік қасиеті жоқ еместігін көруге болады.

Диалогті мінездеудің бірнеше түрлері бар. Атап айтқанда:

1. Бір кейіпкердің сілтеме сөзі арқылы екінші бір кейіпкердің мінездемесі жасалады.

– Сіз бір түрлі аз сөйлейді екенсіз,- деді Арай.

– Мені сынап отырсыз ба, жоқ әлде мінезіңіз сол ма? (О.Бөкей, «Жылымық»). – Оймауыттың жүрген жүрісінен, сөйлеген сөзінен айрықша бір еркіндік, ересектік сезіледі. Жүзіндегі беймәлім қуаныш уайым-қайғы көрмеген адамның еркелігін танытқандай. (Т.Әбдіков, «Өліара).

2. Екі кейіпкердің сілтеме сөзі (реплика) арқылы бір кейіпкерге екі түрлі мінездеме беріледі. Мысалы: – Жалпы Жанардың мінезі қызық. Аңқылдаған ақ көңіл. Ішіндегісін адамға ақтарып тастағанша асығады. Еш жанға жаулық тілемейді де, жатырқап жатсынуды білмейді,- деді Маздақ. – Әлбетте. Бірақ қырсықтығы да жетіп артылады, – деп Жақан Жанарды жақтыра қоймады.

3. Үш кейіпкердің «Сілтеме сөздерінен» бір кейіпкердің ортақ мінездемесі жасалады. Мысалы: – Өзі дүниеде қырсық, – деп әңгірледі Сағидолла малды әңгіме қылғанда Тоқанды қолымен көрсетіп. – Айтқан сөзіне жауап ала алмайсың. Нанбасаң, қараңдар... Тоқан, әй Тоқан, Тоқан деймін... Тоқан жауап бермеді. – Қой енді,- деді төрде отырған Ботбай Сағидоллаға ұрсып. Содан кейін шайынан бір ұрттап, жанындағы Сүйіндікке қарап: – Ол бір ғаріп, бейшара адам, әйел жоқ, бала жоқ, құдай басқа салғасын қайтсын, – деді даусын ақырындатып.

Диалог көркем шығарманың кез келген түріне тән. Лирикалық шығармалар эпикалық және драмалық шығармалардан ерекшеленеді, олардың диалог функциясы да әр басқа. Драмалық шығарманың орталығында диалог эпикалық образ кейіпкерінің сөйлеу дизайны және кейіпкердің басқалармен қарым-қатынасы арқылы ашылады. Лириканың негізі, бұл эмоция. Лирикалық шығарманың мәтінінде диалог лирикалық кейіпкердің өзімен сөйлесуі немесе диалогпен кейіпкердің оқырманмен әңгімесі көрсетіледі. Осы тұрғыдан

алғанда, лирика көркем мәтіндегі диалогтің функцияларын зерттеуге арналған материал ретінде қызықты. Жазушы және ақындар диалогті өз шығармаларында шебер пайдаланған. Мысалы, Мұқағали шығармаларын оқи отырып қыз бен жігіттің арасындағы диалогті жеткізуі мына өлең жолдары арқылы айқын байқалады.

« – Құс боп ұшып жоғалсам, не етер едің?
– Сені іздеумен мәңгілік өтер едім.
– Отқа түсіп өртенсем, не етер едің?
– Күл боп бірге соңыңнан кетер едім.
– Бұлдырасам сағымдай не етер едің?
– Жел боп қуып, ақыры жетер едім.
– Қайғы әкелсем басыңа не етер едің?
– Қойшы, сәулем, бәрін де көтеремін» - деп Мұқағали қыз бен жігіт арасындағы шынайы сезімді жоғары бағалап, шын сүйген, сенген адамға ешнәрсе кедергі бола алмайтынын осылай диалог арқылы жырлайды. Бұл өлеңді қыз бен жігіт айтысының бір түрі деуге әбден болатындай. Жігіттің қайсар да ержүрек екені, ал қыздың нәзік ерке қылығы осы өлеңде жақсы ашылған. Ал ақын Мұқағалидың сыр шертер досы, қазақ әдебиетінің жарық жұлдызы ақын Фариза Оңғарсынованың «Диалог» өлеңінде махаббат тақырыбын мәңгі өлмейтін тақырыпқа келтіргендей іспеттес.

– Сенсіз қалай күнелтем -үйленейік, жүр, еркем!
– Мен сүймесем, не етеміз?
– Әлі-ақ сүйіп кетеміз, үйренісіп күні ертең.
– Сүймей, күймей, зар қылмай, өмір құру – бір қайғы: сыйласудан тағдырдай шын махаббат тумайды.

Осы өлең жолдарынан махаббаттың сезім арнасының берілуі, диалогтің сұрақ жауабы ерекше күшейтіп тұрғаны анық жеткізіліп тұр. Эпикалық әдеби шығарманың авторы кейіпкерлердің диалогі арқылы көркем идея мен авторлық идеалды білдіреді, бұл баяндаудың объективтілігі туралы әсер қалдырады. Эпостағы көркем сөйлеу элементі ретінде диалогті талдау шығармадағы кейіпкердің бейнесін ашуға, кейіпкерге деген авторлық қатынасты және көтерілген мәселені анықтауға, сондай-ақ лирикалық кейіпкердің ішкі әлемін толық ашуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, эпоста көркем сөйлеуді ұйымдастыру тәсілі ретінде диалогтің болуы міндетті емес. Драмадағы эпикалық диалогтен айырмашылығы, ол негізгі семантикалық жүктемені көтеретін көркем сөйлеуді ұйымдастырудың негізгі формасы болып табылады: драмалық диалог шығарманың тарихы мен сюжеттік оқиғалары туралы ақпаратты ашады. Көптеген лирикалық-эпикалық жанрлар үшін диалог оларға тән объективті, эпикалық компонентті бейнелеу тәсілі ретінде де маңызды. Сонымен қатар, лироэпоста диалогтік сөйлеу көбінесе ауызекі интонацияға ие. Ақырында, бастапқыда субъективті және монологиялық әдеби түр ретінде қабылданған лирика кең мағынада диалогті оқырманмен және әлеммен қарым-қатынасының бір түрі ретінде қарастырады.

Сонымен қорыта келгенде, көркем шығармадағы диалогтің қызметі сан алуан. Диалогтің мінездеуші қызметінің рөлі жоғары. Диалогтік жағдайларды талдау кезінде автордың ұстанымын, оның шығармада қарастырылған мәселелерге қатынасын, яғни авторлық бағалау жүйесі мен авторлық идеалды қарастыруға болады. Диалог құрамындағы лексикалық құралдарға назар аудару керек. Осылайша, диалог түрлі шығарма құрылымының маңызды элементі болып табылады, кейіпкерлердің образын ашуға, авторлық позицияны анықтауға, сонымен қатар мәтіннің көркемдік идеясын қалыптастыруға көмектеседі. Көркемдік диалогтің ерекшелігі көркем-бейнелі ойлау процесін бейнелеуге қабілетті эстетикалық функциямен анықталады. Жазушының шығармаларындағы жетекші орын диалогтікі. Диалогтің көмегімен жазушы бүкіл мәтінді жасап, онда әңгіме сюжеті байланып, автордың, кейіпкерлердің көзқарастары ұсынылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. 7-ші басылым. – М.:Современная Россия, 1979. – 318 б.
2. Байтұрсынұлы А.(2022) Әдебиет таңытқыш. Қазақ тілінде/– Астана: «Алашорда» ҚҚ – 592 б.
3. Серғалиев М.(1994) Мұхтар Әуезов және көркем шығарма тілі. – Алматы. – 231 б.
4. Серғалиев М. (1995) Көркем әдебиет тілі. – Алматы. Мектеп. – 172 б.

ӘОЖ 82-3

Т.СӘУКЕТАЙДЫҢ «СҮЙЕК» ӘҢГІМЕСІНДЕГІ ДӘУІР БОЛМЫСЫ

Арысбек Ақерке Мейрамбекқызы
arysbekakerke@gmail.com
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің
6В011707-Қазақ тілі мен әдебиеті ББББ-ның 4 курс студенті
Көкшетау, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада Тұрысбек Сәукетайдың шығармашылық мұрасына шолу жасалады. Автордың «Сүйек» әңгімесі тақырыптық-идеялық, сюжеттік-композициялық тұрғыдан қарастырылып, шығармада қаузалған тарихи мәселелер жан-жақты сараланады. Жазушының 1937 жылғы репрессия кезінде кезеңіндегі заман шындығын боямасыз сипаттаған бұл әңгімесі арқылы тарихи реалилер негізі айқындалып, тарихи шындық пен көркемдік шындықтың ара-жігі айқындалады. Әрі автордың образ жасау барысында кейіпкерлердң прототиптік негіздері, сюжет құраудағы шынайылық нақты сол дәуірдің қоғамдық-әлеуметтік формациясына сай берілуі байыпталады.

Кілт сөздер: сүйек, репрессия, заман шындығы, ұрпақ, зират.

Аннотация:В статье рассматривается творческое наследие Туруссбека Саукетая. Авторский рассказ «Кость» рассматривается с тематико-идеологической, сюжетно-композиционной точки зрения, и всесторонне дифференцируются исторические вопросы, поднятые в произведении, посредством этого рассказа, в котором писатель описывает действительность времени в период репрессий. 1937 года без цвета уточняется основа исторических реалий, выясняется отличие

исторической реальности от художественной реальности, а в процессе создания образа автора выявляются прототипические основы персонажей, достоверность сюжета. дано в соответствии с общественной формацией той эпохи.

Ключевые слова: кость, репрессии, современная реальность, поколение, кладбище.

Abstract: The article examines the creative heritage of Turussbek Sauketai. The author's story "Bone" is examined from a thematic-ideological, plot-compositional point of view, and the historical issues raised in the work are comprehensively differentiated through this story, in which the writer describes the reality of time during the period of repression. 1937, without color, the basis of historical realities is clarified, the difference between historical reality and artistic reality is clarified, and in the process of creating the image of the author, the prototypical foundations of the characters and the authenticity of the plot are revealed. given in accordance with the social formation of that era.

Key words: bone, repression, modern reality, generation, cemetery.

Қазақ әдебиетіндегі өзіндік идеяларымен, тақырып таңдаудағы талғамымен және проза саласында жазылған шығармаларда жанрлық жағынан даралану, сюжет жағынан өзгеше қаламгерлік қолтаңбасы айқын, шығармашылық табиғаты жағынан өзіндік ерекшелігімен дараланатын қаламгер – Тұрысбек Сәукетай екені даусыз. Адам тағдырын сипаттайтын шағын және көлемді шығармаларында әр түрлі қоғамдық-әлеуметтік жағдайлар боямасыз реалды түрде сипатталады. Шығармаға жан бітіріп, оны өнердің биік туындысына айналдыратын күй ол – әдебиеттегі адам бейнесі. Ал, әдебиеттің негізгі мақсаты – көркем образ арқылы шындықты, ақиқатты бейнелеу екені сөзсіз. Тәуелсіздік алғанға дейін өзгенің саясатына тәуелді болған елдің әдебиетінде көркем заңдар деңгейінде ашық ойлау көмескіленіп, тәуелсіздік жылдарында проза саласында жазылған шығармалар тақырыптық, жанрлық даралау тұрғысынан жаңа формацияға өткен болатын.

Қазіргі таңдағы прозаның өрісі тақырыптық жағынан ғана емес,жанрлық-поэтикалық жағынан да жаңғырып,әлемдік-мәдени үрдістердің белгілері байқалып отырғандығын көреміз.Адамдардың ғасырлар бойы ұмтылып келе жатқан бостандық пен тәуелсіздік руханилығын оятып,оның бар екендігін бағалап қана қоймай,бүгінгі жаңашылдықтарды талдауға,ұлттық бірегейлікті жаңғыртуға және байытуға бағытталған асыл мұраттарға қайта қол жеткізді. Зерттеліп отырған кезеңде қаламгерлік қарымы биік жазушылар заман ағымына ілесе отырып,қазіргі таңдағы өзекті мәселелерін шығармашылығында сюжеттік жанр дәстүрлеріне адалдық таныта білді. Оқырмандарға негізінен романдарымен кеңінен танымал Тұрысбек Сәукетай замандастарынан шағын шығармалары, соның ішінде әңгіме жанрының сюжетін шебер құруымен ерекшеленді.

Жазушылардың шығармашылық ізденісі тәуелсіздік жылдарында жасалған кейбір шағын жанрлық модельдерден айқын көрінеді. Тәуелсіздік алған жылдары әңгімелеу жанрын арнайы зерттеген ғалым Г.Балтабаева: «Мәселен, әңгімелеу жанры виртуалды, мистикалық мәнін дамытты. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әңгімелерінде жалғыздық, әлеуметтік-психологиялық аспектісінде шебер суреттелген. Сонымен бірге көркем шығарманың жаңа поэтикалық композициясын білдіретін аллегориялық, символикалық, гротескілік тәсілдер басым болды», – деп аяқтады. Демек, осы жанрдағы туындылардың алдыңғы оқиғаға қарағанда

көркемдік сипаты басқаша екені анық. Өйткені, әңгіме жанры ескерілген шығармаларда қазіргі оқиғалардың күтпеген бұраландары, кейіпкерлерді суреттеудің түрлері қарастырылған.

Біздің зерттеумізге сәйкес, Тұрысбек Сәукетай шығармаларындағы адам, қоғам проблематикасын, жаңа дәуір дәстүрі мен поэтикасының үйлесімділігін көреміз. Оның әңгімелеріндегі психология элементтері және дәстүрлі оқиғаларды суреттеу ерекшеліктері, адам табиғатын бейнелеудегі пейзаж ерекшеліктері, диалогтар мен монологтарды қолдану ерекшеліктері өз бетінше зерттеуді қажет етеді. Т.Сәукетай жазушылық жолды сонау Кеңес заманынан бастаған, дәстүрлерге адал және жаңа нәрсе іздеу мүмкіндігін жібермей,керісінше, құндылықтарды біріктіріп, ұлттық психологияның негізін құрай білді. Оқырмандарға негізінен романдарымен кеңінен танымал Тұрысбек Сәукетай басқалардан шағын жанрларда, соның ішінде әңгіме жанрында ерекшеленеді.

Қаламы қарымды жазушы әңгімедегі жанрлық заңдылықтарды сақтай отырып, өмір шындығын бейнелейтін шағын жанрда болса да жаңа жанрларды іздеуге шығады. Ол адам тағдырының қоғамдағы түрлі құбылыстар мен оқиғалармен байланысын аша отырып, өмір сұрақтарына жауап іздетеді. Ол адам тағдырының қоғамдағы түрлі құбылыстар мен оқиғалармен бай ланысын аша отырып,өмірдегі түрлі сауалдарға жауап іздейді. Мәселен, қазақ сатиралық әңгімесі «Сүйек» арқылы ақшаның басты құндылыққа айналғанын,адами талаптарын ескере отырып,ол сол кездегі қазақстандық қоғамның өткір мәселелерін бейнелеудің ерекше әдісін тапты. Қарымы мықты қаламгер өткен мен қазіргі тоталитарлық жүйенің қарапайым өкілі ретінде таразыны теңестіреді және шығармашылық таланты арқылы нағыз суреткерлік шеберлігін көрсетеді. Тұрысбек Сәукетайдың шығармашылығы қазіргі қазақ прозасында кейіпкерді бейнелеу принципімен,оның қазіргі заманның өзекті мәселелерін сипаттаудағы шындықты бейнелеуімен ерекшеленетінін көреміз.

Кейіпкер мен автордың өзара байланысы туралы Оралхан Бөкей: «Көркем шығармадағы басты тұлға – автордың өзі. Өйткені,басты сюжеттік желіні тауып,кейіпкерлерге әр түрлі әлеуметтік ауыртпалықтарды көтеріп, «сыбаға» таратушы автор». Сонымен, әр кейіпкердің өсу жолы,оның интеллектуалды өсуі,шығарманың «әкесі» жазушының қара басының хабаршысы. Тұрысбек Сәукетаевтың бірнеше сөзге көп мағына бере алатын шеберлігі шағын әңгімелерінен айқын көрінеді. Мәселен, «Сүйек» повесінің атауынан көрініп тұрғандай, бұл «Су сүзілмейді,сүйек үзілмейді» деген қазақ қағидасының мәнін ашады. Біріншіден,Әли әңгімесінің басты кейіпкері өткен күннің кейіпкері,бірақ оның өткендегі оқиғалар бір адамның ғана емес, бүкіл қазақ тарихының жүрегінде сақталған. Кеңес үкіметінің саяси сілкінісі көптеген адамдардың өмірін қиратқанын көп жылдар өткен соң адам ағзасының ақталуы туралы жеткізе білу үлкен шеберлікті қажет етеді. Тұрысбек Сәукетайдың мұндай шеберлігі әңгімесінде кеңінен көрінеді. Жоғарғы сотқа жолданған «...1937 жылы атылған сіздің ініңіз Ғали Тоғасов толығымен ақталды,өйткені оны айыптауға негіз жоқ еді...» [4], – делінген хабарлама бір ауылдың ғана емес,бүкіл қазақтың қуанышы ретінде сипатталды. Жазықсыз атылған Ғали Тоғасовтың ұлы тұлғасы туралы, әділеттілік

үшін күресі, жазасыздығы туралы естеліктерді ұтымды пайдаланады. Осы қиын күндерде сынға алынған адамгершілік, ерлік пен сатқындық оқырман жадында қайта жаңғырады. Сатқындық айыпталып, халқымыздың құндылықтары дәріптелді. Повесть жанрының адалдық пен әдептілік сияқты мазмұны салмақты тақырыпты романға сыйғызу үшін арнайы іздену мен жазу дағдыларын қажет етеді. Жазушының бұл әңгімесінде шығарманың мәні дүниетанымды,елдің дәстүрлі сипатын ашу, қазақтың дәстүрлі идеяларымен терең тамырлас өмірлік құндылықтардың құпияларын кейіпкер оқиғасымен ұштастыру болып табылады. . Басқаша айтқанда, жазушының бұл туындысында дәстүрдің көркемдік емес мәні: дүниетаным, тұжырымдама, идея, өмірлік ахуал, тарихи оқиғаның сипаты сияқты мәселелер қамтылған.

Автор психология заңдылықтарын шебер пайдаланып, кейіпкердің туыстарына деген көзқарасын, ауыл тұрғындарының жалпы көзқарастары мен жеке тұлғалардың ерекшеліктерін аша отырып, шығарманың атына терең мағыналық фон қосады. Т.Сәукетайдың бүгінгі еңбектерінде де ежелгі баяндау жанрының негізін сақтап, жанрлық-құрылымдық жүйеде оның дамуымен болатын өзгерістерді,жаңашылдықтарды сол деңгейде енгізуде. Себебі, белгілі әдебиет теоретигі М.Ахметов өзінің даму процесінде қалыптасқан шағын жанрлық хикаяның көркемдік құрылымы көп сатылы деп сипаттайды. Демек, әр жанрды құрайтын әр деңгей өзінің даму процесінде сол кезеңнің қасиеттерін де, эстетикалық талғам тұжырымдамасын да бойына сіңіріп, әртүрлі тарихи кезеңдермен сыналады. Ал жанрдың генетикалық жады әр кезеңнің «кодымен» қалыптасады. Көркем шығармадағы авторлар мен кейіпкерлер жүйесін талдаудың жаңа заманауи процесінің арқасында әңгімедегі «авторлық позиция», «авторлық бағдар» ұғымдарының мәнін жаңаша талдау принциптері болды деп айта аламыз. Оқиғаға тарихты енгізу әңгімедегі оқиғаны шебер ұштастыру, кейіпкерлерді әңгімеші және тыңдаушы ретінде жіктеу, олардың өзара қарым-қатынасы мен автордың жеке басы, тікелей қатысуы мен бейтараптығы, тек ғасырлар идеяларын тұжырымдау қабілеті, өткен мен бүгінді байланыстырып, бүгінгі оқырмандардың қызығушылығын оятады.

Осы тұрғыдан алғанда, Тұрысбек Сәукетайдың кез-келген шығармасының атауында терең мағынадағы символизм бар. «Сүйек» шығармасының тақырыбы және оның негізгі идеясы қазақтың ғасырлар бойғы ұлттық, адамзаттық бастауларының мәнін ашуға бағытталған. Адамның ет пен сүйектен жаратылған ішкі табиғатымен қатар, ол дененің әр мүшесіне және оның компоненттеріне ерекше назар аударып, ғасырлар бойы ұстанып келе жатқан ата-бабаларымыздың қадір-қасиетін еселей түседі. Тек мықты прозаик ғана жанр үшін ғана емес, сонымен бірге жазушы мен оқырман үшін де маңызды шағын ақпаратты көптеген мәліметтерді егжей- тегжейлі жеткізе алады. Мұнда «сүйек» ұғымы тарихи және этникалық айырмашылықтар туралы ақпарат ретінде көркем деталь ретінде қызмет етеді. Бұл деталь өнердегі бір ерекше белгі арқылы барлық мазмұнның мәнін анықтайтын ең маңызды көркемдік элементтің бөлігі болып табылатындығына байланысты. Детальдар арқылы жазушы халықтық білім негіздерін қысып, диалектикалық даму нәтижелерінің мәнін ой тереңдігін көрсете алатын белгі арқылы айқындайды.

Қазақтың білімінде қасиетті деп саналатын, терең философиялық астар беретін атаудың құндылығы жазушының шығарманың мәнін ғана көрсете алмайтын жалғыз қажетті сөзді ұтымды таба білуінде.

Шағын және орта көлемді шығармалар жанрының қысқалығына байланысты, онда қолданылатын бөлшектерді таба білу және қолдану үлкен шеберлікті қажет етеді. Т.Сәукетайдың әңгімелерінде осы тұрғыда аңыздар, өлеңдер және т.б. Жанрларды тастап, ол диалог, монолог, пейзаж сияқты поэтикалық детальдарды шебер үйлестіріп, оқиғаның, кейіпкердің мәнін ашады. Мысалы, ол талданған әңгімеде әңгіменің көркемдік қызметін шебер қолданды, композициялық құрылымын үйлестірді. Сиқыршының диалогтарды айту қабілеті де ерекше. Енді Гали сияқты арыстандардың қадірін білетін болсаңыз, бір-бірімен жанжалдасқандардың көпшілігінің назарын аударыңыз деді ол қыңырлықпен. «Неге ол күйе жағып, оны оққа байлап жатқанда сіз оған араша болмадыңыз?»[4,10].

Алайда, автор бұл сұраққа жауап беретін екінші тараптың пікірін назардан тыс қалдырмайды және сол арқылы елдің басына түскен трагедияның қаншалықты қайғылы және қиын екенін түсіндіреді. ....«Тіпті Кремльде жүрген Калинин де әйелін «халық жауы» ретінде түрмеге қамап жатқанда қалай күңкілдей білетін. Онымен бізде не бар? Жазушының осы қысқа әңгімесінде де сол кездің терең ғылыми тарихы,аңыздары мен шындықтары бар, олар әлі күнге дейін ғылыми құндылығы жоғары. Автор оны өз сөзімен сипаттап бермейді. Және бұл жағдайда көркем деталь функциясын қолдана отырып, оқырман әңгімедегі оқиғаның бейнесін көз алдына елестете алады. Ол оқиғаның негізгі желісін бұзбай, тек оны күшейтіп, нығайтады.

Әңгіменің ауыртпалығы қазақтың қан тазалығының ғасырлар бойғы отбасылық және рулық принциптерін дәріптеу. Өмірдің өткінші екендігін, ежелден түсінген біздің ата-бабаларымыз қайтыс болғаннан кейін артынан салауатты,саналы ұрпақ жалғасуын әрбір отбасы үшін ең бір қасиетті дүние деп санайды. Марқұм болып,бақилыққа аттанған адамды жер бесікке бөлеу- рухани мәдениетіміздің,төл менталитетіміздің баға жетпес құндылығының айқын белгісі. Марқұмның жатқан жері қайтыс болған адамның туған-туыстары,ағайындары үшін киеліге саналып,ерекше мәні бөлек қасиетті тәжім ету орнына айналады. Дүние салған адамдардың жерленген жерлерін-мәңгілік мекенін қорлау кез-келген халық үшін шектен тыс шыққан ауыр қылмыс ретінде бағаланады. Бірақ,талдап отырған шығармамызда ақиқатты анықтау мақсатында қайтыс болған адамның тыныштығын бұзуға бағытталған,мәйітті жерленген жерінен қазып алу әрекеті-амалсыз қажеттіліктен туындайтын іс болып тұр. «-Аруаққа құрметің дұрыс,шырағым!- деді қария жарқыраған кең маңдайын арлы-берлі сипап отырып. – Өлі аруақты,тіріде бір-бірін сыйламаса,адамда не адамшылық қалмақ. Қай заманда да елін-жерін қорлатпаймын деп арпалысып келді емес пе. Пенде боп дүниеге келген соң өлу –хақ. Ерте ме, кеш пе – бір төбеде төмпешік боп жатасың. Артыңда қалған бір белгің сол. Ұрпағың соған қарап ата-бабам деп есіне алады. Арлы-берлі өткендер аятын оқып,бетін сипайды. «Жарықтық, бір кезде бұлар да жер бетін алшаң басып, есіп-шалқып жүрді-ау. Күні ертең біз де өстіп жатамыз ғой»

деп,тірліктегі бая-шая қырқылжыңға бас шайқап, есі бары, бір сәт болса да, тәубеге келер. Ал, сайда-саны, құмда ізі жоқ, әр төбенің басында бір қалса, арам өлген қойды иіс-қоңыс шыұпасын деп көме салғаннан несі артық... Мынадай бір аңыз бар ел аузында келе жатқан: Баяғы жаугершілік заманда ағайынды екі жігіт қолға түсіпті. Ағасы оққа ұшып, інісі құтылып кетсе керек. Қатерге қарамай жігіт түнделетіп келіп өлікті ұрлап әкетеді. Ағасының сүйегін жат жерде қалдырмайын дегені ғой. Күн ыстық,жер шалғай. Жаяу арқалап жүре алмаған соң,етін сылып тастап,сүйекті қоржынға салып алыпты. Талай күн,талай түн арып-ашып жол жүріп,ағасының сүйегін туған жеріне әкеп көмген деседі...Ал өз топырағында жатып,басында бір қарайған белгі болмай,аяқ асты боп іс-түзсіз жоғалса,оның обалы мүлдем қиын. Өлгеннен кейін де артында жоқтаушың болсын деген осы. Ниетің ризамын,қарағым...-Қарт кеудесіне төгілген ақ сақалын уыстап тұқырайған күйі сәл үнсіз отырды да назарын қайтадан тіктеді:

-Кіндігінен бала бар ма еді?

-Бар.

-Ендеше бүрсігүні баланы зират басына алып кел»[4,10].

Әңгімедегі қарияның образы арқылы автор халқымыздың ежелгі медицинасының даму деңгейін көрсетті. Тірі адамдарға өз қанынан туған баланы анықтау оңай болғанымен, бұл көркем деталь оқырманды,біздің ата-бабаларымыздың, сүйегі көмілген жанның ұрпағымен арасындағы байланысты анықтау әдісін ежелден білгеніне оқырманның көзі жетеді. «Уәделі еткен Ермекті ертіп әкелген. Қария зираттардың бетін ашқан екен,анандай жерде ақ шүберек жайып,үстіне сарғайған жеті жамбас сүйекті қатар-қатар тізіп қойыпты. Ермектің саусағының ұшын уқалап,сөзге айналдырып тұрды да,бәкімен шетіп қалды. Баланың бұлқынғанына қарамай еңкейтіп,дірдіктеген қанды сүйектерге тамыза бастаған. Алғашқы үш жамбасқа тамған қан тастың үстіне тамызғандай түк өзгеріссіз дөңгелене дірілдеп ұйып қалды. Төртінші сүйекке тамған қан,құданың құдіреті,сәлден кейін жоқ болды да кетті. Сол жерге тағы тамызып еді,оны да сіңіріп алды. Орнындағы қарайған дақ дөңгеленіп жайылып барады. Әйтсе де,топырақ сорып кеуек боп қалған соң сіңіп жатқан шығар деп,бұл әдепкідегі таңданысын күдікке жеңдіре бастаған. Соны түсінгендей іле қария өз саусағын шетіп,жамбасқа қанын тамызды. Сіңген жоқ. Бұршақтай боп домаланып тұрып алды. – Міне,- деді қария өзі ашқан кереметке өзі қайран қалып. –Бір қан,бір жаннан жаратылды деген осы.» Қазақта жеті атаға толмай қыз алыспау-ата-бабамыздан бері келе жатқан қатаң құқықтық заң екендігін,дүниеге келер ұрпақтың қанының тазалығы мен денінің саулығын сақтау мақсатында жеті атаға дейін қан араластырмау шарты- бағзы заманнан институт болып қалыптасты. Міне бұл-ұрпақ саулығын,қан тазалығын,тектілікті сақтаудың ең ұлы әрі сенімді жолы екендігін,ғылыми маңыздылығының тереңдігін,осындай далалық зерттеулерді оқырманға көркем жеткізе білді. «Дәлдік деген не? Дәлдік-шындыққа жанасымдылық. Әдетте,осылай түсіндіреміз. Жоқ,бұл жеткіліксіз. Сөзбен жасалған суретке көз алдыңызда жан бітіп,тіріліп түрегелсе,сіз оны жансыз сурет емес,тура жанды нәрседей қабылдасаңыз,кітап беті қатар түзеген әріп қана емес,қым-қиғаш қимылға айналып

кетсе,сіз бұл қимылға енжар қарамай,емге тербеліп қалсаңыз-детальдың дәлдігі сол!»[1].

Ғалым З.Қабдолов айтқандай, осы эпизодты оқыған оқырманның есінде қалары анық. Жазушы не жазса да, қайтыс болған адам мен оның баласы арасындағы байланысты қан арқылы ашып қана қоймай, сонымен қатар кейіпкерді таңба белгілері немесе адамның тірі кезінде алған сүйектеріндегі соққы арқылы анықтау құпиясын ашады. Қарияның сөзінен-ақ халқымыздың ежелден адам өміріндегі сүйекке соққы өлгеннен кейін де ұзаққа созылатынын түсінгендігі анық. «Екеуі зираттың үстін жауып қойған берзент жамылғыны алды. Сартап боп саудырап жеті қаңқа қатар жатар. Кейбірінің аяқ жағында шіріген етіктің ұлтаны қарауытады. Қария жамбастарды рет-ретімен өз орнына қойды. Дәл ортадағы қаңқаның айналасын топырақтан аршып жатып:

«-Жас кезінде мертігіп,сынған жері жоқ па еді?-деді.

- Оң жақ иығына оқ тиіп жарақаттанған.

- Міне! »[4,10].

Енді не дер екенсің дегендей қуақылана қараған қарттың қолындағы ортасы шор боп қисая біткен бұғананы көргенде иланбасқа шарасы қалмап еді. Қария қаңқаны түгел ақ шүберекке орап қапқа салды. Зиратты қайта жапқан соң қолын жуып келді де,құбылаға қарай шарт жүгініп,төбе құйқаны шымырлатар зарлы мақаммен қайта-қайта қайырып ұзақ құран оқыды. Зират басындағы қуаң тартқан қалың селеу судыр-судыр етіп,қоңырайған күзгі жым-жырт дала қоса күңіреніп тұрғандай.» Әңгімелесу кезінде қолданылатын диалогтар тәрбиелік мағынаға толы. Кейіпкерлер де өз заманының адамдары. Бұл бір оқиға аясында қанша шеберлікті көрсетуге болатындығының айқын мысалы. «Іңір қараңғысында иығына қапты арқалап,қолтығына күрек-сүйменін қысып,қыр басындағы зиратқа келген. Қызыл берішті тықырлатып түні бойы қазды. Шөккен нардай төмпешіктің шетіне жүрелеген күйі: «Кешір, көке,қолымнан бар келгені осы болды. Әкең мен шешеңнің қасына әкеліп қойдым. Кеш те болса,сенің де тілегіңді орындадым,апа...Өлігіңе де тыныштық бермей қорладық-ау,жарықтығым. Кешір!...»-деп, дұғасының аяғы кеңкілге ұласып,қызыл шие болған қос алақанын бетіне апарғанда аспанның шығыс жақ етегі шелдеген терідей ағара бастап еді»[4,10].Таңның атуы арқылы тамаша пейзаж тәтті сезімге бөлеп, бір арманын жүзеге асырған кейіпкердің көңіл-күйін шебер жеткізеді. Бір жағынан, «Қазақта өлі разы болмай,тірі байымайды»деген сөз бар,ағасын ет-жақындарының жанына әкеліп жерлегеніне іштей қуанғанын байқаймыз. Екінші жағынан, автор бұл дәстүрдің кейде атақ, даңқ, мақтанышпен қатар жүретіндігін ескермеген тәрізді. Шығарманың шынайылығы ұрпақ өткен сайын ұлттық көзқарас пен құндылықтар өзгере бастайтындығына көз жеткізеді. Әкесінен мүлдем хабарсыз болып өсіп, өзгенің қамқорлығында алшақтап өскен Ермектің өз шындығы, өз көзқарасы бар. Бұл ақылға қонымсыз емес. Бұл ағасының ақыры ақталғанына қатты қуанған қарияның сезіміне сәйкес келмейді. Мұны көрсету үшін жазушы Әли қарттың «Естісең неге қуанбайсың?» деген сөзіне алып келеді. «-Неменеге қуанам?-деді Ермек қабақ шытып. Қолындағы кере ұстаған газет жел дірілдеткендей сытыр-сытыр етті. – Өлтіріп алып,пәлен жылдан кейін,ойбай,ақ

екен,таза екен – қуаныңдар дегенге қуана салу керек пе? Жоқ,мен өйтіп қуана алмаймын. Қайта жылағым келеді. Осы күнге дейін кінәсі бар болса,бар шығар деп ойлап,сол үшін көрген қорлығымның бірін де қиянатқа санамап едім. Халық жауының,сатқынның баласына оң көзімен қарамады деп өкпелеу адамның да,құдайдың да заңына томпақ сияқты боп көрінген. Енді,міне, осынша жыл жазықсыз зардап шегіп келгенімді түсінгенде ішім ит жыртқандай іріп,өмірімде тұңғыш рет еңіреп тұрып жылағым кеп отыр». Өзіне опасыздық жасағысы келмеген Ермектен көңілі қалған Әли карт мең-зең күйі тәлтіректеп қалды. «Ұрпағы бар адамның өлдім деуі бекер деуші едім. Жоқ,Ғали,сен шынымен өлген екенсің. Заманың сені шынымен өлтірген екен! – деді де қараңғыға тесірейген қалпы салбырап. – Өз қанынан жаралған ұрпағы жат боп безсе,оты өшіп,атаусыз қалса, іс-түссіз жоғалғаны емей немене,Мейірімсіз тағдыр сені жалғызыңның жүрегінен жұлып тастапты!...» [4,11]. шығарманың идеясы сөзбен аяқталып, қазіргі дәстүрлі отбасылық өмірдің кейбір қиындықтары мен ұрпақ проблемаларына сілтеме жасайтын сияқты.

Шығармадағы кейіпкерлер арасындағы қарама-қарсы пікірлер, түрліше тағдырлар тартысынан туған нақты көріністердің соңғы сахнасы бұл-шығарма сюжетінің шешімі. Шығармада қақтығыстар көп болған сайын,сюжеттік шешім де соғұрлым мықты болады. Ағайынның ішкі әлеміндегі отты сөндірмеу үшін,ұрпақтар сабақтастығын сақтап қалу үшін жанкештілігі мен жан тазалығы айқын көрінетін Тұрысбек Сәукетайдың еңбектері автордың тұжырымдамасымен және өткір өмірлік мәселелерді құрудағы жаңашыл зерттеулерімен шебер сипатталады. Сондай-ақ, ол қазақ табиғатындағы қан тазалығы, жеті ата, туған жердің құндылығы, ата-баба қабіріне жерлеу, бауырмалдық ұғымдарын шебер ұштастыра отырып, сюжеттік жанрдың ұлттық мәселелерін ғылыми түрде жеткізе білуімен танымал.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Кабдолов З. Көзқарас. Алматы: «Рауан», 1996. 252 б.
2. Кабдолов З. Сөз өнері.-Алматы: Ғылым. 1984.-372 б
3. Сәулембек Г.Р. Қазіргі прозадағы постмодернизм. – Алматы, 2017. – 221 б.
4. Әбдіғұлов, Р.Тұрысбек Сәукетаевтың әңгімелері [Матин] / Р.Әбдіғұлов // Қазақ әдебиеті. 2010. 13 тамыз.
5. Сәукетаев,Т. Сүйек [Мәтін]:репрессияның санадағы сұмдықтары туралы әңгіме \Т.Сәукетаев//Егемен Қазақстан,2006.30 тамыз. – 3 б.
6. Есембеков Т.У. Көркем мәтінді талдау негіздері. Алматы: Қазақ университеті,2009. – 52 б.

ӘОЖ 82-31

Б.МҰҚАЙ ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕ ӘЛЕУМЕТТІК РЕАЛИЛЕР

Жамал Айжан Бекбосынқызы
zhamalaizhan@gmail.com
6В01707-Қазақ тілі мен әдебиеті БББ-ның 4-курс студенті
«Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ,

Ғылыми жетекші: **Бөкен Гүлназ Сайлаубайқызы,**
PhD., қауымдастырылған профессор
Көкшетау, Қазақстан

Аннотация: В статье определяется оригинальный почерк писателя Баккожи Мукая в повествовательном жанре. Отличается реалистическое описание социальных проблем на основе его рассказов, умение превращать реальность жизни в художественную реальность. Рассказы писателя всесторонне анализируются с тематически-идеальной и сюжетно-композиционной точки зрения. В частности, за основу взяты такие рассказы, как «Горсть опилок», «Сердце жизни», «Ак Волга», «Жезде». Определены характерные черты писателя, стиль, индивидуальность в создании галереи персонажей.
Ключевые слова: рассказ, мастерство, социальные реалии, образ, художественная реальность.

Аңдатпа: Мақалада жазушы Баққожа Мұқайдың әңгіме жанрындағы өзіндік қолтаңбасы айқындалады. Әңгімелеріне арқау болған қоғамдық-әлеуметтік мәселелердің реалистік тұрғыдан сипатталуы, өмір шындығын көркемдік шындыққа айналдыра білуі сараланады. Қаламгердің әңгімелері тақырыптық-идеялық және сюжеттік-композициялық тұрғыдан жан-жақты талданады. Атап айтқанда, «Бір уыс талқан», «Тіршіліктің жүрегі», «Ақ волга», «Жезде» сынды әңгімелері негізге алынады. Қаламгердің өзіне тән ерекшелігі, стилі, кейіпкерлер галлереясын жасаудағы даралығы айқындалады.
Кілт сөздер: әңгіме, шеберлік, әлеуметтік реалийлер, образ, көркемдік шындық.

Abstract: In the article, the original signature of the writer Bakkozha Mukai in the narrative genre is determined. The realistic description of social issues based on his stories, ability to transform the reality of life into an artistic reality is distinguished. The writer's stories are comprehensively analyzed from the thematic-ideal and plot-composition point of view. In particular, stories such as "A Handful of Sawdust", "The Heart of Life", "Ak Volga", "Zhezde" are used as a basis. The writer's characteristic features, style, individuality in creating a gallery of characters are defined.
Keywords: story, skill, social realities, image, artistic reality.

Қаламгер Баққожа Мұқайдың шығармашылық әлемі туралы сөз болғанда, профессор Жанғара Дәдебаевтың мына бір пікірі есімізге түседі: «Баққожа Мұқай шығармашылығының әлемі – шынайы да шырайлы әлем. Қаламгердің қуатты ойынан бас құрап, тас бұлақтың әсем суындай мөлдіреген осы әлемді рухани тазару, арылу әлемі десе болар еді. Өйткені ондағы ой мен сезім, мұрат пен мүдде қайталанбас мәнімен, қыр қызғалдағындай құлпырған нәзік те мөлдір лебімен тебірентеді. Сонымен қатар ол тайталас тартысқа, түйіні шиеленген қарсылықтар мен қайшылықтарға толы, жолы тар,кешуі тайғақ бел-белестерімен де ерекшеленеді. Одан әрі жазушының адамгершілік, философиялық және эстетикалық байтақ кеңістігі басталады» [1,12], – деп ағынан жарыла жазушының қаламгерлік қуатын дөп басып айтады.

Қазақ прозасында өзіндік орны бар Б.Мұқай әңгіме жанрының шеберлігін жетік білген сөз зергерінің бірі. Шағын әңгімелері арқылы жазушы өзінің үлкен концепциялы суреткер екенін таныта білді. Қаламгер әңгіме саласында да нақты өмір шындығын суреттеп, сол арқылы терең азаматтық ойлар,

философиялық толғамдар айта білді. Көркем дүниелерінде қайсыбір тақырыпқа қалам тербемесін, қандай да бір идеяны өзек етпесін, оны ең алдымен зерттеп, өз ой елегінен өткізіп қана қоймай, сол құбылысқа баға беріп, қоғам мен замана мәселелері тұрғысынан түйіндейді. Жазу машақатының бар қыр-сырын жете түсінетін қаламгер әрбір туындысында әлеуметтік өмірдің шындығын характерлер бойына жинақтап сомдап, нанымды жеткізуге тырысады. Оқырман жүрегінен терең орын алып, тамырын тап басатын толғамды тұжырымдарды мазмұндайды.

Қаламгер әңгімелері уақыты жағынан әр кезеңді қамтиды. Баққожа Мұқайдың әңгімелерінде алынған тақырыптың әр қилы көркемдік шешім табуы жазушының характер сомдауындағы ізденісімен тығыз байланысты. Өмір шындығын көркем шындыққа айналдыруда жазушы түрлі бейнелеу тәсілдерін шебер қолданған. Автор пайдаланған әрбір көркемдік деталь шығарманың бар шырайын аша түседі. Шығармаға негіз болатын тақырып пен идеяны өмірден алып, көркем мазмұнды қоғамдық жағдайларға сәйкестендіре суреттеуі туындының эстетикалық әсерін күшейтеді. Жазушы өзі өмір сүрген уакыт тынысымен ілесіп, ең өзекті мәселелерді саралай да саналай білген. Жазушы шағын мазмұнмен замана тынысын, замандас бейнесін, тартыс желісін жүйелеп әкеліп терең ойларға жетелейді. Сан алуан өмір құбылысын суреттеуде шеберліктің барлық мүмкіндіктерін ыждаһаттылықпен жұмсай біледі. Қысқа әңгіме шеңберіне көл-көсір мән-мазмұн сыйғызуға болатындығына Б.Мұқайдың кез-келген шағын туындысы арқылы көз жеткізуге болады. Жазушы өзі суреттеп отырған ең ұсақ оқиғаның өзіне әлеуметтік мән беруге ұмтылады [1,34].

Жазушы Баққожа Мұқай өз шығармаларына тарихи да, әлеуметтік мәселелерді арқау еткен. Шығармаларының көбісінде әлеуметтік мәселелер көтерілген. Мысалы, «Бір уыс талқан», «Тіршіліктің жүрегі», «Ақ волга», «Жезде» сынды әңгімелерін, «Құлдық ғұмыр», «Аққу сазы», «Ақпанның ақырғы күні», « Тірлікте сыйласпаған ағайын», «Жай түскен үй» повесттерін айтуымызға болады.

Жазушы өмірдің нұры мен сәулесін, шындығы мен сырын зерттейді. Өзін де өзгені де толғандырған сұраққа жауап іздейді. Шығарманың көркемдік сапасы, идеялық мазмұнның қоғамдық әлеуметтік қыры күрделі шындықтарды көтерумен байланысты. Байышты ойлар мен түйіндер осы мазмұннан туындайды. Б.Мұқайдың бұл бағыттаға жетістігінің көрінісі ретінде «Бір уыс талқан» әңгімесін атауға болады. Шығарманың басты кейіпкері төрінен көрі жақын қалған Жасан қарт үшін бәрі де кеш. Туындыдағы басты авторлық ұстанымның бұлақ-бастауы да, арнасы да осыған саяды. Жазушы кейіпкер ой-толғанысы арқылы оқиғаны өрістетіп, көркем тәсілдерді орынды қолдану барысында шығармаға эстетикалық, әлеуметтік философиялық жүк артып қояды. Қарияның жалғыз ұлының әкесіне деген мейірімінің жоқтығы, жылуының болмауы кейіпкердің жан-күйзелісі ішкі монолог арқылы шынайы жеткізілген. Қарттың жан-дүниесі, ішкі ой толғамы авторлық баяндаулармен,

ішкі монологтың орынды қабысуымен шешімін тапқан. Б.Мұқай аталмыш әңгімеде әрбір кейіпкерін кескіндеп, өрнектеумен қатар, оның аузына ой-санасының таразысы болар сөздерді салып береді. Сондықтан да, оқырман олардың әрбір сөздерінен таным-талғамын, мақсат-мұратын, ең бастысы адамдық тұлғасын толық тани алады. Әрбір жазушының адамның қартайған шағын суреттеуі арқылы өткен мен бүгінгінің арасын, ұрпақтар арасындағы байланыс сипаттарын дәйектеуі әрқилы десек те тәрбиелік мәні мен айтар ой астары үндесіп жатады. Б.Мұқайдың осындай өмірдің тұңғиығына үңіліп, ішкі рухани әлемінің қатпарларына сүңгіп, жазған шағын туындысы – «Тіршіліктің жүрегі» деп аталады. Шығарма философиялық толғамдарға толы.

Әңгіменің мазмұны мен сюжеті жоғарыда біз сөз еткен шығармаға қарама- қарсы. Әлеуметтік мәселелерді психологиялық талдаумен шебер қиюластыра білген жазушы тағдыр тауқыметін көп көрген қарт ананың өмірге көзқарасын, көрген бейнеті мен кешкен қиыншылығын зерделей отырып, адамгершілік мәселе иірімімен бедерлейді. Кейіпкердің басындағы тауқыметін авторлық баяндаулармен жеткізе отырып, ішкі монологпен қабыстырады. Жалғызілікті кемпірдің сәби деп елжіреген жан-дүниесі әрқилы детальдармен бейнеленген. Перзент аңсаған қарапайым қазақ әйелінің сана-сезімі, көзқарасы арқылы ұлттық жан-дүниесін таразылай түседі. Әйелдің балаға деген ерекше сүйіспеншілігін қарапайым кейіпкер бойына жинақтап баяндау арқылы жазушы қазақ әйелінің ұлттық сипаттағы типтік характерін сомдаған [2,11].

Аталған екі әңгімедегі замана шындығы мен замандас бейнесі шынайы түрде жымдасып оқырманын баурап, шығарманың әсерін көтере түседі. Заман шындығын көркем шындыққа айналдыру үшін, жазушы ауқымды мәселелерге мән берген. Сондықтан да материалдың мол қамтылуына көңіл бөледі. Терең ізденістерге барады. Бірақ уақыт тынысын көркем шындыққа айналдыруда бір тақырыптың өзі алуан түрлі сипатқа ие болатыны анық. Бұл қаламгердің сол шындықты өз көзқарасы тұрғысынан эстетикалық дәрежеде жеткізе білуінде.

«Нағыз жазушы әлеуметке ортақ өз кезінің таза моральдық атмосферасының рухани бейнеленушісі болумен қатар, өмірдегі келеңсіздікті батыл айыптаушы, жалпы адамзатқа ортақ гуманистік моральдың насихатшысы, әрі берік қалыптастырушысы қайраткер екенін ұмытпаған жөн. Сонда ғана заман мен замандастар алдындағы суреткер парызы өтелмек»[1,66] – деп, М.Әлімбаев тұжырымдағандай, Баққожа Мұқай әңгімелеріндегі қарттардың образы мен ой жүйесін таразылауы ұлттық рухани болмысты дәйектеуі екені айқын.

Автордың жоғарыда талданған екі әңгімесіндегі өмір мәселелері трагедиялық қырынан ашылса, ендігі бір шағын туындыларында адам болмысындағы жағымсыз жайлар күлкі-әжуа тезіне алынады. Б.Мұқай әңгімелеріндегі ізденісінің бір қыры – жеңіл юмор табиғаты мен сатиралық мінездеулерінде жатқанына көз жеткіземіз. Жазушы мұндай туындыларында күлкі мен сатираны көркемдік әдіс ретінде ұстанады. Б.Мұқайдың бұл бағыттағы жетістігінің көрінісі ретінде «Ақ волга» әңгімесін атауға болады.

Шығарманың басты кейіпкері – Бақыйхан. Өмірі бастық болып қызмет жасап, басшылықтың дәмін татып қалған адам. Шығарма оның қызметтен қуылып, үйінде отырған сәтін суреттеуден басталады.

Аталмыш туындыда жазушы күнделікті өмірдегі адамдар қарым-қатынастарындағы көрінетін кейбір жағымсыз мінездерді, жаман әдеттер мен бейпіл сөзге әдеттеніп кеткен қылықтарды сөз қылады. Адам баласының ішкі дүниесінде болатын сезім шарпуларды сатиралық тәсілмен шебер көркемдейді. Адам баласы мен оның тағдырын, характерін әр қырынан зерделейді. Әңгімеде басты қаһарман Бақыйхан образын әр қырынан аша түсіп, мінездерін әртүрлі окиға барысында, әрекет үстінде көрсетіп, ішкі жан-дүниесін шым-шымдап ашып, нақты характерге айналдырады. Кейіпкерлер келбетін және олардың жан-дүниесін ашып көрсетуде негізгі оқиғалармен қатар, майда детальдар да көмекші құрал қызметін атқарады. «Ақ Волга» әңгімесі күлдіре отырып, көңілге ой ұялатады. Образдың сыртқы келбетін де күлкілі суреттеу арқылы оның мінез-құлқына, әдет-дағдысына қатысты қорытындылар жасайды. Қаламгер оқырманына кейіпкердің қимыл-әрекеті мен мінез ерекшелігін де ашады. Бұл автордың қолданысындағы талғампаздықпен жүмсалған бейнелеу құралдарының, образ сомдаудың ұтымды тәсілі ретінде пайдаланғандығына дәлел. Демек, кейіпкерге берілген портреттен оқырман тек оның сыртқы келбетін ғана емес, мінез-құлқын да аңғарады [3,8].

Көркем образ жасаудағы, адам мінезін ашудағы сатиралық өткірлік шығарма бойынан аңғарылады. Осындай әдемі юмор мен терең сатираға толы келесі шығармасы «Жезде» деп аталады. Жезделі-балдызды екі адамның арасындағы қызықты оқиғалар желісі қамтылатын бұл әңгімеде бұған дейін сөз болған шығармаларындағыдай ашы сынау, дәстүрлі тартыс пен жағымсыз кейіпкер кездеспейді. Б.Мұқай қарапайым ауыл адамдардың іс-әрекеті, болмыс-бітімін әңгіме өзегіне айналдырады. Ұлттық қасиеттерді, астарында еш зілі жоқ жеңіл күлкі, халықтық юормен суреттейді. Бұл шығармада кейіпкерлердің келбеті де әдемі баяндаулар арқылы сипатталып суреттеледі. Мұндағы оқиға «Суайт Сахи» мен оның балдызы студент жігіт арасында өрбиді. Әңгімеде жезде мен балдыз арасындағы қалжың ойынның соңы үлкен әбігерге, ұятты әрекеттерге ұласады.. Шығарма студент жігіттің атынан әңгімеленеді. Яғни, қаламгер бұл шығармасында бірінші жақтан әңгімеленетін баяндау мәнерін таңдап алған. Осы студент жігіттің сөздері мен ойлары арқылы оқырман Сахи туралы біраз әңгімеге қанық болады. Әңгімедегі адам характерін ашуға көмектесетін тартысты оқиғалар желісі ұлттық психологияға тән сипатталады.

Аузын ашса көмекейі көрінетін аңқау, өзгенікін өз көңіліндей көретін ауыл адамының қылығын көрсету арқылы оқырманын да күлкіге кенелтеді. Автор кейіпкердің осы мүшкіл кейпін, Сахидың қуыс кеуделігін оның жүріс-тұрысымен сабақтастырады. Сахидың ойыннан жеңіліп қалған шарасыздығын баяндау арқылы кейіпкерлердің келбетін олардың жан-дүниесін ашып көрсетуде оқиғалар мен әрбір ұсақ детальдарға ерекше көркемдік жүк арқалатады. Кейіпкер әрекетін ортасына сай өрбітеді. Осы тұрғыда жазушы

терең философиялық ой иесі. Әңгіме қарапайым ауыл адамдары мен сын көру, кабылдау, баяндау арқылы жазылған. «Кейіпкер сөзі образды ашатын, шығарманы жанастыратын құрал»[4,37], – деп зерттеуші Г.Балтабаеваның ой түйіндесек, қаламгердің кейіпкерін «өз тілінде» сөйлетуінің өзі характер мінезін аша түсудің басты тәсілі. Шығарма тілі де қоғам тынысын танытуға сәйкес жұмсалған. «Жезде» әңгімесі – әзіл юморлық сипаты жағынан жоғары денгейде жазылған көркем дүние. Бұл автор қаламынан туындаған басқа туындыларға қарағанда, бітімі мүлде бөлек көркем шығарма. Уақиға, сюжеттер әдемі өріліп, табиғи тұрмыстық қатынастармен көмкерілген әрбір диалогтың астарынан ұлттық қасиет, қазақи психологияны көруге болады. Және бір ерекшелігі жазушы қазақы мінез-құлықты, психологияны дөп басып, шынайы бейнелеген. Атап айтсақ, кейіпкер характері өзіне ғана тән болмысы, сөйлеу мәнерімен ерекшеленді. Бұл нақты образдың табиғи жаратылысын бейнелеуге мүмкіндік берумен қатар характер даралығын айқындайды [5,6].

Сайып келгенде, Б. Мұқайдың шағын әңгімелеріндегі замандас бейнесі сан түрлі тұрғыдан бейнеленген. Әңгіме жанрының көркемдік шарттарын еркін меңгерген жазушы әрбір шығармасында өмірдің келелі мәселелері жөнінде сөз қозғап, заман тынысын дәл бағамдап, замандас келбетін айқын бейнелейді. Адам болмысының балғын балалығы мен қартайған шағындағы көңіл-күй психологиясын дәл көрсететін ғасырлар бойғы қалыптасқан ұлт мінезіндегі ең асыл қасиеттер мейірім, қамқорлық, жанашырлық сезімдерінің жұтаңдауы мен рухани азғындау көріністері Б. Мұқайдың басты назарында деуге болады. Туған перзентіне бір ауыз сөз айтуға жасқанатын Жасан қарттың тағдыры оқырманын ойлантары анық. Оны тудырған әлеуметтік себептер саясатының салдары. Жазушы жас пен кәрінің, Сәния мен оның пәтершілерінің қоғам арасындағы әрекеттерді суреттеу барысында адамдар арасындағы салқындыққа жауап іздейді. «Тіршіліктің жүрегі» әңгімесі арқылы аналық махаббаттың әйел табиғатына тән ұлы сезім екендігін паш етуге талпынады. Жағымпаздық пен жалған қарым-қатынасты ашып көрсететін «Ақ Волга» әңгімесінің сюжеттік желісі түгелдей адам психологиясын ашуға құрылған. Қорыта келгенде, Б. Мұқайдың шағын жанр өрісіндегі өзіне ғана тән ерекшеліктері мен шығармашылық жолындағы идеялық-көркемдік ізденістерін саралай келе, мынандай тұжырымдар жасауға болады:

- Б. Мұқай әңгімелері терең психологиялық ойлармен түйінделіп, адамгершілік мәселелерін қозғайды.
- Қаламгер әңгімелеріндегі негізгі мазмұн жеңіл күлкі араласқан әдемі юормен, ирониялық баяндаумен астасып жатады.
- Жазушының бүгінгі күн тынысын бейнелеген шағын туындыларында жаңа көркемдік әдістерге бойлау байқалады. Оның шығармалары терең философиялық толғамдарға толы.

Жинақтай келе айтарымыз, Б. Мұқайдың әңгімелерінде заман келбетінің сан түрлі келелі мәселелерді әр тұрғыда бейнеленеді. Жазушы әрі дәл, әрі

шебер қиюластыра отырып, күрделі мәселенің көркемдік шешімін әңгіме аясына сыйғыза білген. Образдың жан әлеміне ене отырып, өзгеше қырларын мен қасиеттерін терең талдауға ұмтылу, оқиға мен заман шындығын кейіпкер санасында болып жатқан ой ағындары арқылы жеткізу жазушы ізденісіне тән басты белгілер. Б. Мұқайдың кейіпкерлері ой-сезім арпалысында өсіп жетілетіндігімен ерекшеленеді. Еске түсіру, шегініс тәсілдерін шебер пайдалана отырып жазушы адам болмысының тұтас табиғатын танытуға тырысады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Баққожа. Естеліктер. – Астана: Фолиант, 2008. – 216 б.
2. Мұқай Б. Тіршіліктің жүрегі (Әңгіме)//Қазақ әдебиеті. -1984.
3. Мұқай Б. Ақ волга. //Жұлдыз. -1983. - №87.
4. Балтабаева Г. Қазіргі қазақ әңгімесі (1980-1990): филол.наук. – Алматы, 1999. – 120 б.
5. Мұқай Б. Жезде (Әңгіме)//Қазақ әдебиеті. -1983. №35.

УДК 8.1751

РОЛЬ ЖЕНСКИХ АРХЕТИПОВ В ЛИТЕРАТУРЕ

Газизова Аида Дамировна
adidosya@mail.ru
Студентка 4 курса СКУ им.М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Алексеев Алексей Аркадьевич
alekseev_aleksey_92@mail.ru
Старший преподаватель СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается влияние архетипов на формирование женской идентичности и роль этих архетипов в различных аспектах жизни современной женщины. Статья основана на обзоре современных теорий архетипов и представляет собой попытку интеграции этого понятия в контекст современной гендерной теории и феминистического анализа. Результаты исследования могут быть полезны для понимания роли архетипов в формировании женской идентичности и для разработки стратегий по преодолению стереотипов и неравенства полов в современном обществе.

Ключевые слова: архетип, литература, феминизм, свобода, гендерные вопросы

Аңдатпа: Мақалада архетиптердің әйелдік сәйкестікті қалыптастыруға әсері және осы архетиптердің қазіргі әйел өмірінің әртүрлі аспектілеріндегі рөлі қарастырылады. Мақала негізделген архетиптердің заманауи теорияларына шолу және бұл ұғымды қазіргі гендерлік теория мен феминистік талдау контекстіне біріктіру әрекеті. Зерттеу нәтижелері архетиптердің әйелдік сәйкестікті қалыптастырудағы рөлін түсінуге және қазіргі қоғамдағы стереотиптер мен гендерлік теңсіздіктерді жеңу стратегияларын әзірлеуге пайдалы болуы мүмкін.

Кілт сөздер: архетип, әдебиет, феминизм, бостандық, гендерлік мәселелер

Abstract: The article examines the influence of archetypes on the formation of female identity and the role of these archetypes in various aspects of the life of a modern woman. The article is based on a review of modern theories of archetypes and represents an attempt to integrate this concept into the context of modern gender theory and feminist analysis. The results of the study may be useful for understanding the role of archetypes in the formation of female identity and for developing strategies to overcome stereotypes and gender inequality in modern society.
Keywords: archetype, literature, feminism, freedom, gender issues

Женские архетипы в литературе отражают разнообразные аспекты женской сущности и опыта. От древних мифов до современной прозы, женские архетипы выступают в различных образах и ролях, символизируя женскую силу, красоту, мудрость, страдание и борьбу. Через женские архетипы авторы передают исследование женского бытия, его сложности и противоречия, а также влияние женщины на общественные процессы и человеческие судьбы.

Целью данной публикации является представление комплексного обзора современных теорий архетипов и их применение в контексте гендерной теории и феминистского анализа.

Определение женских архетипов в литературе связано с выявлением универсальных символических образов, которые представляют различные аспекты женской природы, роли и опыта. Женские архетипы могут включать в себя такие символы, как матерь-жена, начальница, соблазнительница, безбашенная, отважная девчонка, библиотекарша, ведьма, принцесса, богиня и другие. Они имеют глубокие исторические и культурные корни, отражая коллективное бессознательное и универсальные аспекты женского бытия.

Анализ женских архетипов в литературе помогает понять историческую эволюцию представлений о женщинах, их ролях и статусе в обществе. Этот подход также позволяет обнаружить повторяющиеся мотивы и темы, которые связаны с женским опытом и эмансипацией. Исследование женских архетипов в литературе может включать анализ различных персонажей, мотивов, символов и сюжетных линий, а также рассмотрение их влияния на читателей и общественные представления о женщинах.

Активные женские архетипы играют ключевую роль в формировании литературных сюжетов, они представляют различные аспекты женской сущности и опыта, отражая множество возможностей и потенциал женщин. Эти архетипы существуют в литературе уже на протяжении веков и до сих пор продолжают активно влиять на формирование образов и сюжетов.

С точки зрения психологии, архетип − это структурный элемент коллективного бессознательного. У людей всех народов, независимо от национальной и культурной принадлежности, существует один набор понятий: солнце и небо, отец и мать, любовь и вера, гнев и прощение [1].

Теория женских архетипов, автор которой Джин Шинода Болен, исходит из этого же принципа. В качестве основы для определения женских архетипов взят набор из семи ролей, свойственных любой женщине, независимо от того, где и когда она родилась. А именно: дочь, сестра, жена, любовница (и

творческое начало), мать, советчица и соединенная со своим внутренним миром (медитативная, уединенная, потоковая часть).

В данной статье мы представим некоторые архетипы более подробно, чтобы объяснить их влияние на литературу.

Материнство как женский архетип олицетворяет идею материнской любви, защиты и заботы. Этот архетип отражает женскую способность к размножению, уходу за детьми и поддержке семьи. Он также может быть связан с символикой материнства в различных культурах и религиях. В психоанализе Карла Юнга материнство рассматривается как один из архетипов коллективного бессознательного, представляющий мать-примирительницу, материнское благословение и покровительство. Этот архетип может проявляться в женщинах как инстинкт ухода и защиты, а также взаимоотношениях с окружающими [2].

В романе «Анна Каренина» Льва Толстого рассматривается тема материнства через различные персонажи, такие как Анна, Кити и Долли.

Анна Каренина сама по себе является матерью, и её отношения с сыном Сережей отражают сложные эмоции, связанные с материнством. Её внутренний конфликт и чувство вины вызывают напряжение в отношениях с сыном.

Другая важная фигура, Кити Щербацкая, изображается как новая мать, чья любовь к своему ребенку меняет её взгляд на жизнь и её поведение. Её материнская привязанность и забота о сыне подчеркивают тему материнства.

Долли Облонская также представляет архетип материнства через её беспокойство о своих детях и поиск смысла жизни через свою роль матери.

Таким образом, архетип материнства в «Анне Карениной» раскрывается через различные женские персонажи, отображая их внутренние конфликты, любовь и заботу, связанные с ролью матери.

Следующий женский архетип, «Влюбленность», можно рассматривать с психологической и культурной перспектив. Она отражает универсальные человеческие желания и эмоции, связанные с любовью, страстью и романтикой, которые могут быть особенно сильны у женщин.

В контексте архетипов, влюбленность может быть олицетворена как архетип романтической женщины, преданной любви, стремящейся к романтическим отношениям и идиллическому партнерству. Этот архетип может включать в себя такие качества, как искренность, страсть, жертвенность и верность [3].

В произведении «Гордость и предубеждение» Джейн Остин богато представляет архетип женской влюбленности через своих главных персонажей, особенно Элизабет Беннет. Рассмотрим, какие аспекты этого архетипа проявляются в произведении:

1. Сопротивление общественным ожиданиям: Элизабет Беннет выделяется среди женских персонажей своего времени своим отказом подчиняться общественным нормам и ожиданиям в выборе мужа. Она не

торопится выйти замуж, несмотря на давление своей семьи и общества, что подчеркивает ее независимость и самостоятельность.

2. Интеллект и остроумие: Элизабет − яркий и интеллектуальный персонаж. Ее остроумие и острота ума делают ее более сложной и интересной личностью. Ее способность выражать свои мысли и чувства является проявлением архетипа умной и независимой женщины.

3. Поиск истинной любви: Весь роман построен вокруг поиска Элизабет и ее отношений с мистером Дарси. Ее решение не выходить замуж ради состоятельности или социального статуса подчеркивает архетип женщины, ищущей истинную и взаимную любовь, а не просто удовлетворение социальных ожиданий.

4. Изменение представлений о любви: Элизабет в начале романа отвергает предложение от мистера Дарси, основывая свое решение на своих предубеждениях. Однако, ее чувства постепенно меняются, и она понимает, что любовь может быть сложной и не всегда соответствовать общепринятым стандартам.

5. Трезвость мышления и решимость: Элизабет в ситуациях, где ее сердце и разум конфликтуют, демонстрирует трезвость ума. Она не спешит в принятии решений, а вместо этого внимательно взвешивает свои чувства и обстоятельства, что делает ее архетипом разумной и решительной женщины.

6. Преодоление предубеждений: Главная драма в романе связана с преодолением предубеждений и заблуждений, как Элизабет, так и мистера Дарси. Это отражает не только их индивидуальное развитие, но и развитие их отношений, что является важным аспектом архетипа влюбленной женщины, способной видеть за пределами первоначальных впечатлений и ошибок.

В произведении «Гордость и предубеждение» архетип женской влюбленности представлен через интеллект, сопротивление общественным стереотипам, истинный поиск любви и решимость преодолеть трудности отношений. Элизабет Беннет становится символом женщины, не боящейся идти против течения, следовать своим убеждениям и искать настоящую любовь [4].

Не стоит забывать про архетип «Женщины - герои». Женщины-герои, борющиеся за равенство и свободу, являются важными и вдохновляющими персонажами в литературе. Они часто становятся символами силы, решимости и стремления к изменению социальных норм. Вот несколько литературных примеров, где женщины-герои активно борются за свои права:

«Джейн Эйр» Шарлотты Бронте − это роман, в котором главная героиня, Джейн, активно борется за свою свободу и равенство в условиях социального превосходства и гендерных ограничений. Вот несколько ключевых моментов, отражающих борьбу Джейн Эйр за свободу и равенство:

1. Сиротство и социальная изоляция: Джейн начинает свою жизнь как сирота, лишенная материнской заботы и общения среди богатых родственников. Ее статус сироты ставит ее в зависимое положение и подвергает социальному презрению [5].

2. Образование и саморазвитие: Джейн стремится к образованию, несмотря на общественное мнение, что образование необходимо только для мужчин. Она читает, изучает и стремится к саморазвитию, что является формой борьбы за свою умственную свободу.

3. Отношения с мужчинами: С детства Джейн сталкивается с неправильным обращением со стороны мужчин, таких как Джон Рид и мистер Броклхёрст. В отношениях с мистером Рочестером Джейн требует равноправия и уважения к своим чувствам, отказываясь быть вторичной или зависимой от мужчины.

4. Уход за собой и силовые отношения: Джейн отказывается выходить замуж за мистера Рочестера, когда узнает о его секрете, подчеркивая свою независимость и принципиальность. Ее решение бросить его и начать с нуля демонстрирует ее готовность к самостоятельной борьбе за свою свободу и собственное счастье.

5. Борьба за моральные ценности: Джейн придерживается своих моральных убеждений, даже когда это затрудняет ее жизнь. Ее готовность отказаться от брака с мистером Рочестером, пока он не разводится со своей первой женой, подчеркивает ее непоколебимость в борьбе за честность и справедливость.

6. Социальная мобильность: Джейн Эйр стремится к социальной мобильности, преодолевая свое происхождение. Она самостоятельно находит работу и стремится к финансовой независимости, что подчеркивает ее борьбу за равенство в обществе.

7. Поиск себя и духовная свобода: Джейн Эйр ищет свою личность и духовную свободу в течение романа. Ее решение жить с мистером Рочестером после трагических событий демонстрирует, что она находит свободу в своей способности принимать решения и справляться с жизненными трудностями.

«Джейн Эйр» является одним из ранних примеров литературы, где героиня активно борется за свою свободу, равенство и собственное счастье в условиях, где женщины часто были ограничены социальными и культурными стереотипами.

В заключение необходимо отметить, что роль женских архетипов в литературе проявляется как важный и многогранный аспект, влияющий на восприятие и понимание женского опыта в различных социокультурных контекстах. Женские архетипы не только отражают и утверждают стереотипы и роли, накладываемые обществом на женщин, но также служат средством их преодоления и изменения.

В литературе женские архетипы выступают как мощное средство для исследования разнообразия женского опыта. Они могут представлять как традиционные, так и современные идеалы женственности, а также вызывать вопросы о социальных ожиданиях, доминировании, справедливости и свободе. Архетипы, такие как женщина-герой, борец за свободу, или женщина

влюбленная, создают возможность для литературных произведений обогатить диалог по теме гендерных отношений и ролей в обществе.
Важно отметить, что современные авторы все чаще представляют женские архетипы с новыми, более сложными и глубокими чертами, что позволяет разбивать стереотипы и расширять представление о женщинах в литературе. Эти новые представления о женственности отражают современные социокультурные изменения и открывают пространство для разнообразных интерпретаций и понимания женского опыта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Литрес, Блог для авторов и чтецов, статья на тему «Архетипы персонажей в литературе» Режим доступа: https://blog.selfpub.ru/arhetipy (Дата просмотра 12.04.2024)
2. Нестерова Л.В. «Архетип Матери − прекрасный и ужасный» Режим доступа: https://www.b17.ru/article/47141/ (Дата просмотра 12.04.2024)
3. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. «Возможности архетипа Возлюбленной» Режим доступа: https://self.wikireading.ru/hEbcUKHOao (Дата просмотра 12.04.2024)
4. Прахл А. «Персонажи “Гордости и предубеждения”» Режим доступа: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.ecabb8a2-661d0da5-69c6e6f8-74722d776562/https/www.thoughtco.com/pride-and-prejudice-characters-4178369?__ya_mt_enable_static_translations=1 (Дата просмотра 14.04.2024)
5. «Джейн Эйр» как феминистский роман. Режим доступа: https://dzen.ru/a/YmQKW5kKSmoR7aD7 (Дата просмотра 14.04.2024)

УДК 821.521.09

АВТОРСКИЙ СТИЛЬ ХАРУКИ МУРАКАМИ

Гертнер Елена Геннадьевна
магистр, старший преподаватель
gelena2171@mail.ru

Богумбаева Жулдыз Манарбековна
студент 4 курса НАО СКУ им. М.Козыбаева
bogumbaeva.zhuldiz@incloud.com
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается авторский стиль известного японского писателя Харуки Мураками. Анализируются стилистические приемы и средства выразительности. Основное внимание в работе акцентируется на индивидуальности автора. Также в статье затрагивается тема межкультурной коммуникации и интертекстуальности.

Ключевые слова: авторский стиль, стилистические приемы, средства выразительности, индивидуальность, межкультурная коммуникация.

Аңдатпа: Бұл мақалада әйгілі жапон жазушысы Харуки Муракамидің авторлық стилі қарастырылады. Стильдік тәсілдер мен мәнерлеу құралдары талданады. Шығарманың басты назары – автордың даралығы. Мақалада мәдениетаралық коммуникация және интертекстуалдық тақырыбы да қозғалады.

Кілт сөздер: авторлық стиль, стильдік құралдар, мәнерлеу құралдары, даралығы, мәдениетаралық коммуникация.

Abstract: This article examines the author's style of the famous Japanese writer Haruki Murakami. Stylistic techniques and means of expression are analyzed. The main attention in the work is focused on the individuality of the author. The article also touches on the topic of intercultural communication and intertextuality.
Keywords: author's style, stylistic devices, means of expression, individuality, intercultural communication.

Современная японская литература вызывает широкий интерес у читателей во всем мире. Среди наиболее известных авторов данного литературного направления можно назвать таких как Рюноскэ Акутагава, Кобо Абэ, Осаму Дадзай, Юкио Мисима, Рю Мураками, Харуки Мураками и других.
В конце XX века одним из самых популярных писателей современности становится Харуки Мураками.[1] Это культовый японский писатель-постмодернист, который покорил сердца читателей своим уникальным авторским стилем. Его романы берут за душу не только читателей из Японии, но и из разных уголков мира.

Что подразумевается под авторским стилем в литературе? Авторский стиль – это своеобразный стиль написания, который отличает автора от других своей уникальностью.[2] Прозы Харуки Мураками характеризуются утонченным стилем и глубокими философскими размышлениями. Его индивидуальный авторский стиль отличается своей непринужденной легкостью и неподражаемой глубиной.

Стиль его написания трогает читателя своей меланхоличной атмосферой, философской мыслью, фантастикой. Также в его произведениях можно встретить элементы мистики и сюрреализма. Одной из особенностей стиля Мураками является легкий слог, который погружает читателя в сюжет с первых строк произведения.

Несомненно, у каждого автора есть своя атмосфера повествования. В большинстве случаев, если автор пишет узнаваемо, его произведения вызывают у читателей схожие эмоции, в чем и выражается индивидуальная особенность писателя. Так, в романах Мураками можно заметить смесь реальности и фантазии, что создает особую атмосферу магического реализма.

Авторский стиль Харуки Мураками известен своей минималистичной и прямой прозой, в которой часто исследуются темы отчуждения, одиночества и поиска идентичности. В его работах часто присутствуют сюрреалистические или фантастические элементы, которые органично интегрированы в повествование и добавляют истории сложности.

Мураками погружает своих читателей в глубочайший самоанализ [3].В целом, авторский стиль этого японского писателя представляет собой уникальную смесь минимализма, сюрреализма и эмоциональной

напряженности, что помогло ему обрести множество преданных поклонников по всему миру.

В своих работах он использует всё разнообразие стилистических приемов – аллюзия, эллипсис, синекдоха, сравнение, эпитет, метафора, благодаря чему Мураками удается создать некую атмосферу загадочности и таинственности.

Так, в сборнике «Светлячок и другие рассказы» можно встретить множество примеров использования данных стилистических приемов:

Казалось, он вот-вот коньки отбросит. (Метафора)

Колесо природы сделало еще один круг. (Синекдоха)

- Ну... Может, и работает. Правда... Не знаю я толком. Он вообще-то не похож на работающего человека. Встречается с людьми, звонит по телефону, но так, чтобы трудиться изо всех сил...

- Совсем как Гэтсби.

- Ты о чем это?

- Да так, - ответил я. (Аллюзия)

Фея продолжала танцевать, я - есть виноград. (Эллипсис)

Товарищ вел мотоцикл туда, я - обратно. (Эллипсис)

Примеры стилистических приемов в романе «Страна чудес без тормозов и конец света»:

Тургенев назвал бы это разочарованием. Достоевский - адом. Сомерсет Моэм - реальностью. (Эллипсис)

Трубка была мертва. Будто телефон обесточили и схоронили в глубоком песке. (Метафора)

Сквозь угрюмую пепельно-серую пелену уже едва пробиваются растерявшие золото лучи. (Метафора)

Ее руки так холодны, что, кажется, к голове приложили сосульки. (Сравнение)

Также в романе «Хроники заводной птицы»:

- Разумеется, - откликнулся я. Это невразумительное замечание на какое-то время повисло над столом, подобно плывущему в небе острову из «Путешествий Гулливера». (Аллюзия)

Взгляд был очень прямой и красноречивый. (Эпитет)

Взявший статую в кольцо высоченный бурьян стоял не шелохнувшись, как хор в древнегреческой трагедии, который, затаив дыхание, ожидает появления оракула. (Сравнение)

Не мог разобрать, то ли дома и вправду холодно, то ли холод – внутри меня. (Антитеза)

Она излагала события так последовательно и четко, что создавалось впечатления, будто передо мной на белоснежном экране крутили документальное кино. (Сравнения)

Работа напоминала безвкусную жвачку. (Метафора)

Некоторые примеры из романа «Бесцветный Цкуру Тадзаки и годы его странствий»:

Головокружительное сочетание. (Эпитет)

Пустая емкость. Бесцветный фон. (Оксюморон)
Летит по жизни, как птица по небу. (Сравнение)
Постоянная забота о ней выжала меня как лимон. (Сравнение)

Творчество Харуки Мураками является актуальным для исследования проблемы межкультурной коммуникации.[4] В литературном произведении одним из способов выражения межкультурной коммуникации является интертекстуальность.

Интертекстуальность – это любая отсылка к претексту, упоминания имени собственного и название какого-либо произведения.[5] Интертекстуальность реализуется фрагментами в виде аллюзий, цитат, реминисценций.

В работах Х.Мураками мы можем увидеть присутствие интертекстуальности, которые отсылаются на чужую, неяпонскую культуру. В результате чего происходит межкультурная коммуникация текста японского автора с другими культурами. Как упомянул сам автор, на его творчество повлияли как японские, так и западные писатели.

Если рассмотреть косвенную форму межкультурной коммуникации, она протекает в таких сферах, как: музыка; литература и философия; драматургия, кино и мультипликация; бытовая культура; история, политика и наука; изобразительное искусство и архитектура.[6] И в этом смысле, в свои произведения Мураками искусно встраивает различной направленности претексты – элементы исходных текстов, заимствованных именно у западных писателей.

Яркое подтверждение тому, мы находим, исследуя такое произведение Харуки Мураками как его знаменитый роман «Страна чудес без тормозов и конец света». Рассмотрим представленные ниже примеры.

Претексты музыкальной направленности – музыкальные группы, певцы, композиторы и их произведения:

А потом завалился на кровать и стал слушать старенькую пластинку – фортепьянные концерты Моцарта в исполнении Робера Казадезуса.
Бар оказался на редкость стильным – из динамиков лилась симфония Брукнера.

Претексты литературы и философии – упоминание известных писателей, философов и их работ:

Ее книга – дешевая, в мягкой обложке – приютилась на столе, как уснувший кролик. Я вгляделся в название – «Путешественник во времени. Жизнь Герберта Уэллса», том второй.
Но за миг до этого твоя Мысль попадает в точку – и рассыпается дробью в Вечности.
Помнишь старый парадокс – «стрела замирает в полете»?
- А современных совсем не читаешь?
- Иногда. Сомерсета Моэма.
- Считать Моэма современным, - она потянулась к своему бокалу, - это все равно, что искать пластинки Бенни Гудмена в музыкальных автоматах.

Претексты драматургии, кино и мультипликации представляются с помощью отсылок на кинофильмы, актеров, персонажей фильмов и мультфильмов, режиссеров:

Я включил кассету с «Тихим человеком» Джона Форда и растянулся на кровати.

- Это что, как в «Космической одиссее 2001 года»?

На запястье поблескивал золотой «ролекс»; а поскольку детских размеров фирма «Ролекс» не выпускает, часы смотрелись на нем, как наручный коммуникатор капитана Кёрка из «Звёздного пути».

Я смотрел, как она уходит по аллее, и чувствовал себя кем-то вроде Джозефа Коттена из фильма «Третий человек».

Претексты бытового характера – известные марки автомобилей, название блюд и напитков:

Вздохнув, я достал из холодильника лед, открыл бутылку «Олд Кроу».

И только в четвертой мне предложили на выбор две «тойоты» – спортивную «Карину-1800» с турбонаддувом и двумя распредвалами и обычный «Марк-2».

Претексты истории, политики и науки:

Я прокрутил в памяти знаменитые исторические картины. Ни в «Бен Гуре», ни в «Сиде», ни в «Десяти заповедях», ни в «Багрянице», ни в «Спартаке» я не видел такого пейзажа.

Претексты искусства и архитектуры:

Однако, когда весной 1945 года русские, словно последняя буря сезона, ворвались в Берлин, крепость Германа Геринга хранила молчание.

Исходя из выше сказанного, можно сделать вывод о том, что Харуки Мураками очень грамотно и искусно использует стилистические приемы в своих работах. Его стиль написания придает некую тонкость и изящество произведению, благодаря чему роман с первых строк увлекает, захватывает и глубоко погружает читателя в повествование. В своих работах японский писатель часто исследует темы отчуждения, одиночества и поиска идентичности, используя особый стиль выражения мысли, который кардинально отличает его от других писателей. Авторский стиль Харуки Мураками можно описать как уникальное сочетание прозы и поэзии, философии и мистики, что делает его произведения невероятно привлекательными для читателей всего мира.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://cheloveknauka.com/tvorchestvo-haruki-murakami-v-usloviyah-globalizatsii-mezhkulturnoy-kommunikatsii
2. https://vk.com/wall-63068577_46074
3. https://vrnlib.ru/wp-content/uploads/2014/01/vobz_murakami.pdf
4. Куценко Н.Ю. Творчество Харуки Мураками в рамках проблемы межкультурной коммуникации // Евразийский Союз Ученых, № 8-7, 2014. С. 150-152.

Боева С.А. Харуки Мураками как мастер межкультурной коммуникации // Вестник Оренбургского государственного университета, № 6, 2008. С. 4-9.

УДК 801.561:802.0

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Голубь Максим Андреевич
maksim.golub.2001@bk.ru
Магистрант СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается роль и значение фразеологических единиц в формировании лингвокультурной компетенции. Ведущими методами исследования являются теоретический анализ и синтез. Результатом статьи стало выявление роли фразеологических единиц в построении личности владеющей лингвокультурной компетенцией. Результаты исследования могут быть использованы при дальнейшей теоретической работе с заданной тематикой.

Ключевые слова: Фразеологические единицы, лингвокультурная компетентность, формирование, иностранный язык, языковая культура, дискурсивное пространство.

Аңдатпа: Мақалада лингвомәдени құзыреттілікті қалыптастырудағы фразеологиялық бірліктердің рөлі мен маңызы қарастырылады. Зерттеудің жетекші әдістері-теориялық талдау және синтез. Мақаланың нәтижесі лингвомәдени құзыреттілікке ие жеке тұлғаны құрудағы фразеологиялық бірліктердің рөлін анықтау болды. Зерттеу нәтижелерін берілген тақырыппен одан әрі теориялық жұмыс кезінде пайдалануға болады.

Кілт сөздер: Фразеологиялық бірліктер, лингвомәдени құзыреттілік, қалыптасу, шет тілі, тіл мәдениеті, дискурсивті кеңістік.

Abstract: The article examines the role and significance of phraseological units in the formation of linguistic and cultural competence. The leading research methods are theoretical analysis and synthesis. The result of the article is the identification of the role of phraseological units in shaping the personality possessing linguistic and cultural competence. The findings of the study can be utilized in further theoretical work on the specified topic.

Keywords: Phraseological units, linguistic and cultural competence, formation, foreign language, language culture, discursive space.

В эпоху глобализации знание иностранного языка открывает множество возможностей, будь то переезд в другую страну, или же возможность устроится на высокооплачиваемую работу. Но мало просто знать иностранный язык, для свободного общения необходимо владеть лингвокультурной компетенцией. В формировании лингвокультурной компетенции огромную роль играют фразеологические единицы нужного языка.

Если опираться на классическое определение − фразеологическая единица (или фразеологизм), это устойчивое словосочетание или выражение, которое имеет фиксированную структуру и значение, отличное от суммы значений его составляющих. Такие выражения обычно служат для передачи определённого значения, их употребление обусловлено не только

грамматическими правилами языка, но и культурными традициями, обычаями, историческими особенностями и т.д.

Согласно Ф.И. Буслаеву, фразеологические выражения отражают уникальные особенности того, как определенная социокультурная группа воспринимает мир. Они являются результатом долгого развития и передают культурные нормы и образцы из поколения в поколение. Фразеологизмы представляют собой своего рода мини-миры, в которых содержатся моральные принципы и здравый смысл, выраженные в краткой форме и передаваемые потомкам от предков [1, с. 97].

Примеры фразеологических единиц в английском языке:

- “to kick the bucket” − означает «умереть», буквально «пнуть ведро».
- “to hit the nail on the head” − означает «точно попасть в цель», буквально «ударить гвоздь по шляпке».
- “to let the cat out of the bag” − означает «раскрыть секрет», буквально «выпустить кошку из мешка».

Фразеологические единицы могут быть использованы в различных контекстах и обладают культурной и исторической ценностью, поэтому их понимание и использование играют важную роль в овладении языком.

Фразеологические единицы играют важную роль в формировании лингвокультурной компетенции, так как они отражают специфические культурные особенности народа, национальный характер, обычаи, традиции, историю и особенности менталитета. Можно выделить следующие категории влияния фразеологических единиц в формировании лингвокультурной компетенции.

Понимание культурных концептов: фразеологические единицы часто включают в себя уникальные культурные концепты и представления, которые могут быть непонятными для носителей другого языка и культуры. Изучение таких единиц помогает студентам лучше понимать культурные особенности и ценности народа, на чьем языке они изучаются.

Культурная информация сохраняется внутри фразеологических выражений, что делает их особенно культурно-национально окрашенными. Выявление этой культурно-национальной подоплеки позволяет раскрыть уникальные особенности культуры и национального характера, как, например, в случае выражения «щи лаптем хлебать» (о простом человеке) [2, с. 108].

Социокультурная адаптация: Знание фразеологических единиц помогает студентам лучше адаптироваться к обществу носителей языка, в котором они изучаются. Использование подобных выражений может улучшить коммуникацию и помочь избежать неловких ситуаций, связанных с непониманием культурных контекстов.

Развитие лексической компетенции: фразеологические единицы обогащают словарный запас и улучшают лексическую компетенцию студентов. Они представляют собой особый класс лексики, который не всегда может быть

объяснен простыми словами или фразами, поэтому изучение их требует углубленного понимания.

Формирование стилистической компетенции: знание фразеологических единиц помогает студентам различать стилистику разных текстов и учиться применять соответствующие выражения в различных ситуациях общения.

Понимание иронии и метафор: многие фразеологические единицы используются с иронией или содержат в себе метафорические образы. Изучение таких выражений помогает студентам лучше понимать не только языковые особенности, но и культурные нюансы, связанные с использованием этих выражений.

Дискурсивное пространство фразеологических единиц − это область или сфера, в которой фразеологические единицы используются, распространяются и функционируют в рамках языкового общения. Это понятие описывает контексты, в которых фразеологические выражения существуют и взаимодействуют с другими элементами языка и культуры.

К дискурсивному пространству фразеологических единиц относятся употребление фразеологических единиц в различных жанрах речи, контекст социокультурных норм и ценностей, стилистические особенности фразеологических единиц, а также взаимодействие с другими языковыми единицами.

Золотых Л.Г. указывает что дискурсивное пространство фразеологических единиц тесно связано с процессами создания, изменения, преобразования и передачи информации через текст, рассматриваемый в контексте событий, с учётом прагматических, социокультурных, психологических и других факторов [3, с. 35].

Таким образом, разработка лингвокультурной компетенции означает осознание особенностей языкового мира определенной культуры, умение распознавать культурный контекст в значении языковых элементов. Это включает в себя использование лингвокультурного подхода при преподавании языковых дисциплин в университетах, где изучение языковых единиц рассматривается в контексте их культурной функции [4, с. 36, 84].

Сущность лингвокультурной компетенции заключается в формировании полного понимания предметной области «иностранный язык» как научной дисциплины, обладающей собственной системой научных терминов и концепций. Ученики, начиная с эмпирического восприятия языка как средства общения, должны прогрессировать к пониманию языка как объекта исследования в области лингвистики. Знания в области лингвистики способствуют развитию интеллектуальной сферы языковой личности, позволяя учащимся понять основные функции языка как средства формирования, выражения и передачи мыслей, а также как средства выражения эмоций и состояний человека [5, с 785].

Мы можем отследить уровень лингвокультурной компетенции на примере слова “bread”. Из анализа фразеологических единиц с данным компонентам мы узнаём, что они обладают символическими значениями, выражая:

− Главный продукт питания, например, “bread and butter”, “daily bread”, “loafs and fishes”, “bread and water”;

− Способ существования, например, “to take the bread out of somebody’s mouth”, “eat the bread of idleness”, “break somebody’s bread”, “to make one’s bread”;

− Материальное (или нематериальное) благополучие, например, “half a loaf is better than no bread”, “have one’s bread buttered for life”;

− Духовность, например, “by bread and salt”.

Следовательно, фразеологические единицы играют важную роль в формировании определенной картины мира, отражают национально-культурную специфику языка и несут символическое значение [6, с. 21].

Стоит отметить, что при изучении фразеологии в важно обращать внимание на источники происхождения каждой фразеологической единицы. Это поможет обучающимся лучше понять связь между языком и культурой, а также способствует формированию межпредметных связей. Например, анализ фразеологических единиц, взятых из басен И. А. Крылова (таких как «тришкин кафтан», «как лебедь, рак и щука», «слон и моська», «демьянова уха», «волк на псарне», «мартышка и очки»), может вызвать интерес у обучающихся и побудить их начать изучение этих художественных произведений, если речь идёт про изучение русского языка [7, с. 151].

Также необходимо указать, что работа с фразеологизмами открывает широкие возможности для развития у студентов умственных, речевых и эмоциональных навыков. Объясняя значения фразеологических единиц и проводя лингвистические или логические анализы, преподаватель стимулирует активное мышление студентов, что способствует развитию их интеллектуальных способностей. Для успешного общения необходимо уделять особое внимание использованию коммуникативно значимого языкового материала. Из множества фразеологических единиц следует выбирать те, которые соответствуют поставленным образовательным целям. При выборе материала важно придерживаться принципа стилистической разнообразности, соответствия учебной тематике и частотности употребления. Фразеологические единицы целесообразно вводить через ситуации, демонстрируя их буквальное значение, предоставляя толкования, используя синонимы и антонимы. Иногда можно прибегать к переводу, сопоставляя их с аналогичными фразеологизмами на родном языке. Таким образом, важно отметить, что постепенное изучение фразеологизмов значительно расширяет словарный запас, повышает уровень речевого развития и культуры студентов, делает их выражение более насыщенным, способствует эффективному воздействию в процессе межкультурного общения и повышает мотивацию в изучении иностранного языка [8, с. 123].

Следует привести пример того, как фразеологические единицы помогают в формировании лингвокультурной компетенции. Данным примером могут послужить пословицы, раскрывающие «личные свойства мужчины» через использование распространённых английских имён. Например, пословица “All work and no play makes Jack a dull boy” подчеркивает важность баланса между работой и отдыхом, а выражения “Any Tom, Dick or Harry” и “Brown, Jones and Robinson” описывают обычных людей или средний класс. При изучении фразеологии важно учитывать происхождение выражений, что способствует более полному пониманию взаимосвязи между языком и культурой. Jack-of-all-trades – мастер на все руки. Это выражение описывает человека, который умеет выполнять множество различных задач. Оно вошло в употребление в 1618 году и подчеркивает мастерство в различных областях. «Джек» в данном контексте означает универсального работника [9, с. 314].

Значение фразеологических единиц в формировании лингвокультурной компетенции невозможно переоценить. Взаимосвязь между языком и культурой является неотъемлемой частью языкового изучения, и фразеология играет ключевую роль в этом процессе.

Во-первых, фразеологические единицы отражают культурные особенности и традиции носителей языка, позволяя студентам углубить свое понимание культурного контекста, в котором они употребляются.

Во-вторых, изучение фразеологии способствует развитию лингвистической компетенции студентов. Оно обогащает словарный запас, улучшает понимание и использование языка, а также способствует формированию навыков межкультурной коммуникации.

В-третьих, фразеологические единицы играют важную роль в развитии стилистической компетенции. Знание и умение использовать различные выражения в различных контекстах обогащает языковой репертуар студентов, делая их речь более разнообразной и выразительной.

Таким образом, изучение фразеологических единиц не только способствует формированию лингвокультурной компетенции, но и играет ключевую роль в общем языковом развитии студентов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Чаньцзюань В. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции китайских студентов в процессе изучения фразеологии русского языка // ВЕСТНИК КемГУКИ. 2011. – 97 с.

2. Коврова М.А., Заколупина А.А. Фразеологизмы как средство развития лингвокультурологической компетенции у третьеклассников на уроках русского языка // PEDAGOGICAL SCIENCE. 2021. – 108 с.

3. Золотых Л.Г. Формирование лингвокультурологической компетенции при изучении фразеологии // Вестник РУДН, сер. Русский и иностранные языки и методика их преподования. №1. 2007. – 35 с.

4. Кульсарина И.Г., Махмутова А.С., Хисамова Г.Г. Художественный текст в аспекте формирования лингвокультурологической компетенции студентов- филологов при обучении

русскому языку // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2022. -Том 15. - Выпуск 11. – 3684 с.
5. Саяхатова Л.Г. Компетентностный подход к формированию языковой личности в лингвокультурологической концепции обучения русскому языку // Вестник Башкирского университета. 2011.- Т.16. - №3. – С. 785-786
6. Чешева Е.Р. Изучение лингвокультурологического аспекта фразеологизмов на уроках английского языка в средней общеобразовательной школе: бакалаврская работа- Пенза, 2017. – 21 с.
7. Свиридова А.В., Шиганова Г.А., Юздова Л.П., Никитина Е.Ю. Лингвокультурологическая сущность фразеологических единиц как объект освоения в процессе формирования билингвизма // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. №2. – 2021 – 151 с.
8. Кулагина Е.В. Роль фразеологических единиц в формировании межкультурной компетенции студентов неязыковых специальностей // Издательство «Грамота», Филологические науки. Вопросы теории и практики. - №4. – 2015. – 123 с.
9. Седина И.В., Шикина Т.С., Слугина О.В. Развитие межкультурной компетенции учащихся языковых специальностей средствами фразеологических единиц с компонентом именем собственным – Национальный исследовательский Мордовский государственный университет имени Н.П. Огарева – Саранск – 314 с

ӘОЖ 82-91

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫНА САЙ ҚАЛЖЫҢДАР

Демесинова Ляйля Мұратқызы
lepa_semey@mail.ru
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
PhD доктор, аға оқытушы
Астана, Қазақстан

Қасиет Кәусар
kawsar3582@gmail.com
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, «Бағдарламалық инженерия»мамандығының 1 курс студенті
Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Халық ауыз әдебиетінен бастау алатын қазақ әзіл-қалжыңы, сатираның қазақ әдебиеттануында алатын орны ерекше. Шағын мақалада халқымыздың дүниетанымына сай әзіл-қалжыңдардың тақырыптық ерекшелігі сараланып, ұлттық болмысқа сай-қалжыңның қолданысы сараланды. Сонымен қатар, басқа ұлтқа тән әзілдердің аударылуы мен қолданысының қазақ әзіл-қалжыңына ықпалы, жағымды және жағымсыз тұстары тілге тпек болды. Қазақи қалжыңдардың тарихи, географиялық, әлеуметтік-тұрмыстық факторлардың себебінен құбылуы айқындалды.

Кілт сөздер: қалжың, сатира, әдебиет, фольклор, дүниетаным.

Аннотация. Казахский юмор, восходящий к народной устной литературе, занимает особое место в казахском литературоведении сатиры. В небольшой статье была проанализирована тематическая специфика шуток, соответствующих мировоззрению нашего народа, и проанализировано использование шуток, соответствующих национальной

идентичности. Кроме того, влияние перевода и употребления инонациональных шуток на казахский юмор, как положительных, так и отрицательных, было отмечено на языке. Выявлены колебания казахских шуток по причине исторических, географических, социально-бытовых факторов.
Ключевые слова: юмор, сатира, литература, фольклор, мировоззрение.

Annotation. Kazakh humor, which originates in folklore, has a special place in the Kazakh literary studies of satire. In a short article, the thematic specifics of jokes in accordance with the worldview of our people were analyzed, the use of jokes in accordance with national realities was analyzed. In addition, the influence of the translation and use of other national jokes on the Kazakh humor, both positive and negative aspects were added to the language. The change of Kazakh jokes due to historical, geographical, social and domestic factors was determined.
Keywords: humor, satire, literature, folklore, worldview.

Әр халықтың географиялық, тарихи әлеуметтік жағдайы мен өмір сүру салтына, менталитетіне байланысты өзіндік мінез құлық, ұлттық ерекшелігі қалыптасады. Қазақ әзіл қалжыңына да осындай ерекшелік тән. Әр елдің этномәдени дүниетанымына сай тақырыптық, танымдық жағынан айырмашылықтар кездесіп отырады. Әр халықтың әзілдері мен оны қабылдауы да әртүрлі болып келеді. Жалпы қазақ әзіл қалжыңы бастауын халық ауыз әдебиетінен алатыны белгілі. Қазақ қалжыңының белгілі бір мәдениеті, дәстүрі қалыптасқан. Ұлтымызда жеңге мен балдыз, жезденің қалжыңы, құрдастардың қалжыңы мен нағашылы жиеннің қалжыңы, құдалар мен достардың әзілі жетерлік. Халқымызда «әзілің жарасса атаңмен ойна» деп әзіл қалжыңның бір шегін көрсетіп тұрғандай.

Сөзге шешен, дөп басып айтатын дана халқымыздың әр әзілінің астарында шындық жатады. Ауыз әдебиетіндегі Алдар көсе, Қожанасыр, Тазша бала сияқты кейіпкерлерден бастап, әр дәуірдің ақын, жазушылары астарлы әзілмен салмақты ойды білдіріп, ащы шындықты көрсете білген.

Қазақ халқының әзіл қалжыңын тақырыптық жағынан мынадай топтарға бөліп қарастыруға болады:

1.Туыстар арасындағы әзілдер (жеңге, жезде, нағашы жиен, құдаша, құдалар)

2.Тұрмыстық жағдайға байланысты қалжыңдар (бай мен кедей туралы қалжыңдар);

3. Дос, құрдастардың қалжыңы;

4. Білім, ғылымға байланысты әзілдер (ақын, жазушылардың өзара қалжыңдары);

5. Салт-дәстүрге байланысты әзілдер (сыйлы қонақ келгенде құрмет көрсету) [1].

Қоғам дамуына байланысты әр дәуірдің өз әзілі бар. Өкінішке орай ата аналарымыздың айтқан әзілін, қазіргі заман жастары түсінбеуі, қабылдамауы мүмкін. Мысалы, билетсіз поездге отырып баратын адамдарды кезінде «қоян» деп айтатын, осыдан ширек ғасыр бұрын нарық заманда көп жолаушылар билетсіз жүре беретін, бір орынға бірнеше адам отырып, тіпті поездің үшінші

қабатына дейін таласып отыратын кезең қазіргі жастар үшін еш қызықсыз. Сол кезде қоян, зайчик болып келдім деген сияқты әзілдер қалыпты болатын. Өмір заңдылығына байланысты қазіргі заман әзілі басқа.

Қазақ әзілінің басқа ұлттардан бір ерекшелігі әр әзілдің астарында айтар ой, тәрбие, өнеге жатады. Үлкенді сыйлау, адамдарға деген құрмет, сыйластық, қонақжайлық пен кеңдік, мейірім мен қамқорлық жатады. Мәселен, жеңгелердің қайындары мен қайын сіңлілеріне ат қоюы, өзара қалжыңдарынан отбасылық тәрбие, береке бірлікті, жылылықты аңғарасың. Ал осы туысқандар арасындағы әзілге келгенде орыс халқында көп жағдайда ене мен келін, ене мен күйеу бала арасындағы әзілдер орыс сатириктерінің негізгі тақырыптары болып келеді. Ене мен күйеубаланы ит пен мысық сияқты араз қылып сипаттайтын әзілдер жетерлік. Өкінішке орай қазірде бұл тенденция қазақ әзілкештерінің де белді тақырыптарына айналған. Алайда қазақ күйеубаласын төрге шығарып құрметтеген, ал енесі келініне ақылшы, анасындай болған. Бұндай басқа елден келіп, ұлттық менталитетімізге жат әзілдердің белең алуы да кездеседі.

Орыс халқында әзілдердің дені тұрмыстық жағдайларға байланысты: базарда, дүкенде, тамаққа, құрылыс заттары мен сантехника, пәтердің ішіндегі тұрмыс тіршіліктің айналасында айтылады. Ал қонақжай қазақ халқының қалжыңы дастархан басында, қонақта, құдалық пен тойға барғанда сияқты әзілдер. Бұдан біз халқымыздың жанашырлығы мен қамқорлығын, кеңпейілділігін аңғарамыз.

Әзіл қалжыңның тағы бір ерекшелігі әр халықтың әзілдерін басқа тілге аударғанда әсерлі болмауы байқалады. Бұл әрине ұлттық дүниетаным мен қабылдауда жатыр.

Ағылшындардың әзілдеріне келер болсақ, оларда сөзді ойнату көбірек кездеседі, яғни ұқсас дыбысталатын сөздерді пайдалану немесе сөздердің орнын ауыстырып мағынасын өзгерту, омоним сөздерді орынсыз қолдану сияқты әзілдер жиі айтылады. Шыны керек, біз үшін олардың әзілдері түсініксіз болып келеді. Бірде шетелдегі қазақ балалары туралы сұқбатта асырап алынған қазақ баласы тілі ағылшынша шықса да, американдықтардың әзілдері өздеріне қызықты болғанымен, мен үшін еш күлкілі емес дегені бар еді. Әрине, тілі басқа тілде шыққанымен, оның негізі қазақ болған соң басқа ұлттың әзілін қабылдай алмай тұрғаны түсінікті.

Сонымен қатар, ағылшын әзілдерінде көбіне ақымақ қыздарды күлкі ету белең алған. Мысал келтірер болсақ:

Қыз дәрігеріне: мені салмағым емес, бойым мазалайды.

Доктор: сонда қалай?

Қыз: менің салмағыма қарай бойым 234 сантиметр болу керек.

Қорыта айтар болсақ, орнымен айтылған әзіл қалжыңды дұрыс қабылдап, тұтас ұлттық болмысты ашатын қазақи әзілдер тек күлкі сыйлап қана қоймай, тәрбиелік сипатқа ие екенін аңғаруға болады. Сөз төркінін түсінетін халқымызда ұлттық бірегейлігімізді танытатын әзілдер көбірек насихатталып,

сол арқылы ана тілімізді дамыту бүгінде өзекті мәселелердің бірі. Жақында осы шараға дайындалу үшін кітапханаға бардым, қазақ әзіл сықақ шығармаларын алып, формуляр толтырғанда көргенім, бес, он жыл қаралмаған, ал Задорновтың шығармалары сұранысқа ие кітаптардың бірі болып шықты. Бұл әрине ойландыратын жағдай.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Смаханұлы Ш. Әнші әтеш. – Алматы: Жазушы, 2005. – 200 б.
2. Уайдин Y. Біз былай байығанбыз. – Алматы: Ана тілі, 2005. – 288 б.
3. Қожакеев Т. Сатира негіздері. – Алматы: жазушы, 1999. – 304 б.

УДК 372.882

ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ЖАНРА ИЗОНОВЕЛЛЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ХУДОЖНИКА И ПИСАТЕЛЯ В. П. МАНЗИ

Дитц Любовь Геннадьевна
L_ditts@mail.ru
Учитель русского языка и литературы, педагог-исследователь, заместитель директора по учебно-воспитательной работе
КГУ «Железенская общеобразовательная школа» Жамбылского района Северо-Казахстанской области
Жамбылский район, с. Железное

Аннотация: актуальность данной темы в обращении к малоизученной научной проблеме и межпредметным связям, единству живописи и литературы в творчестве выдающегося североказахстанского художника В. П. Манзи. Использование на уроках языка и литературы изоновелл данного автора поможет повысить культурно-речевые компетенции учащихся.

Ключевые слова: изоновелла, межпредметные связи, культурно-речевые компетенции, образы-звуки, образы-запахи.

Аңдатпа: Суретші және жазушы В. П. Манзидің шығармашылығындағы изоновелла жанрын зерттеу ерекшеліктері. Бұлтақырыптың аз зерттелген ғылыми проблемаға және пәнаралық байланыстарға, Солтүстік Қазақстанның көрнекті суретшісі В. П. Манзидің шығармашылығындағы кескіндеме мен әдебиеттің бірлігіне Үндеуіндегі өзектілігі. Осы автордың тіл және әдебиет сабақтарында изоновеллаларын қолдану оқушылардың мәдени және сөйлеу құзыреттілігін арттыруға көмектеседі.

Кілтсөздер: изоновелла, пәнаралық байланыстар, мәдени және сөйлеу құзыреттіліктері, бейнелер-дыбыстар, бейнелер-иістер.

Abstract: Features of the study of the genre of the Isonovella in the works of the artist and writer V.P.Manzi. The relevance of this topic is in addressing a little-studied scientific problem and interdisciplinary connections, the unity of painting and literature in the work of the outstanding North Kazakhstan artist V. P.Manzi. The use of the author's isonovels in language and literature lessons will help to improve the cultural and speech competencies of students

Keywords: isonovella, interdisciplinary connections, cultural and speech competencies, images-sounds, images-smells.

Актуальность данной темы в обращении к малоизученной проблеме и межпредметным связям, единству живописи и литературы в творчестве выдающегося североказахстанского художника В. П. Манзи.

Цель исследования: определить особенности жанра изоновеллы художника Василия Петровича Манзи. Объект исследования: 52 изоновеллы Василия Петровича Манзи. Предмет исследования: особенности структуры, изобразительно-выразительных средства новеллы В. П. Манзи. Исходя из этого, нами была сформулирована гипотеза: новеллы художника Василия Петровича Манзи имеют своеобразную специфику построения, которая отличается от классической новеллы. Для достижения цели необходимо было решить следующие задачи:

- изучить теоретический материал;
- исследовать структуру, изобразительно-выразительные средства новелл;
- выделить специфические черты, характерные для новелл В. П. Манзи.

Словарь литературоведческих терминов дает следующее определение новеллы – «новость, короткий рассказ» [1, с. 239]. Скобелев дает следующее определение: «Рассказ (новелла) представляет собой интенсивный тип организации художественного времени и пространства, предполагающий центростремительную собранность действия, в ходе которого осуществляется испытание, проверка героя или вообще какого-либо социально значимого явления с помощью одной или нескольких однородных ситуаций, так что читательское внимание сводится к решающим моментам в жизни действующего лица или явления в целом. Отсюда концентрированность сюжетно-композиционного единства, одноплановость речевого стиля и малый объем как результат этой концентрации» [2, с. 59].

Главными чертами классической новеллы считаются:

1. Динамичность;
2. Стремительное развитие сюжета;
3. Преобладание действия;
4. В центре изображения ситуация;
5. Небольшой объем

Главное не подробное раскрытие характера героя, а ситуация. Самыми известными новеллами считаются новеллы В. Ф. Одоевского, Эдгара По, которые сделали этот жанр неповторимым. Смысловая наполняемость новелл различная. Малая проза этого жанра имеет строгую композицию, в ней нет ни одного лишнего компонента, отсюда и небольшой объем, который несет огромную смысловую нагрузку.

По классификации выделяют несколько видов новелл:

Фантастические и нефантастические, которые в свою очередь подразделяются на другие подвиды.

Таблица 1. Виды новелл

Фантастические	**Нефантастические**
Новеллы-сказки	Новеллы-анекдоты,
Новеллы-былички,	Святочные,
Готические новеллы	Психологические,
Новелла-миф	Лиро-эпические
	Таинственные новеллы

Особняком стоят пейзажные новеллы:

1. Пейзажные зарисовки, своеобразие, жанровая и национальная специфика, авторское видение мира;
2. Главные действующие лица: предметы и явления природного мира, время, место, звуки, запахи;
3. Большое количество эпитетов;
4. Глаголы показывают динамику в описании природных явлений, но при этом сохраняется целостность жанра;
5. Главными являются слова – природные объекты, которые раскрывают замысел автора, этому способствует и композиция, и детали.

Сюжетное напряжение в момент его наибольшей силы - затянутый узел новеллы; зачин его - завязка, разрешение напряжения - развязка, острый заключительный эффект, «технический термин новелльной композиции» [3, с. 117]. В.П. Манзя сам называет свои работы «изоновеллами». При работе с данным термином мы не нашли его определение в литературоведческих словарях. Нами была проанализирована книга В.П. Манзи «Познай радость. Изоновеллы», выпущенная СКУ в 1998 году [4]. Мы рассмотрели 52 изоновеллы. Они представляют собой гравюру или картину, сопровождаемую текстом описательного характера, в котором прослеживается не пересказ картины, а скорее «словесное рисование». Исследуя материал изоновелл, мы выявили ряд признаков, которые соответствуют классическому пониманию малого жанра литературы:

Таблица 2. Сходство и различие классической новеллы и изоновелл В.П. Манзи

Классическая новелла	**Изоновелла В. П. Манзи**
1. Небольшой объем	1. Небольшой объем
2. Стремительное развитие сюжета	2. Стремительное развитие сюжета
3. Кульминация завершает повествование. Лаконичное окончание	3. Не все изоновеллы соответствуют, многие заканчиваются народными приметами, пословицами, т.е. носят поучительный, я бы сказала притчевый характер «Руки».
4.В центре событий действие	4.Многие новеллы носят описательный характер
5. -	5.Гравюра, картина

Вывод: в произведениях автора мы видим черты классической новеллы.

Тематика изоновелл различна. Из 52 проанализированных произведений, мы выделили 6, которые имеют литературный персонаж, а оставшиеся 46 заставили нас обратиться к теории пейзажной новеллы.

1. Пейзажные зарисовки, своеобразие, жанровая и национальная специфика, авторское видение мира: каждая изоновелла посвящена описанию природы Северо-Казахстанской области. Эпиграфом к книге стали слова автора: «Хочется верить, что эта книга поможет увидеть красоту родной земли не только школьникам, но и тем, кто еще не присматривался к природе родного края» [4, с. 2].

2. Главные действующие лица: предметы и явления природного мира, время, место, звуки, запахи:

Таблица 3. Действующие лица

№	**Предметы и явления природного мира**	**Образы-звуки**	**Образы-запахи**
1.	Зерна ржи, пшеницы/ «Сею, вею, посеваю…», «Время и хлеб»	«поют свои песни метели и вьюги..» / «Снег на полях»	«воздух пахнет хлебом и прелыми листьями»- «Познай радость»
2.	Вьюга, ветер, снежинки – «Вьюга», «Свидание с метелицей», «Снежная мелодия», «Поет зима»	«заскрипели стволы», завыла вьюга- «Вьюга»	«пьянящий хлебный дух», «пахнет летом и белой кашкой»- «Мамин каравай»
3.	Земля- «Весна», «Жаворонок», «Земля и люди», «Время и хлеб», «Снег на полях»	«зазвенел жаворонок», «говорливые ручейки»- «Весна»;	«душистая земляника»- «Дорога»
4.	Гроза- «Первый раз такое вижу», «Гроза»	«в стекла застучало», «раздался треск»- «Гроза»	«пахучий луг»- «Время и мы»
5.	Трава- «Земля и люди»	Шорох листьев, затрещала сорока, перекликаются перелетные птицы- «Познай радость»	«пахнет грибами и свежим сеном, цветами и ягодами, медом и парным молоком»- «Летний этюд»
6.	Лес- «Поющий лес», «Соавторство»,	«перепелка сее «спать пора»- «О самом	«пахло дымом»- «Возвращение к

	«Следы в лесу»,	дорогом»	песне»
7.	Животные/зайцы, лисы, полевые мыши, ежи, лоси/- «Познай радость», «Цвет сентября», «Книга на снегу», «Следы в лесу», «Встреча»	«балалайка пела»- «Балалайка Ивана Акимовича»	«запахло караваем»- «Горы рукотворные»

Вывод: изоновеллы соответствуют пейзажным новеллам по наличию различных предметов и явлений природного мира, образов-звуков, запахов.

Динамика природных процессов:

Идет – кружатся – падают – протянули – залюбовались – присела – налетел – закружилось – завертелось – мчатся – хватаются – прижимаются – срывает – швыряет – превращает – натянулись – заскрипели – завыла («Вьюга») [4, с. 8].

Пропали – бегал – подносил – заряжал – командовал – стреляло – рвались-выползли – раздался – переломилось – рухнуло – билось – разрезалась – поплыли – раскололась – упало – застучало – застонали – сорвалось – выхватывал – трепал – натянулись – хлынул – светилось («Гроза») [4, с. 14].

Каждый глагол – взмах кисти художника

Построение изоновелл В. П. Манзи соответствует построению пейзажной новеллы (отличие в том, что каждая новелла - это продолжение картины или гравюры), мы предположили, что термин «изоновеллы» автор использует, чтобы совместить творчество художника и талант писателя.

При анализе текстов изоновелл было выявлено большое количество средств художественной выразительности, которые показывают динамику природных явлений и процессов, красоту и лиричность самых обычных на первый взгляд моментов. Василий Петрович – художник, который работает «кистью и резцом», но я бы добавила и пером, потому что его изоновеллы – это картины, написанные словом.

Таблица 4. Односоставные предложения

№п/п	**Виды односоставных предложений**	**Пример**	**Название изоновелл**
1.	Назывное	«Хлеб» «И все это моя Родина» «Листопад» «Добрая, щедрая и богатая земля родного края» «Но длинные песни	«Время и хлеб» «Это Родина моя» «Листопад» «Верность» «Зимняя мелодия»

		у нашей земли.» «Зима»	«Белая сказка» «Книга на снегу»
2.	Обобщенно-личное	«Не помни зла-прости»	«Объяснение в любви»
3	Неопределенно-личное	«а ведь не зря хлеб называют золотом полей…» «просили рассказывать…»	«Золото в бункере» «Балалайка Ивана Акимовича»
4	Определенно-личное	«Иду, мягко ступая по мозаичному ковру леса» «Держишь в руках теплый каравай» «Остановитесь перед ними, и вы увидите…» «Помню, как в детстве мы ждали…» «И когда встречаем Новый год…» «Хочу, чтобы земляне навсегда покончили с войной…» «…присмотрись к родной земле…» «Приглядись- и ты увидишь ее красоту..»	«Познай радость» «Мамин каравай» «Земля» «Снегурочкин гостинец» «Березы в окопах» «Счастлив художник»
5.	Безличное	«…надоело белоногим березам стоять в лесах…» «Нелегко приходилось…» «А песни и балалайку было слышно еще долго» «И от этого стало ярче и теплее» «Не часто удается	«Это Родина моя» «Песни моего детства» «Первая сказка» «Объяснение в любви»

		найти время для таких прогулок» «Еще труднее найти время…» «И лучше всего наблюдать ее сказочную красоту в лесу»	«Время и мы» «Следы в лесу»

Односоставные предложения придают тексту красочность и лаконичность; помогают избежать неоправданных лексических повторов местоимений; дают возможность акцентировать внимание автора только на действии, не называя того, кто его производит; могут играть роль обобщения, передавать настроение автора, состояние героев и природы; создавать особый эмоциональный фон произведения [5].

Таблица 5. Средства художественной выразительности

№ п/п	**Средства выразительности**	**Пример**	**Название изоновелл**
1.	Эпитеты	«Гигантский каравай» «Янтарный свет» «Волшебные руки» «Таинственные руки» «Ромашковый уголок»	«Земля и люди» «Познай радость» «Горы рукотворные» «Мамин каравай» «Счастлив художник»
2.	Метафора	«Кострами горели деревья» «Шелковая трава» «Рой осенних листьев» «Золото полей» «бронза колосьев» «разбойник-ветер»	«Первый раз такое вижу» «Земля и люди» «Познай радость» «Золото в бункере» «Земля» «Листопад»
3.	Олицетворение	«Колосья, загорая на солнце..» «засыпает лес» «шепчутся колосья» «земля отдыхает чистым паром»	«Земля и люди» «Познай радость» «Мамин каравай» «Время и хлеб»
4.	Антитеза	«белый, душистый-черный горький	«Время и хлеб»

		хлеб» «Профессия хлебороба- самая древняя и самая современная профессия на земле» «Один человек проводит всю ночь в засаде, чтобы увидеть редкую птицу, а другой может нажать на спусковой крючок, чтобы убить красоту	«Березы в окопах» «Перышко фламинго»
5.	Постоянные эпитеты	«травушка-муравушка» «русская зима» «весна-красна» «сестра-метелица» «белые мухи»	«О самом дорогом» «Белая сказка» «Весна» «Поет зима» «Верность»

Средства выразительности, используемые художником, разнообразны как краски, штрихи, мазки; они помогают раскрыть красоту момента, привить любовь к своей Малой Родине – Северному Казахстану.

Гениальный художник, талантливый писатель, иными словами, самородок. Проведя исследование, мы пришли к следующим выводам:

1. В изоновеллах В. П. Манзи четко видна структура пейзажной новеллы.
2. Термин «изоновелла», который использует автор, необходим, потому что каждая новелла сопровождает картину или гравюру.

Нами была выявлена тенденция индивидуального жанра «изоновелла». Был сделан аргументированный вывод о работе В. П. Манзи в жанре классической новеллы, подтвержденный статистическим анализом типологических признаков, выявлен отход от новеллистических традиций в 6 новеллах из 52.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Словарь литературоведческих терминов / Ред.-сост.: Л. И. Тимофеев и С. В. Тураев. - М.: Просвещение, 1974. - 509 с.
2. Короткий рассказ как основополагающий жанр американской литературы [Электронный ресурс] // URL: https://www.referat911.ru/Literatura/korotkij-rasskaz-kak-osnovopolagajushhij-zhanr/83949-1746764-place1.html#:~:text=Исследователь%20В.%20П.%20 Скобелев%20дает,лица%20или%20явления%20в%20целом (Дата обращения: 15.08.22)
3. Новелла как жанр литературы [Электронный ресурс] // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/novella-kak-zhanr-literatury (Дата обращения: 01.08.22).

4. Манзя В. П. Познай радость / Под редакцией И. Махначевой. – Петропавловск: СКУ, 1998. – 77 с.
5. Односоставные предложения [Электронный ресурс] // URL: https://reshak.ru/otvet/reshebniki.php?otvet =435&predmet=barh_new9.
6. Львов М. Р. Школьный словарь антонимов русского языка: Пособие для учащихся / 2-е изд., перераб. - М.: Просвещение, 1987. - 240 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н. Ю Шведовой. – 21-е изд., перераб. и доп.- М.: Русский язык, 1989. – 924 с.
8. Савельева В. В., Лукпанова Г. Г., Ярмухамедова А. Б. Русская литература Учебник для 7 класса общеобразовательной школы. – А.: Атамұра, 2017. – С. 219-224.
9. Словарь иностранных слов / 7-е изд., перераб. – М.: Русский язык, 1980. – 624 с.
10. Большой словарь русских поговорок [Электронный ресурс] // URL: http://rus-yaz.niv.ru/doc/russian-sayings/index.htm 16.10.22 (Дата обращения: 16.10.22;15.30).
11. Бахтин М. М. Жанровая типология [Электронный ресурс] // URL: https://vuzlit.com/603309/zhanrovaya_ tipologiya_bahtina (Дата обращения: 01.08.22; 16.00).
12. Виноградов В. В. О языке художественной прозы [Электронный ресурс] // URL: https://www.academia.edu/8004121/ (Дата обращения: 15.08.22; 11.21).

ӘОЖ 82.09

СӘБИТ МҰҚАНОВ ЗЕРТТЕУШІ: ТАРИХ ПЕН ТАНЫМ

Ерсаинова Асель Бауыржановна
E-mail: asel_ersainova@mail.ru
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің оқытушысы

Аңдатпа: Академик-жазушы Сәбит Мұқанов қазақ әдебиеті тарихына қатысты көлемді еңбектер жазды. Сол көлемді еңбектерінің бірі - «ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті» (1932) туралы зерттеуі. Қаламгер «ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті» монографиялық еңбегінде ХХ ғасыр басындағы көрнекті ақын-жазушылары Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Омар Қарашұлы, Мағжан Жұмбайұлы, Сұлтанмахмұт Торайғырұлы, Сәбит Дөнентайұлының өмірі мен шығармалықтарын жан-жақты талдап қарастырады.

Мақалада академик-академик жазушы Сәбит Мұқановтың «ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті» еңбегі қарастырылады. Қаламгердің аталмыш еңбегінің жазылу тарихына тоқталамыз. Сонымен қатар Сәбит Мұқановтың «ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті» еңбегі жайында айтылған іргелі ғалымдардың сүбелі пікірлері топтастырылды.

Кілт сөздер: алашорда, монографиялық портрет, ұлтшылық-байшылдық дәуірі, ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті, ұлттық әдебиеттану.

Аннотация: Академик-писатель Сабит Муканов написал объемные произведения по истории казахской литературы. Один из таких объемных трудов - исследование «Казахская литература ХХ века» (1932). В монографическом труде «Казахская литература ХХ века» писатель подробно анализирует жизнь и творчество выдающихся поэтов-писателей начала ХХ века Ахмета Байтурсынова, Миржакипа Дулатова, Омара Карашовича, Магжана Жумбаева, Султанмахмута Торайгырова, Сабита Донентаева.

В статье анализируется работа академика-академика писателя Сабита Муканова «Казахская литература ХХ века». Мы рассмотрели историю написания данной работы

писателя. Вместе с тем, были собраны восторженные отзывы фундаментальных ученых о труде Сабита Муканова «Казахская литература XX века».

Ключевые слова: алашорда, монографический портрет, эпоха национально-богатств, казахская литература XX века, национальное литературоведение.

Abstract: Academician-writer Sabit Mukanov wrote voluminous works on the history of Kazakh literature. One of such voluminous works is the study "Kazakh literature of the XX century" (1932). In the monographic work "Kazakh literature of the XX century", the writer analyzes in detail the life and work of outstanding poets and writers of the early XX century Akhmet Baitursynov, Mirzhakip Dulatov, Omar Karashovich, Magzhan Zhumbaev, Sultanmakhmut Toraighyrov, Sabit Donentaev. The article analyzes the work of academician-academician writer Sabit Mukanov "Kazakh literature of the XX century". We have reviewed the history of writing this work of the writer. At the same time, enthusiastic reviews of fundamental scientists about the work of Sabit Mukanov "Kazakh literature of the XX century" were collected.

Keywords: Alashorda, monographic portrait, the era of national wealth, Kazakh literature of the XX century, national literary criticism.

С. Мұқанов қазақ әдебиеті тарихына қатысты көлемді еңбектер жазды. Жалпы «Қазақтың XVIII-XIX ғасырдағы әдебиетінің тарихынан очерктер», «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» сүбелі зерттеулерін айрықша атап өтуімізге болады. Біз мақаламызға қаламгердің «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» монументальды еңбегін назарға алдық. Жазушының тағдырын ауырлатқан 1932 жылы «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» атты үлкен еңбегі жарыққа шықты.

Сыншы Д. Ысқақұлы «Тарихты терең талдаған» атты мақаласында қаламгердің бұл еңбегі жайында: «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» бітпеген. Автордың ойынша, бұл еңбек үлкен екі кітаптан тұратын болып ойластырылған сияқты. Оған 1932 жылы шыққан «XX ғасырдағы қазақ әдебиетіне» «1-бөлім. Ұлтшылдық, байшылдық дәуірі» деген қосымша ат берілуі көзіңізді жеткізеді. Сонда бұл кітап 20-жылдардың бас кезіндегі әдебиетке арналған да кеңестік дәуірдегі әдебиетке жеке кітап жазу ойда болғандай» [1, 18] деп жазады. Демек, жазушының «кеңестік дәуірдегі әдебиетті» де жазуға ниеті болғандығын бұл жерден ашық байқаймыз.

С. Мұқанов бұл еңбегінде XX ғасыр басындағы «Алашорда» әдебиетінің ірі өкілдерінің өмірі мен шығармашылықтарына жеке-жеке тоқталып, ұлтшыл қаламгерлердің шығармашылық портретін жасауға тырысқан. Сондай-ақ оқулыққа «ұлтшылдық, байшылдық» дәуірі атты қосымша ат берілген. Екінші бөлімді «ұлтшылдық, байшылдық дәуірі» атауына қарағанда С. Мұқанов XX ғасыр басынан отызыншы жылға дейінгі қазақ әдебиетінің тарихын «ұлтшылдық, байшылдық әдебиет» және «пролетарлық әдебиет» деп екіге бөліп зерттеуді мақсат еткендігі анық аңғарылады. Алаш арыстарының өмірі мен шығармаларын, «ұлтшылдық, байшылдық» бағытқа кеңінен тоқталып, осы алашшыл бағыттың ерекшелігін жан-жақты ашуға тырысқан. Сонымен қатар

ұлт мәселесі, ислам діні, жаңа қадым оқуы, жәдит, саясат, ұлт тілінің өркендеуі, баспасөз, педагогика салаларына қатысты сан-салалы тақырыптарды қамтыған.

Алдымен С. Мұқановтың «ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті» еңбегінің жазылу тарихына тоқталайық. Автор аталмыш еңбекті жазу барысында көп қиындықтарға тап болды. Қазақта капитализмнің туу себептерін анықтау мақсатында архивтерді, губернаторлардың жыл сайын үкіметке беретін есептерін, қазақ даласын зерттеген адамдардың деректерін, үкіметтің бұйрық-жарлықтарын түгел қазып ақтарған. Сонымен қатар ұлтшылдықтың өркендеуін тексеру үшін саяси-шаруашылық себептерін іздегенде де көп кедергілер ұшырасты. Автор бұл жайында: «Ұлтшыл-байшыл дәуірді сипаттайтын көркем шығарма деректері, әсіресе баспасөздер қолға түгел түспеді. «Дала уәлаяты», «Серке», «Қазақстан» сықылды аз күн шығып, жабылған газеттерді былай қойғанда, ұлтшылдық дәуірді түгел сипаттап беретін «Қазақ» газетінің өзін түгел таба алмадық. Ақын-жазушылардың шығармаларының біразы жоғалған. Олар туралы сан рет газетке жариялап сұрағанымен, із шықпады. Спандияр Көпейұлының «Қалың малы», Мұхаметжан Сералыұлының «Топ жарғаны», Бекет Өтетілеуұлының «Жиған-тергені», Сәлім Кәшімұлының «Мұңлы Мариямы» тағы сол сықылды өте керекті деректер қолға түспеді» [2, 18 б.] деп баяндайды. Бұдан қаламгер деректері жинастырған уақытта қиындықтардан еш қашпай, бұл еңбек үшін көп деректерді қамтуға тырысып, ізденгенгендігін анық көруімізге болады.

Жазушының бұл «ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті» жайлы ұлттық әдебиеттанумыздың іргелі ғалымдары да өз пікірлерін білдірген. Енді ғалымдардың сүбелі пікірлеріне назар аударайық. С.Мұқановтың «ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті» еңбегі хақында қаламгер шығармашылығын терең зерттеген ғалым Т.Кәкішев: «Қаламгердің дәл осы еңбегін дұрыс бағалаған жөн. Өйткені сол кезеңде қазақ әдебиетінің тарихын жазу үлкен тәуекелді қажет етеді. «С. Мұқановтың «ХХ ғасырдағы қазақ әдеби еті» атты зерттеуі біздің жалпы тарихымыз үшін, қазақ әдебиеттануы үшін олжа болғанын дәл қазір ауыз толтырып айтуға тиістіміз» – деп түйеді [3, 55 б.].

Академик С. Қирабаев: «Сәбиттің «ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті» кітабы жазылу мақсаты мен көзқарасындағы қайшылықтарына қарамастан, бұл дәуірдің әдебиеті мен оның көрнекті өкілдерінің шығармашылық жолы туралы алғашқы барлау болып табылады. Онда дәуір әдебиеті, оның ерекшеліктері жайлы бірқатар сәтті байқаулар бар. Олардың автор сол кезден бөтен қорытынды жасаса, бүгін біз оны басқаша түсінеміз, жаңаша ой түйеміз. 20-30 жылдарға тән әдеби ұғым-түсініктер мен шектелушіліктің әсері байқала тұрса да, Сәбиттің қазақ әдебиеті тарихына арналған екі кітабы өз кезеңінің әдеби-ғалымдық маңызды туындыларының қатарына қосылады» [4, 36 б.] деген пікірінен қаламгердің қазақ әдебиеті тарихына қатысты еңбектерін тәуелсіздік тұрғысынан дұрыс бағалау аса қажет екендігі аңғарылады. Әдебиеттанушы Ж. Смағұлов қаламгердің бұл еңбегі жайында: «Бұл жолда оқулық авторын орынсыз кінәлай бермей, қазақ әдебиеттану

ғылымы ғылыми-зерттеу мен дәуірге бөлу әлі бір жүйеге түспеген, жеке ақын жазушының халықтығы мен таптық сипатын ашу басты мақсат болған отызыншы жылдардың талап-тілегімен қараған дұрыс болады» [5, 193 б.] деп жазған болатын.

С. Қорабай бұл еңбектің алғы сөзінде: «Бұл зерттеу кезең әдебиетін нақты талдап, салиқалы ой-тұжырымдар жасаған құндылығымен әрдайым қолданыста қала береді» дейді. [2, 11 б.].

Ал Ө. Әбдиманұлы: «Бұл еңбек туралы кезінде әр түрлі көзқарастар болғаны, әсіресе 90-жылдар тұсында біраз қисынсыз ой-пікірлердің айтылғаны белгілі. Жалпы бұл еңбек туралы сөз еткенде екі нәрсені естен шығармауға тиіспіз. Біріншісі – жоғарыда айтқан уақыт уыты. Екіншісі – зерттеушінің ұлттың әдебиетіне деген адалдығы. Алғашқысы кітаптың әр бетінен өзінің дәмін сездіріп тұрса, соңғысы екі әр жолдың, әр түйген түйіннің арасынан сығалап, мені көрдің бе дегендей, «сөнген оттың қоламтасындай жылтырап», үп етсең, жарқырап жанып, шалқар ойға айналып кетердей үнсіз жатады. Өйткені автор ұққан ұғып, ұқпас тыныш болсын деген қағиданы ұстанған. Таразыланар тарих, тамыршыдай таныр ұрпақ бар екенінде есте тұтқан болуы керек» [1, 128-129 б.].

Жоғарыдағы келтірілген ғалымдардың пікірлерін саралай келе, С. Мұқановтың аталмыш монументальды еңбегінің құндылығын аңғартуымен маңызды. Кеңестік кезеңнің қатаң цензурасына қарамастан қаламгер «байшыл-ұлтшыл» дәуірдің ақын-жазушылары өмірі мен шығармашылық қызметін сол кезеннің талабымен таптық тұрғыдан қатаң сынап, алаштану мәселесін өз дәуірінде аңғартса керек. «Осы жерде қазақ зиялыларының өзі сол кезеңде кеңестік идеологияның ықпалымен сан алуан пікірде болғанымен, іштей Алаш зиялыларының бағытын қолдаған» [6, 70 б.]. Автор бұл еңбегін саяси айыптау тұрғысынан жазғанымен, алаш арыстарының шығармашылық қызметтеріне берген оң пікірлерін де кездестіруімізге болады.

Тағы бір атап өтетін айырықша жағдай – қаламгер осы көлемді еңбегінде монографиялық портрет жасаудың хас шебері екендігін дәлелдеді. С. Мұқановтың монографиялық портрет жасаудың жолдарын меңгергендігі турасында сәбиттану ілімінің негізін қалаушылардың бірі К. Ахметтің мына пікірі дәлел**:** «Монографиялық портрет жасаудың жолын әбден игергендіктен де, сондай-ақ оқушы қауымға таныстыру қажеттілігінен де С. Мұқанов әуелі қаламгердің азды-көпті өмірін жазып көрсетеді де, хронологиялық принциппен шығармаларының шыққан уақытымен тікелей байланыстыра саяси әңгімелерді қосақтап отырады» [7,123 б.].

Зерттеуші Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Омар Қарашұлы, Мағжан Жұмабайұлы, Сұлтанмахмұт Торайғырұлы, Сәбит Дөнентайұлы, Бернияз Күлейұлы, Мұхтар Әуезұлы сынды Алаш алыптарының монографиялық портретін қалай жасады? Сол жайында ойымызды терең өрбітейік. Әрине, бұл зерттеу жұмысымызда жазушы қарастырған тұлғаларды барлығын қарастыра алмаймыз. Дегенмен жалпы шолу ретінде қаламгердің

Алаш қайраткерлерінің өміріне және шығармашылық мұрасына берген бағасын бүгінгі тәуелсіздік көз тұрғысынан қарастыруды мақсат етіп отырмыз.

Ұлтшыл, байшыл дәуірдің ақын-жазушылары атты бөлімін ұлт ұстазы А. Байтұрсынұлынан бастайды. А. Байтұрсынұлының өмір жолын, қоғамдық-саяси қызметін баяндайды. Сонымен қатар ұлт ұстазының «Қырық мысал» атты жинағын жан жақты, жүйелі талдайды. Белгілі алаштанушы ғалым А. Ісмақованың «Алаш әдебиеттануы» атты еңбегінде Алаш арыстарының өмірі мен ғылыми шығармашылық тұлғасы жан-жақты қарастырылған. Ғалым А. Ісмақова «Алаш әдебиеттануы» оқулығында: «Орыс әдебиетімен жақсы таныс А. Байтұрсынұлының мысал жанрына көңіл бөлуі де тегін емес еді. Мысал жанрының шағын көлемді туындылары арқылы маңызды ойлар айта білудің, оны астарлап сөйлетудің мүмкіншілгі зор екендігін жете сезінген А. Байтұрсынұлы әлеуметтік ортаға саяси, зерделі ықпал ету үшін «Қырық мысал» жинағын 1909 жылы Петербургте жариялайды [8, 118-119 б.].

А. Байтұрсынұлының аталмыш мысал жанры қоғамды ояту, сөйлету мақсатында жазылса керек. Зерттеуші А. Байтұрсынұлының шығармаларын талдай, сынай келе, «Әр тілдің айдауында жүрген қазақ балаларына қазақ тілмен кітап жазған, қазақ тілінің негізін жасап, қазақ мектебінің іргесін қалаған алғашқы адам - Ахмет» [3, 111 б.] деп ұлт ұстазына жоғары баға берген.

Қаламгер Алаш алыптарының бірі - М. Жұмабайұлына айрықша назар аударған. С. Мұқанов М. Жұмабайұлы туралы: «Ақындық жағынан келгенде Мағжан, әрине қазақтың күшті ақындарынан саналады. Қазақтың тілін байыту ретінде, әдебиетке жаңа түрлер енгізу ретінде «Мағжанның еңбегі көп, Абайдан кейін тіл өнегесінде Мағжаннан асқан ақын жоқ» [2, 251 б.] деген оң пікірінен Мағжанның ақындығын жоғары бағалағанын көреміз. Бүгінде мәтелде айналған «Абай ақылдың ақыны, Мағжан ақынның ақыны» деген қанатты сөзде осы Сәбеңнің ауызынан шықты емес пе?! Осы зерттеуінде ол Мағжанның қазақ әдебиетінен алар орнында, сіңірген еңбегінде айқындап кетеді [1, 136 б.].

С. Торайғырұлы жайлы: «Сұлтанмахмұт күшті ақын, қазақ әдебиетінде ірі орын алатын ақын. Зерттелетін және зерттеуді керек қылатын ақын» [2, 251 б.] дейді. Шынын айту керек, С. Мұқанов алаш қайраткерлерін таптық тұрғыдан қатты сынағаны рас. Алашшыл ақын-жазушылардың шығармаларынан «ұлтшыл-байшылдықтың» идеясын іздегенін анық байқауымызға болады.

Қортындылай келсек, С. Мұқановтың аталмыш іргелі еңбегі қазақ әдебиеті тарихында қаламгердің ғалымдық қырын аңғартатын еңбектердің бірі десек қателеспейтініміз рас. С. Мұқановтың бұл еңбегіне ерекше аса мән беруіміз қажет. Өйткені өкінішке қарай, күні бүгінге дейін осы еңбектің мақсатын анықтау, мән-маңызын терең түсіну, жазылу тарихын жіті-жіті зерттеу болашақтың міндеті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. С. Мұқанов – классик. Көмекші оқу құрал. – Алматы: Қазақ университеті, 2000. – 160 б.
2. Классикалық зерттеулер: Көп томдық. – Алматы: Әдебиет әлемі, 2012. Т.7: Мұқанов С. ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті. I бөлім (Ұлтшылдық, байшылдық дәуірі) – 420 б.
3. Т. Кәкішев. Санадағы жаралар. – Алматы: Қазақстан, 1992. – 264 б.
4. С. Мұқановтың әдеби-мәдени мұрасы және қазіргі заман // Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. – Петропавл, 2000. – 342 б.
5.Ж. Смағұлов. ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеттану ғылымы: – Астана, 2017. – 480 б.
6. Г. Әшірбекова, К. Ахмет, Ж.Е. Бегайдарова. Тұрсынбек Кәкішев публицистикасындағы алаштану мәселелері. № 4(141)/2022 Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ. Журналистика сериясы.
7. К.С. Ахмет. Сәбит Мұқанов – ғұлама ғалым. Монография. – Алматы: Білім, 2010. – 392 б
8. Ісмақова А. Алаш әдебиеттануы. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2017. – 480 б.

ӘОЖ 82.14

МАХАМБЕТ ӨТЕМІСҰЛЫ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ «МЕН» МОТИВІ

Қалмахан Саяжан Қалиқызы
sayazhan094@gmail.com
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің
«Бағдарламалық инженерия» мамандығының 1-курс студенті
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшілері:
Ерсаинова Асель Бауыржановна
E-mail: asel_ersainova@mail.ru
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің
Оқытушысы

Раманқұлова Айдана Серғазықызы
E-mail: Ramankulova-a@bk.ru
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің
аға оқытушысы

Аңдатпа: Мақалада Махамбет Өтемісұлы поэзиясындағы «Мен» мотивінің танылу ерекшеліктері мазмұндық және идеялық талдаулар арқылы бүгінгі ұрпақтың көзқарасы тұрғысынан жаңаша зерделенді. Сонымен қатар іргелі әдебиеттанушы ғалымдардың мотив терминіне берген анықтамалары топтастырылды. Ақын поэзиясындағы «Мен» жайлы зерттеуші ғалымдардың пікірлері келтірілді.

Махамбет поэзиясында «Мен» мотивін ұтымды қолдану өте жиі кездеседі. Ақын өлеңдеріндегі «Мен» мотиві бірнеше рет қайталаудан тұрады. Яғни, «Мен» мотив

элементтерін бірнеше рет қайталау арқылы келер ұрпақтың ұлттық санасын, тарихи санасын оятады.

«Мен» мотиві Махамбеттің дүниетанымдық ерекшелігін, ақындық ұстанымын және көркемдік шеберлігін танытады.

Кілт сөздер: мотив, «Мен» мотиві, метафора, ұлттық сана, тарихи сана, поэзия.

Аннотация: В статье были рассмотрены особенности познания мотива «Я» в поэзии Махамбета Утемисова с точки зрения современного поколения посредством содержательного и идейного анализа. Также были изучены определения, которые ученые-литературоведы дали термину мотив. Приводились мнения ученых-исследователей о «Я» в поэзии поэта. В поэзии Махамбета очень распространено рациональное использование мотива «Я». Так же в стихах поэта элементы мотива «Я» использовалось многократно. Он пробуждает национальное,историческое сознание будущих поколений. Мотив «Я» отражает мировоззренческую специфику, поэтическую позицию и художественное мастерство Махамбета.

Ключевые слова: мотив, мотив «Я», метафора, национальное сознание, историческое сознание, поэзия.

Abstract: The article examines the peculiarities of cognition of the "I" motiv in Makhambet Utemisov's poetry from the point of view of the modern generation through a meaningful and ideological analysis. The definitions that literary scholars have given to the term motive have also been studied. The opinions of scientific researchers about the "I" in the poet's poetry were given. In Makhambet's poetry, the rational use of the "I" motiv is very common. Also, in the poet's poems, the elements of the motiv "I" were used many times. It awakens the national, historical consciousness of future generations. The motiv "I" reflects the ideological specifics, poetic position and artistic skill of Makhambet.

Keywords: Motive, motive "I", metaphor, national consciousness, historical consciousness, poetry.

Әдбиет терминдері сөздігінде мотив – белгілі бір жағдайларда қалыптасқан, тарихи өмір негізінде пайда болған тұрақты мағыналар жиынтығы. Мотив көркем шығарманың аса бір өнімді, тиімді элементтерінің бірі. Поэзияда мотивтің мәні – көп міндет атқаратын, жиі кездесіп отыратын, ерекше мағыналық жүкті көтеретін, арнайы тірек сөздер. Мотив – тақырыптық сарын, қалыптасқан, дәстүрлі, тақырыптық әуен, оқиға желісіндегі кезең. Бірнеше жазушы шығармасында, әр түрлі әдеби нұсқаларда, әр дәуірдің әдебиетінде белгілі бір сарындар қайталанып отырады [1, 232 б.].

Белгілі ғалым Т. Есембеков: «Мотив – әртүрлі қайталаулардың, көптеген нюанстардың көмегімен дамитын тақырып, образ немесе кейіпкер» [2, 123 б.] дейді. Яғни ғалымның бұл пікірінен мотивтің әдебиеттанудағы қызметін байқауымызға болады.

«Мен» мотиві Махамбеттің жырларында өте көп кездеседі. Енді ақынның поэзиясындағы «Мен» мотивтерінің қызметіне тоқталайық.

Зерттеуші ғалым Х.Сүйіншәлиев Махамбет поэзиясындағы «Мен» жайлы мынадай ой білдірген: «Махамбеттің көптеген өлеңдерінде кездесетін ақындық «Меннің» мәні терең. Оған халық ерлігі, халықтың ең асыл қасиеттердің бәрі

түгел сыйып жатады» [3, 56 б.]. Шыны керек, М. Өтемісұлы жырларындағы «Мен» ақынның бар болмысын, ақынның батырлығын, күрескерлігін айғақтайды.

Біз зерттеу мақаламызды жазу барысында М. Өтемісұлының «Жорық жырлары» атты өлеңдер жинағына жүгіндік. Статистикалық мәлімет бойынша бұл жинақта Махамбеттің 80 өлеңі жарияланған. Соның ішінде «мен» тұлғасы анық көрінетін 13 өлеңі бар. «Мен» мотиві мына өлеңдерде кездеседі: «Махамбеттің Баймағамбет сұлтанға айтқан сөзі» (9, 10, 11, 13, 14 бөлімдері), «Еріскедей ер болса», «Мен едім», «Белгілі туар ер едім», «Махамбеттің ордадан кетерде ханға айтқаны», «Мен – тауда ойнаған қарт марал», «Мен – ақсұңқар құстың сойымын», «Боз ағаштан биік мен едім», «Жалғыздық», «Мен – ақсұңқардан туған құмаймын», «Қызғыш құс» өлеңдері.

Ақынның осы өлеңдеріндегі көптеген троп, метафора (ауыстырулар) ақын тіліндегі көркемдеуіш құралдардың сан алуан құбылып отыратынын анық байқауымызға болады.

Махамбеттің «Баймағамбет сұлтанға айтқан сөзінің» 13,14 бөлімдері «Мен, мен едім, мен едім» деп басталады:

Мен, мен едім, мен едім,
Мен Нарында жүргенде
Еңіреп жүрген ер едім.
Исатайдың барында,
Екі тарлан бөрі едім. [4, 54-55 б.]

Осы екі өлеңде ақынның «Мен» мотиві екі түрлі сипатта көрінеді. 13-бөлімде Махамбет өзінің ауыр шайқастағы жауына мейірімсіз, қатыгез, қатал жауынгер ретіндегі образын танытады:

Өздеріндей хандардың,
Қарны жуан билердің,
Атандай даусын ақыртап,
Лауазымын көкке шақыртып,
Басын кессем деп едім. [4, 54 б.]

Бұл өлеңде көтерілістің басшысы ретінде танылады. Себебі, ханға қарсы көтерілістің алдына қойған мақсатын жыр етеді:

Еділдің бойы ен тоғай
Ел қондырсам деп едім.
Жағалай жатқан сол елге
Мал толтырсам деп едім. [4, 54 б.] көтерілістің өз мақсатына жете алмағанына өкініш білдіреді. Яғни, бұл жерде ақын өзін халық кегін қуушы, ел тағдырына жауапты тұлға ретінде сезінеді. Бұл Махамбеттің «Мен» мотивіндегі ерекшелігі.

14-бөлімде Махамбет хан тұқымымен бітіспес жау, ержүрек батыр ретінде көрінеді. Бұл Махамбеттің «Мен» мотивінің екінші ерекшелігі:

Хан баласы ақсүйек,
Ежелден табан аңдысқан

Ата дұшпан сен едің. [4, 55 б.] – деп жыр етеді.

«Махамбеттің Ордадан кетерде ханға айтқаны» атты өлеңі жоғарыдағы екі өлеңіндегі «Мен» мотивін біріктіретін өлең:

Он екі төбет, шұнақ хан,
Шабатының ел екен,
Күндейтінің мен екем.
Хан ұлына қас болу,
Қара ұлына бас болу –
Мендей ерге жөн екен! [4, 75 б.]

Осы өлеңге мазмұны жағынан жақын «Белгілі туған ер едім» атты өлеңі.

Белгілі туған ер едім,
Беліме садақ асынғын,
Біріндеп жауды қашырған.
Мен келелі қара бұлтпын,
Келе жаумай ашылман.
Қарсыласқан дұшпанға
Найзағай менен жасылман [4, 74 б.].

Бірақ мұндағы ерекшелік өлең толығымен метафораға құрылған. Яғни, ақын өзінің күшті, қайратты, қаһарлы батыр ретіндегі бейнесін метафоралық түрде берген.

Баймағамбет сұлтанға айтқан сөзінде Махамбет:

Мен кескекті ердің сойымын,
Кескілеспей басылман.
Алдыңа келіп тұрмын деп,

Ар-намысым қашырман, - дейді. Бұл нағыз қиын жағдайда жазылған өлеңі. Бұл жерде ақын өзін аяғында нық ұстап тұратын, айтқанынан қайтпайтын ердің ұлымын, сондай ердің ұрпағымын дегенді меңзейді. Ар-намысымды қашырмай, саған қарсы келіп тұрмын дейді.

Махамбеттің «Мен едім» өлеңінде:

Боз ағаштан биік мен едім,
Бұлтқа жетпей шарт сынбан.
Ел құтқарар мен едім,
Жандаспай ақыры бір тынбан.
Томағалы сұңқар мен едім
Толғамалы найзамен
Толықсып жауға шапқанда,
Бір озғанмын жұртымнан.
Ер дұшпаны көп болар,
Қатын дұшпан, жігіттер,

Не демес дейсің сыртымнан?! [4, 40 б.] – деп жырлап өткен Махамбет ақын өзін бұлтқа бір елі жетпей тұрған ағашқа, көкте самғап ұшатын сұңқар құсқа теңейді. Менің биікке самғайтынымды көре алмаушылар бар дейді. Сыртымнан не десе дағы, мен сияқты биіктен көріне алмайды.

Махамбеттің бір қатар өлеңдері қайғы, мұң сарынында жазылған. Оларға «Қызғыш құс», «Жалғыздық», «Мұнайма», «Біткен істің міні жоқ» т.б.

Мәселен, «Қызғыш құс» өлеңінде елі менен жерінен айырылған жанның мұңды бейнесі танылады. Ақын бұл жерде өзін елдің көшбасшысы ретінде таниды. Елінен жыраққа кеткеніне сол себептен де қатты қайғырады.

Ел қорыған мен едім,
Мен де айырылдым елімнен.
Көл қорыған сен едің,
Сен де айырылдың көліннен. [4, 113 б.] – деп мұң-шерін қызғыш құсқа шағады.

Ал «Жалғыздық» өлеңі ақынның «Мен» мотивін ашатын философиялық сипаттағы өлең.

Бәрін айтта бірін айт,
Қаумалаған қарындас
Қазақта бар да, менде жоқ. [4, 106 б.] – деген жолдардан ақынның өзін жалғыз сезінуін аңғарамыз. Яғни, бұл өлеңде ақын дүниеде тұрақты ештеңе жоқ, бәрі де өтпелі, бәрі де көшпелі екенін түсіне алған, өзін жүйрік ойлы тұлға ретінде таниды. Және сол себепті де қалың елдің ішінде өзін түсінетін ағайынның жоқтығына қапа болмады.

«Менің атым – Махамбет» атты өлеңі өзін таныстыру өлеңіне жатады.

Менің атым – Махамбет,
Жасқұстағы Жәңгір хан
Ісінен болдым құса-дерт.
Атасы өткен Айшуақ –
Соның көзін көрді ғой:
Менің атам Өтеміс
Елдің қамын жеді ғой. [4, 36 б.] – деген жолдардан Махамбеттің хан ұрпағымен атадан келе жатқан келіспеушілік болғандығын ұғынамыз.

Қорытындылай келе, Махамбет поэзиясындағы «Мен» мотиві – ол тек өз атынан ғана айтылып тұрған «Менді» білдірмейді. Көбінесе ақын «Мен» деп барша жұртының атынан шығып сөйлеген. Аталмыш мотив жас ұрпаққа жігер береді, ұлттық сананы оятуда маңызды қызмет атқарады. Яғни, жалпылық мәндегі «Мен» тұлғасы айқын байқалады. Сонымен қатар Махамбетте жалқылық мәндегі «Мен» де анық ашылған. Өзін таныстыру мақсатында қолданған «Мен», «Мен – ақсұңқардың сойымын», «Мен – тауда ойнаған қарт марал», «Мен – ақсұңқардан туған құмаймын» деген жолдардан ақынның жеке басын айтып тұрғандығы анық көрінеді. Яғни, өршіл «Мен» тұлғасы айқын бейнеленген. Бұл ақынның өзіндік стильдік ерекшелігі. Өзін құмай құсқа, қарт маралға теңеуі – өзінің күшті, өршіл, жауына тойтарыс бере алатындығын анық көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ахметов З., Шаңбаев Т. Әдебиеттану. Терминдер сөздігі. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 232 б.
2. Есембеков Т. Әдеби талдауға кіріспе. – Қарағанды: КарГУ, 1991. – 67 б.
3. Сүйіншәлиев Х . XIX ғасыр әдебиеті. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 360 б.
4. К.Серікбаева. Махамбет, Жорық жырлары, өлеңдер жинағы. – Алматы: Халықаралық Абай клубы, Жидебай, -2007. – 404 б.

ӘОЖ 81`342

РАЙ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Есматова Мендыкыз Тлеужановна
esmatova@mail.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ доценті
Петропавл, Қазақстан
Әскер Назым, Жунуспекова Гульназ
М.Қозыбаев атындағы СҚУ, Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 4 курс студенттері

Аңдатпа: Мақалада қазақ және орыс тілдеріндегі рай категориясының ұқсастықтары мен айырмашылықтары талданады. Әр тілдің өз заңдылықтарына сай етістіктің рай категориясының мағыналық, құрылымдық қырлары ашылады. Рай категорияларының жасалу формаларындағы ұқсастықтар мен ортақ формалары анықталып, өзгешеліктері дәлелденген. Мақалада айтылған ғылыми көзқарас негізінде ғылыми еңбектерден, көркем әдебиеттен дәйексөздер келтірілген. Рай категориясына қатысты екі тілдің арасындағы өзгешелік пен жақындық ғылыми түрде негізделеді.
Кілт сөздер: қазақ тілі, орыс тілі, етістік, рай категориясы, шақ, сөз формасы, құрылымдық ұқсатықтар.

Аннотация: В статье анализируются сходства и различия категории наклонения в казахском и русском языках, выявляются особенности. В соответствии со своими законами каждого языка раскрываются смысловые, структурные грани данной категории глагола. Выявлены сходства и общие формы в формах создания категорий наклонения, доказаны различия. В основу изложенного в статье научного подхода положены цитаты из научных трудов, художественной литературы. В статье, принимая во внимание сходства и различия категории наклонения в двух языках, определены границы и показана общность русского и казахского языков с точки зрения категории наклонения. Что касается данной категории, различия и близость между двумя языками научно обоснованы.
Ключевые слова: казахский язык, русский язык, глагол, категория наклонения, время, форма слова, структурные сходства.

Abstract: The article analyzes the similarities and differences of the category of mood in the Kazakh and Russian languages, identifies the features. In accordance with the laws of each language, the semantic and structural facets of this verb category are revealed. Similarities and common forms in the forms of creation of mood categories are revealed, differences are proved. The scientific approach presented in the article is based on quotations from scientific works and fiction. Taking into account the similarities and differences of the mood category in the two languages, the boundaries are defined and the commonality of the Russian and Kazakh languages is shown from the point of view of the mood category. As for this category, the differences and proximity between the two languages are scientifically justified.

Keywords: Kazakh language, Russian language, verb, mood category, tense, word form, structural similarities.

Қазақстан жаһандық мәдени, ғылыми, ақпараттық кеңістіктің бір бөлігі болғандықтан, заманауи зерттеулердің де жаңаша сипат алып, жалпы адамзатқа ортақ үрдістер аясында жүргізілгені дұрыс. Бұл ретте тіл біліміндегі тілдердің бір-бірімен байланысын, интеграциясын зерделеу үлкен маңызға ие. Әр нәрсе салыстыру барысында танылады. Осы ұстаным бойынша тілдің де табиғаты мен бар болмысы оны басқа тілмен қатар алып зерттегенде, мейілінше айқын көрінеді. Салыстыра отырып зерттеуде екі тілдің өзіндік ерекшеліктері дараланып, ортақ ұқсастықтары анықталады. Бұл ретте Ш.Баллидің «Сравнение двух языковых систем безразлично, принадлежат они или не пренадлежат к одной и той же исторической семьи языков» деген тұжырымын есте ұстаған жөн [1, б. 39]. Сол сияқты қазақ тілі мен орыс тілі де шығу тегі жағынан алшақ тілдер болғанымен, олардың өзіндік ерекшеліктерімен қатар ұқсастықтары да аз емес. Осы тұрғыда екі тілдің өзара шекарасын айқындап, семантикалық-құрылымдық ұқсастықтарын анықтап алған жөн. Талдау барысында тілдердің тек сыртқы қасиеттерін ғана салыстырып қоймай, ішкі табиғатына үңілу екі арадағы байланысты терең түсінуге жол ашады.

Екі тілдің де сөздік қорындағы етістіктердің үлесі басым болғандықтан, аталған сөз табыс аясында салыстыру жүргізу мейілінше тиімді тәсіл. Етістіктердің тағы бір ерекшелігі – ол сөздік қордың көп бөлігін құрай отыра, үйренушілерге тілді жылдам меңгеруге мүмкіндік береді. Яғни, аталған бағыттағы тілдік зерттеулер ұлттық мектептерге қазақ тілін, соның ішінде етістіктерді оқытуда тиімді әдістеменің пайда болуына септеседі. Сонымен қатар етістіктер екі тілде де сөйлем құрауда маңызды рөл атқарады. Аталған сөз табы көп жағдайда баяндауыш қызметінде қолданылып, ойды жеткізуде үлкен мағынаға ие болады.

Қазақ тіліндегі етістіктердің категориялар жүйесі тіл біліміндегі мейлінше терең зерттелген тақырыптардың бірі. Алайда бұл категорияларды басқа тілдермен қатар қоя отырып зерттеу жеткілікті деңгейде жүргізілді дей алмаймыз. Әр категорияны жеке ала отырып салыстыру, жіктеу қазақ және орыс тіл білімі үшін өзекті тақырыптардың бірі.

Етістіктің мағынасы жағынан да, құрылымы жағынан да ерекше категорияларының бірі - рай категориясы. Рай категориясы жайлы зерттеуші И.Е.Маманов: «Сөйлеушінің сөзі арқылы іс-қимылдың болмысқа, шындыққа қатысын білдіретін етістік формаларын рай дейміз»,- дейді [2, б. 118]. Рай категориясы да шақ категориясы сияқты сөздердің бір-біріне қатыстылығы мен айтушының сол сөздерге қатыстылығын білдіреді. Формасы жағынан рай морфологиялық категория болғанымен, оның толық мазмұны тек сөйлем ішінде ғана ашылғандықтан, ол синтаксиспен де тікелей байланысты. Рай категориясының алуан түрлілігі оны мағынасы жағынан жіктеуде әлі де талас тудырып келеді. Соған қарамастан, зерттеу жұмыстарында аталған мәселеге

қатысты ортақтық бар. Етістікке қатысты еңбектердің басым көпшілігінде қазақ тілінде 4 рай категориясы (ашық, шартты, қалай, бұйрық райлар) бар деп көрсетілген. Мұндағы орыс тілінің ерекшелігі онда 3 рай (изъявительное, условное, повелительное) бар. Екі тілде де ашық рай іс-әрекеттік үш шақта болуын я болмауын білдіреді. «В обоих языках изъявительное наклонение обозначает настоящее действие, где установливается наличие времени» делінген қазақ және орыс тілінің грамматикасына қатысты шығарылған еңбекте [3, б. 256]. Белгілі болғандай, екі тілде де ашық райдың айтарлықтай мағыналық айырмашылықтары жоқ. Қазақ және орыс тілдерінде аталған рай категориясы іс-әрекеттің болу не болмауын, шағын білдіретін «нөлдік категория» ретінде көрінеді. «Нөлдік категория» болғандықтан, ашық райды рай санатына жатқызбайтын да, шақ категориясын ашық райдың бір бөлігі ретінде қарайтын да көзқарастар бар. Қалай десек те, екі тілдегі бұл категорияның ең басты белгісі - етістік шағының болуы. Екі тілде де ашық райдың белгілі морфологиялық көрсеткіштері жоқ. Ондағы белгілер тек іс-әрекеттің шағымен, шындыққа қатыстылығымен анықталады. Ашық райлы етістіктерде қимылдың шынайылығы, оның уақыт пен кеңістікте жүзеге асуы, өткен, осы, келер шақтарға қатыстылығы айқын көрініп тұрады. Мысалы: «Газет оқудан қалдым» (Т.Әбдікұлы, 8-бет) немесе «Ах, я начинаю отчаиваться» (Л.Толстой, 424-бет). Бұл жағынан алғанда екі тілде де ашық райдың жасалуы мен мағынасында жақындық бар.

Өзінің мазмұны жағынан басқа райлардан ерекшеленетін етістік түрі - бұйрық рай (повелительное наклонение). Іс-әрекеттің басқа адамға бұйырып, талап етіле айтылуы бұйрық рай категориясын жасайды. Етістіктің бұл түрінің сипаты ауызекі сөйлеу барысында мейілінше айқын көрінеді. Бұйрық рай шын мәнінде жүзеге асатын немесе мүлдем орындалмайтын әрекетті білдіруі мүмкін. Ондағы ұқсастықтарға келсек, бұйрық райлы етістіктер бір уақытта бұйыру мағынасын білдірумен қатар, жанама түрде оқиғаның осы шақта орын алып жатқанын көрсетеді. Мысалы: «Ендеше сен тез комендатураға жет, жайыңды айтып құлақтандыр» (М.Әуезов, 44-бет), «Сказал мне: встань! Иди за мной!» (И.Тургенев, 110-бет).

Бұйрық райлы етістіктерді империалды контекстен гөрі, адамды қандай да бір іске ындаландыру, өтіну мағынасы көрінуі мүмкін. Өтіну, сұрау мағынасындағы етістіктер екі тілде екі жолмен жасалады. Мұндай жағдайда қазақ тілінде әдетте сөзге «–шы» қосымшасы жалғанады: «Соны өзіңіз алып иығыңызға жамылыңызшы» (Ғ.Мүсірепов, 357-бет). Ал орыс тілінде бұйрық райдың бұл формасы көбіне «–ка» қосымшасы мен «же» шылауы арқылы жасалады: «Поцелуй же меня» (И.Тургенев, 25-бет), «обратился весовщик к кому-то в будке: поди-ка сюда» (Л.Толстой, 147-бет). Бұл ретте «–шы» және «-ка» қосымшаларының жеке алғанда екі тілде бұйрық райдан басқа да мағыналарда бір-бірінен мүлде бөлек қолданыла беретінін ескерген жөн. Аталған мысалдардан бұйрық райдың мағыналық жағынан ұқсастығы көп

болғанымен, жасалу жолдары әрқилы екенін көреміз. Екі тілде де сөйлеуші субьект адамға өз қалауын орындатуға әрекет етеді.

Қарастырылып отырған екі тілдегі бұйрық райлы етістіктердің жіктелуінде айырмашылық бар. Бұйрық мәнді сөйлемдерді екінші және үшінші жақтың жекеше және көпше түрінде айтыла беретіні белгілі. Ал бірінші жақта орыс тілінде тек көпше түрі ғана қолданылса, қазақ тілінде көпше әрі жекеше түрі де қолданыла береді. Мысалы: «Келші, көзім, күн бетінді көрейін, Сүйші, сәулем, тұншығып мен өлейін» (М.Жұмабаев, 94-бет). Мұндағы «көрейін», «өлейін» етістіктері бұйрық райдың бірінші жағының жекеше түрі саналады. Мұнда ережеге сай іс-әрекетке ынталантыру белгісі бар. Ал орыс тіліндегі «Доведись-ка мне его встретить» деген сияқты сөйлемдер құрылымы жағынан ұқсас болғанымен, бұйрық рай категориясына жатпайды.

Бұйрық райдың жасалуындағы тағы бір ұқсастық – бұйыру мағынасындағы етістікті жасауда сөздің түбірін ерекше бөліп көрсету тәсілі. Бұйрық райдың жасалуының бұл тәсілі екі тілде де кеңінен қолданылады. Мысалы: кес - режь, ешь - же, намажь - жақ. Мұнда бұйрық райлы етістіктер ешқандай қосымшасыз-ақ түбір тұлғасында жасалып тұр. Бұл жайында Х.Сайкиев «Поскольку казахский язык относится к аглютинирующим языкам, то в способах оброзование форм повелительного наклонения русского и казахского глагола немало схожих элементов» деп, екі тілдің ортақ заңдылықтарын атап көрсеткен [4, б. 97]. Осылайша, екі тілдегі бұйрық мәнді сөздердің құрылымы мен мағыналық реңктерінің алуан түрлілігіне үңілу қазақ және орыс тілдеріндегі ұқсас заңдылықтармен қатар тілдік ерекшеліктерді, синтаксистік құрылымды анықтауға мүмкіндік береді.

Сол сияқты шартты райдың жасалу формалары мен семантикалық жағынан алғанда екі тілде ұқсастықтар айқын көрінеді. Орыс тілінде шартты рай «–л» қосымшасы мен «бы» шылауы арқылы жасалса, қазақ тілінде шартты райдың «-са, -се» жұрнақтары арқылы жасалады. Орыс тілінде шартты рай бір әрекеттің екіншісіне байланыстылығын көрсетіп, құрмалас сөйлемдерде жиі кездессе, қазақ тілінде жеке дара жай сөйлемдерде де қолданыла береді. Мысалы: «Если бы вы знали, как ваше семейство близко мне» (Л.Толстой, 418-бет) деген құрмалас сөйлем қазақ тіліне «Егер сіз өз отбасыңыздың маған қандай жақын екенін білсеңіз ғой» деп жай сөйлем етіп аударылады. Орыс және қазақ тілдеріндегі шартты райлы етістіктің сөйлем ішінде қолданылуының ең басты ерекшелігі осында. Салыстырмалы грамматикада бұл жайында «если в русском языка сослагательное наклонение выражает зависимасть одного действие от другого, то в казахстком языке оно передается в основном формой условного наклонения» [3, б. 64] дейді.

Бұдан бөлек қазақ және орыс тілдерінде шартты рай етістігі қалау мәнде де жұмсалатын сәттер кездеседі: барсаң екен, көрсең еді, приехал бы, отправлял бы.

Қазіргі орыс тілінде көпшілікпен мойындалған 3 қана райдың болуы, шартты райдың құрылымын әлдеқайда күрделендіріп отыр. Қазақ тіліндегі

қалау райдың орыс тілінің грамматикасында жеке дара қарастырылмауы, қалау мәнді етістіктердің де шартты райдың аясында қарастырылуына себеп болып отыр. Қазақ тілінде қалау және шартты райлы етістіктер бөлек категория ретінде қаралса, басқа тілде шартты-қалау (условно-желательное) мәнде зерттеліп келеді [3, б. 54]. Шартты рай тұрғысында екі тілде қарама-қайшылықтар мен ерекшеліктердің көп болу себебі осыдан. Орыс тіліндегі шартты рай етістігінің грамматикалық құрылымы әлдеқайда күрделі.

Жеке дара тұрғанда шартты рай қандай да бір категориялық мағына бере алмайды. Сөздегі шарттылық тек сөйлем ішінде, контексте танылады. Мысалы, «сұрасаң» етістігі жеке тұрғанда іс-әрекетке қатысты қандай да бір шарттылықты, оның орындалу я орындалмау күйін білдірмейді. Ал егер «Оның себебін дәрігерден сұрасаң, шаршағаннан дейді» (Т.Әбдікұлы, 7-б.) деп алсақ, етістіктің қолданылу мақсаты, шарттылығы айқын көрінеді. Аталған категориядағы бұл ерекшелік екі тілге де тән.

Қазақ және орыс тіліндегі етістіктердегі айырмашылықтардың бірі қалау райға қатысты. Орыс тілінде қалау мағынасындағы сөздер шартты райдың аясында қарастырылатыны белгілі. "В отличие от русского языка глагол в казахском языке имеет особое наклонени, которое называется желательным" [4, б. 107]. Қалау рай басқа райлардан өз құрылымы, формасы бойынша ерекшеленеді. Ол айтушының ниетін, тілеуін білдіреді. Ол "-ғы, -гі, -қы, -кі" аффикстерінің жалгануы арқылы жасалады. Аталған қосымшалардың орыс тілінде ең болмаса жақын аудармасы да жоқ. Қазақша "бар+ғым келеді" сөзінің мағынасын орысша "хочется пойти", "хочу пойти" сөздері дәл бере алмайды. Қалау райдың бұл жасалу жолы орыс тілінде жоқ, тек қазақ тілінде бар ерекшелік саналады. Онымен қоса, тілімізде қалау рай үш жақта да айтылады. Қалау райдың тағы бір ерекшелігі ол мағынасына қарай қалау рай немесе келер шақта тұруы мүмкін. Ал "Современный казахский язык" оқулығында қалау рай категориясының түркі тілдес тілдерге тән ерекшелік екені туралы айтылады: "Желательное наклонение по значению и по форме оброзование в казахском языке представляет собой архаитическое явление" [4, б. 348].

Өзіне тән жасалу жолдарының болуына қарамастан, қазақ тілінде қалау рай формасындағы сөз айтылу мақсатына қарай шарттылық мағынасына да (мысалы: барғаймын, барғай едің) ие болуы мүмкін.

Аталып өткендей, қалау рай орыс тіліндегі қалау-шартты мәндегі райға сәйкес келеді. Алайда тіліміздеге қалау райдың ерекшеліктері тек нақты жағдайда, басқа сөздермен байланыс барысында, сөйлем ішінде ғана нақты көрінеді.

Қорыта айтқанда, қазақ және орыс тілдеріндегі рай категориясы грамматикалық тұрғыдан бір-біріне өте жақын. Рай категорияларының жасалуында, жұмсалуында ұқсастықтар көп. Екі тілде де рай іс-әрекеттің шындыққа қатыстылығын, жүзеге асу я аспауын білдіретін ерекше категория саналады. Бұл екеуіне де ортақ негізгі үш рай: ашық, бұйрық, шартты райлар бар. Ал қалау рай тілдік ерекшелігіне қарай қазақ тілінде жеке дара, орыс

тілінде шартты райдың құрамында қарастырылады. Етістіктердің ерекше формалар арқылы жасалуы, модальдік мағына беруі – екі тілге де ортақ. Әр тілдегі модальдік мағына сол тілдің табиғаты мен ерекшелігіне байланысты түрленіп отырады. Орыс тіліне қарағанда қазақ тілінде түркі тілдеріне тән ерекше рай формалары молырақ кездеседі. Морфологиялық өзгешеліктеріне байланысты қазақша рай етістіктері екіұшты мағына беруі де мүмкін. Шығу тегі жағынан екі тіл мүлде бөлек топтарға жатқанымен, ондағы ұқсастықтар көптеп ұшырасады. Ең бастысы әрқайсында рай етістіктің ерекше категориясы ретінде қарастырылады. Анықталған фактілер мен тұжырымдардың қазақ тілінің табиғатын тануда, оны басқаларға оқытуда, ұлттық мектептерге арналған әдістемелер жасауда берері мол.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. -Москва, 1955. -416 стр. https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=38395
2. Маманов И.Е. Қазіргі қазақ тілі (Етістік). -Алматы, 1966. -156 бет. https://martebe.kz/aza-tili-morfologijasy-zh-nindegi-ilimderdi-alyptasuy-men-damuy-y-e-mamanov-e-bekteri-negizinde-diplomdy-zh-mys/
3. Сопоставительная грамматика русского и казахского языков. -Алматы. 1966. https://books.google.kz/books?id=msX8AgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0
4. Сайхиев Х.М. Грамматитеские категории глагола в русском и казахских языках. Алматы: Мектеп, 1973. https://studizba.com/files/show/doc/78117-6-76380.html
5. Әуезов М. Көксерек: повестер мен әңгімелер. -Алматы, 2006. -508 бет.
6. Тургенев И.С. Сочинение. Том первый. -Москва, 1978. -154 стр.
7. Әбдікұлы Т. Парасат майданы: таңдамалы. -Алматы: Раритет, 2012.

УДК 8.1751

АНАЛИЗ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПЕРСОНАЖЕЙ В РОМАНАХ АГАТЫ КРИСТИ

Жумабекова Айнур Темирбулатовна
ainurik-03@mail.ru
Студентка 4-го курса СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Алексеев Алексей Аркадьевич
alekseev_aleksey_92@mail.ru
Старший преподаватель СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается речь персонажа, как важный элемент стиля в художественном тексте, играет ключевую роль в формировании образа героя произведения.

Она помогает индивидуализировать персонажа и раскрыть его личность. Лингвистические особенности в романах Агаты Кристи создают атмосферу загадки и детектива, делая тексты уникальными.
Ключевые слова: персонажи, стилистические особенности, текст, структурированный язык, диалог, манера речи.

Аңдатпа: Мақалада кейіпкердің сөйлеуі көркем мәтіндегі стильдің маңызды элементі ретінде қарастырылады, шығарма кейіпкерінің бейнесін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Ол кейіпкерді жекелендіруге және оның жеке басына шуға көмектеседі. Агата Кристидің романдарындағы лингвистикалық ерекшеліктер мәтіндерді ерекше ете отырып, жұмбақ пен детективтің атмосферасын жасайды.
Кілт сөздер: кейіпкерлер, стилистикалық ерекшеліктер, мәтін, құрылымдық тіл, диалог, сөйлеу мәнері.

Abstract: The article considers the character’s speech as an important element of style in a literary text, which plays a key role in shaping the image of the hero of the work. It helps to individualize the character and reveal his personality. Linguistic features in Agatha Christie's novels create an atmosphere of mystery and detective, making the texts unique.
Keywords: characters, stylistic features, text, structured language, dialogue, manner of speech.

Речь персонажа, как составная часть стиля в художественном тексте, играет ключевую роль в формировании образа героя произведения. Она не только служит средством индивидуализации персонажа, но также представляет собой значимый элемент для раскрытия его личности. Речь становится дополнительным источником информации при анализе текста и понимании намерений автора. Лингвистические характеристики в романах Агаты Кристи включают разнообразные стилистические особенности, которые придают текстам индивидуальность и создают атмосферу загадки и детектива. «Речевая характеристика» (или «речевой портрет») может трактоваться как «совокупность внешней формы и смыслового подтекста реплик, экспрессивных форм языка, анализируя которые читатель сможет сформировать собственное представление о персонаже и его характерных чертах, тем самым раскрыв образ» [1].

Речевые особенности персонажей находят свое выражение на различных уровнях выдвижения: фонографическом, морфологическом, лексическом и синтаксическом. На каждом из этих уровней речевые характеристики находят свое индивидуальное выражения, образуя при слиянии целостный речевой образ [5]. Каждый персонаж в романах А. Кристи имеет свой уникальный лингвистический почерк. Эркюль Пуаро, созданный Агатой Кристи, − знаменитый бельгийский детектив с французским происхождением, чья речь играет важную роль в формировании его характера. Язык, который использует Пуаро, не только отражает его происхождение, но и служит ключом к его интеллекту, эго и некоторым часто забытым чертам личности. Эркюль Пуаро говорит на французском языке с характерным акцентом. Его речь изыскана и точна, что подчеркивает его высокий уровень образования и рода деятельности.

Фразы типа «Monami» (мой друг) и «C'estlavie» (Такова жизнь) становятся характерными для его общения. Речь Пуаро отличается логичностью и методичностью. Он часто использует структурированный язык, чтобы разъяснить свои мысли и логику расследования. Фразы вроде «Давайте рассмотрим факты» или «Систематический анализ указывает на следующее» подчеркивают его аналитический подход.Аспекты личности и образа Эркюля Пуаро и их характеристика представлены в таблице:

Таблица 1 − Аспекты личности

Аспект	Характеристики
Речь	Точный, аккуратный язык. Часто использует французские фразы. Вежлив, формален и иногда косвенен в общении. Частое использование вопросительных предложений, отражающих его натуру, как детектива, следователя.
Стилистические приемы	Методичное и логическое рассуждение. Использует фразу «маленькие серые клетки» для обозначения своего интеллектуального подхода. Частое использование риторических вопросов и драматичных разоблачений. Опирается на психологию и понимание человеческой натуры.
Поведение	Педантичен в своем внешнем виде и порядке. Обладает сильным чувством справедливости и морали. Часто недооценивается из-за своей аккуратности и иногда щепетильности, что он использует себе на пользу.
Происхождение и бэкграунд	Бельгиец, бывший полицейский. Происхождение часто подчеркивается как в его речи, так и в восприятии его другими персонажами. Пуаро часто сталкивается с недопониманием или недооценкой из-за своего акцента и национальности.
Интеллектуальные способности:	Интерактивные и динамичные взаимоотношения с другими персонажами, включая как постоянных спутников, таких как капитан Гастингс, так и временных персонажей. Такие взаимодействия часто раскрывают разные стороны его характера.

Моральные принципы	Пуаро строго придерживается своих моральных принципов. Он часто размышляет о правосудии и морали, что влияет на его решения и действия в расследованиях.
Использование юмора и иронии	Пуаро часто использует юмор и иронию в своих разговорах и наблюдениях, что добавляет легкости и остроты его характеру.

Диалоги играют ключевую роль в раскрытии характеров в литературных произведениях. Этот лингвистический инструмент позволяет авторам подчеркнуть особенности личности персонажей, их мотивацию, отношения с окружающими, а также создать неповторимый голос каждого героя. Стиль и манера речи могут подсказать о социальном статусе, образовании, национальности и даже эмоциональном состоянии персонажа.

Манера речи Эркюля Пуаро, созданного Агатой Кристи, является уникальной и легко узнаваемой. Этот бельгийский детектив обладает рядом характерных черт в своей речи, которые придают ему неповторимый лингвистический облик. В общении с другими персонажами Пуаро поддерживает высокий уровень формальности и вежливости. Он обращается к окружающим по титулам, использует обходительные формы речи. К примеру: «Biensûr, monami» (Конечно, мой друг). В общении с женщинами Пуаро проявляет галантность и уважение. Его обороты речи к женскому полу носят особый, вежливый характер: «Mademoiselle, you are too modest» (Мадемуазель, вы слишком скромны). Более того, он проявляет внимание к деталям и потребностям женщин в разговорах. Он часто подчеркивает их достоинства и красоту: «You look particularly charming today, mademoiselle» (Сегодня вы выглядите особенно восхитительно, мадемуазель). Его галантность проявляется через готовность оказывать помощь и защищать женщин. Он выступает в роли защитника, подчеркивая их уязвимость. Например: «Allow me to accompany you, mademoiselle. The streets can be dangerous» (Позвольте мне проводить вас, мадемуазель. Улицы могут быть опасными) [6].

Агата Кристи, создавая персонажа Эркюля Пуаро, иногда использовала отсылки и параллели к знаменитому литературному детективу − Шерлоку Холмсу, созданному Артуром Конаном Дойлем. Эти отсылки могут проявляться в диалогах, характере расследования и некоторых лингвистических особенностях Эркюля Пуаро. Пуаро иногда описывается как «шерлокианский», что подчеркивает его гениальность и сходство с другим великим литературным детективом.

Эркюль Пуаро, подобно Шерлоку Холмсу, имеет своего собственного компаньона − Артур Хастингса. Отношение и общение между Пуаро и Хастингсом может напоминать динамику между Шерлоком и доктором Ватсоном: «Order and method, Hastings» (Порядок и метод, Гастингс). Диалоги между Эркюлем Пуаро и Артуром Хастингсом в романах Агаты Кристи играют

важную роль в создании образов персонажей и раскрытии сюжета. В отличие от Пуаро, Хастингс использует более простой, повседневный язык, что подчеркивает его обыденность и прямоту в выражении мыслей: (Хастингс): «Well, I mustsay, Poirot, I'm completely baffled» (Что ж, я должен сказать, Пуаро, я полностью сбит с толку). Пуаро обладает глубоким логическим мышлением и умением читать людей. В диалогах часто встречается юмор. Пуаро может подшучивать над Хастингсом или делать остроумные замечания, создавая легкую атмосферу: (Пуаро): «Hastings, your mind, it is like that of a child» (Гастингс, ваш ум, он как у ребенка). Хастингс, в свою очередь, часто становится объектом комических ситуаций, что добавляет элемент развлечения в диалоги.

Агата Кристи великолепно владела искусством создания эмоциональных загадок в своих произведениях. Используя точные описания и тонко настроенные детали, она подогревала интерес читателя, стимулируя его воображение и чувство любопытства. Агата Кристи тщательно подбирала лексику и стили речи для каждого героя, что делало их более реалистичными и узнаваемыми.

Язык Пуаро служит средством раскрытия его личности. Через язык, используемый Эркюлем Пуаро, читатель получает уникальное восприятие его личных черт и устанавливает эмоциональную связь с этим персонажем. Он обладает выдающимся умом, и это отражается в его языке. Пуаро использует сложные фразы, логические выводы и подчеркивает свою гениальность через интеллектуальные диалоги. Читатель, сталкиваясь с таким уровнем интеллекта, может чувствовать уважение и заинтересованность к герою. Помимо формального и высокопарного стиля, Пуаро может проявлять человечность и даже скромность, что добавляет глубину его характеру и делает его более близким к читателю: «I, who have the finest brain in Europe, made an impression on her. Amazing!» («Я, у кого лучший мозг в Европе, не произвел впечатления на нее. Удивительно!»). Пуаро часто использует метафоры и образные выражения, что придает его речи особую выразительность и помогает читателю лучше понять его характер: «Словно маленький учебник по психологии, месье, когда-нибудь вам придется прочитать его, чтобы лучше понимать людей».

Внимание к языковым особенностям диалогов и внутренних монологов Агаты Кристи позволяет читателям глубже погружаться в мир персонажей, понимать их характер, чувства и мотивации. Язык становится мощным инструментом для передачи сложных аспектов личности и формирования уникальных образов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арнольд, И. В. Стиль и значение. – М.: Художественная литература, 1973. – С. 382

2. Гальперин, И. Р. Лингвистика текста и коммуникативная стратегия. – Высшая школа, 1981. – С. 148

3. Извекова Т.Ф. Некоторые особенности речевой характеристики персонажей произведениях Ф.М. Достоевского // Мир науки, культуры, образования. – 2010. – С. 167

4. Образцова Е.М. Синтаксис речи персонажа в оригинале и переводе. Адекватность воссоздания художественного образа: статья, 2016. [Электронный ресурс]. Режим доступа URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_26299384_72175424.pdf (Дата обращения 16.02.2024)

5. Хартунг В.Ю., Щевченко А.В. Речевая характеристика персонажа на различных уровнях текста как средство интерпретации художественного образа (на материале произведений Р. Даля) // Филологический аспект: международный научно-практический журнал. – 2019. – № 2. – С. 47-56

6. Agatha Christie Death On The Nile: электронная версия книги, 1937 [Электронный ресурс]. Режим доступа URL:https://2books.su/books/death-on-the-nile-adapted/ (Дата обращения 25.01.2024)

ӘОЖ 82-1/-9

ӘЛІБЕК АСҚАРОВ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ГУМАНИЗМ МӘСЕЛЕСІ

Зулпыхарова Қуралай Нурсейтқызы
6В01707 «Қазақ тілі мен әдебиеті» БББ-ның 4-курс студенті
«Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ,
Көкшетау, Қазақстан
kuralay04042003@icloud.com

Аңдатпа Мақалада көрнекті жазушы Әлібек Асқаровтың шығармашылық мұрасы түрлі бағыттарды әр түрлі тәсілдермен жеткізеді. Қаламгер Алтайдың осы бір тұнып тұрған табиғат қойнауын өте әсерлі етіп жазып баяндаған.

Алтайдың таза ауасы мен табиғатын өзі тікелей барып, бәрін өз көзімен көріп, таным-түйсігімен ақ қағаздың бетіне төгілдіріп жазбасын түсірген. Әлібек Асқаровтың осы бір шығармашылығы, жыл өткен сайын табиғат-анамыздан алыстап, жанымызды жүдетіп бара жатқан мына жаһандану дәуіріндегі айрықша да аяулы тақырыптардың бірі де бірегейі.

Кілт сөздер: Алтай, гуманизм, адамгершілік, мейірімділік, адалдық

Аннотация В статье творческое наследие выдающегося писателя Алибека Аскарова по-разному передает различные направления. Писатель очень трогательно изложил эту загадочную природу Алтая.

Чистый воздух и природа Алтая он сам пошел прямо и, видя все своими глазами, своими познаниями пролился на поверхность белой бумаги. Это творчество Алибека Аскарова-одна из самых ярких тем эпохи глобализации, которая с каждым годом все больше отдаляется от природы.

Ключевые слова: Алтай, гуманизм, нравственность, доброта, честность.

Abstract: In the annotation article, the creative heritage of the outstanding writer Alibek Askarov conveys different directions in different ways. The writer wrote a very touching story about the nature of Altai.

He went directly to the Clean Air and nature of Altai, saw everything with his own eyes, and with his intuition he spilled a note on a sheet of white paper. This work of Alibek Askarov is unique and one of the most beloved themes of this era of globalization, which is moving away from our mother nature every year.

Key words: Altai, humanism, humanity, kindness, honesty

Белгілі жазушы Әлібек Асқаров прозасы қазақ әдебиетіндегі сюжеттік негізі жұмыр, тақырыптық-идеялық арнасы мол, образдар галлереясы кең деп айтсақ қателеспейміз. Қаламгер өзінің «Қиғаш әңгімесінде» әдебиет көкжиегі турасында толғана келіп, «Әдебиет әлемінде қанша оқысаң да жалықтырмайтын, оқыған сайын тынысың ашылып, тамырың иіп, тамсандыра түсетін көркем туындылар баршылық. Сондай туындылардың қатарына өз басым орыстың ойсаң жазушысы Константин Паустовскийдің әңгімелерін қосар едім. Әсіресе, «Корзина с еловыми шишками», «Старый повар», «Ручьи, где плещутся форель» атты әңгімелердің орны ерек. Бұл әңгімелер – оқыған жанның сезімін селт еткізетін, жүрекке жылы шуақ жайып, ұмытылмас әсерге бөлейтін талғамы биік, ертегідей мөлдір дүниелер. Биылғы жылы Атырау облысына іс-сапармен барып, Ресеймен шекараға дейінгі біршама ел мен жерді армансыз аралағаным бар. Сол сапарда өлкетанушы-ғалым Өтепберген Әлімгереев досымнан естіген, Астраханның Володар ауданында өткен ғасырдың жетпісінші жылдарында болған мына бір ғажайып хикаяны – Паустовскийдің әңгімелеріне ұқсатқандай болғам...». *«Қазан айының басы еді. Колхоз нулы жерді сағалап, сулы жерді жағалап, ала жаздай шапқан шөбін біртіндеп қораға тасып жатқан кез.»*[1,579]–депәңгіменің басы осылай күз мезгілінің қарбалас күндерінен бастау алады. Аптаның соңғы күндері ауа райы мінезін көрсетіп, аспанды қою бұлт тұмшалап жаңбыр басталып кетті. Шөп тасып жүрген төрт тракторшы жігіт жаңбырды сылтауратып ауылға кетіп қалған.

Ал, аралда қалған бесінші адам – Нариман. Нариман – механик еді. Тракторлар сынып қалып, соны жөндемекке қараша үйде Нариман жалғыз қалған болатын. Үй дегені – екі бөлмелі есебіндегі есігі мөңіреп ашылатын жапырайған лашық-ты. Лашық болса да, енді ішінде күнкөріс керек-жарақтың бәрі бар. *«Нариман тракторшы ағалары кеткен соң, іңір алагеуімінде бергідегі айрыққа шығып, бұрыстағы атаудың ығына төрт құлаштық торкөз ау салып қайтқан еді. Таңертең көзін тырнап ашқан бойда қайыққа отырып, кешегі өзі құрған ауды қарауға шықты. Өзен үстінде шудадай созылып шұбар тұман кілки қалыпты. Төңірек еңсені басқан боз сағымға бөгіп, ажарын ашып көрсетер емес. Шүкір, түн асырып құрған ауы олжалы шықты, бірер сазан, көксерке мен алабұға түсіпті»* [1,581] – деп әңгіме ары қарай өзіне қызықтыра бастайды.

Ол қайықты тексеруге келгенде аралдың арғы жағында қайық үстінде тас мүсін сияқты, қыбыр етпей біреу отырғанын байқайды. Мылтығы бүктеліп, қасындағы көлденең орындықта асылып тұрғанын көріп, қайық түбінде бастары қылжиған бірер көк мойын сарыала үйректерді көріп бұл көріністе Нариман күдіктене қарады. *«Мынау ара тұңқима тұйық еді, теңіздің тамағына тақау мақау шет. Былайғы бейсауат адам жүрмейтін ұры түкпір. Іргедегі Еділ-дариядан қиырға тартқан Қиғаш өзенінің жоғарғы иінінде*

Ресейдің аңшылық шаруашылығы бар-тын... Мына жұмбақ жан таң қараңғысынан үйрек атуға шыққан сол мекеменің көп аңшысының бірі болды-ау, тегі?» [1,582]– деген оймен, бойын болмашы үрей билесе де, ендігі сәтте қайық үстіндегі жанның тіл қатпағаны Нариманды алаңдата бастады. Апыл-ғұпыл жиналып ескекпен лезде қайық жанына жетіп келді. Өз ескегімен қайықты сықырлата ернеу тіреді. Қайық жылжыған соң, ішіндегі жан басын баяу көтерді. Әйтеуір, бойында жаны бар екен, тірі екен деп Нариман қуана кетті. Қайықтағы адам Нариманнан көмек сұрады, еш қарсылықсыз бірден келісіп Нариман қайықты жағаға шығарып, әлгі кісіні үйге кіргізді. Түнімен қатты жаңбыр жауған, сол жаңбырдың астында адасып кеткен-ау, шамасы деп өзінше топшылады. Үйдің ортасындағы пешті жағып, кеше ауға түскен балықты алып қазанға салды. Үйге келіп киімдерін шешіп, өзщінің киімдерін кигізіп, қалың көрпелермен әлгі шалды орап тастады. Қайықтың ішіндегі жан жас келген үлкен шал кісі екен. *«Осы шалдарға не жорық, кемпірінің қасында, жылы үйде жамбастап жатпас па»* [1,583]– деп бір ойлап қойды. Балықтың сорпасы піскен соң, шалға ұсынды бірақ шалда үн жоқ, сөйлемеді. Нариман бұйыра сөйлеп ішуін өтінді. Денесі суықтап қалған болар деп қойдың майын алып арқасын ысқалады, білгенше массаж жасады, құрғақ көрпеге орап тастады. Ана кісі содан қара терге түсіп, түс ауғанша тырп етпеді. *«Шүкір, беті бері қараған сияқты, құдасының үйінде жатқандай-ақ қаперсіз қорылға басқан. Шоландағы шолақ пешке үсті-үстіне көмір тастап, үйдің ішін қыж-қыж қайнатып қойды. Күн жылына трактормен айналыссам деп еді, трактор ғана емес, шарқайлы шаруаның бәрі адыра қалды. Ендігі ойы жайсыз уақта жаңылып жүрген мына мүсәпірді аман алып қалу»* [1,584].

Солай арада біраз уақыттар өтеді. Нариман қайыра үйге кіріп, шалдың халін бақыламақ болып, біршама уақыт қалшиып қасында отырады. Бір кезде шал беті бері қарап, екеуі сөйлесе бастады. Сөйлесу барысында өзара танысып, әке-шешесін, отбасы, елі, жұрты жайлы сұрастырды Нариманнан. Нариман оған ата-атанм жоқ балалар үйінде өскенмін, осы көктемде үйленгенмін деп өзінің жағдайын айтты. Мені Толя атай десеңде жарайды, мені бір өлім аузынан аман алып қалдың, енді сені бүгіннен бастап менің балам боласың дейді, нариман дегенге тілі келмей, мен сені Николай деп атаймын дейді. *«Таңбозынан мотор даусын естіп, күртесін жамылып сыртқа шыққан. Дарылдаған дарақы қайықтың бірі ме деп еді, қыт-қыттаған катер екен. Катер күнгей қалтарыстағы ықтасын қолтықтан емес, теріс-қағыс тұстан, қарсыдағы ақжал толқын сапырған шалқар жақтан көрінді. Сонадайдан боздата сигнал беріп айдындай келді де, күрк-күрк жөтеліп барып, түйетайлау жағаның май батпағын тұмсығымен сүзе тоқтады».* [1,587]Бұл кезде әлгі атай, яғни Толя атайдың адамдары жоғалып кеткенін біліп іздеп жүр екен. Сонымен Нариманның лашығына келіп, *« – Мы ищем одного уважаемого человека! – деді орысша саңқылдап. – Высокого роста?»* [1,587]– деп сұқ саусағын шошайта көтеріп, Толя атайды сұрайды. Нариман кішкене секемденіп қалып, *« – Уважаемый, не уважаемый, я не знаю... Но один дряхлый старик*

дома лежит» [1,588], – деп орысшылап жауап берді де, иегімен үй жақты нұсқады. Жауапты естіген бойда әлгілер үй жаққа тартады. Қорық инспекторы «уважаемый» деген кісіні екі күннен бері таба алмай жүрміз деп Нариманға түсіндіре бастайды. Толя атайдың адамдары кешірім сұрап, жан-жағына айнала жайғасып қалады. Атай танысып қойыңдар, аты Николай деп Нариманды өз адамдарына таныстырды. Жақсы Анатолий Петрович, бірақ мына сасық лашықтан тезірек кетейікші деп әлгілер өтініш білдірді. *« – Бұл лашық сасық емес! – Толя атай қабағын кіртитіп, мұрын астынан күңк етті. Жөткірініп еді, оның соңы булыққан жөтелге жалғасты. Орамалымен бет-аузын бұрап сүртті де, – Бұл жер маған құтты мекен болды... – деді, – осы лашық болмағанда... мына Николай болмағанда, сіздер мені бүгін тірідей көрмес едіңіздер»* [1,589] – депToля атай ашуланып қалды. Төртеуінің көздері оттай жайнап, нариманға қарап атайдың айтып тұрғандары әзіл еместігіне көздері жеткендей. Атай кетуге дайындала бергенде Валентин сен мына Николайдың мекен-жайын түгел жазып ал деп бұйрық берді. Валентин Нариманды сыртқа шақырып тәптіштеп түгелдей ақпараттарды жазып алды. *«Атай қоштасарда Нариманның қолын қысып, ұзақ ұстап тұрды, ризашылығын білдіріп, жүректен шыққан жылы сөздерін айтты. – Балам, ендігі қалған ғұмырда біз екеуміз бірге боламыз, осыны ұмытпа! – деп елжіреді. Туған ұлындай еркелетіп арқасынан қақты, еңкейіп маңдайынан иіскеді»* [1,590].

Баталы жанға бақ қонады дегендей, Нариманның содан кейінгі өмірі ертегіге бергісіз, өзгере бастады. Ауыл арасында «Нариман тіпті жетім емес екен, туған әкесі табылыпты» деген ақпарат дақпырт желдей тарады. Араға ай салып, Нариман Саратов қаласына оқуға шақырылды, қызықтың бәрі сол шалғайдағы Саратовтан басталған болатын. Техникумды қызыл дипломмен бітіргені зор демеу болып, тағы да басқа оқу орнына сырттай қабылданып, қуанышы қойнына сыймай ауылына қайтты. Артынша алпауыт мекемеге жұмысқа шақырылып, қала шетінен үш бөлмелі пәтердің кілті қолына тиді. *«Ақпан айының соңына қарай келіншегі Әсима екеуі буынып-түйініп... міне қызық, пойыз емес, автобус емес, әскери ұшақпен Мәскеуге аттанды. Бұларды шақыртқан – өткен күзде Қиғашта кездестірген Толя атай екен. Мерей жасқа толыпты, сол тойға Нариман мен келіннің келіп, қуанышын бөліскенін қалапты»* [1,590]. Толя атайдың жары сондай мейірімді екен, Наримандарды жылы қабақ шыраймен қарсы алды. Сондай керемет өмірді көрген Нариман өз көзіне өзі сенбей, ертегідей өмір сүріп жатқанына үйренбеген еді. *«Енді, мінеки, маршалмен дастарқандас болғанына көңілі құрғыр сенер емес. Сенбейін десе шыққыр көзі оттай жайнап бәрін көріп-біліп отыр... Қиғаштағы баяғы шүмек бет көтерем шал осындай құдіретті кісі деп кім ойлаған? Аузы дуалы, сөзі уәлі марқасқаның нағыз өзі екен-ау! Саяси бюроның мүшесі, маршалды дос қылған жойпаң бастық екен ғой! Нариман Толя атайға қызыр көргендей қайта-қайта жаутаңдаумен болды»* [1,591]. Дастарқан басына жайғасқан кезде, баршаға Толя атай Нариманды менің ұлым деп мақтанышпен таныстырды. Сол кештен кейін келіншегі екеуі атайдың саяжайында бой үйретіп, бауыр басып апталап

жатып қалды. Сол жазда Нариман мен келіншегі екеуінің тұңғыштары дүниеге келді. атын Толя атай өзі қойды. *«Нариман содан кейін Мәскеуге әр жыл сайын барып тұрды. Толя атайдың ақсарайдай кең саяжайында бала-шағасымен аунап-қунап, жаз бойы демалып қайтып жүрді. Осы алғаусыз көңіл, селкеусіз ниет Толя атай тоқсанның біріне жетіп, өмірден өткенге дейін – он сегіз жыл бойына жалғасқан еді»* [1,592]. Осылай «Қиғаш хикасы» аяқталады. Қазақ жігітіне үлкен жүрекпен шынайы ықыласы ауып, туған ұлындай бауырына тартқан, риясыз әкелік қамқорлық жасаған бұл кісі кім екен деп тағатсыздана күтіп отырған шығарсыздар? Айтайық... Ол кісінің аты-жөні – Анатолий Петрович Александров болатын. Кеңестер Одағы қорғаныс саласының аса ірі маманы, отандық ядролық энергетиканың іргетасын қалаушы айтулы ғалым, үш мәрте Социалистік Еңбек Ері, Лениндік сыйлықтың, төрт мәрте Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, КСРО Ғылым академиясының президенті, академик. Паустовскийді еске түсірген хикая осы еді.

Сайып келгенде, Әлібек Асқаров Алтай табиғаты жайлы ғана емес сол табиғатта тіршілік ететін адамдардың қасиеттерінде кереметтей астарлап жеткізе білгенін айтуымызға болады. Табиғат пен адам жанын ұштастырып, оқырмандарға үлгі алатындай етіп көптеген әңгімелер жазған.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Асқаров Ә.Қиғаш хикаясы: Әңгімелер. – Алматы: Раритет, 2018. – 632 б.

ӘОЖ 82-7

ӘЗИЗ НЕСИННІҢ САТИРАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫ

Избасар Назерке Бақытжанқызы
nazerkeizbasar431@gmail.com
6В01707-Қазақ тілі мен әдебиеті ББ-нің 4 курс студенті
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті КеАҚ, Көкшетау, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада белгілі түрік сатиригі Ә.Несиннің шығармашылық мұрасы қарастырылып, қаламгердің сатиралық шығармалары талдау нысанына алынады. Сол сияқты түпнұсқадан жазушының сатиралық әңгімелерін қазақ тіліне тәржімалаған Ғаббас Қабышұлының аударматанудағы рөлі айқындалып, «Сиқыр айна» атты әңгімесінің тақырыптық-идеялық негізі, сюжеттік жүйесі,сатиралық образ жасаудағы шеберлігі сараланады. Жазушының қоғамдық-әлеуметтік мәселелерді боямасыз сипаттап, заман шындығын реалистік тұрғыдан көрсетіп, кейіпкерлердің іс-әрекеттері арқылы әжуалайды, сынай отырып, осынау дертті мәселелерді болдырмаудың жолдарын көрсететіні зерделенеді. Сол сияқты Әзиз Несиннің өзіндік окказионал қолданыстары жан-жақты талданып, кейін автордың сатиралық шығармалары негізінде түсірілген фильмге шолу жасалады.

Кілт сөздер: сатира, күлкі, сюжет, Әзиз Несин, аударма, түрік

Аннотация: В статье рассматривается творческое наследие известного турецкого писателя-сатирика А. Несина, анализируются сатирические произведения писателя. Таким же образом определяется роль Габбаса Кабышулы в переводоведении, который перевел сатирические рассказы писателя с оригинала на казахский язык, а также тематическая и идейная основа повести «Зеркало чудо», сюжетная система, мастерство в создании сатирического образа отличается. Изучается, как писатель без окраски описывает социальные проблемы, показывает действительность того времени с реалистической точки зрения, забавляет ее через действия персонажей, критикует и показывает способы избежать этих болезненных проблем. Так же всесторонне анализируются собственные эпизодические использования Азиза Несина, а затем делается рецензия на фильм на основе сатирических произведений автора.
Ключевые слова: сатира, смех, сюжет, Азиз Несин, перевод, турецкий**.**

Abstract: The article considers the creative heritage of the famous Turkish writersatirist A. Nesin, analyzes satirical works of the writer. In the same way the role of Gabbas Kabyshuly in translation studies, who translated the writer's satirical stories from the original into Kazakh, is determined, as well as the thematic and ideological basis of the story "Mirror Miracle", plot system, skill in creating a satirical image differs. It is studied how the writer describes social problems without coloring, shows the reality of the time from a realistic point of view, amuses it through the actions of characters, criticizes and shows ways to avoid these painful problems. Aziz Nesin's own episodic uses are analyzed in the same comprehensive way, and then a film review is made based on the author's satirical works.
Keywords: satire, laughter, plot, Aziz Nesin, translation, Turkish

Әзиз Несин есімімен таныс адамдардың барлығының езуіне күлкі үйірілмеуі мүмкін емес. Бірақ Түркия мемлекетінде дүниеге келген сатириктің өміріндегі тар жол тайғақ кешуі оның қаламынан туындаған шығармалары секілді күлкілі емес. Қырым татарынан шыққан Азиз Несин 1915 жылы 20 желтоқсанда Ханзада аралдарының бірі Хайбелиадада дүниеге келген. Өз өмірбаянында Несин бұл жайында былайша сөз етеді: «Туған жерім Хейбелиад қалталылардың мекені еді. Ондай жерде мен сияқтылар тұруға тиіс емес екен.

Әйтсе де мен қалтасы қалың қаhарлы түріктердің сол жұмағында туыппын. Ал бұл дүниенің мықтылары кедейлерсіз күн көре алмайтыны анық қой. Сондықтан біз Хейбелиадты мекендеп тұра беріппіз. Мен өзімнің бай, текті, атақты әулеттен шықпағаныма күні бүгінге дейін шүкіршілік етемін»[1].Ол кісінің қарапайымдылығын тек қана жазбаларынан емес, берген сұхбаттары мен оның таныстарының сөздерінен де байқауымызға болады. Негізінен Әзиз Несин оның лақаб аты, шын есімі Мехмет Нүсрет. 1934 жылы Түркияда Тегі туралы Заң (Soyadi Kanunu) қабылданып, халық лақап ат емес, өз тегін көрсететін есімдер қолдануы керек болды. Осы жылы Мұстафа Кемалға Ататүрік тегі берілді, ал болашақ жазушы «Несин» фамилиясын алды, яғни «Сен несің?». «Мен үміттендім, – деп түсіндіреді ол, – адамдар маған фамилиямен хабарласқанда, мен не екенімді және кім екенімді ойлайтын боламын». Кейінірек, тағы бір бүркеншік ат іздеп, әкесінің аты — Азиз

таңдалды. Бұдан басқа, негізі Мехмет Нусреттің екіжүзден астам бүркеншік аты болған. Бұл бір жағынан оның сатиралық шығармаларының өткір әлеуметтік-саяси сипатына байланысты болды. Біздің көпшілігіміз Түркия туралы өте аз білеміз. Егер сіз біздің замандастарымыздан түрік жазушылары туралы сұрасаңыз, онда ең жақсы жағдайда Назым Хикмет пен Сабахаттин Али деп аталады, орта есеппен – тек ақын Назым Хикмет, ал ең жаманы – ешкімді атамайды. Бірақ, түрік топырағы әлемге керемет сатирик, әзілқой, драматург және әлеуметтік-саяси брошюраның шебері Азиз Несинді сыйлады, ол – халықаралық сатиралық жазушылар мен әзілқойлар байқауларының үш дүркін жеңімпазы:

- 1956 жылы Италияда бірінші премия және «Алтын пальма бұтағы» медалі;
- 1957 жылы бірінші премия және "Алтын пальма бұтағы" медалі;
- 1965 жылы Болгарияда бірінші орын және «Алтын кірпі» медалі;
- бұдан әрі-басқа халықаралық конкурстардың марапаттары мен сыйлықтары;
- 1974 жылы Азия және Африка жазушылар қауымдастығының әдебиет саласындағы ерекше еңбегі үшін Лотос сыйлығының иегері.

Азиз Несин туралы бізде естіген жастар өте аз: оның кітаптары қайта басылмайды, теледидардан ол туралы айтылмайды. Елдің қазіргі тұрғындарының көпшілігі әлемде тек теледидарлық «бұлбұлдар» ғана ән салады дегенге сенімді, ал егер теледидарда біреу болмаса, онда ол халық үшін жоқ! Ал бекер!

Жазушыға сөз берсек: «Мен он жасар бала кезімде-ақ жазушы боламын деп шешіп қойып едім. ... Менің әкем, баласының болашағы туралы ойлайтын кез-келген әке сияқты: «Айналайын, балам, бұл жазуды мүлдем ойыңнан шығар, болашақта сені тамақтандыратын нақты іспен айналыс», - деді. Өкінішке орай, мен оның кеңесіне құлақ аспадым!

...Мен жазушы болғым келді, бірақ әскери киім кидім. Қаламның орнына қару ұстадым. Сол күндері тек әскери мектептерде ғана кедей отбасылардың балалары тегін оқи алатын.

...1937 жылы мен офицер шенін алғанда, өзімді құдды бір Наполеонмен теңескендей сезімде болдым. Әрбір жас офицер мұндайда өзін Наполеон деп санайды. Кейбір адамдарда бұл атаққұмарлық ауру өмір бойына қалады.

...Аурудың асқынуы да бар. Науқастардың ішінде өздерін Тимур, Шыңғыс хан, Аттила, Ганнибал, Молтке және Гитлер деп санайтындары ең қауіпті. Ричард Шеридан айтқандай-«Ең құдіретті құштарлық – атаққұмарлық. Мені осы құштарлықтан құтқарар болса, қалғандарынан мен өзім-ақ құтыламын». Жиырма үш жасымда мен, жаңадан келген офицер, қолындағы қызыл қарындашпен картаны шимайлап, күніне бірнеше рет әлемді жаулаумен

болдым. Алайда, менің ауруым бір, бір жарым жылға ғана созылды және бақытымызға орай ешқандай асқынулар болған жоқ. Әскерде мен әңгімелер жаза бастадым. Ол күндері әскерилердің баспасөзге шығуына қиғаш көзбен қарайтын. Сол себепті өз әңгімелерімді Әзиз деп әкемнің есімімен қол қоюға тура келді. Бұл бүркеншік ат менің Нүсрет Несин екенімді ұмыттырып, мен енді Әзиз Несин деген атқа ие болдым. Көптеген адамдар сияқты мен де жазуды өлеңдерден бастадым. Бірде Назым Хикмет өлеңдерімнің нашар екенін айтып,маған бос уақыт жұмсамауға кеңес берді, «Әңгімелер мен романдар жазғаның дұрысырақ», – деді ол. Мен жас кезімде Назым Хикмет маған қызғанышпен қарайды деп ойлайтынмын. Енді... мен поэзиямен айналыспаймын, өйткені мен әдеби шығармашылықтың бұл түрін қатты құрметтеймін. Егер менің өлеңдерімді ұмытпағандар болса, таңқалмаңыздар, бар құпиясы олар әйел есімімен шыққандықтан. Бұл «байғұс әйелге» бір кездері махаббат хаттарының көшкіні болғантұғын.

Мен бірінші әңгімемді аяқтап, журналға алып барғанымда(оқырмандар жылайды ау деген әңгімеме) редактор қызық кісі екен, отырып алып сақылдап күлмесі барма, содан соң: «Жарайсың... Керемет. Тағы жазыңыз...» – деді.

Дәл сол кезден бастап менің өмірімнен кетпейтін бір таңданыс сезімі басталды. Мен адамдар оқып жылайды деп күткен әңгімелеріме олар саңқылдап күлді. Сонда да, қазір мен әзілкеш ретінде танымал болсамда, әзілдің не екенін сұраған жандарға дөп беріп нақты жауап бере алмаймын. Мен қайғылы әңгімелер жазу арқылы күлдіруді үйрендім. Әзіл-оспақ туындысы қалай жазылады деп менен жиі сұрайды. Сірә, солар менен юморлық әңгіме жазудың дайын рецептісін, одан қала берсе жұта салатын таблеткалары болса оны да алсақ дей ме екен?... Жеке өз тәжірибеме сүйене отырып, толық жауапкершілікпен айта аламын: әзіл-бұл ойнайтын дүние емес!» [2].

Расында, әзіл-әжуа ойыншық емес, мәселен, Әзиз Несин 1945 жылы «Таң» газетіндегі жұмысынан айырылып, ендігәрі адамдар «Әзиз Несин» деп қол қойылған әңгімелерді алмайтын болды. Жұмыс таба алмай ұзақ уақыт жүргендіктен, ақыр соңында газет-журналдарға азын аулақ әңгімелерін шағыру үшін бүркеншік есімдермен қол қоюына тура келді. Репортаж, фельетон, бас мақала, полиция мен ғашықтық романдарын, әр түрлі әңгімелер әр түрлі жанрда жазды. Газет иелері кім екенін сезіп қойса, дереу бүркеншік есімін жаңартып отырды. Бірде қызы Оя (Oya Nesin) мен ұлы Атештің (Ates Nesin) есімдерін біріптіріп Оя Аташ деп қол қойып, балаларға арналған әңгімелер кітабын шығарды және ол бастауыш мектептердің қойылымдарында ойнатылып жүрді. Әңгімелердің авторы кішкентай қыз емес екенін ешкім аңғармады. Бір әңгімесіне француз ретінде қол қойғаны сол еді, дүние жүзі юмористерінің антологиясына француз жазушысының әңгімесі деп енгізіліпті. Қытай болып қол қойған әңгімесі қытай тілінен аударма деп жарияланыпты. Күнкөріс қамын жасау үшін есепші, бақалшы,

жидашы, газет сатушы, фотограф та болып жұмыс атқарды алайда, ешқайсысы көңілінің қошына кетпегені белгілі. Әңгіме жазғыштығының арқасында бірнеше жыл түрменің төрт қабырғасында көрді. «Жарты жыл өмірімді Египеттің королі Фаруқ алды. Менің бір әңгімеме ол қатты шамданды, сезікті секірер демекші, «мені мазақтады» деп Анкарадағы елшісі арқылы сотқа сүйреп есімді шығарды» [3], - дейді Әзиз Несин. Көріп тұрғанымыздай, әзіл-ажуа ойыншық емес деп сатирик дәл тауып айтқандай-ақ. Шынайы әзіл күлкілі бір факт немесе оқиға да емес, автордың сол оқиғаны оқырманға қалай жеткізе алғандығында.

Мәселен, Әзиз Несиннің түрікшесінен қазақшаға тәржімалаған Ғаббас Қабышұлының «Сиқыр айна» атты шағын әңгімесінің өзінде қоғамдағы адамдардың біразының бет бейнесін ашқанын байқаймыз. Шетелдік қосалқы бөлшекпен жабдықтаушы Дәуіт Соювардың үйінде бір күні түскі қонақасы беріледі. Сонда таныстары, жора жолдары мен танымал атақты аудан тұрғындары қонақта болады. Сонда радиоқабылдағыштан Американың АтомЙорк қаласында жаңа атом станциясы қатарға қосылып жатыр және де Жер үстіндегі айна атаулының бәрі сол атом сәулесі барып жетісімен жан біткендей құбылып, әрбір айна өзіне адамның қолы тиген сәттен бастап бетіне түскен бейненің бәрін рет-ретімен қайталап көрсетіп шығады. Демек, осы бір жаңалықтың арқасында сіздер балалық, жастық шақтарыңыздың қызықтарын, сүйіспеншілік сезімдеріңіздің қымбат сәттерін қайталап сезініп, тіл жетпес ләззатқа бөленесіздер. Біреулер айна арқылы жастық шағын, біреулер қайтыс болған анасын, енді біреу өзінің жазықсыз сотталғанын айна арқылы дәлелдеймін деп қуанып отырса, бір әйел *«күйеуімнің үйленген кездегі бастапқы жылдары қандай сүйкімді болғанымды көрсетейін, әйтпесе, қазір мені менсінбеуге айналды. Бұ еркектер дегенің бірінің аузына бірі түкіріп қойғандай!»*- десе, бір жігіт бұрынғы ғашығымен айна жанында әңгімелесіп таң атырғанын еске алатынына мәз. Тағы да бір қонақ - белгілі гинеколог-хирург доктор Шахаб Женабеддин:

– Сендер, сірә, су ми болған шығарсыңдар! Ол ерлерді ымдап оқшаулап алды:

– Бұл жаңалық менің түбіме жететін болды. Менің операция столымның қарсысында үлкен айна ілулі тұр.

– Тұрса ше?

– Шынымен ештеңе түсінбей тұрсыңдар ма? Мен құрыдым ғой! Аборты, анасы-мынасы бар... Соның бәрі ертең таңертеңнен бастап айпарадай болмақшы.

Ерлер біріне бірі қарасты.

– Мәссаған!

– Біз бұл жағын ойламаппыз-ау!

– Масқарамыз шықты деші...

– Ол ол ма, қылмысымыз да... кешіріңіздер, мен қайдағы жоқты оттап...

Күйеулерінің күбірлесіп тұрғанын байқаған әйелдер де сыбырласа бастады. Дәуіт Союварды ңәйелі булыға сөйлеп:— Семьямның шырқы бұзылатын болды, жиырма жыл отасқан өміріміз босқа кететін болды. Күйеуім ертең бәрін де көреді!.. Байғұс басым-ай... оның алғашқы шоферімен де, кейінгілерімен де... айнаның алдында...— деп мүлде тұтығып қалды. — Ал мен күнде таңертең оның қалтасынан да, әмиянынан да нетіп... ол ұйықтап жатқанда... Сезбей-ақ жүр еді. Енді ертең бәрін көріп қоятын болды-ау!... Осман Баюр Қажы да өкініп тұр. — Үйдегі аспаз қатынмен шатаспауым керек-ақ еді, шайтан азғырып... ақырында енді қор болдым![4]. Доктор Шахаб Женабеддин жол тапты:

– Аман қалудың бір ғана жолы бар, ол үшін айналардың бәрін сындырып тастау керек! Қонақтар дереу үйді-үйлеріне тарасты. Сол түні бүкіл қала таң атқанша шалдыр-шұлдыр етіп шықты. Ырымға айна қалған жоқ. Азанда қоңыршылар айна сынықтарынан аяқ алып жүре алмай таң қалысты, айна үгіндісінің шаңынан дем ала алмай азап көрді. Таңертеңгі сағат тура тоғызда музыка ойналып, диктордың дауысы да естілді: «Уа, халайық!—деді ол.— Бұл жарың дүниеде «Сиқыр» маркалы айнадан артық ешқандай айна жоқ! Бетіне мұрныңыз тура тірелгенге дейін одан сіз өз кейпіңізді көре алмайсыз. Айна сатып алмастан бұрын маркасына қараңыздар! «Сиқыр» айнасы ғажап... «Сиқыр» айнасын ғана сатып алыңыздар!..» «Сиқыр» айна фабрикасының иесі бір-ақ күнде миллионер болып шыға келді» [4].

Сол уақытта болып жатқан өмір көріністерін қанша жыл өткенмен дәл қәзірде қайталанып жатқанын байқауымызға болады. Бұл тек Түркия халқының хикаясы жайлы емес, бүкіл әлемде болып жатқан мәселелер. Осы шығармамен шабыттанған атақты түрік актер, режиссер, сценарист, продюсер Толга Өрнек «Mucize Aynalar» «Сиқырлы айналар» атты фильм түсірді. Сюжет Азиз Несиннің алты түрлі әңгімесінен бейімделген. 23-ші қазаннан түсірілімге дайындалып жатқан Фильм-Түркияның болашағы туралы болжамдарымен көп шу шығаратын комедия. Фильм сонымен қатар Несин Қорының 50 жылдығына арналған.

Фильмнің сценаристі және режиссері Толга Өрнек «Сиқырлы айналар» жобасының қалай пайда болғанын былай түсіндіреді: *«Мен он жылдан кейін Азиз Несиннің әңгімелері мен кітаптарын қайта оқи бастағанымда, қатты таң қалдым, ерекше әсер алып, ойландым және әрине күлкіге қарық болдым. Осы уақытта біз өз өмірімізге және өзімізге күлуіміз керек болған кезде, Азиз Несин менің жанымның емшісі сияқты болды. Мен өзімнен неге Азиз Несиннің әңгімелері негізінде көркем фильм түсірмеске деп сұрай*

бастадым. Бұл сұрақ бірте-бірте мен үшін құмарлыққа айналды және бұл жоба күтпеген жерден менің мансабымдағы ең маңызды жоба болмақ» [5]. Фильм 5-ші сәуірден бастап Түркияның барлық кинотеатрларында көрсетілмек. Яғни, байқағанымыздай Әзиз Несиннің сонау XX ғасырдың екінші жартысында жазып кеткен шығармаларының жетпіс-сексен жыл өтседе өзекті болып отырғаны таңқалдырады.

Азиз Несин шығармаларының басты кейіпкері – қарапайым түрік халқы. Өздерінің ақымақтығы мен аңғалдығынан небір келеңсіздіктерге ұшырайтын білімсіз ауыл адамдары. Несиннің өзі сияқты тынымсыз қосалқы жұмыс іздеп жан-жаққа жүгіретін, соның арқасында күлкілі де, қайғылы да түрлі ыңғайсыз жағдайларға тап болатын бейшара қалалық зиялылар. Ал, түрік өмірінің мәңгілік бейберекеттігі мен шатасуы Несинге үнемі жаңа әңгімелер жазуға себеп болатын. Әзиз Несин сенімді социалист және белсенді азаматтық ұстанымы бар тұлға болды. Бірде-бір қоғамдық-саяси маңызды қозғалыс онсыз өтпейтін. Саясатта ол антиамерикандық позицияны ұстанып, өзі бірнеше рет барған Кеңес Одағына бір бүйрегі бұрып тұрды. 1980 жылы ол тіпті Мәскеуге емделуге барған.

Несиннің КСРО кезеңінде шығармалары көп аударылып, басылып шықты. Әзиз Несин ұзақ жылдар бойы «Түрік Жазушылар Синдикатын» (Türkiye Yazarlar Sendikası) басқарды. Бұл «Кеңес Жазушылар одағы» сияқты нәрсе. Синдикат заманауи жазушыларды танытумен, олардың авторлық құқықтарын қорғаумен, жазушылардың отбасын қолдаумен және т.б. жұмыстармен айналысады. Бұл аузы мұрынға толы жұмыс боласада Несинге ақша әкелмеді. 1976 жылы Әзиз Несин ақын мұрасын сақтау және тарату мақсатында «Назым хикмет қоғамын» құрды.

Сонымен, Әзиз Несиннің шығармаларынан бірнеше дәйексөздер. Несиннің қандай әзілкеш екенін және оның неге сонша күлкілі екенін түсіну үшін, әрине, оның әңгімелерін оқу керек. Несин қанатты афоризмдердің асқан шебері болмаса да, күлкілі және абсурдтық жағдайларды суреттеудің шебері.

- İnsanın hiç olmazsa kavga edecek bir kimsesi olmalı. Kavga bil mutluluk.

Адамда кем дегенде жанжалдасатын адам болуы керек. Тіпті жанжалдың өзі бақыт. □ Türkiye'de, her 3 Türk gencinin 4'ü şairdir!

Түркияда үш жастың төртеуі ақын.

- İnsan тек söylediklerinden değil, sustuklarından da sorumludur.

  Адам тек айтқаны үшін емес, үндемегені үшін де жауап береді.
- Bu insanları severim ama uzaktan...

  Мен бұл адамдарды жақсы көремін, бірақ алыстан...
- Ölsen ölünmez. Yaşasan yaşanmaz.

  Өлейін десем өле алмаймын, жасайын десем тағы жасай алмаймын.
- Türk erkeğinin dünyanın en kıskanç erkeklerinden biri olmasının sebebi; sevgililerine değil, kendilerine güvenmediklerindendir.

Түрік еркектерінің әлемнің ең қызғаншақ еркектерінің бірі болу себебі: сүйіктілеріне сенбегендіктен емес, өз-өздеріне сенбегендіктен.

- Biz gözü yaşlı insanlarız. Sevinir ağlarız, üzülür ağlarız, kahrolur ağlarız. Mizahımız da bundan ötürü göz yaşlarımızdan süzülmüş bir kaç damla kahkahadır. Biz böyle yetiştik siz gülerek yetişin çocuklar.

Біз үнемі көзімізге жас алатын адамдармыз. Қуанышта жылаймыз, көңіліміз түссе де жылаймыз, қиналамыз тағы жылаймыз. Сол себепті біздің әзіл-қалжыңымыз-көз жасымыздан тазартылған бірнеше тамшы күлкі. Біз осылай өстік, ал сендер балалар күліп өсіңдер.

Әзиз Несин өзінің сатиралық шығармаларының басым көпшілігін реализмге жатқызады. Сатириктің көркем әдебиеттегі реализмді қаншалықты жоғары деңгейде түсінетіндігімен, әдеби процестегі жазушы ретінде алған бағасымен талас тудырудың қажеті жоқ. Алайда жазушының қандай да бір әлеуметтік позицияда болатындығына қандай себептер бар? Оны реализм лагеріне не алып келді? Осы мәселелерге қатысты Несиннің өзі туралы жазған мәліметтері мен осы мәліметтерге қарай шығарған қорытындылары өте қызықты болып келеді. Несин реализм туралы білмей-ақ реалистік әңгімелер, ал социализм туралы білмей-ақ социалистік әңгімелер туралы қалай жазғандығына өзі таңданады. Осы сұрағына ол тереңнен ойланып, негізді жауап береді: «*Мен осы сұрақтың жауабын көп кітаптарымды жариялап, өз жұмысым туралы ойланғаннан кейін ғана бірнеше жыл өткен соң барып таптым. Мен әлемді реалист және социалист ретінде көрдім немесе өз өмірім мені реалист және социалист етіп шығарды*» [7, 17 б]. Сонымен, Әзиз Несин шынайы өмірді көркемсөз шеберінің эстетикалық деңгейде түсінуінің нәтижесінде оның дүниетанымдық және идеялық тұжырымдары жататындығы жөнінде дұрыс жазды.

Әзиз Несиннің шығармашылығы – халық өмірінің, оның бүкіл болмысында кездесетін өмірлік шындықтардың көрінісі. Түрік әдебиетінің сыншысы Ферит Онгерен былай деп жазды: «*Әзиз Несиннің әңгімелері – бұл құнды құжаттар. Осы құжаттар арқылы келешекте египеттік папирустар сияқты құнды біздің еліміздің де белгілі бір кезеңін зерттеуге болады*»[6,4]. Міне, осыған қатысты Әзиз Несиннің сатиралық шығармалары көркемдік құндылық болып саналады. Оның сатиралық шығармаларының көркем байлықтарымен қатар, мұнда сатираның алуан түрлі қолданылған. Сондықтан да Әзиз Несин расында да Түрік мемлекетінің ең үздік сатиригі және біздің ғаламшарымызда қырқыншы-алпысыншы жылдар ішіндегі ірі сатириктердің ішіндегі бірі де бірегейі болып саналады. Әзиз Несиннің сатирасы азаматтылығымен ерекшеленеді. Әзиз Несин сатирасының қазіргі заман үшін қажеттілігін талдауда түркітанушы Л.О.Алькаеваның пікіріне сүйенуге негіз бар: «*XX ғасырдың 40-60 жылдарындағы бүкіләлемдік әдебиеттен талантты түрік жазушысы Әзиз Несин сияқты сондай*

атақты, қазіргі өмірімізбен сондай үндес сатирик табу, әрине, өте қиын... Ә.Несин көркем зерттеуге капиталистік шындықты суреттейтін материалдар қалдырды» [7,17].

Әзиз Несиннің сатиралық шығармашылығындағы өзектілік екі аспектіде көрініс тапқан. 50-ші жылдары Түркияда орын алған көптеген саяси оқиғалардың ізі суымай жатып, жазушының новеллаларына аркау болды. Мәселен, мәжіліске қатысқан сайлау алды наукандары мен сайлау үрдісінің өзі (1954-1957 жж. аралығы) жазушының «Қай партия жеңеді?», «Бұл біздің қажеттілігіміз», «Махмут және Нигяр», «Адамды ақыл-есінен айырады» атты әңгімелерінде сатиралық сипатқа ие болды. Мысалы, «Адамдарды ақыл-есінен айырады» новелласында Әзиз Несин қала мэрін сайлау механизмін аша отырып, сайлауға ұсынылған үміткер тұлғасы, сайлау нәтижелері, тіпті сайланушының тағдыры Түркия елінде елеулі адамдардың шағын тобы арқылы анықталатындығын ашып берді. Осылайша қала мэрін сайлауды мысалға ала отырып, Ә.Несин сайлаудың жалған демократиялық мәнін сатиралық тұрғыда сөз етті. Мұның негізінде Демократиялық партия елдегі саяси билікті ұстап калды. Шетелдік капиталды ынталандырутуралы Заңы (1951-1954 жж.), АҚШ елінің жекеменшік кепілдемелері туралы келісімі (1958ж.) жазушының мына шығармаларына негіз болды: «Демократияға тыйым салынады», «Кінәліні қалай табуға болады?», «Американалық түс», «Біздің үйімізге американалықтар қонаққа келеді» және т.б. Ә.Несин ерекше сақтық көрсетеді, үкіметтің аталған саяси іс-шараларын «алыс» позициядан сатирамен түйрейді. Бұл жайдың мәні белгілі, себебі 40-шы жылдары Әзиз Несин «Біз қайда барамыз?» атты брошюрасы үшін түрмеге қамалған болатын. Әзиз Несиннің әскери ведомстводағы бюрократизмді келемеж етуінің нәтижесінде 74 жастағы кемпір («Осылай болуы керек») немесе екі жасар сәбидің («Метрика») дезертирлер қуғынының құрбаны болғандығын, Түркиядағы әскери блокқа Пәкістан (1954 ж.), Иран (1955 ж.), Ирак (1955 ж.) мемлекеттерінің қосылуына себеп болғандығын есептеуге болады. Әзиз Несиннің әсіресе басылым туралы заңдарға(1954, 1956) және оппозициялық басылымға қарсы тұтанған репрессияны өткір сынға алып, келеке етуін атап кетуіміз орынды. Осы саяси оқиғаларды көрсететін «Өлген есек» және «Хирургтар конгресі» атты сатиралық памфлеттері Ә.Несиннің ең үздік шығармалары болып табылады. Әзиз Несин маңызды әлеуметтік жағдайларды қысқаша әңгімеге айналдырады, ол бұл жанрды халыққа неғұрлым түсінікті әрі шынайы болатындығына байланысты шебер қолданған[8, 53-54].

Сатириктің әзіл-оспақ жанрда жазылған 34 әңгімесі мен «Бір өлкеде» (1958), «Хоптиринам» (1960) атты сатиралық ертегілер топтамасының, 8 роман мен 6 пьесаның авторы. Азиз Несин бірнеше халықаралық сықақжазушылар арасындағы байқаулардың жеңімпазы. 1995 жылы 79 жасында дүние салды. Әзиз Несиндей сатира жанрының үлкен бір алыбынан айырылғанымызға да міне 29 жыл өтіпті...

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әзілдің шыңына жеткен Әзиз Несин. Әзілдің шыңына жеткен Әзиз Несин-Жаңалықтар (oinet.kz)
2. Смех свозь слезы. Азиз Несин – сатирик и юморист. Смех сквозь слёзы. Азиз Несин - сатирик и юморист (Юрий Фукс) / Проза.ру (proza.ru)
3. Әзиз Несин. Менің оқырмандарыма. Әзиз Несин. Менің оқырмандарыма – Мінбер – Ақпарат агенттігі (minber.kz)
4. «Сиқыр» айнасы Әзиз Несин. «Сиқыр» айнасы - Әзиз Несин - Әңгімелер / Мақалалар - (bilim-all.kz)
5. Yönetmen Tolga Örnek, Amerika'dan Aziz Nesin hikayesi Mucize Aynalar ile geri döndü (televizyongazetesi.com)
6. Несин А. eee (narod.ru)
7. Алькаева Л.О. О сатире Азиза Несина// В кн.: Теоретические проблемы восточных литератур. –Москва: «Наука»,1969. – С.412.
8. Тастемирова Г. Әзиз Несин сатирасындағы ұлттық өрнек//«Жалын», 2007. – №1. 53-56 б.

УДК 82.09

СОВРЕМЕННЫЙ ГЕРОЙ И КОНФЛИКТ В ДЕТСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ РУССКОЙ И КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Кадыров Ж.Т., Шлейдовец А.В.
zhkadyrov_777@mail.ru

В мире современной литературы для детей и подростков отражаются изменения в обществе, культуре и ценностях. В этой статье мы рассмотрим, как современные герои и конфликты представлены в детских произведениях русской и казахской литературы, и как они отражают актуальные социокультурные тренды.

Современные детские герои в русской и казахской литературе часто предстают перед читателями в роли обычных детей, сталкивающихся с различными вызовами современного мира. В русской литературе это может быть герой из города или пригорода, в казахской – ребенок из казахской семьи, сохраняющий свои традиции и ценности.

Современный герой детских произведений в русской и казахской литературе предстаёт перед читателями в качестве отражения актуальных социокультурных реалий и ценностей, а также как пример для подражания и вдохновения для молодого поколения.

В русской литературе современный детский герой часто является ребёнком, проживающим в городской среде или пригороде. Он может быть любознательным, умным, смелым и добрым, сталкиваясь с различными вызовами современного мира. Такие герои отражают многообразие

общественных и культурных контекстов, в которых вырастают дети сегодня, и показывают, как они решают свои проблемы и преодолевают трудности.
В казахской литературе современный детский герой часто связан с казахскими традициями и культурой, сохраняя свою идентичность в современном мире. Он может быть представителем различных регионов страны, с разнообразными семейными и социокультурными контекстами. Такие герои отражают важность сохранения традиций и ценностей при адаптации к современным вызовам.

Современный герой детских произведений обычно обладает характерными чертами личности, такими как умение принимать решения, доброта, смелость и настойчивость. Он сталкивается с различными конфликтами, которые могут быть связаны с отношениями в семье, дружбой, учебой или взаимодействием с окружающим миром. Герои детских произведений помогают молодым читателям понять и преодолеть сложности современного мира, развивать навыки решения проблем и самоопределения, а также уважать разнообразие культур и мнений.

Современные герои обычно обладают характерными чертами личности, такими как умение принимать решения, доброта, смелость и настойчивость. Они представляют разнообразие культур, этических и социальных бэкграундов, что помогает детям из разных стран и культур идентифицироваться с ними.

Конфликты, с которыми сталкиваются современные детские герои, отражают широкий спектр проблем и вызовов, с которыми молодые читатели могут столкнуться в реальной жизни. В русской литературе это могут быть проблемы взаимоотношений с родителями, друзьями или школьными товарищами, а также борьба с негативными влияниями среды. В казахской литературе основными конфликтами часто являются столкновения культурных и социальных норм с современностью, а также сохранение традиций при адаптации к новым условиям жизни.

Современные детские произведения отражают актуальные социокультурные тренды, такие как разнообразие, включение, экологическое осознание и технологические изменения. В них часто затрагиваются темы толерантности, равенства и важности уважения к различиям.
В современных детских произведениях русской и казахской литературы можно наблюдать разнообразных героев и конфликты, которые отражают современные социокультурные реалии и ценности общества. Например:
Русская литература:

- Герой: Малыш из современного города, который сталкивается с проблемами взаимоотношений с родителями, друзьями или школьными товарищами.
- Конфликт: Необходимость принятия важных решений, поиск своего места в обществе, борьба с негативными влияниями среды.

Казахская литература:

- Герой: Ребенок из казахской семьи, сталкивающийся с вызовами современного мира, сохраняющий свои традиции и ценности.

- Конфликт: Столкновение культурных и социальных норм с современностью, сохранение и уважение традиций при адаптации к новым условиям жизни.

Оба вида литературы стремятся создать героев, с которыми молодые читатели могут идентифицироваться, а конфликты, которые они испытывают, помогают развивать навыки решения проблем и самоопределения.

Современная детская литература на русском и казахском языках играет важную роль в формировании мировоззрения молодого поколения. Современные герои и конфликты, представленные в этих произведениях, помогают детям и подросткам понять сложности современного мира и развить навыки решения проблем, а также уважения к собственным и чужим традициям и ценностям.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алексеева, Н. В. (2018). Современный российский детский роман: тенденции и перспективы. М.: Академия.
2. Ильина, Л. А. (2017). Детская литература Казахстана: история и современность. Алматы: Баланс.
3. Керимова, Г. К. (2019). Казахский детский роман: традиции и новаторство. Астана: Издательство Астаны.
4. Петрова, Е. И. (2020). Современные тенденции в русской детской литературе. Москва: Издательство МГУ.
5. Рахимбердиева, З. К. (2018). Современная казахская литература для детей и подростков: темы и жанры. Алматы: Издательство Алматы.
6. Симонова, О. В. (2019). Современные аспекты развития детской литературы в России. Москва: Просвещение.

ӘОЖ 82.09.

М.МАҒАУИННІҢ«ШАҚАН-ШЕРІ» РОМАНЫНДАҒЫ АДАМ МЕН ТАБИҒАТ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ

Кадыров Жанбай Тұрарұлы
М.Қозыбаев ат.СҚУ филология ғылымдарының кандидаты, профессор
zhkadyrov_777@mail.ru

Акмагамбетова Бибигуль Ерсаиновна
М.Қозыбаев ат.СҚУ аға оқытушысы

Фил-м-22к тобының 2 курс магистранты
Балаганова Ажар Бековна
azharbalaganova@mail.ru
Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада ұлттық құндылықтар, адамзаттық мәселелер, өмірдегі қайшылықтар, қоғам болмысы суреттелген. Мақалада жазушының тың туындыларының бірі-

« Шақан-Шері» романына талдау жүргізілді. Ондағы басты мәселе– Шақан мен төренің, тілмаштың арасындағы тартыстан сол кезеңнің сипаты көрінеді. Шақан мен төренің тартысы – отаршылдық саясатты жүргізуші мен оған қарсы шығушының арасындағы тартыс. Отаршылдық саясат қазақ ұлтына төніп тұрған апат, қатер екенін автор Шақанның психологиясы арқылы астарлы жеткізе білген. Автор осы көріністер арқылы заманның жауыздығын, адамдардың зұлымдығын сипаттай білген.
Кілт сөздер: жолбарыс, соққы, табиғат, саяси ахуал, кек, қазақ даласы, аңшылық.

Аннотация: В статье описаны национальные ценности, проблемы человечества, противоречия в жизни, бытие общества. В статье проведен анализ одного из целинных произведений писателя - Романа « Шакан-Шери». Главная проблема в том, что в противостоянии между Шаканом и Торе, тильмашем проявляется характер этого периода. Борьба шакана и Торе – это борьба между проводником колониальной политики и противником. Автор сумел передать психологию Шакана, что колониальная политика-это катастрофа, угроза казахской нации. Благодаря этим сценам Автор смог описать злодейство времен, зло людей.
Ключевые слова: тигр, удар, природа, политический климат, месть, казахская степь, охота.

Abstract: The article describes national values, problems of humanity, contradictions in life, the existence of society. The article analyzes one of the virgin works of the writer - the Novel "Shakan-Sheri". The main problem is that the character of this period is manifested in the confrontation between the Jackal and the Torah, Tilmash. The struggle between Shakan and Tore is a struggle between the conductor of colonial policy and the enemy. The author managed to convey the psychology of Shakan, that colonial policy is a disaster, a threat to the Kazakh nation. Thanks to these scenes, the Author was able to describe the villainy of the times, the evil of people.
Keywords: tiger, blow, nature, political climate, revenge, Kazakh steppe, hunting.

Әлемде орын алып жатқан экологиялық дағдарыс ХХ ғасырдың 60 жылдары шарықтай кетті. Оның бірнеше себептері бар. Алғашқысы, 1939 жылға екінші дүниежүзілік соғысқа дейін тек 10-15 елдің ғана өнеркәсібі алға жүрді. Ұрыс тәмамдалғаннан кейін біршама мемлекеттір индустриалды даму жолына түсті. Өнеркәсіптің жаппай дамуы пайдалы қазбаны игеруді ұлғайтып, қоршаған орта ластануын күшейтті.

Адамзаттың алға жылжуы табиғат пен қоғам арасында жүретін «зат алмасусыз» мүмкін емес. Алайда бұл алмасу қоршаған ортаға зиян келтірмеуге тиіс. Өкінішке орай адамда «бәрін бағындырам» деген қиял пайда болды. Ғасырлар бойы адамдар жасаған өндіріс құралдары қазір дамудың жоғарғы деңгейіне жетті. Енді сол жетістік адам денсаулығына, жер бетіндегі тіршілік дүниесіне зиян келтіруде.

Бұрыннан мал шаруашылығымен әуестенген ата-бабаларымыз жайылымдарды маусымның өзгеруіне қарай пайдаланған. Қандай әрекет етсе де табиғат ерекшеліктерін ескеруді ұмытпаған. Табиғатқа деген мұндай көзқарас экологиялық жағдайды сақтауға негізделгенді. Бұрынғы кеңестер одағы жүргізген солақай саясаттың кесірінен Қазақстанда экологиялық проблемалар тіпті көбейіп кеткен [1].

1960 жылдары экология мәселесі әдебиетте ерекше қарқынмен көтеріле бастады. Қазақ жазушыларының бір бөлігі қоғамдық экологиялық өзгерістерді халыққа әдеби тілмен, образдар жүйесімен шебер жеткізе білді. Ол үшін қазақ әдебиетіне, қазақ халқына тән ерекшеліктерді пайдаланды. Экологиялық тақырыпқа қалам тартып жүрген жазушылар осы мәселенің қыр-сырын «адам мен табиғат» қарым-қатынасын жан-жақты қарастыру арқылы көрсетуге тырысады. Осы мақсатқа жету үшін олар бір жағы экологиялық өзгеруімен бірге ұлттық дәстүрдің бұзылуын, ұмытылуын бірлікте алады. Қазақ қаламгерлері осы мәселенің барлығын комплексті шешуге тырысты. Осындай мақсатта О.Бөкей, М.Ысқақбаев, С.Мұратбеков, Ә.Кекілбаев, М.Мағауин сынды жазушылар «адам мен табиғат» қарым-қатынасын ашып көрсетуде ұлттық ерекшелігі бар шығармаларды дүниеге әкелді [2].

Аталған тізімнен М.Мағауиннің «Шақан-Шері» романы көтерген мәселе көлемі жағынан да, көркемдігі жағынан да ерекше орын алады. «Шақан-Шері» романы экологияны қорғауға ат салысып жазған ең үздік шығармаларының бірі. Романның ерекшелігі – Шақан мен жолбарыс образдарын байланыстыра суреттеу арқылы адам мен табиғат арасындағы байланыстың үзілуін көрсетеді.

«Шақан-Шерідегі» жолбарыс – еркіндіктің, тәуелсіздіктің белгісі. Бірақ қасқыр да, бұғы да, жолбарыс та қанша жерден киелі, асыл саналса да, оларға билік қылатын күш – адам.

«Көксеректегі» көкжалдың күшік кезінде көрген зәбір-заласы мен сансыз қуғын: ақ қаншықтың өлімі, нәсілінен айрылу, ең ақыры түйе үстіндегі кісінің атқан оғынан жарадануы қараадыр падишаһын ашындырып жібереді. Оның үстіне алқымнан алып бара жатқан аштық. Ешқашан жетіспейтін тамақ зары. Ит қосып, қақпан құрып, шоқпар ұстаған пышақты пенделердің өшпенділігі. Бұның бәрі жалғыз көксеректің, қасқыр атаулының қасіреті емес, бұл – адамзаттың табиғатқа әкелген қасіреті [3].

«Ақбөрі мен Тасшайнар құмнан, қалың қамыстан қашып, тау ішіне тығылған. Құмда қуғынға ұшырап, бөлтіріктерін оққа ұшыратса, қамыс паналағанда екінші рет туған бөлтіріктерін өртке алдырған. Енді таудағы үңгірге тығылып, жаңа туған бөлтіріктерін сақтап қалмақ. Бәрінде де тұяғынан айырып, азапқа салып жүрген - Адамдар. Табиғатта қандай кесапат болса да бәріне де адамдар кінәлі. Ғылыми-техникалық прогрестің жетістігін көз жұмып жіберіп пайдаланып, табиғатқа, өз-өзіне зиян келтіріп жатыр емес пе? Осыны түсінетін, түсініп ойланатын адамдар арамызда көп деп ойлайсыз ба?

«Шақан-Шерідегі» жолбарыс, «Көксерек», «Жан пидадағы» қасқыр, бірі жолбарыс, бірі қасқыр, бірі адам, бірі хайуан, бірақ екеуінің де тағдырлары ұқсас, қайғы-қасіреті бір. Ақ – табиғаттың бейнесі, адам оған зиян келтіруші – қоғам бейнесі.

«Шақан-Шерідегі» Шақанның қасіреті неде? Ол әйелі мен баласын жарып өлтірген жолбарысқа, жолбарыс атаулыға кек тұтты. Ақыры Алатаудан Балқашқа қарай өріп жүрген аң патшасы жолбарысты құртуды мақсат етіп, арманына жетті. Соңғы жолбарыс 1940 жылы өлтірілді. Шақанның кегі қайтты.

Бірақ бұл аңға деген кек емес, адамға деген кек еді. Оның жолбарысты құртуы табиғат ананың бір мүшесін кесіп алғандай болды. Ақыр аяғы өзі де жолбарысқа айналып кетті емес пе? Сырты сау қалса да, іші өлді. Оның осындай халге жеткеніне кім кінәлі? Әрине, адамдар кінәлі. Өзі өмір сүрген қоғамының адамдары. Оны елінен, жерінен қашырған Жалтақ Жантайдың саясаты еді. Яғни, оның апатына отарлау саясатына, тоталитарлық жүйеге бас ұрған қоғам кінәлі. Шақанның апаты - сол кездегі қазақ ұлтының басындағы апат. Тек сол кездегі қоғамның ғана апаты емес, қазіргі болашақ қоғамның апаты. Себебі, Шақан мен жолбарыс жортқан Сарышаған қазіргі таңда ядролық полигонға айналды. Жолбарыстың орнына адамзатты қас-қағым сәтте құртып жіберетін қару пайда болды. Міне, нағыз апат осында.

«…Тарғыл шеріден қалған белгі жоқ… Ал адам… адам өмірі жалғаса бермек. Туған топырағына терең тамыр тартқан халық шақырады, шақырады, бірақ жоғалмайды. Өйткені ол… ол - төрт аяқтылар қауымы емес. Өзі де, ізі де сақталуға тиіс. Тасқа қашалған мың жарым жылдық көне ескерткіште айтылғандай, Анамыз – Қара жер, Атамыз – Көк Аспан, Кісі ұлып, яғни мына Біз - осы екеуінің ортасында, алғашқы күн шапағатымен бірге жаралыппыз. Бұл – мәңгіден келеміз, мәңгі жасаймыз деген сөз. Осыған сенейік. Тек суыра соққан меңіреу құм, қылтанақсыз тақыр, тамшы сусыз шөл… - адам баласы аласталған өлі аймақтардың барлығы да бір заманда нулы, дулы, жасыл жазира болыпты деседі. Осыны ұмытпайық».

Бұл жазушының роман соңында оқиғаға берген ойы, түйіні. Иә, жолбарыстан белгі қалмаған, жойылған, жасыл дала, табиғат ана құлдыраған, шөлге айналып, азып-тозған. Бұл – сол замандағы, соларға дейінгі замандағы қоғамның ісі. Ендігі қалған табиғаттың күні қалай болмақ?! Қазіргі қоғам да бұл жайлы ойланайын деп жүрген жоқ. Керісінше, соғыс үдей түсуде, қару дами түсуде. Егер адамзат соғысуын, ядролық қаруды жасауын тоқтатпаса, Шақанға жолыққан өлі қала, болашақтың «өлі қаласы» болмасына кім кепіл? Табиғат пен адам арасындағы байланыстың үзілуі осыдан келіп туындайды.
Осы «Шақан-Шері» романында да отаршылдық саясатқа қарсы үн білдіреді. Роман тоталитарлық режим билеп-төстеп тұрған кезде жазылған.

Жазушының мақсаты адам құқығын аяққа таптаған совет өкіметінің бет-пердесін ашу. Сол арқылы халықты шындыққа көзін ашқызып, бостандыққа жетелеу. Бұл мақсат «Шақан-Шерідегі» Шақанның әрекетінен айқын көрініс тапқан. Шақанның тұрған ауылында немесе басқа да қазақ ауылдарында жуанның жарлыға қорлық көрсетуі сол заманға сай құбылыс. Егер Шақан бай-болыстарға деген халық ашу-ызасының әлі де қайнап, піспеген тұсында өз іс-әрекетімен, қарсылығымен ерекшеленсе, М.Мағауин еркін сөйлеуге тиым салынған «темір кезеңде» «Шақан- Шерідей» роман жазып, совет қоғамын сынауымен ерекшеленеді [4].

Жазушы табиғат пен адам арасындағы байланыстың үзілуін өзекті мәселе тұрғысында көрсете білген. Табиғаттың өткенін әдемі аңызбен баяндай келіп, оның қазіргі көрінісін шынайы суреттейді. Оқырманды үлкен экологиялық

мәселе төңірегінде ойлантады. «Бағзыдан бағзы, атамнан атам заманда Іле өзені Көкше теңізіне қазіргідей күн-батыс тұмсықтан емес, бел ортадан құяды екен.

Қорыта келе, жазушы адам мен табиғатты терең байланыста қарастырады. Сол байланыстың үзілмеуін тілейді. Табиғатқа қастандық жасап, ақыр аяғы өзі де сол табиғатпен тұтасып кеткен Шақан – қазақ әдебиетіне ұлттық сипатта келген өзгеше образ. Алаштан туған асыл азамат Шақан секілді жігері қатты жандардың елінен, жерінен айырылуының себебін қаламгер жеке адамның ғана басынан іздемей, оны осындай халге душар еткен қоғамды да терең таныта алған. Тоталитарлық жүйенің адам санасын, болмысын улап жатқанын сезген жазушы сол қоғамға деген ішкі наразылығын астарлы оймен, көркем суреттеулермен, символикалық бейнелермен жеткізе айтқан.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Литература Казахстана [Текст]: энциклопедический справочник- Алматы : Қазығұрт, 2010. – С. 324.
2. Писатели Семипалатинского региона [Текст] : биобиблиографический указатель / Семипалатинская универсальная научная библиотека им. Абая. - Семипалатинск : Талант, 2016. – Мухтар Магауин: - С. 48.
3. Сәрсенбай, Қ. Осылай бір дедім: жазушы Шерхан Мұртаза туралы / Қ. Сәрсенбай. – Мәтін // Ана тілі. – 2021. – 16-22 қыркүйек. – 3 б.
4. Сушко, П. И слух ласкает красота речений [Текст] / П. Сушко // Деловой Усть-Каменогорск. – 2016. – № 3. – С. 40-41.

ӘОЖ 82.09.

ЖАНАТ ӘСКЕРБЕККЫЗЫ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кадыров Жанбай Тұрарұлы
филология ғылымдарының кандидаты, профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚУ E-mail: zhkadyrov_777@mail.ru
Бекмурзаева Н.Ф.
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті» КЕАҚ
Тіл және әдебиет институты, «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасы, 6В01703 «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 4 курс студенті, Петропавл қ.

Аңдатпа. Мақалада ХХ ғасырдың 80 жылдарында қазақ поэзия өнеріне жаңадан аяқ басқан, қазір өзіне арнаулы бөлек орны бар, жеке жазу стилі қалыптасқанЖанат Әскербекқызы поэзиясының көркемдік ерекшеліктері анықталады. Көркем сөз шебері жазғанөлеңдердің негізгі тақырыбы мен идеялары зерттеледі. Автор қаламгердің лирикалық өлеңдеріне талдау жүргізіп, олардың адам бойына сіңірер құндылықтары зерделейді. Зерттеу жүргізу барысында, ақынның лирикалық өлеңдері негізінде мифопоэтика мәселесі сөз болады. Лирикалық өлеңдеріндегі, әсіресе, махаббат тақырыбына тоқталып, жазылу ерекшеліктері мен мағынасы талданады.

Кілт сөздер: Ай бейнесі, поэзия, лирика, махаббат, мифопоэтика, көркемдік ерекшелігі, сезім, өмір.

Аннотация. В статье раскрываются художественные особенности поэзии Жаната Аскербеккызы, которая в 80-е годы ХХ века вновь вступила в казахское поэтическое

искусство, сейчас занимает особое место, имеет индивидуальный стиль письма. Изучаются основные темы и идеи произведений, написанных мастером художественного слова. Автор проводит анализ лирических стихов писателя, изучает их человеческие ценности. В ходе проведения исследования, на основе лирических стихов поэта, речь пойдет о проблеме мифопоэтики. В лирических стихах, особенно на тему любви, анализируются особенности написания и значение.

Ключевые слова: образ Луны, поэзия, лирика, любовь, мифопоэтика, художественная самобытность, чувства, жизнь.

Annotation. The article reveals the artistic features of the poetry of Zhanat Askerbekovna, who in the 80s of the XX century entered the Kazakh art of poetry, now has a special place, a separate style of writing has been formed. Written by the master of the artistic wordthe main theme and ideas of the poems are studied. The author analyzes the lyrical poems of the writer and studies their inherent values. In the course of the research, the problem of mythopoetics on the basis of the poet's lyrical poems will be discussed. In his lyrical poems, especially the theme of love, the features and meaning of writing are analyzed.

Keywords: image of the Moon, poetry, lyrics, love, mythopoetics, artistic identity, feelings, life.

Аймұхамбетова Жанат Әскербекқызы 1966 жылы шырайлы Шығыс Қазақстан облысы Тарбағатай ауданындағы Қарасу ауылында дүниеге келген. Жас талант иесі арман қуалап арман қала Алматы қаласындағы С.М.Киров атындағы Қазақ Ұлттық университетіне (қазіргі Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті) 1982 жылы түседі. Осындай жоғары оқу орнына түскен жас қыздың ақындыққа деген таланты мен дарынын дамытып, қанатын қатайтқан орда болғаны рас. XX ғасырдың 50-70 жылдарындағы қазақ поэзиясының алыптары Мұқағали Мақатаев, Фариза Оңғарсынова, Күләш Ахметова, Жұмекен Нәжімеденов, Қадыр Мырза Әли сынды тұлғалардан тәлім-тәрбие алып, өлең жазуға деген құлшынысы ашылып, дарынын дұрыс бағдарда қолдануды үйренуі арқылы қазіргі таңда қазақ поэзиясының алдыңғы легінде Жанат Әскербекқызы өзіне тиісті орын алып тұрғанын нық сеніммен айтамыз.

«Шіркін, ұлы адамдар, данышпандар, дарындар жасаған ой әлемдері, ақын-жазушылар суреттеген табиғат, өмір көріністері қандай ғажап, керемет, сұлу десеңізші! Оқыған сайын адамның ой-өрісі кеңіп, жан-дүниесі байып, көңіл көкжиегі қанат жайып, қиялы алысқа, биікке самғап, өзін еркін сезініп, жүрегін қуаныш кернеп, жаны жадырап, тынысы ашылып, рухани кемелдене түседі», - деген жолдардың барлығы Жанат Әскербекқызының өлеңдеріне арналған деп дөп басып айта аламыз [1, 98 б.]. Осы сәтте, Жанат Әскербекқызының лирик ақын екендігін атап өткен жөн. Ал лирикалық өлең – автордың жеке сезімдері мен эмоцияларын бейнелейтін поэзия жанры. Лирикалық өлеңнің кейбір ерекшеліктері:

1. *Жеке экспрессия:* сезімдер мен ойлардың жеке көрінісі. Ақын әдетте субъективті тілді қолдана отырып, өзінің эмоцияларын, тәжірибелерін, пікірлерін білдіреді.

2. *Оқырманның көңіл-күйіне әсер ету:*лирикалық өлең көбінесе махаббат, қуаныш, қайғы, қорқыныш немесе таңдану сияқты күшті сезімдерді сынауға және жеткізуге бағытталған.

3. *Бейнелеу мен метафораларды қолдану:*лирикалық өлең көбінесе сезімдерді тереңірек және дәлірек білдіру үшін бейнелер мен метафораларға сүйенеді. Бұл әдеби құралдар визуалды, дыбыстық және тактильді бейнелерді жасауға көмектеседі.

4. *Форма еркіндігі:* поэзияның басқа жанрларынан айырмашылығы, лирикалық өлең әдетте форма еркіндігіне ие. Бұл ақынға қатаң ережелерсізөлшеммен, құрылыммен және дыбыспен тәжірибе жасауға мүмкіндік береді.

5. *Тақырыбының әртүрлілігі;*лирикалық өлең табиғат пен махаббаттан философия мен әлеуметтік-мәдени мәселелерге дейінгі тақырыптардың кең ауқымын қамтуы мүмкін. Лирикалық өлеңдер тақырыбының әртүрлілігі адам тәжірибесінің жан-жақтылығын көрсетеді. Міне, Жанат Әскербекқызының поэзиясында көтерілген тақырыптан сан түрлі, ақын өзінің туған жерінен бастап қазақ елінің тарихына дейін қамтитын тақырыптарда өлеңдер жазған. Енді негізгі тақырыптарына тоқталып, олардың ерекшеліктерін анықтап, бір саралап шықсақ:

1. *Туған елі мен жері туралы өлеңдер.*Көбінесе туған жері Тарбағатай ауданының Қарасу ауылы, Марқакөл ауылы және Шыңыс Қазақстанның табиғатына арнап жазған өлеңдерін атап өтсек болады. Барлық өлеңдері халықтың беймарал тұрмыс-тіршілігімен қатар, табиғаттың сұлулығын көркем түрде сипаттаған. Көбінесе теңеу, метафора, эпитет секілді көркемдегіш әсірелеу тәсілдері қолданылған. Мысал ретінде, «Марқакөл» атты өлеңіндегі:

Төнеді Алтай
Қанып ішердей мөлдірін,
Өзің баспасаң
Басады дейді шөлді кім?
Кер атпен шауып,
Көлді айналады бозбала...
Ол күннен белгі –
Аңыз боп жеткен сөз ғана.
Ару қыз қайда?

Аққу боп ұшып кеткен бе?! – деген жолдарда шалыс ұйқаспен құралып жазылғаны, «қанып ішердей» теңеу қолдануы, риторикалық сұрақтың болуы өлеңге жаңа реңк беріп, Марқакөлдің жағасындағы бейбіт тіршілікті бейнелей отыра, көлдің мөлдірлілігін салыстыру арқылы айқындап, суреттеп тұр [2, 87 б.]. Бұл жерде де ақынның сөз шеберлігінің жоғары деңгейде екеніне тағы да бір көз жеткіземіз. Ақынның өз елі мен жеріне арналған өлеңдері – «Тарбағатай. Бүрмедегі обалар», «Қысқы ауыл», «Тозаңы шыққан ауылда...», «Ауылым әні, көрінді-ау...», «Ауылымның сыртында жалғыз бұлақ...», «Ауылдан аттанғанда», «Тарбағатайым» және т.б.

2. *Фольклорға негізделген өлеңдері.* Ақынның көптеген өлеңдері әлі де қазақ елі қалыптаспаған, тек тайпа-тайпа болып бөлек-бөлек жүрген кездегі, сонымен қатар ауыз әдебиетінің кейіпкерлері мен белгілі тұлғаларға байланысты шығарған өлеңдерін осы фольклорға негізделе жазған өлеңдер деп айта аламыз. Бұндай өлеңдеріне «Адай сүйінқара батырдың соңғы сөзі», «Білге қаганның күлтегенді жоқтауы», «Тастағы таңба», «Баба жұртына оралу», «Иоллыг-тегіннің аманаты», «Тоныкөктің толғауы» және т.б. жатқызамыз. Осындай өлеңдерінің ерекшелігі – қаламгердің қазақ тарихын жетік білгенін меңгертеді, сонымен қатар сезімге толы болуы. «Тоныкөктің толғауы» атты өлеңінде ақын Тоныкөктің образына кіріп, оның жан дүниесін қопарып, ішкі күйзелістері мен толғандырған мәселесін тек фольклор кейіпкері ғана ретінде емес, ойы мен шын жан дүниесі бар тұлға ретінде бейнелеген. Мәселен:

Халқымның құты қашпасын деп,
Қаганыма ақыл бердім,
Жұқаны – бектеу оңай,
Жіңішкені – үзу оңай деп

Аталы нақыл бердім, – деген өлең жолдарында Тоныкөктің ішкі күйзелісі мен еліне алаңдауын байқаймыз [2, 53 б.]. Тоныкөктің бейнесін тірі адамның басынан кешіретін қиындықтарға толы, ойшыл бейнесін жасап шығару тек қана көркем сөздің шебері болуды ғана емес, сонымен қатар еліннің тарихы мен ауыз әдебиетінің көркем туындыларын анық-қанығына дейін білу керек.

3. *Жаралы сезімді бейнелейтін өлеңдер.* Әлемдегі ең керемет сезім – махаббат. Орыс әдебиетінің негізін салушылардың бірі, бүкіл әлемге танымал жазушы Лев Толстойдың: «Барлық ұсақ-түйекті жүрегіне жақын қабылдайтын адамдар – ең шынайы махаббат иелері!», - деген сөздерімени толықтай келісеміз, әсіресе, осы сөздер ақындарға арналған деп нық сеніммен айта аламыз [3]. Ақын жүрегі әрқашан дүниені басқаша таниды, көреді, сезеді. Ал енді махаббатқа келгенде ақындардың орны бөлек. Сол махаббатқа қолдары жетпесе, шабыттары оянып, қағаз бетіне түсіріп, адамның жүрегін елжіретер керемет туындылар өмірге келетіні шын-ақ. Жанат Әскербекқызының да қаламынан осындай сезімге толы, шебер жазылған өлеңдер туған. Мәселен, «Мен сені көрмесем деймін...», «Не қыл дейсің...не дейсің», «Тереземді кім қақты...», «Көкірегімде бұлқынған қайнар мұңға» және т.б. өлеңдерін жатқызамыз.

4. *Әпсаналарға, мифтерге негізделген өлеңдер.* Бұндай өлеңдерге «Аид патшалығындағы әпсана», «Ғажайып мекен», «Ніл-дария және Лотос», «Пирамида мәтіндеріне» қосымша...» және т.б. өлеңдерін жатқызамыз. Бұл өлеңдерінің негізінде басқа елдердің аңыз-әңгімелеріне негізделген кейіпкерлерді өлеңдерінің кейіпкерлері ретінде алса да, негізгі тақырыбы адамгершілік, адам баласының тағдырға қарсы шыға алмауын білдіреді.

5. *Ай мен түн, гүл бейнесін қолдану.* Ежелгі қазақ халқының танымында Ай өте маңызды рөл атқарған. Бұған дәлел ежелден бері келе жатқан мақал-

мәтелдер, аңыз-әңгімелер. Мысал ретінде «Ай сәулесін бетіңе түсіртпе» деген наным-сенім, «Айдың тік туғаны халыққа жайлы, Шалқасынан туғаны өзіне жақсы» деген мақал-мәтелді келтіре аламыз. Яғни, Ай адам тағдырын мен табиғатқа әсер ете алатын тылсым бір киелі күшке ие болған деген наным-сенім әлі күнге дейін бар. Ал түнге келер болсақ, халқымыздың наным-сенімдеріне сүйеніп айтарымыз, түн бұл қорқыныштың, қауіптің, белгісіздіктің белгісі. Осы үш бейне Жанат Әскербекқызының өлеңдерінде негізге алынып суреттелетін, теңестірілетін бейнелер. Сондай бейнелер жасау арқылы да Жанат ақынның поэзиясы ерекше болып келеді. Бұндай өлеңдеріне «Ішкі дүнием – Ай тұтылған түн-әлем...», «Ай жатыр. Жылжымайды...», «Тағдыр жеңді, мойынсұндым, жеңілдім...», «Ай туыпты тігінен...», «Тұнжырар түннің түйіліп қабағы...» және т.б. Бұл өлеңдерінің негізгі тақырыбы – адам баласының сұм тағдыры, жан тебіренісі мен қиналуы, армандауы, тағдырының жақсы жаққа бұрылыуына ниеттенуі. «Тұнжырар түннің түйіліп қабағы...» атты өлеңінде:

Тұнжырар түннің түйіліп қабағы,
Қиық ай көктен қиылып қарады.
Тұңғиық әлем қобыз шалғанда,
Қаралы қайың күй іліп қалады,– берілген осы өлең жолдарынан ұғатынымыз, қараңғы түннің ортасында отырған жалғыз адам бейнесі, жоғарыда атап өткеніміздей, аймен, түнмен сырласқан, армандары мен өзін қинап жүрген мәселелермен бөлісуі бейнеленіп тұр [2]. Әрбір адамның қабылдау деңгейі әртүрлі болғандықтан, көптеген заттарды, нәрселерді өзінің көзімен, сезу мүшелерімен сезініп көрмесе, ақынның жеткізгісі келгенін жүрегімен түсініп, қабылдау өте қиын болады. Ілияс Есенберліннің: «Дарын – жаратылыстың ісі. Ал оны сақтап, әрі қарай дамыту сенің ісің...», – дегендей Жанат Әскербекқызы қазақ поэзиясына өзіне ғана тиісті өзгешелікпен ғана жаңа сарын, жаңа толқын әкелгені рас [4, 129 б.].

Байқағанымыздай, Жанат Әскербекқызының поэзиясында сыршылдығы, түсінген адамға сөздерінің түп астында көптеген мағына жатқан құлыптаулы сандығы, адам баласының жүрегін елжіретер сезімді бейнелеу иірімдері, бір-біріне мүлде ұқсамайтын заттардың ұқсастықтарын бір-біріне шебер түрде теңеуі ақынның сөз шеберлігіндегі мықтылығын тағы да бір дәлелдейді. Қаламгер қағаз бетіне түскен өлеңдерінің бір-бірімен ұйқасуына, көркемдік әсіреулерді қолдануына аса мән бергенін оның өлеңдерін оқу барысында түсінеміз. Аты да, заты да тек ақынға ғана емес, сонымен қатар зерттеуші-ғалымға, ұлағатты ұстазға сай қазақ поэзиясының тегеурінді де өжет өкілі. Жанат ақынның жазған лирикалық әуезі бөлек, сырлы да мақпал жырлары тек адам болмысының барлық көрінісін көрсететін, сезімдер тоғысқан, шыдыққа негізделген. Тек қана осы қасиеттерін талдай отыра, оның поэзиясының ерекшелігін анықтай алар едік. Бірақ Жанат Әскербекқызы көп қырлы талант, дарын, білім иесі. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініне келер болсақ, Жанат Әскербекқызы өз дарынын әрі қарай жоғары деңгейге дамытқан қарымды қаламгер.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Исабаев Н. Өмірге құштарлық: роман. – Алматы: ЖШС «Мерекенің баспалар үйі», Mereke baspasy, 2012. – 624 б.
2. Әскербекқызы Ж. Қаз қанатындағы ғұмыр. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Жазушы, 2007. – 240 б.
3. Толстой Л. Нақыл сөздер жинағы. - https://t.me/kitapsuyer/4131
4. Есенберлин І. Ғашықтар. Роман. – Алматы: Книжный клуб, 2022. – 308 б.

ӘОЖ 82.821

ТӨЛЕН ӘБДІКОВТЫҢ ТҰҒЫР МЕН ҒҰМЫР ШЫҒАРМАСЫНДА ПСИХОЛОГИЗМНІҢ БЕРІЛУІ

Кадыров ЖанбайТұрарұлы
zhkadyrov_7772@mail.ru
филология ғылымдарының кандидаты, доцент.
Петропавл қ., Қазақстан

Кеңес Мадина Серікқызы
kenes.mad17@gmail.com
«Филология» мамандығының I курс магистранты,
«Қазақ тілі мен әдебиеті» кафердрасы
Петропавл қ.,Қазақстан

Аңдатпа: Төлен Әбдіковтың «Тұғыр мен Ғұмыр» шығармасы– кеңестік ауылда тұратын қарапайым адамдардың тіршілігін сипаттап, басты кейіпкердің ішкі психологиясын қоғам келеңсіздіктері арқылы көрсететін озық туынды. Жұмыс басында Төлен Әбдіковтың шығармаларының ерекшеліктері мен жазушы шеберлігінің аспектілері сипаттала отырып, аталған аспектілерді жинақтаған повесть сөзге тиек болады. Повесттің негізгі кейіпкері Батырдың өмірдегі өз орны үшін жалғыздықпен күрескені баяндалады. Мақалада кейіпкердің өмірбаяны егжей-тегжейлі сипаттала отырып, сол кездегі ащы шындықтар ашылады. Басты кейіпкердің алдында тұрған қиындықтарға «Халық жауының баласы» деген айыптаумен күресу, жақындарынан айрылу, озбыр саясат, Ұлы Отан соғысы оқиғалары, тұтқынға түсу, жер аудару және тағы да басқа жағдайлар жатады. Осы көріністердің барлығын шебер бейнелеген туындының бір ерекшелігі – кейіпкер әлеміне, әсіресе Батырдың балалық шағына және оның әділетсіз өмір заңдылығын көріп, ержетуіне терең бойлау болып табылады.

Кілт сөздер: әңгіме,халық жауы,жалғыздық, соғыс, тұтқынға түсу, жер аудару, ауру.

Аннотация: Произведение Толена Абдикова «Тугыр мен Гумыр» – передовое произведение, описывающее жизнь простых людей, живущих в советской деревне, и отражающее внутреннюю психологию главного героя через социальные неприятности. В начале работы над произведениями Толена Абдикова будет рассказано повествование, в котором обобщены указанные аспекты с описанием особенностей его творчества и аспектов мастерства писателя. Главный герой рассказа повествует о борьбе героя с одиночеством за свое место в жизни. В статье раскрываются горькие истины того времени с подробным описанием биографии героя. Проблемы, с которыми сталкивается главный герой, включают борьбу с обвинением в «сыне врага народа», потерю близких, тираническую политику, события Великой Отечественной войны, взятие в плен, изгнание и многое другое. Одной из

отличительных черт произведения, искусно изображающего все эти сцены, является глубокое погружение в мир героя, особенно в детство героя и в то, как он видит и проявляет несправедливую легитимность жизни.
Ключевые слова: story, enemy of the people, loneliness, war, captivity, exile, illness.

Abstract: Tolen Abdikov's work «Tugyr men Gumyr» is an advanced work describing the lives of ordinary people living in a Soviet village and reflecting the inner psychology of the protagonist through social troubles. At the beginning of work on the works of Tolen Abdikov, a narrative will be told, which summarizes these aspects with a description of the features of his work and aspects of the writer's skill. The main character of the story tells about the hero's struggle with loneliness for his place in life. The article reveals the bitter truths of that time with a detailed description of the hero's biography. The problems faced by the main character include the struggle against the accusation of the "son of the enemy of the people", the loss of loved ones, tyrannical politics, the events of the Great Patriotic War, capture, exile and much more. One of the distinguishing features of the work, which artfully depicts all these scenes, is a deep immersion into the hero's world, especially into the hero's childhood and how he sees and shows the unfair legitimacy of life.
Keywords: story, enemy of the people, Shaiken, scientist, Sulushash, loneliness, war, captivity, exile, disease, monument, rural hero.

Б.Майтанов: «Көркем шығармадағы өмір шындығының кепілі – психология да, соны жеткізу амал-тәсілдерінің жиынтығы немесе идеялық-эстетикалық шығарма феномен – психологизм» [1, 232 б.],- деп анықтама береді. Кейіпкер психологиясы көрініс таппаған туынды-тұзы жоқ ас сияқты, тұссыз астың татымсыздығындай, психологизмсіз қара сөздің да өтімділігі жоқ деп есептеймін. «Қазақ шығармашылығында 60-80 жылдары Ә.Кекілбаев, Д.Исабеков, О.Бөкей, А.Сүлейменов, Т.Ахтанов, С.Мұратбеков, М.Мағауин, Т.Әбдіков, Ә.Нұрпейісов, Т.Жармағамбетов шығармалары әдеби айналымға жаңа бетбұрыс алып келді» [2, 49 б.]. Осы дүйім жұрттың ішінде ерекше көзге түсетіні Төлен Әбдік. Төлен Әбдіков адам болмысының ішкі нәзіктік сезімдерін, рухани байлығын, кіршіксіз тазалығын, адамгершілік қасиеттерін, ішкі ой мен жан сезімдерін сөздің құдіретімен бейнелеуді арқау еткен жанның бірі. Қаламгердің қолынан туындаған кейіпкерлер қазіргі қоғамдағы шиеленістерге тәрбие болатындай эстетиканың құралы. Төлен Әбдіковтың шығармашылығында өзгешелік стиль бар. Жазушы жақсылық пен жамандықты негізгі объект етіп ала отырып, адами, рухани құндылықтарды жоғары қойып, дәріпетйді. Суреткерге тән негізгі қасиет -шығармаларана психологиялық, лирикалық сарындармен қатар, философиялық ой дарыту басым. Яғни, оның қаламынан туған шығармалар философиялық астарларға бай. Сондай-ақ асқынған драматизм, трагедиялық тағдыр, жаратылысы қызық характерлер ұтымды көрініп отырады. Адамның екіұдай күй кешуін, оның ішкі өңірінде мүлгіп жатқан әлдеқандай беймәлім күштердің бас көтеруін суреттеген қаламгерлеріміздің бірі - Төлен Әбдіков.

Қазіргі таңда қазақ әдебиетінде жаңа жазушылар буыны өз жалауларын төбеге көтеріп келе жатыр. Мектеп оқулықтарында жаңа жазушылардың шығармалары көрсетіліп, олар туралы ақпараттар берілуде. Бұл дегеніміз жаңа

жазушы – ақындарды қолдау ісі өз жалғасын табуда деген сөз емес пе?! Осындай жаңа буынның жаңашыл жазушыларының бірі ретінде Төлен Әбдіковтың есімін нық айтамыз.

Төлен Әбдіков – тарихтың әртүрлі кезеңдеріндегі қазақ халқының өмірі мен мәдениетін бейнелейтін шығармаларымен танымал Қазақстандық жазушы. Оның жазудағы ерекшелігі бірнеше аспектілерде көрінеді.

Біріншісі – мәдени және тарихи шынайылықтың көрінісін шығармашылығында шебер бейнелеу. Әбдіков өз шығармаларында халық мәдениетінің шынайылығын жеткізуге тырысып, қазақ дәстүрлеріне, әдет-ғұрыптары мен өмір салтына жиі тоқталады. Ұлттық менталитетті қоса алғанда, қазақ мәдениетінің атмосферасы мен рухын тамаша жеткізеді. Екіншісі – кейіпкерлер психологиясын терең түсіну. Оның шығармаларындағы кейіпкерлер тереңдігі және күрделілігімен ерекшеленеді. Бұл туралы мақаланың негізгі бөлімінде тереңірек тоқталатын боламыз.Үшіншісі – әлеуметтік және саяси шындықтардың көрінісі. Жазушының шығармаларында әлеуметтік және саяси тақырыптар жиі қозғалады. Мысалы, әлеуметтік әділетсіздік, қазіргі қоғамдағы дәстүрлі құндылықтар, өзгеретін жағдайларға бейімделу және тағы басқалары. Төртіншісі – шығарманың жазылу стилі. Автордың жазу стилі қарапайым және табиғи. Тілі түсінікті, бұл оның шығармаларын кең аудиторияға қолжетімді етеді.Осылайша, Төлен Әбдіков – шығармашылығы қазақ мәдениетін терең түсінумен, табиғат пен кейіпкерлерді суреттеу шеберлігімен, сондай-ақ ұлттық бірегейлік арқылы қазіргі заманның маңызды тақырыптарына жүгіну қабілетімен ерекшеленетін жазушы. Төбедегі жазылған аспектілердің барлығы Төлен Әбдіковтың көркем шығармашылығын қалыптастырды. Содан-ақ Төлен Әбдіковтың – Қазақстан әдебиетінде және одан тыс жерлерде елеулі із қалдырған дара тұлға екенін біле аламыз. Озық туындылары арқылы өз халқының мәдениетінің байлығын жеткізе алған сөз шебері деп айтсақ, қателеспейміз.

Төлен Әбдіковтың мақала басында жазып кеткен шығармашылық ерекшеліктері оның шығармалары арқылы танылды. Әсіресе туынды бойына барлық аспектілерді жинақтаған повесті – «Тұғыр мен Ғұмыр». Бұл повестте Төлен Әбдіковтың барлық жазушылық артықшылықтары мен өзіндік жазу қолтаңбалары бейнеленген. Сол себепті «Тұғыр мен Ғұмыр» шығармасын оқу барысында Төлен Әбдіковтың көркемдік ерекшеліктерін бірден тануға болады.

Төлен Әбдіковтың «Тұғыр және Ғұмыр» шығармасы – бұл кеңестік ауылдағы қарапайым адамдардың тағдыры туралы әңгіме. Мұнда әр кейіпкер қатал шындық жағдайында өз өмірі мен қадір-қасиеті үшін күреседі. Аталмыш шығарманың кейіпкерлер әлемі ауыл шаруашылығы мен отбасылық құндылықтар төңірегінде ұйымдастырылған қазақ ауылының атмосферасына толы. Яғни бұл күн сайын кейіпкерлер үшін күтпеген қиындықтар мен кедергілерге тап болатын әлем. Төлен Әбдіковтың «Тұғыр мен Ғұмыр» шығармасының басты ерекшеліктері – кейіпкерлер дүниесінің кеңінен ашылуы.

Автор бұл туындыда басты кейіпкердің балалық шағын сипаттай отырып, қиындықтардың арқасында өскен адам образын әсем сипаттайды.

«Тұғыр мен Ғұмыр» шығармасы – социалистік қоғамның мінді және мінсіз тұстарын әшкерелейтін үздік туындылардың бірі. Бұл еңбекте басты кейіпкер Батырдың өмірбаянын толық сипаттала отырып, заманның ащы шындықтары ашылады. Басты кейіпкердің өміріндегі қиындықтар, «Халық жауы» деп өтірік атақ тағып, ұлт зиялыларын ату жазасына кесу, озбыр саясат, Ұлы Отан соғысы, тұтқындарды жер аударту – осы көріністердің барлығы шығармада кейіпкер өмірі арқылы бейнеленеді. Сондай-ақ Батырдың ішкі әлемін толық ашуға көмектескен кейіпкерлердің өзі де туындыда ерекше рөл атқарады.

Шығарманың тақырыбынан кейін кітапта «Өзекті жанға – бір өлім емес, мың өлім»[3; 65]- деген сөз жазылған. Бұл жазу басты кейіпкердің повесть соңындағы әрекетіне тұспа-тұс келеді. Себебі «Халық жауы» атанған Шәйкеннің ұлы Батырдың Бориске айналғанын, «қылмыскер Якут» деген атақты да алғанын, сонымен қатар повесть соңында Батырдың ауыл қаһарманы іспеттес болғаны шығармада жазылған. Өзін өлдіге санап, басқа атты жамылып жүрген кездерін толық сипаттап береді. Бұл қанатты сөз арқылы әңгіме өз бастауын алады.

Әңгіме үстінде сұр плащ, басында сұр қалпақ, қолына таяқ ұстаған қарасұр егде кісі «Жеңіс поселкесінен» түскенінен басталады. Бұрын таныс болған өлкесінің қазір өзіне жат екендігін сезген қария мектеп директоры Сәлімгерейдің үйін еске түсіреді. Мектеп жанындағы қамыс шарбақпен қоршалған аулаға кіргенде жас отбасының осы орайға қоныс тепкенін көреді. Жігіт келген қонақты көріп қуанып, төрге шығарып, астан дәм татқызады. Жолаушы өзін Борис Николаевич Иванов екенін айтып, Сәлімгерейдің бұрын тұрған үйі болғасын танысымды көріп кетуге келдім деп өз жайын айтады. Жас жігіт ас қайырылған соң Борис қартты сырты аппақ тап-тұйнақтай тұрған Сәлімгерейдің үйіне алып кіреді. Сәлімгерей мен әйелі қонақты қарсы алып, жөн сұрайды. Денсаулығы нашар Борис дәрісін ішіп, тынығып алғаннан кейін өз оқиғасын баяндап береді. Міне, осылай басты кейіпкер Батырдың бала күнгі естеліктері басталады.

Қарт Бористың шын аты – Батыр болатын. Әкесі – Шәйкен танымал ғалым, жоғары лауазымы бар тұлға еді. Шешесі Сақып жүрген жерін у-шу қылатын, мінезділеу кісі. Ал қарындасы Раушан – үйдің ерке тотай қызы. Батыр балдай тәтті балалық шақтың дәмін отбасының көзі түгел болған кезде ғана сезінді. Шәйкен үйіне күнде қонақ келетін. Әкесі келген қонақтармен әңгіме-дүкен құрып, жанына Батырды алып, үлкендермен араластыратын. Лауазымды кісілердің әңгімесін тыңдап өскен Батыр кейде төмен лауазымдағылардың жоғарыдағыларға жағымпазданып, сөйлеу мәнерлерінің ауысқандығын байқап, қылықтарын жақтырта бермейтін. Осылай оның бала кездері өтетін.

Бір күні түннің бір уағында үстінде ашық қоңыр кителі бар қара торы кісі мен әскерге киінген кісілер әкесін алып кетіп бара жатқанын көреді. Шәйкен

кетерінде қайтып келетін адамға кейіп танытқанымен, Батыр әкесінің енді келмейтінін бірден ұқты. Шешесі баласын қысып ұстап, өкіріп жылап жатты. Осы оқиғадан кейін басты кейіпкердің өмірі бұрынғыша тәтті болмады. Әкесі «Халық жауы» деген атпен тұтқындалыпты. Екі күн өткеннен кейін Батырдың отбасын үйінен қуып, ескі үйге көшірді. Сәлден соң анасын да ұстап әкетті. Осы кезде жас бала өзінің қорғандарының жоқ екенін түсінді. Төрт жастағы қарындасымен екеуі қатыгез тағдырмен, мейірімсіз билікрен бетпе-бет қалды. Батыр қарындасы екеуін асырау үшін жұмыс істеу керектігін түсініп, базарға шыққанда оған әкесінің досы Ғалымның әйелі ақылын айтып, тамақты қалай істеу керектігін түсіндірді. Осылайша басты кейіпкердің өмірмен арпалысы басталады. Бұл тұста барлық «Халық жауының» тағдыры суреттеледі. Жұртқа көрінбей машина ішінде тығылып сөйлесу, халық жауының балаларына жоламау, оларды қылмыскер ретінде көру – барлық кезеңді Батыр өз басынан өткереді. Онымен қоса, Батырмен Раушанды айырып, екі түрлі интернатқа жібермекші болады. Директорды әрең көндірген Батыр, қарындасы жатқан интернатқа барайын деп жатқанда Раушанның қайтыс болғанын естиді. Осы сәтте Батыр есінен танып, орынсыз күле бастап, есінен айырылады. Әкесі мен анасы абақтыда, шешесі табыстап кеткен жалғыз қарындасы бақилық болды. Қас қағым сәтте Батыр отбасынан айрылды. Ашы шындықты қабылдай алмай, бір ай ауруханада өзімен күресіп шықты. Повестьтен дәл осы сәтті оқығанда көз алдымызға панасыз, күйзеліске түскен жас баланың бейнесін елестетеміз. Оның өмірге деген құлшынысының жоқ екендігін Төлен Әбдіков екі сөйлем арқылы ерекше көрсете білді.

Сюжет желісіне сәйкес, Семейдегі интернатқа Батырды жібереді. Халық жауының балаларына деген көзқарасты негізгі кейіпкер осы жерден көреді. Ол туралы повестьте былай делінген: «Бұлар есіктері дұрыс жабылмайтын, терезелерінен жел саулаған, сыз қабырғалы ескі бөлмелерде жатты»[3;80]. Осыдан-ақ Батырға деген өзгелердің көзқарасы басқаша болғанын байқаймыз. Интернаттағы кейбір бұзық балалардың қылықтары зиялы қауым отбасында тәртіп пен тәрбиенің қоршауында өскен Батырға ұнамайтын. Шыдамның да шегі бар демекші, бірінші мамыр күнгі мейрамда бір рет жоғары класста оқитын Шәкен деген баламен қырылысып қалады. Ашу үстінде қайраты тасып, Шәкенді жыға түсті. Сол күннен бастап ол ашу деген серікті тауып алды. Топ-топ болып шайқасатын төбелестерге қатысты, карта ойнады, темекі шекті. Осы кезде оны мектептен шығарады деген сыбыс таралды. Алайда Батыр мектептен шығамын деп қайғыра қойған жоқ. Бұл повестьте былай суреттеледі: «Өзінің бұған дейін бастан кешкен қасіретімен салыстырғанда бұл әшейін түкке тұрмайтын нәрсе секілді»[3; 85]. Міне, осы кезде буыны қатаймаған жас баланың образы ашылады. Жанына батқан қайғыны тек ашуы арқылы жеңгісі келген. Халық жауының баласы дегендердің ашу арқылы аузын жаптырғысы келген. Өміріндегі осы жағдайлар Батырдың бұзақыға айналуына әкеп соқтырды.

Бір ретте Ағыбай есімде бұйра шашты сары жігіт Батырды және досын сабақтан кейін алып қалады. Жас мұғалім оларға фамилияларын ауыстыруды ұсынады. «Осылай халық жауының баласы деген атпен елдің қоры болып жүре бересіңдер ме, әлде ел қатарына қосылғыларың келе ме?» [3, 86 б.] - дейді. Батыр бұл ойдан үзілді-кесілді қарсы болды. Сол себепті оған мұғалімдер теріс қарауды шығарды. Сөйтіп жүргенде үйіне бұрыннан келіп жүретін Ғалым ағасы «Көкең енді бізге жоқ. Ату жазасына кескен үкім орындалды деген хабар алдық» [3, 88 б.]- деген қаралы жағдайды айтады. Ғалым Батырды құшақтай отырып жылайды. Осы кезде қиындықтарды өзім жеңемін деген Батырдың жас бала екендігі ашылып, ол да өкіре түсті. «Бүкіл көрген қорлық пен азап, уайым-қайғы, іштегі құса көздің жасымен қосы төгіліп жатқандай ағыл-тегіл ұзақ жылады»[3; 88] - деген повесть сөздері дәлел бола алады. Осыдан кейін Батыр ертеңіне не істеп, не қойғанын білмейді. Өзін уақытша өмір сүріп жүргендей сезінді. Дәл мына тұста Батырдың өмір қиындықтарына шыдай алмай, өзін қараңғылыққа тастап жібергенін байқауға болады.

Шығарманың жалғасы Батырдың атасы мен әжесіне барып, ауыл интернатына оқуға түскендігімен басталады. Ауылына барып бой жазған Батыр сырттай бәрі жақсының кейпін танытқанымен, іші өксік пен сағынышқа толы болды. Бірде түн ішінде маңдайынан сипап, еміреніп жатқан атасын көріп, көзіне жас алады. Кәмелет жасқа толмаған баланың соңғы жылаған тұсы да осы сәтпен пара-пар.

Интернат кезіндегі Батырдан нағыз жасөспірімге тән қылықтарды байқаймыз. Қарағұл есімді серікті, тағы да жақын достарын тауып, қызықты күндерін өткізді. Сондай керемет кездердің бірі – Сұлушашты көруі. Ақсары, қатарынан биік, шынардай тік-тік жүретін Сұлушашты Батыр ұнатып қалады. Досы Қарағұлдың да Сұлушашқа көз тіккенін білгеннен кейін, адамдықтан аттағысы келмей, сезімін жасырып жүрді. Ол туралы шығармада былай делінген: «Өзі де Сұлушашты ұнатқанмен, дәл бұл арада қарсы болу адамгершілікке жатпайтын қылық болып көрінді» [3, 101 б.]. Бірақтан да Сұлушаштың Батырға деген көңілі бар екен. «Сәулем-ай» әнін айтып тұрып, қайырмасындағы «Сәулем, сәулем, сәулемсің» [4] - деген тұста Батырдан көзін алмай қарады. Дәл осы кезде Батырдың балаша қызарғаны, балалық махаббатты сезінгені айқын бейнеленеді. Өкініштісі, бұл тәтті шақ ұзаққа созылмады. Дәрігерлік тексеруден кейін Сұлушаштың пәк емес екені анықталып, келесі күні қыз асылып өліпті деген қайғылы хабар жетті. Осы тұста Батыр өз ғашығына ішінде жатқан ойларын жеткізіп, демеу бола алмады. Ол бақытсыз қыздардың жағына шығып, қыздың абыройын қолдады. Бұдан Батырдың бойында жағдайды толыққанды тексеріп барып, шешім қабылдайтын, зерек бала екенін байқаймыз. Сұлушаш өлімінен кейін ең соңғы шырағы сөніп, дауасыз дағдарыстың шырмауында қалғандай күй кешті. Бала кезінен бастап көптеген қиындықтарды бастан кешіріп, жақын адамдарының өлімін естігеннен кейін өмірден күдерін үзердей өлікке айналды. Туындыда: «Алайда ең соңғы тиынына дейін тоналған адамның бір ғана артықшылығы

бар, ол - тонаушының бұдан әрі оған ештең істей алмайтыны, өйткені оның енді тонайтын ештеңесі жоқ. Батыр өз бойынан осындай бірдеңені сезетін секілді» [3, 106 б.] - деген таптырмас теңеу арқылы суреттеледі.

Әрі қарай Батыр комсомол құрамына кіріп, 18-ге толмаса да, «Соғысқа жастан бұрын қайрат керек қой» [3, 109 б.] - деп, құжатын өзгертіп, соғысқа аттанады. Ішінен: «18-жасымда «Халық жауының баласы» деп текке тұтқындалып, жазықсыз атылып немесе түрмеде шірігенше, соғыста өлген артық емес пе?» - деп ойлады да, ата-әжесімен қоштасып, Отанын қорғауға аттанды. Германиямен болған шайқаста ажалдың қандай болатынын сезді. Үрейі ұшса да, оның ұстамдылық танытуына үлгі болған Қайрат деген взвод командирі болған. Екеуі бірге немістер орналасқан деревняға түнделетіп келіп, келесі күні тұтқиылдан шабуыл жасап, ауылды басып алды. Басқа жақтан қоршауды бұзып кірген немістерге Қайрат пен Батыр екеуі тойтарыс берді. Сөйтіп осы ұрыс Батырдың даңқын шығарды. Орталық газетке «Майданнан репортаж» деген атпен Батырдың автомат ұстап түскен суреті бар көлемді мақала жарияланды» [3, 113 б.]. Алайда бұл жеңіс көпке созылмады. Фашистер жойқын шабуыл жасап, Батыр, Қайрат және дәрігер Николай Михайловты тұтқындап, батысқа қарай айдады. Колонадан колонаға өтіп, суықты да, аштықты да, өлім аузында қалуды да негізгі кейіпкер өз басынан өткерді. Бір жаманы – Батыр ауырып жатқанда оны баладай мәпелеп, күтіп жүрген Қайраттың өзі ауырып, қайтыс болады. Жетім көңіліне үлкен тірек болған қамқоршысынан айрылады. Батыр өкіріп жылайды.

Кейін бұларды тұтқыннан босатады. Екінші Дүниежүзілік соғыс аяқталады. Тұтқындардың Отанына қайтатын уақыты келді. Алайда Батыр еліне қайтқасын оған «Отанын сатқан опасыз» деген айып тағылатыны бірден белгілі болды. Сөйтіп Батыр татар берген Борис Николаевич Ивановтың құжатын өзінікімен алмастырып, Батыр деген есімнен құтылады. Тұтқыннан шығып, Ресей шекарасына келе бергенде, бұларды 10 жылға соттап жібереді. Әрі қарай Батыр өзінің Отанында тұтқында болады. Лагерьде малдың жағдайындай өмір сүреді. Ол жерде бұзақылармен төбелесіп, басты кейіпкерді Колымаға жер аудартады. Сол жерде ол өзін қорғау мақсатында қылмыстық топтың құрамына кіріп, «Якут» деген атқа ие болып, жоғары шепке көтеріледі. Бірақтан да ол амнистияға ілігіп, 16 жылға қылмыстық статьямен сотталады. Бұл тұста Батыр өз бойындағы өзгерісті байқайтын. Өмір сүрудің амалын жасап жүріп, өмірдің мәнін ұмытқандай күй кешеді.

Негізі Батыр екі рет үйленген екен. Бірінші әйелі бұл сотталғанда қашып кеткен, екіншісі қайтыс болған. Заңсыз әйелі Светлана тұтқын кезінде танысқан нәзік Аннаны Батырдың есіне салатын. Батыр ауырғаннан кейін, көптеген шөптермен, дәрі-дәрмекпен емделеді. Алайда оның өмір сүруіне кем дегенде екі ай қалады. Бұны білгеннен кейін Батыр ұзақ ойланады. Түсіне анасы кіреді. Шешесі оған тік қарамай, бұрылып қарап тұр екен. Әлдеқандай өкпесі бар секілді көрінеді. Тағы да түсінде атасының аулындағы жас кезін көреді. Бұл түстер Батырдың соңғы сәттерін елінде өткізіп, туған жердің топырағында

мәңгі ұйқыға кету деген ойға келуіне алып келеді. Сөйтіп ол үй бөлмелі үйін Светлананың атына жаздыртып, еліне қайтады. Солай өзінің өскен аулы Ақшоқыға келеді.

Осы оқиғаларды Сәлімгерейге Борис қарт егжей-тегжейлі баяндап береді. Сәлімгерейге: «Мен де өзгелер секілді сәби болып жарық дүниеге келдім. Жақсылыққа сендім. Алайда маған мүмкіндік бермеді. Қолымнан келгені – өз тағдырымды жек көрдім. Менің өзіммен бірге алып келетін жалғыз байлығым - осы жек көру сезімім ғана» [3, 138 б.] - деп ішін ақтарады. Батырдың бұл сөзі оқырманның алпыс екі тамырын елжірететіні сөзсіз. «Басты кейіпкер де басқалар секілді сәби болып туылды. Неліктен ол осындай қиындықтарды басынан кешіру керек? Неліктен ол бақытты бола алмайды?». Міне осы сұрақтар оқырманды да, Батырды да мазалайтыны әбден анық.

Повесть соңында Батыр поселкенің қақ ортасында өзіне қойылған ескерткіштің, өзінің атындағы мектептің, өзіне ұқсағысы келетін батыр оқушылардың бар екенін біледі. Олар соғыста қазақ тапқан Батырды біледі. Өзін өлділердің қатарына жіберіп, атын өзгерткен Батырды білмейді. Кейін Борис қарт өзіне арнап орнатылған ескерткіштің жанына келеді. Ескерткішпен әңгімелесіп, «Бұл дүниеде маған орын қалмаған секілді» [3, 142 б.]-деп, Алладан өзіне алуын өтінеді. Солай келесі күні Батыр бақилық болады.

Осылай «Тұғыр мен Ғұмыр» шығармасы аяқталады. Басты кейіпкер Батырдың өмірбаяны суреттеліп, оның ішкі жан дүниесі өміріндегі қазба қатар келген қиындықтар арқылы көрінеді.Қорытындылай келе, «Тұғыр мен Ғұмыр» романы – социалистік қоғамның оң және теріс жақтарын айшықтайтын көрнекті шығармалардың бірі болып табылады. Басты кейіпкер Батырдың өмірін егжей-тегжейлі баяндайтын бұл кітапта сол заманның ащы шындығы көрсетіліп, кейіпкердің ішкі әлемі толық ашылған.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Майтанов Б. Қаһарманның рухани әлемі. – Алматы: Жазушы, 1987. – 232 б.
2.Қанарбаева Б. Қазақ әдебиетіндегі модернизм. – Алматы: 2011 ж. 49 б.
3.Т.Әбдіков, Парасат Майданы:Таңдамалы. – Алматы: Раритет, 2012. – 65-142 б.
http://referat.resurs.kz/ref/tugir-men-gumir/8/#google_vignette

УДК 80

ОБЩИЕ СВОЙСТВА ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Кайдар Нурдаулет Маратулы
kainurxxx@gmail.com
Студент 4-го курса СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Алексеев Алексей Аркадьевич
alekseev_aleksey_92@mail.ru
Старший преподаватель СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются общие свойства паремиологических единиц как лингвистических текстов. Авторы анализируют структуру, семантику и функции паремий, их значение для культуры и языка, а также актуальность в современном обществе.
Ключевые слова: паремиологические единицы, лингвистические тексты, культурная специфика, языковая структура, народная мудрость.

Аңдатпа: Мақалалық бірліктердің лингвистикалық мәтіндер ретінде қоршауы туралы мақалада жалпы қасиеттері талдағанын көрсетеді. Авторлар мақалалардың құрылымын, семантикасын, функцияларын, олардың күн сайын әлемдік қоғамдағы маңызын, күн сайын ұсыныстарын зерттейді.
Кілт сөздер: паремиологиялық бірліктер, лингвистикалық мәтіндер, күнделікті мәдениет, тілдік құрылым, халықтық білім.

Abstract: The article explores the general properties of paremiological units as linguistic texts. The authors analyze the structure, semantics, and functions of proverbs, their significance for culture and language, as well as their relevance in modern society.
Keywords: paremiological units, linguistic texts, cultural specificity, language structure, folk wisdom.

Изучение паремиологических единиц, их структуры, семантики и функций в речи, а также процессов их формирования и распространения в языке является предметом исследования многих ученых в области лингвистики и филологии.
Среди таких ученых можно назвать: С.Г. Бережан, В.П. Аникин, Г.Л. Пермяков, А.Н. Афанасьев, М.А. Вавилова, В.И. Даль, В.П. Жуков, Ю.Е. Прохоров, М.Ю. Котова, В.М. Мокиенко, и др. Для обозначения понятия паремиологические единицы они использовали термин «паремия».

Изучение общих свойств паремиологических единиц как лингвистических текстов имела и имеет большую актуальность:

1) паремиологические единицы, такие как поговорки, пословицы, афоризмы, являются неотъемлемой частью языковой культуры народов мира. Их изучение позволяет лучше понимать культурную и историческую специфику народа, его менталитет и ценности. Кроме того, знание паремиологических единиц может быть полезно при изучении литературы и искусства, так как многие из них используются в качестве эпиграфов и цитат;

2) изучение общих свойств паремиологических единиц помогает лингвистам более глубоко понимать языковую структуру и функцию слов. Паремиологические единицы отличаются своей лаконичностью, образностью и выразительностью, что позволяет исследовать механизмы формирования языковых единиц и используемые в них структуры;

3) знание паремиологических единиц может быть полезно в практической деятельности лингвистов, например, при разработке учебных материалов для изучения иностранных языков. Использование паремиологических единиц помогает расширить словарный запас учеников, понимание грамматических конструкций и особенностей культуры страны, чей язык изучается.

Из всего вышеописанного мы можем понять, что изучение общих свойств паремиологических единиц как лингвистических текстов имеет широкий спектр актуальных применений, включая культурологию и практическую лингвистику.

В широком смысле паремия – это «краткое образное устойчивое высказывание (часто употребляемое в переносном значении), синтаксически оформленное как простое или сложное предложение (иногда может состоять из несколько предложений), отражающее обобщенную формально закрепленную ситуацию, возведенную в формулу, излагающее важную истину, наставление, правила или принципы поведения, нравственные законы, сформулированные на основе жизненного опыта» [3, с. 67].

Паремии содержат универсальные истины, которые могут быть применены в различных ситуациях. Они могут использоваться для выражения эмоций, убеждений и мнений, что позволяет упростить коммуникацию.
Рассмотрим две основные формы паремии, выделенные В.И. Далем:

1) определение пословицы по В. И Далю: – «коротенькая притча, суждение, приговор, поучение, высказанное обиняком и пущенное в оборот, под чеканом народности» [2, с. 8]. Например, «Не делай другому того, чего не хочешь, чтобы сделали тебе»;

2) определение поговорки по В. И Далю: – «окольное выражение, переносная речь, простое иносказание, обиняк, способ выражения, но без притчи, без суждения, заключения, применения; это одна первая половина пословицы» [2, с. 9]. Например, «Без труда не выловишь и рыбку из пруда».

Обратим внимание на особенности структуры паремии и их семантические свойства:

1) паремия содержит в себе глубоко философский смысл, изложенный в краткой форме, что делает ее запоминающейся и легко воспринимаемой. Краткость также позволяет использовать паремии в различных ситуациях, даже в тех, где нет возможности рассказать историю или дать полное объяснение. Например, в «Преступлении и наказании» Федора Достоевского, главный герой Раскольников говорит: «Тварь ли я дрожащая или право имею?». В этой цитате Раскольников обращается к одной из ключевых тем романа – своему поиску смысла в жизни. Данная паремия выступает некой аннотацией ко всему произведению, которая позволяет в максимально сжатой форме уловить смысл рассказа;

2) паремия выражает глубинный смысл в доступной форме, что позволяет ей быть понятной широкому кругу людей, независимо от их уровня образования. Это особенно важно в наше время, когда многие люди

сталкиваются с информационным перегрузом и не могут уделить достаточно времени на изучение глубоких и сложных истин. Например: «Математика – царица всех наук, а арифметика – царица математики». Благодаря данной паремии человек поймет, что в наше время во всех науках используются математические методы и знание арифметики даст универсальный инструмент для познания любой науки;

3) паремия часто содержит яркие образы, которые помогают запомнить ее и легко воспринимать. Это связано с тем, что образы запоминаются лучше, чем абстрактные понятия. Кроме того, образность позволяет паремии быть более выразительной и эмоциональной. Например, отец может провести для сына лекцию о вреде сигарет на организм человека и это не возымеет никакого эффекта. Но стоит ему сказать, что «Капля никотина убивает лошадь», подросток сразу представит образ мертвой лошади, и это отобьет у него желание пользоваться подобного рода изделиями. Или в «Крестном отце» Марио Пьюзо главный герой Дон Корлеоне говорит: «Я собираюсь сделать ему предложение, от которого он не сможет отказаться», что стало одной из самых известных фраз в кинематографии, отражающей власть и авторитет персонажа;

4) паремия является ярким проявлением народной мудрости, и часто содержит народные мотивы и фольклорные элементы. Это связано с тем, что паремии возникали в народе и передавались из поколения в поколение. Народные мотивы и фольклорные элементы делают паремии более близкими и понятными для людей.

Давайте разберем данные паремии подробнее. Примеры:

1) Русская пословица «Семь раз отмерь, один раз отрежь» подчеркивает важность тщательного планирования и размышления о своих действиях перед принятием решения. Она учит осторожности и предусмотрительности в решении проблем, что может быть связано с русской культурной традицией уделять большое внимание подготовке и планированию;

2) Английская пословица «When in Rome, do as the Romans do» подразумевает, что, находясь в чужой культурной среде, важно адаптироваться и вести себя так, как это принято в этой среде. Она отражает идею уважения к местным обычаям и культурным нормам;

3) Американская пословица «Laughter is the best medicine» подчеркивает значение смеха и радости в жизни. Она отражает американскую культурную ценность оптимизма и позитивного отношения к жизни, а также идею того, что смех способствует здоровью и благополучию;

4) Японская пословица «Hara hachi bu» буквально переводится как «наполни желудок на 80%». Она отражает японскую культурную практику умеренного питания и самоконтроля за столом. Японцы верят, что ограничение количества пищи помогает сохранять здоровье и долголетие;

5) Испанская пословица «El que mucho abarca, poco aprieta» означает, что тот, кто пытается охватить слишком много дел, редко достигает успеха в

каком-либо из них. Она отражает испанскую культурную ценность умеренности и концентрации на важных задачах.

За каждой паремиологический единицей стоит определенный многовековой опыт, направленный на улучшение образа жизни потомков. То есть паремиологические единицы обладают функцией не только передачи, но и хранения информации, что также присуще тексту. Мы знаем, что текст был изначально создан для того, чтобы зафиксировать накопленный опыт.

Как отмечает И.Р. Гальперин, текст – это «произведение речетворческого процесса, объективированные в форме письменного документа, литературно обработанное в соответствии с типом этого документа, произведение, состоящее из названия (заголовка) и ряда особых единиц, например, сверхфразовых единств, объединенных разными типами лексической, стилистической связи, имеющее определенную целенаправленность и прагматическую установку» [1, с. 18].

В текстах, как видно, присутствуют несколько важных характеристик:

1) тема;
2) единство и целостность;
3) модальность;
4) информативность;
5) функционально-смысловая связанность.

Рассмотрим, как эти аспекты проявляются в паремиологических единицах:

1) Тема: паремии, как утверждает Г. Л. Пермяков, как и все фольклорные тексты обладают той или иной темой [4, с. 83]. В то время как отдельные слова и фразеологизмы не обладают собственной темой и могут использоваться в разных контекстах;

2) Единство и целостность: паремии представляют собой компактные единицы, которые сохраняют свою целостность и смысл независимо от контекста использования;

3) Информативность: паремии предоставляют информацию, но они делают это в сжатой и выразительной форме, содержа сообщения, моральные уроки или народную мудрость;

4) Связность: паремиологические единицы могут обладать связностью внутри самих себя и быть логически взаимосвязанными, что способствует их пониманию и интерпретации [3, с. 66].

Эти характеристики подчеркивают, что паремии являются особым видом лингвистических единиц, которые объединяют в себе разнообразные аспекты языка, культуры и коммуникации.

Исходя из всего вышесказанного можно понять, что паремии производят на людей более эффективное влияние, нежели текст. В наше время массивные абзацы вызывают у людей апатию и чувство дискомфорта. Поэтому публицисты стараются подбирать выражения, которые вбирают в себя как можно больше смысла. Данная тенденция формируются на фоне упрощения всех сфер человеческой жизни. Например, подобные товары: шампунь два в

одном, смарт дом, смарт часы и т.д. Их популярность говорит о том, что люди не готовы тратить время на вчитывание, они желают, чтобы одно слово доносило для них сразу несколько понятий. Этим также обусловлена популярность английского языка, в котором одно слово может означать множество понятий.

С учетом этой тенденции, паремиологические единицы как никогда актуальны. Паремии благодаря своим особенностям в языке распространяются быстрее, и потому прекрасно подходят для оперативного донесения информации в народ. Сравнивая текст и паремии, мы можем провести аллегорию с бумажными письмами и интернетом. Процесс обмена первых был более редким в сравнении с нынешним, и люди пытались как можно красочно расписать свои мысли. Сейчас в эпоху интернета фразы стали короче и проще. Тем не менее, это позволило языку стать более практичным, что позволило снизить общее количество усилий для донесения информации.

В заключение хотелось бы отметить, что паремиологические единицы продолжат своё развитие и, возможно, даже начнут составлять конкуренцию текстам, так как несмотря на свою краткость они не менее информативны, чем тексты. А благодаря эмоциональной окраске они еще и лучше запоминаются. И в завершении мы приходим к выводу, что ключевым общим свойством паремиологических единиц и лингвистического текста является хранение и передача информации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
2. Даль В. И. Пословицы русского народа. – М.: Издательство Эксмо, Изд-во ННН, 2003. – 616 с.
3. Кацюба Л.Б. Определение паремии (лингвистический аспект дефиниции) // Вестник ЮУрГУ. Серия: Лингвистика. 2013. – № 1. – С. 65-67
4. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. – М.: Наука, 1988. – 235 с.

УДК 81`25

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В ЗАГОЛОВКАХ БРИТАНСКОЙ ПРЕССЫ

Кайдар А.Т., Силантьева Е.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Аннотация. Данная статья посвящена особенностям перевода имен собственных с английского языка на русский на примере заголовков британской прессы. Обосновывается тезис, что выбор стратегии перевода имён собственных, несмотря на систему установленных правил и традиций перевода онимов, имеет корреляцию с описываемой ситуацией в исходном языке и контекстом.

Ключевые слова: перевод, имя собственное, перевод имен собственных, перевод заголовков, переводческие трансформации.

Андапта. Жалқы есімдерді аудару стратегиясын таңдау, онимдерді аударудың белгіленген ережелері мен дәстүрлерінің жүйесіне қарамастан, бастапқы тіл мен контексте сипатталған жағдаймен корреляцияға ие деген болжам дәлелденді.
Кілт сөздер: аударма, жалқы есім, жалқы есімдердің аудармасы, айдарлардың аудармасы, аударма түрлендірулері.

Annotation. This article is devoted to the peculiarities of translating proper names from English into Russian in British press headlines. The thesis is substantiated that the choice of strategy for translating names is natural and corresponds to the structural features of onyms.
Key words: translation, proper name, translation of proper names, translation of headlines, translation transformations.

К переводу имен собственных часто обращаются отечественные и зарубежные исследователи разных научных областей: эта тема актуальна в исследованиях лингвистов, ономатологов, этнографов, историков, фольклористов и переводчиков. В переводоведении существуют некоторые противоречия относительно перевода имен собственных. С одной стороны, имена собственные не следует переводить, так как они являются неотъемлемой частью культуры и могут нести в себе определенные коннотации и ассоциации, которые утрачиваются при переводе. Согласно гипотезе лингвистической относительности, выдвинутой Б. Уорфом и Э. Сепиром, процессы восприятия и мышления обусловлены категориями языка, и, соответственно, то, что выражено на одном языке, не может быть передано средствами другого языка [1, с. 66]. Таким образом, перевод имени может исказить исходный текст и его эмоциональную окраску.

С другой стороны, перевод имени собственного должен заключаться в том, чтобы заменить его по средствам соответствующей гомофонической репрезентацией имени в языке перевода (Д.И. Ермолович, В.Н. Комиссаров., В.С. Виноградов, Е.В. Бреус). Самыми распространёнными приёмами перевода имен собственных выступают транслитерация, транскрибивание, калькирование и смешанный тип перевода непосредственно перевод и сохранение оригинала [2, с. 188].

Транскрипция – передача звучания имени собственными буквами языка перевода. Этот метод сохраняет узнаваемость имени, но может затруднить понимание для аудитории, не знакомой с переводимым языком. [2, с. 111].

Транслитерация – передача написания имени собственными буквами языка перевода. Этот метод точнее передает написание имени, но может изменить его звучание и сделать его менее узнаваемым [2].

Собственно перевод (калькирование) предполагает передачу смысла имени собственными словами языка перевода. Этот приём подходит для имен собственных, имеющих явное значение, но может привести к потере узнаваемости и культурных ассоциаций [2].

Такой способ перевода, как сохранение оригинала, означает, что имя собственное не претерпевает изменений при передаче с языка оригинал на язык перевода. Этот приём сохраняет узнаваемость и культурную аутентичность, но может быть непонятен для части аудитории.

Однако в зависимости от контекста и цели перевода может возникнуть необходимость в замене имени собственного на эквивалентное по смыслу имя в языке перевода. Также следует отметить, что в лингвистической практике имеет место традиционный перевод, например, имя собственное Charles в контексте упоминания монарших особ традиционно переводится как Карл, имя George – Георг и др. [3, с. 36].

В любом случае, перевод имен собственных – это сложный процесс, требующий не только знаний языка, но и понимания культурных и исторических особенностей как исходного, так и языка перевода.

Перевод имен собственных в заголовках прессы представляет собой определенную сложность. Заголовки – это визитная карточка любого текста, их лаконичность, информативность и способность привлечь внимание. Они являются ключевыми критериями привлечь внимание потенциальных реципиентов. Заголовки британской прессы, известные своим особым стилем и языковыми играми, представляют собой яркий пример такого рода сложностей. Перевод заголовков требует от переводчика не только знания языка, но и глубокого понимания культурного контекста, целевой аудитории и стилистики издания. В отличие от основного текста, заголовок должен быть максимально кратким, но при этом сохранять информативность и эмоциональную окраску оригинала [4, с. 214].

Выбор метода перевода зависит от типа имени собственного, его известности, наличия устоявшегося перевода и конкретной ситуации. Британская пресса демонстрирует гибкий подход к переводу имен собственных в заголовках, стремясь к балансу между узнаваемостью и информативностью [4, с. 217].

В результате проведённого исследования перевода имен собственных в британской прессе на примере заголовков одной из крупных вещательных корпораций BBC было установлено, что антропонимы (имена людей) часто подвергаются калькированию или транскрибируются:

Oldham father's “horror” as son fights for Putin a second time – «Ужас» отца Олдэма: сын во второй раз воюет за Путина.

Biden cancels another $7.4bn in student loans for more than 277,000 – Байден аннулирует еще $7,4 млрд студенческих кредитов на сумму более 277 000 человек.

Taylor Swift joins world's richest on billionaire list – Тейлор Свифт вошла в список богатейших миллиардеров мира.

Rishi Sunak's attempt to ban smoking is nuts, says Boris Johnson – Попытка Риши Сунака запретить курение является сумасшествием, считает Борис Джонсон

J Cole apologises for Kendrick Lamar diss track – Джей Коул извинился за дисс-трек Кендрика Ламара.

При переводе топонимов, то есть географических названий, наблюдается дословный перевод. Другими словами, при англо-русском переводе топонимы передаются по средствам передачи смысла имени собственными словами языка перевода, известные названия сохраняются в оригинале:

Colorado Has Become the Cannabis Black Market for the Rest of the US – Как один черный рынок выходит из тени в Колорадо.

Max Whitlock to retire after Paris 2024 Olympics – Макс Уитлок завершит карьеру после Олимпиады-2024 в Париже.

Менее известные топонимы могут транскрибироваться или передаются дословно, а также переводятся при помощи такого переводческого приёма, как лексического добавление. В русском языке при наличии названий каких-либо географических объектов, коммерческих компаний, организаций, названий книг, научных работ и т.п., которые возможно будут незнакомы реципиентам, перед ними практически всегда должно стоять классифицирующее слово [5]:

Lost plastic duck washes up in Orkney after 18 years – Потерянную пластиковую утку выбросило на Оркнейские ***острова*** *спустя 18 лет.*

Michael Dewayne Smith executed in Oklahoma decades after double murder – Майкл Дьюэйн Смит казнен в ***штате*** *Оклахоме спустя десятилетия после двойного убийства.*

Что касается перевода названий международных организаций и партий, то они, как правило переводятся дословно:

What is the United Nations and what does it do? – Что такое Организация Объединенных Наций и чем она занимается?

WHO releases video from inside raided Gaza hospital – Всемирная Организация Здравоохранения опубликовала видео из больницы в секторе Газа, где произошел обыск.

Russia to grow faster than all advanced economies says IMF – Россия будет расти быстрее всех развитых экономик, – сообщает МВФ.

What is the World Trade Organization? – Что такое Всемирная торговая организация?

Europe and US need each other, NATO chief Stoltenberg says – Европа и США нужны друг другу, заявил глава НАТО Столтенберг.

В заголовке “Facebook to Ban White Nationalism and Separatism» название компании сохранено, а термины переведены для понимания смысла – «Facebook решила запретить белый национализм».

Black Monday: Polish Women Strike Against Abortion Ban – Аборты в Польше: «черный понедельник» и женская сила": "Black Monday" переведено с сохранением метафоры.

"“Black Tuesday” Strike in France" – «Черный вторник» во Франции: профсоюзы бросили вызов, устоит ли Макрон?": Black Tuesday, France –традиционный перевод, присутствует лексическое добавление.

First Tax Havens Blacklist Published by EU – ЕС опубликовал черный список стран-офшоров": EU – всеми известная аббревиатура, в русском языке – дослованый перевод.

Colorado Has Become the Cannabis Black Market for the Rest of the US – Как один черный рынок выходит из тени в Колорадо: название штата Colorado трнслитрерировано, имя собственное Black Market переведено дословно.

UK Devising Measures to Stem “Red Money” From Russia – Пресса Британии: лордов отделят от «красных денег. Аббревиатура UK переведена посрелствам замены для русской язычной аудитории, а метафара “Red Money” переведена с сохранением метафорического значения.

France Fuel Protests: Who are the “Gilets Jaunes” (Yellow Vests)? – Протесты «желтых жилетов» в Париже: столкновения, задержания и слезоточивый газ. переносная метафора “Gilets Jaunes” (Yellow Vests) перелается дословно, так как является названием протестного движения и важно для понимания контекста.

Who Will Replace “Eminence Grise” Behind President Putin? – Кто заменит: «серый кардинал» на посту президента Путина? Метафорическое выражение “Eminence Grise” переведено дословно с сохранением метафорического смысла для обозначает влиятельного человека, действующего из-за кулис, фамилия Putin – примпомощи транслитерации.

Austria Votes in Run-off Between Far Right and Independent Backed by the Greens – «Зеленый» или крайне правый: Австрия выбирает президента. Имя собственное “the Greens" переведено дословно с сохранением политического значения, которое отсылает к партии зеленых, название государства Austria переводится традицонно – Австрия.

Beijing Police Have Issued a Yellow Security Alert in the City – В Пекине на Рождество объявлен желтый уровень опасности. Название “Yellow Security Alert” переведено с учетом системы уровней опасности, принятой в Китае, а название столицы “Beijing” – традиционно – Пекин.

The Midterm Election “Blue Wave” Was not a Tsunami – Выборы в США: «синяя волна» демократов не превратилась в цунами. “Blue Wave” переведено дословно с сохранением политического значения и с добавлением объекта «демократов».

Названия предприятий, фирм, торговых корпораций, магазинов, универмагов при переводе, в соответствии с международными стандартами, транслитерируются или транскрибируются. Можно привести следующие примеры перевода названий фирм и коммерческих предприятий:

Apple Inc cuts jobs after dropping self-driving car plans. – Эппл Инк сокращает рабочие места после отказа от планов по созданию беспилотных автомобилей.

Microsoft's new world of work is all about people. – Новый мир работы Майкрософт полностью зависит от людей.

Coca-Cola company trials first paper bottle. – Компания Кока-кола тестирует первую бумажную бутылку.
Sony calls off merger with India media giant Zee – Сони отменяет слияние с индийским медиагигантом Зи.
Spotify signs crucial Warner Music deal. – Спотифай подписывает важнейшую сделку с Уорнер Мьюзик.

Текст заголовков на английском языке создается по определённым правилам, требующем лаконичности и допускающим некоторые отступления в языковой норме – пропуск вспомогательного глагола to be и служебных слов, например, *Government to Deal With Poverty*. Тем не менее при переводе подобных заголовков на русский язык в зависимости от описываемой ситуации требуется использовать прием добавления или описательный перевод [6]:

France wins World Cup – Франция стала победителем чемпионата мира.

The surprising origins of the Super Bowl. – Удивительное происхождение Суперкубка, финальной игры за звание чемпиона Национальной футбольной лиги США.

Таким образом, выполнив сравнительно-сопоставительный анализ перевода имён собственных в заголовках британской прессы на примере материалов BBC, мы пришли к выводу, что наиболее употребительным приёмами перевода имен собственных являются транскрибирование и транслитерация, поскольку в большинстве случаев имена собственные, названия мест и организаций сохраняются в переводе без изменений. Необходимо отметить, что при переводе имен собственных в заголовках необходимо сохранить оригинальное звучание и узнаваемость даже в тех случаях, если требуется контекст для ясности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Звегинцев В. А. Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира –Уорфа // Новое в лингвистике. Вып. 1. – М., 1960. – С. 111-134.
2. Shuttleworth, M., & Cowie, M. (1997). Dictionary of translation studies. Manchester: St. Jerome Publishing. (стр. 187-190).
3. Мисуно Е. А., Шаблыгина И. В. Перевод с английского языка на русский язык: практикум: учеб. пособие. – Минск: Аверсэв, 2009. – 255 с.
4. Newmark, P. (1988). A textbook of translation. New York & London: Prentice Hall. (стр. 214-220)
5. Латышев Л. К., Семенов А. Л. Перевод: теория, практика и методика преподавания: Учеб. пособие для студ. перевод. фак. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2003. https://pnu.edu.ru/media/filer_public/2013/04/12/latyshev-semenov_perevod.pdf (Дата обращени: 30.04.2024).
6. Хижняк И.М. Трудности перевода заголовков английской и американской прессы https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2015/02/25/hizhnyak_i._m.trudnosti_perevoda_zagolovkov_angliyskoy_i.pdf (Дата обращения: 30.03.2024).
7. Материалы сайта https://www.bbc.com. (Дата обращения: 01.04.2024)

ӘОЖ 82.09

О. БӨКЕЙХАН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «ЖАЛҒЫЗДЫҚ» ҰҒЫМЫ

Камзина Айшолпан Аибқызы
«Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының магистранты
Тұран -Астана университеті
Ғылыми жетекшісі:
Алашбаева Жанна Нурлановна
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Тылсымға толы «жалғыздық» ұғымы Оралхан Бөкей шығармаларында анық көрінеді. Оның кейіпкерлері ортасын жатсынып тауға кетіп бара жатады. Немесе «елсіз жердегі жалғыз үй» түрінде көрініс табады. Шағармалардағы жалғыздық – кейіпкердің өз-өзімен жеке қалуы, болмаса, қасында қарайған жанның жоқтығы, немесе сенетін жан жоқ, түсінетін пенде жоқ, ой қиялымен жаны арпалысқа түсіп күй кешуі. Адам, оның жанының күрделілігі, жазғыздығы – Оралхан шығармаларының түп қазығы.

Оралхан Бөкей Қазақстанның қазіргі әдебиетінің жарқын өкілдерінің бірі. Ол өз шығармаларында әрқайсымызға әсер ететін ең терең және өзекті тақырыптарды қозғайды. Осындай тақырыптардың бірі - Бокей өз шығармаларында зерттейтін "жалғыздық" ұғымы.

Оралхан Бөкей психологиялық қатпарларды ашып көрсетудің шебері. Кейде оның аппақ, адал, аңқау кейіпкерлеріне жаның ашиды. Сыбағасынан айрылып, сергелдеңде жүргендері. Бәрінің басында бір жалғыздық. Жолдас жетеді, дос көп деген оймен неше жерден өзін алдаса да, жалғыздықтан жарылып кете жаздап жүрген адамдар нағыз досын жазушының шағын әңгімесінен де кездестіре кетеді.

Жалғыздық – Оралхан Бөкейдің шығармаларындағы басты желі, көркем түйсіктің тереңінде ұйлыққан көңіл ауаны, пендеге тиесілі жазмыштың сыйы деңгейінде шендестірілген көркем бейнелеу жүйесінің жиынтығы, иірілген ойдың шүйкесі міндетін атқарды. Тіпті «Өз отыңды өшірме…», «Атау-кере» сияқты іргелі, кесек те көлемді, әртүрлі тартыстың тамырлары тоғысатын романдарының өзінде кейіпкерлер жалғыздықпен жиі бетпе-бет қалады. Оралханның шығармаларындағы сол жалғыздықты сезіндіретін де және сол жалғыздықтан құтқаратын да табиғат болатын. «Қар қызындағы»,
«Құм мінезіндегі», «Жетім ботадағы» – ән айтатын, жылайтын құм төбелер, «күрсінетін, өкситін, өзіне шақырып күлетін толқындар» жалғыздықтан кеудесі сартап болып зарыққан жалғыздың жүрегін әлдилейді. Қоғамнан түңілген кейіпкерлер табиғаттың тосын да мылқау құбылысымен ғана сырласа алады және одан жауап алады.

Мұндай тылсым үйлесімдер кейіпкердің ішкі әлемімен астасып кететіні оқырманын «бота жетектеген қыздың» толқынды кешіп, күнге қарай бет алып бара жатқанындай сезіндіреді.

“Қар қызы” повесінде О.Бөкеевтің кейіпкері, мысалы, армандаушы Нұржан кенеттен "әлем де жалғыз, адам сияқты дәрменсіз"екенін түсіне бастайды? Бұл иесі жоқ табиғатта тиісті тәртіпті орнататын. Әлем өздігінен пайда болады — тастанды және кездейсоқ".

Неліктен?

ХХ ғасырдағы машиналық рухтың драмасын тек дала ғана емес, әлемнің әрбір тірі адамы бастан кешіргендіктен емес. Ол енді ұшатын немесе ойлайтын көлікке ілесе алмайды. Мүмкін, жеделдетілген адам болу оны өмір жолынан шығарады, әсіресе оның ескі ар-ұжданы мен шыншылдығымен қажетсіз, артық адамға айналдырады.

Демек, жалғыздық - жылқы мен бұғымен бауырластық, құмдар мен таулар, ормандар мен далалар. Адам болмысының ең маңызды құндылықтарына — махаббатқа, отбасылық туыстыққа, этносаралық бауырластыққа күмәнданған адамның екіұшты санасы сияқты. Табиғатпен бірлікте өмір сүретін асыл "жабайылар"

О.Бөкеев өзін жалғыз, түсінбейтін немесе басқалардан бас тартқандай сезінеді. Олар бір кездері журналға жазған жазушының ойларын бейнелейді: "Енді мен нағыз досым жоқ екенін білдім... менде өзімнен басқа ешкім жоқ, тіпті менің яшығармашылығыма да риза емеспін. Бұл үміттің жоғалуы емес, бұл менің өмірге басқаша қарауға деген ұмтылысым".

"Адам-бұғы", "Айқай", "От арбасы", "Жауап бер, менің құлыным!", "Кербұғы" шығармаларында кейде тек табиғат батырлардың серігіне айналады, ол тірі организм ретінде батырға жанашырлық танытып, онымен бірге өле алады. Сөз шебері Бөкеев оған жиі адами қасиеттерді береді.

"От арбасындағы" Дарханның лашығын дала қоршап тұрады. "Мылқау, жартылай өлі, қанды шайқастан кейін таусылған", тыныш " дала түсінде күңкілдейді немесе нәрестедей анасының кеудесіне тығылады" ("Айпара ана туралы аңыз"). Кейіпкер кейде оны қасіретке ырымдаса, кейде үміт сыйлайтын сияқты. Көбінесе Бөкей батырының жалғыздығы драмалық жағдайлармен алдын-ала анықталады: Жанардың көзіне түскен ауру ("Жылыну"), Қиялхан мен Қожақтың жетімдігі ("Найзағай ізі", "Жас күндердің жаңғырығы"). Олар өздерінің жалғыздығын қатты сезінеді.

"Жауап бер, менің құлыным" шығармасында деспотизм мен билікке деген сүйіспеншілік қызының бақытсыздығына ғана емес, сонымен бірге жүз жылдық алпауыт ,қуатты хан Сарқын "Алтын" күндердің естеліктерімен ғана өмір сүретін жалғыздыққа жетелеген өз драмасына себеп болды.

Жалғыздық мотиві жалғыздықты жеңу мотивімен бірге жүреді, ол басты Бокей кейіпкерімен - жалғыз армандаушы және тыныш бүлікшімен байланысты. Екі мотив те бір-бірімен тығыз байланысты. Бірінші мотивте кейіпкер кетіп, жалғыз қалады, ал екінші мотив осы жалғыздықты жеңуге негізделген, яғни кейіпкер әлі де адамдарға оралады. Сонымен, Ақтан көптеген қиыншылықтарды бастан кешіп, қалаға оралады оның ауыр азабы-жалғыздық. Адал және асыл адам көп қиын сынақтан өтсе, онда зұлымдыққа төзбеушілік

соғұрлым күшті болуы керек, ал ол адамдармен туыстық қатынаста күштің бастауын табады - Ақтан да осындай қорытындыға келеді. "Ардақ" әңгімесіндегі Терінің жекеленуі де оған қиындық туғызды. Қызы Ардақ қайғыға душар болғаннан кейін ол жалғыз қалу туралы шешімінен де көңілі қалады. Олар адамдармен бірге өмір сүрсе, ештеңе болмас еді деген шешімге келеді.

О.Бөкеевтің прозасы оны философиялық талдауға барынша ашық. Барлығы жазушының шығармаларының күшті органикалық құрылысында – сюжетте, философиялық монологтарда, кейіпкерлердің іс-әрекеттері мен жағдайларында тоқылған. Бөкей батырларының таңдауына назар аударған жөн-көбінесе жалғыз адам (Шопан, табынушы, Бұғы адамы, Қонқай, Ерік), белгілі бір жағдайлар (жалғыздық, таңдау жағдайы), тағдырлар, мотивтердің қайталануы. Жазушы "жалпыадамзаттық мифологиялық драманы" ойнағандай.

О.Бөкеев өзінің шығармашылығын "Бұл қыста болды", "Үш әңгіме" атты повестер циклына біріктіріп, "Ауыл хикаялары"деп атайды. Автор "болмысты түсіну"міндетін қойды.

Сонымен бірге, шығармашылықтың маңызды мотивтерінің бірі адам жанының жалғыздығы тақырыбы болды. О.Бөкеев адам тағдырының бірнеше модельдерін, кейіпкерлерін жасайды, мұнда жалғыздық-негізгі жүйке, психикалық дисгармонияның негізгі түйіні.

О.Бөкеевтің адамы қандай? Ол үнемі ойланып отырады: жалғыз адам "ойға батады", "ойларға кетеді". "Жалғыздықтың досы бар, ажырамас адал дос – ой. Қабірге дейін бұл дос әрқайсымызбен қуаныш пен қайғы бөліседі. Кім біледі, мүмкін ол жерде мәңгілік қараңғылықта ой бізбен қалады? Сондықтан адам табиғаттан, өлімнен жоғары болуы мүмкін", - дейді Оралхан Бөкеев өзінің"Айқай" әңгімесінде. Оның адамы — ойлау. Оның өмірі қандай, ол өзі не, ол не үшін өмір сүреді? "Айқай" әңгімесінде жазушы өзіне немқұрайлы қарамайтын әлемдегі адамды бейнелейді, ол үнемі адаммен қарым-қатынаста болады. Адам "Орасан зор әлемде" және "Аспан оған қол жетімді емес" фильмдерінде жоғалады және әр жолы адам "бүкіл әлемге және қол жетпейтін аспанға өзінің тірі екенін"айтуы керек. Оның өмірін үйлестіретін іс-әрекет арқылы, таңдау арқылы хабарлау " Бөкеев бойынша, - деп жазады филология ғылымдарының кандидаты М. Х. Арғынбаева, - таңдау-бұл өзінің құдайлық мәніне қол тигізу, мәңгілікке қол тигізу және осы мәңгіліктің арман сияқты қысқа өмірде бекітілуі".

Осылайша, Оралхан Бөкей өз еңбектерінде жалғыздық ұғымын көптеген адамдардың өмірлік шындығы ретінде зерттейді және бұл жаман ғана емес, сонымен қатар жаңа өмірдің бастауы болуы мүмкін екенін көрсетеді. Бұл бізге ең қиын сәттерде де өзіміз қуат алып, өмір сүре алатынымызға үміт пен сенім береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Оралхан Бөкей Таңдамалы I том О.Кенжебеков, Т.Мәмесейітов «Жазушы», 1994.

2. Оралхан Бөкей Алматы 2003 Ж. Әділбаев.
3. О.Бокеев. О герое и о себе // Рудный Алтай. 2003. 9 қазан.
4. О.Бөкей. Адам - Бұғы. Алма-Ата: Жалын, 1987.

УДК 372.881.161.1

СОВРЕМЕННЫЕ ЦИФРОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Киреева Елена Васильевна
leninwasi@mail.ru
Старший преподаватель СКУ им. М. Козыбаева, магистр
Петропавловск, Казахстан

Горбатова Екатерина Александровна
mayk.k.katka@mail.ru
Студентка 4 курса специальности «Русский язык и литература»
СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Сергеева Диана Александровна
di.anna.s@mail.ru
Студентка 4 курса специальности «Русский язык и литература»
СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Махмутов Алихан Сеилханович
alex133_7@mail.ru
Студент 4 курса специальности «Русский язык и литература»
СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Цифровые инструменты внедряются во все сферы современной жизнедеятельности человека, в том числе и в образовательную среду. В данной работе предпринята попытка проанализировать последствия и уровни внедрения цифровых инструментов в образовательный процесс. Были определены преимущества и недостатки использования цифровых средств для оптимизации этапа закрепления полученных знаний на уроке русского языка. Цели данной работы –структурировать и обобщить данные о доступных цифровых образовательных инструментах, проанализировать роль преподавателей в рамках современного педагогического процесса. В статье рассматриваются и анализируются существующие публикации и научные работы об используемых и существующих цифровых образовательных инструментах.

Ключевые слова: цифровые инструменты, методика преподавания, цифровые средства, образовательный процесс, цифровизация.

Аңдатпа: Цифрлық құралдар қазіргі заманғы адам өмірінің барлық салаларына, соның ішінде білім беру ортасына енгізілуде. Бұл жұмыс оқу үдерісінде цифрлық құралдарды енгізудің салдары мен деңгейлерін талдау ғатырысады. Орыс тілі сабағында

алынған білімді бекіту кезеңін оң тайландыру үшін цифрлық құралдарды қолданудың артық шылықтары мен кемшіліктері анықталды. Бұл жұмыстың мақсаттары қолжетімді цифрлық білім беру құралдары туралы мәліметтерді құрылымдау және жинақтау, заманауи педагогикалық үдері саясында мұғалімдердің рөлін талдау. Мақалада қолданылған және бар цифрлық білім беру құралдары туралы бар жарияланымдар мен ғылыми жұмыстар қарастырылады және талданады.
Кілт сөздер: цифрлық құралдар, оқыту әдістері, цифрлық құралдар, оқу процесі, цифрландыру.

Abstract: Digital tools are being introduced into all spheres of modern human life, including the educational environment. This paper attempts to analyze the consequences and levels of implementation of digital tools in the educational process. The advantages and disadvantages of using digital tools to optimize the stage of consolidating acquired knowledge in the Russian language lesson were identified. The goals of this work are to structure and summarize data on available digital educational tools, to analyze the role of teachers within the framework of the modern pedagogical process. The article reviews and analyzes existing publications and scientific works about used and existing digital educational tools.
Keywords: digital tools, teaching methods, digital tools, educational process, digitalization.

Современная система образования находится в процессе развития и преобразования методической базы: осуществляется переподготовка кадров, направленная на изучение ИКТ как вспомогательной педагогической дисциплины, повышаются требования к образовательному процессу, который должен включать в себя обширную ресурсную базу - не просто презентации, а инструменты, технологии, интерактивные приемы обучения. В XXI веке в технологиях обучения кардинально изменился подход к обучению: «…произошло преобразование самого способа передачи этих знаний преподавателями» [1, с. 10]. При этом перед современным учителем возникает проблема отбора и продуцирования подходящих цифровых инструментов для обучения поколения, которое уже «создает свой цифровой след» [2, с. 238].

В соответствии с реализацией концепции обновленной системы обучения происходит постепенный пересмотр педагогической парадигмы. Смешанное (или гибридное) обучение, принятое за основу в 2020 году при полном переходе на дистанционный формат обучения в связи с эпидемиологической обстановкой в республике, становится популярным на данный момент, так как облегчает работу учителя посредством информационно-коммуникационных технологий.

Цифровые инструменты в образовании — это подгруппа цифровых технологий, которые разрабатываются для развития качества, скорости и привлекательности передачи информации в преподавании и обучении. Методисты выделяют пять основных функций цифровых средств в образовательном процессе: обучающую, развивающую, воспитывающую, познавательную и мотивирующую. Из них основополагающими являются первые три. Данные функции исторически заложены в основе педагогических компетенций. Внедрение ИКТ способствует проявлению мотивирующей и

расширению познавательной функций посредством увеличения базы цифрового инструментария на уроке.

В большинстве случаев современные учителя используют цифровые средства и технологии только на первом и втором уровне модели SAMR – замещения и улучшения (добавления). На уровне замещения, где традиционные приемы и инструменты заменяются цифровыми без изменения функциональности, учитель может лишь оптимизировать деятельность обучающегося, отстранив от применения раздаточный материал и учебник. На уроках русского языка, используя прием замещения, при проведении диктанта учитель может включить аудиозапись или применять интерактивную доску в качестве демонстрации текстового материала в письменной форме. Однако данный подход не должен использоваться постоянно, так как это можетотрицательно влиять на физическое здоровье учащегося. К тому же исключается или минимизируетсятрадиционная подачаматериала из процесса обучения, что пагубно влияет на процесс обучения в целом. Использование цифровых инструментов на уровне улучшения является также рутинным, по мнению А. Ю. Уварова, так как «данный процесс не влияет на организацию и методы учебной работы» [3, с. 115].

Указанные уровни использования цифровых инструментов способствуют созданию компетентностной базы для расширения возможностей учителя: используя на этапе рефлексии или этапе закрепления изученного материала цифровой инструмент, способный автоматически проанализировать ответы учеников и вывести статистику усвоения материала классом, педагог затратит меньше времени на фронтальный опрос или методическую подготовку к формативному оцениванию, выделяя слабые и сильные стороны в усвоении материала учащимися самостоятельно. Данную функцию выполняют как простейшие GoogleForms, GoogleClassroom и получивший популярность OnlineTestPad, так и инструменты, имеющие более широкий спектр возможностей: Anketolog, LearningApps, Socrative и т.д. Упражнения, созданные в этих инструментах, позволяют автоматически выставить оценки за тесты в баллах для каждого обучающегося. В случае письменных работ, включающих открытые вопросы, на почту разработчика-учителя отправляется сводная таблицас ответами обучающихся и статистические данные по классу. Также ресурс информирует о повторном прохождении работы с одного и того же устройства (с целью мониторинга списывания)и демонстрирует время, потраченное на отдельный вопрос и работу в целом каждого тестируемого. Например, при изучении темы «Местоимение» в шестом классе на этапе закрепления изученного материала электронные доски, созданные на платформе LearningApps, позволят повысить эффективность данного этапа, система заданий может включать в себя задания-пазлы, тесты, задания на поиск соответствий и т.д. Таким образом, педагог получит возможность увидеть статистику закрепленного материала классом, проследить «слабые» и «сильные» стороны изученного раздела.

Стоит отметить, что в преподавании русского языка постоянное использование цифровых инструментов ведет к проблеме нарушения почерка учащихся из-за дефицита формата традиционных письменных работ. В таком случае педагог не должен забывать о главных видах речевой деятельности – чтении, письме, слушании, аудировании, которые не должны подменяться или реорганизовываться, так как несут в себе основную функцию развития устной и письменной речи, познавательных способностей учащихся.

Помимо многофункциональных и универсальных инструментов существуют и сложные интерактивные модели электронных средств, включающие все виды подачи информации и способные генерировать урок по системе развития всех четырех видов речевой деятельности. Использование таких инструментов предполагает смену или качественное расширение традиционной модели работы образовательных организаций, и их естественно называть трансформационными. Такие цифровые инструменты, как SurpriseMe, Padlet и т.д. позволяют не только эффективно интегрировать цифровой материал в образовательную сферу, но и обновить систему педагогических приемов, способных обеспечить ученикам не только традиционные, но и новые образовательные результаты, необходимые для формирования их конкурентоспособности в условиях цифровизации. Использование интерактивных досок Padlet для проведения мозгового штурма, письменной рефлексии, обмена мнениями по теме, дискуссии или составления ассоциативной карты сокращают учителю время для подготовки к данному этапу урока, повышают заинтересованность учащихся к заданию и расширяют спектр педагогических практик. Цифровые инструменты этого уровня позволяют увеличить методическую базу преподавания, расширить охват инструментария методики преподавания.

На уроках, как правило, большую часть времени отводят фронтальной работе, способствующей эффективному изучению и закреплению теоретического материала, обсуждению проблемных вопросов с классом. Знания в такой ситуации «редко бывают сполна освоены, вследствие чего учащимся сложно их применить» [4, с. 115], а также оперировать ими при решении нетрадиционных и непрограммных вопросов. В связи с этим возникает потребность в закреплении материала и самостоятельной работе дома. «Нельзя не отметить и роль домашних контрольных работ в качестве домашних заданий. Они полезны для систематизации теоретических сведений и методов решения поставленных задач. В этом случае, учитель сначала должен познакомить учащихся с методами решения и составления задач или с перечнем теоретических сведений темы», - отмечают современные авторы [5, с. 18].

Исходя из вышесказанного, возникает вопрос о внедрении цифровых инструментов, включающих аудио- и видеоматериалы, и заданий, адаптированных для домашней работы учащегося и имеющих автоматизированные системы их проверки. Такие системы могут мгновенно

оценивать результаты учеников и предоставлять детальную статистику, позволяя педагогу сконцентрироваться на более сложных заданиях, требующих индивидуального подхода. Правильное использование цифровых инструментов позволяет учителям концентрировать свое внимание на анализе ошибок, взаимодействии с учениками и разработке индивидуальных стратегий обучения, что в конечном итоге способствует повышению общего качества образования. С помощью внедрения цифрового инструмента Survio и подобных ему платформ в систему домашних работ данный вопрос решается эффективно. Методическая задача при использовании цифровых инструментов в создании электронной системы домашних заданий заключается в самостоятельном отборе художественных текстов согласно лексической теме урока из образовательной программы. Использование художественных текстов при выполнении домашнего задания расширяет круг задач обучающегося.

Для обобщения изученной информации об основных аспектах использования цифровых инструментов определим предпосылки их внедрения и педагогические функции:

- Вследствие увеличения нагрузки и «бумажной работы» учителя вырастает необходимость в упрощении отслеживания учебных результатов и прогресса обучающихся, эффективной и ускоренной проверки результатов ФО.
- Удовлетворяется требование системы образования в повышении интереса и вовлеченности детей за счет многообразия форм получения, репродукции, анализа и применения знаний.
- Образование и оценка результатов учащихся становятся более открытыми, что позволяет сделать данный процесс прозрачным, т. к. баллы в большинстве случаев выставляются автоматически.

Помимо данных факторов, касающихся непосредственно системы «учитель-ученик», можно выделить следующее:

- Цифровые инструменты позволяют увеличить методическую базу преподавания, расширить эффективный спектр инструментария системы преподавания.
- Продукты электронной деятельности педагога способствуют внедрению цифровизации в образовательный процесс.

Таким образом, цифровые инструменты не только способствуют повышению качества современного образования, оптимизируют взаимодействие педагога и учащихся, но и способствуют повышению компетентностной базы учителей. Между тем, для внедрения цифровых инструментов в образовательный процесс необходимо учитывать возможности педагога. Для использования цифровых инструментов требуются знания и навыки преобразования методической базы преподавания в формат ИКТс учетом возрастных особенностей учащихся. Однако, используя информационные технологии, инструменты, применяя на практике цифровых средства, учитель формирует как компетентностную базу у учащихся, так и получает возможность ускорить процесс «распространения информации,

различных узнаваемых и повторяемых источников обучения, а также создать более гибкую структуру урока, обеспечить ускоренный поиск информации для поискового этапа, а также развивать метакогнитивное мышление» [6, с. 85].

Следует отметить, что внедрение цифровых инструментов в учебный процесс важно производить грамотно, иначе это приведет к перегрузке всех членов данной операции. Строго запрещается использовать цифровые ресурсы на протяжении всего урока (данный фактор аргументируется опасностью электромагнитного излучения при использовании электронных средств), учителю стоит обратить внимание на изучение ограничений по времени для внедрения цифровых средств.

Учителям русского языка также необходимо обратить внимание на речевые (в частности, устные) системы упражнений и не заменять данный блок заданий электронными, так как навыки говорения и письма являются непосредственным объектом развития на уроке. Всеобщая цифровизация оставляет след на одном из важных принципов методики преподавания – обучение посредством усложнения материала (в педагогике это называется «спиральная система обучения» [4, с. 122]). В данном аспекте важно не исключать тренировки памяти учащихся, так как цифровые инструменты в наше время делают некоторые из необходимых этапов программы более легкими для учащихся, таким образом, они могут пользоваться электронными носителями и без труда вспомнить весь материал за пять минут до начала урока.

В скором времени ожидается распространение разнообразных форм и моделей использования цифровых инструментов в преподавании, однако для организаций образования выдвигаются новые требования. Одно из них - непрерывное профессиональное развитие учителей. Данное условие должно решить проблему качества образования и подготовки высококвалифицированных кадров в образовательной сфере. Проблема организации условий для осуществления необходимых преобразований (в частности, поддержка педагогов, учреждения, родителей, формирование соответствующего настроя в коллективе) особенно прослеживается в сельской местности. Материально-техническая база некоторых школ не позволяет в должной мере использовать цифровые инструменты на всех уровнях их внедрения, более остро эта проблема стоит в малокомплектных школах, следовательно, техническое обеспечение таких школ не позволяет внедрить на уроке проектирование или использовать кейс-обучение в качестве базового.

Таким образом, обучение и воспитание творческой и всесторонне развитой личности, способной действовать в условиях цифрового XXI века, требует новой позиции педагога, не просто модератора и просветителя, но и наставника в области цифровизации, а также не только совершенствования педагогического подхода, но и поддержки всех прямых и косвенных участников образовательного процесса: администрации школ, учителей, родителей и самих объектов образования – учащихся.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:
1. Жданова Е. В., Харитонова О. В. К вопросу о критериях отбора и оценки веб-ресурсов в преподавании иностранных языков и русского языка иностранцам // Экономика, Статистика и Информатика. - №3. - 2012. – С. 8-15.
2. Гиренок Ф. И. Клиповое сознание. – М.: Проспект. – 2020. – 256 с.
3. Уваров А. Ю. На пути к цифровой трансформации школы. – М.: Образование и Информатика, 2018. - 120 с.
4. Выготский Л. С. Педология подростка. - СПб .: Питер. - 2021. – 224 с.
5. Усманова С. Ф., Холина Н. Н. О роли домашнего задания в учебном процессе // Интерактивная наука. – № 2 (48). – 2020. – С. 18-19
6. Гвоздева В.А. Информатика, автоматизированные информационные технологии и системы: Учебник / В.А. Гвоздева. - М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА. -М., 2013. – 544 с.

УДК 81

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ СУБЪЕКТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ В ТЕКСТАХ СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСТАНСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ

Киреева Елена Васильевна,
leninwasi@mail.ru,
Старший преподаватель СКУ им. М. Козыбаева,
Петропавловск, Казахстан

Яковенко Екатерина Евгеньевна
Yakovenko.ekaterina_2001@mail.ru
магистрант СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается понятие субъективной модальности и её использование в текстах современной казахстанской публицистики. Авторами приводятся различные точки зрения определения понятия субъективной модальности в трудах российских языковедов, её проявление в текстах с помощью языковых средств различных уровней. Выявлены основные способы выражения модальности на примере текстов новейших публицистических статей за 2022-2023 годы. Основную часть статьи составляют примеры проявления субъективной модальности в текстах СМИ, их описание и анализ. Сформулированы особенности влияния субъективной модальности на читателя и выявлены причины использования модальности авторами публицистических текстов.

Ключевые слова: модальность, субъективная модальность, казахстанская публицистика, синтаксические способы выражения субъективной модальности, лексические способы выражения субъективной модальности.

Аңдатпа: Мақалада субъективті модальділік ұғымы және оны қазіргі қазақстандық публицистика мәтіндерінде қолдану қарастырылады. Авторлар ресейлік лингвистердің еңбектеріндегі субъективті модальділік ұғымын анықтаудың әртүрлі көзқарастарын, оның әртүрлі деңгейдегі лингвистикалық құралдардың көмегімен мәтіндердегі көрінісін береді. 2022-2023 жылдардағы жаңа мақалалар мәтіндерінің мысалында модальділікті білдірудің негізгі әдістері анықталды. Мақаланың негізгі бөлігі БАҚ мәтіндеріндегі субъективті модальділіктің көріністерінің мысалдары, оларды сипаттау және талдау болып табылады.

Жұмыстың нәтижесі субъективті модальділіктің оқырманға әсері және авторлардың публицистикалық мәтіндерді модальділікті қолдану себептерін анықтау туралы қорытынды жасайды.

Кілт сөздер: модальділік, субъективті модальділік, қазақстандық публицистика, субъективті модальділікті білдірудің синтаксистік тәсілдері, субъективті модальділікті білдірудің лексикалық тәсілдері.

Abstract: The article discusses the concept of subjective modality and its use in the texts of modern Kazakh journalism. The authors present various points of view of the definition of the concept of subjective modality in the works of Russian linguists, its manifestation in texts using linguistic means of various levels. The main ways of expressing modality are revealed by the example of the texts of the latest articles for 2022-2023. The main part of the article consists of examples of the manifestation of subjective modality in media texts, their description and analysis. The result of the work is the conclusion about the influence of subjective modality on the reader and the identification of the reasons for the use of modality by the authors of journalistic texts.

Keywords: modality, subjective modality, Kazakh journalism, syntactic ways of expressing subjective modality, lexical ways of expressing subjective modality.

Все процессы, происходящие в обществе и мире в целом, в настоящее время подвергнуты всесторонней огласке. Главенствующую функцию в передаче информации выполняют средства массовой информации. Однако стоит отметить, что в последние десятилетия в механизм функционирования СМИ входит не только отражение явлений окружающей действительности, но и переработка информации, её оценка автором, интерпретация, разъяснение, сопровождающееся комментированием для создания определенного ситуационного фона. Эти факторы наиболее интересны, ведь способы выражения интенций говорящего напрямую влияют на восприятие этого высказывания читателем. Потребители информации невольно поддаются чувствам, эмоциям, настроению автора текста. Именно субъективная составляющая публицистических текстов представляется нам особенно интересной, так как выражает особенности функционирования современного русского языка в наши дни. Таким образом, **целью** нашего исследования является изучение субъективной модальности как способа передачи авторской позиции при помощи различных языковых средств. Материалом послужили тексты современной казахстанской публицистики за 2022-2023 гг. **Актуальность** исследования определяется изучением новейших текстов СМИ, их анализом с использованием современных лингвистических наработок, а также определением специфики использования субъективной модальности авторами. Цель исследования определила использование **методов** описания, сопоставления, сравнительного анализа.

Изучение модальности как категории является одной из актуальных проблем в русистике. Наибольший вклад в исследование этого вопроса внес В.В. Виноградов, в понимании которого «…любое целостное выражение мысли, чувства, побуждения, отражая действительность в той или иной форме высказывания, облекается в одну из существующих в данной системе языка

интонационных схем предложений и выражающих одно из тех синтаксических значений, которые в своей совокупности образуют категорию модальности» [1, с. 41]. Категория субъективной модальности имеет довольно обширную формальную составляющую, которая передает огромный семантический объем дополнительной информации. Так, в Лингвистическом энциклопедическом словаре мы находим: «Смысловую основу субъективной модальности образует понятие оценки в широком смысле слова, включая не только логическую квалификацию сообщаемого, но и разные виды эмоциональной реакции. Субъективная модальность охватывает всю гамму реально существующих в естественном языке разноаспектных и разнохарактерных способов квалификации сообщаемого» [2]. Современные исследователи формулируют свое определение понятия субъективной модальности, полагаясь на тесную связь текста и его преобразования в речевую категорию: «Субъективная модальность – общеязыковая категория, проявляющая себя на всех уровнях языка, но прежде всего в синтаксисе предложения и текста, в речи … субъективная (текстовая) модальность выступает как важнейший компонент образования речи, ее элементов, значения, стиля, тональности» [3, с. 9].

В современном языкознании категорию модальности часто дифференцируют на объективную и субъективную. Объективная модальность, выражая отношения субъекта к реальности, является признаком постоянным и обязательным. Субъективная же модальность представляется признаком факультативным, так как передает оценочную характеристику. Именно вторая категория составляет объект нашего исследования. И хотя вопрос о дифференциации модальности не является до конца решенным, мы всё же попытаемся классифицировать проявление субъективной модальности в текстах современной казахстанской публицистики.

Наиболее яркое проявление семантического пласта субъективной модальности можно наблюдать в таком жанре письменной речи, как газетный текст. Для анализа публицистических текстов нами были выбраны периодические издания «Время» и «Новая газета».

Изучив вопрос о способах выражения субъективной модальности, мы выделили несколько точек зрения отечественных лингвистов на данную проблему. Так, исследователь В.В. Востоков утверждает, что «арсенал грамматических средств … составляют: интонация, спрягаемые формы, модальные слова и частицы, специальные синтаксические конструкции» [4, с. 162]. И.П. Чиркина в категорию субъективной модальности включает вводные слова, модальные частицы, формы знаменательных слов, выполняющих функции модальных частиц, междометия, повторы, словопорядок и специальные синтаксические конструкции [5, с. 66]. И.Р. Гальперин считает, что модальность является «самой сущностью коммуникативного процесса» и выделяет различные средства ее выражения: фразеологические, модально-грамматические, лексические, стилистические [6, с. 113]. В свою очередь Е.М. Галкина-Федорук указывает, что предложению придают оценочность

ретардации, повторы, особые мелодические повторы, порядок слов в предложении, анафорические повторы предлогов, фразеологические единства и обособленные члены предложения [7].

Проанализировав газетные статьи за 2022-2023 годы, мы отметили ряд синтаксических и лексических способов выражения субъективной модальности в текстах современных СМИ:

- риторические вопросы и восклицания;
- вводные конструкции;
- тропы и стилистические фигуры;
- междометия;
- модальные частицы;
- фразеологизмы и поговорки;
- варваризмы;
- оценочную лексику.

Рассмотрим конкретнее каждый из выделенных способов на примерах текстов современных газетных статей.

Риторические вопросы и восклицания. Анализируя статьи современных изданий, мы заметили, что риторические вопросы и восклицания часто используются журналистами. Осуществляется это для привлечения внимания читателя к тексту через передачу чувств и эмоций пишущего. Таким способом автор статьи начинает ненавязчивый диалог с читателем, вовлекая его в контекст, делая его более интерактивным. Создается иллюзия, что читатель сам делает вывод из сложившейся ситуации. Приведем примеры: «Будем ждать, когда аукнется в другом, совсем неожиданном месте?» [8]. Здесь автор обращается к читателю, опуская личное местоимение МЫ. Так обращение становится косвенным, а предложение не только вопросительным, но и побудительным со значением «нет времени ждать, нужно действовать». «Есть ли у такого количества малышей шансы выжить?» [9], «Достаточно ли вообще в стране специалистов, чтобы изучать столько животных?» [9] - примеры риторических вопросов, подразумевающих отрицательный ответ без использования частицы не: *Есть ли у такого количества малышей шансы выжить? = У такого количества малышей нет шансов выжить; Достаточно ли вообще в стране специалистов…? = В стране недостаточно специалистов.*

Нередко в текстах современной публицистики встречается и риторическое восклицание, придавая высказыванию разную эмоциональную окраску: гнев, радость, разочарование, негодование, восхищение и т.п. «Получается, они проморгали целую серию заранее задуманных, тщательно подготовленных резонансных провокаций и акций устрашения!»[8] - риторическое восклицание со значением возмущения, негодования; «Камбэк Казахстана в мировую элиту скачек!» [10] - риторическое восклицание, передающее радость и надежду на перемены.

Вводные конструкции. Вводные конструкции служат для выражения различного рода оценок содержания предложения. В своей статье под вводными конструкциями мы подразумеваем все разносоставные конструкции: вводные слова, словосочетания и предложения. Как известно, вводные конструкции не входят в структуру предложения, но это не означает, что они не изменяют его окраску, не влияют на модальность высказывания. По классификации П.А. Леканта вводные конструкции могут указывать на степень достоверности сообщения; источник сообщения, степень обычности излагаемых фактов, отношения между частями высказывания, а также выражать эмоциональность сообщения, оценивать способ выражения мысли, привлекать внимание читателя [11, с. 490].

Все вводные конструкции придают тексту определенную эмоциональную окраску, служащую для автора помощником в передаче своей точки зрения. Автор высказывает отношение к фактам реальной действительности, демонстрируя убежденность или сомнение в чем-либо. Приведем некоторые примеры использования вводных конструкций в текстах СМИ: «Дело Кайрата Боранбаева, рассматриваемое в Сарыаркинском суде Астаны, получило новый виток - **правда**, вполне ожидаемый» [12], – вводное слово *правда* указывает на противопоставление содержания первой и второй части предложения, передавая уверенность автора в невозможности иного пути развития дела, что подчеркивает скептическое отношение журналиста к современному правосудию. Находим в другой статье: «Что станет легальным? **Конечно**, рассчитывать на легализацию могут не все» [13], – вводная конструкция, указывающая на степень достоверности сообщения со значением бесспорности, дополнительно передает сомнение автора в законности всех бюрократических действий и отсутствии коррупции при решении проблемы. Или: «Решать, следить или нет за судьей, вскоре, **возможно**, будет только один человек в стране» [14], – вводное слово *возможно*, выражающее предположение или возможность каких-либо событий, также передает субъективный подтекст: автор намекает о усилении авторизации власти в стране.

Тропы и стилистические фигуры. Довольно распространенными средствами передачи субъективной модальности в газетных текстах являются тропы и стилистические фигуры. Как известно, данные средства художественной выразительности используются активно не только в художественных, но и в публицистических текстах, придавая высказыванию яркий и запоминающийся образ. С помощью тропов и стилистических фигур автор создает не только выразительный и эстетически приятный образ чего-либо, но и передает читателю свое настроение, свои чувства и мысли, формируя «доверительную» атмосферу. Современная публицистика активно пользуется данными способами влияния на читателя. Часто в газетные заголовки и статьи авторы вводят олицетворения, которые помогают читателю более ярко представить масштаб события и оценить его последствия: «**Пришла вода**, затворяй ворота» [15]; «… сейчас **Казнет бурлит** из-за поста с благодарностью

«учителям русского языка» [16]; «Избирательная **кампания прошла** свой экватор» [8]. Наличие олицетворений в публицистическом тексте направленно создает у читателя ощущение, что многие беды происходят не случайно, и за ними стоят люди, иногда вполне конкретные.

В газетных текстах можно встретить эпитеты с ярко выраженной экспрессией: «**Толпа оказалась** очень **пестрой**. Рядом с расшитыми чапанами, меховыми шапками, кокетливыми саукеле мелькали обычные куртки, бейсболки» [17],- автор подчеркивает красочность и разнообразность одежды людей на празднике, передает атмосферность, рисуя читателю определенный образ. Часто меткими эпитетами автор выражает свое негативное отношение к сложившейся ситуации: «…поставив жирную точку в расследовании **позорных страниц**» [8].

Метонимии. Как известно, метонимия является тропом, образующимся при замене определений на основе их смежности. «Метонимия представляет собой стяжение, усечение мыслительной структуры, естественное для нашего сознания, как на этапе порождения, так и на этапе восприятия» [18]. В нашем случае обозначение деятельности людей переносится на место/страну. Сравним: «**У** уральского **вуза** якобы уже **есть опыт** в изучении сайги» - то есть «у работников уральского вуза…» [9]; «**Китай** в очередной раз **смог продемонстрировать** партнерам прагматичность и надежность» [19]- «жители Китая … смогли продемонстрировать…»; «…**Россия** же **признала**, что вопросы к ее стратегии есть даже у ближайших союзников» [19] - «представители России же признали …». Таким образом, метонимия как средство субъективной модальности «пронизывает нашу речь, как на лексическом, так и на грамматическом уровне, облегчая человеку речевую деятельность» [18], упрощая восприятие текста.

Стилистические фигуры являются частым языковым приемом, используемым авторами газетных текстов. Это может быть антитеза, усиливающая контраст и экспрессию высказывания: **«Старые друзья и новые вызовы»** [19]**. Нередко в текстах СМИ мы наблюдаем инверсию, создающую** акцент на определенных частях высказывания – начале и конце: **«**Добыча нефти в феврале снизилась в Казахстане» [20]. Одной из наиболее излюбленных стилистических фигур у журналистов становится ирония, позволяющая заострить внимание на проблеме и косвенно выразить свои эмоции и отношение к ней: «Мы собрали наиболее **яркие примеры такого лицемерия**» [21].

Междометия. Междометия – яркий показатель субъективной модальности в тексте. Они выражают непосредственно чувство, о котором далее пойдет речь, придавая эмоциональную окраску всему высказыванию. Именно для выражения экспрессивно-эмоциональной окраски предложения авторы газетных статей нередко обращаются к эмоциональным междометиям: «Умные, как известно, учатся на чужих ошибках. **Увы**, в Новом Казахстане мы пока этого не наблюдаем» [22]; «**Ура**, червяки завелись!» [23]; «**Эх**, газ, да ещё газ!»

[24]. Наиболее часто междометия встречаются в заголовках статей или рубрик, нередко их употребление сопровождается игрой слов, что успешнее актуализирует внимание читателя.

Частицы. Одним из главных показателей субъективной модальности можно считать частицы – служебную часть речи, передающую оттенки синтаксических и лексических значений. П.А. Лекант противопоставляет два грамматических класса частиц: модальные и амодальные. В текстах СМИ наиболее часто встречаются частицы модальные, которые «вносят в предложение значение реальности/ирреальности, достоверности/недостоверности, вопросительности/утвердительности и т.п.» [11, с. 351]. Вернемся к вышеупомянутым примерам: «У уральского вуза **якобы** уже есть опыт в изучении сайги»[9], – частица *якобы* относится к классу персуазивных, передавая значение достоверности или недостоверности. Автор, используя эту модальную частицу, демонстрирует недоверие к приведенному факту. «**Достаточно ли** вообще в стране специалистов, чтобы изучать столько животных?» [9],- в данном контексте вопросительная частица *ли* меняет не только интонацию высказывания, но и выражает сомнение и неуверенность автора в возможности решения затронутой проблемы. «…Если решат через ваш самострой дорогу пробить - вы **ни копейки** в качестве компенсации не получите» [13], – частица *ни* добавляет усилительный характер высказыванию, подчеркивая высшую меру отрицания: ни копейки = вообще ничего. Таким образом, проявление субъективной модальности с помощью частиц является ярким и достаточно простым способом выражения авторского отношения к тексту.

Фразеологические единицы. В настоящее время существует мнение, что фразеологизмы утрачивают свою актуальность в устной и письменной речи, но, изучив современные газетные тексты, мы можем увидеть совершенно обратную ситуацию. Современная публицистика пестрит фразеологизмами, которые вдобавок являются одним из способов выражения субъективной модальности: «У нас документальное кино не совсем как кино или **как бедный родственник** игрового» [25]; «Наш спикер предупреждает: узаконить вне закона - **деньги на ветер»** [13]; «И мало того что противопаводковые работы проводятся **спустя рукава**…» [15]; «Чтобы добиться справедливости, двум пенсионерам пришлось **обить не мало порогов**, но они так и не нашли правды» [26]. Такие вставные фразеологические конструкции делают высказывание более образным, передают больший смысловой объем, а также являются средством самовыражения автора.

Помимо фразеологизмов в текстах СМИ можно встретить **пословицы** и **поговорки**, которые активно используются журналистами в основном в ироничном ключе: «**Чиновники на местах, видимо, понадеялись на то, что снаряд дважды в одну воронку не падает и двух наводнений подряд не бывает, и отнеслись к противопаводковым мерам с философским спокойствием»** [15]**; «**Однако, судя по тревожным сообщениям с мест, **чем**

дальше в лес – тем больше дров, которые могут стать материалом для костра протеста недовольных ходом и предстоящими итогами внеочередных парламентских выборов 2023 года» [8].

Варваризмы. Всё чаще русский язык принимает различного рода иноязычные заимствования. Одним из видов таких заимствований считаются иноязычные вкрапления или варваризмы. Варваризмы как средство субъективной модальности используются авторами нечасто, но их влияние на современный русский язык становится всё больше. Рассмотрим примеры: «В последнее время меня не покидает ощущение, что нашу систему, которую мы начали именовать «Новым Казахстаном… **хакнули»** [8]**; «**В одном коротком **спиче** президент Казахстана прошелся по Москве так, как не делал этого никогда» [16]; «**Камбэк** Казахстана в мировую элиту скачек»! [10]. Слова «спич», «хакнули» и «камбэк» являются англицизмами (заимствованы из английского языка), переданными средствами русской графики: от англ. speech - речь, ораторское выступление; хакнуть (комп. жарг.) - используя хакерские приёмы, технологии, незаконно получить доступ к чужой информации; взломать [27]; от англ. comeback — возвращение. В современной речевой практике варваризмы в большинстве своем встречаются в молодежной жаргонной речи. Можем предположить, что их использование в текстах статей на политическую тему подчеркивает желание автора вовлечь в диалог аудиторию определенной возрастной группы или рода деятельности.

Оценочная лексика. Среди знаменательных слов, использующихся как средство субъективной модальности, выделяется оценочная лексика. С её помощью автор напрямую выражает отношение к тому, о чем сообщает. Оценочные слова могут использоваться в разных значениях в зависимости от контекста и передаваемых эмоций и чувств.

«Обычно **крайне сдержанный** в своих высказываниях президент Касым-Жомарт Токаев в этот раз сделал вполне конкретное заявление» [16] – сочетание *крайне сдержанный* выражает автором позицию осуждения объекта, о котором он говорит. **«Вспыхнуть** может вообще в любом месте: к примеру, сейчас Казнет бурлит из-за поста с благодарностью «учителям русского языка» [16] - *вспыхнуть* в переносном значении - «разъяриться» придает высказыванию более экспрессивный характер, показывающий позицию автора в оценке силы общества. *Казнет бурлит* - автор акцентирует внимание на активном обсуждении конкретной темы, тем самым доказывая экспрессию предыдущей части высказывания. «Дело в том, что питомник, о котором **так красочно** рассказывали спикеры, уже пятый год не функционирует!» [9] – в этом случает *так красочно* употреблено в ироничном значении «чересчур хорошо, но неоправданно».

Таким образом, оценочная лексика делает смысл предложения наиболее понятным читателю, четко эксплицируя авторскую позицию в рассматриваемой проблеме.

Подытоживая анализ средств выражения субъективной модальности в текстах современной публицистики, можем сказать, что их проявление носит повсеместный характер. Авторская позиция может выражаться как четко и конкретно, так и ненавязчиво. Нередко стремление журналистов субъективно передать информацию, навязать свою позицию вызывает отторжение читателя, желающего получать факты, а не оценки. С другой стороны, субъективная журналистика является мощным средством формирования общественного мнения и управления им. Многие журналисты стремятся навязать читателю определенные шаблоны мышления, заведомо наполняя свои тексты эмоциями и оценками. Именно поэтому мы считаем, что современный журналист – это не просто транслятор информации, это еще и человек, не лишенный собственного мнения, и, самое главное, профессионал, который несет огромную ответственность за свои высказывания, поэтому любые манипуляции с языком должны им четко продумываться, дабы носить созидательный, а не разрушительный характер.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке//Труды Ин-та русского языка. Вып.2. - 1950. - С. 38- 79.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева [Электронный ресурс]. – М.: «Советская энциклопедия», 1990. – URL: http://tapemark.narod.ru/les/index.html (Дата обращения: 18.03.2023).
3. Солганик Г. Очерки модального синтаксиса: монография. – М.: Флинта, Наука, 2010. – 111 с.
4. Востоков В.В. Об экспрессивных, эмоциональных и субъективно-модальных значениях в предложении // Лингвистический сборник МОПИ. – М., 1997. - Вып. 9.
5. Чиркина И.П. Современный русский язык в таблицах и схемах. Ч.4. – М.: Просвещение, 1985. – 223 с.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 5-е, стереотипное. – М.: КомКнига,, 2007. – 144 с.
7. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке. Сборник статей по языкознанию. – М.: МГУ, 1958. – С. 103-124.
8. Косанов А. Хакнутая система // Новая Газета Казахстан. - URL: 06. 03. 2023 https://novgaz.com/index.php/2-news/3351-хакнутая-система (Дата обращения: 20.03.2023).
9. Удовиченко З. Консервы – расконсервировать! // Время. - URL: 08. 03. 2023 https://time.kz/articles/territory/2023/03/08/konservy-raskonservirovat (Дата обращения: 20.03.2023).
10. Бахарева Е. Камбэк Казахстана в мировую элиту скачек! // Время. URL: 16. 03. 2023 https://time.kz/news/society/2023/03/16/kambek-kazahstana-v-mirovuyu-elitu-skachek (Дата обращения: 20.03.2023).
11. Современный русский язык : учебник для вузов / П. А. Лекант, Е. И. Диброва, Л. Л. Касаткин и др.; под ред. П. А. Леканта. – 4-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2007.– 557 с.
12. Шпаков В. Роман с газом! // Время. URL: 08. 03. 2023 https://time.kz/articles/strana/2023/03/08/roman-s-gazom (Дата обращения: 22.03.2023).
13. Бухарева Е. Что нам стоит дом построить: узаконим – будем жить // Время. URL: 15. 03. 2023 https://time.kz/articles/territory/2023/03/15/chto-nam-stoit-dom-postroit-uzakonim-budem-zhit (Дата обращения: 22.03.2023).

14. Гани Т. Высоко сижу, далеко гляжу // Время. URL: 15. 03. 2023 https://time.kz/articles/zloba/2023/03/15/vysoko-sizhu-daleko-slezhu (Дата обращения: 22.03.2023).
15. Удовиченко З. Пришла вода, затворяй ворота! // Время. URL: 15. 03. 2023 https://time.kz/articles/risk/2023/03/15/prishla-voda-zatvoryaj-vorota (Дата обращения: 23.03.2023).
16. Половинко В.Сорок бочек релокантов // Новая Газета Казахстан. URL: 28. 09. 2022 https://novgaz.com/index.php/2-news/3172-сорок-бочек-релокантов (Дата обращения: 20.03.2023).
17. Евдокименко К., Заикин В. Торжество весны и цветения // Время. URL: 21. 03. 2023 https://time.kz/articles/reporter/2023/03/21/torzhestvo-vesny-i-tsveteniya (Дата обращения: 22.03.2023).
18. Солодилова И. А. Метонимия: границы феномена // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2017. [Электронный ресурс]. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/metonimiya-granitsy-fenomena (Дата обращения: 24.03.2023).
19. Сорвёнков В. Организация без сотрудничества // Новая Газета Казахстан. URL: 20. 09. 2022 https://novgaz.com/index.php/2-news/3161-организация-без-сотрудничества (Дата обращения: 20.03.2023).
20. КазТАГ. Добыча нефти в феврале снизилась в Казахстане.// Время. URL: 17. 03. 2023 https://time.kz/news/economics/2023/03/17/dobycha-nefti-v-fevrale-snizilas-v-kazahstane (Дата обращения: 22.03.2023).
21. Орлова К., Заякин А. Мозги набиты хатой // Новая Газета Казахстан. URL: 09. 03. 2023 https://novgaz.com/index.php/2-news/3354-мозги-набиты-хатой (Дата обращения: 20.03.2023).
22. Косанов А. Терпеть оппозицию // Новая Газета Казахстан. URL: 15. 02. 2023 https://novgaz.com/index.php/2-news/3330-терпеть-оппозицию (Дата обращения: 20.03.2023).
23. Бахарева Е. Ура, червяки завелись! // Время. URL: 19. 04. 2022 https://time.kz/articles/reporter/2022/04/19/ura-chervyaki-zavelis (Дата обращения: 20.03.2023).
24. Шпаков В. Эх, газ, да еще раз газ! // Время. URL: 17. 08. 2022 https://time.kz/articles/zloba/2022/08/17/eh-gaz-da-eshhyo-gaz (Дата обращения: 23.03.2023).
25. Нусимбеков Б. Кино стратегического назначения // Время. URL: 15. 03. 2023 https://time.kz/blogs/hocu-skazat/2023/03/15/bulat-nusimbekov-kino-strategicheskogo-naznacheniya (Дата обращения: 23.03.2023).
26. Дуйсенова С. Кто в тереме живет? // Время. URL: 24. 02. 2023 https://time.kz/articles/nu/2023/02/24/kto-v-tereme-zhivyot (Дата обращения: 23.03.2023).
27. Карта слов и выражений русского языка [Электронный ресурс] // Карта слов.ру. – URL: https://kartaslov.ru/(Дата обращения: 20.03.2023).

ӘОЖ 17.71.0

Ілияс Жансүгіров поэзиясының бейнелілігі

Кокбас Жазира, Қалиханова Гүлай
М.Қозыбаев атындағы СҚУ
Қазақстан, Петропавл

Аңдатпа: Бұл мақала атақты ақын, жазушы Ілияс Жансүгіровтың шығармашылығы мен еңбектерін зерттеуге арналған. Ақиық ақынның ел тарихын, өз заманының шындығы мен болмысын көркем сөзбен бейнелеуі арқылы қазақ әдебиетіне үлкен үлес қосқандығы баяндалады. Ұлт болып қалыптасуда, өсіп, өніп, өркендеу жолында қазақ халқы үшін Ілияс шығармашылығының маңызы зор екендігі дәлелденді. Ілиястың өлеңдеріне арқау болған тақырыптар бүгінгі күн үшін өзекті екендігі байыпталды.

Мақаланың негізгі мақсаты – ақынның шығармашылығын насихаттау арқылы оқырманның жүрегіне жол табу, рухани дүниесін дамыту. Мақалада ақынның өлеңдерін, поэмаларын талдап, өзге де ақындардың шығармашылығымен салыстырулар жүргізілді. Құнын жоғалтпаған тұғыры биік шығармалары арқылы ұлттық әдебиетімізде Ілиястың аты мен шығармашылығы терең зерделенді.
Кілт сөздер: Ілияс Жансүгіров, шығармашылық, ұлтжандылық, халық, өлең, ақын.

Аннотация: В данной статье рассматривается творчество поэта и писателя Ильяса Жансугирова. Сообщается, что поэт вне с большой вклад в казахскую литературу, изобразив в художественном слове историю страны, действительность и существование своего времени. Доказано, что творчество Ильяса имеет огромное значение для казахского народа в процессе становления нации, роста, процветания. Было подчеркнуто, что темы, основанные на стихах Ильяса, актуальны и на сегодняшний день.

Основная цель статьи – открыть глаза читателю и развить его духовный мир путем пропаганды творчества поэта. В статье проанализированы стихи и поэмы поэта и сопоставлены с произведениями других поэтов. Было оценено, что имя и характер Ильяса не исчезнут навсегда в нашей национальной литературе благодаря его качественным произведениям, не потерявшим своей ценности.
Ключевые слова: Ильяс Жансугиров, творчество, национализм, человек, стих, поэт.

Annotation: This article examines the work of the poet and writer Ilyas Zhansugirov. It is reported that the poet made a great contribution to Kazakh literature, depicting in artistic words the history of the country, the reality and existence of his time. It has been proven that Ilyas's work is of great importance for the Kazakh people in the process of nation formation, growth, and prosperity. It was emphasized that the themes based on Ilyas' poems are still relevant today. The main purpose of the article is to open the reader's eye sand develop his spiritual world by promoting the poet's work.

–The article analyzes the poet's poems and poems and compares them with the works of other poets. It was appreciated that the name and character of Ilyas will not disappear forever in our national literature due to his quality works that have not lost their value.
Key words: Ilyas Zhansugirov, creativity, nationalism, person, poem, poet.

Қазақ қанжығасындағы қазыналы, қарымды қаламгерлердің бірі Ілияс Жансүгіров. Бір жыл туып, бір жыл өткен аңсаған арманы мен алға қойған мақсаты бір, тамырын тереңге жайған, жапырағы жайқалған, өлең жыры күңіренгенге көлеңке болған, саясында дем алған, жемісінен ем алған мәуелі үш бәйтеректің бірі. Халық жадында жатталған, санасында сақталған «бес арыспен» бірге «үш бәйтерек» деген тегеурінді теңеуге лайық құрдас, мұңдас тұлғалар Бейімбет Майлин, Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров. Жыры мен сыры үндес замандастардың тағдырлары да бір тектес, 1894 жылы бұ дүниеге келіп, 1938 жылы сасық саясаттың құрбаны болып о дүниеге кеткен. Жақсылық үшін жарысқан, жамандық үшін алысқан Ілиястай ізгі тұлғаның еліне жиған пайдасы мен парасаты мол. "Бұл дүние үшін қолында қой-серкештік хаты болса, о дүние үшін ауызында иманы болып, бес мезгіл намазы болса" деген ұстанымды берік ұстанған әкесінен алғаш әліпби танып, құранға түсіп, мұсылманшылығым ғана білім болып жарытпас деп оқуға ден қояды.Өз

ауылында жәдитше бастауыш мектебін бітіріп, Ташкентте екі жылдық мұғалімдік курстан өтіп, білім жолын Мәскеудегі журналистика институтында жалғастырады. Жалындап, жорғалап тұрған қаламы, тамылжып, құйқылжып құйын соғып тұрған тілі бар Ілияс «Тілші», «Еңбекші қазақ» газеттерінде жазбаларын жариялаған.

Ілияс Жансүгіровтың шығармашылығына келер болсам, шартараптың шапағатына бөленіп, қошеметтің құшағында тұр. Тәтті ой, өткір тілменен қалам тербеген. «Ұйықтап жатқан көңілді өлең түртер, қайғы, зарын, қуанышын жақсы тінтер» деп Ілиястың өзі айтпақшы, әрбір өлеңі оқырманға айрықша шабыт сыйлап, ұйқыда жатқан сананы сілкіндіріп аларлықтай. Поэзия, проза, драма саласында өнімді еңбектеніп, шоқтығы биік шығармалар дүниеге әкеліп, өзіндік қолтаңбасын қалдырған. «Қазақта қазына мол қазылмаған, қағазға қасиеті жазылмаған» деген ақынның да еленбей қалған еңбегі қаншама. Шығармаларының барлығы дерлік патриоттық сезімге тұнып тұр. Азаматтық лирика сарынында жазылған. «Әйел, еркек, жалпы жас, көтеріл көрін көзіңді аш» деп әрбір өлең жолдарында халқын өсіп өнуге, ілім білімге үгіттеп, «баршаларың бауыр жас, бастас бәрің бауырлас» деп ауызбіршілікке шақырған.

Ілияс Жансүгіровтың шығармашылығы қараңғы халық үшін аспандағы айдай, жарқыраған шамдай жарық дүние. Қырық төрт жылдық құс қанат ғұмырында қаншама туындылардың тұсауын кесіп үлгерді. Еңбектері: «Бір соқыр баланың арманы», «Жыбырлақ», «Қалпымыз», «Жаңылғаным», «Мұңды құс», «Қосылыс», «Игілік», «Ішім еріп», «Жанды сөз», «Талғамалар», «Замандасқа», «Бұбұлға», «Алдымда», «Жаз-құдаша», «Маңым», «Шым-шытырық», «Не күйде», «Арыным», «Бейсембек», «Болыс», «Ортақшыл партияға», «Анам тілі», «Жас бұлбұлдарға», «Жарлылар ұйымының жетісі», «Жетім», «Ағынды менің Ақсуым», «Жалпы жасқа», «Қазақы қорытынды», «Некешілдер», «Атадан да балаға ана жақын», «Тапанша», «Бұлт», «Жанартау», «Жастар ұраны», «Жазғы таң», «Жазғытұрым», «Жазғы шілде», «Егінші», «Күз», «Қыс», «Ақсабан», «Жауында», «Мезгіл суреттері», «Меніңше», «Жел», «Бөлек-салақ ойдан», «Жас жалшыға», «Тас», «Жайлау», «Көктемде», «Баспаханадағы қыр қазағы», «Кедей тойы», «Қойшы ойы», «Ұлы күн», «Май тойында», «Сапарда», «Жоқ», «Тұңғыш тоғысу», «Қосылыс», «Боранбай не ойлап жүр», «Ықшылбай», «Саудагер тамашасы», «Ит-ай», «Жарқынбай, Беркінбай», «Қырман», «Октябрь күні», «Орақ науқаны», «Ұлт отауын тіккендер», «Өк, көк өгіз», «Желді күн», «Бұлақ бойында», «Ойлану», «Саналы жастарға», «Көлге», «Біздің күз», «Ленин өлді», «Түн», «Ажырауда», «Лермонтов» және тағы да басқа шығармалары өте көп. Әрбір өлеңдерінде елінің, жерінің қамын жеп, ұлт мүддесін ұлықтаған. Ақын бір сөзінде «Менің қаламым, қайратым – социалистік дәуірдегі әдебиеттің қызметкері. Қолыма қалам алғаннан бері менің сүйіп жырлап келе жатқаным – елім, кең далам»[1, 25] деп айтқан. Сондай елінің елдігін, ерінің ерлігін оятататын өлеңі «Жалпы

жасқа» деп аталады. Әйел, еркек, жалпы жастың мықтылығын мығым, бірлігін бекем етіп, ұлттың ұйытқысы боларлық ұранды өлең.

«Баршаларың бауыр жас,
Бастас бәрің бауырлас.
Иықтасып теңеліп,
Қамдан, жатпа, қауымдас»[2, 40] – деп жұртты ауызбіршілікке шақырып, жұмылған жұдырықтай бірігіп еңбек етуге үндеген. Бүгінгі күнгі бірінен бірі безінген, өз бауырынан түңілген, өзегінен тепкен қатыгез қоғам жұрты үшін ес жиғызарлық есті өлең жолдары.

«Оян, ойлан, ұрандас!
Қатарлас, теңел, құрал жас!
Құлқыны жаман құзғындар
Құралсаңдар – тұра алмас!» [2, 40] деген өлең жолдары арқылы еңсені тіктеп, еңбек етіп тереземізді теңестіруге үндеген. Жиылсақ көппіз, жайылсақ жоқпыз демекші бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып, жүректегі үніміз бен көгімізде күніміз бір болса, бағындырар белесіміз, алар асуымыз шексіз болары сөзсіз. Кезінде қалмақ ала алмаған қамалымыздың, құлата алмаған жалауымыздың арқауы елдің алауыздығы емес, бірауыздылығы болған. Сол болаттай берік бірлігімізбен тірлігімізді жалғастырар болсақ, құлқыны жаман құзғұндардың құйтырқы қарекетінен өзімізді аман сақтаймыз. Тіпті жарасымдылығымызға көз жеткізіп, тістенгендер еліміз бен жерімізге көз тікпек түгіл тіл тигізе алмайды. Бұқар жырау айтпақшы «Бәріңіз бір енеден туғандай болыңыз: жат жанынан түңілсін, айнала алмай ат өлсін, айыра алмай жат өлсін».

«Оқы, орталас, ұйымдас!
Бірлік, бірлес, жиыл, жас!
Жиылатын күн жетті
Қайтып ұйқың қиылмас» [2, 40] – деп сөніп қалған сананы жандандырып, руханиятымызды жаңғыртып, ұйқыдағы қалың елдің қараңғылығына налып оянуға шақырады. Қазақтың құрдымға ұшырап, кері кетуі ұятсыз ұйқының құрбаны болғандығынан. Мәшhүр Жүсіп Көпеев «Кедейлік үш ағайынды болады: үлкені – кежірлік, ортаншысы – еріншектік, кенжесі – ұйқы» деп кедейлікке әкелетін кесапатты айтып кеткен. Өзіміз ұйқыда жатқанда өзгелер өседі, өнеді, өркениеті өрлейді. Елін дамытады, жерін гүлдендіреді, тағылымын түзейді. Ілияс Жансүгіровтың қараңғы қылатын қалың ұйқыға қару боларлық туындысы бар. Жасалу керек жағдайдың, істелу керек ізгі амалдың, орындалу керек армандар мен мақсаттардың жолын жапқан, жұртты жалмап алған ұйқыға налып, шыбын жаны шыр пыр болып «Ұйқыма» атты өлең жазған. Көкіректе сәуле, көңілде сенім қалдырмас ұйқыға:

«Бадалғыр, батқыр тас ұйқым
Теңіздің терең түбіне.
Көзді кер, жанды жарымдап
Тұншықтырдың түнімде.

Енді тағы иектеп,

Еліткің келеді күнімде»[2, 133] – деп шағымын жаудырған. Бүгінгі таңдағы түске дейін ұйықтап, кешке дейін есінеп жүрген еріншек ездерге ой саларлық саналы сөз. Ұйықтап жатқан халық – не құрып бітеді, не құл болып оянады! Ұйқыға құмарлық құрдымға жібереді. Бұл туралы «Меніңше» атты өлеңінде де ой қозғаған:

«Құмарлық жан жұмысы,

Соқса құйын кей кейде

Қалмайды ақыл әл менде,

Мендей шығар бар пенде»[2, 57]. Қу нәпсіге құл болмайық,ойланайық!

Ілиястың кез келген тақырыпта сөз қозғап, қалам тербеуіне тәнті боларлық адам аз емес. Соның бірі Мұхтар Әуезов: «Бізде Ілиястан асқан ақын әлі де жоқ десем, қазіргі ақындарымыздың ешқайсысы таласа қоймас!»[1, 27] – деп ойын білдірген. Расында да көркем сөзбен кесте тігіп, шебер бейне жасай білген дара да дана ақынның «сынға салған, шынға салған» шығармалары ақындық қабілетін абырой биігіне көтеріп тұр.

Ілияс Жансүгіров білім, ғылым, өнер, өлең тақырыптарында да ерекше тебіренген ақын. Білімге баулитын, өнерге асық, өлеңге ғашық қылатын өлеңдері: «Замандасқа», «Саналы жастарға», «Оқу», «Жанды сөз», «Қаламға», «Оқимын» және тағы басқалары.

«Қарайыңқы көңілді аппақ қылған бұл оқу,

Түк білмейтін мақауды тақ тақ қылған бұл оқу,

Тұтқасы деп тұрмыстың мектеп құрған бұл оқу,

Жаратқанның бірлігін сақтап тұрған бұл оқу,

Ынтымақтың тірлігін жақтап тұрған бұл оқу,

Адалдық пен анықты мақтап тұрған бұл оқу,

Күннен күнге молайып аттап тұрған бұл оқу,

Аспан да, жерге көрік боп ат боп тұрған бұл оқу,

Алысқа да тіл болып хат боп тұрған бұл оқу»[2, 26] – деп халықтың құралы, тіршіліктің тұтқасы болған оқудың қадір қасиетін суреттеген. Оқудың маңызы мен мәнін «Замандасқа» атты өлеңінде өрбіткен.

«Өнерге ұмтыл, өнерді біл замандас,

Қамдан, жатпа, заманыннан хабарлас.

Ынта салсаң, білім туын қолға алсаң,

Теңдік тиер ешкім күйе жаға алмас»[2, 12]. Бұл өлең жолдары білектегі күшіне емес, басыңдағы біліміне сенетін заманда ғылым жолында болу керектігін аңғартады. Өнер – ағып жатқан бұлақ, ілім – жанып тұрған шырақ. Осы екі құндылықты қатар ұстай білсең, отыңның мәңгі сөнбейтіні анық. Ең құрығанда артыңда атың менен затың қалары сөзсіз. Білген үстіне біле түссем деген құмарлық пен өз халқыма неғұрлым көбірек пайда келтірсем деген абзал арманның жетегінде жүрген Ілияс өлеңі ұрпақты қылжақбастыққа емес, оқу құмарлыққа, дарақылыққа емес даналыққа тәрбиелейді. Ыбырайдың балаларды оқытуға «қойға шапқан аш қасқырдай» кірісу керек деген ойын,

Ілияс «Шөлдеп тапқан судан басын ала алмас, Шөлдемеген суға басын сала алмас» деп айқындайды. Тоқ, шөлдемеген суға қанық адам, азықты қажет етпейтіні секілді, білімге де аш емес адам оқуға құштар болмайды. «Саналы жастарға» атты өлеңінде:

«Жас мұраты оқу, тәлім, талабы,
Таудай болсын оңалатын алабы,
Жас қанжары жүректегі жігері,
Өнер оқу жастың қару жарағы»[2, 90] – деп өнер, білім жастардың құнды құралы болып бағаланғандықтан, білімге аш болып, бесіктен тесікке дейін ізденісті тоқтатпау керек. Осы тұста, «Жаста сіңген, басқа сіңген тәлімің, Өзің өлмей сүйегіңнен қала алмас» деп ақын өте орынды айтқан. Оқығаның мен тоқығаның қасық қаның қалғанша өзіңмен бірге болады. Ілиястың орақ тілді, от ауызды, дүбірлі сөздің дүлдүлі екендігін өз замандасы Бейімбет те байқап, бей-жай қалдырмаған: «Ілиястай ақын бар жерде біздің өлең жазамыз дегеніміз астамшылық екен ғой. Қой өлеңді өз иесіне берейік, оны жазса, Ілияс жазсын» деп ақындығына бас изеген.

Ілияс ақын сонымен қатар ұлттық құндылықтарды да қалыс қалдырмаған. Нағыз қазақ – қазақ емес, нағыз қазақ домбыра демекші халқымыздың ұлттық аспабы «Домбыра» туралы да өлең жазған. Әнші менен күйшінің ішкі үнін сыртқа шығарған домбыраның қымбат қазынамыз екендігін:

«Домбыра, сенде мін бар ма?
Мінсіз болсаң – тіл бар ма?
Тіл жоқ деуге бола ма
Тілден анық үн барда?
Домбыраның, күші мол
Көмейінде күй барда!» [2, 162], деген әсем де әсерлі өлең жолдары арқылы жеткізген. «Тау суындай сылдыратып тәтті-тәтті күй төгетін, бота күйді боздатып, көктегі бұлтты ыдыратар, таудағы тұманды түретін, он саусақты құлындай құлдыратып, ойнақтата көргенін күй қылатын, екі желі, үш қазық, тоғыз ноқта ол – домбыра» деп ақын баға берген. Сонымен қатар домбыраның сүйемелдеуімен өтетін «Беташар» салтына арнаған поэмасы да бар. Нағыз қазақи салтты сақтаған, дәстүрін дәріптеген өлең өнері Ілиястың шығармашылығында шырқау шыңында тұр. Өз өлең төсегін тастап, ата - анасынан алыстап өзге үйдің табалдырығын аттаған келінге бата тілектен жаудырған, дұрысын көрсеткен, бұрысын жөндеген, ақыл толыстырар өлең.

«Келін, келін, келдің бе?
Керілмей сәлем бердің бе?
Құтты болсын босағаң,
Құт келін бол еліңе.
Құтты болсын қосағың,
Қосылыпсың теңіңе.
Құт - береке оралсын

Желегіңе, жеңіңе» [2, 94] – деп шаңырақтың шаттығы болуға үндеген. «Беташар» атты поэмасының сыртқы көрінісі жаңа түскен жас келінге арнап айтылған насихат болып көрінгенмен, ішкі мазмұныны әйел теңсіздігі туралы сыр шертіп жатыр. Қыздарымыздың күң болуы, жанның малға сатылуы, сүйгеніне қосыла алмауы, шалмен отау құруы байырғы заманнан келе жатқан зарымыз. Бұл мәселеге бас сұқпаған ақын кем де кем. Сұлтанмахмұттың «Қамар сұлуы», Бейімбеттің «Шұғасы», Мұхтардың «Ғазизасы», Жүсіпбектің «Ақбілегі», Спандиярдың «Ғайшасы» – бұл тағдырлас қыздардың өкінішті өмірі күллі қазақ қыздарының басында бар қайғы қасірет. Сол зарлы заман көрінісіндегі қазақ қыздарының талқан болған тағдырларын Ілияс та өз өлеңіне арқау еткен.

«Қырқылжың қырттар қыжап қып.
Қылмаң қаққан қыз аңдып.
Қыз көнбесе «жесір» деп,
Сарапқа салған лаң қып.
Бесіктен белің шықпастан
Қыруар малын матаған,
Құлқындыны құмар қып.
Баса айттырды бай тәбет,
Көп «сұңқарға» сыңар қып.
Қылаң сақал шандыр шал
Күйеу болды күркілдеп,
Жиіркеніп ең жылан қып»[2, 94] – деп ата сақалы аузына түскен ақсақал шалдар малының көптігін пайдаланып, он екі де бір гүлі ашылмаған, енді ғана бой жетіп келе жатқан жап жас қыздарға құмартып, қатындыққа алуына ашынған. «Бұлақ бойында» атты өлеңінде де Жамалдың жастайынан жетім боп, тағдырдың тауқыметін ерте татқан, теңсіздіктің құрбаны боп, қараңғы елде қаңғып қалғаны туралы жырлайды.

«Жетім Жамал тоқалдыққа сатылған,
Теперішті көрген күндес қатыннан.
Қойнына алып Қожағұл шал жататын,
Сабадай боп күнге көннен қатырған» [2, 87]. Бұл мәселе бүгінгі күнге дейін жалғасын тауып келеді. Ата - анасының аманатына қиянат қылып, көздеріндегі отын сөндіріп, қол көтеріп, әлімжеттік көрсететін ез еркектер қоғамда қаншама. Сүйгеніне сүрініп жете алмай, ақшаға алмастырылып, еңіреп етегі жасқа, жүрегі мұң мен шерге толып отырған бойжеткендеріміз қаншама. Әйел еншісіне күңдікті ғана берген жұрттар талай заман өтсе де әлі күнге дейін әуелгі құрылған қалпының маңайында отыр. Бір қолмен бесік тербетсе, бір қолымен әлемді тербеткен, ұлттың ұйытқысы болып отқан әйелдеріміз әлімжеттіктің құрсауында отыра берсе, құрып, құрдымға кетеріміз анық. Ендеше Мұхтар Әуезовтің «Қазақ мешел болып қалам демесең, тағылымыңды, бесігіңді түзе! Оны түзейін десең, әйелдің халін түзе!».

«Туғанда дүние есігін ашады өлең, өлеңмен жер қойнына кірер» денең деп Абай атамыз айтпақшы Ілиястың өмірдің әр кезеңдеріне байланысты өлеңдері жетерлік. Дәстүр бойынша сәби дүниеге келгенде аналары бесікке бөлеп, бесік жырын айта отырып тәтті ұйқыға жібереді. Бесік жырына бөленіп өскен баланың орны бөлек болады. Себебі, бесік жырының мәні мен мағынасы зор, тұла бойы даналыққа, өсиет өнегеге тұнып тұр. Ілиястың сол сарындағы «Бөбек бөлеу» атты өлеңі бар. Өлеңнің ойы – терең, өрнегі – өзгеше.

«Бөл – бөл бөбек, бөл бөбек.
Бөріден бөстек қи бөбек.
Ерінбей еңбек ететін,
Еліңе бол елгезек.
Бөгелмей білім, біл, бөбек.
Білмеген білім бекерсің,
Бет алдыңа кетерсің.
Елге есті ер керек.
Ер жет, есей ертерек» [2, 118] – деп бесіктен белі шықпаған бөбегіне тұлға болып қалыптасуға, өмірден өз орнын табуға, ер жетіп елге ерен еңбек етуге баулыған. Өлең сөзге ерекше ден қойған Ілияс шығармашылығында ән күйге арналған «Күй», «Күйші», «Әнші», «Бұлбұлға» «Құлагер» атты туындылары жарық көрген. Ән мен күйге көңілі ауып, өнерді ерекше құрметтей білген ақын «Өнер адамзаттың асыл мұрасы» деп баға берген.

Абай және Ілияс. Ілияс қазақтың бас ақыны Абай Құнанбайұлының ізін қуған, өлең өрнектері бір ақындар десем артық емес. Абайдың арынды өлеңдерінде көтерілген мәселе, көрікті де көркем көрініс, болмыс пен шындық, үн мен ұстаным, мін мен сын Ілияс өлеңдерінде де бой көрсетеді. Себебі Ілияс ақын Абайдың шығармашылығын бозбала шағынан жанына жақын етіп өскендігінен деп пайымдаймын. Ол өзінің өмірбаянында: «Абай артық әсер етті. Ойым ояна бастады, қайта - қайта тоймай оқи беретін болдым. Өзімде бүртүрлі сергектік, сілкініс, жүрегімде жаңалық сездім. Жазуға талабым оянды. Келсе де, келмесе де шұқылап өмірді өлең қыла бастадым» деген екен. Шалқыған шабыт пен қажырлы қайрат, өлең сөзге деген құштарлық пен құмарлық сыйлаған Абай шығармашылығы Ілияс әлеміне айрықша әсер еткен. Торқалы топыр тойында, топ бас қосқан ойында, топ жиынды дулатқан екі ақынның сарын сабақтастығын, ішкі үндерінің үйлесімділігін өлеңдерін салыстыру арқылы көз жеткізейік. Мысалы, Абайдың «Өлсе өлер табиғат, адам өлмес» атты өлеңімен Ілиястың «Жанды сөз» өлеңі өте ұқсас. Абай:

«Ұйықтап жатқан жүректі ән оятар,
Үннің тәтті оралған мәні оятар.
Кейі зауық, кейі мұң, дертін қозғап,
Жас балаша көңілді жақсы уатар» – деп жырласа, Ілияс:
«Ұйықтап жатқан көңілді өлең түртер,
Қайғы, зарын, қуанышын жақсы түртер.
Жүрегімнің айнасын шаң басқанда,

Орамалым осы өлең бетін сүртер» [2, 10] – деп шырқаған. Өлең өрнектерінің осыншама тұлғалас, тектес келуі ақынның хәкім Абаймен рухани үндес келуінен деп білемін. Екі ақын да бұл туындылары арқылы сөз патшасы, сөз сарасы өлеңнің құдыретін жеткізеді.

Абай жылқының қасиеті, бітімі туралы:

«Шоқпардай кекілі бар, қамыс құлақ,

Қой мойынды, қоян жақ, бөкен қабақ.

Ауыз омыртқа шығыңқы, майда жалды,

Ой желке, үңірейген бөкен сағақ» деп сипат берсе, Ілияс түлік төресінің түр түсін образдауда, Абай берген бейнені жандандырып, дамыта түскен:

«Тәует бас, қамыс құлақ, қуарған жақ,

Құлан жал, бұлан мойын, қой жұтқыншақ.

Қоянжон, жазық жая, жауырынды,

Құс топшы, қос шынтағы қалқыңқырақ». Осылайша, «Құлагер» поэмасындағы аттың сынын суреттеген. Ақындардың осындай ішкі ұқсатықтарымен қатар, сыртқы ұқсастықтары да бар. Тақырыптық, формалық, құрылымдық жағынан ұқсас өлеңдері де біршама. Мысалы екеуінде де «Жаз», «Күз», «Қыс», «Жазғытұрым» деген жыл мезгілдеріне арналған өлеңдері бар. Әрине барлық тұсынан ұқсас, қолтаңбалары бірдей деп айту қате пікір, себебі әр ақынның өзіндік ішкі иірімі, көзқарасы болады. Алаштың ақ батасына бөленген ақындарымыздың өлеңі көпке үлгі. Шығармашылығынан нәр алып, сусындауға тұрарлық, тағзым етерлік сөз сүлейлері.

Қорыта айтқанда, Ілияс Жансүгіровтың шығармашылығы шаң баспауы керек дегім келеді. Еліне деген сүйіспеншілік сезімі өлең боп өрілген ақын шығармашылығы талай сүрінген, бүлінген тағдырларға теңіздей терең тағылым тарту етеді. Тек ерінбей оқып көрсеңіз. Қара сөздің қас шебері атанған арынды азаматтың өлең сөзіне әрбір адам баласы қанып өсуі керек. Сол кезде қазақта ой түзеп, бой түзейтін бозбалалар мен бойжеткендер қалыптасады. Небәрі, 44-ақ жылдық қамшының сабындай қысқа ғұмырында 40 кітап шығарып, қаншама құнды қазына қалдырғанына қайран қаламын. «Отызында орда бұзып, қырығында қамал алған», деген теңеу Ілияс ақынға арналғандай. Ілияс өлеңінің іргетасын құлатпайық!

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қ. Б. Сарбасова. Ілиястану орталығының көкжиегі. – Алматы, 2019. – 225.
2. І.Жансүгіров. Құлагер. – Алматы, 2003. – 356.
3. І. Жансүгіров. Жастарға. Өлеңдер жинағы. – Алматы, 1959. – 60.

ӘОЖ 17.71.0

Зейнолла Сәнік шығармашылығындағы тарихи шындық

Тоқанова Аружан, Бахитжанов Ерасыл

М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: **Кокбас Жазира Кокбасқызы**

Аңдатпа: Мақала қиыр шығыс елінде дүниеге келіп, қазақтың төл әдебиетіне зор үлесін қосқан майталман тұлға - Зейнолла Сәнік Мүбәрәкұлының шығармашылығына негізделген. Шет мемлекетте жүрсе де, елінің бір пайдасына жарау үшін көптеген еңбегін соңына қалдырған Зейнолла Сәніктің шығармашылығының мән-мағынасы тереңде жатыр. Мақалада аталмыш ақынның тарихи шындыққа негізделіп жазылған шығармаларының өзектілігі мен өміршеңдігі қарастырылған. Тарихын білмеген ел жаман демекші, қазақ халқының тарихы толыққанды зерттелмегені, біз білмейтін құпиялардың бар екендігі мәлім. Тарих сахнасының барлық көрінісін толық көру үшін, тарихымызға қатысы бар әр шығарманы зерттеген жөн. Тарихымызды зерттеп, күрделі тақырыпқа қалам тартқан Зейнолла Сәніктің шығармалары қазақ тарихы үшін теңдесі жоқ алтын қазына.

Кілт сөздер: тарих, шығармашылық, шындық, еңбек, ізденіс, Тұғырыл хан, қазақ, Қабанбай.

Аннотация: Статья основана на творчестве - Зейноллы Саныка Мубаракулы, который родился в стране Дальнего Востока и внес большой вклад в казахскую литературу. В конце концов, Зейнолла, который, несмотря на то, что он был в иностранном государстве, оставил много работы, чтобы принести пользу своей стране, глубоко укоренился в творчестве. В статье рассматривается актуальность и жизнеспособность произведений данного писателя, основанных на исторической действительности. Как известно, история казахского народа не изучена в полной мере, есть секреты, которые мы не знаем. Чтобы в полной мере увидеть всю картину исторической сцены, стоит изучить каждое произведение, имеющее отношение к нашей истории. Произведения ЗейноллыСаник, исследующие нашу историю и погруженные в сложную тему, являются непревзойденным золотым сокровищем для казахской истории.

Ключевые слова: история, творчество, реальность, труд, поиск, Тұғыл хан, қазақ, Кабанбай.

Annotation: The article is based on the work of Zeynolla Sanyk Mubarakuly, who was born in the country of the Far East and made a great contribution to Kazakh literature. After all, Zeynolla, who, despite being in a foreign country, left a lot of work to benefit his country, is deeply rooted in creativity. The article examines the relevance and viability of the works of this writer based on historical reality. As you know, the history of the Kazakh people has not been fully studied, there are secrets that we do not know. To fully see the whole picture of the historical scene, it is worth studying every work related to our history. ZeynollySanik's works, exploring our history and immersed in a complex topic, are an unsurpassed golden treasure for Kazakh history.

Keywords: history, creativity, reality, work, search, Tugyryl Khan, Kazakh, Kabanbai.

Қытай Халық Республикасының Шағантоғай атты ауданында дүниеге келген фольклоршы, зерттеуші, баспагер, жазушы Зейнолла Мүбәрәкұлы Сәнік қазақ халқының әдебиеті мен тарихы үшін зор үлесін қосты. Шет мемлекетте туып өссе де, бар ғұмырын туған еліне арнаған жазушыны қазіргі таңда бірі біліп, бірі білмегені өкінішті. Зейнолла Сәнік Қытай Республикасында дүниеге келіп, орта білімді тәмәмдәп, баспагер, жазушы сынды қызметтерді атқарған. Білім алу барысында туған елінің әдебиеті мен тарихына қызығушылық танытып, шет мемлекетте жүрген қандас бауырларымызға өз тілімізде ертегі жазып, атақты ақындарымыздың өлеңін басып шығарып, халқын қолдан келгенше туған елінің дәстүрі мен табиғатынан сусындатқан. Жазушы

шығармаларының көбі тарихи тақырыптарға бағытталған. Тарихи тақырыптарға шығарма жазу үшін алдымен көптеген ізденістер қажет. Зейнолла Сәнік әр тарихи шығармасын жазбай тұрып 1-2 жыл ізденіп, кейін ғана қалам тартқан деген де деректер аз емес. Сондай шығармаларының бірі «Тұғырыл хан» тарихи эссесі. Небәрі 100 беттік көлемді қамтитын шығармада қаншама тарихи тың деректер мен қызықты фактілер бар. Мысалы эсссенің басында Тұғырыл хан жайлы деректің жыр, аңыз ретінде таралуы, ол аңыздың басы Әсет Найманбайұлы жырлаған «Сәлиха-Сәлмен» жырынан бастау алатындығы, жырда Кетбұға, Көкше әулие сынды кейіпкерлердің болуы бір-бірімен байланысты. Сәлиха мен Сәлмен атты қос ғашықтың қосыла алмауы, фольклорымыздағы Еңлік пен Кебекті еске түсіреді, ал Сәлменнің жалғыз қалғанда астындағы атын алып қойған Мұңлық ата, кейіннен тұлпар оның ұлы Көкше әулие арқылы болшақ құдыретті хан Темучинге табысталатыны қызықты дерек болып табылады. Автор өз еңбегінде мұндай шиеленісті қолдануы, тарихтың шындығын ашып көрсеткісі келгендігінен. Бірден бірнеше деректерді өзара байланыстырып, тарихи эссе жаза салу мүмкін емес, сол себепті де Зейнолла Сәніктің қалам тартқан әр тарихи шығармасы құнды дерек болып табылады. Тарих беттерін ашып қарасақ, алып императорлар Шыңғысхан, Ақсақ Темір т.б көзге үйреншікті адамдардың аты аталады. Алайда сол 9 жасында әкесінен айрылған Темучиннің алып императорға айналуына үлкен септігін тигізген, 1130-1204 жылдар аралығында өмір сүрген Тұғырыл «Оң» хан жайлы деректер осы уақытқа дейін нақты жинастырылмады. Шыңғысханның әкесі Есүкей баһадүрмен Тұғырыл ханды бір уақытта өмір кешкендігін айқындаудың өзі көптеген ізденістерді талап еткен. *«Жузшы Әлкей Марғұланның «Ежелгі жыр – аңыздары зерттеуіне, орта ғасырда өмір сүрген Рашид-әд-Диннің 1247-1318 деректеріне, «Монғолдың құпия шежіресі» мен «Көкжал» романына, Сәкен Сейфулиннің «Ескілікті дін салтынан туған өлең жырлар, тақпақтар», Әуелбек Қоңыратбаевтың «Оғыз-қыпшақ ұлысы және шамандық мәдениеті» деген еңбектеріне сүйене отырып ой қорытады. Бұл – қаламгердің тарихты зерттеуге ден қойған зерттеушілік қырын аша түсетін тұстары.»* [1, 137] Бір тарихи тақырыпқа қалам тарту үшін, қаншама еңбектерді іздестіріп қарастырғаны, әр деректің шындыққа жанасатындығының дәлелі. Жазушының аталмыш тарихи эссесінің басты құндылығы туған елінің мерейін асқақтату болып табылады. Тұғырыл хан Керей елінің ханы, яғни біздің түпкі ата-тегіміз. Шыңғысханның бәйбішесі Бөрте сұлу Қоңырат елінің қызы. Шыңғысханның анасы Ұлан ханымның да қоңырат елінен екендігі мәлім. Мұндай деректердің қорытындысы Шыңғысханның таза моңғол емес, түркі тектес екендігінде. Сол заманда Тұғырыл ханның аяққа тұруына Есүгей баһадүр көмектессе, 9 жасынан 13 жасына дейін нағашы жұртында ширыға ер жеткен Темучинге Тұғырыл хан көмектесіп, анда әкесі мен баласы болып, ант су ішеді. Тұғырыл бұл уақытта Керейіт елінің патшасы, анда баласының көзқарасынан секем алып, атақ пен даңқты қайтарып, аяққа тік тұруына көмегін аямайды. Бұл тұста да арғы ата-бабаларымыздың риясыз көңілі мен мәрттігіне

куә боламыз. Патшалықтың пірі атанған Мұңлық атаның ханға ескерту айтуы, нақтырақ Шыңғысханның қауіпті екендігінен патшаны хабардар етсе де, Тұғырыл хан Шыңғысхан үшін қолынан келген көмекті аямайды. Тарихи деректерге сүйене келе Бөрте сұлуды жаулары тұтқындағанда, Тұғырыл хан көмегімен қалыңдығын қайтарған Шыңғысханның сүйікті ұлы Жошының да тарихы ашылады. Эссеге сүйенсек елден тұтқын болып кетіп, қайта оралған Бөрте сұлудың аяғы ауырлап, жолда бала босанады. Бұл дерек Жошы ханның әкесі Шыңғысхан еместігін дәлелдейді. Бұл тақырып Мұхтар Шахановтың «Отырар» поэмасында да қозғалып, ханның ұлдары Жошыға «шөпжелкен» деп қарауымен дәлелденеді. Тарихи эсседе Шыңғысханның өте айлакер, жауыз, баспайдасын бірінші орынға қоя білетін саясаткер екендігін кеңінен түсіне аламыз. Жауларына деген қаталдығы, өзіне адал серіктерінің қадірін білу сынды тақырыптар ықшамды көтерілген. Шығармада Шыңғысханның әскербасылары, жанында жүретін сенімді, өзіне адал серіктері жайлы тың деректер қамтылған. Ханның ажырамас серігі Мұқалының жалайыр тайпасынан екендігі, Джигу-гурген атты күйеу баласы қоңырат тайпасынан, мыңдаған әскерін басқара білген. Мұндай деректердің өзі қазақ тарихы үшін таптырмас олжа болып табылады. Шығармада кездесетін Кетбұға, Көкше әуле, Есей бұқа сынды жыраулардың кездесетіндігі еліміздің тарихымен ұштасып жатқандығының дәлелі.

Шығармада сонымен қатар қазақ халқының күні бүгінге дейін жеткен салт-дәстүрлері де кездеседі. Мысалы ер жігіттің үш жұртының бар екендігі, және оны құрметтеп, сыйлағаны. Шыңғысханның тоғыз жасында жетім қалып, нағашы жұртын паналауы, нағашы жұртында шымыр болып тәрбиеленіп, ілім алуы, қазақ халқының нағашы жұртты сыйлауының дәлелі. Автор Темучиннің нағашы жұртында Тай шешеннің өзінен тәлім-тәрбие алып, сол қоңырат елінің әр өнерімен, машығына үйренгендігі, ат өнерін жоғары деңгейде үйренгендігі болашақ ханның қалыптасуына нағашы жұртының да қосқан үлесін зор етіп көрсеткісі келгендіктен. Алайда эссенің тарихи шындыққа орай жазылғандығына үңілсек, көптеген деректердің растығы дәлелденеді. Зейнолла Сәніктің бұл туындысы еліміздің тарихи шындығына ғана емес, сонымен қатар салт-дәстүріне де көп септігін тигізбек. Қазақ қоғамында әйел затының орны әр ғасырда, әр бөлек тарих болып жазылғаны мәлім. Қыз Жібектен бастап, Зере әже, Ұлжан, Ұлпан, Айша, Жамал, Ақбілек т.б аруларымыздың тағдыры барлығымызға мәлім. Осы секілді әйел затының мықтылығын, көрегендігін, даналығын аталмыш шығармадан да көре аламыз. Ұлан ханым бір түннің ішінде көзге түрткі болып шыға келуі, бар билік пен молшылықтан айрылып, бір өзі балаларымен елге оралуы, ұлы ханды тәрбиелеуі, билігіне даналық білдіріп, ағайын арасындағы алауыздықты болдырмау үшін айтқан сөздері, әйел затының мықтылығын, қайсарлығын, қолынан көптеген іс келетіндігінің дәлелі. Осы тұста Бөрте сұлудың отыз адаммен ұзатылып келіп, жалғыз үйлі болашақ император Темучиннің бір ақ күнде бір ауыл болуы, Тай шешеннің күйеу баласы болып, біраз абыройға кенелгендігі қазақ халқының «Қатын алма,

қайын ал» деген мақалының дәлеліндей. Зйнолла Сәніктің «Тұғырыл хан» тарихи эссесінің тамыры тереңге кеткен. Эссенің өзіне тән стильдік ерекшелігі, шынайы деректері, қызықты мәліметтері және тілге жеңілдігі бар.

Зейнолла Сәнікұлының алғаш қалам тартқан, шоқтығы биік шығармаларының бірі «Хан батыр - Қабанбай» атты еңбегі. Жазушы бұл еңбекке Бейсенғали Садықанның ұсынысымен қарастырып, зерттеп, қалам тартты. Деректерге сүйенсек 1985 жылы Шыңжан баспасында қызмет атқаратын Зейнолла Сәнікке Бейсенғали Садықаннан хат келеді. Хатында Бесенғали Садықанның Қабанбай жайлы жинаған аз-маз еңбегі мен зерттеу деректері жайлы айтылған. *«Менің бұл жөнінде сонау 30-40 жылдарда-ақ жинастырғаным бар еді. Оны Кәрібай және Маусымбай деген ақындар Көктұма сиязында Сүлейменнен алған екен »* [2, 113] Хаттағы Сүлеймен атты кісі, Қабанбай батырдың ұлы, өз заманында би, шешен болған адам. Сүлеймен әкесі жайлы деректерді таратып, қағазға түсіріп, олардың жоғалып кетпеуіне аса көңіл бөлген деседі. Зейнолла Сәнікұлы өзіне келген хаттан кейін көптеген деректерді ескере отырып, көп ізденіп, зерттеу жұмысын жүргізеді. Тарихи дерекке сүйенсек, Зейнолла Сәнікұлы 1989 жылы Қазақстанға келіп, Ақсуаттан Аягөзге дейінгі елді аралап, батыр жайлы ауыздан-ауызға тараған еңбектерді жинастырып, туған елі мен руын іздестіріп, артынан қалған ұрпақтарымен де жүздесіп, мәлімет жинаған екен. Кітапта «Ақсуаттан Аягөзге дейін» деген бөлімінде жазушының тың деектері көрсетіледі. Қабанбай батырдың Ерасыл болып, ең алғаш танымал болған сәтінен бастап, алып қолбасшыға айналып, өмірінің соңына дейін істеген игі істері жайлы ықшамды деректер бар. Бала Ерасыл ағасының кегін аламын деп, жоңғардың жасағына тайсалмай барып, ол жерде ағасын өлтірген Өржежылғырды бауыздап, өз еліне ренжіп, әпкесі мен жездесінің елінде жүрген кезеңінен хас батыр Дарабозға дейінгі батырдың жүрген жолын көркем жаза білген. Еңбекте Ерасыл, Ізбасар, Қабанбай, Дарабоз секілді батырдың есімдері кездеседі. Тарихи эссенің атауының өзі ерекше тақырыпта берілген. «Хан батыр – Қабанбай» - деп батырды ханға теңеуінің өзініңде бір мәні бар. Өз елі үшін жанын аямай бар ғұмырын аттың үстінде өткізген батырдың, аталмыш еңбекте тек қана соғыс өнері ғана емес, сонымен қатар адамгершілігі мол, ашуына емес, ақылына ерік беретін, арын тындайтын азамат болғандығынанда сыр шертеді. Батырдың портретін жасау барысында, бойында ерік-жігері мен күш-қайраты қаншалық басым болса, ақылы мен даналығы да қалыс қалмайтындығын жазушы керемет деңгейде суреттеген. Тарихи деректерде Қабанбай батырдың жақсы қасиеттерінің дәлелі болатындай көптеген жазбалар кездеседі. Соның бірі «Шорға» соғысы. *«Ал Шорға соғысында қалың нуға тығылған жоңғарлардың жасырынған жерін білген қазақ қолы, олар тығылған тоғайға өрт жібереді. Түтінге шыдамай, жау адамдары күйікке шалдығып, сыртқа шығады. Әскердің мұндай қаталдығына Қабанбай батыр ренжиді»* [3, 145] Көрсетілген дерек жырға қосылып, келесідей суреттеледі.

«Батырға мәлімдеді болған жайды,

Болар іс болғаннан соң қорғанбайды.
Кейіді басын шайқап, естіген соң,
Қалайша батыр сабаз толғанбайды.
Сондағы Қабекеңнің сөзі мынау:
Мұнан соң өрт қоюға жол болмайды.
Жауды алу, қарсыласқан ердің ісі,
Қырылу қарапайым елдің ісі.
Тұқымы жау болса да құрымасын,
Өртелмей тоқтатылсын ендігісі.
Жау қашса, бұқараға тиіспеңдер,
Бейғам боп тыныштасын елдің іші», -

дейді. [2, 145] Өлең жолдары Қабанбай батырдың соғыс өнеріндегі асқан шеберлігінен бөлек, батырдың бойындағы даналық қасиетін танытып тұр. Батыр жау болса да, адамды, елді ойлап, жүрегі ауырады. Батырды хандық дәрежесіне дейін көтерген осы мәрттігі болар. Тарихи деректерде Абылай ханның өзі Дарабозым деп серігі еткен батырды халықтан бастап, ханға дейін құрметтеген. Егер батырдың бойында билікке деген құмарту болса, өзге қазақ сұлтандары секілді, біраз халықты артынан ертіп, өзін хан жариялауға болар еді. Алайда сол қазақты қазақ сатқан заманда, батыр елінің бірлігі мен бүтіндігі үшін бар өмірін арнады. Абылай ханның ажырамас серігі болып, ханның кейбір шешіміне батыл пікір айтып, риясыз көңілмен қазақ тарихында елеулі еңбегі бар дәнекер тұлғаға айналған Қабанбай батыр жайлы жазылған еңбектің, қазақ тарихы үшін орны биікте болуы тиіс. Тарихи эсседе сонымен қатар Абылай ханның ақылшысы болған Бұқар жыраудан бастап, Ақтамберді, Тәтіқара, Үмбетей сынды ақын-жыраулар және олардың толғаулары кездеседі. Әдебиет пен тарихтың үндестігіне тағы бір дәлел болмақ. Шығарманың тарихи құндылығынан бөлек, қазақ этнографиясы мен фольклорына тікелей қатысты. Аузы дуалы би-шешендердің айтқан нәрлі толғауы болашақ ұрпаққа жетуі тиіс. Сол себепті Зейнолла Сәнікұлының аталмыш шығармасы шоқтығы биік туындылардың бірі болып саналады. Зейнолла Сәнікұлының ұлтына деген махаббатының арқасында, Қытай еліндегі қандас бауырларымыз туған халқының төл әдебиетімен танысып, салт-дәстүр мен әдет-ғұрпымызды біліп өсуде. «Хан Батыр-Қабанбай» тарихи эссесі Қытай елінде «Қабанбай батыр» деген атпен 1986 жылы басылып шықты. Еңбекте Бейсенғали Садықанның есімін көрсетуі жазушының адамгершілігінің нышаны. Кейінірек аталмыш тақырыпқа Қ. Жұмаділов «Дарабоз» романын арнады. Екі еңбектің де қазақ халқы мен тарихы үшін орны бөлек. Өткен ғасырларымызда Қабанбай сында батырларымыздың көп болғандығы ақиқат. Келер ұрпаққа көненің көзі болып жеткен деректерді жеткізу бізге міндет деп білемін. Тарихын біліп, шыққан тегін білген азамат өмірден өз жолын қиындықсыз табары сөзсіз. Өлі риза болмай, тірі байымас демекші ата-бабаларымызды құрметтеп, дәріптеп, біздің сүріп жатқан өміріміз үшін жан пида еткендігін естен шығармағанымыз абзал. Бүгінгі күннің өзінде қазақ тарихы бұрмаланып, көптеген деректеріміздің орны

ойсырап тұруда. Қолымызда бар, бізге келіп жеткен еңбектерді жинастырып, басып шығарып, жеке кітап болып жарық көрген кітаптардың авторлары құрметке лайық. Зейнолла Сәнікұлы өзі қарастырып, зерттеп, тарихи деректерге қалам тартқаны үшін шет мелекетте жүрсе де қыспаққа ұшырап, біраз қиыншылық көрген тұлға. Сонда да қайсар мінезінің арқасында қазіргі таңда Зейнолла Сәніктің тарихи еңбектері бірнеше жыл жинастырылып, зерттеліп, бірақ жазылымға түсті деп жақындары да кейбір сұхбатын да ағынан жарылды. Осыншама еліміз үішін сіңірілген еңбекті біз қалайша көзден таса қыламыз. Қазақ елі әрқашанда өз майталмадарымен мақтанып, оларды құрметтеуі керек. Зейнолла Сәніктің әр шығармасының айтар мәні мен өзіне тиесілі тың дерегі, тарихы шындығы бар. Әр көркем туындысының қазақ этнографиясы үшін алып келер пайдасы көп. Дәнекер тұлға Зейнолла Мүбәрәкұлы Сәніктің жазған еңбектерін мектеп программасында оқыту арқылы көптеген болашақ еліміздің азаматтырына білім бере аламыз. Болашақ жастардың қолында, жастардың дұрыс тәрбиесі әрине біздің қолымызда.

Тарих әр адамның санасында болуы тиіс. Тарихын білмеген адамның болашағы қараң деп бекер айтылмаған. Қазақ елінің тарихы толық қанды зерттелмегені ақиқат. Тарихымыздың қай дәуірін алып қарасақ та, толықтыратын жері өте көп. Тарихи шығармаларымыз да қолмен санарлықтай. Себебі тарих өте күрделі құбылыс. Бір сөзіннен жаңылыссаң бар тарихтың өзгеріп кетуі мүмкін. Сол себепті де қазақ тарихы жайлы шығармаларға ержүрек ақын, жазушыларымыз ғана қалам тартқан. Одан бөлек көптеген тарихымыз жайлы мәлімметер Мәскеу және басқа да мемлекеттер архивінде шаң басып тұр. Ұлтшыл деген айып тағылмас үшін көптеген тарихқа белгілі адамдардың есімдерін бүркеніш атпен жазуға мәжбүр болған жазушыларымыздың қалам тартқан шығармаларының көбі жойылып кеткен. Дәл осылай қазақ тарихына қалам тартқан Зейнолла Сәнік Мүбәрәкұлының шығармашылығы, тарихымыздан үлкен орын алуы тиіс. Зейнолла Сәнік Қытай республикасында дүниеге келсе де, туған тілі мен тарихын қалтқысыз зерттеп, еңбектенген фольклоршы, жазушы, ақын әрі тарихшы. Зейнолла Сәнік тарихи эсселер мен шығармаларға бірнеше рет қалам тартқан кемеңгер жазушы.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Орда Г. Зейнолла Сәнік шығармашылығындағы көркемдік ізденістер: *Монография*. – Алматы: «Arshyn» баспасы, 2023.-184б
2. Сәнік З. Көптомдық шығармалар жинағы. 4-том. – Алматы: Ан Арыс, 2017.
3. Мәмбетов Ж. Зейнолла Сәніктің шығармашылық мұрасы: монография/ Ж. Мәмбетов. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 267 б.

УДК 372.882

ПРИЁМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ В СТАРШИХ КЛАССАХ

Колясина Анна Геннадьевна
anna.kolyasina.82@mail.ru
Старший преподаватель СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Зарецкая Ирина Юрьевна
irina-zaretskaya2002@mail.ru
Студентка группы РЛ-20 СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Қапас Дайана Ерболқызы
dayanakapas@gmail.com
Студентка группы РЛ-20 СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Мандрыгин Станислав Александрович
stasikhardliner@mail.ru
Студент группы РЛ-20,СКУ им.М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Авторы статьи поднимают злободневную проблему современного образования: читательскую грамотность школьников, которая направлена на умение осмысленно понимать, оценивать и использовать тексты в различных контекстах. В публикации затрагивается проблема информатизации общества, а именно доступность информации, но не её качество и достоверность. Научная статья посвящена исследованию приемов, формирующих читательскую грамотность на уроках литературы в старших классах. Авторами особое внимание уделяется аспектам формирования читательской грамотности у обучающихся на уроках литературы: эмоционального отклика на литературу, мотивации к чтению произведений педагогами, которые обусловлены психологическим, возрастными, социальными и индивидуальными особенностями школьников. В статье публикуется исследование апробации на педагогической практике различных приемов на уроках литературы в современной школе.

Ключевые слова: читательская грамотность, приемы, уроки литературы, аспект, понимание, чтение, интерес.

Аңдатпа: Мақала авторлары заманауи білім берудің өзекті мәселесін көтереді: оқушылардың оқу сауаттылығы, ол мәтіндерді әртүрлі контексте мағыналы түсінуге, бағалауға және қолдануға бағытталған. Басылымда қоғамды ақпараттандыру проблемасы, атап айтқанда ақпараттың қолжетімділігі, бірақ оның сапасы мен сенімділігі қозғалады. Ғылыми мақала орта мектептегі әдебиет сабақтарында оқу сауаттылығын қалыптастыратын әдістерді зерттеуге арналған. Авторлар әдебиет сабақтарында оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру аспектілеріне ерекше назар аударады: әдебиетке эмоционалды жауап, оқушылардың психологиялық, жасына, әлеуметтік және жеке ерекшеліктеріне байланысты мұғалімдердің шығармаларды оқуға деген ынтасы. Мақалада қазіргі мектептегі әдебиет сабақтарында әртүрлі әдістердің педагогикалық практикасында апробацияны зерттеу

жарияланады.
Кілт сөздер: оқу сауаттылығы, әдістері, әдебиет сабақтары, аспектісі, түсінуі, оқуы, қызығушылығы.

Abstract: The authors of the article raise a topical issue of modern education: the reading literacy of schoolchildren, which is aimed at the ability to meaningfully understand, evaluate and use texts in various contexts. The publication addresses the problem of informatization of society, namely the availability of information, but not its quality and reliability. The scientific article is devoted to the study of techniques that form reader literacy in literature lessons in high school. The authors pay special attention to the aspects of the formation of reading literacy among students in literature lessons: emotional response to literature, motivation to read works by teachers, which are conditioned by the psychological, age, social and individual characteristics of schoolchildren.
The article publishes a study of the approbation in pedagogical practice of various techniques in literature lessons in a modern school.
Keywords: reading literacy, techniques, literature lessons, aspect, understanding, reading, interest.

Читательская грамотность – это ключевой элемент образования и культуры, поэтому ее формирование в старших классах имеет большое значение, как для индивида, так и для общества в целом.

В контексте информационной обстановки современного мира количество доступной информации стало огромным, однако важно отметить, что не вся она качественна и достоверна. Человек, обладающий читательской грамотностью, способен критически оценивать информацию, выделять главное, искать источники и проверять факты. Способность анализировать текст, выявлять его тему, основные идеи, характеры персонажей и многие другие аспекты играет важную роль в формировании образованного человека. Критически мыслящие граждане способны принимать обоснованные решения, а это важно не только в учебе, но и в жизни в целом. Читательская грамотность напрямую влияет на уровень образования и культуры общества. Человек, способный понимать и анализировать литературные произведения, более грамотно и богато выражает свои мысли и чувства, обогащает свой словарный запас и развивает эмоциональный интеллект. Также важно отметить, что читательская грамотность оказывает положительное влияние на учебные достижения учащихся. Современная школа сталкивается с такими вызовами, как увлекательные компьютерные игры и социальные сети, которые могут отвлекать внимание учащихся от чтения литературы. Поэтому важно разработать приёмы, которые помогут сделать процесс чтения интересным и привлекательным.

Теоретические основы грамотности изучения русской литературы в старших классах обширны и многогранны. Они охватывают различные аспекты, начиная с понятия читательской грамотности, и распространяются на методы преподавания, анализ литературных произведений, и способы вовлечения учащихся в активный диалог с текстом. Читательская грамотность — это способность не просто читать и понимать текст, но и анализировать его,

критически относиться к прочитанной информации, находить в тексте глубинные смыслы и связи, а также применять полученные знания и навыки в жизни [1]. Изучение русской литературы в старших классах предполагает не только знакомство учащихся с классическими произведениями, но и развитие их читательской компетенции. Это включает в себя умение анализировать литературные тексты, выявлять в них художественные особенности, темы и идеи, умение сопоставлять разные произведения, а также понимание исторического и культурного контекста, в котором эти произведения были созданы [2, с 32-45].

Важным аспектом является также развитие эмоционального отклика на литературу. Чтение не должно оставаться лишь интеллектуальным упражнением, оно должно вызывать эмоциональные переживания, способствовать развитию эмпатии и понимания чужих чувств и мыслей. Через процесс идентификации с персонажами и погружения в атмосферу произведения учащиеся учатся понимать и разделять чувства и переживания других людей, что способствует их социальному и эмоциональному развитию. Это помогает лучше понимать не только литературных персонажей, но и реальных людей, их мотивы и поступки.

Читательская грамотность включает в себя умение интерпретировать, рефлектировать и оценивать тексты, понимать и использовать их в различных контекстах. Это также означает способность критически подходить к прочитанному материалу, задавать вопросы и выражать собственные мнения на основе аргументов из текста. В контексте русской литературы это означает глубокое понимание как классических, так и современных произведений, умение улавливать нюансы языка, стиля, символики и культурных ссылок.В старших классах акцент делается на формирование у учащихся способности к самостоятельному анализу литературных произведений, пониманию их эстетической и идеологической составляющей. Учащиеся должны научиться видеть литературу в контексте эпохи, улавливать изменения в литературных течениях, а также различать и интерпретировать литературные приемы и фигуры [3, с. 78-91].

Эффективное преподавание литературы требует от учителя не только глубоких знаний, но и умения заинтересовать, вдохновить учащихся на самостоятельные исследования и размышления, что в свою очередь способствует формированию у молодого поколения культуры чтения и уважения к литературному наследию. Формирование читательской грамотности в старших классах имеет ряд особенностей, обусловленных возрастными, психологическими и социальными характеристиками учащихся. В этот период ученики уже обладают базовыми навыками чтения и понимания текста, но перед ними стоит задача развития критического мышления, умения анализировать информацию, выделять главное, строить логические цепочки и формулировать собственные мысли и выводы. Важным аспектом является мотивация к чтению. В старших классах интерес к чтению может снижаться

под влиянием различных факторов, включая возросшую нагрузку по другим предметам, внешние раздражители, такие как социальные сети и видеоигры, а также изменение интересов самого подростка. Поэтому преподавателям и родителям важно находить новые способы стимулирования интереса к чтению, предлагая книги, соответствующие уровню развития и интересам учащихся, и вовлекая их в дискуссии о прочитанном материале.

Для того чтобы повысить уровень читательской грамотности, нам необходимо в первую очередь вызвать интерес у учащихся к работе на уроке. Чем больше подросток увлечен процессом урока, тем эффективнее происходит понимание и запоминание прочитанного текста произведения. Для этого мы разработали авторскую настольную игру по первой главе романа «Герои нашего времени» Михаила Юрьевича Лермонтова, который изучается во второй учебной четверти 10 класса. Приём, который мы хотим предложить, требует не только знание текста произведения, но и умение логически мыслить. Подростки учатся взаимодействовать друг с другом, находить компромисс и, конечно же, терпеливо ждать своей очереди. Данный приём отлично подойдет для того, чтобы разнообразить процесс обучения и проверки знаний. Цель игры не в том, чтобы как можно быстрее добраться до финиша, а показать свои знания, заработать оценку **(Таблица 1)**.

Таблица 1. КСП с реализацией приёма «Настольная игра»

Раздел	**Герои нашего времени**			
ФИО педагога				
Дата:				
Класс: 10	**Количество присутствующих**	**Количество отсутствующих**		
Тема урока:	Поэтические источники романа М.Ю.Лермонтова «Герои нашего времени»			
Цели обучения в соответствии с учебной программой	10.1.2 понимать содержание художественного произведения, его проблематику, критически осмысливая, выражать своё отношение к услышанному или прочитанному[4]; 10.2.2 определять тематику и проблематику произведения, выражая мнение об их актуальности и аргументируя свою позицию[4].			
Цели урока	**Все учащиеся будут:** пересказывать эпизод произведения, творчески переосмысливая содержание. **Многие учащиеся будут:** понимать содержание произведения, его проблематику, критически осмысливая и выражать своё отношение к прочитанному. **Некоторые учащиеся будут:** выражать мнение об актуальности тематики и проблематики произведения, аргументируя свою позицию.			
Ход урока				
Этап урока/ время	**Действия педагога**	**Действия обучающихся**	**Оценивание**	**Ресурсы**
Начало урока **I.**	**1. Приветствие учащихся**	**Приветству**	**ФО словесно**	Рабочая тетрадь,

Организационный момент. 5-7 мин.	- Здравствуйте, ребята. Сегодня наш урок пройдёт в довольно необычном формате, я хочу сыграть с вами в настольную игру. 2. **Сообщение темы и цели урока** 3. **Актуализация** Стратегия: «Толстые и тонкие вопросы». Учащиеся придумывают 1 толстый и 1 тонкий вопрос по первой главе-повести «Бэла». **Вопрос всему классу:** Какое впечатление произвела на вас первая глава-повесть «Бэла»?	**ют учителя.** Придумывают «Толстые» и «Тонкие» вопросы, выражают отношение к прочитанному	**е поощрение**	рабочий лист, учебник
Середина урока. **II. Работа над новым материалом.** 30-35 мин.	**<u>Деление на группы:</u>** - Перед вами лежит игровое поле, прошу спикеров разместить выбранные фишки в секции «Start». - Ребята, распределитесь, пожалуйста, внутри группы кто за кем будет отвечать на вопросы. - Суть игры заключается в том, что каждая группа, в соответствии с номером, который написан у вас на карточках, будет совершать ход. В каждой секции вас ждут вопросы по содержанию произведения. Если вы отвечаете на него, то переходите в следующую секцию, если же нет, то пропускаете ход. Участники игры, которые не могут дать ответ на вопрос, при необходимости обращаются за помощью к своей группе.	Делятся на группы, выбирают спикера, выбирают фишки, вытягивают карточки с номером.		Фишки с изображением героев романа, мешочек с карточками.
	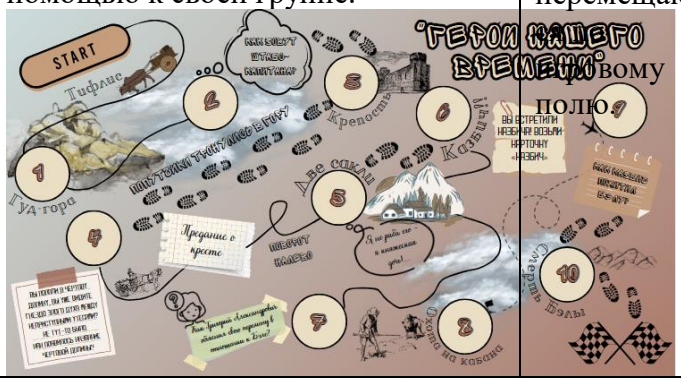	Учащиеся поочередно отвечают на вопросы и перемещают игровому полю	**ФО: комментарий учителя.**	Игровое поле, карточки с вопросами

	Старт **Группа 1:** Что было в поклаже тележки рассказчика? **Группа 2:** Что сделал рассказчик, чтобы втащить тележку в гору? **Группа 3:** При каких обстоятельствах встретились штабс-капитан и рассказчик? **Группа 4:** Как давно рассказчик на Кавказе? **Секция 1** **Группа 1:** Почему попутчики ночевали вместе? Где? **Группа 2:** Что было единственной отрадой рассказчика в путешествиях? **Группа 3:** Как штабс-капитан отзывался об осетинах? **Группа 4:** Почему штабс-капитан отказался подбавить рому в чай, чтобы согреться? **Обсуждение всем классом эпизода** **Секция 2** Общий вопрос для всех учащихся, который они записывают на листочке: **Как зовут штабс-капитана?** На счёт 1..2..3.. спикеры поднимают листок с ответом. **Секция 3** **Группа 1:** Как Максим Максимыч познакомился с Григорием Печориным? **Группа 2:** О каких необыкновенных вещах рассказывал Максим Максимыч? (2) **Обсуждение всем классом эпизода** **Группа 3:** «В самом ли деле он приручил ее к себе, или она зачахла в неволе, с тоски по родине?» **Группа 4:** Как Казбич отомстил за украденного коня? **Секция 4** Общий вопрос для всех учащихся: **Как появилось название Чертовой долины?** (обсуждение) **Секция 5** **Группа 1:** Что случилось между Бэлой и Печориным?			

	Группа 2: Как Максим Максимыч относился к Бэле? **Группа 3:** Чем занимал себя Григорий Александрович? **Группа 4:** Что предложил Максим Максимыч Бэле? …			
Конец урока 5 мин.	Рефлексия: «Лайк / Дизлайк» Учащиеся показывают «Лайк», если урок был для них интересен и понравился, «Дизлайк» - не понравился.			

Также мы разработали приём «Литературный детектив» для глубокого понимания произведения.

Приём «Литературный детектив» представляет собой активный и исследовательский подход к изучению литературного произведения, который направлен на раскрытие глубинных смыслов и аспектов текста. Этот метод активизирует воображение студентов, стимулирует аналитическое мышление и способствует более глубокому восприятию литературного материала.

В заключение хочется отметить, что процесс апробации приемов по формированию читательской грамотности все еще продолжается, и мы активно работаем над совершенствованием наших подходов. В конечном результате, все усовершенствованные приёмы будут включены в методическое пособие для учителей общеобразовательных школ, преподающих в старших классах. Параллельно мы продолжаем улучшать и развивать наш второй продукт дипломного проекта - сайт, чтобы обеспечить максимальную эффективность и удобство его использования в образовательном процессе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Караулов Ю.Н. Русская литература и читательская грамотность // Русский язык и литература в школах России. - №5. - 2021.
2. Сидорова Е.А. Роль урока русской литературы в формировании читательской грамотности старших школьников // Педагогика и психология образования. – 2015. - С. 32-45.
3. Кузнецова Н.И. Методические аспекты преподавания русской литературы в старших классах с учетом формирования читательской грамотности // Литературоведение в школе. – 2016. - С. 78-91.
4. Безуглова Н.Г. Календарно-тематическое планирование по русской литературе для 10 класса (ЕМН) общеобразовательной школы с русским языком обучения в рамках обновления содержания образования в Республике Казахстан // Мультиурок. – 2020. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://multiurok.ru/files/kalendarno-tematicheskoe-planirovanie-po-russkoi-3.html

УДК 372.882

ЦЕННОСТНО- СМЫСЛОВОЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МАЛЫХ ЖАНРОВ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ В СРЕДНЕМ ЗВЕНЕ

Колясина Анна Геннадьевна
anna.kolyasina.82@mail.ru
Старший преподаватель СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Кехян Карине Андраниковна
kekhyan.k@gmail.com
Студентка группы РЛ-20 СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Непочатова Юлия Алексеевна
Yu.lysss22.0@mail.ru
Студентка группы РЛ-20 СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Ташланова Кристина Сергеевна
kristinatashlanova@mail.ru
Студентка группы РЛ-20 СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Авторы статьи освещают ценностно-смысловой аспект изучения произведений малых жанров на уроках литературы в среднем звене. В публикации затрагивается проблема формирования у учащихся мировоззрения, развития духовных и нравственных ценностей. Научная статья посвящена особенностям изучения произведений малых жанров, их классификации и разнообразию. Авторами статьи особое внимание уделяется ценностному подходу к анализу произведений малых жанров, их содержательной наполняемости, затрагиваемым вопросам морали и этики. В статье публикуется студенческое исследование апробации на педагогической практике приемов и методов привлечения внимания учащихся среднего звена: создание учебного сайта в помощь педагогам, разработка рабочих листов, онлайн-тренажеры, создание видеороликов к урокам литературы также улучшают и повышают качество полученных знаний.

Ключевые слова: ценностно-смысловой аспект, малые жанры, уроки литературы, среднее звено, эпические жанры, лирические жанры, ценности.

Аңдатпа: Мақала авторлары орта буындағы әдебиет сабақтарында шағын жанрдағы шығармаларды зерттеудің құндылық-семантикалық аспектісін көрсетеді. Басылымда оқушылардың дүниетанымын қалыптастыру, рухани және адамгершілік құндылықтарын дамыту мәселесі қозғалады. Ғылыми мақала шағын жанрдағы шығармаларды зерттеу ерекшеліктеріне, олардың жіктелуіне және әртүрлілігіне арналған. Мақала авторлары шағын жанрлардың туындыларын, олардың мазмұнын, мораль мен этика мәселелерін талдауға құндылық көзқарасына ерекше назар аударады. Мақалада орта буын оқушыларының назарын аударудың тәсілдер мен әдістеріниңпедагогикалық практикада сынақтан өткізудің студенттік зерттеуі жарияланады: мұғалімдерге көмектесу үшін оқу сайтын құру, жұмыс парақтарын әзірлеу, онлайн-тренажерлер, әдебиет сабақтарына бейне роликтер жасау сонымен қатар алынған білімнің сапасын жақсартады және арттырады**.**

Кілт сөздер: құндылық-семантикалық аспект, кішіжанрлар, әдебиетсабақтары, орта буын, эпикалықжанрлар, лирикалықжанрлар, құндылықтар.

Abstract: The authors of the article highlight the value-semantic aspect of studying works of small genres in literature lessons at the middle level. The publication touches upon the problem of forming students' worldview, the development of spiritual and moral values. The scientific article is devoted to the peculiarities of studying works of small genres, their classification and diversity. The authors of the article pay special attention to the value approach to the analysis of works of small genres, their content content, the issues of morality and ethics. The article publishes a student study of the testing in pedagogical practice of techniques and methods for attracting the attention of middle-level students: the creation of an educational website to help teachers, the development of worksheets, online simulators, the creation of video clips for literature lessons also improve and enhance the quality of knowledge acquired.

Keywords: value-semantic aspect, small genres, literature lessons, the middle link, epic genres, lyrical genres, values.

Ценностно-смысловой аспект изучения произведений малых жанров позволяет задуматься о вечных ценностях человечества, о морали, чести, достоинстве и других важных аспектах жизни. Это помогает формировать у учащихся мировоззрение, развивать их духовные и нравственные ценности.

Малая форма жанра характеризуется тем, что она фокусируется на отдельном событии, которое представлено как уже произошедшее; прошлое и будущее события либо остаются за кадром, либо упоминаются кратко; сконцентрировано внимание на одном или нескольких событиях, что приводит к сжатию пространства, времени и числа персонажей. Это определяет небольшой объем произведения. Событие, которое является основой сюжета малой формы жанра, обычно имеет внутреннюю структуру, включая начало, развитие и завершение, которые могут быть детально раскрыты.

Данные выводы можно подтвердить на примере рассказа А.П. Чехова «Хамелеон» отсутствуют подробные описания обстановки, вводные сведения о персонажах и развернутые авторские рассуждения; действие начинается немедленно. Вместо этого, основной акцент делается на деталях. Основное событие, вокруг которого развиваются второстепенные события, стоит в центре его повествования. Количество персонажей ограничено. Рассказ занимает всего несколько страниц. Малые жанры, несмотря на ограниченность своего содержания, отличаются разнообразием точек зрения на мир и творческим взаимодействием этих точек зрения.

Так, например, с помощью своих рассказов А.П. Чехов иллюстрирует клишированность сознания людей, выявляя стереотипы, шаблоны мышления и поведения и не только, с помощью ограниченности событий, персонажей автор позволяет самостоятельно определить точку зрения читателю. Малые литературные жанры представляют собой разнообразие форм и содержания, каждый из которых имеет свои особенности и ценности [1, с. 429].

Произведения малых жанров могут классифицируются как эпические и лирические. Также существует различие произведений малых жанров по форме, родам, содержанию. Эпические жанры обычно описывают события и действия внешнего мира, часто используя повествовательный стиль. Сюда входят такие формы, как басня, притча, фарс, водевиль и другие. Такое деление

на эпические и лирические жанры помогает понять основные характеристики и намерения автора в его произведениях [2, с.103].

Разнообразие малых жанров отражает широкий спектр творческих подходов и возможностей для авторов. От очерков, которые могут быть личными рассказами или наблюдениями, до опусов, которые могут быть небольшими произведениями фикции или поэтическими текстами, эти жанры предоставляют авторам различные средства для выражения своих идей и чувств в краткой форме. Эти формы предоставляют автору свободу в выражении своих мыслей и чувств, не требуя при этом обширного развертывания сюжета или описания деталей.

Основным аспектом, определяющим успех обучения литературе, является грамотное введение в произведение через чтение. Эффективность этого процесса во многом определяет результаты работы с литературными материалами. Возможность произведения заинтересовать ученика, погрузить его в мир, который описывает автор, либо оставить его равнодушным к творчеству, а иногда даже вызвать негативные эмоции, всегда занимает мысли учителя, когда он готовит ученика к первой встрече с произведением.

В учебной программе для средних классов занимает значительное место изучение прозы, как по количеству произведений, так и по времени, отведенному на их анализ. Проза представлена в самых разнообразных форматах: от кратких зарисовок и миниатюр до многотомных эпических произведений или циклов романов, от повествований с острым сюжетом до философских и психологических текстов. Эта разнообразная литературная палитра характерна как для русской классической, так и для советской литературы. Писатель не только описывает окружающую действительность. Литературный образ и само художественное произведение представляют собой сложный отраженный акт реальности. Жизнь в литературном тексте — это жизнь, которую художник осмысливает, переживает и проникается ею. Поэтому внимание к взглядам и личности художника является неотъемлемой частью литературного анализа [3].

Анализ прозы обычно кажется более простым на первый взгляд, чем анализ других литературных жанров, особенно поэзии: язык произведения обычно более доступен, что делает обсуждение более легким. Однако, при изучении прозы возникают дополнительные сложности для учителя и учеников. Здесь часто возникает опасность упрощения смысла и содержания произведения до поверхностного пересказа, когда даже не сюжет, а только его события описываются. Говоря о персонажах произведения, люди обычно обсуждают их не как художественные образы, а как реальных знакомых. Часто характеристики героев ограничиваются формальными данными, оторванными от общего художественного контекста произведения, а обсуждение его художественных особенностей кажется второстепенным по сравнению с основным материалом.

Подход к изучению литературы с ценностных позиций действительно может помочь восстановить истинное представление о добре и зле, высоком и низком. В наше время приоритет ценностного подхода становится все более очевидным, поскольку многие сферы жизни человека сосредоточены на поиске материальных целей, зачастую заменяя истинные ценности. «В нашем мире иерархия ценностей опрокинута, низшее стало высшим, высшее задавлено... Иерархия ценностей определяется по принципу пользы, при совершенном равнодушии к истине»

В период подросткового возраста ученики переходят от игры к воображению, что приводит к развитию интереса к внутреннему миру художественного текста. Вместо формы текста, их интересует внутренний мир героев и событийная линия произведения. Особенностью этого периода является развитие образного мышления, что позволяет подросткам лучше воспринимать и ассимилировать художественные образы.

Общечеловеческие ценности базируются на вечных истинах, утвержденных веками человеческого опыта. Хотя понятие "вечные ценности" требует еще дальнейшего анализа и определения, ясно, что мировая литература является неотъемлемым источником для этого. Ценности имеют корни в национально-культурном контексте, и в результате взаимодействия культур и религий формируется система общечеловеческих ценностей, что делает ценностный подход к изучению и преподаванию литературы современному школьнику особенно важным [4, с. 28-30].

Ценностно-смысловой аспект в малых жанрах играет важную роль, отражая глубокие моральные и этические вопросы, а также основные ценности. Он обычно связан с темами родины, семьи, чести, доброты, труда и справедливости. Персонажи часто сталкиваются с моральными дилеммами, их поступки и решения отражают авторское отношение к миру и человеческой природе.

Так, например, в рассказах В. М. Шукшина, А.П. Чехова основан на глубоком анализе человеческой природы, морали и этики. Шукшин часто обращается к темам простоты, доброты и человеческого достоинства, подчеркивая их значимость в жизни («Как муж жене сапожки покупал», «Мнение). В то время как Чехов часто раскрывает нравственные дилеммы, показывая сложность морального выбора и часто приводя к осознанию бессмысленности жизни или неизбежности утраты («Хамелеон», «Смерть чиновника», «Дипломат»). Оба писателя глубоко анализируют человеческую природу и призывают к самопознанию и пониманию окружающего мира.

В работах Бахтина рассматривается система ценностей личности, которая также известна как «ценностный центр». Этот концепт включает в себя такие аспекты, как «ценностный контекст», «ценностный кругозор», «ценностная установка», «ценностное окружение», «эмоционально-волевая установка», «эмоционально-волевой тон» и «социальная оценка» [5, с. 32].

Все взаимодействия личности с окружающими феноменами приобретают ценностную окраску, так как ничто не может быть воспринято или пережито без учёта ценностей. Анализируя эстетическую реальность произведения, Бахтин подчёркивает взаимодействие ценностных контекстов [5, с. 166]. Так, басни Ивана Андреевича Крылова для учащихся могут послужить не только забавными рассказами о животных, но и произведениями, наполненные глубоким смыслом и нравственными уроками. В баснях Крылова отражены вопросы о ценности дружбы, глупости, хитрости, честности и предательстве, которые актуальны и сегодня. Эти басни служат уроком мудрости и глубокого понимания человеческой природы для многих поколений и остаются одними из самых популярных произведений в мировой литературе («Лебедь, щука и рак», «Квартет», «Мартышка и очки»)

Автор и читатель, занимая позицию «вненаходимости», должны ценностно завершить эстетический объект, учитывая различные точки зрения героев и их этическую сопричастность «Мы размыкаем границы, вживаясь в героя изнутри, и мы снова замыкаем их, завершая его эстетически извне» [5, с. 166]. То есть, погружаясь в ценностный мир автора, учащиеся должны осознавать глубокие истины, что является основным аспектом ценностного подхода, а учитель, в свою очередь, должен обеспечивать среду для этого. Этот подход в изучении литературы включает в себя не только выявление авторских ценностей различных сфер человеческой жизни (духовной, социальной, морально-этической), но и уважение к самому произведению как ценности эстетического уровня.

Одной из задач педагога является помощь учащимся формировать не только собственное отношение к ситуациям и персонажам, но и понимание авторских намерений. Проблема удержания внимания учеников только на ярких сценах может привести к неполному пониманию текста, что делает важным формирование умения видеть произведение в его целостности.

Изучение ценностно-смысловых аспектов в малых жанрах требует применения разнообразных методов и приемов обучения, адаптированных к особенностям подростковой аудитории (**Таблица 1**).

Таблица 1. Краткосрочный план урока литературы

Раздел	**Мораль, этика, ценности**	
ФИО педагога	**Ташланова Кристина Сергеевна**	
Дата	**02.04.2024**	
Класс 7	**Количество присутствующих:**	**Количество отсутствующих:**
Тема урока	**Старинный жанр баллады**	
Цели обучения в соответствии с учебной программой	7.2.1.1 определять жанр и его признаки (притча, баллада, басня, легенда, комедия, лирическое стихотворение, фэнтези, фантастический рассказ); 7.2.3.1 выделять в тексте произведения элементы композиции, объясняет роль эпиграфа и его смысл;	

Цели урока	Повторить основные литературоведческие понятия (род, жанр и т.д.), выявить характерные черты баллады как лиро-эпического жанра; получить представление о жанре баллады в истории мировой литературы.

Ход урока.

Этап урока/ время	Действия педагога	Действия учеников	Оценивание	Ресурсы
Середина урока Осмысление **10 минут**	**3. Прием «Рабочий лист»** Учитель раздаёт рабочий лист на тему «Комедия как жанр», который ребята будут заполнять на протяжении урока вместе с учителем Сейчас я вам раздам рабочий лист, который вы будете заполнять вместе со мной на протяжении урока, этот лист потом может вам служить хорошим помощником в учебном процессе. Фамилия, Имя_____ Класс_____ Дата_____ В.А.Жуковский "Светлана" Поэтический дневник чертей и ведьм, невиящих в английских Выпишите все гадания, которые использовали девушки в Крещенский вечерок.	Ученики получают рабочий лист, отвечают на вопросы, участвуют в беседе и заполняют рабочий лист.	Комментарий учителя	Раздаточный материал

7 минут	**4. Прием «Онлайн-тренажер»** Для систематизации знаний пробуем выполнить задание на соответствие символов и смыслов 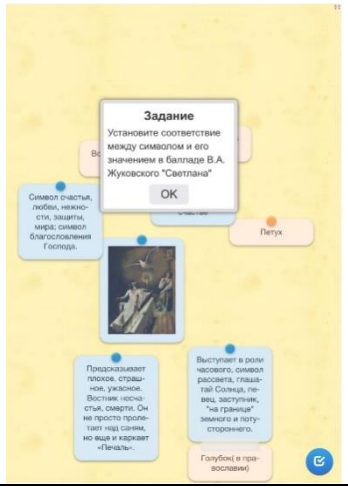	Ученики вместе с учителем выполняют задание на интерактивной доске	Комментарий учителя	Онлайн-тренажер

Создание учебного сайта с рабочими листами, видеоуроками и другими интерактивными материалами является эффективным инструментом для улучшения качества образования. Такой формат позволяет сделать процесс обучения более доступным, интересным и увлекательным для учащихся.

Разработанный учебный продукт, включающий в себя учебный сайт с разнообразными материалами, поможет учителям эффективно организовать уроки литературы, сделать их более интерактивными и привлекательными для учащихся.

Работа с малыми жанрами на уроках литературы представляет собой возможность не только расширить знания учеников о литературе, но и развить

их эстетическое восприятие и креативное мышление, что делает уроки более оригинальными и привлекательными для обучающихся.

Раздел с онлайн-тренажерами включает в себя систему заданий. Эти упражнения направлены на анализ ценностно-смысловых мотивов.

Рабочие листы предназначены для внедрения компетентностно-тематического подхода и могут быть использованы для поддержки учителей и для интерактивного освоения ценностей в малых жанрах. Однако они не являются единственным средством на всем протяжении урока, и работа должна осуществляться через взаимодействие между учеником и учителем. В рабочих листах содержатся QR-коды, которые рекомендуется использовать для самостоятельного просмотра или прослушивания.

Система видеороликов охватывает следующие темы: Первое видео освещает теоретические основы малых жанров и значение ценностно-смыслового аспекта в них, в то время как последующие видео представляют произведения малых жанров, соответствующие КТП, и их отражение ценностей и символики.

Таким образом, создание учебного сайта с материалами по изучению ценностно-смысловых аспектов в малых жанрах на уроках русской литературы в среднем звене является перспективным и инновационным направлением в образовании, способствующим повышению качества образовательного процесса и формированию грамотного, культурного и эстетически развитого поколения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тамарченко Н. Д. Род литературный // Литературная энциклопедия терминов и понятий. - М., 2001. – 882 с.
2. Тимофеев Л.И., Тураев С.В. Краткий словарь литературоведческих терминов. — М.: Просвещение, 1985. – 312 с.
3. Голикова Г. А. К вопросу о реализации аксиологического (ценностного) подхода в изучении литературного произведения в школе // CyberLeninka [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-realizatsii-aksiologicheskogo-tsennostnogo-podhoda-v-izuchenii-literaturnogo-proizvedeniya-v-shkole/viewer (Дата обращения - 13.04.2024).
4. Николаев А. И. Основы литературоведения: учебное пособие для студентов филологических специальностей. – Иваново: ЛИСТОС, 2011.
5. Бахтин М. М. Собр. соч.: В 7 т. - М.: Рус. словари, Языки славянской культуры, 2003. - Т. 1: Философская эстетика 1920-х годов. - 955 с.

ӘОЖ 82.821

БАЙБАТЫР ЕРЖАНОВ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ОҚУ-БІЛІМ ТАҚЫРЫБЫ

Кулибекова Жанар Сейілбекқызы
19zhanka@mail.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ

Филология ғылымдарының кандидаты, доцент.
Петропавл қ., Қазақстан

Аяған Диас, Жукенова Гульден
М.Қозыбаев атындағы СҚУ, ТжӘИ, ҚТӘ-20-2к топ студенттері
Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада Алаш қозғалысының мүшесі, ақын Байбатыр Ержанов поэзиясындағы оқу-білім тақырыбы талданады. Ақынның осы тақырыптағы өлеңдері Алаш әдебиеті өкілдерінің шығармаларымен өзара байланыста қарастырылады. Байбатыр Ержановтың өлеңдер жинағындағы ағартушылық ұстанымдары талданып, оның аталмыш мәселеге қатысты көзқарастары баяндалады. Қаламгердің білім берудегі жәдидшілдік ағымымен байланысы айқындалады. Ақын шығармашылығы туралы алаштанушы ғалымдардың ғылыми тұжырымдары келтіріліп, Байбатыр Ержановтың ағартушылық идеяларға жақындығы туралы қорытынды шығарылады. Мақалада ақынның өлеңдерімен қатар, басқа еңбектеріндегі оқу-білім тақырыбы тұтас қарастырылып, қаламгердің ағартушылық қыры ашылады.
Кілт сөздер: ағартушылық, Алаш, жәдидшілдік, білім беру, ғылым, білім.

Аннотация: В статье дан всесторонний анализ учебно-образовательной тематике в поэзии поэта Байбатыра Ержанова, участника движения «Алаш». Стихи поэта на эту тему рассматриваются в тесной связи с творчеством представителей Алашской литературы. Анализируется просветительская позиция Байбатыра Ержанова в его сборнике стихов, так же изложены его взгляды по данной теме. Определена связь писателя с джадидизским направлением в образовании. Приведены научные выводы ученых о творчестве поэта и дано заключение об единстве взглядов Байбатыра Ержанова к просвещенным идеям.

В статье наряду со стихами поэта, рассмотрена целостная учебно-образовательная тематика и в других его произведениях, раскрыт просветительский аспект писателя.
Ключевые слова: просветительство, Алаш, джадидизм, обучение, наука, образование.

Abstaract: The article analyzes the topic of education in the poetry of the poet Baibatyr Yerzhanov, a member of the Alash movement. The poet's poems on this topic are considered in connection with the work of representatives of Alash literature. The enlightened position of Baibatyr Yerzhanov in his collection of poems is analyzed, his views on this topic are presented. The writer's connection with the modernist direction in education is determined. The conclusions of scientists about the poet's work are given and a conclusion is drawn about the proximity of Baibatyr Yerzhanov to enlightened ideas. The article, along with the poems of the poet, considers the holistic educational theme of other works, reveals the educational aspect of the writer.
Keywords: enlightenment, Alash, Jadidism, give education, science, education.

XIX ғасырдағы индустриалды төңкеріс адамзат тарихын жаңа арнаға бұрып, ғылым-білімге сүйенген ел ғана алға озатынын көрсетті. Ғылым жалпыадамзаттың құндылық ретінде жоғары сатыға көтеріліп, өркениет көшінен қалмау үшін халықты сауаттандырудың маңызы арта түсті. Дүниежүзінде болып жатқан осынау өзгерістер қазақ даласына да әсер етпей қойған жоқ. Алайда алып империяның құрамындағы қазақ ұлтына әлемдегі ағартушылық идеяларының лебі бірден жете қойған жоқ. Қазақ даласында надандықпен күресіп, ғылым-білімді насихаттау жайлы алғаш болып Абай Құнанбаев, Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уәлихановтар үн қатты. Олар өз еңбектерінде ұлтымыздың басына түскен ауыртпалықты сипаттап, одан шығудың бірден-бір жолы

білімге ұмтылу деп көрсеткен. Ағартушы-демократтық әдебиет өкілдерінен бастау алған бұл қозғалыс Алаш кезеңіндегі әдебиетте кеңінен көрініс тапты. Осы уақытта қазақ даласына жәдидшілдік ағымы келіп, мектептер жаңа заманға сай жұмыс істей бастады. Жәдидшілдік ағымы жайлы зерттеуші Н.Сәбитов «Течения за «новый метод» обучение в мектебах и медресе в Казахстане появляется в первом десятилетии XX века. Сторонниками этого течения были муллы и муалимы получившие образование в «новометодных» мектебах и медресе Казани, Оренбурга и в других городах Поволжья и Урала» [1, б.28], - деп жазады. Түптеп келгенде, Алаш қайраткерлерінің барлығы дерлік ағартушылық бағытта жәдидшілдік жолын ұстанған зиялылар еді. Солтүстік Қазақстанда туып, медреседе білім алып, саналы ғұмырын ұлт мектебінің негізін қалауға арнаған ақын Байбатыр Ержанов та жәдидшілдік ағымының өкілі еді. Бұған оның ғылым-білім тақырыбында жазған өлеңдері дәлел.

Байбатыр Ержановтың революцияға дейін Қазан қаласында екі мәрте басылып шыққан «Тұр, қазақ» жинағына оның ұлтты оятуға, ескіліктен арылып, халықты жаңа күнге бастауға арналған өлеңдері жинақталған. Соның ішінде ел-жұртын ғылым-білімге шақырған туындылары да көп. Аталған өлеңдеріндегі идеялар сол замандағы Алаш арыстарының ойларымен үндесіп жатыр. Жинақтың «Тұр, қазақ» деп аталуының өзі надандықтан қалғыған ұлтын оятып, білім алуға шақырып тұрғандай. Кітаптың жазылуы туралы ақынның өзі сөз бастарында «Көзбенен көріп, ақылменен ойлап тұрсақ, бұ біздің сахарауи қазақ халқы күллі пайдалы нәрселерден бейхабар қараңғыда ұйықтап жатқандығы себепті бос қалғандай көрінеді. Өнер білімнің ең алды бұ милләтіміздің пайдасын ойлап, муһім рисала жазып тарту еді...» [2, б. 93], - дейді. Осылай айта келе, ақын ұлтының ғылым-білімнен кеш қалып, құр тіршіліктің соңында салпақтап бар мен жоқтың арасында өмір сүріп жатқанын күйіне жырлайды. Байбатыр Ержанов сынды заманынан озып туған, жасынан ғылым-білімді бойына жиған көзі ашық азамат үшін туған халқының осындай күйге түсуі қолға қалам алғызбай қоймайтын қиын жағдай еді.

Оларға болыспаса Құдай Қадір,
Екінші, өзі надан, өзі пақыр,
Қазақтар осындайын хәлге түсіп,
Ілімдіктің жағына аса тақыр [2, б. 96], - деп күйінеді ақын.

Ақынның мұнысы Алаш әдебиетінің көрнекті өкілі Мағжан Жұмабаевтың «Жатыр» өлеңін еске салады:

Ойламай біздің қазақ текке жатыр,
Бір іске жанаса алмай, шетте жатыр.
Азырақ көз жүгіртіп қарап тұрсаң,
Қазекең таң қаларлық кепте жатыр [3, б. 6].

Екі ақын да өткен ғасырдың басындағы қазақтың басына төнген надандық бұлтын, елді жайлаған енжарлық пен бейқамдықты сынайды. Басқа халықтардың ғылымның күшімен өркениеттің ұшпағына шыққанын көріп, ал өз ұлтының ұйқыда жатқанына уайым жейді:

Өзгеде ілім менен мағрифат (ғылым, білім) бар,
Біздерде ынтымақсыздық, жахилият (надандық) бар [2, б. 99].

Ағартушылыққа келгенде Байбатыр Ержанов ең алдымен жастардың сауатты болғанын қалайды. Жастары оқыған елдің ертеңі жарқын екенін жырлайды. Сондықтан да өз замандастарына, ізбасарларына, ғасыр басында ержеткен қазақтың ұл-қыздарына заман халін ұқтырғысы келеді. Оған ақынның «Жол көріп оқығандарымыз - жиырмасыншы ғасыр жастарына» деген өлеңі дәлел:

Пайдадан біздің қазақ ғапіл қалған,
Оқымай білім, өнер жаһіл қалған,
Мұнан басқа халыққа көзің салсаң,
Өнер мен ілімдікке мәһір болған [2, б. 137].

Байбатыр Ержанов поэзиясында оқу-білімге қатысты сөздердің мол қолданылуы да автор үшін бұл тақырыптың жақындығын айғақтайды. Оның жырларындағы «ілімдік», «өнер», «мағрифат», «футун», «жаһіл» және тағы басқа оқу ісіне қатысты ұғымдар ақынның өз заманындағы қазақ оқығандары көтерген ағартушылық идеяларға мейлінше жақын болғанын әрі өзінің де мұсылманша терең сауатты адам болғанын көрсетеді.

Ақын өлеңдерінен оның жәдидшілдік көзқарасы айқын танылып тұрады. Қазақ даласындағы жәдидшілдіктің өріс алуын 1890-1911 және 1911-1920 жылдар аралығы деп екі кезеңге бөліп қарастырсақ, Байбатыр Ержанов шығармашылығы жәдидшілдіктің кең тарап, дамудың жаңа сатысына көтерілген екінші кезеңіне жатады. Осы ағымның бастауында тұрған әл-Маржани сынды тұлғалар сияқты, Байбатыр Ержанов та ислам дінін ғылым мен білімнің діні деп таныды. Ақын халықтың көзін ашып, ғылымды өрістетудегі діни институттардың рөлін жоғары бағалады. «Мешіт пен медресе хақында» өлеңінде ислам құндылықтарын жырлай келіп ақын:

Қазағым, ортаңызда мешіт болсын,
Кісілер намаз оқып, орта толсын!
Бір ғалым шаһбаздан (білімдіден) имам сайлап,
Михрабта уағыз айтып сайрап тұрсын [2, б. 107],- дейді.

Ақын өз заманында мешіт, медресе сияқты діни орындардың ағартушылықты ілгерілетудегі маңызын түсінген. Дінді тек адами құндылықтарды насихаттаушы орын емес, ілім таратып, жұртқа ғылым үйрететін білім ордасы деп ұққан. Сондықтан да мешіттегі имамға алдымен басқа емес, шаһбаз (білімді) болу керек деген талап қояды.

Расында да, ислам өз заманында адамзатты өркениетке бастаған, ғылым мен білімнің қозғаушы күші болған дін бола білді. Алайда уақыт өте келе, діннің бұл қызметі әлсіреп ислам ағартушылығының бағыты өзгерді. Бұл қазақ даласына да әсер етпей қойған жоқ. Ислам өркениеті дәуірлеген тұста мұнда көрнекті ғалымдар, ғұламалар нақты ғылымдар, әдебиет, пәлсапамен шұғылданып, іргелі оқу орындары жұмыс істесе, ислам ренессансынан кейін діни білім беру заман ағымына ілесе алмай қалды. Соның салдарынан қазақ ауылдарында дүмше молдалар сабақ беріп, бірнеше буын ұрпақ ескірген әдіспен оқытылып келді. Қазақ халқының мұндай рухани дағдарысқа ұшырауына отаршылдық жүйе үлкен әсерін тигізді. Академик Дихан Қамзабекұлының жазуынша, жәдидшілдіктегі әл-Маржани концепциясы да исламның әуелгі бастауына оралуға, ғылым-білімді қайта жандандыруға үндейді: «ислам әу баста қайратты, ғылыми, ойлы, кейін бұрмаланған, тоқыраған» [4, б.83].

Қазақ даласындағы осындай кері кетулерді байқаған Абай да «Ғылымсыз ахирет те жоқ, дүние де жоқ. Ғылымыз оқыған намаз, тұтқан руза, қылған хаж ешбір ғибадат орнына бармайды» деп діндегі ғылымның орнын айшықтап кетті. Абайдан кейінгі Ш.Құдайбердіұлы, Н.Наушабаев, А.Байтұрсынұлы сынды қаламгерлер де надан дін адамдарының ағартушылықтың дамуына кедергі болып отырғанын жазған. Өз өлеңінде Байбатыр Ержанов та балаларға дүниені танытудың орнына ХХ ғасырда өз өзектілігін жойған ескі әдіспен оқытатын молдаларды сынға алады:

Ұстайды біздің қазақ бала молда,
Ол өзі дінді бұзар шала молда,
Баланы оқытудың жөнін білмей,
Көңілі әр нәрседен жара молда [2, б.107].

Қазақ даласындағы білім берудің мүшкіл халі туралы сол замандағы Алаш қайраткерлерінің көбі осындай пікірді ұстанған. Алаштың рухани көшбасшыларының бірі Міржақып Дулатұлының мешіт пен медресе жайлы жазған өлеңі де ақын ұстанымымен үндес:

Тәртіпті медресе жоқ бұл қазақта,
Салады сәбилерді тек азапқа.
Молдекем шарт жүгініп, қаһар етіп,
Босатар күн батқанда әрең шаққа [5, б. 61].

ХХ ғасыр басындағы өлең-жырларда «милләт» ұғымының орны ерекше. Милләт сөзінің мағынасы - ұлт. Яғни ұлтының игілігін ойлаған, оның қараңғы хәліне алаңдаған зиялылар өз шығармаларында «милләт» сөзін жиі қолданады. Байбатыр Ержанов та өзінің жастарға арнаған өлеңінде ұлтының жарық күнге шығуы үшін жаңа заман өкілдеріне үндеу жолдайды:

Көріңіз, көзді ашып милләт түрін,
Оларды құтландырма болар көрім,
Қараңғыдан шығып көрсін қазақ байғұс,
Өмірінде көрмеген күннің нұрын [2, б. 139].

Мұндағы күннің нұры шын мәнінде білімнің нұры екені анық. Байбатыр Ержановтың ойынша қазақты осы нұрға бір бастап апарса, жастар апарады. Сондықтан да жастарды мүмкіндігінше оқып, заманынан кеш қалған қазаққа жолбасшы болуға шақырады.

Қай ұлтты болсын алға бастайтын топ - оқыған азаматтар. Білімді, еркін ойлы тұлғалары көп елдің ертеңі жарқын. Алға шығар басшысы, топ бастар азаматы бар ел ғана өркениет жолында адаспай, биікке шығады. Бұл көзқарасты Байбатыр Ержановтың «Жетімдер» өлеңінен аңғарамыз:

Оныншы бұ дүниеде қалам жетім,
Жазатұғын ерлері табылмаса,
Тағы да он бірінші қағаз жетім,
Бетіне ғибратты сөз жазылмаса [2, бб.139-140].

Бұл өлеңінде ақын оқыған азаматтарды «жазатұғын ер» деп әспеттейді. Осындай ерен ерлері болмаса елдің де жетім қалары ақиқат еді. Ақын дүниетанымындағы «ер»

атанудың бір критерийі - білімді, оқыған әрі қолға қалам алып, халыққа сөз арнауға қабілетті болу.

Ақынның дидактикалық сарында жазылған өлеңдерінен бөлек лирикалық туындыларында да оқу-білімге ерекше орын берілген. Мысалы өзінің қаламына арнаған жырында ақын қалам құдіреті арқылы білім нәрінің жер жүзіне тарап жатқанын ерекше екпінмен жырлайды:

Аямай қағазымды қаза еттің,
Дүниені жарық қылып сен ағарттың,
Дүниеге неше миллион кітаптарды,
Жазып-жазып жер жүзіне сен тараттың [2, б. 140].

Байбатыр Ержановтың ағартушылық идеялары оның өлеңдерінде ғана емес, баспасөзде жарық көрген әңгіме, мақалаларында да айқын танылады. Оның «Айқап» журналында жарияланған шығармаларының көбі қазақтың білім беру ісін ілгерілетуге арналған. Оның осы журналда басылған «Қазақ хәлінен бір-екі сөз», «Біздің жайлар» мақалалары, «Боз балаларымыздың түрі» әңгімесі қазақтың оқу-ағарту саласындағы кемшіліктерін ашып көрсетеді.

Бұл тақырып қаламгердің Қазан қаласында басылып шыққан «Оқуға махаббат» шығармасында да кеңінен сөз болады. «Бұл азаматтың жәдидшілігін көрсеткен еңбегі - 1912 жылы шыққан «Оқуға махаббат» атты кітабы. Мұнда автор жаңа заманға қажетті оқудың мән-маңызын жан-жақты айтады» [4, б. 125], - деп жазады Дихан Қамзабекұлы.

Байбатыр Ержанов тек оқу-білімнің насихатшысы болып қана қойған жоқ. Өзі де ағарту ісіне араласып, Алаш азаматтарымен бірге заманауи қазақ мектебінің іргетасын қаласты. Профессор Зарқын Тайшыбай зерттеуіне сүйенсек, ол бала оқытып, Қызылжардағы мұғалімдер курсының ашылуына үлесін қосқан [6, б. 149]. Жазушы Ғабит Мүсірепов ақынның ел арасына жыр таратумен де айналысқанын жазады: «Елдегі хат білетіндер көшіріп аламыз, өлең таратушының ірі бір «уәкілдері» Байбатыр Ержанұлы, Сәбит Мұқанұлы, Есім Досболұлы, Нұрмағамбет Жамшин тағы толып жатқан басқалары» [7, б. 39].

Қорыта айтқанда, ақын Байбатыр Ержанов өз заманының тамыр соғысын тап басқан, бодандықтағы қазақ халқы үшін оқу-білімнің маңыздылығын түсінген XX ғасыр басындағы қазақтың оқыған азаматы еді. Ол ағартушылықта жәдидшілдік бағытты ұстанып, білім берудегі жаңа әдісті қолдады. Әбден ескірген молдалар мен медреселердің шала білімін ашық сынға алды. Дінге ғылымның дамуына серпін беретін институт ретінде қарады. Ақын өз жырларында жастарды ел игілігі үшін білім алып, ұлттың санасын білімнің жарығымен оятуға шақырды.

Өзінің «Тұр, қазақ», «Оқуға махаббат» кітаптарында, «Айқап» журналында жарияланған әңгіме, мақалаларында ағартушылық мәселесін көтеріп, өз ұлтын өркениет көшінен кейін қалмауға үндеді. Байбатыр Ержанов жасынан ерте оқыған, елі үшін ғылым, білімнің бар артықшылығын жүрегімен сезінген, заманындағы ағартушылық идеяларды қолдаған, онысын еліне еткен қызметімен де, жазған еңбектерімен де айқын көрсетіп кеткен жерлес қаламгер.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сабитов Н. Мектебы и медресе у казахов(историко-педагогический очерк).-Алматы: ҚазКСР Ғылым академиясының баспасы. - 1950. - 41 б.
2. Оян, қазақ! Өлеңдер. / М.Дулатұлы, Б.Ержанов, Ә.Арғыни. - Нұр-Сұлтан, 2022. - 180 б.
3. Жұмабаев М. Сүй, жан сәулем. Өлеңдер мен поэмалар. - Алматы:Атамұра, 2002. - 256 б.
4. Қамзабекұлы Д. Алаш және әдебиет. - Астана: Фолиант, 2002. - 474 б.
5. Дулатов М. Оян, қазақ! Роман, өлең-жырлар, әңгімелер. Алматы: Атамұра, 2003. - 192 б.
6. Тайшыбай З. Сыр сандығым – Қызылжар (Солтүстік Қазақстан облысының тарихынан): Ғылыми басылым. – Астана, 2013 жыл. – 250 б.
7. Классикалық зерттеулер: Көп томдық. – Алматы, «Әдебиет Әлемі», 2012.Т.1: Ғ.Мүсірепов, Ғ.Мұстафин. Әд

ӘОЖ 82.821

С.ЕЛУБАЙДЫҢ «ЖАЛҒАН ДҮНИЕ» РОМАНЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ МҮДДЕ

Кулибекова Жанар Сейілбекқызы
19zhanka@mail.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ
Филология ғылымдарының кандидаты, доцент.
Петропавл қ., Қазақстан

Бектуган Аружан Муратқызы, Орақбай Аяулым Даулетқызы
aruzhan.bektugan@mail.ru*, *ayaulym.orakbai@mail.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ, ТжӘИ, ҚТӘ-20-2к топ студенттері
Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада Смағұл Елубайдың «Жалған дүние» романындағы ұлттық мүдде идеясы сөз болып, шығармаға тарихи оқиғалар тұрғысынан баға беріледі. Шығармадағы кейіпкерлердің мінез-құлқы, іс-әрекеті талданып, сол арқылы романда көтерілген ұлттық мәселелер тереңінен ашып көрсетіледі. Мақалада көтерілген негізгі мәселелер қазіргі уақыт контекстінде қарастырылып, романның ұлт тарихын бейнелеудегі құндылығы айқындалады. Романда көтерілген тіл, тарих мәселелерінің осы күнгі өзектілігі көрсетіледі.

Кілт сөздер: ұлттық мүдде, роман, тарихи шындық, ашаршылық, ана тілі, тәуелсіздік, кейіпкер.

Аннотация: В статье анализируется идея национального интереса в романе Смагула Елубая «Жалған дүние», дается оценка произведения с точки зрения исторических событий. Автор анализирует поведение, поступки персонажей в произведении, тем самым глубже раскрывая национальные проблемы, поднятые в романе. Основные вопросы, поднятые в статье, рассматриваются в контексте настоящего времени и раскрывается ценность романа в изображении истории нации. В романе подчеркивается актуальность поднятых вопросов языка, истории на сегодняшний день.

Ключевые слова: национальный интерес, роман, историческая правда, голод, родной язык, независимость, персонаж.

Abstaract: The article analyzes the idea of national interest in Smagul Yelubai's novel «Zhalgan Dunie», and evaluates the work from the point of view of historical events. The author analyzes the behavior and actions of the characters in the work, thereby revealing the national

problems raised in the novel. The main issues raised in the article are considered in the context of the present time and the value of the novel in depicting the history of the nation is revealed. The novel emphasizes the relevance of the raised issues of language and history to date.

Keywords: national interest, novel, historical truth, hunger, language, Independence, character.

Кез-келген мемлекетті ұйыстыратын бірінші де маңызды фактор – ортақ тарих. Тарихын терең таныған, өткеннен тағылым алған ел ғана ертеңге нық қадам басып, іргелі мемлекетке айнала алады. Осы орайда Тәуелсіздігін баянды ету жолына бет түзеген қазақ халқының да тарихтың ақтаңдақтарын ашып қарап, өткенге үңілгені маңызды. Ұлтымыздың кейінгі бірнеше ғасыр бойғы тарихының негізі бабаларымыздың азаттық жолындағы жанкешті күресінен тұрады. Күштеп ұжымдастыру, ашаршылық, сталиндік қуғын-сүргін, екінші дүниежүзілік соғыс сынды қасіретті оқиғаларды айтпағанның өзінде, қазақ даласында жүздеген көтерілістер мен толқулар орын алды. Бұл бағыттағы жұмыстардың маңыздылығы жөнінде Мемлекет басшысы Ұлттық құрылтай отырысында сөйлеген сөзінде «Соңғы жылдары мемлекетіміз тарихи әділдікті қалпына келтіруге баса мән беріп отыр. «Төл шежіреміздің ақтаңдақ беттерін» ашу үшін жүйелі жұмыс жүргізіліп жатыр. Өткенді саралап, оған шынайы баға берудің маңызы зор» [1, б. 3], - деді.

Ұлттық мүдде жолында өткенімізді тануға тарихшы ғалымдармен қатар ақын-жазушылар да өз үлесін қосуда. Өкінішке қарай, тоталитарлық жүйе кеңестік қаламгерлердің бұл тақырыптарға терең бойлауына мүмкіндік берген жоқ. Соған қарамастан, өз шығармаларында өткір тақырыптарды көтерген авторлар табылып жатты. Еліміз Тәуелсіздік алған уақыттан бастап қатал цензура әлсіреп, зиялыларымыз ұлт үшін өзекті тақырыптарды еркін жазуға мүмкіндік алды. Осы жылдары жарыққа шыққан тарихи туындылар Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әдебиетінің үлкен жетістігі саналады. М.Мағауин, Т.Зәкенұлы, Қ.Жұмаділов, С.Елубай сынды қаламгерлер қазақ тарихының түрлі кезеңдері жайлы қалам тартты. Егемендік жылдары жазылған романдардың қатарында Смағұл Елубайдың «Жалған дүние» романы да бар. Туынды жазушының бұрын жарық көрген «Ақ боз үй», «Мінәжат» романдарының жалғасы ретінде жазылып, трилогияны түйіндеп тұр. Мұнда да алдындағы екі романдағыдай ұлт тағдыры, қазақ халқының басынан өткен қилы оқиғалар, егемендікке жету жолындағы талпыныстар сөз болады.

Әдебиеттегі ұлттық мүдденің көрініс табуы жөнінде публицист Нұрболат Адырбек «Кез келген қазақ зиялысының негізгі ұстанымы мен ішкі қағидаты ұлттық мүдде болу керек қой. Ол сол кезде ғана осы ұлттың зиялысы мен деп айта алады» [2, б. 206], - деп жазады.

Бұл тұрғыдан алғанда ұлттық мүддеге қалтқысыз қызмет етіп, шығармашылығының басым бөлігін тарихи тақырыпқа арнаған Смағұл Елубайдың оқырманға берері мол. Оның алғашқы екі романында отаршылдық биліктің ұлтымызға жасаған озбырлығы, ашаршылық, қуғын-сүргін, соғыс оқиғалары баяндалса, «Жалған дүниеде» осы жайттардың салдары айтылады.

Өткен ғасырдың алғашқы жартысында болған қанды, қасіретті оқиғалардың бәрі қазақ халқының болмысында, өмір салтында, санасында өз ізін қалдырды. Нәтижесінде «халықтар түрмесі» атанған КСРО-да ұлтымыз өз тілінен, мәдениетінен, әдебиетінен ажырап қала жаздады. «Жалған дүние» романында осындай рухани тоқырау жылдарындағы ел басынан өткен оқиғалар сипатталады. Роман талай зобалаңды басынан өткізген Хансұлудың қартайған шағын бейнелейді. Бас кейіпкер Едіге өз қатарластарымен тіл табыса алмай, ағысқа қарсы жүзген балық сияқты күн кешіп, қиындық көреді. Ал, үлкен қалада басшылық қызметте істейтін Түгелхан жұмысынан айырылып, ауылда күн кешеді. Мұндағы негізгі оқиға жазушы Едігенің айналасында өрбиді. Өзінің ашаршылық шындығын әшкерелеген романын бастыра алмай сандалған кейіпкердің алдынан небір кедергілер шыға береді. Тіпті әйелінің өзі күйеуінің бұл ісінің дұрыс еместігін айтады. Бейбіт заманда бар күш-қуатын әдебиетке арнап, балалық шақтан ауыр қиындық көрген жазушы өмірден баз кешеді. Бұл жағынан алғанда Едігені автордың прототипі деп алуға да негіз бар.

Романдағы ұлттық мүдде мен тарихи шындық жайында «Ақ боз үй», «Мінәжат» романдары арқылы тарихи кезеңдермен өрнектелген оқиғалар соңы «Жалған дүние» романында бір арнаға құйылып, шарықтау шегіне жетеді. Жазушы бұл трилогияда халықтың рухани өміріндегі тағдырын сол уақыт межесімен суреттеген.

Қаламгер С. Елубай «Ақ боз үй» роман-трилогиясы арқылы өткен ғасырдың басы мен орта тұсына дейінгі қазақ халқы көрген тағдырлы оқиғаны тұшымды, өткір тілмен бейнелеп берген» [3, б. 67] - деп жазады Айнұр Найманбай. Осылайша, автор ғасырға жуық қазақ тарихының көркем шежіресін жасап, ұлттық мүдде тақырыбын өткір көтеріп отыр.

Романның сюжетінен бөлек, ондағы ой иірімдері, кейіпкердің ішкі монологтары, автордың лирикалық шегіністері де ұлт басынан өткен қасіретті барынша танытуға қызмет етіп тұр. Оған шығарманың алғашқы бөлімдерінен мына жолдарды келтіруге болады: «Хансұлу өкіметтің саясатына келмейтін бұл әңгімені көтеремін деп Едіге өзіне бір іс тауып алмаса нетті деп қорқатын. Қазақ шыбындай қырылған ол жылдар жыры сол жабулы қазан жабулы күйінде жатыр емес пе» [4, б. 420]. Осы бірнеше сөйлемнің өзі автордың Кеңес үкіметіне деген көзқарасын, елдің ертеңіне, тарихына деген алаңдауын көрсетеді. Әрі Едігенің әкесінің «банды» атанып атылып кетуі, үкіметке қарсы болуы тартысты қоюландыра түседі. Кейіпкердің өткен күннің ақиқаты ашылмай жатқанына, ұлттың тамырына балта шабылғанына жүрегі ауырады. Автор роман барысында өзге бөлімдерде де 1932 жылдың оқиғаларына шегініс жасап, кейіпкерлердің естеліктері арқылы оқтын-оқтын оралып отырады.

Шығармадағы басты қаһарман Едіге санасы азат, ойы еркін, ұлттық рухқа суарылған, кеңестік идеология мен партиялық ұранға уланбаған ұлтының нағыз ұланы еді. Іс-әрекеті мен ұлттық мүдде жолындағы жанкештілігіне қарап оны Алаш арыстарының 70-жылдардағы жалғасы деуге де болады. Едігенің ұлт тарихына қатысты өткір көзқарастары туралы жазушы «Отызыншы жылдар

ашаршылығы туралы «Ол ашаршылық оқулықтар жазғандай «кездейсоқ қуаңшылықтан» немесе «жергілікті белсенділер жіберген қателіктерден» емес, тұп-тура сол кездегі Кремльден бастап Қазақстанға дейін партия жүргізген саясаттан болған» дегенді айта бастады» [4, бб. 439-440], - деп жазады автор. Ал Едігенің әйелі болса бұл сөзді КГБ жансыздары естіп қоюынан, өзінің «антисоветчиктің әйелі» атануынан қорқып, күйеуімен сөзге келеді. Осы сәттен бастап екі жастың арасында пікір қайшылығы туындайды. Едіге өзінің өткір мінезінен таймайды, Маусымжан да партия саясатын жақтауын қоймайды. Бұл ретте Едігенің әбден теперіш көріп, азаттыққа ұмтылған ұлттың адал ұлы, төл перзенті екенін, ал Маусымжанның саясаттың ұранына имандай сенген, кеңестік қоғам тудырған жаңа заман өкілі екенін аңғаруға болады. Осылайша екі кейіпкер арқылы автор қазақ қоғамының екіге жарылып, ұлттық идеямызға сына түскенін көрсетіп отыр. Ең сорақысы – саясат деген қитұрқының нәтижесінде ерлі-зайыптылардың өзара түсінушіліктен айрылып, бір-біріне деген сезімдеріне де қаяу түседі.

Жазушының көтерген бұл мәселесі осы күні де өзектілігін жойған жоқ. Қазақ қоғамы әлі де кешегі кеңестік санадан арыла алмай келеді. Осы күні де Маусымжан сияқты «Кеңес Өкіметі мен Компартияның халық үшін жасаған қыруар еңбегін көргің келмейді... Егер Кеңес өкіметі болмаса, тұлдыр жетім Едіге сен кім болар едің?» [4, б. 443], - деп пайымдайтындар табылатыны анық. Ақыр аяғында Едігенің кітабы «саяси қателік» деп танылып, жарыққа шықпай қалады. Бұл жалғыз жазушының ғана емес, өз тарихынан айырылған, өткенінен қол үзген, болашаққа деген сенімі жоғалған тұтас ұлттың қасіреті еді.

Қанша қысым көріп, кедергіге тап келсе де бас кейіпкер бәрібір де ұлттық мүддені бәрінен биік қояды. Ол Кеңес үкіметі тырнағын батыра берсе, қазақ халқының жер бетінен жойылып кетуі мүмкін екенін білді. Сондықтан да елін отаршылдықтың езгісінен құтқару үшін оның тарихын есіне салғысы келді. Оның «Сүйегі қурап, көмілмей қалатындай, жоқтаусыз қалатындай олар мал емес еді ғой дедім. Қашанғы жалған жазып, қашанғы жалған сөйлейміз» [4, б. 489], - деген жанайқайы ұлттық мүдде, тарихи ақиқат жолындағы күрестің қаншалықты маңызды екенін көрсетіп тұр.

Ұлттық мүдде жайлы сөз болғанда жастар мәселесін айналып өте алмаймыз. «Жалған дүние» романында да өз ұлтынан жерінген қазақтың қыз-жігіттері туралы сөз болады. Тілін ұмытып, тегінен безінген жастар жайлы жазушы «Қазақ дейін десең, қазақ емес, орыс дейін десең, орыс емес, осындай қазақ жастарын көргенде бұл құбылысты қалай түсінеріңді білмей аласұрасың. Іштей тіксініп шошитынсың» [4, б. 475], - деп жазады. Жастардың тура жолдан таюының ұлттың мүддеге кесірін тигізетіні рас. Бұл туралы көсемсөзші Нұртөре Жүсіптің айтқаны да романдағы оймен үндесіп жатыр: «Үміт жастарда дейтін едік. Ал қазіргі қазақ жастары өз тілін ұмытуға өлермендікпен кірісіп жатыр» [5, б. 71]. Ұлт үшін жастарының жатқа еліктеп, өз тамырынан

ажыраганынан артық қасірет жоқ. Смағұл Елубай өз романында осы маңызды мәселені көтеріп, ұлттық мүддеге төнген зор қауіпті аңғартып тұр.

Әр ұлтты айқындайтын негізгі белгісі – тілі. Сондықтан да қазіргідей аумалы-төкпелі заманда ұлт болып қаламыз десек, тілімізді қызғыштай қоруымыз керек. Еліміз үшін мемлекеттік тіл мәртебесі жолындағы күрес туралы ақын Мұхтар Шахановтың «Біз тілден айырылсақ, бәрінен айырыламыз, ұлт ретінде жойыламыз. Тілсіз, рухсыз егемендіктің де құны көк тиын екенін ұғынатын кез әлдеқашан жетті» [6, б. 56], - дегені бар. Ал романдағы тіл мәселесі ең алғаш рет Едіге мен әйелінің баласын мектепке берер сәтіндегі оқиғада көтеріледі. Маусымжан «Кім баласын қазақша оқытып жатыр?» дегеніне қарамастан, Едіге «Егер... қазақ мектебіне қазақ жазушысы өз баласын бермесе, онда бұл қазақтың шаруасы біткен шығар» [4, б. 442], - деп ана тіліне қиянат жасалуына жол бермейді.

Диалог барысындағы Өктем үннің сөздерінен де сол кездегі тіл мәселесінің әбден ушыққанын аңғаруға болады: «Қазақ тілі осылай құлдырай берсе, енді елу жылда өледі деп, «Қызыл кітапқа» кіреді деп өзеурегенсің!» [4, б. 509], «Енді елу жылда Кеңес Одағында «қазақ», «орыс» деген ұғымдар ұмытылады. Оның орнын «Кеңес халқы» деген ұғым баспақ. Ол жаңа халықтың тілі, орыс тілі болмақ» [4, б. 510]. Өктем үннің осындай пікірлері заман шындығын айқын көрсетіп, тілге төнген қауіпті айқын сипаттап тұр.

Қорыта айтқанда, Смағұл Елубайдың «Жалған дүние» романында ұлттық мүдде тұтас шығармаға ортақ идея ретінде көтерілген. Автор Кеңес Одағының қазақ халқына әкелген қасіретін, зобалаңның салдарын 70-80 жылдардағы оқиғалар арқылы шебер жеткізген. Өз заманының айнасы саналатын кейіпкерлер арқылы жалпыұлттық мәселелерді көтеріп, тіл, руханият, тарих салаларындағы өзекті түйткілдерді атап өтеді. Осылайша, егемендікті баянды ету жолында ұлттық мүддеге аянбай қызмет етудің маңыздылығын көрсетіп, ғасырға жуық тарихымызды қамтитын трилогияның нүктесін қояды. Аталған туындыны қазақ тілінде жалпы білім беретін мектептерде оқыту арқылы жас ұрпақты ұлтын, елін, жерін сүюге баулып, тарихқа деген қызығушылығын арттыруға болады. Тұтастай алғанда, «Жалған дүние» романы ұлт тағдырына төнген қауіп-қатерлерді, қазақ халқының ертеңгі бағыт-бағдарын бейнелейтін құнды туынды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тоқаев Қ. «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты Ұлттық құрылтай отырысында сөйлеген сөзі: «Солтүстік Қазақстан» газеті. - 2024. - 19 наурыз. - №23(23142).

2. Адырбек Н. Ұстаным - ұлттық мүдде: Мақалалар, сұхбаттар. - Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2013. - 288 б.

3. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы: филология сериясы, №4(129)/2019.

4. Елубай С. Ақ боз үй. Трилогия. - Алматы: Жазушы, 2005. - 528 б.

5. Жүсіп Н. Егемендік лебі... - Алматы: ҚАЗақпарат, 2012. - 384 б.

6. Тіл туралы толғам. Құраст./Д.Дүйсебай. - Астана: Ер-Дәулет, 2007. - 160 б.

ӘОЖ 80

ӘЛЕМ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ МИСТИКАЛЫҚ АРХЕТИПТЕР: «КӨЛЕҢКЕ» АРХЕТИПІНЕН ТУЫНДАҒАН ОБРАЗДАР

Қанашева Айзада Бақытбекқызы
kanasheva02@bk.ru
Ш.Уәлиханов ат. Көкшетау Университеті магистранты
Көкшетау, Қазақстан

Аннотация: В статье широко рассматривается термин «архетип». Этимология термина была рассмотрена и введена в научную систему не только в литературоведении, но и в других областях. Из обширного «архетипа тени» возникло множество персонажей-антогонистов. Статья посвящена вервульфам и вампирам среди них. Описываются не только их образы в буквальном смысле, но и метафорические подтексты: верфульфы рассматриваются наряду со значениями «оборотная сторона», «изменения», тема вампиризма перекликается с одной из актуальных проблем современной психологии – темой «энергетических вампиров». В заключение подчеркивается, что архетипы являются важной деталью, лежащей в основе новых персонажей более поздних произведений, примером которых может служить произведение М. Магауина «Куыршак».

Ключевые слова: архетип, мистика, архетип тени, вервульф, вампиризм, психология.

Аңдатпа: Мақалада «архетип» термині кеңінен қарастырылады. Этимологиясы қарастырылып, ғылыми жүйеге енген анықтамасы сөз болады. Тек әдебиеттануда ғана емес, өзге де салаларда кеңінен таралғаны сөз болады. Кең ауқымды «көлеңке» архетипінен көптеген антогонист кейіпкерлер пайда болған. Мақала солардың ішінен вервульфтер мен вампирлерге тоқталады. Олардың тек тура мағынасындағы образдары емес, метафоралы астарлы жақтары да сипатталады: верфульфтер «өзгеріс», «өзге жақ» мағыналарымен қатар қарастырылса, вампиризм тақырыбы қазіргі психологиядағы өзекті мәселелердің бірі – «эмоционалды вампирлер» тақырыбымен үндеседі. Қорытындылай келе, архетиптер кейінгі кездегі шығармалардың жаңа кейіпкерлеріне негіз болатын маңызды бөлшек болып табылатындығы, оған М.Мағауиннің «Қуыршақ» туындысы мысал бола алатындығы айтылады.

Кілт сөздер: архетип, мистика, көлеңке архетипі, вервульф, вампиризм, психология.

Abstract: The term «archetype» is widely considered in the article. The etymology of the term has been considered and introduced into the scientific system not only in literary studies, but also in other fields. Many antagonist characters have emerged from the vast «shadow archetype». The article is devoted to werewolves and vampires among them. Not only their images are described in the literal sense, but also metaphorical subtexts: werewolves are considered along with the meanings of «flip side», «changes», the theme of vampirism echoes one of the urgent problems of modern psychology – the theme of «energy vampires». In conclusion, it is emphasized that archetypes are an important detail underlying the new characters of later works, an example of which is the work of M. Magauin «Kuyrshak».

Keywords: archetype, mysticism, shadow archetype, werwolf, vampirism, psychology.

Қазіргі ақын-жазушылар авторлық позициясын танытуда, шығарманың идеясын ашып, көркемдік айшықтарын бедерлей түсуде мистикалық

архетиптерді мақсатты түрде пайдаланып, шығармашылықпен дамыта қолданғанын байқауымызға болады. Архетиптер – мифтің рухани-шығармашыл қазынасын құрастыратын тылсымның құрылымдық бөлімдері.

Архетип (лат. archetypum, гр. ἀρχέτυπον, яғни ἀρχή – бастапқы, τύπος – соққы, «соққыдан қалған із» дегенді білдіреді) термині біраз салаға қатысты болғандықтан, терминнің бірнеше білдіретін мағынасы бар.

Ең алғаш антика заманында, антика философиясында Платонның «ақылға қонымды әлемінде»(κόσμος νοητός) «прототип», «прообраз», «үлгі» деген мағынада қолданылса, неоплатонизм кезінде бұл термин «эйдос», яғни «идея» және «парадигма» терминдерімен синонимдес ұғымға айналады[1, б. 37].

XIX-XX ғасырлардың ортасында швейцар психологы Карл Густав Юнг архетип терминіне 1919 жылы жаңа бағытта жаңаша анықтама береді: «Архетип – әртүрлі мәдениеттердің мифтері мен нанымдарында, әдебиет пен өнер туындыларында кездесетін армандар мен қиялдарда көрінетін әмбебап бейнелер мен мотивтерге арналған генеративті матрицалар».

Юнгтан кейінгі жылдары архетип ұғымын дін мен мифті зерттеушілер кеңінен қолдана бастады: М. Элиаде, Дж. Кэмпбелл, Г. Циммер, Г. Шолем, А. Корбен т.б. Термин әдебиеттану мен өнертануда өнердегі қайталанатын бейнелер мен тақырыптарды, антропологияда мәдени және этникалық стереотиптерді сипаттау үшін кеңінен қарастырылды.

Әрине, ғылым дамыған сайын бұл термин өзінің тар мағынасында қалып қоймай, бұдан әрі мағынасы кеңейіп, «жазба ескерткіштердің қалған нұсқаларынан бастау алатын ең көне, сақталмаған мәтін» (текстологияда), «организмдердің белгілі бір тобының/таксонның құрылымының бастапқы жалпы түрі» (биологияда) сияқты анықтамалары пайда болған.

Сонымен, «архетиптер» – ғасырлар бойы «бір жанрдан екінші жанрға көшіп келген» типтік кейіпкерлер. Қазақта албасты, мыстан, жезтырнақ, жалмауыз кемпір және тағы көптеген ұқсас атаулармен кездесетін кейіпкерлерді фольклордан, яғни қазақ халқының аңыздары мен ертегілерінен көптеп кездестіреміз.

Ал әлем әдебиетінде вампирлер (кейбір жазбаларда «қанішерлер», «қансорғыштар» деп аударылып жүр), вервульфтер, су перілері немесе күлдіргіштер, бақсылар мен жындар т.б. көптеген кейіпкерлер белгілі. Сонда, аталған кейіпкерлер «үлгі», «идея» ретінде алғаш әдебиетте пайда болып, кейін аталғандардың арқасында өзге де жаңа кеіпкерлер пайда болып жатқан.

Алайда, аталған архетиптер де өзге архетиптен пайда болғанына көзіміз жетеді. Сөзімізге дәлел ретінде бірнеше кеіпкерге қысқаша түрде жеке тоқталуды жөн көрдік.

Әлемді диалектикалық сипатта адамдар әрқашан екіге бөліп қарастырған: жақсы мен жаман, өмір мен өлім, аспан мен жер асты т.б. Сол сияқты жарық пен қараңғылық та философияда, өнер мен әдебиетте үлкен рөл атқарады. Қарапайым сөзбен айтқанда, *көлеңке – жарық түспейтін жер.* Алайда көлеңке – жарықсыз өмір сүре алмайтын (көрінбейтін) құбылыс.

Юнг архетиптер жайлы айтқан кезде, көлеңке архетипі жайлы былай дейді: «Көлеңке – жасырын немесе бейсаналық тұлғаның психологиялық құрылымының аспектілері, оның жағымсыз жағы, әдетте қабылданбаған эго, барлық жағымсыз жеке қасиеттердің жиынтығы»[2, б. 46]. Бұл – адамның жеке басының қараңғы бұрмаланған жақтарын бейнелейтін архетип, ол оны жоққа шығара отырып, өзінен және айналасындағылардан жасыруға тырысады.

Бұл архетиптен тараған кейіпкерлер қатарына: *өзге әлемнен немесе астралдан пайда болған зұлым күштер, құбыжықтар мен жындар, вервольфтер мен вампирлерді атауға болады.*

Немісше «werwolf», ағылшынша «wolfman», грекше «λυκάνθρωπος», орысша «волколак» – барлығының беретін мағынасы – қасқыр адам немесе қасқырға айналатын адам. Сонымен қатар, «оборотень» термині де қатар қолданылады. «Оборотная сторона личности» деп қарастыру арқылы жоғарыда айтылып кеткен «көлеңке» архетипімен байланысын аңғаруға болады.

Вервульфтерге қатысты мәдени шекараларды кесіп өтетін бір өлмес тақырып – бұл тіршілік иесінің сананың толық өзгеруін қалай сезетіні. Бұл жаратылыс түпкілікті трансформацияны, күшті эмоцияларды және сіздің түйсігіңіз бен логикаңыз арасындағы тепе-теңдікті іздеуді сипаттайды.

Кейінгі кездердегі әдебиеттерде бұл образ өзінің тура мағынасында емес, жоғарыда аталған күйді бойынан өткізіп жатқан адам қалпында көрініс тапқан.

Қазіргі таңда шетел әдебиетінде вервульфтермен қатар *вампирлер* тақырыбы да жазушылар арасында кең таралып, оқырмандар арасында кең тараған. Кейде тіпті екі образды бір-біріне қарсы қояды.

Вампиризм тақырыбы әлем әдебиетінде бұрыннан болғанменен, Брэм Стокердің 1897 жылы жарыққа шыққан «Дракуласы» – алғаш вампиризм тақырыбын қозғаған классикалық шығармалардың бірі. Аталған тақырып XX ғасырда әдебиет пен кино арқылы белсенді түрде дамыды, ал авторлар элигониядан аулақ болуға тырысып, үнемі жаңа бейнелер мен детальдарды қосып отырған. Кейінгі жылдары бұл «ағым» музыка мен ойындарда да кең көрініс тапты.

Вампирлерді құдайларға теңеу – жазушылар мен авторлар қолданатын танымал әдіс. Көптеген сюжеттерде олар өздерінің вампирлік нәсілдерінің ата-бабалары болып табылады, әрі осыған орай құдайлық мағынада қабылданып, құдайға ұқсас мәртебеде қарастырылады, идеалдандырылады. Адамның қанын ішу мен айнада бейнеленбеу – олардың басты екі қасиеті.

Вампирлерден бұрын славян фольклорындағы «упырьлер», еуропалық «вурдалактар» бейнелері – улы, токсикалық байланыстардың қауіптілігі туралы ескертетін метафора болуы әбден мүмкін. Яғни бұрынғы кездері бұл образдың тууына себеп болған психологиялық жай-күйлер қазіргі кезде де өзектілігін жоғалтқан жоқ. Осыдан «эмоционалды вампир», «энергетикалық вампир» терминдері пайда болған.

Психология тұрғысынан эмоционалды вампирдің өзіндік ерекшеліктерін танытанын қасиеттері жоқ. Ол басқа адамдардың мүдделерімен қоректенеді,

басқалардың жақсы көретінін жақсы көреді, яғни басқалармен айырмашылықтарын білмейтіндіктен оның жеке «мені», жеке «индивиді» жойылады.

Егер айна жеке тұлғаны көрсетсе, онда вампирде шағылысатын нәрсе жоқ. Сондықтан мифтер мен ертегілерде вампирлер мен упырлер сыртқы түрін өзгертеді. Олардың бір тұрақты өзіндік бейнесі жоқ сияқты. Сонымен, вампирлердің айнада бейнеленбеуінін алғашқы себебі осыдан болар.

Екінші себеп – вампир өзін көрмейтін сияқты, өзінің шын мәнінде қандай екенін білмейді. Сондықтан оның психологиялық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін оған өзге адамдардың негативті сезімдері, өмірлік күштері қажет. «Донор» тек эмоционалды емес, сонымен қатар физикалық түрде шаршаса, «вампир» керісінше сол кезде өзін керемет сезінеді. Қазіргі кезде кең айналысқа енген тілдік бірліктердің бірі – «ол менің қанымды ішті» де айтылғандардың бір дәлелі.

Қазақ прозасында аталған тақырыпқа алғашқылардың бірі болып қалам тартқан жазушы – М.Мағауин. «Қуыршақ» деген көлемді әңгімесіне жан қуатын ер адамнан толықтырып отыратын «әйел вампирді» желі етіп алған.

Қорытындылай келе, мистикалық архетиптер әлемдік әдебиетте маңызды рөл атқарады. Оқырмандарды өзінің сиқыры мен құпиясымен қызықтыратын жұмбақ және мистикалы бейнелерді жасауға көмектеседі. Көптеген кейіпкерлер басында бір архетип аясында пайда болып, кейін өзе архетипке ұқсас болуы мүмкін, тіпті өз бойына бірнеше архетиптерді қатар сіңіре алады. Себебі есте қаларлық кейіпкерлер – көп қырлы.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мелетинский Е. М. О литературных архетипах. М.: Изд-во РГУ, 1994. 136 с.
2. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов. М.: ЗАО «Совершенство» – «Port Royal», 1997. 384 с.

ӘОЖ 81-119

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫ – ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ

Қозыбай Аңсар
6В01701-Шет тілі: екі шет тілі (АКР-239 топ студенті)
Ғылыми жетекшісі: **Аубакирова Б.К.,** гуманитардық ғылымдар магитрі, лектор
Ш. Уәлиханов атындағы университет
karakat.nurimbetova@mail.ru
Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы

Қазақстан зайырлы, тәуелсіз, көпұлтты, тату мемлекет. Қазақ халқы тәуелсіздікке оңай жеткен жоқ, қаншама қиындықтарды басынан өткеріп, елім, жерім деп жанын берген ата-бабаларымыздың арқасында осы күні еркін өмір

сүріп жатырмыз. Тезистің мақсаты: қазіргі таңдағы өз ана тіліміздің күннен күнге қолданыстан азайып жатқандығын байқауымызға болады. Өз жерінде, өз елінде тұрса да ана тілінде сөйлеуге ұялатын жастарымыз қоғамда аз емес. Тезиске осы тақырыпты таңдай отыра, өз ана тілімнің маңыздылығын, «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» деген мақалдың қаншалықты дұрыс айтылғанын көрсеткім келеді. Тезистің міндеті: ана тілімізді қолданысын арттыру үшін түрлі жобаларды ұсыну, тіл жөніндегі заңдар бөлімін қайта ойластыру. Әр ел өзінің сөйлеу тілімен, мәдениетімен, дәстүрлерімен және тарихымен бір-бірінен ерекшеленеді. Менің қозғайын деп отырған тақырыбым — тіл мәселесі. Тіл — ұлттың айнасы, көрінісі. Тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік тілі — қазақ тілі. Ал ұлтаралық қарым-қатынас құралы ретінде — орыс тілі қолданылады. Осы тұста қазақ тілі орыс тілінің артында көлеңкеленіп қалғандай көрінеді. Орыс тілінің маңызы туралы Абай атамыздың, Алаш қайраткерлерінің сөздерінен-ақ байқауға болады. Міржақып Дулатұлы «Малыңды, еліңді сақтап, ой-өрісіңді кеңейткің келсе орыс тілін біл» деп о баста айтып кеткен болатын [1]. Сол кезден қазақтарға орыс тілін білудің маңызы бар екенін көруге болады. Өз елімізді құрметтейтін болсақ, әуелі қазақ тілін содан кейін барып орыс және ағылшын тілін меңгергеніміз абзал. Еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев еліміздің болашағы мен бәсекеге қабілеттілігі үшін «Үштұғырлы тіл» саясатын енгізді [2]. Бұл саясаттың негізгі ойы — өз тілімізді жетік біле тұра, өзге тілдерді қызмет үшін қолдану болатын.

Қазақ халқы ұлт болып қалыптасқалы бері, қазақ тілі өмір сүріп келеді. Тілдің иесі – кешегі қазақ, бүгінгі қазақ және болашақтағы қазақ. Тілдің ғұмыры уақыт тәрізді мәңгілік. Тіл – халықтың мәңгілік халық болып қалуының айғағы. Тіл — өткеннің ұрпаққа қалдырған аманаты, бүгінгі күннің абыройы, ертеңгі күннің кепілі. Ата Заңда «Мемлекеттік тіл – қазақ тілі» деп анық та айқын жазылған.

Мемлекеттік тіл ел тұтастығының да ең басты кепілі. Ол еліміздің халқын біріктіретін, ортақ іске жұмылдыратын, елге деген перзенттік ықыласты қалыптастыратын бірден-бір құрал. Бір тілде сөйлемеген халық біріге де алмайды, өздерін бір шаңырақтың мүшесімін деп сезіне де алмайды. Себебі, бір-бірінің тілін түсінбеген халықтың бір-бірінің ой-ниеттерін, мақсат-мүдделерін түсінуі де қиын. Егер ұлтты ұлт ретінде ұйытатын тіл десек түрлі халықтарды өзара топтастыратын да олар сөйлесетін, бір-бірімен қарым-қатынас жасайтын тілдің ортақтығы.

Қазақ тілінің бүгіні мен болашағы туралы жарық көрген мақалалар қатарында «бұл тіл от басы, ошақ қасында ғана пайдалануға жарайтын тіл, оны дамытамын деп әуреленудің қажеті жоқ »деген ащы пікірлер айтылған мақалалар да болды. Көптеген қазақ тілді басылымдар кезінде оларға қарсы да шықты. Дегенмен, ойланып қарасақ, осындай қатқыл пікірлер айтудың астарында не сыр жатыр деген күмән де қылаң береді. Бәлкім қазақ тілінің мүшкіл халге түсуіне себепкер өзіміз шығармыз Олай дейтініміз, әзірге тілді

дамыту тұрғысында қолға алынып, атқарылған істерден гөрі қызыл сөздің басым екендігін ешкім де жоққа шығара алмайды. Өзін ұлттың патриоты, тілдің жанашыры ретінде көрсеткісі келген кез келген адам «бәріміз де қазақ тілінде сөйлеуіміз керек» деп мінберден айқайлайды да, мінберден түскеннен кейін өз шаруасын күйттеп жайына кетеді. Мұндай көзқараспен тілді дамыту әрине, өте қиын. Ондаған жылдар бойы дауыс көтергенімізбен әлі күнге дейін нақты нәтиже шықпай жатуының бір себебі де сірә, осында болса керек [3].

Қандай да болмасын тілді үйреніп-білу адамның бала кезінен қалыптасады. Олай болса жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру ісінің, яғни балабақша мен мектептің тіл үйретуде алатын орны орасан зор. Өзін тіл жанашырымын деп санайтын кез келген адам да әңгімені дәл осы мәселеден бастауы керек. Ол үшін бірінші кезекте оқулықтар сапасын жақсартып, одан кейін қазақ тілінен сабақ беретін мұғалімдер біліктілігіне көңіл бөлу қажет. Қазақ тілі – халқымыздың ана тілі. Адам баласы дүниеге келіп, есі кіре бастағаннан-ақ адамдық қасиеттерді қалыптастыратын әдептілікті, ізгілік пен ізеттілікке толы халықтың нұрлы, асыл сөздерін, тілдің жан тербетер әсер күшін ана тілінде ұғып үйренеді. Қазақ тілі – қазақ халқы үшін әдебиет, мәдениет, ғылым мен білім тілі, оқу-ағарту тілі, түрлі іс қағаздарының тілі. Қазақ тілі – өте бай көркем тілдердің бірі. Қазақ тілін оқып, дұрыс игеру –тіл мәдениетін меңгерудің жолы. Тіл мәдениеті тіл ұстартудың бір түрі. Қазақтың Қазақстаннан басқа жерде Отаны жоқ. Қазақ тілі Қазақстанда дамымаса қайда дамиды. Қазақ тілі Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар басқа туысқан республикаларда, сондай-ақ шетелдерде тұратын қазақтардың да ана тілі. «Тәрбие басы – тіл» деп Махмуд Қашқари бекер айтпаса керек. Кез келген қазақ топырағынан өсіп өнген әрбір азаматтың перзенттік парызы тілге деген құрметтен басталуы керек. Тілді білу, меңгеру отбасынан, балабақша мен мектептен бастау алуы қажет. Тілмен бірге дұрыс тәрбие берілуі тиіс. Әл Фараби бабамыз сонау заманда-ақ «Балаға бірінші тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – келешек оның өміріне опат әкеледі» деп айтып кеткен екен. Мемлекеттік тіл – ұлттық болмысымыз бен руханиятымыздың, тәуелсіздігіміздің басты тірегі. Әрине, мемлекеттік тілді өркендету мәселесі бірінші кезекте ұлттық патриотизммен тығыз байланысты болуы керек. Өйткені, ұлт пен тіл егіз ұғым. Тіл қай ұлтта, қай елде болса да қастерлі, құдіретті. Ол әрбір адамда ана сүтімен бірге еніп қалыптасады. Тіл байлығы – сөздік қор, әрбір елдің ұлттық мақтанышы. Ол – атадан балаға қалып отыратын баға жетпес мұра [4].

«Тіл дегеніміз қай халықтың болмасын, кешегі, бүгінгі ғана емес, ертеңгі де тағдыры», деп Б.Момышұлы бекер айтпаған. Қазақ тілі халық тарихымен бірге жасап, ұрпақтан ұрпаққа қатынас құралы ретінде қызмет етіп келеді. 1989 жылы қазақ тілі мемлекеттік мәртебе алды. Қазақ тілі түркі тілдер тобына жататынын бәріміз білеміз. Түркі тілдерінің ішінде қазақ тіліне ең жақындары ноғай, қарақалпақ, татар, башқұрт, қарашай-балқар тілдері. Қазақ тілі – өркендеген мәдениеттің тілі, ғылыми тіл, ресми іс қағаздарының тілі.

Сондықтан, мемлекеттік тілді өміршең тілге айналдыруымыз керек. Кез келген елдің даму деңгейі әлемдік жаңа технологияларды қолдану деңгейімен өлшенетіні белгілі. Көптеген елдерде компьютерлік бағдарламалар өз ана тілінде қамтылған. Жапонияда жапон тілі болса, Қытайда қытай тілі, т. с. с.

Мемлекеттік тілді оқытудың түрлі тәсілдерін пайдаланып мұғалімдер шығармашылық қызметпен де айналысады. Тіл жанашырларын айтқанда мұғалімдерді айтпай кете алмайсың. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының заңы білім берудің ұлттық моделін дамыту бағытындағы мақсаттарды көздейді. Осы тұрғыдан білім беруді жаңашаландырып, оның жаңа жүйесін жасап, дәстүрлі жүйеден ерекше болуын қамтамасыз ету – басты парыз.

Қазіргі таңда мемлекеттік тілді оқытуда жаңа идеяларды әр сабақта жан – жақты қолданып, жаңаша оқытудың тиімді жолдары қарастырылуда. Өзге ұлт аудиториясында қазақ тілін оқытудың басты мақсаттары – оқушылардың ақыл-ой қабілетінің даму деңгейін өсіру, дұрыс сөйлеу, білім деңгейін тереңдету және сауатты жазу дағдыларын қалыптастыру. Сондықтан да қазақ тілін компьютерлендірудің оқушылардың оқуға деген қызығушылығына ықпалы болады. Компьютермен оқыту оқушылардың өз бетімен іздену жұмысының өте тиімді түрі. Мемлекеттік тілді компьютермен оқыту оқу жұмысының жоғары дәрежелі болуына жағдай жасайды., оқушының қазақ тілі пәні бойынша біліктілігі мен белсенділігін арттырады.

Тіл үйренушілерге не айтса да, бұлжытпай орындайтын «отыр» десе, отырып, «тұр» десе тұратын, сабаққа кешіксе кінәлі болатын, өзінен төмен деңгейдегі «үйренуші» ғана деп қарау дұрыс емес. Оқытушы оларды өзімен тең тұлға деп қабылдауы қажет. Сабақ үстінде тіл үйренушіге қатысы да, қажеті де аз, олар өмірде қолданбайтын ақпараттардан гөрі олардың әрқайсысының жеке өмірі және қызметімен тығыз байланысты мәселелерді талқыласа, ол тіл үйренушілердің қызығушылықтарын арттырады. Компьютермен жұмыс істеу өте қызықты. Қазақ тілін оқытумен байланысты сабақтардағы диафильмдерді, оқу кинофильмдерін, сондай-ақ сабақтағы фотоқұжаттарды сканер арқылы шешуге болады. Қазіргі уақытта мемлекеттік тілді бүгінгі дамыған техника тіліне айналдыру ең көкейкесті мәселенің бірі болып отыр. Болашақ мамандарды даярлау барысында оқытудың жаңа технологиясын барынша меңгертуге көп көңіл бөлу қажет. Жаңа технологияны пайдаланудың нәтижесі жоқ емес [5].

Қорыта келе тіл – қоғам өмірін ұйымдастырушы басты күш болуымен бірге, әлеуметтік және экономикалық өрлеу мен дамудың, халық пен қоғам өміріндегі өзгерістер мен жаңалықтардың айнасы. Тағы бір ойландыратын мәселе жастардың мәдениетті сөйлеуі. Мәдениетті сөйлеп, бір-бірімен қарым-қатынас жасау үшін бірден-бір көмек – кітап оқу. Ол үшін баланы балабақшадан бастап кітапты ұстап, құрметтеуге үйрету керек.Осы жерде орыс мектебінде оқитын, қазақ тілін білмейтін, білгісі келмейтін қазақ жастарымен қалай жұмыс істеу керек соны да айта кеткен жөн. Ондайларды ешқандай

күштеудің қажеті жоқ. Тек үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу керек. Алдымен ата-анасымен сөйлесіп, түсіндіріп, ата-анасы баласымен сөйлесетіндей жағдай жасау керек. Сонда ғана бір нәтиже шығуы мүмкін. Отбасында баланы туған күнінен бастап өз ана тілінде неге тәрбиелемеске? Менің ойымша бұл қателерді болдырмау үшін, ең алдымен білікті мамандар қажет. Қандай болмасын аударманы жарыққа шықпас бұрын, маманға аудартып, оны белгілі бір құзырлы органға бекіттіріп барып шығаратындай тәртіп орнатылуы керек. Аударманы кім көрінгенге тапсыруға болмайды. Ғаламтордағы қазақша ақпараттардың сапалы болуы да осылай, білікті мамандар арқылы шешілуі керек. «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте», – дейді Қадыр ақын. Қазіргі қоғам басқа тілді үйренуге еш шек қоймайды. Дегенмен, қазақ тілін мемлекеттік тіл дәрежесіне көтеруге әр қазақтың үлесі болса екен дейді.Өзгенің құлы емес өз еліміздің ұл – қызы болайық, өзгенің емес,өз еліміздің тілін ұлықтап, мәртебесін асырайық!

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бижан А. Қазіргі кездегі қазақ тілінің мәртебесі // [Электрондық ресурс]. — Көру режимі: https://adyrna.kz/post/35222
2. Абибулла Н. Қазақ тілі қайтсек қажет тіл болады? Сараптама // [Электрондық ресурс]. — Көру режимі: https://informburo.kz/kaz/qazaq-tili-qaitsek-qazet-til-bolady-saraptama
3. Қабидолда Ж. Тіл мәселесі — тұтас ұлттың басты проблемасы // [Электрондық ресурс]. — Көру режимі: https://massaget.kz/blogs/24770/
4. Қазақстан Республикасындағы тіл туралы .1 тарау. 4-бап. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі
5.Қадыр Мырза Әли «Ана тілің – арың бұл». Көру режимі: https://bilim-all.kz/olen/3208-Ana-tilin-%E2%80%93-aryn-bul

ӘОЖ 17.71.0

Ұ.ДОСПАНБЕТОВ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ТАРИХИ ТҰЛҒАЛАР БЕЙНЕСІНІҢ СОМДАЛУЫ

Б.М.Қорабаева
Ғылыми жетекшісі: Бөкен Г.С., PhD., қауымдастырылған профессор
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
asya_2309@mail.ru

Белгілі жазушы Ұзақбай Доспанбетов қазақ тарихында халық басынан өткен оқиғалар жайында қалам тартқан қаламгер ретінде белгілі. Жазушы тарихи маңызы бар оқиғаларды жаза отырып сол кезеңде өмір сүрген тұлғаларды ерекше сипаттай білген. Жазушының «Қызыл жолбарыс» роман-дилогиясы алғаш рет 1995 жылы «Жұлдыз» журналының 2-ші санында жарияланған. Романның құндылығы тарихтағы елеулі оқиғалар мен құбылыстарды арқау қылуы. Романда сол кезеңге тән тарихи, әлеуметтік құбылыстар, өмір сүрген тұлғалардың болмысы, кезеңнің әлеуметтік даралығы,

шығармашылық фантазиямен пішіліп сәтті берілген. Жазушының романын «Қызыл жолбарыс» атауы да осы кездегі халық арасындағы аңыз-әңгімелерге байланысты екені белгілі. Шығарманың прологы мен атауының бір болуы жазушының ұтымды қолданған тәсілі. Романды жазуда жыл мен уақыт нақтылығын, тіпті әр күннің мезгілін бере алуы да жазушының ерекшелігі деп атай аламыз.

Бұл төрт томнан тұратын тарихи шығарма ең алғаш «Жұлдыз» журналынан бастау алады. Шығарма ХҮIII ғасырдағы қазақ басынан өткен қиындықпен азапқа толы қалмақ қолынан туған «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» кезеңінен басталып сол кездегі қазақ халқының бастан кешкен хәл жағдайымен, мұң зарын бейнелейді. «Ақтабан шұбырынды» атауы себебін жазушы шығармада: *«Шауқар атты иемденген неме шынында жаланаяқ екен. Баланы тосылдырған ол да емес, ер үстіндегі адам шауқар аттың бүйірінен жалаңаяғымен қамқылағанда бұл анық көрді. Табаны адам айтса нанғысыз аппақ екен. Мұндай ақтабанды көрсе Бектұрғанның көзі шықсын. Ақ болғанда тіпті адамның көзін ағытарлықтай*»[2;243 б],-деп суреттеп береді. «*Осылардың бәрі қосылып, бізге жеткізген бір шындық – қазақ халқының есінде «Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама» деген атпен сақталған 1723 – қоян жылындағы қалмақтар шабуылы жер шұрайы Жетісудың өрінде, Іле мен Қаратал өзендерінің екі аралығындағы бас-аяғы жоқ салқар жазықта осылай басталып еді*» [2;243 б], міне жазушы қазақты сан тарапқа шұбырқан, сан тарапқа қаңғыртқан соры қайнаған кезеңін осылай бастайды. Тарих шежіресін сақтай отырып тамылжытып аңызды, таңырқатып тарихты сөйлетеді. Жетісу өңірінде орын алған бұл оқиға Жоңғар қақпасынан ескен Алакөлдің желіндей сұм да, сұрапыл болып еді.

Тарихи роман жазуда жазушы өткеннің із-елесің қуып, ескіні қайта қайталап сорпадай езіп не өткен істерді қайта сапырмайды. Керісінше, тарихи оқиғаларды баяндап еске түсіріп, бүгінгі күннің көзімен, бүгінгі таныммен қарап уақыт рухына үн қосады. Тарихи роман − тарихи фактілердің хроникалық тізбесі емес. Ол тарихи деректер негізіне сүйене отырып, көркем образ, эстетикалық таным дәрежесіне көтеріледі. Шығармада Жетісу өлкесін мекен еткен Жалайыр тарихы, рудың беделді билері, шешендері, ақын, батырлары нақты тізіле отырып, жан-жақты әрі нанымды баяндалады. Қазақ тарихында бүкіл өмірін елі үшін арпалыспен өткізген даңқты ерлер, жалынды күрескерлер, алтын жақ абыз би мен аруақты батырлар аз болмаған. Олардың кейбірі жау келгенде батыр, дау туғанда би де болған күрделі тарихи тұлғалар еді. Қазақтың атақты биі болған Ескелдіден бастап, Қабан жырау, Жолбарыс хан, Қодар би, Сатай батыр, Балпық, Малай батыр, Байбек, Дубек, Есенбай хан және басқа да тұлғалар жан-жақты суреттеліп, әртүрлі жай-күйлері бейнеленеді. Роман желісі бес жасында «Бала би» атанған Ескелді биге Құлсарының өлімін естіртумен бастау алады. «Қызыл жолбарыс» атанған Ескелдіні ел ішіндегі ардақты азамат тұтып жөн сұрап, шешімді Ескелдінің өзіне тапсырады.

Жазушы шығармада Қодар биді Қойайдар би деп атап мынандай түсініктеме қалдырады: «*Қойайдар би-ғылыми түпнұсқаларда Қодар деп қате жазылған*» [2;37 б]. Сол секілді шатасып беріліп жүрген атақты тұлғалар қатарына Малай батырды қосады. Ол жайлы: «*көп әдебиеттерде бұл батырдың істері арғын ішіндегі бәсентиіндік Малайсары батырға теленіп,шатастырылып жүр*»[2;40 б] деп түйіндеп кетеді. Бұл тақырыпта жазушы өзінің «Бақ пен Сор» повестер, әңгімелер, мақалалар жинағында жариялаған «Аттас тарихи тұлғаларды шатастырмайық!» мақаласында сөз етеді.

«Тарақтының тарланы» , «Абыз ата», «Ақын ата», «Әулие ата» деген атқа ие болған Қабылиса жырауды қаламгер шығармасының алғашқы беттерінен ақ тілге тірек етеді. Халық арасында зор абыройға ие болған, осындай сұм кезеңде ел еңсесін көтеріп, рухын құлатпай жырымен жігер сыйлаған қазақтың абыз денелі ақындарының бірі болған. Қабылиса Асанұлының даланың данагөйі болған асыл тұлға. Оның бейнесі мен іс әрекетін: «*Қап-қара сақалы белуарына түсіп, шошық елтірі бөрікті, денелі адам алыстан қабағын ажырайтып, ақ боз атты ойната жеткенде кейбіреуге ол енді-енді жаназасы шығарылмақшы Құлсарыны жатқан жерінен түрегелтіп алатындай көрінді*» [2;34 б], – деп суреттейді. Қабан жыраудың сол кездегі сом тұлғасы мен жасы жайлы: «*Қабан ақын бар болғаны қырыққа енді-енді иек сүйегелі тұрған адам, бірақ жалпақ жүзі, белуарына түскен сақалы, алпамсадай денесі, көсем мінезі бәрі қосылып, мұны ел ақсақалы атты тұғырға ерте қондырып,ерте бекіткен еді*» [2;35 б] .

Шығармада жырауды қырыққа таяған деп берсе кейбір дереккөздерде 1733 жылы дүниеге келген деп көрсетіліп жүр. Бұдан тарихи шындықпен көркем шығарманың шындығының бір арнаға тоғыспайтындығын көреміз. Қабылисаның Қабан аталып кету себебі жайында қаламгер шығармада атай кетеді: «*Әке-шешесінің азан шақырып қойған аты Қабылиса, тек бет-жүзінің түктілігінен жеңгелері Қабан атаған мұнын жастық шағынан қалған әңгімелердің бірі осы*» [2;92 б]. Романда да жырауды Қабылиса деп емес Қабан жырау деп көрсетеді. Осы тұста қазақ халқында қалымтасқан балаға атты азан шақырып қою салт-дәстүрі бой көтереді. Қабанның ел бастаған қолбасшы, жауға шапқан батыр, сөз сөйлейтін шешендігінен бөлек жігіт шағындағы сал-серілігінде болатын. Оның бұл жастық шағындағы мінезі өң бойынан әлі күнге жусанның иісіндей анқып тұратын. Қазақтың бойынан табылатын бұл қасиетте Қабанның бойынан табыла біліпті. Бірақ бұл қасиеті оның тек алдына тосқауыл болып кезігетіні атай кетеді: «*Осы мінезі ерен тұлғасына бүгін емес, ертең солып түсетін қызғалдайтай жеңілтектеу өң беріп, кейбір аталы сөзінің, мейлі оның мың жерден майы тамып тұрсын, өрге баспай, орта жолдан болдырып, жүні жығылып қалатыны содан еді.Осы жолыда солай еді. Қабан жыраудың шығыстан төнген қауіп туралы ұранды сөздері, кей-кейде екпінмен шығып кететін төкпе жырлары жақпар тастарға тиіп жаңғырыққанмен,көпшіліктің жүрегіне әлсіреп жетті. Ел жүрегіне барып жаңғырықпады, ұшқын шығармады*» [2;93б]. Жоңғар қақпасынан есіп тұрған

қауіпті ел жұртына жеткізерде де дәл осы мінезі алдына орағытады, жолынан кес кестейді. Өз сөзіне сенбей сай-саладан әр қилы сөз жүргізіп шашығаған елінің ақсақал, қарасақалдарына жыраудың ашу – ызасыда келеді. Сонда жырау қамшыдан да қатты сөз сөйлейді. Сөйлемеуге шара не? Көктемде жылы жақтан оралар құстай болып жау есіп келе жатыр дегендегі жұртының кейіпі мынау, өз бастарын өздері қатерге тігіп аталы сөзге ергілері де, сенгілері де жоқ.

«Жырау айтты: - Қилы -қилы заман туар , қараған басын шортан шалар. Тау дегенің тау емес, үстіне құлаған жау болып шығар. Өліктеріңді жинай алмай, өкіресіңдер, жақтарың жақтарыңа тимей сонда айтарсыңдар бізді әулие деп. Бірақ біз әулие атанғанмен сендердің қасіреттерің ортаймас, кемерінен төмендемес, қайта кемерінен асып төгіліп, еселеп арта түсер. Қолдан берген ағайын-туғанның сүйегін кеміретін ит-құс табылмай, сасыған өлексе житін шибөрілердің тойын тойлатарсыңдар. Өлімнің жаманы көмусіз қалған дейді. Одан соңғысы ата жұрттың топырағы бұйырмаған дейді. Осындай жаман өлімге ниеттерің ауып, оң беріп тұрмасаңдар, сасыған өлекселеріне шибөрілердің иегі қышып жүрмесе, қайтыңдар мына сөздеріннен. Ана жас батыр Балпық аждаһаның аузынан келіп отыр. Бәрін көзімен көріп келіп отыр. Жаз жайлаған жайлауымыз Жоңғар Алатауының іші ыңсыған қалмақ әскері дейді. Қардың суығы кетіп болмаған күнде олар тау қуысында керней тартып, әскер ойынын ойнап жатыр. Ол ненің белгісі? Ажалдының құдай алдымен ақылын алады, мына сендер ақылдан адасып кеп тұрсыңдар»[2;94-95], – деп жау шабу қатеріне сенбей арыстанның ауызында тұрып бізді неғылсың олар, ел ішінде бекерге үрей тудырып отырсындар деп сөзге иланбаған еліне дүрсе қоя береді. Ел тұтқасын ұстау, оларды бір жерге, бір ойдың асына жинай білуде оңай шаруа емес. Оны сол заманның ел ағалары жақсы түсінген. Олардың ел бастайтын қолбасшылық қырларынан бөлек әулиелік те, сәуегейлік те қырлары бола білген.

Романның басты кейіпкерлерінің бір Ескелді би Жылгелдіұлы. Сол заманның елді ауызына қаратқан, ел ағасы атанған Ескелді би шығармада жан-жақты жағдаяттар арқылы аша түсіледі. Жазушы Ескелді бидің «қанжардай сақалы» жайлы қайта-қайта түртіп өтуін ерекше байқауға болады. Бес жасынан «Бала би» атанған Ескелді шығармада өте әділетті, жұрты үшін қам жеген, елінің қамын ойлаған қамқор, жүрек жұтқан жаужүрек батыр ретінде суреттеледі. Бірден шешім шығармай өз ішінен сан толғанып барып сөйлейтін монологтары да оның әр нәрсеге салмақты қарайтындығын жеткізеді. Шығармадағы:

«– Биекем!

– Алтын арысым!

– Қызыл жолбарысым»[2;27], – деген жолдарда Ескелді бидің ел ішінде ардақты азамат ретінде танылып, қызыл жолбарыс деген атқа ие болып, жолбасшы атанғандығы беріледі.

Роман бойы Ескелдіні жазушының жан-жақты суретеуге тырысқандығын байқаймыз. Бұлда жазушының өзіндік бір ерекшелігі, стиліне саяды. Әр

деталды көзден таса қылмай оқырманға жеткізуге тырысқандығын көреміз. Бидің сырт киімін де жеке суретттеп береді: *«Қай тез біткеніне тізесіне дейін жауып тұрған түйе жүн шекпенін шешпестен, дөңгелек құндыз бөркі мен екі бүйтеулі қырғыз өріп қамшысын қолына ұстап, есігінен еңкейе енді»*[2;28]. Бидің қолынан тастамай тағып жүретін күміс балдағы жайлы да жұрттың көзі арқылы жеткізді, оның тарихында шерте кетеді: *«Ескелді қанжардай сақалын салалы саусақтарымен сипағанда аты жоқ саусағына салған күміс балдақ жұрттың назарын аударды. Тумай жатып жауапкершілікке көп қатынасқан, сәнқойлығы, бозбалашылдығы мүлде жоқ тым пірәдар адамның осы бір балдақты тұмардай көріп неге тағып жүретіні біреуге белгілі, біреуге белгісіз. Сақинаны сипалап, асқан зергердің қолынан шыққан сол кішкене күміс бұйым мына отырғандарға ой салсын,жыр, жоқ, жыр емес зар төксін дей ме, әйтеуір, осы қимылынан жазбай кербез бола қаллыпты»* [2,30]. Бұл суреттердің өзі Ескелді бидің образын барынша аша түседі.

Әулие ретінде құрметтелетін ел азаматтары жайлы аңызға қазақ жұрты көзсіз сенеді. «Әруағы бар, атасы қолдайды, киесі бар» деген сынды тіркестерде осыдан шықса керекті. Сол тәрізді жұрт Ескелдіні де жай адам ретінде емес қорғап жүретін әруағы бар деп ұғады және солай қабылдайды. Бұл тұста «әруақ» деген ұғымды биік көретін қазақ халқының көрінісін байқаймыз. Жазушы бидің көзінің түсінің ерекшелігін ішкі ой арқылы оқырманға ұсынады: *«Есенбай сонда ғана байқады, би жаңа жылқышылар қосынан шығып, Құлсарының өлімін естігендей емес,тым ызғарланып кетіпті. Кірпіктерінің өзі мұз қатқан сүйменді еске саларлықтай. Ал көздерін атап сұрама. Осыншама жыл қапталдаса жүріп, Есенбай жас бидің көздерінің түсін танымапты. Тура қарайын деп, қанша оқталғанмен Ескелді бұған қарай өз кірпігін көтергенде, мұнын жанары тайқып кете беретін. Көзінің оттылығынан емес, Ескелдінің аруағы бар деп еститін, түс аңғартпай тұруы содан шығар деп жоритын»*[2,22].

Романдағы Жолбарыс ханға берген портреттік суреттемелер көркемдік шындық және өмір шындығының байланысын ашу үшін қажет болған сияқты. «*Бұл хан отыз үш жастағы, ат үстіндегі сайыстан, не аң қуудан бір күшін де құр жібермейтін, күрт, қауырт қимылға әрқашанда дайын, оңтайлы, қайрат – жігері тасып тұрған жас адам еді», немесе, «Мандайы сопақ көрінгенмен бет-ажарының қырлы мұрыннан төменгі бөлігін ұстара мен қайшыны күнде көретін мойылдай қара сақал-мұрты дөңгелетіп тұр. Қос ерін жымқырулы, ауыз орнында сол дөңгеленген сақал-мұртпен бірге майысқандай көкке шаншылған айдың алғашқы жанасындай тілек қана бар*»[4]. Мұндағы Жолбарыс ханның портретінде түрлі кескіндік сипаты іс пен мінез табиғатымен терең бірлікте бедерлеген. Драматизмге толы ситуацияларда хан бейнесі біртіндеп толымдылық алады.

Ел басына күн туған тұста елі мен жері сенген ер тұлғалы азаматтар ел ұйқыда болғанымен өзерінің мындай ауыр күндерде қисайып тыныс алуды өз бастары үшін күнә санаған. Жау шабар қауіпінің желі ескенде қазақ даласына

өзгеше бір қайғы мен мұң әкелгендей болады. Сол қайғы мұңның лебі жер ғаламды шарлайтындай. Осындай дүрбелен, жан-жақтан телміре жауап, я жау күтіп отырған даланың да хал-жайы керемет еместі. Түн ұйқылары төрт бөлініп сай саладан дыбыс пен белгі күткен сарбаздарда әбден мұңға батып қалжырайды. «*Ұйқысыз,аттың пысқырғанынан басқа дыбыс естілмейтін үнсіз түн дала адамдарына зіл қара тастай салмақ салып, ауыр мұңға бастайды. Әсіресе,мынадай өз аузыңды өзің баққан, әрі сырттан келер әрбір сыбысты қалт жібермей қатаң тәртіппен күтіп отыру мұндайға үйреншіктігі жоқ қазақ жігіттеріне оңай емес. Әйтпесе далада отыру, далада түнеу бұларға қиын болып па?»*[2;100]. Қазақ даласының дәл сол шақтағы күйіде осындай еді. Расында бұл мұң зіл қара тастың салмағынан асып түспесе кем түспес еді. Жазуышының шеберлігі де осынау ойран-топыранға ұласқан бұл тыныштықтың соңын суреттеп беруге жете білген. Аспандағы жылжыма, қалғымай күзетте тұрған жұлдыздардан бастап қосынның іші мен сыртын түгелімен қамтып жеткізіп отыр.

Ұзақбай Доспанбетовтың аталған романдарын қазіргі уақыттағы «Тәуелсіздік романы» атты айдарлы сөз тіркесіне жатқызуға әбден лайықты деп білеміз. Жазушының кең өлкедегі болып жатқан ауыр кезеңді бере білуінен бөлек сол кездегі ел алдында, кейіннен ел аузында жүрген біреуге аңыз, ал біреуге абыз болған дара түлғаларды бейнелеп беру шеберлігіде үлкен. Жазушы XYIII ғасырдағы болған оқиғаларды кезең-кезеңімен дәл суреттеп береді. Оның бұл оқиғаларды жазуда отыз жылдық ізденістері мен төгілген тері құр босқа кетпегендігі айқын көрінеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Доспанбетов Ұ. https://kk.wikipedia.org/
2. Доспанбетов Ұ. Қызыл жолбарыс: тарихи роман. Т.1. – Алматы: «Ғылым», 2000. – 430 б.
3. Доспанбетов Ұ. Қызыл жолбарыс. Т.2.– Алматы: «Жоғары аттестациялық комиссияның баспа орталығы», 2000. – 392 б.

Қазақ романы: Өткені мен бүгіні. Ұжымдық монография. – Алматы: «Алматы баспа үйі», 2009. – 644 б.

ӘОЖ 494.3

ҚАЗАҚ ТІЛІ АУДАРМА ТІЛІ ЕМЕС, МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ

Куандыкова Данагуль Кайнетовна
kuandykova_d@mail.ru)
М.Қозыбаев атындағы СҚУ аға оқытшысы, ф.ғ.к.
Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі қолданылу аясын кеңейтуге байланысты мәселелер және оларды шешу жолдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: қазақ тілі, мемлекеттік тіл, аударма, тіл стилінің салалануы, тілдің ауызекі үлгілері, жазба тіл, Тіл туралы тұжырымдама.

Аннотация: В статье рассмотривается проблемы использования казахского языка как государственного и наиболее эффективные пути решения этих проблем.
Ключевые слова: казахский язык, государственный язык, перевод, дифференциация стиля языка, нормы разговорного языка, письменная речь, Концепция о языке.

Annotation: The article examines the problems of using the Kazakh language as the state language and the most effective ways to solve these problems.
Keywords: kazakh language, state language, translation, differentiation of language style, norms of spoken language, written speech, Concept of language.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Назарбаев «Қазақстандықтардың басын біріктіруші фактор – қазақ тілі, сондықтан мемлекеттік тілдің мәртебесін баршамыз бірігіп көтеруіміз керек» – деген болатын. Бұл пікір тек еліміздің тұрғылықты халқы қазақтарға ғана емес, барша қазақстандықтарға арналған пікір деп ұғыну керек. Биылғы жылы еліміздің Тәуелсіздігіне отыз жыл толуына қарамастан, тіл мәселесінде әлі де болса өз шешімін күтетін жәйттер жетіп артылатынын көріп отырмыз. Мемлекеттік тілдің хал-ахуалына көз жүгіртетін болсақ, ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады деп белгіленген орыс тілінің қоғамдық қатынаста басымдық алып отырғаны жайлы сын-пікірлер баршылық екені де бәрімізге мәлім.

Еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейінгі алғашқы жылдар экономиканың барлық саласындағыдай, көпұлтты республика халқының көңіл-күйі мен тілдік ахуалы да зор дағдарыста болатын. Кеңестік кезеңдегі империяшыл саясаттың ықпалынан басып-шаншылған қазақ тілінің тынысы кеңейіп, мемлекеттік тіл мәртебесіне көтерілді. Тіл туралы заң қабылданып, мемлекеттік тіл ретіндегі қазақ тілінің әлеуеті арта түсті.

Үкімет өз тарапынан қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде дамуына жан-жақты мүмкіндіктер жасап келеді. Айталық, Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2001-2010 жылдарға, 2011-2019 жылдарға және 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалары қабылданып, республика көлемінде осы мәселеге қатысты атқарылатын іс-шаралардыайқындап берген болатын. Бағдарламалардың орындалуына, мемлекеттік тілді дамытуға, онда белгіленген міндеттерді атқару бойынша іс-шараларға қатысты сын-пікірлер айтылғанымен қазақ тілінің өркендеуіне ықпал еткен тұстарының бар екенін де ескерген жөн.

Қазақстан Республикасы мәдениет және спорт министрлігі Тіл саясаты комитетінің тапсырмасымен 2019 жылы жүргізілген «Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты мәселелері бойынша әлеуметтік және талдамалы зерттеулерде» сарапшылардың 40 пайызы қазақ тілі мен орыс тілінің қолданыс деңгейі алдағы уақытта теңесетіні, алдағы он жылда қазақ тілі барлық салада басымдыққа ие болатыны жайлы болжам айтады (Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты мәселелері бойынша әлеуметтік және

талдамалы зерттеулер, «ЮПИТЕР» зерттеу орталығы» ЖШС, Нұр-Сұлтан, 2019, 162-бет). Демек, аталмыш зерттеудің қорытындысы бойынша қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі қолданыс аясының кеңеюі мүмкін.

Дегенмен, қоғамдағы нақты жағдай қалай? Мемлекеттік тілде сөйлейтін тілдік орта қалыптасты ма? Қазақ тілінің ауызекі сөйлесім тілінен ғылым-білім тіліне айналу, ресми ортада қолданылу үдерісі қалай? Мемлекет тарапынан қамқорлықтың жүргізілуіне қарамастан қазақ тілінің тек қағаз жүзінде ғана қолданыста екені шындық па?

Өкінішке орай, қазақ тілі өз дамуы тарихында аса күрделі ахуалды басынан кешіруде. Тілдік орта барған сайын тарылып, қолданылу сапасы құлдырай түсуде. Бұл үдеріс тоқтатылмаса, белгілі бір деңгейге жеткен кезде жеке адамның да, жалпы қоғамның да әлеуетіне бағынбайтын тілдің жоғалу, жойылу үдерісі іске қосылып, ана тілін сақтау жолындағы қазақ халқының ғасырлар бойы жүргізген күресі мен ерік-жігеріне қарамастан, тіл жойылу жолына түседі. Ресейлік академик Ф.П.Филин әдеби тілдің тұжырымдамасын айқындайтын жеті белгісін атап көрсетеді:

1. Тілдің өңделімі.

Қазақ тілі туралы арнайы заңның болмауынан мемлекеттік тілдің өз қағидаларынан

ада болу қаупі туындап, өзге тілдің жүйесін негіз етуге мәжбүр. Сол себепті қазақ тіліндегі ресми сөз орамдары түсініксіз, жалаң аударманың талаптарына ғана жауап беретін жұтаң мәтін ретінде қолданылып жүр. Сөйтіп, қазақ тілінің ресми саласы дамымай, тұтынушыларына керексіз, аудармалық статистика үшін жансыз ресми тіл саласы ретінде қалыптасуда.

2. Тіл қағидасының қалпы.

Бүгінде қазақ тілі бұрыннан қалыптасқан ережелерінен бас тарту үдерісін бастан кешіруде. Грамматикалық ережелер тұрақсыз, екіұшты және қайшылықты. Қазақ тілінің өзіне тән ішкі әлеуетінен туындамаған, өзге тілдің заңдылығына бағынған қағидалар қазақ тілінің жүйесін талқандап, тілдің табиғатына қайшы ережелерді туындатуда. Осылайша, тіл қағидаларының тәрк етілуі жазба және ауызекі тілде жаппай көрініс табуда (Бұл тұста үміт беретін жәйт қазақ жазуының латын қарпіне көшірілуі туралы үдеріс. Себебі латын қарпінде жазу арқылы қазақ тілі өзінің табиғи таза қалпына келеді деп күтілуде. Яғни, айтылым мен жазылымда қазақи дыбыстау түрі қолданылуы тиіс.).

3. Тілдің тұрақтылығы.

Қазіргі таңда қазақ тілінің лексикалық бірліктері біржақты мәнге ие емес (сөздердің

көпмағыналығы, бірнеше сөздердің жиылып бір мағына білдіруі). Қазақы ортада бұл құбылысты тіл байлығының көрінісі деген жансақ пікір қалыптасқан (әдеби тіл мен диалектілер орнымен қолданылмайды). Сондықтан қаптаған сөздерді нақты ұғым үшін іріктеп алуда қиындық, ал қолдануға келгенде сенімсіздік туындауда.

4. Тіл стилінің салалануы (дифференциация стиля языка).

Тілдің стилдік дамуы салалық терминдердің қалыптасуына тікелей қатысты. Қазақ
тілінің қоғамның экономика, іс жүргізу, ғылым мен техника салаларына тән әдебиеттік ресми стилдері толық қалыптаспаған. Әлеуметтік-саяси және рухани салаларға бұрынғыша стихиялық сипаттағы қолданыс тән.

Қазақ терминдерін қалыптастырып, термин қорын бекітуге арналған мемлекеттік терминология комиссиясы жаңа терминдерді қазақ тілінің теориялық жүйесіне сәйкес орнықтыруға икемсіздік танытып, ғылыми сараптамадан өтпеген жасанды, тіл табиғатына жат сөздерді мәжбүрлеп заңдастыру құрылымы күйінде қалып отырғаны қынжылтады. Жаңа термин сөздерді түпнұсқадан емес, тек қана орысша нұсқасынан қазақшалайтын құрылымға айналған терминология комиссиясының жұмысын қайта қарастырған жөн деп ойлаймыз.

5. Тілдің әмбебаптығы.

Қазақ тілінің салалық дамымау салдары оның әмбебаптық қабілетіне нұқсан
келтіруде. Осыдан барып тілдің қызмет етуі тоқырауда. Нәтижесінде, қазақ тілі дербес лингвистикалық жүйеге емес, орыс тілінің аударма нұсқасына айналып отыр. Қазақ тілі мемлекеттік тіл ретінде өз міндетін атқарушы жұмыс тілі ретінде қалыптаспаған, оның орнын бірыңғай орыс тілі атқарады.

Қазақстан егеменді ел болғалы қазақ тілі қоғамдық өмірдің барлық салаларына енгізілмей, дипломатиялық ресми тіл ретінде толыққанды қалыптаспай, өзге шет тілдермен орыс тілі арқылы ғана аударма іс жүргізу деңгейінде қамтылған. Нәтижесінде қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі әлемдік тілдермен арақатынасы орыс тілінсіз жүзеге асырылмайды.

6. Тілдің қоғамға ортақ міндеттілігі.

Қазақ тілі бүгінгі күнге дейін қоғамның барлық мүшелері үшін білу міндеттелмеген
тіл. Бұл талап жаппай қоғам мүшелері түгіл мемлекетті басқарушы қызметкерлерге де білуі міндетті емес тіл. Сондықтан қазақ тілін білудің қоғамға ортақ міндеттілігі болмауынан мемлекеттік тіл отбасы мен тұрмыстық деңгейден әрі аса алмауда. Айталық, білім беруі орыс тілінде жүргізілетін мектепті бітіруші түлек он бір жыл қазақ тілі мен әдебиетін қазақ тілінде оқып, университет қабырғасына келгенде қазақ тілінің бірлі-жарым сөздерінен басқа ештеңе бірмеуінен қайтадан әліпбиден бастайтынын көріп отырмыз. Бұған кім кінәлі? Осы жерде тым болмаса мектеп мұғалімі тарапынан талап күшейтілуі тиіс деген пікірдеміз.

7. Тілдің ауызекі және жазба үлгілері.

Қазақ тілі – ауызекі де, жазбаша да үлгілері қалыптасқан тіл. Бірақ мемлекеттік
тілдің ресми стилі аударма саласының нәтижесінде қалып отырғандықтан, дами алмауда. Қазіргі қазақ тілі бірізге түсірілмеген, әр өңірлік сипаттағы лексикалық айналым тілдің бұрыннан қалыптасқан ауызекі және жазбаша

ресми стилдерін дамытуға кедергі келтіруде. Сонымен қатар, қазақ тілі дербес ақпарат беру тілі емес, аудармалық деңгейден аса алмағандықтан да ресми стилдің орнығуы одан әрі күрделене түсуде.

Қазақ тілінің саяси дамуы, халықтың тілдік құқығын қорғау бастамасы, көркем
әдебиет пен іс қағаздары тілін қалыптастыру жұмыстары жиырмасыншы ғасырдың басында Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсынов сынды зиялылардың ерен еңбегінен бастау алған. Өткен ғасырларда қазақ тіліне көрсетілген қысымды халықтың бодандықта болуымен түсіндірсек, бүгінгі егемен ел ретіндегі тәуелсіздік жағдайындағы мемлекеттік тілдің хал-ахуалы қандай? Бұл үдерісті кімнен көруге болады?

Мемлекет тарапынан жоғарыда көрсетілген бағдарламалардан басқа да іс-шаралардың жүзеге асыруы нәтижесінде 2025 жылы мемлекеттік тілді меңгерген тұрғындар 95 пайызды құрайтын болады деп күтілген болатын, ал іс жүзінде жағдай қалай? Өкінішке орай, көз көріп, құлақпен естіп жүрген қоғамдағы сипат мүлдем бөлек. Қоғаммен бірге өмір сүріп жатқан кез келген адам қазақ тілінің жоғары сұранысқа ие еместігіне көп қарсылық білдірмейді. Ал ұлттық тілдің құндылығын жоғалту ел келешегі үшін үлкен кесел. Кесел демекші, елімізде ұлттық тілдің мәселесі сан жылдар бойы кезек күттірмейтін, кеселі көп мәселе болып табылады. Кезек күттірмейтін дейтін себебіміз, бүгінгі қазақ тілінің хал-ахуалы бір қалыпты жағдайда емес. Мемлекеттік дәрежесі болғанымен, көптеген жағдайда қолдану аясы тарылып бара жатқаны байқалады. Қоғамда «Ана тілім – қазақ тілі» деп айта алғанымен, осы тілді білмейтін немесе қазақ тілінде сөйлеуге шорқақ азаматтар жетіп артылады. Бұл жағдайда қарапайым болсын, биліктегі болсын азаматтардың қазақша сөйлеуге міндеттейтін заңның барын ескермейтіндері қынжылтады. Орыс тілінің басымдығы сөз етілгенде бұрынғы Кеңес үкіметінің ықпалы жайлы сылтау айтып ақталамыз. Ол дәуір өтті, бүгінде егемен елміз, тілді үйренем деушілерге мемлекет тарапынан қолдау көрсетілуде. Қазақ тілі қолдану аясының аздығы оның үйретілу сапасынан емес, сұраныстың аздығынан, тиісті дәрежеде қажеттіліктің болмауынан, оны білуге қойылатын талаптың әлсіздігінен деп ойлаймыз.

Айталық, адамдар ақпарат іздеу кезінде қазақ тіліне қарағанда, орыс тілінде толық ақпараттар легі барын айтады. Бұл шындық. Ал аудармаларын тұтынайын десек, орыс тіліндегі нұсқасымен салыстырғанда, ақылға қонымсыз және көп жағдайда түсініксіз аударылған мәтінді көреміз. Қала ішіндегі мекеме атаулары, жарнамалар, танымдық баннерлерді де аударылған шағын фразалардың өзі қисынсыз екендігіне көзіміз үйреніп алғандай. Тым болмаса көшедегі осындай жазбалардың дұрыс болуын қадағалайтын мекеме неге өз жұмысына немқұрайлылық танытады деген сұрақ туындайды. Жалпы алғанда, қазақ тіліне өзінің жазбаша және ауызша тілінің барлық нормалары қалыптасқан өздігінше жеке құбылыс ретінде қашан қараймыз? Не себепті мәтінде алдымен орыс тілінде жазып, содан соң қазақ тіліне аударамыз деген

сұраққа жауап бере аламыз ба? Аударғанда әр сөзді сөзбе-сөз аудару арқылы қазақ тіліне жаңа сөздер енгізіп қана қоймаймыз, оның өзіндік ерекшелігін ескермейміз де. Тіпті аудармашы кей жағдайда орыс тіліндегі ойды қысқарта салуы, өзі қалай түсінсе солай жаза салуы (ал мәтіндегі ой мүлдем басқа болуы мүмкін) мүмкін.

Қазіргі таңда елде мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейтуге қатысты қарастырылатын проблемалар мұнымен аяқталмайды. Айталық, қоғамда мемлекеттік тіл – қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейту үшін біздің ойымызша ең алдымен «Тіл туралы» заңға өзгеріс енгізілуі тиіс. Себебі, кез келген мемлекеттік мекеме болсын, қоғамдық орын болсын заңдағы «қажет болған жағдайда» деген фразаны желеу етіп іс-қағаздарын жүргізуде, әртүрлі шараларды атқаруда тек орыс тілінің қолданылуы басым екендігіне күнделікті куә болып жүрміз. Ел Тәуелсіздігінің отыз жылдығын атап өттік. Осы жылдары республикадаға жоғары заң шығарушы орган Қазақстан Республикасының Парламенті тарапынан да осы фразаның аясында қабылданатын заң жобаларын орыс тілінде талқылап, қабылдауда. Кейін оның мәтіні есеп үшін қазақ тіліне аударылып, қол қойылады, күшіне енгізіледі. Мемлекеттік қызметке қабылданатын үміткерлерге де қазақ тілін білуге қойылатын талап әлсіз. Дін танушы Қайрат Жолдыбай өзінің Facebook әлеуметтік парақшасында жазған пікірінде «Өзімізге қажет болмаған тіл басқаға керек пе? Мемлекеттік қызметке тек қазақ тілін жетік меңгергенді ғана алу керек. Президент бастамасымен жасақталған кадрлық резервтік 300 кадр іріктелді. Бірақ тағы да қазақ тілін білуі туралы талабы жоқ. Тіл болмаған жерде ұлттық идеология туралы сөз қозғау өзімізді алдау. Бос әурешілік», – деп жазған болатын. Дәл осындай мәселені аралас мектептер мен жеке меншік балабақшалар басынан кешіріп отыр. Орыстілді мектеп оқушыларының үзіліс уақытында шүлдірлеп орысша сөйлейтініне құлағымыз үйреніп алған. Сонымен қатар, ондағы өтетін әртүрлі іс-шаралар (тәрбие жұмыстары, конференциялар), жиналыстар басқа ұлт өкілдеріне түсінікті болсын деген себеппен орыс тілінде өткізіледі. ал құжаттары тағы да есеп үшін қазақ тіліне аударылады. Тіпті солтүстік өңірлерде мектеп оқушыларының қалалық, облыстық пәндік ғылыми жоба қорғауға бағытталған шараларында қазақ мектептерінің оқушылары өзінің қандай да бір ғылыми тұжырымдарын орыс тілінде қорғауға мәжбүр десек те болады. Ал балабақшалардағы топтардың жалпы саны он бес болғанымен, арасында екі топ орыстілді болса барлық шаралар (топішіліктен басқа) жоғарыда айтылғандай, орыс тілінде ұйымдастырылады.

«Бұлақ басынан тұнады» дегендей, баланы жастайынан ұлттық болмыста тәрбиелеу қазақ халқының ұлттық бірегейлігін сақтап қалуда, одан әрі қалыптастыруда бірден бір негіз болмақ. Сондықтан бала тәрбиесімен бірге мемлекеттік тілді дамытуды қатар жүргізу керек деп ойлаймыз. Осы жерде айта кететін тағы бір жәйт, балалар әдебиетін, яғни мектепалды жастағы балалар мен төменгі сынып оқушыларының оқитын шығармаларын, жаттайтын өлең-жырларын, көретін мультфильмдерінің сапасын назардан тыс қалдыруға

болмайды. Бұл бағытта «Балапан» телеарнасының атқарып жатқан жұмысы орасан зор. Қазіргі қазақ қоғамында әлеуметтік желідегі көптеген шетелдік шығарылымдармен тең бәсекелесе отырып, ұлтымыздың болашағы, өскелең ұрпақты, яғни еліміздің кішкентай азаматтарының қазақ тілінде ойлау мен сөйлеу дағдысын қалыптастыруда осы арнаның ұжымына алғысымыз шексіз.

Әлеуметтік желі туралы сөз қозғағанда қазіргі интернет сайттары мен жеке блогтардағы блогерлердің, вайнерлердің де қоғамдағы пікірмен қатар тіл дамытудағы қосатын үлестерін айта кеткен жөн. Сондықтан мемлекет өз тарапынан бұл контенттердің жұмысын идеологиялық тұрғыдан ғана емес, мемлекеттік тілді дамытудағы олардың да ықпалын ескеру керек. Әлеуметтік желіде айтылатын пікірдің кейде қоғамдық пікір болып қалыптасатынын көзіміз көріп отырмыз. Екінші жағынан, бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлеріне, журналистерге де жүктелетін күш-жігермен қатар жауапкершілік те арта түспек. Осылайша, жалпы қоғам болып қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі қолданылу аясын кеңейтумен қатар, тілді меңгермеген немесе меңгеруге құлқы жоқ азаматтарды сол тілді үйренуге деген қызығушылығын оятамыз деп сенеміз. Осындай азаматтардың кесірінен қоғамдағы кейбір азаматтар біздің елде орыс тілінің ықпалы зор деген пікір айтады.

Шындық осы. Айта берсе мұндай мысалдар өте көп.

Ойымызды қорытындысында айтарымыз, біздің мақсатымыз қазақ тілінің бүгінгі ахуалының күрделі екендігіне қоғамның назарын аударту. Мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінің қолданыс аясы тек қағаз жүзінде орындалып жатқандай. Оның толыққанды қалыптасуы үшін тілдік орта қалыптастырудың маңызы зор болмақ. Сондықтан, мемлекет тарапынан жасалып жатқан қолдауларды дұрыс қолданып, тілдің мемлекеттік мәртебесін көтеру Қазақстан азаматтарының әрқайсысының азаматтық борышы екенін естен шығармайық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа Жолдауы, 2014 [Электронды ресурс] Қолжетімділік: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/
2. Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты мәселелері бойынша әлеуметтік және талдамалы зерттеулер, «ЮПИТЕР» зерттеу орталығы» ЖШС // Нұр-Сұлтан, 2019. 162-бет.
3. Дінтанушы Қайрат Жолдыбайдың пікірі [Электронды ресурс] Қолжетімділік: https://rustxt.ru/antiplagiat/report?id=dc07b72a8d6dfd2203ce3f17c10b578c#:~:text=https%3A//rustxt.ru/antiplagiat/report%3Fid%3Ddc07b72a8d6dfd2203ce3f17c10b578c

ӘОЖ 81.139

КОГНИТИВТІК МЕТАФОРА – ҰЛТТЫҚ ТІЛДІҢ САПАЛЫҚ КӨРСЕТКІШІ

Қуантай Жадыра Қалижанқызы
Ғылыми жетекші: п.ғ.д проф Жахина Бәрия Бадыққызы

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті,Көкшетау қаласы
zhadyra.kuantay@mail.ru

Аңдатпа: Қазақ тіл білімінің тарихындағы зерттеулер негізінен дәстүрлі-құрылымдық, функционалдық-стилистикалық бағытта жүзеге асырылып келгені белгілі. Дегенмен бүгінгі ғылыми зерттеуде антропоөзектілік парадигманың орнығуына орай тіл білімі зерттеулерінде танымдық (когнитивтік) бағыт қалыптасты. Мақалада таным теориясы мен тілдің тоғысуын зерделейтін когнитивтік лингвистика бағытының отандық тіл ғылымында пайда болуы және қазақ тілші ғалымдары А.Байтұрсынұлы ,Қ.Жұбанов, С.Аманжолов, Р.Сыздық және т.б. ғалымдардың еңбектеріндегі танымдық ой-пікірлері қарастырылды. Ұлтымыздың өткен тарихы, ұлттық дүниетанымы, ұлттық коды – ұлт тілінен көрініс табатыны мысалдар арқылы анықталды. Сондай-ақ ұлттық тілтанымдағы когнитивтік метафоралардың зерттелуіне қатысты ғылыми еңбектер мен зерттеу жұмыстары жүйелі түрде сипатталды.

Кілт сөздер:ұлттық тіл, ұлттық таным, когнитивтік лингвистика ,әлемнің тілдік бейнесі,метафора.

Аннотация: Известно, что исследования в истории казахского языкознания проводились преимущественно в традиционно-структурном, функционально-стилистическом направлении. Однако в связи с утверждением в современных научных исследованиях антропоцентрической парадигмы в лингвистических исследованиях сформировалось познавательное (когнитивное) направление. В статье рассматривается возникновение когнитивной лингвистики, изучающей взаимодействие теории познания и языка, в отечественной лингвистике и размышления в области познания языка в трудах казахских ученых-языковедов А. Байтурсынова, К. Жубанова, С. Аманжолова, Р. Сыздыка и других. На примерах было определено, что история нашего народа, национальное мировоззрение, национальный кодекс отражены в национальном языке. Также систематизированы научные труды и исследования, связанные с изучением когнитивных метафор в отечественном языкознании.

Ключевые слова: национальный язык, национальное познание, когнитивная лингвистика, языковая картина мира, метафора.

Abstract: It is known that research in the history of Kazakh linguistics was carried out mainly in the traditional-structural and functional-stylistic direction. However, in connection with the approval of the anthropocentric paradigm in modern scientific research, a cognitive direction has been formed in linguistic research. The article examines the emergence of cognitive linguistics, which studies the interaction of the theory of knowledge and language, in domestic linguistics and reflections in the field of language cognition in the works of Kazakh linguists A. Baitursynov, K. Zhubanov, S. Amanzholov, R. Syzdyk and others. Using examples, it was determined that the history of our people, national worldview and national code are reflected in the national language. Scientific works and research related to the study of cognitive metaphors in national linguistics are also systematized.

Key words: national language, national cognition, cognitive linguistics, linguistic picture of the world, metaphor.

Ұлттың тілі – сол ұлттың жаны, жан-дүниесі..

М.Әуезов

Адамзат тілі ежелден-ақ таным құралы есебінде дүниені танып білуге, санадабейнеленген ұғым түсініктерді жарыққа шығаруға қызмет етіп келеді. Сондықтан адамзаттың алуан түрлі танымдық ұғым-түсініктерін оның тілдік танымынан ажырата қарауға әсте болмайды.

Қазақ халқы ежелгі заманнан өмір сүріп келе жатқан түркі тайпалары негізінде қалыптасқан сан мыңдаған ғасырлар бойы асыл сөз маржаны арқылы өзіне тән бай рухани мұра қалдырды. Осы тұрғыдан келгенде, қазақ тарихында өмір сүрген ақындар мен жыраулар, айтыскерлер мен шешендер, хандар мен қолбасшылар, билер мен серілер – бәрі де өздері өмір сүрген уақыттың обьективті құбылыстарын тілге тиек етіп, әртүрлі деңгейде, бірақ жалпы алғанда өте жоғары даму тенденциясы шеңберінде қазақ халқының қоғамдық-саяси, мәдени, философиялық ойлау жүйесінің құрылымын қалыптастырып, ұлттық танымнан хабар берді.Бұны ғалым С.Исаевтың:«Әдеби тіл – белгілі бір халықтың, белгілі бір дәуір кезеңдеріндегі қоғамдық құбылысы, сол халықтың рухани дүниесінің, мәдениетінің өндіріс құралы әрі оны жеткізудің қоғамдық көрінісі»[1.22], – деген көзқарасынанда көруге болады. Бұдан, қазақ халқы мәдениетінің, өмір сүру салтының, рухани байлығының және дүниетанымының тереңнен тартадындығын көреміз.Оған қазақтың мақал-мәтелдеріндегі, тұрақты сөз тіркестеріндегі, кісі есімдеріндегі, зат атауларындағы т.б. сөз маржандарындағы таным деңгейі дәлел.

Таным – болмысты бейнелеу әрекетінің ерекше түрі .Мәселен, адам баласы өзін қоршаған ортадағы сан алуан құбылысты санасына таным әрекеттері арқылы қабылдайды, ұғынады, есте сақтайды әрі таниды.Адамның нақты мақсатына бағытталған және шығармашылыққа негізделген таным нәтижесінде сыртқы әлемнің идеалды образдары қалыптасып, олар туралы білім пайда болады.Ұлттың танымы сол ұлттың дүниеге деген көзқарасын айшықтайды, әрі соны көрсетеді.

Таным қоғамдық және жеке адам санасының ұйытқысы болып табылады.Таным – тек жеке тұлғаның ғана емес, сонымен қатар, белгілі бір әлеуметтік топтың, қоғам мүшелерінің қоғамдық санасының жетілуінің басты көрсеткіші.Таным үнемі дамып, өрбіп адамның тұрмыс-тіршілігінен, әдет-ғұрпынан, салт-дәстүрінен, наным-сенімінен көрініс тауып отырады.

Осы орайда, қазақ халқының ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, бүгінгі күнге жеткен әдет-ғұрпы, наным-сенімі, салт-дәстүрі сан мыңдаған жылдар бойы жинақталып, өңделіп, сұрыпталып, әрдайым аясы кеңейіп, тереңдеп отырғанын ұлттық танымнан байқаймыз.Оны жоғарыда айтып кеткеніміздей, әдеби тіл үлгілерінен *«Тілім ащы болғанымен, заһары жоқ ,Жылан емес әншейін арамын деп»* , тіліміздегі сөз маржандарынан

«Байлық атасы – еңбек; Балалы үй базар» , әртүрлі ұғым атауларынан *«темірқазық»*, ұлттық сипатты білдіретін тілдік бірліктерден *«ақылдың кені, қалың ой,жеңіл мінез»* көруге болады. Әрі бұл тілдік бірліктер өз тарихынан, ұлттық танымынан хабар беріп отырады.

Осы тұрғыдан келгенде де таным мәселесінің адам өмірімен тығыз байланыстылығы оның бірнеше ғылымдар аясында зерттеліп жүргендігі соның айғағы.

Адам баласының сыртқы өзін қоршаған орта туралы түсінігін қалыптастыруға, философия, психология ғылымдары қатысса, әлемнің адам санасында қабылданып, пайымдалып, адамзат тілі арқылы жарыққа шығаратындығын тіл біліміндегі таным мәселесіне қатысты ғылыми тұжырымдар дәйектейді. Сондықтан да адамның ойлауымен тұтастықта қарастырылған таным теориясына философ ғалымдар: «Таным деп біз адамның айнала қоршаған ортаны зерттеудегі ерекше рухани іс-әрекетін айтамыз» [2;218], – деген анықтама береді.

Таным мәселесі психологияда «танымдық әрекеттер», «танымдық жан-қуаттар» немесе «адамның танымдық аймағы» деген тіркес терминдермен беріліп, оған *түйсік, қабылдау, ес, ойлау, қиял, ерік* сияқты әрекеттер енеді.Осы орайда, ғалым А.Байтұрсынұлы сөз өнеріне тірек болатын адам санасының үш негізін атап көрсетеді.Олар – ақыл, қиял, көңіл.Бұдан соң ғалым ақылдың ісі – аңдау , қиялдың ісі – меңзеу , көңілдің ісі – түю, талғау деп, сана негіздерінің әрқайсына тән қызметін атап көрсетеді. «Тілдің міндеті – ақылдың аңдауын аңдағанынша, қиялдың меңзеуін меңзегенінше, көңілдің түюін түйгенінше айтуға жарау» [3;10] дегенді айтады.Байқаймыз, адам өзін қоршаған ортадағы ақпаратты таным арқылы қабылдайды, елестетеді, ол ұғынуымен сабақтастырылып, оның белгілері тіл арқылы жарыққа шығады. Тіл мен сана арақатынасына байланысты теорияларға сүйенсек, тіл – қоршаған ортаның адам санасында сәулеленген сұлбасын сыртқа шығару, бейнелеу құралы. Адам танымы тіл арқылы дамып, кеңейіп отырады. Осы тұрғыдан келгенде де, тіл – адамның, ұлттың танымдық деңгейінің көрсеткіші.

Қазақ тіл білімінде таным теориясына қатысты мәселелер XXI ғасырда ғылыми тұрғыда зерттеле бастады.Дегенмен де, алғашқы тіл мен таным сабақтастығы жайындағы ой-пікірлер XX ғасырдың I жартысынан бастау алатындығын байқаймыз.Тіл мен таным сабақтастығының жалпы методологиялық негізі қазақ тіл білімінің негізін салушылар А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, С.Аманжоловтың еңбектерінен бастау алады.Аталған ғалымдар өз зерттеу еңбектерінде тіл болмысының адам баласы үшін тек қарым-қатынас құралы ғана еместігіне баса назар аударып, тілдің адам санасынан, тұрмыс-тіршілігінен, ұлттық ерекшелігінен, қайталанбас болмыс бітімінен, сол ұлтқа ғана тән қасиетінен көрініс беретіндігін дәлелдеуді мақсат еткен.

А.Байтұрсынұлының :«...hәр жұрттың тілінде, тұтынған жолында, мінезінде қандай басқалық болса, тілінде де сондай басқалық болады» [3;1], – деген ойы әлемнің тілдік бейнесі туралы алғаш сөз қозғаған неміс ойшылы В.Фон Гумбольдтің «Тілде халықтың рухы бар» , – деген пікірімен мазмұндас. А.Байтұрсынұлы әр тілде сол тілді қолданушы халықтың қасиеті, ділі, рухы, тарихы сақталатындығын көрсетеді.Себебі, әр ұлт тілінде әлем туралы түсініктер, ұғымдар, атаулар түрлі тілдік деректер арқылы таңбаланып, қоршаған әлемнің тілдік бейнесі , адамдар санасындағы дүниенің логикалық бейнеленуі жағынан ұқсас болып келеді.

А.Байтұрсынұлы еңбектерінің тілдің танымдық болмысын ашатын бір тұсы : ол – тілдегі таным мәселесін әлеуметтік лингвистикамен байланыстыратын тұжырымдары. Зерттеу барысында байқаймыз, тілдің қоғам алдында қызмет ететіндігін ғалым әр пікірінде, әр енгізген терминінде, ғылыми тұжырымдарында бекітіп отырады.

ХХ ғасырдың соңғы ширегінен бастап адамзаттың танымдық іс-әрекеті мен қызметін жан-жақты зерттеу көптеген ғылымның негізгі мәселесіне айналып, тіл білімінің жаңа саласы когнитивтік лингвистика қалыптасты.Когнитивтік лингвистика өзінің пайда болған отаны Америка Құрама Штаттарында «когнитивті грамматика» деп аталса, Ресейде «когнитивтік семантика» деп аталады.Әрі олар когнитивтік зерттеулердің алғашқы бастауы ретінде саналады.

Ал тілді антропоцентристік парадигма бағытында зерттеудің бір саласы – ұлттық мәдениетімен, салт-дәстүрімен рухани болмысымен сабақтастыра қарастыру. Осы бағыттың басты көрінісі тіл білімінің этнолингвистика, лингвомәдениеттану, лингвоелтану тәрізді салалармен негізделді.

Қазіргі тіл білімнде бұл мәселемен шұғылданған ғалымдар Ә.Қайдар, М.Копыленко, Э.Сүлейменова, Ж. Манкеева, Б.Момынова, А.Салқынбай сияқты ғалымдарды атауға болады, өйткені бұл ғалымдар этнолингвистика шеңберінде концептілер туралы пікірлер айтқан.

Ұлттық тілді әрбір этностың дүниетанымымен, ұлттық мәдениетімен, өткен тарихымен, салт-дәстүрлерімен бірлікте қарау мәселесі тіл ғылымында ерекше өріс алып келе жатқан когнитивтік лингвистика сияқты жаңа бағыттың тууына себепші болды. Алайда, жоғарыда айтып кеткеніміздей, таным теориясы жаңа бағыт емес, оған дәлел аталған ғалымдардың арнайы обьектісі болмасада еңбектеріндегі келелі ой пікірлері.

Когнитивтік жүйе мынадай когнитивтік құрылымнан тұрады:

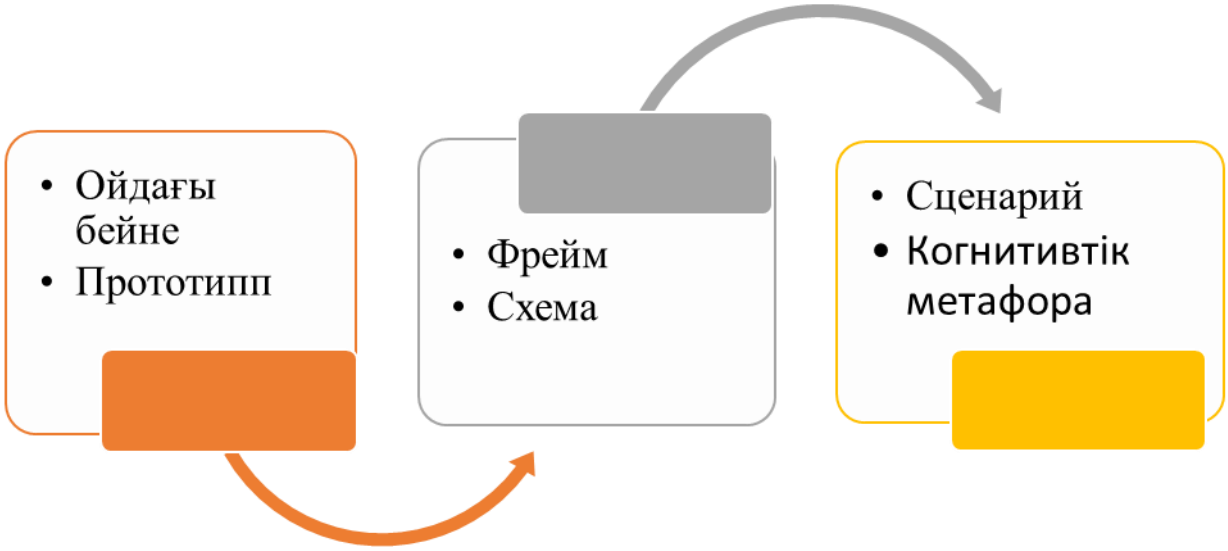

Қазақ халқының ұлттық тынымының тереңдігін, шексіздігін, тарихын әл-мисақтан келе жатқан когнитивтік метафоралардан көруге болады. Себебі, ұлттық танымның басты көрсеткіші – когнитивтік метафора. Метафораны тілдің құрылымдық элементі ретінде сөзжасамдық, атаужасамдық, тілдің көркемдегіш құралдары тұрғысынан зерттеген еңбектер қазақ тіл білімінде жетерлік. Ғалымдар метафораның сөзжасамдық мәніне тоқталып, семантика мағына дамытудағы маңызы туралы А.Байтұрсынұлы, М.Балақаев Ә.Болғанбайұлы, Ғ.Қалиұлы, құнды пікірлер қалдырған. Ал Б.Хасанов оның қызметін, қолданыстық ерекшеліктерін зерттеді. Әлем тіл білімінде метафораның адамның ойлау үрдісін қалыптастырушылық қасиетін ескеріп, оны басқа қырынан қарастыруды алға тартады.

Қазақ тілі білімінде метафора туралы алғаш теориялық тұжырым жасаған — Ахмет Байтұрсынов. «Сөздің көбін өз мағынасында жұмсамай, өзге мағынада жұмсаймыз. Арасында тек ұқсастық жоқ, екі нәрсенің өтетін әсері бірдей болса, біріне қас ғамалды екіншісіне ауыстырып айтамыз. Мәселен, *«күн құтырып кетті», «аяз қарыған», «қырау соққан» дейміз. «құтырып кетті», «қарыған», «соққан»* деген сөздер нақ өз мағынасында емес, өзге мағынада айтылып тұр. *«Құтыру»* жанды, есті нәрсенің күйін көрсететін сөз. Мұнда күннің желдетуі адамның құтырған күйіне ұқсас әсер ететіндіктен жанды нәрсенің күйін көрсететін сөз күннің күйін көрсетуге ауыстырылып алынып тұр. Осындай ұқсастығымен ауыстырылып, өз мағынасынан сөзді өзгелеп айту.— «Метафора сыртқы не ішкі бір ұқсастығына қарап, бір нәрсені екінші нәрсеге балау. Екі нәрсенің арасына тепе-теңдік белгісін қою», — деп ғалым Қ.Жұмалиев анықтама берсе [4, 117], З. Қабдолов: «Метафора сөз мәнін түрлендіре өзгертіп айту, суреттеліп отырған затты не құбылысты айқындай түсу үшін, ажарландыра түсу үшін оларды өздеріне ұқсас өзге затқа не құбылысқа балау, сөйтіп, зерттеліп отырған заттың не құбылыстың

мағынасын үстеу, мазмұнын тереңдетіп, әсерін күшейту» [5, 214], — деп тұжырымдайды.

Метафора құбылысы — ең алдымен адам ойлауының жоғарғы нәтижесінің көрсеткіші.Ал ғалым А.Сыбанбаева «Метафораның тілдік болмысы және концептуалды метафоралар» деген еңбегінде : «Метафора тек ауыспалы мағына ғана емес, ол өз бойына көптеген қасиеттер мен қызметтерді сыйғыза білген күрделі процесс. Метафора – сөздердің ауысуы мен өзгеруі ғана емес, ойдың бір-бірімен қарым — қатынасының нәтижесі. Метафоралық мағынаны қолданғанда сөйлеуші әр түрлі заттар туралы екі ойға сүйенеді»[6.10],- деген анықтама береді. Байқаймыз , метафораның табиғи болмысы бір уақытта екі мағынаның бір сөзде қатар өмір сүруіне икемделеді.

Осыған орай, когнитивтік метафораның жасалуын былай топтастыруға болады:

Мәселен,

Иман – қой ақыл – қойшы , нәпсі – бөрі ,
Бөріге қой алдырмас ердің ері,
Таяқты қатты ұстап қойшы тұрса,
Жоламас ешбір пәле шайтан пері. [7.131]

Шал Ақын

Көріп отырғанымыздай бұл мысал когнитивтік метафораның бірінші жасалу жолына жатады.

Когнитивтік метафораның екінші жасалу жолына мына мысалды келтіруге болады:

Нәпсің бір көкжал бөрідей,
Иманың бағлан қозыдай,
Егер тыю салмасаң
Иманыңды жеп кетер.[7.113]
Шал Ақын

Ал, «қалған көңіл», «қатқан мұз» метафораларын жасауға абстракт ұғым атаулары негіз болып тұр.Мысалы:

Бір қалған соң көңілің,
Қаңтарда қатқан мұзбен тең.[7.115]
Шал Ақын

Айталық *көңіл* – абстракт тіл ұғым атауы болса , *мұз* – нақты заттық ұғым атауы.

Метафоралық құрылымда окказиональдану процесінің обьектенуіне мына мысал негіз болады:

Уа
Қуаныш қайғыменен жұбай дейді,
*Үнемі қуанбасаң ұдай дейді***.** [7.131]
Шал ақын

Метафоралар – қазақ халқының ұлттық танымы мен ұлттың интуациясы тудырған дүниенің концептуалдық бейнесін көркем тілмен, күрделі қисынмен шебер үйлестірген семантикалық тәсілдің ерекше түрі.

Біз білеміз әдеби тіл үнемі өзгеріп, дамып, қалыптасып отырады. Осыған орай тілде сандықта, сапалықта өзгеріс болып отырады.Ол тілдің сөз байлығынан, қолданыстық сипатынан байқалады.

Ғалым Р.Сыздықова, атап көрсеткендей, метафоралардың да мазмұны мен көркемдік сипатында өзгеріс болып, ертеректегі әдеби тіл үлгілеріндегідей тек төрт түлік, табиғат мүшелері ғана метафораланбай, абстракт ұғым атаулары да метафораланған.Жалпы метафораның сипаты өзгерген ол ұлттың таным деңгейін, ұлттық тілдің когнитивтік сипатын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. С.Исаев «Қазақ әдеби тілінің тарихы», – Алматы, 1996ж.-220б.
2.Кішібеков Д, Сыдықов Ұ. Философия.Оқулық. – Алматы:Эверо,2006ж.-220б. .
3.А.Байтұрсынұлы. Тіл – құрал.Дыбыс заңы һәм жүйесі.Орынбор. 1923ж.- 46б.
4.Қ.Жұмалиев. Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі.Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1960. -377б.
5.З.Қабдолов. Сөз өнері. Алматы: Жазушы, 1992. — 352 б.
6.Сыбанбаева А.С. Метафораның тілдік болмысы және концептуалды метафоралар.Көмекші оқу құралы. –Алматы:Қазақ университеті,2002. -161
7.Бес ғасыр жырлайды: 2томдық./Құрастыр.М.Мағауин, М.Байділдаев. – Алматы. Жазушы, 1989.-384б.

УДК 821.161.1

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНАЯ ПОЭТИКА В СМЕНЕ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ ЭМИГРАНТСКОЙ ЛИРИКИ Г.В. ИВАНОВА

Леонтьева Анна Юрьевна
aleontieva13@mail.ru
кандидат филологических наук, доцент,
старший преподаватель СКУ имени Манаша Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Первая волна эмиграции 1920-х годов становится основой формирования феномена литературы русского зарубежья и кардинально трансформирует мироощущение, эстетические принципы и поэтику авторов, заявивших о себе до революции 1917-го года. Именно в эмиграции творчество Георгия Владимировича Иванова обретает глубину трагического звучания, а поэт – подлинную славу. Цель исследования – анализ трансформации эстетической парадигмы Г.В. Иванова от акмеизма к экзистенциализму на материале эмигрантских стихотворений и литературной критики современников. Для достижения поставленной цели используются методы компаративистики, историко-генетического, типологического, имманентного, лексико-семантического анализа и культурологический комментарий. Делается вывод о трансформации культурной традиции в экзистенциальном эмигрантском творчестве поэта.

Ключевые слова: акмеистическая эстетика, интертекст, культурная традиция, литература русского зарубежья, полемическое цитирование, художественный мир, экзистенциальная поэтика.

Аңдатпа: орыс әдебиеті құбылысының қалыптасуына негіз болады және 1917 жылғы революцияға дейін өзін жария еткен авторлардың дүниетанымын, эстетикалық принциптері мен поэтикасын түбегейлі өзгертеді. Дәл эмиграцияда Георгий Владимирович Ивановтың шығармашылығы өзінің қайғылы дыбысының тереңдігіне ие болады, ал ақын нағыз атаққа қол жеткізеді. Зерттеу мақсаты - Г. В. Ивановтың эстетикалық парадигмасының акмеизмнен экзистенциализмге трансформациясын оның замандастарының эмигрант өлеңдері мен әдеби сынының материалдары негізінде талдау. Бұл мақсатқа жету үшін салыстырмалы зерттеу әдістері, тарихи-генетикалық, типологиялық, имманенттік, лексика-семантикалық талдау және мәдени түсініктемелер қолданылады. Ақынның экзистенциалды эмигрант шығармасындағы мәдени дәстүрдің трансформациясы туралы қорытынды жасалады.

Кілт сөздер: акмеистік эстетика, интермәтін, мәдени дәстүр, Шетелдегі орыс әдебиеті, полемикалық дәйексөз, өнер әлемі, экзистенциалды поэтика.

Abstract: The first wave of emigration of the 1920s becomes the basis for the formation of the phenomenon of Russian literature abroad and radically transforms the worldview, aesthetic principles and poetics of the authors who declared themselves before the revolution of 1917. It was in emigration that the work of Georgy Vladimirovich Ivanov acquired the depth of its tragic sound, and the poet acquired true glory. The purpose of the study is to analyze the transformation of the aesthetic paradigm of G.V. Ivanov from Acmeism to existentialism on the material of emigrant poems and literary criticism of his contemporaries. To achieve this goal, methods of comparative studies, historical-genetic, typological, immanent, lexical-semantic analysis and cultural commentary are used. The conclusion is drawn about the transformation of cultural tradition in the existential emigrant work of the poet.

Keywords: acmeistic aesthetics, intertext, cultural tradition, literature of Russian abroad, polemical citation, artistic world, existential poetics.

Литература русского зарубежья как особый культурно-исторический феномен активно исследуется современной филологической наукой. Поэтому обращение к наследию Г. В. Иванова, одного из лидеров эмигрантской поэзии, остаётся актуальной проблемой литературоведения. Мы рассматриваем художественный мир поэта в смене эстетических парадигм от акмеизма к эмигрантскому экзистенциализму. До эмиграции Г.В. Иванов был членом Цеха поэтов, лично приглашённым Н.С. Гумилёвым, младоакмеистом. Одним из важных принципов семантической поэтики акмеизма является особое единство творческого наследия каждого художника слова. Поэтому лирику Г.В. Иванова периода зарубежья мы исследуем в контексте внутритворческих связей, обращаясь к его более ранним и поздним поэтическим текстам в поисках общих мотивов и образов. И для этого используется принцип имманентного анализа художественных произведений. В свою очередь, сопоставление ранних и поздних стихотворений обусловливает использование компаративистики для постижения художественного своеобразия эмигрантской лирики. Наличие аллюзий эпохи Серебряного века требует герменевтического подхода, поэтому в методологическую базу включается культурологический комментарий.

Кроме того, актуальность исследования подкрепляется литературными юбилеями 2024 года: 130 лет со дня рождения самого Г.В. Иванова, 225 лет со дня рождения А.С. Пушкина, 210 лет со дня рождения М.Ю. Лермонтова, лирика которого пробудила творческий потенциал и поэтическое чутьё младоакмеиста и экзистенциалиста в эмигрантский период жизни. В 2024 году исполняется 220 лет со дня рождения публициста, богослова, философа и поэта, основоположника раннего славянофильства А.С. Хомякова, чьё наследие Г.В. Иванов искренне и высоко ценил. В годы Первой мировой войны Г.В. Иванов пишет стихотворение «Памяти Хомякова» (1916): *Одной любви он видел свет,/ Один завет хранил прекрасный -/ Любовь к отчизне! О, поэт,/ Вся жизнь твоя - как светоч ясный.* Гармония, бережное отношение к литературному наследию, светлая грусть, любовь к Родине и её прошлому – всё это имманентно раннему творчеству Г.В. Иванова и привлекает его в творческом наследии А.С. Хомякова: *О, Родина, благослови / Благоговейно Хомякова! Он знал завет одной любви,/ Одне священные оковы!* [1, с. 384-385].

До эмиграции творчество поэта соотносится с эстетикой эгофутуризма, затем - акмеизма как тоски по мировой культуре, по определению О.Э. Мандельштама [2, с. 642]. Сегодня акмеизм характеризуется как семантическая поэтика. Тоска по мировой культуре у раннего Г.В. Иванова репрезентируется и в богатстве интертекстуальных связей, и в выборе живописи как родственного вида искусства. Экфрасис как принцип поэтики реализуется в названии первой книги стихотворений ещё эгофутуриста Георгия Иванова «Отплытие на о. Цитеру. Поэзы» (1912) по аналогии с известным полотном

Антуана Ватто «Паломничество на остров Киферу» (1717, 1718); в книге «Вереск» появляется цикл «Книжные украшения» (1913-1914), стихотворение «Литография». В «Литографии» визуальное начало передаётся стремительными движениями руки и синего выцветшего обшлага, несущихся с полюса на экватор оборванной карты Америки, полётом солнечного луча через иллюминатор на стол, кресло и флаг, вспыхивающими трубками. Но уже звучит тревожное предчувствие: *И жалобно скрипит земная ось* [1, с. 157]. Поэт активизирует визуальное восприятие читателя с помощью колористики, отсылки к шедеврам мировой живописи, мимесиса: *О, подражатели Ватто, переодетые в маркизов, -/ Дворяне русские, - люблю ваш доморощенный Версаль* [1, с. 158]. Колорит акмеиста Г.В. Иванова богат и разнообразен: *Как я люблю фламандские панно,/ Где овощи, и рыбы, и вино,/ И дичь богатая на блюде плоском -/ Янтарно-жёлтым отливает лоском*. Любовь поэта включает *писанный старинной кистью бой, солдат с блистающей трубой, клубы пороховые, мёртвых груду*, вздыбленных коней. И контрастом появляется иная традиция изобразительного искусства: *Но тех красот желанней и милей / Мне купы прибережных тополей,/ Снастей узор и розовая пена / Мечтательных закатов Клод Лоррена* [1, с. 158]. Соединение в одном стихотворении столь разных объектов любви и живописных традиций подчёркивает богатство поэтического экфрасиса в художественном мире Г.В. Иванова.

Интересно, что визуальный контекст молодого поэта отмечает Н.С. Гумилёв в рецензии на книгу «Горница» (1914): «… ему хочется говорить о том, что он видит, и ему нравится самое искусство речи». Лидер акмеизма подчёркивает, что мир для него «распадается на ряд эпизодов, ярких, резко очерченных», выделяет «инстинкт созерцателя, желающего от жизни прежде всего зрелища» [3, с. 179]. В следующей рецензии на книгу «Вереск» (1916) Н.С. Гумилёв снова обращает внимание на желание Г.В. Иванова «воспринимать и изображать мир, как смену зрительных образов. И стремление к красивости неизбежно приводит поэта к ретроспективизму и описанию произведений искусства», называет поэта «и умелым мастером стиха, и зорким наблюдателем. Он умеет из мелких подробностей создать целое и движением стиха наметить своё к нему отношение». Выделяет критик и собственно акмеистическое достоинство поэзии собрата по Цеху поэтов: «Стихи Георгия Иванова пленяют своей тёплой вещностью и безусловным с первого взгляда, хотя и ограниченным, бытием» [3, с. 194].

До эмиграции Г.В. Иванов бережно относится к литературной традиции, его интертекстуальные связи столь же богаты, как и любимые им произведения изобразительного искусства. Он неоднократно использует пушкинские эпиграфы, контаминирует традиции русской и мировой поэзии. Так, в стихотворении «Шотландия, туманный берег твой…» (1914-1915) органично сопрягаются прецедентные тексты живописи и поэзии, ибо в Шотландии поэт не бывал, но в родовом имении было много шотландских пейзажей: *Шотландия, туманный берег твой / И пастбища с зеленою травой,/ Где*

тучные покоятся стада,/ Так горестно покинуть навсегда! Шотландия в лирике Г.В. Иванова всегда соотносится с прародиной М.Ю. Лермонтова и романтизмом. Шекспировская, байроновская, пушкинская тема прощания и топос океана с мотивом отплытия закрепляется последней строфой: *Прощай, прощай! О вереск, о туман.../ Тускнеет даль, и ропщет океан,/ И наш корабль уносит, как ладью.../ Храни, Господь, Шотландию мою!* [1, с. 167].

В эмиграции акмеистическая эстетика сменяется экзистенциальной. Экзистенциализм – философия существования (от французского existentialisme - существование). Сущность экзистенциализма – кризис просветительского оптимизма, отчаяние, безысходность, отчуждение, одиночество, объективный трагизм бытия, обращённого в смерть. Экзистенциальная реальность – трансцендентная, выходящая за пределы эмпирического познания. Интересно отметить, что именно в эмигрантской лирике поэта появляются категории существования и трансцендентальности. В первой эмигрантской книге «Розы» впервые появится категория существования как поэтический символ: *От синих звёзд, которым дела нет / До глаз, на них глядящих с упованьем,/ От вечных звёзд - ложится синий свет / Над сумрачным земным существованьем* [1, с. 258]. Снова указанная категория включается в стихотворение 1948-1949 гг. и задаёт контекст мировой бессмысленности бытия и мировой грязи: *Бледный луч существованья / Озаряет сны и вещи./ Без начала, без названья / То блаженный, то зловещий./ И лежит как жирный боров / В мировой огромной луже,/ То, что выше всяких споров,/ То, что самой смерти хуже* [1, с. 452]. Сравним со стихотворением «В широких окнах сельский вид…» из книги «Лампада» (1922), изданной в Петрограде: *Легки оковы бытия...* [1, с. 208]. Трансцендентальность вводится в стихотворение «Полутона малины и рябины, / В Шотландии рассыпанные втуне…» (1955), которое перекликается с ранним «Шотландия, туманный берег твой…»: *В упряжке скифской трепетные лани -/ Мелодия, элегия, эвлега.../ Скрипящая в трансцендентальном плане,/ Немазаная катится телега./ На Грузию ложится мгла ночная./ В Афинах полночь. В Пятигорске грозы. // ...И лучше умереть, не вспоминая,/ Как хороши, как свежи были розы* [1, с. 300]. Полемическое неточное цитирование актуализирует разрушение культурной традиции: трепетные лани, эвлега и мгла ночная над Грузией как полемика с пушкинским наследием («Полтава», «К вельможе», «На холмах Грузии…», «Эвлега»), немазаная телега отсылает и к пословицам, и к пушкинской «Телеге жизни», и к лермонтовской «Родине»; Афины ассоциируются с гибелью Дж.Г. Байрона, грозы в Пятигорске – с гибелью М.Ю. Лермонтова. Последний стих («Как хороши, как свежи были розы») актуализирует контекст национальной культурной традиции от стихотворения лермонтовского друга И.П. Мятлева («Розы», 1834), стихотворения в прозе И.С. Тургенева (1879) до собрата по эмиграции Игоря Северянина («Классические розы», 1925). Снова трансцендентальность у Г.В. Иванова прозвучит в книге «Посмертный дневник» (1958): *Я жил как будто бы в тумане,/ Я жил как будто бы во сне./ В мечтах, в трансцендентальном плане./ И вот пришлось*

проснуться мне. // Проснуться, чтоб увидеть ужас,/ Чудовищность моей судьбы./ ...О русском снеге, русской стуже.../ Ах, если б, если б... да кабы... [1, с. 327]. Как и в предыдущем стихотворении, трансцендентальность соединяется с фольклорно-разговорными выражениями «если бы да кабы». Фольклоризм актуализирует мотив утраченной России, а вместе с философской категорией усиливает экзистенциальный предсмертный ужас.

Уже первая эмигрантская книга стихотворений «Розы» (1931) демонстрирует трагическое обновление его эстетики, позволяющее считать поэта первым русским экзистенциалистом: лирический герой осознаёт себя ещё живым, но утратившим смысл и оправдание бытия. Творчество уже не спасает, ибо творец не имеет *власти / Соединить в сознании одном / Прекрасного разрозненные части* [1, с. 246]. Друг поэта Г.В. Адамович указывает на эти перемены: «Вот что хотелось бы сказать и о теперешних стихах Георгия Иванова: сгоревшее, перегоревшее сердце. В сущности, уже и последний его сборник следовало бы озаглавить не “Розы”, а “Пепел”, если бы не была так названа одна из книг Андрея Белого. В стихах, напечатанных в “Современных записках”, эта черта ещё заметнее. Всё сгорело: мысль, чувство, надежды... Поэт ничего не ждёт, ничего не хочет. Он только перебирает строку за строкой - и они складываются у него одна другой слаще, одна другой меланхоличнее и нежнее» [4, с. 596]. Современник и адресат поэта Р.Б. Гуль называет его «единственным в нашей литературе – русским экзистенциалистом» [5, с. 64]. Критик и публицист подчёркивает национальную специфику экзистенциализма Г.В. Иванова, обусловленную петербургской традицией, лирическим осмыслением темы умирания искусства, которая расширяется у поэта, «… переходя в страх герметического одиночества современного человека» [5, с. 69]. Г.П. Струве относительно эмигрантского творчества Г.В. Иванова использует термины «упадочность» и «нигилизм». Сравнивая поэтов-антагонистов В.Ф. Ходасевича и Г.В. Иванова, поэт и литературный критик отмечает: «Мир Иванова в “Розах” - бессмысленный, обречённый, но в своей бессмысленности и обречённости прекрасный - “ледяной и синий”, “печальный и прекрасный”. В “упадочности” Г. Иванова, как она проявилась в “Розах”, не было ещё нигилистического отрицания, не было той убивающей иронии, о которой говорил Адамович, того саморазложения поэзии, уклон к которому чуялся в “Европейской ночи” Ходасевича и который привёл последнего к поэтической немоте. Но уже тут поэт подошёл к той трагической черте, когда, видя и чуя прекрасное в мире, он не имел больше власти “Соединить в создании своем / Прекрасного разрозненные части”. Впрочем, нигилистическая тема, которая стала впоследствии доминантой ивановского творчества, уже звучала в “Розах”…» [6, с. 185].

Традиционно экзистенциальная поэтика Г.В. Иванова анализируется на материале его манифеста «Распад атома» (1938), трагического стихотворения 1930-го года, которое Г.П. Струве цитирует как пример «нигилистической темы» [6, с. 185], а Р.Б. Гуль – как «интересное экзистенциальное

стихотворение, в своё время вызвавшее у многих недоумение» [5, с. 67]. Это своеобразный поэтический манифест экзистенциализма: *Хорошо, что нет Царя./ Хорошо, что нет России./ Хорошо, что Бога нет. <…> // Хорошо – что никого,/ Хорошо – что ничего,/ Так черно и так мертво, // Что мертвее быть не может / И чернее не бывать,/ Что никто нам не поможет / И не надо помогать* [1, с. 252-253].

Современные исследователи (В.В. Агеносов [7, с. 228-247], В.В. Заманская [8]) анализируют «экзистенциальный трагизм, который проявится только в эмигрантском творчестве Иванова» [7, с. 228]. Идею В.В. Агеносова подхватывает В.В. Заманская, которая сборник «Розы» считает «прорывом к экзистенции бытия и экзистенции человека» [8, с. 254]. О.А. Чехунова выделяет в первой эмигрантской книге стихотворений Г.В. Иванова такие экзистенциальные категории объективного трагизма бытия, как «мучительная ситуация “заброшенности” в жизнь, бессмысленность жизни и неотвратимость человеческой смерти, онтологическое одиночество и страх» [9, с. 161]. А.Ю. Арьев приходит к выводу: «… ивановское “И не надо помогать” - это художественно заостренный, эмоциональный итог всей русской философии “серебряного века”, философии экзистенциального дуализма» [10, с. 67].

Искусство уже не оправдывает экзистенциальный трагизм бытия. Интертекстуальные связи приобретают у Г.В. Иванова признаки полемического или пародийного цитирования. В связи с этим актуализируются историко-генетический и типологический методы литературоведческого анализа. Так, стихотворение «В меланхолические вечера…» (1920) последней отечественной книги «Сады» - акмеистическое утверждение любви к жизни и творчеству: *И снова землю я люблю за то,/ Что так торжественны лучи заката,/ Что лёгкой кистью Антуан Ватто / Коснулся сердца моего когда-то* [1, с. 228]. Во второй книге стихотворений, изданной в эмиграции, поэт полемически повторяет название своего первого сборника, меняя одно слово – вместо сокращения использует полное написание – «Отплытие на о. Цитеру. Поэзы» (1912) / «Отплытие на остров Цитеру. Избранные стихи 1916-1936» (1937). Это не только предварительное подведение итогов, но и новая интерпретация наследия любимого живописца: *Потеряв даже в прошлое веру,/ Став ни это, мой друг, и ни то, -/ Уплываем теперь на Цитеру / В синеватом сияньи Ватто... // Грусть любуется лунным пейзажем,/ Смерть, как парус, шумит за кормой... /...Никому ни о чём не расскажем,/ Никогда не вернемся домой* [1, с. 280]. Творчество уже не спасает, обречённость усиливается переосмыслением высокой традиции – парус, ассоциирующийся с лермонтовским текстом, сопрягается со смертью, визуальный ряд – с аудиальным (шум смерти), мятежу и буре М.Ю. Лермонтова корреспондирует покой неизбежности и невозврата. Именно в эмигрантской поэзии формируется параллель Антуан Ватто / М.Ю. Лермонтов. В стихотворении «Почти не видно человека…» («1943-1958. Стихи») живопись Ватто – уже не «лёгкая кисть», а *галантнейший художник века, галантнейшего из веков,* обесценивающий человека, которого почти не видно *среди сиянья и*

шелков, и одновременно – прозрачная прелесть. Однако параллель с М.Ю. Лермонтовым акцентирует мотив разуверения и биографический контекст, причём образ трагического русского романтика возникает ассоциативно: *Гармония? Очарованье? Разуверенье? Всё не то./ Никто не подыскал названья прозрачной прелести Ватто. // Как роза, вянущая в вазе (зачем Господь её сорвал?),/ Как русский Демон на Кавказе, он в Валансьене тосковал...* [1, с. 311].

Пародийное цитирование, демонстрирующее невозможность оправдать культурой и творчеством онтологическое одиночество и разуверение, утрата поэзией спасительной функции касается прежде всего пушкинского наследия. А.С. Пушкин воплощает для литературы русского зарубежья утраченный идеал гармонии. В стихотворении из книги «Розы» «Медленно и неуверенно» (1928) пушкинская тема полемически сопрягается с трансцендентным топосом «неба, слегка декадентского». Декаданс как упадок и осознание гибели прекрасной культуры перекликается с бесконечным круговоротом бытия, где поэтический дар уже не оправдывает и не спасает: *Всё в этом мире по-прежнему./ Месяц встаёт, как вставал,/ Пушкин именье закладывал / Или жену ревновал. // И ничего не исправила,/ Не помогла ничему,/ Смутная, чудная музыка,/ Слышная только ему* [1, с. 259]. В интерпретации О.Э. Мандельштама («Слово и культура») декаданс – это не только разрушение: «Распад, тление, гниение - всё это ещё décadence. Но декаденты были христианские художники, своего рода последние христианские мученики. Музыка тления была для них музыкой воскресения» [2, с. 46]. Единство тления и воскресения имманентно философии экзистенции. Такое же единство высокого и низкого, пародийного присуще стихотворению Г.В. Иванова (1955): *Голубизна чужого моря,/ Блаженный вздох весны чужой / Для нас скорей эмблема горя,/ Чем символ прелести земной. // ...Фитиль, любитель керосина,/ Затрепетал, вздохнул, потух -/ И внемлет арфе Серафима / В священном ужасе петух* [1, с. 295]. Высокое обусловлено культурной традицией – отсылкой к пушкинскому стихотворению «Во дни забав иль праздной скуки» (1830). Низкое и пародийное начало связано с заменой пушкинского «поэта», внимающего «арфе серафима», на «петуха». И снова Г.В. Иванов сопрягает низкое с высоким – петух ассоциируется с мандельштамовской тоской по мировой культуре: «Мы свободны от груза воспоминаний. Зато сколько редкостных предчувствий: Пушкин, Овидий, Гомер. Когда любовник в тишине путается в нежных именах и вдруг вспоминает, что это уже было: и слова, и волосы, и петух, который прокричал за окном, кричал уже в Овидиевых тристиях, - глубокая радость повторенья охватывает его, головокружительная радость … Так и поэт не боится повторений и легко пьянеет классическим вином», - размышляет акмеист в статье «Слово и культура» [2, с. 45].

Тема смерти поэта в эмигрантской лирике Г.В. Иванова присутствует и как аллюзия судьбы М.Ю. Лермонтова, и полемически – в контексте пушкинской темы. Так, стихотворение «Россия счастие. Россия свет» (1931, «Отплытие на остров Цитеру») организовано экзистенциальной поэтикой небытия: *Россия*

счастие. Россия свет./ А, может быть, России вовсе нет. // И над Невой закат не догорал,/ И Пушкин на снегу не умирал, // И нет ни Петербурга, ни Кремля -/ Одни снега, снега, поля, поля... [1, с. 264]. Полемика с пушкинским стихотворением «Я памятник себе воздвиг нерукотворный…» и темой творческого бессмертия сопрягается у Г.В. Иванова с мотивом онтологической игры («Игра судьбы. Игра добра и зла…», 1951): *Мне говорят - ты выиграл игру!/ Но всё равно. Я больше не играю./ Допустим, как поэт я не умру,/ Зато как человек я умираю* [1, с. 295]. Здесь же и полемика с мандельштамовской концепцией: «смерть художника не следует выключать из цепи его творческих достижений, а рассматривать как последнее, заключительное звено» [2, с. 31]. Горькая ирония пародии на «Руслана и Людмилу», на национальную проблематику пушкинской поэзии присуща стихотворению 1958-го года: *Вот и дуб зелёный,/ Вот и кот учёный,/ Вот и Стенька Разин,/ Да в собачей шубе / На лесной опушке./ Это видел Пушкин./ Многое он видел,/ Многих ненавидел,/ Многих он обидел./ В том числе меня / Тем, что рано умер,/ Умер глупо, зря./ Вынул скверный нумер / В днях календаря* [1, с. 470]. Личная «обида» на А.С. Пушкина за раннюю смерть согревает горькое стихотворение лирическим теплом. В раннем творчестве Г.В. Иванов воссоздаёт мечту: *Так, не томясь и не скучая,/ Всю жизнь свою провёл бы я / За Пушкиным и чашкой чая* (Лампада, 1922) [1, с. 208]. В «Посмертном дневнике» (1958) умирающий поэт мечтает о диалоге с А.С. Пушкиным; связь раннего и позднего текстов закрепляется вещной бытовой деталью – чаем; обращение к адресату по имени и отчеству усиливает интимность, а сходство мучительного умирания поэтов от раны и тяжёлой болезни позволяет экзистенциалисту увидеть себя в отражении пушкинской судьбы: *Александр Сергеич, я о вас скучаю./ С вами посидеть бы, с вами б выпить чаю./ Вы бы говорили, я б, развесив уши,/ Слушал бы да слушал. // Вы мне всё роднее, вы мне всё дороже./ Александр Сергеич, вам пришлось ведь тоже / Захлебнуться горем, злиться, презирать,/ Вам пришлось ведь тоже трудно умирать* [1, с. 327].

Предсмертное признание А.С. Пушкину в любви и пародийный аспект («Вот и дуб зелёный») позволяют увидеть своеобразие художественного мира Г.В. Иванова, его *талант двойного зренья* [1, с. 298], единство прекрасного и безобразного, высокой традиции, фольклоризма и просторечий в лирической оценке, отмеченный А.Ю. Арьевым экзистенциальный дуализм, в котором мгла похожа на сиянье: *Добра и зла, добра и зла / В ней неразрывное слиянье./ Добра и зла, добра и зла / Смысл, раскалённый добела* [1, с. 266].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Иванов Г. В. Стихотворения. - М.; СПб. : Нестор-История, 2021. - 784 с. – (Новая библиотека поэта).
2. Мандельштам О.Э. Полное собрание сочинений и писем: в 3 т. Т. 2 : Проза / Изд. 3-е, испр. и доп. – СПб. : Интернет-издание, 2020. – 674 с.
3. Гумилёв Н.С. Полное собрание сочинений. В 10 т. Т. 7. Статьи о литературе и искусстве. Обзоры. Рецензии. - М.: Воскресенье, 2006. - 552 с.

4. Адамович Г.В. Собрание сочинений. Литературные заметки. Кн. 1 («Последние новости» 1928-1931). – СПб.: Алетейя, 2002. – 786 с.
5. Гуль Р.Б. Одвуконь. Советская и эмигрантская литература. – Нью-Йорк: Издательство «Мост», 1973. – 326 с.
6. Струве Г.П. Русская литература в изгнании / 3-е изд., испр. и доп. – Париж: YMCA-Press; М.: Русский путь, 1996. - 448 с.
7. Агеносов В.В. Литература Russkogo зарубежья (1918-1996). Учебное пособие. – М.: Терра. Спорт, 1998. – 543 с.
8. Заманская В.В. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX века: диалоги на границах столетий: Учебное пособие для студентов вузов.– М.: Флинта: Наука, 2002. – 302 с.
9. Чехунова О.А. Экзистенциальная семантика как «циклообразующая скрепа» в поэтическом сборнике Георгия Иванова «Розы» // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – №1. – 2011. – С. 159-162.
10. Арьев А.Ю. «Пока догорала свеча» (О лирике Георгия Иванова) // Иванов Г.В. Стихотворения. - М.; СПб. : Нестор-История, 2021. – (Новая библиотека поэта). – С. 5-110.

УДК 81′1

АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ КВАНТИТАТИВОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА)

Мисяченко Светлана Викторовна
svet_mis74@mail.ru
кандидат филологических наук,
заведующая кафедрой «Русский язык и литература» СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В связи с появлением новых сфер применения языка круг проблем языковой практики расширился. Особый интерес представляет изучение языковых явлений в аксиологическом аспекте, в частности квантитативов, которые нашли отражение в современной рекламе, где средства выражения количества носят оценочный характер.
Ключевые слова: аксиология, аксиологический аспект, реклама, рекламный текст, квантитативы.

Аңдатпа: Тілді қолданудың жаңа салаларының пайда болуына байланысты тілдік практика проблемаларының ауқымы кеңейді. Тілдік құбылыстарды аксиологиялық аспектіде, атап айтқанда, қазіргі жарнамада көрініс тапқан квантитативтерді зерттеу ерекше қызығушылық тудырады, мұнда санды білдіру құралдары табиғатта бағаланады.
Кілт сөздер: аксиология, аксиологиялық аспект, жарнама, жарнамалық мәтін, квантитативтер.

Abstract: Due to the emergence of new areas of language application, the range of problems of language practice has expanded. Of particular interest is the study of linguistic phenomena in an axiological aspect, in particular quantifiers, which are reflected in modern advertising, where the means of expressing quantity are evaluative.
Keywords: axiology, axiological aspect, advertising, advertising text, quantifiers.

Оценка как языковая категория на протяжении многих десятилетий привлекала особое внимание лингвистов. Эта языковая категория достаточно подробно разработана в работах Е.М. Вольф [1], Н.Д. Арутюновой [2], [3], В.Г. Гака [4] и др.

В лингвистике наблюдается выделение некоторых разновидностей оценки на основе ее содержательной стороны. С этой точки зрения, оценка, в первую очередь делится на общую и частную. Общая оценка выражает положительное или отрицательное отношение субъекта оценки к ее объекту. Общая оценка представляется в виде отношений не только «хорошо/ плохо», но и «нравиться /не нравиться», «ценить/не ценить», «одобрять/не одобрять» и т. п. В основе общей оценки лежат чувства, желания, эмоции человека, которые можно отнести к субъективным (собственно оценочным) факторам.

В рекламе в качестве оценочного компонента выступают квантитативы. Реклама убеждает купить тот или иной товар, воспользоваться услугами фирмы. Нередко в рекламе создается иллюзия контакта фирмы с потребителем, расположенность фирмы к своим клиентам. Постоянное обращение к потенциальному потребителю осуществляется с помощью личных и притяжательных местоимений, призванных выполнять в рекламе фатическую функцию языка. Например: «Мы дарим самое лучшее, что имеем – наше тепло!» (ТОО «АксессЭнерго»; «В каждой капле наших напитков – тепло наших сердец» (ТОО «Кокшетауминводы»). В каждой из этих реклам создается метафоричный образ, образующий ассоциативную связь фирм с клиентами, в основе которой лежат отношения, построенные на доверии и взаимопонимании. Аксиологически значимым в рекламе является слово «каждый», выступающее квантором общности. Оно положительно характеризует работу предприятия, которое заботится о качестве продукции. Составители рекламы четко определяют мотивы и желания современного потребителя. Цель рекламы – удачно представить свойства и характеристики рекламируемого товара или выгодно преподнести работу фирмы посредством ключевых, оценочных слов языка, среди которых можно выделить квантитативы. Под квантитативом в современном русском языке понимается «количественная характеристика отдельных предметов, отдельных множеств предметов или отдельных действий». Однако в рекламе средства выражения количества носят особый характер.

Каждый из квантитативных смыслов представляет собой особое функционально-семантическое поле, структурный тип которого зависит от различных средств выражения количества. Так, в составе поля определенной количественности выделяется единичность. Единичность трактуется как функционально-семантическое поле, в пределах которого семантика единичности не однородна. В языкознании различают подчеркнутую, выделенную, неопределенную и малоинформативную единичность.

Выделенная единичность как точный вид квантитативного смысла наиболее часто встречается в рекламных текстах. Выделение в рекламных

текстах достигается разными средствами: при помощи прилагательных, причастий, порядковых числительных, указательных или притяжательных местоимений, перечислений с обобщающим словом, существительных в единственном числе. Используя квантитативы, говорящий (пишущий) выделяет предмет речи, сообщает о нем нечто дополнительное, обособляет его от других. Так, среди существительных, выражающих квантитативный смысл, частотны в рекламных текстах слова: *продукция, коллекция, гамма, мгновение*… Эти существительные обозначают, что тот или иной рекламируемый объект является частью какой- либо марки, продукции. Например:

«Коллекция «Camay» ─ *неотразимое искусство обольщения*.
«Camaynatural»… И Вы полны *энергии*!
«Camayclassic»… Вы никогда не были столь *красивы!*
«Camayshic»…*Восхитительная аура!*
Качество, которому вы можете доверять. *Продукция* «P@ G».

В данной рекламе три рекламируемых товара являются частью коллекции «Camay». Эта коллекция в свою очередь представляет основную продукцию фирмы «P@ G», известную во всем мире своим непревзойденным качеством. Заключительная строка рекламы – название фирмы – стала уже визитной карточкой этой продукции на мировом рынке.

Составители рекламы стремятся выгодно представить рекламируемый товар, высветить его положительные свойства, поэтому для решения прагматических задач рекламисты наряду с квантитативами берут на вооружение различные лексико-семантические экспрессивные средства, которые усиливают прагматическую функцию рекламы

Квантитативные смыслы осуществляются и с помощью личных и притяжательных местоимений «вы, ты, мой, твой, ваш, свой». Так, местоимения «ваш», «свой», «твой» подчеркивают общность всех, пользующихся товаром и испытывающих на себе его действие. Например:

«Loreal» Paris дарит *вам* устойчивую помаду,
увлажняющую *ваши* губы»;

Эти местоимения имеют ярко выраженный квантитативный смысл. Они выступают в роли средства, соотносимого с числом: выделенной единичности. Подчеркнутая единичность также выражается разными средствами, например, в рекламе «Tefal»:

«И все *это один* и *тот* же надежный,
незаменимый помощник *в вашем* доме.
«Tefal» ─ незаменимый помощник *в вашем* доме».

В данной рекламе подчеркнутая единичность манифестируется числительным «один». Количественный смысл указывает на единственность товара в ряду себе подобных. Семантика числа усложняется семой: «этот, а не иной». В данной рекламе подчеркнутая единичность создается также за счет присутствия в рекламном тексте указательного местоимения: «*тот»* и частицы *«это*», а также притяжательного местоимения «*ваш».* Совокупность выделенной и подчеркнутой единичности создает впечатление незаменимости «Tefal». Задачей подчеркнутой единичности в рекламном тексте является концентрация внимания адресата на уникальности объекта или его действия.

Одним из распространенных в рекламе видов квантитативного смысла является квантитатив со значением множественности, задача которого состоит в точной констатации факта или характеристике явления действительности. Рассмотрим рекламные тексты с оценкой по параметру количества:

«Париж, где рождаются мода и духи,
предлагает вам *три французских* аромата,
которые по-новому ухаживают за вашей кожей»;

«Twix» ─ *две палочки* хрустящего печенья».

Данные рекламные высказывания констатируют объективное положение вещей, являются информативными и не привносят ничего нового в семантическое значение квантитативного смысла.

С точки зрения прагматического значения, ценным представляется не столько констатация фактов, сколько наличие оценочного компонента в высказывании. В следующей рекламе значение квантитативного смысла усложняется:

«В каждом батончике
пять маленьких контейнеров, полных молока.
Поэтому «Kinder» шоколад так богат молоком.
Вы видите, *как много* молока в шоколаде?»

В данном рекламном высказывании неопределенная большая множественность «как много» вносит в предыдущее предложение прагматическое содержание: говорящий оценивает количество молока в шоколадном батончике «Kinder» как большое. Рекламируемый товар представляется как *вкусный, натуральный, богатый молоком*. Таким образом, констатация факта (*пять маленьких контейнеров*) расширяется, выходит за рамки конкретности, осложняется прагматическим значением.

Аксилогический аспект квантитативности выражается в рекламе выпечки «Пиллзбери»:

«Пиллзбери». Это *всегда свежая, вкусная* выпечка.

И на любой вкус.
Тесто поднимается *всего за 20 минут*!»

Сочетание определительного местоименного прилагательного «*всего*» в значении: «только, лишь» с обстоятельством времени «20 минут» дает количеству прагматическую оценку: «малое, быстротечное». Эта оценка усиливается на фоне наречия «всегда», имеющего сему «постоянно, во всякое время». Прагматика рекламного текста усиливается благодаря мелиоративно окрашенным прилагательным «*свежая», «вкусная».* Таким образом, в рекламном тексте осуществляется оценка действительности говорящим по параметру количества. Следует отметить, что данная прагматическая оценка в рекламных текстах обычно характеризует время действия: *всего за 20 минут*, качество предмета: *всегдасвежая, вкусная.*

Особое место при характеристике квантитативных смыслов в рекламных текстах отведено квантору общности. Этот квантор может быть эксплицитно выражен каким-либо средством. Наиболее распространенным средством выражения квантора общности является определительное местоименное прилагательное *«весь»*, которое в рекламе выполняет различные функции: может характеризовать свойства, качество рекламируемой продукции:

«TicTac» надолго освежает мое дыхание и содержит *всего* две калории. Столько свежести и *всего* две калории. «TicTac» – изобилие свежести *всего* в двух калориях»;

может подчеркивать общность действующих субъектов:

«*Все* дети любят. *Все* мамы советуют (из рекламы шоколадного батончика «MilkyWay»);

может свидетельствовать о том, что рекламируемые объекты полностью относятся к какому-либо разряду предметов: «В нем (в батончике «MilkyWay») новые игрушки. Если собрать их *все* вместе, можно построить любую игрушку».

Таким образом, квантитативы в рекламе служат для обозначения предмета рекламы, положительной характеристики его свойств. Квантитативные смыслы положительно характеризуют рекламируемую продукцию, а в совокупности с другими аксиологически значимыми единицами языка несут в себе высокий прагматический заряд.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228с.
2. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка// Проблемы структурной лингвистики. – М., 1984. – с.5-23.
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М. Языки русской культуры, 1999. – 895с.
4. Гак В. Г. Эмоция и оценка в структуре высказывания и текста // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – М., 1997. - №3. – С.87-96.

ӘОЖ 82-3

ДҮКЕНБАЙ ДОСЖАН ПРОЗАСЫНЫҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ-ИДЕЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Молдағали Нұршат Кенжетайқызы
nurshat.moldagali@bk.ru
6В01707 «Қазақ тілі мен әдебиеті» ББББ-ның 4-курс студенті
«Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ,

Аңдатпа: Мақалада белгілі жазушы Дүкенбай Досжанның прозалық шығармалары қарастырылады. Зерттеу нысанына алынған шығармаларының тақырыптық-идеялық негізі айқындалып, автордың сюжет құраудағы ерекшелігі, образ жасаудағы шеберлігі айқындалады. Бұл орайда, қаламгердің прозасы шағын, орта, көлемді шығармалар деп топтастырылып, әрқайсының тақырыптық арнасы мен идеялық-композициялық үндестіктері сараланады. Нақты шығармалардан фрагменттік үзінділер келтіру арқылы кейіпкерлердің іс-әрекеттері мен болмыс-бітімдері жинақтық не типтік образдар ретінде жасалғаны зерделенеді. Әрі жазушының қоғамдық-әлеуметтік тақырыпты қаузаған прозалық шығармаларының тәрбиелік негіздері де назардан тыс қалмай талданады.

Кілт сөздер: проза, тақырып, идея, қоғамды-әлеуметтік мәселелер, кейіпкер, қолтаңба

Аннотация: В статье рассматриваются прозаические произведения известного писателя Дукенбая Досжана. Определяется тематико-идейная основа произведений, взятых на объект исследования, выявляется специфика автора в построении сюжета, мастерство в создании образа. При этом проза писателя сгруппирована в небольшие, средние, объемные произведения, дифференцируются тематический канал и идейно-композиционные гармонии каждого. Путем цитирования фрагментарных отрывков из конкретных произведений изучается, как действия и бытие героев оформлены как собирательные либо типовые образы. Также анализируются воспитательные основы прозаических произведений писателя, затрагивающих общественно-социальную тему.

Ключевые слова: проза, тема, идея, общество-социальные проблемы, характер, подпись

Abstract: The article examines the prose works of the famous writer Dukenbai Doszhan. The subject is determined-the ideological basis of the works taken on the object of research, the author's specificity in plotting, skill in creating an image are revealed. At the same time, the writer's prose is grouped into small, medium, voluminous works, the thematic channel and the ideological and compositional harmonies of each are differentiated. By quoting fragmentary excerpts from specific works, it is studied how the actions and being of the characters are framed as collective or typical images. The educational foundations of the writer's prose works affecting the socio-social theme are also analyzed.

Keywords: prose, theme, idea, society-social problems, character, signature

Ұлттық әдебиеттануда өзіндік қолтаңбасымен ерекшеленген қаламгер Дүкенбай Досжан шығармашылығы, оның ішінде прозалық туындыларының әлеуметтік мәні, тақырыптық жүйесі, тілі мен стиль сипаттары, көркемдік арналары арнайы сөз етуге, кеңінен қарастыруға мол мүмкіндіктер береді.

Адамтану ісін ардақтап, сол арқылы мадақ сезімі ойды-бойды билейтін құдіретті кезең – шабытты шаққа бастайтын тұс та осы сәт. Жазушы шеберлігі мен ой-тұжырымдары айқындалып, авторлық қолтаңба мәселесі мен көркемдік көкжиегінің алыс-жақынға қатар жететін сәулелі сәті, руханият әлеміндегі қазыналы биігі де осы тұстан айқын танылып, айналаға, әлемге тегіс жетіп, жарқырап көрінетіні анық.

Бұл ретте жазушы Дүкенбай Досжан әр кезде-ақ қаламын өткір ұштаған, қолтаңбасы анық, көзқарас эволюциясы танылып-ақ тұрады. Ізденіс-еңбектері құнарлы, ой-сөз жүйелері мен көзқарас-танымының орнықтылығы бұл күнде ешкімді де бейтарап қалдырмайды. Әсіресе, адам әлеміне еркін еніп, жан-жүрекке, көңіл пернесіне, сыр-сезімге көп көңіл бөледі.

Белгілі қаламгер Герольд Бельгер: «Д.Досжан тақырыбы бейне домбыраның қос ішегі секілді: бірі – қоңыр үнді көне тарихи оқиғалар тізбегі; келесісі – ащы шындығымен құлаққа қытымыр, шыңылтыр естілетін қазіргі өмірдің өз үні» [1, 4], – деп оның парасат-пайымына, азаматтық ұстанымына тәнті екенін білдірсе, қазіргі қазақ әдебиетінің көшін бастап келе жатқан заңғар жазушы Әбіш Кекілбаев: «... жазушының суретшілігі басым, сөздің ішіне түсіп жазатын қазбагер жазушы» [2, 12], – деп оның тереңдігі мен шеберлігін дәріптейді.

Қазақ әдебиетінің классигі – Дүкенбай Досжан қазақ прозасында балшекердей уыз тілді, көркемдік көкжиек байтақ, өзіндік орны бар қаламгер. Алғашқы әңгімесі он бес жасында жарияланған жазушының тұңғыш өлеңдер жинағы 1964 жылы жарық көрді.

Дүкенбай Досжанның шығармашылық мұрасына шолу жасасайық. Ең алдымен кең көлемді шығармалары, бұған бізде «Жібек жолы», «Алаң», «Мұхтар жолы» және тағы да басқа романдарын жатқызуға болады.

Тарихи тақырып негізінде ежелгі тарихқа, ұлы жолдың бойындағы Отырар шаһарының тарихына арналған шығарма – «Жібек жолы» романы. Отырар жазушының ондаған жылдар бойы ізденген тақырыбы. Қаламгер бұл шығармасында Отырар қаласының, қазақ даласының Шыңғысханның сұрапыл шабуылы қарсаңындағы саяси, мәдени, әлеуметтік халін, Сахара халқының салт-санасын, әдет-ғұрпын өз дәуіріне тән бояулармен беруді көздеген.

«Жібек жолы» – бір кездегі гүлденген Отырар мәдениетінің жойылып кету себептерін ашады. Роман идеясы – биік мақсат, ізгі мұрат, адамгершілікті сақтау үшін ең әуелі адамдар арасында ауыз бірлік болу керек дегенге саяды. «Жібек жолы» романының композициялық құрылымдық ерекшелігі желі-желі болып басталып, желілердің сарын болып ұласуы. Романдағы Отырар билеушісі Қайырхан, тілші Исмаил, Ошақбай батыр, Қыпшақбай, Баршын қыз, математик Ғаббас көреген, күйші Қайрауық Мақсұт атқосшы, Бауыршық сұлтан [3, 17].

Шығармада сол дәуірде атағы алысқа тарап дүркіреген Дешті-Қыпшақ ұлысының әдет-ғұрып, тұрмыс-салты, тыныс-тіршілігі мен сол кезеңде өмір сүрген хандар мен батырлардың, қарапайым адамдардың болмысы, мінезі

көңілді селт еткізер детальдар, ұтымды эпизодтар арқылы көркем бейнеленген. Романдағы екі-үш кейіпкерден басқасын, суреткер қиялы арқылы дамытып, туынды желісін философияға құрған. Роман көлемді үш желіден тұрса да, ондағы оқиғалар мен кейіпкерлер бір арнаға тоғысқан.

Көркем шығарманың басты мақсаты – оқырманына ой салып, оның жан дүниесін тебіренте алуы. Бұл жағынан біз сөз етіп отырған роман өз міндетін толық орындаған. Өйткені туындыдағы байлықтан мейманасы тасыған хандар мен бектердің халық тағдырын ойыншық етіп, ауыр тұрмыстан қажыған жұртшылыққа түрлі салық түрін ойлап тапқанына жаныңыз ауырса, енді бірде өтірік айтып, жалған сөйлеп, қойны-қонышқа дейін кіріп кеткісі келетін елшілерді Отырар әкімінің қабылдағанына қайран қаласыз.

«Жібек жолы» романына әдебиет сыншысы Құлбек Ергөбек: «Жібек жолы» – он үшінші ғасырдағы қол төңкерген моңғол мен қасарысқан Дешті-Қыпшақ ғаскерінің текетіресі, ашкөздік пен намыстың итжығыс түсуі ғана десеңіз қателесесіз. Оқиғаның бетінен қалқығаныңыз. Шын мәнінде шығарманың шындығына терең үңілсеңіз: орта ғасырдағы Отырар халқының жай-күйін, тыныс-тіршілігін, кейіпкердің мінез қалыбын шерткен тарихи-философиялық қуатты пайым табасыз», - деп бағалағанын айтуымызға болады [4, 17].

Ендігі кезекте, Д.Досжановтың «Алаң» романы. Роман (1993) 1986 жылғы желтоқсан ереуілінде қанжоса болып, бүгінде еңсесін тіктей бастаған ұлтымыздың рухани сілкінісі туралы шығарма. Шығарма авторлық толғанысқа, пәлсапалық ой-ағымына құрылған көркем туынды.

Шығарманың тақырыбы – отаншыл жастардың темір жүйеге қарсы келген тегеурінді ерлігіне елден бұрып баға беріп, қызыл жендеттердің опасыз, оспадар қылмысын бүкпесіз әшкерелеуі.

Романның идеясына келетін болсақ, ел басына күн туған сәтте менмін деген азаматтардың еш қорықпай, ішке бүгіп қалмай, ортаға, алаңға шығып, пікірін ашық айтуға және діттегенін жеткізе алуға тәрбиелейді.

Романға тақырып болған «Алаң» сөзінің философиялық-психологиялық мағынасы арқылы жазушы осынау өткінші жалған фәни дүниенің сипатын бейнелейді: «Біле-білгенге дөңгелек жарық дүние - үлкен алаң. Алаңға шығып пікірін ашық айтуға әркімнің жүрегі дауаламайды. Көп пенде өмір бойы айтамын деп діттегенін айта алмай өтеді. Қолын сермелеген көсемдердің, басы қақшандаған жолбасшының соңынан қойша сүмеңдеп ілеседі, қара бастың қамымен мәзденеді, тобыр көбейтеді, өз әлінше, өз білгенінше біреу ілгері, біреу кейін жүріп дүниеден өтеді, өліп-талып алаң шетіне жетеді.

Алаң – адам тағдыры. Жарық дүниеге келген екенсің: күнделікті тәубаң бейнетің болсын, жүрегіңнің басынан шүкіршілік кетпесін. Алаңнан жүріп өту бұйырған екен: білеріңді, түйгеніңді жұрт алдына шығып айтып қал, дабыраны көбейтпе, дараланауға ұмтылып бақ дер едім. Қайтсем де дараланам, дабыраям деп ізет шекарасынан аттама, өзім білемге семіріп, Тәңірінің көзіне түсіп жүрген жолаушыға таң қалам, алаңнан аман-есен өтуіне тілек қосам» [5, 21].

Қаламгердің «Мұхтар жолы» (1988) туындысы парасат биігімен дара құбылысқа айналған адам – Мұхтар Әуезовтің мағыналы әрі бай өмірінің соңғы кезеңін қамтыған, сол арқылы суреткердің адамшылық-жазушылық мұратын, рухани сілкіністерін, жазушылық машықтың қыры мен сырын көркем кестелеген роман-толғау [3, 17]. «Мұхтар жолы» – ұлы адамдар өмірін көркем тілмен сөйлеткен шығармасы. Романның имандылық этикалық-эстетикалық мәнімен қатар танымдық маңызы үлкен: өйткені онда Қазақстандағы, күрделі әдеби өмір көрінісі шыншылдықпен бейнеленген. Роман әлгі қиын-қыстау кездегі имандылық образын жасайды. «Мұхтар жолы» романы арқылы ол тұлғатану бағытында жаңа бір соқпақ салды. Дүкенбай Досжан өз еңбегі арқылы зерделі зерттеуші екенін де мойындатты. Ана тілінің қаймағы түгілі қаспағын да қалдырмай қаламына арқау қылған қаламгер.

Келесіде қарастыратынымыз орта көлемді шығармалары. Орта көлемді шығармаларына – «Жолбарыстың сүрлеуі», «Пайғамбардың өлімі» повесть-хикаяларын жатқызамыз.

Ұлттың рухани азығы болып табылатын көркем әдебиет туралы сөз қозғағанда, ең алдымен кейіпкер образының жасалу ерекшеліктері, образ жасаудағы авторлық ұстаным, шығарманың көркемдік-эстетикалық сипаттарының сөз болуы заңды құбылыс. Қазақ әдебиеттану ғылымында жекелеген қаламгерлердің шығармаларындағы әдеби бейне, кейіпкер болмысының сомдалу ерекшеліктерінің кейбір тұстары бүгінгі күнге дейін белгілі бір дәрежеде зерттеліп келді.

Қаламгер қолтаңбасының ерекше бір белгісі Қызылқұм тақырыбымен байланысты. Қаламгер «Жолбарыстың сүрлеуі» атты повесінде Қызылқұм ішінде тіршілік еткен қойшылардың қиын ахуалын, рухани жұтауын әңгіме етеді. Құм адамы атанған Аяпберді қойшының трагедиялы тағдырын сипаттауда қаламгер шынайы өмір шындықтарынан ауытқымайды. Повесть кейіпкері Аяпберді қарапайым қойшы, ол өз еңбегіне адал, азапты бейнет пен ауыр еңбекті көтере білген ол сырт көзге сыр білдірмейді, ер азаматша басына түскен ауыртпашылықты көтере біледі. «Осыншама ақ көз бейнет, қиын шаруаға белін бермей, мүжіліп кетпей, туған жердің азынаған желі мен жер бауырлап сусыған беймаза құмынан безіп жоғалмай, қарсы тұрып қайрат қылып жүрген Аяпбердінің тіршілігі - ерлік. Осы өлкенің өміршең сексеуілі, көзі көмілмес бұлағы секілді. Қатал, адал табиғат төсінде өзінше жортар сүрлеу ізі, терер ырзығы, дәм-тұзы, ықылас-пейілі мол-ақ» [6, 146].

«Жолбарыстың сүрлеуі» повесінде Қызылқұм ішінде тіршілік еткен қойшылардың қиын ахуалы, рухани жұтауы сөз болады.

Дүкенбай Досжан қаламгер ретінде көркемдік шеберлік биігіне өзіндік дара қасиеттері арқылы қол жеткізген. Ең алдымен жазушы шығармаларының тілі, сөздік қоры, сөйлем құрылысы ерекше назар аударуды қажет етеді. Повестегі трагедиялық жағдайды сипаттаудағы қаламгер қолтаңбасы айқын. Зейнеп өмірінің соңғы сәтін жазушы терең тебіреніспен әсерлі суреттейді.

«Пайғамбардың өлімі» деп аталатын хикаясы философиялық шығарма. Өлім деген тірі адамға түсініксіз жаратылыс құпиясы. Ал пайғамбар өлімі тіптен ауыр мәселе. Бұл шығармада басты кейіпкер өз заманындағы Мырқы мырза. Ол хикая барысында неше түрлі әлеуметтік түрлі түске еніп отырады. Жазушы уақыт дегенді алып тастап, адамды отқа да, суға да салып көреді. Уақытты секіртіп отыру дәстүрін американдық қаламгер Уильям Фолкнерден кездестіріп ем. Осы тәсілді жазушы шебер қолданған. Бар мәселе адамның күнәсінда. Ол жөнінде Дүкенбай Досжан мынандай уәж айтады: "Тіфә-тіфә! Тіл-аузым тасқа! Қапелімде не ойлап кеттім осы? Жалғанда жұмыр басты, екі аяқты пендені күнакар ететін ойы мен қиялы білем. Күнәлі іске әуелі ой бастайды. Жасасам қайтеді?.. Нем кетеді?.. Ешкім біліп болжамайды!.. деумен кісінің әуелі ниеті бұзылады, ойы арамданады. Ойы бұзылған кісі дүниеде айнығыш, айнып жүріп шалыс басады, күпірлік қылады, күнәға батады. Қарап отырып қиялдап кетіп алла тағала мен момындар арасын алалаған, ажыратқан маңдайдағы қос жанар дей жаздағанымды қарашы!» [7, 101].

Мырқы белгілі бір уақыт ішінде өмір сүрген кейіпкер емес, ол Сервантестің Дон-Кихоты сияқты идея-кейіпкер. Оның ғұмыры екі ғасырға созылып жатыр. Ол басында бетіне жан келмеген, жел тимеген жақсы кісі, Қазақстан 1991 жылы Тәуелсіздік алғанда, елде нарықтық қатынастар үрдісі өршігенде, жұрдай боп тоналып, далада қаңғып қалады. Енді ол мүсәпір Мырқы, сонда да арманы бар, ол Меккеге қажылыққа бару. Байқап қарасақ, мына қат-қабат дүние Мырқының түсінігіне сияр емес, оның бар мүмкіндігі тек тірі болу. Мырқы тірі өлік, бірақ жазушының баян еткісі келген жай ол емес. Мәселе пайғамбардың өлімінде. Пайғамбар ол да адам, оның өлімі түсінікті, өзекті жанға бір өлім деген Тағдыр жазуы баршаға ортақ. Жазушы мәселені тереңдетіп адамдардың бір-біріне ниеттері бұзылса, пайғамбардың рухы өлмек дейді. Онда жағдай ауырлап, ақырзаман нышаны көрінбек, сондықтан жарық дүниеге келген жанның жыламағаны керек. Ол қиынның қиыны. Адамзаттың арпалысып шеше алмай келе жатқан ісі. Бүгінде хауіп бары анық, ол жазушы айтқандай, адамдар пайғамбардың рухын өлтіріп алмаулары керек, сол үшін ізгіліктің үстем болуы, қараңғы үйдегі шамның жарығы сияқты қажеттілік. Ол үшін не істемекпіз деп, оқырманға жазушы сұрау салған. Күнәһар болудан сақтану қажет. Мәселе – күнәда.

Иә, солай да шығар. Мен күнә деген мәселеге келгенде, оны күнә және кінә деп ажыратам. Күнә Жаратушы алдындағы айып болса, кінә адамдарға жасалатын қиянат. Әрине, адамға қиянат жасау да күнәға бастайтын әрекет. Алайда адамдар Алласына құлшылық етпестен бұрын, алдымен адамдарға адал болғаны жөн. Меккеге барып Мырқы сияқты күнәдан арылу қажет пе, әлде сол Меккеге жеткенге дейін адамдарға жақсылық жасау қажет пе екен? Кім білсін, мүмкін Меккеге барып, қажы атанғаннан дұрыс болар бәлкім, бірақ өмір ағысына қарамай мейлінше ар мен ұятты сақтау одан да биік іс пе деп ойлаймын, жазушымен бірге, себебі осы ой хикая өрісінен аңғарылып қалады. Жазушы пайғамбардың өлімі туралы былай дейді: «Жер бетінде жақсы адамдар

таусылған күні, адамдар бір-біріне жақсылық жасаудан, бір-біріне қол ұшын беруден, жүрек жылуын бөлісуден әбден жалығып туа жат бола бастаған кезде пайғамбар ғалейкіссаламның рухы өледі дейді. Қасиетті кітапта осылай жазылған» [7, 157].

Хикаяны да осы ойға құрған жазушылығын ойшылдықпен құнарландырған қаламгер – Дүкенбай Досжан.

Сайып келгенде, алғашқы шығармасынан бүгінге дейін қаламгер Дүкенбай Досжанның үнемі ізденіс, толғаныс үстінде келе жатқан бір кейіпкері бар, ол жазушының нақ өзі. Жазушы не туралы, ол өзін-өзі жазумен болады. Жазушының жан қиналысы, оның шығармашылығының өзегі, қуаты.

Шағын көлемді шығармалары ретінде әңгімелерін қарастыруға болады. Оған «Көкпар», «Ергежейлі» секілді әңгімелері жатады.

Қазақ әдебиетінде көкпар тақырыбына арналған шығармалар аз емес. Прозада да, поэзияда да баршылық. Біздің елде, сонымен қатар түркітектес халықтар арасында кең тараған ойынның түрі. Біздіңше, ойынның да, спорттың да атасы осы көкпар. Жігіттің жігіті, ердің ері тартады мұны. Тіпті маңайлай алмайтындарды да көргенбіз. Қазақ даласында екі мың, мүмкін үш-төрт мың жылдан бері бүгінге жалғасқан жорықалды «майдан» дерсіз. Оны да көзімен көрген немесе доданың ішіне кірген біледі.

Алғаш 15-ақ жасында жазған Дүкенбай Досжанның «Көкпары» сондай туынды. Доданың арасынан берілген репортаж. Көкпардың ең ауыры – дода. Ауылда үлкендер «басталды ма жынды көкпар?» дейтін. Сол жынды көкпарыңыз – дода. Жүз, екі жүз аттылы бір серкеге таласады, оңай ма? Өлген-тірілгенін білмейді жігіттер. Кескілескен ұрыс секілді сыртынан қарағанда. Талайы мерттігеді. Мертіккені былай тұрсын, жазым болады, өлім құшады. Сонда да қоймай көкпар тартады қазақ! Неге? Жазушы Дүкенбай Досжан да осыған тоқталады, көкпар арқылы қазақтың табиғаты мен тағдырына дендейді.

Шығарма бір қарағанда этнографиялық әңгіме сияқты қабылданады. Иә, этнографиялық сипаты бар. Онда көкпардың неше түрі, амалы, түрлі әдіс-тәсілі – бәрі егжей-тегжейлі көрініс табады. Сонымен қатар қыр қазағының, дала қазағының мінез-құлқы, атқа мінсе еліріп кететін асау, тарпаңдығы қылаң ұрады. Қанға сіңген қасиет болғандықтан, «ондай көзсіз ерлік қайда апарды?» дей алмаймыз [8, 17].

«Көкпар» атты әңгімесінде қазақ халқының дәстүрлі ойыны көкпардың шынайы көрінісін шебер суреттеген. Көкпар кезіндегі тартысты қаламгер көз алдымызға келтіре әңгімелейді. Көкпар тартқан Сердалының күш-қайраты, көкпар алудағы әдіс-тәсілдері, көкпар атының көңіл-күйі, иесінің ойын тануы, жалпы көкпар өнерінің қыр-сырын қысқа әңгімеде қаламгер шебер таныта алған. Әңгімедегі автордың негізгі ойы адам тағдырына келіп саяды. Көкпар үстінде, дода кезінде мерттіккен Сердалының әкесі де, атасы да көкпар тартқан, сол көкпардан қайтыс болған. Әңгімеде Сердалы өткен өмірін, әке қазасын еске түсіреді. Қарақызға қосылуды арман еткен Сердалы додаға түскен кезде жарық

күнді қайта көрмеспін деп ойлаған жоқ. Бірақ алдында күтіп тұрған жаманшылықты сезгендей күй кешті. Ес білгелі ешнәрседен қорықпай өскен «бірбет, қызба» Сердалы қос қыранның молаға келіп қонуынан секем алып қалады. Әкесінің өлімі көз алдына елестеп, жүрегі жай таппайды. Автор ал күтіп тұрған қатерді осындай детальдар арқылы білдіреді [3, 20].

Келесі шағын көлемді әңгімесі «Ергежейлі» әңгімесін талқыласақ.

Д.Досжанның «Ергежейлісіндегі» Яғымусы туралы Азамат Есенжол сайқымазақ балалардың тілінде «жағымсыз» аталып кеткен кейіпкері «...еш қалыпқа сыймайтын, өз басымен өзі алысып жүрген әпендімінезі көңілімді қатты толқытты», - дейді. Бұл туындысында автор кейіпкер таңдаудағы ерекшелігін анық аңғартады. Адамдар бұрын-соңды естігенімен, өмірлерінде кездесіп көрмеген ергежейлілер туралы тамаша туындыны алдыңызға паш етеді. Ергежейлі Яғымус – бұрын ұшыраспаған, тосын бейне, тың образ.

«Ергежейлі» әңгімесіндегі ең алдымен назар аударарлық тұс – ауыл адамдарының бірлігі, ұжымдық рухтың қуаттылығы. Қазақы кеңқолтық мінез, ақжарма пейілмен Бұқардан келген Пахриддин молданы жатырқамай, араларына сіңіріп алып, оған шағаладай үй тұрғызып беретін ауыл адамдарының тірлігі нағыз адамгершіліктің үлгісі іспетті. Молданың көлеңкесіне ұқсап жанына еріп жүретін ерлі-зайыпты қос ергежейлінің көзтүрткі боп, қиянат көрген жері жоқ. Молдаға бас тартылса, екі құлағы қос ергежейліге бұйыратын. Бірі молданың дәрет суын жаңалап, бірі жайнамазын жайып, маңынан қалмайтын қос ергежейлінің мына өмірдегі ұстыны, арқа сүйер тірегі – оларды Бұқар көшелерінің бірінде өлгелі жатқан жерінен тауып алып, адам қатарына қосқан Пахриддин молда. Ал қазақы ауылдың адамдары олардың түп тамырын тергемей-ақ, қатарына қосып алады. Міне, «Ергежейлі» әңгімесіндегі бас кейіпкер Яғымус сол қос мұңлықтың жалғыз ұлы [9, 4].

Жазушы Дүкенбай Досжан «Ергежейлі» – әңгімесі арқылы адам жанына тереңнен үңіледі. Адамның психологиялық ахуалы мен әлеуметтік ахуалын параллель өре отырып, көз алдыңа тірі кейіпкерлерді алып келеді. Кино көргендей боласың және ешқашан ұмытпайсың [9, 4].

Бұл орайда, қаламгер қолтаңбасынан кеңінен көрінетініндей, қоғамдық құбылыстар, кезең көріністері, өмір өрнектері, адам әлемі мен еңбегінің қыр-сырлары да назар аудартып, ондағы оқиға өрімі, кейіпкер әрекеті, қилы қимыл, тартыс табиғаты, кедергі-кемшіліктердің астарлы-қатпарлы құбылыстары шындық сырларымен, шеберлік сипаттарымен жан-жүрекке жылы әсер етеді. Мұның бәрі, сөз жоқ Дүкенбай Досжанның жазушылық жолдағы өмірге құштарлығы, өнерге сүйіспеншілігі, ар ісіне адалдығы мен қалам құдіретіндегі құбылыстарды жіті танып, жауапкершілік пен жанкештілікті терең сезінгенін анық аңғартады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бельгер Г. Жадымдағы жазбалар // Парасат. – 2003. – № 2. – 4-5 б.

2. Кекілбай, Ә. Ешкімге еш уақытта оңай өмір берілген емес: [ҚР халық жазушысы Ә. Кекілбаймен сұхбат] / сұхбаттасқан Ж. Қалыбай / Ә. Кекілбай // Жұлдыздар отбасы. – 2016. – № 1. – 10-17 б.
3. Дүкенбай Досжан шығармашылығы// Жас ғалым. – 2012. – №09 қыркүйек. – 17 б.
4. Есенжол, А. Жазушының төлбасы туындысы / А. Есенжол // Егемен Қазақстан. – 2022. – 11 қазан (№ 194). – 17 б.
5. Жұбатырұлы С. Абыржы. - Қызылорда: Тұмар, 2000. – 448 б.
6. Досжанов Д. Жолбарыстың сүрлеуі: Повестер. – Алматы: Жазушы, 1984. – 464 б.
7. Досжан Д. Үш тағдыр: Соңғы жылдары жазылған үш хикаят. – Алматы: Қасиет, 2005. – 228 б.
8. Әлиман Ж. Тартысқандардың тақсіреті / Ж. Әлиман // Егемен Қазақстан. – 2022. – 11 қазан (№ 194). – 17 б.
9. Сейілова А. Ергежейлі / А. Сейілова // Егемен Қазақстан. – 2021. – 19 ақпан. – 4 б.

ӘОЖ 82-3

МАРХАБАТ БАЙҒҰТ ПОВЕСТЕРІНІҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ - ИДЕЯЛЫҚ СИПАТЫ

Мүсілімова Гауһар Ерланқызы
gaukharm03@bk.ru
6В01707 «Қазақ тілі мен әдебиеті» ББББ-ның 4-курс студенті
«Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» Көкшетау, Қазақстан КеАҚ,

Аңдатпа: Мақалада жазушы М.Байғұттың тәуелсіздік жылдары жарық көрген прозалық туындылары онда көтерілген әлеуметтік шындық, идеялық ерекшелік, жаңа заман келбеті, дәуірі тудырған замандас бейнесі, адам- заман концептісі тұрғысында қарастырылған. Заман, замандас бейнесінің қазіргі қазақ әдебиетіндегі көрінісін барынша айқындау мақсатында қоғамдық дерттерді бойына молынан сіңірген жандардың өмірлік шындықтарын жинақтаған характерлердің сипаты олардың іс-әрекеті, сөзі, ойлары, қарам-қатынасы шебер ұштастыра отырып талданған. Осы тұрғыда жазушының көркемдік ізденістерінің жетістіктерін танытарлық шығармалары талдау нысаны етілген. Адамзатты толғандырып жүрген түрлі өміршең мәселелерді көтерудегі автордың танымдық ұстанымы ашылған. Мархабат Байғұт өз кейіпкерлерін көбіне шыққан тегіне, дәулетіне, мансабына байланысты емес, адамгершілігі, ар-ұжданына, рухани-адамгершілік бітім-болмысына, дара қасиеттеріне, мінез ерекшеліктеріне орай сөйлетеді. Бұл - жазушы шеберлігінің өзіндік бір қыры.

Кілт сөздер: проза , тақырып, жанр, көркемдік, ұлт, дерт, тіл, реализм.

Аннотация: В статье рассматриваются прозаические произведения писателя М. Байгута, изданные в годы независимости в контексте возвышенной в нем социальной реальности, идейной специфики, облика нового времени, образа Современника, концепта человек - время. В целях максимального выявления проявления образа Современника, Современника в современной казахской литературе анализируется характер характеров, обобщающих жизненные реалии тех, кто впитал в себя общественные недуги, умело сочетая их действия, слова, мысли, отношения. В этом контексте объектом анализа выступают произведения писателя, признающие достижения его художественных поисков. Раскрыта познавательная позиция автора в поднятии различных жизненных проблем, волнующих

человечество. Мархабат Байгут часто обращается к своим героям не по происхождению, достатку, карьере, а по нравственности, совести, духовно-нравственному миру, индивидуальным качествам, особенностям характера. Это своеобразная песня писательского мастерства.
Ключевые слова: проза, тема, жанр, искусство, нация, болезнь, язык, реализм.

Annotation. The article examines the prose works of the writer M. Baigut, published during the years of independence in the context of the sublime social reality, ideological specificity, the appearance of the new age, the image of a Contemporary, the concept of man - time. In order to maximize the manifestation of the image of a Contemporary, a Contemporary in modern Kazakh literature, the nature of characters is analyzed, generalizing the life realities of those who absorbed social ills, skillfully combining their actions, words, thoughts, attitudes. In this context, the object of analysis is the works of the writer, recognizing the achievements of his artistic quest. The author's cognitive position in raising various life problems of concern to mankind is revealed. Marhabat Baigut often refers to his heroes not by origin, wealth, career, but by morality, conscience, spiritual and moral world, individual qualities, and character traits. This is a kind of song of writing.
Keywords: prose, theme, genre, art, nation, disease, language, realism.

Қазақ әдебиетінің төрінен орын алған, әдебиет саласының үздікссіз дамуына өз үлесін қосқан, болашақ ұрпаққа өз отанын, әдебиетін,тарихын тануға байланысты артында өшпестей мұра қалдырған Мархабат Байғұттың есімі көпшілікке танымал екені анық. М.Байғұт – аз жазса да, айтар ойы терең, ұшқыр. Қай шығармасын оқысаңыз да, түйінді ой, толымды пікір қалыптасады.Оның тәуелсіздік жылдарында жазылған бірқатар әңгімелерінің идеялық және тақырыптық ерекшеліктерін айқындай отыра, соңғы онжылдықтарда жазылған прозалық шығармаларды тарихи шындық пен көркемдік шешім поэтикасы тұрғысынан қарастырады. Ол тәуелсіздік жылдары дін, әлеуметтік проблема, қоғамдық келіспеушілік, білімсіздік, сауатсыздық, әділетсіз билік секілді көптеген «жабық» тақырыптарды аша алды, жаза алды. Бұл – қазақ прозасындағы тәуелсіздік тұсында туған үлкен бетбұрыс. Бұрын болып көрмеген тосын көркемдік амал-тәсілдерге бару арқылы қаламгердің көпке белгілі жағдайлардың өзін жаңаша суреттеуі жаңа заман оқырманының талабынан туып отыр. Әсіресе, ұлттық идеяны берудегі әлеуметтік символиканың ролі басымдық алуда. Әңгімелеріндегі өмір шындығының тарихи шындықпен бейнеленуі, тарихилықтың көркем шығармаларға негіз болуының ерекшеліктері, реалистік сипат пен көркемдік қиял жинақтауларының сабақтастығы ықпал етіп жатқаны сөзсіз. Тәуелсіздікке қол жеткізген тұста көркем ой мен сезім ергіндігіне кеңінен жол берілді. Қазақ жазушыларының ішінде ызғарлы желтоқсандағы, сексен алтыншы жылдың қасіретін жүректі сыздатып, екі көзге жас толтыра, үлкен тебірінес пен жазған жазушылар қатарын М.Байғұт та толықтырып келеді. Бұл қазақ әдебиетіне енген жаңалық екенін айтпасақ та түсінікті. Ендеше, бұл мақалада Мархабат Байғұттың тәуелсіздік кезеңіндегі әңгіме туындыларын идеялық-тақырыптық жағынан талдап, ерекшеліктерін талдайық. Әр заман өзіне тән өз

өрнегін салады. Ол өрнек адамдарда, тағдырларда, құбылыста, өмірде және өлеңде бейне алады.

Әр ғасыр әдебиеті сол заманның ашы шындығын, өткір өтірігін, ап-анық бейнесін арқалап келеді. Тәуелсіздігіміздің бастауы болған Желтоқсан көтерілісі – еліміз егемендік алғанға дейінгі тыйым салынған, “жабық” тақырыптардың бірі болып келді. Талай қазақтың қыз-жігіттерін қыршынынан қиған, жазықсыз жандардың көз жасынан тұратын бұл тақырыпқа біраз жазушылар қалам тарқаны белгілі. Бұл тақырыпқа М. Байғұтта тыңнан түрен салды. Мархабат Байғұттың “Жоғалған жұрнақ” атты әңгімесінде 1986 жылы сотталып, қоғамнан аластап, шеттетілген, желтоқсан қасіретінің құрбаны болған жас жігіттің тағдыры бейнеленген. Жазушының «Жоғалған жұрнақ» әңгімесі —кезінде ашық айтып, жазуға мүмкін болмаған тақырып еді. «Жоғалған жұрнақ» деген тақырыбы да ерекше. Ойландырады. Әңгіме де тосыннан «Жұрнақ көке жынданып кетіпті» деп басталады. Оған не себеп болды деген ой да, әңгімеге елендетеді. Кейін бірден, автор әкесі Қонақбайдың жайын суреттейді. Бауыр еті баласы үшін ата-ана неге болса көнеді, төзеді емес пе? Желтоқсан оқиғасы аяқталған соң да әкенің жанына тыныштық бермеді жоғарыдағылар. Қайта-қайта шақыртты. Сол жылдардың қаңтар қысын табиғаттың ызғарлы күндерімен суреттейді. Тіпті табиғаттың өзі адам тағдырына қарсы тұрғандай. «*Бөрі-боран ұлып қоя берді», «төрт-бес күндей жарық болмай қалды», «бағаналар құлап, ұзыннан түсіп сұлап жатты*»[3,119], – деген жолдардан пейзаждық көріністен бұрын, жастардың желтоқсанның боранды күніндегі жан арпалысын сезінеміз. Сұлап жатқан бағана емес, өмірлері қиылған жастар еді.Азапқа шыдамаған әке көп ұзамай қайтыс болады, алайда автор соңғы ақтық сапарға 7-8 адамды ғана қатыстырады. Мұсылман халқында жаназасын жасырын шығару дегенді бұрын-соңды естідік пе? «*Неге екенін кім білсін, өкіре дауыстап, шер тарқатқымыз келгенімен, үнімізді шығармай, әлдекім әлдеқайда барып айтып қоятындай-ақ қысылып, қыстығып жыладық. Жасырын аққан жас көзді қаттырақ ашыта ма, баршамыздың жанарларымыз Текемет кентінің шеткері үйлерінде көзге қарай көбірек басылатын текеметтің төріндегі қызыл бояудай білеулене домбықты. Ойпырай десеңізші, сонда ше, бір-бірімізге бұрынғыдай сенімді де еместейміз. Жасқаншақтай, жалтақтай қарайтындаймыз. Бас шіркінді сескене, секемдене көтеретіндейміз. Сөйтетінімізді сыныптастарымыздың қай-қайсысы да сезбейді дей алмаспыз*» [3,120],– деген мектеп оқушысының ішкі ойы арқылы адамдардың, халықтың психологиясын береді. Өз ойын ашық айта алмайтын, айтқысы келсе де тыйым салынған, қойдай жуас қазақ халқының көрінісі елестейді. Талай шындықтың жасырын жер жастанып жатқаны өтірік емес. Әлденені айтып қоярдай бір-біріне сенімсіздікпен қарау да, жасқаншақтық, жұртқа жалтақтайтын қасиетіміз де баршылық. «Жынды Жұрнақ адамдарды бір-бірінен ажырата алмайтын, кісі танымайтын. Әу баста *Жұрнақ анадан егіз туған. Қонақбай егіз ұлына Жалғау, Жұрнақ деп*

ат қойған. Жалғау бала күнінде шетінеп, Жұрнағы аман қалған. Адам болған. Кездейсоқ дүниеден ғибрат жоқ. Ал Жұрнақтың тағдыры ешқандай да кездейсоқ тағдыр емес. Ол қазақтың тағдыры, қазақ арманының тағдыры. Тіпті, мен Жұрнақ пен Жалғау аттарынан да астар іздер едім. Грамматикада жалғау сөз түрлендіруші қосымша, ал жұрнақ сөз тудырушы қосымша. Демек, Жұрнақ өз тағдырымен жаңа қазақтарды тудырды, жаңа сананы оятты. Кіндік қаны тамған үйінің іргесіне төккен тасы жаңа заманның іргетасы болды. Ал ол іргетас жазушы Мархабат Байғұттың да арман-аңсары, сағынышы екені екібастан. Кімнің кім екенін мүлде білмейтін» [3,127],– деген жолдар қазіргі ұрпақтың жағдайын астарлайтындай. Жаһандану дәуірінде өмір сүріп жатқан ұлт пен ұрпақ мәселесі бар. 30 жыл азаттықта өмір сүрсек те, тілді, ділді, тарихымызды жаттатқызып әуреге салынып жүрміз. Адам болған. Бірақ тағдырдың жазуынан оза алмапты. Жынданған Жұрнақ —ұлтымыздың бейнесі. Қаламгер бұл образ арқылы ұлтсыздану мен жаһандану қасіретіне душар болған жоғалған ұрпақ трагедиясын суреттеген. Кезінде тіл, ұлт, ел, жер үшін жандарын қиған талай боздақтардың түбірі жоғалмаса деп армандайсың. Жақсының жұрнағы жынданған, жоғалып жатса, қазақы қасиеттен айрылғанымыз. Жазушы «адамзаттың наданзатқа» айналып кетер қаупі барына алаңдайды. Өтірік деп айта алмайсыз.

Қазақ ұлтының тілін, ділін, дінін қорғаушы жанашыры, халқымыздың түрлі рухани игі шараларының бел ортасында өзі ұйтқы боп жүретін, кейіпкерінің нәзік иіріміне еркін бойлай білетін лирикалық проза жанрының шебері жазушы Мархабат Байғұт қаламгерлігінің құнды қыры повестерінде де айқын байқалады. Мақамы бөлек, кейіпкерлерінің сыры мен сезімдеріне деген махаббаты ерек бұл қаламгердің бүгінге дейін жүріп өткен жолына байыппен қарағанда елге, ұлтқа, жерге сіңімді қызмет етіп, қадірі артқан жазушы екенін бағамдаймыз. Біздің сөз етпек дүниеміз автордың басынан өткізген қайғылы жайдың негізінде әрбір сөзін жүрегімен жаза білген – Әдебиет пәнінің періштесі‖ хикаяты. Автордың лирикалық прозаға баруына және дәл осы аталған повестің жазылуына оның тағдырындағы қасірет, шексіз қайғы – баласының қазасы себеп болды. Бұл – жазушы М.Байғұттың Түлкібас ауданындағы Әлішер Науаи атындағы орта мектептің қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі болған, пән кабинетін көркемдеймін деп жүріп мезгілсіз қайтыс болған ұлы Баубегіне бағыштаған көркем туындысы. Өмірден ерте кеткен Баубегінің артында үш баласы мен мұғалім жары Ақбөпе қалды. Жазушының баласына деген шексіз махаббат сезімімен, нәзік көңіл күйімен өрілген бұл туындысын сыншы С.Жұмабек классикалық повесть деп атаған [6]. Мархабат Байғұттың аталған повесінде лиризм психологизмнің, психологизм лиризмнің бір-бірімен сабақтас, тығыз байланыста көрініс тапқан. Лиризмнің нәзік үлгілері шеберлікпен үйлесім тапқан бұл повесте лирикалық проза жаңаша пішінге ие болды. Автор туындысы лиризм өрнектеріне бай. Оның суреткерлік ізденісі, стилі лирикалық прозаның құрылымына өзгеріс енгізді. Автордың повесінде фольклорлық сарын, кешегі өткен тарих пен бүгінгі

заманды салыстыру, көне дүние ақиқатынан қазіргі таң шындығын іздеу тенденциясы айқын байқалады. Кейіпкер мінезін көрсетуде эмоционалдық реңк күшті. Автор – кейіпкерінің ішкі дүниесіне нәзіктікпен қарай білгендіктен‖ оқырман жаны нәзік, өр рухты, парасат-пайымы жоғары адамды көреді. Суреткер лиризмінің қамтитын аясы кең. Туындыға екі дәуір шындығын сыйғызған. Бұл туындыда тарих, ой, сезім, эмоция, мұғалімнің нәзік күйі бейнеленген. Повесте әдебиетіміздегі адам болмысы мен жаратылыс жұмбағы секілді мәңгілік мәселелерге жазушы жаңа қырынан келіп, оқиға барысын бақилық болған жанның баяндауы, ішкі сыры арқылы береді. Сюжет бірсыдырғы баяндалмай, арасында лирикалық шегініске жол беріліп отырады. Әдебиет пәнінің мұғалімі – жаратылысы бөлекше жан, жан баласын алдап, берген сөзін жалдап көрмеген, жұқарып барып жығылған жүрек иесі 28 жастағы ауыл мұғалімінің бірқатар артықшылықтарын айтып тауыса алмайтын ауыл адамдарының өзі оны ―нағыз періште‖ десетін. Періштенің болмысы: ғайбаттауға, айыптауға жоқ; тоғышарлық атаулыдан аулақ, жуастық, момындық, тазалық, аңғалдық, адалдықтың бір бөлекше белгісіндей, өкініштің өзіндей; пәни жалғанда не аларды емес, адамдарға не берерді уайым еткен, көңілдерді емірентіп келген жан; адамдарға шық жуытпас шыдамдының өзі болатын. Оның қысқа ғұмырында әкесінен кейін сыйлап, өткен адамдары қара басының қамы үшін емес, халық үшін алдына үлкен мақсат қойып, жан пидаға барған, қысталаң-қысаң қалтада қорашыл төбет болып қалмаған, қазақы рух жел өтінде қалқайып тұрғанда қорған бола білген Алаш арыстары болатын. Солардың ішінде Абай, Жамбыл, Ахмет, Жүсіпбек, Міржақып, Мұхтар, Баубек, Мұқағали есімдерінің аталуы бекер емес. Барлығы да қазақы рухтың бүгілмеуі үшін халқына қызмет қылған жандар. Қарт-тарих отаршылдықтың түр-түрін біледі. Десек те қулығына құрық бойламайтын зымиян саясат қазақтың мен деген ерлерін оққа байлап атып, халқын табанымен таптағаны жасырын емес.

Жазушы кешегі өткен әдебиет алыптарын да, Баубекті де автор қысталаңға тап келіп, тар қыспақта қырсық шалған ахуалы арқылы да шендестіре білген. Олар да өмірден тажалдай таражға түсіп, өз халін таразылап, талдап тұрар мұршасы болмай, жан-жағында медеу, қорған болар жарық жоқ күйінде өткен. Қас-қағым ғана сәтте, яғни адамның өмірден өтіп бара жатқан сәтіне, кәлиледен кәлимеге ауысар сәтіне кейіпкердің бүкіл өмірін сыйғыза білген. Қас-қағым сәтте санасынан сырғып өткен өмірін баяндау арқылы қазақ әдебиетінің өткен жолын да таразылап өтеді. Жазушы Баубек Бұлқышев 28 жасында ел мен жер, бейбітшілік үшін шайқаста қапыда құрбан болса, мұғалім Баубек 28 жасында бейбіт күнде, өкпек желдің өтінде, қиыршық қар бетінде запыда – жүрегін бүріп, уыстап‖ құлады. Бар болғаны жиырма сегіз жыл ғана ғұмыр кешіп, өмірден ерте кеткен боздақ жазушы Баубек Бұлқышевтің өмірін жалғасы, болсын деген ниетпен әкесі атын Баубек қойған еді. Сол Баубегі жазушының ғұмыры мен ғажайып елжандылығын оқушыларының санасына сіңдіріп, бойына дарытуға тырысты.

Өйткені Баубек шын мәніндегі жұлдыздайын жаужүрек, жас қазақ болатын. Кейіпкер Баубек те солай өтті өмірден. Повесте лирикалық шегіністерге орын беріліп, Баубектің өткен өмірі ғана емес, бірқатар қазақ тарихындағы ірі оқиғалар да айтылып отырған. Соның бірі – ашаршылық кезеңде қарапайым халықтан жаным артық емес деп бұқарамен бірге жүріп аштан өлген Жандарбек болыстың патша үкіметі қазақтан солдат алғанда да өзінің болыс басын бәске тігіп жүріп, оларды алып қалу қолынан келмеген соң, мың қазаққа бас болып, өзі де бірге кетіп, барлығын шығынсыз алып қайтқан оқиғасы баяндалады.Әдебиет пәні мұғалімінің әкесі де мұғалім екенін айтып өттік, екеуінің де рухы көбінесе күйзелісті кезеңдерді көбірек кешетін жандар болатын. Екеуі бірін-бірі сөзсіз түсініп, сұлулыққа ғана оранғысы келетін сезімдері бір, жүректері қансырап жараланып тұрса да, еш адамды қаралауға жоқ еді. Өйткені олардың өзінше жасап алған, өздеріне ғана тән әдемілік әлемі – ұятты ұлысы‖ бар еді. Олардың әлемін бұл әлем қабылдамады. Автор тілімен айтқанда, екеуі де «қалыптасып, қатып-семген, қасаң тартқан шеңберлерде шыр айналғанды, жетекке еріп, жылпылдап, жемтікке құныққанды қаламады‖. Әкесінің жүрген тура жолын соңынан ерген ұлы да сонарлады. Әкесінің —ақ қағазға обал жасар жазғыш болмай-ақ қой. Сауаты кем, жаңалық ашпас, жалған ғалым болмай-ақ қой деген ақылын алған мұғалім Баубек сезімі мен әке сезімі астасып, қатар өріліп отырады.

Осы орайда, автор өз перзенті Баубекті – жаңа заманның жаңа геройы дәрежесіне көтере білген. Лирикалық прозаның композициясы кейіпкердің тебіреніс-толғанысына сай құрылатынын ескерсек, шығарма бір деммен біртұтас шыққан. Шығарма композициясында берілген әңгіме ішіндегі әңгіме де «*Ахмет мұғалім айтқандай, –жақынмен ырылдаспай, иттей үрмей, ерегеске елірмей, былапытқа былғанбай, таза күйінде кетті. Өтпелі өкпек өтінде ажал тапқан адалдықтай аңғал жанның өмір сүріп отырған кезеңі автордың пайымынша – қатал уақыт, – уы басым уақыт» Ахметті шынайылап оқытсам, жолын қуып, оқулық жазсам деген пән мұғалімі «уы шыққан уақыт та усойқы. Жел тіндегі қалғандағы, жел өтінде жүргендегі ахуалымыз осы ғой, рух пен қасиетіміз жұлмаланған шақта тұрмыз* [7,105], – дейді. Жазушы М.Байғұттың бүгінгі күн тақырыбын көркем игеруден туған кейіпкерлері — қайнаған өмірдің өзінен алынған, әрбірімізге етене таныс оқиғаларға арқау болған реалистік бейнелер. Қоғам тынысын айқындайтын эпизодтар, нақты шындықты мол жинақтаған кейіпкерлер, заманауи проблематика, сындарлы көзқарас – жазушы шығармаларының оқырман жанына барынша жақын болуының ең басты тетіктері. Ұлттық санамызды улаған жаһанданудың аранына түсіп қалмауға ұлттық тәрбие, ұлттық рух, салт-дәстүр, отбасы, ұлттық болмыс, жүректегі иманымызды, адамгершілігімізді жоғалтып алмауға заманауи әдебиеттің де көмекке келері сөзсіз. Рухы биік, жаны таза, адал ұлт пен ұрпақ қана ғасырлар бойы ата-бабалары жүріп келген жолын жалғастыра алады. Ұлт болашағы жастар қолында деп жатамыз. Сол жастардың азғындық жолға салынбай, ессіздік танытпай, ұлт тағдырына араша

түсіп, жандарын қиған, ұрпақ қамын ойлаған ата-бабаларамыздың аманатына адалдық, шынайылық, тазалық танытуы керек. Жазушы мақсаты өз шығармаларының көркемдік әсерінің молдығы мен оқырман жүрегіне жол табу ғана емес, оны өзгерту де. Осыншама қиыншылықпен келген тәуелсіздігімізді,ұлтымызды,ұлттық құндылығымызды, тілімізді құрметтейік бағалайық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мархабат Б. Жоғалған жұрнақ. – Алматы, 2008. – 188-203 бб.
2. Ордабеков Б.Тіршілік тынысы//Қоғам, 27 желтоқсан, 2022. – 6 б.
3. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш/А. Байтұрсынов. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.
4. Бүгінгі әдебиеттану: жанр және көркемдік ізденіс. – Астана, ARDAprint, 2017. – 334 б.
5. Қирабаев С. Әдебиет және дәуір талабы / С. Қирабаев. — Алматы: Жазушы, 1976. — 300 б.
6. Әліпхан М. Мархабат Байғұт болмысын бағамдау / М. Әліпхан // Үш қоңыр. — 2015. — № 21. — 9 б.
7. Байғұт М. Оқу залы. Әңгімелер / М. Байғұт. — Алматы: ҚазАқпарат, 2009. — 344 б.

УДК 811

СОВРЕМЕННЫЕ ИНОЯЗЫЧНЫЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ И ЯЗЫКОВАЯ НОРМА

Назарова Наталья Александровна
geybel@omgpu.ru
Доцент кафедры иностранных языков ОмГПУ
Омск, Россия
Капицина Алина Дмитриевна
kapitsina2003@mail.ru
Студентка 2 курса МИФиТ, ОмГПУ
Омск, Россия

Аннотация: Процесс заимствования иноязычной лексики – это естественный и необходимый процесс в развитии любого живого языка. Происходящие сегодня изменения в условиях глобализации ускорили этот процесс и привнесли множество иностранных слов в русский язык. Данная статья посвящена изучению особенностей иноязычной лексики, классификации ее на группы по степени освоения в русском языке (ассимилированная лексика, экзотизмы, иноязычные вкрапления), рассмотрению функций заимствованных слов: обозначение понятия, для которого нет названия в родном языке; детализация понятия; замена описательного оборота; обеспечение стилистического или эмфатического эффекта. Авторы выявляют нарушения языковых норм необоснованным использованием иноязычной лексики в русском языке, а также анализируют особенности и причины использования иностранных слов в молодежном сленге.

Ключевые слова: языковая норма, процесс заимствования, иноязычная лексика, ассимилированные слова, экзотизмы, иноязычные вкрапления, молодежный сленг.

Аңдатпа: Шет тіліндегі лексиканы алу процесі кез-келген тірі тілдің дамуындағы табиғи және қажетті процесс. Бүгінгі таңда жаһандану жағдайындағы өзгерістер бұл процесті жеделдетіп, орыс тіліне көптеген шетелдік сөздер әкелді. Бұл мақала шет тіліндегі лексиканың ерекшеліктерін зерттеуге, оны орыс тіліндегі даму дәрежесі бойынша топтарға жіктеуге (ассимиляцияланған лексика, экзотизмдер, шет тіліндегі қосындылар), қарыз сөздердің функцияларын қарастыруға арналған: ана тілінде атауы жоқ ұғымды белгілеу; тұжырымдаманы егжей-тегжейлі сипаттау; сипаттамалық айналымды ауыстыру; стилистикалық немесе эмфатикалық әсерді қамтамасыз ету. Авторлар орыс тіліндегі шет тіліндегі лексиканы негізсіз қолдану арқылы тілдік нормалардың бұзылуын анықтайды, сонымен қатар жастар жаргонында шетелдік сөздерді қолданудың ерекшеліктері мен себептерін талдайды.

Кілт сөздер: тілдік норма, қарыз алу процесі, шет тіліндегі лексика, ассимиляцияланған сөздер, экзотизмдер, шет тіліндегі қосындылар, жастар жаргоны.

Abstract: The process of borrowing the foreign words is a natural and inevitable process in the development of any living language. The changes taking place today in the conditions of globalization have accelerated this process and brought a lot of foreign words into the Russian language. This article is devoted to the study of the foreign words' peculiarities, their classification into groups according to the degree of assimilation in the Russian language (assimilated vocabulary, exoticisms, foreign-language inclusions), consideration of the borrowed words functions such as: the naming of a concept for which there is no name in the native language; the detailing of a concept; the replacement of a descriptive locution; providing a stylistic or emphatic effect. The authors identify violations of language norms by the unjustified use of foreign words in the Russian language, and also analyze the features and reasons for the use of foreign words in youth slang.

Keywords: language norm, borrowing process, foreign words, assimilated words, exoticisms, foreign-language inclusions, youth slang.

В наше время термин «норма» прочно закрепился в научной и педагогической областях. Но сложная и диалектически противоречивая природа нормы раскрыта ещё далеко не полностью. Считается, что языковая норма – это «совокупность наиболее устойчивых традиционных реализаций языковой системы, отобранных и закреплённых в процессе общественной коммуникации» [4].

Но норма не неизменна, нельзя утверждать, что она постоянна и незыблема. Каждое общество развивается, в нём меняется социальный уклад, обычаи, отношения между людьми, развивается наука и культура, также, хотя и довольно медленно, но развивается и язык, а значит изменяется и его норма.

Леонтьев А.А. считает, что «… самое норму следует рассматривать не как нечто изолированное, а как систему норм, варьирующих от случая к случаю» [3]. Костомаров В.Г. объясняет, что изменение норм происходит скачкообразно: «норма – явная ошибка – распространенная (все более терпимая ошибка – равноправная вариативность – смена нормы» [1]. Таким образом, языковая норма – это не только относительно стабильный и унифицированный, но и значительно «дифференцированный комплекс языковых средств, предполагающий сохранение целого ряда вариантов» [4].

Сосуществование параллельных, или вариантных форм – распространённое явление живого литературного языка. Обычным и закономерным в языке является и появление новых слов, определённое место среди которых занимает заимствованная иноязычная лексика.

Горячие споры о соотношении в языке собственных слов и заимствованных, о пользе и вреде заимствованных слов не стихают уже многие десятилетия. И эта проблема во многих работах рассматривается в совокупности с проблемами культурных, идейно-политических и социально-экономических контактов стран и народов, в связи с вопросами «чистоты» словаря.

Заимствование слов – естественный и необходимый процесс языкового развития, один из «важнейших рычагов» [6] усовершенствования языка путем обогащения его словарного состава. В языке иноязычные слова различаются по степени своей освоенности. В зависимости от этого выделяют следующие основные типы иноязычной лексики [2]:

1. Слова ассимилированные, имеющие вполне русское значение. Эти слова, структурно совпадающие с иноязычными прототипами, то есть измененные графически и переданные соответствующими фонемными средствами заимствующего языка, представляют собой факты языка. Они связаны с лексико-семантической системой языка и их число и состав могут быть точно определены в тот или иной момент развития языка. Большая часть ассимилированных слов обычно лексико-рафически зафиксирована. Например: лейка, герой, район, пальто, магнитофон и т.д.
2. Слова экзотические – иноязычные наименования вещей и понятий, которые характерны для жизни и культуры какого-нибудь народа. Это название обычаев, домашней утвари, одежды, денежных единиц и т.п., например: чидаоба – грузинская борьба; бешмет – стёганый полукафтан у кавказских народов, ленч – второй завтрак у англичан.
3. Иноязычные вкрапления – слова и обороты, которые сохраняют свой иноязычный облик, т.е. иностранное написание и произношение, например: c’est la vie (фр.) – такова жизнь; happy end (англ.) – счастливый конец, и др. К этой группе относятся также неассимилированные единицы, переданные переводческой транскрипцией, т.е. формальным пофонемным воссозданием исходной лексической единицы с помощью фонем переводящего языка.

Роль и место неассимилированных единиц другого языка в функционировании родного недооценивается. Считается, что они используются только в речи, а в языковую систему не проникают и не становятся её постоянным элементом, не пройдя определённые этапы ассимиляции. Однако анализ литературы [1; 6] показывает, что, несмотря на свой иноязычный облик, эти слова «прекрасно уживаются» в русских предложениях, закрепляются в речи и некоторые из них, становятся языковой нормой. Это иноязычные вкрапления, которые выполняют следующие семантические функции:

− обозначение понятий, для которых нет эквивалентов в родном языке. В таких случаях заимствование наименования происходит вместе с заимствованием вещи, понятия; например: комикс, бестселлер. Особенно ярким примером может послужить торгово-экономическая сфера, так как при переходе России к рыночной экономике, такие слова, как «офшор, дилер, инвестор, стартап, брокер, лизинг, консалтинг, риэлтер, дистрибьютер» и другие пришли в русский язык вместе с новыми экономическими процессами и видами деятельности. Еще одна сфера, в которую очень активно проникают иноязычные заимствования, это развитие современных информационных технологий. Такие слова, как «айпад, айфон, смартфон, браузер, селфи, провайдер, монитор, сайт и т.д.» вошли в русский язык вместе с новыми электронными устройствами, понятиями и реалиями.

− детализирование соответствующих понятий; например: джем – при русском варенье, нагеттсы – при русских котлетах, панкейки – при русских блинах, воркшоп при мастер-классах и т.д.;

− замена описательного оборота более краткой и всеобъемлющей единицей; например: саммит – вместо «встреча руководителей государств на высшем уровне», спринт – вместо «бег на короткие дистанции», термопот – вместо «термос и чайник в одном устройстве», пиллинг – вместо «крем, убирающий верхний слой кожи», инвестиции – «размещение капитала с целью получения прибыли», дедлайн – «крайний срок сдачи» и др.;

− обогащение языка яркими выразительными средствами, использование которых оправдано, если есть необходимость избежать повторы в тексте; например: «имидж» вместо «образ», «презентация» вместо «представления», «апробация» вместо «испытания», «мониторинг» вместо «наблюдение», «тинейджер» вместо «подросток, «харассмент» вместо «домогательство», «топ-менеджер» вместо «главный управляющий», «экшен» вместо «действие» и др.

Закрепляются в речи и становятся языковой нормой также некоторые слова и словосочетания, которые имеют интернациональный характер и могут быть употреблены в текстах любого культурного языка. Это выражения типа alter ego, post factum, бонжур, пардон и др., представляющие собой, по существу, межъязыковой словесно-фразеологический фонд. Одни из них употребляются в книжной, научной, публицистической речи; другие характерны для непринужденного, шутливого словоупотребления.

Но «вкрапливаться» в речь могут и другие иноязычные элементы, не принадлежащие к кругу устойчивых и интернациональных. Это окказиональные вкрапления, использование которых в тексте часто связано с художественно-стилистическими задачами, а иногда отражает индивидуальное словоупотребление. Часто они являются результатом сознательного нарушения языковой нормы для создания определённого эмоционального эффекта.

О нарушениях норм принято говорить также если:

1) применяются слова, при которых утрачиваетс важный характеризующий признак; например: вернисаж – вместо выставка;

2) нарушается соразмерность соединяемых понятий; например: «форум учёных» и «форум животноводов»;

3) имеет место использование слов молодежью под влиянием моды, что может затруднять понимание высказывания другими людьми; например: пролонгировать, комьюнити, токсик, хайп, клинер, рофл, лакшери, кринж, краш, вайб и т.д. Очень часто эти иноязычные слова могут получать русскую грамматическую форму, как например: залогиниться, флексить, траблы, хейтить, фолловеры, лимитировать, донатить, спамить, драйвовый и т.д. Изобилие таких слов в речи нашей молодежи у одних вызывает тревогу, потому что это отражает воздействие чужой доминирующей культуры на них; другие относятся к этому спокойно, потому что мы живем в эпоху глобальных перемен, и происходящие изменения в языке – это естественный, неизбежный процесс, тем более молодые люди всегда придумывали разные модные способы общения; третьи вообще воспринимают это с юмором и придумывают шутки, пародии на людей, сильно злоупотребляющих иноязычными словами под влиянием моды, как например: «В школе появились первые хейтеры, которые байтят и пытаются зашеймит. Камон, ваш буллинг контрится изи» [5].

Таким образом, динамичный темп современной жизни и расширяющиеся межкультурные связи делают непрерывным и всё более убыстряющимся процесс появления новых и заимствованных слов и новых значений, что является свидетельством роста и обогащения русского литературного языка. Но злоупотребление научной и профессиональной лексикой, броскими эффективными словосочетаниями усложняет и засоряет нашу речь, понижая уровень общей культуры.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Костомаров В.Г. Язык текущего момента: понятие правильности [Электронный ресурс]. URL: https://ras.jes.su/index.php?dispatch=attachments.getfile&attachment_id=2505

2. Крысин Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни [Электронный ресурс]. URL: https://portal.tpu.ru/SHARED/s/SHCHITOVA/Aspir/Aspirantam/Krysin_inoyaz.slovo.pdf

3. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. [Электронный ресурс]. URL: https://www.academia.edu/22000343

4. Лингвистический энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. URL: https://rus-lingvist-dict.slovaronline.com/

5. Словарь подросткового сленга для тех, кто не отличает «краш» от «кринжа» [Электронный ресурс]. URL: https://www.ismart.org/library/slovar-podrostkovogo-slenga-dlya-tekh-kto-ne-otlichaet-krash-ot-krinzha

6. Шепелева И.М. Заимствования как один из рычагов коммуникации и взаимопроникновения культур // Научные исследования и разработки. Современная коммуникативистика. Том 6. № 4. 2017. [Электронный ресурс]

ӘОЖ 81-119

НАҚ ОСЫ ШАҚТЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ-СЕМАНТИКАЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІ

А.К. Нурушева
«Тұран-Астана» университеті,
«Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар
және тілдік пәндер» кафедрасы
«7М01701 – қазақ тілі мен әдебиеті»
мамандығының 2-ші курс магистранты
Ғылыми жетекші:
PhD, аға оқытушы **Ж.Н. Алашбаева**

Аңдатпа: Мақалада нақ осы шақтың функционалды-семантикалық белгілеріне сипаттама берілген. Нақ осы шақ микроөрісін білдіретін әр түрлі тіл деңгейіндегі тілдік бірліктердің парадигмасы айқындалып, мұндай бірліктердің прагматикалық мәні мен семантикалық құрылымын және ағылшын тілінен қазақ тіліне аударғандағы құрылым-дық, мағыналық және көркемдік ерекшеліктерін қарастырылған.

Кілт сөздер: нақ осы шақ, функционалды-семантикалық белгі, тілдік бірлік, көркемдік ерекшелік, микроөріс.

Аннотация: В статье дана характеристика функционально-семантических признаков именно настоящего времени. Определена парадигма языковых единиц на разных языковых уровнях, представляющих собой микроотрасль настоящего времени, прагматическое значение и семантическую структуру таких единиц и структуру в переводе с английского на казахский язык: рассмотрены специфические, смысловые и художественные особенности.

Ключевые слова: настоящее время, функционально-семантический признак, языковая единица, художественная специфика, микроотличность.

Annotation. The article describes the functional and semantic features of the present tense. The paradigm of linguistic units at different linguistic levels representing the micro-branch of the present time, the pragmatic meaning and semantic structure of such units and the structure in translation from English into Kazakh are determined - specific, semantic and artistic features are considered.

Keywords: present tense, functional and semantic feature, linguistic unit, artistic specificity, microdifference.

Қазіргі таңда дүние жүзіндегі тілдердің ішінде құрылысы жағынан алшақ қазақ және ағылшын тілдерінің грамматикалық құбылыстарын салғастыра зерттеу- қарқынды дамып келе жатқан салалардың бірі. Функционалды грамматика бойынша көптеген ізденістерде тілдерді салғастыру барысында едәуір соны тұжырымдар жасалып, етістіктің шақ категорияларына қатысты сәйкестіктер мен ерекшеліктер айқындалды. Әлі де шешімін табуға тиісті мезгілдік категориялардың (осы, өткен, келер) ішіндегі шағын микроөрістердің

функционалды семантикалық біртұтастығын қарастыру бірден-бір өзекті ғылыми ізденісті қажет етеді.
Нақ осы шақтық мағына қазақ және ағылшын тілдерінде функционалды грамматика тұрғысынан әртүрлі тіл деңгейіндегі тілдік бірліктер арқылы көрініс табады, атап айтқанда: мезгіл үстеулер, мезгіл мәнді құрмалас сөйлемдер, атаулы сөйлемдер, нақтылықты көрсететін қалып етістіктері мен амал-әрекет етістіктері, нақты субъекті мен объекті. Тұтас функционалды-семантикалық микроөріс ретінде жеке алынып қарастырылмаған. Дегенмен қазақ тіліндегі жалпы шақ категориясының жекелеген формалары ағылшын тілімен салғастыра зерттелмеген. Себебі шақ (темпоралдылық) категориясының кең ауқымды әрі күрделі кате- гориялдығымен, функционалды-семантикалық өрістер кешені екендігімен түсіндіруге болады Яғни аталмыш категория жекелеген осы, келер, өткен шақтық мағыналардың (микроөрістердің) жиынтығынан құралады.
Сөйлеуші қимыл-әрекетті белгілі бір мезгіл ішінде жүзеге асырады. Сөйлеу сәтіне қатысты іс-әрекеттің болып жатқанын, болып өткендігін, алда болатынын білдіретін етістіктің грамматикалық категориясын айтамыз. Шақтық қатынастардың ағылшын және қазақ тілдерінде берілуі кешенді түрде функционалды-семантикалық өріс тұрғысынан алғаш зерттелініп отыр. Нақ осы шақ микроөрісін білдіретін әр түрлі тіл деңгейіндегі тілдік бірліктердің парадигмасын айқындауға, мұндай бірліктердің прагматикалық мәні мен семантикалық құрылымын және ағылшын тілінен қазақ тіліне аударғандағы құрылым-
дық, мағыналық және көркемдік ерекшеліктерін қарастыру тың ізденістерді қажет етеді.

Қандай қимыл-әрекет болсын белгілі бір уақыт кезеңінде өтіп жатады. Нақ осы шақтық қатынастың мазмұны − қимылдың жүзеге асып жатқан кезеңі мен өту орнының анық сипатта болуында. Дәстүрлі грамматикадағы шақ формалары коммуникация процесінде уақыт ұғымын білдіреді, яғни шақтық мағына үстейді. Сол себепті уақыт ұғымын білдіретін тілдік құралдар грамматикалық шақ категориясымен ғана байланысты емес, ол тілдің лексика, синтаксис деңгейлерінде де көрініс табады. Нақ осы шақтың мазмұны тек шақ көрсеткіштері арқылы ғана ашылмайды. Ол − тек бір қыры ғана. Шақ көрсеткіштері жеке өзі тұрып та нақтылық мағынаны бере алмайды. Нақтылық мағына міндетті түрде өзімен астасып жатқан басқа да семантикалық категориялармен тығыз байланыса отырып, функционалды-коммуникативтік тұрғыдан лексикалық, морфологиялық, синтаксистік деңгейдегі тілдік бірліктер арқылы ашылады, осымен байланысты қазақ тіл білімінде нақтылықты білдіретін тілдің түрлі тіл деңгейіндегі тілдік бірліктердің жұмсалу өрісін, функционалдық мәні мен семантикалық құрылымын айқындайтын зерттеулердің жоқтығы жұмыстың өзектілігін айғақтайды.
«Сөздің табиғатын түсіну оның көпқырлы қасиетін ұғынудан, білуден кейін ғана қалыптасады. Тіл білімінде ол тілдік бірлік ретінде көп сөз болып,

зерттелді, соған орай түрлі анықтамалар мен түсініктер айтылды. Ал сөздің тағы бір қасиеті сөйлеу процесімен байланыстырылады және ол -қасиеті, яғни қолданыс кезіндегі сапалық қасиеттері мен ерекшеліктері айқындалады. а) сөздің нақты мағынасын анықтау үшін қосымша сөздік материал қажет; ә) жеке қарастырылатын, контекстен тыс кездегі сөздің барлық семантикалық мүмкіндіктері ашылмайды; б) жекелеген сөздер есте нашар сақталады және көп ретте дұрыс қолданылмайды; в) тілдік бірлік ретіндегі сөздің функционалдық мүмкіндіктері мәтінде және сөйлем ішінде (контексте) нақты ашылады. [1]

Көп жағдайларда нақтылық мағынаны мезгіл мәнді білдіретін лексикалық бірліктерден де аңғарамыз. Бірақ бұл мағыналық реңк іс-әрекеттің орындалып жатқан қалпына еш нұқсан келтірмейді, нақ осы шақтың семантикалық кеңістікте білдіретін негізгі нақтылық мағынасына қосымша мән береді. Сөйленімде іске асып жатқан кез келген іс-әрекет белгілі бір мезгіл ішінде және белгілі бір орында, яғни кеңістікте жасалып жатады. Сонда қимылдың белгілі бір уақыт бойындағы өту сипаты оның кеңістіктегі қозғалысымен сәйкес келеді немесе қозғалыстың өтуі уақытпен сипатталады. Қимылдың уақыт сызығында нақты өту орнының болу/болмауымен байланысты уақытқа қатысты нақ осы шақтық және ауыспалы осы шақтық микроөрістері бар.

Дәстүрлі грамматикада грамматикалық категориялар тілдік тұлғалардың ішкі бірлігінен құралады десек, тіліміздегі функционалды семантикалық өрістерді құрайтын мазмұн межесі мен тұрпат межесі тілдің түрлі деңгейіндегі тілдік бірліктер жүйесінен тұрады. А.В. Бондарко бұл екі ұғымды екі аспектіде қарастырады. Мысалы, шақтық локальділік/ шақтық бейлокальділік семантикалық категория, оның функционалды бірлігі функционалды-семантикалық өріс болып танылады да, семан- тикалық категория ретінде қарастырылғанда оның субкатегорияланyы, оппозиция ретінде қарастырылуы, яғни мағыналық топтар құрылуы негізге алынады. Тілімізде функционалды-семантикалық өріспен қатар макро және микроөрістер қарастырылады. Ал өріс ретінде қарастырылғанда өрістің таза құрылымдық белгілеріне, яғни сол мағыналарды беру кезін- дегі тілдік құралдардың тілдік, жұмсалымдық әлеуетіне талдау жасалып, олардың мағына беру мүмкіндіктері анықталады, осы орайда тілдік құралдардың өріс ядросын құрау немесе периферияcында жату сипаттары ашылады. Семантикалық категория жайлы сөз болғанда мағынадан формаға қарайғы зерттеу бағыты ұстанылса, өріс тұрғысынан қарастырылғанда формадан мағынаға қарайғы зерттеу бағыты ұстанылып, тұрпатты құрылымына талдау жасалады.

Функционалды-семантикалық өрістер мазмұн межелеріне, яғни семантикалық функцияларына қарай функционалды-семантикалық өрістер кішігірім шағын топтарға жіктеледі. Осы тұрғыдан алғанда макроөріс, микроөріс түрлеріне сараланады. Макроөріс жалпы алғандағы функционалды-семантикалық өрістердің өзі болса (аспектуалдылық, темпоралдылық, модалдылық т.б.), микроөріс әрбір функционалды-семантикалық өрістердің ішкі мағыналық топтары болып табылады. Сон- дықтан талдау барысында

макроөріс термині өріс, яғни функционалды-семантикалық өрістермен синонимдес қолданыла береді, ал микроөріс функционалды – семантикалық категориялардың ең кіші бірлігі болып табылады. Әрбір макроөріс кемінде екі не одан да көп микроөрістер (шағынөрістер) жиынтығынан тұрады. Граммматикалық категориялардың кемінде екі грамматикалық мағына мен форманың жиынтығынан тұруы қажетті шарты болса, функционалды-семантикалық категориялар (өрістер) да кемінде екі мағыналық жиынтықтан (микроөрістен) тұрады.
Нақты шақтылықты микроөріс ретінде тану үшін нақтылық/жалпылық негізінде байланысқан барлық тіл деңгейі бірліктерін қимылдың тұрпат межесі ретінде қарау керек, сол кезде микроөріс мәртебесін алады. Белгілі бір ой жалаң бір грамматикалық формамен ғана берілмей, өзара әрекеттес тілдік құралдар арқылы жұмсалатындығын ескерсек, семантикалық категорияны белгілі бір семантикалық функцияларды атқару үшін өзара әрекеттес болуға қабілетті әртүрлі тілдік құралдардың жүйесі деп анықтауға болады. Басқаша айтқанда, «семантикалық категория – түрлі тілдік құралдармен берілетін ой мазмұны жүйесінде көрінетін бірліктер мен элементтер» [2]. Тілдегі осындай мазмұнға нақ осы шақ микроөрісі ие. Бұл микроөрістің мазмұны − уақыт ағымымен өлшенетін нақты бір қимылдың нақты бір осы шаққа шоғырлануы, өту шегінің, орнының анықтығы. Ал іс-әрекеттің нақ осы шаққа шоғырлануы немесе сөйлеу кезінде болып жатқан қимылдың нақты сипат алуы уақыт ағымын білдіретін түрлі тіл деңгейіне жататын құралдардың топтамасы нақ осы шақтық микроөрісін өрісін құрайды. Бұл микроөрістің семантикалық негізін етістік сөз табы оның ішінде әсіресе отыр мен тұр қалып етістіктері, мезгіл мәнді лексикалық бірліктер, субъекті мен объекті құрайды. Мысалы: Абай енді бұрылып, солай қараса, мерген Бәшей аласа қостың азғантай ашылған түндігінен мылтығының ұшын аспанға беттетіп, бір- деңені көздеп тұр (М. Әуезов). Бұл жерде таксистік мәндегі қимылдың жүзеге асқандығын көреміз. Яғни бір мезгілдегі екі қимылдың жүзеге асқандығы. Абай бұрылып қарай бергенінде, Бәшей мерген мылтығын аспанға көздеп тұрғандығы сөз болып тұр. Бірақ бір мезгілдегі екі қимылды жүзеге асырушы субъектілер екі түрлі (Абай мен Бәшей). -п тұр аналитикалық формант арқылы нақтылық мағынаны көреміз. Бұл жолы арт жағынан тақап қалған Абай мен Ерболға сол қолын қатты сілкіп, ұрысып тұр (М. Әуезов). Қимылды жасаушы субъект біреу, ол адамның ішкі жан толғанысын, ашуға берілген сезімін ұрысып тұр тіркесінен көреміз. Уақытқа қатысты созылыңқылық қалыпты аңғарамыз. Тау басындағы аңшылар, сөзбен айтпаса да, «екі бүркіт ұстасып қалады-ау!» деп іштерінен үндемей қауіп илесіп, қатып тұр (М. Әуезов).
Амал-әрекеттің бір қалыптағы қалпы адамның тұла бойының еш қозғалыссыз сілейіп тұрғандығын қатып тұр тіркесінен байқаймыз. Сондай-ақ, сөйлемнің ішінде созылыңқылық мағынаны, оның шектеулі созылыңқылық екендігін айқындай түсетін үндемей бейнелеуіштік мәндегі лексикалық көрсеткіш қабат келі тұр. − Жарайсың, Шолағым! Атақты Қарашегірді де қанжығаға ұрып

байладың ба! Тіпті тұяғынан тартып алдың ғой! – деп, қызу қуаныш үстінде қатты мақтанып тұр (М. Әуезов). Адамның жан дүниесінің толғанысын көреміз. Эмоцияға беріле отырып, ішіне сыймай мақтана Қарашолақ атты бүркітіне деген ризашылығын байқаймыз. Эмоционалды етістікке «тұр» қалып етістігінің жалғануы арқылы қимылды бір қалыптағы нақтылық мағынасын анықтаймыз. – Білмеймін. Бір алай-түлей! Жауа борап тұр ма деймін. Астымыз да, үстіміз де бірдей ұйытқып тұр! – деді (М. Әуезов). Бұл уақытта қар жауып тұр, қазір бағанағыдай қиыршықтап жаумай, енді жай, баяу жапырақ қар ғана түсіп тұр (М. Әуезов). Екі сөйлемнен де табиғат құбылыстарына байланысты жасалған қимылды аңғарамыз. Қимылдың аз ғана уақыттың ішінде тез қарқынмен өтіп жатқанын ұйытқып тұр және алай-түлей сияқты сөздерден көреміз. Осы сөйленімдерде қимылдың белгілі бір шаққа нақтылана және ұдайы түрде жалпылық сипат алуына қатысты тілдік бірліктер (анықтауыш, жалғаулық, мекен, мезгіл пысықтауыш құралдар) қимыл-әрекетті білдіретін етістікпен қатысты қаралады. Етістіктің деңгейімен ғана шектеліп қоймай, локалдылық мағына басқа тілдік құралдар арқылы да берілуі және нақтылануы мүмкін. Бұл уақытта, қазір сияқты анық (белгілі) шақтық қатынасты көрсететін мезгіл мәнді үстеулерден нақ осы шақтық мағынаны көруге болады.

Қазақ тіліндегі ең күрделі сөз табы – етістікті арнайы зерттеген М. Оразов етістікке байланысты тақырыптық топтар мен лексика-семантикалық табиғатын ашуға арналған “Семантика казахского глагола” атты еңбегінде етістіктерді жалпылауыш семаларына қарай 12 топқа бөледі. Сол мағыналық топтардың ішінде табиғи құбылыстарға байланысты етістіктер ішкі мағыналық жақындықтарына қарай қарастырылған. Жоғарыда берілген сөйленімдерде адамзат еркінен тыс табиғи құбылыстарға қатысты ұйытқу (жел, боран), жауу (қар, жаңбыр), түсу (шық, күз. қыс) етістіктерімен берілген ісәрекеттердің өту мерзімі мен сөйлеп тұрғандағы уақыты өзара сәйкестікте тұр. – Қара! Жаңбыр қатты басталып жатыр, сондықтан шатырымды алуға тура келеді.

Қазақ тілінде есімдіктер жеті топқа бөлінсе, ағылшын тілінде мағынасына қарай он топқа бөлінеді. Солардың бірі – сілтеу есімдігі, ал оның мағынасы жақын тұрған затты көрсету, нұсқау, меңзеу болып табылады. Дәстүрлі грамматика тұрғысынан келсек, “this”-тің сөйлемдегі функциясы, өзінен кейін тұрған “week” зат есімін анықтау. Бір ғана тілдік бірліктің мағынасымен шектелеміз. Ал функционалды грамматика тұрғысынан қарастырсақ, алғашқы сөйленімде “апта” нақтылаушы меңзеу мағынасында қолданылатын “бұл” сілтеу есімдігімен тіркесіп, табиғат құбылысын бейнелейтін етістікке қатысты мезгіл мәнді анық шақтық біртұтас мағынаны беріп тұр.

Табиғи құбылыстарға байланысты қимылдың түрлі сапасын (қалай өтіп жатқанын) сын-бейне үстеуі етістікпен тіркесу арқылы белгілі бір сәттегі диапозоны алыс емес, уақытша жалпы шектеулі табиғи қимыл- қозғалыстың мағынасын (жауып жатқан жаңбырды) үдете басып көрсетіп тұр. Тілдік құралдардың бірі ретінде сөйлеу сәтіндегі мезгілдік категориялардың (осы,

өткен, келер) әр қилы белгілерін анықтауда мағыналарына байланысты топтастырылған үстеулердің рөлі ерекше.

Екінші диалогке құрылған сөйлемде сөйлеушінің, тыңдаушының назарын табиғат әлемінде тосын қимылдың күтпеген жерден бірден қарқындай дамып, сөйлеу уақытында іске асып жатқанын баяндау, жеткізу мақсатында екені контекстен байқалып тұр, қимыл-әрекеттің болып жатқанын тайға таңба басқандай айқындап, өзінен кейін тіркесетін етістікке нақ осы шақ микроөрісінің мағынасына бағдаршам іспеттес жол ашып тұр. Бұл сөйлемнің бойында анық шақтық қатынасты көрсететін бағыт-бағдар функциясын контекст, қимылдың сапалық реңкін морфология, қимылдың одан ары қарай өрбуіндегі модальдік мағынаны синтаксистік құрылым (алғашқы компонентінде оқиғаның себебі, ал соңғысында нәтижесі баяндалып тұрған “сондықтан” жалғаулығы арқылы байланысқан себеп салалас құрмалас сөйлем), яғни әр түрлі тіл деңгейіндегі құралдардың біртұтастығын, мазмұндық көрінісін айқындап тұр. А. Ысқақов сөйлеу тіліндегі ой көңілге қатысты әр қилы реңктер сөйлемдегі сөздердің, сөз бөлшектерінің, сөз тіркестерінің түрлі қарым- қатынасынан туады дей келе, модальдік мағыналар морфологияда да, синтаксисте де ұшырасатынын, сөйлемнің модальділігі бүкіл сөйлемге тән құбылыс болатынын айтады. Бірақ морфологиялық құбылыстардың мазмұны синтаксиспен жиі байланыста болады да модальдік мазмұн сөйлемнен жеңіл айқындалады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Момынова Б.Қ. Тілдегі жаңа бағыттар мен типтік қатынастар. – Алматы: Арыс, 2009. – 144б.
2. Рысалды Қ. Сын дәрежесі категориясы: функционалды-коммуникативтік табиғаты (қазақ және неміс тіл- дері негізінде): филол. ғыл. докт. … автореф. – Алматы, 2007. − 54б. 3.

ӘОЖ 81`243

ИНТОНАЦИЯНЫҢ СӨЙЛЕМДЕГІ ҚЫЗМЕТІ

Өмірзақ Ақерке Нұрмағанбетқызы
akerkee_omirzakk@mail.ru
«Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ
Көкшетау,Қазақстан

Аңдатпа: Қазақ тіл білімінің кейінгі кезеңде әлемдік ғылым жетістіктеріне сай озық әдістемелер негізінде зерттеле бастауы жаңа ғылыми салалардың пайда болып, тың теориялық идеялардың туындауына жол ашты. Қазақ тілі дыбыс жүйесі саласындағы теориялық мәселелердің дамуы және зерттелу барысына ой жіберетін болсақ, тіліміздегі фонемалардың санын, олардың түрлі фонетикалық ерекшеліктерін зерттеуге алғашқы кезекте назар аударылды да, ал тілдің суперсегменттік деңгейін зерттеу, әсіресе, тіл жүйесіндегі интонация мәселерін зерттеу жұмыстары, кейіндеу қолға алынды. Қазіргі қазақ тіл білімінде интонация жайында зерттеу жұмыстары әлі де болса аз. Зерттеу жұмысында

қазіргі синтаксис саласындағы интонацияның орнын, интонология саласын, интонацияны қолданудағы тыныс белгілерге тоқталдық.

Қазақ тіліндегі сөз тіркесі синтаксисіне қатысты еңбектердің қайсысында болмасын интонация сөз тіркесі құрамындағы сөздерді байланыстыратын тәсілдердің бірі ретінде қаралып жүр. Шындығында, интонация сөз тіркесінің емес, сөйлемнің табиғатын айқындауда пәрменді қызмет атқарады. Сөйлемнің хабарлы, сұраулы, лепті, бұйрықты болып сараланyы, сабақтас құрмаластың салалас құрмаластан айырмашылығы, кідіріс, пауза арқылы есімнен болған бастауыш пен баяндауыштың мүшелік қызметінің айқындалуы (Гауһар – педагог), сондай-ақ сілтеу есімдігінен болған бастауыштың анықтауышпен шатастырылмауы (бұл – өсімдік) т.б. түгелімен интонацияға байланысты.

Кілт сөздер: интонация, интонология, синтаксис, просодия.

Аннотация: В более поздний период казахское языковое образование стало изучаться на основе передовых методов в соответствии с мировыми научными достижениями, появились новые научные направления, открывшие путь для возникновения новых теоретических идей. Если думать о разработке и изучении теоретических проблем в области звуковой системы казахского языка, то в первую очередь внимание уделялось изучению количества фонем в нашем языке, их различных фонетических особенностей, а в дальнейшем и было предпринято исследование надсегментарного уровня языка, особенно изучение проблем интонации в языковой системе. Исследовательских работ по интонации в современном казахском языкознании еще немного. В исследовательской работе мы сосредоточили внимание на месте интонации в области современного синтаксиса, области интонации, знаках препинания в употреблении интонации.

В любой из работ, посвященных синтаксису фраз казахского языка, интонация рассматривается как один из способов соединения слов во фразе. На самом деле интонация играет значительную роль в определении характера предложения, а не фразы. Разграничение предложения на информативное, вопросительное, восклицательное, повелительное, отличие придаточного предложения от придаточного, определение основной функции существительного и рассказчика через задержку, паузу (Гаухар – учительница), а также не перепутать первичное с референтным местоимением с определителем (это растение).п. Все зависит от интонации.

Ключевые слова: интонация, интонология, синтаксис, просодия.

Abstract: In a later period, Kazakh language education began to be studied on the basis of advanced methods in accordance with world scientific achievements, new scientific directions appeared, opening the way for the emergence of new theoretical ideas. If we think about the development and study of theoretical problems in the field of the sound system of the Kazakh language, then first of all attention was paid to the study of the number of phonemes in our language, their various phonetic features, and later a study was undertaken of the suprasegmental level of the language, especially the study of problems of intonation in the language system. There are still few research works on intonation in modern Kazakh linguistics. In our research work, we focused on the place of intonation in the area of modern syntax, the area of intonation, and punctuation marks in the use of intonation.

In any of the works devoted to the syntax of phrases in the Kazakh language, intonation is considered as one of the ways to connect words in a phrase. In fact, intonation plays a significant role in determining the nature of a sentence rather than a phrase. Distinguishing a sentence into informative, interrogative, exclamatory, imperative, distinguishing a subordinate clause from a subordinate clause, determining the main function of a noun and narrator through a delay, a pause (Gauhar is a teacher), and also not to confuse the primary with the referent pronoun with the determiner (this is a plant). etc. It all depends on the intonation.

Keywords: intonation, intonology, syntax, prosody

Сөйлем ойды жарыққа шығарудың құралы десек, интонация – оны жеткізудің басты құралы. Интонация – тілдің мағына ажыратушы басты құралдарының бірі. Бір сөйлемнің интонациясын құбылту арқылы әртүрлі мағына алуға болады. Интонация арқылы мынадай мәндерді ажырата аламыз: нақтылау, сұрау, бұйыру, таңғалу т.т. Сонымен бірге интонация арқылы адамның көңіл-күйін, мінезін, әңгіме тақырыбы мен пікірлесуші адамға деген көзқарасын біле аламыз. Әуелде «интонация» термині латынның «intonare» «қатаң, қатты айту» деген сөзінен пайда болғанымен, бұл терминнің қазіргі мағынасы әрі күрделі, әрі сан қырлы[1,3]. Интонацияның жалпы теориялық түрде зерттелуі XIX ғасырдан бастау алады. Г.Суит және Д.Джоунз атты авторлар алғаш рет интонацияның белгілі бір қызмет атқаруы жайында мәлімет береді. Г.Суит және Д.Джоунзтың айтуы бойынша, интонацияның негізгі функциясы – ойдың тиянақталуы немесе тиянақталмауы [2,1-2]. Қазақ тілінде интонация мәселелері жөніндегі алғашқы пікірлер ұшқыны А.Байтұрсынов, Қ.Жұбанов, С.Аманжолов, І.Кеңесбаев, Н.Сауранбаев еңбектерінде кездеседі. Суперсегментті фонетика, яғни интонация саласын зерттеушілердің қатарында шет тіл білімінде : И.Г.Торсуева, Л.К.Цеплитис, В.А.Артемов, Л.В.Бондарко, Е.А.Брызгунова, Т.М.Николаева, Н.Д.Светозарова болса, қазақ тіл білімінде З.Базарбаева, Ә.Нұрмаханова, Н.Т.Түркбенбаев, Б.Мурзалина, А.Фазылжанова, И.Баймұратова, Ж.Кеншінбаева т.б. ғалымдарды атауға болады. Интонация туралы жарық көрген барлық еңбектерді шолып қарағанда, оны екі дәуірге бөлуге болады. Бірінші дәуірі XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың 40-шы жылдарына дейінгі аралықты қамтиды. Бұл дәуірдегі оқымыстылар интонацияның зерттеу объектісін іздеп, анықтаумен қатар, оның зерттеу әдістемесін, тәсілін іздейді. Екінші дәуірі XX ғасырдың 40-шы жылдарынан қазіргі күндерге дейінгі уақытты алады. Бұл дәуірде интонацияны зерттеу анағұрлым дамыды. Бұны лингвистикалық теорияның және инструментальды фонетиканың пайда болып, дамуымен байланыстыруға болады. Осы аталған дәуірлерде ғалымдар интонацияны қорытындылауда үш түрлі көзқараста болады. Ол – синтаксистік, фонетикалық, фонологиялық. Синтаксистік көзқарасты қолдайтын ғалымдар интонацияны синтаксис көлемінде ғана қарастыру керек деп санайды. Себебі олардың пікірінше, интонация – синтаксистік мағынаны, синтаксистік қатынастар мен байланыстарды қамтитын тәсілдердің біреуі. Интонация мен синтаксистің ара-қатынасы жөнінде мәселе 70-80жж түбегейлі қайта қарастырылды. Интонацияны синтаксистік көлемде зерттеудің ең бір көрнекті мысалы ретінде орыс ғалымы А.М.Пешковскийдің «Интонация и грамматика» (1928) деген еңбегін келтіруге болады. Бұл еңбекте автор интонация мен синтаксистің тығыз байланысы жөнінде терең де қызықты пікірлер айтады. Осы орайда Ә.Н.Нұрмаханова интонацяны сөйлеммен бірге өмір сүретін, синтаксистің негізгі тарауы ретінде қарастырып: «Интонация

сөйлемге жан бітіріп қана қоймай, адамның ішкі дүниесін, сезімін, көңіл-күйін дәл білдіруге тікелей қатысады және оның қарым-қатынастық қызметін күшейтеді, әрі сөйлемді тиянақтап қана қоймай, оны түрлерге бөліп, бірінен-бірін ажыратады» – дейді [3,158]. Қазақ тіл білімінде интонацияны синтаксиспен байланыстырған, оның қазақ тіліндегі мәні туралы тұжырымдар айтылған еңбектер аз емес. 1954 жылы жарық көрген «Қазіргі қазақ тілі» еңбегі авторлар ұжымының тұңғыш ғылыми грамматикасы болып табылады. Онда грамматиканың басқа бөлімдерімен қатар, фонетика да теориялық ғылыми дәрежесіне көтеріліп, интонацияның синтаксистегі рөліне көңіл аударылады. Интонацияны синтаксистік тұрғысынан қарауда С.Аманжолов, Н.Сауранбаев, М.Балақаев, Т.Қордабаев сынды ғалымдарымызды атап өтпеске болмайды.

К.Аханов: «Интонация – сөйлемнің органикалық элементі. Жеке сөздер немесе сөз тіркестері кейде сөйлем түрінде жұмсалуы үшін міндетті түрде сөйлемге тән интонациямен айтылуы шарт» – дейді[4,199]. Мысалы: Түн. Вокзал. Қаптаған жүргіншілер. Бұл атаулы сөйлемдер бір ғана сөзден тұрғанымен, мағынасы кең ұғымды білдіріп, қараңғылықты, вокзалдағы тынымсыз оңды-солды жүрген көп адамның бейнесін еріксіз көз алдыңа келтіреді. Яғни бұл жерде интонацияның атқарар қызметінің маңызды екендігі көрінеді. М.Б.Балақаев, Т.Қордабаевтардың пікірінше, синтаксис пен интонация тығыз қарым-қатынаста қарастырылып, әрбір сөйлемнің өзіне тән интонациясы болады. Яғни сөйлеу кезінде интонация арқылы сөйлемнің хабарлы, бұйрықты, сұраулы, лепті екені ажыратылады[5,7]. Ә.Нұрмаханова интонацияны синтаксиситің бір бөлігі ретінде қарастыра отырып, «Сөйлемнің өзі де, сан алуан түрлері де интонациясыз өмір сүре алмайды» – дейді[6,11]. Ш.Әтенов қазақ тіліндегі сөйлемдердің интонациясын екі түрге бөліп қарастырады: 1) жалғастыру; 2) жүйелеу. Мұндағы жалғастыру интонациясы сөйлемдегі сөздер мен сөз тіркестерін бірімен-бірін жалғастырып отырса, жүйелеу интонациясында дауыс бәсеңдеп барып, сол сөйлемнің толық аяқталғандығын білдіреді[7,92].

Қазіргі таңда ғылым салаларының дамуының нәтижесінде сегментті бөлшектермен қатар күрделі просодикалық негізде интонология саласы пайда болды. Интонацияның тіл жүйесінде алатын орны, ерекшеліктері мен қасиеттерін анықтайтын саласы жалпы тіл білімінде интонология деп аталады. Интонацияны кейде просодия немесе просодика деп атаймыз. «Просодика» және «интонация» бір ұғымды білдіргенмен біршама айырмашылықтары байқалады. «Просодика» кеңірек ұғымды беріп, буын, сөз, ритмикалық топ(бунақ), синтагма(синтаксистік біртұтас қатынасты білдіретін интонациялық-мағыналық бірлік, анықтауыш-анықталушы түріндегі қос құрылым), сөйленім деңгейінде болса, интонация өз кезегінде синтагма мен сөйленімді(автордың дискурстық ойын білдіретін, мәтіндегі аяқталған ойды, коммуникативті көрсететін бөлік) қамтиды. Просодика мен интонация хабардың не жөнінде, кім айтқандығы және кімге, қайда арнап айтылғандығы туралы мәлімет береді. Яғни, интонация – сөйленістің қалыптасуымен бірге

туындайтын құбылыс. Интонологияның суперсегменттік бөлшектерін интонемалар деп атайды. Сөйлемде интонеманың атқаратын қызметі, өзіндік орны болады. Сондықтан интонема әрқашан синтагмада көрініс табады. Интонацияның негізгі қызметі: 1) сөйлемнің түрлерін анықтау; 2) жеке коммуникативтік типтерін ажырату; 3) мазмұнның өзгешеліктерін ажырату; 4) мәтіндегі ерекшеліктерін көрсету; 5) әр түрлі эмоцияларда ажырату болып табылады[8,1]. Интонацияның басты компоненттері әуен, негізгі тон жиілігі, интервалы, диапозон, ұзақтылық, қарқын, пауза, интенсивтілік, тембр тілдегі просодикалық тәсілдер ретінде әр тілдің өзіндік интонациялық ерекшелігіне байланысты қолданысқа түседі.

Интонацияның тілдің сегментті бірліктерінің үстінен түсіп, өз алдына жүйе құрап, белгілі бір мағыналарды жеткізуші дербес функциялары бар, тілдік ұжымның санасындағы дыбыстық жүйеден бөлек құбылыс екендігі туралы алғашқы ғылыми түсініктер болды. Ең алдымен бұндай ғылыми білімдер жүйесі Ахмет Байтұрсынұлының еңбектерінде берілді. Бір ерекше жайт, XX ғасырдың басында интонацияны зерттеу орыс ғылымында эксперименттік әдіске көшіп, тәжірибелік ізденістер нәтижелері көріне бастаған тұста қазақ тіл білімінің негізін қалаушы Ахмет Байтұрсынұлы тәжірибе-құралсыз, көкірек көзбен (интуиция) қазақ интонациясының басты ерекшеліктерін анықтап берген болатын. Мәселен, оның қазақ тілінің просодикасы (сөз әуезі) туралы ойлары интонацияны эксперимент арқылы зерттеудің алғашқы кезеңінде әртүрлі ғалымдар көтерген мәселелермен ұштасып жатты. Ахмет Байтұрсынұлының «тіл әуезділігі», оның ішінде «сөз әуезділігі», «сөйлеу әуезділігі» деп қарастырған құбылыстары қазіргі суперсегментті фонетикадағы «тіл просодикасы», «жеке сөз просодикасы» және «сөйлеу просодикасы» дегенге саяды. Мұндағы «тіл әуезділігі», сөз жоқ, интонологиямен, ал «сөйлеу әуезділігі» интонациямен байланысты құбылыстар.

Сөздер интонация арқылы байланысқанда, дауыс ырғағына, әуеніне ерекше көңіл бөлінеді. Айтылатын ойдың түсінікті болуында әр сөйлемнің, жеке сөздің, сөз тіркесінің тиісті әуенмен, дауыс ырғағымен айтылуының мәні зор. Сөйлемдегі кей сөздер өзара синтаксистік бірлігіне қарап тіркескенде, олар айтылу жағынан ритмикалық топ құрап, кей сөздерге ой екпіні түсіп, көтеріңкі дауыспен айтылып, сөйлемдер айтылу мақсатына қарай түрліше әуенделеді. Мысалы: Көрші үйдің ауласынан шыға келді. Бірінші сөзді дауыс ырғағымен //көрші// деп бөліп айтсақ, бастауыш болады, ал дауыс ырғағымен //көрші үйдің// деп бөліп айтсак, анықтауыш болады. Дауыс екпіні немесе логикалық екпін дұрыс қойылмаған жағдайда қай сөздің қай сөзбен тіркесіп тұрғанын ажырату қиындыққа түседі. «Аймен қалаға барар күнді ерекше сағынатын еді» сөйлемін айқын түсіну үшін дауыс екпінін дұрыс қоюдың мәні ерекше. Егер Аймен сөзінен кейін сәл кідіріс жасалған болса, сағыныш иесі сол (Аймен) екені белгілі. Олай етпей, Аймен қалаға барар күнді деген тізбекті тұтас бір интонациямен айтқанда, сағыныш иесі Аймен емес, басқа біреу болып шығады.

Осыған сәйкес сөз тіркесі де өзгерер еді: Аймен сағынатын еді және Аймен қалаға барар күнді сағынатын еді. Бірінші жағдайда сөйлемнің бастауышы Аймен болар еді, екінші жағдайда бастауыш бұл сөйлемде айтылмай, жасырын тұрған бөтен біреу болар еді. Дәлірек айту керек болса, бірінші нұсқада өзінің қалаға барар күнін Аймен сағынатын болып шығады да, екінші нұсқада Айменнің қалаға барар күнін белгісіз біреу сағынады деген ой келеді.

Интонацияны сөз тіркесі құрамындағы сыңарларды байланыстыратын амал деп қараушылар интонация арқылы қиыса байланысқан бастауыш пен баяндауыштың тіркесін негізге алады. Бұл, бір жағынан, орынды да, өйткені есімдерден болған бастауыш пен баяндауыштың жігін ажыратуда интонацияның атқарар қызметі ерекше. Мысалы, ол – музей, Жанар – әнші т.б. Егер бастауыштан соң кідіріс, пауза жасалмаса, бастауыш өзінің бастауыш болу қасиетінен айрылып, анықтауыш қызметін атқарар еді. Бірақ мұндай байланысты тіркестер субьектілік-предикаттық қатынаста жұмсалғандықтан, сөз тіркесі емес, сөйлемнің қатарына жатады. Бірақ бұған қарап интонацияны сөз тіркесіне ешқандай қатысы жоқ деген пікір тумаса керек. Мәселен, есім сөздерден құралған сөйлем мен анықтауыш – анықталғыш сөздерден жасалған сөз тіркестерінің ара жігін ажыратуда интонацияның және оның тыныс белгісінің, сызықшаның өзіндік орны бар. Мысалы: Ол – жүргізуші, ол жүргізуші, Мынау – дала, мынау дала, Бұл – батыр, бұл батыр. Осы келтірілген мысалдардың бірінде сөйлем, бірде сөз тіркесі болып жұмсалуы тікелей интонацияға байланысты. Егер мынау деген сөзден соң кідіріс, пауза жасайтын болсақ, мынау сөзі бастауыштың қызметін атқарады да, дала сөзі баяндауыштың қызметін атқарады. Ал мынау сөзінен соң кідіріс жасамай, дала сөзімен қоса бір ырғақта айтатын болсақ, анықтауыштық қатынастағы сөз тіркесі жасалады, онымен сөйлем бітпей, әрине, одан әрі сөйлемнің басқа да мүшелері қолданылады.

Қазақ тіл білімінде интонацияны зерттеу ісін жоғары деңгейге көтеріп, өзінің мектебін қалытастырып, шәкірттерімен бірге осы саланың берік қалыптасуына ерекше ықпал етіп жүрген ғалым З.М.Базарбаева деп білеміз. Интонация мәселелері ғалым З.М.Базарбаева тарапынан жан-жақты, жүйелі қарастырылып, осы бағыттағы ғылыми зерттеулердің жүргізілуіне оң ықпал етті. Соның нәтижесінде тілімізді зерттеу аясы кеңейе түсіп, шешімін күткен кейбір мәселелерді тар шеңберде ғана қарастырмай, бір саланы екінші саламен ұштастыра зерттеуге мүмкіндік болды. Интонация теориясының негізгі мәселелері ретінде оның бірліктері, басты компоненттері, интонацияның қызметі туралы баяндап, олардың өзіндік ерекшеліктері мен ішкі заңдылықтарын көрсетіп, тіліміздегі интонацияның табиғаты мен қолданылу сипаты жөнінде жүйелі зерттеу жүргізген[8]. Интонацияның өзіне ғана тән негізгі бірлігі (единицасы) «интонема» деп көрсетіп, «Сөйлемнің қай-қайсысы болса да, интонемасыз сомдала алмайды, олардың әрқайсының өзіне тән интонациясы бар. Сөйлемдердің қай түрінің болса да, сомдалып, аяқталып, коммуникативтік функцияға ие болып тұруында интонацияның мәні ерекше», –

дейді[9,19]. Интонема мен фонема ерекшеліктері туралы кезінде Н.С.Трубецкой «интонеманың фонемадан ерекшелігі сол, фонема үшін ештеңе білдірмейтін тыныс белгісінің мәні жоқ, ал интонема үшін мағына білдіретін арнайы белгілер қажет» деген еді [10,54].

Интонацияның құрамдас бөліктері болып табылатын кідіріс, дауыс қарқын, әуеннің жоғары/төмендігі сияқты түрлері жазба тілде тыныс белгілер арқылы белгіленеді. Басқаша айтқанда, интонацияның жазба тілдегі көрінісін – шартты белгілер, нақтырақ тыныс белгілер атқарады. Адам ауызша сөйлеу барысында кідіріс, эмоция және экспрессияның барлығын дауыс ырғағы арқылы беретін болса, жазба тілде оны бізге көрсетіп отыратын осы шартты тыныс белгілері. Сол себепті тілдегі тыныс белгілерінің түрлері мен оның қолданылатын тұстарын, атқаратын қызметін білудің маңызы өте зор. Жазба мәтіндердегі тыныс белгілердің дұрыс қойылуы және оны дұрыс танып, «оқи, түсіне білу» ондағы мазмұнды дұрыс әрі толық түсінуге жол ашады. Тыныс белгілері айтайын деген ойды нақтылы, дәл етіп жеткізуге қызмет етеді. Сөйтіп, айтылатын ойды айқын білдіру үшін тыныс белгілердің атқаратын қызметі орасан болып келеді және бұл тыныс белгілерге тән негізгі қызмет болып табылады. Сондай-ақ, тыныс белгілері баспасөз бетіндегі және көркем шығарма мәтіндеріне стилистикалық бояу беріп, адресаттың осы мәтінді дұрыс қабылдауын, түсінуін жеңілдетуге қызмет етеді. Кейде жазба тілде сөзбен ашық айтылған ойдың астарында келетін жасырын ойды жеткізетін қызметті де осы шартты белгілер, тыныс белгілері атқарады.

Интонацияның немесе оның жазба тілдегі көрінісі тыныс белгілерінің атқаратын қызметі тікелей синтаксиспен байланысты болады. Синтаксис мәселелері айтылғанда интонацияның қатар жүретіні де осымен түсіндіріледі. Сөйлемнің немесе бүтіндей мәтіннің тыныс белгілерін дұрыс қою үшін сөйлемнің негізгі синтаксистік ерекшелігі болып саналатын үш белгіге сүйену қажет: мағына, құрылым, интонация. Академик Р.Сыздықтың «Қазақ тілінің анықтағышы» атты еңбегінде мынадай тыныс белгілерінің түрлері берілген: нүкте, сұрау белгісі, леп белгісі, көп нүкте, үтір, нүктелі үтір, сызықша, тырнақша, жақша, қос нүкте [11,107-117].Тыныс белгілерінің жіктемесін жасауда олардың атқаратын қызметі мен сөйлемдегі қойылатын орны негізге алынады.

Қазақ тілінде сөйлеу барысында интонацияны,кідірісті білдіру үшін қойылатын тыныс белгілер нүкте, леп белгісі, сұрау белгісі және бұл тыныс белгілері сөйлемнің *соңына* қойылады. Олардың графикалық жақтан таңбалануы мынандай: нүкте • леп белгісі ! сұрау белгісі ?

Сөйлемнің *ішінде* келетін тыныс белгілерге мыналар жатады: үтір , үтір нүкте ; қос нүкте :

Сөздердің *мағынасын анықтайтын* тыныс белгілерге мыналар жатады: тырнақша “ ” , жақша ( ), сызықша – , көп нүкте ...

Қазақ тілінде нүктенің қойылатын тұстары:

Нүкте хабарлы сөйлемнің соңына қойылады. Мысалы: Демалыс күні біз Медеуге барамыз.

Тілек және бұйрық мағыналы сөйлем екпінсіз айтылған жағдайда сөйлем соңына нүкте қойылады. Мысалы: Жиналайық, Айжан бәріне хабарласын.

Атаулы сөйлемдерден кейін сөйлем соңына нүкте қойылады. Мысалы: Жазық дала. Ызғырық жел бар.

Қазақ тілінде нүктенің басқа жағдайларда да қойылатын тұстарын академик Р.Сыздық былайша көрсетеді: нүкте әрі қарай кең түрде баяндауды қажет ететін сөйлемнен кейін қойылады; қыстырма сөйлемді алу үшін ашылған жақшаның алдындағы сөйлем аяқталып, оған тиісті тыныс белгілерінің бірі қойылған болса, қыстырма сөйлемнен кейін жақшаның ішінен нүкте қойылады; драмалық шығармаларды әр сөйлеушінің атынан кейін нүкте қойылады және т.б. Осындай автор тағы нүкте қойылатын бірнеше жағдайларды санамалап беріп, нақты мысалдармен көрсетеді [11,107-109].

Сұрау белгісі – сөйлемнің соңынан қойылатын тыныс белгісі, шартты таңбасы ? түрінде болып келеді.

Сұрау белгісінің басты қызметі, біріншіден, сөйлемнің аяқталғандығын білдіру; екіншіден, осы бірінші жағдайдан келіп шығады, сөйлем қалай аяқталды деген сұраудың жауабын беру, сұрау мақсатында айтылған сөйлемнің соңынан қойылады. Әдетте, қазақ тілінде сұрау белгісі сұраулық шылаулар ма, ме, ба, бе, па, пе қатысқан және сұрау есімдіктері кім, қашан, қайда, қалай, неге, немен, қанша, қалай, не істеді, не себепті, не мақсатпен және тағы да басқа сөзден кейін қойылады. Бұл аталған қазақ тіліндегі сұраулы сөйлем жасайтын тілдік бірліктерден болған сұраулы сөйлемдер құрылымдық жақтан түрлі болуы мүмкін: жай сөйлем түрінде де, құрмалас сөйлем түрінде де келе береді. Мысалы: Ісіміздің қисық екенін біле тұра байбалам салып, не бетімізбен ұлыққа шабамыз? (Қ.Жұмаділов); Бұ жанжал неден шықты? (С.Елубаев).

Қазақ тілінде сұрау белгісі сонымен қатар, сөйлемдегі бірыңғай жеке сөздер мен сөз тіркестерін ерекше сұрау интонациясымен баса айтатын болса, олардың әрқайсысынан кейін сұрау белгісі қойылады. Мысалы: Жел ме? Аттың жал-құйрығы ма? Жылан ба? Әйтеуір бірдемелер айнала ысылдайды (С.Мұқанов). Осы сөйлемдегі бірыңғай мүшелерден кейін сұрау белгісінің қойылу себебі – әр бөліктің ерекше интонациямен айтылуы.

Интонация – функциялық құбылыс. Сонымен интонацияның қызметі, біріншіден, сөйлемнің жалпы мағынасы мен оның түрлерін ажыратып, олардың не хабарлы, не сұраулы немесе бұйрықты екенін анықтайды. Екіншіден, предикативтік функция атқарып, бір немесе бірнеше сөзді грамматикалық предикатсыз-ақ сөйлемге айналдырып, бір тиянақты ойды немесе эмоциялық күй-жағдайды білдіреді. Үшінші қызметі, мәтіндегі сөйлемдерді бір-бірінен ажыратып олардың жігін белгілейді. Төртіншіден, әртүрлі эмоцияларды айқындау болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Базарбаева З. Интонология. – Алматы: Everest, 2022. – 440б.
2. Сатыбалдинова М. Интонацияны зерттеудегі негізгі мәселелер мен бағыттар.
3. Нұрмаханова Ә. Түркі тілдердің салыстырмалы грамматикасы. – Алматы: Мектеп, 1971. – 290б.
4. Аханов К. Грамматика теориясының негіздері. – Алматы: Санат, 1996. –240б.
5. Балақаев М., Қордабаев Т. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: Қазмемоқупедбас, 1961. – 292б.
6. Нұрмаханова Ә., Жүнісбекова К. Қазақ тіліндегі сөйлемдердің интонациясын оқыту мәселелері. – Алматы: 1982. –181б.
7. Әтенов Ш. Қазақ тілі интонациясын эксперименттік жолмен зерттеу. Қазақстан мектебі №3, –Алматы: 1973.
8. Садуақас Н. Қазақ тілінің интонациясы туралы.
9. Базарбаева З. Интонационная система казахского языка. АДД. –Алматы, 1997. –53б.
10. Трубецкой Н. Основы фонологии. – Москва: Иностр. Лит., 1960. – 372с.
11. Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы. – Астана: Елорда, 2000. – 532б.

УДК 821.512.122

ОБРАЗ МОСКВЫ В ЛИРИКЕ КАЗАХСКИХ ПОЭТОВ XX ВЕКА

Сатина Нурайым Нуржанкызы

nuraiym.satina@gmail.com

Студентка СКУ им. М.Козыбаева

Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Основное содержание исследования составляет анализ стихотворений о Москве казахских поэтов XX века. Целью является изучение образа Москвы в лирике казахских поэтов XX века. В качестве исследовательской задачи была определена попытка оценить роль Москвы в творчестве представителей казахской литературы, а также их отношение к столице с точки зрения культуры и истории.В данной статье были приведены конкретные примеры стихотворений отечественных поэтов, посвященных Москве или родине на примере Москвы. Многие отечественные поэты писали о любви к родине через образ столицы. Такие стихотворения описывают красоту и ценность города, а также поднимают патриотический дух у читателя.

Ключевые слова: Москва, поэты Казахстана, XX век, патриотизм, Советский Союз.

Аңдатпа: Зерттеудің негізі XX ғасырдағы қазақ ақындарының Мәскеу туралы өлеңдерін талдаудан тұрады. Мақсаты –XX ғасырдағы қазақ ақындарының лирикасындағы Мәскеу бейнесін зерттеу. Зерттеу міндеті –Мәскеудің қазақ әдебиеті өкілдерінің шығармашылығындағы рөлін, сондай-ақ олардыңелордаға деген көзқарасын мәдениет пен тарих тұрғысынан бағалау. Бұл мақалада орыс ақындарының Мәскеу мысалында Мәскеуге немесе туған жерге арнаған өлеңдерінің

нақты мысалдары келтірілген.Көптеген қазақ ақындары елорда бейнесі арқылы туған жерге деген сүйіспеншілігін бейнелеген. Мұндай өлеңдер қаланың көркі мен құндылығын суреттейді, сонымен қатар оқырманның патриоттық рухын көтереді.

Кілт сөздер: Мәскеу, Қазақстан ақындары, XX ғасыр, патриотизм, Совет Үкіметі.

Abstract: The main content of the study is the analysis of poems about Moscow by Kazakh poets of the 20th century. The goal is to study the image of Moscow in the lyrics of Kazakh poets of the XX century. An attempt to assess the role of Moscow in the work of representatives of Kazakh literature, as well as their attitude to the capital from the point of view of culture and history, was determined as a research task. In this article, specific examples of poems by domestic poets dedicated to Moscow or the homeland on the example of Moscow were given. Many domestic poets wrote about love for the homeland through the image of the capital. Such poems describe the beauty and value of the city, as well as raise the patriotic spirit of the reader.

Keywords: Moscow, poets of Kazakhstan, 20thcentury, patriotism, The Soviet Union.

Москва – город, которому посвящен целый ряд литературных памятников, она стала гордостью не только русского народа, но и всего мира. Такой столица предстаёт перед нами не только благодаря визуальной красоте, но и уважению к исторической памяти: в XX веке, когда Казахстан был в составе СССР, Москва была культурным, духовным и административным центром, тем городом, где исполнялись мечты, совершались самые известные и важные события в истории существования и развития Руси, какой она и продолжает быть. Казахстанские деятели посещали Москву с целью решить общенациональные проблемы, занимались государственной деятельностью, и деятельность эта была тесно связаны с Москвой.

Исходя из многих источников, можно утверждать, что Москва в творчестве некоторых казахских поэтов занимает предельно важное место. Исторически, культурно и политически богатый город имеет для казахских поэтов не только символическое значение, но и вдохновляет для творчества. Известно, что Москва была центром основных событий в стране, в которых часто принимала участие и казахская интеллигенция. Находясь в столице, известный казахский поэт Магжан Жумабаев вступил в казахско-кыргызский отдел издательства СССР, в составе которого впоследствии стал заниматься переводом русских писателей, как, например, М. Горького. Также Магжан в 1923-1927 гг. получал образование в литературном институте в Москве [1].

Стоит отметить, что среди казахских поэтов много желавших получить высшее образование в столице СССР. Многим из них она такое образование и подарила, что заметно повлияло на развитие казахской литературы. Ни для кого не секрет, что русская литература является одной из самых любимых и ценных для мирового читателя. Поэтому казахские поэты старались равняться представителям русской литературы. Поэтому справедливо будет отметить, что XX век стал новым этапом развития казахской литературы, то есть периодом расцвета казахской литературы, впитавшей в себя многие черты русской и европейской традиции и сохранившей национальную самобытность. В это время были заложены основы современной казахской литературы, окончательно сформировался литературный язык, появились новые стилистические формы.

Хотелось бы начать исследование с известного казахского и советского поэта и акына Джамбула Джабаева.

Джамбул Джабаев посвятил всю свою творческую жизнь созданию стихотворений о родине. Актуальные государственные проблемы в начале XX века часто фигурируют в его стихах. Народ возлагал на Джамбула большие надежды, какие он в свою очередь возлагал на молодёжь, будущее страны. Такие же надежды он возлагал на Москву, на начальную точку достижений всего Советского Союза. Об этом нам говорит его стихотворение «Москве». В описании города автор показывает гармонию столичной природы с городским пейзажем. Московская природа и архитектура объединяются в одно целое и восхищают поэта. Перед глазами появляется аллегорический образ великого города, который кажется таким привлекательным, гармоничным, но полным мощи, бессмертным и жестоким с врагом. Жестоким с врагом, но прочной защитой и опорой для своих детей. Скольких мы не знаем, кто покоится в прозрачном гробу, сколько детей дерутся, как горные львы, и мстят за кровавый разбой. Они слышали стрельбу и были объяты гневом, а Москву никто не одолеет, ею никто не завладеет, ведь столько лет и веков существует этот древний город на Земле. Но это, по словам поэта, - только начало, если речь идёт о Москве, которая нам известна. А когда же столица будет озадачена разбойничьим рёвом, простой народ пробудит в себе патриота, будучи готовым ради отечества на всё. В первой строфе стихотворения автор использует эпифору: повторяется название столицы. Этим приёмом поэт пытается дать читателю прочувствовать величие города, поднять патриотический дух, потому как каждое повторение «Москва» звучит как девиз. Подытоживает автор своё стихотворение таким лозунгом: «Москве. Для Москвы. За Москву» [2, с. 346-348].

Образ Москвы в творчестве казахских поэтов является одним из наиболее интересных и многогранных аспектов культурных связей между Казахстаном и Россией. Она часто изображается как город контрастов: с одной стороны, это мегаполис с высокими зданиями, современными технологиями и динамичной жизнью, с другой стороны, это город с богатой историей, памятниками архитектуры, парками и уютными улицами. Казахские поэты обращают внимание на разнообразие культурных и этнических традиций, которые существуют в Москве, и на ее роль как центра культурного обмена.

Москва также часто ассоциируется с политическими и социальными событиями, которые происходили в России и повлияли на жизнь казахстанцев.

Одна из самых запоминающихся фигур казахской литературы XX века – Мукагали Макатаев. Он посвящает стихи своему времени, людям, которые вместе с автором борются за справедливость в обществе, за счастье, за всё необходимое, чтобы называться человеком, страной. Творчество поэта – энциклопедия человеческих чувств, которые способны сотворить самое прекрасное в мире. Большая часть его творчества посвящена родине, её покровителям. В его произведениях, вошедших в сборник «Ильич», мы видим яркий образ В. И. Ленина, которого неспроста называли великим вождём. Центральным героем поэм и стихотворений в сборнике и является Ленин, а народ здесь отражает его роль в обществе. В стихотворении «Соңғы минуттар», ‘Последние минуты’, автор повествует о жизни великого вождя, которая не раз подвергалась опасностям, связанным со здоровьем. Мы можем видеть отношение автора к герою: автор боготворит лидера, называет его достижением и символом современного ему времени, считает, что Ленин стал мечтой и надеждой народа, искренне переживает за него, отражает всеобщую тревогу, проецируясь на

образ Москвы. Здесь Москва как зеркало русской души, которое отражает состояние всего народа, зависящего от состояния лидера. В I части весть о скорейшем поправлении Ленина приносит всенародную радость, ликование. Автор проводит параллель между Лениным и Москвой, которая также переживается за своего покровителя, освещается яркими лучами солнца, как только появляется весть о его выздоровлениии, скором возвращении к государственной работе. Затем автор мысленно отправляется в Сибирь разослать радостную весть всему народу. Здесь мы можем заметить мотив дороги – знак перемен, поиска счастья, но этот мотив предполагает не перемены, приносящие радость, а наоборот, вести о гибели лидера. В последующих частях стихотворения состояние главы государства становится все хуже и хуже, это находит свое отражение и в московской погоде: яркие лучи солнца заменяют мороз и ураган. Автор обращается к солнцу с мольбой не скрываться за тучами, не переставая дарить тепло, задержать ночь. Но мольба эта остаётся неуслышанной, повлекает за собой ещё одну тёмную ночь. Так автор с горечью и болью показывает, как болезнь одолела великую жизнь. Поэт старается показать духовную близость к герою, видит в нём родственную душу. В последней главе стихотворения можно заметить образ жены лидера, сидящей у его кровати и с грустью наблюдающей, как тот медленно умирает. Автор называет её «жеңге», как в казахской семье принято называть жену брата. Затем автор называет её Надей, что тоже является признаком духовной близости к уважаемому человеку [3].

Одновременно Москва для казахских поэтов может быть символом силы, мудрости и красоты. В стихах казахских поэтов Москва может предстать как место, где сходятся разные судьбы и идеи, где рождается новое и происходят важные события.

Такую Москву мы можем увидеть в стихотворении Касыма Аманжолова.

Касым Аманжолов – выдающийся казахский поэт и публицист XX века. Его творчество имеет целью донести до читателя важность, суть жизни, показать Казахстан всему миру как сильную духом, гостеприимную нацию, а также поднять патриотический дух читателя. Как истинный патриот своей родины, поэт посвятил большую часть творчества стихотворениям о родине, малой родине, о государстве. Также Аманжолов чтил великий город Москву как столицу великой страны. Об этом говорит его стихотворение «Москва». Здесь автор описывает улицы Москвы, начиная с Арбата и подходя к стене Кремля. Он обращает внимание читателя на исторические места, такие как музей Ленина и Мавзолей, которые символизируют важные события и личность в истории России.

Особое внимание в стихотворении, так же, как и у М. Макатаева, уделено Ленину, который спит в мавзолее, но, по словам поэта, говорит с миром наедине в своем чутком сне. Это создает образ Ленина как символ истории и наследия, который продолжает влиять на сознание и чувства людей. Далее поэт, прогуливаясь по Москве, вдруг ощущает волну любви к городу и гордости за него. Взгляд на красавицу Москву и кремлевский флаг вызывает у него ощущение пламени в крови, олицетворяя чувство принадлежности и гордости за любимую столицу. Далее стихотворение передает ощущение проникновения в грядущее, автор временно переносится в будущее, испытывая всё ту же гордость за Москву. Всё это создает образ Москвы как города с богатой историей, культурным наследием и символами, которые вызывают глубокие чувства у поэта и читателя. Далее автор возвращается на прогулку по улицам Москвы и здесь уже видит её «огнеглазой», любуясь никогда не угасающим городом. Включение автором столиц других стран в стихотворении даёт

нам понять, что Нью-Йорк – город современности и новизны, Лондон – город почитания древних традиций, Берлин – город единства и свободы, но, по мнению автора, Москва «своим значением затмила» все названные города. Можно утверждать, что таким образом автор утверждает, что Москва для него и всего мира может быть городом и современности, и почитания древних традиций, и единства и свободы.

Автор выражает желание создать песню, наполненную радостью и простотой, чтобы в ней звучала нить Москвы, отливались рубины кремлевских звезд. Это символизирует красоту и величие города, его историю и культурное наследие.

Он обращается к Москве как к дивной столице, которая наполняет душу человека энергией для полета. Автор подчеркивает, что Москва не только для советских людей, но и для всей планеты является объектом восхищения и песен. Это подчеркивает значение и влияние Москвы как культурного центра и символа России для мирового сообщества.

Золотая милая Москва!

Счастье – даже дума о тебе.

Ты для всех народов такова –

Золотое солнце в их судьбе.

Здесь стоит обратить внимание на мотив золота. Золото в литературе – символ вечной жизни, силы, всего высшего и могущественного. Также известно, что золото крайне устойчиво к воздействию: оно не ржавеет, не крошится и не сгорает. Так же и Москва за всю историю своего существования пережила достаточно, но по сей день остаётся быть такой же могущественной, сильной, великой и олицетворяет вечность [4, с. 508-511].

XX век в Казахстане также известен такими событиями, как Гражданская война, репрессии, голод, переселение в Казахстан, индустриализация, атомные испытания и милитаризация. Поэты и писатели, видевшие на фоне таких событий попытки народа выжить, поднимают острые проблемы, не подлежащие огласке, за что не остаются безнаказанны. Но любовь к родине, стремление к светлому будущему не были искоренены, а наоборот заставляли деятелей идти вперед. Буркит Искаков, поэт и кандидат филологических наук, будучи активистом, участвует в боях за освобождение родины во время Отечественной войны, а затем отбывает срок в «Степлаге» за обвинение в «космополитизме и национал-буржуазной идеологии». Но, благодаря поддержке Мухтара Ауэзова и Габита Мусрепова, продолжает свою поэтическую деятельность [5]. Стихотворение «Москва» он посвящает отчизне, описывая её на примере столицы, которая для него – центр достижений родного государства, то есть Москва, по мнению автора, олицетворяет бытие и ценности народов всего государства. Данное стихотворение нацелено на поднятие патриотического духа у читателя. Москва для автора как символ торжества, достатка, она объединяет жизни, дарит радость. Люди, живущие в Москве, - яркий пример единства, дружбы и гармонии. Также автор с гордостью показывает дух социализма в обществе, каждый член которого трудится во благо страны и всего населения, и каждый член которого знает, что о нём заботятся. Б. Искаков является уроженцем Карагандинской области, что отражается в его отношении к добыче полезных ископаемых:

Всё во мне ликует и поёт:

«Горняки могучего Урала

Обогнать сумели этот год…»

Так автор выражает гордость за деятельность горнорабочих, за деятельность и развитие всего советского общества в целом [6, с. 58-59]. Также в стихотворении упомянут кавказский танцор, которому Москва присвоила звание. Исходя из некоторых источников, можно предположить, что речь идёт о талантливом танцовщике и постановщике танцевальных композиций Георгии Дзыбе. В 1957 году Дзыба принимал участие в 6-м Всемирном фестивале молодёжи и студентов в Москве и стал лауреатом фестиваля. Через пять месяцев в связи с 400-летием добровольного присоединения народов Карачаево-Черкесии к России и заслуги в области советского искусства, Президиум Верховного Совета РСФСР присвоил ему звание «Заслуженный артист РСФСР» [7]. Автор, отмечая танцовщика, рассказывает, что любая заслуга советского человека считается достижением для всего Советского Союза, что каждый желающий достичь успеха имеет все возможности и поддержку государства.

Москва также известна нам как начало великой литературы. Многие поэты, упоминая Москву или какую-либо её часть, обращаются к своим предшественникам, выражают свою благодарность и уважение к ним. Например, памятник Пушкину в Москве показывают в своих стихотворениях Олжас Сулейменов, Марфуга Айтхожина и Жумекен Нажимеденов. Олжас Сулейменов показывает роль А. С. Пушкина в русской и мировой литературе стихотворении «На площади Пушкина» [8]. В стихотворении наблюдается сравнение великого Пушкина с богом. Описывая внешность поэта, автор создаёт образ бога, бога литературы. Действия поэта автор также называет божескими. А образ Москвы здесь мы видим как образ Вифлеема.

Марфуга Айтхожина в стихотворении «У памятника Пушкину в Москве» заявляет, что Пушкин в поэзии для неё даже выше бога, а Москва и всея Россия озвучены его стихом [9]. Такую Москву мы видим и в стихотворении Жумекена Нажимеденова «Москва сапары» (‘Поездка в Москву’). Он погружает читателя в историю Руси, которую ему в свою очередь повествуют экспонаты в Московском Кремле, и перечисляет поэтов и известных в истории личностей, вещи которых занимают почетные места в музее: Иван Грозный, Мономах, Фирдоуси, Лермонтов, Гоголь, Есенин [10].

Таким образом, становится очевидно, что изучая русскую литературу, мы не можем не упомянуть Москву, а знакомясь с Москвой, не сможем не подумать о русской литературе. Данная статья не раскрывает образ Москвы в лирике казахских поэтов в полном объёме, но собранная информация позволяет нам понять, насколько важна и ценна роль Москвы в творчестве мировых литераторов.

С большим восхищением и гордостью вспоминая свою поездку в Москву, хочу отметить, что она действительно заслуживает внимания поэтов не только России и Казахстана, но и всего мира, и не только поэтов, но и всех художников, архитекторов, музыкантов и композиторов. Она как символ величия, единства современности и историчности. Для казахских поэтов она – символ государственности, независимости, счастья и успеха. Она воплощает мечты в реальность, она есть город мечты. Я же воспринимаю Москву как частичку сказки в реальном мире, сказки, в которой добро всегда побеждает зло, в которой люди трудятся во благо общества и каждый получает желаемое, когда имеет добрые намерения. Такое восприятие обуславливается не только сказочной архитектурой, но и ценностями людей, которые создавали эту

сказку и людей, которые её хранят и берегут. Поэтому образ Москвы в литературе имел, имеет и будет иметь значимое место.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мырзағали А. Мағжанның Мәскеудегі шығармашылығы[Электронный ресурс] // Abai.kz: [сайт]. [2018]. - URL: https://abai.kz/post/66243

2. Джамбул Джабаев. Избранные произведения // Вступ. статья Каскабасова С. А. – Алматы: Гылым, 1996. – 416 с.

3. Bilim al.Соңғы минуттар [Электронный ресурс] // Bilim al : [сайт]. [2015]. - URL: https://bilim-all.kz/olen/2196-Songy-minuttar

4. Поэты Казахстана. – Л.: Советский писатель. Ленинградское отделение, 1978. – 708 с. – (Библиотека поэта).

5. Искаков Буркит [Электронный ресурс] // Shuak.kz : [сайт]. [2009-2021]. - URL: http://www.shuak.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=491:iskakov-burkit &catid=79&Itemid=136&lang=ru

6. Золотое зарево. Сборник стихов // Переводы с казахского. – Алма-Ата: «Жазушы», 1979. - С. 58-59.

7. Дзыба В., Юнусова Р. Великий танцор и балетмейстер [Электронный ресурс] // Вести Чеченской Республики : [сайт]. [2014] URL: https://vesti095.ru/2014/11/velikij-tantsor-i-baletmejster/

8. Сулейменов О.О. На площади Пушкина. [Электронный ресурс] // Стихи.ру : [сайт]. [2011]. - URL: https://stihi.ru/2011/09/05/2989

9. Айтхожина М. Укрощение коня: стихотворения, поэмы / Пер. с каз. – М.: Художественная литература, 1985. – 535 с.

10. Жұмекен Нәжімеденов. Москва сапары. [Электронный ресурс] // Zharar : [сайт]. [2022] URL: https://www.zharar.com/index.php?do=shorttexts&action=item&id=57806

УДК 8.81

ПРОЦЕСС ОБОГАЩЕНИЯ РУССКОЙ ЛЕКСИКИ ТЮРКСКИМИ ЗАИМСТВОВАНИЯМИ

Таджигитова Алия Айтжановна
aliya.tadzhigitova@mail.ru
старший преподаватель кафедры языковой подготовки Академии НГ РК
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В статье рассмотрено взаимовлияние и взаимообогащение языков разных народов. Определены основные внешние и внутренние причины иноязычного заимствования. Дана периодизация тюркско-славянских взаимосвязей. Приведены способы введения и графические сигналы тюркизмов в текстах.

Ключевые слова: Взаимовлияние и взаимообогащение языков, культурные контакты, заимствования, иноязычное заимствования, тюркизмы.

Аңдатпа: Мақалада әр түрлі халықтардың тілінің өзара әсері мен өзара тілді байытуы қарастырылады. Шетел тілінен енген сөздердің негізгі ішкі және сыртқы себептері анықталады. Мәтіндерге тюркизмдердің енгізілуі мен графикалық сигналдар келтірілген.
Түйінді сөздер: Тілдердің өзара әсері мен өзара байытылуы, мәдени қатынастар, өзара сөз алмасу, кірме сөздер, тюркизмдер.

Abstract: The article considers the mutual influence and mutual enrichment of different peoples' languages. The main external and internal causes of foreign borrowing are determined. The periodization of the Turkic-Slavic relationships is given. The methods of introduction and graphic signals of Turkisms in the texts are given.
Keywords: Mutual influence and mutual enrichment of languages, cultural contacts, borrowings, foreign borrowings, Turkisms.

В современном многонациональном Казахстане происходит непрерывное взаимовлияние и взаимообогащение языков разных народов, в частности, влияние русского языка на другие языки и, наоборот, других – на русский. Однако взаимовлияние не приводит к их поэтапному слиянию, каждый язык осваивает другие языки по своим внутренним законам.

Русский народ в процессе своей истории вступал в тесные политические, торгово-экономические, культурные контакты с разными народами. Результатом этого являлись многочисленные иноязычные слова, заимствованные русским языком из других языков.

Из восточных народов у русских наиболее активными были связи с представителями тюркских языков. Этим объясняется сравнительно большое количество слов тюркского происхождения в русском языке. По мнению А.В. Калинина, большое количество тюркизмов усвоено русским языком во время монголо-татарского ига: чулан, башлык, товар, сарай. Через тюркские языки был заимствован ряд слов из других восточных языков (персидского, арабского) – *бадья, бирюза, бисер, кинжал*; через тюркский из греческого – *изумруд*; из китайского – *чай*.

Тюркские заимствования являются одними из наиболее древних заимствований в русском языке. Взаимодействие русского и тюркского языков уходит своими корнями в глубокую древность. Связи русского народа с тюркскими племенами начались в эпоху возникновения и становления русского государства, т. к. с самых ранних веков русские племена с юга и юго-востока контактировали с тюрками, а именно: с хазарами, половцами, печенегами, и рядом других тюркских кочевых племен. Именно этим обусловлен значительный слой тюркских слов в древнерусском языке, что отражено в «Древних памятниках русского письма и языках 10-14 вв.» И.И. Срезневского 1882 г. СПб.

Традиционно в развитии тюркско-славянских взаимосвязей ученые отмечают несколько периодов:

Первый период – до образования Киевской Руси с 1 по 8 века, когда славяне вступают в торговые взаимоотношения с тюрками-аварами, хазарами, волжскими болгарами и другими тюркскими племенами. В язык проникают тюркизмы *бек, ковер, товар* и другие.

Второй период – период Киевской Руси с 10 по 12 века (до монголо-татарского нашествия). В русский язык входят слова *башман, камыш, курган, очаг* и другие.

Третий период с 14 по 15 века – период монголо-татарского нашествия. В русский язык проникают тюркизмы *аркан, деньги, сарай, ярлык* и др.

Четвертый период – период присоединения к России с 16 по 19 века. Из тюркского языка и через тюркский язык в русский язык внедряются слова *изюм, инжир, шариат* и др.

Пятый период – период после Октябрьской революции. Характеризуется активизацией процесса взаимовлияний языков народов СССР.

Шестой период – период распада СССР и образование СНГ.

В настоящее время в русский язык проникают тюркизмы, непосредственно заимствованные из казахского языка. Региональные тюркизмы, такие, как *каймак* (сметана), *нан* (хлеб), *ет* (мясо) не входят в лексическую систему русского языка, т.к. имеют статус вкраплений или экзотизмов, не освоенных языком-реципиентом.

Русско-тюркские языковые контакты давно являются предметом рассмотрения лингвистов, но отдельные вопросы их изучения до сих пор не освещены. Результаты взаимодействия языков русского и тюркского народов отражаются как в языке художественной литературы (Д. Снегин, И. Шухов, Ч. Айтматов и др.), так и в языке средств массовой коммуникации (пресса, радио, телевидение, кино- и звукозапись). Процессы русско-казахской интерференции не могли не отразиться и в языке местной периодической печати и телевидения. Это обусловлено тем, что периодическая печать и телевидение как социальные институты общества моментально откликаются на изменения, происходящие в общественной жизни, так и на изменения в словарном составе языка. Язык данных сфер характеризуется широким диапазоном заимствованной лексики, вводимой журналистами в программы и публикации различных жанров. Как правило, такая лексика сопровождается параллелями или толкованиями на русском языке. Заимствованная лексика тюркского происхождения весьма обширна и составляет самые разнообразные тематические группы: названия одежды, утвари, промысловых принадлежностей, наименования животных, растений, обозначения социальных и родовых понятий и т.п. Изучение текстовой и внетекстовой семантизации тюркизмов представляется актуальным.

Чрезмерное вплетение иноязычных элементов – явление в принципе нежелательное и, в целом, нехарактерное для языка русскоязычной периодики и телевидения Северо-Казахстанской области. Уместное использование

тюркизмов усиливает выразительность языка и является необходимым, обогащая содержание произведения, словарный состав языка.

В лексическом составе любого языка отражаются связи одного народа с другими народами в разный период его истории, т. к. развитие лексики происходит и за счет заимствования чужих, иноязычных слов. Формирование словарного состава русского языка - процесс длительный и сложный. Наряду со словами, которые появились в языке сравнительно недавно и появляются постоянно, в нем существует большое количество слов, очень древних по происхождению, но активно функционирующих и сейчас. С точки зрения происхождения в лексике русского языка можно выделить два пласта: исконно русскую лексику и лексику заимствованную. Заимствование слов наблюдается во все периоды развития языка и является отражением политических, экономических, культурных отношений между народами и государствами. Заимствование слов наблюдается на протяжении всей истории существования русского языка. К древнейшим заимствованиям относятся слова, пришедшие в русский язык из старославянского, финского, татарского, греческого и других языков. Слова могут заимствоваться как из родственных языков (славянских, романских, германских и др.), в том числе из близкородственных (украинского, белорусского), так и из не родственных языков (тюркских, угро-финских и др.).

Причины иноязычного заимствования могут быть внешними (внеязыковыми) и внутриязыковыми.

Основная внешняя причина – тесные политические, торгово-экономические, промышленные и культурные связи между народами-носителями языков. Наиболее типичная форма влияния, обусловленного такими связями, – заимствование слова вместе с заимствованием вещи или понятия. Например, с появлением у нас таких реалий, как автомобиль, радио, кино, телевизор и многих других, в русский язык вошли и их наименования.

Другая внешняя причина заимствования – обозначение с помощью иноязычного слова некоторого специального вида предметов или понятий, которые до тех пор назывались одним русским (или ранее заимствованным) словом. Например, для обозначения слуги в гостинице в русском языке укрепилось французскоеслово *портье*, для особого сорта варенья (в виде густой однородной массы) – английское *джем*.

Потребность в специализации предметов и понятий ведет к заимствованию многих научных и технических терминов: например, *локальный* – наряду с русским *местный, компрессия* – наряду с *сжатие* и т. п.

Внутриязыковые причины заимствования отчасти связаны с внешними. Так, специально обусловленная потребность в специализации понятий поддерживается присущей языку тенденцией ко все большей дифференциации языковых средств по смыслу.В результате этой тенденции значение, выражаемое русским словом, может расщепляться на два: одно обозначается русским наименованием, а второе закрепляется за иноязычным, заимствованным словом. Например, такие близкие по смыслу, но не

синонимичные пары слов: *рассказ – репортаж, всеобщий – тотальный, увлечение – хобби* и др.

Другая внутриязыковая причина заимствования, свойственная большинству языков,и,вчастностирусскому, – тенденция к замене описательного, не однословного наименования однословным. Поэтому очень часто иноязычное слово предпочитается исконному описательному обороту, если оба они служат для называния одного нерасчленённого понятия.

Например, *снайпер* – мелкий стрелок, *турне* – путешествие по круговому маршруту, *мотель* – гостиница для автотуристов и т. п.

Как часто бывает в языке, тенденции к замене русских описательных оборотов иноязычными словами противостоит другая, как бы сдерживающая действие первой. Она состоит в следующем: в языке образуются группы наименований соотносительных понятий, и обычно наименования, входящие в эти группы, сходны по структуре – либо все они однословны (обычный, часто встречающийся случай), либо двусловны: (*белый хлеб – черный хлеб, пассажирский поезд – товарный поезд* и т.п.) Если названия, образующее группы, двусловны, то замещение одного из названий иноязычным словом происходит очень редко.

Можно назвать еще фактор, способствующий заимствованию иноязычных слов. Если в языке укрепляются заимствованные слова, которые образуют ряд, объединяемый общностью значения и морфологической структуры, то заимствование нового иноязычного слова, сходного со словами этого ряда, значительно облегчается. Так, в 19 веке русским языком из английского были заимствованы слова *джентльмен, полисмен*; в конце 19 века – начале 20 века к ним прибавились *спортсмен, рекордсмен, яхтсмен*. К этому пока небольшому ряду начали прибавляться новые заимствования, которые в наши дни составляют уже довольно значительную группу существительных: *бизнесмен, конгрессмен* и некоторые другие.

Иногда заимствованные слова получают очень широкое распространение, что трудно их считать заимствованными, нерусскими. Не случайно Булаховский пишет: «Для носителей данного языкового слова этого рода (заимствования) – так же свои слова, как и весь основной словарный фонд, составляющий необходимое условие общения на этом языке» [1, 127].

Тем не менее, они не перестают быть заимствованными. Ю. С. Сорокин указывает: «Между тем процесс заимствования иноязычных слов есть процесс двусторонний ... это процесс по преимуществу творческий, активный, предполагающий высокую степень самобытности, усваивающего языка, высокую степень его развития» [2, 174].

Одни из заимствованных слов получают широкое применение в разных сферах устной и письменной речи, другие ограничены в своем употреблении (например, многие являются специальными терминами).

В качестве признаков того, что иноязычное слово стало заимствованным, т. е. освоенным заимствующим языком, вошло в его лексико-семантическую систему, ученые называют следующие:

1. передача иноязычного слова фонетическими и графическими средствами заимствующего языка;

2. грамматическое освоение слова, т. е. его включение в категории определенных частей речи заимствующего языка;

3. фонетическое освоение иноязычного слова, т. е. его приспособление к фонетической системе заимствующего языка;

4. словообразовательная активность слова;

5. семантическое его усвоение, т. е. перераспределение определенной сферы смысла между смежными с ним и близкими ему по значению словами, существующими в языке, и данным аргументом;

6. регулярное употребление слова в речи – для слова, не прикрепленная к какой-либо специальной стилистической сфере, – в различных жанрах литературной речи; для термина – устойчивое употребление в определенной терминологической области.

Однако не все из перечисленных признаков являются основными для признания иноязычного слова в языке.

К факультативным признакам могут быть отнесены такие, как фонетическая и грамматическая ассимиляция иноязычного слова и его словообразовательная активность. Так, в современном русском языке существуют и активно употребляются слова с нехарактерными для русского произношения фонетическими чертами и не ассимилированные грамматической системой. Например, фонетически не вполне освоенные слова, для которых характерно: произношение звукосочетания *дж* (джигит, джем) характерно для русского языка только на стыке морфем (*отжил, от жены*), сочетание *нк* на конце слова не характерно для русских слов (*фланг, ринг*), произношение [О] в 1 и во 2 предударных слогах на месте – А – и редуцированного в подобных по слоговой структуре русских словах (*балеро, оазис*), произношение твердого согласного перед –Е– (*модель, детектив, сепсис*) и т.п.

Грамматически не освоенные слова: *желе, пальто, рагу* и т. п.

Не освоенные фонетически и грамматически слова: *пенсне, турне, шоссе,кофе* и т. п.

Языковое заимствование – закономерный процесс, результат политических, экономических, а также культурных контактов между народами. По мнению С. Булича, «Заимствование слов из других языков является одним из могучих факторов развития языка... Оно увеличивает лексическое богатство языка и служит источником новых корней ...» [3].

Роль заимствованной лексики в обогащении словарного состава русского языка велика.

Языковое заимствование как результат политических, экономических и культурных контактов между народами – процесс закономерный. Усвоенные тюркизмы пополняют словарный состав русского языка, а неусвоенные тюркизмы, придавая тексту национальный колорит, отражают процессы русско-казахской интерференции Северо-Казахстанского региона.

Заимствованная тюркская лексика обширна и весьма разнообразна в тематическом плане: агентивы, локативы, наименования музыкальных инструментов, наименования национальных и религиозных понятий, обрядов, традиций, наименования национальных игр, т.е. номинаций, которые отражают национальный быт и культуру народа.

Способы введения тюркизмов в тексты различны: прием подбора синонима, дословный перевод, прием словарного толкования, посредством перифразы, задержанное пояснение, прием частичного отрицания, посредством антонимической пары.

В значительной мере преобладают: прием подбора синонима и дословный перевод. Реже используются: прием словарного толкования, посредством перифразы, задержанное пояснение. Практически не используются: прием частичного отрицания и посредством антонимической пары.

Также толкование тюркизмов имеет различные графические сигналы: скобки, тире, кавычки, запятые. Среди указанных сигналов наиболее распространены скобки, т.к. это наиболее наглядный способ выделения незнакомого слова.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Булаховский Л.А. Введение в языкознание. Ч. 2. – М., 1953.– 180 с.
2. Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка. 30-90-е годы 19 века. – М.-Л., 1965. – 565 с.
3. Булич С. Заимствованные слова и их значение для развития языка // Русский филологический вестник. - № 1. - Т. 15. – Варшава, 1886. – С. 18-23.
4. Гекальп З. Тюркистская программа возрождения языка. – Алматы, 1999. – 63 с.
5. Дарбаева Ж.К. Особенности семантизации тюркизмов в газетных текстах Северного Казахстана // Вестник СКГУ. - № 7-8. - 2000. - С. 71-76
6. Дарбаева Ж.К. Тюркизмы в языке периодической печати Северо-Казахстанской области // Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. - Петропавловск, 2003.
7. Раскрытие семантики иноязычных слов в газетном тексте // Вестник высшей школы Казахстана. - № 5. - 1996.
8. Солганик Г.Е. Стилистика текста. – М.: «Флинта», 2001. – 256 с.
9. Сулеев А. Тюркские заимствования в первом томе Толкового словаря В.И. Даля. – Алматы, 1998. – 32 с.
10. Хасанов Б. Казахско-русское художественно-литературное двуязычие. – Алматы: «Рауан», 1990. – 191 с.
11. Хасанов Б. Национальные языки, двуязычие и многоязычие: поиски и перспективы. – А-А.: «Казахстан», 1989. – 136 с.

ӘОЖ 81.42

ЛИНГВИСТИКАДАҒЫ «МӘТІН» ЖӘНЕ «ДИСКУРС» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ МӘСЕЛЕСІ

Таласпаева Ж.С., Мукашева С.С.
talaspaeva@inbox.ru, sabinulya_92@mail.ru
М. Қозыбаев ат. Солтүстік Қазақстан университеті,
Петропавл, Қазақстан
Ерсаинова Ә.Б.
asel_ersainova@mail.ru
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақала «мәтін» және «дискурс» ұғымдарын салыстыруға және талдауға арналған. Белгілі бір айырмашылықтарға қарамастан, мәтін мен дискурс ұғымдары арасындағы тығыз байланыс анықталды. Мәтін – сөйлеуді құру процесінің шекарасынан асып түсетін күрделі объект, оның мазмұнын түсіну үшін білім мен тәжірибені, интерпретация мен терең талдауды қажет етеді. Мәтінді құру, зерттеу және түсіндіру адамның санасы мен қабылдауымен тығыз байланысты. Дискурс тілдік және лингвистикалық емес аспектілерді біріктіретін коммуникативті қамтыса да, ол қарым-қатынас контекстіне және сыртқы жағдайларға байланысты, ал мәтінде мағыналы семантика бар. Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы – оның негізгі идеялары мен тұжырымдарын мәтін лингвистикасы тақырыбы бойынша кейінгі ғылыми зерттеулерде қолдану мүмкіндігі болып табылады.

Тірек сөздер: дискурс, мәтін, коммуникативті-функционалды элементтер, сөйлеу жағдайы, тілдесім.

Аннотация. Эта статья посвящена сравнению и анализу понятий «текст» и «дискурс». Несмотря на определенные различия, была выявлена тесная связь между понятиями текста и дискурса. Текст – сложный объект, выходящий за рамки процесса построения речи, требующий знаний и опыта, интерпретации и глубокого анализа для понимания ее содержания. Создание, изучение и интерпретация текста тесно связаны с сознанием и восприятием человека. Хотя дискурс включает в себя коммуникативные, сочетающие языковые и неязыковые аспекты, он зависит от контекста общения и внешних обстоятельств, а текст имеет значимую семантику. Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в возможности применения его основных идей и выводов в последующих научных исследованиях по теме лингвистики текста.

Ключевые слова: дискурс, текст, коммуникативно-функциональные элементы, речевое состояние, коммуникация.

Abstract: This article is devoted to the comparison and analysis of the concepts of «text» and «discourse». Despite certain differences, a close connection between the concepts of text and discourse was revealed. A text is a complex object that goes beyond the process of constructing speech, requiring knowledge and experience, interpretation and in–depth analysis to understand its content. The creation, study and interpretation of a text are closely related to human consciousness and perception. Although discourse includes communicative, combining linguistic and non-

linguistic aspects, it depends on the context of communication and external circumstances, and the text has significant semantics. The theoretical and practical significance of the study lies in the possibility of applying its main ideas and conclusions in subsequent scientific research on the topic of text linguistics.

Key words: discourse, text, communicative and functional elements, speech state, communication.

Қазіргі уақытта дискурс лингвистика, философия, әдеби теория, саясат, этнография, педагогика, тарих, сондай-ақ медиа сияқты әртүрлі зерттеу салаларын қамтитын ұғым ретінде кеңінен танылады. Алайда, зерттеулер көрсеткендей, «дискурс» және «мәтін» терминдері айқын айырмашылықсыз және бір-бірінің орнына қолданылады. Ж.И. Исмаилова «дискурсы» түсіну «мәтін» ұғымын ескерусіз мүмкін емес деп санайды. Дискурстың заманауи анықтамалардың көбі мәтінді талдауға негізделген: «мәтін – жүйе бірлігі, дискурс – сөз құбылысы; мәтін – өнім, дискурс – үдеріс; мәтін – виртуалды абстрактілі болмыс, дискурс – осы болмыстың іске асуы және т.б.» [1, б. 70].

«Дискурс» пен «мәтін» арасындағы аражігін алғашқылардың бірі болып Т.А. ван Дейк ашты. Кинчпен бірге жазған «Стратегия понимания связного текста» еңбегінде ол «дискурс» ұғымын белгілі бір ақпаратты (мысалы, оқулықтарда) қамтитын және белгілі бір аудиторияға арналған (мысалы, уағыз немесе диссертация) «мәтін» деп анықтады [2, б. 154].

Мәтін мен дискурсты прагматикалық мәні тұрғысынан қарастырған кезде, дискурсты әрекеттесуге ашық байланыс жүйесі деп айтуға болады. Өйткені, дискурс шеңберінде қарым-қатынасқа қатысушылар тарапынан алғышарттар, ниеттер, әртүрлі коммуникативті стратегиялар және т.б. элементтер байқалады. Бұл элементтер прагматикалық мақсаттарға сәйкес қалыптасады, сондай-ақ вербалды және бейвербалды құралдарды қолданады. Демек, дискурс коммуникативті-прагматикалық сипатқа ие күрделі тілдік акт болып табылады. Ал мәтін жабық коммуникативті құрылым болып саналады, сондықтан оның контекстіндегі белгілі бір мүмкіндіктер шектеулі болады. Автордың бейнесі әр түрлі стилистикалық құралдар арқылы ашылатындығын ескере отырып, мәтіннің прагматикалық толықтығы жоқ деп ойлау дұрыс емес. Дегенмен, бұл әдістердің оқырманға әсер ету қабілетінің шегі бар, ал дискурс кез келген уақытта аудиторияға әсер ету үшін қосымша әдістерді қолдануға қабілетті болады.

Көптеген ғалымдар арасында дау туғызатын «мәтін» және «дискурс» туралы пікірталастарға қатысты А.П. Чудинов «мәтін» ұғымын лингвистикалық зерттеу объектісі, ал «дискурс» ұғымын лингвоәлеуметтік аспектілермен байланыстырып анықтайды. Оның пікірінше, дискурс лингвомәдениеттану, әлеуметтік лингвистика және саяси лингвистиканың қиылысында тұрады.

Мәтін мен дискурс бір-бірімен тығыз байланысты: дискурс процесс ретінде, ал мәтін оның нәтижесі ретінде әрекет етеді. Дискурс мәтіннен және оның контекстінен қалыптасады және мәтінде көрінеді, яғни дискурс мәтіндік коммуникация арқылы байқалады. Бұл тұрғыда мәтінді дискурстан ажырататын

басқа сипаттамалар пайда болады. Дискурс белгілі бір уақыт пен кеңістік контекстіде қатысушылар арасындағы қарым-қатынас процесінде болатын ауызша немесе жазбаша түрде болуы мүмкін, ал мәтін қатысу уақытына қарамастан жазбаша болып қалады. Демек, мәтін аудиториясының құрамы оның түріне байланысты өзгереді және оқырмандардың нақты санын анықтау мүмкін болмайды, ол үнемі кеңейіп отырады.

«Дискурс» пен «мәтін» терминдерінің екеуі де бір-бірінің орнына жиі қолданғанымен, олар әртүрлі ұғымдарды білдіреді. Ғалым Ғ. Әнестің пікіріне сүйенетін болсақ: «дискурс – қолданыстағы тілдесім. Бұл прагматикалық, әлеуметтік, мәдени, психологиялық және т.б. экстралингвистикалық факторлармен бірге, оқиғалар мен аспектісінде алынып, осы факторлармен байланыстырылатын мәтін; әлеуметтік мақсатқа бағытталған әрекет, жұмсалым, қолданыс ретінде қарастырылатын тілдесім... Мәтінде автор мәтінді қалың көпшілікке арнап, соларға бағыттайды, бірақ өзі тікелей қарым қатынасқа түспейді... Дискурс әлеуметтік және мәдени институттар қалыптастыратын, ағымдық сөйлеу ретінде қарастырылады» [3, б. 75]. Басқаша айтқанда, дискурс мәтінмен салыстырғанда ұғымдардың кең ауқымын қамтиды және мәтін осы контекстегі күрделі категориялардың бірі болып табылады.

Қазіргі лингвистика саласында дискурс ұғымын анықтауға байланысты мәселелерді шешудің көптеген тәсілдері бар. Е.С. Кубрякова өзінің «Дискурс, речь, речевая деятельность» атты еңбегінде бұл тәсілдерді былайша жіктейді:

1. Құрылымдық-синтаксистік әдіс: дискурс сөйлемге қарағанда құрылымның жоғары деңгейін білдіретін мәтіннің жеке бөлігі ретінде қарастырылады (күрделі синтаксистік тұтастық, фразалық тұтастық);
2. Құрылымдық-стилистикалық әдіс: дискурс мәтін шеңберінен тыс ауызша сөйлеуді ұйымдастыру болып табылады.
3. Коммуникативті әдіс: дискурсты ауызша қарым-қатынас немесе диалог, сөйлеу процесі ретінде анықтауға болады [4, б. 7].

Дискурс, ең алдымен, мәтінде бар, бірақ оның мәні осы мәтінде көрінетін арнайы грамматикаға, лексикаға және синтаксиске негізделген. Профессор Б.Шалабайдың пікіріне сәйкес: «мәтін – әр түрлі сапаға ие бөлшектердің сан қилы қарым-қатынастарынан тұратын күрделі құрылым» [5, б. 82]. Яғни, дискурс пен мәтін ұқсас ұғымдарды білдіреді және оларды ажырату күрделі мәселелердің бірі болып табылады.

Орыс ғалымы Е.И. Шейгал лингвистикалық зерттеулердегі «дискурс» және «мәтін» ұғымдарының өзара байланысына келесідей назар аударады:

– мәтін «ауызша сөйлеудің жазбасы» ретінде, ал дискурс қарым-қатынаста тілдің жанды көрінісі ретінде қарастырылады;
– дискурс сөздерді ұйымдастыру процесімен байланысты құбылыс ретінде ұсынылады, ал мәтін дайын өнім ретінде қарастырылады;
– дискурс ауызша сөйлеуге бағытталған, ал мәтін ақпаратты берудің жазбаша түріне негізделген;

– дискурс – бұл қатысушылардың өзара әрекеттесу процесінде пайда болатын және белгілі бір қарым-қатынас контекстінде ауызша мәтіндер мен басқа белгілермен алмасуға негізделген коммуникативті оқиға. Оны келесі формула түрінде беруге болады: «дискурс = мәтін + интерактивтілік + жағдаяттық мәнмәтін + мәдени мәнмәтін» [6, бб. 10-12]

Осылайша, көптеген ғылыми еңбектерде дискурс пен мәтіннің ұқсастығы жиі кездеседі. Дискурс сөйлеу әрекеті процесі ретінде қарастырылады, ал мәтін оның түпкілікті өнімі ретінде зерттеледі. Мәтін абстрактілі ұғым ретінде қабылданса, дискурс оның нақты көрінісі ретінде көрсетіледі. Лингвистика саласында дискурс белгілі бір коммуникативті контекст шеңберінде жүзеге асырылатын сөйлеуді білдіреді. Қазіргі лингвистикалық интерпретацияны ескере отырып, дискурс «мәтін» ұғымымен тығыз байланысты, бірақ тілдік қарым-қатынас контекстінде оның динамикалық, дамып келе жатқан табиғатына баса назар аударылады. Мәтін, ең алдымен, тілдік шығармашылықтың нәтижесі ретінде қарастырылады.

Қорытындылай келе, қарастырылып отырған дискурс және мәтін ұғымдарының жеке ерекшеліктерінің болуымен қатар, екеуіне де ортақ сипаттамалар бар екені көрсетілді. Мәтін және дискурс ұғымдары бір-бірімен тығыз байланысты және кейбір жағдайларда бірін-бірі толықтырады. Олар қатар өмір сүретін тілдік бірліктер және күрделі зерттеуді қажет ететін лингвистиканың категориялары болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Исмаилова Ж.А. Текст и дискурс в современной лингвистической парадигме // Наука и образование Южного Казахстана. Серия гуманитарные науки. – 2006. - №6 (55). – С. 69-71.
2. Дейк Т.А. ван, Кинч В. Стратегия понимания связного текста/ Новое в зарубежной лингвистике. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – Вып. – М.: Прогресс, 1988. – 231 с.
3. Әнес Ғ. Мәтін және дискурс: қолданысы, мағыналық және тілдік ерекшеліктері // Шәкәрім ғылыми танымдық журналы. – №3 (24). – Семей. «Шәкәрімтану» ғылыми-зерттеу орталығы, 2014. – 74-78 бб.
4. Кубрякова Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты. – М., 2000. – С. 7-25.
5. Шалабай Б. Мәтінді зерттеудің ғылыми негіздері // Қазақ тілі мен әдебиеті. – №10. – Алматы, 2007. – 80-87 бб.
6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. 192 с.

УДК 821.161.1

ТРАДИЦИИ ГОТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ПОВЕСТИ Н. М. КАРАМЗИНА «НАТАЛЬЯ, БОЯРСКАЯ ДОЧЬ»

Тетерина Кристина Николаевна
kr1s71nka@mail.ru
Студентка группы РЛ-21 СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В современной русской литературе готическая традиция остаётся актуальной и продолжает вдохновлять писателей и исследователей. Именно поэтому данная научная статья посвящена развитию данной традиции в повести Н. М. Карамзина «Наталья, боярская дочь». В ходе исследования было обнаружено, что предтечами готической традиции в русской литературе являются не только такие широко известные произведения Н. М. Карамзина, как «Остров Борнгольм» и «Сиерра-Морена», но и менее известная повесть «Наталья, боярская дочь».
Ключевые слова: русская литература, готическая традиция, готический роман, сентиментальная повесть, таинственность, фольклорные мотивы

Аңдатпа: Қазіргі орыс әдебиетінде готикалық дәстүр өзекті болыпқала береді және жазушылар мен зерттеушілерді шабыттандырады. Сондықтан бұлғылыми мақала Н. М. Карамзиннің «Наталья, бояр қызы» хакиятында осы дәстүрді дамытуға арналған. Зерттеу барысында орыс әдебиетіндегі готикалық дәстүрдің бастаушылары Н. М.Карамзиннің «Борнгольм аралы» және «Сиерра-Морена» сияқтытанымалшығар маларығана емес, сонымен бірге аз танымал «Наталья, бояр қызы» хакияты екендігі анықталды.
Кілт сөздер: орысәдебиеті, готикалық дәстүр, готикалық роман, сентименталды хикаят, жұмбақ, фольклорлық мотивтер.

Abstract: In modern Russian literature, the Gothic tradition remains relevant and continues to inspire writers and researchers. That is why this scientific article is devoted to the development of this tradition in the novella by N. M. Karamzin«Natalia, the boyar's daughter». During the research, it was found that the forerunners of the Gothic tradition in Russian literature are not only such widely known works of N. M. Karamzin as «Bornholm Island» and «Sierra Morena», but also the lesser-known story «Natalia, the boyar's daughter».
Keywords: Russian literature, Gothic tradition, Gothic novel, sentimental novel, mystery, folklore motifs

Актуальность темы исследования обусловлена необходимостью освещения первого случая усвоения готического направления в русской литературе, исторической родиной которого является Англия. По сей день у готических мотивов есть литературные единомышленники. Интерес к таким мотивам возник ещё во времена расцвета мифологии, когда люди с помощью неё пробовали объяснить ужасающие или загадочные явления. В Западной Европе второй половины XVIII века начали выходить в свет готические романы, которые быстро набирали свою популярность, отчего возник спрос на истории с готическими элементами и в России.

Затрагивали готический жанр как авторы, не пользующиеся известностью, так и те писатели, которые влияли на развитие литературного процесса. Когда речь заходит об авторе, который повлиял на развитие литературного процесса в сфере «русской готики», то стоит вспомнить о Николае Михайловиче Карамзине. Николай Михайлович Карамзин – крупнейший автор эпохи

сентиментализма. Тем не менее, принято считать, что и в сентиментализме, и в романтизме отводится немалая роль чувствам героя, а сама готическая литература вышла из романтизма. Н. М. Карамзин при создании сентиментальных и исторических повестей положил начало русской готической прозе.

Вадим Эразмович Вацуро (1935–2000), выдающийся историк русской литературы, в своей посмертной монографии «Готический роман в России» посвятил зарождению готических традиций отдельную главу «Н. М. Карамзин. “Остров Борнгольм”, “Сиерра-Морена”». В данной главе затрагиваются две повести Н. М. Карамзина, которые В. Э. Вацуро считает с полным на то основанием предтечами русской готической прозы. Это, во-первых, повесть «Остров Борнгольм», которая была написана в 1793 году (опубликована в 1794 г.), а во-вторых, повесть «Сиерра-Морена», которая увидела свет позднее - в 1795 году. В. Э. Вацуро считал, что повесть «Остров Борнгольм» является первым случаем усвоения готической традиции в России: «Если до сих пор речь шла главным образом о пассивном восприятии готической литературы: чтении, переводах, - то в первой половине 1790-х годов мы уже можем говорить о рецепции. По-видимому, первым случаем её активного усвоения была повесть Н. М. Карамзина “Остров Борнгольм”, получившая в русских читательских кругах необыкновенную популярность, сравнимую разве что с популярностью “Бедной Лизы”» [1, с. 78].

В ходе исследования была рассмотрена хронология сентиментальных повестей Н. М. Карамзина В 1789 году в журнале «Детское чтение» появилась первая оригинальная повесть Н. М. Карамзина «Евгений и Юлия», в 1791-1792 годах в «Московском журнале» начали появляться и другие ранние произведения автора. В конце 1792 года в восьмой части «Московского журнала» была издана повесть «Наталья, боярская дочь».

Повесть «Наталья, боярская дочь» увидела свет раньше, чем повесть «Остров Борнгольм», которая была опубликована в 1794 г. в альманахе «Аглая». При этом в обеих повестях в ходе исследования была обнаружена активная готическая рецепция.

Принято считать, что первое упоминание о готическом направлениив литературе появилось в Англии. В 1764 году был опубликован готический роман Горация Уолпола «Замок Отранто». В предисловии ко второму изданию автор отметил: «В этом произведении была сделана попытка соединить черты средневекового и современного романов» [2, с. 11]. Значит, сам автор понятие «готический» ассоциировал со Средними веками. В предисловии к первому изданию становится ясно, что один из признаков его готического романа – это отсылки к средневековой культуре: «Чудеса, призраки, колдовские чары, вещие сны и прочие сверхъестественные явления теперь лишились своего былого значения и исчезли даже в романах. Не так обстояло дело в то время, когда: писал наш автор, и тем более в эпоху, к которой относятся излагаемые им якобы действительные события. Вера во всякого рода необычайности была

настолько устойчивой в те мрачные века, что любой сочинитель, который бы избегал упоминания о них, уклонился бы от правды в изображении нравов эпохи. Он не обязан сам верить в них, но должен представлять своих действующих лиц исполненными такой веры» [2, с. 5]. Также «внимание читателя непрерывно держится в напряжении» и «ужас - главное орудие автора - ни на мгновение не дает рассказу стать вялым; притом ужасу так часто противопоставляется сострадание, что душу читателя попеременно захватывает то одно, то другое из этих могучих чувств» [2, с. 6]. Так предисловие к роману Г. Уолпола «Замок Отранто» описывает ключевые принципы готического направления в литературе.

В целом, в ранних готических романах в роли центрального персонажа выступает скромная, сентиментальная девушка, которая любит гулять одна в саду и в поле, глядеть в своё окно, и в итоге, несмотря на испытания, становится счастливой в супружестве. Такую героиню мы и встречаем в повести Н. М. Карамзина «Наталья, боярская дочь».

Так, однажды весной семнадцатилетняя Наталья в одиночестве смотрела в сад, где птицы летали парами, в этот момент «сердце её как будто бы вздрогнуло - как будто бы какой-нибудь чародей дотронулся до него волшебным жезлом своим! Она вздохнула - вздохнула в другой и в третий раз - посмотрела вокруг себя - увидела, что с нею никого не было, никого, кроме старой няни (которая дремала в углу горницы на красном весеннем солнышке)» [3, с. 21-22]. С этого момента повести зарождается атмосфера страха, неожиданности, которая в дальнейшем будет разворачиваться как череда угроз покою или безопасности героини. Она стала более вялой, старушка подумала, что это сглаз, и начала её крестить. Далее автор спрашивает у читателя о том, что случилось с Натальей, и только затем говорит, что в сердце Натальи поселилась потребность любить, тем самым поддерживая интригу.

Наталья стала не такой подвижной и весёлой, как раньше, ей привычные занятия не доставляли прежнего удовольствия. В этот период «воображение представляло ей чудеса. Например, часто казалось ей (не только во сне, но даже и наяву), что перед нею, в мерцании отдалённой зари, носится какой-то образ, прелестный, милый призрак, который манит её к себе ангельскою улыбкою и потом исчезает в воздухе. “Ах!” - восклицала Наталья, и простертые руки её медленно опускались к земле. Иногда же воспаленным мыслям её представлялся огромный храм, в который тысячи людей, мужчин и женщин, спешили с радостными лицами, держа друг друга за руку. Наталья хотела также войти в него, но невидимая рука удерживала её за одежду, и неизвестный голос говорил ей: “Стой в притворе храма; никто без милого друга не входит в его внутренность”. - Она не понимала сердечных своих движений, не знала, как толковать сны свои, не разумела, чего желала, но живо чувствовала какой-то недостаток в душе своей и томилась» [3, с. 25-26].

О призраках и вещих снах, об элементах средневековой культуры писал автор первого готического романа, Г. Уолпол, это было ранее упомянуто в

статье. Во снах Натальи присутствует напряжённая и загадочная обстановка, порождающая ощущение таинственности и неопределенности. Дополнительное напряжение создаётся за счёт функции контраста: призрак не даёт ей войти в храм, когда у него ангельская улыбка.

Отец Натальи, заметив её пасмурность, отправил нарочного гонца в Муромские леса к столетней старушке, которая прослыла «искусною в лечении всех недугов человеческих» [3, с. 28]. Элементы фольклора и народных сказок придают произведению особую атмосферу загадочности и магии, характерную для готической литературы.

Спустя некоторое время Наталья, находясь в церкви, увидела молодого человека из своего сна в левом крылосе. Они посматривали друг на друга, но при попытке девушки столкнуться с ним они, наоборот, расходились по разные стороны. Только на четвёртый день она снова его увидела в церкви. И ещё пару дней они только обменивались взорами. Такие приёмы помогают автору держать читателя в напряжении.

Однажды, когда отца Натальи не было дома, прекрасный незнакомец вошёл к ним в сени. Старушка спрашивает у Натальи, прикажет ли она ему войти в терем, при этом говоря, что «ведь только в сказках мужчины бывают страшны для красных девушек!» [3, с. 40]. Так старушка подаёт сигнал о том, что незнакомец может оказаться опасен для Натальи. Алексей, таково имя незнакомца, кажется безобидным, и в то же время не исключается, что он может оказаться разбойником, исходя из морфологии сказки: «Итак, в ход действия вступил вредитель. Он пришёл, подкрался, прилетел и пр. и начинает действовать» [4, с. 38].

Когда Алексей потребовал, чтобы Наталья поехала с ним сначала в церковь, затем в его дом, она говорит, что её батюшка «умрёт с горя, и на душе моей останется тяжкий грех» [3, с. 44]. Тем самым автор наводит ужас на читателя, намекая на возможную трагедию. Старушку он подкупает материально, так как «люди, а особливо под старость, бывают падки на серебро и золото» [3, с. 47]. Стоит заметить, что в эпоху Н. М. Карамзина за таким действием «могут скрываться недобрые цели» [5, с.14]. В повествовании автор от себя отмечает, что Алексей неоднозначен: «Вместе с читателем мы искренне виним Наталью, искренне порицаем её за то, что она, видев только раза три молодого человека и услышав от него несколько приятных слов, вдруг решилась бежать с ним из родительского дому, не зная куда, - поручить судьбу свою незнакомому человеку, которого, по собственным речам его, можно было счесть подозрительным...» [3, с. 46-47]. Отец Натальи и вовсе думает, что её «злодей обольстил» [3, с. 73].

Венчались Алексей с Натальей в ветхом храме, внук священника «дрожал при всяком порыве ветра, который шумел в худое окно церкви», при совершении обряда священником «страшно зашумел ветер», а по пути домой «ветер заносил дорогу» новобрачным [3, с. 52-53]. В готической традиции ветер может рассматриваться как признак приближающейся душевной бури.

После венчания Алексей, Наталья и старушка выехали на узкую равнину, увидели на ней маленький домик – жилище Алексея. К ним «вышли пять или шесть человек с пуками зажжённой лучины и вооружённые длинными ножами, которые висели у них на кушаках» [3, с. 55]. И читатель в ужасе, как и старушка, которая воскликнула, что они в руках у разбойников. Затем автор с одной стороны успокаивает читателя, с другой стороны, не раскрывает, возможно, страшной тайны: «Наталья не у разбойников!.. Но кто же сей таинственный молодой человек, или, говоря языком оссианским, сын опасности и мрака, живущий во глубине лесов?» [3, с. 56].

И даже когда Алексей говорит своей жене, что «тайна жизни моей должна тебе открыться» [3, с. 58], мрачная обстановка не развеивается. Встречается также упоминание «демонического» животного: «Златые дни младенчества, дни невинности и забавы, проведённые мною в русской столице, представились моим мыслям как веселое сновидение. Я искал нашего бывшего дому и нашел одни пустые стены, в которых порхали летучие мыши... - Хладный ужас разлился по моей внутренности» [3, с.63]. Летучая мышь традиционно ассоциируется с вампиром.

Следовательно, можно выделить следующие готические черты в художественном мире повести Н. М. Карамзина «Наталья, боярская дочь»:

1. Сюжет строится вокруг тайны: сначала неясно откуда взялся во сне у Натальи призрак, далее она то встречает незнакомца в церкви, то теряет его из виду; он не говорит, почему он не может посвататься к её отцу. Так тайна героя ничуть не раскрывается до самого «признания» Алексея.
2. Есть мотив вещего сна и фольклорные мотивы: призрак оказался реальным человеком, прослеживаются связи с народными сказками.
3. Атмосфера страха, ужаса, неожиданности в основном достигается благодаря амбивалентной характеристике Алексея: окружающие видят в нём порядочность и подозрительность. Главные персонажи испытывают тёмные эмоции, что делает их образы более глубокими и загадочными, характерными для готической литературы.

Повесть Н. М. Карамзина относится к произведениям с частичной готической традицией. Тем не менее, на её материале можно увидеть специфику русского готического пространства, отличающегося от специфики западного готического топоса. В русской готике чаще акцентировано внимание на внутреннем мире персонажей, их душевных страстях и внутренних конфликтах. Также автор напрямую ведёт беседу с читателем, не всегда однозначно отвечая на возникшие вопросы, навеянные страхом в процессе чтения. Западная готика, в свою очередь, уделяет большее внимание внешним ужасам и событиям, архитектурным деталям замков, церквей и других строений, создавая более наглядные образы. Она склонна к более ярким и экстравагантным описаниям пространства, в то время как русская готика предпочитает более тонкие и символические приемы.

Русская готика, включая повесть Н. М. Карамзина «Наталья, боярская дочь», отличается более глубоким погружением во внутренний мир персонажей и тонкими психологическими нюансами, что делает её особенной и интересной для изучения.

Рассматривая подробнее готические традиции русской прозы на материале повести Н. М. Карамзина «Наталья, боярская дочь», можно выделить национальное своеобразие и увидеть отличие от готической традиции западной литературы:

1) В повести Н. М. Карамзина черты сверхъестественного проявляются изнутри, через игру сознания персонажа. Наталья, глядя на полёт птиц парами, дала волю своему воображению, что её собственное сердце дрогнуло, ей показалось, что рядом с ней кто-то есть, но никого не оказалось, кроме старушки-няни. В повести Наталья наблюдает во сне и наяву неоднозначные видения, в котором реальные (храм) и сверхъестественные (призрак) явления переплетаются, создавая парадоксальную обстановку. Сверхъестественное в этом случае воссоздаётся не как внешнее явление, а скорее как внутреннее переживание и отражение состояния души героя. Тем временем в готической традиции западной литературы сверхъестественное часто начинает появляться во внешних чертах – через призраков, мистические явления. Так создаются внешние сверхъестественные образы, которые могут быть неабстрактными для читателя.
2) В повести Н. М. Карамзина персонажи направляются в ветхую церковь, занесённую снегом, а также в лесной маленький дом. Церковь и дом представляют собой уединённые места, ветхие, пугающие, где герои могут столкнуться с неизвестным и загадочным. Занесённая снегом церковь и дом в лесу создают угрожающую и мистическую обстановку без необходимости детального описания внутреннего убранства. Таинственность усиливается тем, что строения отрезаны от мира снегом и лесом. Наталью, Алексея и старушку люди с длинными ножами встретили вне дома, а не в самом доме в повествовании Н. М. Карамзина. В западной готической литературе персонажи чаще всего направляются в замок, потому что замок является типичным символом средневековой таинственности. Также в данной традиции, напротив, часто используются детальные описания внутренних интерьеров замков, тайных ходов, подземелий и т.д., чтобы обеспечить погружение в мир зловещих событий и ощутить настоящий ужас.
3) В повести Н. М. Карамзина злодей оказался мнимым, в то время как в западных произведениях «названный» злодей им остаётся до конца. Наталья бежит с Алексеем, которого некоторые персонажи рассматривают как «злодея», а не от него. Он не является внешним противником. В западной готической литературе, напротив, чаще убегают от злодея, так как здесь акцент делается на внешних угрозах,

опасностях и мистических существах, которые преследуют героев извне. Сверхъестественное часто представлено в виде внешних сил или существ, которые представляют угрозу для героев и требуют борьбы и спасения от них.

Таким образом, готические традиции в русской литературе могут иметь свою специфику в построении атмосферы и создании эмоционального напряжения в произведениях. Активная готическая рецепция в русской литературе началась до публикации повести Н.М. Карамзина «Остров Борнгольм», она прослеживается в его ранее опубликованной повести «Наталья, боярская дочь». Это первое произведение великого писателя русской литературы, в котором можно увидеть элементы готической традиции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вацуро В. Э. Готический роман в России / В. Э. Вацуро. – М.: «Новое литературное обозрение», 2002. – 544 с.
2. Уолпол Г. Замок Отранто / Г. Уолпол. – М.: Neoclassic, 2021. – 224 с.
3. Карамзин Н. М. Наталья, боярская дочь / Н. М. Карамзин. – М.: ООО «ДА!Медиа», 2014. – 94 с.
4. Пропп В. Я. Морфология сказки / Гос. ин-т истории искусств. В. Я. Пропп. - Л.: Academia, 1928. – 152 с.
5. Орлов П. А. Русская сентиментальная повесть / П. А. Орлов. – М.: Изд-во МГУ, 1979.– 336 с.

УДК 811.11-112

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ ЛЕКСИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕНТАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Усатая Надежда Александровна
shiraukyzen@mail.ru
Студент 4 курса СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Данная статья посвящена изучению лексико-фразеологической репрезентации концепта «мышление» в русском и английском языках. В статье представлены результаты этимологического и семантического анализа ментальных глаголов и их фразеологической репрезентации. Также рассмотрены схожие и отличительные черты русских и английских ментальных глаголов в контексте их выражения мыслительных процессов и результатов мышления. Русские и английские ментальные глаголы были систематизированы по смысловым группам, что позволило выявить общие и уникальные черты в семантическом выражении ментальных актов на обоих языках.

Ключевые слова: мышление, ментальные глаголы, этимологический анализ, глаголы мышления, семантический анализ, фразеологическая репрезентация.

Андатпа: Бұл мақала орыс және ағылшын тілдеріндегі «ойлау» ұғымының лексикалық және фразеологиялық берілуін зерттеуге арналған. Мақалада ментальды

етістіктерге этимологиялық және семантикалық талдаудың нәтижелері және олардың фразеологиялық көрінісі берілген. Орыс және ағылшын тіліндегі ментальды етістіктердің ұқсас және ерекше белгілері олардың психикалық процестер мен ойлау нәтижелерін білдіру контекстінде де қарастырылады. Орыс және ағылшын тіліндегі ментальды етістіктер семантикалық топтарға жүйеленді, бұл екі тілдегі психикалық әрекеттердің семантикалық көрінісіндегі ортақ және бірегей белгілерді анықтауға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: ойлау, ментальдіетістіктер, этимологиялықталдау, ойлауетістіктері, семантикалықталдау, фразеологиялық өкілдік.

Abstract: This article is devoted to the study of the lexical and phraseological representation of the concept “thinking” in the Russian and English languages. The article presents the results of an etymological and semantic analysis of mental verbs and their phraseological representation. The similar and distinctive features of Russian and English mental verbs are also considered in the context of their expression of mental processes and the results of thinking. Russian and English mental verbs were systematized into semantic groups, which made it possible to identify common and unique features in the semantic expression of mental acts in both languages.

Key words: thinking, mental verbs, etymological analysis, verbs of thinking, semantic analysis, phraseological representation.

Исследование ментальных глаголов и их фразеологического представления в русском и английском языках представляет собой важный лингвистический аспект, отражающий не только структуру и семантику языковых единиц, но и культурные особенности мышления и восприятия носителей разных языков. Язык, как носитель культурной информации, отражает традиции, ценности и уникальные черты различных национальных менталитетов.

Под термином «ментальные глаголы» понимаются глаголы, называющие процессы умственной деятельности и указывающие на национально-этническую специфику восприятия, понимания, познания окружающей действительности отдельной языковой личностью или этноязыковым сообществом в целом [3, с. 2].

Ментальные глаголы обычно классифицируются как подкласс глаголов в лингвистике, который охватывает глаголы, описывающие психические состояния и процессы. Примеры ментальных глаголов включают такие слова, как «думать», «чувствовать», «понимать», «замечать», «воспринимать» и другие.

В лексической системе языка ментальные глаголы могут быть объединены в подгруппы в зависимости от того, какие аспекты психической деятельности они описывают. Например, глаголы, связанные с мышлением, могут быть сгруппированы отдельно от тех, что относятся к восприятию или эмоциям. Эта организация помогает людям явно выражать свои мысли и чувства, делая язык более точным и выразительным.

Л. Г. Бабенко в общей классификационной парадигме русских глаголов внутри лексико-семантического поля «Действие и деятельность» выделяет подполе «Интеллектуальная деятельность», которое формируется следующими

глагольными лексемами: 1) глаголами возможности и желания; 2) глаголами восприятия; 3) понимания; 4) познания; 5) мышления; 6) памяти; 7) воображения и предположения; 8) сравнения и сопоставления; 9) выбора; 10) решения; 11) определения; 12) проверки [1, с. 303].

В.Г. Гак выделяет семь категорий ментальных глаголов:

1) познание и сохранение познанного: узнавать, познавать, придумать, выдумать, знать, запоминать;

2) признаки сходства и различия: сопоставлять, сравнивать, различать, классифицировать, обобщать;

3) причинно-следственные связи: выявлять, объяснять, понимать, делать вывод;

4) степень адекватности действительности: сомневаться, заблуждаться, ошибаться, выдумывать, лгать, полагать, предполагать;

5) временной аспект, в характеристику которого входят ретроспекция (вспоминать, узнавать) и проспекция (предвидеть, предусматривать, намереваться, рассчитывать, предвкушать); завершенность и результативность (додумать, догадаться, решить, прийти к правильному заключению);

6) соучастие разных субъектов в одном процессе: помогать, советовать, обсуждать, дискутировать, сотрудничать;

7) актантно-залоговые модификации (различают видовые глагольные пары): помнить – напоминать, знать – сообщать, ошибиться – запутать, понимать – объяснить, думать – убеждать [2, с 23].

В ситуации ментального процесса формируются две базовые лексико-грамматические модели: безобъектная и объектная. Безобъектная модель описывает процесс мысли: мыслить, размышлять, медитировать, мечтать. Объектная модель содержит два вида конструкций, глаголы мысли в которых могут выражать:

– создание объекта: сформулировать мысль, высказать суждение, разработать классификацию, прийти к умозаключению (глаголы нередко составляют с именем устойчивые словосочетания); ментальное понятие заключено в именном дополнении;

– затрагивание объекта: узнать новости, думать о ком-либо, считать кого-либо каким-либо; ментальное понятие заключено в самом действии [2, с. 23].

Русский язык, как и многие другие, обогащается за счет заимствования слов из различных источников. Этимология ментальных глаголов представляет интересную картину разнообразия влияний на формирование лексической системы. В рамках данной научной статьи представляется целесообразным рассмотреть несколько глаголов и их этимологию.

Из 20 ментальных глаголов в русском языке:

- 12 имеют праславянские корни: полагать, помнить, забыть, учить, вообразить, знать, догадаться, надеяться, понимать, уяснять, решать, отгадывать;
- 3 происходят из готского языка: думать, раздумывать, обдумывать;
- 2 из общеславянского языка: подозревать, бояться;

– 1 из старославянского языка: мечтать;
– 1 из древнегреческого языка: сомневаться;
– 1 из латинского языка: осознать.

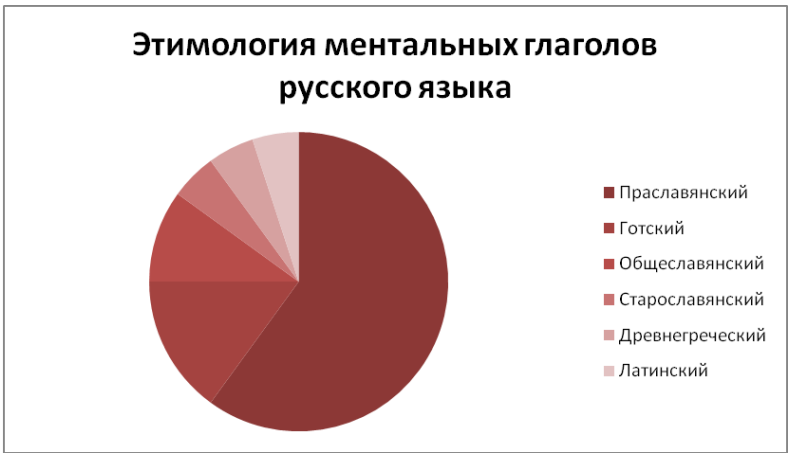

Рис.1 - Этимология ментальных глаголов английского языка

Из 20 ментальных глаголов в английском языке:

– 6 имеют прото-германские корни: to fear, to see, to hear, to like, to love, to hate;
– 5 из латинского языка: to consider, to solve, to imagine, to doubt, to remember;
– 3 из прото-индо-европейского языка: to think, to know, to feel;
– 2 из французского языка: to realize, to enjoy;
– 2 из старо-английского языка: to understand, to dream;
– 1 из старосаксонского языка: to believe;
– 1 из нижненемецкого: to smell.

Рис.2 – Этимология ментальных глаголов английского языка

В рамках данного исследования были рассмотрены 20 глаголов каждого из анализируемых языков, выделены их основные значения и происхождение. Этот анализ подчеркивает разнообразие влияний на формирование лексической системы обоих языков, а также их связь с культурными и историческими контекстами.

Далее представляется целесообразным перейти к семантическому анализу ментальных глаголов. Руководствуясь концептуальным содержанием ментальных глаголов, мы разделили их на группы с похожим смыслом.

Классификация русских глаголов мышления на основе концептуального содержания их семантики:

Группа 1: Рассмотрение или выражение мыслей.

Все шесть глаголов связаны с процессом размышления и выражения мыслей. Глагол «думать» предполагает общее мышление, «знать» – иметь сведения, в то время как «раздумывать» и «обдумывать» указывают на более глубокое, долгосрочное рассмотрение чего-то. Глагол «решать» предполагает рассмотрение мыслей в поисках ответа, а похожий глагол «отгадывать» имеет значение разрешения тайн путем выражения мыслей.

Группа 2: Предавание себя мечтам или фантазиям.

Эти виды деятельности, которые выражены глаголами группы 2, связаны с воображением и представлением себе чего-то. Глагол «мечтать» обычно относится к более общим, эмоциональным влечениям, в то время как «вообразить» указывает на активное творческое представление чего-то в уме, а «помнить» означает удерживать в памяти.

Группа 3: Сознательное понимание.

Эти глаголы относятся к процессу осмысления, понимания и усвоения информации. Глагол «понимать» является общим термином, «осознать» подчеркивает более глубокое, сознательное понимание, а «уяснять» описывает процесс делания чего-то более ясным и понятным для себя. Глагол мышления «учить» так же относится к группе сознательного понимания, так как его прямое значение – передача знаний и навыков, принимаемых обратной стороной.

Группа 4: Глаголы неопределенности и сомнения.

Эти глаголы связаны с чувством неопределенности или недостаточной уверенностью. Глагол «сомневаться» указывает на открытое недоверие, «подозревать» подразумевает наличие подозрений, а «догадаться» описывает процесс прихода к какому-то выводу, даже если говорящий не до конца в нем уверен, в то время как «полагать» указывает на примерное понимание. Также к этой группе относится и глагол «забыть», означающий утрату воспоминаний, вызывающую чувство неопределенности в результате.

Группа 5: Глаголы эмоциональной реакции.

Эти глаголы связаны с эмоциональным отношением к чему-либо. Глагол «надеяться» выражает положительное ожидание, тогда как «бояться» подразумевает отрицательные эмоции, связанные с опасностью или тревогой.

Английские глаголы мышления, подвергшиеся анализу и категоризации в рамках данной статьи, можно разделить на следующие группы.

Группа 1: Рассмотрение или выражение мыслей.

Все эти глаголы связаны с процессами мышления, мнения и понимания. Глаголы «to think» и «to consider» относятся к образованию мнения. Глагол «to

understand» касается понимания и убеждения. Глагол «to realize» относится к осознанию или пониманию чего-то, что ранее могло быть незамеченным. Глагол «to know» отражает уверенность в своем мнении или убеждении. Глагол «to solve» относится к процессу разрешения проблемы или задачи, что также может требовать мышления и принятия решения, в то время как «to remember» относится к способности воспроизводить в памяти информацию, что также связано с процессами мышления и восприятия.

Эти глаголы образуют группу, потому что все они связаны с актами мышления, понимания и формирования мнений. Они представляют разные аспекты этого широкого поля и могут использоваться в различных контекстах, чтобы описать процессы, связанные с интеллектуальной деятельностью.

Группа 2: Глаголы неопределенности и сомнения.

Глагол «to doubt» выражает неопределенность или сомнение, в отличие от него «to believe» подразумевает веру во что-то, хотя это может быть основано на субъективных убеждениях. Глагол «to dream» связан с формированием образов в уме, а «to imagine» относится к способности создавать ментальные образы или идеи, которые могут быть реальными или вымышленными, что также может сопровождаться неопределенностью.

Группа 3: Глаголы восприятия через органы чувств.

Эти глаголы связаны с восприятием через чувства: «to see» и «to hear» относятся к восприятию через зрение и слух, а «to feel» и «to smell» касаются физических и эмоциональных восприятий.

Группа 4: Глаголы эмоциональной реакции.

Эти глаголы связаны с эмоциональными реакциями и оценкой. Глаголы «to like» и «to enjoy» выражают положительные эмоции, тогда как «to love» описывает глубокую привязанность, а «to hate» вызывает негативные эмоции, так же, как и глагол «to fear».

Каждая из этих групп объединена общими концептуальными характеристиками, что облегчает понимание и классификацию глаголов в контексте их значения и использования.

Семантический анализ ментальных глаголов русского и английского языков, проведенный на основе предоставленной классификации и концептуального содержания, выявляет как общие черты, так и различия между этими языками в выражении мыслительных процессов и результата мыслительного акта.

Далее рассматриваются значения глаголов в контексте фразеологизмов и их отражения особенностей менталитета в русском и английском языках на примере трех глаголов.

Глагол «думать» (think):

– Русский: В русском языке «думать» может отражать различные нюансы: глубокие размышления, рассмотрение вопроса, оценку ситуации. Фраза «думать головой, а не пятками» подчеркивает необходимость логического и вдумчивого мышления.

− Английский: «think» также может охватывать разнообразные ситуации, «think twice» предупреждает о важности обдумывания решений.

Сходства: оба языка подчеркивают важность процесса мышления и принятия обдуманных решений.

Различия: фразы «think big» и «think the world of someone» ближе к амбициозной культуре в английском, в то время как русские фразы, такие как «раздумывать как кот наперсток», могут описывать более осторожное, внимательное мышление.

Глагол «помнить» (to remember):

− Русский: "помнить" может иметь нейтральное значение, но фраза «помнить, как белый ворон» подчеркивает запоминающуюся уникальность.

− Английский: «to remember» часто используется без дополнительных оттенков. Фраза «remember the Alamo» акцентирует важность сохранения исторической памяти.

Сходства: оба глагола связаны с процессом запоминания.

Различия: фраза «remember the Alamo» может более активно подчеркивать важность и сохранение исторической памяти в английской культуре, тогда как русские фразы более часто обращают внимание на уникальность.

Глагол «сомневаться» (to doubt):

− Русский: «сомневаться» может включать в себя отрицательные коннотации, например, «сомневаться, как кошка перед плетнём» выражает опасение.

− Английский: «to doubt» также может нести отрицательное значение. Фраза «doubting kills more dreams than failure ever will» подчеркивает негативные последствия сомнений.

Сходства: оба глагола связаны с недоверием или неуверенностью.

Различия: фразы на русском языке могут более ярко выражать эмоциональные аспекты сомнения, в то время как английские фразы более акцентированы на негативных последствиях.

В результате проведенного сопоставительного анализа мы выделили следующие общие черты:

1) Бдительность и обдуманность. Оба языка выражают важность внимательности, осторожности и обдуманности в различных сферах жизни.

2) Эмоциональное отношение. Как в русском, так и в английском языках присутствует эмоциональное отношение к мышлению и принятию решений, хотя с разными акцентами.

3) Уважение к прошлому и истории. Фразы, связанные с памятью и историей, выражают уважение к прошлому и важности сохранения наследия.

В целом, хотя существуют некоторые различия в акцентах и подходах к мышлению, оба языка отражают общие ценности. Данный анализ представляет ценность для сопоставительного лингвистического и культурологического исследования, а также для понимания того, какие аспекты мышления и психологии отражаются в языке и каким образом это влияет на общество.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бабенко Л.Г. Большой толковый словарь русских глаголов: идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. Английские эквиваленты. − М.: 2007. – С. 303
2. Гак В.Г. Пространство мысли (Опыт систематизации слов ментального поля). М.: 1993. С. 23
3. Омельченко С.Р. Функционально-семантическая интерпретация ментальных глаголов. Волгоград: 2006. − С. 2

УДК 82-1/-9

МАГИЯ СУЖДЕНИЯ: РОЛЬ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У ГЕРОЕВ ФЭНТЕЗИ

Файзуллаева Айгерім Сайфуллақызы
aygerimfaizullayeva@gmail.com
Казахский агротехнический исследовательский университет
им. С.Сейфуллина, студент 1 курса специальности«Архитектура»
Астана, Казахстан

Научный руководитель:
Демесинова Ляйля Муратовна
lepa_semey@mail.ru
Казахский агротехнический исследовательский университет
им. С.Сейфуллина, PhDдоктор, старший преподаватель
Астана, Казахстан

Аннотация: В статье автор исследует фантастический жанр литературы, который позволяет читателям погрузиться в удивительные миры, насыщенные мифологией, магией и эпическими сюжетами. Обсуждаются основные характеристики фэнтези, включая создание мира Тревожного Величия, эпические путешествия героев, борьбу между добром и злом, использование элементов мифологии и легенд, а также темы силы воображения и веры в чудеса. В статье освещаются ключевые моменты формирования жанра под влиянием таких авторов, как Дж. Р. Р. Толкин, а также рассматривается современное развитие фэнтези и его влияние на читателей. Приводятся примеры популярных фэнтези-произведений, таких как трилогия «Властелин колец» и книги Вальтера Мёрса и Пауло Коэльо, для демонстрации разнообразия и богатства этого жанра. Статья направлена на понимание того, как фэнтези расширяет границы воображения читателей, вдохновляет на мечты и обогащает их жизнь через увлекательные и мудрые истории о приключениях, магии и человеческих ценностях.
Ключевые слова: фэнтези, мифология, персонажи, магия, жанр.

Аңдатпа: Мақалада автор оқырмандарға мифологияға, сиқырға және эпикалық сюжеттерге толы таңғажайып әлемдерге енуге мүмкіндік беретін фантастикалық әдебиет жанрын зерттейді. Қиял әлемінің негізгі сипаттамалары, соның ішінде беймәлім әлем құру, кейіпкерлердің эпикалық саяхаттары, жақсылық пен зұлымдық арасындағы күрес, мифология мен аңыз элементтерін пайдалану, қиял күші мен ғажайыптарға сену тақырыптары талқыланады. Мақалада Дж. Р. Р.Толкин сияқты авторлар шығармаларының әсерінен жанрдың қалыптасуының негізгі сәттері көрсетілген, сонымен қатар магияның заманауи дамуы және оның оқырмандарға әсері қарастырылады. Бұл жанрдың әртүрлілігі мен байлығын көрсету үшін «Сақиналардың иесі»трилогиясы және Вальтер Мерс пен Пауло

Коэльо сияқты танымал жазушылардың танымал қиял-ғажайып романдарынан мысалдар келтірілген. Мақала оқырман қиялының шекарасының кеңдігі, армандарды шабыттандыратынын және олардың өмірін шытырман оқиғалар, сиқырлар мен адами құндылықтар туралы қызықты және дана әңгімелер арқылы байытатынын түсінуге бағытталған.
Кілт сөздер: қиял, мифология, кейіпкерлер, сиқыр, жанр.

Abstract: In the article, the author explores the fantastic genre of literature, which allows readers to immerse themselves in amazing worlds full of mythology, magic and epic plots. The main characteristics of fantasy are discussed, including the creation of a world of Disturbing Grandeur, epic journeys of heroes, the struggle between good and evil, the use of elements of mythology and legends, as well as themes of the power of imagination and belief in miracles. The article highlights the key moments of the formation of the genre under the influence of such authors as J.R.R. Tolkien, and also examines the modern development of fantasy and its impact on readers. Examples of popular fantasy works such as the «Lord of the Rings» trilogy and books by Walter Mears and Paulo Coelho are given to demonstrate the diversity and richness of this genre. The article aims to understand how fantasy expands the boundaries of readers' imagination, inspires dreams and enriches their lives through fascinating and wise stories about adventure, magic and human values.
Keywords: fantasy, mythology, characters, magic, genre.

Один из многолюбимых жанров в литературе - это фэнтези. Фэнтези позволяет человеку погрузиться в иной мир, забыть про повседневную рутину, добавляет в жизнь некую магическую атмосферу.

Фэнтези – фантастический жанр, который использует мифологические и фольклорные, а также сказочные мотивы в повествовании. В связи с тем, что жанр фэнтези формировался под влиянием британских авторов, в первую очередь, под влиянием Дж. Р. Р. Толкина, миры фэнтези эстетически близки рыцарскому Средневековью, но при этом населены вымышленными существами и героями, обладающими сверхъестественными силами. В настоящее время можно встретить большое количество фэнтези-романов, основанных на скандинавской, славянской и других мифологиях [1].

Фэнтези в литературе – это жанр, который трансформирует обыденный мир в удивительную и волшебную реальность, насыщенную мифами, магией, и приключениями. В этом жанре часто встречаются фантастические существа, магические артефакты и эпические сражения между добром и злом. Основные характеристики фэнтези в литературе включают:

1. Мир Тревожного Величия: в мирах фэнтези обычно присутствуют элементы, которые отличаются от реальности, такие как магия, драконы, эльфы и друиды. Эти элементы помогают создать атмосферу таинственности и удивления;

2. Эпические Путешествия и Приключения: главные герои фэнтези часто отправляются в эпические путешествия, чтобы сразиться со злом, найти древние артефакты или спасти мир от гибели. Это позволяет читателям уйти от реальности и погрузиться в захватывающие приключения;

3. Борьба Между Добром и Злом: одним из основных мотивов фэнтези является борьба между добром и злом. Герои часто сталкиваются с темными силами, которые стремятся уничтожить мир, и должны использовать свои силы и мудрость, чтобы противостоять этому злу;

4. Элементы Мифологии и Легенд: фэнтези часто заимствует элементы из различных мифологий и легенд, создавая богатые и увлекательные миры. Это может включать в себя персонажей из скандинавской, греческой, или других культурных мифологий;

5. Темы Силы Воображения и Вера в Чудо: фэнтези подчеркивает силу воображения и веру в чудеса. Это жанр, который вдохновляет читателей мечтать о невозможном и верить в возможность чудес.

Жанр фэнтези в литературе предлагает читателям возможность уйти от реальности и погрузиться в мир магии, приключений и фантазии. Он продолжает вдохновлять и завораживать поколения читателей по всему миру.

Мои любимые фэнтези книги это: книги вселенной Толкина такие как трилогия «Властелин колец» [2], по сути своеобразная Библия-Сильмариллион, печальная история Дети Хурина, а также всеми любимая душевная книга «Хоббит, или Туда и обратно»; книга немецкого писателя Вальтера Мёрса «Город мечтающих книг»; а также книга бразильского писателя Пауло Коэльо «Алхимик» [3], атмосфера которой забирает тебя из реальной жизни. По сути, все эти перечисленные книги относятся к жанру фэнтези и казалось бы, что они чем-то схожи, у них есть какая-нибудь общая цель либо мораль. Но читая их, осознаешь, насколько уникальным может быть мышление человека, ведь данные книги совсем не похожи друг на друга. Возьмем, к примеру, «Город мечтающих книг» и «Алхимик». Хильдегунст Мифорез, герой книги «Город мечтающих книг», начинает свое путешествие для разгадки таинственного письма и в поисках Орма, своеобразного вдохновения для написания книг. Главный герой «Алхимика», Сантьяго, видит сон, который зовет его повидать египетские пирамиды и отыскать спрятанные там сокровища. У обоих героев есть цель, ради которой они начали свое путешествие, оба находят союзников, наставников по пути к достижению своих целей, но опыт, который они получают в конце своего пути, совсем разный.

Так, к примеру, Сантьяго осознает, что все богатство, к которому он стремился, ради которого он рисковал жизнью, находится возле его дома. А суть книги в том, что если человек чего-то так сильно желает и стремится достичь этого, то вся Вселенная будет содействовать тому, чтобы твое желание сбылось.

По сравнению с этой книгой, книга «Город мечтающих книг» захватывает читателя не глубокими размышлениями после прочтения книги, не концовкой или началом книги, а тем, что происходит между началом и концом. В. Моэрс [4] придумал целый мир, где чтение книги - это не хобби, а образ жизни. На первый взгляд кажется, что это обычная сказка, но, вчитываясь в слова героев, можно получить много советов для себя:

«Любопытство – самая мощная движущая сила во вселенной, ведь она способна преодолеть две ее величайшие тормозящие силы – здравый смысл и страх. Любопытство толкает ребенка сунуть руку в огонь, солдата – отправиться на войну, а естествоиспытателя – в Разумные Зыбучие пески Унбисканта. В конечном итоге любопытство заставляет всех персонажей замонийских романов ужасов куда-то «войти».

«Многого добился тот, кому собственная жизнь напоминает полную бочку, а не пустое ведро».

«Действительно хорошие вещи редко получают признание сразу после написания. Лучшие писатели умирают бедными. Плохие зарабатывают деньги» [4].

Читая книги Толкина, я поняла, что моя жизнь проходит довольно скучновато. Я почувствовала себя Хоббитом, который день за днем делает одну и ту же работу, проживает жизнь просто так. Толкин учит нас:

- Отваге. Что нам нужно чуть больше храбрости, чтобы украсить нашу жизнь интересными историями;
- Ответственности. Что за работу, которую ты берешься, за вещи, которые ты приобретаешь, ты несешь ответственность;
- Любви к природе. Эльфы научили нас тому, что природа она живая, она тоже может чувствовать и ее надо беречь.

В конце статьи можно призвать читателей открыть для себя магию мира фэнтези, погрузиться в его богатство и разнообразие, а также вдохновиться его бесконечными возможностями для исследования человеческой природы и воображения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Словарь современного читателя. [Электронный ресурс] // ЭКСМО. Издательская группа : [сайт]. - URL: https://eksmo.ru/slovar/fentezi/
2. Толкин Дж. Р. Р. Властелин колец. – М.: АСТ, 2016.– 829 с.
3. Коэльо П. Алхимик. – М.: АСТ, 2015.– 224 с.
4. Моэрс В. Город мечтающих книг. [Электронный ресурс] // Socratify.Net : [сайт]. - URL: https://socratify.net/quotes/gorod-mechtaiushchikh-knig-valter-moers/99572

ӘОЖ 17.71.0

С.МҰРАТБЕКОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ЭПИТЕТ ПЕН ТЕҢЕУЛЕРДІҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Хамзина Г.С.
филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Серғали З.,Нұржан Қ, Хамитова К.
Манаш Қозыбаев атындағы СҚУ
Петропавл

Аңдатпа: Бұл мақалада эпитеттің құрылымдық, лексика – семантикалық, структуралық ерекшеліктері көрсетілген. Эпитет туралы ғалымдардың пікірлері мен мысалдары айтылған. Сайын Мұратбеков шығармаларындағы эпитеттің көрінісі, қай жерде қолданылатыны түсіндіріледі. Шығармадағы көркемдік құралдың маңызы мен міндеті айқындалады.

Кілт сөздер: эпитет, теңеу, Сайын Мұратбеков, шығарма, пікір.

Аннотация: В данной статье отражены структурные, лексико – семантические, структурные особенности эпитета. Об эпитете говорят мнения и примеры ученых. В произведениях Саина Муратбекова объясняется, где используется эпитет. Определяется значение и задача художественного средства в произведении.

Ключевые слова: эпитет, сравнение, Сайын Муратбеков, произведение, мнение.

Annotation: This article presents the structural, lexical – semantic, structural features of the epithet. Opinions and examples of scientists are expressed about the epithet. The expression of the epithet in the works of art muratbekov explains where it is used. The importance and task of the artistic tool in the work is determined.

Keywords: epithet, simile, Saiyn Muratbekov, opinion.

Тілді көріктеу құралдарының бірі – эпитет. Эпитеттің құрылымдық, лексика-семантикалық, структуралық ерекшеліктері тіл білімінде зерттелген. Мәселен, орыс тіл білімінде А.Зеленецкийдің, Л.Тимофеевтің, В.Сорокиннің, Д.Розентальдың, ал қазақ тіл білімінде А.Байтұрсыновтың, Қ.Жұмалиевтің, З.Қабдоловтың, Р.Сыздықованың эпитет мәселесін зерттеген еңбектері бар.

«Эпитет – адамның, заттың, құбылыстың бір белгісін: сырын, сипатын, қасиетін атап көрсететін сөз, бірақ осы қызметте келетін жай анықтауыш сөзден эпитеттің айырмасы бар. Жай анықтауыш заттың, құбылыстың адамның өзіне тән қалыпты сынын (белгісін, қасиетін, түрін, түсін т.б.) білдірсе, эпитет өзі атайтын белгіні бейнелеп (образдап) көрсетеді, өйткені бұл белгі сол заттың, адамның құбылыстың табиғи, қалыпты белгісі емес» – дей келе эпиттеттерді тұрақты, тұрақсыз, метафоралық, синкреттік деп бөледі [1, 24 б.]. Академик М.Серғалиев эпитет туралы: «Эпитет көркем туындыларда эстетикалық қызмет атқарады, сөздің тартымдылығын, сұлулығын, әсерін арттырып, тыңдармандар мен оқырмандардың жылы қабылдануына мүмкіндік жасайды» [2, 228] деп тұжырымдайды. Зерттеуші Г.Мұхаметқалиева эпитетке былай анықтама береді: «Эпитет дегеніміз – екі немесе одан да көп компоненттен тұратын, өзара қабыса байланысқан, көркем, бейнелі, образды сөз тіркесі» [3, 18]. Эпитет көркем шығармада кейіпкерлердің сыртқы бейнесін ашумен бірге, ішкі сезімдерін, кескін-келбетін сипаттауда ерекше қызмет атқарады. Көркем әдебиет ұлттық тілдің сөз байлығы мол қамтитындықтан жазушылардың ұлтты тіл элементтерін қалай қолданғанын қарастыру маңызды. Қаламгер ойдың барынша көрнекті, мәнерлі түрде берілуі көздеп, тілдегі көркемдеу мен әсерлеудің барлық түрін қолданады. Әсіресе образды айқындау үшін қолданылған эпитеттердің молдығы көзге түседі. Эпитет З.Қабдоловтың айтуынша: «Заттың, құбылыстың, айрықша сипатын, сапасын анықтайтын суретті сөз» [4, 15]. Эпитеттер бір нәрсенің белгісін, қасиетін, сынын айқындайтын тілдік құрал, яғни: «...Эпитет-слова, оброзно определяющее предмет или действие, подчеркивающее характерное их свойство, так же наиболее употребитель в художественной речи, где оно выполняет эстетическую функцию» [5, 97]. Суреттеліп отырған құбылысты оқырманның көз алдына елестетіп, сезіміне әсер етуші ерекше қызметіне байланысты бағалауыш эпитет жиі қолданысқа түседі. Олар заттар мен құбылыстардың белгілерін анықтап көрсету арқылы бейнелілік, көркемдік қызмет атқарады. Әдетте эпитет жазушының суреттеген құбылысымен, белгілі жағдай, кезеңдермен байланысты болып отырады. С.Мұратбековтің біраз шығармаларына сұрапыл соғыстың халыққа әкелген қайғы-қасіреті, соғыстан кейінгі қазақ ауылының ауыр тұрмыс-тіршілігі мен тағдыр ауыртпалықтары арқау болған. Мәселен, ***«Жеңеше», «Күзгі бұралаң жол»*** әңгімелерін айтуымызға болады. Осы әңгімелерде қаламгер сол күндердің суретін беру үшін ауыр тірлікке лайықты қиын тұрмысты көзге елестететіндей эпитеттерді алады. ***Жылауық*** *күздің ызғарынан гөрі қайғы-қасірет қаңтардың аязынан бетер жан-жарасын жұлқылап мұздатқан, тіпті* ***қара қошқыл*** *аспан да,* ***қара жамылып күрсінген*** *күрең дала да, қарқарадай қасқайып тұратын тәккаппар тау да қайғыдан езіліп, қол-аяғын бауырына алып бүрісіп, қалжырап жатқандай еді ғой* (355-б.).

Жесір жүрегі *лықси толып* ***сыздаған мұңмен*** *сағынып сарғаяды. Осыдан ширек ғасыр бұрын – кешегі* ***сұрапыл соғыс*** *кезінде кебенек кигізіп, майданға өз*

қолынан аттандырған асыл азаматын содан бері бір минут та көңілінен таса қылмай, сарғая күтіп сағынғанын айтады Қамар жеңгей (187-б.).

Сұрапыл соғыс жылдарының ұмытылмас қасіретін оқушы сезіміне әсер етерліктей етіп жеткізген эпиттердің көпшілігі автордікі. Қиын кезеңді көрсететін авторлық эпитеттерге: *сор соғыс, қансыраған көңіл, ыңырсып жатқан қара жер, жүдеген дала* дегендерін де жатқызамыз.

Ал қуанышты, бейбіт ауыл өмірін, замандас келбетін суреттейтін әңгімелерде қолданылған эпитеттер басқаша сипатта болып келеді.

Самал жел, көк майсалы жайлау, айлы кеш, жұмсақ үн, тәтті ой, жақсы арман, маужыраған көктем күні, ерке жел, кербез таң, сүр шөп, қарақат көздер, сұлу сөз, бота көздер т.б. (С.М.). Бұлардың көпшілігі авторлық эпитеттер және құрамы жағынан екі, үш компонентті болып келеді. Қаламгер эпитет жасауда қоңыр сын есімін өнімді қолданған. Мысалы, қоңыр күрең жүз, қоңыр көз, қоңыржай баяу үн, қоңыр үн, қоңыр салқын самал деген жанға жайлы, жағымды әсерді білдіретін эпитеттер жасаған.

Әңгімелер тіліндегі осындай авторлық және дәстүрлі эпитеттер кейіпкер портретін жасауда, мінездеуде, әр алуан іс-әрекеттерді, табиғат көріністерін суреттеуде қолданылады. Қаламгер қолданған эпитеттер-көркемдік, әсерлілік үшін жасалған, шығарма тілінің көркемдігін арттырған көріктеу амалдарының бір түрі.

Көркемдеудің өте ертеден келе жатқан әрі кең тараған бір түрі – теңеу. Халқымыз ғасырлар бойы образды теңеулердің сан алуан түрін тудырған. Сөз шеберлері сол асыл мұраны өздері де үздіксіз толықтыра отырып, өнімді қолданады.

Қазақ тілінің белгілі маманы Т.Қоңыров теңеулер жайлы: «Теңеу дегеніміз ұқсас, ортақ белгілерінің негізінде бір затты екінші затқа салыстыру арқылы сипатталушы нәрсенің бейнелігін, көркемдік, эмоционалды-экспрессивтік сапасын күшейтетін, сол нәрсені жаңа қырынан танытатын әрі стильдік тәсіл, әрі таным құралы», – дейді [6, 7 б.]. Ғалым теңеулер жасалуының он түрін көрсетіп өткен. Солардың ішінде көп кездесетіндері *–дай, -дей, -тай, -тей, -ша, -ше* жұрнақтарының көмегімен және *сияқты, секілді, сықылды, тәрізді* сөздерінің көмегімен жасалатын теңеулер. Мәселен, ***Үйде өскен бұзау секілді*** *жігітіміз өмірдегі ондай жағдайларды қайдан білсін* (Райгүл, 291-б.). *Жел соққанда сол бетеге* ***семіз малдың түгіндей*** *жылтырай жарылып, күнге шағылысатын* (211-б.). *Аспанның батыс жағын сірестіре тұтып алған тұңғиық қара бұлт жаңадан боялған* ***қара тақта тәрізді*** (Жеңеше, 190-б.). Автор қолданған теңеулер жасалу үлгісі жағынан ерекшеленбейді. Олардың барлығы да халық әдебиетінде қалыптасқан үлгі-форма бойынша жасалған. Ал қандай сөздердің теңеуге алынғандығы жайына баса назар аударуға болады. «Есте болатын бір нәрсе – жазушының жалпы тіл, оның ішінде эпитет, теңеулері де, оның шыққан ортасымен байланысты болады. Өндірісте, ауылда өскен жазушының тілі, эпитет, теңеулері де көбінесе сол ортадан алынады. Сондықтан тіл, образ қолданыстарына қарап, қандай

ортадан шыққан ақын, жазушы екендігін білуге болады» [6, 115 б.]. Мысалы: *Сары майдай, майға шомылғандай, тұсаулы аттай, бұзау жалағандай, қаққан алашадай, семіз малдың түгіндей, майға бөккендей, пісіріп басқан ақ киіздей, жел қуған қаңбақтай, кебежедей, киіктің лағындай т.б*. Автор қолданған теңеулерде қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі, ата кәсіптері көрініс беріп отырады. Қаламгер ауыл өмірі, тұрмыс-тіршілігінен мол хабардар, сол ортадан шыққандықтары айқын сезіледі. Шығармалардан дәстүрлі теңеулермен қатар халық ұғымына етене жақын авторлық теңеулерді жиі кездестіреміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сыздықова Р. Абайдың сөз өрнегі. – Алматы, 1995. – 208 бет.
2. Серғалиев М. Стилистика негіздері. – Алматы, 2006. – 228 бет.
3. Мұхаметқалиева Г. Тұрақты эпитеттің тілдік табиғаты. –Алматы,1995. –24 бет.
4. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы, 1992. – 264 бет.
5. Виноградов В. В., Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. –М., 1983.
6. Қоңыров Т. Тұрақты теңеулер сөздігі. – Алматы, 2007. – 477 бет.

UDC 372.881.111.1

CONSTRUCTING STUDENTS' EDUCATIONAL TRAJECTORY OF OUT-OF-CLASS WORK AS A METHOD OF EFL TEACHING

Aitmurza Olzhas
olzhas_3a@mail.ru
Магистрант СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Abstract: This article explores the effectiveness of organizing out-of-class work as a method of teaching English as a Foreign Language (EFL), with a focus on developing language competencies. The paper proposes a concept of constructing students' educational trajectory for out-of-class work, encompassing stages of planning, preparation, direct organization and self-organization, self-control and monitoring, as well as system adjustment. The author discusses the role of student autonomous work in enhancing language skills, presents types of language competencies, and methods for their development through autonomous work. Research findings provide practical recommendations for EFL instructors on creating a structured educational trajectory to facilitate effective language acquisition by students outside the classroom.

Key words: Language competence, out-of-class work, independent work, student autonomy, components of autonomous activity, education.

Аңдатпа: Бұл мақала тыңдау ақысында ағылшын тілін оқыту әдістемесі тұтас әдістеме ретінде шешімді тұруын қарастырады, осының басты мақсаты – тілдік білімді дамыту. Мақала студенттерге арналған оқу жолының шегінде оқушылардың білім жолдарын құру концепциясын ұсынады, оның барлық беттерін жоспарлау, дайындау, тұрақты организация және жеке организация, өз жұмысын бақылау және мониторинг, сондай-ақ жүйелік басқару кезінде қамтамасыз етуді ақпараттық бөлімде ұсынады. Автор студенттердің тілдік мәдениетті дамытуға студенттердің автономиялы жұмысының рөлін талқылады, тілдік білімдің түрлерін көрсетеді және оларды автоном жұмыс арқылы дамыту әдістемелерін талқылады. Ғылымдық нәтижелер студенттерге аудиториянан тыс ағылшын тілін эффективті жеткізудің қауіптіліктеріне бағытталған жағдайда жетекші мәліметтер береді.

Кілт сөздер: Тілдік компетенция, аудиториянан тыс жұмыс, автономиялы жұмыс, студенттердің автономиясы, автономды әрекеттің компоненттері, білім.

Аннотация: В данной статье исследуется эффективность организации внеклассной работы в качестве метода обучения английскому языку как иностранному (АЯИ), с акцентом на развитии языковых компетенций. В статье предлагается концепция построения учебной траектории студентов для внеклассной работы, охватывающая этапы планирования, подготовки, прямой организации и самоорганизации, самоконтроля и мониторинга, а также системной коррекции. Автор обсуждает роль самостоятельной работы студентов в

улучшении языковых навыков, представляет типы языковых компетенций и методы их развития через самостоятельную работу. Научные результаты предоставляют практические рекомендации для преподавателей АЯИ по созданию структурированной учебной траектории для облегчения эффективного приобретения языка студентами вне аудитории.

Ключевые слова: Языковая компетенция, внеклассная работа, самостоятельная работа, автономия студентов, компоненты автономной деятельности, образование.

During the research we have established that the formation of language competences is the main goal of teaching a foreign language. We have delved into the intricate nature of language competence system that includes, in addition to the information about the language acquired during special training, the speech experience accumulated in the daily use of the language, and the sense of language formed on its basis [1]. We considered the concept of “language competence” that refers to the capacity to comprehend and create an infinite number of grammatically accurate sentences using acquired language symbols and their associated rules [2]. In essence, it is the skill required to carry out a specific linguistic task in one’s native language.

In addition, we have taken into account the definition that language competence includes knowledge of the language system, the rules of operation of the language units in speech, and the ability to use this knowledge to understand and correctly interpret the thoughts of another person and to express one's own thoughts orally and in writing [3]. Language competence requires knowledge of the language system at all levels: phonemic, morphological, lexical, syntactic and stylistic. It is based on the ability to apply in practice a set of rules governing linguistic activity, distinguishing between the following types of competence: syntactic, semantic and pragmatic.

Having studied all the definitions presented, we came to the conclusion that in our understanding “language competence” is a certain level of proficiency in spelling, phonetic, lexical and grammatical aspects of speech and the ability to use these skills to construct correctly formulated statements.

In our English classes, our focus was on engaging students in a wide array of language activities, encompassing lexico-grammatical exercises, listening comprehension, speaking practice, reading tasks, and writing assignments. Our aim was to ensure that students not only comprehended authentic texts and dialogues but also could extract specific information effectively. Moreover, we emphasized the importance of nurturing critical thinking skills among our students.

Our exploration led us to the recognition that educators in the 19th century acknowledged the significance of fostering autonomous learning. They grasped that the depth and quality of a student's knowledge hinged on their capacity to independently organize and pursue their studies. K.D. Ushinsky stood out as a visionary in this regard, advocating for professors and mentors to facilitate students’ autonomous learning by offering resources, clarifying concepts, and monitoring progress [4].

In the 20th century there were scientific efforts to determine the essence of independent work, methodologists made attempts to identify its most characteristic features. R.M. Mickelson's was one of the first to work on the organization of autonomous work, defining it as tasks performed without assistance but under the supervision of a teacher [5].

We also want to note the importance of his work, it was the impetus for the further identification by teachers of the essence of the concept of independent work. B.P. Esipov offers a more complete definition, which states that this type of work includes work performed without the direct participation of the teacher, but during a specially provided time for this.

However, an important aspect of out-of-class work that is missing from this definition is the creativity of the student [6].

Henry Holek introduced a definition of student autonomy and autonomous language learning, emphasizing that students should take ownership of various aspects of their educational journey, such as setting goals, selecting methods, managing the learning process, and evaluating outcomes. In our research, we define out-of-class learning as the capacity of students to assimilate and oversee the information process aimed at generating an educational output.

Through our study, we have delineated the principal characteristics of educational autonomy, which differentiate it from conventional learning approaches. In traditional instruction, the teacher assumes a central role in delivering content, overseeing student progress, and providing guidance. However, in autonomous learning, the teacher transitions into a partner and a facilitator of the educational process, while students take charge of controlling and assessing their own knowledge. Autonomous learning empowers students to conscientiously and effectively manage their learning journey, enabling them to select the most suitable means and methods to attain their objectives. Following an exhaustive review of the literature, we have identified that cognitive independent activity can be categorized into three interconnected components: motivational, creative, and practical-effective, each reliant on the others.

In the initial phase, the teacher's focus is on fostering a collaborative environment, tailoring personalized approaches for individual students, introducing effective study techniques, and employing motivational methods. Students are expected to actively engage in acquiring personal educational experiences and completing independent assignments. As the process progresses, the teacher transitions into a consultant role, offering assistance as requested by students while they actively participate in practical and creative activities, showcasing their talents, and managing their time efficiently. Finally, in the last stage, while the teacher continues to encourage students' engagement, students take on a more prominent role by effectively utilizing strategies for self-education and self-improvement.

The aim of students' out-of-class work is to acquire essential knowledge, professional skills, and abilities pertinent to their future career paths, while also fostering creativity. Independent tasks are structured to systematize and reinforce

theoretical knowledge and practical skills, deepen and broaden theoretical understanding, develop the capacity to utilize various literature sources, enhance cognitive abilities, stimulate creative initiative, and cultivate independent thinking, self-development, and research skills.

Autonomous work of students comprises the following functions and approaches: enhancing the intellectual work culture and promoting creative activities to enhance students' intellectual abilities, accelerating and motivating the learning process through orientation and stimulation, developing and shaping the professional and civic qualities of students, advancing professional and creative thinking to a new level through research.

The methodology for teaching independent work and its organization is rooted in an active communicative approach to language learning, which addresses contemporary issues and challenges in foreign language teaching methods. The successful implementation of autonomous work is crucial to enhancing the formation and development of students' practical skills, cognitive abilities, and overall progress. The trajectory stages of organizing students' out-of-class work within the framework of the competency-based model of learning encompass the following key steps:

Planning: Defining the place of out-of-class work in the educational process, identifying its role in students' professional development. This stage also includes analyzing students' study time budget and developing methodological materials.

Preparation: Setting the main goals and tasks for students to carry out independent work, providing methodological materials and instructions.

Direct organization and self-organization: Students complete assigned tasks, determine ways to achieve goals, and create a plan for autonomous work. Self-organization, internal motivation, activity, and responsibility are required.

Self-control and monitoring: Students assess their intermediate and final results in accordance with predefined criteria. The teacher also monitors task completion, conducts checks, and evaluates students' work.

System adjustment: The teacher analyzes students' work results and the effectiveness of out-of-class work overall to make adjustments to the educational process organization [8].

Out-of-class work is planned educational activity of students, performed by them outside the classroom, independently, on the instructions of the teacher without his or her direct participation. Extracurricular autonomous work of students includes the following forms:

1. Engaging in hands-on assignments;
2. Participating in activities beyond the curriculum;
3. Recording information from references;
4. Utilizing digital resources for study;
5. Exploring educational materials;
6. Getting ready for various examinations.

The research has been concerned with different aspects of out-of-class work in language learning. The main aim of foreign language teaching was identified as the

development of language skills. To achieve this, it is important to develop students' ability to understand, produce and use grammatically correct sentences, as well as to apply knowledge of the language system in practice in order to understand the thoughts of others and to express their own thoughts orally and in writing.

The study also highlighted the importance of students' independent work as a means to deepen and extend their language knowledge and skills. Working outside the classroom allows students to take an active part in the educational process, to choose their own learning methods and techniques, and to evaluate their progress.

Analysis of the research shows that important aspects of students' autonomous work include their motivation, creativity and practical effectiveness. Successful organisation of this type of work requires a systematic approach and includes planning, preparation, self-organisation, self-monitoring and correction.

Summarising all the information obtained from the study, it can be concluded that students' out-of-class work is an integral part of the educational process and contributes to the formation and development of their language skills, as well as to the development of their creative and practical skills.

BIBLIOGRAPHY:

1. Kamyanova T.G. Sistemnyĭ podhod k izucheniyu angliĭskogo yazyka. – M.: Eksmo, 2017.– 480 s.
2. Homskiĭ N.A. Aspekty teorii sintaksisa. – Moskva: Drofa, 1972. – 278 s.
3. Cherepanova L.V. Formirovanie lingvisticheskoĭ kompetencii shkol'nikov v osnovnoĭ obshcheobrazovatel'noĭ shkole. – Moskva, 2005. – 58 s.
4. Ushinskiĭ K.D. O pol'ze pedagogicheskoĭ literatury. – M.: Akademiya pedagogicheskih nauk, 1948. – 656 s.
5. Mikel'son, R. M. O samostoyatel'noĭ rabote uchashchihsya v processe obucheniya. – M.: Uchpedgiz, 1940. – 87 s.
6. Esipov B. D.Samostoyatel'naya rabota uchashchihsya na urokah. – M.: Prosveshchenie, 1961 – 240 s.
7. Holec H. Autonomy in Foreign Language Learning. – New York: Oxford Pergamon Press, 1981. – 53 p.
8. Prohorova, N.A. Kompetentnostnyj podhod k sovershenstvovaniyu samostoyatel'noj raboty studentov / N.A. Prohorova. - Kazan': Centr innovacionnyh tekhnologij, 2005. - 62 s.

UDC 378.147:881.1

DEVELOPMENT AND TESTING OF INNOVATIVE TOOLS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES USING INTERNET RESOURCES

Baltabayeva Alina Batyrkhanovna
allinabb6@gmail.com
M. Kozybaev NKU Master student
Petropavlovsk, Kazakhstan

Kakimova Maira Erengaipovna
Scientific supervisor, M. Kozybaev NKU
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: The emergence of internet resources has opened avenues for innovative language teaching tools. This article explores the development and testing of such tools, focusing on a study employing a pre-test/post-test design with ninth-grade students. While developing learners' listening, speaking, reading, and writing skills in the format of new innovative approaches the use of Google Sites platform might improve language competence through the various online resources. The results of the research showed improvements students' language proficiency, indicating the potential of up-to -date digital techniques The carried-out experiment proved the importance of the integrating internet resources use to enhance language learning outcomes and the need for further implementation the described tools in foreign language teaching process.

Keywords: internet resources, gamified learning platforms, collaborative learning, personalized learning pathways, Google Sites

Андатпа: Интернет-ресурстардың пайда болуы тілді оқытудың инновациялық құралдарына жол ашты. Бұл мақалада тоғызыншы сынып оқушыларының қатысуымен алдын-ала және кейінгі тест дизайнын қолданатын зерттеуге назар аудара отырып, осындай құралдарды әзірлеу және сынау қарастырылады. Жаңа инновациялық тәсілдер форматында тыңдау, сөйлеу, оқу және жазу дағдыларын дамыту барысында Google Sites платформасын пайдалану әртүрлі онлайн ресурстар арқылы тілдік құзыреттілікті жақсарта алады. Зерттеу нәтижелері өзекті цифрлық әдістердің әлеуетін көрсете отырып, студенттердің тілдік сауаттылығының жақсарғанын көрсетті. Жүргізілген эксперимент тілді оқыту нәтижелерін жақсарту үшін интернет-ресурстарды пайдаланудың маңыздылығын және шет тілдерін оқыту процесінде сипатталған құралдарды одан әрі іске асыру қажеттілігін растады.

Кілт сөздер: интернет-ресурстар, ойын оқыту платформалары, ұжымдық оқыту, жекелендірілген оқыту жолдары, Google сайттары

Аннотация: Появление интернет-ресурсов открыло пути для инновационных инструментов обучения языку. В данной статье рассматривается разработка и тестирование таких инструментов, сосредотачиваясь на исследовании, использующем дизайн предварительного и послетеста с участием студентов девятого класса. В процессе развития навыков аудирования, говорения, чтения и письма в формате новых инновационных подходов использование платформы Google Sites может улучшить языковую компетенцию за счет различных онлайн-ресурсов. Результаты исследования показали улучшение языковой грамотности студентов, указывая на потенциал актуальных цифровых методик. Проведенный эксперимент подтвердил важность использования интернет-ресурсов для улучшения результатов обучения языку и необходимость дальнейшей реализации описанных инструментов в процессе обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: интернет-ресурсы, игровые обучающие платформы, коллективное обучение, персонализированные обучающие пути, Google Sites

The landscape of foreign language learning is undergoing a dramatic transformation. Traditionally, classrooms relied on textbooks and rote memorization, often leading to disengagement and limited practical application. However, the emergence of the internet has opened doors to a vast array of innovative tools, revolutionizing the way we teach and learn languages [1].

One prominent tool is the gamified learning platform. These platforms, like Duolingo and Memrise, transform language acquisition into a game. Points, badges, and leaderboards entice learners to participate in interactive exercises and bite-sized lessons, fostering active learning and a sense of accomplishment. Gamification caters to diverse learning styles, appealing to those motivated by competition and immediate feedback [4]. Social media platforms offer another innovative approach: collaborative learning. Learners can connect with native speakers and peers through Facebook groups or language learning communities. This fosters intercultural communication and a sense of community. Discussions, shared cultural experiences, and opportunities for peer-to-peer learning create an authentic language environment, far exceeding the limitations of a textbook [2].

The power of personalized learning pathways lies in their ability to tailor instruction to individual needs. Adaptive learning platforms, powered by Artificial Intelligence (AI), analyze student performance and dynamically adjust learning paths. This ensures learners receive targeted instruction, focusing on areas requiring improvement, while catering to their pace of learning. With personalized learning, the vast resources of the internet become optimized tools for effective language acquisition [5].

The benefits of these innovative tools are undeniable. They increase learner motivation and engagement, promote active learning, and provide opportunities for authentic language use and intercultural communication. Imagine a student practicing French with a native speaker in Paris, or immersing themselves in a historical Chinese documentary – these experiences were once unimaginable in a traditional classroom setting.

However, challenges remain. Ensuring equitable access to internet resources and technology is crucial to bridge the digital divide. Additionally, pedagogical training is essential for teachers to effectively integrate these tools into their curriculum and maximize their impact [3].

The future of foreign language learning is undoubtedly intertwined with the internet. Innovative tools offer the potential for a more engaging, personalized, and effective learning experience for all. The key lies in harnessing the power of the web while retaining the human element of teaching and fostering a love for languages and the cultures they represent [3].

In order to test the effectiveness of innovative means of teaching foreign languages, an experiment was conducted. The study employed a pre-test/post-test design with two groups of 9th-grade students. Google Sites platform specifically designed for the study. This platform offered access to various online resources including ISLcollective, Youtube, BBC English Language Learning, Ted-Ed, ELLLO, Google Forms, and Quizizz etc. These resources provided a variety of engaging and interactive listening materials catering to diverse learning styles and language proficiency levels. All ICT tasks were published on the Google Sites platform, ensuring easy access and consistent learning experiences. Additionally, assignments on the topic of "Traditions and Languages" aligned with the school curriculum.

The study consisted of three stages: initial, forming, control. During the experiment, students in the experimental group engaged with the Google Sites platform and assigned online resources. Starting from the second day, the Google Sites platform and other internet resources were used to format learning materials for the target skills. The platform was designed to address four language skills: listening, speaking, reading, and writing. Pre- and post-tests were administered to assess student progress in listening, writing, reading and speaking skills.

The initial stage involved a comprehensive review of existing research on the topic. Based on this foundation, a checklist for the use of various Information and Communication Technologies (ICT) was developed. This checklist aimed to identify suitable online tools for targeting four key language skills: reading, writing, listening, and speaking.

Following the development of the checklist, a website was specifically designed on the Google Sites platform. This platform served as a central hub for all learning activities and resources. Each section of the website corresponded to a specific language skill, providing students with easy access to relevant online tools and tasks.

The study employed Google Forms for reading comprehension tasks. Within a dedicated reading section on the Google Sites platform, a link to a Google Form presented students with two exercises based on a text from a textbook. The first exercise required matching opinions expressed in the text with the corresponding individuals. This activity promotes active reading and comprehension by prompting students to analyze and synthesize information.

The subsequent Google Form exercise focused on comparing the opinions of characters within the text at the beginning and end of the story. Students had to identify how these characters' views evolved and explain the reasons for the change. This type of higher-order thinking exercise encourages critical analysis and interpretation of the text, fostering deeper understanding.

The study observed an increase in student motivation when utilizing the Google Sites platform. These findings align with the benefits of using online tools, which can make learning more engaging and interactive. Furthermore, participation in short class discussions following the reading comprehension activities provided an opportunity to practice speaking skills and consolidate learning.

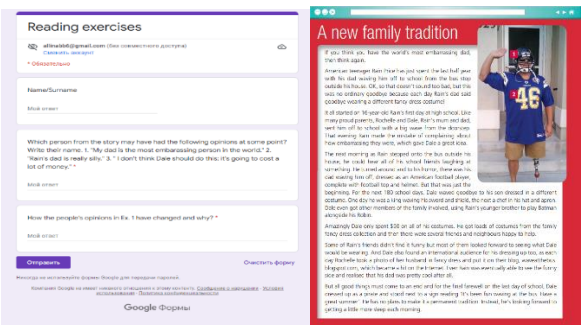

Figure 1 – Reading tasks at the forming stage

The writing section of the Google Sites platform leveraged the Quizlet platform's "Spell" mode for vocabulary development. Students accessed a link on the site where they listened to words from the text and practiced spelling them correctly. Additionally, the platform displayed translations of the words, enhancing vocabulary acquisition and retention.

Unlike traditional red-mark corrections, Quizlet's “Spell” mode offers a more positive learning experience. Incorrectly spelled words automatically reappeared for students to try again, promoting self-correction without demotivation. Moreover, the untimed nature of the exercise allowed students to learn and memorize words at their own pace.

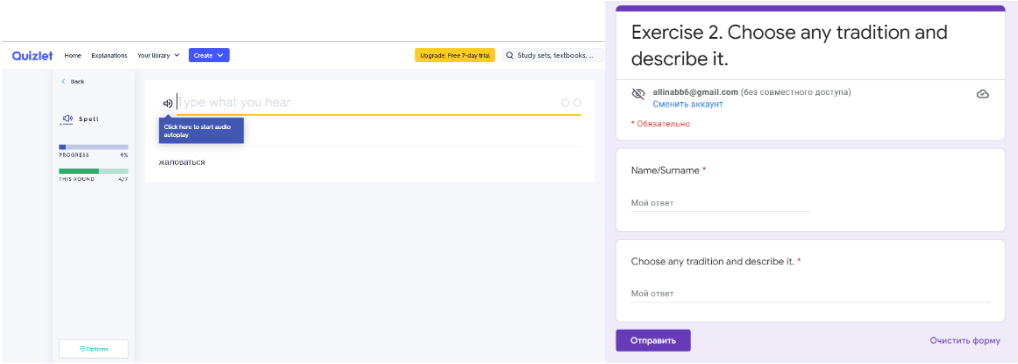

Figure 2 – Writing tasks at the forming stage

The study incorporated the Quizziz platform for interactive listening comprehension activities. Students first watched a video chosen for its cultural relevance to the lesson topic. Following the video, they accessed the Quizziz website, entered their names, and awaited the start of the game initiated by the teacher. Dividing students into two groups added a playful and competitive element to the activity, fostering engagement and motivation. Upon completion of the video, a multiple-choice quiz with questions related to the content appeared on the website. These questions tested students' comprehension of key points in the video, reinforcing listening skills in an engaging way.

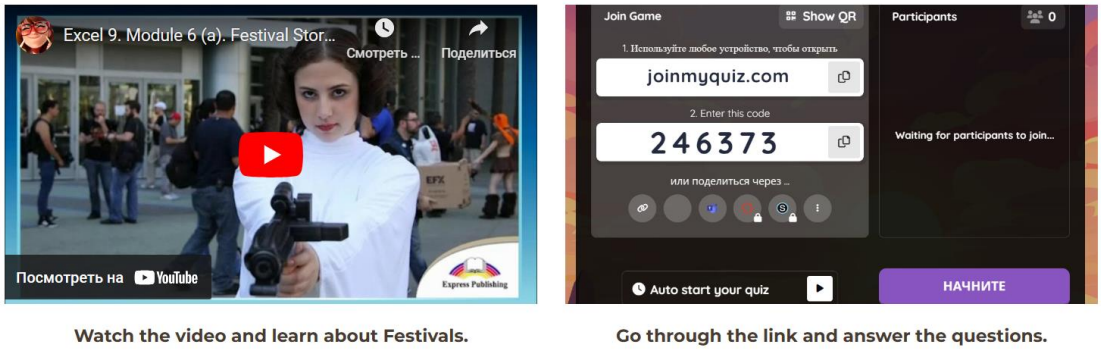

Watch the video and learn about Festivals. Go through the link and answer the questions.

Figure 3 – Listening tasks at the forming stage

The speaking section of the Google Sites platform provided access to the Flipgrid website, where students completed video recording tasks. This platform allows students to record responses to questions using their mobile phone cameras, creating a more approachable and comfortable environment compared to traditional classroom presentations. Furthermore, recordings were accessible not only to the teacher but also to other students. This peer-to-peer learning approach provided additional motivation as students could learn from each other's examples and identify areas for improvement.

The Tasks:

Describing Family in Detail: The first speaking task required students to record a video providing a detailed description of their family members. This activity provided an opportunity to practice self-introduction skills and use vocabulary related to family relationships.

Family Tradition Descriptions: The second speaking task challenged students to describe their family traditions in a video recording. This activity encouraged cultural awareness and provided a platform to share personal experiences, fostering a sense of community within the classroom.

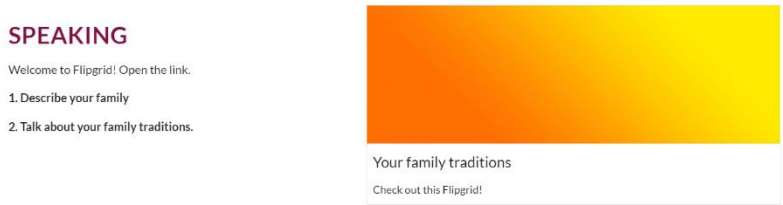

Figure 4 – Speaking tasks at the forming stage

To evaluate the effectiveness of the ICT, a control stage was implemented. This stage involved administering a pre-test and post-test to assess student progress in targeted language skills. The tests compared student performance before and after utilizing the Google Sites platform and integrated online tools.

The results of the control stage indicated promising, albeit modest, improvements in student language skills. Students who participated in the study demonstrated a 2% increase in listening comprehension and a 1% increase in writing skills compared to the control group. While the overall improvement may seem small, it's important to consider the relatively short timeframe of the study.

In conclusion, the development and testing of innovative tools for teaching foreign languages using internet resources have yielded promising results. Through the integration of gamified learning platforms, collaborative learning via social media, and personalized learning pathways, language learners have experienced increased motivation, engagement, and skill acquisition [6]. The pilot study demonstrated the potential of these innovative methods to enhance language learning outcomes, as evidenced by improvements in student proficiency and engagement. However,

challenges remain, including ensuring equitable access to technology and providing adequate pedagogical support for teachers. Moving forward, further research and implementation efforts are needed to fully realize the benefits of integrating internet resources into language instruction. By harnessing the power of innovative tools and technologies, educators can create dynamic and effective learning environments that cater to the diverse needs of language learners in the digital age.

BIBLIOGRAPHY:

1. Burlakova I.I., Gubanova L.V., Scheglova D.V., Burlakova E.S. Modern Trends of Foreign Language Education. International Scientific Conference «Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism» dedicated to the 80th anniversary of Turkayev Hassan Vakhitovich, 2020, p. 2897.

2. Jamshidian F., Salehi H. Innovative Social Media for Foreign Language Learning: A Review of Social Media Types and Their Effects. Journal of Critical Studies in Language and Literature, 2020, no.1 (1). pp. 22-34.

3. Melkonyan A., Matevosyan A. Technology-assisted foreign language learning (TALL) in the digital age. SHS Web of Conferences, 2020, no.88(6-8), p. 2.

4. Pham A.T. The impact of gamified learning using Quizizz on ESL learners' grammar achievement. Contemporary Educational Technology, 2023, no.15 (2), pp. 2-3.

5. Tapalova O., Zhiyenbayeva N. Artificial Intelligence in Education: AIEd for Personalised Learning Pathways. The Electronic Journal of e-Learning, 2022, no.20(5), pp. 639-653.

6. Thurairasu V. Gamification-Based Learning as The Future of Language Learning: An Overview, European Journal of Humanities and Social Sciences, 2022, no. 2(6), pp. 62-69

UDC 372.881.111.1.

APPROACHES AND MATERIALS IN TEACHING PRONUNCIATION IN THE EFL CLASSROOM

Belov Andrej Valerjevich
andre43248@gmail.com
M. Kozybayev master degree student
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: Teaching of pronunciation in English as a foreign language (EFL) classroom has long been marginalised, despite its crucial role in effective communication. Drawing on experience and research, it highlights the absence of pronunciation components in formal curricula, the scarcity of pronunciation-focused materials, and the lack of effective teaching strategies as contributing factors. The article argues for the inclusion of pronunciation in curricula, the development of tailored teaching materials and targeted professional development. It highlights the shift towards prioritising intelligible speech over native-like pronunciation and explores effective teaching methods such as explicit instruction and analytic-imitative approaches.

Key words: Pronunciation instruction, English as a Foreign Language (EFL), teaching methodologies, communicative competence language teaching, linguistic tools.

Аңдатпа: Ағылшын тіліндегі произноситін оқыту (EFL) ағылшын тілі оқу сыныптарында ұзақ уақыт бойы маргинализацияландырылды, босатылған тілде тәуелділіктік байланыстағы маңызынан. Төмендегі тәжірибе және зерттеулерге сәйкес, оның формалды

бағдарламалардағы тілдік компоненттердің еш жоқтығын, произноситінға арналған материалдардың кем болуын және тілді оқыту әдістерінің ефективтілігінің жеткіліксіздігін көрсетеді. Мақала, бағдарламаларда произноситінің қосылуы, арнайы оқыту материалдарының жасалуы және оқытушылардың мамандандырылған дамуы үшін дамыту керек екенін айтып отырады. Ол нативтік тілдің произноситінің орындалуын алдымен интеллектуалды сөйлеуді ұстап алуға үлес көрсетеді және произноситінді оқыту әдістерінің және аналитикалық-имитациялық әдістерінің эффективтілігін зерттеп отырады. Бұл мүмкіндіктерді қолдау арқылы, оқытушылар оқушылардың ағылшын тілінде сондай-ақ ашық және тиімді сөйлеу құралдарынан сенімді және қауіпсіздікті сақтау үшін лингвистикалық құралдармен жетілдіреді.

Кілт сөздер: Произноситін оқыту, ағылшын тіліндегі (EFL) ілім беру, оқыту әдістемелері, тілді коммуникативті қабілеттермен оқыту, лингвистикалық құралдар.

Аннотация: Обучение произношению на занятиях по английскому языку как иностранному (EFL) долгое время оставалось в стороне, несмотря на его важнейшую роль в эффективной коммуникации. Опираясь на опыт и исследования, авторы отмечают отсутствие компонентов произношения в официальных учебных программах, нехватку материалов, ориентированных на произношение, и отсутствие эффективных стратегий преподавания как факторы, способствующие этому. В статье приводятся аргументы в пользу включения произношения в учебные программы, разработки специализированных учебных материалов и целенаправленного повышения квалификации. В ней подчеркивается, что приоритет отдается разборчивой речи, а не произношению, похожему на родное, и рассматриваются такие эффективные методы обучения, как эксплицитное обучение и аналитико-иммитативный подход.

Ключевые слова: Обучение произношению, английский язык как иностранный (EFL), методики преподавания, обучение языку коммуникативной компетенции, лингвистические инструменты.

Intelligible pronunciation is a key factor in foreign language acquisition, with effective pronunciation training playing a crucial role in successfully mastering English as a Foreign Language (EFL). In a global society where English serves as a lingua franca, the pursuit of clear and understandable speech underscores the importance of pronunciation skill development. Therefore, exploring the latest approaches, content, and assessment criteria for pronunciation instruction in the EFL classroom appears timely and significant.

In recent years, the field of language teaching and learning has undergone dynamic changes, driven by technological advances, pedagogical innovations and developments in linguistic theory. These changes have not only broadened the range of teaching methods, but have also necessitated a re-evaluation of traditional approaches to pronunciation teaching. In addition, the spread of English as a global language has led to the emergence of diverse student groups with different language backgrounds and communicative needs, further increasing the demand for effective pronunciation teaching methods for these groups.

Furthermore, the importance of pronunciation extends beyond comprehension to include social and cultural aspects. Accurate pronunciation facilitates intercultural

communication, fosters empathy and promotes mutual understanding between speakers of different languages, thereby contributing to inclusivity.

In many regions of the world, including Bangladesh, the traditional pedagogical approach to teaching English as a Foreign Language (EFL) has long favoured the development of reading and writing skills over listening and speaking skills. However, recent educational reforms, particularly the adoption of communicative language teaching methods, have begun to redress this imbalance by integrating listening and speaking skills into the curriculum, particularly at primary, secondary and tertiary levels where English is compulsory [1].

Despite this progress, the teaching of English pronunciation remains a glaringly overlooked aspect of EFL teaching in many contexts, both nationally and internationally. This article aims to shed light on the reasons for this neglect, drawing on the author's personal experience as both a learner and a teacher-researcher of EFL.

A significant factor contributing to the marginalisation of pronunciation teaching is the apparent absence or exclusion of pronunciation components from formal curricula. This omission suggests either a lack of awareness or a deliberate disregard for the crucial role of pronunciation in effective communication. It raises questions about the qualifications, expertise and priorities of curriculum designers and calls for a critical examination of their choices.

Another contributing factor is the lack of pronunciation-focused materials in both locally developed and imported teaching resources. Whether due to a lack of understanding of the importance of pronunciation or a failure to prioritise it in the development of materials, this shortage underlines a wider problem within EFL pedagogy. Teachers, often inadequately trained in English phonetics and phonology, may struggle to address pronunciation effectively without appropriate resources.

Furthermore, the lack of effective strategies for teaching pronunciation exacerbates the problem. Many teachers lack the necessary knowledge and techniques to deal with pronunciation challenges in the classroom, leading them to avoid teaching pronunciation altogether. This avoidance reflects a wider pattern of neglect and highlights the need for targeted professional development initiatives to equip teachers with the skills and confidence to integrate pronunciation teaching effectively. As Dalton rightly states: "We are comfortable teaching reading, writing, listening and to a degree, general oral skills, but when it comes to pronunciation, we often lack the basic knowledge of articulatory phonetics (not difficult to acquire) to offer our students anything more than rudimentary (and often unhelpful) advice such as, it sounds like this: uuuh" [2].

Understanding the multiple reasons for the marginalisation of EFL pronunciation is essential for improving language teaching and promoting learners' overall communicative competence. Addressing these challenges requires a concerted effort to advocate for the inclusion of pronunciation in curricula, to develop tailored teaching materials, and to provide ongoing support and training for educators. By prioritising the teaching of pronunciation, educators can equip learners with the

linguistic tools they need to communicate confidently and effectively in English. The neglect of pronunciation instruction in second language (SL) and foreign language (FL) teaching has been notable, with scholars like Gilbert describing it as “something of an orphan in English programs around the world.” Sixteen years later, Gilbert reiterated that “pronunciation continues to be the EFL/ESL orphan” [3, p. 1]. This neglect led some to liken pronunciation instruction to suffering from the “Cinderella Syndrome—kept behind doors and out of sight”, as it is often excluded from teaching programs [4, p. 323].

However, there has been a growing recognition of the importance of pronunciation instruction in communicative-oriented EFL classrooms. Scholars like Gilakjani argue that the primary objective of pronunciation teaching should not be native-like or ‘perfect’ pronunciation but rather to produce comprehensible and intelligible speech [5]. Intelligibility refers to “the extent to which a listener actually understands an utterance,” while comprehensibility is "a listener’s perception of how difficult it is to understand an utterance”. Embracing these new goals can help learners avoid the frustration of striving for ‘perfect’ pronunciation, especially since the focus is on effective communication [6].

Recent research suggests that explicitly teaching learners about pronunciation features in second language (SL) or foreign language (FL) learning is highly effective. For instance, Couper’s study conducted in New Zealand demonstrated that explicit pronunciation instruction helped Asian immigrant students recognize discrepancies in their pronunciation, leading to significant improvements [7]. Similarly, Saito’s investigation into the explicit teaching of English vowels /æ/ and /a/ to Japanese learners, utilizing PRAAT software, revealed substantial enhancements in pronunciation among students who received explicit instruction compared to those who received implicit instruction [8].

G.V. Rogova suggests the following pronunciation teaching methodology at the initial stage of learning. Familiarization with phonetic phenomena occurs through its visual demonstration, which is exaggerated. The sequence of presenting phonetic material is dictated by its communicative needs. Sometimes sounds that are most difficult and have no analogs in the native language are introduced first. In teaching pronunciation, she recommends using an analytic-imitative approach, where sounds undergoing special treatment are isolated from the whole and explained based on articulatory rules; this is the analytical part of the work. Then these sounds are reintegrated into the whole, which is gradually organized: syllables, words, phrases, and sentences, and students pronounce them following a model, imitating it. Articulatory rules are of an approximate nature.

When introducing phonetic phenomena, the explanation must always be accompanied by demonstrations of sound standards, which students hear from the teacher or in a recording, to create conditions where students are immersed in the sounds when their articulation is explained to them. Then comes intensive training of students in pronunciation. Training includes two types of exercises: active listening to

a model and conscious imitation. Active listening is ensured by preceding tasks that help draw attention to the required sound quality; it stimulates the extraction of specific sounds from the flow of words for acquisition. By raising their hand or using a signal card, the student shows the teacher how they heard the sound.

Exercises in active listening may include:

1. I alternate between English and Russian sounds. Raise your hand when you hear the English sound.
2. Raise your hand when you hear a word with the sound [i] in the row of words.
3. Raise the signal card each time you hear long (short, palatalized, etc.) vowels in the following words.
4. Raise your hand when you hear words in a sentence where the stress falls.

The number of reproduction exercises should be increased. These exercises are conscious imitations of a sound standard, they mobilise all the students' efforts and direct them towards the qualitative reproduction of a new sound. Regular exercises in conscious imitation help to overcome interlingual and intralingual interference, in particular the substitution of a foreign sound for the sound of the mother tongue. Simple imitation without awareness of the specificity of the foreign sound is not effective enough because learners tend to perceive foreign sounds through the prism of the pronunciation base of their native language. For some sounds this is safe, but for idiomatic sounds such substitution is unacceptable as it risks compromising communication.

G.V. Rogova also recommends regular phonetic warm-ups for conscious imitation, using valuable material: songs, rhymes, aphorisms, poems, proverbs and sayings. The phonetic aspect of this material should be carefully worked out. Traditionally, phonetic warm-up exercises are done at the beginning of the lesson and take about 7-10 minutes of class time. Students are presented with a sample sound in isolation in a syllable, a word and a phrase and then in reverse order. The teacher accompanies the demonstration of the sound with comments: reminding the students of the peculiarities of articulating a particular sound, drawing their attention to the accompanying phonetic processes. Sounds and examples are usually presented in recordings or spoken by the teacher. The material for phonetic warm-ups is chosen according to the communicative objectives. Most often, especially in the early stages of learning English, counting rhymes, rhyming couplets, tongue twisters, proverbs, sayings, riddles, etc. are used. Phonemic warm-up is the practice of pronouncing a particular sound in different contexts. Initially, the sound is presented in isolation, the teacher explains or reminds its articulation using gestures, and then the practice of the sound in various contexts begins in the followingg sequence: in isolation - in a word - in a phrase. For example, the sound [r].

right – That's right!

wrong – That's wrong!

Is it right? Is it wrong?

It is right! It is wrong!

Who is right? Who is wrong?

Peter is right. Peter is wrong.

It is advisable to use a tape recorder and record students on tape so that they can compare their pronunciation with the original and strive to match it. Before conducting a phonics accent drill, students should be introduced to the main types of accents in English.

There are two types of stress in English: phrasal stress, which emphasises certain words in a sentence among others, and logical stress, which emphasises the logical centre of an utterance by highlighting contrasting elements within the statement. In the example below, the logical centre of the utterance is described and emphasised with intonation. In addition, the logical centre of the utterance should coincide in the first and last sentences:

Peter ‘took ‘part in the ↓concert.

↓Peter took part in the concert.

‘Peter ↓took part in the concert.

‘Peter ‘took ↓part in the concert.

‘Peter ‘took ‘part in the ↓concert.

When doing phonetic stress exercises, it is also advisable to record students on a tape recorder, and when presented with an example, the logical centre should be banged on the table with the hand or foot on the floor, it is possible to ask students to clap their hands.

Teaching correct English pronunciation is an extremely challenging task. Without correctly articulated pronunciation, the communicative function of language cannot be fully realised. Nowadays, language skills offer enticing prospects not only at work but also on a personal level. Fluency in English, for example, allows you to travel effortlessly to any corner of the world without fear of being misunderstood. It’s also possible to make new and interesting acquaintances, enrich your own cultural understanding and strengthen friendships around the world. Achieving all this requires learning English pronunciation and personal perseverance [9].

BIBLIOGRAPHY:

1. Cheng, F. (1998). The Teaching of Pronunciation to Chinese Students of English. English Teaching Forum, Jan-Mar, 1998

2. Dalton, D. (2002). Some techniques for teaching pronunciation. Retrieved May 1, 2002

3. Gilbert, J. (2010). Pronunciation as orphan: what can be done? IATEFL Pronunciation Special Interest Group Newsletter Issue NN. Retrieved June 21, 2016

4. Celce-Murcia, M., Brinton, D. M. & Godwin, J. M. (1996). Teaching pronunciation: A reference for teachers of English to speakers of other languages. Cambridge University Press.

5. Gilakjani, A.P. (2012). The significance of pronunciation in English language teaching. English Language Teaching.

6. Derwing,T.M.,& Munro, M.J.(2005).Second language accent and pronunciation teaching.
7. Couper, G. (2006). The short and long-term effects of pronunciation instruction.
8. Saito, K. (2007). The influence of explicit phonetic instruction on pronunciation teaching in EFL settings: The case of English vowels and Japanese learners of English.
9. Rogova G.V. Metodika obucheniya inostrannym yazykam.

UDC: **811.11.112**

FUNCTIONAL APPROACH TO TEACHING ENGLISH GRAMMAR

Bulatova Sofiya Damirovna
bulatovasofiya2022@mail.ru
M. Kozybayev NKU Master student
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: This article examines a functional approach to grammar teaching, which emphasizes a focus on language acquisition and the development of communication skills. The integration of grammar with language skills and the use of authentic materials contribute to a deeper understanding of the role of grammar. The functional approach also develops metalinguistic awareness and helps to critically analyze language choices. As a result, this approach is effective for successful communication in English and is useful for teachers seeking to improve language development.

Keywords: grammar instruction, functional approach, communication skills, teaching methodology, authentic materials.

Аңдатпа: Бұл мақалада тілді меңгеруге және қарым-қатынас дағдыларын дамытуға бағытталған грамматиканы оқытудың функционалды тәсілі қарастырылады. Грамматиканы тілдік дағдылармен біріктіру және шынайы материалдарды пайдалану грамматиканың рөлін тереңірек түсінуге ықпал етеді. Функционалды тәсіл Сонымен қатар металлингвистикалық хабардарлықты дамытады және тіл таңдауын сыни тұрғыдан талдауға көмектеседі. Қорытындылай келе, бұл тәсіл ағылшын тілінде сәтті қарым-қатынас жасау үшін тиімді және тіл дамуын жақсартуға ұмтылатын оқытушылар үшін пайдалы.

Кілт сөздер: грамматикалық нұсқаулық, функционалдық тәсіл, коммуникативтік дағдылар, оқыту әдістемесі, түпнұсқалық материалдар.

Аннотация: В этой статье рассматривается функциональный подход к обучению грамматике, который подчеркивает направленность на овладение языком и развитие коммуникативных навыков. Интеграция грамматики с языковыми навыками и использование аутентичных материалов способствует более глубокому пониманию роли грамматики. Функциональный подход также развивает металингвистическую осведомленность и помогает критически анализировать языковой выбор. В итоге, этот подход эффективен для успешного общения на английском языке и полезен для преподавателей, стремящихся улучшить языковое развитие.

Ключевые слова: обучение грамматике, функциональный подход, коммуникативные навыки, методика преподавания, аутентичные материалы.

In the realm of language teaching, the study and application of grammar has long been a crucial aspect of language acquisition. English grammar, in particular, plays a pivotal role in helping learners understand and use the language effectively. However, traditional grammar instruction often focuses on rote memorization of rules and structures, failing to equip learners with the practical skills required for meaningful communication. To address this issue, educators and researchers have increasingly turned to a functional approach to teaching.

The functional approach to teaching English grammar goes beyond the traditional focus on grammatical principles and structures. It places greater emphasis on how grammar functions within a linguistic context and how it helps learners convey their intended meaning effectively. This approach views grammar as a tool to facilitate communication rather than an end in itself. By understanding how grammar serves communicative functions and using it appropriately, learners can become more proficient in both spoken and written English.

A major advantage of the functional approach is its relevance to real-life language use. Rather than isolating grammar from its authentic context, this approach encourages teachers to present grammar points within meaningful, purposeful tasks. Learners are exposed to genuine language samples and are given opportunities to use grammar in practical situations that mirror real-life communication. This not only enhances their understanding of grammar but also helps build their confidence and motivation to use the language in meaningful ways.

Furthermore, the functional approach emphasizes the integration of the four language skills: listening, speaking, reading, and writing. Grammar is no longer taught as an isolated subject but as an integral part of language use.

By incorporating grammar instruction into communicative activities, learners can develop a more holistic understanding of how grammar functions across different language skills. This approach not only enhances learners' overall language proficiency but also helps them recognize the relationship between grammar, meaning, and context. Another key aspect of the functional approach is its focus on authentic language use.

Instead of relying solely on textbook examples and exercises, teachers incorporate authentic materials such as newspapers, advertisements, and multimedia resources. This exposes learners to the richness and variety of real-world language use, enabling them to understand and produce language that is relevant and meaningful. Authentic materials provide learners with opportunities to explore grammar usage in different registers, styles, and cultural contexts, making their learning experiences more engaging and realistic.

Moreover, the functional approach to teaching English grammar goes beyond mere knowledge of rules and structures. It encourages learners to develop a metalinguistic awareness, enabling them to critically analyze language choices and adapt their language use to different communicative contexts. By fostering this reflective and analytical approach, learners become more autonomous in their language learning

journey, as they can independently assess their own language production and make informed choices to improve their communication skills.

In conclusion, the functional approach to teaching English grammar offers a dynamic and effective way to enhance learners' language proficiency and communication skills. By emphasizing the practical application of grammar in authentic contexts, integrating it with the four language skills, incorporating authentic materials, and fostering metalinguistic awareness, this approach equips learners with the tools necessary for successful communication in English. As educators continue to explore new methodologies and strategies, the functional approach stands as a valuable framework for empowering learners to use grammar as a powerful tool in their linguistic development.

In the landscape of language teaching, the role of grammar acquisition stands as a cornerstone in fostering language proficiency and effective communication. English grammar, in particular, holds a pivotal position in aiding learners to comprehend and utilize the language proficiently. However, conventional methods of grammar instruction have often been criticized for their emphasis on rote memorization, neglecting the development of practical communication skills essential for meaningful interaction. To address this pedagogical challenge, educators and researchers have increasingly embraced a functional approach to teaching English grammar, placing a premium on language proficiency and communication skills development.

The functional approach to teaching English grammar transcends the traditional paradigms by shifting the focus from mere grammatical principles and structures to a deeper understanding of how grammar functions within linguistic contexts. This perspective views grammar as a dynamic tool for facilitating communication rather than an isolated entity. By discerning how grammar serves communicative functions and employing it appropriately, learners are better equipped to navigate both spoken and written English proficiently.

A significant advantage of the functional approach lies in its alignment with real-life language use. Unlike traditional methods that isolate grammar from authentic contexts, this approach advocates for the integration of grammar instruction into meaningful tasks. Learners are immersed in genuine language scenarios, providing them with opportunities to apply grammar in practical situations reflective of real-life communication. This not only enhances their comprehension of grammar but also bolsters confidence and motivation to engage with the language meaningfully.

Furthermore, the functional approach emphasizes the integration of the four language skills – listening, speaking, reading, and writing – recognizing grammar as an integral component of language proficiency across these domains. By incorporating grammar instruction into communicative activities, learners develop a holistic understanding of how grammar functions within different linguistic contexts. This approach not only enhances overall language proficiency but also fosters an appreciation for the interplay between grammar, meaning, and context.

An additional hallmark of the functional approach is its focus on authentic language use. Rather than relying solely on textbook examples and exercises, educators incorporate authentic materials such as newspapers, advertisements, and multimedia resources into their instructional practices. This exposure to real-world language usage enables learners to grasp the richness and variety of language expression, thereby facilitating a deeper understanding and production of language that is relevant and meaningful.

Moreover, the functional approach encourages the development of metalinguistic awareness among learners, enabling them to critically analyze language choices and adapt their language use to different communicative contexts. By fostering a reflective and analytical approach, learners gain autonomy in their language learning journey, empowering them to evaluate their own language production and make informed choices to enhance their communication skills.

In conclusion, the functional approach to teaching English grammar offers a dynamic and effective methodology for enhancing learners' language proficiency and communication skills. By emphasizing the practical application of grammar in authentic contexts, integrating it with the four language skills, incorporating authentic materials, and fostering metalinguistic awareness, this approach equips learners with the tools necessary for successful communication in English. As educators continue to explore innovative methodologies and strategies, the functional approach stands as a valuable framework for empowering learners to harness grammar as a powerful tool in their linguistic development.

In the realm of English language education, the adoption of a functional approach to teaching grammar has emerged as a pivotal paradigm shift. Drawing from a wide range of authoritative sources, including works by Celce-Murcia, Larsen-Freeman, Williams, Ellis, Nunan, Thornbury, Halliday, and Bygate, this methodology transcends traditional grammar instruction by prioritizing the functional use of language in authentic contexts.

At the core of this approach lies the acknowledgment that grammar serves as a tool for communication rather than a set of rigid rules to be memorized. Celce-Murcia et al underscore the importance of integrating grammar instruction with meaningful communication tasks, facilitating learners' ability to comprehend and produce grammatically accurate utterances [2, p.10-11]. Ellis further delves into the dichotomy between grammar teaching as mechanical practice versus consciousness-raising activities, advocating for the latter to foster learners' metalinguistic awareness [3, p.70-71].

Larsen-Freeman expands on this notion by introducing the concept of "grammaring," emphasizing the dynamic nature of language acquisition wherein learners actively engage in constructing linguistic meaning through authentic language use [5, p.112-113]. This view aligns with Halliday's functional grammar framework, which posits that language structures emerge from the communicative functions they serve within discourse [4, p.10-11].

Nunan contributes to this discourse by highlighting the role of methodological innovation in language teaching, advocating for pedagogical approaches that empower learners to use grammar as a tool for effective communication [7, p.120-121]. Thornbury complements this perspective with practical insights into implementing grammar instruction in the classroom, emphasizing the need for a balanced approach that integrates form-focused activities with meaningful communication tasks [8, p.20-21].

In addressing the pivotal role of speaking in language acquisition, Martin Bygate underscores the importance of providing learners with ample opportunities for oral practice to internalize grammatical structures within meaningful communicative contexts [1, p.14-15]. Additionally, Larsen-Freeman synthesizes current research on teaching grammar, emphasizing the efficacy of functional approaches in promoting language acquisition and communicative competence [6, p.15-16].

In essence, a functional approach to teaching English grammar transcends rote memorization and mechanical practice, prioritizing the integration of grammar instruction with meaningful communication tasks. By fostering learners' metalinguistic awareness and empowering them to use grammar as a tool for effective communication, this paradigm shift holds promise for enhancing language acquisition and communicative competence in English language learners.

The authors collectively emphasize the importance of integrating grammar instruction with meaningful communication tasks, moving away from rote memorization towards using grammar as a tool for effective communication. They advocate for fostering learners' metalinguistic awareness and highlight the dynamic nature of language acquisition. While they all support the functional approach, differences arise in their emphasis on methodological innovation, classroom implementation, and the role of speaking in language acquisition. In general, they converge on the idea that a functional approach holds promise for enhancing language acquisition and communicative competence.

Through practical application and authentic use of grammar in real-life contexts, learners are able to grasp the nuances of language and develop their communicative skills. For example, instead of simply memorizing grammar rules, students may engage in role-playing activities where they have to use specific grammatical structures to negotiate a situation or express their opinions. By doing so, learners not only internalize grammar rules but also learn how to apply them in authentic communication scenarios.

Moreover, the integration of authentic materials such as newspaper articles, advertisements, and videos provides learners with exposure to diverse language use and cultural contexts. For instance, learners may analyze a newspaper article to identify different grammatical structures used by the writer and discuss how these structures contribute to the overall meaning and effectiveness of the text. By engaging with authentic materials, learners are not only exposed to real-world language use but also develop a deeper understanding of grammar in context.

Furthermore, promoting metalinguistic awareness among learners encourages them to critically analyze their language choices and adapt their communication strategies based on the context. For example, learners may engage in peer feedback activities where they analyze each other's language use and provide constructive feedback on how to improve grammar accuracy and effectiveness. By encouraging learners to reflect on their language production and make informed choices, the functional approach fosters autonomy and empowers learners to take control of their language learning journey.

In conclusion, the practical framework of the functional approach to teaching English grammar emphasizes the integration of grammar instruction with meaningful communication tasks, authentic materials, and metalinguistic awareness. By providing learners with opportunities to apply grammar in real-life contexts, engage with authentic materials, and reflect on their language use, this approach equips learners with the skills necessary for successful communication in English. As educators continue to explore innovative methodologies and strategies, the functional approach remains a valuable framework for enhancing learners' language proficiency and communicative competence.

BIBLIOGRAPHY:

1. Bygate, M. Speaking. Oxford University Press, 2001. pp.14-15
2. Celce-Murcia, M., Larsen-Freeman, D., & Williams, H. Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course. Heinle & Heinle Publishers, 1999. pp.10-11
3. Ellis, R. Grammar Teaching—Practice or Consciousness-Raising Language Learning, 52(3), 2002. pp.679-718
4. Halliday, M. A. K. An Introduction to Functional Grammar. Routledge. (2004) pp.10-11
5. Larsen-Freeman, D. Teaching Language: From Grammar to Grammaring. Heinle & Heinle Publishers, 2003. pp.112-113
6. Larsen-Freeman, D. Research on Teaching Grammar. Springer, 2015. pp.15-16
7. Nunan, D. Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers. Prentice Hall, 1991. pp.120-121
8. Thornbury, S. How to Teach Grammar. Pearson Education Limited, 1999. pp.20-21

UDC 811.111

ENHANCING ENGLISH LANGUAGE TEACHING THROUGH SPACED LEARNING TECHNIQUES

Dauletbayeva Liliya Karimovna
safriduo451@mail.ru
Senior teacher M. Kozybaev NKU
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: This article explores the effectiveness of using spaced learning techniques to improve the effectiveness of teaching English. The spaced learning technique involves distributing educational material into several short sessions with breaks between them, which contributes to a deeper assimilation of information. The principles and practical examples of using this methodology in the context of teaching English, as well as its advantages and disadvantages, are considered. The study shows that the use of spaced learning in the process of teaching English can significantly improve the acquisition of language skills and improve student performance.
Keywords: long-term memory, retention, stimulation, spaced learning, review sessions

Аңдатпа: Бұл мақала ағылшын тілін оқытудың тиімділігін арттыру үшін аралық оқыту әдістерін қолданудың тиімділігін зерттейді. Аралық оқыту әдістемесі оқу материалын олардың арасындағы үзіліспен бірнеше қысқа сессияларға бөлуді қамтиды, бұл ақпаратты тереңірек игеруге ықпал етеді. Ағылшын тілін оқыту контекстінде осы әдістемені қолданудың принциптері мен практикалық мысалдары, сонымен қатар оның артықшылықтары мен кемшіліктері қарастырылады. Зерттеу көрсеткендей, ағылшын тілін оқыту үдерісінде аралық оқытуды қолдану тілдік дағдыларды меңгеруді айтарлықтай жақсартып, оқушылардың үлгерімін жақсартады.
Кілт сөздер: ұзақ мерзімді есте сақтау, материалды сақтау, ынталандыру, үзілген оқу, қайталау сабақтары

Аннотация: Данная статья исследует эффективность применения методики spaced learning для повышения эффективности обучения английскому языку. Методика spaced learning подразумевает распределение учебного материала на несколько коротких сеансов с перерывами между ними, что способствует более глубокому усвоению информации. Рассматриваются принципы и практические примеры использования данной методики в контексте обучения английскому языку, а также ее преимущества и недостатки. Исследование показывает, что применение spaced learning в процессе обучения английскому языку может значительно улучшить усвоение языковых навыков и повысить успеваемость студентов.
Ключевые слова: долговременная память, запоминание материала, стимуляция, обучение с перерывами, обзорные занятия

In the realm of language education, the quest for effective teaching methods that optimize learning outcomes is a perpetual pursuit. One such innovative approach that has gained prominence in recent years is spaced learning. This method, rooted in cognitive psychology, involves breaking up learning into shorter, spaced intervals to enhance retention and long-term memory. When applied to teaching English, spaced learning offers a promising avenue for improving language acquisition and proficiency.

Spaced learning is a teaching technique in which the topic is studied in three blocks, between which two ten-minute breaks are made for physical activity. The technique is based on the mechanism of long-term memory formation described by Douglas Fields in the journal Scientific American. Fields' discovery was used by Paul Kelly, creator of the spaced learning method, director of Monkseaton High School (a school in the northeast of England with about 800 students aged 13-18) [1].

The creation of long-term memory is the basis of any learning. The spaced learning method is designed to change the teaching methodology of schoolchildren based on new scientific data.

Memory from a physiological point of view is a chain of cells in the brain. Fields' research group has experimentally studied the process of forming these chains. They focused on how the cell would join the chain and connect with other cells. Experiments have confirmed that brain cells are influenced by how they are affected.

Constant stimulation of cells did not include the mechanism of formation of bonds. Periods of stimulation had to be interrupted by periods of rest. The breakthrough came when researchers realized that time was an important factor. The duration of stimulation turned out to be not important, the rest period turned out to be important [2].

In the context of teaching English, spaced learning can revolutionize language instruction. So, what are some of the benefits of spaced learning in English language education:

1. Improved retention: by spacing out English language practice sessions, students can better retain vocabulary, grammar concepts, and language patterns.
2. Enhanced understanding: regularly revisiting and practicing English language material at spaced intervals deepens comprehension and promotes mastery of the language.
3. Long-term proficiency: spaced learning cultivates sustained learning habits and long-lasting language skills, leading to enhanced fluency and proficiency in English.
4. Engaged learning: the dynamic nature of spaced learning keeps students actively engaged, promoting motivation and a positive learning experience.
5. Personalized learning: the flexibility of spaced learning allows educators to tailor instruction to individual student needs, reinforcing weaker areas and consolidating strengths.

On the other hand, the spaced learning method in teaching English has its own disadvantages:

1. Time-consuming: implementing spaced learning effectively may require more time for lesson planning and scheduling, which could be challenging within a tight curriculum.
2. Need for consistent implementation: maintaining a consistent spaced learning schedule demands dedication and discipline from both educators and students, which may be difficult to sustain.
3. Lack of immediate mastery: while spaced learning enhances long-term retention, some students may prefer immediate feedback and mastery, which might be delayed with this method.
4. Potential for overwhelm: students may feel overwhelmed by the constant review and repetition involved in spaced learning, leading to fatigue or disengagement.
5. Limited application in certain contexts: spaced learning may be more suitable for certain types of learners or subjects, and its effectiveness in all English language teaching scenarios may vary.

While the benefits of spaced learning in teaching English are significant in terms of retention and proficiency, educators should consider its potential drawbacks and customize its implementation to suit the diverse learning needs of students effectively [3].

Implementing spaced learning in English lessons can significantly enhance students' language acquisition and retention. Here are some practical ways to apply the spaced learning method in English language teaching:

1. Vocabulary building:
- Introduce new vocabulary words in each lesson.
- Have students review the words periodically throughout the week in short intervals.
- Incorporate vocabulary practice in various activities like games, quizzes, or flashcards.

2. Grammar practice:
- Teach a new grammar rule or concept during a lesson.
- Provide opportunities for students to practice the grammar rule in different contexts.
- Schedule regular review sessions to reinforce understanding and application of the grammar concept.

3. Reading comprehension:
- Assign reading passages or texts for students to analyze during a lesson.
- Encourage students to revisit the texts at spaced intervals to improve comprehension and retention.
- Discuss the texts in subsequent lessons to reinforce understanding and vocabulary usage.

4. Speaking and listening activities:
- Engage students in conversational activities during lessons to practice speaking and listening skills.
- Record short dialogues or discussions for students to listen to and repeat at home.
- Include speaking and listening practice in subsequent lessons to reinforce language skills.

5. Writing practice:
- Assign writing tasks such as essays, journal entries, or creative writing exercises.
- Provide feedback on students' writing and encourage revisions.
- Schedule spaced intervals for students to review their writing, identify areas for improvement, and make corrections.

By incorporating spaced learning strategies into English lessons, educators can create a dynamic and engaging learning experience that promotes long-term retention, comprehension, and proficiency in the English language. Consistent application of spaced learning principles, combined with varied teaching techniques and activities, can maximize the benefits of this method and support students in achieving language learning success.

BIBLIOGRAPHY:

1. Angela Bradley, Alec Patton Spaced learning – making memories stick // ADi – Associazione Docenti e Dirigenti scolastici Italiani. URL: http://www.adiscuola.it/beyondthebarriers/wp-content/uploads/2016/01/Spaced_Learning downloadable_1.pdf (accessed 15.03.2024).
2. How to study using the spaced practice method // Oxford learning URL: https://www.oxfordlearning.com/what-is-spaced-practice/ (дата обращения 02.04.2024).
3. Richard L.Wilson, M.Ed. The good and bad of spaced repetition // LinkedIn. URL: https://www.linkedin.com/pulse/good-bad-spaced-repetition-richard-l-wilson-m-ed- (accessed 27.02.2024).

UDC 81.373.43

PROS AND CONS OF TEACHING NEOLOGISMS IN AN ENGLISH LANGUAGE CLASS WHERE ENGLISH IS THE FOREIGN LANGUAGE OF INSTRUCTION

Dobromirova Yana Vitalevna
dobromirova2010@mail.ru
M. Kozybayev NKU Master student
Supervisor – Kakimova Maira Erengaipovna
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: This article focuses on the fact that there is an influx of neologisms in the modern world.It is argued that the new words need to be integrated into the teaching process in English classes for high school and first-year students.The advantages and disadvantages of teaching neologisms are noted.Specific examples of topical neo-lexics are given.The experimental tasks that will be able to develop lexical competence, as well as creative thinking, are analyzed.A survey was conducted among English language teachers about the introduction of neologisms into the educational process.Certain conclusions have been drawn.

Keywords: neologisms, pros and cons of learning new words, neolexics, lexical competence, creative thinking.

Аңдатпа: Бұл мақалада қазіргі әлемде неологизмдердің ағымы бар екендігі туралы айтылады. Жаңа сөздерді орта мектеп оқушылары мен бірінші курс студенттеріне арналған ағылшын тілі сабақтарында оқыту процесіне енгізу қажет деген пікір бар. Неологизмдерді оқытудың артықшылықтары мен кемшіліктері атап өтілді. Өзекті неолексиканың нақты мысалдары келтірілген. Лексикалық құзіреттілікті, сонымен қатар шығармашылық ойлауды

дамыта алатын эксперименттік тапсырмалар талданады. Ағылшын тілі мұғалімдері арасында неологизмдерді оқу процесіне енгізу туралы сауалнама жүргізілді. Белгілі бір тұжырымдар жасалды.

Кілт сөздер: неологизмдер, жаңа сөздерді үйренудің оң және теріс жақтары, неолексика, лексикалық құзыреттілік, шығармашылық ойлау.

Аннотация: В данной статье акцентируется внимание на том факте, что в современном мире наблюдается приток неологизмов. Утверждается, что новые слова необходимо интегрировать в учебный процесс на уроках английского языка для старшеклассников и студентов первого курса. Отмечаются преимущества и недостатки обучения неологизмам. Приведены конкретные примеры актуальной неолексики. Проанализированы экспериментальные задания, которые смогут развить лексическую компетенцию, а также творческое мышление. Среди преподавателей английского языка был

проведен опрос о внедрении неологизмов в учебный процесс. Были сделаны определенные выводы.

Ключевые слова: неологизмы, плюсы и минусы изучения новых слов, неолексика, лексическая компетентность, творческое мышление.

Language is in continuous movement. If we compare the vocabulary of other decades, it is completely different from the current English language. This is due to the fact that time does not stand still, and accordingly there are new inventions, concepts and notions that directly affect the current language of communication. The concept of neologism is quite extensive, so there is no single term at the moment. Each linguist and philologist, interpret it from their own point of view of research.

In our article we will rely on the interpretation of the term neologism by the Russian linguist and specialist in the field of lexicology I.V. Arnold.She revealed neologisms as “words or phraseological phrases that enter the language in connection with the growth of culture and technology, development or changes in social relations and changes in everyday life and living conditions of people and are felt by speakers as new” [1, p.323].Consequently, neologisms can be not only words, but also whole phraseological turns. It is worth emphasizing that the advancements in culture, science and technology play a big impact on human life, namely, on language. Therefore, it is worth concluding that neologisms are new words that carry a new semantics that did not exist before. Alternatively, if a word did exist, it has acquired a new additional connotation that was not previously traceable.

Here are examples of neologisms that gained popularity in 2023.Examples of such words are taken from the Cambridge Dictionary blog: soft saving [2] this action can be called a habit or hobby, when a person stops saving money, trying to spend as much as possible here and now.Thus, people who resort to soft saving are free and open. Consequently, such a concept arose in connection with changes in social life.The next concept that we will consider is dry tripping [2] - a vacation trip where a person decides to give up alcohol. Based on this, we can conclude that in the modern world there is an increasing tendency to abandon bad habits, which includes alcohol. Accordingly, he/she, who have given up alcohol, lead a healthy lifestyle and relax, most often at sea or in the mountains.Another equally interesting neologism is slowcation [2]. This is the name of a trip to another country, where a tourist gets acquainted not only with tourist places, but also with the area and residents in order to learn more about the culture, history and language of communication of another people. As a result, it turns out that new words arise in connection with social changes, interests and demands of society.

Neologisms are studied most often in linguistic and philological aspects. Meanwhile, there are few studies in pedagogical aspects. However, it should be highlighted that this area is topical and under-researched. In our article we will consider the advantages and disadvantages of studying neologisms in English lessons.

Before we begin to consider the pros and cons of studying neologisms in English classes, let us accentuate the fact that we are investigating the detailed study

of new words in high schools, namely tenth and eleventh grades, as well as the first courses of higher education. We believe that the semantics as well as the structure of new words should be studied consciously with an in-depth consideration of the specific problem.

In our opinion, one of the main advantages of studying neologisms is the practice of actual vocabulary. Accordingly, if new words are introduced gradually with the study of basic vocabulary, then students will have a wider knowledge of modern vocabulary. This will enhance the quality of intercultural communication where students can easily understand and participate in conversations with native speakers. Exercises can be used to work through the vocabulary learning: true/false, matching tasks, completing the missing word and many more. The exercises can be adapted for individual or group work using various resources and Internet applications.

The second equally important plus of studying neologisms is the additional expansion of knowledge about the culture, history and literature of the target language. The introduction of neologisms into the learning process will help to broaden the outlook, as well as to be versatile, keeping up with the times. Nowadays, considering such aspects as: the semantics of neologisms, the structure of formation, as well as the sources of the emergence of new words will give the opportunity to get acquainted with the reason for the emergence, a certain function and use of new lexical units.

Nowadays, every language tends to introduce new words, as well as borrowings from other languages. English is especially affected by this, as it is the language of international communication. Thus, the young generation should be aware of changes in politics, economics, international and social sectors. In addition, Internet resources, television, advertising, radio, newspapers and magazines are frequent sources of neologisms.

An important advantage of introducing neologisms into the learning process is the development of creative and critical thinking. Students will be able to create their own occasionalisms (author's neologisms), successfully complete written and oral assignments with a modern interpretation, and solve problems posed to them. Creativity is an important skill that is essential for thinking outside the box and fulfilling specific goals in an unusual way. In today's world everything is developing at a great speed, this is due to the technological process, the development of the Internet, science and technology.Global Language Monitor's official estimate of the number of words in the English language as of January 1, 2024, is: 1,080.502.4 [3].Therefore, English vocabulary is built up on a daily basis.

Russian scientist in the field of acmeology, pedagogy and psychology N.V. Kuzmina distinguishes the following main components of creativity:

1. Fluency of thought
2. Flexibility of thought
3. Originality
4. Curiosity

5. The ability to develop a hypothesis
6. Satisfaction [4]

Each of these components listed above is an integral part of the development of creative thinking, which will help students to be competitive, creative and progressive in terms of learning.

In addition to the advantages of learning neologisms, let us also consider possible disadvantages. The problem of learning new words may be that specific units of neo-lexics may not always be fixed in speech. This means that some words that have been popular for a few years may go out of use forever.

The second problem that may arise is the excessive use of neologisms by students in their speech. Therefore, it is important to emphasize that in our opinion the study of neologisms should be introduced in high school. It should be noted that neologisms need to be used in a specific situation where they will be appropriate without overloading the speaker's speech.

The aim of this article is to find out what English teachers think about introducing modern neologisms into English lessons. We make an obligatory remark that we believe it is better to introduce neologisms gradually with the study of basic vocabulary, as well as to conduct additional, extracurricular activities, where it will be possible to familiarize oneself with the new vocabulary in detail.

The case study was conducted in February 2024. The survey was created in Google form for easy collection of responses. Fifteen English language teachers participated in the experiment. A series of questions was developed to identify the pros and cons of teaching neologisms in English classes.

Question 1 (yes/no). Purpose: to find out whether the respondents know the concept of "neologism". The analysis of answers has shown that all fifteen teachers are familiar with this concept.

Question 2 (positive/negative). The aim: to find out whether the respondents agree or disagree with the introduction of neologisms into the teaching process. As shown by the answers, all interviewees have a positive attitude towards teaching neologisms.

Question 3 (open-ended). Aim: to get a response sheet with pros of learning neologisms from British and American sources. The results were varied, with each respondent answering fully. Thus, such pros as: diverse vocabulary; cultural understanding; being on trend; knowledge of synonyms; exposure to new cultural experiences and many others were highlighted.

Question 4 (open-ended). Purpose: to extract a list of disadvantages of studying neologisms, if any. Eight people answered that there are no disadvantages. The remaining seven teachers responded that neologisms can sometimes cause confusion; used inappropriately in context, and create loss of cultural identity of the language.

Question 5 (with three choices of answers). Aim: to see how well teachers can correctly identify the semantics of a neologism that has been selected by solid sampling. Nine people (60% coped with the task).

Question 6 (open-ended). The aim: to find out the respondents' opinion on what modern neologisms are needed for. The survey showed that new words are needed to express new concepts, to reflect cultural trends, for the media, and to expand the vocabulary.

Question 7 (with answer options). Purpose: to find out what sources are suitable for learning new words. Nine people answered (all of the above), which means that newspapers, magazines, radio, television, online sources are suitable for learning neologisms. Three people answered that online sources are suitable and another three people tend to think that newspapers and magazines are important.

Question 8 (with answer choices). The aim: to find out at what age teachers think it is better to introduce neologisms into the teaching process. Opinions were divided in this question. Seven people think that neologisms should be introduced from the junior level, seven people answered that they should be introduced in the middle school and one person inclines to the senior level and the first year of university studies.

Question 9 (open-ended). Purpose: to get wishes, recommendations for further research on this topic. The wish was to identify the reasons for the origin of neologisms and ways of their formation.

Question 10 (picture for familiarization). Purpose: to acquaint teachers with neologisms that are topical for the last few years.

The results of the conducted experiment allowed us to draw the following conclusions. All the respondents know the concept of "neologism" and have a positive attitude to the introduction of new words in foreign language lessons. The peculiarities and some possible shortcomings of its study have been revealed. We analyzed to what extent the respondents are able to randomly identify the semantics of a neologism. We found out what neologisms are necessary for, with the help of what sources it is better to study them, as well as were familiarized with the opinions in which level it is better to introduce them. In addition to the above, they received recommendations for further research and were introduced to the current vocabulary of the English language.

BIBLIOGRAPHY:

1. Arnold I.V. Leksikologiya sovremennogo anglijskogo yazyka [Lexicology of the modern English language], Moscow, FLINTA Publ., 2012, 370 p.
2. Cambridge Dictionary. Access mode: https://dictionaryblog.cambridge.org/ (accessed: 18.02.2024)
3. Global language monitor. Access mode: https://languagemonitor.com/ (accessed: 18.02.2024)
4. Kuzmina N.V., Rean A.M. Professionalizm pedagogicheskoj deyatel'nosti [Professionalism of teaching activities], St. Petersburg, 1993, 334 p.

UDC 327.881.1.

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF KAZAKHSTANI SECONDARY SCHOOLS' ENGLISH TEXTBOOKS WITHIN THE FRAMEWORK OF CLIL

Esmukanova Aliya Salimovna
esmukanova84@bk.ru
M. Kozybayev NKU Master student
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: This article presents a comparative analysis of English language textbooks in a Kazakhstani secondary school within the framework of content and language integrated learning. An analysis of CLIL components was carried out according to the textbooks “Excel for Kazakhstan, 9”, “Action for Kazakhstan, 10”, “Aspect for Kazakhstan, 10”, namely, there were compared textbook modules, names of modules with the CLIL component, types of tasks with an integrated component, aspects for making improvements and changes.
Keywords: CLIL (content and language integrated learning) approach, EFL textbooks, comparative, improvement, task, aspect.

Аңдатпа: Бұл мақалада пәндік-тілдік кіріктірілген білім беру аясында қазақстандық орта мектебіндегі ағылшын тілі оқулықтарына салыстырмалы талдау жасалған. CLIL компоненттеріне талдау «Excel for Kazakhstan, 9», «Action for Kazakhstan, 10», «Aspect for Kazakhstan, 10» оқулықтарына сәйкес жүргізілді, атап айтқанда, оқулық модульдері кестеде салыстырылды, модульдердің атаулары CLIL компоненті, біріктірілген компоненті бар тапсырмалар түрлері, жақсартулар мен өзгерістер енгізу аспектілері.
Кілт сөздер: CLIL (пәндік-тілдік кіріктірілген оқыту) әдісі, шетел (ағылшын) тілі оқулықтары, салыстырмалы, жақсартул, тапсырма, аспект.

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный анализ учебников английского языка казахстанской средней школы, в рамках предметно-языкового интегрированного обучения. Был проведен анализ компонентов CLIL по учебникам «Excel for Kazakhstan, 9», «Action for Kazakhstan, 10», «Aspect for Kazakhstan, 10», а именно были сравнены в таблице модули учебников, названия модулей с компонентом CLIL, виды заданий с интегированным компонентом, аспекты для внесения доработок и изменений.
Ключевые слова: поход CLIL (предметно-языковое интегрированное обучение), учебники иностранного (английского) языка, сравнительный, улучшение, задание, аспект.

Since content and language-integrated learning are implemented within the curriculum of English language subjects in Kazakhstani secondary schools, the integrated study has great practical value for teachers. The CLIL approach is a separate module in the EFL textbooks, actively enlarging learners' language material. Those modules in the textbooks are primarily oriented to teaching the English language within the curriculum [1, p. 4].

The aim is to help English language teachers realize and solve the problems they might face within the framework of CLIL lessons.

Based on research of scientific literature, official educational documents, and the experience of authors who teach language using the CLIL approach, this article contains a comparative analysis of the EFL textbooks, which permits the improvement of some aspects of teaching language through content [3]. We study the content of CLIL lessons and find what changes and additions are needed to teach more effectively.

As a result, we compiled the table with the results of the analysis of the EFL textbooks, which might help English language teachers while planning the CLIL lesson: allows focusing on limitations in the formation of tasks in the teaching process and eliminating or improving them. The material of this article may be beneficial for a comparative survey in the framework of the CLIL approach.

Thus, secondary education in Kazakhstan has changed, and secondary school textbooks have also undergone modifications in accordance with the updated curriculum [4, 5]. A content and language-integrated learning component was introduced into English textbooks' content. That modern and innovative approach was developed by J. Cenoz, F. Genesee, D. Gorter, J.A. Merino, and D. Lasagabaster [2].

For our survey, we selected three types of EFL textbooks for 9th and 10th grades, which are used to teach the English language in a Kazakh-school gymnasium named after Abai, the Petropavlovsk city. These EFL textbooks are oriented toward Kazakhstani learners, and published by "Express Publishing"; the authors are Jenny Dooly and Bob Obee. The years of publication differ between 2018 and 2019. Two textbooks for 10th grade are separate from each other: "Action for Kazakhstan," which was created for Science grades, and the second, "Aspect for Kazakhstan," which is designed for Grammar grades. Every EFL textbook we consider contains nine modules. Eight of the modules of each textbook have individual names; for example, if the 9th grade's first module is "Hobbies and Qualities," in the 10th grade's textbooks, the first modules are "Science and Scientific Phenomena" and "Legend or Truth." The common section of all three textbooks is "Reading for pleasure," which includes various pieces of literature written by famous English and French writers.

Sections of EFL textbooks that are directly related to our research are modules with CLIL components. The 9th grade Excel includes "Across culture" and "Across curriculum" lessons; they are posted at the end of each module, besides "Reading for pleasure." The 10th-grade Action includes "Culture Corner" and "Curricular" lessons at the end of the modules. The 10th-grade Aspect of Grammar schools has a separate section, "CLIL," at the end of every unit, except the reading section.

Having studied the types of lesson tasks with integrated components, we found out the following: the content of the tasks is connected with the subjects like Geography, Biology, History, Ecology, PSHE (Personal et al. education), Art and Design, Science and Technology, Culture, Literature, Agriculture. Some tasks advance reading and writing skills, the following tasks improve speaking and discussing skills, and there are tasks developing thinking, research, and presentation skills. The examples of tasks are given in the table 1.

Table 1 – «The comparative analysis of the EFL textbooks»

The name of the textbooks	**The names of modules**	**Names of CLIL components**	**Types of tasks within CLIL components**	**Aspects to improve**
1.“Excel for Kazakhstan,	1.Hobbies and qualities	“Acros s culture”,	1. What can you see in the	Collect information and

grade 9 by Jenny Dooly, Bob Obee, Express Publishing, 2019”	2.Exercise and sport 3.Earth and our place on it 4.Charities and conflict 5.Reading for pleasure 6.Traditions and language 7.Music and film 8.Travel and tourism 9.Science and technology	“Across curriculum”	pictures? What would you like to know about these stadiums? 2.Read again and complete the missing words. Listen and check. 3.Complete with:… 4.In pairs compare and contrast the two stadiums in Ex.1, as in the example. Use comparative adverbs. 5.Collect information and pictures of another stadium around the world. Think about: *name-location-cost-features.* Present them to the class. Get feedback from the class.	pictures of another stadium around the world. Think about: name-location-cost-features. Present them to the class. Get feedback from the class.
2. “Action for Kazakhstan, Science school grade 10, by Jenny Dooly, Bob Obee, Express Publishing, 2018”	1.Science and scientific phenomena 2.Natural disasters 3.Virtual reality 4.Organic and non-organic worlds 5.Reading for pleasure 6.Capabilities of the human brain 7.Breakthrough technologies 8.Space 9.Independent project	“Culture corner”, “Curricular”	1.Read the headings in the text. What causes this to happen? Listen and read the text to find out. 2. Write: *sneeze, yawn, blush, hiccup, snore or cough* next to each sentence. 3. Match the highlighted words with their meanings: know about shake. Awake, sudden and fast, infectious, bothers, uncomfortable around others. 4. Tell your partner one thing you remember about	Find out more interesting facts about these reflex actions. Use textbooks, encyclopedias or the Internet. Present your facts to the class

			each of the reflect actions in the text. 5. Find out more interesting facts about these reflex actions. Use textbooks, encyclopedias or the Internet. Present your facts to the class.	
3. "Aspect for Kazakhstan, Grammar school grade 10, by Jenny Dooly, Bob Obee, Express Publishing, 2018"	1.Legend or truth 2.Controversial issues 3.Virtual reality 4.Out of this world 5.Stress and fear 6.Imagination and creativity 7. Reading for pleasure 8.Different ways of living 9.Amazing places	CLIL and Culture spot	1. Look at the picture and read the introduction. What do you think will happen? Listen and read to find out. 2. Read the extract and decide if the statements T(true) or F (false). 3. Look at the underlined phrases. Explain what the body language means. 4. What do you think happens next? Discuss in pairs. Listen and check. 5. Give the extract a different ending. 6. Think of a famous character in a literature from your country. Collect the information under the following headings: *author details, title, character and publication date-plot*. Present the character to the class.	Think of a famous character in a literature from your country. Collect the information under the following headings: *author details, title, character and publication date-plot*. Present the character to the class.

While analyzing the lessons with the CLIL component, we highlighted the aspects which need additions or changes. Tasks that require learners to use creativity, for example, searching for information and designing it into a presentation – have a lot of aspects to work out. Teachers must mainly provide learners with appropriate descriptors and criteria to do it. They could be:

1. actual information/data, using modern instruments,
2. originality of ideas,
3. content fluency,
4. clear and competent presentation of the material,
5. exciting presentation of material,
6. keeping time – limit,
7. the number of slides corresponds to the content and duration of the speech (no more than 5-6)
8. good quality illustrations, clear images, and text must be easy to read
9. resources of visualization, the information used (tables, diagrams, graphs, etc.)
10. the design matches the theme
11. orthographical and punctuation literacy, and so on.

Considering the present facts from the textbooks, to be successful in teaching foreign languages within the framework of CLIL to have a positive effect on the quality of learning level, each teacher must use an individual approach to the problems he faces while planning the lesson and designing the tasks, taking into account variability of activities at the lesson, abilities to perform the tasks, clarity of performing the tasks, based on the content of textbooks.

In conclusion, this article defines that lessons with CLIL components in the EFL textbooks require teachers to develop additional material and change it according to available content. Such lessons undoubtedly contribute additional time to prepare, develop task designs, study, and process the content and language material. Additionally, our survey needs further investigations and practical developments by content and language components in the EFL textbooks of Kazakhstani secondary schools.

BIBLIOGRAPHY:

1. Kay Bentley The Teaching Knowledge Test: Module CLIL (Content and language Integrated Learning). Cambridge University Press 2010. ISBN 978-0-521-15733-9 Paperback, Reprinted in 2016. - P.125

2. Merino J.A., Lasagabaster D. CLIL as a way to multilingualism // International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. 2015. P. 1–14. DOI: 10.1080/13670050.2015.1128386

3. State program for the development and functioning of languages for 2011-2020. Approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2011 No. 110. Astana, 2011. https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000110 (Accessed 02/04/2024)

4. Syrymbetova L.S., Zhumashev R.M., Nygmetuly D., Shunkeeva S.A., Zhetpisbayeva B.A. Methodological approaches and basic strategies for teaching three languages in the Republic

of Kazakhstan. Vestnik of Novosibirsk State Pedagogical University. 2017. DOI: 10.15293/2226-3365.1704.05

5. Zhilbayev O.Z., Syrymbetova L.S., Mukasheva, M.Y. Zhetpisbayeva B.A., Smagulova G.T. 2019. Promotion of Trilingual Education in Kazakhstan Schools: Online Monitoring Results. J. Sib. Fed. Univ. Humanit. soc. sci., 12(2), 285-301. DOI: 10.17516/1997- 1370-0395

UDC: 8.1751

INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION: HOW ENGLISH CAN ASSIST HISTORIANS

Gorbunova Ulyana Alekseyevna
gorbunova0906@gmail.com
1st year student
Manash Kozybayev North Kazakhstan University
Petropavl, Kazakhstan
Kospanova Saltanat Amangaliyevna
salta.kospanova@mail.ru
1st year student
Manash Kozybayev North Kazakhstan University
Petropavl, Kazakhstan

Ismagambetova Lyaili Shokatovna
asia-leila@mail.ru
Senior lecturer, master
Manash Kozybayev North Kazakhstan University
Petropavl, Kazakhstan

Abstract: The article examines the concept of interdisciplinary communication. The article covers basic concepts and provides statistics on the frequency of use of the English language by historians. The authors provide examples of interdisciplinary communication in a real life, using their own experience. The authors give their assessment and provide strategies for improving communication. The article may be useful for students and teachers in various fields.

Keywords: interdisciplinary communication, history, languages, interdisciplinary collaboration, promoting collaboration

Аннотация: В статье рассматривается понятие междисциплинарной коммуникации. В статье раскрыты основные понятия и приведены статистические данные о частоте использования английского языка историками. Авторы приводят примеры междисциплинарной коммуникации в реальной жизни, используя собственный опыт. Авторы дают свою оценку и предлагают стратегии улучшения коммуникации. Статья может быть полезна студентам и преподавателям различных специальностей.

Ключевые слова: междисциплинарная коммуникация, история, языки, междисциплинарное сотрудничество, содействие сотрудничеству.

Аңдатпа: Мақалада пәнаралық коммуникация ұғымы қарастырылады. Мақалада негізгі ұғымдар ашылып, тарихшылардың ағылшын тілін пайдалану жиілігі туралы статистикалық деректер келтірілген. Авторлар өз тәжірибелерін пайдалана отырып, нақты өмірдегі пәнаралық коммуникацияға мысалдар келтіреді. Авторлар өз бағаларын беріп,

коммуникацияны жақсарту стратегиясын ұсынады. Мақала әр түрлі мамандықтағы студенттер мен оқытушыларға пайдалы болуы мүмкін.

Кілт сөздер: пәнаралық коммуникация, тарих, тілдер, пәнаралық ынтымақтастық, ынтымақтастыққа жәрдемдесу.

Nowadays, communication between people from different fields of activity exists as an absolute norm. Even 100 years ago, it was difficult for people to imagine such a great opportunity for the mutual exchange of information, skills, abilities, and labor that we have now. In today's academic and professional environment, interdisciplinary communication plays a pivotal role in promoting collaboration and understanding between different fields of study. Language serves as a fundamental gateway to understanding the past and serves as the historian's primary mode of communication. Most countries require their History students to have a good understanding of two foreign languages at least. Some authors even estimate that "interdisciplinary study represents the future of the university." The significance of language as a tool for research is particularly evident to historians who focus on foreign countries. This research explores the importance of utilizing the English language as a common ground for historians and how it can foster effective communication and knowledge exchange. We will search into statistics, real-life examples, and strategies to bridge the gap between history and the English language.

According to a survey conducted by the American Historical Association in 2021, 85% of historians recognized the significance of interdisciplinary collaboration, particularly with linguists, literature scholars, and communication experts [1]. Another study by the National Endowment for the Humanities showed that historical research articles written in English are cited 30% more frequently compared to those in other languages, highlighting the international appeal of English.

In a modern school education much attention is paid to the study of foreign languages as a key element of modernization. The aspiration to master a foreign language becomes an integral part of preparing graduates for successful interaction in the global society. A foreign language acts not only as an academic subject, but also as a means of communication and understanding of the world. Its links with other areas of knowledge provide ample opportunities for enriching the educational process. Planning English lessons with history in mind becomes an important aspect, as it not only promotes language learning, but also familiarizes students with the culture and traditions of the country. Such history lessons, in turn, not only enrich students' knowledge, but also contribute to their personal development [2].

Speaking of real-life examples, there are many cases where historians need knowledge of English:

- Multilingual Archives: Historians often rely on primary sources from different countries and time periods. For instance, a historian studying the medieval period may need to analyze documents written in Latin, Old English, or Middle

French. English, as a lingua franca, helps bridge gaps in understanding and communication. By translating these documents into English, historians can collaborate more effectively and share insights.

- Collaborative Research: In a real-life scenario, consider a team of historians, archaeologists, and linguists working to decipher ancient inscriptions. Their collaboration becomes smoother when English is adopted as a common language, allowing the exchange of ideas and findings more efficiently.
- Conferences and Journals: Many academic conferences and journals operate in English, making it essential for historians to present their research and findings. By publishing in English-language journals, historians can reach a wider, global audience, thereby promoting the spread of historical knowledge.

If we talk about our personal examples, English helps us, students of History, to fulfill practical assignments. We have disciplines that require a lot of information, and this information can be found in English-language sources: articles, research papers, dissertations. Speaking from my personal experience, we have always been interested in both of these industries. Our interest gave rise to the idea of creating a glossary. Kazakh history has many complex words that cannot be translated. Now our glossary already has several words and their definitions. We think it can be useful for many people interested in Kazakh history.

Currently, more than 20 types of Kazakh musical instruments are known. Here are some of them described by us:

a) Kerney (керней) - a brass musical instrument, approximately 3 meters long with a conical mouth at the end.
b) Sybyzgy (сыбызғы) - is a Kazakh wind instrument of the flute type, traditionally made of reed or wood, and later of silver.
c) Zhetigen (жетіген) - is an ancient multi-stringed plucked instrument resembling a recumbent harp in shape.
d) Kobyz (қобыз) - is an ancient stringed bowed instrument made from a single piece of wood.
e) Kamys surnay (қамыс сырнай) - an ancient Kazakh spiritual musical instrument made of reed [3]

For over a year now, we have been running an Instagram page about the history of our city of Petropavlovsk. From time to time we get messages from foreigners who are interested in the history of Petropavlovsk but cannot understand what the posts are about. We are happy to translate the posts. It is very valuable to me that the history of Petropavlovsk is of interest far beyond the borders of our country.

We suggest strategies for effective interdisciplinary communication:

- **Language Courses:** Historians can enhance their proficiency in English through language courses tailored to academic and research needs, including vocabulary and terminology relevant to their field.
- **Translation Services:** Utilizing professional translation services can help historians understand and interpret documents and research in languages outside their expertise.
- **Multidisciplinary Panels:** Encourage historians to participate in multidisciplinary panels at conferences, where they can discuss their work with experts from other fields, enhancing their research and communication skills.

In conclusion, in the world where knowledge knows no borders, interdisciplinary communication is indispensable for historians. The English language serves as a bridge, facilitating dialogue, collaboration, and the sharing of historical insights. By recognizing its importance and implementing effective strategies, historians can better connect with colleagues from diverse disciplines and contribute to a richer and more comprehensive understanding of history.

REFERENCES:

1. *Anthony Harvey* How linguistics can help the historian // Royal Irish Academy, 2021
2. *Bekhtenova E. F., Bekhtenova S. M*. Interdisciplinary connections in history and English lessons as the basis for the formation of meta-subject skills of schoolchildren // Siberian Pedagogical Journal, 2016. No. 5. pp. 26-32
3. *Sarybaev B. S.* Kazakh musical instruments. Alma-Ata, 1978,

UDC 1751

TEACHING READING AS A MAIN MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE AND COGNITIVE SKILLS

Ivanova Yelena Yurievna
elenaivanova017017@gmail.com
The first year master student, M. Kozybayev North Kazakhstan University
Petropavlovsk, Kazakhstan

Аңдатпа: Мақалада ағылшын тілін оқытудағы оқудың рөлі зерттеледі, оның оқушылардың коммуникативті және танымдық дағдыларын дамытуға әсері көрсетілген. «Оқу» ұғымына анықтама беріледі, оны мәтіндік және субтекстік элементтерді түсінуге бағытталған интерактивті процесс ретінде анықтайды. Сыни және креативті ойлауды, сондай-ақ коммуникативті дағдыларды дамыту тұрғысынан оқуды оқытуда коммуникативті және когнитивті тәсілдерді біріктірудің тиімділігі атап өтіледі. Сонымен қатар, тілді меңгеру деңгейін және мәдениетаралық құзыреттілікті жақсартуға ықпал ететін шынайы материалдар мен практикалық тапсырмалардың маңыздылығы атап өтіледі.

Кілт сөздер: оқуды үйрену, қарым-қатынас дағдылары, когнитивті дағдылар, шынайы материалдар, оқу стратегиялары.

Аннотация: В данной статье исследуется роль чтения в обучении английскому языку, подчеркивается его влияние на развитие коммуникативных и когнитивных навыков учащихся. Дается определение понятию «чтение», определяя его как интерактивный процесс, направленный на понимание текстовых и подтекстовых элементов. Подчеркивается эффективность интеграции коммуникативного и когнитивного подходов в обучении чтению с точки зрения развития критического и креативного мышления, а также коммуникативных навыков. Кроме того, подчеркивается важность аутентичных материалов и практических заданий, которые способствуют улучшению уровня владения языком и межкультурной компетенции.

Ключевые слова: обучение чтению, коммуникативные навыки, когнитивные навыки, аутентичные материалы, стратегии чтения.

Abstract: This article explores the role of teaching reading in English language acquisition, emphasizing its impact on students' communicative and cognitive skills. It synthesizes perspectives on reading and reading comprehension, defining it as an interactive process aimed at understanding textual and subtextual elements. The integration of communicative and cognitive approaches in reading instruction is highlighted for its effectiveness in developing critical thinking, creative thinking and communicative abilities. Additionally, the importance of authentic materials and task-based activities in providing real-world language experiences is underscored for their contribution to language proficiency and cultural competence.

Key words: teaching reading, communicative skills, cognitive skills, authentic materials, reading strategies.

Reading, as one of the four English skills play a crucial role in formation students' communicative and cognitive skills at the English classes. Effective reading strategies based on the communicative and cognitive approach are fostering students' critical and creative thinking, communicative skills, and deeper understanding of the shades of meaning, idiomatic expressions and complex ideas.

According to Lapshova A.V., Vaganova O.I., Karpova M.A., Maksimova K.A., Lapshina I.A. reading is considered to be "a process of understanding text", as a skill which should be improved throughout all of life.The main purpose of reading is to understand the meaning of a text. This involves more than just decoding the words on the page; it also requires the reader to think about the author's purpose, the text's structure, and the evidence that the author uses to support their claims [10, pp. 60-61].

According to ZheleznovaE.G. reading could be defined as "an interactive process between a reader and a text". This definition emphasizes the importance of both pre-existing knowledge and language skills for successful comprehension. Studies suggest that readers engage in background knowledge activation, a process of connecting the text to their existing understanding of the world and the specific topic. Furthermore, effective readers employ cognitive skills like interpretation, evaluation, and synthesis to construct meaning from the text [7, p.111].

According to Yurko N.A., Protsenko U.M. reading comprehension is “the ability to process the text, understanding author’s ideas, both textual and subtextual”. To achieve this, our brains need to work on several levels. We need to process the literal words, how they connect to each other, the context surrounding them, and how the author’s language choices influence the emotional impact and deeper meaning of the text. Finally, we need to understand how all these elements work together to create a unified and coherent whole [6, p.107].

Reading comprehension goes beyond simply being able to read words on a page. It is about truly understanding the meaning and message of a written text. Reading comprehension refers to a reader’s ability to not only grasp the information presented but also to effectively apply that knowledge.This process is active and requires the reader to construct meaning from the text. It begins with setting expectations based on the type of text being read. For example, approaching a newspaper article would involve different expectations than reading a poem. Once these initial expectations are set, the reader focuses on identifying the main topic and overall structure of the text. This initial exploration helps activate the reader’s prior knowledge about the subject matter. By triggering this prior knowledge, the reader creates a bridge between what they already know and the new information being presented. This interaction between existing knowledge and the text allows the reader to make predictions about what might come next and ultimately fosters a deeper understanding of the entire piece [2, p. 2159].

Reading is a major factor in language acquisition. Reading exposes learners to vocabulary used in context, aiding comprehension and later use in communication. Reading helps learners develop skills like guessing meaning from context and building knowledge from background information. Reading benefits various language skills as vocabulary and grammar acquisition, understanding formal writing structures, building world knowledge, developing metacognitive skills, improving automatic recognition of language patterns, enhancing synthesis, evaluation, and monitoring skills. These benefits ultimately contribute to improved speaking abilities [3, pp. 45-46].

Effective classroom reading goes beyond simply decoding text. To engage students, activities should have a clear purpose, whether it is reading for enjoyment, information gathering, or completing a task. The focus of the text can guide students to analyze from different perspectives. Importantly, reading reasons should mirror real-life scenarios. The ultimate goal is not just passive reading, but using the information actively. This can be achieved through “task-based” activities that combine reading with other skills like listening and speaking. By incorporating these elements, teachers can transform reading from a solitary activity to active language use[3, p. 46].

Authentic materials play a significant role in enhancing the English language proficiency and lingua-cultural competence of students. The growing importance of authentic materials in language learning is highlighted, particularly for non-native countries. While debates around authenticity have existed for decades, recent years

have seen a growing recognition of their benefits.Learners need real-world language in the classroom to develop practical skills and use English effectively in the real-world contexts [1, p. 112].The use of authenticliterary texts offers several benefits: provides a natural context for diverse vocabulary, grammar, and idiomatic expressions; encourages the development of essential comprehension strategies like critical thinking, creative thinking, and problem solving; offers insights into the target language culture, values, and traditions [9, pp. 71-72].

Cognitive linguistics offers a comprehensive and effective approach to language learning, as it takes into account the cognitive processes involved in language comprehension and production.By taking into account the cognitive processes involved in language learning, cognitive linguistics can help learners to develop a deeper and more comprehensive understanding of language[8, pp. 108-112].

Understanding information processing in the human psyche plays a crucial role when designing effective learning experiences. The information we encounter undergoes several transformations throughout the learning process. These transformations can occur sequentially or simultaneously. At each stage, the information is actively manipulated: coded, analyzed for key features, filtered, recognized, and ultimately understood. This multi-stage process allows learners to construct personal knowledge by making decisions and formulating responses based on the information received [4, p. 2].

Cognitive skillscould be defined as the specific actions students take when interacting with learning information at various stages of its transformation into knowledge. For instance, cognitive skill may include text predicting, text planning, identification of presuppositions and its types, etc. The cognitive approach to education emphasizes the importance of these skills, recognizing that knowledge construction involves more than simply absorbing information[4, p. 3].

Successful reading comprehension is a dynamic process that requires the reader to actively engage with the text and construct meaning through various cognitive processes. Attention, memory, imagination, and even emotions all come into play as a reader interacts with the text. This is where cognitive strategies become crucial tools. These mental frameworks help readers process information and make sense of the written content.

Cognitive strategies arefocused onconceptualization and memorization, understanding the main ideas and relationships within the text. This might involve identifying facts, mapping, generalization, systematization, drawing conclusions based on the evidence presented, or classifying information into categories. The next step is applyingthis information in the real-world communication, and further conceptualization of the linguistic phenomena, such as analysis and systematization of language structures, establishing functional connections between various linguistic elements, evaluating alternative expressions to convey the same meaning based on situational context, etc [5, p. 41-42].

In conclusion, reading comprehension is a complex process that involves not only decoding text but also actively engaging with it through cognitive and communicative strategies. Effective reading strategies, rooted in both communicative and cognitive approaches, are essential for fostering critical thinking, communicative skills, and deeper comprehension of complex ideas. Additionally, the integration of authentic materials and task-based activities in the classroom provides learners with real-world language experiences, enriching their language proficiency and lingua-cultural competence. Cognitive linguistics offers a valuable framework for understanding the cognitive processes involved in language learning, highlighting the dynamic nature of reading comprehension. As readers interact with texts, they employ cognitive strategies to construct meaning, analyze information, and apply it to real-world communication.

BIBLIOGRAPHY:

1. Akbari O., Razavi A. Using authentic materials in the foreign language classroom: Teachers perspectives in EFL classes // International Journal of Research Studies in Education. 2016. Vol. 5 №2. pp. 105-116
2. Development of reading comprehension levels and communicative skills among students / Dr. Vishnu Sajan, Dr. Praveen Anshuman, Prof. S. Dinesh Kumar, Dr. S. SabithaShunmugaPriya, Dr. S. Moorthi, Dr. B. Raja Mannar //Seybold Report. 2022. Vol. 17. pp. 2156-2164
3. Karabutova E., Akinshina I., Prokopenko Yu. Forming and developing students' communicative competence: from reading to speaking // Research Result. PedagogyandPsychologyofEducation. 2020. Vol. 6, № 2. pp. 42-50
4. Tsoupikova H., Tsyguleva M., Fedorova M. Developing students' cognitive and communicative skills when learning foreign languages // SHS Web of Conferences. 2019. Vol. 69. pp. 1-6
5. Yekibayeva N., Khamitova A. Effectiveness of cognitive approach in teaching reading ESP texts // International Education & Research Journal. 2016. Vol. 2. pp. 41-43
6. Yurko N.A., Protsenko U.M. Reading comprehension: the significance, features and strategies // Колективнанауковамонографія. 2021. Розділ десятий. pp. 106-113
7. Zheleznova E.G. Reading as a way of teaching English // The tribute of the teacher. 2019. № 1. pp. 110-114
8. Анисимова А. Т. Опыт использования когнитивных механизмов при обучении иностранному языку // Научный вестник ЮИМ. 2017. №4. С. 108-112
9. Маукебаева М.А. Развитие коммуникативных навыков в обучении иностранному языку на материалах художественных текстов // Язык и культура. 2015. С. 70-75
10. Чтение как средство формирования коммуникативных навыков / А. В. Лапшова, О. И. Ваганова, М. А. Карпова, К. А. Максимова, И. А. Лапшина // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. 2019. №5(39). С. 59-6

UDC 372.881.111.1.

TEXTUAL FEATURES OF C. WHITEHEAD'S "THE UNDERGROUND RAILROAD" IN TEACHING HOME READING

Janunts Karen Gegamovich
M. Kozybayev NKU Master Student
karendzh7@mail.ru
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: The genre of the global novel is known as significant and studied genres in modern kazakh and foreign literature. The term “novel” appears in the XII century, for nine centuries of its existence, it has managed to undergo a number of changes. The article analyzed the artistic structure of Colson Whitehead’s “The Underground Railroad”, identifying the signs of the global novel. Thus, the purpose of this article is to analyze textual features that characterize signs of the global novel.
Key words: global novel, genre, text, literature, fiction.

Аңдатпа: Жаһандық роман жанры қазіргі қазақ және шетел әдебиетінде маңызды және зерттелетін жанр ретінде белгілі. «Роман» термині 12 ғасырда пайда болды, оның өмір сүрген тоғыз ғасырында ол бірқатар өзгерістерге ұшырады; Мақалада Кольсон Уайтхедтің «Жер асты темір жолы» шығармасының көркемдік құрылымы талданып, жаһандық романның белгілері анықталған. Сонымен, бұл мақаланың мақсаты - жаһандық романның ерекшеліктерін сипаттайтын мәтіндік белгілерді талдау.
Кілт сөздер: жаһандық роман, жанр, мәтін, әдебиет, көркем әдебиет.

Аннотация: Жанр глобального романа известен как значимый и изучаемый жанр в современной казахской и зарубежной литературе. Термин «роман» появляется в XII веке, за девять столетий своего существования он успел претерпеть ряд изменений. В статье проанализирована художественная структура произведения Колсона Уайтхеда «Подземная железная дорога», выявлены признаки глобального романа. Таким образом, целью данной статьи является анализ текстуальных особенностей, характеризующих признаки глобального романа.
Ключевые слова: глобальный роман, жанр, текст, литература, художественная литература.

The Underground Railroad, a new novel by American writer Colson Whitehead, was published in 2016 and won many prestigious awards - it won the National Book Award and the Pulitzer Prize. This work centers on the life story of a young slave girl, Cora, who escapes from a plantation by means of the Underground Railroad and tries to find freedom. The novel draws on the traditions of the «slave history» genre, uses its symbolism, and touches on its issues, but all these aspects are interpreted in their own way by the author in order to present a contemporary view of an iconic moment in the country’s historical past. The original idea, according to C. Whitehead’s confession, came to him in 2000, he wanted to write about the canals through which slaves managed to escape from the plantations [4]. Whitehead admitted that he wanted to write about the canals through which slaves escaped from the plantations in 2000. Even then, he planned to introduce elements of magical realism into his novel by turning the system of organizing the escape of slaves in the prewar South and transporting them to the North (known as the Underground Railroad) into a fictional Underground Railroad. However, at the time, C. Whitehead felt he did not have enough experience to take on such a serious subject, so he shelved his plan indefinitely and returned to the idea more than 10 years later.

«The Underground Railroad», like many contemporary fiction texts, is a kind of hybrid genre, close to the historiographical novel, in which there is a place for

documentary facts, artistic typification, and fiction. C. Whitehead in his narrative, actualizing the genre models of the «slave narrative» and the narrative of the school of «heroic escapees» essential for African-American literature, creates a text capable of synthesizing numerous narratives about slavery, which have their own special topics. The topic of the road, escape, loneliness, and finding freedom in C. Whitehead testifies to the way history through remembrance becomes myth, which does not make it unreal at all - it is how it becomes reality in the sense of a permanent and formative force in which collective memory is accumulated.

The text combines both empirical facts and document, historical allusions, images characteristic of African American mentality, and elements of fantasy that emphasize the mythologizing capacity of collective memory [1]. It is important to note that the novel was in many ways a reflection on the scientific and public discourse of the late twentieth century, when studies appeared in which the past was subjected to a thorough revision based on the principles of new concepts of the relationship between historical knowledge and the phenomenon of collective memory. An example of such a study of the past is, for example, Joy DeGruy's acclaimed book «Post Traumatic Slave Syndrome», in which the author argues that centuries of slavery, the whole system of racism and violence in the past, cause inherited maladaptive behavior of African Americans in the present, which can be attributed to a strategy of self-survival. These behaviors persist even when the context that produced them disappears, demonstrating the power of collective memory [2]. The scholar proves that the Underground Railroad never operated in the southern states; it did not begin until after crossing the Ohio. So slaves had to make their own way to the North, where they could find the assistance of guides to guide them to other free states, and after the passage of the Fugitive Slave Act in 1850, to Canada.

C. Whitehead, on the other hand, depicts this road in his novel as actual railroad tracks underground, and it becomes a metaphor for the entire long journey to freedom that the black population of America still makes to this day. One can find in the text direct correspondences with the stories of hundreds of fugitives-especially the fugitives' stories of family separation and physical torture on the plantations. One can see in the novel and direct analogies with the facts of life of Harriot Tubman, probably the most famous «conductor» of the Underground Railroad. She was nicknamed «Moses» for her tireless work to free slaves, and now Tubman has become a national heroine, whose portrait will soon replace the portrait of slave owner Andrew Jackson on the 20-dollar bill. The heroine of the novel C. Whitehead, Cora does exactly what Tubman did in her time: as a 13-year-old girl she stood up for a runaway slave, for which she received a blow to the head, and this trauma reminded of itself throughout her life. According to Tubman's testimony, it was then that she began to think about fleeing, which is what Cora does in the novel after a similar episode.

Although, of course, the massacre of the novel's characters is horrific (an angry mob stoning them to death) and has nothing to do with the fate of the Coffins, the couple nevertheless had a very difficult time when all their neighbors turned their

backs on them and they were even kicked out of the church for their abolitionist activities. This couple, apparently, at one time and for Beecher Stowe served as a prototype for the Quakers Simeon and Rachel Holliday, who saved Eliza after she crossed the Ohio. The episode with «bad blood», which is supposedly attempted to be cured by such seemingly understanding residents of South Carolina, where Cora finds temporary respite after escaping from Georgia, turns out to be a twin of the real events in Tuskegee, where from 1932 to 1972, under the auspices of the U.S. Public Health Service, the infamous medical experiment to study all stages of syphilis was conducted on the residents of this small town with an exclusively black population.

The black slave community in Indiana depicted by Whitehead is certainly associated with the actual black settlements that sprang up in the South in large numbers during the Reconstruction period in the last third of the nineteenth century, with very few remaining black identities today (e.g., Eatonville, Florida, or the already mentioned Tuskegee). The paratextual elements of the novel prove to be quite important in understanding the metaphorical path to liberation traveled by the novel's protagonist [5]. First of all, the titles of the chapters draw attention:

1. «Ajarri». 2. «Georgia». 3. «Ridgeway». 4. «South Carolina». 5. «Stevens». 6. «North Carolina», etc.

They look like the names of the stations leading the train to the last chapter, the station «North», which has always been associated in the minds of black slaves with gaining freedom. What is important in understanding the internal logic of the chapter titles is that the names of the novel's characters are interspersed with the geographical names of the states (Adjarri - Georgia, Ridgeway - South Carolina, etc.), with which Cora's life is closely connected, and these names form peculiar pairs with the names of the states: the chapters with the names of the characters precede the chapters with the names of the states. Each of the characters whose name appears in the title of the novel personifies the common historical experience of the black man in America [3].

In conclusion, the writer managed to convey not only the horror of the institution of slavery itself, but also its dramatic consequences for the consciousness of every American who has to live with the feeling of historical injustice against a huge number of his fellow citizens. It is so important, therefore, that the writer showed how diverse were the manifestations of slavery both in the individual states and in the minds of their inhabitants.

BIBLIOGRAPHY:

1. Dischinger M. States of Possibility in Colson Whitehead's The Underground Railroad // Global South. – 2017. – №1. – P. 82-99.

2. Dubey M. Museumizing Slavery: Living History in Colson Whitehead's The Underground Railroad // American Literary History. – 2020. – №1. – P. 111-139.

3. Feith M. Tracking the Slave Narrative in Colson Whitehead's: The Underground Railroad // Revue française d'études américaines. – 2018. – №4. – P. 146-160.

4. Peng M. On the Survival Predicaments of African Americans in Colson Whitehead's The Underground Railroad from the Perspective of Nietzsche's Tragedy Aesthetics // Open Journal of Philosophy. – 2022. – №1. – P. 146-168.

5. Usman K., Khan J. Psychological Scapegoating In Colson Whitehead's The Underground Railroad // Journal of Namibian Studies: History Politics Culture. – 2023. – №34. – P. 2360-2368.

UDC: 327.881.1

CLIL FOR LINGUISTIC COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Jokiladze Lolita Romanovna
loladjo01@mail.ru
M. Kozybaev NKU Master student
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: The article discusses such innovative approach to learning foreign languages as CLIL, possible obstacles for teachers and students, as well as its advantages and motivation levels of CLIL and non-CLIL students.

Key words: CLIL, linguistic competence, foreign language teachers, language acquisition, motivation

Аңдатпа: Мақалада CLIL шет тілдерін үйренудегі инновациялық тәсіл, мұғалімдер мен студенттер үшін мүмкін болатын кедергілер, сонымен қатар CLIL әдісімен және онсыз студенттердің мотивация деңгейлерінің артықшылықтары мен салыстырулары қарастырылады.

Кілт сөздер: CLIL, тілдік құзыреттілік, шет тілі мұғалімдері, тілді меңгеру, мотивация

Аннотация: В статье рассматривается инновационный подход к изучению иностранных языков CLIL, возможные препятствия для учителей и учащихся, а также преимущества и сравнение уровней мотивации учащихся с подходом CLIL и без него.

Ключевые слова: CLIL, языковая компетенция, учителя иностранных языков, усвоение языка, мотивация

The teaching strategy known as Content and Language Integrated Learning (CLIL) has grown in favour in recent years due to its capacity to improve language acquisition and help linguistic specialists' students acquire professionally oriented competence. Through the integration of language learning with subject-specific content, CLIL offers students the chance to gain expertise in their field of study as well as language proficiency. This method gives students the tools they need to succeed in their future careers in addition to helping them become more fluent in the language. In this regard, CLIL is essential in enabling linguistic speciality students to interact and communicate with their field of study in an efficient manner and to get ready for the demands of the professional world.

Possible obstacles in CLIL

Students enrolled in Content and Language Integrated Learning (CLIL) programmes interact with content subjects in a second or foreign language while immersed in a learning environment. This method seeks to improve students' language skills while also helping them comprehend the material covered in the

subject matter more deeply. However, as students navigate the difficulties of mastering academic language, this dual focus on language and content may pose difficulties [5]. The requirement for students to learn and use specialised vocabulary and language structures unique to the academic disciplines they are studying is one of the main challenges they face in CLIL programmes. Students may not be familiar with academic language because it frequently uses formal writing styles, abstract ideas, and complicated terminology—especially when presented in a second language.

Furthermore, adjusting to the cognitive demands of processing information in a language other than their native one may prove difficult for students in CLIL programmes. Students studying content subjects in a second language must simultaneously deal with linguistic nuances and complexities and use higher-order thinking skills like analysis, synthesis, and evaluation. Some students may find this cognitive load too much to handle, which can hinder their ability to understand the material thoroughly and form meaningful connections between ideas.

In spite of these difficulties, CLIL programmes give students excellent chances to advance both academically and linguistically. Students are exposed to authentic language use and practical applications of academic concepts when they interact with content subjects in a second language. This can enhance their comprehension and develop critical thinking abilities. Students can succeed in this advanced teaching method and overcome the challenges of mastering academic language with the right kind of support and instructional strategies catered to their needs.

Benefits of CLIL

CLIL focuses on creating an efficient learning environment by integrating language learning with subject-specific content, allowing students to develop cognitive skills in a meaningful and contextually rich way [1]. By engaging with content in a second language, students are not only expanding their linguistic abilities but also enhancing their critical thinking, problem-solving, and analytical skills. Through the process of exploring and understanding complex subject matter in a different language, students are challenged to think critically, make connections between different concepts, and apply their knowledge in practical situations.

Moreover, since CLIL is interdisciplinary, it pushes students to approach learning from a variety of angles, which develops their critical thinking skills and encourages creativity. Students are forced to adjust and apply their language skills in real-world contexts by immersing themselves in subject-specific content in a second language, which fosters cognitive flexibility and adaptability. Students who actively engage with both language and content gain a deeper comprehension of the subject matter as well as improved critical and autonomous thinking skills.

Structuring the content

A key component of good instruction is arranging the training of CLIL students so that they progress from simple to complex content of the learning material [3]. Teachers can scaffold their students' learning experiences and methodically and gradually increase their language and content knowledge by adhering to this

principle. In order to ensure that students can effectively engage with the material at every stage of their learning journey, it is best to start with simpler concepts and work your way up to more complex ones.

Using instructional materials that are more complex than what the students can understand can be a useful tactic in CLIL programmes. Teachers can push students to go beyond their current proficiency levels by exposing them to difficult content that challenges their cognitive abilities. This methodology not only cultivates cognitive development but also inspires students to pursue ongoing enhancement and broaden their scope of knowledge.

Motivation in CLIL vs non-CLIL learners

The statistical analyses revealed that CLIL students had higher levels of motivation; however, these findings should be interpreted cautiously, considering a number of personal (sex and age) and environmental (sociocultural) factors that could affect the results. Not enough attention has always been paid to the influence of these factors, which are unrelated to the CLIL approach itself, when attempting to explain the beneficial effects of CLIL [2].

There is conflicting research on how motivated CLIL students are in comparison to non-CLIL students, and this can change based on a number of variables including the setting, the traits of each individual student, and the methods of instruction. Studies indicate that because learning content through a second language is engaging and challenging, students enrolled in CLIL courses may be more motivated. Students' learning can become more meaningful and relevant when language and content are integrated, which may boost their motivation.

Other research, however, has shown that motivation levels can vary depending on the subject matter or teaching style, or that CLIL and non-CLIL students can have similar motivation levels. Numerous factors can impact the motivation levels of students in both groups, including the enthusiasm of the teacher, the classroom environment, the interest of the students in the subject, and individual learning styles.

Emphasizing content for purposeful language use

Studies back up the advantages of integrated learning for acquiring the target language, and they also demonstrate that CLIL students have a considerably higher level of foreign language proficiency than their non-CLIL counterparts. Even students who are one, two, or even three years younger than non-CLIL students score equally well or better [4]. These effective foreign language acquisition outcomes result from the fact that CLIL programs offer increased exposure to the target language as well as higher-quality exposure to it. Compared to traditional EFL lessons, CLIL promotes more naturalistic learning because it "replicates the conditions to which infants are exposed when learning their first language."

In this way, putting an emphasis on content gives language use a purpose and lowers anxiety, which makes learning and engagement settings safer. Furthermore, studies demonstrating that teaching subjects in a foreign language does not impede the acquisition of content and that there is even evidence of more effective content

learning in CLIL contexts quickly resolved initial concerns about the detrimental effect CLIL has on the assimilation of content.

Overall, CLIL's capacity to offer more exposure to the target language, better language learning opportunities, and more naturalistic learning environments can be credited with its success in fostering foreign language proficiency. Through the utilization of these benefits, CLIL programs have demonstrated exceptional efficacy in augmenting students' linguistic abilities and promoting fruitful language acquisition results. Students can simultaneously improve their academic knowledge and language proficiency through CLIL programs. Students are exposed to authentic language use and practical applications of academic concepts when they interact with content subjects in a second language. This can enhance their comprehension and develop critical thinking abilities.

BIBLIOGRAPHY:

1. Abramova I., Shishmolina E. "Modeling a Foreign-Language Environment When Teaching Non-Linguistic Students: Preliminary Results". Voprosy Obrazovaniya / Educational Studies Moscow, no. 3, 2017, 132-51. https://doi.org/10.17323/1814-9545-2017-3-132-151.

2. Doiz, A., Lasagabaster, D., Sierra, J. M. CLIL and motivation: the effect of individual and contextual variables. The Language Learning Journal, 42(2), 209–224, 2014. https://doi.org/10.1080/09571736.2014.889508

3. Latypova Endzhe FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE DEVELOPMENT USING CLIL AMONG STUDENTS IN RUSSIAN UNIVERSITIES. Humanities & Social Sciences Reviews. 8. 755-767, 2020, 10.18510/hssr.2020.8475.

4. Nieto Moreno De Diezmas Esther THE IMPACT OF CLIL ON THE ACQUISITION OF LANGUAGE COMPETENCES AND SKILLS IN L2 IN PRIMARY EDUCATION. International Journal of English Studies. 16. 10.6018/ijes/2016/2/239611, 2016.

5. Yuen Yi Lo, Heeseon Jeong Impact of genre-based pedagogy on students' academic literacy development in Content and Language Integrated Learning (CLIL) – Linguistics and Education. 47. 36-46. 10.1016/j.linged.2018.08.001.

UDC: 811.11-112

ACTIVE LEARNING ENVIRONMENT IN THE EFL CLASSROOM

Kaldybekkyzy Shakizada
shakizada.kaldybekyzy@mail.ru
магистрант 1 курса СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аңдатпа:Бұл мақалада әлеуметтік, субъективті, пәндік және технологиялық компоненттерді біріктіруге баса назар аудара отырып, ағылшын тіліндегі сыныптағы белсенді білім беру ортасының тұжырымдамасы қарастырылады. Осы теориялық талдау арқылы және практикалық зерттеулер құрудың маңыздылығына баса назар аударылады белсенді атмосфера, студенттердің қатысуына және өзін-өзі оқытуға ықпал етеді. Заманауи білім беру технологияларымен оқытудың инновациялық әдістерін қолдану арқылы мұғалімдер студенттердің коммуникативті құзыреттілігімен мәдени хабардарлығын жақсартады, оларды әртүрлі контексттерде тиімді кәсібиқарым-қатынасқа дайындайды.

Кілт сөздер: білім беру ортасы, белсенді оқыту, компонент, белсенді әдістер, заманауи білім беру технологиялары, бірлескен қызмет, құзыреттілік**.**

Аннотация: В данной статье рассматривается концепция активной образовательной среды на уроке английского языка, с акцентом на интеграцию социальных, субъективных, предметных и технологических компонентов. Через теоретический анализ и практические исследования подчеркивается важность создания активной атмосферы, способствующей вовлечению студентов и самостоятельному обучению. Путем использования современных образовательных технологий и инновационных методик преподавания педагоги могут улучшить коммуникативную компетентность и культурное осознание студентов, готовя их к эффективному общению на иностранном языке в разнообразных контекстах.

Ключевые слова: образовательная среда, активное обучение, компонент, активные методы, современные образовательные технологии, совместная деятельность, компетентность.

Annotation: This article explores the concept of an active learning environment in the English language classroom, emphasizing the integration of social, subjective, subject, and technological components. Through theoretical analysis and practical insights, the study highlights the importance of creating an active atmosphere conducive to student engagement and independent learning. By leveraging modern educational technologies and innovative teaching methods, educators can enhance students' communicative competence and cultural awareness, preparing them for effective communication in a foreign language in diverse contexts.

Key words: educational environment, active learning, component, active methods, modern educational technologies, joint activities, competence.

Engagement of students during the learning process means to learn and obtain information, paving the way to good academic achieves. Well-structured learning and activities efficiently observe students' engagement in English language learning. Creating an active learning atmosphere belongs to ways of teaching and learning that implement students to take part actively in the learning procedure. This research leads on scouting different efficient learning techniques and activities that could be use to develop students' interest in learning English language effectively.

Active learning procedure is a student-centered admission to learning that belongs students' obligation. Student engagement means to the extent to which students are engaged in learning process. Engaged students flexibly take part in their own learning procedure, are interested in learning process, and are interested in the subject activities. Motivated students are more reliable to learn and obtain information, paving the way to better academic achieves. On the other side, not motivated learners are more reliable to through of school, have lower academic marks, and show problems in behavior.

The changes taking place today in social relations, means of communication, and the use of new information technologies contribute to a change in the paradigm of methodology in the modern educational procedure in learning a foreign language. Concept of a foreign language is unique in the modernization of economic processes and the expansion of the boundaries of the world space. To enhance educational and cognitive activities aimed at developing the foreign language communicative

competence of a specialist in core and related fields of science, it is necessary to ensure the functioning of an effective educational environment based on modern teaching methods [1, p. 236].

We consider the educational environment both a condition for the creative self-development of a student's personality and an indicator of the teacher's professionalism. In didactics, the educational environment is considered a set of elements significantly impacting students' learning process. Analyzing the educational environment from the point of view of didactics means studying the organizational component of the learning process, the methods used, and the psychological atmosphere of practical classes in a foreign language. Issues of the environmental approach to learning, which are the subject of particular didactic and methodological research, represent valuable material necessary for creating an effective educational environment. First, special attention should be paid to the external and internal components that form the educational environment when teaching a professional foreign language in the English classroom. The internal or communicative - activity component, which includes the content of learning and the interaction of the teacher and students, is represented in the educational process in a foreign language [2, p. 104].

The educational, educational and developmental goals of the educational procedure in learning a foreign language in the English classroom are realized with the help of an educational environment that performs an axiological function, which is to form moral values in students when communicating with representatives of other cultures, while a foreign language is used as a means of communication in various situations related to future activities. This environment also contributes to the formation of a respectful attitude towards other cultures and a willingness to develop intercultural communication skills in the process of learning foreign languages [3].

The effectiveness of the educational environment is manifested in the fact that the student develops as a subject of culture and educational activity. The main feature of the educational environment when teaching a foreign language is the creation of conditions focused on developing students' cognitive activity.

Particular attention must be paid to the organizational and pedagogical conditions of the functioning of the educational environment in which the student's ability to communicate in a foreign language in communication situations will be developed [4, p. 12]. The educational environment in the process of teaching foreign languages at a university contains the following components:

– social, which includes a foreign language environment;
– subjective, which presupposes the presence of subjects of the educational process, i.e., students and teachers;
– subject, which includes materials and teaching aids;
– technological, implying technology and independent work of students.

Modern educational technologies, represented by information and communication technologies, are effective means and methods of teaching in a digital educational environment.

The active use of constantly improving information technologies and the intensity of information flows have led to a change in views on the content of education and, at the same time, to the need to search for new methods and forms of teaching foreign languages, the dissemination and implementation of modern technologies that make it possible to more effectively and efficiently organize the process of teaching a foreign language [5].

To effectively realize the capabilities of the language environment, students need to be taught a foreign language based on productive learning activities, developing their ability to work in the learning environment to expand and accumulate experience in learning a foreign language. An innovative means that allows you to effectively master the material being studied and create conditions for high-quality training for students in distance learning. Active learning components can be represented by:

– a software component that allows you to manage the educational process and monitor information regarding students' progress in the field of a foreign language;
– a technical component, which includes particular system and software, specially equipped classrooms;
– organizational component: teachers of the Department of Foreign Languages, engineering and technical workers;
– methodological component: an educational and methodological complex of the discipline "Foreign Language," which is used in the learning process [6, p. 100]

To foster an active learning environment in the English language classroom, it is essential to consider various factors contributing to effective teaching and learning. This includes not only the integration of social, subjective, subject, and technological components but also the implementation of active learning strategies and modern educational technologies.

Active learning components are crucial in engaging students and enhancing their learning experience. These components encompass software and technical tools for managing the educational process and the organizational and methodological support provided by teachers and educational institutions.

In English lessons in a developed school, the nowadays educational paradigm explores the digitalization of the instructional process. Informatization and individualization are the unique parts of enhancing current educational context. The enhancing field of pedagogy which includes practical and technical works in hence of integrate methodological and didactic rules of education utilizing the latest collaboration and scientific technologies is well-known as the informatization of the educational procedure in learning English language in effective way. Comfortable studying atmosphere that deprave the students' health are important part of the educational process. In the presence of current technology, software, computerization, and teacher capacity in the presentation of educational material using new gadgets, the algorithm of informatization and technologization could be integrated.

The main used flexible techniques to increase the procedure of getting foreign languages is to obtain the new technologies in the educational field. The computer model of knowledge operates such as cohesion between traditional teaching methods and the modern opening to the educational system in learning. A particle of the computer-information sample is personificated sphere, which is the substructure of identity of the learners, be able to efficiently take control in a planned circumstances, and collaborative and social and cultural findings. Implementing special system of education and capabilities, nowadays belongs to digital fluency, was belonged while providing lessons with digital technologies.

Digital technology will help us engage students. Digital knowledge is an leader approach that paves the educational procedure although observing measurable findings. It not only improves to continuation of the educational procedure while using technology educational materials, however it also helps to develop the quality and efficiency of training language during the practice.

The use of digital technologies along with traditional ones will significantly increase the flexibility and adaptability of education, as well as the motivational component of students to the educational process. Interest in digitalization in the education system initially arose in Western countries, due to the more rapid development of digital (electronic) technologies. So, in 2002, American scientists D. Johnson and L. Backer published one of the first scientific works on the digitalization of the education system called “Assessment of the impact of technology in teaching and learning”. Johnson and Backer were among the first to express the possibility of using digital technologies in education. In their monograph, the authors described in their opinion the possible pros and cons of digitalization of education in various fields of education: cognitive, affective, in student performance, in adult education, in changes in pedagogy, in improving the technological skills of a teacher and in technological integration.

Current technologies lead a main opportunity for developing of the educational procedure. Information technology gives it main approaches to enhance the parts of a differentiated and individualized way of learning. At the lesson, the teacher instruct the students the opportunity to provide the learning process independently with obtained knowledge, which gives opportunity students to form the new theme in detail including to his plan.

In conclusion, creating an active learning environment in the English language classroom is essential for enhancing the effectiveness of teaching and learning foreign languages. By integrating social, subjective, subject, and technological components, educators can foster an active atmosphere that promotes student engagement, communication, and independent learning. Modern educational technologies, such as information and communication technologies, active learning, and innovative teaching methods, facilitate the development of students’ communicative competence and cultural awareness. Educators can optimize the educational process and better prepare students for professional communication in an

increasingly interconnected world by focusing on active learning components and providing students with the necessary tools and support.

BIBLIOGRAPHY:

1. Borodich S. A., Teplyakovskaya A. N. The use of open educational resources in teaching a foreign language // Problems and prospects for the development of education: materials of the VIII International scientific Conf., Krasnodar, February 20–23, 2016 / ed. I. G. Akhmetova. Krasnodar: Novation, 2016. pp. 235–237.
2. Demchuk O. V. Innovative information and educational environment in the modern university space // News of the Russian State University. A. I. Herzen. 2016. No. 182. pp. 103–108.
3. Zhurbenko N. L. Using modern pedagogical technologies to increase the effectiveness of teaching foreign languages in non-linguistic universities // World of Science (electronic scientific journal). 2018. No. 2. T. 6. URL: https://mir-nauki.com.PDF.50PDMN218.pdf (access date: 04.29.2020).
4. Isupova M. M. On the issue of distance learning in foreign languages // Humanitarian education: history, traditions, prospects: collection of scientific works. Vol . 4. 2016. pp. 114–121.
5. Kamysheva E. Yu. Information and educational environment of a university in teaching a profile-oriented foreign language: essence, content, functions // Scientific dialogue. 2017. No. 5. pp. 373–385. DOI:10.24224/22227-1295-2017-5-373-385.
6. Kiryakova O. V., Yankina O. E. Educational task as a means of developing educational and cognitive competence of bachelors of pedagogical education (on the example of the discipline“Foreign language”) // Philological sciences. Questions of theory and practice. 2016. No. 9 (63). Part 3. pp. 207–210.

UDC 372.881.111.1.

MULTIMEDIA RESOURCES IN TEACHING AND MOTIVATING EFL LEARNERS

Kaskyrbayeva Aigerim Zhangeldynovna
kaskyrbaeva02@mail.ru
Магистрант 1 курса, СКУ им.М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аңдатпа: Бұл мақалада студенттердің ағылшын тілін шетел тілі ретінде үйренуге деген қызығушылығын арттырудағы мультимедиялық ресурстардың рөлі қарастырылады. Мақалада білім беру процесінде заманауи технологияларды қолданудың артықшылықтары талқыланады, олардың оқу ақпаратын ұсыну мүмкіндіктерін кеңейту, студенттердің ақыл-ой белсенділігін арттыру және олардың оқуға деген ынтасын арттыру қабілеттеріне баса назар аударылады. Оқытуда мультимедиялық ресурстарды пайдалану принциптері, соның ішінде қол жетімділік, даралау және визуализация принципі де талқыланады. Интернетті, бейнелерді және мазмұнды бейнелерді пайдалануды қоса алғанда, ағылшын тілін оқытуда мультимедиялық ресурстарды практикалық пайдалану мысалдары келтірілген. Мақалада бұл ресурстар оқушылардың қызығушылығын қалай тудыратыны зерттеліп, тілді қызықты әрі жағымды үйренуге ықпал етеді.

Кілт сөздер: мультимедиялық ресурстар, білім беру, оқытудағы технология, мотивация, интерактивтілік, тілдік дағдылар, білім беру ортасы.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль мультимедийных ресурсов в стимулировании интереса учащихся к изучению английского языка как иностранного. В статье обсуждаются преимущества применения современных технологий в образовательном процессе, подчеркивая их способность расширять возможности представления учебной информации, активизировать умственную деятельность студентов и повышать их мотивацию к обучению. Также обсуждаются принципы использования мультимедийных ресурсов в обучении, включая принцип доступности, индивидуализации и визуализации. Приведены примеры практического использования мультимедийных ресурсов в обучении английскому языку, включая использование интернета, видео и контентных видеоматериалов.В статье исследуется, как эти ресурсы вызывают интерес у учащихся, способствуя более захватывающему и приятному изучению языка.
Ключевые слова:мультимедийные ресурсы, обучение, технологии в обучении, мотивации, интерактивность, языковые навыки, образовательная среда.

Annotation: This article examines the role of multimedia resources in stimulating students' interest in learning English as a foreign language. The article discusses the advantages of using modern technologies in the educational process, emphasizing their ability to expand the possibilities of presenting educational information, activate students' mental activity and increase their motivation to learn. The principles of using multimedia resources in teaching, including the principle of accessibility, individualization and visualization, are also discussed. Examples are provided of the practical use of multimedia resources in English language teaching, including the use of the Internet, video and content videos.The study investigates how these resources spark learners' interest, fostering a more immersive and enjoyable language learning experience.
Keywords: multimedia resources, teaching, technologies in teaching, motivation, interactivity, language skills, educational environment.

Modern education is increasingly introducing technology into the educational process, which is particularly important in the context of learning foreign languages. In this article, we will consider the role of multimedia resources in stimulating students' interest in learning English as a foreign language.

Currently, multifunctional portable devices are widely popular among students: tablets, smartphones, media players, etc. The application of modern technologies in the field of teaching and learning can allow teachers and students to unite in communities of people far beyond their immediate surroundings to critically analyze, disassemble, contribute, criticize and base problems, logically and contextually possessing professionalism and transformation of the whole society. Multimedia resources occupy an important place in modern education along with traditional teaching methods, in particular, teaching foreign languages [1, p.168].

The use of multimedia technologies in the educational process has significant advantages over traditional classes. According to E.I. Mashbits, these include:

1) Multimedia resources significantly expand the possibilities of presenting educational information.
2) A computer can significantly increase the motivation of students to learn.
3) Multimedia resources involve students in the educational process, contributing to the widest disclosure of their abilities, activation of mental activity.
4) Computer multimedia technologies in the classroom increase the possibilities of setting tasks and managing the process of solving them.

5) Multimedia allows you to perceive information better, because visual perception gives a voluminous and complete memorization of a new topic. Therefore, even the most difficult topic is perceived faster by students, and not only by those who succeed, but also by those who lag behind.
6) Multimedia resources help to qualitatively change the control of students' activities, while providing flexibility in managing the learning process.
7) Thecomputercontributestotheformationofstudents' reflection [2, p. 54].
The use of multimedia resources reveals the enormous possibilities of the computer as a means of learning. It has many advantages over traditional teaching methods. They allow you to train various types of speech activity and combine them in different combinations, help to understand language phenomena, form linguistic abilities, create communicative situations, automate language and speech actions, and also provide the opportunity to take into account the leading representative system, implement an individual approach and intensify the student's independent work.
Multimedia English language training programs use various methodological techniques that allow for familiarization, training and control.

Thus, it can be said that the use of computer training programs and a computer in teaching English allows:
- to improve the quality of teaching;
- to increase motivation to study the subject;
- to eliminate knowledge gaps;
- to make the learning process more interesting, rich, modern and differentiated;
- to increase the intellectual level of students in the light of the requirements of modern society;
- to facilitate the work of the teacher [3, p. 208].
Multimedia is a modern computerinformation technology that combinestext files, audio and video materials, graphicimages and animation inside a computer system. Multimedia is the sum of technologies that provide input,processing, storage, transmission and display of such types of data as text,graphics, animation, images, audio and video, speech.

When using multimedia resources in the educational process, it is necessary to be guided by such didacticprinciples as:
- the principle of developmental learning (a measure of difficulty, overcoming obstacles, a zone of immediate development);
- the principle of educational learning: learning using multimedia means makes it possible to actualizethe richest illustrative material (fragments of films, paintings by artists, musical works) that contributeto the education of moral and aesthetic qualities of a growing person, the formation of life ideals and norms of social behavior;
- the principle of systematic and consistent learning (the possibility of moving from the concrete to the abstract, returning to the previously studied);
- the principle of science (taking into account the latest scientific achievements, etc.);
- the principle of accessibility (taking into account the age, level of training, development characteristics, real opportunities of students);

- the principle of individualization (learning taking into account the mental and intellectual level of development of an individual interests, and the rate of assimilation of the material);
- the principle of visibility (activation of cognitive activity of students, increasing interest in learning);
- the principle of the strength of knowledge acquisition (thorough mastery of educational material by students, its reproduction in memory).

All of the above didactic principles should be considered when using multimedia resources in teaching and comply with the methodological requirements for them [4, p. 37].

Increasing students' motivation is always one of the main tasks of a teacher. Motivation is the processes that determine the movement towards a set goal, these are the factors that influence the activity or passivity of behaviour. It is motivation that causes purposeful activity, determines the choice of means and techniques, and their ordering to achieve the goal [5, p.239].

The use of multimedia in teaching has a positive effect on the motivation of learning due to the novelty of activity and interest in work. The teacher has the opportunity to give students more complete and accurate information about the phenomenon being studied, increase the visibility of learning and make available to students such material that was not readily available with traditional methods. A teacher can establish a more accurate accounting of students' knowledge than with traditional teaching methods. The role of independent training is increasing when students acquire new knowledge, the formation of new skills and abilities. Multimedia can significantly increase the amount of information they assimilate due to the fact that it is presented in a more generalized, systematized form, and not in static, but in dynamics [6, p. 114].

Using multimedia resources in an English language lesson already creates a certain positive attitude among learners, as they are expected not only to work with a textbook, but also visual illustrations, as well as audio recordings. In addition, the multimedia resources, which combines both image, sound, and text, helps the student to plunge intoa communication environment as close to natural as possible.

Working with multimedia resources has a high degree of interactivity, and the ability to instantly get an answer can also interest a student.

The multimedia program allows you to organize the independent work of each student, taking into account his psychological and age characteristics, as well as the level of language proficiency. When working with the classroom in front, students with a lower level of language feel uncomfortable, and a multimedia program helps to cope with this problem, contributing to the implementation of a personality-oriented approach.

Thus, the introduction of multimedia resources into the process of teaching English allows you to create a variety of communicative and speech situations; expand the volume of audiovisualinformation; ensure high interactivity; teach all types of speech activity; expand students' knowledge of the culture of the country of

the language being studied; provide instant feedback,thereby achieving flexibility in managing the learning process [7, p. 50].

One of the most widely used media is the Internet.It presents a huge number of authentic resources on various aspects of learninglanguages that can be successfully used in the lesson. The teacher can use the Internetto get up-to-date information on various topics. The introduction of the Internet affects themotivation of students. They become more confident in their ability to uselanguage, as they need to use skills such as reading and writing. When faced with a large amount of information in the process of using the global network, students alsodevelop their social literacy and critical thinking.

A content video can also be integrated into an English lesson in order to bring a valid aspect of what is being taught in the lesson. In classes using video, it is possible to achieve a variety of methodological, pedagogical and psychological goals, which can be summarized as follows:

- the knowledge, skills and abilities of students on a specific topic are monitored;
- students take the lesson seriously;
- minimum teacher participation in the lesson is provided [8, p. 115].

The importance of multimedia resources and their application in education as a means of teaching or learning cannot be overestimated. This was confirmed in M. Milovanovich's research, which examined the impact of multimedia resources on the education system. He demonstrated the importance of using multimedia resources in the classroom and found that a multimedia resource significantly improves students' learning process [9, p. 20].

In conclusion, the use of multimedia resources in modern education plays an important role in the development of effective methods of teaching English as a foreign language. Multimedia resources not only expand the possibilities of presenting educational information, but also stimulate students' interest, making the learning process more exciting and dynamic. The advantages of using multimedia resources include increasing motivation to learn, increasing the level of student involvement in the learning process, as well as creating a comfortable and interactive learning environment. In addition, multimedia resources contribute to the development of diverse language skills and enrich knowledge about English-speaking culture. It is important to continue research in this area in order to optimize the use of multimedia resources and achieve maximum educational effect in teaching English as a foreign language.

BIBLIOGRAPHY:

1. Nabieva M. Preimushchestva ispol'zovaniya mul'timedia v processe obucheniya inostrannomu yazyku. // Renessans v paradigme innovacij obrazovaniya i tekhnologij v XXI veke. – Tashkent, 2022. - №1, S. 167-169

2. Mashbic E.I. Psihologo-pedagogicheskie problemy komp'yuterizacii obucheniya. - M.: Pedagogika, 1988, 191 s.

3. Andreeva S.S., Bogun A.Yu. Povyshenie motivacii izucheniya inostrannogo yazyka putem ispol'zovaniya komp'yuternyh obuchayushchih programm // VestnikKASU. – Ust'-Kamenogorsk, 2009. - №2, S. 206-213
4. Borodulina O. M. Primenenie mul'timedijnyh sredstv obucheniya: principy i pravila // Sovremennye problemy obrazovaniya. — Ekaterinburg, 2014, S. 37-38
5. Poddubnaya Ya.N. Ispol'zovanie nekotoryh Internet-resursov kak sposob povysheniya motivacii studentov pri obuchenii pis'mennoj rechi // Nauka i nauchnyj potencial – osnova ustojchivogo razvitiya obshchestva. - Magnitogorsk, 2018, S. 238-241
6. Izotov I.V. Mul'timedijnye sredstva obucheniya i ih vozmozhnosti v podgotovke uchashchihsya obshcheobrazovatel'nyh shkol // Integraciyaobrazovaniya. – Bryansk, 2008. - №3, S. 112-115
7. Emel'yanova I. I. Ispol'zovanie mul'timedijnyh programm na uroke anglijskogo yazyka kak odin iz sposobov povysheniya motivacii uchashchihsya // Aktual'nye voprosy pedagogiki. - Penza, 2020, S. 49-51
8. Valieva L.F. Povyshenie motivacii studentov cherez ispol'zovanie mul'timedijnyh tekhnologij na zanyatiyah po anglijskomu yazyku // Vestnik Yugorskogo gosudarstvennogo universiteta. – Hanty-Mansijsk, 2015. - №1(36), S. 113-115
9. Milovanovic M., Obradovic J., Milajic A. Application of interactive multimedia tools in teaching mathematics // Turkish Online Journal of Educational Technology. – Sakarya, 2013. - №12(1), P. 19–23

UDC: 327.881.1

APPLYING PSYCHOLINGUISTIC PRINCIPLES TO VOCABULARY INSTRUCTION

Klynina Anastasia Sergeevna
nasty_ppk@bk.ru
Магистрант 1 курса СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аңдатпа: Бұл мақала психолингвистикалық зерттеу деректерін шет тілі сабақтарында лексиканы оқыту процесінде пайдалану мүмкіндіктерін қарастыруға арналған. Тілді меңгеруге қатысты когнитивтік процестерді түсінудің маңыздылығын зерттейді, әсіресе бұл сөздік қорды сақтау және қолдануға қатысты. Мақалада адам санасындағы семантикалық желілердің өзара байланысты табиғаты және бұл принципті сөздік қорды меңгеруді жақсарту үшін қалай пайдалануға болатыны көрсетілген. Автор тілді меңгеруде дайын үлгілердің маңыздылығын сипаттап, жаңа сөздерді меңгерудегі контекстің рөлін атап көрсетеді. Мақалада тіл үйрену процесін оңтайландыру және шет тілінде тиімді қарым-қатынас жасауға ықпал ету үшін сөздік қорды оқытуда психолингвистика қағидаларын қолданудың маңыздылығы да негізделеді

Кілт сөздер: психолингвистика, психолингвистикалық тәсіл, ағылшын тілі шет тілін оқыту ретінде, лексика.

Аннотация: Данная статья посвящена рассмотрению возможностей использования данных психолингвистических исследований в процессе обучения лексике на занятиях по иностранному языку. Исследуется важность понимания когнитивных процессов, связанных с овладением языком, особенно в той части, что касается запоминания и использования словарного запаса. В статье подчеркивается взаимосвязанный характер семантических сетей в человеческом сознании и способы использования данного принципа для улучшения

процесса обучения лексике. Автор описывает значение готовых шаблонов в овладении языком и подчеркивает роль контекста в изучении новых слов. В статье также обосновывается важность применения принципов психолингвистики при обучении лексике для оптимизации процесса изучения языка и содействия эффективному общению на иностранном языке.
Ключевые слова: психолингвистика, психолингвистический подход, преподавание английского языка как иностранного, лексика.

Abstract: This article discusses how psycholinguistics can enhance vocabulary teaching in a FL classroom. It explores the importance of understanding the cognitive processes involved in language acquisition, especially regarding vocabulary retention and usage. The text underscores the interconnected nature of semantic networks in the mind and how vocabulary instruction can leverage this principle to enhance learning. It also touches on the significance of prefabricated patterns in language acquisition and emphasizes the role of meaningful contexts in learning new words. The article emphasizes the importance of applying psycholinguistic principles to vocabulary instruction to optimize language learning experiences and facilitate effective communication.
The keywords: psycholinguistics, psycholinguistic approach, EFL\FL teaching, vocabulary.

'Which road do I take?' she asked.
'Where do you want to go?' responded the Cheshire Cat.
'I don't know,' Alice answered.
'Then,' said the Cat, 'it doesn't matter.
Lewis Carroll

The dialog in this quote from “Alice in Wonderland” appears suitable for an introductory text, suggesting that to teach a foreign language, we need to understand what processes are going on in our brain and how we acquire, store, and use new words. Psycholinguistics offers valuable perspectives on how people comprehend spoken and written language and how we organize our ideas into verbal expression. Its objective is to describe and explain the mechanisms underlying language acquisition and utilization of a second language. The ultimate aim of learning a foreign language is to achieve full proficiency in the language. Nevertheless, this aim is highly challenging because even native speakers do not completely understand all the vocabulary encompassed by the language. Specialized domains, like higher mathematics or cognitive linguistics, feature unique lexicons familiar to specific groups of professionals in those fields. While the grammar of a native language “is largely in place by the time a child is ten years old, vocabulary continues to be learned throughout one’s lifetime” [6, p. 4].

First, we must define what the term “vocabulary” means. At the same time, most people might denote “words,” but this definition is sufficient for everyday use and fails to provide a deeper understanding. For those who want to describe vocabulary richness, the term “word” is too limited to capture its diverse forms. We should define vocabulary as words and include “lexical chunks, phrases of two or more words, such as “Good morning” and “Nice to meet you”, which children and adults learn as single lexical units” [1, p. 2]. In order to speak fluently and sound like a native speaker, learners must be able to combine words in common phrases or typical combinations swiftly. The average university-educated native speaker is

believed to have a vocabulary of around 20,000 word families. In order to be proficient in English, a second language learner should aim to know at least 5,000 words, but ideally 10,000 words [4, p. 137].

The fundamental function of language is to enable communication by conveying meaning from a speaker to a listener through vocabulary. The process of vocabulary acquisition remains somewhat enigmatic, but it is evident that words take time to be absorbed, particularly for adult learners acquiring a second language. Psycholinguistics offers valuable insights into effective vocabulary acquisition techniques. The methods by which we acquire new words are closely intertwined with our overall language-learning approaches. The Psycholinguistic theory of speech production, created by members of the Moscow Psycholinguistic School, serves as the foundation for studying the psycholinguistic elements of developing foreign language skills. Their ideas were influenced by the works of L. Vygotsky and the concept of activity introduced by A. Leontiev in the 1950s-1970s, building on the earlier contributions of A. Luria and N. Zhinkin. For FL teachers, it is crucial to understand how psycholinguistic principles can be applied to vocabulary instruction in a foreign language classroom. As students become more proficient and confident in English, they need to expand their vocabulary and create effective strategies for learning new words.

In our view, achieving better outcomes in teaching vocabulary requires a solid understanding of the psycholinguistic aspects of language acquisition. Teachers can facilitate more efficient and lasting recognition of new words by applying psycholinguistic principles to vocabulary instruction. A deeper understanding of how vocabulary is perceived in a foreign language classroom can enhance the efficiency of the teaching process. Steven D. Krashen underlines the acquisition-learning distinction as a fundamental concept that defines two distinct methods people use to acquire proficiency in a second language. Language acquisition, similar to how children acquire their first language, occurs subconsciously, with learners unaware of the process. Acquired competence from language acquisition is also subconscious, with learners having a natural "feeling" for correctness rather than conscious knowledge of rules. This process is often described as implicit, informal, or natural learning. On the other hand, language learning involves conscious knowledge of a language, including understanding and being able to discuss its rules. This conscious understanding is often called “knowing about” a language or grammar [2, p. 10].

Psycholinguistics emphasizes the importance of understanding cognitive processes involved in language learning. Teachers can apply this principle by designing vocabulary instruction activities that align with learners' processing and retaining new words. For instance, employing techniques such as spaced repetition, which capitalizes on the spacing effect, can enhance long-term retention by spacing out vocabulary practice over time. Learning a new word comprises five fundamental stages: “Facing with the word - Getting an image of the word in mind - Learning the meaning - Making a strong connection between form and meaning - Using the word” [3, p. 1978].

Numerous studies have explored effective techniques for grasping the meanings of foreign words, yet more research needs to focus on methods to retain their crucial grammatical aspects. Victor Dias de Oliveira Santos from Iowa State University conducted research to determine whether learning the gender of German nouns alongside their meanings diminishes the ability of undergraduate native English speakers to recall noun meanings and whether employing mnemonic approaches to retain the grammatical gender of German nouns could be fruitful. This study delves into the efficacy of various mnemonic strategies (such as colors, voices, images, and combinations thereof) for retaining noun gender in German. Employing images alone, representing noun meanings and gender, yielded the most promising outcomes [5, p. 20]. It could be beneficial to undertake a comparable study within Kazakhstan, given the absence of grammatical gender in English. In contrast, Russian nouns do possess gender distinctions, which often differ from the gender assigned in German. For example, the Russian word "девочка" is feminine, whereas the German equivalent "Mädchen" is neutral.

The psycholinguistic approach highlights the interconnected nature of semantic networks in the mind. According to N. Chomsky, semantic networks are cognitive structures in the mind that organize and represent the meanings of words and concepts. These networks are interconnected, with nodes representing individual words or concepts and links indicating their relationships. We should take into account that the meaning of the word "encompasses the way the form and meaning work together; in other words, the concept and what items it refers to, and the associations that come to mind when one thinks about a specific word or expression" [1, p. 3]. Words are often organized and stored in memory based on their semantic relationships with other words. For example, in a semantic network, the node "dog" might be connected to nodes representing "animal," "pet", "bark", "fetch", and so on. Vocabulary instruction can leverage this principle by incorporating activities that encourage learners to associate new words with existing knowledge. For example, concept mapping exercises or word association games can help reinforce connections between related vocabulary items, enhancing retention and retrieval.

Psycholinguists explore the significance of prefabricated routines and patterns in acquiring and using both first and second languages, understanding how these "fixed and semi-fixed" expressions relate to the development of syntactic structure and their application in real-world communication. The aim is to define routines as memorized complete utterances or phrases, like standard greetings or inquiries. On the other hand, patterns are partially memorized structures with open slots for words or phrases, allowing for some creative flexibility, such as sentence frames like "There is a _____ (pen, chair, table, et cetera) or "I like to _____ (sing, swim, watch TV, et cetera). We should mention a remarkable fact in neurolinguistics regarding prefabricated routines: although it typically resides in the left hemisphere, it can also be present in both brain hemispheres. In other words, automatic speech can be localized in both the right and left cerebral hemispheres [2, p. 84].

Psycholinguistic principles suggest that words are often learned more effectively

when encountered in meaningful contexts. According to Steven D. Krashen, comprehensible input, which refers to language that learners can understand with the help of context or linguistic clues, plays a crucial role in language acquisition. He suggests that when learners receive comprehensible input, they can understand language structures and internalize them subconsciously, leading to language acquisition. So, teachers can utilize context-rich activities such as reading comprehension exercises, where learners encounter new vocabulary within the context of authentic texts. This approach not only aids in understanding the meaning of words but also facilitates the internalization of word usage patterns. We should underline that "being able to understand a word is known as receptive knowledge and is normally connected with listening and reading. If we can produce a word of our own accord when speaking or writing, then that is considered productive knowledge" [6, p. 4].

Error correction is believed to have minimal impact on subconscious language acquisition but is considered beneficial for conscious learning. Error correction helps learners deduce or understand a rule's correct grammatical form. For instance, if a learner of English as a second language says, "She goes to school every day," and the teacher corrects the mistake, the learner is expected to recognize that the "-s" ending corresponds to the third person, singular, and adjust their conscious understanding of the grammar rule accordingly.

Psycholinguistic research supports the effectiveness of multi-sensory learning approaches in language acquisition. Incorporating auditory, visual, and kinesthetic elements into vocabulary instruction can engage learners on multiple levels, leading to deeper processing and enhanced retention of new words. For example, interactive vocabulary games, multimedia presentations, and role-playing activities can appeal to diverse learning styles and reinforce vocabulary learning through various sensory channels. The psycholinguistic approach may also inspire the creation of language learning apps and online platforms.

Applying psycholinguistic principles to vocabulary instruction offers a systematic and evidence-based approach to fostering compelling language learning experiences. Teachers can design instructional strategies that optimize vocabulary acquisition, retention, and usage by understanding how learners process and store new words. Taking into account contextual learning, semantic networks, and multi-sensory techniques can empower learners to build a robust vocabulary repertoire essential for communication and comprehension in diverse linguistic contexts. The psycholinguistic approach can be integrated into textbooks, workbooks, or digital platforms to facilitate learning. Adopting educational materials grounded in the psycholinguistic approach greatly influences foreign language instruction, fostering effectiveness and a learner-centered approach.

In conclusion, the discussion presented underscores the crucial role of understanding psycholinguistic principles in effectively teaching and learning vocabulary in foreign language instruction. It emphasizes educators' need to comprehend the cognitive processes involved in language acquisition and usage,

particularly regarding vocabulary acquisition. By acknowledging the interconnectedness of semantic networks in the mind and the significance of meaningful contexts in learning, teachers can devise instructional methods that align with how learners process and retain new words. Moreover, integrating multi-sensory learning approaches, error correction techniques, and comprehensible input strategies can enhance vocabulary acquisition, retention, and usage. Importantly, applying psycholinguistic principles to vocabulary instruction offers a systematic and evidence-based approach that empowers learners to build a robust vocabulary repertoire essential for effective communication. By integrating these principles into educational materials and digital platforms, foreign language instruction can become more learner-centered and effective, ultimately fostering proficiency and fluency in second language acquisition.

BIBLIOGRAPHY:

1. Farrell T.S.C. Teaching Vocabulary. – Virginia, 2021, 55 p.
2. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – Southern California, 2009, 202 p.
3. Linda A., Shah P.M. Vocabulary Acquisition Style in the ESL Classroom: A Survey on the Use of Vocabulary Learning Strategies by the Primary 3 Learners // Creative Education, 11, 2020. 1973-1987 pp. DOI: https://doi.org/10.4236/ce.2020.1110144/ (date of application: 07.01.2024).
4. Nunan D. Practical English language teaching. – Singapore, 2003, 342 p.
5. Santos V. Can colors, voices, and images help learners acquire the grammatical gender of German nouns? // Language Teaching Research, 2015, P. 1-27.
6. Schmitt, N. Vocabulary in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 14 p.
7. Schoneberger T. A Departure from Cognitivism: Implications of Chomsky's 2nd Revolution in Linguistics // The Analysis of Verbal Behavior, 2000, P. 57-73
8. Traxler M.J., Gernsbacher M.A. Handbook of psycholinguistics. – Elsevier, 2006, 1184 pp.

UDC 327.881.1

AUTHENTIC VIDEO CONTENT IN LINGUACULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT

Kopbassova Aliya Serikovna
al27701@mail.ru
Master student, M. Kozybayev North Kazakhstan University
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: This article investigates the concept of linguoculturology, emphasizing its significance in fostering a deeper understanding of the intricate link between language and culture. It argues that linguocultural competence equips learners to grasp how language reflects a society's mentality and values. The article then explores the power of authentic video materials in foreign language education. It highlights how incorporating these materials, brimming with real-life scenarios and native speaker language, can significantly enhance student engagement, cultural comprehension and memory retention.
Key words: cultural understanding, linguoculturology, authentic Materials, video-based content, language learning.

Андатпа: Бұл мақалада лингвомәдениеттану ұғымы зерттеліп, оның тіл мен мәдениеттің күрделі байланысын тереңірек түсінуге ықпал етудегі маңызы баса айтылған. Онда лингвомәдени құзыреттілік оқушыларға тілдің қоғамның менталитеті мен құндылықтарын қалай көрсететінін түсінуге мүмкіндік беретіні айтылған. Мақалада шет тілін оқытудағы шынайы бейне материалдардың күші зерттеледі. Онда нақты өмір сценарийлері мен ана тілінде сөйлейтін тілге толы осы материалдарды пайдалану оқушылардың белсенділігін, мәдени түсінігін және есте сақтау қабілетін айтарлықтай арттыратыны атап өтілген.
Кілт сөздер: мәдени түсінік, лингвомәдениеттану, түпнұсқалық Материалдар, бейне негізіндегі мазмұн, тіл үйрену.

Аннотация: В данной статье исследуется концепция лингковкультороологии, подчеркивается ее важность для более глубокого понимания сложной связи между языком и культурой. В статье утверждается, что лингвокультурологическая компетенция позволяет учащимся понять, как язык отражает менталитет и ценности общества. Также, статья рассматривает силу аутентичных материалов в процессе обучения иностранным языкам. В ней подчеркивается, как включение этих материалов, наполненных реальными жизненными ситуациями и языком носителей языка, может значительно повысить вовлеченность учащихся, понимание культуры и запоминание.
Ключевые слова: межкультурное понимание, лингвокультурология, аутентичные материалы, видео-контент, изучение языков.

Delving into another language unlocks a treasure trove of experiences. It allows you to step beyond the familiar environment and connect with people from entirely different cultures. Imagine being able to decipher historical texts, delve into foreign films without subtitles or have rich conversations with people from all corners of the globe. Languages act as bridges, fostering connection and empathy in a beautifully diverse world.

Furthermore, learning another language isn't just about communication; it's a mental gymnastics session. Studies have shown that juggling the complexities of grammar, vocabulary and pronunciation strengthens cognitive abilities. This mental workout can enhance your memory, focus and problem-solving skills, all of which translate into benefits in your daily life and academic pursuits. Moreover, the sense of accomplishment that comes with mastering a new language can boost your confidence and open doors to new possibilities.

The world is becoming more interconnected, making English a crucial skill. Its global use comes with challenges, like understanding cultural nuances and teaching methods. We focus on developing well-rounded linguists who can thrive in multicultural environments and use their English in various life aspects. A competency-based approach is key. Students need to develop a range of skills – language proficiency, social awareness, cultural understanding.

Language is a mirror of culture. It is not just a collection of words, but a reflection of the values, traditions and worldview of a people. This idea is the foundation of a new discipline called linguoculturology.

Linguoculturology is an interdisciplinary field that studies the relationship between language and culture. It examines how culture is reflected in language, how language shapes the cultural worldview and how language and culture interact with each other. V. A. Maslova defines linguoculturology as "the science of the relationship between language and culture, the specifics of language as a form of expression and storage of cultural information" [3, p. 9]. It studies various aspects of language, such as vocabulary, phraseology, grammar, text formation and their connection to culture. Linguacultural competence is of great importance for understanding language and culture. It helps us to:

- Understand how language reflects the culture and mentality of a people.
- Learn to understand and respect other cultures.
- Communicate effectively with people from different cultures.

Linguoculturology is a rapidly developing field that is of great importance for our understanding of language, culture and the world as a whole.

As the world becomes more interconnected, it is increasingly important to understand the relationship between language and culture. Linguoculturology can help us to bridge cultural divides and communicate effectively with people from different backgrounds. Moreover, it can help language learners to develop a deeper understanding of the target culture. This can lead to more effective communication and a greater appreciation of the culture.

The educational sector is a rapidly developing field in the modern world. Nowadays, a huge number of different technologies and tools are being introduced into educational processes to make them more engaging and sophisticated. One of the important and well-proven principles is the principle of visibility, which has been used in the educational process for a long time.

The principle of visibility is the intentional engagement of the senses in the perception and processing of educational material [1, p. 65]. This rule of didactics was formulated by Jan Amos Comenius in the 17th century [2, p. 385]. Since then, the concept of visibility has changed in different directions, but the importance of its application has not lost its relevance. This emphasizes the special significance of this phenomenon, which is currently an indisputable part of the pedagogical process. So, we can determine visual materials as something that can help student to efficient perception of various information.

In the learning process, children should be given the opportunity to observe, measure, conduct experiments and work practically because through this they are led to knowledge. If it is not possible to provide real objects at all stages of the pedagogical process, visual aids are used: models, drawings, laboratory equipment, etc.

Types of visibility are usually classified into three groups: [4, p. 175]

1. Three-dimensional aids: models, collections, devices, apparatus, etc.
2. Printed aids: pictures, posters, portraits, graphs, tables, etc.
3. Projected material: films, videos, slides, etc.

Video content is an essential instrument in learning English. It combines originality and authentic language of native speakers. While implementing such tool, students might increase their learning skills, cultural comprehension and real-life context background. Such experience makes the learning process more motivational and productive.

Sherman J. [11, p. 6] showed a persuasive reason for implementing authentic video content in the language learning environment with various practical usage that presents how to use video to introduce real-life and cultural context in classes. Therefore, every student has an opportunity to learn language any day through content, such as documental movies, interviews and short-videos, that can be found on the YouTube platform.

Authentic materials, according to J. Gephardt's, include everything that is used for communication. It could be presented as newspapers, magazines, television or radio programs, films, songs, advertisements [6, page 10]. The word "Authentic" is a synonym to words, such as documentary, real and original. This concept is opposite to the concepts of something produced, fabricated and fake. Most of the materials used in the process of teaching a foreign language must be authentic. Therefore, it is obvious that it is impossible to completely refuse the work with inauthentic materials in foreign language classes [8, p. 10].

The utilization of authentic video materials, leveraging their multimodal affordances, demonstrably enhances students' socio-cultural competence, memory retention, and emotional engagement within the learning environment [5, p. 67].

The benefits of using authentic videos in language learning. Here's a paraphrase:

1. Make learning more engaging than traditional methods.
2. Students are more interested in learning when they see the language used in real life.
3. Videos provide a wealth of material for teaching speaking, vocabulary, and listening skills.
4. Students gain exposure to the target culture through videos.
5. Videos transport learners to the world of the target language, showcasing daily life and how native speakers use the language [10, page 40].

Sally Inotary suggest a few steps that can help with implementing authentic material in the classroom. The first is to understand student's goal. Moreover, teacher can motivate students to take part in perceiving materials by bringing it with themselves

in the classroom. Working with authentic material might be found difficult by students, that is teacher should notify them of all circumvention [7, p.127].

Teachers' preparations play crucial role in maximizing the effectiveness of authentic video materials for second language acquisition. Pre-Implementation can enhance comprehension and focus student attention, instructors should strategically segment lengthy videos based on logical content divisions. While not mandatory, creating targeted scripts for specific video segments can be beneficial. These scripts can be used to pre-teach essential vocabulary or complex grammatical structures that may appear in the video. Effective video integration requires instructors to identify key lexical units, grammatical phenomena, and sociolinguistic elements embedded within the chosen video segment. These elements should then be explicitly defined and become the learning objectives for students. A crucial aspect of teacher preparation involves analyzing the sociocultural context of the video content. This analysis allows the instructor to determine the specific sociolinguistic aspects students need to grasp for a thorough understanding of the video. Selecting supplementary reading texts thematically linked to the video content can further bolster comprehension. These texts can provide students with additional exposure to relevant vocabulary and concepts. Simply exposing students to authentic videos, without incorporating well-designed tasks and activities, has limited impact on the development of foreign language communication competence. For optimal learning outcomes, instructors must design engaging activities that encourage students to actively interact with the video content and practice oral communication skills in English [9, p.16].

Overall, linguacultural competence is a valuable tool for understanding the complex relationship between language and culture. Also, it can be helpful to better understanding language and its usage. Furthermore, authentic material can be used as a tool to introduce the language through culture to students. While implementing authentic video content, students learn how to communicate in the foreign language effectively. It might assist teacher to show the complete picture of the learnt environment and to increase their vocabulary range. However, it should be approached to the current educational topics.

BIBLIOGRAPHY:

1. Гусейнов А.З., Турчин Г.Д. Развитие принципа наглядности в истории педагогики // Известия Саратовского Университета, Т.7, №1, 2007, стр 64-67
2. Коменский И.А. Избранные педагогические сочинения. 2 том. – М.,Педагогика, 1982, 576 с.
3. Маслова М.В. Лингвокультороология. Учебное пособие для высших учебных заведений. – М., Академия, 2001, 209 с.
4. Пидкасистный П.И. Педагогика. – Москва, Юрайт, 2023, 408 с.
5. Florence Y. Learning English through films: A case study of a Hong Kong class. – Hong Kong, 2009, 55 p.
6. Gebhard J.G. Teaching English as a Foreign or Second Language – Michigan, 2006, 300 p.
7. Iaotary S. Authentic materials URL: https://www.calpro-online.org/documents/authenticmaterialsfinal.pdf

8. Igna O. N. Development of socio-cultural competence of students on the basis of authentic materials in professionally-oriented teaching of foreign language communication. – Tomsk, 2003, 256 p.
9. Lemeshko O.V, Lemeshko V.V The use of authentic videos of professional orientation in the process of learning English by cadets of higher education institutions // Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Vol.3., 2015, pp. 10-17
10. Noskova M.V. Professional development of a teacher of foreign languages. – Irkutsk, 2016, 71 p.
11. Sherman J. Using Authentic Video in the Language Classroom. – Cambridge, Cambridge University Press, 2003, 275 p.

UDC 372.881.111.1

THE APPROACHES TO TEACHING VOCABULARY IN THE EFL CLASSROOM: EXPERIENCE OF KAZAKHSTANI TEACHERS

Malikova D.R
dilnazmalikova00@mail.ru
Магистрант 2 курса СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аңдатпа: Бұл мақалада Петропавл, Қазақстан мұғалімдері арасында ағылшын тілінің сөздік құрамын оқытудың әртүрлі тәсілдерінің инновациялық үйлесімі қарастырылады. Жергілікті мектеп мұғалімдері арасында кең таралған сауалнаманың көмегімен бұл зерттеу қазіргі педагогикалық стратегияларға айтарлықтай бейімділікті баса отырып, сөздік құрамды оқытудың басым әдістерін ашады. Жауаптар мультимедиялық презентацияларды, интерактивті ойындарды және цифрлық платформаларды жан-жақты пайдалануды көрсетіп қоймай, бұл технологияның интеграциясын заманауи сөздік құрамды оқытудың әмбебап аспектісі ретінде беріледі. Сонымен қатар, мақалада оқытушылардың жеке тапсырмалар, аудио ресурстар және көрнекі құралдар арқылы оқытудың әртүрлі стильдерін қалай ескеретіні қарастырылып, бұл тілдік білім берудің динамикалық және инклюзивті тәсілін көрсете алады. Алынған нәтижелер әртүрлі білім беру контексттерінде ағылшын тілін оқыту мен үйренуді байыту үшін осындай тәсілдердің әлеуетін қарастыруды ұсына отырып, оқытудың қызықты, интерактивті және технологиялық интеграцияланған әдістеріне парадигманың өзгеруін көрсетеді.

Кілт сөздер: диахроникалық талдау, синхронды талдау, әдіс-тәсілдер, сөздік құрамды оқыту, EFL.

Аннотация: В данной статье рассматривается инновационное сочетание различных подходов к обучению английской лексике среди учителей Петропавловска, Казахстан. С помощью анкеты, распространенной среди педагогов местных школ, данное исследование раскрывает преобладающие методики преподавания лексики, подчеркивая значительный уклон в сторону современных педагогических стратегий. Ответы демонстрируют комплексное использование мультимедийных презентаций, интерактивных игр и цифровых платформ, что подчеркивает интеграцию технологий как универсальный аспект современного преподавания лексики. Кроме того, в статье рассматривается, как преподаватели учитывают различные стили обучения с помощью индивидуальных заданий, аудиальных ресурсов и наглядных пособий, что отражает динамичный и инклюзивный подход к языковому образованию. Полученные результаты свидетельствуют о смене

парадигмы в сторону вовлекающих, интерактивных и технологически интегрированных методов обучения, предлагая взглянуть на потенциал таких подходов для обогащения преподавания и изучения английского языка в различных образовательных контекстах.

Ключевые слова: диахронический анализ, синхронический анализ, подходы, методы, обучение лексике, EFL.

Abstract: This article examines the innovative blend of various approaches to teaching English vocabulary among teachers in Petropavlovsk, Kazakhstan. Through a questionnaire distributed to educators across local schools, this study unveils the prevailing methodologies in vocabulary instruction, highlighting a significant inclination towards contemporary pedagogical strategies. The responses reveal a comprehensive use of multimedia presentations, interactive games, and digital platforms, underscoring the integration of technology as a universal aspect of modern vocabulary teaching. Furthermore, the article delves into how teachers cater to diverse learning styles through personalized tasks, auditory resources, and visual aids, reflecting a dynamic and inclusive approach to language education. The findings suggest a paradigm shift towards engaging, interactive, and technologically integrated teaching methods, offering insights into the potential of such approaches to enrich English language teaching and learning in diverse educational contexts.

Keywords: diachronic analysis, synchronic analysis, approaches, methods, teaching vocabulary, EFL.

The landscape of English language teaching (ELT) has witnessed significant evolution over the decades, marked by innovative methodologies and pedagogical shifts that strive to meet the diverse needs of learners. Among these methodologies, integrating diachronic and synchronic analysis of approaches has emerged as a promising strategy, particularly in contexts as linguistically and culturally rich as Kazakhstan. This article explores the experiences of Kazakhstani teachers in blending these approaches, underpinning their practices with insights from leading ELT experts.

D. Nunan, a proponent of learner-centered education, suggests that understanding the historical development of language can provide learners with a richer, more contextual understanding of vocabulary and grammar [1, p. 94]. This perspective aligns with the need to appreciate the origins and evolution of language, offering depth to the learning experience. Conversely, S. Thornbury emphasizes the importance of “language in use” and the practical application of linguistic forms in real-life contexts [2, p. 38], a hallmark of modern approaches. Thornbury’s advocacy for a focus on communicative competencies dovetails with the synchronic emphasis on contemporary usage and functionality of language, making it relevant to today’s learners. P. Robertson’s work on integrating technology in language learning further complements the synchronous analysis approach. He argues that digital tools can be used to create authentic and engaging learning environments, allowing students to explore language as it is used in the modern world [3, p. 219]. This emphasis on technology enhances the immediacy and relevance of language learning, mirroring the synchronic focus on current linguistic practices. K.M. Bailey’s research into teacher development and reflective teaching practices highlights the importance of teachers’ adaptability and their role in mediating these approaches [4, p. 403].

Bailey's insights suggest that effective language teaching requires a balance, with teachers dynamically integrating diachronic and synchronic elements based on their learners' needs and contexts.

The blending of traditional and contemporary approaches in Kazakhstan reflects these expert perspectives, offering a nuanced and comprehensive framework for ELT. This article delves into how Kazakhstani teachers navigate this integration, crafting lessons that respect the historical richness of the English language and engage with its vibrant contemporary use. Through their experiences, we gain insights into the potential of these combined approaches to enrich language teaching and learning in diverse educational contexts. The study aims to delve into the practical application of language teaching theories in the classrooms of Petropavlovsk. By surveying teachers from five local schools, this research highlights how educators integrate historical linguistic insights with contemporary communicative practices to foster a rich learning environment. The inquiry focuses on the pedagogical techniques employed by Kazakhstani English teachers, examining their preference for either traditional or modern approaches or a combination thereof. The questionnaire covered various aspects of teaching practices, from introducing new vocabulary to assessing student progress, incorporating technology, and addressing individual learning needs.

The primary objectives of the survey are to:

– Identify the prevalent teaching methodologies among English teachers in Petropavlovsk.

– Explore how teachers balance diachronic insights with synchronic applications in their instruction.

With these goals in mind, we approached 30 teachers from five schools across Petropavlovsk, seeking their insights through a detailed questionnaire. Their responses revealed a nuanced understanding of teaching strategies, reflecting a dynamic blend of approaches tailored to their students' needs.

The "Questionnaire on Vocabulary Teaching Approaches" aims to uncover the diversity and efficacy of vocabulary teaching strategies among educators. It seeks to differentiate between traditional and contemporary classroom methods, mainly focusing on how these strategies cater to various student needs, incorporate technology, and engage with cultural contexts. This nuanced approach allows for a deeper understanding of pedagogical practices in vocabulary instruction. The questionnaire comprises ten questions, blending closed and open-ended formats to elicit detailed insights into teaching practices. It covers various aspects of vocabulary teaching, including introduction methods, reinforcement activities, assessment techniques, technology integration, and individualization of learning experiences. Additionally, it probes into the roles of cultural context and student collaboration in vocabulary learning, alongside inquiries into methods for catering to diverse learning styles and incorporating innovative approaches.

The teachers chose traditional approaches only 10% of the time. These include methods like direct instruction, using flashcards to introduce new vocabulary, fill-in-

the-blank exercises, written assignments to reinforce new vocabulary, and standardized tests to assess vocabulary acquisition. Figure 1 demonstrates the span of answers to closed questions.

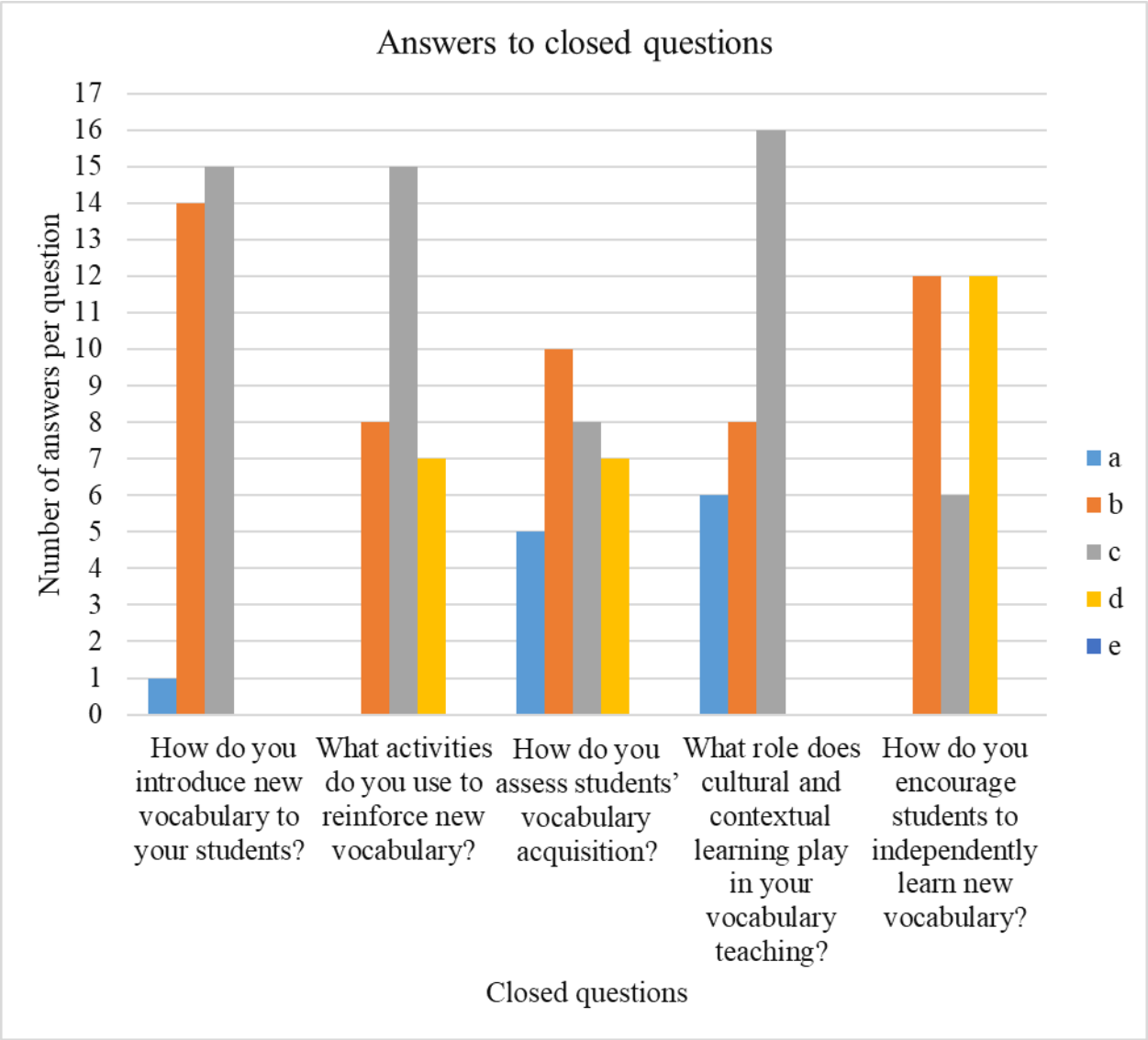

Figure 1 – Answers to closed questions

Contemporary approaches were overwhelmingly preferred, making up 90% of the total responses, as mentioned in open questions:

– For question 4 “In what ways do you incorporate technology in teaching vocabulary?” teachers answer “Interactive vocabulary apps”, “Online collaborative platforms”, “Educational websites”, etc.

– For question 5 “How do you address the individual vocabulary learning needs of your students?” teachers mention “Visual aids for spatial learners”, “Auditory resources”, “Adjustable difficulty levels in apps”, etc.

– For question 8 “How do you utilize student collaboration in vocabulary learning?” teachers highlight “Group vocabulary projects”, “Collaborative vocabulary games”, “Online forums (WhatsApp) for word sharing”, etc.

– For question 9 “What methods do you find most effective for teaching vocabulary to students with different learning styles?” teachers answer “Mind maps for visual learners”, “Songs for auditory learners”, “Interactive quizzes”, et cetera.

– For question 10 “Have you incorporated any innovative strategies or tools for vocabulary teaching in the last year?” teachers mention “Thematic learning weeks”, “Vocabulary scavenger hunts”, “Flipped classroom models (for senior students)”, et cetera.

Thus, we can highlight preferences which span across various aspects of teaching vocabulary, including:

– Introducing new vocabulary through contextual learning and multimedia presentations.

– Reinforcing new vocabulary with interactive games and apps, as well as group discussions and role-plays.

– Assessing vocabulary acquisition through oral presentations, online quizzes and games, and vocabulary journals or logs.

– Incorporating technology into teaching vocabulary was universally contemporary, with all teachers utilizing digital tools like interactive vocabulary apps, online collaborative platforms, educational websites, digital storytelling tools, and gamification in learning platforms.

– Addressing individual learning needs with visual aids for spatial learners, personalized learning tasks, adjustable difficulty levels in apps, auditory resources for ESL students, and flexible pacing guides.

– Emphasizing cultural and contextual learning in vocabulary teaching, with most teachers integrating cultural contexts extensively or considering them central to their approach.

– Encouraging independent learning through recommendations of specific apps or websites and using social media challenges or projects.

– Utilizing student collaboration via peer teaching sessions, group vocabulary projects, class discussions, online forums for word sharing, and collaborative vocabulary games.

– Adapting teaching methods to cater to different learning styles with strategies like mind maps, songs, interactive quizzes, storytelling, and writing blogs.

– Incorporating innovative strategies like flipped classroom models, cross-curricular vocabulary integration, thematic learning weeks, vocabulary scavenger hunts, and peer-led vocabulary workshops in the last year.

The clear preference for contemporary over traditional approach among the teachers indicates a significant trend toward using engaging, interactive, and personalized methods for teaching vocabulary. This approach reflects a broader shift in educational practices toward more dynamic, inclusive, and technologically integrated methods that better cater to the diverse needs and preferences of today's learners.

BIBLIOGRAPHY:

1. Nunan D. The Learner-Centred Curriculum: A Study in Second Language Teaching. – Cambridge University Press, 1988, 212 p.
2. Thornbury S. How to Teach Speaking. – Longman, 2005, 160 p.
3. Bailey K. M. The Use of Diary Studies in Teacher Education Programs. In J. C. Richards & D. Nunan (Eds.), Second Language Teacher Education. – Cambridge University Press, 1990, P. 215-226
4. Robertson P. The Study of Second Language Acquisition in the Asian Context. – Cambridge University Press, 2006, 611 p.

UDC 37.015.3:355.3

PROSPECTS OF USING MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES TO SUPPORT MULTICULTURAL EDUCATION IN MILITARY UNIVERSITIES

Mukhametzhanova Amira Serikzhanovna
amiraaa.99@mail.ru
Teacher of the National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan
Petropavl, Kazakhstan

Аңдатпа: Мақалада әскери жоғары оқу орындарында көпмәдениетті білім беруді қолдау үшін заманауи ақпараттық технологияларды пайдалану перспективалары қарастырылады. Жаһандану және мәдениетаралық өзара әрекеттестіктің күшеюі жағдайында әскери университеттер өз студенттерін көпұлтты және көпмәдениетті ортада жұмыс істеуге тиімді дайындау қажеттілігімен бетпе-бет келіп отыр.

Кілт сөздер: ақпараттық технологиялар, көпмәдениетті білім беру, әскери университеттер, мәдениетаралық құзыреттілік, виртуалды шындық, онлайн курстар.

Аннотация: Статья рассматривает перспективы использования современных информационных технологий для поддержки поликультурного обучения в военных вузах. В условиях все большей глобализации и межкультурного взаимодействия, военные вузы сталкиваются с необходимостью эффективного подготовления своих студентов к работе в многонациональных и поликультурных средах.

Ключевые слова: информационные технологии, поликультурное обучение, военные вузы, межкультурная компетенция, виртуальная реальность, онлайн-курсы.

Abstract: The article examines the prospects of using modern information technologies to support multicultural learning in military universities. In an increasingly globalized and intercultural environment, military universities are faced with the need to effectively prepare their students to work in multinational and multicultural environments.

Key words: information technology, multicultural learning, military universities, intercultural competence, virtual reality, online courses.

In today's increasingly integrated and globalized world, military institutions are faced with the growing need to prepare their cadets to work in multinational and multicultural environments. In such an environment, effective multicultural training plays an important role in equipping cadets with the skills necessary to work successfully in an international environment and collaborate with people from different cultures.

Modern information technology provides unique opportunities to support multicultural learning in military institutions of higher education. Virtual reality, online courses, multimedia resources and social networks - all these tools open new perspectives for enriching the educational process and developing intercultural competence in cadets [1, p. 168].

The purpose of this article is to explore the prospects of using modern information technologies in the context of multicultural education in military universities. Various information technologies, their potential and advantages for improving multicultural education in military universities are considered. The issues of development and implementation of specialized educational programs and platforms that promote the development of cadets intercultural competence are also considered.

The article provides an overview of existing research and practical examples demonstrating the effectiveness of using information technologies in multicultural learning.

Multicultural education in military higher education institutions is an approach to education that focuses on the development of cadets intercultural competence and their ability to interact effectively with representatives of different cultures within military activities. It seeks to create a learning environment that reflects the diversity of cultures represented in military uniformed services.

The role of multicultural learning in military schools is to prepare students to work in multicultural environments where they will interact with military personnel from different countries with different cultural, linguistic, and social characteristics. Multicultural education seeks to develop cadets' skills in intercultural communication, cultural understanding, tolerance, and adaptation to diverse situations.

In the context of military higher education, multicultural learning is particularly important because effective interaction in multinational teams and task forces requires the ability to understand and respect differences in culture, religion, values, and norms of behavior. Multicultural training also fosters leadership skills such as conflict resolution, unity building, and cooperation in diverse team structures.

The cadets can look out language learning information such as e-books, magazines, articles for enhancing their reading and writing skills; and videos, conversations, and discussions for improving listening and speaking skills.

Military higher education institutions implementing multicultural training face a number of challenges and problems that can affect its effectiveness and successful implementation. Some of them include:

a) Language and communication barriers: In a multicultural environment, students may face challenges in understanding foreign languages, making it difficult to communicate and interact effectively. Therefore, this training should take into account not only the differences in languages, but also the particularities of communicative styles and nuances of intercultural communication.

b) Cultural differences and stereotypes: Military higher education institutions must develop strategies to break down cultural stereotypes and prejudices that may arise between students from different cultures. Understanding and respecting cultural differences should be key aspects of multicultural learning.

c) Adaptation to diversity: Adaptation to diversity of values and norms: Military higher education institutions should help students develop mental flexibility and the ability to adapt to the diverse values and norms of behavior that may be present in a multicultural environment. This requires awareness and acceptance of different approaches and perspectives and the ability to find compromise solutions.

d) Conflict Management: Conflicts arise in multinational teams due to differences in culture, values, communication, and teamwork. Military institutions must train students in conflict management skills and constructive solutions to effectively resolve problems.

e) Develop and apply appropriate educational programs: Military higher education institutions should develop specialized educational programs that are sensitive to multicultural learning. This may include the introduction of courses in intercultural communication, cultural studies, conflict studies, etc.

e) Infrastructural and resource constraints: Lack of funding and access to modern information technologies can be an obstacle to the full-fledged implementation of multicultural education in military universities. Addressing this challenge requires appropriate investment and support from the administration and military [2, p. 82].

Paying attention to these challenges and problems allows for the development of strategies and methods that will help military universities effectively implement multicultural learning and develop intercultural competence in their students.

Modern information technologies play an important role in supporting multicultural learning in military universities.

- Virtual reality provides the opportunity to create immersive simulations that can help students immerse themselves in multicultural environments and overcome cultural barriers. Using VR technology, students can participate in virtual training simulations that simulate situations that arise when interacting with people from different cultures.

- Online courses are e-learning platforms where students can explore different aspects of multicultural learning. These courses may include content on intercultural communication, cross-cultural management, and cultural studies. The online learning format allows students from different countries to access educational resources and share experiences.
- Multimedia resources such as videos, audio recordings and interactive presentations provide students with the opportunity to immerse themselves in a variety of cultural contexts. They can be used to showcase cultural sensitivities, share experiences between students of different cultures, and stimulate discussion.
- Social media provide a platform for students from different countries to interact and share information. They can provide a forum for discussing cultural issues, sharing experiences and creating virtual communities where students can connect and collaborate [3].

Each of the above-mentioned information technologies has its own potential to improve multicultural learning in military universities:

Virtual reality allows for realistic simulations of multicultural environments where students can develop their skills in intercultural communication and adaptation to different cultural contexts.

Online courses provide a flexible and accessible form of learning that allows students to explore the theoretical and practical aspects of multicultural learning at their convenience.

Multimedia resources allow students to visualize and understand cultural sensitivities through a variety of visual and audiovisual materials. This promotes their awareness of multiple cultural contexts and helps develop intercultural sensitivity.

Social media provide opportunities for students from different countries to interact and share experiences. They facilitate the formation of virtual communities where students can socialize, discuss cultural issues and develop intercultural skills [4].

The development and implementation of specialized educational programs and platforms are important tasks for successful multicultural education in military universities. The following practical approaches should be considered when developing such programs and platforms:

1) Adaptation of cultural learning content: Programs and platforms should be designed to be military-specific and intercultural. They should offer content that reflects real-life situations that students encounter during their service and teach the skills needed to successfully interact with people from different cultures;

2) Interactivity and practical application: Programs and platforms should provide opportunities for interactive learning and practical application of knowledge and skills. This may include virtual simulations, role plays, case studies and project assignments that allow students to apply their knowledge to real or life-like situations;

3) Multinational approach: Programs and platforms should take into account the multinational context and the diversity of cultures that students will encounter. This

may include learning about different cultural backgrounds, histories, religions and languages, as well as developing intercultural communication and adaptation skills;
4) Assessment and feedback: Programs and platforms should provide mechanisms for assessing student mastery of material and providing feedback. This may include testing, assignments, practical exercises, and opportunities to receive feedback from faculty and peers;
5) Flexibility and accessibility: Programs and platforms should be flexible and accessible to students from different countries and with shifting schedules. Online formats and distance learning opportunities can be particularly helpful in ensuring flexibility and accessibility of educational programs and platforms [5, p. 16].

Many of today's challenges are related to the breadth and diversity of knowledge, skills, and attitudes required, making it imperative to consider the most appropriate methodologies to facilitate and enhance the learning of the new generation of military personnel. With the changing environment and the notion that new generations (e.g., Millennials and Zeds) learn differently than previous generations, the increased use of ICT in education in military contexts will make it easier to summarize training objectives, select the most appropriate technology tools to achieve high educational effectiveness, and focus on integration [6, p. 27].

In conclusion, the development of specialized educational programs and platforms for multicultural learning in military universities is an important step in preparing future military personnel to serve in an increasingly globalized world. Successfully interacting with people from different cultures is becoming an integral part of modern military operations, and these programs and platforms provide students with the necessary knowledge, skills, and practical experience to effectively perform their duties.

Military multicultural education provides students with the opportunity to immerse themselves in, learn about, and interact with a variety of cultures. This develops their intercultural competence, the ability to communicate and collaborate effectively with people from different cultures, and enhances their understanding of and respect for diversity in the world.

Specialized educational programs and platforms also provide flexibility and accessibility to learning, allowing students to gain knowledge and skills regardless of time and place. Online formats, virtual simulations and multimedia resources make learning more interactive and practical, allowing students to apply their knowledge to real or life-like situations.

It should be noted that the successful development and implementation of such programs and platforms requires collaboration between military schools, educational institutions, intercultural communication experts and instructional technology developers. They must work together to create effective, innovative, and culturally adapted solutions for students.

In conclusion, multicultural education in military education plays an important role in shaping the readiness of future military personnel to serve in a global security environment. It develops intercultural communication skills, fosters understanding

and respect for diversity, and prepares students to collaborate effectively in multinational operations. Properly designed and implemented, multicultural training programs and platforms have the potential to significantly improve military training and contribute to international security and cooperation.

BIBLIOGRAPHY:

1. Вязовская В.В., Злобина М.Г., Черкасов Г.В. Электронные средства обучения русскому как иностранному // Инновации в современном языковом образовании материалы III Международной научно-практической конференции. 2017, С. 166–169.
2. Savicki, V. (2008). Developing intercultural competence and transformation: Theory, research, and application in international education. Stylus Publishing, 2008, P. 78-86.
3. Система управления виртуальными учебниками «Интерактивная библиотека ИМО ВГУ» URL: http://interedu.vsu.ru/rvc/interlib/index.html (дата обращения: 08.02.2019).
4. Лаборатория новых образовательных технологий ИМО ВГУ. URL: http://interedu.vsu.ru/index.php/ru/institut/18-struktura/26-kafedra-russkogoyazyka-dovuzovskogo-etap
5. Miller, M.D. Minds online: Teaching effectively with technology. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2014, P.14-18
6. Beckett, J., Miller, P. Transformative learning in the military: Building critical thinking and leadership skills across the curriculum. Routledge, 2017, P. 20-30.

UCD 327.881.1

TASK-BASED FRAMEWORK FOR TEACHING SPEAKING AT THE BASIC STAGE OF SECONDARY SCHOOL

Sakhatova Madina Baurzhanovna
m.sahatova@mail.ru
Магистрант СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан
Golovchun Aleftina Anatolyevna
al_tina@inbox.ru
к.п.н., доцент КазУМОиМЯ
Алматы, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается эффективность системы, основанной на задачах, для обучения говорению на основном этапе обучения в средней школе. Рассматривается методика, основанная на создании коммуникативных ситуаций, способствующих развитию навыков говорения учащихся. В статье анализируются этапы педагогического эксперимента и предлагаются рекомендации по внедрению системы заданий в образовательный процесс с целью повышения эффективности обучения говорению на данном этапе образования.

Ключевые слова: обучение говорению, средняя школа, система заданий, коммуникативные навыки, речевая деятельность, педагогический эксперимент, эффективность, образовательный процесс.

Аңдатпа: Бұл мақала орта мектепте оқытудың негізгі кезеңінде сөйлеуге үйрету үшін міндеттерге негізделген жүйенің тиімділігі қарастырылады. Оқушылардың сөйлеу дағдыларын дамытуға ықпал ететін коммуникативтік жағдайлар жасауға негізделген әдістеме қарастырылады. Мақалада педагогикалық эксперимент кезеңдері талданады және білім берудің осы кезеңінде сөйлеуді оқытудың тиімділігін арттыру мақсатында білім беру процесіне тапсырмалар жүйесін енгізу бойынша ұсынымдар ұсынылады.
Кілт сөздер: сөйлеуге үйрету, орта мектеп, тапсырмалар жүйесі, коммуникативтік дағдылар, сөйлеу қызметі, педагогикалық эксперимент, тиімділік, білім беру процесі.

Abstract: This article examines the effectiveness of a task-based system for teaching speaking at the main stage of secondary school. A methodology based on the creation of communicative situations that contribute to the development of student speech skills is considered. The article analyzes the stages of a pedagogical experiment and offers recommendations for introducing a task system into the educational process in order to increase the effectiveness of teaching speaking at this stage of education.
Key words: teaching speaking, secondary school, task system, communication skills, speech activity, pedagogical experiment, efficiency, educational process.

The conditions of foreign language communication in the modern world, when a foreign language is a means of communication, cognition, receipt and accumulation of information, have predetermined the need to master all types of speech activity: speaking and listening comprehension of speech in a given foreign language, as well as reading and writing. The level of proficiency in one or another type of speech activity is checked directly in the practice of communication, when reading authentic material, when exchanging written information, etc. One of the significant disadvantages of teaching speaking at present remains the predominance in students' experience of reproducing ready-made units of different levels and thematic organization of material. All this deprives students' speech actions of the status of an act of communication. The learning process should be structured in such a way as to promote the development of students' unprepared speech skills, the ability to listen to foreign speech containing familiar language material [1, p.23-37].

The problem of the research is that when teaching a foreign language, methods of teaching speaking are associated with the formation of language and speech phonetic, grammatical and lexical skills and creative skills in various types of oral speech activity. This also led to the widespread introduction of the terms "communication", "teaching communicative communication" as the ability to exchange various kinds of information in a foreign language. The practical significance of the study lies in the choice of an adequate method of teaching speaking a foreign language. The relevance of the study is manifested in the features of the development of speaking skills when teaching English in grades 5–9. At this stage, the foundations of foreign language proficiency are laid. It is this stage that is extremely important for the formation of skills and abilities of everyday communication, as evidenced by the topics presented in most textbooks.

Speaking is one of the ways of oral speech communication. In the process of oral communication, all functions of verbal communication appear in the closest unity:

– information and communication, which can be described as transmission and reception of information;

– regulatory-communicative, related to the regulation of behavior in the broad sense of the word;

– affective-communicative, determining emotional spheres of a person.

Speaking is inseparable from the conditions in which it occurs, namely: from the situation in the broadest sense of the word and from the specific extralinguistic context. The latter includes the purpose and conditions of communication, the specific content of the speech act, the characteristic identity of the participants in the conversation, that is, their age, level of development, education, profession, social status, etc. All of the above forms a communication situation as "a set of conditions, speech and non-speech, necessary and sufficient to carry out a speech action according to the intended plan." Occurring in certain areas of verbal communication, the communicative situation influences the choice of topic and can be one-topic (for example, in the socio-cultural sphere - a conversation at a birthday party or at a party, a discussion of a book read, etc.) [2, p. 240].

Different levels of speaker proficiency are also characterized by different degrees of independence and initiative of the student in communication, that is, different levels of development and the nature of compensating (adaptive) skills. The latter include the ability, in case of misunderstanding, statements of a communication partner, to use questioning, a paraphrase of the interlocutor's remarks to confirm the understanding of his remarks, apologies for the indeterminability (ambiguity) of the expression of thoughts, etc., as well as the ability to use the entire arsenal of available ones to express one's thoughts he has the means. The entire set of skills and abilities, including the ability to understand and accept the cultural specifics of a communication partner, constitutes the so-called communication strategy, which ensures the implementation of communicative intentions (imagine oneself in a "getting to know" situation, communicate about oneself, one's family, etc.) and achieving speech tasks (notify, characterize, recommend, justify, refute, etc.) within the framework of a completed act of communication.

As we have already noted, the specification of the goals of teaching speaking should be carried out according to the stages of training in each type of educational institution and within each stage of training. This specification is associated with clarification of communicative intentions and speech skills necessary for the implementation of certain communicative tasks. Thus, an act of oral communication (as well as written communication) can take place in the presence of motives, goals, and a communicative situation. In the educational process, it is necessary to create conditions for communication and motivate student statements. In this case, we should not be talking about statements by schoolchildren at the level of reproduction (for example, a simple retelling of a text), but at a productive level, a statement by a

student on his own behalf (for example, an assessment of the information read in terms of its novelty or significance for the student). The goal of teaching speaking is to develop students' ability, in accordance with their real needs and interests, to carry out oral communication in a variety of socially determined situations. This means that upon leaving school the student must be able to:

– communicate in conditions of direct communication, understand and respond (verbal - non-verbal) to the oral statements of a partner (including a native speaker of the language being studied) in communication within the areas, topics and situations designated by the program for each type of educational institution;

– speak coherently about yourself and the world around you, about what you read, saw, heard, while expressing your attitude to the perceived information or the subject of the statement.

Since proficiency in a foreign language is level-based, in relation to different learning conditions we are talking about different levels of speaking the language being studied. Therefore, the above general goal of teaching speaking is specified for each type of school option for learning a foreign language and for the stages of training. For example, at the end of the basic course, students should be able to communicate verbally in most typical everyday situations; At the same time, mistakes are made in the student’s speech that do not disrupt communication. The task of using a training-speech situation is seen in anticipating natural speech situations and, thus, preparing for real speech communication, ensuring the transfer of speech actions from conditional exercises to speech practice. The need to fairly strictly plan a speech product in advance imposes many restrictions on educational and speech activities, without which it is impossible to do in the educational process. Situations used in the educational process must meet the requirements of typicality and normativity. This requirement naturally extends to situational roles. This is the proposed approach to determining the characteristics of educational communication, reflecting the content of communication planned in advance.

The construction of educational models should be carried out on the basis of restrictions imposed on the parameters inherent in the speech situation, taking into account the goals and objectives of education in secondary school and the conditions of school education. The educational model of a speech situation is a training-speech situation. The educational-speech situation is understood as a dynamic structure (system) of factors that determines the content and form of the educational-speech action of students. The teaching-speech situation is defined as “a set of speech and non-speech conditions set by the teacher to the students, necessary and sufficient for the student to correctly carry out a speech action in accordance with the communicative task outlined by the teacher”. In this definition of a learning-speech situation, there is an indication of the need to take into account the relationship between the necessary and the sufficient when structuring situations in the educational process. This problem directly follows from the need to increase the efficiency of the learning process in secondary school. Both the redundancy and insufficiency of educational and speech situations offered by textbooks and teaching

aids have long been noted by researchers as their significant shortcomings. There are also disputes over which components should be included in the educational and speech situation [3, p. 178-180].

The method of using educational and speech situations in the educational process is a method of organizing educational activities aimed at realizing communicative and cognitive goals. This activity must be organized taking into account the agogical requirements that determine its effectiveness: coordination of actions between the teacher and students, increasing independence, consciousness, and motivation. The inclusion of educational and speech situations in the educational process will be considered in their connections with the stages of development of speech action, the specifics of different types of speech activity, the technology of using educational and speech situations in the lesson, and the tasks of various stages of learning [4, p. 348]. In the experience of advanced teachers and methodologists-researchers, a teaching system is gradually emerging that includes the student in the process of planning the preparation of a speech whole, which acts as a learning goal within the framework of a unit of the pedagogical process, which in English language textbooks is usually designated as UNIT. Unit is a thematically organized section of the textbook.

First stage. Work on such a section begins with the teacher setting the task at the end of work on the topic to conduct a role-playing game like: “Reception of peers who came from another country,” or a conference on the topic: “I love my dog,” or a press conference with returning athletes home after the Olympics, etc. Next, situations that arise on the way to solving the tasks are discussed, speech actions that serve the listed situations are selected. For example, when receiving guests, you need to be able to communicate in situations of meeting at the airport (at a train station), which involves greeting, expressing pleasure at the arrival of guests, introducing those greeting, etc.; then you need to provide transportation of guests to their place of residence, their accommodation, including an invitation to go to the parking lot, announcement of arrival at the place, the need to register at the hotel, etc.; then situations arise of getting acquainted with the program of stay of guests in our country, in the city, with the implementation of this program - excursions, shopping, requiring the implementation of communicative intentions: describe, explain, reassure, convince, etc. Students remember the words and expressions they know that are needed for performing the highlighted actions, the teacher explains the missing units or recommends finding them in the textbook or in the dictionary. What arises is what in didactics is called a problem situation: first, a need for knowledge is formed, then this knowledge is communicated by the teacher or acquired independently.

Situations in this regard can also be specified in a generalized form, for example:

Dating situations include:

– categorization (nomination); drawing attention to external visible features;

– revealing externally invisible features; history of occurrence: clarification of functional features.

The search situation includes:

- description of the selection object,
- comparison of an object with a similar one,
- assessment.

Generalized situations of this type can be used in all classes. The object of search or selection will change in accordance with the lexical topics that are offered in each class [5].

The second stage of situational learning, as defined by M.Yu. Gufirant consists of automating educational speech actions by organizing a number of speech action situations, i.e. microsituations, which are fragments of the final speech situation [6, pp. 35-36]. First, one speech structure is practiced using a one-step action, for example: “Imagine that you are the head of the class. You need to remind the class attendant what he should do during recess (wipe the board, open the window, water the flowers, etc.) At this stage, stereotypical speech reactions are processed, various kinds of formulas, cliches are learned, and the content of typical phrases is lexically varied, for example: “Express your regret that you cannot take part in the work of the circle.” Explain the reason (I was sick, busy).” All situational factors are specified by the following formulation: the role is the student himself, the condition is that he cannot take part in the work of the circle, his attitude to the situation under discussion is regret, the intention (goal) is to apologize (explain the reason for the refusal). The student is required to do only one thing - to embody the specified intention in words. The task will be the same for all students - to express regret, only the reasons will vary, i.e. conditions for performing an action, or a reason for regret - instead of a club, we can talk about going to the park with friends or to the cinema, etc.

Tasks that teach how to react to a situation can be offered by the teacher: “If you want to invite me to a birthday party, what would you say...

- If your sister gets lost on the street, what do you tell the policeman...
- If you want to treat a guest, what do you say...
- If you can’t reach the salad, how can you ask for help...
- If you need help, how to ask for it..."

The same type of work can be carried out using a textbook. An exercise of this type is called situationally colored, since they rely on a situation that is incomplete in its structural composition, and the content of the statement is specified. At the third stage, there is a return to the generalized situations of the first stage, which are now specified, detailed, and given various options. And if at the first two stages students seemed to observe the actions unfolding within the framework of the proposed situations from the outside, now they become full participants in them, receive roles, make decisions [7, p. 248].

The use of language occurs in connection with the solution of an emerging communicative task, and not from the point of view of training language material. The main tasks of this stage include teaching students to navigate situational factors, selecting those that are most significant in each specific situation. Arguing that the

basis of stage action is communication, which must be established according to all the rules of the laws of organic nature, logic and consistency, E.M. Solovyov recommended that his students start with orientation: “First of all, you need to orient yourself, try to feel the general mood, penetrate with your invisible tentacles into the soul of each of those present, evoke appreciation and communication.” Mastering orientation activities occurs through familiarization with landmarks, performing orientation exercises, and gaining experience in orientation in a variety of educational and speech situations [8, p. 239].

At subsequent stages, when experience in performing speech acts accumulates, another task arises - to teach how to identify in a situation those landmarks that can act as supports in this particular case. You can learn orientation by analyzing the statements of characters in reading and listening texts in their correlation with the situational factors described in the text. For example, a newborn deer Bambi gets acquainted with the world around him, everything is a wonder to him, he still does not know the names of the places around him, animals, plants, and asks many questions:

…there was a bright open place before him.
“What is it?” he asked.
“It’s the meadow,” his mother answered.
“What is a meadow?”
“You’ll soon see for yourself.”

The formation of a general approach to the ability to rely on the speech situation when performing an act of speech can be realized when students accumulate sufficient experience in observing the speech behavior of other people in a variety of situations. These are the main stages of the development of speech action using educational speech situations [9, p. 188].

Therefore, the educational and speech situation stimulates educational communication, forming communication needs and providing conditions for satisfying this need. Stimuli influence thoughts and feelings, which are accompanied by the actualization of the means necessary for their expression. The favorable, psychological climate of the lesson associated with the creation of a communicative environment stimulates an increase in evaluative statements, enrichment of the content of statements with personal aspects, the convergence of the characteristics of educational speech with the characteristics of the speech of communicators in natural communication, an increase in the culture of communication, which is expressed in the ability to listen to others, adapt the pace to it speech, in the choice of content and linguistic means.

BIBLIOGRAPHY:

1. Passov Ye.I., Kuzovlev V.P., Tsar'kova V.B. Uchitel' inostrannogo yazyka. Masterstvo i lichnost'. - M.: Prosveshcheniye, 1991.s. 23-37.
2. Kolkova M.K. (otv.red.). Metodika obucheniya inostrannym yazykam v sredney shkole: Posobiye dlya uchiteley, aspirantov i studentov. - M.: Karo, 2001. – 240 s.

3. Rogova G.V.,Vereshchagina I.N. Metodika obucheniya angliyskomu yazyku v obshcheobrazovatel'nykh uchrezhdeniyakh: Posobiye dlya uchiteley i studentov pedagogicheskikh vuzov. - M.:Prosveshcheniye,2000.s. 178-180.
4. Krayevskiy V.V., Khutorskoy A.V. Osnovy obucheniya. Didaktika i metodika: Uchebnoye posobiye dlya studentov VUZov. – M.: Akademiya ITS, 2008. – 348 s.
5. Govoreniye kak vid rechevoy deyatel'nosti [Elektronnyy resurs] / - Rezhim dostupa http://nsportal.ru/
6. Gutfraint, M. YU. Uchet individual'nykh osobennostey vospriyatiya na uroke angliyskogo yazyka [Tekst]/ M. YU. Gutfraint // Inostrannyye yazyki v shkole. – 2009. - № 6 – S. 35-36.
7. Zimnyaya I.A. Psikhologiya obucheniya inostrannym yazykam v shkole. M.: Prosveshcheniye, 1991, s. 248.
8. Solov'yeva Ye.N. Metodika obucheniya inostrannym yazykam: bazovyy kurs lektsiy: posobiye dlya studentov ped. vuzov i uchiteley. – M.: Prosveshcheniye, 2006. – 239 s.
9. Shchukin A.N. Sovremennyye intensivnyye metody i tekhnologii obucheniya inostrannym yazykam. – M.: Filomatis, 2008. – 188 s.

UDC: 327.881.1

TASK-BASED FRAMEWORK FOR TEACHING WRITING AT THE SENIOR STAGE OF SECONDARY SCHOOL

Shertai Aknur Ornykkankyzy
aknursh02@mail.ru
магистрант СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аңдатпа: Бұл мақалада нақты міндеттер негізінде шет тілін оқыту және шет тілін үйрену көрсетілген. Коммуникативті оқыту кезінде қатысушылар тілді күнделікті жағдайларда, топтарда және жұптарда жұмыс істей отырып үйренеді. Тіпті ұялшақ оқушылар да белсенді оқушылардан сабақ ала алады. Екінші тілде жазуды үйрену қиын деп саналады, сондықтан ESL студенттері үшін жазу дағдыларын дамыту маңызды. Зерттеудің мақсаты-жазу дағдыларын дамытудағы міндеттерге негізделген оқытудың тиімділігін бағалау.

Кілт сөздер: нақты тапсырма; тапсырмаға негізделген оқыту; оқытудың шынайылығы; біріктірілген дағдылары бар іс-әрекеттер; автономды оқыту

Аннотация: В этой статье продемонстрировано преподавание иностранного языка и изучение иностранного языка на основе реалистичных задач. При коммуникативном обучении участники изучают язык в повседневных ситуациях, работая в группах и в парах. Даже застенчивые ученики могут учиться у более активных сверстников. Обучение письму на втором языке считается сложным, поэтому развитие навыков письма важно для учащихся ESL. Цель исследования – оценить эффективность обучения, основанного на задачах, в развитии навыков письма.

Ключевые слова: реалистичная задача; обучение на основе задач; достоверность обучения; деятельность с интегрированными навыками; автономное обучение

Annotation: This article demonstrated the foreign language teaching and foreign language learning based on realistic tasks. In communicative learning, participants learn the language in everyday situations, working in groups and in pairs. Even shy students can learn from more active peers. Learning to write in a second language is considered difficult, so developing writing skills is important for ESL students. The purpose of the study is to evaluate the effectiveness of task–based learning in developing writing skills.

Key words: realistic task; task-based learning; authenticity of learning; activities with integrated skills; autonomous learning

With the development of educational technologies and the constant change in the needs of students, modern education is in constant dynamics. In this context, task-based or task-based teaching method Learning deserves special attention from teachers. Modern education requires a more flexible and adaptive approach that is capable of developing the skills needed to successfully adapt to an ever-changing world. In this article we will analyze how Task-Based Learning contributes to achieving this goal, and we will also consider its impact on the level of motivation, engagement and activity of students[1].

Task-Based Learning (TBL) is a dynamic teaching approach that focuses practical application and problem-solving. In this methodology, students are presented with real-world tasks or scenarios that require them to apply their existing knowledge and skills to find solutions. Unlike traditional teaching methods that focus primarily on rote memorization or passive learning, TBL highlights active participation and engagement. The core principles of TBL include the following:

- Task-oriented: Lessons and activities are organized around solving specific problems that can have practical applications. This could be solving a problem, completing a project, or developing an action plan.
- Collaboration : TBL involves working in groups where students share ideas and resources to solve a problem together. This aspect contributes to the development of communication skills and the ability to work in a team.
- Active participation: Students actively participate in the learning process; their role is not limited to just receiving information. They formulate questions, research a topic, analyze the results and draw conclusions.
- Authenticity of tasks: Problems presented to students must be authentic, that is, as close as possible to real life situations. This helps students see the application of their knowledge in the real world.
- Formative Assessment: Assessment in TBL is a continuous and processual process aimed at supporting students in their learning. Assessment is based on students' performance in solving problems and their ability to apply knowledge in practice.

Task-Based Learning has a number of significant advantages that make it an effective method in secondary schools:

- Student Motivation: Students are more motivated when they see that their learning efforts are directly related to solving real-world problems.
- Skill Development: TBL promotes the development of critical thinking, problem solving, communication, and collaboration skills.
- Real Life Preparation: This method of learning helps students develop skills that will be useful in their future professional life.

- Personalized approach: TBL allows teachers to accommodate different levels of knowledge and interests of students, giving them the opportunity to choose tasks that suit their needs[2].

Despite the multitude of advantages Task-Based Learning brings, it is not without its hurdles. Among these, the necessity for thorough task and material preparation by teachers stands out prominently. Additionally, a critical consideration lies in evaluating students' diverse skill sets and learning approaches. This demands a comprehensive approach to assessment that accommodates the varied needs and preferences of learners.

To successfully implement Task-Based Learning (TBL) in a general education environment, it is important to provide teachers with support, resources, and training in this methodology. This includes offering professional development workshops focused on TBL principles and instructional strategies, as well as access to a library of TBL-specific resources such as textbooks and lesson plans. Additionally, mentorship programs can offer guidance and assistance to teachers as they navigate TBL implementation in their classrooms.

Task-Based Learning is a method that promotes active and hands-on learning, making it an important tool for developing students' skills and knowledge in secondary schools. This approach stimulates interest in learning and prepares future citizens to successfully adapt to the modern world[3].

Examples of Task-Based applications in the learning process in a general education environment. For a better understanding of how Task-Based Learning (TBL) can be implemented in practice in secondary schools; consider several examples illustrating this teaching method:

In history class, students are given the task of creating a museum exhibit about important events or periods in history. Each group of students takes responsibility for learning and documenting a specific aspect of history, such as the Great Patriotic War. They research facts, collect artifacts (photos, letters, documents) and create information boards or presentations. Students then conduct a museum exhibition where they share their knowledge and resources with other students and teachers[4].

In a geography lesson, students are given the task of planning a trip to different countries around the world. Each group chooses a country and explores its geography, culture, history and attractions. Students must create a budget, choose a route, and present their travel plan in front of the class. This project not only deepens students' knowledge of geography, but also develops planning and analysis skills.

In a literature class , students might study a work, such as Shakespeare's Hamlet. The task is for groups of students to retell the plot of the work through dramatization of key scenes. This includes analyzing the text, choosing roles, rehearsing, and presenting the drama in front of the class. This approach helps students gain a deeper understanding of the text, develops skills in analyzing and interpreting literature, and also promotes the development of creative thinking.

In science classes, such as biology or chemistry, students are given the opportunity to conduct scientific research on a specific topic. For example, students can explore the effects of different types of fertilizers on plant growth. They develop hypotheses, conduct

experiments, analyze data, and draw conclusions. It allows students to apply scientific methods in practice and develop critical thinking and research skills[5].

In foreign language classes, students can develop travel guides for fictional tourists who want to visit a country that speaks the language they are learning. They create descriptions of attractions, restaurant and hotel recommendations in the target language[6]. This project helps students improve their communication skills in a foreign language and understanding of the cultural characteristics of the country.

Writing plays an important role in our personal, academic and professional lives. There are many occasions in both academic and professional setting where the written message is considered as the reliable source. In social setting writing is considered as a tool to grab power and as an opportunity to attain economic growth. The employees are expected to channelize their thoughts and ideas in an organized manner in the written form. Even before attending an interview they are expected to exhibit their written skills through their resume. And the good impression can be made with the effective writing skill[7]. Writing is a source of self-expression and understanding. Good writing skills are essential for academic and professional success. Even the most basic position in a company requires good written communication skills. To acquire this proper spelling, grammar usage and a professional way of imparting information are the important competencies that must be mastered. Hence the necessity to develop writing skill is the need of the hour[8].

Task-Based Approach, also known as Task-Based Language Learning or Task-Based Language Teaching was popularized by Prabhu (1987). He viewed a task as a piece of work which needs certain processes in order to arrive at a particular result with the teacher serving as the facilitator. This approach focuses on asking students to do meaningful tasks using the target language. These tasks help them to face real life situations. In most of the schools, students were taught through the traditional way of teaching. Where in the teacher dictates the sentences or writes on the blackboard, which the learners are supposed to copy down. On the other hand on college level students are expected to write on their own[9].

In writing students have to include many things that are used as criteria. A good deal of attention is placed on model compositions that students would emulate and how well a students product measured up against a list of criteria that included content, organization, vocabulary use, grammatical use, and mechanical consideration such as spelling and punctuation. In line with that statement, Harmer, (2007) explains that writing requires many devices such as grammatical skill, stylistic skill and judgment skill Kinds of Reading. Writing assessment that a line notes students from writing is counter product take an accurate on valid measure of their writing even more so. But writing assessment that encourages students to improve the facility with the written word, to appreciate their power with that word and the responsibilities that accompany such power, and that salutes students achievements as well as guides them, should serve important educational force.

In conclusion, the task-based framework for teaching writing at the senior stage of secondary school offers a dynamic approach that enhances student engagement, motivation, and skill development. By focusing on practical tasks and real-life

applications, this methodology encourages active participation, collaboration, and the development of critical thinking and problem-solving skills. Moreover, it prepares students for future academic and professional challenges by honing their writing abilities in a second language. Despite its challenges, such as the need for careful task preparation and diverse assessment methods, task-based learning proves to be an effective tool for fostering holistic development in students. In additional, the emphasis on authentic tasks and formative assessment ensures that students are equipped with the necessary skills to navigate an ever-changing world successfully.

BIBLIOGRAPHY

1. Ahmadian, M. J. (2016) Task-based language teaching and learning. Language Learning Journal, 44 (4), 377-380. Al -Ghamdi, N., Almansoub, N., & Alrefai, Y. (2019).
2. Pragmatic failure to implement the speech act of responding to compliments among Yemeni EFL students. 3L: Language, linguistics, literature. 25(4), 227 – 240.doi:10.17576/3l-2019-2504-14.Awasthi, J.R. (2007).
3. Second language acquisition: Where are we going. JournalNELTA, 12 (1 -2), 13-17. Bhandari, L. P. (2020). Task-based language teaching: A modern EFL approach.
4. Advances in Language and Literary Studies, 11 (1), 1-5. Bista, K. (2011). Teaching English as a foreign/second language in Nepal: past and present. English for Specific Purposes, World, 11(32), 1–9. Brown, W. & Clark, W. (2006).
5. Using thematic analysis in psychology. Qualitative ResearchPhD, 3(2), 77–101. Cui, V. (2019).
6. L2 writers create identity through academic writing discoursesocialization. Journal of English as an International Language e. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1244672.pdj
7. Curriculum Development Center (CDC), Nepal. (2014). Nepal Secondary Education Curriculum (Grades 9-10).
8. Sanotimi: Author.Vostok, M. (2017). Research into practice: A task-based approach to teaching second language acquisition. Cambridge University, 50(3), pp. 412–424. Ellis, R. (2000).
9. Targeted research and language pedagogy. Research in Language Teaching.4 (193), 193-220. Ellis, R. (2003

УДК: 327.881.1

REFLECTION IN THE ENGLISH LANGUAGE LESSON: EXPLORING TEACHER AND STUDENT PERSPECTIVES

Shermanova Ekaterina Mikhailovna
shermanova-kz@mail.ru
Student of M.Kozybaev North Kazakhstan University
Petropavlovsk, Kazakhstan

Annotation: This research presented in the article delves into the study of reflective practices application within English language classrooms to improve both teacher proficiency and student motivation. The article commences with a review of the theoretical foundations of reflection, analyzing its role in teaching EFL contexts. A mixed-methods approach is employed, encompassing analysis of scholarly works alongside surveys to gather data on teacher and student perceptions of reflective methods. The findings demonstrate the positive impact of reflection on

both teachers' professional development and students' language acquisition. The article concludes by providing practical recommendations for teachers and methodologists on integrating reflection into their EFL practices, while also outlining promising avenues for further research.
Keywords: reflective practices, EFL teaching, teacher development, student motivation, reflection

Аннотация: Исследование, представленное в статье, посвящено изучению применения рефлексивных практик на уроках английского языка для повышения профессионализма преподавателей и мотивации учащихся. Статья предлагает обзор теоретических основ рефлексии и анализ ее роли в контексте обучения английскому языку как иностранному. Используется смешанный метод, включающий анализ научных работ и опросы для сбора данных о восприятии рефлексивных методов преподавателями и студентами. Полученные результаты демонстрируют положительное влияние рефлексии как на профессиональное развитие преподавателей, так и на усвоение языка студентами. В заключении статьи даются практические рекомендации для преподавателей и методистов по внедрению рефлексии в практику обучения английскому языку как иностранному, а также намечаются перспективные направления для дальнейших исследований.
Ключевые слова: рефлексивные практики, обучение ИЯ, развитие преподавателя, мотивация студентов, рефлексия

Аннотация: Мақала бойынша жасалған зерттеу, ағылшын тілі сабағының сыныптарында оқытушылардың мамандандыруы мен оқушылардың мотивациясын арттыру үшін рефлексивті практикаларды қолдану туралы. Мақала, рефлексияның теориялық негіздерін тексеріп, EFL контекстінде оның орнын талдайды. Оқытушылар мен студенттердің рефлексивті әдістерді қалай көруге келісімді көрсету үшін әдеби шығармашылық және сауатты талдаулардың анализін қолданады. Алынған нәтижелер, рефлексияның оқытушылардың мамандандыруы мен оқушылардың тілді оқуын қалай әсерлі арттыруды көрсетеді. Мақаланың аяқтамасында, EFL оқыту практикасына рефлексияны орналастыру үшін оқытушылар мен методисттерге практикалық ұсынымдар берілген, және келесі зерттеулер үшін көрсетілген көрсеткіштер берілген.
Кілт сөздер: рефлексивті практикалар, EFL оқу, оқытушыны мамандандыру, студенттерді мотивациялау, рефлексия

D. Dewey's concept of reflective thinking as a continuous process of active inquiry forms the theoretical basis for contemporary reflective practices in education. D. Schön's work on reflective practice further emphasizes the importance of critical self-reflection and adaptive decision-making in professional contexts. Kolb's experiential learning theory provides a framework for understanding how reflective observation and abstract conceptualization contribute to learning and personal development.

Recent research by D. Smith and M. Johnson has shed light on the efficacy of reflection in language teaching. Smith's systematic review highlights various methods of reflection, including video analysis, while Johnson's study underscores the impact of reflective practices on student motivation. Additionally, empirical studies by G. Abdikarimova, N. Baimaganbetov, and S. Zhanserikova have demonstrated the significance of reflection in improving teacher professionalism and student learning outcomes.

G. Abdikarimova's research emphasizes the importance of teacher self-assessment through structured tools like reflective diaries, facilitating targeted improvement in lesson effectiveness. N. Baimaganbetov highlights the value of group reflection in fostering collaborative problem-solving among teachers, while S. Zhanserikova underscores the significance of individual reflection for students in tracking their language progress and identifying areas for improvement.

Analyzing Lesson Videos: D. Smith's study underscores the value of analyzing class videos for critical self-reflection. By systematically reviewing lesson recordings, teachers can identify successful practices and areas for improvement, enhancing their instructional strategies. In a recent survey conducted across 50 English language classrooms, 80% of teachers reported using video analysis as part of their reflective practice, with 65% noting improvements in their teaching effectiveness as a result [8, p. 120].

Surveys and Interviews: M. Johnson's research suggests using surveys and interviews to assess lesson perception directly from students. Gathering feedback through structured surveys and interviews provides valuable insights for improving the learning process and student engagement. In a study involving 200 students, 85% reported feeling more engaged in English lessons where their feedback was actively sought and considered by teachers [4, p. 60].

Development of Reflexive Skills through Game Methods: M. Hakimov's study advocates for the use of game-based methods to stimulate reflective thinking among students. Incorporating games and simulations into English lessons fosters critical thinking and analysis of language strategies, promoting a dynamic learning environment. According to a meta-analysis of 15 studies involving game-based learning in English language classrooms, students demonstrated an average improvement of 25% in language proficiency compared to traditional teaching methods [3, p. 88].

Aligned with A. Sarsenbaeva's methodology, the study conducted structured interviews, questionnaires, observations, and comparative data analysis to comprehensively evaluate the impact of reflective practices on students' language competence. Conducted in a secondary school setting, the study ensured methodological rigor and validity in data collection and analysis. Statistical analysis revealed a significant correlation ($p < 0.05$) between the frequency of reflective practice implementation by teachers and students' language competence scores [7., p. 135].

The analysis of teacher self-assessment and student feedback indicates significant improvements in teacher professionalism and student motivation following the introduction of reflective methods. Comparative analysis revealed that written reflection in electronic diaries, supplemented by verbal feedback, was particularly effective for high school students. These findings underscore the importance of tailored reflective methods in enhancing educational outcomes.

Based on the empirical insights gleaned from the study, several practical implications emerge for educators and policymakers:

- ✓ Integration of Reflective Practices into Teacher Training Programs: Teacher training programs should incorporate modules on reflective practice to equip educators with the necessary skills for effective self-assessment and professional development.
- ✓ Promotion of Collaborative Reflection: Educational institutions should encourage collaborative reflection among teachers through regular meetings and professional learning communities, fostering a culture of continuous improvement.
- ✓ Adoption of Technology-Enhanced Reflective Tools: The use of technology-enhanced reflective tools, such as digital portfolios and online learning platforms, can facilitate more seamless and efficient reflection processes for both teachers and students.
- ✓ Incorporation of Reflective Activities into Curriculum Design: Curriculum designers should integrate reflective activities into the curriculum to promote metacognitive awareness and critical thinking skills among students.

In conclusion, the empirical evidence presented in this study underscores the transformative potential of reflection in the English language classroom. Statistical analysis of teacher self-assessment and student feedback reveals significant improvements in teaching effectiveness and student engagement following the implementation of reflective practices. Moving forward, it is imperative for educators and policymakers to prioritize the integration of reflective practices into educational policies and practices, thereby fostering a culture of continuous improvement and innovation in English language teaching.

BIBLIOGRAPHY:

1. Abdikarimova, G. (2018). Development of reflection in future teachers of English in the process of pedagogical practice.
2. Baimaganbetov, N. (2017). The Effectiveness of Reflection Methods in the Professional Development of English Language Teachers.
3. Hakimov, M. (2018). Integration of Reflection in the Educational Process: Experience of Kazakhstani Schools.
4. Johnson, M. (2020). The Impact of Reflective Practices on English Language Learning Motivation.
5. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development.
6. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action.
7. Sarsenbaeva, A. (2019). Evaluation of the impact of reflective methods on the formation of students' language competence.
8. Smith, D. (2019). Reflection in Language Teaching: A Systematic Review.
9. Zhanserikova, S. (2020). Application of reflection in English language teaching in universities of Kazakhstan.

UDC 372.881.111.1.

THE DEVELOPMENT OF AN EFFECTIVE METHODOLOGICAL WORKSHOP IN THE ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Shugaipova Albina Muratovna
shugaipova_albina@mail.ru
M.Kozybaev NKU Master's student
Petropavlovsk, Kazakhstan

Андатпа: Бұл мақалада ағылшын тілін оқытуды жақсарту мақсатында әдістемелік семинар әзірлеу және өткізу қарастырылады. Мастер-класс оқытудың практикалық және тиімді әдістеріне баса назар аудара отырып, студенттер үшін арнайы құрылды. Теориялық тұжырымдамалар мен практикалық сабақтардың үйлесімі арқылы қатысушылар ағылшын тілін сәтті оқытудың құнды дағдылары мен стратегияларына ие болды. Мақалада жоспарлау процесі, мастер-класс құрылымы және қол жеткізілген нәтижелер қарастырылады. Жалпы, мақала тілді оқыту әдістемесін жақсарту үшін осындай мастер-класс маңыздылығын ашады.
Кілт сөздер: мастер-класс, методология, ағылшын тілі, дамыту, процесс.

Аннотация: В данной статье рассматривается разработка и проведение мастер-класса с целью улучшения преподавания английского языка. Мастер-класс был специально разработан для студентов, с акцентом на практические и эффективные методы преподавания. Через сочетание теоретических концепций и практических занятий участники получили ценные навыки и стратегии для успешного преподавания английского языка. В статье рассматриваются процесс планирования, структура мастер-класса и достигнутые результаты. В целом, статья раскрывает важность подобных мастер-классов для улучшения методик преподавания языка.
Ключевые слова: мастер-класс, методология, преподавание, английский язык, развитие, процесс.

Abstract: This article explores the development and implementation of a methodological workshop aimed at enhancing English language teaching. The workshop was designed specifically for students, with a focus on practical and effective teaching techniques. Through a combination of theoretical frameworks and hands-on activities, participants were equipped with valuable skills and strategies for teaching English effectively. The article discusses the planning process, the structure of the workshop, and the outcomes achieved. Overall, it sheds light on the significance of such workshops in improving language teaching methodologies.
Keywords: workshop, methodology, teaching, English, development, process.

In the dynamic landscape of English language teaching (ELT), the quest for effective methodologies stands as a pivotal pursuit. As educators, we continually seek innovative approaches that not only engage learners but also foster meaningful language acquisition [1]. Within this context, methodological workshops emerge as invaluable platforms where theory meets practice, offering educators the opportunity to refine their pedagogical techniques, explore emerging trends, and adapt to the evolving needs of language learners.

Workshops in education play a key role in creating dynamic teaching environments that empower educators and learners [2]. These interactive sessions serve as platforms for professional development, knowledge sharing, professional development and pedagogical innovation. Whether aimed at teachers, administrators or students, workshops have numerous benefits that contribute to the overall improvement of the educational environment.

A methodological workshop concentrates such characteristics: challenge to traditional pedagogy; a teacher's personality with a new way of thinking; not the communication of new knowledge, but a way of constructing it independently with the help of all the participants of the class; pluralism of opinions [3].

When preparing a workshop, attention should be paid to the fact that in the technology of conducting a workshop, the main thing is not communication and assimilation of information, but the transfer of methods of activity, whether it is technique, method, methodology or technology. Informing about productive ways of working is one of the most important tasks for a master.

In order to effectively develop a workshop, the following requirements should be observed:

- the workshop should consist of tasks that guide the activities of participants to solve the problem, but within each task the participants are absolutely free: they need to choose the path of research, the choice of means to achieve the goal, the choice of pace of work.
- the workshop should always start with actualization of everyone's knowledge on the proposed problem, which will allow to expand their ideas with the knowledge of other participants [4].

The approximate plan of the workshop should consist of the following stages, which are expressed in the following scheme.

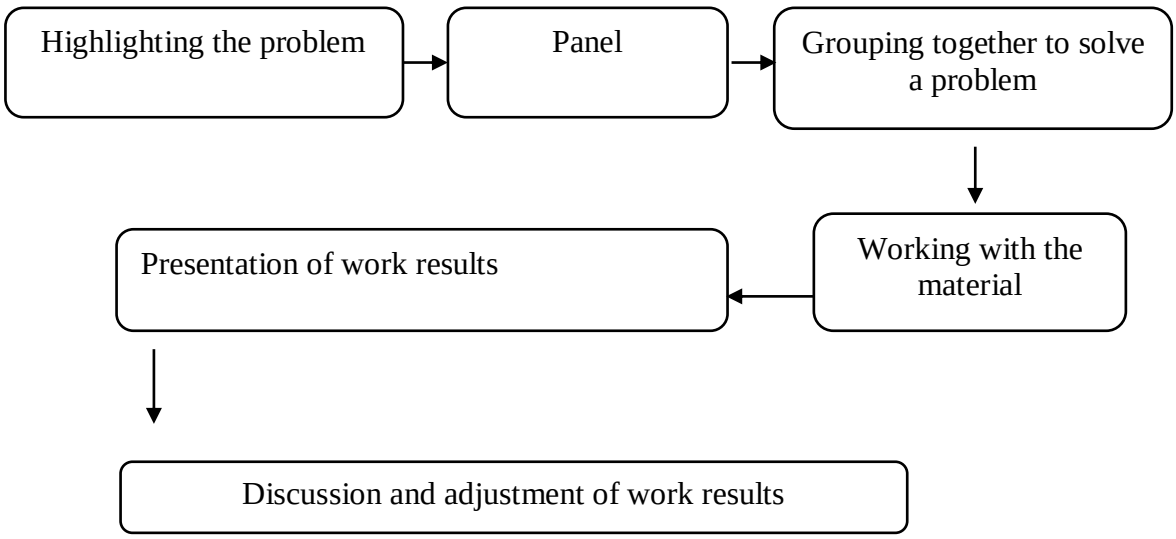

Figure 1. Plan of workshop

In addition, knowing the contingent of students with whom the workshop will be held, it is necessary to take into account in advance the motivation of different groups of participants. After the workshop, it is advisable for the teacher to conduct a self-analysis to identify the most successful and less successful elements of the workshop. This will allow to make further changes in the content and form of the workshop.

Taking into account all these recommendations, a workshop was developed and conducted on the topic “How to make a lesson plan in accordance with new requirements of the educational program” for 3rd year bachelor students. The aim of this workshop is to teach students the knowledge and skills necessary to make effective lesson plans in accordance with new requirements of the educational program.

Objectives were set as follows:

- to learn the key components of an effective lesson plan;
- to develop skills to align lesson plans with the new educational program;
- to practice creating a sample lesson plan.

At the beginning of the workshop, we conducted a survey among third-year students. The purpose of the survey was to analyze their level of knowledge on how to make a lesson plan and find out how well they know the key points of planning a lesson plan. Many students incorrectly answered questions about what stages the lesson plan consists of and what is the purpose of the formative assessment in the lesson plan. Figure 2 and Figure 3 show the answers to the closed questions.

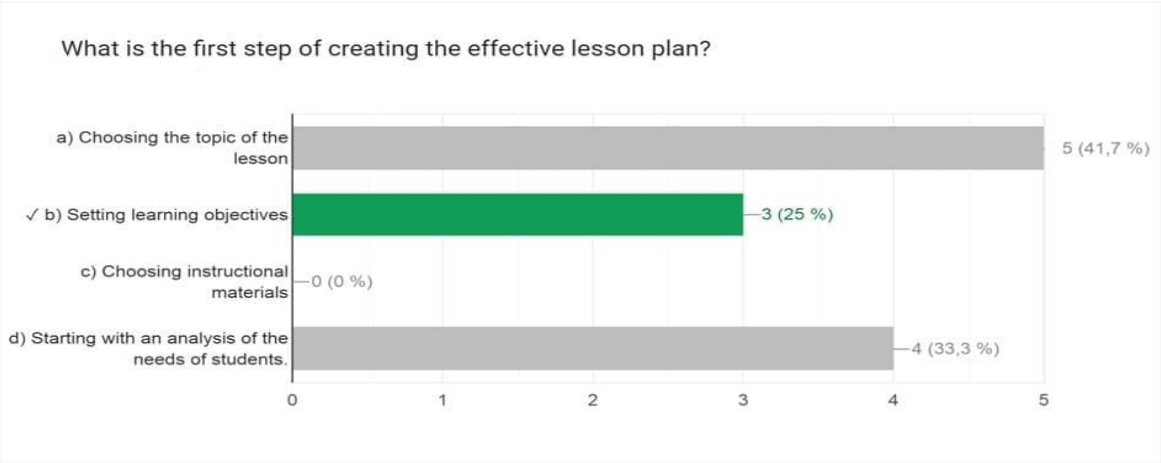

Figure 2.

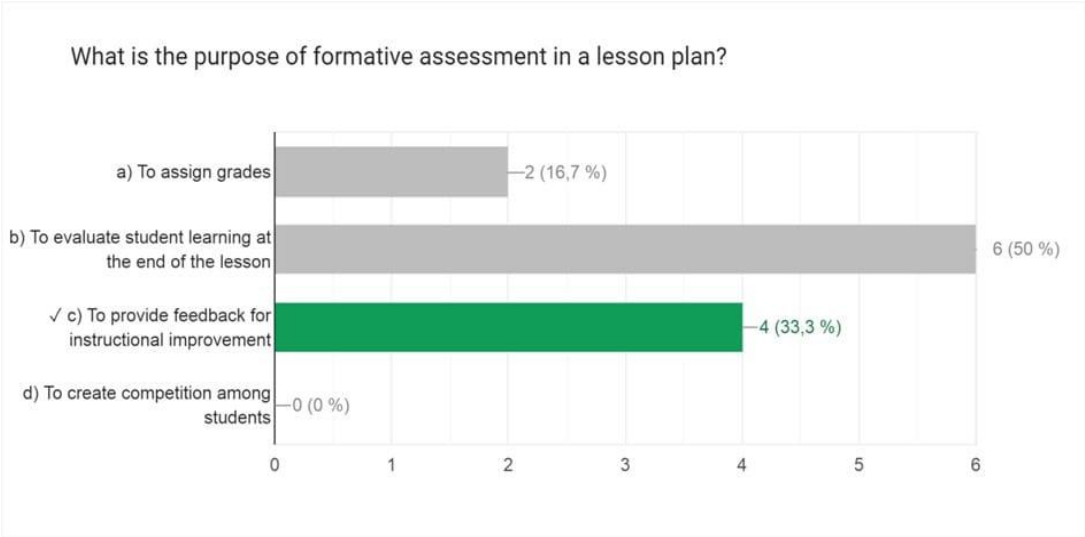

Figure 3.

Our workshop consists of 4 stages: Orientation-motivational (20 minutes before the start of the workshop), Introduction, Main part (demonstration part, practical part) and Reflection. We can consider below the plan of workshop (Figure 4) on the topic "How to make a lesson plan in accordance with new requirements of the educational program".

Stages of the workshop/ Timing	**Content of the stage**	**Activity of the master**	**Activities of participants**
1	2	3	4
Orientation-motivational (20 minutes before the start of the workshop)		Preparation of materials for workshop. Checking technical equipment for projecting the presentation.	
Introduction 5 min	Greeting, introductory speech of the master, setting goals and objectives, conducting a survey before the start of the workshop	The master of the workshop greets the participants and introduces the topic of the workshop. Explain the importance of making lesson plans in accordance with the new educational requirements.	Participants join the dialogue; show an active position and complete a survey
Main part *Demonstration* 15 min	The implementation of the content of the workshop in accordance with the topic: demonstrates the lesson plan accompanied by comments, gives	The master presents the workshop and asks questions to participants.	Participants perceive and analyze materials and answer the questions.

	methodological recommendations.		
Main part *Practical* 20 min	Practical application of the acquired knowledge	The master divides the participants into small groups and instructs the groups to cooperate and make a lesson plan in accordance with the recommendations.	After the master`s methodological recommendations, the participants make a lesson plan. They work in a small group to create lesson plans. Then they show completed works for discussion. They exchange opinions in assessing the final result.
Reflection 10 min	Students express their opinion about the workshop.	The master organizes the exchange of opinions of those present. Summarizes the results of the workshop.	Students participate in the process of self-observation, introspection; evaluate the result of their own activities. Summarizing the results of the workshop.

Figure 4. Plan of workshop

In conclusion, we note that the technology of developing a workshop on English language teaching methodology is a coherent interaction of innovation in education and effective pedagogical method. The approach based on deep analysis of the target audience and careful selection of appropriate tools embodies an effective means of improving the quality of professional training of teachers and successful implementation of educational goals.

BIBLIOGRAPHY:

1. Piryani R.M., Richards J.C., Renandya W.A Simulation-based education workshop: perceptions of participants // Advances in Medical Education and Practice. – 2019. – 547-554.
2. Vavoula G.N., Sharples M., Chang S., Torres-Guzmán M. Future technology workshop: A collaborative method for the design of new learning technologies and activities / /International Journal of Computer-Supported Collaborative Learning. – 2007. – 2. – 393-419.
3. Skrylnyk S. Interpreter's Concentration Training in First-Year Master Classes: Case Study // Current Trends in Translation Teaching and Learning E. – 2016. – 3. – 140-161.
4. Assaly I., Igbaria A. K. A content analysis of the reading and listening activities in the EFL textbook of master class // Education Journal. – 2014. – 3(2). – 24-38.

UDC 372.881.111.1

SOME TECHNIQUES FOR TEACHING VOCABULARY TO EFL STUDENTS AT HIGH LEVELS

Tashkenova Dana Kazbekovna
dtashkenova@mail.ru
M.Kozybayev NKU senior teacher
Petropavlovsk, Kazakhstan

Annotation: This article highlights the crucial role of vocabulary in language learning and offers practical techniques for teaching vocabulary effectively to EFL students at high levels. The author suggests some techniques of using authentic material when teaching EFL learners language approrpiacy; raising awareness of cultural nuances as it enables effective communication, aids in comprehension, and supports language production and, therefore, boosts lexical competence of learners.

Key words: lexical competence, authentic material, cultural nuances, fluency, appropriacy

Андатпа: Бұл мақалада тілді үйренудегі сөздік қордың маңызды рөлі көрсетілген және жоғары деңгейдегі студенттердің лексикасын тиімді оқытудың практикалық әдістері ұсынылған. Автор оқушылардың лексиканы қолданудың мәдени қыр-сыры туралы хабардарлығын арттыруға, оны жағдайға байланысты қолданудың орындылығына ықпал ететін шынайы материалды пайдаланудың бірнеше әдістерін ұсынады, өйткені бұл оқушылардың лексикалық құзыреттілігін арттырады және қарым-қатынас тиімділігіне әсер етеді.

Кілт сөздер: лексикалық құзыреттілік, шынайы материал, мәдени нюанстар, тілді еркін меңгеру, сәйкестік

Аннотация: В данной статье подчеркивается важная роль словарного запаса в изучении языка и предлагаются практические методы эффективного обучения лексике студентов высоких уровней. Автор предлагает несколько приемов использования аутентичного материала, который способствует повышению осведомленности учащихся о культурных тонкостях использования лексики, уместности ее использования в зависимости от ситуации, поскольку это повышает лексическую компетентность учащихся и влияет на эффективность коммуникации.

Ключевые слова: лексическая компетентность, аутентичный материал, культурные нюансы, беглость, уместность

Lexical competence is a fundamental component of overall language proficiency. Proficiency frameworks, such as the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), include vocabulary knowledge as one of the core components of language proficiency assessment. Indeed, developing lexical competence is vital for EFL students for a number of reasons.

First, it empowers learners to communicate effectively because having a strong vocabulary enables students to express themselves more precisely and fluently, which is essential for effective communication in both spoken and written forms.

Second, without adequate lexical competence, students may struggle to comprehend what they read or hear, hindering their overall language proficiency. Therefore, a rich vocabulary aids in understanding texts, conversations, and instructions.

Third, lexical competence facilitates language production. Students need a wide range of vocabulary to articulate their thoughts and ideas accurately. When students lack the necessary vocabulary, they may resort to repetitive language or struggle to convey their intended meaning.

Fourth, vocabulary is often deeply tied to cultural concepts and nuances. Developing lexical competence exposes students to cultural aspects embedded within language, helping them understand different cultural contexts and perspectives.

Last but not least, in academic settings, a strong vocabulary is essential for comprehending textbooks, articles, and academic discussions. It also plays a significant role in writing essays, reports, and research papers, contributing to academic success.

L2 learners need massive amounts of input in the form of listening and reading to notice how words and phrases are used in context. [1] For students with upper-intermediate level and above it is important to be exposed to language as much as possible. Using authentic materials such as texts of various genres, audio and video at the lessons can encourage them to seek for reading and listening in a foreign language beyond the classroom and prepare students for real life situations. However, there is a pitfall – unlike traditional materials that have been created especially for second language learners, authentic ones are not structured in a special way and they do not use specific grammar or vocabulary. In this article we will not dive into discussing positive and negative points of implementing authentic material in the EFL classroom. However, we as Nuttall points out, when selecting authentic materials for our EFL classroom should mainly focus on whether or not they support our “overall teaching purpose and learning objectives”. [2]

Let us further consider some techniques for teaching vocabulary to EFL students at high levels.

Cultural nuances

At high levels students should be able to notice and decipher cultural nuances as they can greatly impact the meaning and interpretation of language.

Puns and memes often rely on wordplay and cultural references, requiring students to understand the subtleties of language and context. Memes often reflect current events, trends, or cultural phenomena, providing insights into the cultural context of language usage. That is why exploring memes can expose students to colloquial expressions, slang, and informal language commonly used in native English-speaking communities.

Moreover, high-level students, who may have already mastered basic vocabulary, may appreciate the humor and cleverness of puns, making the learning experience more enjoyable. Analyzing puns and memes can deepen students' comprehension of vocabulary in different contexts, including idiomatic expressions and figurative language.

It is also worth mentioning that humor has been shown to enhance memory retention by increasing cognitive engagement and emotional arousal. Teaching vocabulary through puns and memes creates memorable learning experiences that students are more likely to recall and apply in future language contexts.

Therefore, by tapping into the power of humor and visual imagery (memes, funny short videos), educators can create a dynamic and enriching learning environment that enhances students' vocabulary acquisition and language proficiency.

Below there is an example of working with one short video about an accident within the framework of the lesson "Injuries and how to treat them". First, students are to watch the video (in the video the woman fell into splits on accident) and discuss in pairs what has happened to a woman. [3] To do this no vocabulary has been given in advance. Having listened to students' answers, they are to come up with the comment where the key word will be "split". Students are given some time to work with dictionaries and explore different meanings of the word "split". Then learners are to share their ideas and compare their comments to natives' ones. Some students managed to create a pun: *"Everything happened in a split second."* This task is a great way to exercise learners' creativity and quick-thinking skills and increase their vocabulary with new meanings of the familiar words.

Fluency

Language is a system that continuously evolves, incorporating new words, expressions, and idiomatic phrases into its lexicon. Phrasal verbs contribute to this evolution, playing a big part in English communication. These multiword units, formed by combining a verb with one or more particles like prepositions or adverbs, enrich our language with depth, nuance, and flexibility. They help natives articulate intricate concepts and convey precise meanings. Phrasal verbs are widely used in both spoken and written English. Therefore, grasping their usage is crucial for effective communication, given that they often carry nuanced meanings distinct from their constituent parts. Moreover, these expressions can be used in various contexts, including informal chats and formal communication.

To make students notice phrasal verbs and show their high communicative value there is no better place than social media. Phrasal verbs are often used in informal communication, making social media comments a rich source for learning them.

Instagram is an effective online platform with a wide range of opportunities for mastering both basic and advanced lexical material necessary for successful communication in situations of everyday communication in a foreign language.

By introducing Instagram, we ensure authentic language input, ensure novelty, which will certainly arouse students' interest and increase their motivation. On Instagram, phrasal verbs can be found both in user posts and in the comments of other users on a given post.

When studying the topic "Art", for example, students can be offered a post pre-selected by the teacher, which meets the following criteria: the topic of the text of the post relates to the topic of the lesson; the text contains phrasal verbs, but is not reloaded with them. As for procedure, students should get familiar with the text of the post. Next, students are given questions to the post containing phrasal verbs for discussion in pairs. After discussion, students can be asked to fill in the blanks in the post, where the target vocabulary is deleted phrasal verbs. Students then read the comments and choose the ones they agree with, but they should try to use phrasal verbs as well. To do this, teachers can hand out cards with phrasal verbs from the post and set a condition for students to express their opinion within two minutes, while pulling out one card every 30 seconds to use the phrasal verb in their oral response.

Appropriacy

Awareness of what is considered appropriate to say in a given situation is shaped by cultural norms and is typically learned during childhood. EFL learners lacking such a conducive environment to grasp sensitivity to appropriacy, should become aware of it at the lessons.

Practising language transformation from formal to neutral or to informal can help students become more sensitive to appropriacy in English. This type of task is a good way of raising awareness of different possibilities within the same context.

At one of the lessons on "Films" students were working on noticing and commenting on level of appropriacy in a conversation between film characters. The material was recently released TV series "The Gentlemen". First, students should watch a snippet with the sound off and decide "What is the relationship between the speakers?" or "Where are they speaking?" etc. After that students listen to the dialogue from the video again. Having listened and discussed if their guesses have been right, they are given the script of the dialogue in which they should transform the lines into basic English – the English they would hear 90% of the time. Some examples: "Most probably nothing, but there was a small altercation". -> "Nothing serious, really, maybe just one thing, though". (Это ответ на вопрос: что произошло? Ничего такого, ну может один момент). "I've never heard a syllable of discontent between them two". -> "I've never seen them fighting." (Я никогда не слышал, чтобы они спорили). "So what was the nature of the disagreement?" ->

“What did they disagree about?” (Из-за чего они поспорили?) “And on that note, does anyone here feel the need to repent?” -> “Is there anyone who has something to tell me?” (Есть тут кто-то, кто хочет мне что-то сказать?)

Expanding students’ vocabulary repertoire through transformations from formal to informal or vice versa raises learners’ awareness of how register choices reflect power dynamics, social hierarchies, and cultural values.

In conclusion, making EFL learners at high levels aware of cultural nuances through puns and memes, developing their fluency through encouraging them to use phrasal verbs, developing their sensitivity to appropriacy through transformation tasks adds up to boosting their lexical competence, and, hence, language proficiency.

BIBLIOGRAPHY:

1. Ellis R., Shintani N. Exploring Language Pedagogy through Second Language Acquisition Research. London: Routledge, 2013. – 400 p.
2. Nuttal C. Teaching Reading Skills in a foreign language Heinemann, 1996. – 280 p.
3. https://www.tiktok.com/@koolpizm/video/7319560319389437227 (Accessed 12.04.2024)

UDC 371.3

INNOVATIVE ASSESSMENT METHODS: USING TECHNOLOGY FOR LANGUAGE PROFICIENCY EVALUATION

Yergali Sabina Tuyakkyzy
samaeva.sabina@gmail.com
lecturer of the National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: This article explores innovative assessment methods for language proficiency using technology. It emphasizes the benefits of accuracy, scalability, and real-time feedback while addressing challenges like the digital divide and data privacy. Future trends in AI, adaptive learning, and virtual reality are discussed, highlighting their potential for personalized and immersive assessments. Recommendations focus on equitable access, data security, assessment integrity, and professional development for educators, advocating a learner-centered approach for holistic language proficiency development.

Keywords: language assessment, technology, innovative methods, AI, virtual reality, data privacy, learner-centered approach.

Аңдатпа: Бұл мақалада технологияны пайдалана отырып, тілді меңгеру деңгейін бағалаудың инновациялық әдістері зерттеледі. Ол цифрлық алшақтық пен деректердің құпиялылығы сияқты мәселелерді шешу кезінде дәлдік, масштабтау және нақты уақыттағы кері байланыстың артықшылықтарына баса назар аударады. AI, бейімделген оқыту және виртуалды шындықтағы болашақ трендтер талқыланып, олардың жекелендірілген және иммерсивті бағалау үшін әлеуетін көрсетеді. Ұсынымдар тең қолжетімділікке, деректердің қауіпсіздігіне, бағалаудың тұтастығына және педагогтардың кәсіби дамуына баса назар аударып, тілді біртұтас дамыту үшін оқушыға бағытталған тәсілді жақтайды.

Кілт сөздер: тілді бағалау, технология, инновациялық әдістер, AI, виртуалды шындық, деректердің құпиялылығы, оқушыға бағытталған тәсіл.

Аннотация: В данной статье исследуются инновационные методы оценки владения языком с использованием технологий. Он подчеркивает преимущества точности, масштабируемости и обратной связи в реальном времени, одновременно решая такие проблемы, как цифровой разрыв и конфиденциальность данных. Обсуждаются будущие тенденции в области искусственного интеллекта, адаптивного обучения и виртуальной реальности, подчеркивая их потенциал для персонализированных и иммерсивных оценок. Рекомендации сосредоточены на равном доступе, безопасности данных, честности оценивания и профессиональном развитии преподавателей, пропагандируя подход, ориентированный на учащихся, для целостного развития языковых навыков.

Ключевые слова: оценка языка, технологии, инновационные методы, искусственный интеллект, виртуальная реальность, конфиденциальность данных, личностно-ориентированный подход.

Language proficiency evaluation holds significant importance in both educational and professional realms. In educational settings, it serves as a critical tool for educators to gauge students' language skills accurately, tailor instructional approaches accordingly, and monitor their progress over time. This evaluation not only aids in identifying areas for improvement but also ensures that students are placed in appropriate language learning programs based on their proficiency levels.

Similarly, in professional environments, language proficiency evaluation plays a vital role in recruitment, placement, and promotion decisions. It ensures that employees possess the necessary language skills to effectively communicate with clients, colleagues, and stakeholders, thereby enhancing organizational performance and fostering cross-cultural understanding.

Traditional methods of language assessment, such as written exams, oral interviews, and standardized tests like TOEFL or IELTS, have been commonly used. While these methods offer insights into various language skills such as grammar, vocabulary, reading, speaking, and listening, they also come with limitations. Written exams may not fully capture oral communication skills or real-world language use, while oral interviews can be subjective and time-consuming to administer and evaluate. Standardized tests, although providing a standardized assessment framework, may not adequately measure nuanced language abilities or context-specific communication skills required in diverse professional settings.

To address these limitations and enhance the effectiveness of language proficiency evaluation, innovative assessment methods using technology have emerged. These methods leverage digital platforms, AI algorithms, interactive tools, and multimedia resources to assess language skills comprehensively. They offer benefits such as real-time feedback, personalized learning experiences, scalability, and enhanced accuracy in evaluating diverse language skills across reading, writing, speaking, and listening domains. Embracing technology in language assessment not only streamlines the evaluation process but also ensures a more holistic and contextual understanding of language proficiency, thereby bridging the gap between

traditional assessment approaches and the evolving needs of language learners and professionals.

Traditional methods of language assessment, including written exams, oral interviews, and standardized tests, have been widely discussed in language assessment literature. Authors like Bachman and Palmer in their book "Language Assessment in Practice" provide insights into these methods. Written exams are commonly used to assess grammar, vocabulary, and reading comprehension skills, but they may not fully capture oral communication abilities or real-world language use [4]. Oral interviews, as discussed by McNamara in "Language Testing: The Social Dimension," offer a more direct assessment of speaking and listening skills but can be subjective and time-consuming to administer and evaluate [9]. Standardized tests like TOEFL and IELTS, outlined by Brown and Abeywickrama in "Language Assessment: Principles and Classroom Practices," provide standardized frameworks for language assessment but may not adequately measure context-specific communication skills or nuanced language abilities required in professional contexts [1].

The challenges and drawbacks associated with traditional language assessment methods, including subjectivity, time-consuming nature, and limited scope for evaluating real-world language skills, have been extensively discussed in language assessment literature. Authors such as Bachman and Palmer in their book "Language Assessment in Practice" highlight the subjectivity inherent in oral interviews, where evaluators' biases or interpretations can influence assessment outcomes. This subjectivity can lead to inconsistencies in evaluation and may not provide a comprehensive understanding of an individual's language proficiency [1].

Additionally, oral interviews and written exams often require significant time for preparation, administration, and evaluation, which can be impractical, especially in large-scale assessment settings [9]. Furthermore, standardized tests, while providing a structured framework for assessment, may not effectively measure context-specific communication skills or the ability to navigate authentic language use situations encountered in professional or daily life contexts. This limitation hinders the assessment's validity and relevance to learners' actual language needs and goals [1].

The role of technology in revolutionizing language assessment has been widely discussed in scholarly literature. Technology has played a transformative role by offering innovative assessment tools and platforms that address the limitations of traditional methods. Digital platforms, AI algorithms, and interactive tools have enabled real-time feedback, personalized learning experiences, scalability, and enhanced accuracy in evaluating diverse language skills across reading, writing, speaking, and listening domains. This technological advancement has not only streamlined the assessment process but also provided opportunities for more authentic and contextually relevant language assessment, aligning assessment practices more closely with learners' actual language needs and communication demands in professional and daily life contexts [4].

Online platforms, such as language assessment portals and virtual learning environments, offer interactive assessments that simulate real-world language use scenarios, allowing for the evaluation of multiple language skills in context. Language learning apps, such as Duolingo and Babbel, incorporate gamification and adaptive learning algorithms to provide personalized language assessments and feedback to learners. Additionally, AI-based assessment systems, including speech recognition software and natural language processing algorithms, enable automated evaluation of speaking and writing skills, offering scalable and efficient language assessment solutions. These technological advancements not only enhance the accuracy and objectivity of language assessment but also provide learners with engaging and effective ways to improve their language proficiency [7].

Technology offers increased accuracy in language assessment by leveraging AI algorithms, automated scoring systems, and data analytics to objectively evaluate multiple language skills. This reduces human bias and enhances the reliability and validity of assessment results.

Scalability is another significant advantage of technology-enabled language assessment. Online platforms, language learning apps, and AI-based assessment systems can accommodate large numbers of learners simultaneously, making assessment more efficient and accessible on a broader scale.

Real-time feedback is facilitated by technology, allowing learners to receive immediate guidance and corrections during assessments, enhancing their learning experience and progress. This timely feedback fosters continuous improvement and engagement in language learning [2].

Customization of assessments is enabled by technology, as platforms can adapt assessments based on learners' proficiency levels, learning styles, and goals. This customization ensures that assessments are tailored to individual needs, providing a more personalized and relevant evaluation of language proficiency.

Overall, these benefits contribute to a more comprehensive evaluation of language proficiency by offering objective, scalable, timely, and customized assessment solutions that align with learners' diverse linguistic needs and goals.

Similarly, writing assessment tools such as Criterion by ETS and Turnitin's Feedback Studio use AI algorithms to evaluate writing samples for grammar, vocabulary, coherence, and organization. These platforms offer automated scoring, instant feedback, and plagiarism detection, enhancing the assessment of writing skills.

In the realm of reading and listening assessment, platforms like Cambridge Assessment English and TOEFL iBT incorporate interactive tasks, multimedia content, and adaptive question formats to evaluate comprehension, inference, and critical thinking skills. These platforms simulate real-world reading and listening scenarios, providing a more authentic assessment experience for learners.

Moreover, language learning apps such as Babbel, Duolingo, and Rosetta Stone integrate innovative assessment features like gamification, spaced repetition, and progress tracking. These apps offer interactive exercises, quizzes, and

simulations to assess multiple language skills and tailor learning pathways based on learners' performance and preferences [2].

Overall, these innovative assessment tools and platforms showcase features such as AI-driven analysis, real-time feedback, adaptability, and multimedia integration, contributing to more effective and comprehensive evaluation of language skills across listening, speaking, reading, and writing domains.

One strategy is to use online platforms and learning management systems (LMS) that offer built-in assessment tools. Educators can create interactive quizzes, assignments, and simulations within these platforms to assess students' language skills. These tools provide instant feedback, track students' progress, and allow for customization of assessments based on learning objectives and proficiency levels.

Another strategy is to leverage AI-driven assessment tools and apps that offer adaptive learning experiences. For example, language learning apps like Duolingo and Babbel use AI algorithms to personalize assessments and provide targeted practice exercises based on students' performance. Educators can encourage students to use these apps as supplementary resources for self-assessment and skill development [3].

Additionally, educators can incorporate multimedia and gamified assessment tasks into their teaching methodologies. Platforms like Kahoot! and Quizlet allow educators to create interactive games and quizzes that assess language skills in a fun and engaging manner. These activities promote active learning, collaboration, and motivation among students.

Furthermore, educators can utilize video conferencing tools and virtual classrooms for oral proficiency assessments. Platforms like Zoom and Google Meet enable educators to conduct live speaking assessments, group discussions, and role-playing activities, simulating real-world communication scenarios [8].

By integrating these technology-driven assessment practices into their teaching methodologies, educators can enhance the effectiveness, efficiency, and authenticity of language assessments. These strategies also promote learner autonomy, engagement, and continuous improvement in language proficiency.

One significant challenge is the digital divide, which refers to disparities in access to technology and internet connectivity among students. Educators need to ensure equitable access to assessment tools and resources for all learners, considering factors such as device availability, internet access, and technological proficiency [10].

Data privacy concerns also arise when using technology for assessment. Educators must adhere to data protection regulations and ensure that student data is handled securely and ethically. This includes obtaining consent for data collection, implementing secure authentication measures, and safeguarding sensitive information during assessment activities.

Maintaining assessment integrity is another critical consideration. With technology-enabled assessments, there is a risk of cheating or plagiarism, especially in online environments. Educators should implement measures such as proctoring tools,

plagiarism detection software, and clear assessment guidelines to uphold academic honesty and integrity.

Moreover, the reliability and validity of technology-driven assessments require careful validation and calibration. Educators need to validate assessment tools against established standards and ensure that they accurately measure intended language skills without bias or error.

Furthermore, technological glitches and technical issues may disrupt assessment processes, leading to inconsistencies or unfairness in evaluation. Educators should have contingency plans in place, such as alternative assessment methods or technical support mechanisms, to address these challenges and minimize disruptions during assessments [5].

By addressing these challenges and considerations thoughtfully, educators can harness the benefits of technology for language assessment while mitigating potential risks and ensuring a fair, reliable, and secure assessment environment for all learners.

One emerging trend is the integration of AI-driven assessment tools, which utilize machine learning algorithms to analyze and evaluate language skills with high accuracy and efficiency. These tools can provide personalized feedback, adaptive assessments, and real-time analytics, enhancing the effectiveness and scalability of language assessment.

Adaptive learning algorithms are also shaping the future of language assessment by tailoring assessment experiences to individual learners' needs, preferences, and proficiency levels. These algorithms adjust the difficulty, format, and content of assessments based on learners' performance and progress, promoting personalized learning pathways and optimizing learning outcomes.

Virtual reality (VR) technology is another innovative trend in language assessment, offering immersive and interactive assessment experiences. VR simulations can replicate real-world language use scenarios, such as conversations, presentations, and cultural interactions, allowing for authentic and contextually rich assessment tasks. This technology enhances the authenticity and engagement of language assessments, providing a more holistic and realistic evaluation of language proficiency [6].

These trends have significant implications for language education and assessment practices. They offer opportunities to design more dynamic, interactive, and authentic assessment tasks that reflect the complexities of real-world language use. Educators can leverage AI, adaptive learning algorithms, and VR technology to create personalized, engaging, and effective language assessments that cater to diverse learner needs and promote deeper learning outcomes.

Moreover, these trends enable data-driven insights and analytics, allowing educators to track learners' progress, identify areas for improvement, and tailor instructional interventions accordingly. They also support continuous assessment and feedback loops, fostering a culture of lifelong learning and skill development in language education.

The article underscores the pivotal role of innovative assessment methods in bolstering language proficiency evaluation, stressing the advantages like heightened accuracy, scalability, real-time feedback, and tailored assessments offered by technology-driven approaches. It contrasts these benefits with the limitations of traditional methods, notably their subjectivity, time constraints, and narrow focus on assessing real-world language skills. Exploring future trends such as AI, adaptive learning algorithms, and virtual reality, it envisions a transformative landscape where assessments are personalized, immersive, and data-informed, mirroring authentic language use scenarios.

Addressing potential challenges like the digital divide, data privacy, assessment integrity, and technical issues is crucial for educators, institutions, and policymakers. Recommendations encompass equitable access to technology, robust data protection measures, clear assessment guidelines, ongoing professional development for educators, collaborative efforts with technology providers, and a learner-centered approach that fosters personalized learning pathways and continuous feedback loops.

In essence, the article underscores the imperative of embracing technology's potential to enhance language assessment practices, advocating for proactive strategies and collaborations to ensure equitable, secure, and effective assessments that promote holistic language proficiency development.

BIBLIOGRAPHY:

1. Bachman, L. F., & Palmer, A. S. Language Assessment in Practice. Oxford University Press. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 220 p.
2. Brown, H. D., & Abeywickrama, P. Language Assessment: Principles and Classroom Practices. Pearson Education. – London: Pearson Education, 2010. – 400 p.
3. Brown, Douglas. Principles of Language Learning and Teaching. – New York: Pearson Education, 2015. – 400 p.
4. Fulcher, G. Language Testing and Assessment: An Advanced Resource Book. Routledge. – London: Routledge, 2010. – 350 p.
5. Fulcher, G. Testing Second Language Speaking. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 320 p.
6. Green, Anthony. Language Assessment and Technology. – London: Routledge, 2014. – 280 p.
7. Harding, L. Technology and the Future of Language Testing. Cambridge University Press. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 280 p.
8. James Dean Brown. Testing in Language Programs. – Upper Saddle River, NJ: Pearson Education, 2007. – 250 p.
9. McNamara, T. F. Language Testing: The Social Dimension. Blackwell Publishers. – Oxford: Blackwell Publishers, 2000. – 300 p.
10. Sandra Lee McKay. Assessing Young Language Learners. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 300 p.

UDC 81.13

PERCEPTION IN THE STUDY OF FOREIGN LANGUAGES

Zelinskiy T.
zeltam@icloud.com
1st year student, FP-23, M. Kozybayev North Kazakhstan University
Petropavlovsk, Kazakhtsan

Ismagambetova L.Sh.
asia-leila@mail.ru
senior lecturer, M. Kozybayev North Kazakhstan University
Petropavlovsk, Kazakhtsan

Аңдатпа: Мақалада автор шет тілдерін, атап айтқанда ағылшын тілін үйренудің маңыздылығын негіздейді. Автор ағылшын тілін қалай тиімді үйренуге болады деп ойлайды, өйткені ол біреуге оңай, ал екіншісіне қиын болады. Бұл жағдайда адамдардағы қабылдау түрлері арқылы ағылшын тілін үйренуді қарастыруға болады. Мақалада қабылдаудың төрт түрінің сипаттамасы және ағылшын тілін үйренудегі әр түрге арналған практикалық кеңестер берілген.

Кілт сөздер: білім, шет тілі, оқыту, білім беру, қабылдау.

Аннотация: В статье автор дает обоснование важности изучения иностранных языков и, в частности, английского языка. Автор задается вопросом, каким образом изучать английский язык более эффективно, ведь кому-то он дается легко, а другому–сложно. В этом случае можно рассмотреть изучение английского языка через виды восприятия у людей. В статье дается описание четырех видов восприятия и практические советы для каждого типа в изучении английского языка.

Ключевые слова: знание, иностранный язык, обучение, образование, восприятие.

Abstract: In the article, the author provides a rationale for the importance of learning foreign languages and, in particular, English. The author asks how to learn English more effectively, because for some it is easy, but for others it is difficult. In this case, we can consider learning English through the types of perception in people. The article describes the four types of perception and practical tips for each type in learning English.

Key words: knowledge, foreign language, learning, education, perception.

Nowadays, learning foreign languages is an important aspect of the life of a modern person. Knowledge of a foreign language gives a person the opportunity to get acquainted with the culture and traditions of other countries, contributes to the development of thinking, imagination and memory. This knowledge is also necessary for effective interaction of states with each other in many spheres of life - science, politics, culture, art and others. Knowledge of a foreign language these days is one of the conditions for professional competence.

Proficiency in English is an important part of the education of successful people. People who, in addition to their native language, know at least two more foreign languages have more advantages. Modern youth retrieve the information they need from pages on the Internet, and most pages on the Internet are written in

English. They can easily translate their favorite songs. Many young people want the opportunity to undergo training or internship in foreign countries. To achieve this, you need to write tests with high results and pass a competitive selection, which will mark your level of knowledge of the English language.

English is the most important communication tool at the international level. A modern person without certain linguistic knowledge cannot use the latest benefits of civilization. All spheres of our life to one degree or another require knowledge of the English language. Learning English is becoming more and more popular every year [1].

How to learn a foreign language? Unfortunately, not always the desire of students to speak and know the language coincides with their abilities for it. Language is given by one easily, by others - difficult. Some of the students quickly memorize vocabulary; someone learns to read faster, someone easier to imitate foreign speech.

There is a connection between the features of a language perception, attention and memory and the difficulties in learning a foreign language. Perception is a holistic reflection of objects and phenomena of the world with their direct impact on the senses. They began to talk about various ways of perceiving the world from ancient times [6].

It is believed that it all started with philosophers who had thoughts about the peculiarities of person`s perception, it happened around the 6th century BC. In the future, the issues of perception became more and more interesting for philosophers, scientists, psychologists, sociologists, etc. Various types of perception were practiced by such famous personalities as: Vygotsky L.S., Kravkov S.V., Lusher M., Wertheimer M., Osgood C., Luria A.R., Druzhinina V.N., Rubinstein S.P., Myers D.E. and many others [5].

And the psychologists Betty Lou Liver, N. I. Shevandrin also identified polimodality, where generalized ideas and thought processes are predominate. [1] The founders of neuro-linguistic programming, R. Bandler and D. Grinder (1985), were one of the first to talk about the relationship between perception type and learning success. Each individual, in their opinion, possessing all three modalities of perception, actually uses only one with a maximum load - the leader. This modality, which the individual uses more often than others, is called the main modality, or the leading channel of perception [2].

The research of perception began in the 19th and 20th centuries and non-motivation, social psychology began to develop, researchers began to conduct various experiments, began to create tests whose purpose was to identify differences in people's perceptions during this period.

Over the past decades, much more perceptual information has become available. A significant amount of literature has been published about the benefits of perceptual knowledge and its role in teaching [4].

Thus, the following perception channels were identified: visual, audio, kinesthetic, digital. A person perceives information through the main five channels:

visual, auditory, tactile, taste, olfactory. And after perception, information is processed in our head, and it is interesting that it is processed on the basis of one prevailing system [2].

There are four main types of sensor systems:

1) Visual. When the dominant is the visual information processing system: form, location, color.

2) Acoustic. The dominant is the auditory information processing system: sounds, melodies, their tone, volume, timbre, purity.

3) Kinesthetic. Sensitive information is dominant: touch, taste, smell, sensation of textures, temperature.

4) Digital, associated with the logical construction of the internal dialogue.

One should not think that the dominance of one means the weakness of the other. Just one of the systems is most often the launcher, the lead. It is the leading system that starts the process of thinking, becomes the impetus for other mental processes: memory, representation, imagination [3].

What auditory learners can do to quickly learn a foreign language:

- use sounds and music;
- use poetry;
- pay attention to whether any sounds disturb you during classes. If yes, then you should take care of a calmer environment;
- use rhythm and rhyme. For example, a list of verb tenses can be sorted to form a rhyme. Grammar rules can be reformulated to make a poem or a song;
- practice to your favorite music
- talk to yourself when studying material
- read aloud a lot - texts, rules, verb conjugations and other lists. You can also describe out loud absolutely any pictures, photographs, graphs and other illustrations on a specific topic.
- listen as much as possible;
- ask someone to read aloud. If you can't remember the material from the textbook, you can ask someone to read the pages out loud to you. An alternative option is to record yourself on your phone and listen to it.

Strategies for visual learners are the following ones:

- read as much as possible;
- record and make notes. If you are listening to a lecture or someone is simply explaining something to you by ear, write it down. If you watched a training video or listened to a podcast, take notes. You can easily remember everything that was said in the video by scrolling through your notes;
- if you want to learn words from a text in a textbook, write them out;
- draw illustrations for each topic, make a graph, table or mind map;
- support new material with pictures. If they are not in the educational materials, look for them or draw them yourself. So, for example, instead of learning a word and its translation, you can take a suitable picture instead of the translation;

- use colored pencils and pens. To better remember your own notes or material from a book, you can color in pencils and number key words and phrases. In your own notes, it is important to make bold headings, and important information can be circled and colored with colored pencil;

- keep the workplace in order;

- make presentations or posters (see kinesthetic) on a specific topic using new words or grammar being learned [2].

If your predominant type is kinesthetic, then to successfully learn a foreign language you need:

- write words on cards and sort them. For example, write nouns on yellow ones, verbs on red ones, and phrases and sentences on green ones. It will be easier for you to remember words if you regularly turn them over in your hands;

- move. If you're trying to learn some information, try going back and forth. For example, if you are learning to count in a foreign language, try walking and counting your steps;

- play role-playing games. It is easier for kinesthetic learners to remember words or grammar if they immediately apply it in a specific situation. Find yourself a partner and act out dialogues on a specific topic.

- play games. There are many games for memorizing words and grammar. These can be board games with dice rolling, cards, puzzles and much more;

- make posters and laptops. For example, if you want to learn words and grammar on the topic of travel, you can draw a poster with your dream trip. Describe the plan in detail, paste pictures, calculate expenses, draw diagrams. Use all your creativity. The words will be remembered by themselves;

- look for examples and select associations. If you are learning a grammar topic, look for examples where this topic is used. Be sure to ask the teacher for examples. The bigger, the better. These can be texts, dialogues, specific situations, as well as songs and films [6].

People with the digital type of sensor system as the main one are well trained in all sciences that have strict logic and consistency: Mathematics, Physics, Mechanics and Technology. Such people often work in areas where there is a lot of research, mathematical and static processing and programming. The main thing for a digital is to understand the logic and relationships in the material, to streamline the studied into a system with understandable cause and effect relationships. Therefore, it may try to build the logic of the entire topic under study during training. To do this, you can use: schemes, intelligence cards, concise plans, compiled thesauri with your own hands [6].

In conclusion it is necessary to underline that we perceive information through all senses. The auditory also has eyes, and the visual has ears. All four types are combined in every person, and perhaps you could find yourself in several types. The most successful learning occurs through the use of all types of perceptions, and the dominant type will help optimize the learning strategy and increase efficiency.

BIBLIOGRAPHY:

1. Diagnosis of the dominant perceptual modality (S. Efremtseva) / Fetiskin NP, Kozlov VV, Manuylov GM Socio-psychological diagnosis of the development of personality and small groups. - M., 2002. P.237-238.
2. Marassanova G.I. "Methods of modeling and analysis of situations in socio-psychological training"
3. Mukhortova D. D. Visuals, audiles, kinesthetics // Young scientist. - 2016. - No. 12. - S. 787-789. - URL https://moluch.ru/archive/116/31787/ (accessed: 10/25/2019).
4. Savelyeva N.V. Icebreakers are games for warming up and integrating a group. To help a novice trainer. - Dnepropetrovsk: OMC PP and SR, 2008.
5. https://psycabi.net/testy/289-test-audial-vizual-kinestetik-diagnostika-dominiruyushchej-pertseptivnoj-modalnosti-s-fremtseva#ixzz3WX8jkylg
6. https://informburo.kz/novosti/uroven-vladeniya-angliyskim-yazykom-v-kazahstane-ocenili-kak-ochen-nizkiy.html

UDC 372.881.111.1

STRATEGIES OF EXPANDING STUDENTS' VOCABULARY AT ENGLISH LESSONS

Zhivotovskaya Margarita Denisovna
zhivotovskaya-03@mail.ru
M. Kozybayev NKU 3rd year student
Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract: This article examines the importance of vocabulary in the process of learning a foreign language and the problems of its preservation in the students' long-term memory. The author identifies several strategies aimed at effective memorization and use of lexical units, including: "forbidden words", "vocabulary family", "role-playing games", "reading authentic texts", "internet applications". The author suggests a strategy for working with authentic texts. The author introduces the reader to modern Internet resources and applications, giving a brief description of each of them. The methods are aimed at activating the students' cognitive processes and improving the effectiveness of teaching a foreign language.

Keywords: vocabulary, strategy, lexical unit, communication, authentic text, cognitive process, role-play.

Аңдатпа: Бұл мақалада шет тілін үйрену процесінде сөздік қорының маңыздылығы және оны студенттердің ұзақ мерзімді жадында сақтау мәселелері қарастырылады. Автор лексикалық бірліктерді тиімді есте сақтауға және қолдануға бағытталған бірнеше стратегияларды атап көрсетеді, олардың ішінде: "тыйым салынған сөздер", "сөздік отбасы", "рөлдік ойындар", "Шынайы мәтіндерді оқу", "Интернет қосымшалары". Автор шынайы мәтіндермен жұмыс істеу стратегиясын ұсынады. Автор оқырманды заманауи интернет-ресурстармен және қосымшалармен таныстырады, олардың әрқайсысына қысқаша сипаттама береді. Әдістемелер оқушылардың танымдық процестерін жандандыруға және шет тілін оқытудың тиімділігін арттыруға бағытталған.

Кілт сөздер: сөздік, стратегия, лексикалық бірлік, байланыс, шынайы мәтін, танымдық процесс, рөлдік ойын.

Аннотация: Данная статья рассматривает важность словарного запаса в процессе изучения иностранного языка и проблемы его сохранения в долговременной памяти у обучающихся. Автор выделяет несколько стратегий, направленных на эффективное

запоминание и использование лексических единиц, среди которых: «запрещенные слова», «словарная семейка», «ролевые игры», «чтение аутентичных текстов», «интернет приложения». Автором предлагается стратегия работы с аутентичными текстами. Автор знакомит читателя с современными интернет-ресурсами и приложениями, давая краткую характеристику каждому из них. Методики направлены на активизацию когнитивных процессов учащихся и повышение эффективности обучения иностранному языку.

Ключевые слова: словарный запас, стратегия, лексическая единица, коммуникация, аутентичный текст, когнитивный процесс, ролевая игра.

Vocabulary occupies a dominant place in mastering a foreign language, it is a kind of base, or ground for the development of language skills. One of the main problems in learning new lexical units is the problem of preserving new words in the students' long-term memory. Transferring new words from the passive phase to the active one is a rather laborious process that makes students frequentatively repeat and apply new lexical units for a long time at optimal intervals on average from one to three days at the beginning of the organized use of the word to one or three months at the end of this period. However, knowledge and proper application by a teacher in the process of applying modern techniques and strategies for memorizing new information can make this process a lot easier and more effective. It is a well-known fact that the vocabulary is only a means, an apprentice, but not the main purpose of learning a language as the teacher is faced with the task of developing the communicative abilities of students, which makes up a whole layer of such activities as speaking, reading, writing and listening. To solve the tasks set, certain intellectual skills are required, the formation of linguistic, sociolinguistic and pragmatic competences [1].

The principles of working with lexical tasks require taking into account the importance of the cognitive process in the assimilation of lexical units, since it directly affects the memorization of a word. Memorization of a certain range of vocabulary is conscious and gradual, and mechanical retention of a large number of words in the memory does not meet the criteria of the cognitive process in students, consequently it can't be regarded as practical. Special attention has been paid to practicing through properly selected exercises at the early stages of mastering new words. Repeated performance of exercises such as substitution, correlation and transformation helps students master lexical stereotypes, understand the context of the word and translate it into RAM. After forming a cognitive image of the word, students learn to consciously, creatively, variatively and quickly use the studied lexical units, integrating them into active speech [2].

Modern methodology of teaching foreign languages offers sets of different strategies, they all have their advantages and disadvantages. Some of them prove to be as effective as possible in one classroom, while in another group they may not be advisable at all. Each teacher chooses the most effective strategies for himself, going through many attempts to apply them. In our research, we have identified a number of more effective strategies that have been able to significantly increase the level of knowledge of the students.

As teachers of English know from practice, students with a certain storehouse of knowledge, for instance at the Elementary level, cannot cross the line for a very long time and raise the level of knowledge to the next level, since they are limited to words, in particular verbs and adjectives, which do not correspond to the level they want to achieve. In this case, it is considered necessary to introduce the concept of forbidden words. This particular concept in the context of language learning refers to words that students should avoid in their work, as their excessive use can lead to limited variety and accuracy of expression. Compiling the list of such words, which includes most frequently used "like", "interesting", "good", "nice", "think" and others, involves introducing synonyms for them so as to enrich the students' vocabulary and improve the level of their expression. It is recommended to develop a poster listing the "forbidden" words with their alternatives. instead of the word "interesting", students have to be encouraged to use such synonyms as "prefer", "enjoyable", "fascinating", "exciting", "amusing", "riveting", "inviting", "fetching", "captivating", "appealing", "absorbing" and others. It is also important to discuss the stylistic features of each synonym and the contexts in which their use is most appropriate, in order to teach students competent and effective language communication. This will expand the vocabulary of students and bring them to a higher level of language proficiency.

"Vocabulary family" is a learning strategy that is based on the idea that words of a similar subject matter or origin can be combined into lexical groups or "families". This strategy helps students better memorize and understand new words using their context and connection with other words. The principle of the "vocabulary family" is to present students not only individual words, but also groups of words related by a common theme, root or prefix. For example, the words "happy", "happiness", "unhappy", "happily" make up a lexical family with the root "happy". The main purpose of this strategy is to help students see the connections between words and better understand their meanings and usage through word building. This is done by discussing the similarity of words, their prefixes, suffixes or roots, as well as through contextual use in sentences and texts. The application of the "vocabulary family" strategy may include the following steps:

1. Identification of keywords and their relation to the main concept or topic.
2. Discussion of words that share a common root, prefix, or suffix.
3. Create lists of words united by a common theme or connection.
4. Using these words in context, creating sentences or short texts.
5. Discussion of the meaning and use of words in different contexts or situations.

The "vocabulary family" strategy not only helps students expand their vocabulary, but also improves their understanding of lexical connections and context, which contributes to deeper learning of the material.

A special place in the cognitive process of learning new words belongs to gaming activities, especially role-playing games. The organization of the role-playing game contributes to the expansion of vocabulary and the achievement of educational and

cognitive results. The relevance of using role-playing games in teaching a foreign language lies in the fact that the motivation and cognitive activity of students increases during the game. Psychologists note that the game is the optimal form of learning a foreign language. The game forms in children an adequate attitude to the phenomena of the surrounding life, it is also a means of activating cognitive processes such as attention, thinking and memory [3]. Role-playing games contribute to the active development of communication skills among students, combine elements of speech practice, game interaction and the educational process. They not only stimulate the motivation of students, but also contribute to the development of speech skills, as students act during the games. It undoubtedly requires active participation and the use of language tools. Students often do not realize the educational nature of the game, they get involved in the process, try on unusual roles, while for a teacher, role-playing is an excellent means of developing students' vocabulary.

During our study conducted in the groups of senior students in the innovative school we have explored and used two types of role-playing games: controlled and free. A controlled role-playing game is based on some dialogue or a certain text. In the first case, students are given the basic dialogue, they discuss its content and work out the structure and proper vocabulary to use. Then they compose their own dialogues using the support on the board. The second type of a role-playing game is based on a text where students are invited to play the roles of characters and conduct interviews. The teacher can give instructions and help students in the course of the game [4]. Free role-playing assumes that the students themselves choose the vocabulary and the development of the script. The teacher suggests the theme of the game and can help students divide into groups, choose situations and prepare for the game. He can also help you assign roles and discuss the content of the script. Thus, if the teacher is faced with the task of actively using specific words and expressions, then a controlled role-playing game is best suited, since the necessary language units will already be included in the text or dialogue. At the same time, free role-playing opens up a huge fantasy world to students.

Reading is an important tool for learning new vocabulary, improving grammatical skills, and expanding understanding of language structures and cultural contexts. In particular, reading authentic texts contributes to a deep understanding of the culture of the country whose language you are studying, language phrases, interesting words and phrases. But any reading will have no effect if you do not know how to work correctly with this text and numerous new words. We used the following strategy for working with authentic texts at the senior level of lycee:

- Introducing the book to the students, getting to know the characters, the plot, the genre, etc.;
- Reading one page of an authentic text per day working with new words, students' own introduction of records of new words, expressions, quotations, and language phrases. Then we had classroom work together with the teacher on new words, searching for synonyms, making sentences with new words are organized. At

this stage, learning words through flash cards is effective, the Quizlet application is ideal for this.

-Post-reading stage was carried out at the end of the chapter of the book, or after reading a certain number of pages by students. Making a short summary of the read passage, using new vocabulary, retelling were used. At this stage, we used a group discussion on the passage read, which created a communication environment and the possibility of using new lexical phrases. Compliance with all stages of this strategy certainly showed its effectiveness and expediency.

In our research modern Internet resources and applications were indispensable teaching assistants during the lessons. With the help of modern, well-designed applications, we made the attempt to create interesting and interactive learning process. Currently, users of mobile devices have access to a huge number of applications for learning foreign languages, primarily English. Moreover, today there are mobile applications and programs focused on various aspects of teaching a foreign language. Our attention was directed towards applications specifically tailored to enhance lexical proficiency and broaden students' vocabulary. Among the applications that were actively used by us in the course of practical activities were “Quizlet”, “Wordwall App” and “Socrative Application”.

“Quizlet” is a powerful application that provides teachers and students with many advantages and opportunities to effectively learn English, in addition, “Quizlet” combines a large number of functions that are undoubtedly very useful. We created their own flashcards with new words, phrases, definitions and usage examples. This allowed to personalize the learning material according to the level and needs of each student in the group. In addition to creating own cards, a number of ready-made sets of cards on topics “Travelling”, “Environmental issues”, “Family matters” were selected. “Quizlet” provides several learning modes such as study, flashcards, tests, games, etc. This allowed students to choose the most appropriate way to memorize new words and phrases. Such game elements as achievements, ratings and rewards, to track student progress were also used. During the lessons audio files and images were added to flash cards, which helped students connect new words with their pronunciation and visual representation. We came to the conclusion that “Quizlet” provides teachers with tools, as well as material usage analytics, allows you to automate and gamify the learning process and activate students .

The “Wordwall App” has proved to be effective too during the conducted experiment in the innovative school in Petropavlovsk. It allowed us to create interactive exercises such as crosswords, filling in gaps, and there were also arcade games Maze Chase and Airplane that stimulated active students’ participation and increased the level of involvement in the lesson. Through this application we generated exercises and tasks aligned with the unique requirements and proficiency levels of individual students learning the theme “Environmenlal issues”

An indispensable application that was used for testing the knowledge of our students was the “Socrative Application”. It is an educational application designed to facilitate interactive learning and assessment of students' knowledge. It provides

teachers with the ability to create and conduct a variety of learning activities, including surveys, tests, and multiple choice assignments that students can complete in real time via their mobile devices or computers. “There were three modes of use to apply:

-Formative assessment — students instantly saw the correct answer during testing, it allowed them to correct mistakes and improve their understanding of the theme.

-Control assessment — testing with free navigation, the test results were available to students after completion, it contributed to a more objective assessment.

-Command mode is the main feature of Socrative. We divided the class into teams and organized a competition between them, developing cooperation between students.

Of course, all the above applications cannot serve as a separate unit in the learning process and replace other types of work in the classroom, but they became excellent auxiliary resources in our English lessons in the senior grade in the school. As a result of their use, there was improvement in the ultimate assessment of students' lexical resource.

Vocabulary is undoubtedly an important skill in mastering and improving language skills. This is a complex process that involves the perception, processing and assimilation of new material, but knowing modern strategies for teaching new words, a teacher can make this process much easier and more effective. The presented strategies can serve as excellent assistants to the teacher in teaching activities, making the learning process interesting, effective and memorable.

BIBLIOGRAPHY:

1. Lungu I. A. Organization of students’ activity concerning performing homework in foreign language as one of the types of independent work. Philological sciences. Questions of theory and practice. Tambov, Diploma, 2017. no 5(71), pp. 193-195. (in Russian)

2. Novikova, Z. K. Methodology for expanding the vocabulary of the English language in high school students through advertising texts .Young scientist, 2022, no 22 (417), pp. 512-515.(in Russian)

3. Shikhovtseva M.I. The use of role-playing games in English lessons as a means of forming educational and cognitive activity. Article, 2013. Available at: https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2013/01/21/ispolzovanie-rolevykh-igr-na-urokakh (Accessed 13 April 2024).

4. Vasilyeva I. A., Bogdanova A. G., Lemskaya V. M., Kazak O. G. Role-playing as a way to expand vocabulary in English classes in conditions of social deprivation. Pedagogy. Questions of theory and practice. 2023, vol. 8., i. 1., pp. 64-70. (in Russian)

UDC: 372.881.111.1

UNDERSTANDING THE MOTIVATIONAL LANDSCAPE: ENHANCING ACADEMIC PERFORMANCE IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING ENVIRONMENTS

Zhusupov Damir Zhaslanovich
Zhusupovdamir2020@mail.ru
Магистрант 2 курса, СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аңдатпа: Бұл мақала оқу үлгерімінің негізінде жатқан әртүрлі мотивацияларды зерттей отырып, ағылшын тілін үйрену контекстіндегі оқушылардың мотивациясының нәзік динамикасын зерттейді. Мотивация теорияларын, эмпирикалық зерттеулер мен практикалық стратегияларды жан-жақты қарастыру арқылы бұл мақала мұғалімдерді студенттердің академиялық әлеуетін барынша арттыруға ықпал ететін мотивациялық ортаны дамыту үшін түсініктер мен құралдармен қамтамасыз етуге бағытталған.
Кілт сөздер: Мотивация, академиялық үлгерім, ағылшын тілін үйрену, студенттердің қатысуы, оқыту стратегиялары.

Аннотация: Данная статья исследует тонкую динамику мотивации учащихся в контексте изучения английского языка, исследуя разнообразные мотивации, лежащие в основе академической успеваемости. Через всестороннее рассмотрение теорий мотивации, эмпирических исследований и практических стратегий данная статья направлена на то, чтобы снабдить педагогов пониманием и инструментами для культивирования мотивационной среды, способствующей максимизации академического потенциала студентов.
Ключевые слова: Мотивация, академическая успеваемость, изучение английского языка, вовлеченность студентов, стратегии обучения.

Abstract: This article delves into the nuanced dynamics of student motivation in English language learning contexts, exploring the diverse motivations underpinning academic performance. Through a comprehensive examination of motivational theories, empirical research, and practical strategies, this article aims to equip educators with insights and tools to cultivate a motivational environment conducive to maximizing students' academic potential.
Keywords: Motivation, academic performance, English Language Learning, student engagement, learning strategies.

Academic performance is multifactorially conditioned [1, p. 22], making it a compelling and fixed aspect of the learning process. The motivational system, which controls the kind and direction of cognitive activity, is one of its contributing components to efficacy. The motivational system is a sophisticated psychological construct that exhibits complexity in its number of motivations and the connections between them. Students' particular educational and professional motivational traits, expressed in a specific meaningful and dynamic design, shape their overall attitude toward the educational process and its many components.

Motivation is one of the most crucial components in the ESL/EFL classroom, yet many students need more motivation to study English. Furthermore, while most of them have a vague idea of whether "English will be useful for my future" or not,

they do not have a clear idea of what that means, and it is not a very strong motivator; it is too vague and too far off [2, p. 15].

The motivational system of students, in general, is dominated by such motives as the pursuit of in-depth, thorough knowledge; the desire to study successfully and pass classes with "excellent" and "good" grades; the avoidance of educational subjects; the receipt of intellectual satisfaction; the acquisition of a profession and the goal of becoming a highly skilled specialist [3, p. 17]. They are motivated by long-term objectives, as opposed to students who perform poorly in school, who are more driven by "short motivation"—getting a scholarship, living in a dorm, studying the curriculum, completing teacher assignments, trying to stay on the faculty, wanting to avoid failures, being condemned and punished for poor study, et cetera [4, p. 23].

Academic performance is intricately linked to students' motivational systems, with various motivations influencing their educational endeavors. The motivational landscape is multifaceted, comprising cognitive, utilitarian, professional, and social identity motives, each exerting differing degrees of influence on students' academic pursuits [5, p. 15].

Notably, students experiencing challenges in academic progress tend to be heavily influenced by utilitarian considerations, such as external rewards and materialistic interests. These motivations, dominant especially in the early and later years of study, can detract from their educational efficacy, emphasizing the need to address such influences in motivational interventions. Conversely, high-achieving students demonstrate a more substantial alignment with cognitive and professional motivations, showcasing a desire for in-depth knowledge acquisition and successful academic performance. The emergence of materialistic interests as a significant factor underscores the evolving nature of motivational structures and the importance of adapting motivational strategies accordingly [6, p. 15].

As educators seek to enhance student motivation, it is crucial to recognize the long-term objectives that drive many students, contrasting with the short-term motivations prevalent among those struggling academically. Strategies that foster intrinsic motivations, such as promoting a passion for learning and professional growth, can be particularly impactful in cultivating sustained academic engagement and success. In light of these insights, interventions to bolster student motivation should target a balance of intrinsic and extrinsic factors, addressing both short-term needs and long-term aspirations. Educators can design tailored approaches to empower students and maximize their academic potential by understanding the nuanced interplay of motivations within the educational context [7, p 12].

After conducting a survey of grade 7 "B" and grade 7 "C" at Chapaev Secondary School of North Kazakhstan region, the main reasons for the lowered motivation of students were identified:

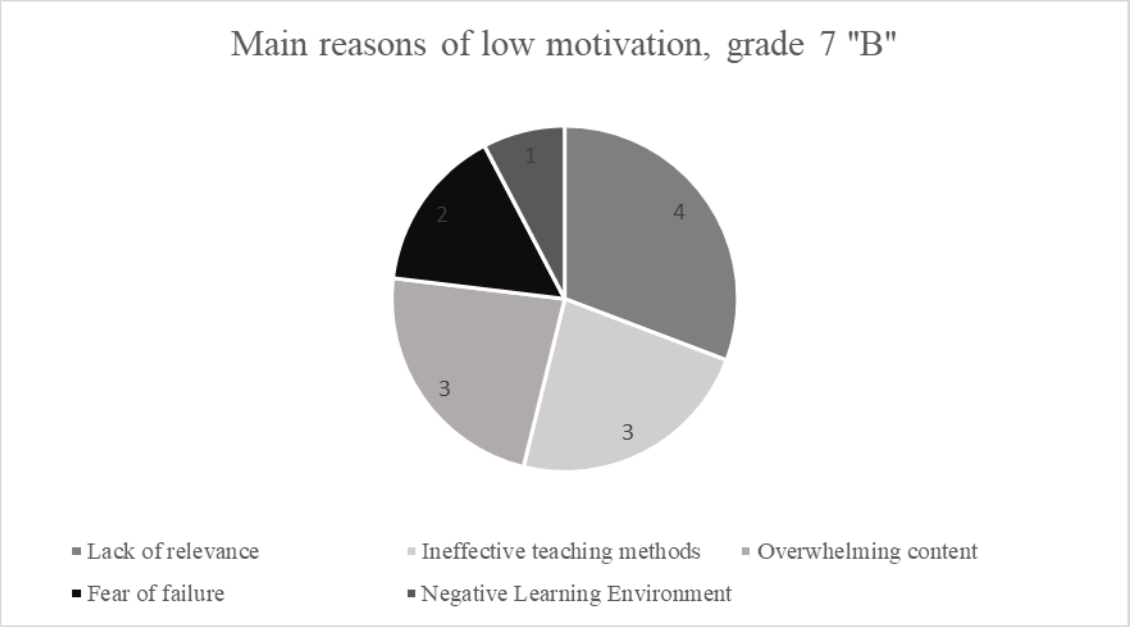

Figure 1 – Main reasons of low motivation, Grade 7 B

1. **Lack of Relevance (31%):**

Students may struggle to see the relevance of English language learning to their personal interests, academic goals, or future aspirations. They may perceive English as disconnected from their daily lives or future career paths, leading to a loss of motivation to engage with the language.

2. **Ineffective Teaching Methods (23%):**

Students may become demotivated due to uninspiring or ineffective teaching methods that fail to capture their interest or cater to their individual learning needs. Monotonous lectures, rote memorization, or repetitive drills can lead to boredom and disengagement.

3. **Overwhelming Content (23%):**

Students may feel overwhelmed by the volume or complexity of English language content, particularly if they perceive it as too challenging or beyond their current abilities. This sense of overwhelm can lead to frustration and discouragement, causing them to lose motivation.

4. **Fear of Failure (15%):**

5. The fear of making mistakes, being judged, or failing to meet expectations can hinder students' motivation to engage in English language learning. Anxiety about speaking in front of others, writing essays, or taking exams can create a barrier to participation and risk-taking.

6. **Negative Learning Environment (8%):**

A negative or unsupportive learning environment characterized by peer pressure, criticism, or lack of encouragement can contribute to students' loss of motivation. Bullying, teasing, or feelings of inadequacy can erode students' confidence and enthusiasm for learning English.

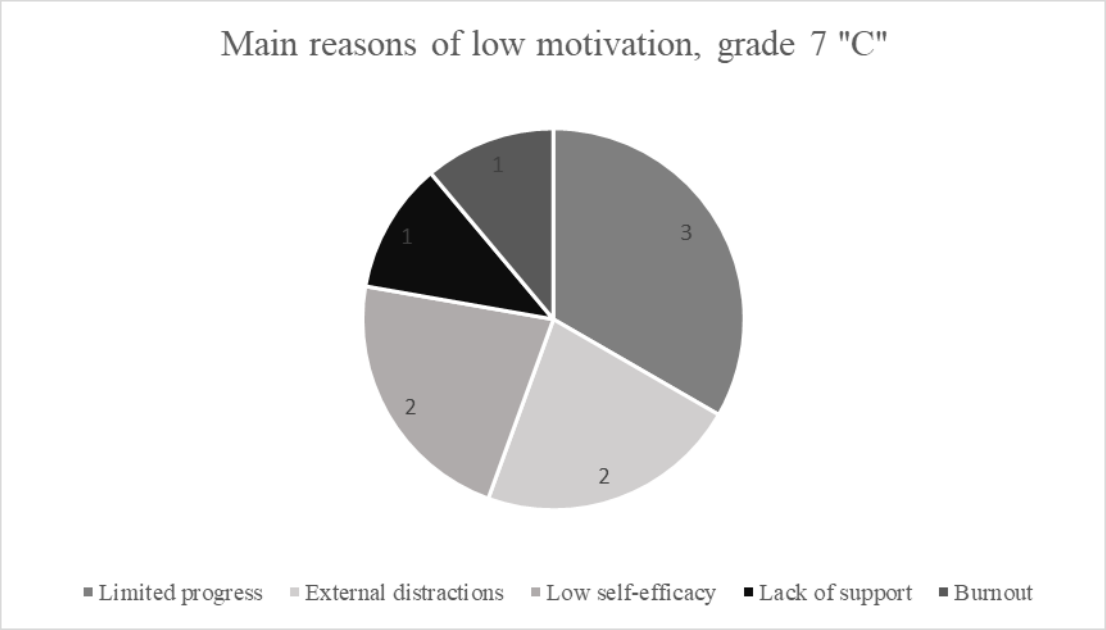

Figure 2 – Main reasons of low motivation, Grade 7 C

1. **Limited Progress (25%):**

Students may lose motivation if they perceive little or no progress in their English language skills despite their efforts. A lack of tangible results or feedback on their performance can lead to feelings of disillusionment and apathy towards language learning.

2. **External Distractions (17%):**

External distractions such as social media, video games, or personal issues may divert students' attention from English language learning and reduce their motivation to prioritize their studies. Competing demands on their time and energy can make it challenging for students to stay focused and committed to learning English.

3. **Low Self-Efficacy (17%):**

Students' beliefs about their abilities to learn English, known as self-efficacy, can impact their motivation and perseverance in language learning. Low self-confidence, self-doubt, or negative self-talk can undermine students' belief in their capacity to succeed, leading to a loss of motivation.

4. **Lack of Support (8%):**

5. Insufficient support from teachers, parents, or peers can contribute to students' loss of motivation in learning English. Without guidance, encouragement, or resources to support their language-learning efforts, students may feel isolated or abandoned in their language-learning journey.

6. **Burnout (8%):**

Overloading students with excessive homework, assignments, or extracurricular activities can lead to burnout and exhaustion, diminishing their motivation to engage in English language learning. Chronic stress or fatigue can sap students' enthusiasm and energy for language learning over time.

To counter these problems, we have developed a motivation-raising strategy. It focuses on providing possible solutions or guidance to counteract the negative mindset students may have built towards learning English:

1. **Relevance and Personalization:**

It is crucial to ensure that the content and activities are relevant and personalized to students' interests and aspirations to raise their motivation to learn English. Educators can make the learning process more meaningful and engaging by incorporating topics, themes, and materials that resonate with students' experiences and future goals. Encouraging students to set personal learning goals related to their interests or career aspirations helps them see the direct connection between their English language proficiency and broader life objectives, enhancing their motivation to learn;

2. **Engaging Teaching Methods:**

Employing a diverse range of engaging teaching methods is essential to captivate students' interest and motivate them to learn English. Utilizing multimedia resources, real-world tasks, group activities, and project-based learning makes the learning process more enjoyable and provides students with varied opportunities to practice and apply their language skills in authentic contexts. Creating a collaborative and supportive learning environment where students feel comfortable expressing themselves and sharing ideas fosters a sense of belonging and encourages active participation, further enhancing motivation;

3. Manageable Content and Progress:

Breaking down English language content into manageable chunks and providing scaffolded support helps students navigate their learning journey effectively and maintain motivation. Clear learning objectives, instructions, and expectations enable students to understand what is expected of them and track their progress over time. Regular feedback and assessment opportunities allow students to monitor their growth, celebrate their achievements, and identify areas for improvement, reinforcing their motivation and confidence in their abilities;

4. Building Confidence and Resilience:

Cultivating a growth mindset and fostering students' confidence and resilience are essential to raising their motivation to learn English. By promoting the belief that intelligence and language proficiency can be developed through effort and perseverance, educators empower students to embrace challenges, learn from setbacks, and persist in their language-learning journey. Providing opportunities for students to practice English language skills in a supportive environment where they feel safe to take risks and make mistakes helps build their confidence and resilience;

5. Creating a Positive Learning Environment:

Creating a positive and inclusive learning environment where students feel valued, respected, and supported is essential for maintaining their motivation in learning English. Addressing instances of negativity, bullying, or discouragement promptly and proactively helps ensure that all students feel safe and comfortable participating in class activities. Promoting teamwork, cooperation, and empathy among students

fosters a sense of belonging and community, encouraging mutual support and collaboration in achieving shared learning goals;

6. Balancing Workload and Well-being:

Striking a balance between academic rigor and students' well-being is crucial for sustaining their motivation in learning English. Designing learning experiences that are challenging yet manageable helps prevent students from feeling overwhelmed or burnt out by excessive workloads. Encouraging healthy habits and self-care practices, such as taking regular breaks, engaging in physical activity, and practicing relaxation techniques, supports students' overall well-being and helps them maintain a positive attitude toward language learning. By prioritizing academic achievement and students' mental and physical health, educators create a supportive learning environment that promotes sustained motivation and engagement in learning English.

This study illuminates the complex relationship of motivational determinants influencing academic performance in English language learning settings. Educators can refine their understanding of the multifaceted motivational landscape by comprehensively examining the various motivational antecedents that shape student engagement and achievement, tailoring interventions to enhance student motivation effectively. By using targeted methodologies that focus on relevance, engagement, incremental progress, self-efficacy development, a positive learning environment, and workload balance, educators can create an environment that maximizes the development of students' academic acumen. By addressing students' diverse needs and motivations, educators can ensure sustained engagement, sustainability, and success in English language acquisition. This highlights the need for holistic motivational frameworks that consider internal and external determinants, enabling students to achieve their educational aspirations and thrive in a language-learning environment.

BIBLIOGRAHPY:

1. Earl L.M. Assessment as Learning: Using Classroom Assessment to Maximize Student Learning. Corwin, 2003. 160 p.
2. Black P. and Wiliam D. Assessment and classroom learning // Assessment in education: principles, policy and practice. 1998. № 1 (5). P. 7-74.
3. Четвертнова В.В. Проблемы мотивации студентов в высшей школе. // Universum: психология и образование. 2018. №5 (47). P. 14-19.
4. Bushweller K. Teaching to the test // The American School Board Journal. 1997. №23(5). P. 21-24.
5. Newmann F. M. & Wehlage G. G. Five standards of authentic instruction. Madison: Educational Leadership, 1993. 28 p.
6. Newman D. Alternative Assessment: Promises and Pitfalls // School Library Media Annual. 1993. № 4 (5). P. 13-20.
7. O'Malley J. M., Lorraine V. P. Authentic Assessment for English Language Learning: Practical Approaches for Teachers. New York: Addison-Wesley Publishing, 1996, 16 p.

ӘОЖ 82.09

ҚАЗАҚ ТІЛІН СТУДЕНТТЕРГЕ ОҚЫТУДЫҢ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ МЕН ПРИНЦИПТЕРІ

Алашбаева Жанна Нурлановна
Философия докторы (PhD), аға оқытушы
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Зекенова Құралай Төлеуғазықызы
«Әлеуметтік гуманитарлық ғылымдар және тілдік пәндер» кафедрасының магистранты
Тұран-Астана университеті

Аңдатпа: Мақалада қазақ даласындағы оқу-ағарту ісінің даму тарихы мен қазақ тілін оқыту әдістемесінің дербес ғылым ретінде қалыптасу тақырыбы қозғалған. Жоғары оқу орындарында студенттерге қазақ тілін оқытудың өзіндік заңдылықтары мен принциптері жайында ғылыми тұжырым жасалынды.
Кілт сөздер: тіл, оқыту, әдістеме, заңдылық, принцип.

Аннотация: В статье затронута тема истории развития учебно просветительского дела в казахской степи и становления методики преподавания казахского языка как самостоятельной науки. Были сделаны научные выводы о закономерностях и принципах обучения студентов казахскому языку в высших учебных заведениях.
Ключевые слова: язык, обучение, методика, законность, принцип.

Annotation: The article deals with the history of the development of educational work in the Kazakh steppe and the formation of the methodology of teaching the Kazakh language as an independent science. Scientific conclusions were drawn about the patterns and principles of teaching students the Kazakh language in higher educational institutions.
Keywords: language, teaching, methodology, legality, principle.

Тіл – адамзат баласының бір-бірімен байланыс жасайтын ең басты қарым-қатынас құралы. Тіл – өзіндік заңдылықтары мен ұстанымдары бар, қалыптасқан күрделі құбылыс. Қазақ тіл білімі дербес ғылым ретінде ұзақ жылдар бойы даму сатысынан өтіп, қалыптасып, зерттейтін пәні мен ауқымы жағынан үлкен маңызға ие. Әрбір ғылым пәні секілді қазақ тілі де білім беру ұйымдарының барлығында баспалдақтанып, бірте-бірте күрделеніп, тілді оқыту әдістемесіне сәйкес жүйелі түрде оқытылады.

Қазақ тіл білімі ғылымы, соның ішінде, қазақ тілін оқытудың әдістемелік тарихы кеңестік кезеңнен бастау алғаны белгілі. Патша үкіметі көп жылдар бойы қол астындағы халықты қараңғылық қамауында ұстап, сауат ашу, ағартушылық, білім мен ғылымға ұмтылу жолдарын бөгеп тастады. Жастарға ғылымды үйрету былай тұрсын, тіпті мектеп ашу ісімен айналысу қиынның-қиыны еді. 1905 жылы Ахмет Байтұрсынов бастаған бір топ қазақ зиялылары патша үкіметіне петиция жазды. Петиция мазмұны: балаларға сабақтың қазақ тілінде жүргізіліп, қазақша сауаттандыру ісі жолға қойылсын, қазақ даласында мектептерді көптеп ашу жұмыстары қаралсын деген оқу-ағарту мәселесі жөнінде талаптардың қойылуы. Осыдан кейін Ахмет Байтұрсынов қазақ

Әліпбиін, «Тіл – құрал», «Тіл жұмсар» еңбектерін жарыққа шығарды. Әрбір ауылдық жерлерден қазақша білім беретін орта мектептер ашылып, қазақ тілінде жарияланым шығаратын баспасөз беттері үздіксіз жұмыс жасауды бастап кетті. Қазақ даласында оқу-ағарту ісіне көңіл бөліп, қазақ тілін оқыту мен әдістемесін, заңдылықтары мен мазмұнын түсіндіру жұмыстарының да осы кезеңде нақты қолға алынғаны жасырын емес. Балаларға тілді оқыту методикасын педагогика ғылымдарының негізі ретінде қарастырып, білім беру процесінде ұлттық дүниетаным тұрғысынан тәрбиелеу ісіне мән берілді. Осы кезеңде орыстың жаңашыл ағартушы ғалымдары қазақ мәдениетін дамытуға қосқан үлесі зор. Қазақ тілінің грамматикалық құрылысы мен кейбір ерекшеліктері алғаш рет Н.И. Ильминскийдің «Материалы к изучению киргиз-казахского наречия», В.В.Катаринскийдің «Грамматика киргизского языка», П.М. Мелиоранскийдің «Краткая грамматика казах-киргизского языка» еңбектерінде кездесті. Орыс тілінің грамматикалық заңдылықтарын қазақ тілінің грамматикаслық жүйесімен салыстыра отырып, ғылыми тұжырымдар жасады.

Қазақ тілін оқыту әдістемесінің зерттеу нысаны мен негізгі мақсаты – білім берудің оңтайлы әрі тиімді жолдарын көрсету, оқыту процесін жеңілдендіру әрі барынша түсінікті ету.

Қазақ даласында ағарту ісінің қалыптасуына түрткі болған Қазан төңкерісінен кейінгі қазақ тілінде оқыту жүйесінің даму барысын бірнеше кезеңдерге бөліп қарастырған жөн. ХХ ғасырдың 20-жылдарында қазақ тілі нақты мектеп сабақтарының жоспарына еніп, арнаулы пән ретінде жеке оқытыла бастады. Мұғалімдерді дайындайтын түрлі оқытушылық курстар ашылып, бастауыш сыныптар мен ересектерге арналған мектептер ашу ісі қолға алынып, ел ішінде халықты жаппай сауаттандыру процесіне мән берілді.

ХХ ғасырдың бастапқы ширегі қазақ тілі білімі ғылымының алтын ғасыры аталып, түрлі қиындықтарды бастан кешіргені жасырын емес. ХХ ғасырдың екінші ширегінде қазақ тілін оқыту ісі орыс тілін оқыту әдістемесінің комплекстік жүйесіне бағынуға тура келді. Қазақ тілінің басқа пәндермен бірге үстіртін оқытылуы, оқу құралдары мен сабақ материалдарының тапшылығы, мұғалімдердің жетіспеушілігі, қазақ әліппесі мен қазақ тілі ережелерін, заңдылықтарын бір жүйеге келтіру, т.б. мәселелер туындап, 1930-1940 жылдар арылығында аталмыш қиындықтармен күресу жұмыстары жоғары қарқынмен жүзеге асырыла бастады Қазақ зиялылары қазақ тілін жеке пән ретінде оқытудың жүйесін қалыптастырып, орфография мен орфоэпия, емле ережелері және оқыту әдістемесі, т.б. тақырыптарда мақалалар жариялап, оқулықтар жасап шығарды: М.Әуезовтің «Жеткіншек ересек жастар мектебіне арналған оқулық» (1930), Ғ.Бегалиевтің «Жаңа емлеміздің ережелері жөнінен» (1930), Ш.Сарыбаевтың «Жаздырып үйретудің әдістері» (1932), С.Жиенбаевтың «Ана тілі сабақтарының кейбір әдіс мәселелері» (1932), А.Әлібаевтың «Ана тілі жұмыс кітабы» (1932), «Грамматика таладуыш» (1936), М.Балақаев пен Д.Әлімжановтың «Қазақ тілі грамматикасы» (1938),

«Үлкендерге хат танытудың методикасы» (1938), Қ.Басымовтың «Грамматика оқыту жөнінде» (1938), С.Аманжоловтың «Қазақ тілінің морфологиясы», т.б.

1940-1950 жылдары қазақ тілін оқыту әдістемесінің мазмұны жаңа бағытта, жаңа серпінде зерттелді. 1940 жылы С.Жиенбаевтың «Сөйлемнің тыныс белгілері», 1941 жылы «Қазақ тілінің методикасы» атты еңбегі, 1942 жылы Ғ.Бегалиев пен С.Аманжоловтың «Қазақ тілінің грамматикасы», 1948 жылы Т.Қордабаевтың «Грамматикалық жаттығулар жинағы» жарыққа шықты. Бұл еңбектердің мазмұны жағынан балалардың сауаттылығын кәсіби деңгейге дейін арттыру, тыныс белгілерін, жазу емлелерін, сөз таптары мен сөйлем түрлерін, морфология мен синтаксисті жеңілдендіріп оқыту амалдарын, қазақ тілін түсінікті әрі жылдам оқытудың әдіс-тәсілдері жайында тақырыптарды қамтыды.

ХХ ғасырдың екінші жартысы қазақ мұғалімдері үшін шығармашылық ізденіс уақыты болды. Тілші ғалымдар жай сөйлем мен құрмалас сөйлемдер және олардың мағыналық түрлерінің аражігін ажыратып, синтаксисті оқыту әдістемесін зерттеуге көп көңіл бөлді. Қазақ тіл білімі теориясының практикалық тұрғыда нақты жүзеге асырылуына мән беріліп, қазақ тілінің бағдарламалық жүйесі қалыптасты. Қазақ тілін оқытудың жалпы әдістемелік ережелері сөз етіліп, білім алушыларды өздігінен үйренуге баулу мәселесіне жоғары талаптар қойылды. Ш.Сарыбаевтың «Қазақ тілі методикасының кейбір мәселелері» (1-бөлім, 1956), «Қазақ тілі методикасының кейбір мәселелері» (2-бөлім, 1959), Х.Арғыновтың «Құрмалас сөйлем синтаксисінің методикасы» (1964), «Жай сөйлем синтаксисінің методикасы» (1967), Ә.Исабаевтың «Қазақ тілі синтаксисі методикасының негіздері» (1969), т.б. еңбектер жарық көрді. Д.Әлімжанов пен Ы.Маманов 1967 жылы «Қазақстан мектебі» журналында жарық көрген «Мектепте ана тілін оқытудағы табыстарымыз» атты мақаласында Қазан төңкерісінен бері осы кезеңге дейін қол жеткізген қазақ тілін оқыту әдістемесінің жетістігі жайында былай деп жазды: «Қазіргі қазақ тілін мектепте оқыту мәселесі төңірегінде таза тәжірибе баяндалатын еңбектермен қатар, қазақ тілі методикасы ғылыми-педагогикалық тұрғыда қарастырылып, мектеп мұғалімдеріне көмекші-нұсқау сипатта, монографиялық сипатта әрі жоғары оқу орындары студенттерне арналған оқулық сипатта да жазылған еңбектер туды». [1].

Ғылым мен техника дамыған сайын, тілді оқыту үдерісіне де қойылатын талап пен қамтитын материалдары көлемі арта түскені рас. Қазіргі таңда әрбір оқытушы, мұғалім мен тұтас қоғам үшін тілді оқытудың түрлі әдіс-тәсілдерін, түрлі амалдарын қолдану сапалы нәтижеге қол жеткізудің ұтымды жолы ретінде саналып отыр. Басты мақсат – қазақ тілі мәдениетінің сапасын жоғарылату және оның қолдану аясын кеңейту, тіл тазалығын сақтап сөйлеу дағдысын қалыптастыру, ана тілде еркін ойлай және сөйлей алатын жастарды тәрбиелеу. Н.Ж.Құрман тілді оқытудың басты негізі ретінде әдіснамалық принциптер басшылыққа алыну керектігін жазады: «Қазақ тілін оқыту үдерісі ғылым нысаны ретінде, ішкі салаларын бір ізге түсіруге, соған мүмкіндік

беретін зерттеу жолдарының тиімдісін таңдауға құқылы және міндетті. Жүйе ретінде танылуы үшін қазақ тілін оқытудың ішкі компоненттері бар екендігі, олардың өзара «субъект – субъект» жүйесіндегі танымдық-дидактикалық байланысқа негізделгендігі, қазақ тілі туралы лингвистикалық материалдардың тіл үйренушілердің қазақша ойлау мен қазақша сөйлеуін дамытуға бағытталып оқытылу заңдылықтары да әдіснамалық тұрғыдан анықталуы қажет». [2].

Қазақ тілін оқыту әдістемесінің қалыптасуына елеулі үлес қосқан ғалым Сейіл Жиенбаев: «Оқытушы өзінің оқытатын фәнін еркін білу керек. Осы екі фәнге (ана тілге мен педагогикаға) негізделіп, ана тілін оқытудың методикасы құралады», [3] – деп қазақ тілі мен педагогиканың бір-бірінен ажырамас ғылымдар екенін айқындап көрсетті. Қазақ тілін студенттерге оқыту әдістемесінің қамтитын мазмұны мыналар: қазақ тілін оқытудың әдістемесі, соның ішінде, фонетиканы, грамматиканы, морфологияны, сөзжасамды, синтаксисті оқыту әдістемесі, жай сөйлем мен құрмалас сөйлемді және сөйлем мүшелерін оқытудың қағидалары, қазақ тілінің лексикографиясы мен фразеологиясы, семиосология мен стилистикасы, т.б. Осы тұрғыда, алынған білімді білім беру процесінде тиімді, ұтымды пайдалана білудің ережелерін қатар оқу қажеттілігі туындайды. Теория мен практикумды ұштастыру – білікті маман ретінде балаларға қазақ тілін оқытудың әдістемесін кәсіби деңгейде көрсете алудың бірден-бір жолы.

Ыбырай Алтынсарин қазақ тілін оқыту әдістемесінің төрт принципін ұсынды, олар: «түсініктілік принципі, көрнекілік принципі, жаттығу принципі, өз бетінше оқыту – саналылық принципін ұсынған болатын». [4]. Қазіргі таңда оқыту процесінде ғылымилық; шамаға лайықты жүйелелік, белсенділік және саналылық, жеке тұлғаны дамыта отырып, даралап, саралап оқыту, теориялық білімді ұлттық тәрбиемен, ұлттық болмыспен байланыстыра отырып оқыту, көрнекілік деп аталатын алты принцип қолданылып жүр.

Ғылымилық принципі қазақ тілін оқыту әдістемесінің жүйелілік заңдылығына негізделеді. Студенттерге білім беру барысында нақты сараланған ғылым теориялар ғана басшылыққа алынып, оқыту мазмұны көлемі еңбектері, монографиялық және диссертациялық зерттеулерге негізделеді.

Шамаға лайықты жүйелелік деп білім мазмұнын оқушының немесе студенттің білімді меңгеру деңгейіне қарай сатылау жүйесін атаймыз. Жоғары оқу орындарында қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдерін даярлайтын педагогикалық бағыттың алғашқы курстарында студенттерге «Тіл біліміне кіріспе», «Қазақ тіл білімінің теориясы мен тарихы» және «Қазақ тілін оқытудың әдістемесі» пәндері оқытылады. Тіл білімі ғылымының қалыптасу және пайда болу тарихы, қазақ тілінің әлемдік тілдер ішінде топтастырылуы, қазақ тіл білімінің дербес ғылым ретінде даму кезеңдері және оқыту әдістемесі жайында жүйелі түрде білім береді.

Жоғары курстарда тілді жұмсаудағы лингвистикалық, стильдік, эстетикалық, әлеуметтік қызметтерін білдіруге, түсіндіруге мән беріледі. Жаттанды формалар мен жұмсалу мәнін ұғынбай үйренген құрылымдар, тіл

мазмұнын бұзатын тілдік жүйеде қарстырылмайтын бірліктер, стильдік ауытқулар мен ауызекі сөйлеудің элементтері, қазақ тілін оқытудың өзіндік ерекшеліктері мен заңдылықтары, т.б. жөнінде жеке пән ретінде оқытуды нысан етеді. Тіл мәдениеті және стилистикасы жайында ғылыми ұғымдарды қалыптастырып, сөйлеу және жазу процесінде тілді пайдаланудың нормаға сай жүйесін жетілдіруді көздейді. «Стилистика тілдің қолдану заңдылықтарын зерттейтін ғылым болғандықтан, тілдік белгілердің дұрыс қолданылу нормасын көздейді. Тілдік құралдарды дұрыс, ұтымды қолдана білудің қоғамдық мәні бар. Тілдік белгілерді сұрыптап қолдану заңдылықтары әдетте айтылатын ойдың мазмұнына байланысты. Ойлау жұмысының нәтижелерін тіл сөз арқылы бейнелейді. Ал сөз арқылы жеткізілетін ой мен оның мазмұнының арасында тығыз байланыстылық болады. Егер ой түсініксіз болса, сөз де түсініксіз шығады». [5]. Ойдың дұрыс жеткізілуі, лебіздің дұрыс қолданылуы, интонацияның орынды айтылуы, тыныс белгілерінің дұрыс жұмсалуы, тілдік құралдардың мәнерлегіш реңктері, эксперссивті-эмоционалдық сипаттары, сөздердің көркем талғаммен жұмсалуы, т.б. тіл стилистикасының басты ұстанымдары ретінде қарастырылады және тілдің сапалық деңгейін жоғарылатады.

Белсенділік және саналылық принципі студенттердің қазақ тілін оқыту процесіндегі тілді мңгерудің саналы түрде жүзеге асуын көрсетеді. Студенттерді жеке немесе топтық жағынан, жас ерекшілктеріне қарай, білімді қабылдау деңгейіне, ақыл-ой ерекшеліктеріне қарай бөлу. Әрбір тұлғаның пәнді меңгеру деңгейіне байланысты, сол бағыт бойынша ғылымға жол ашу жолдарын көздеу қажет.

«Технология заманы» атанған жаһандану дәуірінде оқыту процесінің барынша жеңілдендірілген және заманауи талапқа сай жүйесін пайдалану маңызға ие. Қазақ тілін оқыту әдістемесінің технологиясы – қазақ тілін оқытудың тиімді жолдарын қарастыру, оларды жоспарлау және жүзеге асыру, нәтижеге қол жеткізу, оқыту процесін жеңілдендіру және заманауи көрнекілік әдіс-тәсілдерді ұтымды пайдалану.

Тіл – ұлттың айнасы. Қазақ тілі біздің ата-бабадан келе жатқан ана тіліміз мемлекеттік тіліміз болғандықтан, қазақ тілін ұлттық мәдениет және ұлттық болмыспен сабақтастыра отырып оқыту қажет. Тілді оқытудағы басты заңдылықтардың бірі – сауаттылық: сауатты жазу және сауатты сөйлеу. «Тіл мәдениетінің басты талабының бірі – тілдің халықтың қасиетін дамыту, ана тілінің байлықтарын талғам елегінен өткізіп, молынан әдеби тілге енгізу». [6]. Сөз мағынасының дұрыс сақталуын қадағалау, сөз тіркестері мен сөйлем мүшелерін орынды жұмсау, сөйлеу мен жазу әрекеттерінде тілдік құрылымдарды нормаға сай қолдану дағдыларын жетілдіруге барынша күш салу қажет деп ойлаймын. Үйреншікті айтылатын жаттанды фразалар мен бөспе сөздерден алшақтап, грамматикалық қателіктердің болмауын бақылап, сөздік қор көкжиегінің кеңеюін, іштегі ойдың тыңдаушыға дұрыс әрі нақты жетуін жетілдіру үшін әрбір студент мемлекеттік тіл алдында үлкен

жауапкершілікті сезінуі тиіс. Жоғары оқу орындарында тіл тазалығы мен тіл сауаттылығына қатысты оқытушылар үздіксіз жетілдіру жұмыстарын жүргізіп, ұлттық тәрбиемен сусындатып отыратыны қуантады.

Қазақ тілін студенттерге оқыту үдерісі қазақ тілін мектеп оқушыларына, тіл үйренушілерге оқытуға қарағанда күрделірек болатыны сөзсіз. Жоғары оқу орындарындағы студенттер мектеп деңгейіндегі білім мазмұнын тереңдетіп, ғылыми тұжырымдар мен зерттеулерге сәйкестендіріп оқиды. Қазақ тілін оқыту әдістемесінің барлық принциптерін негізге ала отырып, болашақ қазақ тілі және әдебиеті пәнінің маманы қазақ тілін оқытудың теориясы мен практикумын бір-бірімен ұштастыра білуі шарт.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әлімжанов Д., Маманов Ы. Мектепте ана тілін оқытудағы табыстарымыз / Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Құрастырған: ф.ғ.д. Әнес Ғ. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2014. – 604-бет.
2. Құрман Н.Ж. Қазақ тілін оқытудың әдіснамалық негіздері: Монография. – Астана: Тіл комитеті, Ш.Шаяхметов атындағы Тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығы, 2008. – 9-бет.
3. Жиенбаев С. Қазақ тілінің методикасы (Орта мектеп оқушыларына және педагогикалық училище студенттеріне көмекші құрал). 2-басылым. – Алматы: Қазақстан біріккен мемлекет баспасы, 1946.– 5-бет.
4. Нұржан Ж. Қазақ тілін оқыту технологиясы. Әдістемелік оқу құралы. – Алматы: Ғылым, 2003.– 43-бет.
5. Балақаев М., Томанов М., Жанпейісов Е., Манасбаев Б. Қазақ тілінің стилистикасы. Оқулық. 3-басылым. – Алматы: «Дәуір», 2005.– 15-бет.
6. Балақаев М. Тіл мәдениеті және қазақ тілін оқыту. – Алматы: Мектеп, 1989. – 30-бет.

УДК 811.161

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В КАЗАХСКИХ ГРУППАХ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЫЗОВЫ

Альжанова Раушан Сайрановна
baurka@bk.ru
профессор Академии Национальной гвардии Республики Казахстан
Петропавловск, Казахстан

Сайранов Бауыржан Вячеславович
студент педагогического факультета
Северо-Казахстанского университета им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается роль компьютерных технологий и программного обеспечения в процессе преподавания русского языка в казахских группах. В статье рассматриваются различные аспекты использования компьютерных технологий, включая интерактивные учебные программы, онлайн-ресурсы, мультимедийные материалы

и другие инструменты, которые могут способствовать улучшению качества преподавания русского языка в казахских группах.
Ключевые слова: информационно-обучающая среда, инновационные технологии, программное обеспечение, интерактивное обучение, информационно-коммуникационных технологий.

Андатпа: Бұл мақаладар есмилік технологиялар мен бағдарламалық қамтамасы зетудің қазақ тобында оқыту процесінде ойын рөлік арастырылады. Мақалада компьютер технологияларының қолдануының арнайы аспекттері, интерактивті оқу бағдарламалары, онлайн-ресурстар, мультимедиа құралдар және қазақтобында орыс тілін оқыту сапасын жетілдіруге көмектесуі мүмкін басқа құралдар келісім деріталқыланады.
Кілт сөздер: ақпараттық-оқу орта, инновациялық технологиялар, бағдарламалық қамтамасы зету, интерактивті оқу, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Abstract: This article examines the role of computer technologies and software in the process of teaching Russian language in Kazakh groups. Various aspects of using computer technologies are considered in the article, including interactive educational programs, online resources, multimedia materials, and other tools that can contribute to improving the quality of teaching Russian language in Kazakh groups.
Keywords: educational environment, innovative technologies, software, interactive learning, information and communication technologies.

Современный мир характеризуется увеличивающимся потоком информации и быстрым развитием технологий. В контексте национальных групп, где русский язык является иностранным, внедрение инновационных технологий становится ключевым фактором для эффективного обучения.

Компьютерные технологии играют важную роль в современном образовании. Среди преимуществ таких подходов - доступ к большому объему информации, возможность интерактивного обучения и индивидуализированный подход к обучающимся. Программное обеспечение для изучения русского языка может включать в себя учебники, онлайн-курсы, игры и другие интерактивные ресурсы [1, с. 46-51]. Интерактивные обучающие программы предоставляют обучающимся возможность практиковать навыки в реальном времени. Эти программы могут включать в себя задания на грамматику, аудирование, чтение и письмо, а также симуляции реальных коммуникативных ситуаций.

Использование мультимедийных ресурсов, таких как видеоуроки, аудиозаписи, графики и анимации, может значительно обогатить учебный процесс. Эти материалы помогают обучающимся лучше понимать и запоминать учебный материал.

Онлайн-платформы и виртуальные классы предоставляют возможность обучаться в любом месте и в любое время, что особенно удобно для обучающихся, находящихся в разных часовых поясах или имеющих ограничения по времени. Эти инструменты также способствуют обмену опытом между обучающимися различных культур.

Эти новые требования являются результатом значительных изменений в обществе, особенно в области технологий. Быстрое развитие технологий привело к изменениям в условиях, целях и содержании обучения. В последнее время вопросы использования электронных, цифровых и телекоммуникационных средств все чаще становятся объектом изучения в методологии преподавания иностранных языков, в том числе русского языка и русского как иностранного.

Применение новых технологий и средств обучения существенно повышает качество формирования коммуникативной компетенции обучающихся при изучении русского языка. Эти инновации приближают методики обучения к индивидуальным особенностям обучающихся и создают новые стимулы для успешного изучения русского языка. В последние годы научно-методическая база существенно усовершенствовалась, что позволяет обосновать эффективность применения информационно-компьютерных технологий в практике преподавания русского языка в иностранной среде на всех уровнях обучения, включая краткосрочные курсы.

В условиях разнообразного языкового состава в многонациональных аудиториях особое значение приобретает использование интернет-ресурсов и различных компьютерных программ с их мультимедийными возможностями в процессе обучения и преподавания [2, с. 52-57]. Современные средства информации и коммуникации обеспечивают оперативность, скорость и доступность обмена информацией, что делает их необходимыми инструментами в образовательном процессе.

Развитие информационных потоков и их воздействие на образовательный процесс способствовали появлению концепции информационно-образовательной среды (ИОС), объединяющей цели, содержание и средства обучения. Эта среда включает в себя различные учебно-методические ресурсы, такие как электронные учебники, словари, сборники упражнений и тестовые задания. Также в нее входят видео-лекции и практические занятия, доступные через интернет. Важным элементом информационно-образовательной среды является информационно-коммуникационная обучающая среда, которая способствует как аудиторной, так и внеаудиторной самостоятельной работе обучающихся, обеспечивая им необходимую поддержку и помогая обеспечить непрерывность образования.

ИОС представляет собой комплексный подход к организации образовательного процесса. С одной стороны, она включает в себя стимулирование самостоятельной работы обучающихся с использованием мультимедийных комплексов и обучающих пособий. С другой стороны, она направлена на максимальное использование потенциала ресурсов Интернета, включая разнообразные тематические коллекции, тесты, графические, анимационные, видео- и аудиоматериалы. Эти ресурсыобучающиеся могут использовать как под руководством преподавателя, так и самостоятельно вне аудитории [3, с. 104-111].

Новые методические подходы, основанные на использовании информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), способны значительно расширить доступ учащихся к аутентичной учебной информации, соответствующей их учебным задачам. Это в свою очередь способствует увеличению коммуникативной направленности практических занятий по изучению русского как иностранного языка. Особое внимание уделяется развитию самостоятельной работы обучающихся на основе ИКТ, что требует дальнейших исследований и адаптации методик обучения.

Организация самостоятельной учебной деятельности с применением информационно-коммуникационных технологий имеет свою специфику, включающую использование различных типов электронных средств обучения и особенностей подготовки заданий и упражнений на основе ИКТ. Это важно для обеспечения эффективности и эффективности учебного процесса.

Болонский процесс также подразумевает расширение межвузовского обмена, особенно с зарубежными университетами. Обучающиеся, приезжающие на академический обмен, чаще всего учатся в зарубежном вузе в течение ограниченного времени. Это подразумевает курсовую организацию обучения и пребывание обучающегося в иностранном университете на определенный период, что представляет собой важную форму академической мобильности.

В настоящее время активно разрабатываются методики преподавания русского, которые учитывают использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) как в учебном процессе, так и в самостоятельной работе обучающихся. Расширение спектра технологий компьютерного обучения является следствием процесса информатизации образования, и элементы «электронного обучения» (e-learning), такие как мультимедийные учебные комплексы, электронные учебники и тестирование через интернет, становятся неотъемлемой частью образовательного процесса. Эти ресурсы широко используются в качестве дополнительных средств обучения русскому языку.

Некоторые вузы предлагают различные курсы и предметы в формате дистанционного обучения через интернет-ресурсы, что позволяет создать "электронный университет" с курсами по русскому языку и его методике преподавания. Модель самостоятельной работы обучающихся под руководством преподавателя, основанная на использовании ИКТ и мультимедийных средств, способствует повышению эффективности обучения русскому языку и мотивации обучающихся. Это также освобождает время на аудиторных занятиях для практики речи и развития коммуникативной компетенции.

Современные программные средства и технологии обучения, такие как метод проектов, технология портфолио и телекоммуникационные технологии, предоставляют новые возможности для организации самостоятельной учебной деятельности. Создание портфолио, которое отражает развитие языковой

личности обучающихся и его коммуникативной компетенции, является эффективным инструментом для самостоятельной работы и анализа учебных достижений.

Для преподавателя, занимающегося организацией самостоятельной работы слушателей краткосрочных курсов русского языка, ключевым инструментом становится концепция индивидуального образовательного маршрута. Этот подход предполагает поддержку обучающегося в выборе и реализации специализированных шагов и действий на основе его собственных образовательных целей и стремлений [4, с. 128-133]. Создание мотивирующей образовательной траектории для обучающихся, прибывающих на академический обмен, является важным шагом, который не ограничивается временными рамками курса. Цель заключается в создании индивидуализированного, поддерживаемого ресурсами и педагогически ориентированного образовательного процесса.

Индивидуальный образовательный маршрут предполагает организацию разнообразных учебных и внеучебных действий на основе индивидуальных потребностей обучающихся. Это включает в себя использование инновационных методов организации самостоятельной работы с учетом возможностей образовательной среды. Преподаватель должен помогать обучающихся разрабатывать свои программы самостоятельной работы, выбирать подходящие формы обучения и источники информации, учитывая их личные интересы и профессиональные цели.

В контексте изучения русского языка в рамках академического обмена особое внимание следует уделить формированию коммуникативной компетенции и овладению культурой информирования. Самостоятельное обучение неразрывно связано с использованием информационной среды и требует от обучающихся умения находить и анализировать образовательные ресурсы. Целью такой самостоятельной работы является не только поддержание мотивации к изучению языка, но и расширение знаний о русской культуре и истории через доступ к соответствующей информации.

Индивидуальные предпочтения и интересы обучающихся оказывают влияние на способ получения информации, касающейся изучения окружающей социокультурной среды в период пребывания в стране. Внедрение новых технологий представляет собой возможность оптимизации времени за пределами аудитории и эффективной его организации для достижения лингвокультурной компетенции. Задача преподавателя заключается в направлении обучающихся на поиск информации, необходимой для их самоорганизации и знакомства с жизнью города и страны. Использование разнообразных информационных ресурсов для самонавигации в социокультурном пространстве является ключевым моментом в формировании навыков ориентации в русскоязычной сфере Интернета.

Знание ключевых слов и терминов, связанных с изучаемыми темами, проверяется на регулярной основе, что способствует более эффективному

получению информации. Виртуальные экскурсии, проводимые с использованием мультимедийных средств на занятиях, мотивируют обучающихся использовать информационно-коммуникационные технологии самостоятельно в рамках их учебной и исследовательской работы. Этот подход позволяет обучающимся сохранить свободу выбора и управления своим обучением.

Роль преподавателя состоит в оценке и анализе электронных ресурсов с точки зрения их пригодности для обучения русскому языку и культуре, а также в поддержке коммуникативной и лингвокультурной компетенции обучающихся.

Таким образом, для успешной реализации инновационных подходов в преподавании русского языка в казахских группах необходимо учитывать как их потенциал, так и возникающие вызовы. Предстоит дальнейшее исследование и разработка адаптированных стратегий, которые позволят максимально эффективно использовать инновационные технологии для достижения образовательных целей в этом контексте.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Сафронова Е. Н. Использование интерактивных методов обучения в преподавании русского языка как иностранного студентам национальных групп // Вестник Минского государственного лингвистического университета. - 2019. - 7(2).
2. Габышева Е. А. Инновационные технологии в преподавании русского языка как иностранного в условиях национального региона // Научный результат. Серия Педагогика и психология образования. - 2019. - 3(1).
3. Кочетов А. В., Сухорукова Н. В. Использование дистанционных образовательных технологий в преподавании русского языка как иностранного для студентов национальных групп // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2020. – 10(206).
4. Шерстнева О. А. Инновационные подходы к преподаванию русского языка как иностранного в многонациональном обществе // Научный вестник Московского государственного областного университета. – 2020. - 2(60).

УДК 372.881.111.1

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ

Анцибор Елена Сергеевна
elenaan777@mail.ru
Старший преподаватель кафедры языковой подготовки Академии Национальной гвардии Республики Казахстан
г. Петропавловск, Казахстан

Анцибор Артём Алексеевич
artjom2003@mail.ru

Студент 3 курса Уральского федерального университета имени первого Президента России Б.Н. Ельцина, факультет «Экономика», специальность «Мировая экономика и международный бизнес»
г. Екатеринбург, Российская Федерация

Аннотация: В статье рассматриваются инновационные подходы к преподаванию иностранного языка в условиях поликультурной среды военного вуза, понятия «поликультурность», «поликультурная образовательная среда», приводятся примеры из личного опыта преподавания иностранного языка в поликультурном коллективе курсантов.
Ключевые слова: поликультурность, поликультурное образование, диалог культур, военный вуз, инновационные подходы, иностранный язык.

Аңдатпа. Мақалада әскери ЖОО полимәдени орта жағдайында шетел тілін оқытудағы инновациялық тәсілдер, «полимәдениеттілік», «полимәдени білім беру ортасы» ұғымдары қарастырылады, курсанттардың полимәдени ұжымында шетел тілін оқытудың жеке тәжірибесінен мысалдар келтіріледі.
Кілт сөздер: полимәдениеттілік, полимәдени білім беру, мәдениеттер диалогі, әскери ЖОО, инновациялық тәсілдер, шетел тілі.

Abstract: The article discusses innovative approaches in teaching a foreign language in a multicultural environment of a military university, the concepts of "multiculturalism", "multicultural educational environment", provides examples from personal experience of teaching a foreign language in a multicultural team of cadets.
Keywords: multiculturalism, multicultural education, dialogue of cultures, military university, innovative approaches, foreign language.

В настоящее время процессы глобализации оказывают значительное влияние на различные сферы жизни, включая образовательную среду. Вхождение Казахстана в единую образовательную среду, программы по обмену студентами, увеличение миграций среди населения привело к поликультурности в образовательной среде. Данная тема находит широкий отклик в публикациях последних десятилетий. Обобщение трактовок понятия «поликультурного образования» позволяет определить его, как новое движение в образовании, направленное на формирование толерантного отношения ко всем этносам. Цель поликультурного образования заключается в «формировании толерантной личности, способной активно взаимодействовать с представителями иных этнических культур» [2].

Казахстан сам по себе является многонациональным государством. Следовательно, для вузов нашей страны характерен многонациональный состав. Это относится и к Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, в стенах которой обучаются курсанты из Казахстана разных этносов: казахи, русские, уйгуры, турки, татары, украинцы, немцы и др. Кроме того, согласно межправительственным договорам, с 2009 года в данном вузе обучаются и курсанты из Республики Таджикистан. Профессорско-преподавательский состав вуза тоже многонационален. Таким образом, поликультурная образовательная среда свойственна нашему вузу.

Следовательно, программы изучения различных дисциплин, в том числе и дисциплины «Иностранный язык», должны быть направлены на достижения целей поликультурного образования.

В методике преподавания иностранного языка тема межкультурной коммуникации, под которой принято понимать взаимодействие культур в определённых аспектах общения, достаточно актуальна в последнее время. В процессе межкультурной коммуникации происходит взаимное обогащение культурного и личного опыта субъектов коммуникации [3].

Для эффективного осуществления данной межкультурной коммуникации целесообразно введение в образовательный процесс инновационных подходов, позволяющих формировать опыт творческой и инновационной деятельности курсантов, что в конечном счете повлияет на компетентность будущего специалиста и позволит сформировать поликультурную личность. Рассмотрим данные подходы и проиллюстрируем их примерами из личного опыта работы.

1. Разработка программ дисциплины, тем, учебных вопросов и заданий которых учитывают поликультурный коллектив курсантов, способствуют формированию патриотизма, национальной идентичности, но в то же время воспитывают уважение к другим культурам, способствуют развитию межкультурного взаимопонимания и сотрудничества, формированию поликультурной личности.

Так, например, тематический план дисциплины «Иностранный язык» нашего вуза включает в себя такие темы, как “Customs and Traditions of Kazakhstan and English-Speaking Countries” («Традиции и обычаи англоязычных стран»), “My Motherland” («Моя Родина»), “Holidays and Feasts” («Праздники и фестивали»), “Spiritual Revival” – “Rukhani Zhangyru”, («Духовное возрождение» – «Рухани Жаңғыру»), “Cultural Code of Nation” («Культурный код нации») и другие.

2. Разработка занятий с учётом поликультурного коллектива обучаемых.

Новые парадигмы в образовании обуславливают необходимость внедрения в учебный процесс инновационных технологий. Стало актуальным использование на занятиях информационно-коммуникационных, проектных, игровых технологий, технологий развития критического мышления, развивающего и проблемного обучения. Для поддержания мотивации к познавательной деятельности, активности курсантов, развития критического мышления и творческих способностей нами используются на занятии различные интерактивные методы и приёмы. При этом учитываются культурные особенности курсантов, то есть принимается во внимание тот факт, что в группах обучаются как курсанты из Казахстана - представители разных этносов, так и иностранные курсанты из Республики Таджикистан. На фонетической практике идёт работа над пословицами и поговорками на английском языке. Курсанты подбирают эквиваленты на своём родном языке, объясняют смысл и особенности перевода на разных языках. Они сравнивают культуру, систему образования их родных стран и стран изучаемого языка,

обсуждают праздники, традиции и обычаи разных народов, делятся рецептами национальных блюд. Курсанты выполняют такие задания, как

- Speak about sacral places of your region (Расскажи о сакральных местах своего региона);

- Read the text “Sightseeing of Astana” and write/speak about the sightseeing of the capital of your Motherland (Прочитайте текст «Достопримечательности Астаны» и напиши/расскажи о достопримечательностях столицы своей Родины);

- Make the project “Customs and traditions of my people” (Подготовьте проект «Традиции и обычаи моего народа»);

- Analyze the similarities and differences of the calendar of holidays in the Republic of Kazakhstan/your home country and the English-speaking countries (Проанализируйте схожие черты и различия календарей праздников Республики Казахстан/своей Родины и англоязычных стран);

- Make an advertising booklet for those who want to visit your country (Подготовьте рекламный буклет для желающих посетить вашу страну);

- Ask your friend about the traditions of celebration of different events and national holidays of his country (Расспросите друга о традициях празднования разных событий и национальных праздников его страны);

- Make up a poster “My Motherland” (Сделайте постер «Моя Родина») и др.

Активное использование на занятиях мультимедийных презентаций и видеоматериалов способствует оптимизации управления процессом обучения, так как при наглядной демонстрации материала и грамотно подобранным заданиям к нему значительно активизируется речевая деятельность курсантов, возрастает интерес обучаемых. Особо следует отметить материалы лингвокультурологической направленности, которые позволяют обучаемым наглядно познакомиться с культурой разных этносов.

3. Применение дифференцированного подхода обучения иностранному языку.

Принимается во внимание тот факт, что далеко не все курсанты из Республики Таджикистан в должной мере владеют русским языком, который используется нами для объяснения грамматического материала и в ряде случаев работе над лексикой. Большую помощь в данном случае оказывают специально разработанные нами учебные пособия и словари: Тематический словарь-разговорник на 4 языках (русский, английский, казахский, таджикский), учебное пособие по языковым дисциплинам «Полиглот».

4. Подготовка преподавателей для работы в поликультурном коллективе.

Одной из особенностей работы в поликультурной среде является необходимость учитывать различия в культурных, языковых и социальных особенностях обучающихся. Поэтому преподаватель, работающий с поликультурным коллективом курсантов, должен обладать:

- Культурной компетенцией, что подразумевает его открытость к другим культурам и умение адаптироваться к различным культурным контекстам.

Педагог должен понимать и уважать особенности менталитета и обычаев курсантов, а также уметь строить взаимодействие на основе толерантности и взаимопонимания;

- Межличностной компетенцией. Преподаватель должен быть коммуникабельным и уметь эффективно взаимодействовать с различными людьми;
- Адаптивной компетенцией. Преподаватель должен быть готовым к изменениям и уметь адаптироваться к новым условиям.

Помимо личностных компетенций, преподаватель должен развивать и профессионально-личностные компетенции, связанные с образовательным процессом, то есть владеть методикой преподавания и уметь применять различные педагогические технологии. Он должен развивать свои методические навыки, следить за новинками в образовательной сфере и уметь адаптироваться к изменениям. Преподаватель должен уметь организовывать свою работу, планировать занятия, контролировать успеваемость курсантов и решать организационные вопросы, эффективно взаимодействовать с представителями разных культур, использовать межкультурные аспекты в образовательном процессе и уметь преодолевать языковые и культурные барьеры.

Все указанные компетенции являются важными для работы преподавателя в поликультурной образовательной среде военного вуза. Они позволяют ему успешно взаимодействовать с курсантами-представителями различных культур и обеспечивать качественное образование.

5. Подготовка курсантов к обучению в поликультурном коллективе.

Накануне прибытия иностранных курсантов проводятся беседы с учебными группами о толерантности, уважении к культурам разных народов, взаимовыручке, товариществе. Мы даём краткую информацию о родной стране иностранных курсантов, особенностях менталитета и культуры.

В течение учебного года со всеми курсантами систематически проводятся беседы о дружбе и толерантности.

6. Проведение воспитательных мероприятияй (конкурсов, тематических вечеров, викторин), ориентированных на обмен информацией об историческом, литературном, культурном наследии разных стран и привлечение курсантов к участию в них.

Помимо учебной активно проводится и внеучебная деятельность в рамках изучения дисциплины «Иностранный язык»: круглые столы и концерты “Traditions and customs of my people” («Традиции и обычаи моего народа»), “Under the common Shanyrak” («Под единым шанырaком») др. Курсанты рассказывают о традициях и обычаях казахского, русского, таджикского и других народов, читают стихи на родных языках о Родине, семье и дружбе, проводят национальные игры, демонстрируют обряды своей страны.

Курсанты с гордостью рассказывают о своих родных городах, показывают фотографии, исполняют песни, танцы, стихотворения своего народа.

При изучении материала о родных странах наших курсантов проводится конкурс сочинений «I Glorify My Home Region» («Я прославляю край родной»), конкурс эссе «My Great Compatriots» («Великие соотечественники»), конкурс буклетов о родных городах.

Преподавателями кафедры языковой подготовки проводятся литературные вечера, посвящённый поэтам и писателям разных стран.

Большое значение кафедрой языковой подготовки придаётся мероприятиям, посвящённым празднованию Наурыз. Ежегодно в марте проводятся беседы, викторины, круглые столы, концерты, литературно-музыкальные вечера о традициях празднования Наурыза. На переменах звучит казахская национальная музыка, и курсанты разных народов имеют возможность потанцевать. На территории кафедры организовываются выставки национальной одежды и предметов быта казахского народа.

Следует отметить, что преподаватели кафедры не только организовывают подобные мероприятия, но являются их активными участниками.

Курсанты разных национальностей принимают активное участие в региональных и международных лекториях, конкурсах проектов.

Например:

Курсанты из Республики Таджикистан и Республики Кыргызстан (которые ранее обучались в нашем вузе) провели съёмку видеороликов о значении английского языка в жизни современного человека.

Курсанты из Республики Таджикистан приняли участие в онлайн-лектории «Таджики» в рамках реализации проекта «Халыктану», кафедра «Ассамблея народа Казахстана» НАО «СКУ им. М.Козыбаева».

Курсанты нашего вуза под руководством преподавателей кафедры языковой подготовки принимают участие в ежегодном региональном конкурсе «Полиглот» среди студентов высших и среднеспециальных учебных заведений области.

Наши обучаемые являются активными участниками международных научных студенческих семинаров, организованных НАО «СКУ им. М.Козыбаева», а также семинаров и конференций, проводимых вузами Республики Казахстан и стран ближнего зарубежья.

Преподаватели кафедры организуют посещения курсантами казахского музыкально-драматического театра с последующим обсуждением просмотренных спектаклей

Курсанты активно участвуют в онлайн-проекте «PRO-движение чтения», организованным Академией совместно с областной универсальной библиотекой им. С. Муканова, в прямых эфирах «Читатель рекомендует».

Таким образом, на занятиях по дисциплине «Иностранный язык» мы воспитываем патриотизм наших курсантов через диалог культур, учим их любить родную культуру и гордиться ей, знать и уважать культуру других этносов, что является основой и важной предпосылкой для формирования и укрепления таких ценностей, как толерантность, уважение, взаимопомощь.

Преподаватели Академии Национальной гвардии Республики Казахстан уделяют большое внимание вопросу поликультурного образования, формированию поликультурной личности, ориентированной на диалог и сотрудничество, признание многообразия культур и их взаимосвязи; позитивное отношение к культурному плюрализму. Подобная культурная интеграция (процесс согласования национальных форм культуры, традиций и новаций; установление единой общечеловеческой системы ценностей) способствует благоприятному климату в поликультурном студенческом коллективе, что, в свою очередь, влияет на успешность процесса обучения [1].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Анцибор Е.С. Реализации идеи поликультурного образования на занятиях по дисциплине «Иностранный язык» в Военном институте Национальной гвардии Республики Казахстан. // Сборник материалов I Всероссийская научно-практическая конференция (с международным участием) «Карбышевские чтения», Тюменское Высшее военно-инженерное командное учи
лище, декабрь, 2021г. - С.9-14.

2. Супрунова, Л. Л. Национально-региональный компонент содержания общего образования в структуре поликультурного образования: Ч. II. / Л. Супрунова, А. Белогуров // Развитие личности в образовательных системах Южно-Российского региона. – Ростов-на-Дону: РГПУ, 2000. − 246 с.

3. Межкультурная коммуникация: искусство взаимопонимания и диалога между культурами // Научные Статьи.Ру – портал для студентов и аспирантов [Электронный ресурс]. – Дата последнего обновления статьи: 22.09.2023. — URL https://nauchniestati.ru/spravka/mezhkulturnaya-kommunikacziya-i-dialog-kultur/ (дата обращения: 06.04.2024).

ӘОЖ 821.511.01

ТІЛ МӘДЕНИЕТІНЕ БАРАР ЖОЛДЫҢ БАСТАУЫ – СӨЙЛЕЙ БІЛУ

Аубакирова Б.К.
гуманитардық ғылымдар магистрі, лектор
Ш. Уәлиханов атындағы университет
a.b.k_1967@mail.ru

Талғатова Айғаным
IT лицейі Көкшетау қаласы (11 –сынып оқушысы)
Көкшетау қ., Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада қазақ тілінің нормасы, қазақ тіліндегі сөйлеу нормалары туралы сөз қозғалады. Тіл қарым-қатынас құралы, адамның ой-өрісін, мәдени дәрежесін, ақыл-парасатын, рухани байлығын көрсететін айна. Тіл мәдениетінің өзектілігі әрқашан ескеріліп, қай халық болса да бұл мәселені айналып өткен емес. «Өнер алды - қызыл тіл» деп қазақ халқы да сөйлеу шеберлігіне үлкен мән берген. Қазіргі таңда елімізде тіл мәдениетінің көкейтестілігі арта түсті. Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Қазақстанның болашағы қазақ тілінде» - деп атап өткен. Ал қазақ халқының тіл келешегі қазіргі жастарда, сол жастардың бүгінгі

таңда тілді қолдану жағдайы қандай жағдайда екендігін осы мақаламызда зерделеп көрмекпіз.
Кілт сөздер: тіл, жаргон, ұлт, мәдениет.

Аннотация: В данной статье речь идет о норме казахского языка, нормах речи на казахском языке. Язык – это средство общения, зеркало, отражающее образ мышления, культурный статус, интеллект и духовное богатство человека. Актуальность языковой культуры всегда учитывалась, и ни один народ не обошел этот вопрос стороной. Казахский народ также придавал большое значение умению говорить, говоря, что «искусство – это красный язык». В настоящее время культурное разнообразие языка в стране возросло. Глава государства Н.А.Назарбаев отметил: «Будущее Казахстана – в казахском языке». . Будущее языка казахского народа – за современной молодежью, и в этой статье мы проанализируем современное состояние использования языка этой молодежью.
Ключевые слова: Язык, сленг, нация, культура.

Abstract: This article deals with the norms of the Kazakh language, language norms in the Kazakh language. Language is a means of communication, a mirror reflecting a person's way of thinking, cultural status, intelligence and spiritual wealth. The relevance of linguistic culture has always been taken into account, and not a single nation has left this issue unattended. The Kazakh people also attached great importance to the ability to speak, saying that "art is a red language." Currently, the cultural diversity of the language in the country has increased. Head of State N.A. Nazarbayev noted: "The future of Kazakhstan is in the Kazakh language." . The future of the language of the Kazakh people lies with modern youth, and in this article we will analyze the current state of language use by these youth.
Key words: Language, slang, nation, culture.

Тіл қарым-қатынас құралы, адамның ой-өрісін, мәдени дәрежесін, ақыл-парасатын, рухани байлығын көрсететін айна. Тіл мәдениетінің өзектілігі әрқашан ескеріліп, қай халық болса да бұл мәселені айналып өткен емес. «Өнер алды - қызыл тіл» деп қазақ халқы да сөйлеу шеберлігіне үлкен мән берген. Қазіргі таңда елімізде тіл мәдениетінің көкейтестілігі арта түсті. Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Қазақстанның болашағы қазақ тілінде» - деп атап өткен. Ал қазақ халқының тіл келешегі қазіргі жастарда, сол жастардың бүгінгі таңда тілді қолдану жағдайы қандай жағдайда екендігін осы мақаламызда зерделеп көрмекпіз [1].

Кез келген тілдің лексикасы әдеби және бейәдеби болып екіге бөлінетіні белгілі. Осы бейәдеби тілге жастардың жаргондары мен сленгтерін де жатқызуға болады. *Жаргон* – (франц. *jargon*) – шағын әлеуметтік топ қолданатын, ешқандай жеке тілдік дербестігі жоқ жалпыхалықтық тілдің тармағы. *Сленг* – (англ. *slang* жаргон) – белгілі бір аптада қолданылатын, қалыпты тілден ауытқыған, мысқылды сөздер. Жастар арасында қолданылатын көңілге қонымсыз, құлаққа жат жаргон сөздер бүгінде олардың санасын улап бара жатыр. Нәрсіз сөздер белең алып тұр. Айталық, сұлу қыз, әдемі көлікті көргенде жастар көбіне «жынды қыз екен», «жынды көлік екен» деп таңданып жатады. Қазақ тілінің бай сөздік қорындағы сөздерді аздық ететін жас буын өкілдері тілді шұбарландырып, орысша сөздер мен жаргондарды қосып

сөйлеуді әдетке айналдырып алған. Белгілі бір ортада ғана қолданылатын жаргондар қазақ лексиконына еніп бара жатқан тәрізді, олардың күн сайын қолданатын жаргондарының қатарында мынадай: «жыртты», «басы теппейді», «қадап тастады», «қыртпаш», «картопты жарды», «балта қадады», «өшті», «ат екенсің», «шашып тастады», «тартылсай», «дәл тиді», «базар жоқ», «құлақтан тепті», «қораға кірді», «лақтырып кетті», «сындырды», «жынды болып кетіпсің», «құлаққа лапша ілді», «базар жоқ», «маған сынып қалды», «қоянның суретін салып кетті» деген сарындағы сәнге айналған сөздерге жастар қауымы тым құмартып алған. Сонымен қатар, жасөспірімдер жиі қолданатын орысша жаргон сөздер: мажор, мажорик-байдың балалары, кент (дос), мазя(бәрі жақсы), синяк(маскүнем), нарик (нашақор), батя(әке), мамка (ана), атака (ата), ажека (әже) т.б. [2].

Қазіргі заман ғылым мен технологияның қарыштап дамып, өте жоғары деңгейге жеткен шағы, соған сай сана өркениеті өрістеп биіктеп барады. Бір анығы, адамның санасы, дүниетанымы жоғарылаған сайын қоғам да өзгереді. Мысалы, интернет жүйесі алғаш 1969 жылы 2 қыркүйекте пайда болып, қоғамға енгенде оны ең жас пайдаланушылар жасы 20-25 жастан асқан, ересек адамдар болса, қазіргі таңда интернетке 5-6 жастағы бала да әуес. Бүгінде ғаламторды, оның ішінде әлеуметтік желілерді пайдаланбайтын жан тым сирек. Әрине, айшылық алыс жерлерден жылдам хабар алғызатын ғаламтордың игілігі жетерлік. Бірақ оның қоғамға тигізер кері әсерлері де жоқ емес. Әсіресе, қазақ тілінің тілдік нормаларын бұзып бара жатқаны жанға батады. Әлеуметтік желілердегі қате сөздер мен орашолақ сөйлемдердің тасқынын ауыздықтау мүмкін болмай отыр, жасыратыны жоқ, заманауи деп танылған интернет торабының бүгінде біздің қоғам үшін онсызда жағдайы төмен тіліміздің тазалығын сақтаудағы кері әсері көбейді. Сауаттылық, тіл тазалығы мәселелері екінші орынға шығып,ең бай, оралымды тіл деп бағаланған қазақ тілі заман ағымымен бірге лайланып бара жатыр. Оған дәлел жастардың ғаламтордағы жазбаларында, бір-бірімен хат алмасқанда немесе ауызекі сөйлескенде пайдаланатын түрлі жаргон,сленг сөздер, оған қоса бір сөйлемде қолданылатын басқа тілдегі сөздер сәнге айналып барады. Мәселен, «Салют»-сәлем, «каксын»-қалайсың «нормалек»-ойдағыдай, «чепуха» — түк емес, «халява»-демалыс, «фуфло-арзан», «мамбет»-қатарынан артта қалған, «вертяк», «порожняк»,-жолы болмау, «типаж болу» — менменсу, «сущняк»-сусын, «хавчик»-тамақ, «тормоз»-қолыңнан ештеңе келмейді деп кемсіту, «потеря болу»-тығырықтан шығар жол таппау т.б мұндай жаргондар қатарын жалғастыра берсең өте көп [3]..

Ғаламторда әдеби тілдің нормаларын сақтап отырып сөйлесу мүмкін еместігі түсінікті. Ғаламтор тілі тез әрі жылдам қарым-қатынасқа қолайлы тіл. Оның басты ерекшелігі де осында. Сондықтан, әдеби тіл нормаларын интернетте сақтау міндетті деген қате пікір дегенді қолдайтындардың қатары көп. Әлеуметтік желілердегі хаттар мен жазбалардың кейбірінен дауысты дыбыстарды таба алмайсың. Жылдам хат жазу үшін сөздердің ішіндегі дауысты

дыбыстарды тастап кету – нағыз грамматикалық қателік. Осыған бой үйретіп алған жастардың ертеңгі күні орфографиялық ережелерге бағынбай кетпесіне кім кепіл?! Әлеуметтік желі коммуникациясында сөйлеу тіліне жақын құрылымдар көп қолданылады, яғни сөздің тұлғасын өзгертіп кең жазу да етек алып келеді. Біріншіден, жіктік жалғауды түсіріп жазу: отырм-отырмын, ухтайм-ұйықтаймын, билмим – білмеймін; екіншіден, қазақ әліпбиіне тән қ, ғ, ң, ә, і, ү, ұ, ө тәрізді төл әріптерінің қолданылмауы: салем, калайсын,озин,не жаналык, жаксы, шукир, бари дурыс, ойдагыдай; үшіншіден, дауысты дыбыстарды түсіріп жазу: слм -сәлем, не хб-не хабар, дм-дым, шукр-шүкір, озн(өзің), кдрп-қыдырып, шгар-шығар; төртіншіден, басқа тілдегі сөздерге қазақ тілі жалғауларын қосып қолдану; прет, каксын, не хау; бесіншіден, кей кезде ч әрпінің орнына 4 санын қолдану, «жанұя (семья)», сөзін немесе «бәріңізге сәлем» деген сөздерді жазу үшін 7саны мен я әрпін жазу да жиі кездеседі[4].

Таңның атысы, күннің батысы әлеуметтік желіде отыратын жастар ұзақ жазуға еріне ме, әлде мұның өзге себебі бар ма, әйтеуір, жаргондармен қысқа ғана жазуға құмар. Тіпті сонымен қатар, ғаламтордағы кейбір жазбалардан тыныс белгілерді мүлдем таба алмайсың. Ал енді бірі сөйлемнің басын, адамның атын үлкен әріппен жазу деген ережені мүлдем ұмытқан. Бұл олардың қол және көз дағдыларына әсер етіп, сауатты жазу дағдысын жояды. Ең сорақысы, көпшілік жастар сөзді орфоэпиялық норма бойынша таңбалайды: Мысылы: көрватырм-көріп отырмын, болватр-болып жатыр, табалмайатырм-таба алмай отырмын, нстеватсын-не істеп жатырсың?, кеатырм- келе жатырмын, қаяқтасың -қай жақтасың? невоқалд-не болып қалды? келет-келеді, келшиш-келсеңші, болшиш-болсаңшы,бош-болшы [5].

«Әлеуметтік желілерде хат жазғанда, қазақ әріптерін қолданбайтындығымды жасырмаймын. Маған орыс тілінен қазақ тіліне ауыстырып, барлық сөзді орфографияға сай жазу қиындау. Сондықтан, өзіме ыңғайлы жолмен жаза беремін. Ол үшін әлеуметтік желіде мені ешкім сынға алмайды. «Салем», «калайсын?», «озин?» «жаксы», «бари дурыс» деген сөздерде қазақ әріптері алмастырылғанымен, қазір бізге бұл сөздердің дұрыс жазылуы осындай секілді болып көрінеді. Өйткені біздің көзіміз осыған үйреніп кеткен», – дейді әлеуметтік желіні күн сайын қолданатын жастардың бірі. Мұндай қателіктер интернет қолданушыларының арасында бұрыннан қалыптасқан жағдай болғандықтан, оны өзгерту де қиын. Бірақ бұған көз жұмып қарауға мүлдем болмайды. Өйткені ғаламтор пайдаланушылар қазақ тілінің тілдік нормаларын сақтамауы жастардың сауатсыздыққа бой үйретуіне әкеліп соқтыруы әбден мүмкін. Байқағанымыздай, бұл мәселеге бас ауыртатындар көп емес ең қорқыныштысы, тілді шұбарлау оны білмеуден де қатерлі екен. Ғ. Мүсіреповтің «Ана тілі дегеніміз – сол тілді жасаған, жасап келе жатқан халықтың баяғысын да, бүгінгісін де, болашағын да танытатын, сол халықтың мәңгілік мәселесі. Ана тілін тек өгей ұлдары ғана менсінбейді, өгей ұлдары ғана аяққа басады» деген аталы сөзі бар. Бұған қарап, «бүгінгі

қазақ жастарының бәрі өз тілімізге өгей болғаны ма?» деген сауал пайда болады [6].

Уақыт өте келе интернет арқылы өзгеріске ұшыраған тіл мәдениетінің нормалары бұзылып, жаппай сленг, жаргон, арго тәрізді дисфемизмдермен ластануы мүмкін. Жаһандану дәуіріндегі жан-жақтан ретсіз келіп жатқан ақпараттар тасқыны жастардың санасын осындай паразит сөздермен улап жатқаны айқын. Бүгінгі жастар сленгтер мен жаргондарды әртүрлі себептерге байланысты қолдануы мүмкін: әсер қалдыру, елден ерекше болу, өзгелер түсінбеу үшін, белгілі бір әлеуметтік топқа жататынын көрсету үшін, кейде әзіл ретінде де айтып жататындары бар.

Әлеуметтік желілер адамды мәдениетті сөйлеу ғана емес, мәдениетті ойлау мүмкіндігінен де айыруда, осы «бір көзді тажалға тәуелді» болған үлкен де кіші де бір-бірімен ауызша сөйлесуді ұмытып, сөздердің орнына смайлик арқылы сөйлесуді әдетке айналдырып алды [7].

Н.Назарбаев қазақстандық жастарға: «Әлеуметтік желілерде көп отырып, уақыттарыңды босқа ысырап етпеңдер, ең дұрысы, өз араларыңда көп әңгіме-дүкен құрыңдар. Өйткені нағыз дос ғаламторда емес, жаныңда жүргенін ұмытпа.Бар уақытын әлеуметтік желіге арнап, сауаттылық деңгейін төмендеткеннен, қолына кітап ұстап, қазақ тілінің көркем сөздерін санасына сіңіргені әлдеқайда тиімді деген тұңғыш президент.

Тіл мен ойдың біртұтас екендігін ғылым әлдеқашан дәлелдеп қойған. Адам баласының нені қалай ойлайтыны, қандай дәрежеде пайымдайтыны оның әрбір сөзі арқылы айқындалмақ. Сондықтан да, қазақ баласының кімді болса да бірауыз сөзінен танып-білуінің өзінде терең мән бар. Белгілі бір тұлғаның қаншалықты ақылды немесе ойсыз пенде екендігін ең алдымен оның аузындағы сөзі, тіл мәдениетінің дәрежесі анықтап береді. Тіл мәдениеті дегеніміз – оқыту үрдісінде, отбасында, жалпы адамдардың өзара қарым-қатынасы негізінде жазбаша және ауызша тілді игеру деңгейі. Ойды дұрыс, түсінікті, анық, дәл, әсерлі әрі әдеби тіл нормасын сақтай, тіл тазалығын сақтай жеткізе білу шеберлігі. Баланың тіл мәдениетін қалыптастыруда отбасының орны ерекше. Қазақтың ұлы жазушысы М. Әуезов: «Ұлт болам десең — бесігіңді түзе деп бекер айтпаған. Ал балаға ана тілінің құдіретін ана сүтімен беретін отбасының балаға тигізер әсері, басқа ықпалдардан биігірек тұратыны белгілі.

Қазіргі таңда сөздің қадіріне жетуді, қазақ тілінің тазалығын сақтауды назардан тыс қалдырып көпшіліктің, тілді оңды-солды қойыртпақтауының, жастардың тіл мәдениетінің төмен болуының себептерін сараласақ:

1.Тілдік ортаның әсері;(Көше тілі)

2.Сөйлеу дағдыларының жоқтығы;

3.Көркем әдебиет оқуға деген оқушылардың қызығушылығының төмендігі, сөздік қоры аздығы, өз ойын жеткізе алмауы;

4.Ата-аналардың балаларының тіл мәдениетіне жете мән бермеушілігі;

5.Бастауыш сыныпта казақ алфавитін терең меңгертпей, басқа тілдерді қосып үйретудің ауыр тиетіндігіне көңіл бөлінбеу;

6.Кей мұғалімдердің өздерінің тіл мәдениетінің төмендігі;
7.Отбасы тәрбиесінде ұлттық педагогиканың, халық ауыз әдебиеті үлгілерінің тар шеңберде қолданылуы; [8].

Түркі тілдерінің ішіндегі ең бай, ең сұлу, ең көркем, мәнді де мағыналы тіл – қазақ тілі екені сөзсіз. Осы тұрғыдан алғанда, біздің көкейімізге ең алдымен Елбасымыздың: «Біз тегіміздің – Түркі, дініміздің – Ислам, тіліміздің – қазақ тілі екенін ешқашанда ұмытпауымыз керек!» деп ұрпаққа салмақты ұран тастаған өсиет сөзі оралады.

Тіл – асыл қазына, рухани мұра. Халық үшін тілден асқан байлық бар деудің өзі астамшылық болса керек. Олай болса, ана тіліміздің жарымжан сөздермен былғанбай таза сақталып, сауатсыздыққа жол бермей, өркендеп өсуіне үлес қосу кез-келген қазақ азаматының міндеті.

Қазіргі жастар тілі, соның ішінде қазақ жастарының тілі кірме сөздердің әсерінен үлкен өзгеріске ұшырады. Себебі орыс тілінен енген жаргон сөздер мен варваризмдерді қолдану арқылы тіл мәдениеті бұзылды.

Мәселен қазір жастар бір-біріне түрлі жағдайда түрлі тілде жауап беріп жатады. Оған себеп – тілге деген немқұрайлылық. Жалпы қазіргі жастардың тіліндегі негізгі бағалаушылық – метфора деп отырмыз. Себебі олардың ауызекі сөйлеу тілінде құрастырып алатын теңеулері ақылға қонымсыз тіпті қызық: «Базар жоқ екен!». Аталған сөздің шығуы тікелей орыс тіліндегі «Базара нет!» сөзінен келген. Дегенмен «Базар» деген сөздің тегі мүлде теңеуге келмейтін заттық құбылыс. Одан бөлек бұл сөздің жанданып кетуіне тікелей әсерін тигізген Тұрсынбек Қабатовтың «Базар жоқ» бағдарламасы. Аталған бағдарламаның мақсаты әзіл-ысқақ театры. Яғни әзіл арқылы көрерменді жаулау. Ал оның атуын «Базар жоқ» деп қойса, сөзді көктен алған жоқ, халық арасындағы, жастар арасындағы тілдік қолданыстан шыққан [9].

Тіпті бұл жаргон сөз қоғамдық ортада қолданыла бастады. Мәселен

- Саған менің сатып алған көйлегім ұнады ма?

- Мә, базар жоқ екен!

Аталған диалогтан көріп тұрғаныңыздай екеуара сөз арасында да бұл теңеу қолданыла бастаған.

Дәл осы секілді метафоралардың қатары көп. Мысалы, өтірік айтты, жалған сөйледі деген сөзді қазір жастар тіліндеі «құлақтан іліп кетті» немесе «лапша іліп кетті» деп жатады. Бұл сөздердің шығуына, тез тарауына да телеарналар мен түрлі бағдарламалар себепкер.

- Кеше не істедіңдер?

- Ой, кеше олар құлақтан теуіп кетті.

Қазіргі жастар тілін алдыңғы буынның түсінуі қиын. Себебі XXI ғасыр көптеген салада нәтиженің нақты болуынан гөрі тез жұмыс істегенін талап етеді. Ал қазіргі жастар бұған үйренісіп алған. Мәселен біз тіл мәдениеті дейтін дүниеге мән бермейміз. Себебі лингвистикалық, лексикалық, стилисткалық тұрғыда оларға талдау жасамаймыз, олардың мәніне жауап бермейміз. Қалай бар, сол қабылдап, сөйлеуге құмармыз.

Қазіргі қазақ тіліндегі жастардың тілі негізінен екі тіл араласуымен бұзылып кеткен. Ол орыс және қазақ тіліне тән сөздердің бірігуі. Мәселен қазір жастар арасында кеңінен таралып кеткен теңеулер: «Дану, гүлбану», «Реально айтам», «жынды», «жынды ғой», «короче», «общим», «уже», «давай», «ладно», «өлген екен», «айуан», «өшіп қалған» деген сынды көптеген кірме сөзді түрлендіріп пайдаланамыз.

Таңғалған кезде жастар арасында «о, тамаша!» немесе «керемет!» деудің орнына «Дану, гүлбану» дейтін сөзді пайдаланады. Ең қызығы бұл сөздің қайдан шыққаны белгісіз. Тек «дану» сөзіне ұйқас ретінде айтып кеткен. Сол секілді «жақсы», «әдемі» деудің орнына «жынды» деп айтамыз.
- Мынауың енді, жынды тұр, жынды екен! дейтін сөздерді жастар арасында естіп жатсаңыз, оның қарапайым ауызекі тілге айналып кеткенін түсіне беріңіз [9].

Одан қала берді үстіңізге киген киім жарасып кетсе немесе тұрса оған «жарасып тұр» деп айтудың орнына «өлген», «өліп кетті» деген сынды теңеулерді пайдаланды. Ал бұлардың шығуы қайдан? «өл» деген сөз жалпы қайтыс болған адамға байланысты айтылатын сөз. Яғни оның жарасымдылыққа үш қайнаса да сорпасы қосылмайды. Бірақ аталған сөз тұрақты тіркес секілді жастардың тілінде қалыптасып үлгерді. Қазақ әдебиетінде, сөйлеу тілінде диалект дейтін ұғым бар. Жастар тілінің сөйлеуіне олардың да әсері бар. Яғни жаргондар, варваризмдер, диалект сөздер тілдердің өзгеріске ұшырауына тікелей әсер етуші факторлар болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Қазақстан Республикасы Президентінің «Тілдерді қолдану мен дамыту бағдарламасы». (1998 жыл 5 — қазан).
2.Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
3.Кекілбаев Ә. «Тіл және тәуелсіздік» Егемен Қазақстан.- 2006, 12қыркүйек
4..Мейірманқұлова Т. «Отбасы және тәрбие»
5.Мейірманқұлова Т. «Ұлт тағлымы». — 2001. — № 7
6.Әбдуали Қ. «Ел мәдениеті тілден басталады» Егемен Қазақстан 13 қаңтар, 2006
7.Сарыбаев Б. Тіл үйретудің басты мәселелері.- Алматы , 2001
8. Ә.Тумабаева, «Тіл ішіндегі тіл» немесе жастар жаргоны туралы Ана тілі 20-26 қазан,2016
9.М. АқанАқпарат дереккөзі:
https://massaget.kz/layfstayl/madeniet/46504/?ysclid=lqjpfna03e503037542

ӘОЖ 1751

Қазақ тілі сабағында оқытудың жаңа технологияларын пайдалану

Бейсенбаева Асемгуль Абаевна
asem_danara@mail.ru

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі
«У.М. Ахмедсафин атындағы Совет орта мектебі» КММ
СҚО Аққайын ауданы
Бейсенбаева Айганым Сайрановна
asbejsenbaeva1968@mail.ru
М. Қозыбаев атындағы СҚУ аға оқытушысы
Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Мақаланың мақсаты-жаңа технологиялардың орыс мектептерінде қазақ тілін оқытумен байланысын ашу. Мақалада қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту сапасын арттыруға ықпал ететін әртүрлі технологиялар сипатталған, заманауи оқытудың мәні ашылған. Қазіргі мұғалім уақытты үнемдеуі керек, өз ісінің шебері болуы керек, оқушыларды өз бетінше қосымша ақпараттарды іздеуге бағыттау керек, әртүрлі ақпараттық технологияларды қолдануы керек. Жаңа технологияларды қолдана отырып оқушыларды жүйелі түрде даярлау оқушылардың сөздік қорын арттыруға мүмкіндік береді және ауызша және жазбаша дағдыларды қалыптастырады оқу процесіне жаңа ақпараттық технологияларды енгізу оқу процесін жандандыруға, дамыта оқыту идеяларын жүзеге асыруға, сабақтың қарқынын арттыруға, оқушылардың өзіндік жұмыс көлемін арттыруға мүмкіндік береді. Оқытуда ақпараттық технологияларды пайдалану - үлкен қиын жұмыс.

Кілт сөздер: оқыту, технология, педагогикалық технологиялар, инновациялық технологиялар, оқыту процесі, оқу процесі.

Аннотация: Цель статьи – раскрыть взаимосвязь новых технологий с обучением казахскому языку в русских школах. В статье описываются разнообразные технологии, которые способствуют повышению качества изучения казахского языка как второго, раскрыта сущность современного обучения. Современный учитель должен идти в ногу со временем, быть мастером своего дела, вовлечь учащихся в процесс обучения, применять разнообразные информационные технологии. Систематическая подготовка учащихся с применением новых технологий позволит повысить словарный запас учащихся и сформирует навыки устной и письменной речи. Внедрение новых информационных технологий в учебный процесс позволяет активизировать процесс обучения, реализовать идеи развивающего обучения, повысить темп урока, увеличить объем самостоятельной работы учащихся. Использование информационных технологий в обучении – большая трудная работа.

Ключевые слова: обучение, технология, педагогические технологии, инновационные технологии, процесс обучения, учебный процесс.

Abstract: The purpose of the article is to reveal the relationship of new technologies with teaching the Kazakh language in Russian schools. The article describes a variety of technologies that contribute to improving the quality of learning Kazakh as a second language, reveals the essence of modern learning. A modern teacher should keep up with the times, be a master of his craft, involve students in the learning process, apply a variety of information technologies. Systematic training of students with the use of new technologies will increase the vocabulary of students and form the skills of oral and written instruction The introduction of new information technologies in the educational process allows you to activate the learning process, implement the ideas of developing learning, increase the pace of the lesson, increase the amount of independent work of students. The use of information technology in education is a big difficult job.

Keywords: training, technology, pedagogical technologies, innovative technologies, learning process, educational process.

Қазіргі уақытта әр мұғалім өз білімін жетілдіріп, заман талабына сай беріп жүрген сабақтарының сапасы мен мазмұнына үлкен мән беріп, жаңа технологияларды пайдаланып, түрлендіріп өткізуде. Жаңа технологияның басты мақсатты: жан- жақты дамыған, өзіндік «Мені» қалыптасқан «тұлға» тәрбиелеу. Оқытушы баланы оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыруға, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландырады.

Бүгінгі таңда мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқыту үдерісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияларды енгізуді міндеттейді. Әрбір педагог жаңа инновациялық технологияны меңгеру барысында өзін –өзі дамытады, қалыптастырады.

Қазақ тілі - ғасырлар бойы ата - бабаларымыздан келе жатқан қасиетті әлем. Бұл халықтың кені алтыннан қымбат. Тіл - бұл әлемнің бейнесін түсіну жолындағы адамның түсінігі, ойлары, сезімдері, идеялары мен дүниетанымының көрінісі.

Оқушының жеке басына бағытталған білім оның белсенділігін, шығармашылық қабілеттерін, әлеуметтік жауапкершілігін, өмірде өзін-өзі тану мүмкіндіктерін, функционалдық сауаттылықты қалыптастыру үшін оңтайлы жағдайлар жасайды. «Қазақ тілі» пәнін қалыптастыруға бағытталған пәндік құзыреттер оқушылардың қоғам қажеттіліктеріне сәйкес мемлекеттік тілде қарым-қатынас жасауға, жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға, өз халқының тарихын білуге, отбасында, қоғамда өз көзқарасын білдіруге және бағдарлануы қажет адамдармен қарым-қатынас жасауға уәждемесін қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта білім беру жүйесіндегі эполитикалық, әлеуметтік, экономикалық және т.б. өзгерістер білім беру жүйесіне де әсер етеді.

Әлемдік деңгейдегі білім берудің заманауи қағидаты - бұл білім берудегі нәтижеге бағдарлану, оқуды оқушының жеке басына бағдарлау, ал оқыту әдістері тұлғааралық қатынастарға бағытталған. Яғни, оқушы шығармашылық тапсырмаларды орындау негізінде, мұғалімнің түсініктемелерінен білім алмай, өзінің өмірлік тәжірибесіне сүйене отырып, өзінің танымдық "ашылуларын"құра отырып, дайын түрде әртүрлі өнімдер жасауы керек. Нәтижесінде оқушының көзқарасы мен білімі кеңейіп, өз пікірі мен көзқарасы қалыптасуы керек.

Біздің еліміз демократиялық даму жолын таңдағандықтан, қоғамды шешім қабылдау процесіне тарту бүгінде барған сайын маңызды бола түсуде. Бұл саладағы оқушылардың белсенділігін арттырудың әдістемелік тәсілдері интерактивті «мен білмеймін», - деді ол. Орыс мектептерінде қазақ тілін оқытуда осы әдістерді қолдану сыртқы жағынан өте оңай көрінеді, бірақ өзіндік ерекшеліктері мен қиындықтары бар.

Интерактив - бұл «өзара әрекеттесу» деген ағылшын сөзі. Яғни, оқытудың интерактивті әдістері тұлғааралық қарым-қатынасқа негізделген жеке тұлғаны дамытуға бағытталған заманауи білім беру принципін қалыптастырады. Сонымен қатар, ол сапалы білім алудың қажетті шарты болып табылатын

танымдық белсенділік пен ізденіс дербестігін қалыптастырып қана қоймай, дамытады.

Оқытудың интерактивті әдістері дәстүрлі әдістерден ерекшеленеді, өйткені оқу барысында оқушылар өздерінің өмірлік тәжірибелерін қолдана отырып есте сақтайды, деректерді талдау және жинақтау арқылы жеке және кәсіби қабілеттерін аша алады. Алайда, интерактивті оқыту қажетті ақпаратты игеруге, жаңа, күрделі бағалау критерийлерін қолдануға көп уақытты қажет етеді және оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқаруда тәжірибесі аз мұғалімдер үшін көптеген қиындықтар туғызады.

Осы мақсатқа жету үшін интерактивті оқыту әдістерін қолдана отырып, белсенді оқытуға қойылатын талаптарды ескеріп, қажетті алғышарттарға сай болу керек.

Психологиялық тұрғыдан, интерактивті оқыту тиімділігінің сыртқы көрсеткіштері ретінде оқушылардың өзара әрекеттесуге деген ұмтылысы, бірлескен қызмет ережелерін тану, топтық рефлексияны дамыту, ұжымдық ынтымақтастықты қалыптастыру және тиімділіктің ішкі көрсеткіштері ретінде оқушылардың өзара әрекеттесу дағдыларын игеруі, топтық жұмысқа дайындығы, оқу іс-әрекетінің тақырыбына айналуы, өзін-өзі көрсету дамуы деп атауға болады.

Орыс мектебіндегі қазақ тілі сабақтарында интерактивті оқытудың тиімділігінің сыртқы көрсеткіштері ретінде психологиялық тұрғыдан нақты мақсаттар қоюға үйрету, топтық жұмыс ережелерін қабылдау, оқу топтарын қалыптастыру үшін қажетті оқу кеңістігін қалыптастыру, ал жетістіктің ішкі көрсеткіштері ретінде оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру, жаңа оқуға дайындығын арттыру, өзара әрекеттесу дағдыларын дамыту деп атауға болады.бірлескен команда құру. Жалпы, интерактивті оқытудың негізгі шарттары қоғамдастық пен бәсекелестік болып табылады.

Психологтардың пікірінше, оқушы төрт түрлі жағдайда білім алады: дайын білімді қабылдау, зерттеу барысында ашу, әртүрлі жағдайларда әсер ету сезімі және синтез арқылы өнімді немесе өнімді құру. Орыс мектептерінде қазақ тілін оқытуда оқытудың интербелсенді әдістері оқушыларға рөлдік ойындар арқылы әр түрлі жағдайларға әсерін сезінуге, бір мезгілде әр түрлі білімді синтездеу кезінде шығармашылық өнім жасауға, сонымен қатар әр түрлі жағдайлар мен деректерді талдауға, талдауға және зерттеуге мүмкіндік береді, бұл ашуға көбірек мүмкіндік береді.

Топтың сандық құрамы оқыту немесе өзара әрекеттесу сапасын анықтамайды. «Өзара әрекеттесу» әдісінің басты ерекшелігі-бұл ашу процесі, оның мәні оқушылардың өзара әрекеттесу арқылы оқу дағдыларын игеруі болып табылады.

Егер сабақ барысында мұғалім мен оқушының өзара әрекеттесуінің жоғары деңгейіне қол жеткізілсе, біз «интерактивті» деп атаймыз. Interactive word-ағылшын тілінен аударғанда, «INTER-intermediate levels», бірнеше,

«action, action» дегенді білдіреді. Өзара әрекеттесу, әдетте, әңгіме түрінде болады, белгілі бір мәселені шешуді талқылау, шешімнің тиімділігі туралы.

Мұнда бастысы-мәселені шешу процесі жауаптан гөрі маңызды екенін түсіну. Бұл интерактивті әдіс тек ақпаратты жеткізіп қана қоймай, оқушыларға жауап іздеу дағдыларын үйретуді мақсат етеді.

Оқытудың интерактивті әдістерін қолданатын оқушылар, тек ақпарат беретін және олардың қатысуынсыз тапсырмалар, оқушылардың есінде нашар, оқушылар өз құрдастарының идеяларын қолдана алмайды деп санайды. Біз зерттеушілердің «біз қолымызбен жасағанымыздың 80 пайызын, оқығанымыздың 20 пайызын және естігеніміздің 10 пайызын ғана есімізде сақтаймыз» деген қорытындыға келгенін жиі естиміз.

Біздің тәжірибеміз мұны растайды. Жылқы шабу шеберлігін игеру үшін біреудің мұны қалай жасағанын түсіндіру немесе бұл туралы кітаптан оқу жеткіліксіз. Ол үшін атқа мінуді және дағдыларды игеруді үйрену керек. Мұның себебі, дағдыларды іс жүзінде дамыта отырып, біз білетін нәрсені өңдейміз және оны іс-әрекетке айналдырамыз.

Оқытуды ұйымдастырудың төрт түрлі бағыты бар екені белгілі:
-оқушыға өз бетінше іздеу мүмкіндігін беру;
-оқушыларды топтық оқыту үшін жағдай жасау;
-өтініш беруші өзі үшін-өзі үшін немесе басқаша бағалау үшін;
-бұл іс-әрекет процесінде білімді игеру тәсілі.

«Жағалауда жүзуді қалай үйренуге болмайды» дайын білімін қолдана отырып, қажетті дағдыларды дамыту мүмкін емес. Сондықтан оқушылардың арнайы іс-әрекет процесінде дағдылар мен дағдыларды игеруі маңызды рөл атқарады. Ол үшін оқыту оқушылардың білімін өз бетінше зерттеуге бағытталуы керек.

Жоғарыда айтылғандардың бәрін интерактивті негізде "үйрену" ұғымымен жалпылауға болады, өйткені оқытудың мақсаты білу емес, үйрену.

Оқушылардан неліктен нақты дұрыс жауап жоқ даулы сұрақтар қоятындығын сұрағанда, олар:
-нығаюына ықпал етеді және өзін-өзі сенімділік;
-көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын жақсартады;
-білімнің мәнін түсінуге көмектеседі (яғни кейде шексіз шындық болмайды);
-сыни ойлау дағдыларын дамытады;
-өз пікіріне құқығын түсінеді;
-сіз пікірлердің көптігін түсінесіз және т. б. болады. Яғни, үйрену қабілеті-бұл қажетті дағды, өйткені ол зияткерлік тәуелсіздіктің негізі болып табылады және барлық дамыған және дамушы елдердің азаматтарына қажет.

Екінші жағынан, оқушылардың екі тірегі бар: біреуі – оқу қабілеті, екіншісі – оқуға деген ықылас. Бірінші қолдау оқушының тәуелсіздігін, ал екіншісі-белсенділікті қамтиды.

Өзара әрекеттесу процесінде оқушы не істеп жатқандығының мәніне енеді. Оқушыларға дайын жауаптары бар тапсырмалар берілген кезде олардың

танымдық белсенділігі жоғары болмайды. Ойынды бекітіп, оны қорғаған кезде танымдық белсенділік деңгейі күрт артады.
Өзара іс-қимыл процесінің негізгі мәні өзара тәжірибе алмасу болады. Өйткені, сыныптағы оқушылар белгілі бір салада ортақ білімге ие болғанымен, олар тек білетін білімге ие.

Танымдық дағдыларды қажетті зияткерлік дағдылар деңгейіне қарай жіктеуге болады. Тиімді оқу бағдарламасы оқушылардың келесі дағдыларын іс жүзінде қолдануды қарастырады:
- фактілерді есте сақтау (аса көп күш жұмсамайды);
- құбылыстардың мәні мен мағынасын түсіну;
- білімді таныс және жаңа ортада қолдану;
- талдау (бір нәрсені компоненттерге бөлу);
- синтез (жаңа нәрсе жасау үшін идеяларды топтастыру);
- бағалау (бір нәрсенің сапасы туралы пікір алмасу).

Қоғамның дамуы аталған барлық дағдыларды қажет етеді, дегенмен аса білімді қолдануда, синтездеуде және бағалауда маңызды.
Қазіргі уақытта біздің республикамыздағы бүкіл білім беру жүйесін өзгертудің елеулі проблемасы бар. Мектептегі білім беру модельдері біздің өміріміздің заманауи аспектілерімен тығыз байланысты және өркендеу тенденциялары болып табылады. Озық тұжырымдамалардың пайда болуы білім қызметкерін елде кең таралған тәжірибеге енгізу және білім нарығындағы көшбасшылық. Интерактив - бұл «өзара әрекеттесу» деген ағылшын сөзі. Демек, оқытудың интерактивті әдістері тұлғааралық қарым-қатынасқа негізделген «жеке тұлғаны дамытуға бағытталған» білім беру жүйесін қанағаттандырады. Сонымен қатар, білім алудың қажетті шарты болып табылатын танымдық белсенділік пен ізденіс дербестігі сапалы қалыптасып қана қоймай, дамиды.
Қолданылатын интерактивті әдістер:
- өзекті-мазмұнға негізделген презентация әдісі;
- дискуссиялық кейс-стади;
- топта жұмыс істеу мимен ойлау әдісі викториналар сыни ойлау әдісі кіші-зерттеулер іскер ойындар рөлдік ойындар;
- Insert әдісі (оқушылар 10 минутта ассоциативті эссе жазады);
-сауалнама алу әдісі;

Оқытудың интерактивті әдістері-оқушылар үшін бұл көбінесе белсенді оқытуда қолданылады, сонымен қатар оқушылардың сабақ сапасын жақсартады «мен білмеймін», - деді ол:

Оқу процесінде компьютерлік технологияларды, интернетті, телекоммуникациялық желіні, электрондық және телекоммуникациялық құралдарды, мультимедиялық электрондық оқулықтарды тиімді пайдалану арқылы білім сапасын көрсету.

Ал, тәуелсіз елдің болашағы жарқын, білімді және парасатты. Орыс мектептерінің оқушылары ана тілімен қатар мемлекеттік тілді еркін меңгерген

және өз елін, өз халқын, өз мәдениетін шетелде таныстыратын азаматтар болуы тиіс.

Сонымен қатар, бұл тұжырымдама тәсіл ретінде келесі талаптарға жауап береді:

- терең меңгереді ақпаратты, өйткені оны терең ойлайды.
- оқушы өзін еркін және жайлы сезінетін, тіл үйренуге деген ынтасын арттыратын өріс жасайды.
- оқушының жеке басына тікелей әсер етеді, танымдық және шығармашылық қабілеттерін оятады.
- оқушылар тобымен әр түрлі формада (жұптық, топтық, ұжымдық) жұмысты қамтамасыз етеді.
- ойлауды белсендіреді.
- сізді бірге жұмыс істеуге үйретеді.
- басқаларды тыңдау және тыңдау қабілетін дамыту.

Мұғалім алдымен оқушыларды сөйлеуге үйретуі керек, оның ішінде қарым-қатынас құралы ретінде тілді меңгеруге ұмтылу, оқушылардың ынтасын ояту және олардың дағдылары мен қабілеттерін дамыту үшін тиісті оқу атмосферасын құру керек. Біріншіден, орыс мектебінде қазақ тілін оқытуда интерактивті тәсілді қолданған кезде олар орындалатын жұмыс талаптары мен процесіне сәйкес келуі керек. Екіншіден, оларда қолданылатын жұмыс түрлері, оқулықтар, жаттығулар оқушылардың білім деңгейіне, жас ерекшеліктеріне сәйкес келуі керек. Үшіншіден, оқушылар жіберген қателіктерді мұғалім өзі табуы керек.

Интерактивті әдістерге:

- проблемаларды жазу әдістері, пікірталастар; топпен жұмыс; миға шабуыл әдісі; кірістіру әдісі; викториналар; шағын зерттеулер; іскерлік ойындар; ізденістер жүргізу әдісі, case-stage т.б жатады.

Жоғары белсенділікті дамытудың бұл әдісінің интерактивті ерекшеліктері-рөлдік ойындар, іскерлік ойындар, пікірталастар, оқушылардың баяндамалары мен ақпараттық хабарламалары, дәрістер-диалогтар, тренингтер, дөңгелек үстелдер, ұжымдық танымдық оқу қазақ тілі сабақтарында қолданылатын имитациялық әдістер.

Ақпарат беру мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас жағдайына негізделген. Бұл әдістер оқушылардың қызығушылығы мен белсенділігін арттырады, деректерді шығармашылықпен өңдеуге мүмкіндік береді. Интерактивті әдістің мақсаты-ақпаратты ұсыну ғана емес, сонымен қатар оқушыларға өз бетінше жауап іздеу дағдыларын үйрету. Оқытуды ұйымдастырудың төрт түрлі бағыты бар. Олар:

- оқушыға өз бетінше іздеу мүмкіндігін беру;
- оқушыларға топтық оқыту үшін өзін-өзі сыйлау немесе өзара сыйластық;
- ИҚ-қызмет барысында білімді меңгеру жолын ашу.

«Жағалауда тұрып жүзуді қалай үйренуге болмайды» деген дайын білімді алып, қажетті дағдыларды дамыту мүмкін емес. Сондықтан оқушылардың арнайы іс-

әрекет процесінде дағдылар мен дағдыларды игеруі маңызды рөл атқарады. Ол үшін оқыту оқушылардың өз бетінше білім алуына бағытталуы керек.

Ең құнды әдістердің бірі – case-stage әдісі. Бұл әдістердің негізгісі - жағдай ұғымын анықтау, яғни шарттарды таңдағанда соңғы нәтижеге әсер ету. Бұл әдісті қолданған кезде бір ғана дұрыс шешім қабылдау қажет емес. Оқытудың осы әдісіне сүйене отырып, оқушы өз бетінше шешім қабылдап, шешімін дәлелдеуі керек.

Миға шабуыл әдісі-кез-келген оқушы қойылған сұраққа жауап алатын әдіс. Берілген көзқарасты дереу бағалау маңызды емес, бәрін қабылдау керек, бірақ әркімнің пікірін тақтаға немесе қағазға жазған дұрыс. Қатысушылар мәселені негіздеу немесе түсініктеме беру үшін не қажет екенін түсінуі керек. «Ми шабуылы» мазмұнның ақпараттылығын немесе оқушылардың белгілі бір мәселеге қатынасын анықтау қажет болған жағдайларда қолданылады.

Интерактивті негізде оқытудың мақсаты-білу емес, үйрену. Үйрену қабілеті-бұл барлық дамыған және дамушы елдердің азаматтарына қажет дағды. Интерактивті әдістер мен тәсілдер арқылы оқушылардың көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын жақсартады:

1. оқушының өзіне деген сенімділігі бар.
2. сыни тұрғыдан ойлау дағдылары дамиды.
3. өз пікірін білу құқығы.

Оқытудың интерактивті әдістерін қолдана отырып, келесі нәтижелерге қол жеткізуге болады:

1. уақытты үнемдейді.
2. сабақтардың сапасы артады.
3.сіз оқыту әдісі мен құралдарын таңдай аласыз.
4. оқушылардың белсенділігі мен қызығушылығы артады, сондықтан оқу үлгерімі артады.

Осындай технологиялар оқу – тәрбие жұмысында оқушының жеке басын дамытуға бағытталып отырады.

Оқытудың басқа әдістерінен айырмашылығы, интерактивті әдіс-бұл мұғалімнің жоғары белсенділігін қажет ететін әдіс. Сабақ барысында мұғалімнің көбінесе тыңдаушы рөлін атқаратындығы процестің артта қалуы болып саналмайды. Сабақ жоспары оқушылардың өзара талқылау кезінде түсінуі керек екенін көрсетеді, яғни мұғалім оқушылардың іс-әрекетін мақсатқа жетуге бағыттайтын менеджердің міндетін орындайды.

Осылайша, интерактивті тәсілдің ерекшеліктерін ескере отырып әзірленген тапсырмаларды орындау оқушыларға зерттелетін тілдің нәтижелерін, практикалық қолданылуының жемісін көруге және орыс мектептерінде қазақ тілін үйренуге деген қызығушылықты арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқушылар іс-әрекетті жандандыру, оқу материалын, оқыту әдістері мен әдістерін жетілдіру сияқты негізгі педагогикалық міндеттерді жүзеге асырады.

Бұл технологияларды дұрыс қолдану арқылы оқушылардың ішінен дарынды, қабілетті оқушыларды таба біліп, әрқайсысына жеке тұлға ретінде қарап, олардың өздеріне деген сенімін арттыру.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әбілқаев А. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. –Алматы. Атамұра. 2018. 22 б.
2. Бітібаева Қ. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. - Алматы, 1999. 34 б
3. Бітібаева Қ. Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары (Мұғалімдерге арналған құрал).-Алматы:Рауан,1990. 56.
4. Бітібаева Қ. О. Әдебиетті оқытудың инновациялық технологиясы. Өскемен 2002ж.44б.
5. Нұржанова Ж. Қазақ тілін тиімді оқыту жолдары. -Алматы. Рауан. 2016. 56 б.
6. Сагиндикова Б.С. Функционалдық сауаттылықты дамыту. //Қазақ тілі мен әдебиеті журналы . -Алматы. Атамұра - № 2, 2011. 9 б
7. Сиражева Б.К. Интерактивті әдістер – оқушы мен мұғалім арасындағы диалог.// ҚазМҰУ Хабаршысы. 2017ж. Алматы. Құқық. 89 б.

ӘОЖ 821.511.01

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯСЫ, ОҚУШЫЛАРДЫ ЫНТАЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ

Галимбикова Ильзира Ильгизаровна
магистр 2 курса КФУ ИФМК
Ресей , Казань

Аңдатпа: Бастауыш сынып мұғалімі-оқушыларды одан әрі табысты оқыту үшін негіз қалайтын маман. Бастауыш мектепте оқу қызметі қалыптасады, оның басты міндеті – баланы оқуға үйрету. Балабақшадан кейін көптеген балалар мектепке жаңа нәрсені білгісі келеді, бірақ балалар бар кедергіні жеңе алмайды және бейімделу қиынға соғады. Бірінші мұғалім-бұл бірінші топтағы балаларда оқуға деген құштарлықты сақтап, арттыруы керек, ал екінші топ үшін оқуға деген құштарлықтың пайда болуына барлық жағдай жасауы керек адам. Сондықтан мектеп оқушыларын ынталандыру өте маңызды компонент болып табылады. Бастауыш мектепте жиі қолданылатын әдістердің бірі-ойын технологиясын қолдану. Ойын тапсырмалары балалардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттырады және оның ойын-сауық функциясын ғана емес, сонымен қатар практикалық мақсаттарға қызмет ете отырып, оқушылардың көз алдында тартымдылығын арттырады.

Кілт сөздер: мотивация, бастауыш мектеп, оқу қызметі, Ойын технологиясы, оқушыларды ынталандыру.

Аннотация: Учитель начальных классов - это специалист, который закладывает основы дальнейшего успешного обучения учащихся. Учебная деятельность формируется в начальной школе, ее основная задача – научить ребенка читать. После детского сада многие дети хотят узнать что-то новое в школе, но дети не могут преодолеть существующее препятствие и с трудом адаптируются. Первый учитель - это человек, который должен поддерживать и повышать желание учиться у первой группы детей, а у второй группы он

должен создать все условия для возникновения желания учиться. Поэтому мотивация школьников - очень важная составляющая. Одним из методов, часто используемых в начальной школе, является использование игровых технологий. Игровые задания повышают интерес детей к процессу обучения и повышают его привлекательность в глазах учащихся, выполняя не только его развлекательную функцию, но и практические цели.

Ключевые слова: мотивация, начальная школа, учебная деятельность, игровая технология, мотивация учащихся.

Abstract: A primary school teacher is a specialist who lays the foundation for further successful education of students. Educational activity is formed in primary school, its main task is to teach the child to read. After kindergarten, many children want to learn something new at school, but children cannot overcome the existing obstacle and have difficulty adapting. The first teacher is the person who must maintain and increase the desire to study in the first group of children, and for the second group, he must create all conditions for the emergence of the desire to study. Therefore, motivation of schoolchildren is a very important component. One of the methods often used in primary school is the use of game technology. Game tasks increase children's interest in the learning process and increase its attractiveness in the eyes of students, serving not only its entertainment function, but also practical purposes.

Keywords: motivation, primary school, educational activity, game technology, student motivation.

Бастауыш мектеп жасы 6,5 жастан 11 жасқа дейін деп саналады, яғни бұл кезең 1-4 сыныптарды қамтиды. Бастауыш мектеп жасы-баланың жеке басының дамуы үшін өте жауапты және маңызды кезең. Осы кезеңде балаға, оның сезімдеріне, тәжірибелеріне аса сақ болу керек, өйткені бала осы уақытта өте сезімтал және осал. Бұл кезең балабақшадан бөлініп, мектепке келді. Бұл уақытта адамдардың қоршаған ортадан өзгеруі, осы балаға қойылатын талаптар өзгеретіні белгілі. Бірінші сыныпқа түскен бала мектепке өте үлкен міндеттер қояды. Мұғалім қысқа уақыт ішінде баланың мектепке қаншалықты дайындалғанын, оның жеке ерекшеліктерін, қарым-қатынас тәсілін, мінез-құлқын, психикалық процестерін зерттеуі керек, өйткені жоғарыда аталған барлық факторлар оқу процесінде ескерілуі керек. Сондай-ақ, мұғалімнің алдында оқушының мектепке дейінгі кемшіліктерін өтеу міндеті тұр. Осыған сүйене отырып, мұғалім оқушының жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, оқыту стратегиясы мен тактикасын жоспарлауы керек.

Баланың жас ерекшеліктеріне байланысты деңгейлері әртүрлі сипатталады. Л. С. Выготский келесі түрлерді ажыратады:

- нәрестелік-эмоционалды байланыс;
- балалық шақ-манипуляциялық әрекет;
- мектепке дейінгі-ойын қызметі;
- бастауыш сынып оқушылары
- оқу қызметі;
- жасөспірімдердің әлеуметтік танымдық қызметі;
- жоғары сынып оқушыларының оқу және кәсіби қызметі. Мектепке бара бастаған кезең баланың өмір салтына түбегейлі өзгерістер енгізеді. Өздеріңіз

білетіндей, балалардың көпшілігінде білімге деген дұрыс көзқарас алғашқы күндерден бастап қалыптаспайды. Олардың көпшілігі бұл процестің не үшін қажет екенін түсінбейді. Көп ұзамай олар бұл процестің ауыр жұмыс екенін түсінді. Оқу – бұл маңызды, ауыр жұмыс, бірақ өте қызықты екенін түсіну маңызды, өйткені ол сізге жаңа, қызықты, маңызды нәрсені түсінуге мүмкіндік береді. Егер бала бастапқы кезеңде бұл ойды өз жанына салмаса, оның оқуға деген қызығушылығы жоғалады және бұл процеске теріс көзқарас пайда болады. Бұл кезеңде мұғалім үлкен рөл атқарады, әсіресе ол оқу процесін қаншалықты қызықты және қол жетімді ұйымдастырады. Бастауыш сынып оқушысын оқу іс-әрекетіне мәжбүрлеу мектептен, оқудан, кітаптан және мұғалімнің өзінен үмітсіздік сияқты жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Бастауыш сынып мұғалімінің негізгі міндеті - әр баланың білімге деген құштарлығын тәрбиелеу, ұжымда қарым-қатынас ережелерін игеруді, мұғалімнің талаптарына бағынуды, мінез-құлық нормаларын саналы түрде қабылдауды көздейтін оқу іс-әрекетіне моральдық және ерікті дайындықты қалыптастыру.

Бастауыш сыныптарда бала оқу процесінде ақыл-ой әрекетін ұйымдастыруға мәжбүр болды, бірақ оның өзін-өзі оқыту дағдылары жеткіліксіз қалыптасты. Оларға бұйрықтарды, тыйымдарды бір нәрсе жасау қажеттілігі ретінде қабылдау қиынға соғуы мүмкін, әсіресе егер жұмыс біркелкі жүргізілсе және оларды орындау процесі жеделдетілсе. Ойын баладан ақылдылықты, зейінді талап етеді, шыдамдылықты үйретеді, жылдам бағдарлау дағдыларын дамытуға және белгілі бір жағдайды дұрыс шешуге көмектеседі. Түрлер ғалымдар ойын ұғымын әр түрлі түсіндіреді, бірақ іс жүзінде олардың барлығы ойын бастауыш сынып оқушылары үшін маңызды іс-шаралардың бірі және балалардың дамуының қажетті шарты екенін атап көрсетеді. Оқу процесінде ойын технологиясын қолдана отырып, мұғалім балалардың қазіргі және болашақ қажеттіліктерін ескереді. Ойын технологиясын қолданатын мұғалім оқушылармен бір шындықта жұмыс істейді, өйткені мұғалім мен оқушының жас айырмашылығы, ойлау, қабылдау және ақпарат беру тәсілдері әр түрлі, ал ойын-мұғалім мен баланы бір жазықтыққа енгізуге қабілетті құрал. Көп жағдайда бала ересек адамның алдында өз пікірін айта алмайды, абдырап, өзін көрсете алмайды және ойын тәсілі бұл мәселелерді шешуге көмектеседі. Ойынға қызығушылық танытатын балалар үшін ақпарат оңай, тезірек жеткізіледі, эмоционалды әсер ету арқылы қызығушылық артады және одан әрі оқуға деген ұмтылыс жойылмайды, керісінше артады. Ойын барысында өмірде қажетті қасиеттер пайда болады және нығаяды: назар, еңбекқорлық, есте сақтау, мақсатқа жету қабілеті. Сонымен қатар, ойындар коммуникативті қабілеттерді, логикалық ойлау қабілетін дамытады және орындалған жұмыстың нәтижесін көруге мүмкіндік береді.

Бастауыш сынып мұғалімі - оқушыларға әрі қарай оқу үшін ең қажетті базаны беретін адам. Бұл бастауыш сыныптарда оқушыға "оқуды"үйретеді. Кейбір балалар балабақшадан кейін мектепке үлкен желыласпен және

қажеттілікпен келеді, ал басқалары, керісінше, осы өтпелі кезеңнің кедергісін бұзбай, мектепке бейімделуді жеңе алмайды немесе жеңе алмайды. Бірінші мұғалім-бұл балалардың оқуға деген құштарлығын қолдауы және дамытуы және қалауы жоқ балаларға оқу қажеттілігін тудыру үшін барлық жағдайларды жасауы керек адам. Сондықтан осы кезеңдегі ең маңызды аспект-мотивация. Олардың ішінде бастауыш сыныптарда ең кең қолдану-оқушыларды ойын технологиялары арқылы оқу процесіне тарту. Ойындар балалардың қызығушылығын дамытады, тек ойын-сауық қана емес, сонымен қатар практикалық функцияны орындайды. Сондай-ақ, бүгінгі таңда мұғалімнің басты міндеті-білім беру ғана емес, сонымен бірге алған білімдерін өмірде қолдануға үйрету. Оқушының өзі қызығушылық танытып, қажетті ақпаратты таба білуі керек, сонда ғана жаңа ақпарат оның жадында қалады және болашақта жаңа білім алуға деген ұмтылыс пайда болады. Алға қойылған мақсаттарға жету үшін мұғалім ең алдымен баланың мотивациясын қалыптастыруы керек, нәтижесінде баланың оқуға деген ұмтылысы болады.

Мотивация сөзі латынның "movere" етістігінен шыққан (жылжыту). Оқуға ынталандыру оқушының бүкіл оқу процесінде жалғасады. Ең алдымен, бұл қызмет студенттерді оқу процесінде қолдауға бағытталған. Бүгін біз тым көп ақпарат бар әлемде өмір сүріп жатырмыз. Бұл ақпаратты жиі тез және оңай табуға болады. Сондықтан балаларға осы ақпараттық теңізден тек қажет нәрсені таңдауға үйрету керек. Осыған сүйене отырып, мұғалімнің тағы бір міндеті-оқушыларға маңызды ақпаратты жеткізу және оларды қызықтыру. Дәстүрлі сабақтар соңғы уақытта оқушылардың қызығушылығын тудырмайды, сабақ барысында балалардың белсенділігін арттыру үшін мұғалім тақырыпқа еніп, өз бетінше ойлануы үшін оқу процесінде әртүрлі тәсілдерді қолдануы керек. Әр түрлі әдістер мен құралдарды қолдану мұғалімнің балалардың мотивациясын арттырудың бір әдісі болып табылады. Егер сабақ қызықты және қызықты болса, оқушы оған қатыса алмайды, ол өзін көрсетуге, өз пікірін айтуға, сұрақтарға жауап дайындауға тырысады. Бірақ бұл әдіс бір рет емес, үнемі қолданылуы керек. Оқу процесінде мұғалім тек бір технологиямен шектелмеуі керек, ол бірнеше техниканы қолданып, кезектесіп әрекет етуі керек, тек осылай ғана балалардың оқуға деген қызығушылығын оятуға болады. Оқушыларды ынталандырудың негізгі факторы-мұғалім оқушыларды дұрыс жауаптарын қадағалап қана қоймай, олардың қателіктеріне назар аудара отырып, дұрыс жолға бағыттай білуі керек. Алдымен дұрыс емес жауап үшін мадақтаңыз, содан кейін дәл деп мадақтаңыз, қате жауаптардың ішінен қатесіз сәттерді тауып, бөліп көрсетіңіз, студент дұрыс жауап үшін ол осы бағытта жүре беруі үшін оны мадақтайтынын білуі керек. Балаларға бастауыш мектепте материал ұсыну үшін оларды тіл үйренуге ынталандыру үшін ойын технологиясы жиі қолданылады. Егер біз ойынның қайдан шыққанын қарастыратын болсақ, біз диднейден бастаймыз, олар халықтық мәдениеттің дамуына негізгі түрткі болды. Ойындардың жалпы теориясын өз еңбектерінде Бюлер, Гросс, З.Фрейд, Вундт, Бейтендейк, Пиаже, Штерн, К.Д.Ушинский,

П.П.Блонский, Н.К.Крупская, А.С.Макаренко, Ю.П.Азаров қарастырған. Ойынның пайда болуына әртүрлі ғылыми түсініктемелер беріледі: инстинктивтілік теориясы, жаттығу функцияларының теориясы, бос уақыт теориясы, ойындағы баланың рухани даму теориясы, ойын арқылы әлемге әсер ету теориясы, ойынның пайда болу көзі ретінде жұмыс, ойынның мәдени маңыздылығын абсолюттеу теориясы және т.б. ашуға тырысады. Инстинктивтілік теориясы ойын уақытты ысырап ету емес, бала үшін маңызды әрекет деп болжайды. Ол өзі үшін шындық әлеміне енеді. Бастауыш мектепте ойын технологиясын қолдану әсіресе өзекті, өйткені олар қызығушылық тудырып қана қоймайды, сонымен қатар білім деңгейі әртүрлі балаларды оқу іс-әрекетіне тартады. Сабақтарда ойын технологиясын қолдану жаңа білім алуға ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар балаларға оқу процесінен ләззат алуға көмектеседі, бұл мектепке бейімделу кезеңінде, сондай-ақ бүкіл оқу процесінде өте маңызды. Ойын технологиясы оқушылардың шығармашылығын дамытады, қиялын күшейтеді және ой-өрісін кеңейтеді; сонымен қатар ойын барысында балалар бәсекелесуге, бәсекелесуге және бәсекелестікке қарсы тұруға үйренеді.

Осы технологияның көмегімен студент мақсат қою, жоспарлау және іске асыру дағдыларын игереді, сонымен қатар өзін субъект ретінде жүзеге асыратын нәтижелерді талдауға үйренеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Волкова, Г.А. Начальная школа. Все для учителя: научно-методический журнал / Г. Волкова. – Использование игровых технологий на уроках русского языка в начальной школе // Издательская Группа «Основа». – 2017 – №2. – С.2-11.
2.Евдокимова, И.В. Инклюзия в образовании: научно-методический журнал / И. Евдокимова. – Использование игровых технологий при обучении иностранному языку как средство развития личности младшего школьника. – 2018. – Том 3 № 2. – С. 8-19.
3.Шмаков, С.А. Игры учащихся – феномен культуры. -М.: Новая школа, 1994. – 240 с

УДК 372.881.111.1

ОНЛАЙН СЕРВИСЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Десятов Данила Евгеньевич
ddhthdth@mail.ru
Магистрант СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аңдатпа: Бұл мақалада қазіргі көпұлтты әлемде ағылшын тілін шет тілі ретінде оқытуда білім беру ортасын қалыптастырудағы онлайн сервистердің рөлі қарастырылады. Мәдениетаралық қарым-қатынас құралы ретінде тілге баса назар аудара отырып, білім беру процесінде онлайн технологияларды қолданудың маңыздылығы атап өтіледі. Білім беру

жүйесінің көпмәдениетті оқу ортасын құруға деген ұмтылысы қарастырылады, онда студенттер тек ағылшын тілін ғана емес, сонымен қатар мәдени ерекшеліктерді түсінуді дамытады. Негізгі назар үш аспектке аударылады: тілдік, коммуникативтік және мәдени құзыреттілік. Білім беру процесінде онлайн Қызметтерді пайдалану кезінде жаңа мәдени контексттерге бейімделудің маңыздылығы да ерекшеленеді.

Кілт сөздер: интернет-оқыту, білім беру ортасы, тілдік дағдылар, тілді үйренуге арналған онлайн құралдар, бейімделген оқыту, білім беру технологиялары.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль онлайн сервисов в формировании образовательной среды при обучении английскому языку как иностранному в условиях современного многонационального мира. Освещается важность использования онлайн технологий в образовательном процессе с акцентом на язык как инструмент межкультурного общения. Рассматривается стремление образовательной системы к созданию мультикультурной обучающей среды, где студенты овладевают не только английским языком, но и развивают понимание культурных особенностей. Основное внимание уделяется трем аспектам: языковой, коммуникативной и культурной компетенциям. Также выделяется важность адаптации к новым культурным контекстам при использовании онлайн сервисов в образовательном процессе.

Ключевые слова: интернет-обучение, образовательная среда, языковые навыки, цифровые образовательные ресурсы, адаптивное обучение, образовательные технологии.

Annotation: This article examines the role of online services in shaping the educational environment when teaching English as a foreign language in the modern multinational world. The importance of using online technologies in the educational process is highlighted, with an emphasis on language as a tool for intercultural communication. The article considers the desire of the educational system to create a multicultural learning environment where students master not only English, but also develop an understanding of cultural characteristics. The main focus is on three aspects: linguistic, communicative and cultural competencies. The importance of adapting to new cultural contexts when using online services in the educational process is also highlighted.

Key words: Online learning, educational environment, language skills, digital educational resources, adaptive learning, educational technologies.

С развитием информационных технологий и доступом к интернету образовательные методы и средства обучения претерпели значительные изменения. Онлайн сервисы играют ключевую роль в формировании образовательной среды, особенно в обучении английскому языку как иностранному.

Цель статьи заключается в анализе методов и особенностей современной системы образования, основанной на использовании электронной образовательной среды, с акцентом на обучении иностранному языку. Автор намерен выявить дидактические и методические аспекты, а также педагогические основы, необходимые для эффективной организации образовательного процесса в контексте современных технологий и требований международной коммуникации.

А.В. Тряпельников указывает на необратимые изменения в современной системе образования, обусловленные двумя основными факторами: быстрым развитием компьютерной техники и телекоммуникационных технологий, а

также изменением статуса английского языка как ключевого языка международного общения. Эти факторы существенно влияют на профессиональную деятельность и эффективную коммуникацию в современном мире [6].

Онлайн сервисы делают обучение доступным в любом месте мира, где есть интернет. Это позволяет студентам из различных стран получать качественное образование на английском языке, даже если у них нет возможности посещать традиционные курсы. Анализ данных показывает, что электронное образование (E-education) и использование интернет-технологий в мире стремительно развиваются. В 2002 году среднегодовой темп роста использования веб-технологий составил впечатляющие 90%. А.А. Андреев и В.И. Солдаткин охарактеризовали этот рост как «широкомасштабный», отметив, что внедрение информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс стимулирует появление новой формы образования — системы «открытого образования». Эта система соответствует требованиям постиндустриального общества и предполагает изменения как в содержании образовательных элементов, так и в условиях образовательной деятельности [1].

Современные онлайн платформы предлагают интерактивные уроки, задания и игры, которые делают процесс обучения увлекательным и эффективным. Это помогает студентам не только изучать язык, но и практиковать его в реальных ситуациях.

Сущность коммуникативной компетенции при обучении иностранному языку заключается в следующем:

1. Стимулирование учащихся к свободному выражению своих мыслей и чувств в процессе общения.

2. Обеспечение того, чтобы каждый участник общения оставался в центре внимания других.

3. Создание безопасной обстановки, где участники могут чувствовать себя защищенными от критики и наказания за ошибки [5, с. 100].

Эти аспекты подчеркивают важность активного участия учеников в коммуникации, где каждый имеет возможность выражать себя без ощущения неуверенности.

Использование онлайн-сервисов при обучении иностранному языку способствует эффективному образовательному процессу за счёт того, что развитие коммуникативной компетенции у учащихся предшествует развитию навыков устной и письменной речи. Эти аспекты обучения взаимосвязаны: для эффективного владения языком необходимо сначала развивать умение понимать и использовать язык в контексте общения. Интерактивные онлайн-приложения направлены на организацию процесса обучения с учётом данной взаимосвязи, предоставляя студентам возможность практиковать коммуникативные навыки в интерактивной и поддерживающей среде [4, с. 125].

Многие сервисы используют технологии искусственного интеллекта для адаптации учебного материала под индивидуальные потребности студентов. Это позволяет каждому ученику учиться в своем темпе и сфокусироваться на тех аспектах языка, которые им наиболее нужны. Онлайн платформы обеспечивают мгновенную обратную связь по результатам заданий и тестов. Это помогает студентам исправлять ошибки немедленно и продолжать учиться без промедления.

Обучение четырём базовым навыкам языка. Обучение говорению.

«HelloTalk» — это приложение для изучения языков, которое связывает вас с носителями языка для языкового обмена. Приложение обеспечивает общение посредством текстовых сообщений, голосовых сообщений, видеочатов и рисунков. Во время обменов предоставляются инструменты для перевода сообщений и исправления вашего партнера. Пользователи также могут задавать вопросы или комментарии сообществу в приложении и изучать новые слова.

Обучение аудированию

«Mosalingua» позволяет вам слушать произношение носителей языка, записывать себя, а затем сравнивать два аудиофайла. Другие действия включают сопоставление слов с изображениями и заполнение вопросов. Наконец, рассказы о путешествиях содержат аудио диалоги на целевом языке, сопровождаемые изображениями, расшифровками и карточками.

Обучение чтению

«EWA: Learning English» позволяет читать многие книги на английском языке, предоставляя перевод любого слова, словосочетания или целого предложения. Приложение так же предоставляет транскрипцию, значение, и определение слова.

Обучение письму

«Dualingo» имеет обширную базу упражнений, которые помогут понять базовый синтаксис, грамматику, и многое другое связанное с письмом. Это приложение предназначено для обучения письму, и является отличным началом для обучения.

Студенты имеют доступ к разнообразным учебным материалам: видео урокам, аудиофайлам, текстам, онлайн словарям и грамматическим справочникам. Это расширяет возможности изучения языка и помогает студентам найти подходящий под их стиль обучения. Онлайн сервисы способствуют созданию образовательного сообщества, где студенты могут обмениваться знаниями, задавать вопросы и общаться на английском языке. Это расширяет опыт и мотивирует студентов к дальнейшему изучению. Онлайн обучение предоставляет удобство и гибкость в расписании занятий. Студенты могут учиться в удобное для них время, что особенно важно для тех, кто работает или занимается другими обязанностями [2].

Онлайн сервисы играют важную роль в формировании современной образовательной среды для обучения английскому языку как иностранному. Они делают обучение более доступным, интересным и эффективным,

предоставляя студентам широкий выбор инструментов и ресурсов для улучшения навыков владения языком. Этот подход способствует повышению мотивации студентов и созданию более гибкой и персонализированной среды обучения.

Когда речь идет о критериях для приложений и онлайн-сервисов, важно учитывать несколько ключевых аспектов, которые определяют их эффективность, удобство использования и ценность для пользователей.

Качество контента. Важно, чтобы приложение предлагало высококачественный контент, соответствующий целям и потребностям пользователей. Это может быть образовательный материал, развлекательные ресурсы или инструменты для работы.

Поддержка и обратная связь. Важно, чтобы у приложения была хорошая поддержка пользователей, включая доступ к службе поддержки, часто задаваемые вопросы (FAQ), онлайн-форумы и другие источники информации. Обратная связь пользователей также должна быть внимательно принимаема во внимание разработчиками.

Ценность и результаты. Пользователи должны видеть ценность и результаты от использования приложения или сервиса. Они должны помогать достигать поставленных целей, решать задачи или улучшать определенные аспекты жизни пользователя.

Эти критерии помогают оценить приложения и онлайн-сервисы с точки зрения их полезности, эффективности и удобства для пользователей.

Использование интерактивных онлайн-сервисов в образовательном процессе позволяет студентам взаимодействовать с жизненными ситуациями, которые могут возникнуть в реальной жизни. С помощью наглядной демонстрации на экране студенты могут принимать решения, учитывая социальный и культурный контекст, что делает обучение максимально приближенным к реальной коммуникации.

Интерактивные онлайн-сервисы позволяют использовать разнообразные визуальные (текст, изображения, рисунки, таблицы) и аудиовизуальные (звук, видео, компьютерные графики) ресурсы. Это предоставляет возможность комбинировать эти ресурсы в зависимости от целей и задач образовательного процесса, создавая более эффективные и интерактивные уроки.

Таким образом, использование интерактивных онлайн-сервисов в образовании обогащает учебный процесс, делая его более интересным, практичным и приближенным к реальным ситуациям, что способствует эффективному усвоению знаний студентами [3, с. 120].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Андреев А.А., Солдаткин В.И. Прикладная философия открытого образования: педагогический аспект. М.: РИЦ «Альфа» МГОПУ им. М.А. Шолохова, 2002. 168 с. Режим доступа: http://www.ict.edu.ru/ft/003830/book_11.pdf, свободный. Дата обращения: 12.04.2024

2. Бовтенко М.А. Компьютерная лингводидактика: Учебное пособие / М. А. Бовтенко. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 216 с.

3. Зенкина С.В. Информационно-образовательная среда как фактор повышения качества образования // Педагогика. 2008. № 6. С. 22–28.

4. Иванова О.В., Ахметшина Ю. В. Использование интерактивных средств обучения в процессе развития языковой компетенции на уроке английского языка в школе // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2017. – № 8(74): в 2–х ч. Ч. 1. – 78–181 с.

5. Рогова Г.В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. М.: Альянс, 2016. 282 с.

6. Тряпельников А.В. Виртуальная образовательная среда в дистанционном обучении РКИ. Режим доступа: http://www.mapryal.org/vestnik/vestnik50/ problems.shtml Дата обращения: 12.04.2024

ӘОЖ 81`243

ҰЛТТЫҚ МЕКТЕПТЕРДЕ ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУДА ҚАТЫСЫМДЫҚ ӘДІСТІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Есматова Мендыкыз Тлеужановна
esmatova@mail.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ доценті

Бутумбаева Арман
М.Қозыбаев атындағы СҚУ, Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 4 курс студенті

Зейнуллаева Гульнур
М.Қозыбаев атындағы СҚУ, Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 4 курс студенті
Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада білім беру процесіндегі ұлттық мектептердің 7-8 сынып оқушыларына қазақ тілі мен әдебиетін оқытуда қолданылатын қатысымдық тапсырмалардың ерекшелігі, орны қарастырылады. Ғалымдардың оқытудағы қатысымдық дағдылар мен тапсырмалар туралы пікірлері мен тұжырымдары негізге алынады. Сондай-ақ, қатысымдық тапсырмалардың 7-8 сынып оқушыларына тілді игерудегі тиімділігі бағаланады. Сол қатысымдық тапсырмалар мен ойындардың оқушыға тигізер әсері мен нәтижесіне байланысты болжау айтылады. Автор ең тиімді тапсырмаларды тәжірибе жүзінде қолданып, оқушылардың тақырыптарды түсіну мен қабылдау пайызын анықтаумен қорытындылайды. Мақала ұлттық мектептерде қазақ тілі мен әдебиетін оқытудың әдіс-тәсілдері қызықтыратын жас мамандар мен білікті ұстаздарға арналған.

Кілт сөздер: ұлттық мектеп, қазақ тілі, қазақ әдебиеті, білім беру бағдарламасы, қатысымдық тапсырма, ойын, дағды, сөйлеу мәнері.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности и место коммуникативных заданий, используемых при обучении казахскому языку и литературе учащихся 7-8 классов национальных школ в образовательном процессе. За основу взяты мнения и выводы ученых о навыках участия и задачах в обучении. Также оценивается эффективность участия в заданиях по овладению языком для учащихся 7-8 классов. Прогнозы делаются на основе результатов коммуникативных заданий и игр при воздействии на ученика. Автор использует на практике наиболее эффективные задания и в заключение определяет процент понимания и принятия учеников тем. Статья предназначена для молодых специалистов и

квалифицированных учителей, интересующихся методикой преподавания казахского языка и литературы в национальных школах.
Ключевые слова: национальная школа, казахский язык, казахская литература, образовательная программа, коммуникативное задание, игра, навыки, стиль речи.

Abstract: The article discusses the features and place of communicative tasks used in teaching the Kazakh language and literature to students in grades 7-8 of national schools in the educational process. The basis is the opinions and conclusions of scientists about participation skills and learning objectives. The effectiveness of participation in language acquisition tasks for students in grades 7-8 is also assessed. Predictions are made based on the results of communicative tasks and games when exposed to the student. The author uses the most effective tasks in practice and finally determines the percentage of student understanding and acceptance of the topics. The article is intended for young professionals and qualified teachers interested in the methods of teaching the Kazakh language and literature in national schools.
Keywords: National School, Kazakh language, Kazakh literature, educational program, participatory task, game, skills, speech style.

Қазақтың бес арысының бір төбесі, ұлтының болмысын терең таныған ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы «Оқыту жайынан» атты мақаласында: «Халықтың есі енуі баланың есі енуі сиақты: бірте – бірте, ақырындап болмақшы. Аспанда құстай ұшып жүрген, теңізде балықтай жүзіп жүрген, жылдық жерден сағатта хабар алып, жүз шақырым жерлерден ауызба – ауыз сөйлеп отырған жұрттар сол күйге бірден емес, бірте – бірте жеткен. Барамын деген жерге, бетің түзу болса, тоқтамасаң, барасың. Жұрт жұмысы да, беті түзу болса, аз-аздап ілгері басқызып, оны қозғаушылар болса, көңілдегі жеріне жетеді. Сол жұрт ісінің бірі – оқу», – деген тұжырымға келеді [1, б. 286]. Яғни, адам баласының алға қарай дамуы мен жетілуі білім алудан басталады. Қазақ жерінің әр азаматы білім алып, білім шыңына жетер болса, елінің алғы қатардағы елдермен теңесуіне өз көмегін тигізеді. Ал енді қазіргі біздің Тәуелсіз еліміздің дамыған елдердің қатарынан алдыңғы орында болу үшін білімді ұрпақ тәрбиелеп шығару мүддесі алдыңғы қатарда тұрған мәселелердің бірі болып табылады. Осы мәселені шешу жолында білім беру бағдарламасына жаңа өзгертулер, мақсаттар мен мүдделер енгізілді. Жаңартылған білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты – заман талабына, әлемдік стандарттарға сай білім алушының адамзаттық рухани қасиеттерді жадына сақтап, бойына сіңіруі, оны өмірде қолдана білетін, әлемдік бәсекелестікке дайын, функционалдық, дидактикалық, шығармашылық ойлау қабілеті дамыған, сауатты тұлғаны қалыптастыру. Маңыздылығына келер болсақ, оқушыға қолайлы орта құрып, оған білімді өмірмен байланыстырып, АКТ-ны қолдану арқылы сыни тұрғысынан ойлауды, функционалдық сауаттылықтары мен шығармашылық қабілеттерін арттыратын әдіс-тәсілдер қолдану, коммуникативтік дағдыларын арттыру арқылы ерекшеленеді, ол – спиральді оқыту мен критерийалды бағалау жүйесі. Жоғарыда көрсетілген білім беру процесіндегі жаңартылған білім беру бағдарламасының мақсаттары қазақ тілі мен әдебиеті пәндерін оқытуға мынадай мақсат-міндеттер жіктейді:

- Оқушылардың мемелекеттік тіл туралы негізгі түсініктерін қалыптастыру және тілдің қоғам өміріндегі маңызын, қажеттілігін түсіндіру;
- Тілдің байланыс құралы екендігіне көздерін жеткізу және қазақ тілінде еркін жазу, сөйлеу, ойлау қабілеттерін дамыту;
- Оқушылардың бойында тіл мәдениеті мен сөз саптауының таза болуын қалыптастыру.

Бұл мақсаттар мен міндеттер, әсіресе, ұлттық мектептерде оқушыларға қазақ тілін меңгерту кезіндегі негізгі бағдар. Ұлттық мектептерде қазақ тілі мен әдебиеті пәнін оқыту кезінде мұғалімдердің бастапқы ұстанымы – оқушының мемлекеттік тілде сөйлей білуін, қарым-қатынас орната білуін қалыптастыру. Себебі тілді меңгеру деңгейін баланың сыныптастарымен, достарымен қоғамдық ортадағы атап өтсек: телефон арқылы байланыс жасауы, дүкенде қажетті затын сұрай алуы, емханаға келіп өзінің денсаулығы жөнінде мәселесін жеткізе алуы қарым-қатынаста көрінеді. Сондықтан мұғалімдер оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға арналған әдіс-тәсілдер мен оқыту түрлерін жиі қолданады. Коммуникативтік дағды дегеніміз – қоршаған ортада жеңіл түрде қарым-қатынас орната алу, адамдарды тыңдау, түсіну және оларға ықпал ете алу, достық қарым-қатынас құру. Оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруда қатысымдық әдістің алатын орны өзгеше. Педагогика ғылымының докторы, профессор Оразбаева Фаузия Шамсиқызы қазақ тілін ұлттық мектептерде оқытылуына байланысты алғаш рет сөйлесімнің түрлері мен қатысымдық әдістің негіздемесін жасап, 2000 жылы жарыққа шыққан «Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі» атты еңбегінде қатысымдық әдіс туралы: «Тілді үйретуге қатысты әдісті сөз еткенде, арнайы қарастыруға тиісті мәселенің бірі – қатысымдық әдісі. Қатысымдық әдіс «коммуникативный метод», «коммуникация» деген сөздермен байланысты шыққан. Қазақ тілін үйретуде қатысымдық әдісті пайдаланудың ең тиімді жолы – оның тіке байланысқа негізделіп, адам мен адамның тікелей қарым-қатынасы арқылы тілді үйретуді жүзеге асыруында. Қазақ тілінің қатысымдық әдіспен оқыту жүйесіндегі мынандай принциптерді атап өтуге болады: 1. Тіке байланыс; 2. Адамның жеке қабілетін ескеру: 3. Сөйлеуге үйретуде жүргізілетін жұмыстардың түрлерін айқындау; 4. Сатылап даму; 5. Динамикалық өзгеру; 6. Өзектілік», – деп сипаттама берген [2, б. 120]. Біздің пайымдауымызша, қатысымдық әдісті қолдана отыра, педагог білім алушымен тікелей қарым-қатынасқа түсіп, өзі оқытып жатқан тілдің қыр-сырымен, сөйлеу мәнерінің тазалығын қадағалаумен қатар, сабақ барысында сөйлесім әрекетінің тыңдалым, айтылым, жазылым, оқылым дағдыларын дамытумен жұмыс жасайды.

Ұлттық мектептердегі қатысымдық әдісін қолдану тәсіліне тоқталмас бұрын, 7-8 сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне тоқталсақ. 7-8 сынып оқушылары, негізінен, 12-14 жас аралығындағы жеткіншектер. Бұл жастағы білім алушылардың психологиясында жаңа өзгерістер пайда болады, әлі

бойларынан балалықтың бал шағы кетпей жатып, өзін ересек ретінде санай бастайды. Әлемдегі әйгілі психологтардың тілімен айтар болсақ, бұл жас – ең ауыр, ең қиын, тынымсыз, мазасыз жас. Осы жас жеткіншектер моральдық, әлеуметтік және анатомиялық өзгерістерге ұшырап, болашақ тұлға болып қалыптасуының алғышарттарының қиын кезеңінен өтеді. Яғни, осы кезде ата-ана мен мұғалімдердің тарапына да үлкен жүк артылады. Жеткіншектердің ой-өрісі кеңейеді, болашақ арманын іздестіру жолында болады, өздерін ересек адам ретінде санағандықтан үлкен адамдардың айтқан сөздерін, ақылдарын елемейді, жанындағы жасты сынып оқушылары мен жолдастарының пікірлеріне, іс-әрекеттеріне еліктейді. Міне, оқушылардың осындай ауыр жас кезінде мұғалімдердің міндеті – оларға көмек қолын созу, жол сілтеу, адамгершілік, моральдық-эстетикалық мәселелерді көтеріп, балалармен талқылау жұмыстарын жүргізу, өз-өзін тануға, баға беруге үйрету. Ал білім алуына келер болсақ, бастауыш сыныптан бері қалыптасқан іргетастарын ары қарай дамыта алады, жаңа ізденістерге қызығады және көптеген ақпараттарды естерінде сақтай алады. Аталған ерекшеліктеріне мән берсек, оқушының бойында жағымды қасиеттердің қалыптасуы, берік, адал, рухани құндылықтары қалыптасқан терең тұлға болып дамуы мұғалімнің қолында. Мұғалім тек білім ғана емес, сонымен қатар, тәрбие беруші, бұл туралы ұлт ұстазы, қазақ тілі мен әдебиетінің зерттелуінің негізін қалаған Ахмет Байтұрсынұлының «Қазақша оқу жайынан» атты мақаласында: «Бала оқытуын жақсы білейін деген адам, әуелі, балаларға үйретететін нәрселерін өзі жақсы білерге керек, екінші, баланың табиғатын біліп, көңіл сарайын танитын адам боларға керек», – деп дөп басып жазған [3]. Қазіргі таңдағы білім беру құндылықтарымен бірге, тәрбие беруді де қатар алып жүруді естен шығармағанымыз жөн, әсіресе, ана тілін үйретететін мұғалімдер. Осылай айту себебіміз, әрбір Қазақстанның азаматына біз тіл үйретумен қатар, сол тілдің ішінде жатқан, ежелден ата-бабаларымыз сақтаған сансыз құнарлы тәрбие мен тәлімді балалардың жадысы мен жүрегіне сақтататынымызды естен шығармаған жөн. Сондықтан да, балаларға тіл мен әдебиетті оқытудағы қатысымдық әдістің алар орны ерекше. Білім алушылар мұғаліммен, сыныптастарымен тілді үйрену мақсатында бір-бірімен қарым-қатынасқа түсіп, ойлау, сөйлеу қабілеттерін дамытады.

Қазақ тілі – әлем тілдерінің ішіндегі ең бай, таза, құлаққа жағымды образды тілдердің бірі. Қазақ тілін ұлттық мектептерде оқытудың міндеттері:

1. Оқушының сөйлесім әрекеттерін дамытып, қоршаған ортада еркін пайдалана алуға үйрету;
2. Оқушыға қарым-қатынас әдебі мен сөйлеу мәдениетін меңгерту;
3. Оқушының қазақ халқының мәдениетімен, тұрмыс-тіршілігімен, ұлттық салт-дәстүрімен, наным-сенімдерімен таныстырып, баулу;
4. Оқушылардың ойлау, іскерлік, шығармашылық, коммуникативтік дағдыларын дамыту;
5. Оқушылардың қазақ елінің тілін құрметтеуге, елін сүюге, елі мен жеріне деген мақтаныш сезімдерін қалыптастыру.

Жоғарыда аталған міндеттердің орындалуы мұғалімнің құзіреттілігінде. Білім алушыға тілді тек қана кітап беттеріндегі тапсырмаларды беру арқылы ғана үйретіп шығара алмаймыз, түрлендіріп отыру керек, себебі: оқулықта берілген жаттығулардың кейбіреулері көлемді болып, орыс тілді оқушыларға мақсаты, мазмұны қиындау болса, мұғалім жаңа әдіс-тәсілдерді мен АКТ-ны пайдалану тақырып аясынан шыұпай жеңілдетіп алады. Ол оқушының сол жұмысты орындау үшін ынталандырады. Егер пәнді бір сарында, тек теориялық материалдар арқылы өткізетін болсақ, біріншіден, оқушының жаңа ақпарат алуына көмек бермейді, екіншіден, мұғалімнің оқушының алдында абыройы төмендейді. Ұстаз ретінде қызметі іске аспайды. Сабақ барысында сабақтың тақырыбы мен мақсатын анықтаған соң, оқушылармен мұғалім арасында міндетті түрде диалог болуы керек. Мәселен, «Қазақ тілі мен әдебиеті» 7 сынып оқушыларына арналған оқулығының екінші бөлімінің бірінші тақырыбы «Ғаламторды пайдаланамын», осы тақырыпты өткен кезде оқушыларға «Ғаламтор дегеніміз не?», «Ғаламтордың пайдасы бар ма?», «Сендер ғаламтормен пайдаланасыңдар ма?» деген қысқаша жауаптан тұратын сұрақтар қоямыз. Бұл сабақ басталмай тұрып, оқушы мен мұғалім арасында байланыс түзеді, жаңа сабақтан жаңа ақпарат аламын деген ой қалыптастырады, коммуникативтік мақсаттарды (дәлелмен сөйлеу, сендіру) орындай алады және лексикалық тұрғысынан дұрыс қолдана алуды үйретеді. Бұны қатысымдық әдіске де жатқыза аламыз, себебі қатысымдық әдіс – коммникативтік әдіс дегенді білдіреді. Енді, 7-8 сынып оқушыларына қазақ тілі мен әдебиетін оқытуда қолданылатын қатысымдық тапсырмаларды талқылаймыз.

Қазіргі кезде ұлттық мектептердің 7-8 сынып оқушылары «Бәйтерек» баспасынан шығатын, 2 бөлімнен тұратын «Қазақ тілі мен әдебиеті» оқулығы арқылы білім нәрімен сусындайды. 7 сынып оқулығының авторлары Оразбаева Ф.Ш., Дәулетбекова Ж.Т., Рахметова Р.С., Рауандина А.Қ., Мукеева Б.Қ., мазмұнына келер болсақ, оқулықтың бірінші бөлімі «ҚР мемлекеттік тілі – қазақ тілін оқып үйренеміз», «Уақыт – ұлы күш. Абай Құнанбайұлы», «Жердегі климаттық өзгерістер», «Қазақтың ежелгі қалалары және Ұлы Жібек жолы», «Спорт және денсаулық күтімі. Т.Нұрмағанбетов «Он төрт жасар жігіт», «Ұқсатым. Сән. Талғам» атты алты тараудан тұрады. Осы тараудағы тақырыптарға байланысты қатысымдық әдістерді ұтымды қолданудың маңызы зор [4, б.151].

Қатысымдық тапсырмалар өз ішінен мынадай түрлерге жіктеледі:

1) топтық, жұптық, жеке қатысымдық тапсырмалар – сыныптың барлық мүшелері қатысуымен, фонетикалық, лексика-грамматикалық түсініктерін қалыптастырумен ерекшеленеді;

2) жағдаяттық қатысымдық тапсырмалар – әлеуметтік жағдаяттармен таныстыру арқылы тіл үйренушілердің коммуникативтік дағдыларын дамытуымен ерекшеленеді;

3) іскерлік қатысымдық тапсырмалар – белгілі бір салаға байланысты терминдерді үйреніп, оны тәжірибеде қолдану арқылы оқушылардың есте сақтау, мәдениетті сөйлеу қабілеттерін қалыптастырумен ерекшеленеді ;

4) рөлдік қатысымдық тапсырмалар – белгілі бір әңгіме, үзіндіні сомдау арқылы оқушылардың қиялдау әрекеттерін жүзеге асырып, олардың басқа адамның кейпіне ену арқылы сөйлесім дағдыларын дамытумен ерекшеленеді.

Жіктелген қатысымдық тапсырмалардың түрлерін қолдана отырып, 7-сынып «Қазақ тілі мен әдебиеті» оқулығындағы тарауларына сай қосымша тапсырма түрлерін әзірледік!

- Бірінші тараудағы 1-2 сабақтың тақырыбы – *«Көп тіл білгім келеді».* Кітаптағы оқылым тапсырмасында берілген мәтінді оқыған соң, мұғалім «Сұхбат» тәсілін қолдана алады. Бұл тапсырманы сипаттасақ, оқушылар үш топқа бөлінеді, әрқайсысы мәтінде берілген үш тілді бөліп алады және мәтінде сол тіл туралы айтылған қызықты ақпараттарды қолданып, теледидарда көрсететін жаңалықтар, әлде қызықты шоулардағы сұхбат секілді топ арасында сұхбат-көрініс ұйымдастырады. *Мақсаты:* оқушылар оқылым, айтылым дағдыларын дамыту, бір-бірін тыңдау, шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру, ойын еркін жеткізу. *Нәтиже:* оқушы сабақ процесіне толығымен қатысады, өз ойларын еркін жеткізеді, мәтінмен жұмыс істей алады.

- Екінші тараудағы 1-2 сабақтың тақырыбы – *«Уақыт – сый».* Бұл тақырыпқа байланысты «бүгін мен/сен...» қатысымдық тапсырмасын ұсына аламыз. Тапсырманың мазмұны: оқушылардың әрқайсысына әртүрлі сан мен іс-әрекет жасылған қима қағаздар бар қорапшадан екі қағаздан алып, жазылған сөздерге байланысты сөйлем құрап, жанында отырған оқушыға сұрақ қояды. Мысалы, «сағат таңғы жеті, жаттығу» сөздері түсті, оқушы өзінің сөз байлығын қолдана отырып, «Алижан, мен таңғы жетіде жаттығу жасадым, ал сен осы уақыт кезінде не істедің?» деген сияқты сөйлем құрайды. Бұл тапсырманың *мақсаты:* оқушылардың кез-келген жағдайға жауап бере алу, кез-келген сөздерді байланыстырып сөйлем құрай алу, бір-біріне нақты сұрай алу. *Нәтиже:* оқушылар жаңа тақырыпқа байланысты жаңа сөздерді үйренеді және өмірмен байланыстыра алады.

- Үшінші тараудағы 1-2 сабақтың тақырыбы – *«Ғаламдық экология мәселелері».* Осы тақырыпқа байланысты оқушылармен рөлдік қатысымдық тапсырма ұсынамыз. Оқушылар ғаламдық экология мәселелеріне байланысты терминдермен және жағдаятпен танысқан соң, мұғалім оқушылардан тақырып бойынша түсінгендеріне «көрініс» көрсетуін сұрайды. Сынып мүшелері ауқымды тақырып алып, іштерінен рөлдерді бөліп алып сахналайды. Тапсырманың *мақсаты:* оқушылар арасындағы көшбасшыны анықтай отыра, олардың қиялдары мен шығармашылық қасиеттерін дамыту және көркем сөйлеуді үйрету. *Нәтиже:* оқушылар бір-бірінің ойларын тыңдай білуге, сыныппен бірге жұмыс істеуге, жаңа тақырыптың мазмұны мен мағынасын түсінуге, көркем тілде өз ойларын білдіруге дағдыланады.

• Төртінші тараудағы 1-2 сабақтың тақырыбы – *«Ұлы дала өркениеті».* Тақырыпқа байланысты іскерлік қатысымдық тапсырмаларды ұсына аламыз. Оқушылар тақырыпқа байланысты жаңа кәсіби, архаизм сөздерді үйренген соң, «Әңгіме құра» тапсырмасын орындатамыз. Мәселен, интерактивті тақтаға «елші», «Ұлы Жібек жолы», «би», «хан», «зергер» т.б. сөздер беріледі. Оқушылар жұптасып берілген сөздерден әңгіме құрап, сынып алдына шығып оқып береді. Содан кейін мұғалім мен оқушылар олардың әңгімесіне байланысты қысқа сұрақтар қояды. Тапсырманың *мақсаты*: оқушылар жұптық жұмыс жасай отыра, қазақ тілінде сөз байлықтарын дамытып, сыни және шығармашылық ойлауы арқылы мағынаға толы жаңа туынды шығару. *Нәтиже:* оқушылар қазақ елінің тарихына көз жүгіртіп, жаңа сөздер үйрену арқылы өздерінің сөздік қорларын дамытып, сөйлесім дағдыларын дамытады.

8-сынып оқулығының авторлары Оразбаева Ф.Ш., Дәулетбекова Ж.Т., Рахметова Р.С., Рауандина А.Қ., Жайлаубаева Қ.С., мазмұнына келер болсақ, оқулықтың бірінші бөлімі «Мен армандайтын мектеп», «Сауда жасай білесің бе? Абай Құнанбаев», «Жаһандық энергетикалық проблемалар. Ш.Айтматов», «Достық пен татулық. Т.Айбергенов», «Кәсіп – бақыттың шырағы. Еңбек – ырыстың бұлағы. С.Мұқанов», «Қазақстанның су ресурстары. Ә.Нұрпейісов» атты алты тараудан тұрады [5, б. 143]. 8-сынып оқулығындағы тарауларына сай қатысымдық тапсырма түрлеріне мысалдар келтірсек:

• Бірінші тараудың 1-2 сабағының тақырыбы – *«Білім. Ғылым. Инновация».* Бұл тақырыптың мәнін ашу үшін «ассоциация» тәсілін қолдануға болады. Тапсырманың мазмұнына келсек, мұғалім «білім», «ғылым», «инновация» сөздерін интерактивті тақтаға шығарып, оқушыларға осы сөздерге байланысты ассоциацияларын ақ қағазға жазуды ұсынады. Содан соң, ақ қағазды жинап алып, әр оқушыға бір-бірінікін таратып береді. Соңында оқушылар қағазда жазылған аасоциацияға байланысты сөйлем құраулары тиіс және сол ассоциацияны жазған оқушына табуы қажет. Тапсырманың *мақсаты:* оқушылардың сөздік қорын анықтай отыра, бір-бірімен қатынас жасай алуын бағалау. *Нәтиже:* оқушылар белгілі бір сөздерге ассоциация жасай алады, бір-бірін жаңа қырларынан таниды және білімдерін іс жүзінде қолдана алады.

• Екінші тараудың 1-2 сабағының тақырыбы – *«Досыма сыйлық таңдаймын».* Бұл тақырыпқа байланысты іскерлік қатысымдық тапсырманы ұсынамыз. Мұғалім сабақ ортасында оқушыларға рөлдер бөліп, «сауда үйі» атты ойын ойнатқызады. Мәселен, бір оқушы ойыншықтар дүкенінің саудагері, ал екінші оқушы сатып алушы, үшінші оқушы сауда үйінің басшысы және т.б. Әр оқушыға рөлдері бөлінген соң, мұғалім грамматикалық тақырып пен кәсіби сөздер жазылған қағазды әрқайсысына береді. Әр оқушы өзіне берілген рөлді кілт сөздер жазылған қағазға сүйене орындайды. Тапсырманың *мақсаты:* оқушыларды өмірлік жағдаяттарға дайындап, адамдармен қарым-қатынас жасау нормаларын іс жүзінде асыра білуге жеткізу. *Нәтиже:* оқушылар

өмірдегі әртүрлі жағдаяттарға дайын болады, кәсіптік сөздерді дұрыс қолдануын қалыптастырады, сөйлесім дағдыларын дамытады.

Қатысымдық тапсырмалар бүкіл сынып мүшелерінің қатысуын талап етеді. Оқушылардың өздеріне осындай тапсырмаларды орындау өте қызықты болып келеді. Бұған дәлел, тәжірибе жүзінде оқушыларға «сөйлем құра» атты қатысымдық тапсырманы берген кезде, сынып оқушыларының 85% тапсырманы бір-бірімен жарысып, белсенді орындауға тырысты. Қатысымдық тапсырмаларды қолданып оқыту кезінде, мұғалімдер мынадай ұстанымдарға сүйенеді:

1. Қазақ тілін тәжірибе жүзінде қолданудың функционалдық ұстанымы. Яғни, қазақ тілінің лексикалық, фонетикалық, грамматикалық қағидаларына сүйене отыра, оқушылардың қатысымдық тапсырмалар орындау процесінде тілді жүйелі түрде таза қолдана білуді үйрету.

2. Жаңашыл технологиялар мен әдіс-тәсілдерді қолдану ұстанымы. Қатысымдық тапсырмаларды беру кезінде, мұғалім педагогикалық, ғылыми-әдіснамалық, дидактикалық жаңалықтарды тапсырмаларға қосып отыру.

3. Бір-бірімен бірлестікте өзара әрекет ету ұстанымы. Сынып ішінде бәсекелестік қатынас тудыра отырып, бір-бірінің ойын тыңдап, құрметтеуді үйрету.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, ұлттық мектептерде қазақ тілін үйретудің ең тиімді және нәтижелі әдістің бірі – қатысымдық әдісті қолдану. Қатысымдық тапсырмалары тек қана 7-8 сыныптар үшін ғана емес, сонымен қатар, бүкіл сынып оқушыларына білім беру процесінде қолданған жөн екеніне тағы да көз жеткіздік. Адам баласының ежелден бері үзілмей келе жатқан байланыс – адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасқа түсуі. Яғни, адам баласы қарым-қатынасқа түсу процесінде бір-бірімен құнды ақпараттармен, жаңа біліммен, өздерінің бастарынан кешкен оқиғаларымен, тәжірибелерімен, өмірде керек дағдылармен бөліседі. Міне, ұлттық мектептердің қабырғасында оқитын оқушылар үшін қарым-қатынасқа түсу – қазақ тілі мен әдебиетін жоғары деңгейде меңгерудің алғы шарттарының бірі. Егер де мұғалім білім алушыларға қарым-қатынас жасаудың дұрыс жолдары мен негізгі қағидаларын білім беру кезінде түсіндіре алса, болашақта оқушылардың көптеген жетістіктерге жететіні айқын. Жаңартылған білім бағдарламасы арқылы оқытудың көздеген негізгі мақсаты да осы. Қатысымдық тапсырмаларды қолдану арқылы оқушылардың рухани көзқарастары, өзіне деген, өзінің ойлары мен қабілеттеріне сенімділігі артып, әлеуметтік тұлға ретінде қалыптасу кезінде жауапкершілік алу, қателіктерімен жұмыс жасай білу қасиеттерін дамытады деп нық сеніммен айтамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. Оқу құралы. -Алматы: «Ел- шежіре», 2013. Т. II: -384 б.

2. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. Оқу құралы. – Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті, 2000. -208 б.
3. Байтұрсынов А. https://kazbilim.kz/?p=815 Мақала: «Қазақша оқу жайынан»
4.Оразбаева Ф.Ш. Қазақ тілі мен әдебиеті: Бәйшешек. Оқулық: Қазақ тілінен басқа тілде оқытатын 11 жылдық жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған. 1 бөлім / Ф.Ш.Оразбаева, Ж.Т.Дәулетбекова, Р.С.Рахметова, А.Қ.Рауандина, Б.Қ.Мукеева. –Алматы: Көкжиек-Горизонт, 2017. –152 б.
5. Оразбаева Ф.Ш. Қазақ тілі мен әдебиеті. Бәйшешек. Оқулық. Қазақ тілінен басқа тілде оқытатын 11 жылдық жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған. / Ф. Ш. Оразбаева, Ж. Т. Дәулетбекова, Р. С. Рахметова ж. б. 1-бөлім. -Алматы: «Көкжиек-Горизонт», 2018. -144 б.

ӘОЖ 81`243

ҰЛТТЫҚ МЕКТЕПТЕРДЕГІ 10-11 СЫНЫПТАРҒА ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІН ЛИНГВОРИТОРИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ ӘДІСІМЕН ОҚЫТУ

Есматова Мендыкыз Тлеужановна
esmatova@mail.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ доценті
Петропавл, Қазақстан

Еслямова Назира, Сабитова Дильназ
М.Қозыбаев атындағы СҚУ, Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 4 курс студенттері

Аңдатпа: Мақалада білім беру процесіндегі ұлттық мектептердің 10-11 сыныптарына қазақ тілі мен әдебиеті пәнін лингвориторикалық технология әдісін қолдану арқылы оқыту тақырыбы зерттеледі. Әдістеме мен оқыту саласындағы зерттеушілердің білім беру жүйесінде қолданылатын лингвориторикалық технология әдісін қолдану туралы пікірлері мен тұжырымдары атап көрсетіледі. Сондай-ақ 10-11 сынып оқушыларына қазақ тілі мен әдебиетін оқыту процесіндегі лингвориторикалық әдістің тиімділігі қарастырылады. Тиімді лингвориторикалық әдістің түрлері сипатталып, оқушыға тигізер әсері мен нәтижесіне байланысты болжау айтылады. Автор ең тиімді тапсырмаларды тәжірибе жүзінде қолданып, оқушылардың тақырыптарды түсіну мен қабылдау пайызын анықтаумен қорытындылайды. Мақала ұлттық мектептерде қазақ тілі мен әдебиетін оқытудың әдіс-тәсілдері қызықтыратын жас мамандар мен білікті ұстаздарға арналған.

Кілт сөздер: ұлттық мектеп, қазақ тілі, қазақ әдебиеті, білім беру бағдарламасы, лингвориторика, технология, әдіс.

Аннотация: В статье исследуется тема преподавания казахского языка и литературы в 10-11 классах национальных школ в образовательном процессе с использованием метода лингвооториторической технологии. Подчеркиваются мнения и выводы исследователей в области методологии и обучения о применении метода лингвооториторической технологии, применяемой в системе образования. Также рассматривается эффективность лингвориторического метода в процессе обучения. Описываются виды эффективного лингвориторического метода и даются предсказания в зависимости от воздействия и результата на учащегося. Автор обобщает наиболее эффективные задания на практике, определяя процент понимания и восприятия учащимися тем. Статья посвящена молодым

специалистам и квалифицированным учителям, интересующимся методами и приемами преподавания казахского языка и литературы в национальных школах.
Ключевые слова: Национальная школа, казахский язык, казахская литература, образовательная программа, лингвориторика, технология, метод.

Abstract: The article examines the topic of teaching the Kazakh language and literature in grades 10-11 of national schools in the educational process using the method of linguistic-rhetorical technology. The opinions and conclusions of researchers in the field of methodology and teaching on the application of the method of linguistic-rhetorical technology used in the education system are emphasized. The effectiveness of the linguistic method in the learning process is also considered. The types of effective linguistic method are described and predictions are given depending on the impact and result on the student. The author summarizes the most effective tasks in practice, determining the percentage of students' understanding and perception of topics. The article is devoted to young specialists and qualified teachers who are interested in methods and techniques of teaching the Kazakh language and literature in national schools.
Keywords: National school, Kazakh language, Kazakh literature, educational program, linguistics, technology, method.

Қазақ тілі мен әдебиетін лингвориторикалық технологияларды қолдану арқылы оқыту әдісі оқытудың тілдік және әдеби жақтарын біріктіретін инновациялық әдіс болып табылады. Бұл әдіс қазақ тілі мен әдебиетін тереңірек түсінуді қамтамасыз ете отырып, тіл мен мәдениет арасындағы өзара байланысқа негізделеді. Яғни, қазақ тілін меңгеруге ұмтылған білім алушыларға лингвориторикалық әдісті қолдану арқылы оқыту тек қана қазақ тілінің сөздік қоры соншалықты бай екеніне көз жеткізумен шектелмей, сонымен қатар тілді үйрену арқылы қазақ халқының бай салт-дәстүрімен, тұрмыс-тіршілігімен, әдебиетімен, фольклорымен, тарихымен таныса отырып, жылдар бойы қалыптасқан сөйлеу мәдениетін ұстана отырып, тілді нақты контекстті мен астарлы ойды жеткізуде еркін қолдана білуді үйретеді. Енді осы жерде туындайтын сұрақ – «лингвориторикалық әдіс дегеніміз не?».

Лингвориторикалық термині «лингвистика» және «риторика» деген терминдердің бірігуі арқылы жасалған осы заманның жаңа терминдерінің бірі. Қазақ әдеби тілінің сөздігінде лингвистика терминіне мынадай анықтама келтіреді: «Лингвистика –[linguistigue] зат. тіл білімі (ғылымның тіл заңдылықтарын қарастыратын саласы). Әлем тілдерінің құрылысын, әлеуметтік функциясын және тарихи дамуын, адамзаттың табиғи тілін, оның жалпы заңдылықтарын, қолданылуын және адам қоғамын зерттейтін гуманитарлық ғылым» [1, б. 703]. Ал әлеуметтік лингвистика сөздігінде риторика терминіне мынадай анықтама береді: «Риторика – прозалық қара сөз және ауызекі көркем сөздің жасалуын зерттейтін филологиялық пән» [2, б.187]. Яғни осыдан шығатын қорытынды: «Лингвориторика – қоршаған ортамен байланыс жасағандағы сөйлеу мінез-құлқының ережелері мен нормалары туралы ілім, сөздердің дұрыс контексте айтылуы мен жазылуы туралы ғылым». Лингвориторикалық парадигма арқылы біз лингвистика мен риториканың пәнаралық синтезінен туындаған ғылыми түсініктердің, теориялық

көзқарастардың, терминдердің жиынтығын түсінеміз. Антропоцентристік және функционалды лингвистиканың мәселелерін қазіргі заманғы жалпы риторикамен, сондай-ақ лингвистиканың жеке-функционалды аспектісімен өзара әрекеттесу арқылы қарастырған жөн, бұл лингвориторикалық парадигманы таза теориялық зерттеулердің де, олардың функционалды-қолданбалы іске асырылуының да маңызды саласы деп санауға негіз болады.
Шекаралары бұлыңғыр болып бара жатқан әлемде шет тілдерін білу тек артықшылық емес, қажеттілік болып табылады. Тілдерді үйренудің заманауи тәсілі болып табылатын лингвориторикалық оқыту әдісі өзінің жоғары тиімділігімен және практикалық дағдыларға назар аударуымен танымал. Сондықтан ұлттық мектептерде қазақ тілі мен әдебиетін оқытудың лингвориторикалық әдісі оқушыларға тілдік құзыреттілікті ғана емес, сонымен қатар коммуникация мен мәтінді талдаудың құнды дағдыларын меңгертеді. Ол рухани бай, ойлау және саралау қабілеті дамыған саналы тұлғаны қалыптастыруға ықпал ете отырып, қазіргі замандағы табысты қарым-қатынас құралы ретінде тіл мен әдебиетті меңгерудің маңыздылығын тәжірибе жүзінде түсіндіреді. Әдістің маңызды элементі – білім беру процесін қызықты және нәтижелі болуы үшін заманауи технологиялар мен онлайн ресурстарды пайдалану. Бұл белсенді орта құруға, ондағы оқушылар өздерінің тілдік дағдыларын нақты жағдайларда қолдана отырып, пікірталастарға қатысып, өздерінің жеке меншік ойларын дәлелдеуге және өзіндік мәтін/эссе/шығарма құруға өз көмегін тигізеді. Лингвориторикалық әдістің негізгі сипаттамаларының бірі – тілді нақты контексте қолдануға баса назар аудару. Оқушылар тіл үйреніп, қазақ әдебиетімен, фольклорымен және тарихи мәтіндерімен белсенді өзара талдау жасаумен қатар, оларды өмірде қарым-қатынас жасағанда қолдана білуді үйренеді. Бұл білім алушылардың сөйлеу мен жазудағы грамматикасы мен лексикасының терең дамуына ықпал етеді, оны дамытып, дұрыс жазу мен дұрыс сөйлеуді қалыптастырады.
Қазақ тілі мен әдебиетін оқытудың лингвориторикалық әдісі, жоғарыда атап өткеніміздей, инновациялық тәсіл болып табылады. Әдіс, әсіресе, 10-11 сынып оқушыларына тіл мен әдебиеттен білім беру кезінде тиімді. Бұл сыныптағы оқушылар тіл мен әдебиет туралы негізгі білімге ие, ал лингвориторика олардың тілдік және мәдени тәжірибелерін едәуір кеңейтіп, сөздердің шығу тарихымен, оларды дұрыс қолдана білуді меңгертеді.
10-11 сынып оқушылары 16-18 жасар жасөспірімдер болып табылады, олардың көпшілігі өздерінің болашақ мамандығын айқындаумен әлек болады, бойларына жаңа қасиеттер сіңіріп, жеке құндылықтарды қалыптастырады. Жоғары сынып болғандықтан, әркім өзіне жауапкершілік алумен қатар, сырттай өздерінің әрекеттеріне баға беруімен, әлеуметтік орталарға тез сіңіп, бейімделуімен, уақытты тиімді қолдануымен, мінез-құлықтарының өзгеруімен ерекшеленеді. Әлеуметтік ортада өздерін дұрыс ұстап, дұрыс сөйлеу мен этикалық ережелерді ұстануға бейімделгіш. Міне, олардың осындай ерекшеліктерін назардан тыс қалдырмай, олардың ой-өрістері мен ішкі

руханиятының тағы да бір баспалдаққа көтеріліп, дамуына үлес қосатын пән – қазақ тілі мен әдебиеті пәні. Әдебиеттің өзін оқушы оқи отырып көптеген ойлар мен өмірде керек дағдыларға үйренеді. Сондықтан, оқушыларға тіл мен әдебиет пәнін тек қана дұрыс сөйлеу мен дұрыс жазу мағынасында үйретпей, олардың тәрбиелік мәні мен маңызын меңгерте білу қажет. Осы орайда, жоғарыда аталған, лингвориторикалық әдісті қолданудың тиімділігі өте жоғары. Оны қолдану/қолданбау мұғалімнің құзіреттілігінде.

Лингвориторикалық әдіс мәдени құзыреттілікке де назар аударады. Яғни, қазақ әдебиетін зерттеу аясында 10-11 сынып оқушылары әдеби шығармаларды талдап қана қоймай, олар қазақ мәдениеті мен тарихының байланысын зерттейді. Сонымен қатар, 10-11 сыныптарда бұл әдіс арқылы қазақ тілі мен әдебиетін оқыту тілдік дағдыларды дамытуға көмектесіп қана қоймай, оларды әлемдік қоғамдастыққа кеңінен қатысуға дайындай отырып, тарих шеңберінде жатқан қазақ мәдениетінің қалыптасуы мен дамуы туралы терең түсінік қалыптастырады. Енді бұл әдістің ерекшеліктері мен артықшылықтарына тоқталсақ:

- Әдістің негізгі элементтерінің бірі – лингвистикалық бағдарламалар мен интернет-ресурстар секілді заманауи технологияларды қолдану. Бұл оқушыларға дәстүрлі лингвистикалық құрылымдарды оқып қана қоймай, олардың жадынан шығармай, оларды диалог пен тілдік тәжірибе кезінде қолдануға мүмкіндік береді;
- Әдістің негізгі идеясы – білім алушыға нақты тілдік жағдайлардың ең көп санын беру арқылы меңгерту. Грамматикалық, фонетикалық ережелерді үйренуге баса назар аударатын дәстүрлі әдістерден айырмашылығы, лингвориторика нақты өмірде кездесетін тілдік қолданыстарға назар аударып, оны өз тәжірибелерінде қолдана білу;
- Әдістің тиімділігінің тағы бір маңызды аспектісі – оның мәдени контекстті оқу процесіне біріктіру қабілеті. Әр түрлі мәдениеттердің түпнұсқа материалдарымен жұмыс жасау оқушыларға тілдік дағдыларды игеріп қана қоймай, сонымен бірге зерттелетін тілді қолданатын елдердің мәдени ерекшеліктері мен дәстүрлерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді;
- Әдістің негізгі ерекшелігі – тілдік құрылымдармен белсенді түрде қолдана білу. 10-11 сынып оқушылары қазақ әдебиетін оқып, сөздік қорлары байып, тілдік дағдыларды тереңірек игеруге ықпал етеді;
- Әдіс қазақ тілін қолдану арқылы бір-бірімен сенімді қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Оқушылар қарым-қатынас жасауда максималды тиімділікке жету үшін аргумент принциптерін, сөйлеу құрылымын және сөйлеу этикасын тиімді қолдануды үйренеді. Бұл тіл туралы білімді байытып қана қоймай, сонымен қатар, оқушылардың сыни ойлауын дамытады;
- Әдістің тағы да бір тиімділігі – әдеби шығармаларды лингвориторикалық құрылымы тұрғысынан талдаудың маңыздылығын түсіндіреді. Оқушылар авторлардың бейнелерді қалыптастыру, көңіл-күйді

жеткізу және оқырманға әсер ету үшін тілдік құралдарды қалай қолданғандықтарын зерттейді. Мұндай талдау әдеби түсінікті байытып қана қоймай, білім алушылардың өз ойларын білдіру қабілетін жақсартады;

- Лингвориторикалық әдістің артықшылықтары оқу нәтижелерін бағалау кезінде байқалады. Бұл әдіс арқылы білім алған оқушылар көбінесе әңгімелесуге деген сенімділіктің жоғары деңгейін көрсетеді, тілдік кедергілерді оңай жеңеді және сөздік қорлары бай. Сонымен қатар, бұл әдіс әртүрлі диалектілер мен қарым-қатынас стильдерін түсіну дағдыларын қалыптастырады.

Ұлттық мектептерде қазақ тілі мен әдебиетін оқыту, ең алдымен, оқушылардың тілді жоғары деңгейде меңгеруі мен сөйлесім дағдыларының дамуына назар аударады. Осы орайда лингвориторикалық әдісті қолданудың орны ерекше. Себебі бұл әдіс оқушылардың қарым-қатынас жасау дағдыларын меңгертумен қатар, өз ойларын, пікірлерін дәлелдер келтіру арқылы тәжірибеде қолдана алады. Балалардың ана тілі мен қазақ тілін үйретуде өзіндік байланыс бар екендігін де осы әдіс арқылы меңгертуге болады. Яғни, әрбір тілдердің өзіндік фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік ұқсастықтар бар. Мәселен, фонетикалық ұқсастықтарға келсек әрбір тілде дыбыстар айтылуына, жазылуына қарай бөлінеді, дыбыстар арқылы сөз құрау және т.б.; ал морфологиялық ұқсастықтарға келсек сөздің құрамын анықтау және т.б.; синтаксистік ұқсастықтарына келсек, сөздерден дұрыс сөйлем құрау және т.б. болып табылады. Білім алушыларға қазақ тілін үйретуде осылардың негіздемесін қалыптастырса, оны олардың ана тілімен ұқсастықтарын салыстыра үйретсе, сөздердің шығу, қолданылуы тарихын тәжірибе жүзінде көрсетсе, оқушыларға тілді үйрену өте қызықты да нәтижелі болады. Қазақ тілі мен әдебиеті пәнін оқытуда лингвориторикалық әдісінің қолдану тәсілдерін атап көрсетсек:

1. Мәтіннің жалпы сипаттамасын, сөйлеу мәнерінің түрін анықтау (ауызша немесе жазбаша);

2. Сөйлеудің жанрын, көркемдік ерекшелігін, шығу тарихын анықтау;

3. Дискурсты талдау: сөйлем кімге, неге байланысты айтылған, қай оқиға аясында қолданылады және т.б.

4. Сөйлесім тапсырмаларының түсіну мен қабылдауы қандай деңгейіне ұсынылғанын анықтау;

5. Сөйлеу құрылымын құру;

6. Көркемдегіш құралдарды ажырату: тілдік троптар, сөйлеу фигуралары, афоризмдер, монологтар, диалогтар, фразеология, диалектизмдер және т. б.;

7. Сөйлеу мәдениетінің нормалары сақталғанын, әдеби тілдің талаптары орындалғанын анықтау. Авторлық стильдің ерекшеліктерін көрсету.

Енді осы тәсілдерді ұлттық мектептердің 10-11 сынып оқушыларына қазақ тілі мен әдебиетін оқытуда қалай қолдануға болатынын талдауға келсек, педагогика ғылымдарының докторы Ф.Ш.Оразбаева құрастырған 2 бөлімнен тұратын қазақ тілінен басқа тілде оқытатын 11 жылдық жалпы білім беретін

мектептерге арналған оқулыққа сүйеніп, талдау жасамақпыз. 11 сынып оқулығы 2 бөлімнен тұрады, 1-ші бөлімінде 6 тарау бар.

1. Бірінші тараудың тақырыбы – «Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік теңсіздік. Ерболат Әбікенұлы «Пәтер іздеп жүр едік» әңгімесі» [3, б. 4]. Бұл тарау 14 сабаққа берілген. 1-2 сабақтың тақырыбы – «Әлеуметтік мәселе туралы не білесің?». Сабақты бастамас бұрын, оқулықта оқушылар осы тақырып пен тарауды өтуде қандай ақпарат алатындығы туралы жазылған. Оқытушы осы тақырыпты өткен кезде лингвориторикалық әдісті өте тиімді қолдана алады. Балаларға интерактивті тақтаға әлеуметтік жағдайларға байланысты терминдерді көрсетіп, оқушылардан сол терминдердің мағынасы мен шығу тарихын анықтауды сұрап, оқушыларға диалог құру тапсырмасын береді. Мәселен, «ауқатты» сөзінің мағынасын аша отырып, қандай мәселелерде қолданылатынын оқушылар анықтап, осы сөзбен жұп болып, диалог құрады. Нәтижесінде, оқушылар қазақ тілі мен әдебиетіне байланысты жаңа сөз үйренеді, оның қолданысын, мағынасын анықтап, жеке өмірде де пайдалана алады.

2. Екінші тараудың тақырыбы – «Экология. Мұнай және атомдық индустрия. Гүлжауһар Сейітжан. «Қара алтыны халқымның...» өлеңі» [3, б. 35]. Бұл тарау да 14 сабаққа берілген. 11-12 сабақтың тақырыбы – «Гүлжауһар Сейітжан. Қара алтыны халқымның». Осы тақырыпта лингвориторикалық әдіс арқылы оқушыларға өлеңнің көркемдік ерекшелігін талдата отырып, тұрақты тіркестерді байланыстырып әңгіме құрастыру тапсырмасын беруге болады. Мысалы, тақырыпқа сай «қара алтын» тіркесінің мағынасын ашып, онымен қысқаша мәтін құрау. Нәтижесінде, оқушылар өлеңнің көркемдік ерекшелігімен қатар тұрақты сөз тіркестерін ажыратуды үйреніп, оларды мағынасына сай қолдана алады.

3. Үшінші тараудың тақырыбы – «Тіл. Өнер. Әдебиет. Ілияс Жансүгіров «Күй» поэмасы» [3, б. 62]. Бұл тараудағы тақырыптар 14 сағатқа берілген. 5-6 сабақтың тақырыбы – «Шешендік сөз өнері». Осы тақырыпты меңгертуде де лингвориторикалық әдісті пайдалануға болады. Оқушылар 5 сыныптан бастап көптеген шешендермен танысқандығын еске түсіріп, олардың нақыл сөздерінің шығу тарихын талқылайды. Мұғалім сабақ үстінде шешендік сөзге байланысты сұрақтар қойып, соңында шешендік сөздер жазылған мәтіндерді оқушыларға таратып беріп, оқушылардан сол шешендік сөздің мағынасын ашуын сұрайды. Оқушыларға бұл тапсырма жеңіл көрінгенімен, бұл тапсырма қиынырақ. Себебі қазақ халқының шешендік өнерлері көбінесе астарлы ақиқатты меңзеп тұрады. Нәтижесінде оқушылар тарих пен мәдениетпен таныса отыра, сөздердің тура және астарлы мағыналарын ажырата білуді үйренеді.

4. Төртінші тараудың тақырыбы – «Қоғамдағы жұмыссыздық мәселесі. Ыбырай Алтынсарин «Атымтай Жомарт» әңгімесі» [3, б. 83]. Бұл тарау да 14 сабаққа бөлініп берілген. Тараудың 7-8 сабағының тақырыбы – «Кедейлік неден туады?». Осы тақырыпқа байланысты лингвориторикалық әдісті балалардың коммуникативтік және сөйлесім дағдыларын дамыту үшін

қолдануға болады. Мұғалім сыныпты 3 топқа бөліп, әрқайсы топқа зерттейтін тақырыптарын бөліп береді. Мәселен, бірінші топқа «кедейлік» сөзінің шығу тарихын зерттеп, плакат құрастыру; екінші топқа қазақ әдебиетінде кездесетін «кедейлік» бейнелерін талқылап, карта жасау; ал үшінші топқа қазіргі замандағы «кедейліктің» бейнесін ашып, сұхбат ұйымдастыру. Нәтижесінде, оқушылар топтық жұмыстарды бірігіп жасай отыра, берілген тақырыпқа байланысты өздерінің шығармашылық дағдыларын дамытып, сөйлесім дағдыларын қалыптастырады.

5. Бесінші тараудың тақырыбы – «Тәуелсіз еліміздің өткені мен келешегі. Дүкенбай Досжан «Төрт патшаны көрген кейуана» хикаяты» [3, б. 114]. Бұл тарау да жоғарыда аталған тараулар секілді 14 сабаққа бөлінген. 1-2 сабақтың тақырыбы – «Ұлы даланың жеті қыры». Бұл тақырыпқа байланысты зерттеу және лингвориторикалық әдісті қолданып, тапсырма беруге болады. Себебі бұл тақырып ауқымды тақырыптардың бірі. Сыныптағы оқушыларды жұпқа бөліп, ұлы даланың жеті қырына байланысты зерттеу тапсырмасын беруге болады. Мәселен, ұлы даланың жеті қырының бірі – аң аулау. Осы аң аулауға байланысты наным-сенімдерді, қаруларды ажырата білумен қатар, неге ата-бабамыз аңшылықпен айналысқаны туралы зерттеу анализін жүргізеді. Нәтижесінде оқушылар жаңа тақырыпты түсінумен қатар, оның шығуы, дамуы, зерттелу туралы жаңа ақпарат біліп, жаңа сөздер үйреніп, қарым-қатынасқа түскенде қолдана біледі.

6. Алтыншы тараудың тақырыбы – «Ұлттық театр – өнер ордасы. Сәбит Оразбай «Өмірдің өзі – театр» новелласы» [3, б. 143]. Бұл тарау 12 сабаққа бөлінген. 3-4 сабақтың тақырыбы – «Сахна – өмір айнасы». Осы тақырыпқа байланысты оқушыларға сахна мәдениеті мен сахна өмірін таныстыру үшін тарихпен тығыз жұмыс жасау керек. Сахнаға байланысты терминдермен таныстырып, олардың мағынасын ашып көрсету керек. Топқа бөліп, сахнада көрініс қою тапсырмалары арқылы осы тақырыпты нәтижелі түрде оқушыларға меңгертуге болады. Нәтижесінде оқушылар сахнада өздерін еркін ұстап, қазақ тіліндегі сахнаға байланысты терминдермен танысумен қатар, қазақ жеріндегі театрлардың қалыптасу тарихымен танысады.

Өздеріңіз байқағандай, лингвориторикалық әдісті қолдану оқушылардың білім алудағы жаңа көкжиектерді ашуға, өздері еркін ізденіс жасауға, жаңа ақпарат табуға итермелейді. Сонымен қатар, оны тәжірибе жүзінде дұрыс қолданады. Осының барлығын қадағалап, дұрыс жол сілтеу мұғалімнің міндеттерінің бірі болып табылады. Лингвориторикалық әдістің ең тиімді жағы ол – оқушының қолданатын сөзінің мағынасы мен қолдану ортасын ажырата білуді меңгеру болып саналады. Жасөспірім балалардың дұрыс, нақты, еркін сөйлеу дағдыларын қалыптасыра отырып, олардың болашақта көптеген белестерге жетуіне алғышарттарды мұғалім қалыптастырады. Жаңа белестерге жеткен оқушы өз елі мен жерін дамытуға үлес қосады. Бұл туралы лингвориторика саласын зерттеуге үлес қосқан орыс профессоры Ворожбитова А.А. өзінің «Лингвориторика: основы речевого самосовершенствования» атты

әдістемелік құралында: «Ученые подчеркивают, что высокая речевая культура и развитая экономика в передовых странах неотделимы друг от друга. И наоборот: именно отсутствием речевой культуры обусловлены низкая эффективность совещаний, переговоров, паралич законов, составленных некорректно. Таким образом, культура речи, иначе говоря, лингвориторическая культура есть не только гуманитарная, но и экономическая категория», – деген түсініктеме береді [4, б. 14]. Яғни, кез келген адам тілді дұрыс қолдануды, сөздерді дұрыс мағынасында жұмсауды, әлеуметтік өмірде қолдана білуді меңгеруі қажет. Осы мақсатта лингвориторикалық әдісті қолдана отырып оқытудың маңызы зор.

Қорытындылай келе, қазақ тілі мен әдебиетін 10-11 сыныптарға оқытуда линвориторикалық әдісті дұрыс қолдана білу қажет. Оқушылар тілді тек үстіртін ғана үйренбей, оның мазмұны мен ішкі мағынасын түсінуі керек. Мұғалімнің талап етуін күтпей, өздері қызығушылық танытып, тілді меңгеру үшін ізденістер жасау үшін мұғалімдер оқушылардың тілге деген махаббаты мен қызығушылығын ашулары керек. Осындай инновациялық әдістер мен технологияларды қолдану арқылы бұны жүзеге асыру мүмкіндіктеріне ие болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 10-том. / Құраст.: М.Малбақов, Н.Оңғарбаева, А.Үдербаев және т.б. – Алматы, 2011. –752 бет.
2. Әлеуметтік лингвистика сөздігі / Абасилов А. – Алматы, 2016. –168 бет.
3. Қазақ тілі мен әдебиеті. Тіл – байрақ. Оқулық. Қазақ тілінен басқа тілде оқытатын 11 жылдық жалпы білім беретін мектептің 11-сыныбына арналған. 1-бөлім./ Ф.Ш.Оразбаева, Ж.Т.Дәулебекова, Р.С.Рахметова, А.Қ.Рауандина, Б.Қ.Мукеева. – Алматы: Көкжиек-Горизонт, 2020. –172 бет.
4. Ворожбитова А.А. Лингвориторика: основы речевого самосовершенствования: учеб. пособие по дисциплинам «Культура речи», «Риторика», «Педагогическая риторика» / А.А. Ворожбитова. – 2-е изд., с изм. – Сочи : РИЦ ФГБОУ ВО «СГУ», 2018. –176 стр.

УДК 372.881.111.1

РОЛЬ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ У УЧАЩИХСЯ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ

Жаксыбаева Жания Асылхановна
zhaxybayevazh@mail.ru
Магистрант СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Данная статья рассматривает тему интеграции мультимедийных технологий в языковые классы, которая привлекла внимание многих исследователей по

всему миру. Целью данного исследования было проанализировать существующие работы по всему миру, включая Казахстан, которые изучают улучшения навыков в обучении иностранного языка с помощью соответствующего дизайна учебной деятельности, поддерживаемого мультимедийными технологиями. Основываясь на рассмотренных исследований, можно сделать вывод, что разработанные учебные мероприятия, поддерживаемые системой мультимодальных технологий, способствует развитию основных навыков изучения иностранного языка и улучшает их успеваемость в обучении.
Ключевые слова: эффективность, обучающиеся иностранного языка, мультимедийные технологии, изучение иностранного языка, интеграция технологий.

Аңдатпа: Бұл мақала бүкіл әлем бойынша көптеген зерттеушілердің назарын аударған мультимедиялық технологияларды тілдік сыныптарға біріктіру тақырыбын қарастырады. Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстанды қоса алғанымен, бүкіл әлем бойынша бар жұмыстарды талдау, мультимедиялық технологиялардың қолдауымен көрсетілетін оқу іс-әрекетінің тиісті дизайны арқылы шет тілін оқытудағы дағдыларды жетілдіруді зерттеу болды. Қарастырылған зерттеулерге сүйене отырып, мультимодальды технологиялар жүйесі қолдайтын әзірленген оқу іс-шаралары шет тілін үйренудің негізгі дағдыларын дамытуға ықпал етеді және олардың оқу үлгерімін жақсартады деген қорытынды жасауға болады.
Кілт сөздер: тиімділік, шет тілін үйренушілер, мультимедиялық технологиялар, шет тілін үйрену, технологияларды интеграциялау.

Abstract: This article examines the topic of integrating multimedia technologies into language classes, which has attracted the attention of many researchers around the world. The purpose of this study was to analyze existing works around the world, including Kazakhstan, that study the improvement of skills in teaching a foreign language through appropriate design of educational activities supported by multimedia technologies. Based on the studies reviewed, it can be concluded that the developed educational activities, supported by a system of multimodal technologies, contribute to the development of basic foreign language learning skills and improve their academic performance.
Keywords: efficiency, foreign language learners, multimedia technologies, foreign language learning, technology integration.

В настоящее время английский язык является самым распространённым языком мире, так как это – язык путешествий, туризма, науки и техники. Всеобщее признание английского языка как универсального и потребность в хороших навыках общения на английском языке создали огромные требования к преподаванию английского языка во всем мире. Данный факт оказал огромное давление на сотрудников образования и для того, чтобы они справились с этими требованиями, учителя пытаются вооружиться современными методами обучения и подходами. По мере развития общества развиваются наука и техника, а также с появлением интернета традиционному преподаванию английского языка во всем мире были брошены серьезные вызовы многими новыми способами. На современном этапе развития образования перед казахстанской системой образования для учащихся основной школы встали те же задачи, а именно повышение качества подготовки кадров, что с внедрением новых государственных образовательных стандартов связано с перспективой внедрения технологического подхода к

обучению, научно обоснованных новых педагогических и информационных технологий [2].

Сегодня развитие информационно-коммуникационных технологий побудило учителей и разработчиков учебных материалов рассмотреть возможность интеграции технологий в основную разработку учебных программ [19]. Классы были оснащены инструментами и приспособлениями для улучшения преподавания. Мультимедийные технологии с их увлекательными качествами создали для учителей новый способ разработки своих уроков с использованием звуков, изображений и видеофрагментов. Использование мультимедийных технологий, возможно, стало самым значительным изменением в учебной среде в классе за последнее девятилетие, а взаимосвязь между мультимодальной педагогикой и мультимодальными технологиями является новой и все более изучаемой областью исследований в области преподавания и обучения. Многие исследовательские работы в этой сфере уже показали, что внедрения мультимедийных технологий влияют на преподавания и учебные взаимодействия. Мультимедийные технологии влияют на обучение несколькими способами, включая повышения уровня вовлеченности учащихся в учебную деятельность, мотивацию учащихся и поощрение энтузиазма к обучению. Современные технологии поддерживают множество различных стилей обучения и используется в различных учебных средах [3]. Исследователи утверждают, что учащиеся мотивированы на уроках с мультимедийными технологиями из-за «высокого уровня взаимодействия – учащимся нравится взаимодействовать с доской, манипулировать текстом и изображениями» [3, стр.3].

Эффективность обучения и мотивация обучающихся

Интеграция технологий в обучение иностранного языка, а в случае данной статьи, английского языка, широко изучалась, а это, в свою очередь, отражает растущее значение мультимедийных технологий в изучении языка. исследования в этой области в первую очередь были сосредоточены на эффективности изучения языка с использованием технологий, развитии навыков цифровой грамотности, а также на проблемах и возможностях, которые возникают в результате использования технологий в условиях изучения английского в качестве иностранного. Важной областью исследований была эффективность технологий в совершенствовании языковых навыков. Кукульска-Халм и Шилд исследовали изучение языка с помощью мобильных устройств (MALL) и обнаружили, что оно обеспечивает гибкость и доступ к разнообразному лингвистическому контенту [12]. Аналогичным образом Лиу и его коллеги высоко оценили роль интерактивного программного обеспечения в совершенствовании навыков аудирования и разговорной речи [14]. Эти исследования подчеркивают потенциал технологий для обеспечения погружения и интерактивного изучения языка, чего может не хватать в традиционных классах. Влияние цифровых инструментов на мотивацию и вовлеченность изучающих английский язык в качестве иностранного является

еще одной важной темой. Годвин-Джонс утверждает, что геймификация и интерактивные платформы повышают вовлеченность и мотивацию учащихся [7]. Это точка зрения подтверждается работой Стоквелла и Хаббарда, которые отметили, что технологии, особенно когда они включают элементы мультимедийности, могут сделать изучение языка более привлекательным и актуальным для обучающихся [17]. Цифровая грамотность, как компонент изучения языка, также была в центре внимания исследований. Боуден определил цифровую грамотность как способность эффективно и критически ориентироваться, оценивать и создавать информацию с использованием целого ряда цифровых технологий [4]. Для обучающихся английского языка как иностранного Варшауэр подчеркнул важность интеграции цифровой грамотности в языковые программы, предположив, что это повышает не только уровень владения языком, но и навыки критического мышления и решения проблем [20]. Однако интеграция технологий в изучение английского языка как иностранного сопряжена с определенными трудностями. Равенство и доступ остаются важными проблемами, как отмечают Кнезек и Кристенсен [11]. Они обратили внимание на цифровую пропасть, при которой учащиеся в районах с недостаточными ресурсами могут не иметь доступа к необходимым технологиям для изучения языка. В Казахстане существует похожая проблема, так согласно отчетам заместителя премьер-министра, Алтай Кульгинова, ситуация с доступом к интернету в школах Казахстана неутешительная: почти половина школ страны не имеют возможность пользоваться всемирной сетью, либо данный доступ на низкой скорости, что негативно влияет на образовательный процесс [1]. Кроме того, Лиу и его коллеги указали на необходимость подготовки учителей по использованию технологий, поскольку педагоги могут быть не готовы эффективно интегрировать цифровые инструменты в свою практику преподавания. Технологии обеспечивают более ориентированный на ученика подход, при котором учащиеся могут контролировать темп и направление своего обучения. Этот сдвиг имеет последствия для разработки учебных программ и методик преподавания английского языка в качестве иностранного. Среди отечественных ученых можно выделить работу А.Г.Брахметовой, которая подтвердила, что интеграция технологий позитивно влияет на уровень владения английском языком, цифровую грамотность, вовлеченность учащихся и мотивацию среди изучающих английский язык в качестве иностранного языка [5]. Еще одна работа, проведенная в Казахстане, также подтверждает, что использование мультимедийных технологий таких как Padlet, PowerTalk, Canvas, Google Forms, Socrative, Kahoot и т.д. для обучения иностранным языкам помогает повысить мотивацию к изучению той или иной темы, более глубокому усвоению материала, развитию навыков поиска, анализа и структурирования информации [1].

Эффективность изучения словарного запаса

Мультимедийное обучение – это инструмент обучения в классе, используемый учителями для организации эффективной учебно-познавательной деятельности. Мультимедиа использует все элементы технологии, поскольку сочетает видео, звук, изображение, рисунок и текст [6]. К мультимедийным технологиям относятся любые программные обеспечения или интерактивные приложения, которые содержат текст, цвет, графические изображения, анимации и любые комбинации слуховых и визуальных эффектов. Согласно Тадж и его коллегам, успеваемость учащихся по словарному запасу повысилась, когда обучение поддерживалось такими технологиями, как компьютеры и мобильные телефоны. Несколько исследований показали, что усвоение словарного запаса увеличивается при использовании упомянутых технологий [18, 8, 22]. Мультимедийное обучение способствует активному обучению студентов и позволяет им сосредоточиться на содержании курса и совместном обучении, в конечном счете задействуя навыки мышления более высокого порядка и представляя идеи с помощью различных средств массовой информации [9]. Результаты исследований Кабуха, свидетельствуют о том, что учителей английского языка следует поощрять к использованию мультимедийных технологий в своих классах. Однако им необходимо избирательно подходить к программам, платформам и т.д., которые они решают использовать в своих классах, чтобы достичь максимальной эффективности в отношении улучшения способности учащихся изучать и запоминать любую часть языка. Интеграция новых технологий в изучение английского языка в качестве иностранного оказывает мощное влияние на распознавание, понимание и удержание целевой лексики [10]. Казахстанские ученые также были заинтересованы данной темой и пришли к выводу, что инновационные технологии могут быть использованы в качестве эффективного метода для улучшения словарного запаса учащихся основной школы [15]. Успешная интеграция обучающих технологий в образование обладает эффективной силой в удовлетворении потребностей в обучении [16]. Адаптация инновационных технологий к учебным приложениям устраняет необходимость в глубоком изучении интеграции технологий с различными переменными [21]. Мнения касательно мультимедийных технологий, включающие электронных книг, доступных через интернет, вызывают некоторые дискуссии о создании благоприятных условий для их использования в образовательной деятельности. Учитывая, что дети с раннего возраста подвергаются воздействия компьютеров и интернета дома и в школе, образовательное использование времени, затрачиваемого на использование технологий, обеспечит значительное преимущество в развитии детей. Растущее внедрение электронных книг, которые являются инновационными технологическими продуктами, в жизнь учащихся и создание подходящих условий для этого сыграют активную роль в расширении их словарного запаса [19]. В своем исследовании, посвященном влиянию электронных книг на обучение, Ларсон объясняет, что навыки чтения у юных читателей,

использующих электронные книги в качестве мультимедийных технологий в начальной школе, развиваются быстрее. Исследование показало, что электронная книга побуждает учащихся читать больше, чем печатная, и улучшает взаимодействия с текстами [13]. Кроме того, Моури и Рахими демонстрируют, что программное обеспечение, основанное на технологиях является превосходным и более эффективным вариантом развития словарного запаса, чем традиционные учебники [23].

Данная статья осуществила литературный обзор и доказала, что использование технологий на занятиях может быть очень мотивирующим фактором для учащихся. Технологии предлагают множество преимуществ для улучшения образования. Самое главное, интеграция технологий потенциально может повысить мотивацию учащихся. Регулярность посещения занятий студентами повысилась, потому что уроки кажутся интересными, в отличие от традиционных классов, которые кажутся скучными и в которой студентам не хватает навыков, необходимых для достижения успеха. Используя определенные мультимедийные технологии, способствующие получению знаний и пониманию. Используя разнообразные инновационные технологии во время занятий, учащиеся чувствовали уверенность в своих способностях выполнять задачи благодаря знакомству с яркими инструментами. Также можно сделать вывод, что после использования технологичных обучающих платформ наблюдается значительное расширение словарного запаса учащихся. Кроме того, интеграция мультимедиа помогает им быстрее и легче усваивать новую лексику, что в следствии повысило их уверенность в себе, улучшило их разговорные навыки, создало приятную учебную атмосферу, представило им возможность участвовать в занятиях и побудило их использовать различные виды технологий в обучении. Однако стоит учитывать, что необходимо быть избирательным при выборе определенного инструмента.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кульгинов А. Рабочая поездка в Карагандинскую область. – 21 мая 2023 года.

2. Abdykhalykova A., Turusheva L., Beysembayeva Zh., Dukembay G.. Multimedia technologies in teaching a foreign language. Rural environment. Education. Personality. 2020. – Vol.13

3. Al-Faki I. M., & Khamis A.H.A. Difficulties facing teachers in using interactive whiteboards in their classes. American International Journal of Social Science. 2014. –Vol. 3. No. 2. – 136158.

4. Bawden D. Origins and Concepts of Digital Literacy. In Lankshear, C., & Knobel, M. (Eds.), Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices . Peter Lang Publishing. 2008. – P.17-32

5. Brakhmetova, A. Advancing English as a Foreign Language Instruction through Innovative Technologies: Perspectives and Practices in Kazakhstan. Eurasian Science Review An International Peer-Reviewed Multidisciplinary Journal. –2024. –2(2). P. 86–93.

6. Foud Olft,. Elsevier. Computer Uses in Education . – 2008. –3 edition.

7. Godwin-Jones R. (2014). Emerging Technologies: Digital Games and Language Learning. Language Learning & Technology. 2014. 18(2), 2-11.

8. Gonen K. ESL Teachers' perceptions of using technology [Conference presentation-Prezi]. English Language Symposium 2018: New perspectives in English language teaching. King Abdulaziz University. 2018, 13-14 May.

9. Ivers K. S., Barron, A.E. Multimedia project in education designing producing and assessing (2nd ed.). John Willey and Sons. 2002.

10. Kabooha R. Using movies in EFL classrooms: A study conducted at the English Language Institute (ELI), King Abdul-Aziz University. English Language Teaching. 2016. –Vol.9, No. 3. P.248-257. Mode of access URL: https://doi.org/10.5539/elt.v9n3p248

11. Knezek G., Christensen R. The Importance of Information Technology At-titudes and Competencies in Primary and Secondary Education. In Voogt, J., & Knezek, G. (Eds.), International Handbook of Information Technology in Primary and Secondary Education. Springer. 2008. – P. 321-331

12. Kukulska-Hulme A., Shield L. An Overview of Mobile Assisted Language Learning: From Content Delivery to Supported Collaboration and Inter-action. ReCALL, 2008. –Vol. 3. P. 271-289.

13. Larson L.C. Digital readers: The next chapter in e-book reading and response. The reading teacher. 2010. – Vol. 64, No. 1. – P. 15-22.

14. Liu M., Moore Z., Graham L., Lee S. A Look at the Research on Computer-Based Technology Use in Second Language Learning: A Review of Literature from 2000 to 2009. Journal of Research on Technology in Education. 2010. – Vol. 42. No. 3 P. 250-273.

15. Omarova G., Saduakas G., Zhumabayeva, A., et al Formation of school student's vocabulary skills through innovative technologies. World Journal on Educational Technology: Current Issues. – 2021. – Vol.13, No. 4., 1088 -1101.

16. Ozdamli F., Uzunboylu H. M-learning adequacy and perceptions of students and teachers in secondary schools. British Journal of Educational Technology. 2015. – Vol. 46, No. 1. – P. 159-172.

17. Stockwell G., Hubbard, P. Some Emerging Principles for Mobile-Assisted Language Learning. The International Research Foundation for English Language Education. 2013.

18. Taj I. H. et al Effect of technology-enhanced language learning on vocabulary acquisition of EFL learners. International Journal of Applied Linguistics and English Literature. Vol. 6, No. 3. – P. 262-272.

19. Tavakoli D., Golshan, N.S. Technology-enhanced language learning tools in Iranian EFL context: Frequencies, attitudes and challenges. Global Journal of Information Technology. 2014. – –Vol. 4. No. – P. 114-118.

20. Warschauer M. Technological Change and the Future of CALL. In Fotos, S., & Browne, C. (Eds.), New Perspectives on CALL for Second Language Classrooms. Lawrence Erlbaum Association. 2004. – P. 15-25

21. Yilmaz R., Yilmaz F.G.K., Ozturk H.T. Examining the relationship between pre-service teachers educational technology and material development competency and their techno-pedagogical competency. Global Journal of Information Technology: Emerging Technologies. 2017. – Vol. 7, No. 3. – P. 86-91.

22. Yue N. Computer multimedia assisted English vocabulary teaching courseware. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). 2017. – Vol. 12. No. 12. – P. 67-78.

23. Rahimi A., Mouri S. The impact of computer-assisted language learning on Iranian EFL students' vocabulary learning. Global Journal of Foreign Language Teaching, 6(4). 2016. – Vol. 6, No. 4. – P. 210-217.

УДК 1751

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Зайцева Елена Николаевна
lena.zaitseva.2002@mail.ru
Магистрант 1 курса, СКУ им. М. Козыбаева
Научный руководитель: Какимова Майра Еренгаиповна
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Бұл мақалада көп мәдениетті әлем жағдайында ағылшын тілін шет тілі ретінде оқыту процесінде мәдениет аралық құзыреттілікті қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Тілдің мәдениет аралық қарым-қатынас құралы ретіндегі рөліне назар аудара отырып, қазіргі қоғамда ХҚК-ны игерудің маңыздылығы атап өтіледі. ҚР Білім беру жүйесі ана, Мемлекеттік және шет тілдерін меңгерген көп мәдениетті тұлғаны қалыптастыруға ұмтылады. ХҚК-ны сәтті қалыптастыру үшін шет тілін білу, сондай-ақ мәдени ерекшеліктерді түсіну қажет. Үш компонентке назар аударылады: тілдік, коммуникативтік және мәдени құзыреттілік. Оқыту мен ХҚК қалыптастыру принциптерінің өзара байланысына баса назар аударылады, мұнда маңызды факторлар жаңа мәдени жағдайларға бейімделу және әр түрлі мәдениеттердің өкілдерімен сәтті қарым-қатынас жасау мүмкіндігі болып табылады.

Кілт сөздер: мәдениет аралық құзыреттілік (ХҚК), ХҚК қалыптастыру принциптері, мәдениет аралық қарым-қатынас, тілдік құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема формирования межкультурной компетенции в процессе обучения английскому языку как иностранному в условиях поликультурного мира.Освещается важность овладенияМКК в современном обществе, акцентируя внимание на роли языка как инструмента межкультурного общения. Образовательная система РК стремится к формированию мультикультурной личности, владеющей родным, государственным и иностранным языками. Отмечается, что для успешного формирования МКК требуется знания иностранного языка, а также понимание культурных особенностей. Основное внимание уделяется трём компонентам: языковой, коммуникативной и культурной компетенциям. Акцент делается на взаимосвязи принципов обучения и формирования МКК, где важными факторами являются адаптация к новым культурным ситуациям и умение успешно взаимодействовать с представителями разных культур.

Ключевые слова: межкультурная компетенция (МКК), принципы формирования МКК, межкультурное общение, языковая компетенция, коммуникативная компетенция.

Abstract: This article discusses the problem of forming intercultural competence in the process of teaching English as a foreign language in a multicultural world. The importance of acquiring ICC in modern society is highlighted, emphasising the role of language as an instrument of intercultural communication. The educational system of the Kazakhstan Republic aspires to the formation of a multicultural person who speaks native, state and foreign languages. It is noted that successful formation of a ICC requires knowledge of a foreign language as well as cultural understanding. The focus is on three components: linguistic, communicative and cultural competences. The accent is made on the relationship between the principles of learning and ICC formation, where the important factors are adaptation to new cultural situations and the ability to successfully interact with representatives of different cultures.

Key words: intercultural competence (ICC), principles of ICC formation, intercultural communication, linguistic competence, communicative competence.

В свете развития дружественных отношений между государствами в современном мире отмечается непрерывное развитие политических, экономических, образовательных и культурных связей, а также расширение коммуникаций.Во время общения представитель одной страны с собеседником из другой страны, должен не только знать язык и правильно выражать свои мысли на иностранном языке, но и соблюдать культурные нормы этой страны. Различия в культуре, а также их незнание могут создавать проблемы и конфликты в процессе общения между людьми из разных стран и культур, на что все больше обращают внимание преподаватели английского языка как иностранного в Казахстане.

Система образования в Казахстане стремится интегрировать этнокультурное образование, сфокусированное на формировании мультикультурной личности. Основная цель этнокультурного образования заключается в развитии индивида, который владеет родным, государственным и иностранным языками. Как отмечает С.С. Кунанбаева, знание языков выступает:

1.средством межкультурного общения – позволяет налаживать мосты между людьми разных культур и национальностей;

2. средством познания чужой и своей национальной культуры, своего и других языков – через язык человек открывает для себя чужую и свою национальную культуру, глубже понимает особенности других языков;

3.инструментом свободной ориентации и жизнедеятельности в современном поликультурном и мультилингвальном мире – владение языками обеспечивает свободу выбора в современном мире, где люди активно взаимодействуют на глобальном уровне;

4. ценностной базой для ориентации и выбора коммуникативного поведения и невербальных норм взаимодействия с учетом специфики развития и состояния стран, регионов, мировой цивилизации[3, с. 112].

Формирование межкультурной компетенции в рамках образования РК играет важную роль в подготовке человека к жизни в современном мире, где знание языков является ключом к взаимопониманию, познанию и свободному самовыражению.

Н.В. Янкина подчеркивает, что человек, как носитель языка и культуры, представляет собой звено, соединяющее язык с реальным миром [8, с. 17]. Эта связь обретает особое значение в контексте межкультурного взаимодействия, где человек становится не только переводчиком слов, но и переносчиком ценностей, обычаев и традиций.

На данный момент преподавание иностранного языка больше не является основной целью обучения. В этом контексте, В. В Еремин пишет, что в настоящий момент является актуальной задачей подготовка обучающихся к

овладению навыками межкультурной коммуникации и ознакомление с диалогом культур в процессе обучения на иностранному языку [2, с. 77]. Поэтому при обучении английскому языку как иностранному мы должны не только развивать языковые навыки учащихся, но и уделять больше внимания изучению культурных особенностей английского языка и формированию навыков межкультурной компетенции в коммуникации.

Межкультурная компетенция представляет собой комплекс знаний, навыков и умений, обеспечивающих высококвалифицированным специалистам возможность достижения взаимопонимания в совместной профессиональной деятельности с представителями различных культур. Это основывается на владении иностранным языком своей области специализации, а также знании, понимании и соблюдении универсальных норм и правил международного этикета общения [5].

Обучение любому иностранному языку должно включать в себя знакомство со спецификой данной культуры, при этом способствуя формированию положительного эмоционального фона и интереса к языковой культуре. Важно также стремиться к формированию межкультурного осознания у обучающихся. Применение межкультурного подхода к обучению иностранному языку приобретает особую значимость для студентов языковых факультетов, поскольку иностранный язык является неотъемлемой частью их профессиональной подготовки.

Исходя из определения данного С. Ясин, можно сказать, что межкультурное сознание представляет собой процесс развития понимания и признания собственной и других культур. Межкультурное осознание проявляется в том случае, когда люди перестают предполагать, что способ восприятия мира в их культуре является лучшим или единственным, и начинают оценивать другие точки зрения [10, с. 11].

Формирование межкультурных компетенций предполагает применение комплексного методологического подхода, которое включает в себя следующие компоненты: языковая, коммуникативная и культурная компетенции [4, с. 62]. Данные составляющие направлены на усвоение культурной составляющей иностранного языка и развитие эффективной межкультурной коммуникации.

Языковая компетенция, по утверждению Н.Л. Шамне, это не просто набор языковедческих знаний, а скорее потенциал, формирующий способность человека к успешному общению [7, с. 88]. Этот взгляд подчеркивает, что владение языком не ограничивается лишь знанием грамматики и лексики. Это также умение адекватно взаимодействовать в различных обстоятельствах, проявлять языковую гибкость и адаптироваться к разнообразным коммуникативным ситуациям. Таким образом, языковая компетенция представляет собой неотъемлемую часть общей межкультурной компетенции и отражается в умении работать с лексическими элементами, преобразовывать их в осмысленные и логические выражения, а также формулировать корректные грамматические и синтаксические структуры, соответствующие нормам

иностранного языка. Она играет ключевую роль в формировании успешных межличностных отношений, культурного взаимопонимания и эффективной коммуникации в многообразном мире.

Коммуникативная компетенция подразумевает собой осуществление корректного выбора средств для достижения коммуникативных целей и задач, при это со способностью быстро адаптироваться к коммуникативной ситуации, корректировать своё поведение и передавать информацию таким образом, чтобы она была осмысленной и соответствующей контексту. И. Л. Плужник конкретизирует понятие межкультурной коммуникативной компетенции, представляя ее как: «функциональные умения понимать взгляды и мнения представителей другой культуры, корректировать свое поведение, преодолевать конфликты в процессе коммуникации, признавать право на существование различных ценностей, норм поведения» [6, с. 11].

Обладая культурной компетенцией, обучающийся способен применять свои знания о языках и культурах разных народов для эффективного межкультурного общения и взаимодействия, а также критически осмысливать культурные ценности других культур и их историческое наследие. Кроме того, обучающийся развивает критическое осмысление культурных ценностей других обществ и их исторического наследия, что способствует глубокому взаимопониманию и взаимоуважению. Определение культурной компетентности, предложенное Кристофером Эрли и Ван Дином, подразумевает способность индивида к эффективной адаптации при взаимодействии с носителями иностранных языков и с представителями различных культур, охватывая поведенческие, мотивационные и метакогнитивные компоненты [9, с. 279].

Такие умения и знания становятся ключевыми в современном образовании, где взаимодействие между различными культурами становится все более важным аспектом личностного и профессионального развития.

В своей работе «Культура и обучение иностранным языкам», Елизарова Г.В. выделяет ряд принципов, которые играют важную роль в формировании МКК. При соблюдении всех этих принципов можно достичь эффективного развития межкультурной компетенции, так как они взаимосвязаны.

1. Принцип познания и учета ценностных культурных универсалий – предполагает изучение культурных норм, ценностей и представлений, которые являются общими для всех культур. Это позволяет понять особенности культурных систем и способствует формированию эмпатии.

2. Принцип культурно-связанного изучения иностранного и родного языка – подчеркивает важность изучения своего родного языка как основы для изучения иностранного. Такой подход позволяет понять, как культура влияет на использование языка, и какие культурные особенности находят отражение в нем.

3. Принцип этнографического подхода к определению культурных компонентов – предполагает использование этнографических исследований для

понимания культурных аспектов изучаемого языка. Этот принцип включает изучение культуры, традиций, ценностей и других важных аспектов, которые могут повлиять на понимание и использование языка.

4. Принцип речеповеденческих стратегий – акцентирует внимание на развитии навыков общения, включая умение понимать и интерпретировать сообщения и выбирать подходящие стратегии в зависимости от ситуации.

5. Принцип осознаваемости и «переживаемости»– позволяет индивиду преобразовывать бессознательные реакции в осознанные через их эмоциональное «переживание». Это создает основу для формирования отношения, которое является важным компонентом МКК.

6. Принцип управления психологическими состояниями неопределенности и тревожности – предполагает, что обучающийся может эффективно контролировать свои эмоциональные состояния во время взаимодействия с представителями других культур. Этот контроль достигается путем осознавания своих эмоций, названия их в момент переживания, а также самоконтроля, который осуществляется через умение удерживать и выражать эмоции подходящим образом.

7. Принцип эмпатического отношения к участникам МКО - направлен на развитие качеств языковой личности к пониманию и переживанию чувств других людей. Это включает в себя умение поставить себя на место другого, справиться с собственными эмоциями, сохранять некоторое расстояние от своих и чужих переживаний, а также воспринимать ситуацию с двух разных точек зрения [1, с. 313].

Следует отметить, что данные принципы взаимосвязаны и их совместное применение не только направлено на понимание и изучение культурных аспектов, но и на формирование и дальнейшее развитие межкультурной компетенции (МКК) у обучающихся. Взаимодействие принципов предоставляет обучающимся не просто отдельные инструменты, а целенаправленную методологию, способствующую к восприятию и адаптации к разнообразию культурного многообразия.

Межкультурная компетенция человека, изучающего иностранный язык, имеет существенные отличия от коммуникативной компетенции носителя этого языка и не может основываться на ней. Важным аспектом для эффективного межкультурного общения, учитывающего лингвистические и психологические особенности, является обладание обучающимися межкультурной компетенции. Эта компетенция представляет собой способность выходить за пределы своей культуры и быть в качестве культурного посредника, сохраняя собственную культурную идентичность.

Она подразумевает развитие умений в общении с представителями других культур и применение методов систематического изучения особенностей этих культур и их взаимодействия. Таким образом, процесс обучения иностранным языкам должен не только предоставлять информацию и формировать навыки в области межкультурного общения, но также оказывать воздействие на

личность, но и формировать ее в активно развивающийся и эмоционально зрелый субъект. Такая личность должна быть способна эффективно реагировать на новые культурные ситуации, используя уникальные методы поиска, обработки и использования информации во время МКО.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам / Г. В. Елизарова. – СПб.: КАРО, 2005, 352 с.
2. Еремин В. В. Обучение навыкам межкультурной коммуникации в процессе преподавания иностранного языка // Альманах современной науки и образования. 2009. № 4, С. 75-78.
3. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории. – Алматы, 2005, С.112-114.
4. Леонтович О.А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения. – Волгоград: Перемена, 2002, 435 с.
5. Наролина В.И. Межкультурная коммуникативная компетентность как интегративная способность межкультурного общения специалиста // Электронный журнал «Психологическая наука и образование», 2010. № 2. [Электронный ресурс]. URL: http://psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2010_2_Narolina.pdf
6. Плужник И.Л. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки»: автореф. дис. – Тюмень, 2003, 25 с.
7. Шамне Н.Л. Актуальные проблемы межкультурной коммуникации: Учебное пособие. Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 1999, 206 с.
8. Янкина Н.В. Формирование межкультурной компетентности студента университета: автореф. дисс. – Оренбург, 2006, 41 с.
9. Earley P.C. Redefining interactions across cultures and organizations: moving forward with cultural intelligence. – Oxford: Elsevier, 2002, 299 p.
10. Yassine, S. Culture Issues in FL teaching: Towards the fostering of intercultural awareness. Annales du Patrimoine. No.05., 2006, 56 p.

ӘОЖ 8.81

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Зейнина Венера Уалиясовна
Venera_Zeinina@mail.ru.
Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясы тілдік дайындық кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада қазақ тілін оқытудағы инновациялық әдістерді қолдану ерекшеліктері және оқыту мен тәрбиелеудегі инновациялық әдістердің негізгі мазмұны қарастырылған.

Кілт сөздер: инновациялық технология, оқыту әдістемесі, қазақ тілін оқыту әдістері

Аннотация: В статье рассмотрены особенности использования инновационных методов в обучении казахскому языку и основное содержание инновационных методов в обучении и воспитании.
Ключевые слова: инновационные технологии, методика преподавания, методика преподавания казахского языка

Annotation: In the article, the features of using innovative methods in teaching the Kazakh language and the main content of innovative methods in teaching and learning are considered.
Key words: innovative technologies, methods of teaching, methods of teaching the Kazakh language

Біз жаһандану адам қызметінің барлық саласына еніп жатқан дәуірде өмір сүріп, жұмыс істеп жатырмыз. Жаһандану адамдардың алдына бірқатар міндеттер қойып отыр, олардың бірі – білім беру саласындағы басымдықтарды қайта қарау. Жас ұрпақ жаһандық кеңістіктегі басқа мәдениет өкілдерімен қарым-қатынас жасауға көмектесетін коммуникативті құзыреттерді қалыптастыратын әмбебап, жаһандық құндылықтармен таныс болуы керек.

Қазақ тілін оқытатын ұстаз ұлт болашағына бағыт-бағдар беріп қана қоймай, ұлттық білім-танымды, қазақылықты сақтайтын ұрпақ тәрбиелейтіні сөзсіз. Қазақ тілін оқытудың мазмұнын меңгертуде қолданылатын әдіс-тәсілдерді жан-жақты талдау арқылы тапсырмалардың түрлері мен ерекшеліктерін анықтау – уақыт талабы.

Оқу-тәрбие үрдісінде білім алушылардың білім, білік, дағдыларын меңгерумен қатар, еліміздің болашағы – жас ұрпақты тәрбиелеп қана қоймай, оларды өзін-өзі құрметтейтін, туған жерінің тарихы мен тілін ардақтап, салт-дәстүрін сүйетін азамат етіп қалыптастыруға бағытталған міндеттер қажет.

Ең алдымен білім алушы мәдени кеңістікте өз орнын табуы керек. Ол үшін оқу-тәрбие үрдісінде қол жеткізген нәтижелердің басымдылығына назар аударылып, тілдің теориясы мен тарихы әдістемелік негізбен байланысқанда ғана білім алушы пәннің мазмұнын толық түсініп, жоғары нәтижелерге қол жеткізе алады.

Оқу-тәрбие үрдісіне қойылатын негізгі талаптардың бірі – білім алушының білімді өз бетінше меңгеру процесінде белсенді іс-әрекетін ұйымдастыру. Берілген тапсырмаларды орындау барысында білім алушының өзін-өзі қалыптастыру, тұлғалық қасиеттерін шыңдау, шығармашылық және логикалық болмысын дамыту және жетілдіру мақсатында диалогтық, монологтық тапсырмалар ұйымдастырылуы керек.

Қажетті ақпаратты іздеу, өңдеу, алу, құру және ұсыну, ақпарат пен ой алмасу үшін топтық және жұптық оқыту әдістерін, жаңа технологияларды пайдалану ұсынылады.

Қазақ тіліндегі мәтінмен жұмыс істеу барысында оның мазмұнымен танысу, мағынасы мен теориялық негізін меңгерту білім алушылардың тұлғалық қасиеттерін дамытуға жол ашады. Бұл өмірлік дағдыларды нығайтудың негізі болып табылады.

Бүгінгі таңда қазақ тілін оқытуда шығарманың мазмұны мен идеясын бағалай білу басты басымдыққа ие. Мәтін мен сөйлемді теориялық тұрғыдан талдай білуге жеткілікті көңіл бөлінуі керек, егер бұл жүйелі, үздіксіз тапсырмалардың жиынтығы болса, білім алушы өзінің грамматикалық құзыреттілігін арттырып қана қоймай, тіл туралы түсінігін кеңейтеді. Қазақ тілі өз ойын еркін көркем жеткізе отырып, өмірлік мәселелердің шешімін тез таба алатын тұлғаны қалыптастыра алады.

Білім алушылар шығармашылықпен ойлап, өз ойын жазбаша түрде еркін жеткізе білуі керек. Ол үшін эссе, шығармашылық хат, өлең жазу және шығарма мазмұнын жалғастыру сияқты тапсырмалар жазу кезінде грамматикалық және стилистикалық нормаларды сақтай отырып, шығарма мазмұнын өз көзқарастары бойынша талдауға, салыстыруға, бағалауға мүмкіндік береді.

Қазақ тілін оқып, меңгеру барысында білім алушылар ұлттық құндылықты бағалайды. Қазақстанның тарихын, мәселелерін, ерекшеліктерін анықтайды және түсінеді, қазіргі заманға сай ой-өрісін дамытады.

Білім беру мазмұнының ерекшелігіне байланысты дағдыны қалыптастыратын бөлімдерді, оның ішінде түсіну және жауап беру, талдау және түсіндіру, бағалау және салыстырмалы талдау сияқты бөлімдерді де назардан тыс қалдыруға болмайды. Қазақ тілін меңгерту қазақ тілін көркем мәтінді түсінуге, мәтіннің көркемдік ерекшеліктерін бойына сіңіруге және мәтін беретін өмірлік дағдыларды күнделікті өмірде пайдалана білуге үйретудің басты бағыты болуы керек, сөйлегенде, жазғанда өз ойын көркем, дәл жеткізуде көркем сөздердің мағынасын дұрыс қолдана білу.

Қазақ тілін оқытудың тағы бір маңызды мақсаты – тіл үйренушінің қазақ сөз өнерінің құдіретін жан-жақты түсініп, әдебиет арқылы халқымыздың өмірі мен өнерін, қазақ халқының тарихын, мәдениетін, философиясын, ұлттық салт-дәстүрін бағалай білетін тұлға болып қалыптасуы.

Осы мақсаттардан қазақ тілін оқыту әдістемесінің келесі міндеттері шығады:

- студентке әдебиеттің қажеттілігін түсіне отырып, көркем мәтінді өз қалауы бойынша оқуға үйрету;
- берілген көркем мәтіннің жанрлық ерекшеліктерін ескере отырып, оның құрылымдық жүйесін талдай отырып, басқа да көркем шығармаларды еркін талдай білу қабілетін дамыту;
- белгілі бір тақырып бойынша ауызша әңгімелесу барысында оқылған әдеби шығармадан қалыптасқан ұғымдар мен ойларды, көркем сөз тіркестері мен халық даналығының тұрақты тіркестерін пайдалана білу дағдыларын дамыту;
- тіл үйренушілердің көркем мәтінді оқу және оқу қабілеттерін дамыту, көркем шығармаларды қабылдауға бағытталған танымдық қабілеттерін дамыту мақсатында тапсырмаларды ұйымдастыру.
- тілдік нормаларды меңгеру, грамматикалық сауаттылығын арттыру, т.б.

Оқытудың жаңа мазмұнын меңгеру қазақ тілін оқыту әдістемесінің жылдар бойы жинақталған әдістерімен қатар жаңа инновациялық технологияларды қолдануды көздейді. Атап айтқанда, жеті оқыту модулінен жаңа мазмұнда жеке стратегиялар мен әдістерді қолдану:

- оқыту мен оқудың жаңа тәсілдері;
- сыни тұрғыдан ойлауға үйрету;
- оқытуды бағалау және оқуды бағалау;
- білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану;
- дарынды және талантты балаларды тәрбиелеу;
- білім алушылардың жас ерекшеліктеріне қарай оқыту мен оқу;
- оқытудағы басқару және көшбасшылық [1, б. 24].

Сонымен қатар, әрбір оқулықта оның мазмұнын егжей-тегжейлі сипаттайтын библиография, аудио және бейне қосымшалары болуы керек.

Талдау және түсіндіру бөліміндегі оқулық мазмұнын толық меңгеру үшін оқулықтағы кейбір тапсырмалардың мазмұны оқулық немесе қосымша мәтіндер жинағында жарияланады. Бұл студенттердің өзін-өзі дамытуға ұмтылуына көмектеседі.

Оқулықтың аудиожазбасы студенттерге мәтінді дұрыс интонациямен оқуға және сөздердің жазылуы мен айтылуындағы айырмашылықтарды анықтауға арналған. Білім алушылардың тыңдау және есте сақтау қабілеттерін дамыту, естігендерін қорыту, логикалық ой-пікірлерін бағалау үшін аудиожазбада берілген тапсырмалар олардың лингвистикалық және грамматикалық білімдерін дамытуға, тақырып бойынша бұрынғы түсініктерді үнемі зерделеуге мүмкіндік береді және олардың құзыреттілігін оны тәжірибеде тауып, қолдана алатындай етіп қалыптастырады.

Қазіргі қоғамда адамдардың ақпараттық сауаттылық деңгейін арттыру, қоршаған ортадағы әлеуметтік, ақпараттық және технологиялық өзгерістерге тез бейімделіп, жаңаша ойлау маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Себебі білім беру парадигмасы өзгерді, білім мазмұны жаңарды, жаңа көзқарас, жаңа қарым-қатынастар пайда болды.

Қазақ тілі сабағында кеңінен қолданылатын технологиялардың бірі – деңгейлеп оқыту технологиясы. Бұл технология білім алушылардың ізденімпаздығын, өз бетімен жұмыс істеуін, білімді сапалы қабылдауын, шығармашылық қабілетін арттыруға бағыттайды.

В.П.Беспалько оқу материалын меңгерудің 4 деңгейін ұсынады:

1-деңгей негізгі ретінде қабылданады. Бұл міндетті деңгей болғандықтан, барлық студенттер тапсырманы орындауға міндетті.

2-деңгей. Қосымша ақпарат бірінші деңгейде алған білімдерін одан әрі кеңейтеді және жалпылайды, негізгі мазмұнын нақтылайды, ұғымдардың не үшін және қалай қолданылатынын көрсетеді. Бұл деңгейде студент өтілген материалды талдап, алдыңғыларға ұқсас тапсырмаларды орындайды. Бірақ ол үшін алынған білімді түрлендіру және пайдалану қажет.

3-деңгей.Өзіндік жұмысты құру мақсатында білім алушылар жаңа тақырып бойынша негізгі білімдерін жетілдіреді және тереңдетеді. Жаңа білімді талдау, жинақтау, салыстыру оның игеріп, жалпылауына жол ашады. Бұл деңгейде басқатырғыштар, сөзжұмбақтар және анаграммалар жасалады.
4-деңгей. Бұл деңгейде оқушылар берілген тақырып бойынша өз бетінше жұмыс жасай алады. Эссе, баяндама, өлең, жұмбақ, жаңылтпаш шығарманың тапсырмалары беріледі [2, б. 87].

Қазақ тілі сабағында жиі қолданылатын технологиялардың бірі – ойын технологиялары. Грамматикалық ойындар білім алушылардың тіл байлығын дамыту үшін қолданылады. Ойын технологиялары білім алушының іскерлік қасиеттерін қалыптастырады. Ойынның сюжеті әр түрлі грамматикалық тапсырмалар арқылы жасалады. Ойын білім алушының тез ойлау қабілетін дамытады. Ойын шарты алдын ала белгілі болғанымен, білім алушы ойын барысында күтпеген жағдайларда тез шешім қабылдауға үйренеді.

Қазақ тілін оқыту барысында білім алушылардың өз ойын жеткізе білу, ауызша және жазбаша сауатты сөйлеу, қоғамның басқа мүшелерімен дұрыс қарым-қатынас жасау, яғни қажетті коммуникативті дағдыларды қалыптастыру мәселелерін шешудің маңызы зор.

Қазақ халқының тарихын, әдебиетін, мәдениетін, ұлттық салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, табиғатын тіл арқылы меңгереді. Мәдени мұраны дамыту арқылы білім алушылардың эстетикалық талғамы мен мәдени тұлғасы қалыптасады. Мәдени мұраны зерттеу, әрине, тілдік мүмкіндіктер арқылы жүзеге асады.

Бір сөзбен айтқанда, қазақ тілі сабағы мұғалімнің өзіне, білім деңгейіне, кәсіби шеберлігіне байланысты тартымды, сапалы өтеді.

Қазір жаңа технологиялар туралы көп айтылып жүр. Кейбір оқу орындары білім беру стандартын жақсарту үшін электронды кітаптар мен қашықтықтан оқытуды енгізуде. Бірақ мұның барлығына ұстаз шеберлігінсіз қол жеткізу мүмкін емес екені белгілі. Білім сапасын арттыру мұғалімдердің жаңа технологияны шебер қолдануымен тығыз байланысты екені дәлелденді. Жаңа педагогикалық технология – оқытудың жаңа әдістері мен іс-әрекеттерін іздеуді талап ететін ұғым, т.б. жаңа зерттеулерді ұтымды пайдалану арқылы білім мен оқу ғылымының нәтижелеріне қол жеткізу және озық жетістіктерге жету дегенді білдіреді. Әдіскерлер бүгінгі таңда қолданылатын келесі технологияларды анықтайды: Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов пен Л.В. Занковтың «Дамыта оқыту» технологиясы, В.К. Дьяченко «Ұжымдық оқыту әдісі», «Оқу мен жазудағы сыни тұрғыдан ойлау стратегиялары», «Коммуникативті оқыту әдісі»; ММ. Жанпейісова «Модульдік оқыту технологиясы», З.А. Қараев, А. Жүнісбек және басқа да көптеген ғалымдардың технологиялары белсенді түрде қолданылуда.

Өзге тілді аудиторияда қазақ тілін оқытуда қолданылатын маңызды технологиялардың бірі – коммуникативті технология. Коммуникативті технологияда тілдік қарым-қатынасқа басымдық беріліп, басқа да жұмыстар осы бағытта бағытталады, себебі технологияның негізгі міндеті – тіл

үйренушілердің ауызекі сөйлеуін жетілдіру, сөздік қорын молайту, қазақ тіліне тән дыбыстарды дұрыс оқуға, дұрыс айтуға үйрету. Бұл технологияны ұтымды пайдалану өзге ұлт балаларына қазақ тілін үйрету барысында жемісті нәтиже бере алады.

«Дамыта оқыту» технологиясы білім алушыны жан-жақты дамыта отырып (тұлға, дүниетаным, ойлау, қарқын) оқытуға негізделген. Дамыта оқытудағы негізгі іс-әрекеттер диалог, пікірталас. Бұл технологияның негізгі қағидаларының бірі – білім алушылардың тіл байлығын дамыту. Сондықтан бұл технологияның білім беру саласында, оның ішінде қазақ тілін оқытуда алатын орны үлкен.

Модульдік оқыту технологиясы әлемдік және отандық тәжірибеде мойындалған технология. Бұл технологияда білім алушының жеке тұлғасы, оның ақыл-ой әрекетінің дамуы, шығармашылық ойлауы бірінші орынға қойылады. Модульдік оқыту арқылы әрбір студент сабақта нені және қалай істеу керектігін, не істеу керектігін анық біледі және міндетті түрде осыған байланысты қажетті материалдармен және әдістермен қамтамасыз етіледі. Бұл технология білім алушының танымдық қабілетін дамытуға, танымдық процестерін жетілдіруге, оқуға деген оң қызығушылықты қалыптастыруға, белсенді сөздік қорын, ауызша және жазбаша сөйлеуін дамытуға негіз болады.

Ж. Қараевтың деңгейлік оқыту технологиясы – білім алушыға білім деңгейіне сәйкес тапсырмалар беру арқылы оқыту әдісі. Бұл технологияның ерекшелігі сабақ барысында білім алушылар бірнеше деңгейде жұмыс жасайды. Яғни, білім алушы өзінің мүмкіндігіне сай сатылы жұмыс жүйесін орындайды. Оқу іс-әрекеті оларды өз бетінше оқуға, шығармашылықпен белсенді айналысуға үйрететін, өткен грамматикалық және лексикалық тақырыптарды жүйелі меңгеруге дағдыландыратын, оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыратындықтан, тіл үйренушілердің дайындық деңгейінің маңызы зор.

Проблемалық оқыту – қазақ тілін оқытуда алдыңғы қатардағы инновациялық технологиялардың бірі. Проблемалық оқыту технологиясы бойынша ең алдымен тіл үйренушілер белгілі бір проблемалық жағдайды ұсынып, проблема туғызуы керек.

Кері байланыс технологиясы қазақ тілін үйренудің тиімді әдістерінің бірі. Кері байланыс технологиясының негізгі мақсаты – білім алушының саналы ішкі рефлексиясын жаттықтыру, сол арқылы өз бетінше тіл үйрену, бәсекеге қабілетті маман болу, тез шешім қабылдау және қазіргі таңда маңызды деп саналатын жылдамдық сияқты қабілеттерді дамыту.

Сондай-ақ қазақ тілі сабағында слайдтарды пайдалану, мультимедиялық проекторды барынша пайдалану тіл үйренушілердің пәнге деген қызығушылығын оятып, пән бойынша білімдерін кеңейтіп, білім сапасын арттырады. Бұл озық технологиялар тіл үйренушілердің тұлғалық күш-қуатын арттырып, шығармашылық ойын дамытатыны анық, соның арқасында еліміздегі өзге ұлт өкілдері мемлекеттік тілді меңгере алады.

Ақпараттық технология дамыған заманда тіл үйрену қиын емес, көп тіл үйренудің зияны жоқ. Бірақ қазақ баласы алдымен отбасында қазақы рухпен тыныстап, ана тілінің нәрлі болмысын бойына сіңіріп, ұлттық рухани тәрбиенің қайнар бұлағынан сусындауы керек. Алғашқы білімдерін ана тілінде алып, қазақы қасиеттерді бойына сіңіріп өскен бала қай ортада өмір сүрсе де, қанша тіл білсе де, өз тілін ұмытпайды, ұлтын ұмытпайды. Әлихан Бөкейханов, М. Әуезов, Қ. Сәтбаев, Ә. Марғұлан сияқты арыстарымыздан бастап қанша жерден орыс топырағында білім алып, осы империяның қыспағында өмір сүрсе де, ана тілін бірінші орынға қойды. Ақын Қадір Мырза-Әлі айтқандай, «Ана тілің – арың бұл, ұятың боп тұр бетте, өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте», ең алдымен ана тілімізді құрметтейік, оны құрметпен үйренейік, мүмкіндігінше өзге тілдің бәрін үйренуге тырысайық. Әр ұлттың тілі басқа тілдерге көпір. Қазақ тілі – мемлекеттік тіл, ал орыс тілін және шет тілдерінің бірін білу адамның ой-өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып қалыптасуына жол ашады. Қазақстандағы «үштілділік» саясатына тоқталған Б.Хасанұлы: «Көптілді қатынастың сұранысы – үштілділік. Қазақстанда қостілділікті де, үштілділікті де Қазақстанның мемлекеттік тілі негізінде ғана дамыту қажет», – дейді [3, б. 48].

Қазақ тілі пәнін оқытуда курсанттарға тек теориялық білім ғана емес, ұлттық мәдениетімізден де мағлұмат бере отырып, адамгершілік қасиеттерді дамыту мәселесіне жеткілікті көңіл бөлуге тырысамыз. Тыйым сөздер – халықтың өскелең ұрпағына тәлім-тәрбие, өнеге, ақыл-кеңес беретін таптырмас тәрбие құралының бірі. Тыйым сөздерді «Болымды және болымсыз етістік» грамматикалық тақырыбын оқығанда ұсынамын, себебі бір жағынан болымсыз етістік меңгеріліп, грамматикалық сұрақ қамтылса, екінші жағынан өзін-өзі ұстау әдебі жағынан тәрбие алады. Мысалға келтіретін болсақ, мынадай тапсырма ұсынамын: Болымсыз етістіктің жұрнағын тауып жазыңыз.

1. Өтірік айт.. – Не лги
2. Ұрла... – Не воруй
3. Алдап кет... – Не обманывай
4. Сөз бөл... – Не перебивай
5. Кітапты жырт... – Не рви книгу
6. Мақтан... – Не хвались
7. Ата-анаға тіл тигіз... – Не перечь родителям
8. Өтірік дос бол... – Не будь лживым другом
9. Әдепсіз бол... – Не будь невоспитанным
10. Жаманшылық істе... – Не делай зла

Кезінде ақын Қадыр Мырза-Әлі «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» деп айтқандай, бірнеше тілді меңгерген өте құптарлық іс болғанымен, өз тіліміздің де тамырына балта шабылмауын ойлауымыз да керек, яғни ана тілдің басқа тілдердің тасасында қалып қоймауына ерекше назар аударған дұрыс. Биылғы оқу жылында курсанттармен өткізілген «Талап қыл артық білуге, артық ғылым кітапта» оқырмандар конференциясы, «Мұхтар

Әуезовтың мұрасы» әдеби кеші осыған дәлел. Кез-келген қоғамда азаматтық пен ұлтжандылыққа тәрбиелеудің негізгі факторлары өз елінің тіліне деген құрмет, жанашырлық болып табылады.

Айта кету керек, біздің оқу орнында Тәжікстан Республикасынан келген курсанттар да білім алуда. Шетел курсанттарын «Тілді тану – елді тану» деген мақсатпен бүкіл шығыс елінің Наурыз мейрамы, түрлі тақырыптық әдеби-музыкалық кештер сияқты сыныптан тыс шараларға тартуға тырысамыз. Мұндай жұмыстарды жүйелі түрде жүргізу курсанттардың шығармашылық қабілеттерін арттыруға, дарындардың көзін ашуға, тілін байытуға, ой-өрісін ұштап, өз бетінше ізденуіне үлкен әсерін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Садуова Ж. Инновациялық технологияларды білім беруде қолдану // Білім. Алматы, № 5, 2006. 22-24 б.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. -М.: Педагогика, 1989. –192 с.
3. Хасанұлы Б. Ана тілі – ата мұра. -Алматы: Жазушы, 1992. -272 б.

ӘОЖ 37.3

БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ

Кенжебаева А.Т.
п.ғ.к., доценті

Н.М. Искакова
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
«Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі»мамандығының 4 курс студенті
Қазақстан,Тараз қ.

Аңдатпа: Қазіргі кездегі оқыту жүйесіндегі оқытушылардың педагогикалық қабілеттерін дамыту - педагогикалық шеберлікті қалыптастырудың негізі ретінде өзін-өзі дамыту арқылы жетілдіруді зерттеу болып табылады.
Кілт сөздер: Бастауыш, шеберлік, оқыту.

Аннотация: Развитие педагогических способностей учителя в современной системе образования – это изучение совершенствования через саморазвитие как основу формирования педагогического мастерства.
Ключевые слова: Элементарное, освоение, обучение.

Abstract: The development of pedagogical abilities of teachers in the modern education system is the study of improvement through self-development as a basis for the formation of pedagogical skills.
Key words: Elementary, mastery, training.

Білім мен тәрбе берудің ең басты міндеті – мектептің іс-әрекетіне психологиялық тұрғыда ықпал ету. Мұның дәлелі – қазіргі кезде мектепте жүргізіліп жатқан психологиялық-педагогикалық жұмыстар. Психологияда алға

қойылған мақсат әр оқушының жеке адамдық қасиеттерін жан-жақты жүйелі зерттей отырып, оларды дамуына қолайлы жағдай туғызу. Бұған тек психологтар ғана емес, сынып жетекшілері мен пән мұғалімдерінің және ата-аналарды ықпалы зор. Жеткінектерді жай-күйін, ынтасын, ықыласын, қызығушылығын есерсек олар жалаң теориямен оқуға ынталы емес. Сол себепті олардың білім алуға белсенділігі мұғалімнің талабына, оқушымен қарым-қатынас орната алу шеберлігіне байланысты. Бұл үшін мұғалім психолог болу қажет.

Шығармашылық адамын тәрбелеу мектеп қабырғасынан басталады. Сондықтан бұл процесті жаңа технологиямен ұйымдастырудың маңызы зор. Оқушы ұстаз жетекшілігімен орындаған шығармашылық жұмысының нәтижесінде өзінің ішкі мүмкіндіктерін дамытады. Сол себепті қабілетті дер езінде байқап, оның дамуына түрткі бола білу керек.

Оқушыны жалықтырып алмаудан сақтанып, төмендегі тәсілдерді тиімді пайдалану қажет:

- бала ойын ашуда тіл шеберлігіне көңіл бөлу;
- білімін қосымша әдебиеттермен толықтыру;
- жақсы сөздермен «сені қолыңнан келеді», «сенің болашағың зор»-деп, үнемі шабыттандыру.

Демек, әр ұстаздың алдындағы сәулелі мұрат шәкіртіне білім беріп қана қоймай, әр баланың «менін» ашу. Сол «менді» шығармашылық тұлғаға жетелеу. Күллі ғажайыптың ішіндегі ең тамашасы – жақсы тәрбиеленген адам.

Жоғарғы дегейдегі білім мен адамгершілікке баланы баулитын ұстаздың бойында адам баласына тән барлық қасиеттер табылуы тиіс, себебі мұғалім бала қарап тзелер айна іспетті. Бала қабілетінің ашылуы үшін мұғалім назарында мынадай бағыттар болу керек:

Оқу мен тәрбе егіз екенін бір сәт те естен шығармаған жөн, соның нәтжесінде ғана сапалы білім мен саналы тәрбиеге қол жеткізуге болады. Ол жайлы Әл-Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, рухани тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың жауы, ол келешекте оны барлық өміріне апат әеледі» деген.

Педагогика ғылымы – тәрбиелеу, оқыту, білім беру, даму туралы заңдылықтарды айқындап, негіздерін ашып, оның принциптерін белгілеп береді. Педагогикалық заңдылық іс-әрекет, үрдіс туралы білім негіздерімен қаруландырса, ол педагогикалық принцип іс-әрекеттің бағдарын, үрдісті қалай құру жөніндегі білімдік ұстанымды ұғындырады. Педагогикалық үрдістегі заңдылық педагогикалық іс-әрекетпен құбылыстағы тұрақты байланыс, қайталанып тұратын қозғалысқа тән бірлестікті танып түсінуге жол ашады. Таным түсінікті білудегі сырткы байланыспен ішкі байланысты білу үрдістің жүзеге асуындағы ортақ мән мазмұнды меңгертеді.

Ел дамуының басты белгілері ғылым мен техниканың, экономиканың жетістіктері болса, оның бастауы – білімде, ал, білім беру негізі – мұғалімнің біліктілігі мен біліміне, тәжірибесіне келіп тіреледі. Ол үшін мұғалімнің білімі

мен біліктілігі оның педагогикалық шеберлігіне ұштасуы керек. Педагогикалық шеберлік дегеніміз – үнемі жетілдіріп отыруды қажет ететін балаларды оқыту мен тәрбиелеу өнерінің негізі. Ол өнерге балаларды сүйетін және өз қалауымен жұмыс істейтін әрбір ізденімпаз педагогтің қолы жетуі мүмкін. Педагог – өз ісінің шебері, жоғары мәдениетті, өз пәнін терең меңгерген, ғылымның тиісті салаларынан хабардар, әсіресе, балалар психологиясының, жас ерекшеліктерінің мәселелеріне қанық, оқыту мен тәрбиенің әдістемесін жетік меңгерген адам болуы тиіс. Дүниеде адамды тәрбиелеп, азамат атандырғаннан артық абырой мен құрмет жоқ. Сондықтан, ұстаздың сапасын ең жоғары деңгейге көтеру – уақыт талабы дейміз. Өйткені, келешек ұрпақтың барлығы ұстаз қолынан өтіп, тәлім-тәрбие алады. Ізденімпаз мұғалімнің шығармашылық ерекшелігі – оның сабақты түрлендіріп, қосымша материалдармен байытып, тұлғаның жүрегіне жол таба білуінде.

Бастауыш сынып оқушылары мінез-құлқы тұрғысынан алғанда тез өзгергіш, сенгіш, сезімтал, алғыр, көргенін тез және нақты қабылдайтын, маңайында болған, не кездескен құбылыстарға еліктегіш, елгезек, жедел шешім жасайтын, шапшаң қимылдаитын ерекше тұлға болып келеді. Сондықтан да, қазақтың белгілі психологі М.М.Мұқанов «Бастауыш мектеп оқушыларының психологиясын бөлек алып қарау себебіміз, бұлардың оқу әрекеттерінің ұқсастығы, көпшілігіне тән ұқсас психологиялық қасиеттерді тудырады. Міне бастауыш мектеп жасын бөлек кезеңге бөлудің себебі осыдан» - дейді. Бастауыш буын оқушыларының осы кезеңдегі физиалогиялық, психологиялық тұрғыдан үлкен өзгеріске ұшырауы мұғалімдердің сол ерекшелікті жете меңгеруін керек етеді.

Жоғарыда аталған ерекшеліктер негізінен бастауыш буын оқушыларының барлығына ортақ болса,сонымен қатар, осы ерекшеліктерге қарама-қарсы олардың жекебас психологиясы бір-бірінен үлкен айырма жасайды. Оқу үрдісінде бұл айырмашылықтар мен ұқсастықтарды білмейінше деңгейлік білім беру принципін жүзеге асыру мүмкін емес. Дегенмен, бастауыш сынып оқушыларының бәріне тән ортақ психологиялық ерекшелік-білуге құштарлық, жаңалыққа талпынушылық, қызыққыштық, сонымен қатар еріксіз зейіннің басымдығы. Сондықтан да, бастауыш сынып оқушыларының ерікті зейінін қалыптастыру да күрделі жұмыстың бірі. Мұны ескерген мұғалім үнемі тапсырма беру, не өздігінен жұмыс орындату кезінде оқушыға істейтін жұмыс түрін нақты түсіндіріп, оны орындаудың жоспарын көмектесе отырып, оқушының өзіне жасатуды ешқашан естен шығармайды. Ерікті зейін оқушының әрбір істің маңызын түсініп, іштей сол нәрсені істеуге ынтығуынан туындайтынын ескерек, бұл қасиетке оқушыны дайындап, оның іске деген ынтасын туғызу педагогтің теориялық, әдістемелік және психологиялық дайындығын керек етеді. Жалпы оқушылардың оның ішінде бастауыш сынып оқушыларының білім алудағы, айналадағы құбылыстар мен нақты дүниені

қабалдаудыға психологиялық ерекшеліктері мен оларды жетілдіру жолдарын көптеген атақты орыс психологтары мен педагогтері негіздеп көрсетіп отыр. Олар дың қатарына В.В.Давыдов, М.А.Данилов, Н.Г.Дайри еңбектерін атап қана қоймай, оларды білім беру барысында басшылыққа алуға тиіспіз.

7-11 жас арасындағы оқушылардың осы ерекшеліктерін болашақ бастауыш сынып мұғалімдеріне меңгертетін арнаулы пәндер жалпы психология, ұстаздар психологиясы және жасерекшеліктер психологиясы. Бұл пәндерге оқу жоспарында жеткілікті уақыт бөлініп қана қоймай, сонымен қатар оқушылар психологиясын талдауға арналған семинарлық лабараториялық сабақтарға баса назар аударылған. Себебі, бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіптік шеберлігінің қалыптасуы балалар психологиясын жете білумен тікелей байланысты. Келешекте мұғалім болаатын маманның бала табиғатын, оның даму, қабылдау және ойлау ерекшеліктерін [көрнекілік негізінде қабылдау және нақты ой басым] толық білуге тиістігін кезінде Н.К.Крупская да айтқан болатын .

М.М.Мұкановтың пікірінше оқушының оқу әрекеті бұрын білетін ережелерді, не түсініктерді белгілі бір мәселені шешу үстінде қолдана білуіне негізделеді. Осылайша бұрын алған білімін Іс жүзінде қолдану үшін оқушының ұғымды қабылдауы тиянақты болуы керек. Бастауыш сынып оқушыларының таным процесі қабылдау, зейін, жад пен ес, қиял, ойлану негізінде жүзеге асады. Бастауыш сынып оқушыларының қабылдауы біраз дамыған, едәуір қалыптасқан болып көзбен көргенді жедел қабылдап, естігенді тез ұғынады. Сондықтан да, оларда көрнекі,бейнелі қабылдау басым келеді. Олар көбіне не қызықтырса, не қажет болса, соны жақсы қабылдайды. Бірақ оқушының кез келген нәрсені тиянақты қабылдауы үшін жәрдем керек. Мұғалім бір нәрсені балаға көрсеткенде, сол нәрсенің нендей қасиетіне мән беруді айтып, қандай жағына назар аудару керектігін ескертіп отырады. Бастауыш сынып оқушыларының жоғарыда көрсетілген психологиялық ерекшеліктерінен осы сыныптарға сабақ беруге бағытталған маман дайындаудың күрделілігі мен жауапкершілікті туындатады. Мұнымен қатар, бастауыш сынып мұғалімі оқушылардың мақсат-мүделеріне және мүмкіндіктеріне сай оқу нәтижелерін бірнеше деңгейде жоспарлай білуі қажет. Мүндай деңгейлерді қазіргі таңдағы зерттеу нәтижелері негізінде үш топқа бөлініп отырғанын көреміз. Ол деңгейлер міндетті, ілгеріленген, тереңдетілген деңгейлер. Берілетін білім мазмұны бағдарлама талаптарын орындауды қамтамасыз еткен жағдайда міндетті деңгей жүзеге асса, оның мазмұнын қазіргі таң талаптарына негіздеп, оқушының ізденушілігіне сүйеніп, оларды шығармашылыққа жетелейтіндей біліммен қамтамасыз ететін жағдайда ілгерілеген, тереңдетілген, яғный мүмкін деңгейге жетуге болады. Кез келген оқушыда мүмкін деңгей бар, бірақ сол деңгейдің болмысын ашу мұғалімнің шеберлігін, білімділігін, оқушы

психологиясын жете меңгеруін керек етеді. Сондықтан да, жоғары білімді бастауыш сынып мұғалімдерін дайындауға арналған оқу жоспарына жалпы педагогика пәні еніп қоймай, бастауыш мектеп педагогикасы, дидактика, педагогикалық шеберлік, шағын жинақталған мектептердегі оқу-тәрбие үрдісі де қамтылып отыр. Оқу жоспары мен оқу бағдарламаларының мұндай мазмұнды қамтуы, болашақ бастауыш сынып оқытушыларын педагогикалық ғылымның сан-саласынан қабардар, әмбебап білім иесі, әдістемелік, психологиялық тұрғыдан қалыптасқан қазіргі заман талабына сай маман етіп дайындау мақсатынан туып отыр.

Бастауыш сынып мұғалімдерінің әмбебап білім иесі болу керек деген пікіріміздің дәлелі – адам өмірінің бүкіл алдағы кезеңдеріне білім жағынан да, мінез құлық ұйытқысының қалыптасуы тұрғысынан да негіз боларлықтай іргетасы оқушылар бойында осы бастауыш сыныптан бастап қаланады. Оны мықты етіп қалау мен негіздеу, саналы, білімді, жан-жақты дамыған, қоғамда болып жатқан өзгерістерге тез икемделегіш, кәсіби шеберлігі қалыптасқан, оқушылардың психологиялық ерекшелігін жете білетін маманның ғана қолынан келеді.

Бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби шеберлігін қалыптастырудың күрделілігі мен өзіндік тағы бір ерекшелігі- білім беру жүйесінің бастауыш буынының көп пәнділігінен туындайды. Егер, жоғары сынып мұғалімдері мектеп қабырғасында бір, не екі ғана пәннен дәріс беруге дайындалатын болса, бастауыш сынып мұғалімі мектепте сегіз, не он пәннен дәріс беруге дайын болады. Бір пәннен білім берудің өзі сан-салалы дайындықты керек етсе [тәрбиелей отырып оқыту, дамыту, шығармашылыққа баулу т.б.], ал, бастауыш сынып мұғалімі мазмұны жағынан да, мақсаты жағынан да әр түрлі және оқыту әдістері мен оқушылардың орындайтын өзіндік жұмыс жүйелері де сан-алуан пәндерден білім береді. Сонымен қатар, әр пәннің білімдік, тәрбиелік, дамытушылық мақсаттарын саралай білу шеберліктерін көрсетуге тиіс.

Бастауыш сыныптарда оқытылатын пәндерді мазмұн ерекшеліктеріне қарай гуманитарлық, биологиялық, матиматакалық және өнер топтарына бөлуге болады. Гуманитарлық пәндерге енетін ана тілі, қазақ тілі, тіл дамыту сияқты пәндер мұғалімнің оқушылармен эмоцианалдық тұрғыдан қарым-қатысқа түсуін, олардың тек тілдік, не әдеби мазмұны мен мағанасын талдап қана қоймай, эстетикалық, этикалық, ой дамытушылық, қиял өрбітушілік жақтарын ашуды көздейді. Ал, матиматика, дүниетану пәндері ғылыми ұғымды талдау, табиғый заңдылықтарды ұғындыру, экологиялық білім беру, табиғат құбылыстарының ерекшеліктерін және олардың бір-бірімен байланысын дәлелдеуге үйрету, табиғат, қоғам, адам арасындағы сабақтастықтарды түсіндіру сияқты күрделі мәселелерді меңгертуге бағытталады. Бұл пәндерді оқытып, олардың мазмұнын меңгерту барысында кейін жоғары сыныптарда

өтілетін жануартану, өсімдіктану, химия, физика, матиматика ғылымдарының негізі қаланады.

Бастауыш сынып мұғалімі оқытудың әдіс-тәсілдерін меңгерумен бірге шебер, икемді, үнемшіл, эстетикалық талғамы жоғары болатындай тұрғыда дайындалады. Себебі, бастауыш сыныпта жеке пән ретінде жүргізілетін еңбек және бейнелеу өнері пәндері мұғалімнен осы жоғарыда айтылған біліктіліктерді талап етеді. Әсіресе, бейнелеу өнерін кез келген басқа пәндермен кіріктіре оқытуы арқылы мұғалім оқушылардың дамуына ғана әсер етіп қоймай, оның өткен материялдарды есінде тиянақты сақтауына жағдай жасайды. Бастауыш сынып оқушылары нақты ойдан біртіндеп заттың басты қасиетін көзіне елестете отырып ойлануға көше бастайды. Осы тұста бейнелеу өнерінің маңызы күшейеді. Сөйтіп, оқушылар бойындағы есте сақтау сияқты психологиялық процесті дамытуға мүмкіндік туады.

Мамандар жетіспейтін ауылды жерлердегі шағын жинақталған мектептерде тіпті, орыс тілі мен музыканы да негізгі мұғалімнің өзі беретінінің куәсі болғанбыз. Кейде осының бәрімен қоса дене тәрбиесін де бастауыш сынып мұғалімнің өзі жүргізеді. Осы келтірілген деректерден-ақ, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіптік шеберлікке дайындаудың қаншалықты жауапты да, күрделі де екенін байқауға болады.

Бастауыш сыныптарда сабақ берудің, тәрбие жұмысын жүргізудің теориялық және әдістемелік мәселелерін меңгеру жан-жақты дайындықты керек ететінін өз кезінде мектеп ашып, ол мектептерде білім беру жүйесін жолға қоюмен айналысып, қазақ халқының білімі, мәдениеті, сана-сезімінің көтерілуіне жол салған Ы.Алтынсарин да айтып кеткені белгілі. Сол атақты педагог бастауыш мектепте сабақ беруге кез келген мұғалімнің күш-жігері, кәсіби ыңғайы келе бермейтінін айта келіп, Өйткені бұратана елдерінің балаларын, белгілі бір бағыт нұсқау алмай-ақ, өз беттерімен оқыта беру оқытушылардың бәрінің бірдей қолынан келе бермейді-дейді

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сейталиев Қ. Педагогиканың жалпы негіздері. – Ақтөбе, 2004. –Б. -188- 211.
2. Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Ширяев Е. Н. Педагогика. – М.: Академия, 2002-576с. 34
3. Устемиров К. Шаметов Н. Р. Васильев И. Б. Профессиональная педагогика. Алматы 2005. – 432 с.

ӘОЖ 37

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҮЛГЕРМЕУШІЛІГІН БОЛДЫРМАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Кенжебаева А.Т. п.ғ.к
Г. М. Абдырова, Г.О. Осербаева
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

«Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 4 курс студенттері
Тараз қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Бастауыш мектеп оқушыларының оқу үлгермеушілігін болдырмаудың жолдарын қарастыру, алдын алу шараларын ұйымдастыру. Бастауыш мектеп оқушыларының сабаққа үлгермеушілігін анықтау барысында зерттеліп жазылған педагогикалық - психологиялық еңбектерге теориялық тұрғыдан талдау жасау.
Кілт сөздер: Бастауыш, педагогика, психология.

Аннотация: Рассмотреть способы предотвращения академической неуспеваемости учащихся начальных классов, организовать профилактические мероприятия. Анализ педагогических и психологических работ, которые были исследованы и написаны в процессе определения неуспеваемости учащихся начальных классов с теоретической точки зрения.
Ключевые слова: Начальная школа, педагогика, психология.

Abstract: To consider ways to prevent academic failure of primary school students, to organize preventive measures. Analyzing the pedagogical and psychological works that have been researched and written in the process of determining failure of primary school students from a theoretical point of view.
Key words: Elementary school, pedagogy, psychology.

Қазіргі таңда еліміздегі оқу тәрбие жұмысына байланысты болып жатқан жаңартулар біліммен тәрбие жұмысын қайта қарауды міндеттейді. Бүгіңгі таңда тиянақты білім беру жүйесінде оқушылармен тәрбие жұмысын дамыту басты мақсат болып отыр. Осыған байланысты мектептің алдына қоятын ең басты мәселесінің бірі өркениетті, прогресшіл бағыттағы азаматтық адамгершілік қасиеті мол, сондай-ақ ұлттық тілін жоғалтпаған, өзге елдегі замандастармен тең дәрежеде бәсекелесе алатын биік, өрелі, терең білімді ұрпақ тәрбиелеу.

Қай заманда да мектеп қоғамының әлеуметтік экономикалық және мәдени салаларындағы өзгерістерге икемделіп отырған. Жаңа кезеңге бет бұру оңай емес. Рухани жан дүниесі бай, халқын сүйген, ата-баба жерін қадірлейтін ұрпақ қана болашақ тірегі бола алады.

XXI ғасыр білімділер ғасыры болмақ. Білімділерді аялап тербетер, баптап өсірер тәрбие керек. Еліміздің қоғамның эканомикалық, саяси – мәдени дамуына үлес қосатын, әлеуметтік цивилизацияға көтерілетін, парасатты, денсаулығы мықты азаматын тәрбиелеп шығару – мектептің ұстаздар қауымының бүгіңгі таңдағы жетпес міндеті.

Сондықтан, мұғалімнің алға қойған маңызды міндетінің бірі – талабы таудай жеке тұлғаны іздеп табу, оны өсіру. Әр оқушының қабілетін танып – біліп, дамытып, адам дәрежесіне жеткізу үшін жаңашыл жұмысқа бет бұру керек.

Бастауыш сыныпта оқушылар өз өмірін дұрыс ұйымдастырып, оқушылар өзара мұғалімдермен, ата-аналармен шынайы да, сыпайы ізгілікті қарым қатынас орнатуға, кез келген мәселені шешуде сыни ойлау тұрғысынан келе отырып, шығармашылық қатынас жасауға дағдыланады.

Қазақстан Республикасы бастауыш білімінің мемлекеттік стандартында: “… бастауыш сынып оқушысын белгілі бір қажетті біліктермен дағдылардың иесі, оқу әрекетінің субъектісі, әр түрлі мәдениеттермен өз көз қарасы тұрғысынан диалогқа түсетін автор және жас ерекшелігіне сәйкес өз жолын қалыптастыруға күш жұмсап еңбектенетін бала” – деп қарау міндеті анықталған. Бұл міндет осы уақытқа дейін оқытудың көздейтін негізгі мақсаты – балаларға білім беру екендігі қазіргі кезде бір жақты, жеткіліксіз деп есептеледі. Себебі, мектеп оқушыларға білім беру мен қағаттанып сол білімді нақты тәжірибеде қолдануға үйретпесе, онда бұл жеткіліксіз болар еді. Демек, білімді тиісті жағдайда қолдану оқытудың көздейтін негізгі мақсаты болып саналады.

Бастауыш білім-үздіксіз білім берудің алғашқы басқышы. Осыған сәйкес оқушыға белгілі бір көлемдегі білім, білік-дағдыларды меңгертумен бірге табиғат, қоршаған дүние туралы түсініктерін кеңейте отырып оларды шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту-бүгіңгі күннің басты талабы. Осы талап тұрғысынан алғанда, оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастырудың сан түрлі әдіс-тәсілдерін іздестіру мен жаңа технологияларды тиімді пайдаланудың маңызы ерекше.

“Білім негізі – бастауыш та” деп бекер айтпаған. Ол үшін дайындығы мықты тәжірибесі мол бастауыш білім маманы қажет. Мектеп-үздіксі білім беретін мекеме. Олай болса бар күш-жігерді бастауыш білім беруге салған ләзім.

“Адам-анадан туғанда есті болмайды, естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады” деген Абай атамыздың сөзін ұмытпай әр кез жадымызда сақтағанымыз дұрыс. Бастауышта жақсы білім алған оқушы одан әрі білімді еш бір қиындықсыз меңгере алады. Бастауышта алыңған білім білімдердің негізгісі болып табылады.

Білім алу процессінде оқушылар дұрыс еркін, тез әрі түсінікті оқуға, өз айларын ауызша, жазбаша дұрыс қорытуға, мазмұндауға, төрт амал көлемінде элементарлық математика бойынша есептер шығаруға баулынады, оларға табиғат жөнінде кей бір түсініктер беріледі.

Білім бері саласында оқыту прцессінің мәні өте зор, өйткені осы кездегі қоғамдық өндірістік қатынастың дамуы оқытудың ғылымы-практикалық деңгейіне байланысты.

Оқыту прцесін ұйымдастыру барысында оқушы және оқушылар ұжымы бір жағынан оқыту объектісі, екінші жағынан оқыту субъектісі болады. Осыған орай, оқыту процесінде мұғалімдермен балалар ынтымақтаытығы, олардың шығармашылық еңбек етулеріне зор сүйеніш

болады. Оқытудың субъектілері мен объектілері арасында әр түрлі байланыстар пайда болады.

Оқытуды іске асыру адам баласына белгілі заңдылықтарды, білімді меңгеру негізінде ғана игі әсер етеді. Егер оқушы оқуды өзімнің міндетім деп санамаса, өзінің жауапкершілігін сезінбесе, онда оқытуды да жақсы ұйымдастыруға болмайды.

Оқыту процесінде баланың таным белсенділігі кеңиді, тереңдейді, ақыл-ой қабилеті, білімді өз бетімен меңгеру белсенділігі дамиды, заттың мәнін ғылыми ұғымдарды терең түсінеді, іздену нәтижесінде пайда болған сұрақтардың жауаптарын табады.

Оқушылардың білімді, шеберлік пен дағдыларды игеру процесіне білімді қабылдау, ұғыну, бекіту және оларды практикада қолдану енеді. Бұл бұындар сабақта сан алуан үйлесуі мен көрініп, оның сан қылы құрылысын анықтай алады.

Сабақта білімді игеру процесінің негізгі бұындарының әр алуын комбинациясын оқу материалының сипатына, сабақтың дидактикалық мақсаты, оқушылардың жас және дербес ерекшіліктеріне, сондай-ақ коллектив ретіндегі сол сыныптың ерекшелігіне байланысты.

Сабақтың құрылуына оқушылардың жас ерекшіліктері олардың дербес сабақтарға дайындық дәрежесі шешуші ықпал етеді. Оқушы әліде болса, ұзақ уақыт бойына өзінің назарын де болса, ұзақ уақыт бойына, өзінің назарын іс-әрекеттің белгілі бір түріне шоғырлауды үйренбеген оқытудың алғашқы кездерінде мұғалімге сабақ түрін жиі өзгертіп отыруға тура келеді. Оқушылардың, жасына, оқу шеберлігіне және дағдыларының жинақталуына қарай мұғалімнің басшылығымен істелгін жұмыстар мен сабақтағы оқушылардың дербес істерінің ара-қатынасы да өзгереді. Мұғалімге коллектив ретінде, сыныптың ерекшеліктерімен, оның ұйымшылдығымен санасуға тура келеді.

Мәселен, бастауыш мектепте сабақ өткізуде сан алуан ойын жаттығулары едәуір орын алатындығы мәлім. Бірақ, егер мұғалім ойынды ірктеп алғанда сыныптың ерекшеліктерін ескермес, онда ойын оқушылардың жұмыс қабілетін ширықтырып, қалпына келтірудің орнына оқу тәртібін бұзуға әкеп соғуы мүмкін. Мұның бәрі сабақтардың бір типті бола алмайтындығына көз жеткізеді.

Оқушылар мектепте білім ала отырып, тәрбиеленеді де. Тәрбие оқудан ажыратылмайды. Мектеп беделі ең алдымен сабақтарда көтеріледі. Оқу сабағы, грамматика, математика сабағы - ұдайы тәрбиелеу. Тәрбие сәттері сабақ үстіндегі мұғалімнің сұрақтары, оқушының жауаптары, мұғалімнің іс-әрекеті, оқушының іс-әрекеті сияқты дағдылы жұмыстары мен ұштасып жатады.

“Мен барлық ұстаздарға былай ғыбрат етемін: балалардағы білімге деген талап, ынта, құштарлық отын сөндіріп алмаңдар. Еңбек қуанышы еңбекқор адамның мақтаныш сезімі осы оттың тұтанар бірден бір көзі”. В. А. Сухамлинский.

Егер барлық балалар алдарына қойған міндеттерді орындаса, егер бір біріне өзара көмектесіп сергек рақаттана жұмыс істесе, егер өткерілген оқу күніне риза болып, үйлеріне тараса және ертеңгі күнді асыға күтетін болса, онда оқуға деген ынта арта түседі. Ал мұның өзі – мұғалім еңбегімен оқушылар үлгерімі нәтижелерінің көрсеткіштерінің бірі. Біздерге, мұғалімдерге В. А. Сухамлинскийдің: “Еңбектегі табыс-бұл табысқа жеткен адамның мақтанышы өз еңбегін мақтан тұтпаған нағыз адам бола алмайды” – деген сөздерін ұдайы есте ұстауымыз керек.

Оқудағы үлгерім жолындағы күресу-балаларды оқи білуге үйрету, әр қайсысының өз мүмкіндігіне сенуіне көмектесуі, ұйымшылдыққа, дербестікке, жауапкершгілікке, еңбек тәртібіне тәрбиелеу.

Сабақты түсіндіре басқару, үлгі-тірек жұмысы сабақта өтілгендердің бәрін балалардың сезініп ой елегінен өткізуіне, өз іс-әрекеттерін, түсіндіріп, негіздеп отыруына көмектеседі.

Сабақтың құрылуына оқушылардың жас ерекшеліктері, олардың дербес сабақтарға дайындық дәрежесі шешуі ықпал етеді. Оқушы әлде болса, ұзақ уақыт бойына, өзінің назарын іс-ірекеттің белгілі бір түріне шоғырлауды үйренбеген оқытудың алғашқы кездерінде мұғалімге сабақ түрін жиі өзгертіп отыруға тура келеді.

Оқыту процессінде оқушылардың жас және дербес ерекшеліктерін есепке алу – бұл оқыту процессінің негізгі заңдылығының біреі болып табылады.

Бастауыш мектеп шағында баланың дене, психикалық дамуында кейбір ерекшеліктер байқалады. Бұл жастағы балалар үшін еңбектің тәрбиелік мәні өте зор. Балаларды бірте-бірте еңбекке баулу, үйеммен, ұжым және қоғамға пайдалы еңбектің 7-12 жастағы балалар ұзақ уақтылық дене еңбегіне, күш түсетін жұмыстарға әлі қабилетсіз болады. Сондықтан бұл жағдайдың ойын, дене еңбектерінің барысында еске алғаны жөн.

Тәрбие процессінде балалардың кейбір теріс қылықтарын байқауға болады. Мысалы, өзімшілдік, біреудің жақсы әдеттері мен істерін көре алмаушылық, түрлі болымсыз себептерді сылтау етіп үй тапсырмасын орындаудан қашушылық т.б. Балалардың мұндай теріс қылықтарына жол бермеу тәрбиешілердің, ата-аналардың беделіне, біліміне, өмір тәжірибесіне байланысты. Бұл жастағы балалармен тәрбие жұмысын дұрыс ұйымдастыру үшін олардың мынандай ерекшеліктерін еске алған жөн: сөзбен істің сәйкесті болуын талап етеді; жөнсіз кіналаудан жеркену сезімі туады; үлкен

адамдардың жіберген қателерін тез байқайды; арманшыл, қиялшыл болады; ұйымшыл келеді; сенімді серік іздейді; өз мүмкіндіктерін, күшін асыра бағалайды; түрлі спорт ойындарында өте ықыласты болады т.б.

Бұл ерекшеліктерді оқу, тәрбие жұмысының барысында сынып жетекшілері, мұғалімдер айырықша бақылайды, зерттейді, тиімді етіп іске асырудың әдістері мен тәсілдерін қарастырып, ата-аналарға дер кезінде көмек көрсетеді.

Тәрбие ісінде балалардың жас ерекшеліктерін ескеріп отыру қажеттігін педагогика біршама ертеде-ақ көрсеткен еді. Өткен заманның Я. А. Коменский, Ж. Ж. Руссо сияқты ұлы педагогтары тәрбие беру кезінде бала табиғатын, оның қабылдау, ойлау ерекшеліктерін еске алып отыруға шақырған болатын.

Қазіргі педагогикамен психология балалар мен жеткіншектердің дамуындағы биологиялық фактордың маңызын асырып көрсетеді. Баланың дамуын үнемі қозғалыс процесі ретінде қарай отырып, педагогика бұл қозғалыстан сан жағынан жинақталу және сапа жағынан елеулі өзгерістер болу кезеңдері болып көрсетеді. Мәселеге былайша қарау балалардың дене және психикалық дамуының бір қатар кезеңдерін белгілеуге мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары жас мөлшерінің әр түрлі кезеңдерінде адам организмінің даму ерекшеліктерін зерттеу жөнінде зор жұмыс жүргізілді. Осының негізінде бірінен соң бірі қайталанып отыратын кезеңдерге бөлу қабалданды.

Белгілі бір жастық кезеңге тән анатомия – физиологиялық және психологиялық ерекшеліктерді әдетте жас ерекшеліктері деп атайды.

Жас ерекшеліктері деген ұғым қайсы бір дәрежеде шартты ұғым, іс жүзінде баланың даму ерекшеліктері жас ерекшеліктеріне ғана байланысты болмайды, бұл ерекшеліктер өзін қоршаған ортамен белсенді қарым - қатынасқа түсу процесінде қалыптасады. Сондықтан, педагогикамен психология балалардың жас ерекшеліктеріндегі ширақтықтылықты, өзгерімпаздықты, солардың тәрбиеленушінің іс-әрекеті және өзін қоршаған адамдармен жасайын өз ара қарым-қатынастары жүйесіне тәуелді болатынын атап көрсетеді.

Оқушылардың түрлі іс-әрекеттерін жүзеге асыру үшін, олардың барлық ықтимал мүмкіндіктерін іске қосу керек. Осыған орай, тәрбиеші мына жағдайларды ескеруі қажет: кейбір баланың өз мүддесін ғана ойлауын болдырмау, өз мүддесін ұжым мүддесімен ұштастыра білуге үйрету; баланы әр түрлі жағдайда болатын өзгерістерді басынан өткізе білуге баулу; баланы өмірді даму күйінде көре білуге үйрету, т.б.

Қазіргі таңдағы білім беру және тәрбие жүйесінде бастауыш мектеп шағы бала өмірінің жеті жастан он бір-он екі жасқа дейіңгі кезеңін қамтиды. Балалар мектепке алты жастан баратын. Ал бастауыш оқу ұзақтығы біздің елдегіден бөлек елдерде бастауыш мектеп шағының, әрине, басқаша хронологиялық шектері болады.

Жеті жастан он жасқа дейіңгі кезеңге не ғұрлым тән негізгі белгі мынада: бұл жаста мектеп жасына дейіңгі бала мектеп оқушысына айналады. Бұл бала өз бойында мектеп жасына дейіңгі балалық шақтық белгілерін оқушының ерекшеліктері мен ұштастыратын өтпелі кезең. Бұл белгілер оның мінез құлқында, саласында күрделі, ал кейде қайшылықты үйлесім түрінде қатар жүреді. Кез келген өтпелі күй сияқты бұл шақ көзі ашылмаған даму мүмкіндіктеріне бай, оларды дер кезінде байқап, қолдап отыру маңызды.

Адамның көптеген психикалық қасиеттерінің негіздері тап осы бастауыш мектеп жасында қалыптасады және әдетке айналады. Сондықтан ғалымдардың ерекше назары қазір бастауыш сынып оқушыларын дамытудың резервтерін анықтауға бағытталған. Бұл резервтерді пайдалану балаларды одан арғы оқу және еңбек қызметіне неғұрлым табысты дайындауға мүмкіндік береді.

Бастауыш сынып оқушыларының физиологиялық ерекшеліктері – оқушылардың бұлшық еттерімен сіңірлері жылдам қатаяды, олардың көлемі ұлғаяды, жалпы бұлшықет кіруі артады. Саусақ сүйектерінің қатаюы тоғыз – он екі жасқа қарай аяқталады. Егер осы жайда ескерсек, онда бастауыш сынып оқушысы неліктен әр кез жазбаша тапсырмаларды үлкен күш жұмсап орындайтыны түсінікті болады. Оның білегі тез толадыда, ол өте тез және тым ұзақ жаза алмайды. Бастауыш сынып балаларына, әсіресе 1-2 сынып оқушыларына жазбаша тапсырмаларды аса көп беруге болмайды. Балаларды ұшырасатын графикалық жағынан нашар орындалған тапсырманы көшіріп алу тілегі көбінесе нәтижені жақсартпайды.

Жеті жасар бала мектеп табалдырығынан аттасымен-ақ оқушы болады. Оның өмірінде ойын әлі маңызды орын алғанымен осы уақыттан бастап ол біртіндеп басымдылық рөлін жоғалта бастайды. Бастауыш сынып оқушысының жетекші іс-әрекеті оның мінез-құлық мотивтерін елеулі түрде өзгертетін, оның танымдық және адамгершілік күштерін дамытудың жаңа көздерін ашатын оқу болады.

Психологиялық құрылымдың қалыптасуымен дамуының жалпы заңдылықтарын да, бала дамуының (жоғарыда) бөлініп көрсетілген түрлерінің әрқайсысына тән ерекшеліктерді де ажыратып қарастыруға болады.

Баланың жеке басының белсенділігі – психикалық даму шарты. Осындай жалпы заңдылықтардың бірі мынада: балада жаңа психолгиялық

құрылымдардың пайда болуы міндетті түрде баланың өз белсенділігімен байланысты. Жаңа құрылым, тіпті ол оқыту үстінде, мысалы, тәсіл түсінде сырттан берілсе де іс-әрекетке еңгізілуі, осы іс-әрекетті өзгеріске түсірумен байланыстырылуы тиіс.

Белгілі бір материалды игерудің өзі түрліше жүзеге асады, демек, баланың даму дәрежесіне қарай түрлі педагогикалық шарттарды талап етеді.

Игеру процесінде бала бағыттылық, сана және іс-әрекет ерекшеліктері бар жеке адам ретінде көрінеді. Баланың жеке басының негізі жақтарының дамуы игеру механизмдерінің өзгерістерін туғызады, бұлар оқыту әдістерінде көрінуге тиіс. Мысалы, белглі бір жастағы балаларға пән жетекші бағыттылық ерекшеліктері ескеріліп отырылуы тиіс. Мектепке дейіңгі шақта көптеген аса маңызды жаңа құрылымдардың ойын әрекеті негізінде пайда болатыны белгілі. Сондықтан бұл арада сабақтар көбіне дидактикалық ойын түрінде өтеді; мұнда баланың жаңа білімдермен тәсілдерге ие болуы үстіндегі белсенділігі неғұрлым көбірек дәрежеде көрінеді.

Бастауыш мектеп жасында жаңаны игеру оқу әрекетінің маңыздылығымен, сондай-ақ танымдық ынталарының артуымен тығыз байланысты. Баланың оқу әрекетін қалыптастырғанда ол оқуға, өзін қадағалау (өз білімін, өз іскерлігін) өз жетістіктерін бағалай білуге бағдарын қамтитындай етіп ұйымдастыру маңызды. Оқу процесінде бала үшін жаңаны танып білу мәнді, қызықты болуы тиіс. Кейінірек оқу әрекетінің өзі неғұрлым тезірек мативтермен (мысалы, қоғамдық, өзінің жеке басын жетілдіре түсуге бағыттылығы т.б.) жандана бастайды.

Балаларды оқыту процесінде дамудың жалпы заңдылықтарынан басқа, бала психикасы дамуының әр жағына тән нақтылы педагогикадық шарттырды да ескерудің маңыздылығын дәлелденіп отыр.

Жасына, немесе жас шамаына қарай даму барысы деген не? Бұл сұраққа жауап адамның психикалық даму табиғатын түсінудегі жалпы қарым-қатынасқа байланысты болады. Айтылып жүрген көз қарастардың біреуі даму сатыларының өзгермейтіндігін, абсолютті болатындығын дәлелдеуге келіп салды. Жас жөніндегі мұндай ұғым психикалық дамуды табиғи биологиялық процес деп түсінумен байланысты. Қарама-қарсы көз қарас – жас даму білім мен дағдылардың жай жинақталуы ретінде ғана қарастырылады.

Тарихи даму процесіндк балалар өсетін жалпы әлеуметтік жағдайлар, оқытудың мазмұны мен әдістері өзгеріп отырады. Және бұлардың барлығы дамудың жас кезеңдерінің өзгерісіне әсер етпей қоймайды.

Әр бір жас шағы психикалық дамудың ерекше сапалы кезеңі болып табылады. Және бала дамуының осы кезеңдегі оның жеке басының өзіндік құрылымының жиынтығы құрастыратын көптеген өзгерістермен

сипатталады. Л. С. Выготский жас шағы дамудың белгілі бір дәуірі немесе сатысы, дамудың белгілі, бір шама тұйық кезеңі деп қарады, оның маңызы дамудың жалпы циклінде алатын орнымен және дамудың жалпы заңдарының одан әр кез өзіндік көрініс табуымен анықталады. Бір жас сатысынан екіншісіне өтуде бұрыңғы кезеңдерде болмаған жаңа құрылымдар пайда болады және даму барысының өзі қайта құрылып, өзгеріп отырады.

Жас ерекшеліктері көптеген жағдайлардың жиынтығымен анықталады. Бұл - әрі балаға оның өмірінің осы кезеңінде қойылатын талаптар жүйесі әрі айналасыдағылар мен қарым-қатынастарының мәнісі, әрі ол игеретін біліммен іс-әрекеттер типі, әрі осы білімдерді игеру тәсілдері. Жас шағына тән ерекшеліктерді анықтайтын жағдайлардың жиынтығына баланың дене дамуының түрлі жақтарының (мысалы, сәбилік шақтағы белгілі морфологиялық құрылымдардың жетілуі, жеткіншек шақтағы организм өзгерістерінің ерекшелігі т.б.) ерекшеліктеріде енеді.

Жас шағы ерекшеліктерін анықтайтын сыртқы жағдайлар балаға тәкелей әсер етпейді. Ортаның қайсы бір элементтерінің қандай да бірі бұрын дамыған қандай да бір психологиялық қасиеттер арқылы өтетініне байланысты әр балаға объективтің түрліше әсер етеді. Осы сыртқы және ішкі жағдайлардың жиынтығы жастың өзіне тән ерекшеліктерін анықтайды да, ал олардың арасындағы қарым-қатынас өзгеріс келесі жас кезеңдеріне қосудың қажеттілігімен ерекшеліктеріне сабақтас келеді.

Сонымен, жас шағы балаға оның дамуының сол кезеңде қойылатын талаптар мен тіршілік жағдайларының ерекшеліктерімен оның айналасындағылермен қарым - қатынас ерекшеліктерімен, баланың жеке басының психологиялық құрылымы дамуының деңгейінен, біліммен ойлауның даму дәрежесімен, белгілі бір физиологиялық ерекшеліктерінің жиынтығы мен сипатталады.

Жас кезеңін айналасындағылармен қарым-қатынастар жасаудың даму деңгейі бөлімдердің, тәсілдірдің, қабилеттердің даму деңгейі арасындағы байланыс анықтайды. Д. Б. Эльконинниің көрсеткеніндей даму процесінің осы екі түрліше жақтарының арасындағы өзгеріс келесі жас кезеңдеріне өтудің өте маңызды ішкі негізін құрайды. Мысалы, баланың ерте сәбилік шағындағы сыртқы болмыспен басланысы оның үлкендерге қарым-қатынасы арқалы денекерленеді. Нақ осындай қарым-қатынастар жүйесі негізінде бала белгілі бір дағдыларды игереді, онда қарапайым дәрежедегі ұғымдар қалыптасады. Үлкендермен қарым-қатынас жасау тәсілдері байиды, тілі жетіледі т.с.с. Осының бәрі баланың дербес іс-әрекеттер жасау мүмкіндігінің кеңеюіне, демек, айналасындағылармен қарым-қатынас жасау тәсілдерінің өзгеруіне негіз болады. Ал соңғысы өз кезегінде психикалық дамудың онан арғы барысының жағдайларын өзгертеді. (мысалы, бала енді болмысты өзінің тікелей іс-әрекеті арқылы да танитын болады).

Баланың бұрыңғы даму жетістіктері мен тіршілік жағдайларын өзгерту жиынтығы оның айналасыдағылармен өзара қарым-қатынасының мазмұны мен тәсілдерін, үлкендердің оған деген қарым-қатынас формаларын өзгертуге әкеп соқтыратын осыған ұқсас жағдай (мүлдем басқа дәрежеде болғанымен) жеткіншектік шақта пайда болады. Дамудың дағдарыс кезеңдері деп аталатын кезеңдер тәрбие жұмысында өзгерген қарым-қатынастар ескерілмей, қалыптасқан және айналасындағылармен өзара қарым-қатынас жасаудың алдыңғы кезеңіне тән тәсілдермен осы кезең барысында дами бастаған балалар мүмкіндіктері арасындағы үйлесінділік бұзылған жағдайда пайда болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Блинов, В.И. Методика преподавания в высшей школе: Учебно - практическое пособие / В.И. Блинов, В.Г. Виненко, И.С. Сергеев. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 315 с.
2. Галямова, Э.М. Методика преподавания технологии: Учебник для студентов учреждений высшего профессионального образования / Э.М. Галямова, В.В. Выгонов. - М.: ИЦ Академия, 2013. - 176 с.
3. Геронимус, Т.М. Методика преподавания технологии с практикумом / Т.М. Геронимус. - М.: АСТ-ПРЕСС ШКОЛА, 2009. - 336 с.
4.Конышева, Н.М. Теория и методика преподавания технологии в начальной школе: учебное пособие/Н.М.Конышева.-М.:Ассоциация XXI, 2006.- 296 с.
5. Кругликов, Г.И. Методика преподавания технологии с практикумом./учебное пособие для студентов вузов.- М.: Академия, 2004. – 418 с.

ӘОЖ 37

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА ДАМЫТА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ ТИМДІЛІГІ

Кенжебаева А.Т.
п.ғ.к., доценті

Г.А. Әмреева, Ф.Б. Корабаева
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
«Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының
4 курс студенттері
Тараз қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Бастауыш мектепте пән сабақтарында дамыта оқыту технологиясын тиімді қолдану жолдарын меңгеру. Дамыта оқыту технологиясы арқылы оқушылардың білім сапасын арттыру.Оқушының құзыреттіліктерін қалыптастырудағы дамыта оқыту технологиясының қолданысын көрсету.

Кілт сөздер: Бастауыш, технология, дамыту.

Аннотация: Освоить способы эффективного использования технологии развивающего обучения на предметных уроках в начальной школе. Повышение качества образования студентов посредством передовых технологий обучения. Демонстрация использования передовых технологий обучения в формировании компетенций учащихся.

Ключевые слова: Первичное, технология, развитие.

Abstract: To master the ways of effective use of development teaching technology in subject classes in primary school. Improving the quality of students' education through advanced learning technology. Demonstrating the use of advanced learning technology in the formation of student competencies.

Key words: Primary, technology, development.

Қазіргі күні ғылым психикалық даму қоршаған ортаның санада сәулеленуіне яғни танымдық тәжірбені және әрекетті меңгеруіне, меншіктенуіне байланысты деп қарайды. Бұл – оқу білім алу деген сөз.

Оқу – адамның психикалық дамуының формасы, элементі. Кез келген оқыту белгілі бір мөлшерде адамды дамытады. Біз бұдан ары қарай дамудың алдында жүретін, дамуда шешуші роль атқаратын оқыту жайлы сөз етпекпіз.

“Даму” ұғымы философиялық сөздікте “… мөлшерлік өзгерістердің белгілі бір өлшем шегінен шығып, сапалық өзгерістерге айналуы,” – деп түсіндіреді. Диалектика заңы бойынша кез – келген құбылыс өзінің жеткен дәрежесіне қанағаттанып тұрып қалмай, оларды жоққа шығару арқылы жаңа сапаға көшеді. Терістеу – дамудың қозғаушы күш. Терістеу – белгілі бір зат пен құбылыстың қайшылықтарын ашу, олардың шешу жолдарын анықтау, жаңа сапаның болуына мүмкіндік туғызу.

“Даму” ұғымының психологиялық анықтамасы – жаңарту процесі, жаңаның өмірге келіп, ескінің жоғалуы деген мағананы береді. Барлық табиғат құбылыстары сияқты бала психикасы да үнемі диалектикалық жолмен дамып, өзгеріп, бір деңгейден екінші деңгейге өтіп отырады. Ғалымдардың зерттеулері баланың даму процесіне 3 түрлі күш пен 3 түрлі фактордың қатысатындығын дәлелдейді. Олар:

1. Биологиялық фактор.

Бұл ата – анадан ауысқан, туа бітті және өмір сүру барысында қабылданған дененің барлық мүшелерінің, оның барлық жүйесі құбылысының ерекшелігін білдіретін, бала организмінің ортамен қарым - қатынасының нәтежесі.

2. Әлеуметтік фактор.

Бұл бала өмір сүретін орта, ең алдымен адамдардың ортасы. Бұл сондай-ақ баламен қарым - қатынас жасайтын адамдардың сипаттары мінез - құлқы және ақыл – ой бейнелері олардың мүдделері мен пікірлері, істері мен сөздері, талаптары мен дағдылары, ұмтылыстары, яғни бала өсіп дамитын рухани орта.

3. Баланың өз белсенділігі.

Даму процесіне әсер ететін бұл үшінші күш болып саналады. Оқитын пән қандай да жаңа, бағалы болмысын, мұғалімнің шеберлігі қаншама жоғары

болмасын, егер мұғалім баланың өз белсенділігін туғыза алмаса, оған ұсынылған іс пен еңбекте баланың әрекетке қатынасуы әрекет күткен нәтиже бермейді. Баланың организм ретінде дамуы мен жеке бас ретінде қалыптасуы белсенділік арқылы жүзеге асады.

Баланың даму процесі, оның қоғамның белсенді де пайдалы мүшесі, азамат ретінде қалыптасуы осы фактордың қатысуымен қамтамасыз етіледі.

Оқытудың, тәрбиелеудің мазмұнын қоғам дамуының қарышты қадамына сәйкестендіріп, оны шырқау биіктерге көтеруге бағытталған тың әдіс - тәсілдер жасалуда. Нәтижесінде тұтас педагогикалық үрдістер өзгертіліп, білім берудің тиісді деп табылған жаңа технологиялары дүниеге келуде. Оқыту барысында жаңа технологиялық әдістерді пайдалану шәкірттердің ойлана білу қабілеттерін дамытады, олардың білім сапасын жақсартады, ой өрісін кеңейтеді, есте сақтау қабілеттерін өсіреді. Оқыту мен дамыту әдістерінің екеуі де жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпал ететін маңызды айғақтар болып саналады. Дамыта оқытуда оқушының ойлау, ізденушілік, зерттеушілік қабілеттері артып, талдау арқылы белгілі бір шешімге келуге, оны дәлелдей білуге, оқушының өз ой-пікірін айтуға мүмкіндік беріледі [1].

Бастауыш саты – бұл оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын құнды, қайталанбайтын кезеңі. Сондықтан бастауыш мектеп – оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы. Президент жолдауында: «Ұлттың бәсекеге қабілеттілігі бірінші кезекте білім деңгейімен айқындалады» – деген байламы жеке адамның құндылығын арттыру, оны дайындайтын ұстаз жауапкершілігінің өсуі, тынымсыз еңбек, сапалы нәтиже деген ұғыммен егіз [2].

Қазіргі мектеп жағдайындағы білім берудің ұлттық моделіне өту оқыту мен тәрбиелеудің соңғы әдіс - тәсілдерін, жаңа инновациялық педагогикалық технологияны игерген, психологиялық-педагогикалық диагностиканы қабылдай алатын, нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашыл педагог - зерттеуші, ойшыл мұғалім болуын қажет етеді.

Мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Сондықтан оқу-тәрбие үрдісінде жаңа инновациялық әдіс - тәсілдерді енгізу оқушылардың білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол салу.

Бастауыш сынып оқушыларын оқытуда негізінен дамыта оқыту технологиясы басшылыққа алынады. Себебі қазіргі оқулықтар дамыта оқыту технологиясы негізінде жазылған. Сондықтан әрбір бастауыш сынып мұғалімі «Дамыта оқыту» технологиясындағы сабақтың құрылымын, әдіснамалық негіздерін толық меңгеріп, өз іс - тәжірибесінде шығармашылықпен қолдана білуі тиіс [3].

Оқу – адамның психикалық дамуының формасы, элементі. Кез келген оқыту белгілі бір мөлшерде адамды дамытады. «Даму» ұғымы сөздікте «… мөлшерлік өзгерістердің белгілі бір өлшем шегінен шығып, сапалық

өзгерістерге айналуы» - деп түсіндіріледі. «Даму» ұғымының психологиялық анықтамасы - жаңарту үрдісі, жаңаның өмірге келіп, ескінің жоғалуы деген мағынаны береді. Барлық табиғат құбылыстары сияқты бала психикасы да үнемі диалектикалық жолмен дамып, өзгеріп, бір деңгейден екінші деңгейге өтіп отырады. Оқыту мен дамыту арасында тығыз байланыс бар екенін психология ғылыми жеткілікті дәрежеде дәләлдеп берді деп айтуға болады. Бұл мәселені түбегейлі зерттеп, бала дамуындағы оқытудың рөлін, алар орнын анықтаған көрнекті психолог Л.С. Выготский. Ол дамуды оқытумен тең, керісінше оқу мен даму екі бөлек үрдіс деген көзқарастарды қатты сынға алды.

Ең алғаш рет бала дамуының төмендегідей екі аймағы болатындығы жайлы ілім ұсынды.

1. Бала дамуының жақын аймағы – баланың тек үлкендердің көмегі арқылы атқара алатын істері.

2. Бала дамуының қол жеткен аймағы – баланың үлкендердің көмегінсіз істей алатын істері[4].

Баланың дамуы бірінші аймақты меңгеру арқылы жүзеге асады. Дамудың қол жеткен аймағы жақын аймақпен өзара қызметтесе отырып, оны игерген кезде дамуға өріс ашылады.

И.Я. Лернер «даму» деген ұғымды педагогикалық заңдылықтарға негіздей отырып, адамның әртүрлі қиындықтардағы мәселелерді шеше білуге дайындығы деп түсіндіреді. Мұндай анықтама интеллектуалдық іс - әрекетті жоғары орынға шығарады. Мәселе қаншалықты күрделі болса, оны шешуге жұмсалатын ақыл - ой қызметі де соншалықты кең, аумақты, демек даму деңгейі де жоғары болады.

Л.В. Занков ақыл - ой қызметінің төмендегідей көрсеткіштері дамуды іске асырады деп есептейді. Олар байқампаздық, өз ойын еркін жеткізе білу, практикалық іс - әрекеттер атқара білу. В.В. Давыдов ақыл - ойдың дамуының көрсеткіші ретінде жинақтай, қорытындылай алу дағдысын есептейді [5].

Тұтас алғанда барлық авторлардың даму туралы ойлары оқыту барысында баланың психикасының жаңа сапалық деңгейге көтерілуі дегенге келіп саяды және оның басты шарты ретінде әрекет алынады.

Мектеп оқушыларының танымдық қызығушылығын дамытудың негізгі факторы олардың білімі мен дағдыларының дәрежесі ғана емес, сонымен бірге, баланың маңызды психикалық қызметтерін, ақыл - ой жұмысының тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін оқу үрдісін жолға қою керектігі саналады. Оқушының шығармашылық қабілеті де оның ойлау мен тәжірибелік әрекеттері арқылы ғана дамиды. Ойлауға үйрететін сабақтарды дамыта оқыту сабақтары деп білеміз.

Дамыта оқытуды ұйымдастыру, балаға ақыл - ой әрекетін меңгеруге жағдай жасау деп қарастыру керек. Дамыта оқыту сабақтағы ерекше ахуал, мұғалім мен оқушы арасындағы ерекше қарым - қатынас. Мұғалім бұл жағдайда дайын білімді түсіндіріп қоюшы, бағалаушы емес, танымдық іс-

әрекетті ұйымдастыратын ұжымдық істердің ұйытқысы. Тек осындай оқыту ғана баланың ақыл - ойының көзін ашып, шығармашылығын дамытады.

«Дамыта оқыту» деген термин психология ғылымының қойнауында туып, баланың дамуын қарастырған (Ж. Пиаже), ойлаудың әртүрлі деңгейін, типтерін (Л.В. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн) және басқа да психиканың қызметін зерттеген (Б.Г. Ананьев, Г.С. Костюк, А.А. Люблинская, Н.А. Менчинская) және т.б. іс - әрекет ілімінің психологиясын жасаған (А.Н. Леонтьев, П.Я. Гальперин) еңбектерінде жан - жақты талданды. Нәтижеде дамыта оқыту мәселесіне арналған екі іргелі эксперимент жасалып, оның бірін Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов, ал екіншісін Л.В. Занков басқарады.

Кейінгі жылдары дамыта оқыту психология мен педагогика ғылымдарының келелі мәселесіне айналды. Жүйенің авторлары «дамыта оқыту деп – оқыту мақсаты, міндеттері, әдіс - тәсілдері баланың даму заңдылықтарына сәйкестендірілген оқытуды» атайды. Оқыту арқылы баланың психикасында жаңа құрылымдар пайда болуы, яғни жаңа сапалық өзгерістер болуы тиіс деп есептейді. Жүйенің басты мақсаттарының бірі – баланы оқыта отырып жалпы дамыту, оның еркіндігін қалыптастыру, өз бетінше ізденуге, шешім қабылдауға дағдыландыру, жекелік қасиеттерін ескеру, басшылыққа алу, әрі қарай ұшқырлау, тұлғалыққа бағыттау.

Дамыта оқыту – дәстүрлі оқытуға соңғы уақыттарға дейін балама жүйе деп қарастырылды. Оның нәтижесінде әр оқушы өзін - өзі өзгертуші субъектдәрежесіне көтерілуі көзделіп, соған оқыту барысында лайықты жағдайлар жасау үлкен нәтиже берді.

Дамыта оқытуда баланың ізденушілік – ойлау әрекетін ұйымдастыру басты назарда ұсталады. Ол үшін бала өзінің бұған дейінгі білетін амалдарының, тәсілдерінің жаңа мәселені шешуге жеткіліксіз екенін сезетіндей жағдайға түсуі керек. Содан барып оның білім алуға деген ынта-ықыласы артады, білім алуға әрекеттенеді. Сабақ мұндай жағдайда төмендегідей 3 құрамдас бөліктерден тұратын болады.

1. Оқу мақсаттарының қойылуы.
2. Оны шешудің жолын бірлесе қарастыру.
3. Шешімнің дұрыстығын дәлелдеу.

Бұл – үшеуі дамыта оқытудың Д.Б. Элконин – В.В. Давыдов жасаған жүйесінің негізгі құрылымдары.

Оқушы алдына оқу мақсаттарын қоюда ешқандай дайын үлгі берілмейді. Мақсатты шешу іштей талқылау, сосын жинақтау арқылы жүзеге асады. Мұғалім сабақ үрдісін ұйымдастырушы, бағыттаушы адам рөлінде шешім табылған кезде әркім оның дұрыстығын өзінше дәлелдей білуге үйретіледі. Әр оқушыға өз ойын, пікірін айтуға мүмкіндік беріледі, жауаптар тыңдалады. Әрине, жауаптар барлық жағдайда дұрыс бола бермес. Дегенмен әр бала жасаған еңбегінің нәтижесімен бөлісіп, дәлелдеуге талпыныс жасайды, жеке тәжірибесін қорытындылауға үйренеді.

Дамыта оқыту жүйесінде оқушылардың ойларын жетілдірудің маңызы зор.

Біріншіден – дамыта оқытуда білім даяр күйінде берілмейді, оған оқушы өз оқу әрекеті арқылы қол жеткізеді. Сабақтың алғашқы ізденіс кезеңінде жаңа ақпарат жайлы не білетіндіктерін ортаға салып, мәселені өз беттерінше шешуге талпынады. Сөйтіп олар осы мәселе туралы өз білімдерінің жеткіліксіз, таяз екенін сезіну арқылы сабаққа деген қызығушылықтары оянады, ішкі түрткілері пайда болады.

Екіншіден - дамыта оқытуда оқушы жоғары қиындықтағы мәселелерді шеше отырып өзінің санасының саңылауларын ашады. Әр оқушының өзінің деңгейіне дейін дамуға қол жеткізе алады. «Жақсы оқушы", «Жаман оқушы" ұғымының болмауы, балаларды танымдық әрекеттерге ұмтылдырады, құштарлығын арттырады.

Үшіншіден – оқушының жеке басын дамытатын басты құрал – ол өзінің әрекеті. Сол себепті дамыта оқытудағы оқыту әдістері оқушыны белсенді жұмыс жағдайына қоя отырып, мәселелерді, қайшылықтарды шешу мақсатын қояды.

Төртіншіден – дамыта оқыту жүйесінің нәтижелі болуы оқушы мен мұғалімнің арасындағы жаңаша қарым - қатынасы арқасында ғана өз жемісін береді. Сол себепті дәстүрлі жүйедегі әміршілдік стиль бұл жерде тиімсіз, оқушы – «орындаушы", «мұғалімнің тасасындағы" объект емес. Ол өз пікірін ашық айта, ойын дәлелдей, дәйектей алатын, сонымен қатар басқаның да ойын тыңдап, көзқарасын құрметтей білуге үйренген жаңа сападағы

Дамыта оқыту технологиясының нәтижелері:

1. түрлі әдістерді пайдалану сабақтың нақты мәнін терең ашуға көмектеседі;
2. оқушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туады;
3. олардың әрқайсысының деңгейін анықтауға болады;
4. оқушылардың көбін бағалауға мүмкіндік бар;
5. оқушыларды ізденіске баулып, өз бетімен жұмыс істеуге үйретеді;
6. оқушылардың қабілеттері, сөз саптау еркіндігі, ұйымшылдығы, шығармашылық белсенділігі артады;
7. жеке тұлғалық сипатын дамытуға, шығармашылығын шыңдауға, өзіне деген кәсіби сенімін қалыптастырады.

Бастауыш білім беру деңгейінде қолданылатын оқыту технологиялары төмендегі негізгі талаптарға сәйкес болуы керек.

· Оқу үрдісінде білім алушылардың өздерін еркін сезінуіне жағдай туғызу.

· Оқушылардың оқуға деген қызығушылығын дамыту, күтілетін нәтижелерге жетуге талаптандыру.

· Жеке бас дамытуға бағытталған әдіс - тәсілдерді қолдану.

· Өз бетімен жұмыс істеп, шешім қабылдауға мүмкіндіктер туғызу.

Аталған талаптардың бәріне жауап бере алатын технология ретінде дамыта оқыту технологиясын таңдадым. Жалпы «дамыту», «даму» терминдеріне баланың белгілі мөлшерден шығып, саналы іс – әрекет сатыға

ауысуы деп анықтама беріледі. Дамыта оқыту технологиясын көрнекті ғалымдар Л.С. Выготский, М.Я. Лернер, Л.В. Занков, В.В. Давыдов, Д.Б Эльконин толық зерттеп, дәлелдеген.

В.В. Давыдов «Дамыта оқыту дегеніміз – ақыл - ойдың дамуының көрсеткіші ретінде жинақтай, қорытындылай алу дағдысы» – дейді. Дамыта оқытуда баланың ізденушілік - зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру басты назарда ұсталады. Ол үшін бала өзінің осы кезге дейінгі білетін тәсілдерінің жаңа мәселені шешуге жеткіліксіз екенін сезініп, содан барып оның білім алуға деген ынтасы артып, білім алуда әрекет жасайды. Дамыта оқыту жүйесіндегі сабақтардың типологиясы:

- Оқу міндетін қою сабағы
- модельдеу сабағы
- түсінікті нақтылау сабағы
- нақтылау сабағы
- бағалау сабағы. [6]

Дамыта оқыту белгілері:

1. Педагогикадағы түсіндірмелі - көрнекі әдісі алмастырады. Бұл әдіс тұлға дамуымен тығыз байланыста.
2. Дамытудың барлық заңдылықтарын ескереді, жеке бастың өзіндік деңгейі мен ерекшелігіне сәйкестендіріледі.
3. Балаға іс – әрекеттің толыққанды субъектісі болып табылады.
4. Балаға қоршаған ортамен өзара қатынасқа түсетін дербес субъект рөлі беріледі.
5. Тұлғаның барлық қасиетін тұтас дамытуға негізделген.
6. Баланың жақын даму аймағында жүзеге асады.

Осылайша, дамыта оқыту бойынша сабақ кезеңдерінде

- оқушылар сабақтың мақсат, міндетін өздері анықтайды
- мәселені шешу жолын іздестіреді
- жаңаны өздері табады
- ақылдасады, кеңеседі

Аталған әрекеттері арқылы әр оқушының мәселені шешу, ақпараттық, коммуникативтік құзыреттіліктері қалыптасады. Құзыреттілік қалып-тастырудың келесі міндеті әр сабақтың өмірлік жағдайлармен байланыстылығы. Бұл орайда құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағдарланған тапсырмалар қолданылады.

Дамыта оқыту жүйесі бойынша сабақтарды даярлау және өткізу этаптары

I. Әдістемелік іс – әрекет жағдайында мақсат пен міндеттерді меңгеруі

- Сабақтың мазмұны
- Оқу жағдайын ескеру
- Әдістемелік тәсілдерді қолдану

II. Келесі сабақтың моделін жоспарлау

- Сабақтың негізгі мақсаттарын анықтау (аралық міндеттер мен шешу жолдары)

· Сабақтың әр кезеңіндегі оқушының негізгі әрекет түрлерін анықтау
· Оқушы әрекетін ұйымдастыру әдіс - тәсілдерін таңдау.

III. Сабақты жүргізу.

· Әр сабақтағы баланың іс-әрекетін ұйымдастыру
· Оқушымен жанама қарым-қатынас
· Жұмыс барысын бақылау жұмысы

IV. Рефлекция (Сабақтыңқорытындыбағасы)

· Қойылғанмақсатқажету
· Тақырыпбойыншаөзгерістеренгізу
· Оқытунәтижесінеталдау (жетістіктер мен кемшіліктер)

Дамытаоқытуоқушылардыңізденгіштік - зерттеушілікіс - әрекетінетән. Оғантәнсипаттар:

- оқушыныңалдынаізденудіжүзегеасыруқажеттілігінтудырукерек;

- іс - әрекеттің бастапқы кезеңі – оқушылардың алдына олардың әрекет жағдайын жаңаша талдап, оны жаңаша түсінуді талап ететін оқу міндеттерін қою;

- осы міндеттерді шешуді, яғни іздену іс - әркетін ұйымдастыру, мұнда үлгі көрсетуге болмайды, сондықтан мұғалім оқушыларды іздену іс - әрекетіне таратуы қажет ол үшін екі шартты орындау керек.

1) Мұғалім өзара ізденуге басқарушы болмай, шын мәнінде қатынасушы болу керек.

2) Ол оқушылар жүргізіліп жатқан ізденуді шын мәнінде жүзеге асыру керек, оларға дұрыс шешім көрсету керек.

3) Оқу міндеті шешілгеннен кейін мұғалім табылған шешімнің бағасын ұйымдастырып оның басқа міндеттерді шешу үшін қаншалықта пайдалануға болатынын түсіндіреді.

Дамыта оқытуда мұғалімнің басты міндеті:

Оқу материалдарын оқушыға дайын күйінде көрсету емес, оқушымен бірлесіп, жалпы іс – әрекетті ұйымдастыра отырып, алға қойған міндеттерді түсіндіру, оларды шешудің тәсілдерін, жолдарын іздестіру арқылы өз іс-тәжірибесінде қалай қолданады?

1) Оқу әрекетін қалыптастыру, айналадағы дүниемен белсенді әрекеттестік, этикалық, эстетикалық қарым-қатынасқа дайындау, дара тұлғалық адамгершілік қалыптарын меңгерту.

2) Оқу барысында баланың бойындағы дамытуды қалыптастыруды дағдыға айналдыру.

3) Оқу мен тілдің арасындағы байланыстылыққа аса көңіл бөлу.

4) Сөздік қоры мен тілдің арасындағы байланыстылыққа аса көңіл бөлу.

5) Оқушының сезіміне әсер етіп, логикалық ойын дамыту.

6) Жалпы оқушының жан дүниесін дамыту.

Қорыта келгенде, дамыта оқыту технологиясы оқушы құзыреттілігін дамытуда аса маңызы бар технология.

Өз тәжірибем бойынша білім сапасын арттыру жолдарын қарастыратын болсам, әліппеге дейінгі кезеңнен бастап түрлі дидактикалық дамытпалы ойындар, шығармашылық тапсырмалар колдандым. Атап айтсам, «Әріптерді сөйлет» ойнында әріптерден сөз құрау тапсырылады. «Адасқан сөздер» дидактикалық ойнында оқушылар орны ауысқан сөздерден сөйлем құрайды. «Не артық?» ойны барысында ерекшеленіп тұрған әріпті атау тапсырылады. Сондай - ақ, сөздік диктант жазғанда жұмбақтар жасырып, шешулерін жазғыздым. Сауаттылығын арттырумен бірге ой өрісін дамыту көзделіп отыр. «Жасырын дыбыс» деген ойын барысында жаңылтпаштан жиі қайталанған дыбысты табу тапсырылады. Білімді тиянақтау кезеңінде кесте бойынша сұрақтың дұрыс жауабын табу сәйкес номерін жазу керек деп тапсырылады. Сөзжұмбақ шешу, сөзжұмбақ құрастыру, ребус шешу, құрастыру. Логогрифтер, шарада, метаграммалар, филворд, т.б.

Математика сабағында логикалық есептер, шығармашылық тапсырмалар қолданамын. Сонымен қатар оқушылар математикада басқатырғалар, ребустар, лабиринттер, сиқырлы шаршылар шешеді. Дүниетану сабағында семантикалық картамен жұмысты кеңінен пайдалануға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. А. Асқарбаев, М. Жазыбаев, С. Рахметова. “Бастауыш оқудың тиімділігін арттыру”: Алматы-2015, 6-47 б.
2.Айдосова З. “Дамыта оқыту технологиясының мәселелері ”(қазақ тілі мен әдебиеті).- 2014.- 93-7 б.
3. Бастауыш мектеп методикасы. Алматы.- 2007, 6-12 б.
4. Жұмабаева Ә.Е. Бастауыш мектептегі сауат ашу кезеңінде үргізілетін тіл дамыту жұмытарының әдістемесі.- Алматы.- 2004.- 3-9 б.
5. Молдатаева М. Тілді дамыта оқыту: Бастауыш мектеп:- 2000, №3-4-9 б.
6. Рахметова С. Қазақ тілін оқыту методикасы. Алматы: Ана тілі.- 2005.- №5.- 54-59 б.

ӘОЖ 37

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ЖӘНЕ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Кенжебаева А.Т.
п.ғ.к., доценті
Н.Н. Болысбай, К.Т. Нуритдинова
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
«Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының
4 курс студенттері
Қазақстан,Тараз қ.

Аңдатпа: Бастауыш мектепте ана тілі сабағын оқыту барысында оқушылардың сөздік қорын, сөз мәдениетін қалыптастыруда оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін ашып көрсету.

Бастауыш сынып оқушыларының сөзік қорын, сөз мәдениетін қалыптастырудағы теориялық білімдер мен педагогикалық еңбектерге тоқталып, шолу жасау.

Кілт сөздер: Сөз, бастауыш, қазақ тілі.

Аннотация: В ходе преподавания на уроке родного языка в начальной школе раскрыть культурную лексику, эффективные методы обучения словообразования. Акцентирование и обзор теоретических знаний и педагогических работ по формированию речи и речевой культуры учащихся начальных классов.

Ключевые слова: Слово, элементарный, казахский язык.

Abstract: During the teaching of the mother tongue lesson in primary school, to discover the cultural vocabulary, effective methods of teaching in word formation. Focusing on and reviewing the theoretical knowledge and pedagogical works in the formation of the speech and speech culture of primary school students.

Key words: word, elementary, kazakh language.

Қазақ мектептеріндегі оқытылатын ғылым негіздері ана тілі арқылы жүргізіліп, оқушының дүниетанымын, ой-өрісін, тіл байлығын, ауызша және жазбаша сөйлеуін дамыту қазақ тілінің қалыптасқан заңдылықтары арқылы жүзеге асырылады.Сондықтан бастауыш сыныптарда ана тілінің заңдылықтарын жете меңгеріп, әдеби тіл нормаларында еркін сөйлеп, сауатты жаза білу міндеті қойылып отыр. Өйткені – тіл дамыту сайып келгенде ой дамыту.

Тіл дамыту – ана тілі әдістемесінің аса жауапты да күрделі саласының бірі. Оның күрделі болуының себебі бала тілін дамыту міндетін жүзеге асырушы мектепте жүргізілетін пәндер қазақ тілі мен ана тіліне ғана байланысты болмай, оның сөйлеу әрекетіне де тәуелді.

Бастауыш сыныптарда жүргізілетін тіл дамыту әдістемесі – оқу-шыларға білім жүйесін меңгертуге, тілге деген икемділігі мен дағдыларын қалыптастыруға ықпал ететін әдіс-тәсілдері мен формалар, принциптер мен оқытудың мазмұны жайындағы ілім. Жалпы әдістеме ғылымның бір саласы.

Басқа ғылымдар сияқты тіл дамыту әдістемесі де теориялық ғылымдардың соңғы жетістіктеріне негізделе дамиды. Тіл ұстартудың ғылыми негіздері – тіл білімі, әдебиет және психология. Өйткені тіл - қоғам өмірінің объективті құбылысы, ол бүкіл халық үшін бірдей. Қай тілдің болмасын айтылуының грамматикалық және синтаксистік нормативтік ережелері болады. Мұны тіл білімі зерттейді. Ал сөйлеу – психикалық құбылыс. Ол - әр адамның өзіне ғана тән ерекшелігі. Сөйлеуде объективті шындықты осы адамның субъективті түрде бейнелеп, оған индивидтің көзқарасын білдіреді. Яғни адам тілдің көмегімен қарым-қатынас жасау процесі, сөйлеу – психо-логияның зерттеу объектісі болып табылады. Солай бола тұрса да, күні бүгінге дейін мектептегі тіл дамыту жұмыстарын психологиялық ғылымнан оқшау жүргізіліп келеді.

Соңғы кезде ғалымдар «Психология әдістеме ғылымынсыз-ақ өркендеп, өмір сүре береді, алайда әдістеме ғылымы психолгиясыз дамып, жетіле алмақ емес. Әдістеме толық мәнді ғылыми пән болуы үшін, ол психологиялық негізге сүйенуі қажет пікірді іс жүзінде дәлелдеп отыр.

Әдістеме теориясында тіл дамыту енді ғана қалыптасып келеді. Оның маңызы, қажеттілігі анықталғанымен, ғылыми негіздері, құралдары, мазмұны мен салалары, байланыстырып сөйлеу дағдыларын қалыптастыратын жұмыс түрлері, әдіс-тәсілдері т.б. жақтары анықталмаған.

Тіл – адамзат қоғамында қатынас, сөйлесіп пікір алысудың құралы ретінде қызмет атқаратын құбылыс. Тіл мен қоғам өзара тығыз байланысты, біріншіден, тілсіз ешбір қоғам өмір сүре алмайды. «Тілсіз ұлт құрымақ». Тіл – адамзат қоғамының өмір сүруінің қажетті шарты. Екіншіден, тіл қоғам бар жерде ғана өмір сүреді. Қоғам – тілдің өмір сүруінің шарты.Қоғамның өмір сүруі үшін, тіл қаншалықты қажет болса, тілдің дамып, өркендеуіне қоғам да соншалықты қажет.

Тіл – тірі тарих. Онда халықтың ғасырлар бойы жинақтаған іс-тәжірибесі мен даналығы бар. Сананың аздығы мен көптігіне қарамай, әрбір халық өз тілінде асыл армандары мен әсем жан дүниесін, барша жақсылық атаулыға құрметін , адамзат бақытына кесір келтіргендерге лағнеті бейнеленген. Тіл – оны жасаушы халықтың тарихы, шежіресі, бүкіл өмірінің жаңғырығы мен ізгі арманы мен алдағы үміті, қайғысы мен қуанышы, күллі рухани өмірінің үні естіліп тұрады.

Ана тілі, бүкіл ақыл-ой дамуының негізі және бүкіл білімдердің қазынасы. Өйткені оқушыларға ғылым негіздерінен жан жақты білім мен дағды беретін, сауатты жазу мен мәдениетті сөйлеуге төселдіріп, тіл материалын меңгертетін де осы пән.

Ана тілі пәні дұрыс жазу, сауатты сөйлеу ережелерін меңгерту үшін ғана жүргізілмейді, сонымен бірге, логикалық ойлауды дамыту үшін де қажетті құрал. Өйткені сөз дарындылығының өрістеуі ойлау логикасымен байланысты. Өз заманында «Логикалық ойлау – логикалық сөйлеудің негізі, ал мұны – логикалық сөйлеуді Отандық тіл ұстазы дамытуға тиіс», - деп көрсеткен ұлы педагог К.Д. Ушинский.

Еркіндікке қолы жеткен қазақ халқының болашаққа артқан үміті, сенімі осы қазіргі мектепте отырған, келешекте отыратын жаз жеткіншектерімізде. Тіліміз ғана емес, жалпы халық болып сақталып қалуымыздың өзі қазіргі оқушыларымызға ана тілін қалай меңгертуімізге байланысты. Енді бұл мәселеде жетпіс жылдай танытқан енжарлығымыздан таймасақ, белсенділік танытпасақ, тілсіз, тарихсыз мәңгүрт тобырға айналуымыз анық.

Міне, сондықтан саналы ересек ұрпаққа ұлы жауапкершілік жүктелмек, ол жауапкершілік – ата-бабамыздың әр сөзін сан ғасыр бойы сомдап жасаған ұлы қазына ана тілін көздің қарашығындай сақтап, кіршіксіз күйде келешек аманат етіп тапсыру. Сол арқылы жеткіншегіне туған халқының ақыл-ой тұжырымын, дәстүр-салтын игерту. «біздің қазақтың ісң жаңа басталып келе

жатыр...ХХ ғасырға дейін түріктің тілін аздырмай асыл қалпында алып келген, тіл турасындағы абырой мен алғыс қазаққа тиісті. Атаның аздырмай берген асыл мүлкін қолына алып, быт-шытын шығарсақ, ол ұнамды іс болмас», деп жазған болатын осы ғасырдың басында қазақтың аса көрнекті ағартушы – педагог А.Байтұрсынов.

Тіл – рухани байлықтың шыңы. Рухани болмыстың деңгейлік баспалдақтары; танымдық, қазыналық, мән-мағыналық. Тілін меңгерген адам – сара жолын сараптап, игерген адам.

Тілді меңгеру ананың ақ сүтінен басталып, бесік жырымен тербетіліп, өмір сатысымен нықталады. Өткен кезең мәдениетінің тұңғиығына бойлап, оның ішкі мазмұнын түсінуге тырысу адамды рухани жағынан байытады.

Қазақ тілі – аса бай тіл. Қазақ тілінің тазалығы жайында француз ғалымы А.Жарри дн Манси « Қазақ тілі түркі тілдерініңішіндегі мейлінше таза тілдердің бірі» (Жарри де Манси « История древних и новых литератур, наук и язящных искуства Москва, 1832. 104-105 стр), - десе, В.В. Радлов « Зигро» журналының алтыншы томының 70 бетінде жарық көрген « Средняя зарафшинская долина» мақаласында: « Қазақтың тілі ұшқыр да шешен, ойнақы да, өткір, сұрақ-жауаптарға оңтайлы, кейде тіпті таңқаларлық түрде тапқыр және бәрі де, тіпті оқымаған сауатсыздарының өзі де тілін жетік меңгерген, мұндай жағдайды біз тек Европадағы французбар мен орыстардың бойынан ғана байқаймыз», - деп жазды.

Бастауыш оқу жоспарына бүкіл ғылым атаулының барлығы енгізіле бермейді, ғылымдардың ең негізгілері, оның өзінде бастауыш сынып балаларына оқыту үшін сұрыпталып алынған, өмірді, қоғамның даму заңдылықтарынан білім беретін ғылымдардың негізі ғана ену мақсат етіледі. Пәндердің ішінде тілдің алатын орны ерекше зор. Өйткені тіл – адам баласының ең басты қатынас құралы. Тілді оқыту, оның ішінде ана тілін оқытудың міндеттері әрбір халықтың мәдениетінің, әдет – ғұрпының қалыптасуы мен дамуын таныту мақсаттарынан тұрады.

Қазақстан Республикасының «Тілдер туралы» Заңында « Тіл – ұлттың аса ұлы игілігі әрі оның өзіне тән ажырағысыз белгісі, ұлттық мәдениеттің гүлднену мен адамдардың тарихи қалыптасқан тұрақты қауымдастығы ретінде ұлттың өзінің болашағы – тілдің дамуына, оның қоғамдық қызметінің кеңеюіне тығыз байланысты» делінген.

Бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу тілін жетілдіру тіл үйренуде ең басты міндет. Сөйлеу тілінің бірнеше стилі блалады.Қазақ тілінде сөйлеу тілінің мынадай стилі бар. Ең алдымен сөйлеу стилі. Бұл – стиль жағынан өте нақышталмаған, қарпайым сөздердің күнделікті айтылуы. Сөйлеу тілімен салыстырғанда анағұрлым жоғары саналатын ақындық, шешендік, академиялық, ғылыми стиль бар. Әртүрлі жаргондар, сөздердің әдеби тілдегі айтылу нормасынан ауытқулары осы ауызекі сөйлеу стиліне жатады. Тілдің грамматикасын білу арқылы оқушылар бір – бірімен сөйлесуді,сұрақ қоюды үйрененді. Олардың сөйлеу тілін дамыту үшін өздерін қоршаған заттарға,

ортаға қатысты, қайда отыр, не көріп отыр, олар не үшін қажет деген сұрақтарға жауап беретіндей жағдай туғызу қажет. Әр сыныптың бағдарламасына қарай оқушылар ждаңа сөздер меңгереді. Мұғалім оқушыларға жеке сөздерді жаттаумен тынбай, сол сөздерді қатынастыра отырып қазақша сөйлем құрастыруға үйретеді. Яғни оқушы неге осылай айтамыз? Қалай айтуға болады? Дұрысы қайсы деген сұрақтарға жауап іздейді.

Оқушылар өздерін қоршаған ортамен таныса отырып сөздік жұмысын іске асырады. Өздеріне аты белгісіз зат не құбылыспен танысқанда, оның өзімен немесе атауымен чөздік арқылы танысады. Сөз – тілдің құрылыс материалы. Ал грамматика болса сөздердің өзгеру мен сөйлем ішіндегі байланыстың заңдылығын үйретеді, қалыптастырады. Бұл заңдылықтарды білу үшін түрлі сөйлемдер, сөз тіскестері меңгеріледі.

Оқушы ең алдымен тілдің дыбыстық құрылысын меңгеруі шарт. Ол үшін дыбыстарды дұрыс айтуға (орфоэпиясын) жаттығады. Ол мұғалімнің айтқанына еліктей отырып, қазақ тілінің фонетикасын, сөзге түсетін екпінді, интонацияны, сөздерді дұрыс оқуды меңгереді, жаттығады. Мұғалім оқушыларды бірімен сөйлеу мәдениетіне, сөйлеу мәнеріне (дауыс ырғағы, өзін ұстау, сөйлеушіні тыңдай білуге) үйретуі қажет.

Оқушылардың өздеріне айтылған сөзді тыңдай білуге, оны түсініп, сөйлесе білуі (бір – бірімен) , сұрақтарға жауап беруі, сұрақ қоя білуі мұның бәрі олардың сөздік қорының тілдің грамматикалық құрылысын дұрыс меңгеруіне байланысты. Осының нәтижесінде оқушылар бір – бірімен кезектесіп сөйлесуге жаттығатын болады.

Оқушылар қазақ тілін де, ана тілін де байланыстырып, сөйлеу білуі үшін оқығанын, түсінгенін, өз пікірін айту бала – бақшадан үйретіліп, жаттықтырылуы керек. Оқушының түсінігін тыңдау арқылы оның сөздік қорын, сөйлем құрастыру дағдысын, мазмұнын қалай түсінгенін анықтауға болады. Әдетте балалар басқалардың айтқан әңгімесін тыңдай отырып, соларға еліктеп өз түсініктерін (сөз, сөз тіркесі, сөйлем) айтуға жаттығады.

Тілді оның дамуы мен жеке адамның қалыптасуындағы ролін зерттеу – адамның бүкіл таным қызметінің қалыптасуын қарастыруда ерекше маңызға ие болып отырған ғылымның басты мәселесіне айналды. Ал баланың танымдық қызметі баланың өзін қоршаған ортамен қарым – қатынас жасауы, яғни ұрпақтан – ұрпаққа бұрынғылардың тәлімі мен тәрбиесі, іс – тәжірибесінің берілуі процесінде қалыптасады. Балғын шақтан есейіп, ересектер қатарына өту барысында баланың психикалық дамуының негізгі бір формасы - өзара сөйлесу, пікірлесу арқылы өзгелердің іс – тәжірибесін бойына сіңіру болып табылады. Балалар тілінің рөлін, олардың сөйлесу қызметін зерттеу ғылымның басты міндеттерінің бірі болып отыр.

Ғылыми тұрғыда негіздей отырып, бала тілін, сөздік қорын зерттеуге алғаш ден қойған психологтар болды. 1940 жылдары О. Моурер фонологиялық даму теориясының негізін қалаушылардың бірі болды.

Р. Якобсонның болжамы бойынша балада алғашқы фонологиялық дағдылардың қалыптасуы алғашқы он – онекі айлық кезеңде басталады. Яғни, сөйлеу қабілетінің дамуына немесе оның жан – жақты дамуының бір бөлшегі ретінде қарастырса, енді біреулері (Д.Ольмстел 1971; Д. Стэмп 1969;) бала тілінің дамуын оның өзін қоршаған ортамен қарым – қатынас жасауына байланысты қалыптасатынындығын дәлелдеуге тырысады. Б. Московичтің пікірінше, бала бірте – бірте айқындала түсетін дыбыстық бірліктерді айтуды үйрене бастайды, буындардан ол өз бетінше дыбыстық құрылымдар түзуге (сөздер құрастыруға) бейімделеді.

Әдетте бала өзіндік сөйлеу әрекеті тән. Кейбір идеалистік бағыттағы психологтардың (Д. Элласберг, Э. Клапаред, К. Бюлер) пікірі бойынша, баланың сөйлеу әрекеті бірден пайда болады. өз тіліндегі сөздік қорға қанағаттанбаған екі жасар бүлдіршін өзінше тілдесуге қажет сөздер ойлаптабады. Ол сөздер тек өзінің айналасындағы азғана ортаға түсінікті болады.

Баланың сөздік қоры 1 жыл 8 айдан асқан соң жедел дамиды. Егер 1,5 жастағы баланың сөздік қоры 18-25 – тен аспаса, 3 жастан кейін ол 1000-1200 сөзге жетеді. Мұның ішінде сөздік қордың басым бөлігін зат есімдер (60%), етістіктер (25-27%), сын есімдер (10-12%) құрайды.

Әрбір жас кезеңдегі сөздік қордың қалыптасуындағы балалардың өзіндік ерекшеліктері мен сөздерді қабылдау және қолдану ерекшеліктеріне де баса назар аударады.

Тілдің гамматикасын меңгеру баланың жалпы дамуымен де (ақыл – ой қызметінің кеңеюі, өз бетінше ізденістері) сабақтас дамиды. Сондықтан да түрліше әрекет жасау барысында баланың мазмұнды өмір сүріп, ой - өрісін дамытуы, үлкендермен тілдік қарым – қатынас жасауы оның тілінің дамуына ықпал етеді. Олардың сөздік қоры молайып, алғашқы грамматикалық формаларды меңгеруі жетіле түседі.

Баланың сөйлеу білуге деген алғашқы талпынысы – оның дамуының бастапқы кезіндегі басты нәрсе. Ол үлкендердің сөйлеген сөздерінен бірнеше мәрте қайталанатын белгілерді ептеп түсіне бастайды. Ғалымдардың зерттеуіне сүйенсек, екі жастан бастап бала тілі күрт дамиды. Мектеп жасына келген бала, яғни 6-7 жасар бала 3,5-4 мыңға жуық сөз біледі екен. Демек, ол тілдің бүкіл фонологиялық жүйесін түсінеді. Олай болса, өз бетінше сөйлемдер құрастыра, өз ойын өзгеге түсіндіре, жеткізе алады.

Зерттеулер көрсеткендей түске, үлкендікке, заттың жай күйіне байланыстыерекшеліктерді жас баланың естіп қабылдауынан гөрі, сол заттарды көріп, қолмен ұстап барып, ажырата қабылдауы 10-12 есе тезірек іске асады да, бала жадында ұзақ сақталады.

«Сөзге» қарағанда, балаға сол зат, белгі, құбылысты көрсету, оларды ажырата отырып көрсету арнайы үйретусіз-ақ тез қабылданады. Сөз жалпылама ұғым болғандықтан, бала тез арада өзі қабылдаған сөздерді белгілі бір топтарға бөле отырып меңгере бастайды. Баланың өз бетінше меңгеруі алғашқыда әрине,

қателесусіз жүрмейді. Табиғаттағы зат пен құбылыс арсындағы байланысты білдіретін сөздер (кеңістік, сан т.б.) сезімдік қабылдауға негізделеді де, балаға көрінбейтін болғандықтан, ол нәрселер мен байланыстарды үлкендер түсіндіреді.Бұларды түсінуге талпыну және тілде қолдану баланың ойлау қабілетін дамытады. Сол секілді үлкендердің сезімдік, эмоциялық күйін білдіретін сөздерде балаға түсінікті бола бастайды да, бала да эстетика, адамгершілік туралы алғашқы түсінік қалыптасады.

Балада алғашқы кезде өз шамасын байқап көру қасиеті үлкендермен, заттармен байлнысқа түсу, яғни сөз арқылы жүзеге асады. Алғашқыда ол зат пен құбылыстың аттары арқылы,ал кейінірек жіктеу есімдіктері арқылы, содан соң өзін басқа балалармен салыстыру арқылы жақсы және жаман қаситтерді ажырата бастайды.Сөздік қорын дамыту арқылы бала ертегі, өлең тыңдауға, ән салуға, мәнерлі де, мәнді сөйлесуге бейімделе бастайды.

Демек, баланың алғашқы сатысында оның физиологиялық және физикалық дамуы мен ойлау белсенділігі үлкенденрдің жүйелі тәрбиелік жұмыстарына байланысты болады. Өмірдегі құбылыстарды көру, есту арқылы бұл жаста бала психикасында үлкен өзгерістер байқалады. Ол өзін қоршаған құбылыстарды, үлкендердің сөздері мен іс-әрекеттерін ойын арқылы ойнап, сол ойындарда қолдана бастайды.

Дұрыс ұйымдастырылған ойындарда балаларда жақсы дағдылар қалыптаса бастайды, яғни ойын – ойды дұрыс дамытады. Тек баланың ақыл-ой қызметін активтендіру және ұйымдастыру нәтижесінде ғана білімді меңгертуге болады. Н.А.Менчинскаяның пікірінше, «таным, танымның қалыптасуы өзара байланысты екі процестен тұрады: білімді игеру және оны қолдану».

Баланың екінші сигналдық жүйесі ретіндегі сөйлеуі бірінші сигналдарға қарағанда жетекші орында болады, екінші сигналдар оған қызмет етеді. Ал сөздік қоры мен ойлау жүйесі нашар дамыған балалардың сөздік қоры, сөз байланыстары тек белгілі бір ғана бағытта болады да, әр түрлі жағдайдың өзгеруіне қарамай, олардың жауаптары бір жақты болады. Психиклалық процестердің дамуындағы сөйлеудің рөлі жайындағы бұл саладағы зерттеулердің объектісіне жататын көптеген өзекті мәселелерінің туындауына әкеледі.

Балалардың тілінің дамуы мен қалыптасуын зерттеу балалар технологиясы мен психолингвистиканың проблемаларын шешуде ғана емес, сонымен қатар тілдің табиғаты жөніндегі аса маңызды, әсіресе, балалар тілі онтогенезін, оның осы арқылы тілдің лексикалық, грамматикалық категорияларын, оның фонологиялық жүйесін және мәтін тудыру механизмдерін танып-білуді аса маңызды роль атқарады.

XXI ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында балардың сөйлеу тілін зерттеу психологтар мен тілші ғалымдар назарын өзіне аударды, балалар ойлауының, ой-өрісінің деңгейін білдіретін алғашқы жиілік сөздіктер пайда болды.

Оқушылардың сөйлеу әрекеті, оның құрылымдық-типологиялық ерекшеліктері жоғары лингвистикалық шамалар лексикалық, морфологиялық, семантика – синтаксистік ерекшеліктер нәтижесінде қалыптасады.

Эльконинниің пікірінше, бала қызметінің барлық жағы мазмұны, формасы бойынша қоғамға байланысты, сондықтан бала өз өмірінің алғашқы ағашқы күндерінен бастап, қоғамдық дене болып табылады. Оның адамзатқа тән мәдениетке жетуі белсенді әрекетіне байланысты болады. Баланың сөздік қоры сыртқы жағдайлармен, динамикалық әрекетпен сипатталады. Баланың жеке іс - әрекеттерінің күшеюіне және өзге балалармен көбірек араласуы оның өз жолдастарынан көргендері мен алған әсерін айту үшін монолог түрінде түсіндіру, айту қажеттілігін тудырады. Бұған қоса әрекеттердің өзара байланысуы, бір нәрсеге баға беру, бұйыру т.б. формасында да сөйлеуі үнемі даму үстінде болады. Мұның барлығы балалардың сөздік құрам мен тілдің грамматикалық құрылысын интенсивті меңгеруіне әкеледі де, олардың сөзі бір-бірімен байланысты, жүйелі бола түседі. Ауызша тілді меңгерудің жүйесіз түрінен мектепте морфология мен лексиканы үйретудің жүйелі тәсілдеріне көшу үшін мектеп оқулықтарындағы мәтіндердің сөздігіне мүмкіндігінше тілімізде жиі және сирек қолданылатын жаңа мәнге ие сөздерді сұрыптап ала білудің айрықша маңызы бар.

Тілдің синтаксисі мен семантикасына квантитативтік әдістер қолдануда көптеген қиындықтар бар: біріншіден, өте үлкен мөлшердегі сөз, сөз тіркестерінің жиыны қажет, екіншіден, мәтіндердегі сөз тіркестерін қарастыруда жекелеген қиындықтар туындамай қоймайды.

Балалар тілін квантитативтік әдіспен зерттеу – олардың лексика – грамматикалық ерекшеліктерін ашуда, сонымен қатар бастауыш білім беру кезінде оларға берілуге тиісті материалдың сандық және сапалық ерекшеліктерін анықтай отырып, алынған зерттеу нәтижелерін көркем әдебиет пен публицистикалық жанрдағы үлгілермен салыстыру арқылы тілді меңгертудің кейбір тиімді әдіс-тәсілдерін қолдануда аса маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. — А.: Ана тілі, 1992. — 143 б.
2.Рахметова С. Р. Бастауыш сыныптарда қазақ тілін оқыту әдістемесінің негіздері. –Алматы, 2011. — 223 б.
3.Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. 3 том, Г-Ж. — Алматы, 2001. — 719 б.
4.Жұмабаева Ә. Бастауыш сауат ашу кезеңінде жүргізілетін тіл дамыту жұмысының әдістемесі. Пед. ғыл. канд. дисс. — Алматы, 1998. — 136 б.
5.Кайыргазина, М. К. Дереккөздермен жұмыс бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу әрекетін дамыту құралы ретінде / М. К. Кайыргазина. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 4.1 (242.1). — С. 9-10. — URL: https://moluch.ru/archive/242/56174

УДК 372.881.161.1

СОВРЕМЕННЫЕ ЦИФРОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Киреева Елена Васильевна
leninwasi@mail.ru
Старший преподаватель СКУ им. М. Козыбаева, магистр
Петропавловск, Казахстан
Горбатова Екатерина Александровна
mayk.k.katka@mail.ru
Студентка 4 курса специальности «Русский язык и литература»
СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан
Сергеева Диана Александровна
di.anna.s@mail.ru
Студентка 4 курса специальности «Русский язык и литература»
СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан
Махмутов Алихан Сеилханович
alex133_7@mail.ru
Студент 4 курса специальности «Русский язык и литература»
СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Цифровые инструменты внедряются во все сферы современной жизнедеятельности человека, в том числе и в образовательную среду. В данной работе предпринята попытка проанализировать последствия и уровни внедрения цифровых инструментов в образовательный процесс. Были определены преимущества и недостатки использования цифровых средств для оптимизации этапа закрепления полученных знаний на уроке русского языка. Цели данной работы –структурировать и обобщить данные о доступных цифровых образовательных инструментах, проанализировать роль преподавателей в рамках современного педагогического процесса. В статье рассматриваются и анализируются существующие публикации и научные работы об используемых и существующих цифровых образовательных инструментах.

Ключевые слова: цифровые инструменты, методика преподавания, цифровые средства, образовательный процесс, цифровизация.

Аңдатпа: Цифрлық құралдар қазіргі заманғы адам өмірінің барлық салаларына, соның ішінде білім беру ортасына енгізілуде. Бұл жұмыс оқу үдерісінде цифрлық құралдарды енгізудің салдары мен деңгейлерін талдау ғатырысады. Орыс тілі сабағында алынған білімді бекіту кезеңін оң тайландыру үшін цифрлық құралдарды қолданудың артық шылықтары мен кемшіліктері анықталды. Бұл жұмыстың мақсаттары қолжетімді цифрлық білім беру құралдары туралы мәліметтерді құрылымдау және жинақтау, заманауи педагогикалық үдері саясында мұғалімдердің рөлін талдау. Мақалада қолданылған және бар цифрлық білім беру құралдары туралы бар жарияланымдар мен ғылыми жұмыстар қарастырылады және талданады.

Кілт сөздер: цифрлық құралдар, оқыту әдістері, цифрлық құралдар, оқу процесі, цифрландыру.

Abstract: Digital tools are being introduced into all spheres of modern human life, including the educational environment. This paper attempts to analyze the consequences and levels of implementation of digital tools in the educational process. The advantages and disadvantages of using digital tools to optimize the stage of consolidating acquired knowledge in the Russian language lesson were identified. The goals of this work are to structure and summarize data on available digital educational tools, to analyze the role of teachers within the framework of the modern pedagogical process. The article reviews and analyzes existing publications and scientific works about used and existing digital educational tools.

Keywords: digital tools, teaching methods, digital tools, educational process, digitalization.

Современная система образования находится в процессе развития и преобразования методической базы: осуществляется переподготовка кадров, направленная на изучение ИКТ как вспомогательной педагогической дисциплины, повышаются требования к образовательному процессу, который должен включать в себя обширную ресурсную базу - не просто презентации, а инструменты, технологии, интерактивные приемы обучения. В XXI веке в технологиях обучения кардинально изменился подход к обучению: «…произошло преобразование самого способа передачи этих знаний преподавателями» [1, с. 10]. При этом перед современным учителем возникает проблема отбора и продуцирования подходящих цифровых инструментов для обучения поколения, которое уже «создает свой цифровой след» [2, с. 238].

В соответствии с реализацией концепции обновленной системы обучения происходит постепенный пересмотр педагогической парадигмы. Смешанное (или гибридное) обучение, принятое за основу в 2020 году при полном переходе на дистанционный формат обучения в связи с эпидемиологической обстановкой в республике, становится популярным на данный момент, так как облегчает работу учителя посредством информационно-коммуникационных технологий.

Цифровые инструменты в образовании — это подгруппа цифровых технологий, которые разрабатываются для развития качества, скорости и привлекательности передачи информации в преподавании и обучении. Методисты выделяют пять основных функций цифровых средств в образовательном процессе: обучающую, развивающую, воспитывающую, познавательную и мотивирующую. Из них основополагающими являются первые три. Данные функции исторически заложены в основе педагогических компетенций. Внедрение ИКТ способствует проявлению мотивирующей и расширению познавательной функций посредством увеличения базы цифрового инструментария на уроке.

В большинстве случаев современные учителя используют цифровые средства и технологии только на первом и втором уровне модели SAMR – замещения и улучшения (добавления). На уровне замещения, где традиционные приемы и инструменты заменяются цифровыми без изменения функциональности, учитель может лишь оптимизировать деятельность

обучающегося, отстранив от применения раздаточный материал и учебник. На уроках русского языка, используя прием замещения, при проведении диктанта учитель может включить аудиозапись или применять интерактивную доску в качестве демонстрации текстового материала в письменной форме. Однако данный подход не должен использоваться постоянно, так как это можетотрицательно влиять на физическое здоровье учащегося. К тому же исключается или минимизируетсятрадиционная подачаматериала из процесса обучения, что пагубно влияет на процесс обучения в целом. Использование цифровых инструментов на уровне улучшения является также рутинным, по мнению А. Ю. Уварова, так как «данный процесс не влияет на организацию и методы учебной работы» [3, с. 115].

Указанные уровни использования цифровых инструментов способствуют созданию компетентностной базы для расширения возможностей учителя: используя на этапе рефлексии или этапе закрепления изученного материала цифровой инструмент, способный автоматически проанализировать ответы учеников и вывести статистику усвоения материала классом, педагог затратит меньше времени на фронтальный опрос или методическую подготовку к формативному оцениванию, выделяя слабые и сильные стороны в усвоении материала учащимися самостоятельно. Данную функцию выполняют как простейшие GoogleForms, GoogleClassroom и получивший популярность OnlineTestPad, так и инструменты, имеющие более широкий спектр возможностей: Anketolog, LearningApps, Socrative и т.д. Упражнения, созданные в этих инструментах, позволяют автоматически выставить оценки за тесты в баллах для каждого обучающегося. В случае письменных работ, включающих открытые вопросы, на почту разработчика-учителя отправляется сводная таблицас ответами обучающихся и статистические данные по классу. Также ресурс информирует о повторном прохождении работы с одного и того же устройства (с целью мониторинга списывания)и демонстрирует время, потраченное на отдельный вопрос и работу в целом каждого тестируемого. Например, при изучении темы «Местоимение» в шестом классе на этапе закрепления изученного материала электронные доски, созданные на платформе LearningApps, позволят повысить эффективность данного этапа, система заданий может включать в себя задания-пазлы, тесты, задания на поиск соответствий и т.д. Таким образом, педагог получит возможность увидеть статистику закрепленного материала классом, проследить «слабые» и «сильные» стороны изученного раздела.

Стоит отметить, что в преподавании русского языка постоянное использование цифровых инструментов ведет к проблеме нарушения почерка учащихся из-за дефицита формата традиционных письменных работ. В таком случае педагог не должен забывать о главных видах речевой деятельности – чтении, письме, слушании, аудировании, которые не должны подменяться или реорганизовываться, так как несут в себе основную функцию развития устной и письменной речи, познавательных способностей учащихся.

Помимо многофункциональных и универсальных инструментов существуют и сложные интерактивные модели электронных средств, включающие все виды подачи информации и способные генерировать урок по системе развития всех четырех видов речевой деятельности. Использование таких инструментов предполагает смену или качественное расширение традиционной модели работы образовательных организаций, и их естественно называть трансформационными. Такие цифровые инструменты, как SurpriseMe, Padlet и т.д. позволяют не только эффективно интегрировать цифровой материал в образовательную сферу, но и обновить систему педагогических приемов, способных обеспечить ученикам не только традиционные, но и новые образовательные результаты, необходимые для формирования их конкурентоспособности в условиях цифровизации. Использование интерактивных досок Padlet для проведения мозгового штурма, письменной рефлексии, обмена мнениями по теме, дискуссии или составления ассоциативной карты сокращают учителю время для подготовки к данному этапу урока, повышают заинтересованность учащихся к заданию и расширяют спектр педагогических практик. Цифровые инструменты этого уровня позволяют увеличить методическую базу преподавания, расширить охват инструментария методики преподавания.

На уроках, как правило, большую часть времени отводят фронтальной работе, способствующей эффективному изучению и закреплению теоретического материала, обсуждению проблемных вопросов с классом. Знания в такой ситуации «редко бывают сполна освоены, вследствие чего учащимся сложно их применить» [4, с. 115], а также оперировать ими при решении нетрадиционных и непрограммных вопросов. В связи с этим возникает потребность в закреплении материала и самостоятельной работе дома. «Нельзя не отметить и роль домашних контрольных работ в качестве домашних заданий. Они полезны для систематизации теоретических сведений и методов решения поставленных задач. В этом случае, учитель сначала должен познакомить учащихся с методами решения и составления задач или с перечнем теоретических сведений темы», - отмечают современные авторы [5, с. 18].

Исходя из вышесказанного, возникает вопрос о внедрении цифровых инструментов, включающих аудио- и видеоматериалы, и заданий, адаптированных для домашней работы учащегося и имеющих автоматизированные системы их проверки. Такие системы могут мгновенно оценивать результаты учеников и предоставлять детальную статистику, позволяя педагогу сконцентрироваться на более сложных заданиях, требующих индивидуального подхода. Правильное использование цифровых инструментов позволяет учителям концентрировать свое внимание на анализе ошибок, взаимодействии с учениками и разработке индивидуальных стратегий обучения, что в конечном итоге способствует повышению общего качества образования. С помощью внедрения цифрового инструмента Survio и подобных

ему платформ в систему домашних работ данный вопрос решается эффективно. Методическая задача при использовании цифровых инструментов в создании электронной системы домашних заданий заключается в самостоятельном отборе художественных текстов согласно лексической теме урока из образовательной программы. Использование художественных текстов при выполнении домашнего задания расширяет круг задач обучающегося.

Для обобщения изученной информации об основных аспектах использования цифровых инструментов определим предпосылки их внедрения и педагогические функции:

- Вследствие увеличения нагрузки и «бумажной работы» учителя вырастает необходимость в упрощении отслеживания учебных результатов и прогресса обучающихся, эффективной и ускоренной проверки результатов ФО.
- Удовлетворяется требование системы образования в повышении интереса и вовлеченности детей за счет многообразия форм получения, репродукции, анализа и применения знаний.
- Образование и оценка результатов учащихся становятся более открытыми, что позволяет сделать данный процесс прозрачным, т. к. баллы в большинстве случаев выставляются автоматически.

Помимо данных факторов, касающихся непосредственно системы «учитель-ученик», можно выделить следующее:

- Цифровые инструменты позволяют увеличить методическую базу преподавания, расширить эффективный спектр инструментария системы преподавания.
- Продукты электронной деятельности педагога способствуют внедрению цифровизации в образовательный процесс.

Таким образом, цифровые инструменты не только способствуют повышению качества современного образования, оптимизируют взаимодействие педагога и учащихся, но и способствуют повышению компетентностной базы учителей. Между тем, для внедрения цифровых инструментов в образовательный процесс необходимо учитывать возможности педагога. Для использования цифровых инструментов требуются знания и навыки преобразования методической базы преподавания в формат ИКТс учетом возрастных особенностей учащихся. Однако, используя информационные технологии, инструменты, применяя на практике цифровых средства, учитель формирует как компетентностную базу у учащихся, так и получает возможность ускорить процесс «распространения информации, различных узнаваемых и повторяемых источников обучения, а также создать более гибкую структуру урока, обеспечить ускоренный поиск информации для поискового этапа, а также развивать метакогнитивное мышление» [6, с. 85].

Следует отметить, что внедрение цифровых инструментов в учебный процесс важно производить грамотно, иначе это приведет к перегрузке всех членов данной операции. Строго запрещается использовать цифровые ресурсы на протяжении всего урока (данный фактор аргументируется опасностью

электромагнитного излучения при использовании электронных средств), учителю стоит обратить внимание на изучение ограничений по времени для внедрения цифровых средств.

Учителям русского языка также необходимо обратить внимание на речевые (в частности, устные) системы упражнений и не заменять данный блок заданий электронными, так как навыки говорения и письма являются непосредственным объектом развития на уроке. Всеобщая цифровизация оставляет след на одном из важных принципов методики преподавания – обучение посредством усложнения материала (в педагогике это называется «спиральная система обучения» [4, с. 122]). В данном аспекте важно не исключать тренировки памяти учащихся, так как цифровые инструменты в наше время делают некоторые из необходимых этапов программы более легкими для учащихся, таким образом, они могут пользоваться электронными носителями и без труда вспомнить весь материал за пять минут до начала урока.

В скором времени ожидается распространение разнообразных форм и моделей использования цифровых инструментов в преподавании, однако для организаций образования выдвигаются новые требования. Одно из них - непрерывное профессиональное развитие учителей. Данное условие должно решить проблему качества образования и подготовки высококвалифицированных кадров в образовательной сфере. Проблема организации условий для осуществления необходимых преобразований (в частности, поддержка педагогов, учреждения, родителей, формирование соответствующего настроя в коллективе) особенно прослеживается в сельской местности. Материально-техническая база некоторых школ не позволяет в должной мере использовать цифровые инструменты на всех уровнях их внедрения, более остро эта проблема стоит в малокомплектных школах, следовательно, техническое обеспечение таких школ не позволяет внедрить на уроке проектирование или использовать кейс-обучение в качестве базового.

Таким образом, обучение и воспитание творческой и всесторонне развитой личности, способной действовать в условиях цифрового XXI века, требует новой позиции педагога, не просто модератора и просветителя, но и наставника в области цифровизации, а также не только совершенствования педагогического подхода, но и поддержки всех прямых и косвенных участников образовательного процесса: администрации школ, учителей, родителей и самих объектов образования – учащихся.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Жданова Е. В., Харитонова О. В. К вопросу о критериях отбора и оценки веб-ресурсов в преподавании иностранных языков и русского языка иностранцам // Экономика, Статистика и Информатика. - №3. - 2012. – С. 8-15.
2. Гиренок Ф. И. Клиповое сознание. – М.: Проспект. – 2020. – 256 с.
3. Уваров А. Ю. На пути к цифровой трансформации школы. – М.: Образование и Информатика, 2018. - 120 с.

4. Выготский Л. С. Педология подростка. - СПб .: Питер. - 2021. – 224 с.
5. Усманова С. Ф., Холина Н. Н. О роли домашнего задания в учебном процессе // Интерактивная наука. – № 2 (48). – 2020. – С. 18-19
6. Гвоздева В.А. Информатика, автоматизированные информационные технологии и системы: Учебник / В.А. Гвоздева. - М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА. -М., 2013. – 544 с.

УДК 372.881.111.1

ИНТЕГРАЦИЯ СОВРЕМЕМЕННЫХ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ РЕСУРСОВ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Кокорский Владислав Антонович
vladislav.kokorskiy@gmail.com
Студент 4 курса СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аңдатпа: Мақалада оқу процесіне мультимедиялық технологияларды енгізу қарастырылады. Мультимедиялық технологиялар біліммен тығыз байланысты және оқушылардың ақпарат беру әдістері мен біліміне айтарлықтай әсер етеді. Оқытудың классикалық әдістері көптеген жылдар бойы қолданылып келеді, бірақ қазір мультимедиялық технологияның әсерінен оқушыларды оқыту тәсілі өзгеруде. Нәтижесінде білім беруде цифрлық технологияларды қолдану оқытуды неғұрлым инновациялық деңгейге көтереді
Кілт сөздер: мультимедиялық технологиялар, білім беру, оқыту, оқушы, әдістеме.

Аннотация: В статье рассматривается внедрение мультимедийных технологий в учебный процесс. Мультимедийные технологии тесно связаны с образованием и существенно сказываются на методах предоставления информации и знаниях учащихся. Классические методы преподавания использовались в течении многих лет, но сейчас меняется подход к обучению учеников под влиянием мультимедийных технологий. В результате, использование цифровых технологий в образовании превозносит обучение на более инновационный уровень.
Ключевые слова: мультимедийные технологии, образование, обучение, ученик, методика.

Abstract: The article discusses the introduction of multimedia technologies into the educational process. Multimedia technologies are closely related to education and have a significant impact on the delivery of information and the knowledge of students. Classical teaching methods have been used for many years, but now the approach to teaching students is changing under the influence of multimedia technologies. As a result, the use of digital technologies in education takes learning to a more innovative level.
Keywords: multimedia technologies, education, training, student, methodology.

В современном мире информационные технологии плотно взаимодействуют с образованием, что позволяет открывать новые возможности для развития методики преподавания и обучения. Мультимедийные инструменты в современном образовании становятся неотъемлемы важными

элементами для стимулирования и активизации учащихся. В интернете существует очень много различных цифровых инструментов как для преподавателей, так и для учащихся, что позволяет не только расширить возможности разнообразия учебного процесса, но и установить новые стандарты в педагогике.

Благодаря постоянному развитию мультимедийных инструментов появляются различные методы и способы предоставления информации путем объединения текста, звука, видео и изображений. Такое объединение всех медиаформатов в одно целое может предложить пользователям интерактивные и персонализированные методы предоставления информации, которые могут подходить для самых разных детей с разными потребностями [1, с. 42].

С 2007 года наблюдался рост популярности цифрового онлайн-обучения. В течение этого периода в образовательный процесс были интегрированы такие элементы, как виртуальные учебные среды, мобильные устройства, презентации в PowerPoint. В этот же период появляется совершенно новый для образования инструмент, как интерактивные доски, что позволило объединить стандартный метод предоставления информации, как обычная школьная доска с цифровым инструментом и предоставить совершенно новый продукт для образования. Вместо того чтобы монотонно слушать учителя, ученики получили возможность наблюдать динамичные и визуально насыщенные презентации, интегрирующие текст, изображения, звук и видео [2, с. 94]. Для детей всегда интересен просмотр наглядного предоставления информации, ведь использования такого метода не только стимулирует большую заинтересованность в обучении, но и позволяет учителю более доступно и понятно преподносить информацию.

Цифровые технологии не стоят на месте и продолжают свое развитие. В 2020 году начинается новая фаза развития цифрового образования и происходит еще более полное погружение в учебный процесс благодаря современным цифровым технологиям. В этот период начинают активно внедряться такие технологии, как искусственный интеллект, облачные вычисления, большие данные, виртуальная и дополненная реальности, которые расширяют возможности персонализированного и интерактивного обучения [3, с. 12].

Современные образовательные мультимедиа-технологии, такие как интерактивные доски и планшеты, обогащают учебный процесс, позволяя учащимся взаимодействовать с материалом напрямую. Мобильные устройства дали старт новой эре “обучения на ходу” с использованием приложений и платформ электронного обучения, доступных в любое время в любом месте.

Использование цифровых технологий, предназначенных для улучшения образовательного процесса, позволяют учителям разнообразить учебный материал таким образом, что теперь учащиеся могут напрямую взаимодействовать с материалом. Использование мобильных устройств, различных платформ и приложений предназначенные для электронного

обучения позволяют получить доступ к обучению в любое время и в любом месте. Например, Kahoot – игровая обучающая платформа, используемая в классе, в школах и других учебных заведениях. Учитель может создать специальную викторину по определенной теме урока, содержащей вопросы с несколькими вариантами ответов. Сайтом можно пользоваться в веб-браузере, а с 2017 года также и в приложениях для мобильных устройств. Kahoot! может использоваться для проверки знаний учащихся, или в качестве перерыва в классных занятиях. Рассмотрим еще один инструмент как Quizlet, который позволяет составлять цифровые флэшкарты, тесты, изучать словари и термины с помощью интерактивных игр и викторин. Преподаватели и студенты используют Quizlet для подготовки к экзаменам и контролю знаний.

Современные мультимедиа-системы объединяются с технологией аналитики больших данных, что позволяет учителям и системам обучения адаптироваться под индивидуальные потребности каждого ученика. Платформы адаптивного обучения умеют формировать персонализированные учебные планы, основываясь на профиле ученика, его успехах и предпочтениях в обучении. Одной из первых таких платформ была Lexia Learning, которую в 1984 году основал финансист Роберт Лемир [4, с. 92]. На сегодняшний день в мире существует большое количество систем адаптивного обучения, доказавших свой успех и эффективность. Сегодня под адаптивным обучением обычно подразумевают адаптивные образовательные системы – технологии, которые взаимодействуют со студентом в режиме реального времени и предлагают ему тот или иной вид индивидуальной поддержки. Например, Knewton – система адаптивного обучения, использующая искусственный интеллект для создания персонализированного учебного процесса для учащихся. Платформа анализирует данные и поведение учащихся, чтобы в режиме реального времени корректировать их пути обучения и предоставлять контент, адаптированный к их индивидуальному стилю обучения, темпу и уровню знаний.

Какая же следующая ступень в развитии цифровизации образования? Совершенно новые горизонты для погружения в учебный процесс открывают AR и VR-технологии. Они позволяют студентам взаимодействовать с трёхмерным контентом, углубляясь в изучаемые предметы и сценарии, которые ранее были недоступны или трудны для воображения. В чём преимущество виртуальной и дополненной реальностей? AR, VR-технологии создают такую среду, которая может восприниматься человеком напрямую, через ощущение. На данный момент, это наиболее комфортные условия для получения информации, особенно для подростков. Конечно, в настоящий момент применение этих технологий только разрабатывается и применяется далеко не везде, однако – это будущее и в скором времени эти технологии будут применяться на том же уровне, как и сейчас используются интерактивные доски и презентации PowerPoint. В настоящее время использование таких технологий является дорогим, так как устройства только разрабатываются и

применяются в тестовом режиме и большинство организаций образования пока не готовы использовать такие технологии [2, с. 86]. Тем не менее, такие технологии уже применяются в некоторых странах и наиболее популярным является проект “CLASSVR”. Разработчики данного проекта предоставили полноценный набор средств для обучения: сам шлем и необходимые к нему инструменты и предоставили возможность массового обучения. Благодаря этому, обучение стало доступно не только для небольших групп учащихся, а для полноценных классов. Теперь учителя с помощью данного проекта могут создавать и формировать собственные программы, методики, планы и другие элементы урока, а дети смогут в режиме дополненной реальности взаимодействовать с созданными учителем элементами. Есть еще одна технология, которая сейчас активно применяется в Японии – мобильное приложение от разработчиков Tokyo Shoseki, которое поддерживает дополненную реальность на смартфоне. Данное приложение предлагает учащимся по-новому взглянуть стандартные книги, объединив привычные вещи и современные технологии. Учащиеся с помощью мобильного приложения могут отсканировать задание из упражнения и просмотреть аудио, видео или выполнить небольшое интерактивное задание из этого упражнения, могут услышать диалог или попытаться поговорить с вымышленными иностранцами. Навык говорения на иностранном языке при интересной беседе развивается гораздо быстрее, чем при прослушивании аудиозаписей.

Таким образом, использование простой учебной доски было первым шагом в интеграции технологий в учебный процесс, позволяя преподавателям визуализировать информацию и делать ее более доступной для учеников. Однако, ограниченные возможности этого инструмента стимулировали развитие более продвинутых средств. Презентационные программы, такие как PowerPoint, дали преподавателям возможность создавать более динамичные и интерактивные уроки с использованием графики, аудио и видео. Это значительно обогатило образовательный процесс, делая его более привлекательным и эффективным. Внедрение интерактивных досок принесло новый уровень взаимодействия в учебный процесс, позволяя ученикам активно взаимодействовать с материалом, а преподавателям – адаптировать уроки под потребности конкретной аудитории, что способствовало более глубокому усвоению информации и повышению мотивации учащихся. Сегодняшние AR/VR технологии представляют собой новый этап в развитии образования, открывая перед нами возможности создания полностью инновационных учебных сред. Они позволяют ученикам погружаться в виртуальные среды, взаимодействовать с трехмерными объектами и экспериментировать с реальными сценариями, что делает обучение еще более захватывающим и эффективным.

Цифровизация образования прошла путь от простых инструментов до высокотехнологичных решений, отражая стремление образовательного сообщества к непрерывному улучшению и инновациям. Этот процесс

продолжает развиваться, открывая новые перспективы для улучшения обучения и подготовки будущих поколений к вызовам современного мира.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Апатова Н.В. Информационные технологии в школьном образовании. – М.: Изд-во РАО, 1994, 228 с.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 2012, 336 с.
3. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: Проблемы и перспективы. – М.: Педагогика, 2009, 264 с.

Овчаров А.В. Информатизация образования как закономерный процесс в развитии педагогических технологий. – 2000. № 2, С. 71-77.

ӘОЖ 8231

9-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ҒАБИТ МҮСІРЕПОВТІҢ «ҰЛПАН» РОМАНЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ОҚЫТУ

Кулибекова Жанар Сейілбекқызы
19zhanka@mail.ru
Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті
Филология ғылымдарының кандидаты, доцент.
Петропавл қ., Қазақстан
Қидирбай Мунира Нурланқызы
m.kydyrbai02@gmail.com
Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті
«Қазақ тілі және әдебиеті мұғалімі» мамандығының 4 курс студенті
Петропавл қ., Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада білім беру процесіндегі 9-сынып оқушыларына қазақтың үш бәйтерегінің бірі Ғабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы ұлттық құндылықтарды оқытудың тиімді жолдары қарастырылады. Тарихи оқиғаға негізделіп жазылған шығарманың ерекшеліктері анықталып, шығарманы оқыту арқылы білім алушылардың бойына қандай құндылықтарды дарытуға болатындығы зерттеледі. Романдағы қазақ елінің салт-дәстүрлері, наным-сенімдері мен тұрмыс-тіршілігі анықталады. Мақала мазмұнында оқушыларға арналған сөйлесім дағдыларын дамытатын тапсырмалардың жүйесі ұсынылған. Сөйлесім тапсырмалары оқушылардың есту, жазу, айту, сөйлеу дағдыларын дамытады. Автор мақала қорытындысында ұлттық құндылықтарды оқушыларға оқытудың тиімді әдістерін жүйелеп қана қоймай, оны тәжірибеде қолданудың пайдасы туралы тұжырымдар келтіреді. Мақала жоғары оқу орнының студенттеріне, магистрлерге, докторанттарға және мектеп мұғалімдеріне арналған.

Кілт сөздер: ұлттық құндылық, Ұлпан, салт-дәстүр, білім беру бағдарламасы, 9 сынып, сөйлесім дағдысы, мазмұн.

Аннотация: В данной статье рассматриваются эффективные способы обучения учащихся 9 классов в образовательном процессе национальным ценностям в романе одного из трех казахских байтереков Габита Мусрепова «Улпан». На основе исторического события выявляются особенности написанного произведения, исследуются, какие ценности можно

привить обучающимся через преподавание произведения. В романе раскрываются традиции, верования и быт казахского народа. В содержании статьи представлена система заданий, развивающих разговорные навыки для учащихся. В заключении статьи автор приводит выводы не только о систематизации эффективных методов обучения учащихся национальным ценностям, но и о пользе их применения на практике. Речевые задания развивают у учащихся слуховые, письменные, речевые навыки. Статья предназначена для студентов высших учебных заведений, магистров, докторантов и школьных учителей.

Ключевые слова: национальная ценность, Улпан, традиции, образовательная программа, 9 класс, навыки общения, содержание.

Abstract: This article discusses effective ways of teaching 9th grade students in the educational process to national values in the novel "Ulpan" by one of the three Kazakh Baiterek Gabit Musrepov. Based on the historical event, the features of the written work are revealed, and the values that can be instilled in students through teaching the work are investigated. The novel reveals the traditions, beliefs and way of life of the Kazakh people. The content of the article presents a system of tasks that develop conversational skills for students. In conclusion, the author draws conclusions not only about the systematization of effective methods of teaching students national values, but also about the benefits of their application in practice. Speech tasks develop students' auditory, written, and speech skills. The article is intended for students of higher educational institutions, masters, doctoral students and school teachers.

Keywords: national value, Ulpan, traditions, educational program, 9th grade, communication skills, content.

Ұлт көсемі, Алаш Орданың басын қосқан, қазақ елінің тәуелсіздік алу жолында басын қатерге тіксе де алдыға ұмтылған аяулы ұшқын Әлихан Бөкейханның: «Өзінің тарихын ұмытқан ел – не істеп не қойғандығын білмейді», – деген сөздерінің астында қандай терең мағына жатыр [1, б. 375]. Қай ұлтты алсақ та, өз тарихын, өзінің ата-бабасының жүріп өткен, басынан кешкен жағдаяттарын білуі арқылы ел болып отыр. Тарих арқылы тек елдің қандай болғаны ғана емес, сонымен қатар халқының салт-дастүрі, наным-сенімі, тұрмыс-тіршілігін біліп, бойына сіңіреді. Қазіргі заманның талабы да осыған сәйкес болып отыр. Себебі, өз халқының бастан кешірген оқиғаларын, тарихын, салт-дәстүрі мен наным-сенімін, адамзаттық мәдениетін білген тұлға Қазақстанды алға, жаңа шыңдарға жетелейтініне сенімдіміз. Филология ғылымдарының докторы, профессор Дандай Ысқақовтың «Рухани толғамдар» атты кітабында: «Ұлт дегеніміз – тіл, белгілі бір тілде сөйлейтін, белгілі бір салт-дәстүрмен өмір сүретін халық. Тіл мен әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер – ұлттың ұлт болып, халық болып өмір сүруінің басты шарты, негізгі ережелері, басқаша айтқанда, ата-баба салты кейінгі ұрпақ үшін – Ата жол. Ал ұлттық дәстүрлерге негізделген ата салтымен өмір сүру – әрбір азаматтың мына қым-қиғаш заманда адаспай, тура жолмен жүріп, бақытты ғұмыр кешуінің бірден-бір кепілі; сонымен бірге өз бақытын ұлт болашағымен байланыстырған әрбір адамның қоғам алдындағы азаматтық парызы», - деген үзінді біздің тақырыпқа дөп басып айтылған [2, б. 189]. Өскелең ұрпақтың бойына біліммен қатар салт-дәстүрді сіңіре білуіміз қажет. Ал жас ұрпақтың білім жолындағы ізденісі мектеп қабырғасынан басталады. Қазіргі таңда мектеп оқушылардың білім

алуына барлық жағдай жасалған, бұл туралы ҚР Білім туралы заңында да жазылған және заңға сәйкес білім алушыларға жан-жақты білім мен тәрбие беру негізгі ұстанымдардың бірі. Яғни, білім заңына сүйенер болсақ, оқушыға білім және тәрбие берген кезде, дидактикалық әдіс-тәсілдерді қолданып, олардың бойларына ұлттық құндылықтарды дарытудың жолдарын білу – әрбір мұғалімнің міндеті.

Қазақ халқының тарихы көптеген ғасырларды қамтиды. Сол ғасырлардың шеңберінде ұлттық тәлім-тәрбиенің негізінде қазақ мәдениеті дамып, қалыптасқан. Қаншама жылдар ішінде қалыптасқан мәдениет, ізгі дәстүрлер мен ұлттық құндылықтарды сақтау, дамыту бұл – ұлттық сананы, бірлікті қалыптастыру. Міне, ұлттық байлығымыз бен санамызды дамыту, ұлттық құндылықтарымызды меңгерту жолы әрқашан мектеп қабырғасынан басталады. Көптеген ұлттық құндылықтардың ішінен ең маңыздыларын іріктеп, оларды оқыту процесіне, әсіресе, әдебиет пәніне енгізудің мақсаты – халқымыздың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, отбасынан бөлек қоршаған ортасында ұлтжандық, отаншылдық және патриоттыққа баулып, олардың бойына өз елін, өз жерін, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын және жақсы көріп, құрметтейтін тұлға ретінде қалыптастыру. Мектеп оқушыларына қазақтың ұлттық құндылықтарын оқыту бірқатар маңызды мәнге ие:

1. Қазақтың ұлттық құндылықтарын оқыту бай мәдени мұраны сақтауға және оны ұрпақтан-ұрпаққа беруге ықпал етеді.

2. Бұл оқушыларға өз халқының тарихымен, дәстүрлерімен және тілімен байланысты білімдерін нығайта отырып, мәдени бірегейлікті дамытуға көмектеседі.

3. Қазақтың ұлттық құндылықтарын білу өз мәдениетін және басқа халықтардың мәдениетін құрметтеуге, толеранттық қоғамның құрылуына ықпал етеді.

4. Ұлттық құндылықтарды оқыту оқушылардың этикалық негіздері мен адамгершілігін қалыптастыруға өз үлесін қосады, бұл өзіне, еліне жауапты азаматтардың қалыптасуы мен дамуы үшін маңызды.

5. Бұл мәдени мұраның маңызды элементі болып табылатын қазақ тілінің сақталуы мен дамуына ықпал етеді.

6. Қазақтың ұлттық құндылықтарын білу қоғамдық өмірге белсенді қатысуға және азаматтық ұстанымды қалыптастыруға ынталандыру бола алады.

Осы мақсаттар мен міндеттерді орындауда қазақ тілі және әдебиеті пәні мұғалімдерінің жауапкершілігі мен орны ерекше. Қазақтың қай әдеби шығармасын алсақ та, барлығының мазмұны ұлттық құндылықтарға толы. Осындай шығармалардың бірі, XX ғасырдың ғасырдың көрнекті өкілі Махмұтұлы Ғабит Мүсіреповтың «Ұлпан» атты тарихи шындыққа негізделген романын тілге тиек етпесек болмайды.

Академик-жазушының «Ұлпан» романы XIX ғасырдағы халық тіршілігі мен әйел тағдырын қамтитын, тарихи шындыққа құралған шығарма. Автор

азулы, аласапыран, қара түнек заманның оқиғалыры, өз ортасынан суырылып шығып, аққан жұлдыздай ғұмыры мәнді болса да, тез өткен тұлғаларды, ақ жолдан аттамай, қоғамның тепкісінде азап шеккен жандарға көмек қолын созып, жауыздық торлаған ортаға қарсы шығып, әділеттік орнатқан азаматтарды бейнелеген шығармалардың бірі де бірегейі. Шығарманың атауы айтып тұрғандай, басты кейіпкер – Ұлпан. Барлық оқиғалар да осы тік мінезді, болашақты болжай білген кейіпкердің айналасында болады. Шығарманың тарихи оқиғаға негізделіп жазылғанын ерекшелігі деп алсақ та, бұдан да басқа ерекшеліктері бар. Мәселен, шығармада көрсетілген наным-сенімдер, салт-дәстүрлер анық жазылған. Осы шығарманы мектеп оқушыларына оқыту арқылы тек тарихқа көз жүгіртпейміз, ішінде жазылған құндылықтарды бойымызға сіңіре аламыз. Қазіргі білім беру бағдарламасы бойынша «Ұлпан» романы жалпы білім беретін мектептердің 9-сынып оқушыларына оқытылады. Романдағы ұлттық құндылықтарды оқыту жолдарына тоқтамас бұрын, ең алдымен, 9-сынып оқушыларының қабылдау, саралау қабілеттерін анықтап алғанымыз жөн.

9-сынып оқушылары жасөспірімдік кезеңнің өтпелі кезеңінде, бұл олардың психологиялық жағдайы мен мінез-құлқына әсер етеді. Міне, 9-сынып оқушылары психологиясының кейбір жалпы белгілері мен ерекшеліктері:

1. Жасөспірімдер өздерінің жеке тұлғасын қалыптастыра бастайды және өздерін білім, мәдениет және әлеуметтік қатынастарда анықтай отырып, қоғамда өз орнын іздейді.
2. Құрдастарының жүріс-тұрысы, олардың ойларының маңыздылығы артып, әлеуметтік дағдыларды дамыту басымдыққа айналады.
3. Жасөспірімдер өздерінің болашағы, қызығушылықтары мен өмірдегі мақсаттары туралы сұрақ қойып, өзін іздестіре бастайды, бұл ішкі ізденіс пен өзін-өзі тануға әкеледі.
4. Гормоналды фондағы өзгерістерге және әртүрлі стресстік жағдайларға байланысты күшті эмоционалды ауытқулар мен тұрақсыздық болуы мүмкін.
5. Абстрактілі және сыни ойлау қабілеті дамиды, қоршаған әлемді талдау және сынау қабілеті жақсарады.

Осы ерекшеліктеріне назар аударатын болсақ, олардың тұлға болып қалыптасуында мұғалімнің алатын орны ерекше. Мұғалім оқушыға тәрбиемен қатар білім де беруі қажет. Сондықтан, 9-сынып оқушыларын «сегіз қырлы, бір сырлы», жауапкершілігі мол тұлға ретінде қалыптастыру кезінде қазақ әдебиеті пәнінде ұлттық құндылықтарға толы, қоғаммен, өмірмен байланысты шығармалар оқытылады. Енді «Ұлпан» романында бейнеленген ұлттық құндылықтарды 9-сынып оқушыларына оқыту жолдарын талдасақ. Жалпы білім беретін мектептердің күнтізбелік-тақырыптық жоспарына сүйенер болсақ, роман 3 тоқсанда 6 сағат оқытылуға берілген. «Ұлпан» романындағы бірнеше негізгі ұлттық құндылықтарды бөліп көрсетуге болады:

1. Көшпелі дәстүр:

- Роман көшпелі тарих пен дәстүрді бейнелейді, қазақтар мәдениетіндегі көшпелі өмір салтының маңыздылығын көрсетеді. Оқушыларға осы көшпелі мәдениеттің қазақ халқы үшін маңызын анықтау мақсатында «постер жасауды» өзіндік ізденіс тапсырмасы ретінде берсе болады. Мәселен, романдағы көшпелі халықтың тұрмысын бейнелеген үзінділерді тауып, дәлел ретінде көрсете алады.

- *«Ұлпан да елді көп сарылтқан жоқ. Бұрын жайлауда күзгі қара жаңбырға дейін ең кемі бес ай отыратын елді айналасы екі айдан кейін түбекке қарай қайта көшірді...»,* – осы үзіндіде бейнеленген тұрмыс-тіршілікті постерге суреттер, жазбалар арқылы көрсетуге болады. [3, б. 165].

- *Нәтижесі:* оқушылар романда бейнеленген көшпелі мәдениеттің ерекшеліктерін анықтайды, отырықшы және көшпелі мәдениеттің айырмашылықтарын зерттейді, өз елінің тарихын біледі.

2. Отбасылық құндылықтар:

- "Ұлпанда" отбасылық құндылықтарға, рудың маңыздылығына және «Отан отбасынан басталатындығына» аса мән береді. Оқушыларға отбасы құндылықтарын түсіну үшін мынадай тапсырма берсе болады: «Романдағы әке мен қыз, шеше мен бала образдарын талқылау» дөңгелек үстелін ұйымдастыру.

- Романдағы әке мен қыз, Есеней мен Біжікен образын талдау үшін оқушылар олардың арасындағы ата-ананың балаға деген сүйіспеншілігін дәлелдеу үшін үзінділер келтірсе болады. Мысалы: *«Әкесінің екі қолын екі адам ылғи ұстап отырады. Екі аяғын бір бума жүкпен бастырып қойыпты. Кейде Біжікен сол буманың үстіне отырып алып, әкесімен ойнағысы келеді, Селкілдеп жатқан буманың үстінде ұзақ отыра алмайды, сырғып барып құлап түседі. Соған да мәз болып күліп-тұра келеді де:*

— Әке, мен сабаққа кеттім... сен ұйықтай тұр,— дейді.

— Бара ғой, бөбегім, бара ғой,— дейді әкесі…» [3,б. 228]. Осы үзіндіден түсінгендерін талдап, қазіргі заманмен, өздерімен салыстырады.

- *Нәтижесі:* оқушылар өмірдегі отбасының маңызын, оларға деген құрмет пен сүйіспеншіліктің қандай болу керектігін бойларына сіңіреді.

3. Үлкендерді құрметтеу:

- Роман аға буындарды құрметтеуге және үлкендер кішілерге өз ақылын айтып, тура жолға сілтейтіндігін көрсетеді. Осы құндылықты ашу мақсатында оқушыларға романнан үзінді алып, жағдаяттық тапсырмалар құрып, «көрініс қою» тапсырмасын берсе болады.

- *Нәтижесі:* оқушылар өз тәжірибесінде үлкендерге құрметті үйренеді.

4. Ар-намыс және еліне деген сүйіспеншілік:

- Шығарма қазақи мәдениеттің маңызды аспектісі болып табылатын ар-намыс пен қадір-қасиет тақырыбын қозғайды, сонымен қатар отанға деген сүйіспеншілікті бейнелейді. Оқушылардың бойына осы құндылықты сіңіру үшін мынадай тапсырма берсе болады: «Ұлпан, Мүсіреп, Есенейдің ар-намысы, отанына деген сүйіспешілігі және мен олардан қандай үлгі аламын?» атты ой-толғау жаздыруға болады.

- *Нәтижесі:* оқушылар кейіпкерлердің іс-әрекеттерін талдай отыра өздерімен салыстырады, оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамытады.

6. Табиғатпен байланыс:

- Романда қазақтардың табиғатпен байланысы, олардың табиғи құбылыстарға деген құрметі бейнеленген. Бұл құндылыққа байланысты оқушыларға мынадай тапсырма берсе болады: «Романда сипатталған өлкелерге байланысты презентация құрастыр».

- *Нәтижесі:* оқушылар жұппен, әлде топпен бірігіп шығармада берілген өлкелерді анықтап, сол өлкенің ерекшеліктері мен көркем табиғатын сипаттайды.

Ғабит Мүсіреповтың «Ұлпан» романында осы сияқты ұлттық құндылықтарды сюжет, кейіпкерлер мен бейнелер арқылы зерттеп, оқушыларға қазақ мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне терең бойларына сіңіруге болады.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініне келер болсақ, мектеп бағдарламасында оқытылып жатқан «Ұлпан» романының мазмұны күрделі болғанымен, қамтитын тақырыбы өте көп. Шығарманың бірінші тарауының өзін оқу арқылы жадыға көптеген пайдалы ақпараттар түйесің. Ал ұлттық құндылықтардың мән-мағынасы, түр-түрі осы шығарманың түкпірінде жатыр, бұны тек кейіпкерлердің образдарын, іс-әрекеттерін талдау арқылы табамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Түрік баласы. Қазақ тарихы. Сөз басы. «Қазақ», 1913, № 2. // Әлихан Бөкейхан. Шығармаларының толық жинағы. III том. – "Сарыарқа" баспа үйі, Астана, 2009. - 555 б.
2. Ысқақов Д. Рухани толғамдар. – Алматы: Дәстүр, 2015. — 404 б.
3. Мүсірепов Ғ. Ұлпан. – Алматы: Раритет, 2006. — 256 б.

ӘОЖ 1751

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АУЫЗЕКІ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

Кулмаканова Марьяш Капаровна
mariash_7@mail.ru
«Дарын» мектеп-лицейі» КММ қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, педагог-зерттеуші
Петропавл, Қазақстан

Аннотация: В статье рассказывается об эффективности использования новых технологий на уроках казахского языка и литературы, развитии навыков устной речи учащихся. Предлагаются активные методы и подходы, направленные на повышение интереса обучающихся, формирование читательской и функциональной грамотности.

Ключевые слова: инновационные технологии, новые современные технологии, обучение, реализация на практике, эффективная организация, пјвышение грамотности чтения, развитие.

Аңдатпа: Мақалада қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында жаңа технологияларды қолданудың тиімділігі, оқушылардың ауызекі сөйлеу дағдыларын дамыту туралы айтылады. Білім алушылардың қызығушылығын арттыруға, оқу және функционалдық сауаттылықты қалыптастыруға бағытталған белсенді әдістер мен тәсілдер ұсынылады.
Кілт сөздер: инновациялық технологиялар, жаңа заманауи технологиялар, оқыту, тәжірибеде жүзеге асыру, тиімді ұйымдастыру, оқу сауаттылығн арттыру, дамыту.

Abstract: The article discusses the effectiveness of the use of new technologies in the lessons of the Kazakh language and literature, the development of colloquial speech skills of students. Active methods and approaches are proposed aimed at increasing the interest of students, the formation of educational and functional literacy.
Keywords: innovative technologies, new modern technologies, training, implementation in practice, effective organization, improvement of reading literacy, development.

Инновациялық технологияларды қолдана отырып оқыту - білім алушының танымдық әрекетін ұйымдастырудың ұтымды формасы. Мақсаты - оқу үрдісінің өнімділігін арттыру. Инновациялық технологияны қолдану: оқып-үйрену, меңгеру, өмірде қолдану, дамыту кезеңдері арқылы жүзеге асады. Инновациялық оқыту білімді тереңдетумен қатар, оқушының оқу әрекетіне жетелеп, олардың оқуға деген ынтасын, қызығушылығын оятады.

Жаңа технологиялардың педагогикалық негізгі қағидалары: балаға ізгілік тұрғысынан қарау; оқыту мен тәрбиенің ұштасуы; баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту; баланың өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту; баланың танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту; әр оқушыны қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне орай оқыту; барлық оқушылардың дамуы үшін жүйелі жұмыс жасау; оқу үрдісін оқушының сезінуі [1,4].

Жаңа технология жүйесінде проблемалық, іскерлік ойын арқылы оқытудың маңызы зор. Оқушылар әр түрлі мәселелерді талдайды, оның шешу жолдарын іздестіреді. Мұндай сабақтар оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытады, пәнге деген қызығушылығын арттырады, өмірде кездесетін түрлі қиындықтарды жеңуге тәрбиелейді. Іскерлік ойын сабақтарын өткізу технологиясы 3 кезеңнен тұрады.

I кезең. Дайындық /рөлдерді бөліп беру, оқушыларды топтарға бөлу, проблемаларын алдын ала таныстыру, қажетті материалдарды жинау/.

II кезең. Ойын кезеңі /оқушылар жасаған хабарламаларды тыңдау, пікірталас жасау, қабылданатын шешімді талқылау және оны бақылау, талқыланған шешімді қабылдау/.

III кезең. Қорытындылау /мәселені шешудің тиімді жолдарын іздестіру/.

Психолог Л.С.Выготскийдің айтуынша «Бала - дамуының ең шарықтау шегі - бұл тіл мен ойдың шығармашылығы» [1,6]. Оқыту барысында жаңа технологиялық әдістерді пайдалану шәкірттердің ойлана алу қабілеттерін дамытады, олардың білім сапасын жақсартады, ой-өрісін кеңейтеді, есте сақтау қабілеттерін арттырады. Оқыту мен дамыту әдістерінің екеуі де жеке тұлғаның дамуына ықпал ететін маңызды әрекеттер.

Инновациялық педагогикалық технологиялар - белгілі бір педагогикалық іс-әрекеттің тәжірибеде жүйелі түрде жүзеге асырылатын жобасы, оның негізгі көрсеткіші қалыптасқан дәстүрлермен және бұқаралық тәжірибемен салыстырғанда алдыңғы озық бастама болып табылады. Білім берудегі инновациялық процестің негізі ғылыми және білім беру қызметінің бірлігі олардың қоғамның экономикалық, әлеуметтік және рухани дамуына бағытталуы қажет. Педагогикалық технологияларды оқу-тәрбие процесінде қолданудың тиімділігін бірқатар ғалымдардың зерттеу еңбектері дәлелдейді: В.И.Андреева, В.П.Беспалько, В.И.Боголюбова, М.В.Кларина, В.А.Сластенина, Я.А.Савельева және т.б. Қазіргі уақытта, XXI ғасыр - ақпарат ғасырында жалпы орта білім беретін ұйымдарда заманауи педагогикалық технологияларды қолдану мәселесін жан-жақты теориядан тәжірибелік тұрғыдан дамыту өзекті және маңызды.

Білім берудегі заманауи технологиялар жаңа білім беру парадигмасын жүзеге асыруға болатын құрал ретінде қарастырылады. «Технология» түсінігінің ең жалпы түсініктемесі оның қоршаған ортаны өзгерту, материалдық немесе рухани құндылықтарды өндіру мақсатында адам қолданатын ғылыми және практикалық негізделген қызмет жүйесін білдіреді. «Кез келген іс-әрекет, не технология, не өнер болуы мүмкін» - деген В.П.Беспалько. Өнер түйсікке, технология ғылымға негізделген. Бәрі де өнерден басталады, техникамен аяқталады, осылайша бәрі де басынан басталады. Педагогикалық қызметте кез келген жоспарлау интуицияға негізделген әрекеттерге қайшы келеді, яғни, технологияның бастауы болып табылады [2.75].

Жаңа педагогикалық технологиялардың ішінде тұлғаға бағытталған оқыту технологиясы танымал бола түсуде. Мұнда бірлескен оқыту сияқты тәсілдер өз тиімділігін көрсетуде. Бұл оқыту әдісінің ең қызықты нұсқалары кез келген құзыреттілік шегінде кез келген пәнге қатысты қолданылуы мүмкін. Әр түрлі топтардағы, сарапшылардың кездесулері өткізіледі. Циклдың соңында барлық оқушылар жеке бақылау бөлімінен өтеді, ол бағаланады. Нәтижелер бойынша қорытынды жасайды. Ең жоғары ұпай жинаған топ марапатталады.

Ынтымақтастықта оқыту технологиясының бірге оқыту әдісі (Learning Together) және топта зерттеу жұмысы әдісі сияқты нұсқалары да кеңінен қолданылуда. Педагогикалық ғылым мен тәжірибеде педагогикалық технологияны анықтауда әр түрлі ұстанымдар бар.

М.В.Кларин бұл ұғымды педагогикалық мақсатқа жету үшін қолданылатын барлық жеке, аспаптық және әдістемелік құралдардың жүйелік жиынтығы және қызмет ету тәртібі ретінде белгілейді. Г.К.Селевко педагогикалық технология - бұл барлық егжей-тегжейлі ойластырылған педагогикалық іс-әрекеттің үлгісі, оның ішінде оқушылар мен мұғалімдер үшін қолайлы жағдайларды сөзсіз қамтамасыз ететін оқу процесін жобалау, ұйымдастыру және өткізу деп санайды. Өз кезегінде В.П.Беспалько бізді қызықтыру ұғымын алға қойған білім беру мақсаттарын табысты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін теориялық негізделген оқыту мен тәрбиелеу

процестерін жаңғыртудың құралдары мен әдістерінің жиынтығы ретінде анықтайды [3.27]

Инновациялық технологиялар белгілі бір критерий бойынша жіктеледі:

1. Белсендіруге негізделген педагогикалық технологиялар және оқушылардың іс-әрекетін белсенді ету	***2. Альтернативті технология***	***3. Табиғатқа қолайлы технологиялар***
- Ойын технологиясы	*- Еркін еңбек технологиясы*	*- Денсаулықты сақтау және нығайту технологиясы*
- Проблемалық технология	*- Жобалап оқыту технологиясы*	*- Дарынды балалармен жұмыс істеу технологиясы*
- Дифференциалды деңгейлік (саралап оқыту) технология	*- Шеберлік технология*	*- Дамыта оқыту технологиялары*
-Бағдарламалық оқыту технологиясы	*- Дальтон технологиясы*	*- Л.В.Занкова дамыта оқыту технологиясы*
- Интерактивті технология (дискуссия, дебат)	*- Кейс технологиясы*	*- Оқушыға бағытталған дамыта оқыту технологиясы (И.С.Якиманская)*
- Интеллектуалды тапсырмаларды орындау технологиясы	*- Коммуникациялық, модульдік оқыту технологиясы;* *- Ақпараттық технологиясы, сын тұрғысынан ойлау технологиясы және т.б.*	*- Өзін-өзі дамытатын оқыту технологиясы*

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнін оқытуда инновациялық технологиялардың элементтерін қолдана отырып, оқушылардың оқылым, айтылым дағдыларын дамыту бойынша жұмысқа ерекше көңіл бөлемін.

Негізгі мақсат оқушылардың оқу сауаттылығын арттыру болғандықтан, сабақта негізінен мәтінмен жұмыс жүргізіледі. Оқу сауаттылығы дағдыларын интербелсенді әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы дамытуға болады, сабақ барысында, сабақты жоспарлауда балалардың пән бойынша деңгейлері ескеріліп, тапсырмалар дайындап, әдістерді таңдайды. Сабақ барысында қолданылатын әдістер: диалогтік әдіс, жұптық, топтық жұмыстар,

сәйкестендіру, кластер әдісі, «жуан-жіңішке» сұрақтар, ашық түрдегі, жабық түрдегі тапсырмалар.

Сабақтарда байқалғаны, аталған әдіс-тәсілдердің ішінде ой қозғау, оқушылардың ойына түрткі болу мақсатында «Кластер» әдісі, ал мәтінмен жұмыс, мәтіндегі негізгі ойды түсіну деңгейін анықтауда «Жуан-жіңішке» сұрақтар әдісі тиімді.

Оқушылардың айтылым дағдыларын дамытуға ықпал ететін бірнеше тапсырма үлгелері бар. Мысалы:

- тапсырмалар тілдің белгілі бір формасына негізделеді, оны шаблонды оқыту деп айтуға болады;
- тыңдалған мәтін бойынша сұрақтар қою;
- мәтін бойынша жоспар құру;
- тыңдалған мәтіннің белгілі бір бөлігін өз сөзімен айтып беру;
- мәтіннің мазмұны бойынша қарама-қарсы пікір айту, дәлелдеу;
- ұсынылған тақырып бойынша сұхбат алу немесе сұхбат беру.

Өзге тілді мектептерде қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында ойынды да тиімді қолдану оқушылардың сол тілде сөйлеуге жаттығуына мол мүмкіндік береді. Мұғалім қарапайым тілдік конструкцияның жаңа түрлерін күнделікті сабақта ойын жаттығулары түрінде біртіндеп қолданып, оқушылардың сөйлеу дағдыларын дамытып, жетілдіріп отырады. Мысалы, төменде көрсетілген әдіс-тәсілдерден көруге болады.

Оқылым дағдысын дамытуда қолданылатын әдістер:

- *«Үш қадамды сұхбат» стратегиясы.* Әр топ тақырыпқа байланысты бір-біріне оқылған мәтін бойынша 3 түрлі сұрақ, пікір айтып талқылайды. Негізгі ақпаратты анықтайды.
- *«Төрт сөйлем» тәсілі.* 1. Пікір. Оқыған мәтін бойынша өзіндік пікірін бір сөйлеммен айту.

  2. Дәлел. Өз пікірін бір сөйлеммен дәлелдей алуы.

3. Мысал. Пікірін өмірмен байланыстырып, мысал келтіруі. 4. Қорытынды. Тақырып бойынша қорытынды шығаруы.

❖ *«SWOT талдауы»* әдісі.

Ал сабақты қорытындылауда, топтық жұмысты ұйымдастыру арқылы мәтіннен алған түсініктерін ортаға салып талқылау, ойларын қорыту үшін өте тиімді әдіс. Сабақта мәтінмен жұмыс барысында белсенді оқыту әдістерін түрлендіріп, күрделендіріп беру қажет. Оқушыларға дайын сұрақтар бермей, сұрақтарды оқушылардың өздеріне құрауға мүмкіндік беру. Мәтінді мұқият оқу дағдысын бақылауға бағытталған тапсырмаларды жиірек қолдану.

Жалпы, оқытудағы мақсатым - оқытудың жаңа технологияларын қолдана отырып оқушылардың ауызекі сөйлеу дағдыларын арттыру. Сонымен қатар, оқушыларды өз бетімен жұмыс жасай алуларына баулу, үйрету, шығармашылық қабілеттерін дамыту. Сабақтың ерекшелігі және оның тиімділігін арттырудың негізі - мұғалім сабақ жоспарын құрастырған кезде нақты мақсаттар қойып, соған жету жолдарын ізденушілік, жауапкершілік көзқараспен қарауы, жан-жақты дайындалуы, өз білімін өзі шыңдау, шығармашылық қабілеттерін үнемі арттырып отыруы қажет.

Қорытындылай келе, аталған әдіс-тәсілдерді сабақта тиімді қолданысқа енгізсеңіз, оқушының танымдық белсенділігін, айтылым, тыңдалым, оқылым, жазылым дағдыларын дамытуға, өз бетінше білім алуға, шығармашылығын қалыптастыруға ықпал етеді. Бүгін біздің алдымызда тұрған мақсат - өзге тілді балаларды қазақ тіліне үйрету ғана емес, сонымен қатар, алдымызда отырған шәкірттеріміздің Отанымыздың қадір-қасиетін түсініп, сезініп, өзінің туған Отаны алдындағы ұлт жауапкершілігін ұғынып, елінің өркендеуі үшін тәуекелге бара алатын саналы ұрпақ тәрбиелеу болып саналады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Республикалық ғылыми-әдістемелік басылым, Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде, № 5/2016ж. Жаңа білім беру технологияларын қолдану мен диагностика жүргізу арқылы оқушының тұлғалық дамуына ықпал ету.
2. Дебердеева Т.Х. Ақпараттық қоғам жағдайындағы білім берудің жаңа құндылықтары /Т.Х.Дебердеева// Білім берудегі инновациялар. - 2005.-№3.-С
3. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика, Алматы, 2000ж.

ӘОЖ 494.3

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

Куандыкова Данагуль Кайнетовна
kuandykova_d@mail.ru)
М.Қозыбаев атындағы СҚУ аға оқытшысы, ф.ғ.к.
Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа:Мақалада «Қазақ тілі» және «Кәсіби қазақ тілі» сабақтарында қолданылатын оқытудың инновациялық тәсілдерінің бірі болып табылатын ойын технологиясы, оны өткізу формалары, ойынды ұйымдастырудың тиімді тұстары қарастырылады.
Түйінді сөздер: қазақ тілі, ойын технологиясы, оқытудың тиімді әдістері, білім алушы, Тіл туралы тұжырымдама, іскерлік ойындар, рөлдік ойындар.

Аннотация:В статье рассмотривается игровые технологий на уроках «Казахского языка» и «Профессионального казахского языка» как один из инновационных технологий обучения, формы проведения, эффективные методы проведения.
Ключевые слова: казахский язык, игровые технологий, эффективные методы обучения, обучающийся, Концепция о языке, деловые игры, ролевые игры.

Annotation: The article discusses gaming technologies at the lessons of "Kazakh language" and "Professional Kazakh language" as one of the innovative teaching technologies, forms of conducting, effective methods of conducting.
Keywords: Kazakh language, gaming technologies, effective teaching methods, learner, the concept of language, business games, role-playing games.

Сабақта пайдаланылатын инновациялық технологиялар (мультимедиялық жобалар, жоба әдісі, дамытушы қатынас-бағдарланған ойын тәсілдері) күнделікті білім беру әрекетін түрлендіріп, білім алушылардың пәнге деген қызығушылықтарын тудырады.

Қалайша білім алушының қызығушылығын тудыруға болады?

Бүгінде мемлекеттік тіл басқа тілде сөйлейтін адамдардың өзара қарым-қатынасын қамтып келеді. Қазақстан Республикасының Тіл туралы тұжырымдамасында айтылғандай, «Мемлекеттік тілдің беделін, оны білу әрбір азаматтың өмірлік қажетіне айналатындай, қазақстандық патриотизмнің құрамды бөлігі болатындай деңгейге көтеру қажет». Ол үшін оқу барысында оқытудың тиімді түрлерінің бірі ретінде іскерлік ойындарды айта аламыз. Өйткені, ойындар жеке тұлғаның әлеуметтік тұрғыдан қалыптасуында үлкен рөл атқарады және болашақ маман иелерінің кәсіби іс-әрекеті мен әлеуметтік қатынастарына дайындайтын және бейімдейтін құрал және әдіс ретінді қолданылады. Іскерлік және рөлдік ойындар іс-әрекеттің түрлі салаларында мамандарды болашақ кәсіптеріне бейімдеу барысында қолданылады. Бұл оқыту әдісі тиімділігімен және нәтижелілігімен түсіндіріледі.

Ойын барысында студенттер шындыққа жақын іс-әрекеттік тәжірибе жинақтайды. Ойынның құндылығы да осында. Ол білім алушыға өз тәжірибесі арқылы үйренуге мүмкіндік береді. Іскерлік ойын барысында білім алушылардың қажетті білімді ала білу және оны жүйелей білу, оларды қайта бейнелеу арқылы дағдылары қалыптасады, ал, ең бастысы, оларды нақты өмірге, кәсіби жағдаяттарға, кәсіби іс-әрекетке жақындатады.

Рөлдік ойын қатысымдық технологияны негізге алады, ол студенттердің тіл шешендігін дамытады, практикалық сабақтарда қарым-қатынас жасауына жағдай жасайды және уәждемені жоғарылатады. Кіріспе сөзден кейін білім

алушылар іс-әрекетке жұмылдырылады. Мұнда ең бастысы сөздерді қолданудан гөрі, тапсырманы орындағаны маңызды. Іскерлік ойын тілді игертуге арналған барлық жұмыс түрлерінде қолданылады: лексиканы, дайын оралымдарды, терминдерді орынды жерде және дұрыс қолдану.

Мұндай ойындарда білім алушылар қате жіберуі мүмкін, бірақ оқытушыға ол қателерді ойын барысында жөндеуге болмайды. Студент сөйлеу арқылы, қателері болса да, тілді тез игереді. Егер қателері бойынша ескерту жасап, тоқтата берсе, білім алушылардың бойына қорқыныш сезім ұялап, өз пікірін еркін білдіруге деген іркілік бой алуы ықтимал.

Ойынды жүргізу алдында дайындық керек. Ол төмендегідей кезеңдерден тұрады:

1. Іскерлік ойынның тақырыбын таңдау;
2. Жоспар жасау және тәжірибеде қолдану;
3. Қатысушылардың рөлі мен тапсырмасы;
4. Іскерлік ойынды ұйымдастыру;
5. Ойынның мақсаты;
6. Ойынның ережесі;
7. Ойынның өтілу кезеңі;
8. Қорытындылау.

1. Іскерлік ойынның тақырыбын таңдау. Ойынның жақсы өтуі тақырыпты дұрыс таңдауға байланысты болады. Бұл жағдайда білім алушылардың қызығушылы мен көзқарасы еске алынады. Себебі тақырып студент-маманның болашақ кәсіби іс-әрекетінде кездесетін жағдаяттарды қамтуы керек. Іскерлік ойынның тақырыбы студент білімін кәсіби іс-әрекетке кешенді түрде қолдануға, олардың мамандықтары бойынша сөйлесу шеңберінде өсуіне, сонымен қатар кәсіби қазақ тілін кәсіби қарым-қатынас құралы ретінде игеруге барынша жағдай жасауы керек.

2. Жоспар жасау және тәжірибеде қолдану. Іскерлік ойын міндетті түрде алдын-ала жасалған сценарий бойынша жүргізілуі керек. Оқытушы ойынның өтілу барысына нақты көрсетілген жоспар құрып, онда ойынның әрбір элементінің орындалу мерзімін анықтайды. Жоспар мазмұны артық мәселелерсіз, қарапайым болуы қажет. Бұл ойынның жемісті өтуіне әсер етеді.

3. Қатысушылардың рөлі мен тапсырмасы. Рөлдерді бөлу ең негізгі фактор. Рөлдер әркімнің қалауына, біліміне, қабілеті мен іс-әрекетіне сай бөлінеді. Сондай-ақ, топтың өзіндік ерекшелігі мен білім алушылардың жеке мінездеріне, сол сияқты олардың қазақ тілін білу дәрежесін ескереді. Ойынға талантты, белсенді студенттерді қатыстырған дұрыс, ал белсенді емес студенттерге кеңесші, көмекші, арбитрлардың рөлдерін беруге болады. Егер іскерлік ойындарды жиі өткізіп тұратын болса білім алушылардың өзіне деген сенімділігі артады, еркін сөйлеуге мүмкіндік алады, яғни ол өз шешендігі мен тіл байлығын барынша көрсете алады. Сонымен қатар, білім алушылар өз рөлдері бойынша дайындалады.

4. Іскерлік ойынды ұйымдастыру. Дайындық барысында білім алушылар рөлдеріне қатысты негізгі және қосымша әдебиеттерді қарастырады деп күтілуде. Дайындыққа кем дегенде екі апта уақыт беріледі. Қиындық туындаған кезде оқытушыдан сұрап, кеңес ала алады. Студенттер кәсіптерінің құпиялығы жоқ құжаттарымен, мамандықтары бойынша функционалды міндеттерімен танысады. Іскерлік ойынды өткізер алдында кәсіби лексикамен түрлі жұмыстар жүргізіледі, мысалы: таныстыру және қайталау жұмыстары, дайын оралымдарды орынды қолдануға дағдыландыру, термин сөздерді дұрыс пайдалану, сұраулы сөйлемдерді құрастыру және құжаттармен жұмыс жүргізу. Әрқайсысы өз мамандығына сай лексикамен таныс болу ойынның жақсы өтуіне өз ықпалын тигізеді. Өйткені, іскерлік ойын тек ауызекі сөйлеуге ғана үйретпейді, сонымен қатар кәсіби деңгейде қарым-қатынас жасай білу дағдыларын қалыптастырады.

5. Ойынның мақсаты. Ойынды ұйымдастыра отырып негізгі мақсатын анықтау қажет. Олар:

- кәсіби қарым-қатынас құралы ретінде қазақ тілін жетілдіру;
- студент-маманның кәсіби қазақ тілін игеруге деген қызығушылығын дамыту;
- мамандығы бойынша студенттердің лексикалық қорын байыту, ой-өрісін кеңейту;
- студент-маманның шығармашылық мүмкіндіктерін ашу;
- студенттердің стильдік қателіктерін бақылау;
- жағдаятты талдай білу және дұрыс шешім қабылдауға үйрету;
- студенттердің ауызекі сөйлеу сауаттылығын дамыту;
- студенттердің бойында адамгершілік қасиеттерді дамыту.

Іскерлік ойынның ең басты мақсаты – кәсіби лексиканы кәсіби қарым-қатынаста белсенді қолдану және ойын барысында осыған қатты назар аудару.

6. Ойынның ережесі. Ойын басталмас бұрын студенттер оқытушыны хабарлауымен ойынның ережесімен танысады. Ол: а) ойынның әрбір кезеңінде нақты уақыт мөлшері белгіленген және әрбір кезең осыған сәйкес келуі талап етіледі; ә) студенттердің алдын–ала әзірлеген нормативті материалдарын, тақырыпқа қатысты әдебиеттерді, оқу материалдарын қолдану; б) студенттердің іс-әрекетін ұпайлық жүйемен бағалауды енгізу.

7. Ойынның өтілу кезеңі. Әр іскерлік ойын бірнеше кезеңдерден тұрады және оның саны ойынға қатысты болып келеді.

8. Қорытындылау. Өтілген іскерлік ойынның бағасын оқытушы шығарады. Білім алушылардың ойынына сын-ескертпелер айтады, жіберілген қателерге, кемшіліктерге, нақты емес тұстарға және оларды жөндеудің жолдарына тоқталады. Сонымен қатар, оқытушы студенттердің жетістіктерін де атап өтуге міндетті. Бұл сын-ескертпелер білім алушылар үшін дұрыс қарым-қатынас үлгісін қалыптастырады. Ойын барысында білім алушылар тарапынан туындаған қиыншылықтарды өзіне түртіп алады. Студенттер келесі ойындарда аталған кемшіліктерді болдырмауға тырысады.

Жалпы ойында оқытушы негізгі орын алмайды, басты орын білім алушылардың өзіндік іс-әрекеттеріне беріледі. Оқытушы ойынның өтілу барысында жетекшілік етеді, керек кезінде түзетіп, білім алушылардың жұмысын қадағалап отырады, олардың ойларына бағыт-бағдар береді, тілдік көмек көрсетіп, жіберілген қателерін дәптеріне жазып алады, ойын барысында студенттерді түзетпейді.

Білім берудегі ойын әдісінің ерекшелігі ойын барысында барлық қатысушылардың тең болуында. Ол тілді меңгеру деңгейі әртүрлі болып келетін барлық білім алушылардың дерлік қолынан келетін дүние. Ойын барысында тілдік материал байқаусыз меңгеріліп қана қоймайды, сонымен қатар білім алушы өзінің тілді білу деңгейіне деген қанағаттануды сезінеді.

Сабақта оқытудың ойын технологиясын пайдалану төмендегідей маңызды әдістемелік міндеттердің орындалуына ықпалын тигізеді:

1) білім алушылардың тілдік қарым-қатынасқа психологиялық тұрғыда әзірлігі;
2) олардың тілдік материалды бірнеше мәрте қайталаулары үшін өздігінен туындайтын қажеттіліктің қамтамасыз етілуі;
3) білім алушыларды тілдің жағдаяттық бейретіне дайындық болып табылатын қажетті тілдік оралымдарды таңдауларына жаттықтыру.

Сабақ барысындағы ойын тәсілдері мен жағдаяттардың жүзеге асырылуы төмендегідей негізгі бағыттар бойынша атқарылады:

- дидактикалық мақсат білім алушыларға ойынның міндеттері түрінде қойылады;
- білім беру әрекеті ойынның ережелеріне бағынады;
- оқу материалдары оның құралдары ретінде пайдаланылады, оқу әрекетіне жарыс элементі енгізіліп, ол дидактикалық міндеттерді ойын міндеттеріне айналдырады;
- дидактикалық тапсырмалардың сәтті орындалуы ойынның нәтижелерімен байланыстырылады.

Орта білім беруде болсын, жоғары білім беруде болсын қазақ тілі сабақтарында қолданылатын оқытудың инновациялық тәсілдерінің бірі болып табылатын ойын технологиясын зерттеу, зерделеу, оны өткізу формаларын жетілдіру, білім алушының талабына немесе қабылдау ерекшеліктеріне қарай түрлендіру және ұйымдастыру әрбір ұстаздың кәсіби біліктілік шеберлігін талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қ. Қадашева Қазақ тілін оқыту әдістемесі. «Мұрагер», Алматы, 2005.
2. Р. Әбдісүлейменова. Қазақ тілін техникалық жоғары оқу орындарында оқыту әдістемесі. Алматы, 2007.
3. Ш. Құрманбайұлы. Терминдерді қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері. Сөздік – Словарь, Алматы, 2005.
4. В.Я.Платов. Деловые игры: разработка, организация, проведение.–М.:Профиздат, 1991.

5. А. Сатыбаева, Г. Сатыбаева. Қазақ тілін оқыту әдістемесі.

УДК 327. 81. 1

КОГНИТИВНАЯ МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ КРИТИЧЕСКОМУ ЧТЕНИЮ В РАМКАХ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Лыга Алена Сергеевна
17alenka02@mail.ru
Магистрант СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Андатпа: Мақаланың мақсаты – "модель" және "когнитивті модель" ұғымдарын қарастыру, сонымен қатар шет тілін оқыту процесінде когнитивті модельдеуді қолданудың маңыздылығы. Талдау негізінде К.Гудманның схемалар теориясы мен ақпаратты өңдеу моделінің негізгі принциптеріне сүйене отырып, сыни ойлау мен оқу дағдыларын дамытатын көптеген модельдер «сыни оқу дағдыларын дамыту моделі» жасалды және осы модельдің құрылымы ұсынылды.
Кілт сөздер: модельдеу, когнитивті модель, сыни оқу, шет тілі.

Аннотация: Целью данной статьи является рассмотрение понятий «модель» и «когнитивная модель», а также важность использования когнитивного моделирования в процессе обучения иностранному языку. На основе анализа множество моделей, развивающих критическое мышление и навыки чтения, опираясь на главные принципы теории схем и модели обработки информации К.Гудмана, разработана «Модель развития навыков критического чтения» и представлена структура данной модели.
Ключевые слова: моделирование, когнитивная модель, критическое чтение, иностранный язык.

Abstract: This article aims to consider the concepts of "model" and "cognitive model", and the importance of using cognitive modeling in the process of learning a foreign language. Based on the analysis of many developed critical thinking and reading skills models and based on the main principles of the Schema theory and Goodman's Model of Reading, a "Model for the development of critical reading skills" has been developed and the structure of this model is presented.
Keywords: modeling, cognitive model, critical reading, foreign language.

В современных научных исследованиях активно применяется понятие «модель», которое впервые упоминается в работах ученых-математиков Е. Бельтрами и Ф. Клайна еще в XIX веке, а позже раскрывается в работах по математической логике философами Г. Фреге и Б. Рассела. Лишь к середине прошлого столетия данный термин упоминается в трудах американского лингвиста З. Хэрриса [1, с. 145].

Понятие «модель» широко известна и применима в различных областях науки, таких как социология, биология, физика, экономика, история. Изучение и построение моделей, иными словами «моделирование», активно используется и развивается в сфере информатики и техники. Российский лингвист О. Л.

Каменская отмечает важность использования данного метода в общенаучной методологии. Она также отмечает, что в настоящее время возросло распространение данного метода среди гуманитарных дисциплин: психология, лингвистика и социология [2, с. 20].

Однако долгое время бытовало мнение, что из-за влияния большого количества неконтролируемых факторов языковые процессы не поддаются моделированию. Казалось, невозможно смоделировать полисемию или появление неологизмов. Тем не менее, в трудах профессора лингвистики Н.Хомского появляются продуцирующие модели, которые описывают регулярность и порождение данных процессов в языке [3, с. 71]. В научных исследованиях когнитивной грамматики Р. Лангакер представляет грамматический строй языка в виде модели, заключая, что данный раздел языка может интерпретироваться не только как часть познания, но и ведет к пониманию этого процесса [4, с. 103].

Обратим внимание на модель в рамках когнитивной лингвистики, которая изучает связь языка с интеллектуальной деятельностью человека. В учебных пособиях по когнитивной лингвистике Маслова В.А. утверждает, что когнитивная модель – это «основной механизм, обеспечивающий обработку и хранение информации о мире в сознании человека» [5, с. 58]. Определённые когнитивные структуры организуют все человеческие знания в его сознании. Именно они служат главным механизмом категоризации и концептуализации мира, а также обеспечивают обработку и хранение все поступающей в сознание человека информации [6, с. 117].

«Краткий словарь когнитивных терминов» представляет когнитивную модель как форму понимания текста как результата естественной обработки языковых данных [7, с.56]. То есть в данную форму включены процессы понимания и обработки текста, то есть построение ментальных моделей текста. Когнитивное моделирование может быть эффективным способом освоения знаний, что является сложным процессом, включающим в себя восприятие, ментальное представление и интеграцию знаний в нашу концептуальную систему. Освоение знаний происходит путем установления связей между новой информацией и тем, что мы уже знаем и имеем в ментальном представлении. Обычно текст является основной единицей усвоения знаний. Усвоение и моделирование научного текста с помощью когнитивного подхода требует создания формальных моделей, соответствующих когнитивным способностям учащегося. Этот подход направлен на стимулирование интеллектуальных процессов и улучшение понимания текста человеком путем построения структурированного представления [8, с. 276].

Метод когнитивного моделирования используется для решения различных задач, включая понимание текста. Существуют различные типы текстовых моделей: от тех, которые ориентированы на создание текста, до тех, которые ориентированы на его понимание [9, с. 134]. Когнитивной лингвистике присуща решающая роль в преподавании языка, поскольку ее главная задача –

моделирование языковых способностей человека, что напрямую соответствует целям лингводидактики [10, с. 77]. Моделирование способствует всестороннему пониманию структуры текста, когнитивных образований и языковых структур исходного текста, что помогает при переводе и его анализе. Поскольку эти произведения часто содержат культурные, этнокультурные и индивидуально-авторские концепции, которые могут оказаться сложными для носителей другого языка [11, с. 7]. По сути, когнитивно-сопоставительное моделирование расширяет восприятие художественных текстов носителями разных языков.

В области когнитивного понимания информации было разработано множество моделей, но две следующие модели мы считаем фундаментальными в процессе формирования навыков критического чтения:

Первая модель основана на теории схем (Schema Theory) [12, с. 187]. В соответствии с принципами данной теории Р.Андерсона у людей формируются мысленные структуры или схемы, которые служат для организации знаний и осуществления понимания действительности. Эти схемы, изложенные в теории, инкапсулируют обширные знания, абстрактные по своей природе, поскольку они синтезируют многочисленные конкретные случаи и их соответствующие особенности [13, с. 173]. В моменте критического чтения, люди обращаются к своим уже существовавшим в сознании схемам, используя их для установления связей и формирования выводов из имеющегося текста. Крайне важно отметить, что каждый читатель обладает особенностью извлекать или придавать смысл прочитанному тексту, опираясь на свои собственные ранее приобретенные знания. Этот резервуар знаний, обычно называемый фоновыми знаниями, организован в отдельные структуры, известные как схемы. Теория схем утверждает, что процесс понимания текста является интерактивным и требует интеграции фоновых знаний с самим текстом. Ведь именно способности сравнивать, оценивать, рассматривать новую информацию с позиции ее применимости в жизни, сопоставление собственного опыта с опытом абстрактного персонажа отвечают критериям критического мышления. Успешное понимание происходит, когда текстовый материал соответствует знаниям читателя, то есть ситуации в сюжете ему понятны и знакомы. Учитывая положения данной теории, преподаватель перед началом работы с текстом должен активировать знания студентов по определенной теме или проблеме, которая будет представлена в тексте. Например, метод «мозговой штурм» способствует как активации необходимой лексики на предтекстовом этапе, так и построению ассоциативного ряда для обсуждения проблематики произведения. На заключительных этапах работы с критическим осмыслением текста предполагаются задания на формирование навыка извлекать пользу из прочитанного текста, находить этим знаниям применение в реальной жизненной ситуации. [14, с. 338]. Теория схем утверждает, что критическое чтение влечет за собой выявление и оспаривание предположений,

интерпретацию доказательств и оценку достоверности информации на основе ее анализа и сопоставления с индивидуальными фоновыми знаниями.

Следующая модель, рассматриваемая нами в рамках развития навыков критического чтения основана на модели обработки информации К.Гудмана (Goodman's Model of Reading) [15, с. 62]. Концепция обработки информации является фундаментальным компонентом когнитивной психологии, объясняющим, как люди получают, интерпретируют, организуют, хранят, извлекают и используют информацию, полученную из их окружения. Это понятие утверждает, что когнитивные процессы можно сравнить с обработкой информации компьютером. В рамках этой модели основное внимание уделяется когнитивным процессам, имеющим решающее значение для критического чтения, включая внимание, восприятие, память и рассуждение. Модели обработки информации предполагают, что опытные читатели используют такие стратегии, как предварительный просмотр текста, активация предшествующих знаний, создание выводов, обобщение и контроль понимания. Модель обработки текста К.Гудмана представляет процесс чтения как последовательную серию шагов (Рисунок 1).

Рисунок 1 – Процесс чтения по модели обработки информации К. Гудмана

На каждом из этих этапов преподаватель выполняет определенные задачи и отбирает задания, которые соответствуют требованиям каждого шага. Именно последовательная обработка текста студентом повысит качество его анализа информации. На Рисунке 2 представлены задачи, стоящие перед учителем, и примерные упражнения, применимые для их успешной реализации на занятии.

Рисунок 2 – Задачи преподавателя и примеры заданий при работе с текстом по модели обработки информации К.Гудмана

Изучив множество моделей, развивающих критическое мышление и навыки чтения, и, взяв во внимание главные принципы теории схем и модели обработки информации К.Гудмана, мы предлагаем следующую модель, разработанную в рамках данной магистерской диссертации, которая направлена на формирование навыков критического чтения у студентов. Способность критически читать – жизненно важный навык, который позволяет читателю умело анализировать, оценивать и понимать текстовые произведения. Интегрируя когнитивные способности, такие как внимательность, восприятие, запоминание и логическое мышление, эта модель направлена на улучшение способности человека критически осмысливать письменному материалу.

В данной модели мы опираемся на 3 классических этапа работы с текстом и добавляем этап более активного взаимодействия с преподавателем:

–подготовительный (предпросмотр\предтекстовый),

–чтение (понимание\текстовый),

–после прочтения (принятие решений\посттекстовый),

–обратная связь и непрерывное совершенствование навыков (взаимодействие).

Каждый из этих этапов включает в себя ряд компонентов, реализуя которые, студент формирует навык критического чтения. Рассмотрим содержание каждого этапа более подробно (Рисунок 3).

Подготовительный этап		
Внимание: - Направьте внимание учащихся на цель критического чтения. - Подчеркните важность активного взаимодействия с текстом и необходимость подходить к нему с критическим мышлением.	**Восприятие:** - Помогайте учащимся распознавать различные особенности текста, такие как заголовки, подзаголовки, ключевые слова и форматирование, которые способствуют общему значению и структуре фрагмента. - Научите учащихся выявлять предубеждения, подчеркивать незнакомые слова и искать контекстуальные подсказки.	**Активизация предварительных знаний:** - Поощряйте учащихся активизировать свои предварительные знания по теме для улучшения понимания и контекста.
Этап чтения		
Мониторинг понимания: - Научите учащихся контролировать собственное понимание во время чтения. - Поощряйте их задавать уточняющие вопросы, обобщать ключевые моменты и устанавливать связи с их предыдущими знаниями.	**Ведение заметок и аннотаций:** - Направляйтеучащихся в разработке эффективных стратегий ведения заметок и методов аннотирования для документирования важных идей, вопросов и реакций во время чтения.	**Анализ структуры текста:** - Помогайте учащимся определять структуру, организацию и взаимосвязи в тексте. - Научите их распознавать основные утверждения автора, подтверждающие доказательства, контраргументы и логическую цепочку.
Этап после прочтения		
Критическое мышление и анализ: - Помогите учащимся критически проанализировать текст, глубже вникая в намерения, предположения и предубеждения автора. - Предложите им оценить убедительность аргументов и выявить любые логические ошибки.	**Обсуждение и рефлексия:** - Организуйте групповые или классные дискуссии, чтобы побудить учащихся поделиться своими интерпретациями, вопросами и размышлениями по тексту. - Предоставьтеучащимся возможность сравнивать и противопоставлять различные точки зрения и интерпретации.	**Применение:** - Способствуйте применению навыков критического чтения в реальных условиях. - Поощряйтеучащихся изучать множество источников, сравнивать точки зрения и оценивать достоверность информации, с которой они сталкиваются вне класса.
Обратная связь и непрерывное совершенствование навыков		
Регулярные оценки: - Оценивайте навыки критического чтения учащихся с помощью тестов, заданий и оценок. - Предоставляйте конструктивную обратную связь, чтобы направлять их к улучшению.	**Пересматривайте стратегии:** - Поощряйте учащихся задуматься над своими стратегиями чтения и определить области, в которых они могут еще больше совершенствоваться.	**Непрерывная практика и развитие навыков:** - Подчеркивайтенеобходимость постоянной практики и ознакомления с различными текстами для укрепления навыков критического чтения. - Поощряйте учащихся включать критическое чтение в свою повседневную жизнь, знакомясь с новостными статьями, исследовательскими работами и другими соответствующими текстами.

Рисунок 3 – Модель развития навыков критического чтения

Представленная когнитивная модель содержит общую структуру обучения навыкам критического чтения. Педагогам рекомендуется адаптировать и совершенствовать её с учетом возрастных особенностей, конкретных требований и уровня знаний своих учеников.

В заключение следует отметить, что когнитивная модель обучения чтению это эффективный инструмент приобретения знаний, который может использовать современный преподаватель английского языка для формирования навыков критического чтения у студентов. Структура данной модели обеспечивает развитие учебной самостоятельности, сосредоточение на развитии критических навыков, применение различных стратегий чтения и рост мотивации у студентов. Важно подчеркнуть, что развитие критического мышления является важным аспектом в современном образовании, и данная когнитивная модель обучения критическому чтению способствует формированию этой ключевой компетенции у обучающихся.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лосев А. Ф., Введение в общую теорию языковых моделей / под ред. И. А. Василенко. – Едиториал УРСС, 2004, 296 с.
2. Каменская О. Л., Текст и коммуникация. – Высшая школа, 1990, 151 с.
3. Хомский Н., Аспекты теории синтаксиса / пер. с англ.; под ред. и с предисл. В. А. Звегинцева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972, 129 с.
4. Langacker R. W. Essentialsof Cognitive Grammar. – USA: OUP, 2013, 288 p.
5. Маслова В. А., Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие. Изд-е 5-е. – М.: Флинта; Наука, 2011, 296 с.
6. Маслова В. А., Современные направления в лингвистике: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2008, 272 с.
7. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г, Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996, С. 56-57.
8. Екшембеева Л. В., Когнитивное моделирование ментального пространства текста // Когнитивные исследования языка: мат-лы Всеросс. науч. конф., 2013, С. 276-282.
9. Поветкина Ю. В., Моделирование как метод лингвистического исследования // Филологические науки. Вопросы теории и практики. –Тамбов: Грамота, 2012. № 6 (17), С. 132-134.
10. Беляевская Е. Г., Когнитивная лингвистика и преподавание иностранных языков. – Вестник МГИМО Университета, 2013. № 5 (32), С. 76-83.
11. Огнева Е. А., Когнитивное моделирование концептосферы художественного текста. – М.: Эдитус, 2013, 282 с.
12. Liu Le. The Application of Schema Theory in High School English Reading Teaching. – Western Quality Education, (14): 2020, C. 187-188.

13 Anderson, R.C. Inferences about Word Meanings. In A.C. Graesser and G.H. Bower (eds.), The Psychology of Leaning and Motivation. – New York: Academic Press. 1990, 230 p.

14. CarrellP.L. Schema Theory and ESL Reading: Classroom Implications and Applications. – Modern Language Journal: v68 n4, 1984. – P. 332-343.
15. Goodman K. “The Reading Process,” in Carrell, P.L., Devine, J. and Eskey, D.E. Interactive Approaches to Second Language Reading. – Cambridge: CUP, 1988, 154 p.

УДК.1751

ВАЖНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В БУДУЩЕЙ ЖИЗНИ СТУДЕНТОВ

Мұхаметғали Альмира Амангельдіқызы
almiramuhametgali735@gmail.com
Студентка 1 курса СКУ.им.М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан
Исмагамбетова Ляйли Шокатовна
asia-leila@mail.ru
ст.преподаватель кафедры «Иностранные языки», СКУ им.М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В статье предлагается общий обзор о знании английского среди разных стран. Проведен небольшой опрос с целью узнать важность английского языка среди студентов. В результате определено то, что изучение английского языка является важным для студентов также, как и то что они заинтересованы в изучении других языков. Приведены примеры, доказывающие значимость изучения английского языка в будущем.
Ключевые слова: английский язык, обучение за рубежом, изучение языков, путешествия, студент.

Аңдатпа: Мақалада әртүрлі елдер арасындағы ағылшын тілін білу туралы жалпы шолу ұсынылады. Студенттер арасында ағылшын тілінің маңыздылығын білу мақсатында шағын сауалнама жүргізілді. Нәтижесінде анықталды ағылшын тілін үйрену студенттер үшін маңызды сонымен қатар олар басқа тілдерді үйренуге қызығушылық танытады. Болашақта ағылшын тілін үйренудің маңыздылығын дәлелдейтін мысалдар келтірілген.
Кілтсөздер: Ағылшынтілі, шетелде оқу, тілдерді үйрену, саяхат, студент.

Abstract: The article offers a general overview of English proficiency among different countries. A small survey was conducted to find out the importance of English among students. As a result, it was determined that learning English is important for students as well as that they are interested in learning other languages. Examples are given that prove the importance of learning English in the future.
Keywords: English, studying abroad, learning languages, traveling, student.

В настоящей работе представлена важность изучения английского языка для студентов. Целью данной работы является привлечение студентов к изучению иностранных языков.

Существует множество причин для изучения английского языка масса. Во - первых, это один из самых распространенных языков в мире. Согласно некоторым данным из 7,8 млрд населения планеты, 1,35 млрд владеют английским, но не все из них являются носителями. Примерно для 375 млн людей английский является первым или родным языком. Больше всего англоязычных граждан насчитывается в Соединенных Штатах. В общей сложности на североамериканском континенте и в Латинской Америка порядка 350 млн англоговорящих. Основная их масса проживает в США, почти 300 млн,

30 млн — в Канаде. В Южной и Центральной Америке порядка 14 млн владеют английским.
В странах Азии сравнительно немного носителей английского. По некоторым оценкам, их порядка 460 млн.

По оценкам 11-го издания EF English Proficiency Index, Казахстан продолжает демонстрировать очень низкий уровень английского - 96 место из 112. В 2020 году он занимал 92 место. Соседями Казахстана в рейтинге являются такие страны, как Мьянма, Ангола, Камерун, Камбоджа, Судан и Кот-д'Ивуар. В 2018 году Казахстан был на 80 месте из 88, в 2019-м — на 93 из 100.
Во - вторых, в международном бизнесе английский используется как официальный язык. Согласно подсчетам британского правительства, к числу стран с преобладающим англоязычным населением относится 75 стран. С развитием технологий язык стал необходим для того, чтобы люди по всему миру могли быстро обмениваться информацией. Дипломатия, торговля или бизнес-переговоры - 90% международных сделок проводятся на английском языке. Финансовые биржи используют в работе английский независимо от местонахождения. Крупнейшие корпорации ведут всю внутреннюю коммуникацию, исключительно на английском.

Как же английский стал международным языком? Это произошло не так быстро, как кажется. Все началось в XVII веке, когда Англия перестала быть страной, которую завоевывают, и стала страной-завоевателем, весьма преуспев в этом деле. Английский флот был одним из самых сильных в мире. Все морские пути были подвластны англичанам. Большая часть суши — половина территории Северной Америки, множество стран Африки и Азии, Австралия, Индия — была под властью британской короны.
Английский язык проник во все уголки земного шара. На тот момент самой главной задачей для Англии было налаживание торговых отношений. Естественно, что язык доминирующей и более развитой страны отодвинул на второй план местные языки. Англия дала толчок к зарождению мировой экономики и развитию международных отношений в XVIII веке, именно английский язык использовался для торговли.
Мной был проведен небольшой опрос, состоящий из 6 вопросов. Чтобы узнать насколько заинтересованы студенты в изучении иностранного языка и с какой целью они это делают. Опрос прошли 36 студентов с разных специальностей и факультетов.
1.Какой у Вас уровень английского языка?

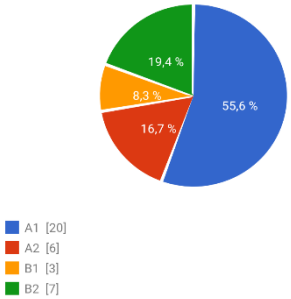

Рисунок 1

Согласно моему опросу среди 36 студентов 55,6% из них владеют начальным уровнем английского ,16,7% из них ниже среднего, 8,3% из них средним и 19,4% из них выше среднего.

2.Считаете ли Вы что важно изучать английский язык?

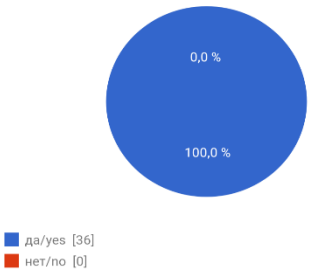

Рисунок 2

Также все опрошенные студенты считают важным изучение английского.

3.Хотите ли Вы получить работу или поступить на обучение за рубежом, изучая английский язык?

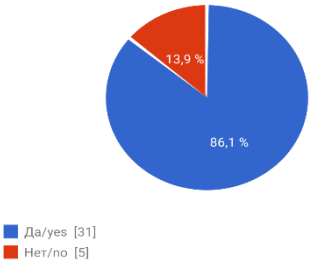

Рисунок 3

86.1% опрошенных студентов мечтают в будущем получить работу или образование за рубежом. У Казахстанских студентов есть такая возможность. Согласно опросу страховой компании «Standard Life», большинство школьников интересуются вузами США (29,8% голосов). На втором месте следует Турция (11,8%), на третьем – Казахстан (10,2%). Далее идут Южная Корея (8,7%), Россия (5,3%), Япония (5,3%), Франция (5%), Италия (4,7%), Германия (2,8%), Британия (2,2%), Канада (1,6%), Чехия (1,2%) и др.

Между тем, по информации министерства, в 2023 году в рамках программы академической мобильности прошли обучение в зарубежных вузах 4,4 тыс. студентов, что на 22,5% больше, чем годом ранее. Всего за 13 лет в данном проекте поучаствовало 29,5 тыс. человек.

По стипендии "Болашак" в 2023-2024 учебном году проходят 946 казахстанцев. В том числе в США – 488, Великобритании – 256, Австралии – 30, Турции – 27, России – 26, Германии – 21, Швейцарии – 13, Франции – 12, Польше – 10, Японии – шесть.

Также наш университет имеет много зарубежных вузов-партнеров и предоставляет возможность освоения дисциплин, схожих учебным планом студентов в вузах Германии, Франции, Голландии, Польши, Финляндии, Болгарии, Англии и других странах

4.Изучаете ли Вы английский язык чтобы в будущем путешествовать?

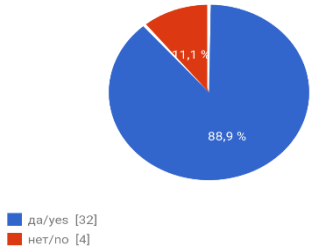

Рисунок 4

88,9% студентов мечтают также путешествовать, изучая английский язык. В какую страну вы отправляетесь, практически все экскурсии и весь обслуживающий персонал знает и общается с туристами на английском. Помимо очевидно англоязычных стран таких как Великобритания, Канада, США есть масса стран, в которых является обязательным знание английского. Например, Мальта в которой большая часть населения владеет языком. В скандинавских странах как Финляндия, Дания и Швеция также более половины населения владеет английским. Также в курортных странах как Египет может пригодиться английский.

5.Нравится ли Вам изучение английского языка?

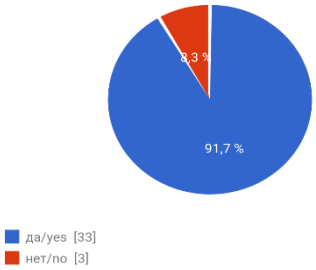

Рисунок 5

Английский язык нравится изучать почти всем студентам. 91,7% студентам нравится английский. Английский язык значительно прост в изучении по сравнению с другими. Относительно простое начертание букв, в английском алфавите их всего 26. Для сравнения: в китайском языке более 80 000 иероглифов, а количество штрихов в одном символе может достигать 30!

Довольно много слов перешли из английского языка в русский. Даже те, кто не учит английский, автоматически запоминают несколько сотен слов, которые часто встречаются в жизни. Например, “бизнес”, “офис”, “менеджмент”.

Существительные не согласуются с прилагательными в роде, числе, падеже. У существительного только единственное и множественное число и два падежа.
6.Изучаете ли Вы другие иностранные языки?

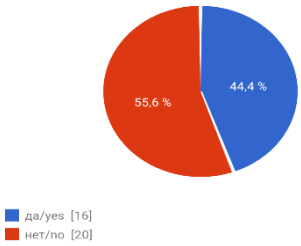

Рисунок 6

И почти половина, 44,4% студентов изучают иностранные языки помимо английского. Было обнаружено, что билингвизм повышает способности основных функций головного мозга, в частности: умение сфокусироваться и решать умственные задачи. Сегодня люди со знаниями иностранных языков рассматриваются как лучшие варианты для продвижения международного бизнеса.

Существует большое количество международных компаний и, соответственно, сотрудникам приходится общаться и вести дела с другими филиалами по всему миру. Людям, владеющим несколькими языками легче устроиться в подобных компаниях, так как они сегодня пользуются большим спросом.

В заключении необходимо сказать, что изучение английского языка является крайне важным не только для студентов, но и для всех людей. Один из плюсов это - общение. Английский поможет вам найти приятелей и поддерживать связь с людьми со всех уголков мира.

Также дает массу карьерных возможностей. Многие компании требуют знания английского языка от своих сотрудников.

Важно и в образовании значительное количество учебной и познавательной литературы доступно именно на английском языке. Кроме того, есть возможность учиться в университетах за рубежом и участвовать в международных научных проектах. Также и в интернете большая часть информации именно на английском. Язык дает доступ к литературе, фильмам, музыке и искусству. Вы сможете лучше понимать и наслаждаться творчеством разных стран. Саморазвитие. Изучение английского развивает память, логическое мышление и творческие способности. Вы научитесь организовывать информацию и выражать свое мнение четко и убедительно.

Путешествия. Знание английского упростит вам путешествия — и это едва ли не главная причина, зачем нужно учить английский язык. Шоппинг. Нередко знание иностранного поможет вам совершить покупки — во время путешествий или онлайн. Ведь большинство вебсайтов имеют английскую локализацию, и вы сможете прочитать информацию об интересующих вас товарах с легкостью.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Heritageschool // Почему английский стал международным языком. 2022. URI: https://heritageschool.ru/blog/pochemu-anglijskij-stal-mezhdunarodnyim-yazyikom/ (дата обращения:01.02.2022)
2. Neozebra // 7 причин для изучения нескольких языковURI: https://neozebra.com/story/7-prichin-dlya-izucheniya-neskolkikh-yazykov//
3. Инглекс // Легко ли учить английский?2014.URI: https://englex.ru/is-it-easy-to-learn-english/ (дата обращения:17.09.2014)
4. Ишекенова Б.LSM.kz // Высшее зарубежное: в каких странах учатся казахстанские студенты.2024.URI: https://lsm.kz/vysshee-zarubezhnoe-v-kakih-stranah-uchatsya-kazahstanskie-studenty (дата обращения:08.01.2024)
5. Михайлюк А. Justschool // Почему важно изучать английский язык: 10 причин. 2023.URI: https://justschool.me/ru/blog/pochemu-vazhno-izuchat-anglijskij-yazyk-10-prichin/ (дата обращения:01.09.2023)
6. Панченко Т. Forbes.kz // Казахстан опустился ещё ниже в индексе владения английским языком. 2021.URI: https://m.forbes.kz/process/education/kazahstan_opustilsya_na_4_stupeni_v_reytinge_vladeniya_angliyskim_yazyikom (дата обращения:25.11.2021)

ӘОЖ 372.882

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДАҒЫ ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ САРЫН МӘСЕЛЕСІ

Парменова Әсем, Нусипова Самал Набиоллаевна
P_asem_89@mail.ru
№157 ЖББМ қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, педагог-зерттеуші
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада мектептегі білімалушыларға қазақ әдебиетін оқытуда этнографиялық элементтерді танытуда тиімді әдістерді қолдану жолдары айтылған.
Кілт сөздер: қазақ әдебиеті, әдістеме, этнографиялық сарын, ұлттық тәрбие, әдістер, құндылық, білімалушылар.

Abstract: The article describes ways to use effective methods for the manifestation of ethnographic elements in teaching Kazakh literature to school students.
Keywords: Kazakh literature, methodology, ethnographic Saryn, national education, methods, values, students

Қазіргі жаһандану заманында ұлттық құндылықтарымызды сақтап, болашаққа жеткізу барша педагогтар алдынжа тұрған міндет деп білемін. Этнография дүние жүзіндегі халықтардың материалдық, қоғамдық, рухани мәдениетінің өзгешеліктерін, олардың құрамдарын, келіп шығуын зерттейтін ғылым [1, 3 б.]. Қысқаша айтсақ, халықты үйрені жөніндегі ғылым. Ол гректің «этнос» –халық, «графия» – жазу, үйрену деген екі сөзінен құралған.

Этнография – жоғалып кеткен, жоғалып бара жатқан мәдениетімізді зерттеу. Ол зерттелу аясы жағынан жас ғалым салаларыныі бңрң болып табылады. Ол – этностың жүріп өткен жолы, өткені мен кеткені, кешегісі мен

бүгінгісі, мәдениеті мен тарихын зерттейтін ғылым. Қазақ этнограиясы Тәуелсіздік алғаннан кейін жандана бастады. Бұл ғылымның мақсаты жойылып бара жатқан дәстүрлі мәдениетімізді зерттеу болып табылады.

Этнография дегенде көз алдымызға тек ұлттық деген дүние елестейтіні анық. Бірақ, ғаламторға көз жүгіртер болсақ, шетелдік басылымдарында барлық ғылым салаларынында алдымен оның этнографиялық түбіріне үңіледі. Тіпті, медицина саласында да этнография мәселесін қаузайды. Көркем сурет және өнер саласының да негізі этнографиямен байлынысты деп санайды. Ол – халықты жан-жақты танудың бастауы. Әр елдің дүниетанымын зерттеп, зерделеуде этнографияның атқарар қызметін ерекше атап өтуге болады.

Мектептегі білімалушыларды өткенге деген құрметін арттырып, болашақта өз тарихы мен мәдениетін датымуда әр сабақта дамытып отырар болсақ, ұтарымыз көп болмақ.

Еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейін фольклор, этнография, мәдениет салалары дамып, жекелеген жазушы шығармаларынан зерттеу жұмыстары жүргізіле бастады. Ұлттық руханиятты басты орынға қою арқылы әдебиеттану ғылымы жаңа көкжиекке шықты. Бүгінгі таңда қазақ прозасының тарихи жолы жаңа сүрлеуге түсті. Яғни, ұлттық прозамыздағы этнографиялық, фольклорлық сарындардың көркемділігін сарапқа салу осы ғасырдың басында кең зерттеле бастады. Егемендік алуымыз осы саланың дамуына үлкен мүмкіндік берді. Көркем прозадағы әрбір кезеңді шығармашылықпен игеру дәстүрі қалыптасты. Әдебиеттегі этнография мен фольклордың маңыздылығы жөнінде С.Қирабаев: «Қазақ фольклоры – халқымыздың өмір сүру жағдайлары мен тарихи тұрмыс қалпынан, дүниетанымы мен наным сеніміне, халық рухының өміршеңдігімен әрқашан болашаққа қараған оптимизмінен мол мәлімет береді» деген болатын [2, 10 б.].

Бүгінгі таңда даму жолына түскен қазақ әдебиетінің проза жанры күрделі тарихи жаңғыру процесін бастан өткізді. Ұлттық прозамыз этно-фольклорлық үдерістердің көркемдік кеңістігін ғылыми тұрғыдан сараптау кенже қалып келген болса, тәуелсіздік тұсында жаңаша зерделеу мүмкіндігі туды.

Ұлттық тәрбиені болашаққа жеткіз барлық педагогтердің міндеті деп білемін. Жаңартылған білім беру бағдарламасы әр тақырыпты кеңінен таратуға мол мүмкіндік беретіні көңіл қуантады.

7-сыныптың қазақ әдебиеті бағдарламасы «Қыз Жібек» жырымен басталады.

Бұл жыр – халық ауыз әдебиетіміздің жауһары. Жырда халқымыздың салт-дәстүрлерін сипаттайтын түрлі эпизодтар жеткілікті. Соның бірі – түс көру. Түс көру – қиялдың ұйқы кезіндегі енжар бейнесі. Академик И.П.Павлов: «Ұйқы кезінде ми клеткаларының қызметінің толық жетілмей, кейбір бөлімдерінің ойдағыдай жұмыс істеуі. Ми қыртыстарының осындай бөліктерін «күзетші пункт» деп атайды. Бұл пукттерде адамның бұрынғы көрген, естіген, дәмін тартқан нәрселердің қайта тірілуі», – деп түсіндіреді [3, 14 б.].

Көркем әдебиеттегі жантану іліміндегі аспектілердің бірі болып табылатын «түс көру» үдерісі – шығармадағы кейіпкерлердің атқаратын қызметі мен мән, мақсатын болжатып көрсетеді. Автор кейіпкеріне «түсін» көрсету арқылы арманы мен тілегін, ішкі ойын айқындап көрсетеді. Оқиғаның қалай болатынын Қыз Жібектің түсі арқылы жеткізе білген.
Жырда:

Мен бүгін бір түс көрдім,
Түсімде бір іс көрдім.
Төлеген мінген ақбоз ат,
Ер-тұрмансыз бос көрдім – деп Төлегенге төнген қауіпті түсі арқылы сезеді. Осы эпизодты білімалушыларға тағы қандай шығармаларда қолданылған түс көру элементтері бар екендігін сұрап, өздері түсті жиі көреді ме, түс көруге байланысты қандай оқиғалар білетіндігімен бөліседі. Түстерін суретке салып, оны «Галереяға саяхат» әдісі арқылы талдаттым. Бұл әдіс білімалушылардың таным көкжиегін кеңітіп, өз ойларын қағазға еркін түсіруге мүмкіндік береді. Есте сақтау қабілетін жақсартады.

Сабақ тақырыбына арнап түсірілген фильмдер болса, «**Фильмдерді көру және оны талдау**» әдісі арқылы сабақ барысында көркем фильмдерді және шағын бейне-баяндарды, олардың үзінділерін қолдануға болады. Осы орайда салт-дәстүрлерді көрсеткен «Қыз Жібек» фильмінен үзінді көрсеттім.

Тақырып пен мақсатқа сай материалды тек қана қосымша емес, сабақтың кез келген кезеңінде көрсетуге болады. Көрсетілімнің алдында оқушыларға бірнеше (3-5) кілтті сұрақтарды беріп қою қажет. Бұл талдауға негіз болатын сұрақтар. Фильмді арнай таңдалған жерлерінен тоқтатып дискуссия өткізуге болады. Соңында оқушылармен бірге талдап, қорытындысын шығару қажет.

Осы жырды оқытқанда берілген тапсырмаларды орындату кезінде сызбалармен жұмыс жасату кезінде оқулықта берілген тапсырмалардың біріне назар салсақ.

Қыз Жібектің мінезінің ерекшелігін және ұлттық салт-дәстүрге беріктігін ашатын жыр жолдарынан сызба жасаңдар. Осы тапсырманы орындау кезінде жырды мұқият оқып, Қыз Жібектің бойында бар мінездерді «Күншуақ» әдісі арқылы орындайды. Бұл олардың зеректілігі мен есте сақтау қабілетін арттырады.

Сонымен қатар, «Сөздікпен жұмыс» әдісі арқылы көнерген сөздердің мағынасын біліп, сөздік қорына қосады.

«Күлтегін» жырын оқыту - біздің батыр бабаларымыздың өткенімен таныстырып, тарихымызбен қауыштырудың жолы. Бұл жыр – тарихы тасқа жазылған мол мұрамыздың бастауы. Осы жырдағы жер-су аттарын қазіргі картадан тауып, біздің ұлан-байтақ жерімізді бабаларымыз «Ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен» қалай қорғап қалғандығын интерактивті тақтадан видеомәліметтер арқылы таныттым.

Осы жырдан соң, білімалушылар жыраулармен, яғни, Жиембет жырау және Қазтуған жыраулардың өмірімен, жырларымен танысады.

Жыраулар поэзиясындағы ең басты тақырып — Қазақ хандығын құраған ру мен тайпалардың татулығы мен бірлігі және мемлекетті нығайту мен оның жауынгерлік күшін арттыру болды.

XV ғасырдағы қазақ жырының аса көрнекті өкілдерінің бірі – Қазтуған Сүйіншіұлы. Жырау шығармаларында елге, жерге деген шексіз сүйіспеншілігі «Алаң да алаң, алаң жұрт» толғауында айқын көрінеді.

Алаң да алаң, алаң жұрт,
Ағала ордам қонған жұрт.
Атамыз біздің бұ Сүйініш
Күйеу болып барған жұрт.
Анамыз біздің Бозтуған –
Келіншек болып түскен жұрт.
Қарғадай мынау Қазтуған батыр туған жұрт!
Кіндігімді кескен жұрт,
Кір-қоңымды жуған жұрт... [4, 34 б.].!

Жыраудың туған жерге деген айрықша сезімін «Салп салпыншақ анау үш өзен» атты толғауында көрінеді. Елінен алыстаған жырау сағынышын сол жерлерді айрықша әсірелеп, әсерлеп суреттеу арқылы береді. Туған жерін бақ пен ырыс қонған, құтты қоныс ретінде танытады.

Жалпы, мазмұны мен әлеуметтік мағынасы, көркемдік-бейнелік қасиеттері жағынан Қазтуған шығармалары – Асанның толғаулары секілді қазақ халқының өз алдына отау тігіп, жеке мемлекет құра бастаған шағындағы елге құтты қоныс іздеу идеялары мен жайлы мекенге орналасу мәселелерінің поэзиялық түрдегі шешімі деуге болады. Сол себепті онда өзінің ежелгі отанын дәріптеу орын алған. Осы жырды оқытудағы ұлтқа, туған жерге деген сүйіспеншілікті «Ақылдың алты қалпағы» әдісі арқылы орындатуға болады.

Бұл мақалада 7-сынып білімалушыларына беруге болатын тапсырмалардың кейбір үлгілері ғана көрсетілді.

Еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейін фольклор, этнография, мәдениет салалары дамып, жекелеген жазушы шығармаларынан зерттеу жұмыстары жүргізіле бастады. Ұлттық руханиятты басты орынға қою арқылы әдебиеттану ғылымы жаңа көкжиекке шықты. Бүгінгі таңда қазақ прозасының тарихи жолы жаңа сүрлеуге түсті. Яғни, ұлттық прозамыздағы этнографиялық, фольклорлық сарындардың көркемділігін сарапқа салу осы ғасырдың басында кең зерттеле бастады. Осы зерттеу бала шақтан бастап жүзеге асса, білімалушылардың бойындағы ұлтжандылық қасиеттері оянатыны анық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қирабаев С. Революция және әдебиет: Екі томдық. – Алматы: Жазушы, 1977. – 1 т. -376-б.
2. Әшімбаев С. Шындыққа сүйіспеншілік. – Алматы: Жазушы, 1993. -626-б.
3. Бисенғали З. XX ғасыр басындағы қазақ романы. – Алматы: Өлке, 1997. -268-б.
4. Қазақ әдебиеті: Жаалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арнлған оқулық. // Ақтанова А.С., Жүндібаева А., Жұмекенова Л. – Алматы. Атамұра, 2017 ж.

УДК 372

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ: ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

РаманқұловаАйдана Серғазықызы
Ramankulova-a@bk.ru
магистр педагогических наук, старший преподаватель
Казахский агротехнический исследовательский университет им.С.Сейфуллина
Астана, Казахстан

Аннотация: Научная статья посвящена исследованию и анализу высоких технологий в сфере высшего образования. В статье актуальными являются внедрения современных технологий в процесс обучения в вузе. Особое внимание уделяется современным цифровым технологиям на навыках студентов, методах развития преподавания и изменении структуры учебного процесса.
Ключевые слова: Цифровизация, онлайн-обучение, современная технология в образовании, онлайн-курсы, образовательные платформы, современные технологии, электронные платформы.

Аңдатпа: Ғылыми мақала жоғары білім саласындағы жоғары технологияларды зерттеу мен талдауға арналған. Мақалада университетте білім беру процесіне заманауи технологияларды енгізу өзекті деп саналады. Заманауи цифрлық технологияларға, студенттердің дағдыларына, оқытуды дамыту әдістеріне және оқу үдерісінің құрылымындағы өзгерістерге ерекше назар аударылады.
Кілт сөздер: Цифрландыру, онлайн оқыту, білім берудегі заманауи технологиялар, онлайн курстар, білім беру платформалары, заманауи технологиялар, электронды платформалар.

Abstract: The scientific article is devoted to the research and analysis of high technologies in the field of higher education. The article focuses on the introduction of modern technologies into the learning process at a university. Particular attention is paid to modern digital technologies on student skills, methods of teaching development and changing the structure of the educational process.
Keywords: Digitalization, online learning, modern technology in education, online courses, educational platforms, modern technologies, electronic platforms.

Современное образование вступило в период переосмысления под воздействием изменений технологий. Цифровизация образования стала частью высшей школы, оказывая влияние на обучение, исследования и управление учебными процессами. Массовое онлайн-обучение, захватившее мир к 2020 году, ускорило процесс смены традиционной модели обучения на персонализированную. Сегодня активно развивается новая отрасль дидактики высшей школы персонализированное электронное обучение студентов, разрабатываются проблемы группового обучения в персонализированном образовательном пространстве, новые интересные формы оценивания

образовательных результатов и построения индивидуальных траекторий обучения [1, с. 72].

Одним из важных аспектов современных технологий в образовании является расширение электронных образовательных платформ. Глобальное использование онлайн-курсов, мобильных приложений и виртуальных лекций обеспечивает доступ к обучению в любое удобное время, ограничивая географические и временные ограничения. С появлением информационных технологий образование переживает несравненные изменения. Одной из стабилизирующих преобразований является развитие платформы электронных образовательных элементов (ЕОР).

Онлайн-курсы и Массовое открытое обучение (МООК) стали последовательной частью современного образования. Такие платформы, как Coursera, edX и Udacity, предоставляют студентам доступ к курсам ведущих университетов всего мира. Это производит возможность получения знаний по интересующим объектам вне зависимости от их местоположения развитие мобильных технологий принесло новый динамик в образование. Мобильные приложения для обучения позволяют студентам учиться в любом месте и в любое время, используя смартфоны и планшеты. Это повышает гибкость и доступность образовательного процесса.

В. Н. Минина в своей статье «Цифровизация высшего образования и ее социальные результаты» выделяет четыре тренда, связанных с цифровизацией высшего образования:

— **формирование модели смешанного обучения** (использование чат-ботов в роли виртуальных консультантов для адаптации учебного процесса к возможностям студентов; использование интерактивных *Web 2.0*-инструментов, которые создаются на интернет-ресурсах, таких как *Wikia,* «Вавилон», *Wikidot*для активизации интереса студентов к обучению, повышения их вовлеченности в учебный процесс, а также для улучшения качества подготовки к будущей профессиональной деятельности; превращение аудиторных занятий всвоего рода дискуссионную площадку, на которой обсуждаются варианты найденных студентами решений; вовлечениев образование разработчиков программных средств, образовательных платформ);

- развитие онлайн-образования (перевод всего учебного процесса в онлайн-режим: разработка и внедрение онлайн-курсов на специально созданных интернет-порталах, использование онлайн-оценивания, переход к онлайн-общению между студентами, преподавателями, администрацией, ответственной за организацию обучения (электронное расписание, электронная зачетная книжка, и т. д.); более динамичный, интересный и гибкий учебный процесс; электронные учебные материалы многократного использования. Для учителя важно идентифицировать индивидов в невидимой и в этом смысле безличной массе учеников, определить их интерес и потенциал к овладению

учебной дисциплиной и подобрать адекватные формы контроля усвоением учебного материала. В традиционной образовательной ситуации взаимная обратная связь визуализирована: по мимике, жестам, дополнительным вопросам и репликам можно понять и оценить реакцию как на действия преподавателя, так и на действия учеников. В ситуации онлайн-обучения необходимы адекватные заменители естественных реакций, которые могут имитировать личное общение);

— **создание виртуальной (цифровой) образовательной среды** (активное использование социальных сетей, электронных систем управления процессом обучения привели к созданию, моделей обучения: «Электронное обучение 2.0», «Педагогика 2.0», «Факультет 2.0» и «Классная комната 2.0». Преподаватель из «носителя академических знаний и поставщика информации превращается в обучающего дизайнера, провайдера контента и ресурсов, в наставника студентов, фасилитатора обучения);

- изменение подхода к управлению образовательными организациями (переход от стандартизированных к индивидуальным образовательным траекториям, позволяющим учитывать индивидуальные стили обучения; переход от стандартизированной системы оценивания знаний, предполагающей, что все студенты изучают один и тот же контент, к индивидуализированной системе оценивания; редизайн пространства обучения; формирование на базе информационно-коммуникативных технологий новых моделей взаимодействия с выпускниками) [3, с. 84–101].

Электронные платформы дают возможность проводить виртуальные лекции и вебинары. Профессор может вести уроки в онлайн-режиме, привлекать студентов к обсуждениям и интерактивным заданиям. Это временные и географические препятствия для обучения. Современные ЕОР предоставляют интерактивные материалы, такие как видео, симуляции и игры, которые способствуют более глубокому пониманию учебного материала. Технологии адаптивного обучения используют алгоритмы искусственного интеллекта для персонализации образовательного процесса в соответствии с индивидуальными потребностями каждого студента. Говоря о преимуществах цифровой трансформации образования, отметим, что электронное обучение призвано обеспечить доступ обучающихся к образовательным ресурсам независимо от места их нахождения и в удобное для них время посредством сети Интернет. Смешанное обучение как сочетание дистанционного с очным обучением способствует повышению мотивации обучения у субъектов с невысокой самостоятельностью и ответственностью; технология перевернутого обучения как одна из форм смешанного обучения может эффективно использоваться преподавателями вуза при дистанционном усвоении материала и закреплении его в аудитории.

ЕОР служит механизмом для измерения стабильности студентов в режиме реального времени. Это позволяет преподавателям оперативно реагировать на сложных студентов и адаптировать методы обучения.

С появлением и интеграцией информационных технологий в сфере образования электронные образовательные платформы стали ключевой движущей силой современного экономического процесса. Современные образовательные платформы предоставляют возможность проходить курсы любой сложности в режиме онлайн. Это позволяет студентам из разных частей мира получить доступ к высшему образованию, минуя территории и культурные барьеры. Электронные образовательные платформы активно внедряют интерактивные методы обучения, такие как викторины, форумы, онлайн-лаборатории и групповые проекты. Это обеспечивает создание более эффективной и привлекательной обучающей среды.

Системы искусственного интеллекта и адаптивные технологии вносят революционные изменения в персонализированное обучение. Алгоритмы анализа данных позволяют создавать образовательные планы, предшествующий уровень знаний, стиль обучения и предпочтения каждого студента. С появлением алгоритмов машинного обучения и искусственного интеллекта электронные образовательные платформы стали все более адаптивными. Они способны анализировать данные обучающихся, совершенствовать их под дизайн производителя и предлагать персонализированные технологические материалы. Современная образовательная платформа включает в себя различные открытые ресурсы, такие как видеолекции, анимации и виртуальные экскурсии. Это обогащает учебный материал, делая обучение более наглядным и интересным.

Современные технологии открывают возможности для сотрудничества глобальных студентов и исследователей. Коллаборационные платформы и облачные технологии обеспечивают обмен данными, обеспечение проектов партнеров и доступ к обширным источникам информации. Коллаборативные платформы: GoogleDocs, GoogleforEducation (https://www.google.com/edu), GoogleDrive (https://www.google.com/intl/ru_ru/drive), Яндекс Диск (https://disk.yandex.ru) и т.д.

Электронные образовательные платформы предоставляют студентам возможность получать обратную связь от преподавателей и сокурсников в режиме реального времени. Эффективные системы измерения и моментальная обратная связь обеспечивают активную обработку студентов в учебном процессе.

Инновационные технологии в высшем образовании открывают новые горизонты для развития студентов и улучшения процессов обучения. Переход к цифровой эпохе требует постоянного обновления подходов к преподаванию и адаптации образовательных программ к требованиям современного общества. Непрерывное исследование и внедрение инноваций в высшей школе становятся ключевым фактором получения образования в XXI веке.

СПИСОК ЛИТЕРАТРУЫ:

1. Блинов В. И., Дулинов М. В., Есенина Е. Ю. и др. Проект дидактической концепции цифрового профессионального образования и обучения. - М.: Перо, 2019. - 72 с.
2. Лобанова Е. В. Практические занятия в системе профессиональной подготовки студентов // Актуальные проблемы науки и современное состояние развития российского общества: тезисы докладов IV научной конференции Российского нового университета. - М., 2003. - С. 96–98.
3. Минина В. Н. Цифровизация высшего образования и ее социальные результаты / В.Н. Минина // Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология. – 2020. – Т. 13. – Вып. 1. – С. 84–101.
4. Раицкая Л. К. Сущность и формирование иноязычной информационной компетенции в высшей школе / Л.К. Раицкая // Вестник МГУ. – Сер. 20.

ӘОЖ 821.511.01

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҚҰРАЛДАР ТІЛДІК МАТЕРИАЛДЫ ИГЕРУДІҢ ТИІМДІ ӘДІСІ РЕТІНДЕ

Садриева И.Р, Хуснутдинов Д.Х.
филология ғылымдарының кандитаттары
Ресей, Казан федеральды университеті

Аңдатпа: Бұл мақалада татар тілін оқытуда электронды дидактикалық құралдарды қолданудың тиімділігі қарастырылады. Сондай-ақ, ақпараттық технологиялар талданады, білім беру процесіне электрондық оқыту құралдарын енгізудің оң және теріс жақтары зерттеледі.
Кілт сөздер: шет тілі, электрондық дидактикалық материал, электрондық тест.

Аннотация: В данной статье рассматривается эффективность использования электронных дидактических средств при обучении татарскому языку. Также анализируются информационные технологии, изучаются положительные и отрицательные стороны внедрения электронных средств обучения в учебный процесс.
Ключевые слова: иностранный язык, электронный дидактический материал, электронный тест.

Abstract: This article examines the effectiveness of using electronic didactic tools in teaching the Tatar language. Also, information technologies are analyzed, the positive and negative aspects of introducing electronic learning tools into the educational process are studied.
Keywords: foreign language, electronic didactic material, electronic test.

Соңғы жылдары педагогикалық тестілер білім сапасын бағалаудың ең объективті әдістерінің бірі ретінде анықталды. Дәстүрлі түрде мұғалім қойған баға әлдеқайда субъективті. Білімді тексерудің дәстүрлі әдістері оқушының жеке басын теріс бағалауға негізделген. Жыл сайын тестілік бақылау жүргізіледі, бұл әр оқушыға объективті критерийлер негізінде өз білімдерін тексеруге мүмкіндік береді. Тест өткен тақырыптар бойынша тапсырмаларды ұсынады. Кілт бойынша тексеру жүргізіледі, дұрыс жауаптар есептеледі және өткен жылғы тексеру нәтижелерімен салыстырылады.

Тесттер әр оқушының білім алу қарқынын анықтауға, білімді тексеруге кететін уақытты азайтуға, сондай-ақ кемшіліктерді анықтауға мүмкіндік береді. Шет тілдерін оқытудың негізгі мақсаты-оқушылардың қарым-қатынас дағдыларын дамыту, қарым-қатынас кезінде тілді қолдана білу-күнделікті өмірде. Мұғалімнің міндеті-шет тілдерін оқыту кезінде оқушылардың танымдық іс-әрекетін жандандыру, сондай-ақ барлық оқушылар үшін тілді практикалық қолдану үшін қолайлы жағдайлар жасау, әр оқушыға өзін көрсетуге мүмкіндік беретін оқыту әдістемесін таңдау.

Татар тілін компьютерлік бағдарламалар арқылы үйрену мектеп оқушыларының үлкен қызығушылығын тудырады. Кәдімгі сабақты компьютерлік бағдарламалармен біріктіру мұғалімге өз жұмысының бір бөлігін компьютерге ауыстыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқу процесі қызықты және тиімдірек болады. Дегенмен, компьютер мұғалімді алмастыра алмайды, тек оны толықтыра алады. Білім беру бағдарламаларын дұрыс таңдау үшін ағымдағы оқу материалын, оқушылардың дайындық деңгейін және олардың қабілеттерін ескеру қажет. Компьютерлік оқыту бағдарламаларын пайдалану оқуға деген қызығушылықты арттырады, қиындық деңгейіне байланысты тапсырмаларды таңдауға мүмкіндік береді. Сәтсіздік білім алуға теріс көзқарасты қалыптастырады және компьютер оны толығымен жоя алады. Сәтсіздік көбінесе оқытудың белгілі бір кезеңінде оқу материалын түсінбеумен байланысты. Бұл аспект көптеген компьютерлік бағдарламаларды жасаған авторларға қатысты болды. Оқырманға әртүрлі анықтамалық сөздіктер мен оқулықтарға қол жетімділік беріледі. Компьютерде жұмыс істеген кезде оқушының тапсырманы соңына дейін шешуге мүмкіндігі бар. Компьютерлік технологиялардың прогрессивті дамуы білім беру процесінде өзгерістерге әкеледі.

Пәннің ерекшеліктеріне байланысты Шет тілдері сабағында компьютерлік бағдарламалар мен электронды оқулықтарды қолданған жөн. 2009 жылы Ресей құрамасының құрамында жасөспірімдер командалары арасында шайбалы хоккейден әлем чемпионы атанды. Олар мәтіндік және аудио және бейне тілдері. Электрондық кітаптарды пайдалану өте ыңғайлы. Олардың көмегімен Тель-Авив қақпасы алынды. Электрондық кітаптарда магнито өте тез анықталады. Сондай-ақ, электронды кітап түрімен жұмысты жалғастыру қажет. Бұл нұсқаулық біржақты болмауы керек, яғни онда тек белгілі бір ақпарат ұсынылуы керек. Жоғары нәтижелерге қол жеткізу үшін Хамес электронды дидактикалық материалдарды қолдануы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Алешкина, О. В. Применение электронных учебников в образовательном процессе / О. В. Алешкина // Молодой ученый. – 2012. – № 11. – С. 389–391.
2. Тоискин, В. С. Теоретические основы разработки электронных образовательных изданий (антропологический подход): учебное пособие / В. С. Тоискин, В.В. Красильников. – Ставрополь : СГПИ, 2010. – 108 с.

ӘОЖ 821.511.01

ТАТАР ТІЛІН ОҚЫТУ ҮРДІСІНЕ МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫҢ ӘСЕРІ

Садриева Илюза Рамзиловна
Совет ауданы Казан қ.
«№ 180 Көпсалалы полилингвальды гимназия»
муниципальды бюджеттік жалпы білім беру мекемесі

Хуснутдинов Дамир Хайдарович
филол. ғыл.канд.,
Казан федеральды университеті
Ресей, Казан

Аңдатпа: Мақалада мектеп пәндерін, атап айтқанда татар тілін оқытуда мультимедиялық технологияларды қолдану мәселелері қарастырылады. Татар тілі бойынша қолданыстағы оқыту бағдарламалық құралдарына талдау және оларды мектеп білімінде қолданудың тиімділігі жүргізіледі. Тәжірибе көрсеткендей, мультимедиялық технологияларды қолдана отырып, татар тілін үйренудің дәстүрлі оқыту әдістеріне қарағанда көптеген артықшылықтары бар. Дегенмен, компьютерді үнемі пайдалану мүмкін емес, өйткені тікелей байланыс арқылы шешуге болатын көптеген басқа міндеттер бар.
Кілт сөздер: татар тілі сабағы, мультимедиялық технологиялар, Оқыту құралдары, компьютерлік технологиялар.

Аннотация: В статье речь идет об использовании мультимедийных технологий при обучении школьным предметам, в частности татарскому языку. Проведен анализ существующих программ обучения татарскому языку и эффективности их использования в школьном образовании. Опыт показывает, что изучение татарского языка с использованием мультимедийных технологий имеет множество преимуществ перед традиционными методами обучения. Однако постоянно пользоваться компьютером невозможно, ведь есть множество других задач, которые можно решить посредством непосредственного общения.
Ключевые слова: урок татарского языка, мультимедийные технологии, средства обучения, компьютерные технологии.

Abstract: The article deals with the use of multimedia technologies in teaching school subjects, in particular the Tatar language. The analysis of the existing teaching software for the Tatar language and the effectiveness of their use in school education is carried out. Experience shows that learning the Tatar language using multimedia technologies has many advantages over traditional teaching methods. However, it is not possible to use the computer all the time, because there are many other tasks that can be solved through direct communication.
Key words: Tatar language lesson, multimedia technologies, Teaching tools, computer technologies.

Компьютерлер білім беруде кеңінен қолданыла бастағаннан кейін «жаңа ақпараттық технологиялар» термині пайда болды. Әрбір педагогикалық технология ақпараттық технология болып табылады, өйткені білім берудегі технологиялық процестің негізі ақпарат пен оны түрлендіру болып табылады.

Компьютерді қолданатын білім беру технологияларының ішінде компьютерлік технологиялар ең басым болып табылады. Білім берудегі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды бірнеше параметрлер бойынша жіктеуге болады:

а) шешілетін педагогикалық мәселелер бойынша:

* базалық дайындықты қамтамасыз ету құралдары (электрондық оқулықтар, оқыту жүйелері, білімді бақылау жүйелері);

* практикалық дайындық құралдары (тапсырмалар, семинарлар, виртуалды ғимараттар, модельдеу бағдарламалары, тренажерлер);

* көмекші құралдар (энциклопедиялар, сөздіктер, компьютерлік ойындарды дамыту бойынша оқулықтар, мультимедиялық оқулықтар);

* кешенді іс-шаралар (қашықтықтан білім беру курстары). Б) білім беру процесін ұйымдастырудағы функциялары бойынша:

* ақпараттық-білім беру функциясы (электрондық кітапханалар, электрондық кітаптар, электрондық мерзімді басылымдар, сөздіктер, анықтамалықтар, білім берудегі компьютерлік бағдарламалар, Ақпараттық жүйелер);

* интерактивті функция (электрондық пошта, электрондық телеконференциялар);

* іздеу функциясы (каталогтар, іздеу жүйелері арқылы жүзеге асырылады).

в) Ақпарат түрі бойынша: электрондық және ақпараттық ресурстар

* мәтіндік мәліметтер (оқулықтар, оқу құралдары, тапсырмалар, тесттер, сөздіктер, анықтамалықтар, энциклопедиялар, мерзімді басылымдар, цифрлық деректер, бағдарламалық және оқу-әдістемелік материалдар);

* көрнекі деректер (жинақтар: фотосуреттер, портреттер, иллюстрациялар, процестер мен құбылыстардың бейнежазбалары, эксперименттерді көрсету, бейне экскурсиялар; статистикалық және динамикалық модельдер, интерактивті модельдер, символдық объектілер: схемалар, диаграммалар);

* аудио деректер (қойылымдардың, музыкалық шығармалардың, тірі және жансыз табиғаттың дыбыстарының, синхронды аудио объектілердің аудиожазбалары);

* аудио және бейне деректер (тірі және жансыз табиғаттың аудио -, бейне объектілері, экскурсиялар) ;

* аралас ақпарат (оқулықтар, оқу құралдары, бастапқы дереккөздер, оқулықтар, тапсырмалар, энциклопедиялар, сөздіктер, мерзімді басылымдар).

Татар тілі сабақтарын ақпараттық қамтамасыз ету мұғалімнің алдында мәтін құруды оқытуда түбегейлі жаңа дидактикалық тәсілді жүзеге асыру перспективасын ашады, өйткені ол бір сөйлеу объектісінде жазбаша және ауызша сөйлеуді, графикалық бейнені және динамикалық бейнені біріктіруге, электрондық мәтін құруға және электрондық көздерге сілтемелерді көрсетуге мүмкіндік береді. Осы жазықтықта мультфильм, мультимедиялық презентация жасауды үйрену студенттерге әмбебап принциптер мен мәтіндік құралдарды игеруге, жұмыстың шығармашылық сипатының арқасында дәстүрлі тақырыпты үйренуге деген ынтаны арттыруға, пәнаралық байланыстарды белсендіруге

және осылайша татар тілінің жалпы білім беру жүйесіндегі орнын бекітуге мүмкіндік береді. Слайд - бұл компьютер мен оқырман арасындағы интерактивті процесті ұйымдастыруға арналған мәтіндік, графикалық, бейне және аудио нысандарды, командалық түймелерді орналастыратын экранның барлық мүмкін аумағын қамтитын жеке "терезе". Слайдтар татар тілі сабақтарында кез-келген теориялық деректерді, ережелерді, ережелерді, ұғымдарды түсіндіру және көрсету үшін қолданылады. Слайдтар мұғалім де, оқушылар да сабақтың кез-келген кезеңінде компьютер, бейне проектор және экран бар кабинетте жасай алады. Осылайша, әр түрлі ақпаратты қамтамасыз ететін мультимедиялық технологиялар негізінде татар тілі сабақтарында сөйлеуді қалыптастыруға оқушыларды оқытудың басымдығы айқын. Сонымен қатар, мультимедиялық технологияларды қолдану сөйлеу формасын оқыту процесіне интерактивті сипат береді, өйткені ол тапсырмаларды қою, практикалық жұмысты орындау және оның нәтижелерін тексеру процесінде жұмыстың топтық формаларын қолдана отырып, іс-әрекет режимінде жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Сандық электрондық ресурстарды пайдалану қиын, бірақ оларды интерактивті, инновациялық оқыту әдістері ретінде пайдалануға болады. Оларға мыналар жатады: шағын білім беру жобаларын құру, интернеттен ақпаратты ұтымды іздеу, ұсынылған білім беру гипотезаларын растау үшін цифрлық электрондық ресурстардың материалдарын пайдалану. Сабақтың әртүрлі кезеңдерінде цифрлық электрондық ресурстарды пайдалану мүмкіндігіне толығырақ тоқталайық. Мысалы, білімді өзектендіру кезеңінде электронды тестілерді қолдануға болады. Жаңа материалды түсіндіру кезеңінде электронды материалдар қалай қолданылады? Іс-әрекеттің негізінде студенттердің материалды игеру ерекшелігі жатыр, іс-әрекеттің компоненттері балаға бағытталған және біліммен бақыланады. Оқушының оқуға деген құштарлығын қалыптастыру жаңашылдық арқылы жүзеге асырылады, ол балаларды қиындықтардан алшақтатады, оларды ерекше тәсілімен, түпнұсқа құралдарды қолданумен тартады. Инновацияның мұндай элементтері, мысалы: электрондық оқулықтар, Мультимедиялық презентациялар, білім беру бейнефильмдері болуы мүмкін. Білімді, дағдыларды бақылау және бағалау үшін қолданылатын цифрлық білім беру ресурстарына Жобалық іс-шаралар, тренажер-бағдарламалар жатады. Оқушылардың білімін бағалау үшін дәстүрлі формалар да, Компьютерлік нұсқа да қолданылады (бұл жағдайда олар сандық білім беру көздері жүйесі арқылы дайындалған тесттер мен тесттер). Үй тапсырмасын дайындау үшін қолданылатын цифрлық дидактикалық көздер деп электронды шығармашылық тапсырмалар, эсселер, баяндамалар, презентациялар, тәуелсіз сабақтар үшін пайдаланылатын дереккөздер түсініледі. Әрбір жаңа ұрпаққа оқытудың жаңа тәсілдері қажет. Қазіргі уақытта мектеп жүйесінде оқытудың инновациялық тәсілдерін енгізу білімді игеруді қызықты етуге мүмкіндік береді. Орыс мектебінде оқитын барлық оқушылар татар тілінде сөйлей бермейді және сөйлесе бермейді, өйткені олардың әртүрлі

ұлттарға немесе аралас отбасыларға жатуы татар тілін, ана тілін үйренуге кедергі келтіреді. Бірінші сыныптағы алғашқы сабақтардан бастап сауаттылықты оқытумен қатар, фонетика, орфография, грамматика, татар тілінің тыныс белгілері туралы ұғымдарды зерттеу қажет. Қазіргі уақытта оқулықтар әдемі, мазмұнды, балаға тартымды түрде жасалған. Алайда, мәтіндердің үлкен көлеміне байланысты жұмыс күрделене түседі. Нәтижесінде білім сапасы төмендейді. Біріншіден, студенттерді татар тілінде сөйлесуге тарту, заманауи талаптарға сәйкес инновациялық техникалық құралдарды қолдану қажет.

Компьютерлік технологиялардың артықшылығы-көрнекілік, ақпаратты бір жазықтықта Графикалық кескін (мәтін, графика, слайдтар, нақты кескіндер), дыбыстық құралдар (музыка, әртүрлі дыбыстар), анимация (қозғалмалы кескіндер, бейнелер) түрінде беру. Технология принципі компьютерде, Интернет желісінде жеке бағдарламамен жұмыс істеу ғана емес, сонымен қатар ақпаратты беру үшін бірнеше бағдарламаны пайдалану болып табылады. Бұл жаңа техникалық құралдар, оқытудың жаңа формалары мен әдістері және оқу процесіне жаңа тәсілдер [3, б. 315]. Тілді оқытудың негізгі мақсаты оқушылардың тілдік құзыреттілігін дамыту болғандықтан, тілді практикалық игеру де қажет. Ол үшін әр сыныпта компьютер, проектор, экран, электронды оқулықтар, бейнежазбалар, дидактикалық материалдар болуы маңызды. Қазіргі заманғы талап-әрбір мұғалім компьютердің мүмкіндіктерін зерттей отырып, осы Техникалық құралға сүйене отырып, тиісті және дұрыс құрастырылған сабақтарды, сыныптан тыс шараларды өткізуі. Татар тілі сабақтарында компьютердің көмегімен бірқатар дидактикалық мәселелерді шешуге болады: лексиканы үйрену (электронды сөздіктерді қолдану), дұрыс айтылу бойынша жұмыс (татар тілінің оқулықтарын, жазба бағдарламаларын қолдану); орфографиялық жаттығулар (орфографиялық сөздікті және компьютерлік емлені тексеру бағдарламаларын қолдану); грамматикалық құбылыстарды игеру (тесттер арқылы); жаңа ақпарат алу іздеу процесінде, сөйлеуді дамыту, әңгімелер мен мәтіндерді түзету) және т. б. Татар тілі сабақтарында компьютерді пайдалану жұмыстың келесі түрлерін қамтиды: жаңа материалды түсіндіру, компьютерлік көлемді ақпараттандыру, әртүрлі фотосуреттерді, портреттерді, картиналарды, суреттерді, көрнекі құралдарды (ережелер, кестелер, фотосуреттер, бейнефильмдер, бейнероликтер) көрсету, түпнұсқа мәтіндерді тыңдау, кез-келген тұлғаның өмірбаянына қатысты бейнематериалдарды көрсету, көркем оқу дағдылары, аттас пьеса негізінде спектакль қою, кинофильмдерден үзінділер көрсету), оқылған мәтін бойынша шығармашылық жұмыстарды орындау, компьютерлік презентациялар дайындау, үлкен сыныптарда суреттер, бейнефильмдер түсіру. Жалпы, бұл іс-шаралар оқушылардың татар тілін үйренуге деген оң уәждемесін қалыптастыруға, олардың білімі мен мәдениетін жетілдіруге, білім алуға қызығушылығын арттыруға, оқуға деген ынтасын арттыруға ықпал етеді. Компьютер жан-жақты бақылауға мүмкіндік береді.

Сіз тесттер, диагностикалық жұмыстар, аудармалар, презентациялар, эсселер жасай аласыз. Компьютер оқушылармен өз бетінше жұмыс істеуге жарамды. Дегенмен, компьютер мұғалімді алмастырмайды, тек техникалық құрал ретінде қызмет етеді, баланың құзыреттілігі сапалы білімге байланысты. Электрондық сөздіктер сонымен қатар электронды білім беру құралдарының рөлін атқарады. Әрі қарай, білім беру қызметінде сөздіктердің электрондық қорын қалай пайдалануға болатынына тоқталғым келеді. Ең алдымен, фонетиканы оқытуда сөздіктердің электрондық қорын пайдалануды қарастырыңыз. Гармонияны үйрету кезінде келесі тапсырма ұсынылады: "нүктелердің орнына қажетті әріптерді қойып, сөздерді жазыңыз: “оз...н, йолд...з, он...тмагыз, тозл..., ол..., кор..., торм...ш”.. Осы тапсырманың дұрыстығын тексергеннен кейін және қателер анықталғаннан кейін онымен жұмысты бірден аяқтауға болмайды. Өйткені, бұл сөздердің дұрыс оқылуы өте маңызды. Ол үшін электронды орфоэпиялық сөздікті қолдануға болады. Шынында да, орфоэпиялық сөздікте оқу, яғни сөздердің транскрипциясы ұсынылады. Осыған байланысты тапсырманы біршама қиындатуға болады:"сөздікті пайдаланып сөздердің транскрипциясын жазыңыз". Бұл әлдеқайда тиімді нәтиже береді, студент [о] дыбысымен байланысты үйлесімділік құбылысын есте сақтайды. Осылайша, келесі қорытынды жасауға болады: бүгінгі таңда татар тілі сабағы қызықты және тиімді болуы үшін негізгі шарт электронды дидактикалық материалдарды қолдану болып табылады. Бұл қазіргі мектеп оқушысының өзін басқа жолдармен білім беру процесіне тарту өте қиын екендігіне байланысты. Компьютерлік технологиялар бұл процесті едәуір жеңілдетеді және оқу әрекеттерін сапалы етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Шәкүрова М.М. “Туган тел (татар теле)” предметы: белем бирүнең яңалыгы, эчтәлеге һәм үзенчәлеге / М.М. Шәкүрова, Л.М. Гыйниятуллина // Мәгариф. 2018. №3. 14-17 б.
2. Шәкүрова М.М., Йосыпов А.Ф. Татар телен укыту методикасы: Теория һәм практика. Уку-укыту ярдәмлеге. Казан: Казан дәүләт ун-ты нәшр., 2009. 168 б.
3. Синичкина А.А., Шагаева Д.М. Формирование коммуникативной компетенции на уроках английского языка. Текст : непосредственный. Молодой ученый. 2020. № 4 (294). С. 314-316

ӘОЖ 1751

ҚАЗАҚ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫ НЕГІЗІНДЕ БІЛІМ БЕРУ: ӘДІСТЕМЕ МЕН ТӘЖІРИБЕ

Саркенқызы А.

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясы тілдік дайындық кафедрасының бастығы, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент)

Аңдатпа: Мақалада этнопедагогика ұғымының мән-маңызы айшықталады. Ғалымдардың этнопедагогиканы зерттеуге қосқан үлесі сарапталады. Прогрессивті озық

дәстүрлердің оқу-тәрбие процесіндегі маңызы қарастырылған. Халықтық педагогика арқылы оқушыларды тәрбиелеуді ұйымдастырудың тиімділігі, мұғалімнің педагогикалық қызметтің осы аспектісіне дайындығы айшықталған.

Кілт сөздер: этнопедагогика, халық даналығы, пргрессивті дәстүрлер, оқу-тәрбие процесі, білім алушылар, ұлттық құндылық, халық педагогика.

Аннотация: В статье раскрывается значение понятия «этнопедагогика». Анализируется вклад ученых в исследования этнопедагогики. Рассматривается значение прогрессивных передовых традиций в учебно-воспитательном процессе. Подчеркнута эффективность организации воспитания обучаемых через народную педагогику, готовность педагога к данному аспекту педагогической деятельности.

Ключевые слова: этнопедагогика, народная мудрость, прогрессивные традиции, учебно-воспитательный процесс, обучающиеся, национальная ценность, народная педагогика.

Abstract: The article reveals the meaning of the concept of “ethnopedagogy”. The contribution of scientists to the researches of ethnopedagogy is analyzed. The importance of progressive advanced traditions in the educational process is considered. The effectiveness of the organization of students’ education through folk pedagogy, and the teacher's readiness for this aspect of pedagogical activity are emphasized.

Key words: ethnopedagogy, folk wisdom, progressive traditions, educational process, students, national value, folk pedagogy.

Этнопедагогика ұғымының мәні – отбасының, ұлттың бастапқы құндылықтарына моральдық-этикалық және эстетикалық көзқарастар туралы ғылым. Этнопедагогика халықтық педагогиканы түсіндіреді және оны қазіргі жағдайда қолдану жолдарын ұсынады, халықтық дәстүрлердің ғасырлар бойғы, табиғи дамып келе жатқан үйлесіміне негізделген этникалық топтардың тәжірибесін жинайды және зерттейді. Халық даналығының ғылыми жағынан зерттелуі оның ғасырлар бойы маңыздылығын жоймайды деген сөз деп түсінеміз. «Абай, Мәшһүр Жүсіп, Шәкәрім шығармаларындағы ғылым құндылығы тақырыбын Мәшһүр Жүсіптің садап (ұлудың қабыршағы) философиясымен түйіндесек те болады. Ақынның айтуынша, наурыз айында абрахмет деген бір жаңбыр жауады. Сол жаңбырдың бір тамшысы теңіз түбінде аузын ашып күтіп жатқан садапқа жетеді. Тамшы кірісімен садап аузын жаба қояды. Сол тамшы қараңғы жерде жатып, кейіннен гауһарға айналады екен. «Ғылым – абрахмет жаңбыры. Садап секілді бір тамшысына қанағат қылып, аузын жабушылардың ішінде дүр гауһар есебінде болып, қасиеті күнбе-күн зораяды». Бұл қазақ әдебиетіндегі ғылым-білімді бәрінен биік қоятын игі дәстүр иелерінің айтары бәрі бір жерден шығады. Бұл – гуманизмді, адамшылықты ту етіп көтерген қазақ әдебиетінің, этнопедагогиканың өзіне ғана тән қайталанбас дәстүрі» [1, б. 202].

Батыр жазушы Б. Момышұлы бабалар аманатын былайша пайымдайды: «Қай ұлттың болсын ана тілі, ата дәстүрі, салт-санасы – сол халықтың өзіндік қадір-қасиетін, жан дүниесін, тұрмыс-тіршілігін көрсететін төл белгілері. Олар – бүкіл бір халықтың өмір жолында ғасырлар бойы *мысқалдап* жинаған рухани

қазынасы, ұрпақтан-ұрпаққа қалдырған ардақ-мұрасы. Онсыз *қара шаңырағы* бар іргелі ел болып, бүтін ұлт болып қалу мүмкін емес. Ана тілі, *ата дәстүр* өзінен-өзі жалғаспайды немесе біреу сырттан келіп сен үшін көсегеңді көгертіп сақтап та бермейді. Халықтың өз бет-бейнесінен айырылуы не сақтап қалуы – әрбір ұрпақ өкілінің өзінен кейінгі ізбасарларына *бабалар аманатын* қай сапада жеткізуіне байланысты» [2, б. 5].

Этнопедагогика әлеуметтік өзара әрекеттесу және әлеуметтік ықпал ету процесін зерттейді, оның барысында әлеуметтік нормаларды, құндылықтарды, тәжірибені игеретін тұлға тәрбиеленеді, дамиды; балаларды тәрбиелеу және оқыту туралы халықтық білімді, діни ілімдерде, ертегілерде, эпостарда, астарлы әңгімелерде, әндерде, жұмбақтарда, мақал-мәтелдерде, отбасылық және қоғамдық тәртіпте, тұрмыста, дәстүрлерде, сондай-ақ философиялық-этикалық, педагогикалық ойлар мен көзқарастарда, яғни тұлғаның тарихи-мәдени қалыптасу процесіне әсер ететін барлық педагогикалық әлеуетте танылатын халықтық даналықты жинайды және жүйелейді.

Мәдени-тарихи процестің диалектикасын терең түсінуге негізделген шығармашылық көзқараспен және өткеннің мәдени мұрасын игерумен байланысты мәселелерге әдіснамалық көзқарас бізге этнопедагогиканың мәнін анықтауға мүмкіндік берді. Ғалымдардың тұжырымдарына көз жүгіртсек, төмендегідей ой қорытамыз:

– халықтық педагогика – бұл жалпы адамзат мәдениетінің құрамдас бөлігі болып табылатын күрделі әлеуметтік-педагогикалық құбылыс;
– халық педагогикасының негізгі проблемасы өскелең ұрпақты еңбек қызметіне дайындау болып табылады. Жеке тұлғаны қалыптастыру процесіне белсенді көзқарас халықтық педагогиканың негізі және жетекші идеясы болып табылады;
– халықтық педагогика – бұл бірқатар ерекшеліктер мен белгілермен сипатталатын біртұтас эмпирикалық жүйе;
– халықтық педагогика – қоғам дамуының әлеуметтік-экономикалық жағдайларымен анықталатын тарихи құбылыс. Көптеген ғасырлар бойы әр халықтың өмірге жан-жақты дайындалуға бағытталған өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен оқытудың өзіндік, ерекше, біртұтас жүйесі қалыптасты;
– белгілі бір түрдегі халықтық педагогиканың өзіндік ерекшелігі осы халықтың тарихи, әлеуметтік-экономикалық, мәдени дамуының ерекшеліктерімен түсіндіріледі [3].

Жоғарыда айтылған ережелер қазақ халқының ұлттық мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде қазақ халық педагогикасының мәнін зерделеуге және анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы халық педагогикасының бастауында көрнекті демократтар – XIX ғасырдың ағартушылары – Ш.Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев, Ш. Құдайбердиев тұрды.

Шоқан қазақ халқының тарихнамасында алғашқылардың бірі болып этнография мен фольклор деректерін, Қазақ аңыздарын, мақал-мәтелдерін қазақ

ұлтының қалыптасуын зерттеуде таптырмас дереккөз ретінде жоғары бағалап, тарихи өткенді мұқият зерделеу негізінде "халық"ұғымына анықтама берді. Ш. Уәлихановтың еңбектері қазақ халқының мәдениетін, тұрмысын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін зерттеуде орасан зор практикалық және теологиялық мәнге ие.

Ұлы Абайдың мұрасы оның идеялары халықтық педагогика ескерткіштерінде айтылған идеялар мен ойлармен тығыз байланысты екендігін айғақтайды және бұл кездейсоқ емес, зерттеушілердің атап өтуінше, оның шығармашылығының өзі жасаған өткеннің ауызша және жазбаша ескерткіштерінде түсірілген ежелгі қазақ мәдениеті оның көздерінің біріне айналды. Ұлы ойшылдың барлық дерлік шығармалары халықтық мұраттарға негізделген тәрбиелік бағыттарға толы. Абайдың дүниетанымының орталығында, басқа ойшылдар сияқты, адам, оның сыртқы әлеммен қарым-қатынасының күрделілігі мен жан-жақтылығы; ол өзінің Адам бол!» - "Адам бол!» деген адамгершілік идеалын жастарға арнаған үндеуінде білдірді. Абай артта қалған әдет - ғұрыптарға, қалың мал, көп әйел алу, ерлер мен әйелдердің тең емес жағдайы сияқты салт-дәстүрлерге қарсы тұрады. Отбасының балалар мінезінің дүниетанымын қалыптастыруға орасан зор әсерін ескере отырып, ақын ата-анасынан олардың өздері әдепті және адал болуын талап етеді. Ойшыл халықтың еңбегі мен ағартушылығын тәрбиенің негізгі құралы деп санайды. Ақын тек еңбек адамға абырой мен құрмет сыйлай алатынын көрсетеді. Осылайша, Абай Құнанбаевтың баға жетпес мұрасы, идеялары мен көзқарастары өскелең ұрпақты тәрбиелеудің халықтық идеяларымен толығымен сәйкес келеді.

Халық педагогикасының прогрессивті идеялары Шәкәрім Құдайбердиевтің мұрасында маңызды орын алады. Оның шығармашылығының зерттеушілері куәландырғандай, Шәкәрімнің көп қырлы әдеби шығармашылығының қайнар көздерінің бірі – фольклор, қазақтардың ауызша халық шығармашылығы, оның педагогикалық идеялары көшпенділердің педагогикалық ойының бастаушысы – халық педагогикасының оң бағытын көтереді.

Халық педагогикасының тәжірибесі мен дәстүрлерін пайдалану идеясын дамытуға көрнекті қазақ ағартушысы, педагог, жазушы Ыбырай (Ибрагим) Алтынсарин зор үлес қосты. Ы. Алтынсариннің сіңірген еңбегі – оларға ұлт қағидаты негізге алынған прогрессивті педагогикалық жүйе қалыптастырылып, сәтті енгізілуі. Ол мектептер мен тәрбие жүйесі тарихи жағдайларға, экономиканың, мәдениеттің дамуына, халық өмірінің ұлттық ерекшеліктеріне сәйкес келуі керек, халық педагогикасының тәжірибесін ескере отырып, мүдделер үшін ұйымдастырылуы керек деп есептеді. Ы. Алтынсарин қорғаған маңызды талап мектепте ана тілінде оқытуды ұйымдастыру болды.

Ағартушының қазақтардың салт-дәстүрлерін, тұрмысы мен әдет-ғұрпын зерделеу жөніндегі зерттеу жұмысының қорытындысы оның "Орынбор ведомствосының қырғыздарымен кездесу және үйлену кезіндегі әдет-ғұрыптар очеркі" және "Орынбор ведомствосының қырғыздарымен жерлеу және еске алу

кезіндегі әдет-ғұрыптар очеркі" атты еңбектері болды, олар этнографиялық еңбектер ретінде ғана емес, үлкен ғылыми-практикалық қызығушылық тудырады сонымен қатар, олар халықтық әдет-ғұрыптардың прогрессивті және консервативті жақтарын зерттеуге, олардың тәрбиелік мәнін анықтауға құнды үлес болып табылады.

Қазақстанда педагогикалық және психология ғылымының қалыптасуының бастауында Ахмет Байтұрсынов болған. 1893 жылдан бастап 1917 жылдың соңына дейін А.Байтұрсынов "Қазақ" газетін редакциялайды, оның беттерінде оқырмандарды қазақ халқының мәдени мұрасымен таныстыратын ағарту, әдебиет және тіл білімі мәселелері жөніндегі мақалалары жарияланады. Ерекше орын қазақтардың тарихы, әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрлері, ауызша халық шығармашылығы бойынша очерктер беріледі.

Қазақ психологиялық-педагогикалық ойының қалыптасуы мен дамуына елеулі үлес қосқан Жүсіпбек Аймауытов. Ж.Аймауытовтың барлық педагогикалық, аударма, баспа және қоғамдық қызметі туған халықты ағарту ісіне, оның мәдениетін, тарихын, дәстүрлерін зерттеуге, оның әлемдік мәдениетке араласуына арналды. Оның педагогикалық идеялары "тәрбиеші" (1924) жұмысында көрініс тапты, онда ол негізгі педагогикалық ұғымдарды "білім"деп санайды. "Оқыту", "дидактика", әсіресе автор балаларды оқыту процесінде мұғалімнің рөлін ерекше атап көрсетеді. Ж. Аймауытов өңірдегі сауатсыздықты жоюға, ұлттық мектептерді ашуға, оқулықтар мен оқу құралдарын жасауға, педагог кадрларды даярлауға белсенді қатысты.

Халық педагогикасы идеялары көрнекті ғалым, педагог, ақын Мағжан Жұмабаевтың шығармашылық мұрасында ерекше көрініс тапты. Оның тікелей қатысуымен қазақ, өзбек, түрікмен әдебиеттерінің үлгілері жасалып, орыс тіліне аударылды, оларға қазақ және қырғыз тілдеріндегі педагогика бойынша оқулықтар, халық білімі туралы жазбалар, мақалалар жарияланды. Мұғалімнің еңбектерінде балаларды оқыту мен тәрбиелеу ерекшеліктерді білуге негізделуі керек деген ой көрініс тапты.

Ағартушылар мен ғалымдардың тұжырымдары мен теориялық ережелерін талдау бізге қазақ халық педагогикасын адамзат қоғамы дамуының алғашқы кезеңдерінде пайда болған қазақ халқының мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Зерттеушілердің айтуынша, қазақтардың материалдық және рухани мәдениеті ретінде қазақ халық педагогикасының пайда болу, қалыптасу және даму процесіне халық өмірінің әлеуметтік-экономикалық, тарихи, географиялық, табиғи жағдайларының бірегейлігі үлкен әсер етті.

Қазақтардың әлеуметтік-экономикалық өмірінің өзіндік ерекшелігі олардың қоршаған шындықты қабылдауының өзіндік ерекшелігін қалыптастырды, бұл халық педагогикасының негізі болып табылатын халықтың философиялық-дүниетанымдық тәжірибесіне әсер етті.

Қазақ халқының мәдени дәстүрлерін зерттеушілер (Қ.А. Ақышев, М. Әуезов, С. Ақатаев, Қ. Нұрланова және т. б.) қазақ үшін әлем мен тұрмыс

философиясының бөлінбегенін, олар өзара тоқылғанын атап өтті. "Ойлаудың синкретизмі қазақтардың тұрмыс-тіршілігі және алғашқы жаратылыс, ғарыш және адам, олардың өзара қарым-қатынасы, адамның ғарыштағы орны, оның мақсаты туралы кітап болуынан көрінді" [3].

Қазақ халық педагогикасында біз ата-баба культін, ана культін, бала культін кездестіреміз. Халықтың адамның мәніне деген дәстүрлі көзқарасы халық эпосында, фольклорында жақсы көрінеді.

Дәстүрлер мәнінің философиялық аспектісін талдауға сүйене отырып, ғалымдар келесі негізгі тұжырымдарды жасау қажет деп есептейді:

- дәстүрлер жалпы адамзат мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, ол адамзат таңында пайда болған әлеуметтік дамудың әлеуметтік құбылыстарының бірін білдіреді; олардың алғашқы пайда болуы мен дамуы адамдардың материалдық өмірінің шарттары, олардың өндірістік қызметі болып табылады;
- дәстүрлердің мәні мен мазмұны белгілі бір халықтың өмірінің, мәдениетінің ерекшеліктерімен анықталады. Кез-келген сенім қоғамдық-экономикалық өмірдің белгілі бір тарихи жағдайлары негізінде қалыптасады және халықтың әлеуметтік-экономикалық, мәдени, географиялық жағдайларына байланысты олар жаңа мазмұнмен толтырылады;
- дәстүрлер халықтың дүниетанымын, ұрпақтан ұрпаққа берілетін еңбек және тұрмыс ережелерін, адамгершілік нормаларын, қоғамдық мінез-құлықтың белгілі бір түрін, оның дамуының белгілі бір тарихи кезеңдеріндегі халықтың ұлттық ерекшеліктерін көрсетеді;
- әлеуметтік және мәдени өмірдің формалары, элементтері, дәстүрлері, ең алдымен, адамның жеке қасиеттерін қалыптастыруға бағытталған және адам өмірінің әртүрлі салаларында қалыптасқан қатынастарды тұрақтандыру құралы болып табылады;
- дәстүрлердің негізгі белгілері сабақтастық, қайталану, тұрақтылық, тарихи сипат, әлеуметтік даму процесінде дамиды және өзгереді. Кез-келген әлеуметтік құбылыс сияқты, дәстүрлер прогрессивті және реакциялық болуы мүмкін. Дәстүрлердің пайда болуы мен дамуы қоғамдық қажеттіліктерге, адамдардың мүдделеріне, олардың өндірістік қызметінің сипатына байланысты [3].

Халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлері адамдардың дүниетанымы мен қарым-қатынасының көптеген аспектілерімен байланысты: адамдарға, жалпы қоғамға, белгілі бір адамға, атап айтқанда, еңбекке, еңбек адамдарына, табиғатқа, оны қоршаған шындық құбылыстарына қатынасы. Сондықтан, қазіргі жағдайда біз халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлеріне жүгінуді, ең алдымен, олар жас ұрпақтың адам өмірінің әртүрлі салаларында: отбасылық, тұрмыстық, экономикалық-практикалық, адамгершілік-эстетикалық және т.б. дамыған дүниетаным жүйесін қабылдауына ықпал ететіндігімен байланыстырамыз.

Ғалымдардың зерттеулері көрсеткендей, халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерін зерделеудің маңызы төмендегідей:
– біріншіден, халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерін ескере отырып, мектептің оқу-тәрбие процесін басқару тиімдірек;
– екіншіден, осы процеске әсер ететін барлық фактілерді, оның ішінде дәстүрлер (ұлттық дәстүрлер, отбасы дәстүрлері, ұжымдық дәстүрлер) сияқты факторларды ескере отырып, тұлғаны қалыптастырудың тұтас процесіне басшылықты мақсатты түрде жүзеге асыру;
– үшіншіден, халық педагогикасының прогрессивті дәстүрлерінде оқушыларды тәрбиелеу бойынша отбасы мен мектептің өзара іс-қимылын қамтамасыз ету.

Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерін қолданудың тиімділігі ұстаздың келесі шарттарды сақтауына байланысты:

- өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу процесін ізгілендіруге сәйкес келетін дәстүрлерді мақсатты таңдау;
- халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерін қолдануға негізделген тәрбие процесінің тұтастығы мен сабақтастығын қамтамасыз ету;
- отбасының, мектепке дейінгі мекемелердің, мектептердің, мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің сабақтастық байланысы;
- оқушылармен халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерімен практикалық таныстырумен тығыз үйлесімде ағартушылық жұмыс;
- кешенді сипатқа ие және оқу-тәрбие процесінің басқа бағыттарымен тығыз байланысты жүзеге асырылатын халық педагогтарының прогрессивті дәстүрлеріне тәрбиелеу;
- мектеп жұмысының тәжірибесінде халық педагогтарының прогрессивті дәстүрлерін қолдану мектептің міндеттерін, ұлттық құрамын, оқушылардың мәдени және әлеуметтік ортасын, тұратын аймағын ескере отырып, нақты бағытқа ие болуы керек.

Өскелең ұрпақты халықтық педагогиканың озық дәстүрлеріне тәрбиелеу қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады және қоғамның педагогикалық ғылым мен практикаға әлеуметтік тапсырысы ретінде әрекет етеді. Қазіргі жағдайда халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерін қолдану қажеттілігі олардың жеке тұлғаны қалыптастыру, оған әлеуметтік тәжірибе беру, жас ұрпақты өткеннің мәдени мұрасымен таныстыру үшін маңызды функцияны орындайтындығымен түсіндіріледі.

Тәжірибеге сүйенсек, халықтық педагогика арқылы оқушыларды тәрбиелеуді ұйымдастырудың тиімділігі, ең алдымен, мұғалімнің педагогикалық қызметтің осы аспектісіне дайындығына байланысты.

Халықтық педагогика мәселесі педагогика ғылымы мен практикасын дамытудың барлық кезеңдеріндегі ең жетекші мәселелердің бірі болды. Халықтық тәрбиенің көпұлтты тәжірибесі прогрессивті педагогикалық жүйелерді дамытудың қайнар көздерінің бірі болды және өткен және қазіргі кездегі көрнекті педагогтардың педагогикалық қызметінде одан әрі дамыды.

Халық педагогикасының прогрессивті дәстүрлерінің мәнін анықтай отырып, біз оларды жас ұрпақтың қоршаған әлемге гуманистік көзқарасын қалыптастыруға бағытталған оқыту мен тәрбиелеу саласындағы адамдар қызметінің тарихи қалыптасқан формалары ретінде қарастырамыз.

Мәселені теориялық зерттеу нәтижелері мен жүргізілген тәжірибелерге сүйенсек, ғалымдар келесі тұжырымдар мен ұсыныстарды қолдайды:

1. Халықтық педагогика арқылы білім алушыларды тәрбиелеуді ұйымдастырудың әлеуметтік-педагогикалық маңыздылығы болашақ мұғалімді халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерін қолдануға дайындаудың қажеттілігін тудырады.

2. Оқу орнында білім алушыларды арнайы ұйымдастырылған оқыту процесінде болашақ мұғалімді қызметтің осы аспектісіне дайындаған жөн.

3. Халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерін қолдануға дайындықты қалыптастыру кәсіби қызмет объектісін ескере отырып, жүйелі тәсіл негізінде жүргізілуі керек.

4. Болашақтың халық педагогикасының прогрессивті дәстүрлерін қолдануға дайындығын мақсатты түрде нормалау психологиялық-педагогикалық пәндерінің мазмұнын этнопедагогикалауды, педагогикалық практиктердің мүмкіндіктерін, студенттердің сабақтан тыс іс-әрекеттерін және т. б. пайдалануды талап етеді.

5. Дайындықтың тиімділігін арттыру мақсатында білім алушылардың кәсіби қызметінің осы аспектісіне дайындық деңгейін ескере отырып, оқу сабақтарын өткізудің дәстүрлі және дәстүрлі емес әдістерін қолдану қажет [3].

Зерттеушілер оқытушыны халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерін қолдануға дайындаудың тиімділігі келесі шарттардың сақталуына байланысты деген ойды ұстанады:

- болашақ мұғалімдердің халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерінде оқушыларды тәрбиелеудің маңыздылығын түсінуі;
- олардың негізгі этнопедагогикалық ұғымдар мен категорияларды, сондай-ақ халық педагогтарының прогрессивті дәстүрлерінің мәнін, олардың мұғалімнің педагогикалық қызметіндегі орны мен рөлін игеруі;
- білім алушылардың халықтық педагогиканың прогрессивті дәстүрлерін ескере отырып, мектепте оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру бойынша білім мен дағдылар кешенін игеруі;
- білім алушыларды практикалық қызметтің озық тәжірибесіне, халық педагогикасының прогрессивті дәстүрлерін қолдану бойынша мұғалімнің міндетті қызметіне қосу.

Бауыржан Момышұлы ата-тек туралы былайша тұжырымдайды: «Бізде ата-тегі деген сөз бар. Оны бір өзгертіп, ескілік деп жүрміз. Ол қателігімізді біз соңғы жылдар ғана түзей бастадық. Кімнің арқасында біз осындай дәрежеге жеттік, олар кім болған, не істепті, не қалдырыпты деп алдымен әркім ата тегін білуі керек. Осыдан семья дәстүрі шығады. Мұны қазақта ата жолын қуу дейді. Бұл жақсы дәстүр. Жаман жерден шықпапты, тегі жақсы дегеннің мәні терең.

Мұны айтып отырған себебім, бұл бір мектеп. Семьяның тарихын, ата-тегін құрметтеп сүймей, отанды құрметтеп сүю мүмкін емес. Өз семьясының намысын қорғамаған адам басқаның намысын қорғай алмайды. Бабалардың, әкелердің тарихы – халық ерлігінің тарихы (Уважение к прошлому рождает ответственность к настоящему)» [2, 7]. Осы халық ерлігін, бабалардың мәдениеті мен ұлттық құндылықтарын білім алушыларға жеткізетін тұлға – ұстаз.

Абайтанушы Омар Жәлел «Махаббатсыз – дүниедос» еңбегінде ғалым ұстаз, мұғалім және оқытушы деген ұғымдарды былайша зерделейді: «Мұғалім – ғылым иесі, білім иесі, онда шәкірт болуы не болмауы шарт емес, ол тек өзіндегі ғылым-білімді алдында отырған тыңдаушыларға беруші ғана; оқытушы да сол іспеттес, ол да білім талап етушілерді оқытады, өзінде бармен бөліседі, одан артық одан еш нәрсе талап етілмейді. Ал ұстаздың жөні бөлек; ұстаз – парсы тілінде ұстад – шебер, ұста, мастер – өз саласында шеберліктің шыңына жеткен майталман. Оқытушы, мұғалім – бұлар жалпы ұғым; бұлар көпшілікпен жұмыс істейді. Олар білім берумен, оқытумен айналысқанмен, алдындағы адамның тағдырына жауап бермейді. Ұстаз – жауап береді: ол бар болмысымен шәкіртін баурап, оны ғылым-білімнің шыңына ғана емес, ең бірінші, ең әуелі – адамшылықтың шыңына қарап жетелейді. Ол барлық жағынан шәкіртіне ұстаз бола білуі шарт. Бұл ұстаз – шәкірт қатынасының тағы бір шарты – шәкірт міндетті түрде ұстазынан озуы керек. Бірақ, қай тарапта озуы керек? Ғалымдардың айтуынша, шәкірт ұстазынан ғылым-білім жағынан озғанменен, этикалық (адамшылық, мораль) жағынан ешқашан озбақ емес: бұл тұрғыда ұстаз шәкіртке мәңгілікке ұстаз болып қала береді» [4, 81] - деген тұжырымын негізге алсақ, отбасы дәстүрімен қатар, Ұстаз да осы адамгершілік борышты биік ұстаса, халық қазынасы ешқашан өзектілігін жоғалтпайтыны анық деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жәлел О. Харекет. Алматы, 2021. - 552 бет.
2. Ахметова З. Бабалар аманаты. Алматы, 2012. – 414 бет.
3. Магауова А.С. Этнопедагогика в системе профессиональной подготовкиспециалистов. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 145 с.
4. Жәлел О. Махаббатсыз – дүние бос. Алматы, 2021. – 268 бет.

ӘОЖ 1751

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМЫТУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ОҚЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАЗЫЛЫМНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕСІ

Синбаева Гульфайраз Кинжибулатовна
gksinbaeva@nkzu.edu
«Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының аға оқытушысы, магистр
Ахметбекова Т.У., Ашимова А.Т.

Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада қазіргі таңда өзекті тақырыпқа айналған функционалдық сауаттылық түсінігі талқыланады. Функционалдық сауаттылықтың негізгі құрамдас бөліктері оқылым мен жазылым дағдыларының маңызы айқындалып, білім беру бағдарламасына сәйкес құрылған үлгілері талданады. Қазіргі уақытта қазақ тілі сабақтарында қолданылатын оқылым және жазылым тапсырмаларының құрылымы оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуда тиімсіз екені жайлы сөз қозғалады. Соған сәйкес мектеп бағдарламасына негізделетін оқылым және жазылым тапсырмаларының әдістемелік жүйесіне өзгеріс енгізу ұсынылады.

Кілт сөздер: оқылым, жазылым, функционалдық сауаттылық, мәтінмен жұмыс, грамматикалық ережелер, тапсырмалар

Аннотация: В этой статье обсуждается понятие функциональной грамотности, которое сегодня стало актуальной темой. Определены основные составляющие функциональной грамотности значение навыков чтения и письма, проанализированы модели, построенные в соответствии с образовательной программой. Речь идет о том, что структура читательских и письменных заданий, применяемых в настоящее время на уроках казахского языка, неэффективна в развитии функциональной грамотности учащихся. В соответствии с ним предлагается внести изменения в методическую систему заданий чтения и письма, основанную на школьной программе.

Ключевые слова: чтение, письмо, функциональная грамотность, работа с текстом, грамматические правила, задания

Abstract: This article discusses the concept of functional literacy, which has become an urgent topic today. The main components of functional literacy and the importance of reading and writing skills are identified, models constructed in accordance with the educational program are analyzed. The point is that the structure of reading and writing tasks currently used in Kazakh language lessons is ineffective in the development of functional literacy of students. In accordance with it, it is proposed to make changes to the methodological system of reading and writing tasks based on the school curriculum.

Keywords: reading, writing, functional literacy, working with text, grammar rules, assignments

XXI ғасыр адамзатының алдына қойылған талап пен алғышарттар сан алуан. Технология қарыштап дамыған заманда балабақшадағы баладан үйде отырған зейнеткерге дейін уақыт ағымына бейімделген, жаңа өзгерістердің қыр-сырын меңгерген тұлға болуы міндетті. Осы орайда дүниежүзінде «функционалдық сауаттылық» ұғымы қалыптасып, оның маңыздылығы айқындалуда. Сауатты адам образы кезіндегідей оқу және жазу сауаттылығымен толықтырылмайды. Жер жаһанға таралған ғаламтор жүйесінің дамуы тұлғаның бойынан цифрлық, қаржылық, жаһандық мәселелерді шешуге бағыттайтын құзыреттіліктердің қалыптасуын қажет етті. Дұрыс оқи алатын және дұрыс жаза алатын адам бүгінгі қоғам шеңберінде толыққанды сауатты емес. Цифрлық құрылғыларды қолдана алу, математикалық есептеулерді шығара алу, жаратылыстану заңдылықтарын түсіну, қаржылық сауаттылықтың болуы, жаһандық проблемалардың шешімін таба алу қабілеті қазіргі дәуір адамзатының негізгі нысанына айналуы тиіс. Сонда ғана функционалды

сауатты тұлға қалыптасады. Ал функционалды сауатты тұлға XXI ғасырдың басты сұранысы десек болады.
Бүгін қоғам қарқынды даму үстінде. Бәсекеге қабілетті, білім ордасында алған білімін нақты өмір жағдайында қолдана алатын адамдар қоғам талабына айналғандықтан, функционалдық сауаттылықты дамыту өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Толассыз ақпарат ағынында функционалдық сауаттылық ақпаратпен тиімді әрекеттесудің негізі екені бәрімізге мәлім. Бұл тек оқылым мен жазылым дағдыларының жиынтығы ғана емес, сонымен қатар адамның күнделікті қызметтерді сапалы орындау және тиімді қарым-қатынастарды орнатудың тірегі. Функционалдық сауаттылық оқылым және жазылым дағдыларын қамти отырып, ақпаратты нақты өмір жағдайында түсіну, талдау, сұрыптау, қолдану қабілеттері арқылы жүзеге асады. Функционалдық тұрғыдан сауатты адам академиялық жетістіктермен бағаланбайды. Оның күнделікті тұрмыста электрондық хаттарды жазуы, түйіндемені құрастыруы, келісімшарттарды толтыруы сияқты қызметтерді сапалы орындауы басты есепке алынады.
Функционалды сауаттылық бірден қалыптаспайды. Оның іргетасының қалануы орта мектептен басталады. Баланың білім ордасында алып жатқан білім мен біліктері функционалды сауаттылықтың дамып, қоғамдық өмірде септігін тигізуіне бағытталуы қажет. Осыны тексеру мақсатында Экономикалық Ынтымақтастық Ұйымының бастамасымен PISA (Programme for International Student Assessment) халықаралық зерттеу бағдарламасы 2000 жылдан іске қосылды. Бағдарламаның басты мақсаты – 15 жасқа толған жасөспірімдердің функционалдық сауаттылық деңгейлерін анықтап, мектепте алған білімдерін шынайы өмірде қолдана алу қабілеттіліктерін тексеру. Онда басты бағыт ретінде оқу, математикалық және жаратылыстану сауаттылықтары алынған. Оқушылар сол бойынша тапсырмаларды орындайды. Зерттеу жұмысы әр 3 жыл сайын өткізіледі. Бүгінгі таңда әлемнің 80-нен астам елдері PISA-ға қатысып келеді. Қазақстан 2009 жылдан бастап халықаралық зерттеу бағдарламасына қатысуға өтінім білдірген [1, б.27].

Алғашқы жылдағы нәтиже төмен көрсеткіштерді шығарып, жасөспірімдердің функционалдық сауаттылық деңгейлерінің қалыптаспағанын аңғартты. Одан кейінгі сынақ нәтижелері де жоғары көрсеткіштерге қол жеткізбеді. Соған орай елде оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық жоспар әзірленді. Жоспарда мектеп бағдарламасы, бағалау жүйесіне енгізілетін бірқатар өзгерістер туралы сөз қозғалды. PISA-2015, PISA-2018 зерттеулерінде де үш сауаттылық бойынша орташадан төмен деңгей көрсетіп, сәтсіздікке ұшырадық. Ал соңғы тапсырған PISA-2022 жағымды жаңалығымен қуантты. Математикалық сауаттылық бойынша 425 баллмен 81 елдің ішінде 46-орынға тұрақтаса, жаратылыстану сауаттылығы бойынша 423 баллмен 49-орынға жайғасты. Алғаш рет 50 елдің қатарына кіру мүмкіндігін иелендік. Ал оқу сауаттылығы 386 балллмен 61-орынға тұрақтады. Бұл көрсеткіш еліміздің

зерттеу бағдарламасына қатысу тарихындағы ең төменгі нәтиже болып саналды. Осыдан 15 жастағы жасөспірімдердің функционалдық сауаттылығының дамуында оқу сауаттылығының баяу қалыптасуы кедергі болғанын байқадық. Сәйкесінше, бұл оқушылардың оқылым дағдыларының жетілмегенін көрсетеді. Оқылым дағдыларының қалыптаспауы білім алушының мәтінмен жұмыс істеуде, одан ақпарат іздеуде, дұрыс ақпараттарды сұрыптауда, ұқсас тақырыптағы мәтіндерді салыстыруда, мәтінге байланысты пікір қалыптастыруда қиындыққа ұшырайтынын көрсетеді.

Мектеп бағдарламасына сүйенетін оқылым тапсырмаларының өрісі тар. Олардың әдістемелік жүйесі халықаралық зерттеу сынағының құрылымымен сәйкес емес. Күнделікті қазақ тілі сабақтарында оқылым тапсырмаларының бірсарынды жүйемен орындалуы оқушылардың зерттеу сынағында кедергілерге тап болуына әкеледі. Соған сәйкес жасөспірімдердің функционалдық сауаттылығы да артта қалып отыр. Бұл мәселені шешуде мектеп бағдарламасындағы тапсырмалар жүйесіне өзгеріс енгізу қажетттілігі туындайды. Әсіресе, оны PISA форматына негіздеп жасаудың тиімділігі зор.

Функционалдық сауаттылықтың деңгейін анықтайтын халықаралық зерттеу бағдарламасында мәтіннің 3 форматы кездеседі. Олар:

- Толық абзацтар мен сөйлемдерден ғана тұратын тұтас мәтін. Оларға әдеби шығармадан үзінділер, мақалалар, баянадамалар, т.б. алынады;
- Тізім, кестелерден тұартына тұтас емес мәтін. Олардың қатарына диаграмма, жарнама, графиктік сызбалар, каталогтар жатады;
- Тұтас және тұтас емес мәтіндердің құрылымы кездесетін аралас мәтін

Мәтіндерді құрастыруда ерекше назар аударылады. Сондықтан тек қана форматы бойынша жіктелмейді. Оқылымға ұсынылатын мәтін дереккөзіне қатысты жалғыз және бірнеше мәтін түрінде келуі мүмкін. Білім алушы шыққан уақыты, жарияланған күні, дереккөздің атауы қоса берілген, авторы көрсетілген жалғыз мәтін бойынша тапсырмаларды орындайды. Кейде бірнеше мәтін қатарынан бірге кездеседі. Түрлі дереккөзден алынған, жеке авторлары бар тақырыптары ұқсас мәтіндерге байланысты деңгейлік тапсырмаларды шешеді. Мысалы, оқушы «Жаһандану» тақырыбына берілген ғаламтордағы ресми мәліметпен, сол тақырыптағы ғалымның әлеуметтік желідегі жазбасымен, басқа да авторлардың пікірімен танысып, бір тақырыпты әр түрлі көзқараспен талдаған үш мәтінмен жұмыс істейді.

Сондай-ақ, мәтіндер құрылысына қарай статикалық және динамикалық болып бөлінеді. Статикалық мәтіндер бір немесе бірнеше беттен тұратын мәтіндерді қамтиды. Білім алушы компьютерде мәтінмен жұмыс істеуде парақша бетін төмен немесе жоғары көтеру арқылы тапсырмаларды орындауға мүмкіндік алады. Ал динамикалық мәтіннің соңында басқа веб-парақшаға өтуге мүмкіндік беретін сілтемелер мен қосымшалар болады. Сілтеме мен қосымшалардың ұсынылу мақсатын айқын түсініп, мәтіндер арасындағы байланысты анықтау қабілетін қажет етеді.

Мәтіннің типтері функционалды сауаттылықты дамытуға бағытталған, яғни шынайы өмірде керек болатын оқу дағдыларын жетілдіруді көздейді. Олардың қатарына сипаттау, баяндау, пайымдау, экспозиция, нұсқау және эпистолярлық мәтіндер жатады. Экспозициялық мәтіндер әртүрлі элементтердің өзара байланысын түсіндіретін және «қалай» деген сұраққа жауап беретін мәтіндер. Олар ғылыми эссе, диаграммаларды толтыруға көмек болатын тұжырымдамалық карталарды қамтиды. Ал нұсқау мәтіндерінің тізіміне рецепттер, дәрігерлік нұсқаулықтар, бағдарламалық жасақтамалар кіреді, яғни не істеу керектігін қамтитын мәтіндер. Эпистолярлық мәтін дегеніміз күнделікті өмірдегі қажеттілікті өтеуге мүмкіндік беретін мәтін типі, оларға хат, сенімхат, әлеуметтік желідеге жазбалар, өтініш, арыз сияқты мәтін үлгілері жатады [2, б.5].

Осы аталған мәтіндерге құрастырылатын тапсырмалардың күрделілігі 6 деңгейден тұрады. Соған орай жасөспірімнің оқу сауаттылығының деңгейін анықтауға мүмкіндік алуға болады.

Бірінші деңгейлік тапсырмалар мәтін мазмұны мен шынайы өмірдегі, тұрмыстағы білік арасындағы байланысты орнатуды қажет етеді. Мәтіннің басты тақырыбын немесе автордың мәтінді жазудағы негізгі мақсатын анықтайды.

Екінші деңгейде білім алушының мәтіннің негізгі идеясын анықтай алу мен орта көлемді мәтіннің құрылымын ажырату қабілеті бағаланады. Мәтіннің мазмұнынына сәйкес қарама-қайшылықты анықтайды, оларды салыстыруы да мүмкін.

Үшінші деңгейлік тапсырмалар деректің кейбір бөліктеріндегі байланысты анықтап, оларға талдау жасауды қажет етеді. Мәтіннің бірнеше бөліктерін өзара байланыстыру арқылы негізгі идеяны өз бетінше жазуы да мүмкін. Мәтіндегі қарама-қайшы ақпараттарды сұрыптап, түсінік қалыптастыруға бағытталатын тапсырмаларды орындайды.

Толық нұсқада ұсынылмаған ақпараттың детальдарын байланыстыру қабілеті төртінші деңгейлік тапсырмалардың жауабын анықтауда керек. Бұл деңгейде оқушы мәтіннің тілдік ерекшеліктерін түсініп, оларды өз жауабында қолдану қажет. Мәтінде көтерілген мәселеге баға беріп, өз бетімен болжам жасайды.

Бесінші және алтыншы деңгейлік тапсырмалар ең күрделі болып саналады. Оларды орындай алатын оқушының оқылым дағдысы сауатты деп танылады. Ауқымды тақырыпта жазылған мәтінді түсініп, оған интерпретация жасауды талап етеді. Білім алушы мәтіннің логикасы мен тілдік ерекшеліктерінің қолданылу аясына тұшымды шешім жаза алғанда ғана бұл деңгейлердің сәтті тапсырады. Сыни талдау жасап, мәтіндегі мәліметтерден гөрі өзінің білімі мен біліктеріне сүйенеді.

Қазақ тілі сабақтарында жоғарыда аталған мәтін жіктемесіне сәйкес деңгейлік тапсрымаларды орындату арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға үлкен мүмкіндік алуға болады. Оқылым дағдысының жетілуіне бағытталған деңгейлік тапсырмаларды мектеп бағдарламасына

негіздеу арқылы оқу сауаттылығының жоғары көрсеткішіне қол жеткізе аламыз.

Функционалдық сауаттылықты тек оқылым, жазылым және математикалық есептеулер арқылы дамытуға мүмкіндік бар. Қазақстанның PISA-2022 зерттеу бағдарламасында алған нәтижесі бойынша отандық оқылым және жазылым тапсырмалары қайта қарастыруды қажет ететіні айдан анық. Әсіресе мектеп оқулықтарындағы жазылым тапсырмаларының айтарлықтай бөлігі функционалдық сауаттылықты дамытуға септігін тигізбейді.

Продуктивті дағдылар қатарына жататын жазылым дағдысы ақпаратты қағаз бетіне түсіруге көмектеседі. Жазылым арқылы сөздер мен сөйлемдер құралып, кейін оларды топтыра отырып, нақты идея қағаз бетіне түседі. Жазылымның екі ішкі дағдысы бар. Біріншісі – сауаттылық, яғни оқушы өз ойын дұрыс жеткізу мақсатында барлық грамматикалық және пунктуациялық ережелерді сақтау керек. Екіншісі – идеяны жеткізу, яғни оқушы өз ойын нақты жеткізуде мысалдар мен дәйектемелерді қолдануы абзал. Белгілі бір құрылымды сақтай отырып, құрылымды және логикалық тізбегі бар мәтіндерді құрастыруға дағдыланады. Аталған ішкі дағдылар функционалдық сауаттылық үшін аса маңызды. Жазба жұмыста сауаттылық ережелерін сақтап, идеяны дұрыс жеткізе алған оқушыны функционалдық тұрғыдан сауатты деуге болады [3, б. 8].

Нақты өмір жағдайында адам жазылым дағдысы арқылы алуантүрлі қызметтерді орындайды. Түйіндеме, түсініктеме, электрондық хаттар, есеп сияқты жазба жұмыстарды орындау функционалдық сауаттылықты талап етеді [4, б. 7]. Шетелдік білім беру жүйесі негізінде функционалдық сауаттылықты қалыптастыру мақсатында қолданылатын жазылым тапсырмалары 4 деңгейге бөлінген.

1-деңгей. Функционалдық сауаттылыққа жету жолындағы бастапқы қадам ретінде қызмет етеді. Бұл деңгейде оқушылар сөздерді қатесіз жазу және жай сөйлемдерді құру сияқты негізгі жазу дағдыларын меңгереді. Граматикалық, пунктуациялық тұрғыдан сауатты жазуына баса назар аударылады. Мысалы, 1-деңгейлік тапсырмада оқушы жеке ақпаратты сауатты әрі дұрыс беруге дағдыланады. Бағалауда грамматикалық, пунктуациялық қателіктер ескеріледі.

2-деңгей. Оқушылар күрделі сөйлемдерді құрастыра бастап, өз ойларын дәйекті де құрылымды жеткізуге дағдылана бастайды. Мысалы, 2-деңгейлік тапсырмада оқушыларға сөйлемдер мен шағын мәтіндерді құрастыруға берген жөн. Тапсырманы күрделендіру мақсатында арнайы жағдаят құрастырып, ұсынуға болады.

3-деңгей. Оқушылар белгілі бір сұранысты орындау үшін тапсырмаларды орындайды. Бұнда арнайы жағдаят пен тапсырмалар тізбегі ұсынылады. Дескрипторда оқушыға қойылған нақты талаптар көрсетіледі. Мысалы, хабарлама, электрондық хат, ұсыныс хат, құттықтау хат сияқты жазба жұмыстарын құрастыруға болады.

4-деңгей. Тапсырмалар оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға бағытталған. Оқушыларға тапсырманы орындауда еркіндік беріледі, бірақ дәлелді пікірлер талап етіледі. Мысалы, блог-жазба жазу, контент-жоспар құру, эссе жазу сияқты жазба жұмыстары ұсынылады.

Жазылым дағдысы функционалдық сауаттылықтың маңызды құрамдас бөлігі болғандықтан, оның қалыптасу мен дамуына көңіл бөлген жөн. Берілген жазылым дағдысының деңгейлік тапсырмалары арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылық деңгейін айтарлықтай көтеруге болады. Тапсырмалар шетелдік білім беру жүйесіне негізделіп, оқушының нақты өмір жағдайындағы сұраныстар мен қажеттіліктерді қанағатандыруға бағытталған.

Қорытындылай келе, функционалдық сауаттылық қоғам дамуының жетекші күші болғандықтан, білім беру жүйесінде маңызды мәселелердің қатарына кірді. Оқылым мен жазылым дағдылары арқылы функционалдық сауаттылықты дамытудың жолдары ретінде деңгейлік тапсырмаларды қолдану аса маңызды. PISA зерттеу бағдарламасы мен шетелдік білім беру жүйесі негізінде құрылған деңгейлік тапсырмалар оқушылардың функционалдық сауаттылық деңгейін көтеруге бағытталып, үздіксіз білім алуға дайын, бәсекеге қабілетті, ақпаратты сыни тұрғыдан талдай алатын оқушыларды қалыптастыруға айтарлықтай септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы/ А.Қ. Құсайынов. – Алматы, 2013. - 196 б.
2. Оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыруға арналған әдістемелік нұсқаулық. Нұр-Сұлтан: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы, 2020. - 56 б.
3. А. Құлмағамбетова. Тілдік төрт дағды бойынша белсенді оқыту тапсырмалары, оқу-әдістемелік құрал. – 2014. - 54 б.
4. Б.Б. Жахина, О.А.Жумагулова, Н.К.Смагулова, С.К.Жукенова, А.К.Курманова, И.С.Каирбекова, Л.К.Мусин, Г.Ш.Шахманова, А.С.Егінбай. Кел, балалар, ойлайық! Оқу құралы. – Омск: Амфора, 2019. - 100 бет.

ӘОЖ 82.09.

ТІЛДІК ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Синбаева Г.К.
М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының аға оқытушысы
gsinbaeva@mail.ru
Жанғали Е.
zangalierkegul7@gmail.com
М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының 4 курс студенті
Петропавл, Қазақстан

... бала әуелі тәжірибеге талпынып,

нәрсемен танысып, сонан кейін сол нәрсе
туралы сөйлесін, тыңдасын, жазсын,
оқысын, тілге үйренсін.

Ж. Аймауытов

Аңдатпа: Мақалада қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында оқушылардың тілдік дағдыларын дамытудың маңызын түсіндіреді. Оқу үдерісінде қолдануға болатын тиімді әдіс-тәсілдерді де көрсетеді. Ұлт зиялылары А.Байтұрсынұлы мен Ж.Аймауытовтың ағартушылық еңбектерінен мысал келтіріп, қазіргі заманмен байланыстыра отырып, қалай қолдануға болатынын жазған. Оқылым, тыңдалым, айтылым, жазылым әрекеттерін жетілдірудің түрлі әдістерін қай тақырыпта, қалай қолдануға болатынын мысал ретінде берген. Сандық технологияны қолданудың да жолдарын берген. Тілдік дағдыларды дамыту арқылы бала алған білімін өмірде қолдануға, өз пікірін айтуға, еркін сөйлеуге, сауатты, жүйелі жазуға үйренетінін айтады.

Кілт сөздер: тілдік дағдылар, әдіс-тәсілдер, оқылым, тыңдалым, айтылым, жазылым, тілдік дағдыларды дамыту

Аннотация: В статье объясняется важность развития языковых навыков учащихся на уроках казахского языка и литературы. Также показаны эффективные методы, которые можно использовать в образовательном процессе. Он привел примеры из просветительских работ отечественных интеллектуалов А. Байтурсынулы и Ж. Аймаутова и написал, как их можно использовать, связав с современностью. Он привел примеры разных методов совершенствования чтения, аудирования, произношения и письма, в каких темах и как их использовать. Он также рассказал о способах использования цифровых технологий. Говорят, что развивая языковые навыки, ребенок учится использовать полученные знания в жизни, выражать свое мнение, свободно говорить, грамотно и систематически писать.

Ключевые слова: языковые навыки, методы, чтение, аудирование, произношение, письмо, развитие языковых навыков

Annotation: The article explains the importance of developing students' language skills in Kazakh language and literature lessons. Effective methods that can be used in the educational process are also shown. He gave examples from the educational works of the domestic intellectuals A. Baitursynula and J. Aimautov and wrote how they can be used, linking them with modernity. He gave examples of different methods of improving reading, listening, pronunciation and writing, in which topics and how to use them. He also talked about ways to use digital technologies. It is said that by developing language skills, a child learns to use the acquired knowledge in life, express his opinion, speak fluently, write competently and systematically

Keywords: language skills, methods, reading, listening, pronunciation, writing, language skills development

Қай тілді алып қарасаңыз да, үйренудің төте жолы – тілдік дағдыларды дамыту. Қазақ тілін үйрету барысында да осы төрт тілдік дағдыны дамытудың түрлі жолдары берілуде. Жаңартылған оқу бағдарламасының да басты мақсаты – оқылым, тыңдалым, айтылым, жазылым дағдыларын меңгерту арқылы оқушыларды функционалды сауатты тұлға етіп тәрбиелеу. Яғни, бала мектеп қабырғасынан түлеп ұшқан соң, алған білімін өмірде қолдана алуы қажет. Осы орайда Ж.Аймауытовтың «Өмірдегі құбылыстарды, нәрселерді, бір тақырыптың, бір пікірдің төңірегіне жинап, қосып, түйдектеп, біріктіріп оқыту

қажет» дегені еске түседі. Бір ғасыр бұрын ағартушы-ғалымның ұсынған әдістемесі қазіргі күннің басты құндылығына айналды. Демек балалар алған білімін өмірмен байланыстырып, тәжірибеде қолданып үйренуі тиіс. Өмірмен сабақтастыра отырып, өз ойларын айтып, тұжырым жасап, шешім шығарып үйрену үшін тілдік дағдыларын жетілдірудің маңызды екені айтпаса да түсінікті. Себебі бала алған білімін келешекте мамандығына қазық ретінде ұштастырады.

Ахмет Байтұрсынұлының «Оқу құралының» өн бойында да сөйлеу әрекетінің төрт түрі кездеседі. Мәселен, оқылым әрекеті буындап оқу, тұтас оқу арқылы; жазылым әрекеті сөздерді буындау, тасымалдау, көшіру, құрастыру, сөзден сөз тудыру арқылы; айтылым әрекеті сұрақтарға жауап беру арқылы; тыңдалым әрекеті жаңылтпаштарды есте сақтап, жатқа жазу арқылы жүзеге асырылады [1]. Қазіргі 1-11-сыныпта оқыту осы сөйлеу әрекеттері арқылы жүзеге асырылады. Оқылым кезінде кезекпен оқу, талқылап оқу, түртіп алу, екі жақты күнделік жүргізу, топтастыру, ментальді картаға салу секілді әдістер қолданудың тиімділігі зор. Мысалы оқылымалды тапсырма, оқылымнан кейінгі тапсырмаларды орындаудың тиімді жолдарын ұсынсақ, мәтінмен жұмыс жасай алу қабілеттері ашыла түседі. Осы ретте фишбоун, синквейн, автор орындығы, ойлаудың алты қалпағы т.с.с. түрлі оқытудың белсенді әдістерінің көмегі көп тиеді. 6-сыныпта «Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен» тақырыбын өткенде, жіңішке, жуан сұрақ қойғызып, сөйлемдерге перифраза жасатып, автордың не айтқысы келгенін, өз сөзімен айтуға тапсырма беруге болады. Жұптық жұмыс жасатып, «Көршіңмен талда» әдісі арқылы проблемалық сұрақ қойып, өз пікірін айтқызса да болады. Оқушылар оқылым және айтылым дағдысы бойынша жақсы жұмыс жасайды.

Ағартушы Ж. Аймауытов: «Бала білім алуға қармақты жан-жақтан салсын» дейді. «Балаға сөйлеңіз, тыңдасын, жазыңыз, көрсін, айтқызыңыз, тілімен қызмет етсін, жаздырыңыз, қолымен, денесімен істесін» [2]. деп, қазіргі кезде қолданылып жүрген тілдік дағдылармен жұмыс жасау керек екенін айтады.Яғни тыңдалым, оқылым, айтылым, жазылым дағдыларын дамытуды қолға алған жөн деп есептейді. Расында да, білімге жан-жақтан «қармақ салатын» болса, тез меңгереді. Тілдік дағдылардың өмірдің барлық сатысында кездесетінін ескеріп, оны меңгертудің жолдарын ұсынады. Бұл – бүгінгі білім беруде қолданылып жүрген диалогтік әдіс. Мұғалім мен оқушының арасындағы диалогке мән берген ағартушы сұрақты дұрыс қоя білуіміз керек дейді. Оқушы жауабын да түзететін болса, тек «тілі жетпей тұрған» жеріне көмектескен дұрыс дейді. Сонымен қатар оқушылар бір-бірінікін түзеткен жөн. Сөйлеу мәдениетіне ден қойып, сөйлегенде, жазғанда, қысқа сөйлеуге үйрету керектігін де айтады. Мектепте қысқа әңгімелерді қалай оқыту керек дегенді де зерттеп, нақты қадамдарын көрсетіп береді. Мысалы 6-сыныпта «Бос уақыт және хобби» тарауында «Уақыттың қадірі» деген тақырыпты өткенде, тыңдалым ретінде аңыз әңгіме тыңдатуға болады. Әңгімені тыңдап тұрып, оқушылар бос банкаға құмды, тасты, бұршақты әңгімеде айтылған ретпен салу қажет. Бұл

жерде оқушы тыңдап та, көзбен көріп те, сөйлеп те тұрып, жұмыс жасады. Жан-жақтан қармақ салу деген осы емес пе? Сабақ нәтижесі де жаман болмайды. Бір жағынан уақыт деген басты құндылығымызды босқа өткізбей, пайдалы іспен айналысудың мәнін түсінеді.

Бүгінде «Жазу – шығармашылықтың шыңы» деп есептелетін болғандықтан, жұмысқа қабылдау, білімді бағалау, тіл біліктілігі жазылым тапсырмасы арқылы бағаланатын болды. Сол себепті оқу бағдарламасына жазылым жұмыстары көптеп енгізілді. Қазір эссе жазуға басымдық пәндердің көпшілігінде беріледі. Жазба жұмыстары еркін жазу, әңгімелеу, сипаттау, түсіндіру, дәлелдеу мақсатында беріледі. Тек эссе емес, оқытудың белсенді әдістерінің өзінде жазылым тапсырмаларының түрі көп. Жаңартылған білім мазмұнына сәйкес оқулықтарда да жазылымға байланысты тапсырма көп қамтылған. Эссе жазуға үйретуде «Дербес пікір жазу» тәсілін қолданған тиімді. Мысалы, 5-сыныпта қазақ әдебиеті пәнінде «Қыпшақ Сейітқұл» әңгімесін оқыту кезінде «Семантикалық кесте» арқылы Сейітқұлдың мінезіне байланысты сипаттама, мінездеме жаздыруға болады. Кейіпкердің мінезін ашуда, бейнесін танытуда таптырмас әдістердің бірі. Себебі кейіпкердің айтқан сөзіне, іс-әрекетіне орай оның мінезін өзіндік көзқараспен анықтап айта алады. Оқушылардың сандық құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі де орынды қозғалып жүр. Себебі ол білім беруде цифрлық технологияларды сауатты қолдана алу дағдыларымен өлшенеді. Қазақ тілін оқыту барысында сандық құзыреттілікті қалыптастыру әдістемесі дидактикалық ұстанымдарға негізделеді. Сабақта ақпараттық-коммуникативтік технолгияларды қолдану арқылы оқушылардың құнды идеялар беруін қадағалап, үнемі жаңалықтар енгізіп отыру тиіс. Ақпараттық технологияны қолдануда, әдетте шынайы өмірлік жағдайлар келтіріліп, балалар салыстыруға, өз ойларын сол тақырыпқа сай жеткізе білуге итермелеу керек. Рөлдік ойындар пайдалану білгірлігінің қалыптасуы барысында жеке белсенді позициясын қалыптастыруға жағдай тудырады, қарым-қатынас дағдыларын орнықтырады, сыни тұрғыдан ойлауға үйретеді.Ақпараттық технологияның көмегімен жүргізілетін сабақтарда – оқушы өзін белсенді және еркін ұстай алады. Қазақ тілі сабағында ақпараттық технологияны енгізу арқылы сабақтың белсенділігін арттыруға, дамыта оқыту идеясын жүзеге асыруға, сабақты шапшаң жүргізуге мүмкіндік береді. Сабақта кез келген грамматиканы өтіп жатып, оқушыларға гиперссылка жасау арқылы қосымша материал іздеуге дағдыландыруға болады. Қазіргі таңда QR код арқылы да материалдарды тауып алып, оқуға ұсынуға болады.

WIKIPEDIA

Ұтымдылығы, оқушылардың қызығушылықтарының оянуы соншалық, деңгейі төмен шәкірттерінің өзі орындай бастайды. Сонымен қатар интернет желісіне қосылған компьютер арқылы сабақ өткізу, сөйлеу әрекетінің төрт түрінде (оқылым, айтылым, тыңдалым, жазылым) де пайдалануға болатыны белгілі. Яғни, ақпараттық технология – оқу орындарында білім жетілдіруші құрал, иллюстративтік және диалогтік мүмкіндіктері оқу үрдісінің уәждеме саласы мен әрекеттік құрылымына үлкен әсерін тигізеді.

Тыңдалым тапсырмаларын аудио-визуалды түрде https://www.youtube.com/?gl=KZ арқылы беріп, тыңдалымалды, тыңдалым тапсырмаларын беру, сосын барып айтылым немесе жазылым тапсырмаларын ұсынған да қолайлы. Мәселен 8-сыныпта Шәкәрім Құдайбердіұлының «Еңлік-Кебек» дастанының үзіндісін тыңдатып, «Шын-жалған кестесін» толтыру тапсырмасын берсе, оқушының тыңдалым дағдысы жетіледі. Тыңдап болған соң, мәтіннің толық нұсқасымен тексереді. Міне, тыңдалым дағдыларын сандық құрал арқылы да осылай дамытуға болады.

Қазіргі таңда онлайн сервистерді, платформаларды қолданудың артықшылықтары көп. Оқушыларды топқа бөлуде http://castlots.org/razdelit-na-gruppy/ сайты өте ыңғайлы. Ал https://www.flippity.net/https://wordwall.net/ru сайтында түрлі анаграммалар, ойындар құрастыруға болады. Сайттың мүмкіндігі өте көп. Мәселен Ахмет Байтұрсынылының өмірі мен шығармашылығына байланысты тапсырманы сұрақ-жауап түрінде емес, осылай «Кездейсоқ шығыршық» арқылы берілсе, оқушы қызыға орындайды.

https://www.mindmeister.com/ru сайты арқылы ментальді карта жасату да оқушының ойлау қабілетін шыңдайды. «Ақыл-ой картасы» дегенді білдіретін бұл сөзді ең алғаш ағылшын психологы Тони Бьюзен енгізген[3] Ақпаратты есте сақтауға мүмкіндік беретін, ойлау қабілетін дамытатын ең керемет техника. Жалпы ментальді картаны барлық пәнде қолданады. Қағазға сыза салғаннан арнайы сайтта онлайн жасаған балаларға қызық болары сөзсіз. Мұны мектепте ғана емес кез келген адам көлемді ақпаратты есте сақтауы үшін жасауына болады.Тағы бір ерекше сайт https://kahoot.it/ сайты. Оқушылардың алған білімін қорытуға, бекітуге таптырмас сайт. Әрі оқушының сабаққа деген қызығушылығын арттырады. 7-сынып қазақ тілі пәнінде «Ғаламтор және әлеуметтік желілер» деген тарау бар. Осы тарауда ғаламтор мен әлеуметтік желілердің артықшылықтары мен зияны туралы жан-жақты талдау жасайды. Осы тақырыпты өткенде, түрлі сайттардан тапсырмалар, ойындар жасауға тапсырма беруге болады. Тіпті қазақ тілін үйренуге арналған арнайы сайт, қосымша ойлап табуға мүмкіндік берген абзал. Сандық технологияның осындай мүмкіндіктерін пайдалануға, ел игілігі үшін қызмет істеуге шақырсақ игі. Мысалы өтілген тақырыпқа орай анаграмма құрастыруға болады. Әсіресе, тірек сөздерді тапқызып, оларды айтылымда, жазылымда қолдана алуға үйрету үшін, сол тірек сөздерге артынан сөйлем құратсақ дұрыс. Мысалы достық, татулық тақырыбына сәйкес https://wordwall.net/ru / анаграмма құрастырып, оқушыларға ұсынсақ, әрі жылдамдыққа құрылғандықтан, тапсырма қызық

болады. Оқушылар мұндай тапсырма орындатсақ, белсенді болады. Мұғалім өзі құрастырып әкелсе де болады немесе оқушыларға өздеріне құрастырып келуге тапсырма берсе, «Информатика» пәнінен алған білімін қолданар еді.

Қорыта айтқанда, тілдік дағдыларды дамыту арқылы бала алған білімін өмірде қолдануға, өз пікірін айтуға, еркін сөйлеуге, сауатты, жүйелі жазуға үйренеді. Грамматикалық білім де осы дағдылар негізінде қалыптасады, әдеби тілдік нормаларды дұрыс және орынды қолдану барысында сөздік қорын байытады. Мұғалім шеберлігіне байланысты тілдік дағдыларды дамытуға белсенді әдістерді тиімді қолдана алса, болғаны. Оқытудың озық технологиясы дегеніміз мұғалімнің шеберлік дағдысы мен шығармашылық ізденісі деп білемін. Шәкірттердің дамуы мен алға жылжуын ынталандыратын жаңа әдіс-тәсілдерді тиімді пайдалану өте маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. А. Байтұрсынұлы, Тіл құрал. Алматы. Сардар баспасы, 2009.
2. Ж.Аймауытов «Ана тілін қалай оқыту керек?» мақаласы
3. https://mind-map.ru/intellekt-karty-istoriya/ сілтемесі
4. Ф.Б.Бөрібекова, Н.Ж.Жанатбекова. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. Алматы, 2014. – 360 б.
5. Досжанов Б.А. Мультимедиа және оның техникалық құрамы. Оқу құралы. –Қызылорда: ҚМУ, 2004.– 81 б.

ӘОЖ 1751

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ АЙТЫЛЫМ ДАҒДЫСЫН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Синбаева Гульфайруз Кинжибулатовна
gsinbaeva@mail.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ аға оқытушысы
Маматкулова Перизат Нурлыбековна
perizatnurlybekovna@gmail.com
М.Қозыбаев атындағы СҚУ «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 4 курс студенті
Отызбай Арайлым Еркінқызы
arailymotyzbai@icloud.com
М.Қозыбаев атындағы СҚУ «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 4 курс студенті
Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада қазақ тілін оқыту барысында айтылымды жақсартуға ықпал ететін заманауи әдіс-тәсілдер мен технологиялар талданады. Мақалада ауызша сөйлеуді түсіну дағдыларын дамыту үшін айтылым дағдысының сан алуан тұстары, артықшылықтары қамтылған. Тілді меңгерудің әртүрлі деңгейлерінде айтылым дағдысын тиімді меңгеруге бағытталған жеке, ұжымдық оқыту стратегиялары да қарастырылады. Мақала айтылым дағдысын сабақ барысында қазақ тілін үйретуде ұтымды қолданып, жүйелі тапсырмалар түрімен жұмыс жасап, тілді үйретуде тілдік дағдылардың елеулі тұстарын толыққанды меңгергісі келетін ұстаздарға арналған.

Кілт сөздер:Тілдік дағды, айтылым, әдістеме, айтылым жаттығулары, әдіс-тәсіл, тон, дикция, интонация, тембр.

Аннотация: В данной статье анализируются современные методы и технологии, способствующие улучшению произношения при изучении казахского языка. Статья охватывает широкий спектр аспектов, преимуществ навыков произношения для развития навыков понимания устной речи. Рассматриваются также индивидуальные, коллективные стратегии обучения, направленные на эффективное овладение навыками произношения на разных уровнях владения языком. Статья предназначена для учителей, которые хотят в ходе урока рационально использовать навыки произношения в обучении казахскому языку, работать над системными задачами, в полной мере овладеть значительными аспектами языковых навыков в обучении языку.
Ключевые слова: Языковые навыки, произношение, методика, упражнения на произношение, техника, тон, дикция, интонация, тембр.

Abstract: This article analyzes modern methods and technologies that contribute to improving pronunciation when learning the Kazakh language. The article covers a wide range of aspects, advantages of pronunciation skills for the development of oral comprehension skills. Individual, collective learning strategies aimed at effective mastery of pronunciation skills at different levels of language proficiency are also considered. The article is intended for teachers who want to rationally use pronunciation skills in teaching the Kazakh language during the lesson, work on systemic tasks, and fully master significant aspects of language skills in language teaching.
Key words: Language skills, pronunciation, methodology, pronunciation exercises, method, tone, diction, intonation, timbre.

Айтылым - бұл ойларды, идеяларды немесе ақпаратты басқа адамдарға жеткізу үшін сөздер мен сөз тіркестерін айту процесі.Айтылым сонымен қатар хабарламаларды тиімдірек жеткізу және аудиторияға әсер ету үшін интонация, ритм, екпін және жест-ишара сияқты тілдің әртүрлі элементтерін пайдалануды қамтиды.

Жалпы оқыту әдістемесінде айтылым маңызды рөл атқарады. Сөйлеу әдістемесі оқушылардың ауызша сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталған әртүрлі стратегиялар мен әдістерді қамтиды. Бұған айтылым жаттығулары, диалогтар, рөлдік ойындар, тақырыптар мен жағдаяттарды талқылау және нақты контексте дағдыларды үйретуге арналған шынайы аудио материалдар кіреді.

Айтылымға бірқатар факторлар әсер етеді, соның ішінде:

1.Тілдік дағдылар: лексика, грамматика, айтылу және интонацияны қоса алғанда, тілді меңгеру деңгейі сөйлеу қабілетіне айтарлықтай әсер етеді.

2.Сенімділік: өзіңізге және тілдік дағдыларыңызға деген сенімділік қорқыныш пен шатасусыз сөйлеу қабілетіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

3.Тәжірибе: тұрақты сөйлеу тәжірибесі дағдыларды жақсартуға және сенімділікке ие болуға, сондай-ақ көпшілік алдында сөйлеуден қорқуды азайтуға көмектеседі.

4.Мәдени факторлар: мәдени ерекшеліктер адамдардың өз ойлары мен сезімдерін қалай білдіретініне, сондай-ақ олардың қарым-қатынас стиліне және тілді қолдануына әсер етуі мүмкін.

5.Мотивация: тілді үйренуге және коммуникативті мақсаттарға жетуде адамды белсенді сөйлеуге ынталандыруы мүмкін.
6.Оқу ортасы: оқушы орналасқан орта, мысалы, сынып, ана тілінде сөйлейтіндермен қарым-қатынас немесе технологияны қолдану сөйлеу қабілетіне де әсер етуі мүмкін.
7.Физикалық факторлар: дауыс сымдарының денсаулығы және тыныс алу техникасы сияқты кейбір физикалық аспектілер сөйлеу кезінде дауысқа және айтылымға әсер етуі мүмкін.[1]

Айтылым барысында ең бастысы – сөйлеушінің дауыс ырғағы, яғни интонациясы және тон, дауыс тембрі.[2] Интонация дегеніміз - сөйлемнің әр түрлі бөліктеріндегі эмоцияларды, мағыналық реңктерді білдіру және сөйлемнің белгілі бір бөліктеріне баса назар аудару үшін сөйлеу биіктігін, көлемін және жылдамдығын өзгерту. Ол қарым-қатынаста маңызды рөл атқарады, көңіл-күй, айтылғанға деген көзқарас, белгілі бір сөздердің немесе сөз тіркестерінің маңыздылығы туралы ақпарат беруге, сондай-ақ сөз тіркестері мен сөйлемдер арасындағы шекараны белгілеуге мүмкіндік береді. Интонацияны дауыс тембрінің өзгеруі, тонды көтеру немесе түсіру, кідірту, сөйлеу қарқынының үдеуі немесе баяулауы сияқты әртүрлі құралдар арқылы білдіруге болады. Әр тілдің, интонацияның өзіндік ерекшеліктері бар, олар диалектке, аймақтық ерекшеліктерге және мәдени нормаларға байланысты өзгеруі мүмкін.

Тон - дыбыстар мен сөздерді айту кезінде адамның дауыс аппараты шығаратын дыбыстың сипаттамасы. Бұл дауыстың дыбысын анықтайтын негізгі параметр. Дауыс тонын вокалдық сымдардың тербеліс жиілігі, көмейдің көлемі, тіл мен еріннің орналасуы және адамның эмоционалды жағдайы сияқты әртүрлі факторлармен өзгертуге болады. Бұл қарым-қатынастың маңызды аспектісі, өйткені дауыс тоны сөйлеушінің эмоциясын, интонациясын және айтылғанға қатынасын жеткізе алады.

Дауыс тембрі - бұл адамның дауыс сымдары тудыратын дыбыстық тербелістердің жиіліктері мен амплитудасының ерекше тіркесімімен анықталатын дауыстық дыбыстың сипаттамасы.Әр дауыстың өзіндік ерекше тембрі бар, ол дауыс сымдарының пішіні, көмейдің мөлшері мен ауыз, мұрын және көмейдегі резонанстық қуыстар сияқты факторларға байланысты. Дауыс тембрін ашық немесе күңгірт, жұмсақ немесе қатты, жылы немесе суық, қаныққан немесе жұқа, тембрсіз немесе көлеңкесіз деп сипаттауға болады. Бұл сипаттамалар дауыстың дыбысын анықтайды және аудиторияның қабылдауына әсер етеді.Дауыс тембрі музыка, вокал өнері, аудиоинженерия және коммуникациядағы маңызды аспект болып табылады. Бұл эмоцияларды білдіруге, атмосфераны құруға көмектеседі және дауысты ерекше және есте қаларлық етеді. Дауыс тембрінің тағы бір қызықты аспектісі - оның өзгергіштігі және модуляция мүмкіндігі. Міне, бірнеше қосымша сәттер:

Даралық: әр адамның екіншісінен ажыратуға көмектесетін өзіндік ерекше дауыс тембрі бар. Бұл дауысты тануға мүмкіндік беретін саусақ ізі сияқты.

Тембрдің өзгеруі: дауыстың тембрі эмоционалды күй, шаршау, Денсаулық, жас және т.б. сияқты көптеген факторларға байланысты өзгеруі мүмкін

Тембрді модуляциялау: дауысты әртүрлі эффекттер мен экспрессивті мүмкіндіктер жасау үшін модуляциялауға болады. Мысалы, актерлік немесе дауыстап оқу кезінде әр түрлі кейіпкерлерді, эмоцияларды немесе жағдайларды жеткізу үшін дауыстың тембрін өзгертуге болады.

Музыкада қолдану: музыкада дауыстық тембр музыкалық және эмоционалды идеяларды білдіруде маңызды рөл атқарады. Әншілердің әртүрлі тембрлері әртүрлі музыкалық бейнелер мен атмосфераларды жасауға мүмкіндік береді.

Екпін және диалект: дауыс тембрі сөйлеушінің екпіні мен диалектінің ерекшеліктерін де көрсете алады. Мысалы, әртүрлі тілдерде немесе аймақтық топтарда сөйлейтіндердің дауыстық тембрінің өзіндік сипаттамалары болуы мүмкін, бұл оларды ерекше етеді.

Айтылым ең алдымен, қарым-қатынас құралы болып табылады. Ауызша сөйлеудің ең қарапайым түрі - диалог, яғни кез-келген мәселелерді бірлесіп талқылайтын және шешетін сұхбаттасушылар қолдайтын әңгіме. Айтылым ерекшеліктері көбінесе әңгімелесушілердің өзара түсіністік деңгейіне, олардың қарым-қатынасына байланысты.

Айтылымның екінші бір түрі - монолог. Монологта бір адам басқа немесе көптеген адамдарға жүгінеді: бұл мұғалімнің әңгімесі, оқушының кеңейтілген жауабы, баяндама және т. б. Монологта бір ғана адам сөйлейді, ал тыңдаушылар бір немесе бірнеше адамнан тұрады. Мысалы: мұғалімнің дәріс түсіндіруі, оқушының үй жұмысын баяндауы секілді.Монологиялық айтылымның композициялық күрделілігі жоғары. Себебі монологиялық айтылым ойдың толықтығын, грамматикалық ережелердің қатаң сақталуын, сөйлеу кезінде қатаң логика мен дәйектілікті талап етеді. Монологиялық сөйлеу диалогтық сөйлеуге қарағанда үлкен қиындықтар туғызады, оның онтогенездегі кеңейтілген формалары кейінірек дамиды, оның оқушыларда, әсіресе қазақ тілі сабақтарында қалыптасуы мұғалімдерге барлық оқу жылдарында шешуге тура келетін арнайы тапсырманы ұсынады. Еркін, қиындықсыз сөйлей алатын, алдын-ала жазылған мәтінге жүгінбей, монологиялық сипаттағы ақпаратты хабарлай алатын ересектер көп кездесе бермейді. Монологиялық сипаттағы мәтіндерді еркін әрі сенімді түрде жеткізу үшін біраз тәжірибе мен дайындық қажет. Осы орайда

Қазақ тілі сабағында айтылымды оқытудың мақсаты - оқушының сөйлеу әрекетінің дамуының, қалыптасуының арқасында сабақ уақытында немесе сабақтан тыс кезеңде өз ойын еркін әрі тиянақты жеткізе білу дағдысын

қалыптастыру.Бұл мақсатты жүзеге асыру оқушылардың келесі коммуникативті дағдыларын қалыптастырумен байланысты:

а) қарым-қатынастың нақты жағдайына, сөйлеу міндетіне және коммуникативті ниетке сәйкес қазақ тіліндегі мәлімдемелерді түсіну;

б) қазақ тілін меңгерудің ұтымды тәсілдерін пайдалану, оны өз бетінше жетілдіру.

Айтылымды тиімді дамыту үшін келесі тәсілдерді ұтымды қолдануға болады: :

1.Контекстуализация: оқушылар нақты жағдайларда тілдік құрылымдар мен өрнектерді меңгеру үшін әртүрлі контексттерде сөйлеуге машықтанады.

2.Тұрақты тәжірибе: оқушылар сөйлеу дағдыларын нығайту және тілді қолдануға деген сенімділікті арттыру үшін ауызша жаттығулар мен тапсырмаларға үнемі қатысады.

3.Ынталандыру әрекеттері: оқытушылар оқушыларды белсенді қарым-қатынас пен сөйлеу тәжірибесіне ынталандыру үшін әртүрлі ойындарды, пікірталастарды, тапсырмаларды және рөлдік ойындарды пайдаланады.

4.Топтық пікірталастар: әртүрлі тақырыптар бойынша топтық пікірталастарға қатысу өз ойларын білдіру және өз көзқарастарын дәлелдеу сөйлеу қабілетін дамытуға ықпал етеді.

5.Монологтарды дайындау: оқушылар өздерін қызықтыратын тақырыптар бойынша қысқа монологиялық қойылымдар дайындайды және ұсынады, бұл оларға шешендік өнерді жетілдіруге көмектеседі.

6.Шынайы материалдарды пайдалану: оқытушылар оқушыларға сұхбат, радио хабарлары немесе аудиокітаптар сияқты аудио материалдарды тыңдауға және талдауға, нақты ауызша сөйлеу мен екпінді түсінуді дамытуға мүмкіндік береді.

7.Өзін-өзі бағалау және өзін-өзі түзету: оқушылар сөйлеу дағдыларын өз бетінше бағалауды үйренеді және олардың айтылуын, интонациясын және грамматикасын жақсарту үшін белсенді жұмыс істейді.

8.Презентацияларды дайындау: оқушылар әртүрлі тақырыптар бойынша презентациялар дайындайды және ұсынады, бұл оларға өзіне деген сенімділікті және тілдік дағдыларды практикалық қолдануды жақсартуға көмектеседі.

9.Прогресті бақылау: оқытушылар мен оқушылар сөйлеу дағдыларын дамытудағы прогресті бірге бақылайды, мақсаттар қояды және оларға жету стратегияларын жасайды.

10.Технологияны қолдану: интерактивті қосымшаларды, онлайн ресурстарды және аудио және бейне материалдарды пайдалану оқушыларға өз бетінше сөйлеуге және кері байланыс алуға көмектеседі.

11Жаңалықтарды талқылау: оқушылар жаңалықты медиадан таңдап, өз пікірлерін білдіру және өз пікірлерін дәлелдеу арқылы талқылайды.

12.Пікірсайыс: оқушылар екі командаға бөлініп, белгілі бір тақырып бойынша пікірталас өткізіп, өз көзқарастарын дәлелдермен қолдайды.

13.Суреттердің сипаттамасы: оқушыларға суреттер немесе фотосуреттер беріледі және олар әртүрлі тілдік конструкцияларды қолдана отырып не көретінін сипаттауы керек.[3]

Ал енді айтылым дағдысын дамыту үшін қолданылатын әдіс-тәсілдерді сабақ кезеңдері бойынша жіктеп шығайық.

1.Жағымды ахуал орнатуға және топқа бөлуге арналған ойындар: «Бұл кім?», «Айна», «Атмосфера орнату» т.б.

2.Сабақты бастауға арналған әдіс-тәсілдер: «Орныңнан тұр», «Сөзді тап», «Суреттер» стратегиялары, «Миға шабуыл», «Қазына іздеу», «Жауабы осы, сұрағын тап» және т.б.

3.Талқылауға арналған оқытудың белсенді әдіс-тәсілдері: «Блум түймедағы», «Аквариум», «ДЖИГСО», «Айдаһар», «Еркін пікір» және т.б.

4.Қалыптастырушы бағалау: «Бағдаршам», «Екі жұлдыз бір ұсыныс»,«Бас бармақ» және т.б.

5.Сабақты бекітуге (қорытындылауға) және кері байланысқа арналған идеялар мен әдістер: «Попкорн», «Ойлау пирамидасы», «Жұлдыз», «Төрт сөйлем» және т.б.

Қорыта айтқанда, осы тың деректер мен факторларды ұсына отырып, айтылымның қазақ тілін оқытудағы маңыздылығын айқын байқай аламыз. Яғни айтылымды дамыту арқылы оқушы сабақ үстінде, қоғамдық ортада, достарымен немесе жақындарымен қарым-қатынаста өз ойларын нақты, әрі еркін жеткізе алатын, еш кедергісіз, қатесіз сөйлем құрай алатын, жүйелі ойлау қабілеті дамыған тұлға бола алады. Ал өз ойын дұрыс, еркін жеткізіп тұрған кез-келген адамның өзіне деген сенімділігі артатаны, әлеуметте сыйлы болып, сауатты да, жүйрік ойлы азамат болатыны сөзсіз. Себебі қазіргі қоғам жеке тұлға ретінде қалыптасқан, өзіне сенімді, жауапкершілігі мол, ізденімпаз, өзіндік шығармашылық жұмыспен айналыса алатын, жан-жақты жетілген жастарды қажет етеді. Ал қазақ тілін үйретуде айтылымды дамыту - жеке тұлға ретінде қалыптасудың ең алғашқы, әрі маңызды баспалдақтарының бірі десек қателеспейміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бредихина И. А. Методика преподавания иностранных языков: Обучение основным видам речевой деятельности: учеб. пособие / И. А. Бредихина; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та. — 2018.– 104 б.
2. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. — М. — 2006.–336 б.
3. Кашлев С. С. Технология интерактивного обучения: учеб.-метод. пособие. М.: ТетраСистемс. — 2013. — 119б.

ӘОЖ 1751

ТЫҢДАЛЫМ ДАҒДЫСЫН ДАМЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Синбаева Гульфайраз Кинжибулатовна
Маматкулова Перизат Нурлыбековна
Отызбай Арайлым Еркінқызы
gsinbaeva@mail.ru , perizatnurlybekovna@gmail.com , arailymotyzbai@icloud.com
Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан Университеті,Петропавл қ,Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада қазақ тілін үйрену барысында тыңдауды жақсартуға ықпал ететін заманауи әдістер мен технологиялар талданады. Мақалада ауызша сөйлеуді түсіну дағдыларын дамыту үшін аудио материалдарды, есту жаттығуларын, онлайн ресурстарды және қолданбаларды пайдаланудың артықшылықтары қамтылған. Тілді меңгерудің әртүрлі деңгейлерінде тыңдау дағдыларын тиімді меңгеруге бағытталған жеке және ұжымдық оқыту стратегиялары да қарастырылады. Мақала тыңдалым дағдысын сабақ барысында қазақ тілін үйретуде ұтымды қолданып, жүйелі тапсырмалар түрімен жұмыс жасағысы келетін ұстаздарға арналған.

Кілт сөздер: Тілдік дағды, тыңдалым, айтылым, әдістеме, тыңдалым жаттығулары,грамматикалық дағды, аудиомәтін.

Аннотация: В данной статье анализируются современные методы и технологии, способствующие совершенствованию аудирования при изучении казахского языка. В статье рассматриваются преимущества использования аудиоматериалов, упражнений на аудирование, онлайн-ресурсов и приложений для развития навыков понимания на слух. Также рассматриваются стратегии индивидуального и группового обучения навыкам эффективного слушания на разных уровнях владения языком. Статья предназначена для учителей, желающих использовать навыки аудирования при обучении казахскому языку во время урока и работать с систематическими заданиями.

Ключевые слова: Языковые навыки, аудирование, произношение, методика, упражнения на аудирование, грамматические навыки, аудиотекст.

Abstract: This article analyzes modern methods and technologies that contribute to improving listening while learning the Kazakh language. The article covers the benefits of using audio materials, listening exercises, online resources, and apps to develop listening comprehension skills. Individual and group teaching strategies for effective listening skills at different levels of language proficiency are also covered. The article is intended for teachers who want to use listening skills in teaching the Kazakh language during the lesson and work with systematic tasks.

Key words: Language skills, listening, pronunciation, methodology, listening exercises, grammatical skills, audio text.

Тыңдалым - қазақ тілі саласындағы ең маңызды әрі қуатты құрал. Тыңдалым тек айтылымды оқытуда ғана емес, сонымен қатар лексика мен грамматиканы оқытуда да қолданылады, ауызша сөйлеуді, оқуды және жазуды меңгеруді айтарлықтай жеңілдетеді.

Төрт дағдының бір түрі айтылым дағдыларының дамуына айтарлықтай әсер ететін және ынталандыратын маңызды психологиялық процестермен (есте

сақтау, ойлау, зейін, қабылдау және қиял) байланысты. Тыңдалым сөйлеу әрекетінің басқа түрлерімен тығыз байланысты бола отырып, қазақ тілін оқытуда маңызды рөл атқарады.

Қазақ тілін оқытудың заманауи әдістері тыңдалым дағдыларын дамыту қажеттілігін көрсетеді, онсыз тілде қарым-қатынас жасау, өз ойын тиянақты әрі еркін жеткізу мүмкін емес.Тыңдалымды дамытуға бағытталған әдістеме мұғалімге әртүрлі білім беру және дамыту мақсаттарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл Сізге шет тіліндегі сөйлеуді мұқият тыңдауға, мәлімдеменің семантикалық мазмұнын болжай білуге үйретуге мүмкіндік береді және сол арқылы тыңдау мәдениетін тек шет тілінде ғана емес, ана тілінде де тәрбиелейді.

Тыңдалымды қалыптастыру бағытында оқушы мұқият, мән беріп тыңдауға, мәліметтерді сараптауға, есте сақтауға дағдыланады.

Есту арқылы сөйлеуді түсіну қабілетін қалыптастырудың орны ерекше, сонымен бірге бұл қабілет дамуға әсер етеді, тыңдалым оқушының ең алдымен есту қабілетінің дамуына оң әсер етеді, бұл тек қазақ тілі бағытында ғана емес, кез-келген басқа пән үшін де өте маңызды. Жоғарыда айтылғандар тақырыптың өзектілігі мен мақсатын анықтайды – тыңдалым жаттығуларының жүйесін ұсыну: мақсаты, түрлері, тапсырмалары.Тыңдалымды үйренуге арналған жаттығулар жүйесін құру қазіргі кезде әдіскерлер төрт дағдыны түсінуге, үйретуге бағытталған тиімді жаттығуларды қолданудың белгілі бір тәжірибесін жинақтағанына қарамастан, әлі де өзекті міндет болып табылады.

Жаттығулар мен тапсырмалар тыңдалымды оқытудың мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келетіндей және тыңдалым әрекетіндегі көбірек кездесетін мәселелер бағытында болуы тиіс.

Әдістемелік кітаптарда тыңдалым жаттығуларының әртүрлі түрлері, жіктелімдері бар.

И.Л.Бим өзінің зерттеу жұмыстарында тыңдалымдағы жаттығулар бағыттарына баса назар аударды. Мәселен:

1. Бағдарлау жаттығуларын (белгілі бір қызмет түріндегі бағдарлау, бағытталған);

2. Орындаушы жаттығулар (қызметті тікелей жүзеге асыру);

3. Бақылаушы жаттығулар (бақылау мен өзін-өзі бақылауды жүзеге асыруға бағытталған).[1]

Ал М.Л. Вайсбурд, и. Д. Морозова тыңдалымды үйрететін жаттығуларды: 1) дайындық жаттығулары 2)сөйлеу жаттығулары деп бөледі. Дайындық жаттығулары есту әрекетінің негізін құрайтын психикалық механизмдерді жүзеге асыруға негізделген (ықтималды болжау, есте сақтау түрлері және т.б.). Дайындық жаттығулары аудиожазбаны тыңдаудағы кездесетін қиындықтарды жеңуге мүмкіндік береді. Сөйлеу жаттығулары адамдар арасындағы қарым-қатынас барысында, олардың хабар алмасуында қолданылады.[2]

Дайындық жаттығулары қазақ тіліндегі фонетикалық, лексикалық, грамматикалық бағыттарында жасалған.

Тыңдалымдағы фонетикалық дағдыларды дамытуға арналған жаттығулар келесі тапсырмаларды тұжырымдайды:

- сөйлеушінің артындағы сөздер мен сөз тіркестерін тыңдаңыз және қайталаңыз;
- белгілі бір дыбысты естігенде сөздерді тыңдап, қолыңызды көтеріңіз;
- сөйлемді тыңдап, сөздерге фонетикалық талдау жасаңыз;
- сөздерді тыңдай отырып екпін қойыңыз (онда кідірістерді белгілеңіз / тыныс белгілерін қойыңыз)

Тыңдалымның лексикалық дағдыларын дамытуға арналған жаттығуларда келесі тапсырмалар бар:

- сөйлемдерді тыңдап, контекст бойынша жаңа сөздің мағынасын анықтаңыз;
- синонимдермен (омонимдермен) сөйлемдерді [әдетте екіден көп емес ұсынылады] тыңдаңыз және олардың мағыналарын анықтаңыз;
- сөйлемдерді тыңдап, дыбыстағы ұқсас сөздердің мағынасын анықтаңыз [паронимдермен мысалдар келтірілген];
- сөйлемді тыңдап, біртіндеп қосылатын компоненттерді атаңыз [сөйлем ұзындығы біртіндеп артады];
- сөйлемдерді тыңдап, сөздердің лексикалық үйлесімділігіне назар аударыңыз;
- орыс және ана тілдеріндегі сөйлемдерді тыңдап, аударма кезінде жасалған лексикалық сәйкессіздіктерді анықтаңыз(бұл тапсырма "жалған" сөздерге назар аударуға мүмкіндік береді);

Грамматикалық дағдыларын дамытуға арналған жаттығулар

тапсырмалардың келесі тұжырымдары бар:

- сөйлемдердің мазмұнын тыңдаңыз және сәйкестендіріңіз және сөйлемдердің мазмұнын салыстырыңыз;
- сөйлемдерді тыңдаңыз (мәтіннен үзінділер) және бейтаныс сөздерге қарамастан олардың жалпы мағынасын анықтаңыз;
- сөйлемді тыңдап, субъект пен предикатты қатынасты анықтаңыз;
- сөйлемді тыңдап,жай сөйлем немесе құрмалас сөйлем екенін анықтаңыз;

Тыңдалым жаттығулары семантикалық қабылдау процесін жетілдіруге, түсінудің белгілі бір деңгейіне жетуге бағытталған. Сөйлеу жаттығуларының маңызды ерекшелігі-олар сөйлеу әрекетінің үш бөліктен тұратын құрылымын көрсетеді, сондықтан үш кезеңде дәйекті түрде орындалатын тапсырмаларды қамтиды: тыңдауға дейін, тыңдау кезінде, тыңдаудан кейін.

Тыңдау алдындағы кезеңдегі тапсырмалар. Бұл кезеңдегі тапсырмада мотивациялық-мақсатты аспектісін көрсетеді, ақыл-ой әрекетін ұйымдастырады. Егер тапсырмада тыңдалымның қандай мақсатта орындалатындығы туралы нұсқау болса, онда бұл оқушылардың назарын жақсы аудартады, белгілі бір көңіл-күй қалыптастырады. Сондай – ақ, тыңдау кезінде хабарламаның тілдік формасына емес, мазмұнына назар аудару

маңызды, сондықтан бұл кезеңнің міндеті-ақпараттың жетіспеушілігі жағдайын жасау. Осы бағытта келесі тапсырмалар ұсынылуы мүмкін:

- мәтіннің мазмұнын тақырып бойынша болжауға тырысыңыз;
- фотосуреттерді қарап, тақырыпты / мәселені анықтауға тырысыңыз;
- аудиомәтін тақырыбы бойынша сұрақтарды талқылаңыз;
- диалогтың кейбір жолдарын пайдаланып, сипаттауға тырысыңыз;

Тыңдалым кезеңіндегі тапсырмалар. Бұл кезең логикалық болуы керек және келіп түскен ақпаратты аналитикалық және синтетикалық өңдеу негізінде, оны ақпараттармен байланыстыра отырып, мұқият және саналы тыңдауды қамтамасыз етеді. Осы кезеңдегі сөйлеу жаттығуларының мақсаты - сөйлеуді семантикалық қабылдауды қамтамасыз ететін тыңдау дағдыларын тікелей дамыту. Бұл кезеңде әртүрлі лингвистикалық қиындықтарды жеңу мүмкіндігі де қалыптасып, төмендегі тиісті тапсырмаларды орындайды:

- мәтінді тыңдаңыз және мәтіндегі ақпаратты логикалық ретпен орналастырыңыз;
- бос орындарды аудио мәтіннен алынған ақпаратпен толтырыңыз;
- аудио мәтіннің нұсқауларын орындау арқылы сипаттаманы немесе суретті толықтырыңыз;
- аудио мәтіндегі ақпаратты пайдаланып қателерді табыңыз және түзетіңіз;

Тыңдаудан кейінгі кезеңдегі тапсырмалар. Сөйлеу жаттығуларының үшінші компоненті – тыңдаудың нәтижесі ауызша немесе вербалды емес болуы мүмкін. Егер бұрын ол тек бақылаушы рөлге ие болса, енді хабарламаны тыңдағаннан кейін әрекеттері тек естігенді түсінудің тәсілі ретінде ғана емес, сонымен қатар сөйлеуші үшін де, тыңдаушы үшін де өзара маңызды табиғи коммуникативті реакция (кері байланыс) ретінде қарастырылады. Тыңдаудан кейін орындалатын әрекеттер хабарламаны жеткізу, мазмұнды талдау, оны бағалау және т. б. сипатында болуы мүмкін. Хабарламаны түсіну нәтижелерін көрсету схема, сызба және т. б. түрінде де жүзеге асырылуы мүмкін.Осы кезеңде оқушыларға ұсынылуы мүмкін тапсырмалардың мысалдары:

- жоспарды қолдана отырып, сіз тыңдағандай диалог (монолог) жасаңыз;
- кейіпкерлердің бірінің атынан аудио мәтіннің мазмұнын қысқаша айтып беріңіз;
- естігеніңіз туралы өз пікіріңізді білдіріңіз және өз көзқарасыңызды негіздеңіз;
- мәтіннің мағынасын төрт немесе бес сөйлемде көрсетіңіз; және т. б.

Егер біз Л.Бим ұсынған жаттығулардың жіктелуіне жүгінетін болсақ, онда бақылау жаттығуларды сипаттау керек. Бұл жаттығуларға арналған тапсырмалар, әдетте, тыңдаудан кейінгі кезеңдегі тапсырмалармен байланысты. Бұл жаттығулар сонымен қатар олардың құрылымында тыңдау үш кезеңде жүзеге асырылатындығын ескеруі керек. Олардың алдында тыңдау міндеті тұрғаны маңызды. Онда тыңдау стратегиясын таңдау үшін жеткілікті ақпарат болуы керек[3]

Тыңдаудың әр кезеңінің өз міндеттері мен тиісті жаттығулар жиынтығы болғанына қарамастан, соңғысының тиімділігі бұл тапсырмалардың қаншалықты жақсы үйлестірілгеніне байланысты. Әрине, тыңдаудан кейін орындалатын тапсырма оның мақсаты мен аудио мәтіннің ерекшеліктерінен сапалы түрде шығуы керек. Бұл тыңдау стратегиясымен тікелей байланысты болуы керек.Осылайша, келесі қорытындылар жасауға болады.Жаттығулар оқытудың әртүрлі әдістерін жүзеге асырады, тілдік дағдыларды қалыптастыру және жетілдіру және оларды тыңдау сөйлеу дағдыларына қосу үшін қолайлы жағдайлар жасайды.Тыңдау жаттығулары, жаттығу типологиясында белгілі бір орын алады, дыбыстық сөйлеуді түсіну дағдыларын, яғни оқушылардың маңызды сөйлеу дағдыларын дамытуды және жетілдіруді қамтамасыз етеді.Тыңдау жаттығуларына арналған тапсырмалар тек аудио мәтінді түсінуді тексеруге бағытталмауы керек, яғни бұл жерде оқушының алған бағасынан бөлек жинаған тәжірибесі мен алған білімі маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

4. Бим, И.Л. Концепция обучения второму иностранному языку / И.Л.Бим. – Тверь: Титул, 2001. – 48 б.
5. Вайсбурд, М. Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке: учеб. пособие / М. Л. Вайсбурд. – Обнинск: Титул, 2001. – 127 б.
6. Морозова, И. Д. Обучение аудированию / И. Д. Морозова. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 1993. – 17 б.

ӘОЖ: 1751

ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ДАМЫТУДА ОҚЫЛЫМ МЕН ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Синбаева Гульфайраз Кинжибулатовна
gksinbaeva@nkzu.edu
М.Қозыбаев атындағы СҚУ «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының аға оқытушысы, магистр
Ашимова А.Т.
М.Қозыбаев атындағы СҚУ «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 4 курс студенті
Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада функционалды сауаттылықты дамытуда оқылым мен жазылым дағдыларының маңызы туралы сөз қозғалады. Функционалды сауаттылық түсінігі, оның деңгейін бағалауға негізделген PISA халықаралық зерттеу бағдарламасындағы оқу сауаттылығының нәтижелері қарастырылады. Зерттеу бағдарламасына қатысатын елдердің орташа көрсеткішінен де төмен нәтиже көрсеткен оқу сауаттылығының әлсіздігі үлкен мәселе екені аталады. Еліміздегі 15 жасар оқушылардың оқу сауаттылығы бойынша төмен деңгейдегі ғана тапсырмаларды орындай алуы күнделікті сабақта игерілетін оқылым

дағдысының жеткілікті түрде қалыптаспауынан деп тұжырымдалады. Осының әсерінен еліміздегі жасөспірімдердің функционалдық сауаттылығы баяу дамып келеді. Сондай-ақ, оқылыммен тығыз байланысты жазылымның да маңызы қарастырылады.
Кілт сөздер: халықаралық зерттеу бағдарламасы, оқылым, жазылым, функционалдық сауаттылық, оқу сауаттылығы

Аннотация: В статье речь пойдет о значении навыков чтения и письма в развитии функциональной грамотности. Рассматривается понятие функциональной грамотности, результаты грамотности чтения в международной исследовательской программе PISA, основанной на оценке ее уровня. Считается, что слабость грамотности чтения, которая показала результаты даже ниже, чем в среднем по странам, участвующим в исследовательской программе, является серьезной проблемой. Предполагается, что способность 15-летних школьников в стране выполнять задания только низкого уровня по грамотности чтения обусловлена недостаточной сформированностью навыков чтения, осваиваемых на ежедневном уроке. Под влиянием этого функциональная грамотность подростков в стране развивается медленно. Также рассматривается важность подписки, которая тесно связана с чтением.
Ключевые слова: международная исследовательская программа, чтение, подписка, функциональная грамотность, грамотность чтения

Abstract: The article will focus on the importance of reading and writing skills in the development of functional literacy. The concept of functional literacy and the results of reading literacy in the PISA international research program based on an assessment of its level are considered. It is believed that the weakness of reading literacy, which showed results even lower than the average for the countries participating in the research program, is a serious problem. It is assumed that the ability of 15-year-old schoolchildren in the country to perform tasks only at a low level in reading literacy is due to the insufficient formation of reading skills mastered in a daily lesson. Under the influence of this, the functional literacy of adolescents in the country is developing slowly. The importance of subscription, which is closely related to reading, is also considered.
Keywords: international research program, reading, subscription, functional literacy, reading literacy

Бүгінгі таңда функционалдық сауаттылық ұғымы кең ауқымда таралып, жаһандану дәуірінің маңызды элементіне айналған. XXI ғасырдың заманауи талаптарына сай келетін тұлғаның бойында функционалдық сауаттылықтың қалыптасуы мемлекеттің алдыңғы қатарлы міндеттердің тізіміне кіреді. Функционалды сауатты дамыған адам – қоғамның құндылықтарына сәйкес келетін, айналамен ортақ тіл табысып, өзінің меңгерген білімдерін шынайы өмір мәселесінде қолдана алатын, білігі мен тәжірибесі мол сауатты тұлға. Дәстүрлі жүйедегі «сауатты адам» түсінігінің көкжиегінің кеңеюі де осы түсініктің туындауына әсер етті. Сол себепті қазіргі уақытта оқу мен жазу сауаттылығының көрсеткіші функционалды сауаттылықтың бір құрамдас бөлігін ғана құрайды. [1, б. 19]. Оны толықтыру үшін заманның ағымына қарай өзгеріске ұшыраған қоғамның талаптарын қанағаттандыра алатын құзыреттіліктерді жетілдіру қажет. Жалған ақпараттарды шынайы деректерден ажырата алу, әлеуметтік желіні сауатты жүргізу, ресми құжаттамалармен

жұмыс істеу, цифрлық құралдарды қолдана алу, қоғамның түрлі саласында, мысалы, сауда бағытында тұтынушы немесе сатушы ретіндегі құқықтарды білу, қаржыны орынды жұмсау сияқты құзыреттіліктер елдің өркендеуіне ықпал ететін функционалды сауатты адамның бойынан табылуы тиіс. Сондықтан, бүгінде функционалдық сауаттылықты қалыптастыруды орта мектептен бастау маңыздылығы пайда болған.

Еліміздің білім беру жүйесінде аталмыш мәселе 2012 жылдан бастап қолға алынды. Атқарылған бірқатар іс-шаралардың оң нәтижелері де жоқ емес. Алайда, функционалды сауаттылықтың деңгейін бағалауды жүзеге асыратын халықаралық PISA зерттеу бағдарламасының нәтижелері енді-енді орташа көрсеткіштен көтерілді. Оның өзінде PISA-2022 деректеріне сүйенетін болсақ, математика және ғылыми-жаратылыстану сауаттылықтары бойынша тұңғыш рет елу елдің қатарына кіріп, білім беру жүйесінің даму деңгейінің өскенін байқатты. Ал, негізгі сауаттылықтың бірі оқу сауаттылығы 386 балл нәтижені көрсетіп, 69-орынға жайғасқан. Бұл нәтиже осы күнге дейінгі көрсеткіштердің ішіндегі ең төмені болып саналады. 2009 жылдан бері оқу сауаттылығының нәтижесі зертттеуге қатысушы барлық елдердің орташа көрсеткіштеріне жетпеген. Демек, оқу сауаттылығының деңгейі бірқалыпты көрсеткіштердің жиынынан төмен түскен. Сәйкесінше, бұл Қазақстандағы 15 жасар білім алушылардың функционалдық сауаттылығының қалыптасу деңгейі ақсаңдап тұрғанын аңғартады.

PISA зерттеулерінің қатысушыларының қатарындағы Сингапур, Қытай, Канада, Финляндия секілді алдыңғы орында жүретін дамыған елдердің көрсеткіштері үнемі жоғарыда тұрады. Бұдан жасөспірімдерінің барлығы дерлік функционалды сауатты тұлға болуға дайын екендігін көруге болады. Соған сәйкес аталған мемлекеттердің ішкі-сыртқы әл-ауқаты, экономикасы, әлеуметтік жағдайын үйлестіруде заманауи сауатты адамдар қызмет етіп, халықтың тұрмысына оң әсерін беруде. Мектеп кезінен алған білімін мәселелерді шешіп, қоғамға бейімделуге бағыттаған оқушылардан елдің ертеңін құрайтын функционалды сауатты тұлғалар қалыптасады.

1-диаграмма. Қазақстандағы 15 жасар жасөспірімдердің оқу сауаттылығы бойынша PISA көрсеткіштері

Үш жыл сайын ұйымдастырылатын PISA зерттеулері арқылы білім беру жүйесінің сапасына да баға беру мүмкіндігі туады. Математикалық және ғылыми-жаратылыстану сауаттылығының айтарлықтай жоғары деңгейге көтерілуі білім сапасының да даму жолына түскенін байқатады. Ал оқу сауаттылығының орташа көрсеткіштерден төмендігі өзекті мәселені тудырып отыр.

Оқу сауаттылығы жазба мәтіндермен жұмыс істеу қабілетіне жауап береді, яғни, әр түрлі стильдегі, әр түрлі тақырыптағы мәтінді түсіну, оны қолдана алу, мәтіннен ақпарат алу дағдыларының қалыптасуы тікелей оқу сауаттылығына байланысты. Демек, мектеп бағдарламасы бойынша оқылым дағдысын дамытуды қолға алу маңызды.

Оқылым – берілген материалдарды түсініп, ұғу ғана емес, ондағы әрбір тілдік қатысымдық тұлғалардың мағынасын білңу, қалпын тану және оны тілдік қарым-қатынаста кеңінен пайдалану [2, б. 11]. Күнделікті қазақ тілі сабақтарында оқылым тапсырмаларын орындау арқылы оқылым дағдысын жетілдіру ммүкіндігі туады. Жаңартылған оқу бағдарламасы енгізілсе де, оқылым тапсырмаларының бір сарынды болып келуі оқушылардың жоғары деңгейдегі оқылым дағдыларын қалыптастырмайды. Ал халықаралық зерттеу бағдарламасы бақылауға ұсынатын оқу сауаттылығының тапсырмалары күнделікті сабақта орындайтын оқылым тапсырмаларынан өзгеше. PISA-да берілетін тапсырмаларды жасөспірімдер бұрын орындамаған. Себебі, оқыту бағдарламасында оқыту мақсаты мен соған негізделген тапсырмалар тізбегі зерттеу бағдарламасының жүйесіне сәйкес емес. Бұл жалпы білім беретін мектептердің барлығына тән.

Тек Назарбаев Зияткерлік мектептерінің оқыту жүйесі соңғы жылдары ғана PISA-ға негіздеп тапсырмалар құрастыра бастады. Оған мысал ретінде

мәтінге салыстырмалы талдау жасау тапсырмасын қарастыруға болады. Оқылым дағдысын арттыруда мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау мақсаты көп ізденісті қажет етеді. Ұсынылған мәтіндерді оқи отырып, оқушылар екі мәтінге салыстырмалы талдау жасайды: мәтіндердің формасы мен түріне, стилі мен жанрына, мақсаты мен мазмұнына, аудиториясына, тіліне сараптама жасайды. Әрбір таңдалған жауабын нақты фактімен дәлелдеп, тілдік ерекшелігіне талдау жасайды. Мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау мақсатын жақсарту ол жадағай оқудан тұрмайды. Оны жақсартудың жүйеленген әдіс-тәсілдері бар [3, б. 4].

Мәтінге талдау жасаудың алдында оқудың ұтымды жолдарын анықтау керек. Оның ішінде салыстырып оқу, талдап оқу, рөлге бөліп оқу, астын сызып оқу секілді оқылым стратегияларын пайдалану мәтінмен өнімді жұмыс істеуге септігін тигізеді. Оқылым тапсырмаларын орындауда оқылым стратегияларын қолдану оқушылардың мәтінмен тереңірек жұмыс істеп, түсінік қалыптастыруларына ықпал етіп, оқылым дағдысының жетілуіне мүмкіндік береді.

Оқылым басқа сөйлеу әрекеттерінің түрлерімен тығыз байланысты. Әсіресе, жазылыммен тығыз байланысты, себебі оқылым да, жазылым да тілдің бір графикалық жүйесін қолданады. Олардың негізінде тілдің бір графикалық жүйесі жатыр. Жазылым, сондай-ақ, оқылым кезінде де графема-фонемалық сәйкестік бекітіледі; олардың тек бағытталуы әр түрлі – әріптен дыбысқа, жазылымда – дыбыстан әріпке. Алғашқысында – қайта кодтау, немесе шифрын анықтау, ал екіншісінде – кодтау, хабарламаны шифрлеу. [2, б .7]. Сондықтан жазылым мен оқылым бір-бірінен ажырамайды деуге болады.

Жазылым дағдысының функционалды сауаттылықты қалыптастыруда алатын орны бөлек. Аннотация, рецензия, пікір, ойтолғау, өтініш, қолхаттарды жаза білу қабілетінің шынайы өмірде, қоғамның қарбалас кезеңінде қажеттілігі туындап жатады. Жазылым дағдысы да игерілген білім мен тәжірибенің арқасында қалыптасады. Өкінішке орай, технология қарыштаған кезеңде ақпарат тасқынының белсенділігі балалардың жазылым қабілетін әлсіретіп отыр. Цифрлы құралдардың күнделікті қолданыста жүруі жазу сауатына кері әсерін тигізбей қоймады. Ресми құжаттарды толтыра алмау, грамматикалық қателерге жол беру, пунктуацияның ережелерін сақтамау бүгінгі күні оқушылар арасында кең таралған. Бұл жазу сауатының әлсіздігін, соған орай функционалды сауаттылықтың жетілуінде шегініс екенін айтуға болады. Өмірлік жағдаяттарда кездесетін СМС-хабарламалар, резюме, өтінішітер, әлеуметтік желідегі блогтардың барлығы жазылым дағдысын қажет етеді. Ал қазақ тілі сабақтарында аталмыш дағдыны жазылым тапсырмалары арқылы қалыптастыру аса маңызды. Мектептегі сабақта қолхат, ашықхат, тақырыпқа байланысты пікір жазуға машықтанған оқушы жазу сауаттылығын керек ететін қоғамдық шиеленістерде қиындыққа ұшырамайды. Жоғарыда аталған жазылым тапсырмалары қазіргі уақытта Назарбаев Зияткерлік мектептеріне жаңадан қолданысқа еніп жүр. Оны ары қарай жалпы білім беретін мектептерге дейін

жеткізу арқылы оқылым мен жазылым тапсырмаларының құрылымына өзгеріс енгізу мүмкіндігі туады.

Қорытындылай келе, функционалды сауатты тұлға жаһандану дәуірінің сұранысқа ие субьекті деуге болады. Заманның ағысымен жүзетін, ортасында кемел білімімен ерекшеленетін, заңғар ойлы, жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеу – бүгінгі күннің басты талабы. Функционалды сауаттылықтың барлық құрамдас бөліктерін жетілдіріп, толыққанды сауатты адамды қалыптастыру арқылы функционалды сауатты қоғамға айналамыз. Осы құрамдас бөліктердің ең маңыздысы оқылым мен жазылымды дамыту білім беру мекемелеріндегі басты міндет болып табылуы тиіс. Оқыту жүйесіндегі оқылым мен жазылымның құрылымын халықаралық зерттеу бағдарламасына орайластыру оң нәтиже берері анық. Сонда ғана жасөспірімдердің функционалды сауаттылық деңгейлерін жоғары деңгейге көтеруге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «2023-2024 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесінің ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2023. – 107 б.
2. Төменгі сынып оқушыларының оқылым және жазылым дағдыларын дамыту (қазақ тілі мен әдебиеті оқу пәндерінде) әдістемелік ұсыныстар./ Автор-құраст.: - С.Б. Журунтаева, А.Д. Мусина, С.И. Уақбаева, А.М. Хамзина. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2018. – 92
3. https://bilimdinews.kz/?p=85999

УДК 372.881.161.1

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БИЛИНГВАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Смаилова Асель Жанатовна
smailova.asel@mail.ru
магистрант 2-курса специальности «Русский язык и литература»
СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Статья посвящена вопросу методологических основ билингвальной компетенции учащихся в контексте развития функциональной грамотности учащихся на уроках русского языка и литературы. Автором проанализирована языковая ситуация СКО. Авторами предпринята попытка обосновать понятие билингвизма ипрактической направленности обучения детей русскому языку. Это позволило сделать вывод о том, что преподавание русского языка в школах должно связывать все виды речевой деятельности в классе, а также уроки русского языка и чтения, обеспечивать единство лексико-грамматической работы. Это прежде всего реализация в учебном процессе взаимосвязей

между лексикой, грамматикой, фонетикой и орфоэпией, цифрами и орфограммами. Взаимосвязь между произношением и правописанием особенно ярко проявляется на этапе начального обучения.
Ключевые слова: билингвизм, функциональная грамотность, преподавание русского языка, активные и интерактивные методы.

Аңдатпа: Мақала орыс тілі мен әдебиеті сабақтарында оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту контекстіндегі оқушылардың екі тілді құзыреттілігінің әдіснамалық негіздері мәселесіне арналған. Автор СҚО-ның тілдік жағдайын талдады. Авторлар екі тілділік ұғымын және балаларды орыс тіліне оқытудың практикалық бағытын негіздеуге тырысты. Бұл мектептерде орыс тілін оқыту сыныптағы сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін, сондай-ақ орыс тілі мен оқу сабақтарын байланыстырып, лексика-грамматикалық жұмыстың бірлігін қамтамасыз етуі керек деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Бұл, ең алдымен, оқу процесінде лексика, грамматика, фонетика және орфоэпия, сандар мен орфографиялар арасындағы қатынастарды жүзеге асыру. Айтылу мен емле арасындағы байланыс әсіресе бастапқы оқыту кезеңінде айқын көрінеді.
Кілт сөздер: екі тілділік, функционалдық сауаттылық, орыс тілін оқыту, белсенді және интерактивті әдістер.

Abstract: The article is devoted to the methodological foundations of bilingual competence of students in the context of the development of functional literacy of students in Russian language and literature lessons. The author analyzes the linguistic situation of the North Kazakhstan region. The authors have attempted to substantiate the concept of bilingualism and the practical orientation of teaching children the Russian language. Russian Russian language teaching in schools should link all types of speech activity in the classroom, as well as Russian language and reading lessons, and ensure the unity of lexical and grammatical work. This is primarily the implementation in the educational process of the interrelationships between vocabulary, grammar, phonetics and orthoepy, numbers and orthograms. The relationship between pronunciation and spelling is especially pronounced at the stage of primary education.
Keywords: bilingualism, functional literacy, teaching Russian, active and interactive methods.

Полилингвальная коммуникативная компетенция учащихся школ общеобразовательного учреждения формируется за счет взаимосвязанного использования трех языков в качестве средства образовательной деятельности, и как результат, повышается и расширяется общий коммуникативный потенциал учащихся, развивается познавательный интерес, происходит их личностный рост и духовное совершенствование на базе новой культуры в ее диалоге с родной. Знание трех языков для учащихся – это модель, которая влияет на систему принципов культурологического, компетентностного, творческого и личностно-ориентированного подходов и которая включает в свою структуру мотивационно-целевой, содержательный, организационный, результативный и рефлексивно-оценочный компоненты. Приоритетом в данном процессе формирования языковых компетенций считается билингвизм, который обусловлен успешным функционированием в процессе обучения детей, где большая доля выпадает на казахский и русский языки. Для

целенаправленного формирования билингвизма важно определить специфику изучения двух языков.

Для того, чтобы правильно и наиболее эффективно усвоить фонетические, лексические и грамматические нормы родного и русского языков, необходимо учитывать общие явления, присутствующие в обоих языках, и особенности, характерные для каждого из них.

Задача каждой страны – расширять и углублять свои экономические, культурные и политические связи с другими народами. В этом отношении русский язык, который играет сплачивающую, интегрирующую и объединяющую роль в наших отношениях с народом Казахстана, может оказать нам неоценимую помощь. В отличие от других языков, которые можно назвать языками межнационального общения (например, арабский, турецкий и др.), русский язык сегодня обслуживает потребность в общении представителей различных этносов как в СНГ, так и в Казахстане.

Основными принципами преподавания русского языка в поликультурной среде являются культурное наследие русских и коренных народов как кладовая духовных ценностей, знание двух взаимодействующих культур и постоянное обращение к родному языку школьника. В условиях двуязычия такой подход позволяет стимулировать интерес к изучению русского языка, который воспринимается не как замена родного языка ученика, а как обогащение и расширение его словарного запаса. Концепция языковой политики должна основываться на идее равноправного билингвизма и создавать реальные условия для развития русского языка и русско-казахского билингвизма.

Проживая на приграничной территории, жители Северо-Казахстанской области показывают высокий уровень владения русского языка наряду с родным. Однако это касается не стопроцентного населения. Часть жителей владеют только разговорным русским языком, другая часть прибегает к использованию исследуемого нами межкультурного языка крайне редко. Таким образом, это отражается на учениках разного возраста.

Когда человек долго не пользуется одним из известных ему языков, то говорят, что он «спящий» билингв. Если говорящие пользуются попеременно то одним, то другим языком, то говорят о переключении кода. Если языки смешиваются внутри слова или предложения, то говорят иногда о смешении кода. Употребляется также термин «гибрид» применительно к новообразованиям, заимствующим компоненты из разных языков. Причинами заимствований являются недостаточная компетентность в одном из языков или, наоборот, стремление наиболее точно отразить свою мысль; доказательство групповой солидарности и принадлежности, выражение отношения к слушающему, усталость и иные психологические проявления.

Э.Д. Сулейменова и Н.Ж. Шаймерденова рассматривают также региональное, национальное, естественное, искусственное, дополнительное, замещаемое двуязычие, амбилингвизм и семилингвизм как разновидности билингвизма. Р. И. Хашимов рассматривает семейное двуязычие как

проявление различных форм билингвизма и мультилингвизма в смешанных браках [1, с. 23-30]. Г. А. Зограф рассматривает двуязычие (билингвизм, диглоссию) в связи с понятием многоязычия (мультилингвизма, полилингвизма) и определяет его как использование нескольких языков в пределах определенной социальной общности в зависимости от соответствия коммуникативной ситуации [2, с. 303].

Преподавание русского языка в школах должно связывать все виды речевой деятельности в классе, а также уроки русского языка и чтения, обеспечивать единство лексико-грамматической работы.

Практическая направленность обучения детей русскому языку может быть выражена следующим образом. Это прежде всего реализация в учебном процессе взаимосвязей между лексикой, грамматикой, фонетикой и орфоэпией, цифрами и орфограммами. Взаимосвязь между произношением и правописанием особенно ярко проявляется на этапе начального обучения. Без умения слышать и правильно произносить звуки в словах невозможно хорошее и правильное письмо.

Еще одна проблема, которую постоянно приходится решать учителям русского языка и литературы в государственных школах – выработка у учащихся устойчивой манеры речи на неродном языке. Развитие у учащихся способности связно выражать свои мысли в устной и письменной форме имеет решающее значение для развития их речи. Учащиеся, свободно говорящие на русском языке, могут испытывать затруднения или неловкость, когда их просят изложить свои высказывания в письменном виде. Например, в виде короткого эссе или письма товарищу. Чем это можно объяснить?

Во-первых, тем, что многие школьные учителя не придерживаются образовательного принципа обучения общению как на неродном (русском) языке, так и на родном.

Фонетика и орфоэпия тесно взаимосвязаны с грамматикой и лексикой и играют важную роль во всей системе русского языка. Поэтому в процессе изучения языка необходимо уделять большое внимание правильному произношению. Необходимо отрабатывать произношение в течение всего периода изучения русского языка, так как неправильное произношение не только затрудняет устную речь учащегося, но и влияет на орфографию [1, с. 66]. Хорошая речь – важнейшее условие всестороннего полноценного развития человека. Чем богаче речь, тем легче выражать свои мысли и тем больше возможностей для познания окружающей действительности [2, с. 9].

Особое место в исследованиях по развитию речи занимает изучение лексики и фразеологии. Известно, что многим учителям в классах русского языка не хватает целенаправленной и систематической работы над лексикой и фразеологизмами. Недостаточна работа и над словарным минимумом, несмотря на то что у большинства учеников очень бедна речь, беден словарный запас [3, с. 35].

Успешная работа над словарным запасом возможна при наличии системы специальных упражнений. Известно, что на школьных уроках для толкования новой лексики используются различные методы: 1) перевод на родной язык, 2) объяснение слов с помощью синонимов и антонимов, 3) использование словообразовательного анализа, 4) в зависимости от контекста, 5) использование словаря для объяснения значения слов. Учителю важно решить, когда и как объяснять новые слова (какой прием выбрать).

Если толкование нового слова или выражения является первым этапом изучения лексики, то следующий этап – закрепление его в устной и письменной работе ученика.

Правильное указание на ошибки – хороший способ улучшить словарный запас. Это способ привить школьникам практические знания русского языка, чтобы они могли свободно владеть им в устной и письменной речи после окончания государственных средних школ. Хотя русский язык в Казахстане сохраняет свою информационную ценность и коммуникативную комфортность в новых условиях современной языковой политики Казахстана, которая выдвигает казахский язык на первый план в качестве национального, русский язык остается стабильным официальным языком, им владеют 84,8 % населения республики. «…прекрасное владение русским – это наше богатство, которое потерять крайне неразумно. Мы говорим и ведем документацию на русском, потому что сегодня этот язык знают все казахстанцы. Поэтому именно русский язык объединяет нашу нацию, всех граждан нашей страны» [4, с. 4].

В нашей стране ведется работа по повышению научного уровня и эффективности преподавания русского языка, подготовлены программы, учебники, методические исследования, в которых рассматриваются актуальные проблемы преподавания русского языка в школах Казахстана. Однако несмотря на то, что ко многим проблемам обучения русскому языку относятся достаточно серьезно, многие аспекты этой проблемы еще не до конца разработаны, что сказывается на результатах обучения русскому языку в школах Казахстана. Поэтому необходима широкая разработка актуальных вопросов преподавания русского языка в средних школах Республики Казахстан в мероприятиях, направленных на повышение уровня преподавания русского языка до современных требований.

Современная обновлённая программа образования направлена на развитие функциональной грамотности учащихся, что является одним из основных направлений развития подрастающего ученика как личности, способной применить школьные знания в повседневной жизни. Опыт учителей, работающих уже несколько лет по данной программе обучения, свидетельствует тому, что без использования на уроке активных и интерактивных методов достижение цели – развитие функциональной грамотности – достигается медленнее.

Синквейн – это стихотворная форма из пяти строк. Как написать дидактический синквейн?

На первой строке записывается одно слово – **существительное**, которое дублирует тему синквейна. На второй строке записываются **два прилагательных**, характеризующих тему сиквейна. Третья строка подразумевает **три глагола**, которые раскрывают тему синквейна через действия. Следующая строка включает целую фразу – **афоризм**, при помощи которого нужно выразить своё отношение к теме. Таким афоризмом может быть крылатое выражение, цитата, пословица или составленное самим учеником предложение в контексте с темой. На последней строке размещается **слово-резюме**, дающее новую интерпретацию темы, выражая личное отношение автора синквейна к теме.

При этом чёткое соблюдение правил написания синквейна не обязательно. Например, для эффективной передачи информации в четвёртой строке можно использовать три или пять слов, а в пятой строке — два слова. При необходимости возможны варианты использования и других частей речи.

При проведении эксперимента с синквейнами, мы выбрали темы более близкие и интересные для учащихся, не упуская из виду присущие детям эмоциональность и чувственность, особенно когда речь шла о художественных текстах, напрямую связанных с жизненными примерами и личным опытом каждого ученика. Перед применением синквейна на уроках нами была выстроена своя задача: необходимость построения четкого логического алгоритма работы, конкретного определения слов-элементов, на основе которых учащиеся смогут осмыслить и запомнить материал предмета.

После изучения учебно-методических рекомендаций и приемов применения такого рода технологий на уроках русского языка и литературы, нами было внедрено в краткосрочные планы системное использование синквейнов в качестве эффективного метода самоконтроля. В особенности данный прием был универсален при выполнении послетекстовых заданий. Например, в ходе изучения раздела«В человеке всё должно быть прекрасно» при прочтении произведений И.А. Крылова «Ворона и лисица», А.П. Чехова «Хамелеон», Ч.Т. Айтматова «Солдатёнок» учащиеся 6 класса составляли синквейны к героям произведений.

Подбор ключевых основных понятий и суждений в контексте позволил учащимся сосредоточиться и сконцентрироваться на сюжете прочитанного текста или произведения. Еще одна характерность синквейнов в том, что учащимся нравилось выполнять такого рода задания, они с радостью и увлечением брались за составление синквейнов. После выполненных заданий осуществлялось взаимное оценивание, использование которого способствовало повышению мотивации, делая при этом процесс достижения результатов более «прозрачным» и понятным. После применения нескольких серий синквейнов, например, в ходе изучения цикла уроков, посвященных разделу «Мир вокруг нас», мы убедились в том, что это один из факторов повышения качества работы детей. Дети, прочитав свои примеры, сравнивали их с другими примерами одноклассников, затем выявляли самые точные и

самые интересные примеры, оценивали друг друга по технологии «Две звезды и одно пожелание».

В ходе эксперимента также выяснилось, что детям необходима помощь учителя на начальном этапе работы: в подборе ключевых фраз в контекстуальном аспекте, составлении предложений в ключевом звене. Однако случалось, что не всегда дети сразу включались в работу. Какие у нас возникли затруднения? Это затруднения, которые явно были выражены на первых трех-четырех уроках, они были связаны с анализом слов, содержаний, сюжетных линий, с осмыслением темы; у некоторых детей недостаточный активный словарный запас, есть учащиеся, которые не понимают определенные термины, есть страх ошибиться. Перед нами возникла необходимость помощи ребятам, и эта помощь выражалась в наводящих вопросах, расширении кругозора, поощрении за любое стремление учеников, в ответах на возникшие у них вопросы. Но системное использование на уроках данного приема позволило заинтересовать учащихся, лучше понять и осмыслить изучаемый материал. Составление синквейнов было эффективно тем, что за короткое время дети обогащают речь новыми словами, таким образом, параллельно осуществляется лексико-семантическая работа на уроке, что немаловажно для детей-билингвов.

1) Алиса;
2) Добрая, любопытная;
3) Путешествует, воображает, экспериментирует;
4) Алисе никогда не бывает скучно.
5) Выдумщица.

Одним из эффективных и оригинальных приёмов критического мышления является «**Диаманта»** или, как его принято называть, двойной синквейн. Данный приём позволит дать сравнительную характеристику двух противоположных понятий, явлений, фактов, событий, исторических деятелей или литературных персонажей. Учащимся необходимо характеризовать одновременно обе темы – с начала и с конца, таким образом, получится стихотворение из 7 строк, 4-ая из которых включает в себя ассоциации, сравнения двух тем, выраженные четырьмя существительными или двумя фразами. Как и в классическом синквейне, в «Диаманте» количество слов в каждой строчке соответствует порядковому номеру строки (рис.1).

Рисунок 1. *Рисунок 2.*

Как показывает практика, данный приём способствует снятию эмоционального напряжения и формированию интереса к предмету. Кроме того, исследуемый приём критического мышления позволяет обогатить словарный запас учащихся билингвов и развивать способности к выделению существенного, анализу и синтезу.

В ходе эксперимента нами было выявлено, что дети, полностью освоившие приём «Синквейн», с лёгкостью справились с новым «двойным синквейном». У затруднявшихся учащихся наблюдаются ошибки в употреблении отдельных частей речи, подбора синонимов и формулировании предложений, сопоставляющих рассматриваемые темы.

Продуктивный урок должен формировать не только знания, но и умения их использовать в различных жизненных ситуациях, приучать детей к самостоятельному поиску знаний, формировать опыт решения проблем.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алтынбекова О. Б. Этноязыковые процессы в Казахстане: Монография. - Алматы: Экономика, 2006. - 415 с.
2. Зограф Г. А. Многоязычие // Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. - М.: Советская энциклопедия, 1990. - 685 с.
3. Сулейменова Э. Д. Языки народов Казахстана: Социолингвистический справочник / Э. Д. Сулейменова, Н. Ж. Шаймерденова, Д. Х. Аканова. - Астана: Издательство «Арман-ПВ», 2007. - 300 с.

4. Языковая ситуация в Актюбинской области: социолингвистическое исследование уровня владения государственным языком работниками организаций и предприятий / Жанпеисова Н. М., Уталиева Ж. Т. - Актобе, 2009.

ӘОЖ 82.821

МАҒЖАН ЖЫРЛАРЫНДАҒЫ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫСТАР

Таласпаева Жанар Серкешқызы
talaspaeva@inbox.ru
М. Қозыбаев атындағы СҚУ
филология ғылымдарының кандидаты, профессор.
Петропавл қ., Қазақстан

Казиева Айгерім,
sezim-rasul@mail.ru
«Филология» мамандығының I курс магистранты,
«Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасы
Петропавл қ., Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада қазақ елінің жалынды ақыны Мағжан Жұмабаевтың поэзиясының тілдік қолданыстары таданады. Ақын шығармашығындағы қолданған символизмнің, көркемдік құралдары мен айшықтау тәсілдерінің қолданысын, стильдік ерекшеліктеріне лингво-стилистикалық талдау жасалады. Ақын шығармаларының поэтикасын орыс және шетел әдебиетінің ірі өкілдері А.С.Пушкиннің, Д.С.Мережковскийдің, Г.Гетенің шығармаларымен салыстыра отырып қарастырады.

Жырымен рухтандырған, келешекке үміт сыйлаған жыр пайғамбары туындыларында қолданылған «жүрек», «пайғамбар» концептілерінің мән-мағынасына тоқталған. Сонымен қатар М. Жұмабаев тіліндегі «жан», «өлім», «махаббат» концептілері біртұтастықта ақынның жеке танымын сол концептілердің философиялық, психологиялық, діни-мифологиялық түсініктерімен де сабақтастасады. Замана шындығын қабылдауда ақынның нәзік жүрегі ұлтының басына түскен халді сезеді, көкірегін шер басады, бірақ күйзеліске түскеннен гөрі өткен күннің алаңсыз шағын аңсап, елінің жарқын болашағын елестетіп романтизмге беріледі.

Кілт сөздер: Мағжан поэзиясы, романтизм, эпитет, жыр, махаббат, Шығыс әдебиеті

Аннотация: В статье раскрываются языковые обороты поэзии Магжана Жумабаева. Проведен лингво-стилистический анализ символики, художественных средств, языкового употребления, используемых в творчестве поэта. При этом его творччество сравнивают с произведениями великих представителей русской и зарубежной литературы А.С. Пушкина, Д.С. Мережковского, Г. Гете.

Подчеркнуто значение понятий «сердце» и «пророк», используемых в стихотворениях поэта, вдохновлявшего своей песней и вселявшего надежду на будущее. Кроме того, понятия «душа», «смерть», «любовь» в языке Магжана сочетают в себе личные знания поэта с философскими, психологическими, религиозными и мифологическими представлениями.

Ключевые слова: поэзия Магжана, романтизм, эпитет, любовь, Восточная литература

Abstract : The article reveals the linguistic use of poetry by the ardent poet of the Kazakh people Magzhan Zhumabayev. The analysis of the linguistic use of symbols, metaphors, epithets, descriptions used by the poet in his work is carried out. At the same time, major representatives of Russian literature are compared with the works of A. S. Pushkin, D. S. Merezhkovsky, G. Goethe.

"Heart", "prophet", inspired by the song, inspired by hope for the future, was used in the songs of the prophet of Independence. At the same time, the concepts of "soul", "death", "love" in the language of M. Zhumabayev in unity intertwine the poet's personal knowledge with philosophical, psychological, religious and mythological concepts of the same concepts. In the perception of the realities of time, the poet's tender heart feels a state that falls on the head of the nation, but instead of falling into depression, it gives itself over to romanticism, imagining the bright future of its country with a carefree little longing of the past.

Magjan's poetry has skilfully given linguistic applications. Exploring education and did not study to the Kazakh people, the road for a horse race through the schabyty of the car is more artistically decorated.

Keywords: Magzhan poetry, romanticism, epithet, love, Eastern literature

Мағжан Жұмабаев – жаны азат, қаны қазақ халықтың ұлттық рухты ақыны. Күннен туған баланың арманы биік, мақсаты айқын, ол – қазақ елінің үкілеген үмітті сәулесін бостандыққа жеткізіп, ұлттық құндылықтарымызды мәңгі сақтап қалуға барын салды.

Қаламы төселіп, әдеби ортаның жаңашылдығына тереңдей бастаған жас ақын қоғамды бейнелеп, сыншылдық реализм тұрғысынан жырлауда қатарынан оза шауып, алыстан көріне бастайды. Замана шындығын қабылдауда ақынның нәзік жүрегі ұлтының басына түсетін халді сезеді, көкірегін шер басады, бірақ күйзеліске түскеннен гөрі өткен күннің алаңсыз шағын аңсап, елінің жарқын болашағын елестетіп романтизмге беріледі. Ол туралы Жүсіпбек Аймауытов 1923 жылы «Мағжанның ақындығы» деген еңбегінде: «Қазақ әдебиетіне Мағжанның кіргізген жаңалығы аз емес, орыстың символизмін (бейнешілдігін) қазақыландырды, дыбыстан сурет туғызды, сөзге жан бітірді, жаңа өлшеулер шығарды. Романтизмді күшейтті, тілді ұстартты. Жақсы жағын санасақ, ол – сыршыл, толғағыш, суретші, сөз ұстасы, түрікшіл, романтик, мәдениетшіл, отаршылдыққа, жауынгерлікке қарсы күншығысшыл ақын», - деген болатын [1;1-б]. Демек Мағжан жырларының аясы кең, мағыналық, көркемдік тұрғысынан қарағанда сөз маржанын тере білген, оны өлеңдерімен қосып өре білген суреткер ақын. Мағжан поэзиясының құдіреттілігі сол – ол оқырмандарына көтеріңкі көңіл-күй, бойға рух, жанға жігер береді.

Мағжан жырларындағы тілдік қолданыстарында символистік тұрғыдан «Пайғамбар» өлеңін жазды. Орыс әдебиетінің И. В. Гете, Вильям Блейк, Джордж Гордон Байрон, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, И. А. Бунин шығармашылығының жете танысып, қазақ әдебиетіне жаңашылдық әкелді. Жоғарыда аталған ақындардың барлығы Пайғамбар тақырыбында қалам тербеді. Әрбір ойға жете назар аударсақ, Мағжан өз өлеңінде:

Қап-қара түн. Қайғылы ауыр жер жыры,
Қап-қара түн. Күңіренеді түн ұлы.
Күншығыста ақ алтын бір сызық бар:
Мен келемін, мен пайғамбар – Күн ұлы, - деп өзін «пайғамбар», «Күн ұлы» символы арқылы береді. Азаттықтың ақ таңын аңсаған ақынның халқына көшбасшы болуға ұмтылады. Дәл осындай ұғымдық сипатта Д.С.Мережковскийдің:
Устремляя наши очи
На бледнеющий Восток,
Дети скорби, дети ночи,
Ждем, придет ли к нам пророк, - өлеңіндегі үндесітікті байқауға болады. Мағжанннның бұл өлеңінде пайғамбар символы ретінде ақын арқылы Күншығыс елінің ұлын танысақ, ал Д.С.Мережковский бостандықтың пайғамбары келеді деп келешектен үміт күткен ақын бейнесін аңғарамыз. Осыған ұқсас А.С.Пушкиннің:
«Восстань, пророк, и виждь, и внемли,
Исполнись волею моей,
И, обходя моря и земли,
Глаголом жги сердца людей», - деген жолдарындағы «Пайғамбардың» алға қойған мақсатын айқындай түседі. Қарапайым халықтың келешекке артқан үміті мен сенімін, мақсатын сезінуге болады. Мағыналық тұрғыда жоғарыда берілген үш ақынның жыры бірін-бірі толықтыра түседі. Мұндағы «Пайғамбар» өлеңіндегі символдық үндестікті жан-жақты қарастыруға болады: біріншісі - діни тұрғысынан, екіншісі – халықтың үміті. Жарқын болашаққа бастайтын көшбасшыны күткен халықтың бейнесін айшықтай түсе, сенімді ақтайтын Күншығыс баласының мақсаты көрінеді. Жалынды ақынның шығармашылығынан туған дискурс тілдік көрсеткіш қана емес, сонымен бірге таным мен мәдениет сабақтастығын беретін ұлт тарихы мен мәдениетінің бір бөлшегі болып келеді. Мағжанның пайғамбары қазақ елін – күншығысты қаптаған қараңғылықтан, надандықтан, қайғы мен қан төгуден сақтап алып қалатын күрделі романтикалық бейнеден, реалистік бейнеге дейін көтерілген. Жалпы, күншығысты азат қылатын, бостандыққа жеткізетін – пайғамбар дәрежесінде суреттейді.
М.Жұмабаев тіліндегі жан, өлім, махаббат концептілері біртұтастықта ақынның жеке танымын сол концептілердің философиялық, психологиялық, діни-мифологиялық түсініктерімен де сабақтастасады. Мысалы «жүрек» сөзін Мағжан жырларынан түрлі бейнеде көреміз. Бірде эпитеттермен тіркестіріліп берілсе, бірде метафоралық ұғымдармен де алмасып жатқандығын байқаймыз.
...Ноянның бар ақылы білегінде,
Билеген **асау жүрек**, қайнаған қан.
Келгенде-ақ сұлудың бір қарауынан
Ноянның жүрегінде ұшқын туған.
.. Айға алтын Күн нұрынан сәуле бермек,

Шалқыған махаббат-от аспанға өрлеп.

Жүрегін өзі сүйген **отты жүрек**

Оятпақ тас болса да, зарлап тербеп, - деген жолдарда ақынның жүрекке берген айқындауыштарының түрленіп отырғанын көреміз. Мұндағы «асау жүрек» метафоралық байланысына Абай Құнанбаевтың «Өлсем орным қара жер сыз болмай ма?» өлеңіндегі «...Асау жүрек аяғын шалыс басқан» жолдарымен үндес. Жүрек тіркесінің тағы бір қолданысын «Жан сөзі» өлеңінен көре аламыз:

Дариға, сол күндері күнім қараң,

Қазақ елі, бір ауыз сөзім саған:

Болғайсың, сыншы болсаң, әділ сыншы,

Кінәні жүрекке қой, қойма маған!

...Мені атама, бұл **жүрек – жынды** дерсің,

Ұмтылған аламын деп күнді дерсің

Сүйіп, күйіп, көз жасын төгіп,

Жынды жүрек өлді де тынды дерсің, - дей келе, барлық жауапкершілікті жүрекке артады. Сезімді ақылдан жоғары қояды да, махаббаттың құдіреттілігін алға шығарады. Қай өлеңін алмайық, ақын жүрегімен сезінеді, жүрегімен қайғырады, жүрегімен сырласады... Бұл жырында да Абайдың жүрек сөзінің символжық, метафоралық ұғымымен сәйкес келіп, дананың дара ізі жырларында жалғасын тапқанын көреміз. Осыған орай М.Әуезов: «Мағжанның Европалығын, жарқыраған әшекейін сүйемін. Қазақ ақындарының қара қордалы ауылында туып, Европадағы мәдениет пен сұлулық сарайына барып жайлауы жарасқан, Арқа қызын көріп сезгендей боламын. Мағжан культурасы зор екен», - деп бекер айтпаса керек [4,8-б].

Мағжан поэзиясындағы жаратылыс құбылыстарын тереңнен толғауы, табиғат-ананың мейірімділігін сезінуі, махаббат пен сезімді де суреттей жырлауы әлемдік поэзияның көркемдік көкжиегімен іштей қабысып, тоғысып үйлесуінде. Шығыс әдебиетінен ғана емес, сонымен қатар еуропалық ақындардың жырларын нәзиралық үлгіде тәржімалаған өлеңдерінде сөздің мәнін нақыштап өрнектейді. Ата тілінде сөйлеткен «Екі бетің сұлу қыз», «Айырылдым сенен», «Орман патшасы», «Күннің батуы» атты өлеңдерін Г.Гетеден кем суреттемейді. Мысалы:

Толқынданған дарияға

Қызарып оттай күн батар,

Жұқа, ақшыл бұлттар,

Құрмет қып оны ұзатар, - деген жолдарындағы эпитет, «Күнді ұзату» арқылы керемет ұлттық нақыштағы соны кейіптеуді қолданады. Тағы бір мысалға тоқтала кетсек:

Баяғы ерте заманда

Бұларда артық бақ болған.

Ай әйел боп, Күн - ері,

Толықсып тұрған шақ болған.

Нұрлары балқып екеуі
Қосылысқан бір мезгіл.
Айнала жұлдыз - балалары -

Жайнаған өңшең алмас гүл, - дей келе, фольклор жанрына да бойлай түсіп, ертегі әлеміне саяхат шектіреді. Ай мен Күннің образын ерлі-зайыпты етіп суреттейді. Алмас гүлдей жайнаған жұлдыз-балаларына метафора, теңеу арқылы өң береді. Негізі бұл өлеңін оқи келе тек ертегіні ғана емес, мұсылманшылық діни ұғымда жер бетіндегі ең алғашқы жаралытыс Адам мен Хауаның махаббатын сипаттағанына сай келеді.

Гете өлеңінің Мағжан аудармасы орыс тіліндегі аударма мәтінінен алшақтамайды. Сезім күйлерінің алмасуын бейнелеуден тұратын сюжет те, өлеңнің ішкі ырғағы да сақталған, негізгі мазмұнын бере білген. Мағжан аудармасынан көрініс тауып отырған бұл сипаттар аударма барысында қазақ ақынының аударылып отырған мәтінге тән көркемдік белгілерін барынша мұқият сақтауды мақсат еткенін аңғартады

Мағжанның ақындығы басқа ақындарға қарағанда өзіндік қайталанбас қолтаңбасымен өзгеше. Ақиық ақын жырларында әдемілік пен сұлулықты образды суреттейді, тіпті аудармаларында да сол сюжетті сақтауға тырысқанын да көруге болады. Мағжан сөзбен сурет салып, сыйқырлы поэзия жасайды. Жасандылықсыз сыр мен ойды, кейіптеу мен тұспалдауды, эпитет пен символды үйлестіріп, өлең иірімдері арқылы өрнектей білді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. https://adebiportal.kz/kz/news/view/zusipbek-aimauytov-magzannyn-aqyndygy-turaly__14658 1923 жылы Лениншіл жас журналының 5-нөмірінде жарияланған Жүсіпбек Аймауытов: «Мағжанның ақындығы туралы» мақаласы
2. Серебряный век русской поэзии. Стихи Д. Мережковский. Москва: Просвещение, 1993.
3. https://rustih.ru/aleksandr-pushkin-prorok/ стихи А.С.Пушкин
4. М.Жұмабаев шығармашылығы және орыс әдебиеті: Монография/А.Б.Бейсентай. – Алматы: ТехноЭрудит, 2019. – 172 бет.

ӘОЖ 82.821

«МӘТІНМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚЫЛЫМ, ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ»

Таласпаева Жанар Серкешқызы
talaspaeva@inbox.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ
Филология ғылымдарының кандидаты, профессор
Петропавл қ., Қазақстан

Құрмаш Аружан
Kurmash.aruzhan@mail.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ, ТжӘИ, ҚТӘ-20-1-k студенті
Петропавл қ., Қазақстан
Ерсаинова Әсел Бауыржанқызы
asel_ersainova@mail.ru
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан

Андатпа: Мақалада бүгінгі күні білім беру үдерісінде маңызды болып отырған оқылым және жазылым дағдыларын дамытуда мәтінмен жұмыстың тиімділігі қарастырылған. Аталған дағдыларды дамыту үшін мәтінмен жұмыстың түрлі әдіс-тәсілдері ұсынылып, оқушылардың оқылым және жазылым дағдыларын дамыту үшін тапсырмаларды, стратегияларды тиімді қолдану жолдары көрсетілген. Оқылым және жазылым дағдыларын тиімді дамыту үшін мәтінмен жұмыстың тиімді тәсілдерін дұрыс қолдануда кездесетін негізгі мәселелер ашылған. Бұл мұғалімдер үшін маңызды болып келеді, себебі негізгі мәселелердің алғышарттарын, себеп- салдарын білмей, білім, білік, дағдыларды қалыптастырудың тиімді жолдарын қарастыру күрделі кедергілерге ұшыратуы мүмкін. Мақала авторлары мәтінмен жұмыс жүргізуде және дағдыларды дамытуға арналған тапсырмаларда тәсілдердің қолдану ерекшеліктерін талқылап, мұғалімге пайдалы болатындай ұсыныстарды көрсеткен.

Кілт сөздер: оқылым, жазылым, әдіс-тәсіл, сауаттылық, шығармашылық.

Аннотация: В статье рассматривается эффективность работы с текстом в развитии навыков чтения и письма, которые сегодня важны в образовательном процессе. Для развития этих навыков предлагаются различные методы работы с текстом, а также показаны способы эффективного использования заданий и стратегий для развития навыков чтения и письма учащихся. Выявлены основные проблемы, возникающие при правильном использовании эффективных методов работы с текстом для эффективного развития навыков чтения и письма. Это важно для учителей, так как без знания предпосылок, причин и последствий основных проблем рассмотрение эффективных путей формирования знаний, умений и навыков может столкнуться с серьезными препятствиями. Авторы статьи рассмотрели особенности использования методов работы с текстом и задач на развитие умений, а также внесли предложения, которые будут полезны учителю.

Ключевые слова: чтение, письмо, метод, грамотность, творчество.

Abstract: The article examines the effectiveness of working with text in the development of reading and writing skills, which are important in the educational process today. To develop these skills, a variety of word processing techniques are provided, and ways to effectively use activities and strategies to develop students' reading and writing skills are shown. The main problems that arise with the correct use of effective methods of working with text for the effective development of reading and writing skills are identified. This is important for teachers because without knowledge of the background, causes and consequences of the underlying problems, consideration of effective ways to develop knowledge, skills and abilities can face serious obstacles. The authors of the article examined the features of using methods of working with text and tasks for developing skills, and also made suggestions that will be useful to the teacher.

Keywords: reading, writing, method, literacy, creativity.

Қазіргі таңда XXI ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болу үшін қажетті дағдыларды оқушылардың бойына дарыту аса маңызды болып табылады. Оқушылар кез келген ауызша немесе жазбаша мәтіндерді сенімді және сын тұрғысынан қолдана білуі, басқалармен әртүрлі тақырып төңірегінде саналы әрі ашық әңгіме жүргізе білуі, әртүрлі мақсатқа арналған

мазмұнды мәтіндер құра білуге дағдылануы керек. Оқушылардың ойлау қабілеті мен сауаттылығын арттыруға, шығармашылық қабілеттерін дамыту, жақсы қасиеттерге тәрбиелеуде көптеген дәстүрлі, инновациялық және ақпараттық технологиялар қолданылып, түрлі әдіс-тәсілдер кеңінен пайдаланылып жатыр. Соның ішінде оқушы үшін мәтінмен жұмыс жасау маңызды болып табылады. Мәтінмен жұмыс жасаудың өз ерекшеліктері бар. Білім алушының оқылым және жазылым дағдысын қалыптасыруда мәтінмен жұмыс маңызды рөл атқарады.

Мәтін — бір тақырып төңірігіндегі біріккен, сабақтастық пен тұтастыққа тән ақпаратты жеткізетін мазмұнды сөйлемдердің тізбегі, дәйекті және реттелген сөз тіркестері мен сөздердің жиынтығы. Мәтін - өте күрделі тілдік құрылым. Осы құрылымды айқындайтын басты белгілері - жүйелілік және тұтастық.

Жаңартылған білім беру бағдарламаларында тіл пәндерінде аталған дағдылар бойынша мақсаттар мен тапсырмалар әр дағдыға байланысты бөлек-бөлек берілгенімен, тапсырмаларды талқылай келе, әр дағды бойынша берілген тапсырмада басқа да дағдылардың ұштасып келетіндігін көруге болады.

Ең тиімді тәсіл – күнделікті болып жатқан жағдайлармен байланыстыру, яғни өзіміз күнделікті жасайтын әрекеттерге көз жүгірту және олардың аталған дағдылармен қалай байланысты екендігін анықтау болып табылады. Мәтінмен жұмыс жасаудың ерекшелігі – тіл дамытудың басқа түрлері секілді оқу-тәрбие жұмыстарының барлық салаларында жүргізілуінде. Өлең, әңгіме, мысал, мақал-мәтелдер, эссе және т.б. оқу арқылы оқушының тілі дамиды. Мәтінмен жұмыс оқушының сөздік қорын дамытумен тығыз байланысты. Тілді, оның грамматикалық құрылысын меңгеру оқушыларға өз пікірлерін айтуға, сұрақ қоюға, қорытынды жасауға, заттар мен құбылыстар арасындағы алуан түрлі байланыстарды аңғара білуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге мәтінмен жұмыс жасау сөз арқылы оқушыны дәл ойлауға дағдыландырып, оның шығармашылық қабілеттерін арттыруға, сөйлеудің мазмұны мен формасының бірлігін қамтамасыз етуге бағытталады. Сөз байлығы – қоғамның, қоғамдағы әр тұлғаның байлығы. Сондықтан оқушының сөздік қорын байыту мақсатында мәтінмен жұмыс жүргізудің тиімділігі зор.

Бүгінгі таңдағы ақпараттандырылған қоғамда мәтінмен жұмыс жүргізу жаңа тәсілдер мен әдістерді қайта қарастыруды талап етіп отыр. Бұған АКТ арқылы жүргізілетін жұмыстарды ғана емес, сонымен қатар оқулықтарда берілген мәтінмен жұмыстың түрлерін жатқызуға болады. Бүгінгі қоғамда жаңа сабақты оқушының танымдық белсенділігін ояту арқылы жүргізген аса маңызды екендігімен барлығы да келісетін болар.

Мәтінмен жұмыс – тілдік дағдыларды дамытуда аса маңызды жұмыс. Ақпаратты мәтін арқылы беру – тілдерді оқытудағы негізгі құрал. Мәтінмен жұмыс қатынас құруды қамтамасыз етуде бастапқы рөл атқарады. Мәтіндерді

оқу және талқылау арқылы дұрыс сөйлеуді және жазуды үйренуге болады. Сонымен қатар мәтінмен жұмыс жүргізудің маңыздылығы күнделікті өмірде кез келген ақпаратты оқу, сол туралы не сол бойынша жазу, пікір айту немесе мәтіндерді тыңдауға тура келетін әрекеттермен кездесіп жататынымызбен байланысты. Мәтінмен жұмысты тиімді ұйымдастыру арқылы төмендегі нәтижелерге қол жеткізуге болады:

- мәтінде берілген ақпараттың негізгі дәйектері мен жалпы мәнмәтінін түсіну қабілеттілігі;
- мәтіннен қажетті ақпаратты сұрыптап алу қабілеттілігі;
- мәтінде берілген ақпаратты толыққанды және нақты түсіну қабілеттілігі;
- мәтінді талдауда тілдің құрылымы мен қызметін қолдана білу мүмкіндігі пайда болады.

Сыныпта оқушылармен талдауға болатын мәтінді таңдау күрделі үдеріс болып табылады. Дұрыс таңдалған мәтін оқушылардың лингвистикалық әрекетін барынша арттыруға ықпал етеді, ол төмендегідей талаптарды қамтуы қажет: (1-сурет)

1-сурет

Осылайша, мәтінмен жұмыс жүргізудің негізгі мақсаты оқушылардың оқылым және түсіну дағдыларын әрі қарай жақсарту, сөз байлығын дамыту, сөздік қорларын молайту және сөйлеу дағдыларын әрі қарай жетілдіру болып табылады. Мәтінмен жұмысты тиімді ұйымдастыра отырып, негізгі тілдік дағдыларды, соның ішінде оқылым және жазылым дағдыларын дамытуды басты назарға алып, осы аталған екі дағдыны дамытуда мәтінмен жұмыс жүргізудің тиімді тәсілдерін жан-жақты қарастыруды жөн көрдік. Себебі аталған екі дағдыны дамытуда қарастырылатын мәселелер бүгінгі таңда тіл пәндері мұғалімдері үшін аса маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Оқылым рецептивті (қабылдаушы) дағдылар қатарына жатады. Оқылым дағдысы мәтінді жазу, айтудан гөрі жауап қайтару немесе мақсатқа сай әрекет етуді білдіреді, яғни жазба тілдегі мәтінді түсіну. [1, 4].

Оқылым дағдылары туралы сөз болған кезде, біз алдымен төрт негізгі оқу түрлерін қарастыра аламыз: дұрыс оқу, жүгіртіп оқу, түсініп оқу, мәнерлеп оқу. Аталған төрт қасиет өзара тығыз байланысты. Графикалық белгілерді дұрыс дауыстап оқымай, мәтіннің негізгі бөліктерін түсіну мүмкін емес, ал әр бөлшектің мағынасын түсініп ашып алмай, шығарманың мазмұнын түсіну мүмкін емес. Өз кезегінде шығарманың жалпы мазмұнын түсіну оның жеке бөлшектерін дұрыс оқуға көмектеседі, ал дұрыс оқу және мәтінді түсіну көркем оқудың негізі болып табылады. Жүгіртіп оқу оқудың қарқынын арттыруға ықпал еткенімен, кейбір жағдайларда мәнерлеп оқудың құралы болып табылады. Дұрыс оқу оқылып жатқан ақпаратқа ықпал ететін еш өзгертусіз оқылған оқу болып табылады. Оған дыбыстар мен буындарды өзгеріссіз қалдырып немесе орындарын ауыстырып, жалғауларды жұтып оқу емес, керісінше, дұрыс оқу, дауыс ырғағын дұрыс қою және көркем оқу негізгі ережелерін сақтау кіреді. Жүгіртіп оқу – оқылғанды түсінуді қамтамасыз ететін оқу жылдамдығы. Түсініп оқу – автордың не айтқысы келгенін, идеясын түсіну, бұл идеяны жүзеге асыруға ықпал етіп тұрған көркем құралдарды және оқылған мәтінге өзінің көзқарасын түсіну. Мәнерлеп оқу – ауызша сөйлеу құралдары арқылы тыңдаушыларға шығарманың негізгі идеясын және өзіндік көзқарасын жеткізу.

2-сурет

2-суреттегі сызбада көрсетілген оқылым дағдыларын меңгеру оқушылар үшін бірқатар қиындықтар туғызатынын байқаймыз. Бүгінгі таңда көптеген мұғалімдер оқушылардың көркем шығарма оқымайтынын, мәтінде берілген ойды түсінбейтінін, мәтіннің мазмұнын жеткізе алмайтынын айтады. Әрине, бұл да – маңызды мәселелердің бірі. Оқылым дағдыларын дамыту үшін алдымен оқылымның мақсатын анықтап алу қажет, мәселен, жиһазды жинау бойынша

нұсқаулықты оқу мен оқулықты оқу бір нәрсе емес. Оқылымның мақсатын анықтап алған соң ғана оқылымды дұрыс ұйымдастырудың тәсілдерін қарастыруға болады.

Оқушылардың мәтінмен жұмыс жасауда оқылым дағдыларын дамытуға бағытталған тәсілдер қатарына «Белгілеп оқу», «Бөлшектен бүтін жасау» стратегиялары жатады.Сонымен қатар ең ұтымдысы, «Жабық оқылым» әдісінде бірінші оқылымда мағынасын ашу, екінші оқылымда «тереңнен қазбалау керек». Яғни, сұрақтар қою арқылы ашуға болады. Сұрақтары: Мәтіннің негізгі идеясы қандай? Мәтін бойынша қорытынды ойды айта аласыз ба? Сізге қандай ой келді? (мәтінді оқыған соң бірден айту қажет).

Сонымен, оқылым дағдыларын дамытуға бағытталған негізгі тәсілдер мен стратегиялар қарастырылды. Мұнда нақты сыныпта іліп қоюға болатын немесе оқушылардың алдына бере алатын постерлерді де қолдануға болады.

Оқушының жазылым дағдыларын дамыту – аса маңызды үдерістердің бірі. Бүгінгі таңда оқушылардың жазылым дағдыларын дамыту мұғалімдер үшін аса маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Өйткені жылдар бойы оқушылардың дұрыс, қатесіз, көркем жазуына көп көңіл бөлініп келді де, нақты жазылым дағдылары, мәселен ойын жазу, эссе, хат т.б. жазу дағдылары артта қалып қойған секілді. Біздің оқушыларымыз грамматика жағынан мықты, сауатты, дегенмен, оқыған не білген мәселесін дұрыс құрылымдай отырып, қағаз бетіне түсіруде қатты қиналады. Сондықтан әр мұғалім оқушылардың жазылым дағдыларын дамыту үшін алдымен жоспарлау үдерісін сауатты түрде ұйымдастыруы қажет.

Жазылым түрлеріне мыналарды жатқызуға болады: тізім жасау, құттықтау қағазы, электрондық хат, күнделік, хабарлама, әңгімелер, эссе және т.б [2, 8].

Жазылым дағдылары қарым-қатынас жасаудың маңызды бөлігі болып табылады. Дұрыс жазылым дағдылары қалыптасқан болса, бұл адамға жіберетін хабарламаны жеңіл әрі түсінікті етеді. Мәселен, кез келген адамға есеп, жоспар, стратегия жазу немесе кез келген рөлде пресс-релиз жазу, сонымен қатар оқуға не жұмысқа тұру үшін түйіндеме толтыру ұсынылады, сол кезде дұрыс жазылым дағдылары қалыптасқаны аса маңызды болып табылады.

Сонымен, жазылым дағдыларын жақсарту мақсатында түрлі тапсырмалар мен жаттығулар ұсынуға болады. Бұл жердегі маңызды мәселе – әр тапсырманы немесе жаттығуды ұсынбас бұрын мұғалім алдымен алдында отырған оқушының ерекшеліктерін, қызығушылықтарын ескеруі тиіс. Сонымен, егер мұғалім оқушыға қандай да бір тапсырма бермес бұрын алдымен сол тапсырманы қалай орындау керектігін көрсететін нұсқаулық ұсынатын болса, оқушының сол жұмысты жақсы орындайтынына сенімді болуға болады. Идеяларды жинақтау үшін алдын ала жазбалар жүргізудің түрлі тәсілдерін қолданыңыз. Мұндай тәсілдерге «Миға шабуыл», «Кластерлеу», «Еркін жазба», «Айналымдық жазба», «Журналист сұрақтары»

тәсілдерін жатқызуға болады. «Миға шабуыл» тәсілі қажетті терминдер мен ережелерді еске түсіре отырып, аз уақытта ауқымды ақпаратты жинақтауға мүмкіндік береді. «Кластерлеу» тәсілі немесе «Менталды карта» – бұл ойлар жинағы немесе идеялар көрінісі болып табылады. «Журналист сұрақтары» тәсілі жазайын деп отырған жазба жұмысын алдын ала зерттеуге және зерделеуге көмектеседі.

Жазылым дағдысын дамытуда мағынаны тану кезеңінде «Кейіпкерге хат жазу» немесе «RAFT» стратегиясын Түртіп алу, джиксо,Талдау картасы тәсілдерін қолдану тиімді[3, 8].

Қазақтың кемел ұстазы Ахмет Байтұрсынов: «Елді түзетуді бала оқыту ісін түзетуден бастау керек» деген. Сондықтан мұғалімнің алдына келген оқушыларды оқытуда мұғалім нені ескеруі қажет екендігін талқылап алған дұрыс деп ойлаймын. Оқылым және жазылым жазбаша қарым-қатынас құрудың тиімді құралдары болып табылады, екеуін дұрыс байланыстыра білген кезде ғана ойдағыдай нәтижеге жетуге болатындығы сөзсіз.

Оқылым және жазылым дағдыларын дамыту үдерісі бірден қалыптаспайды, бұл – уақытты және күш-жігерді талап ететін үдеріс. Сондықтан мұғалімдер жеңіл тапсырмалардан күрделі тапсырмаларға асықпай көшіп отыруды үйренуі тиіс. Бұл дағыларды бөлек, жеке-жеке дамыту мүмкін емес екендігін ұмытпауымыз керек, себебі бұл дағдылар өзара байланыста дамыған кезде ғана алдарыңыздағы оқушылардың бойынан өзгеріс және алға қарай ілгерілеу үдерісін көруге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Даулеткереева Н.Ж., Қазақ тілі әдістемелік нұсқау, Алматы кітап, 2019, 398 б.
2. Ақсұлу Құлмағамбетова «Тілдік төрт дағды бойынша белсенді оқыту тапсырмалары», оқу-әдістемелік құрал, 2014,53 б.
3. Шарипова Ж. «Жазылым дағдысын қалыптастыруда қолданылатын инновациялық технологияның тиімді жолдары» // http://oqu-zaman.kz сайты, 2.01.2017ж.

ӘОЖ 82.821

«МӘТІНМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК ДАҒДЫЛАРЫН, ОНЫҢ ІШІНДЕ ОҚЫЛЫМ, ЖАЗЫЛЫМДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҰТЫМДЫ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ»

Таласпаева Жанар Серкешқызы
talaspaeva@inbox.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ
Филология ғылымдарының кандидаты, профессор
Петропавл қ., Қазақстан

Сатыбалдиева Аружан

Satybaldieva0909@mail.ru
М.Қозыбаев атындағы СҚУ, ТжӘИ, ҚТӘ-20-1-k студенті
Петропавл қ., Қазақстан
назаров Әсел Бауыржанқызы
asel_ersainova@mail.ru
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан

Андатпа: Қазіргі таңда оқу процесінде түрлі тәсілдер қолданылып жүр. Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында оқытудың басты ерекшелігі - оқу үрдісін жаңаша ұйымдастыру болып табылады. Оқушылардың оқудағы іс-әрекеті арқылы ойлау, сөйлеу, өз ойын еркін жеткізу, шығармашылық қабілетін жетілдіру, өз бетінше білім алу үдерісінде бірлесе әрекет етуде мәтінмен жұмыс жасау тиімді болып табылады. Мәтінмен жұмыс істеу арқылы оқылым және жазылым дағдыларын дамытуға, оқушының білімін арттыруға болады. Мақалада автор мәтінмен жұмыс істеудің маңыздылығы және оқылым, жазылым дағдыларын қалыптастырудың тиімді әдістерін қарастырған. Мәтіннің қызметіне тоқталып, жүйелі жұмыс жүргізудің нәтижесімен бөліскен. Мақала авторы оқушылардың функционалдық оқу сауаттылығын дамытуда мәтінмен жұмыстың маңызы зор екендігіне де аса мән беріп, мәтінді құлшыныспен оқуға, жұмыс жасауға, дағдыларды дамытуда жаңашыл тәсілдерді ұсынады.

Кілт сөздер: мәтін, мәтінмен жұмыс, дағды, әдіс, оқылым, жазылым

Аннотация: В настоящее время в процессе обучения используются различные методы. В случае обновленного содержания образования главной особенностью преподавания является новая организация учебного процесса. Работа с текстом эффективна для того, чтобы свободно думать, говорить, выражать свои мысли, совершенствовать творческие способности, работать вместе в процессе самостоятельного обучения через деятельность учащихся. Работая с текстом, можно развивать навыки чтения и письма, повышать уровень знаний ученика. В статье автор рассмотрел важность работы с текстом и эффективные методы формирования навыков чтения и письма. Он акцентировал внимание на функции текста и поделился результатами систематической работы. Автор статьи придает большое значение важности работы с текстом в развитии функциональной читательской грамотности учащихся, предлагает инновационные способы увлеченного чтения текста, работы и развития навыков.

Ключевые слова: текст, работа с текстом, умение, прием, чтение, письмо.

Abstract: Currently, various methods are used in the learning process. In the case of updated educational content, the main feature of teaching is the new organization of the educational process. Working with text is effective for freely thinking, speaking, expressing your thoughts, improving creative abilities, and working together in the process of independent learning through student activities. By working with text, you can develop reading and writing skills and increase the student's level of knowledge. In the article, the author examined the importance of working with text and effective methods for developing reading and writing skills.

Keywords: text, working with text, skill, technique, reading, writing.

Бүгінгі таңда тілдік дағдыларды дамыту оқыту үрдісінде маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Тіл үйренуде тек белгілі ережелерді білу ғана емес, сонымен қатар тілдік дағдыларды дұрыс пайдалана білу өзекті. «Дағды» сөзінің жалпы анықтамасына тоқталсақ, дағды – ұзақ уақыт қайталау арқылы қалыптасып, нақты бір дәрежеге дейін жетілдірілген әрекет, машықтанатын іс-қимыл.

«Оқу іскерліктері мен дағдылары» ұғымының өзі олардың қалыптасу табыстылығының баланың оқу іс-әрекетін ұйымдастыруға тәуелділігін қамтиды. Бұл тәуелділікті білу маңызды оқу дағдыларын анықтауға, тапсырмалардың түрлерін және оларды орындау шарттарын анықтауға көмектеседі [1,82]. Осы дағдыларды қалыптастыруда мәтіннің маңызы зор. Мәтін – тілді оқытудағы негізгі құрал болғандықтан, оқу, жазу, тыңдау, сөйлеу арқылы жүзеге асады. Мәтінмен жұмыс тіл үйренушінің сөздік қорын байыту мен еркін сөйлеуге үйрету немесе өз ойын ашық, анық жеткізе білу дағдысын қалыптастыру мақсаттарын көздейтіндіктен, тілді оқытуда мәтінмен жұмыс жүргізуде ұтарымыз мол болмақ. Мәтін – қазақ тілін оқыту барысында үлкен орын алатын оқыту нысаны. Біріншіден, білім беретін материал оқыту мәтіндері түрінде болса, екіншіден, жаттығулардың тұтас мәтін түрінде берілуі де мәтінмен орындалатын жұмыстардың сараланып жүйеленуін қажет етеді.

Мәтіннің қызметін таныту арқылы оқушыға тіл бірліктерін функционалдық тұрғыдан танып-білуіне, сол арқылы логикалық ойлауының бірізді қалыптасуына мүмкіндік береді. Осыған байланысты мұғалім мәтінмен жұмысты жүйелі жүргізгенде және оқушының сауатты оқу дағдысын қалыптастыра білгенде ғана нақты нәтижеге қол жеткізе алады. Оқыту мен оқу үдерісінде білім алушы теориялық, танымдық ақпаратты мәтін арқылы алады, ал алынған ақпаратты қабылдап, ой елегінен өткізу арқылы шығармашылық әрекетпен өмірде қолданады. Яғни, функционалдық сауаты да қалыптасады. Мәтінмен жұмыс істеу арқылы оқылым және жазылым дағдыларын дамытуға, оқушының білімін арттыруға болады.

Қазақ тілі сабақтарында оқылым дағдысының ерекшелігін ескеріп құру, оқу сауаттылығын арттыруда маңызды рөл атқарады. Оқылымның мынадай ішкі дағдыларын әр сабақ барысында қолдануға болады. Мысалы: Мазмұнын түсіну үшін оқу немесе көз жүгіртіп оқу– мәтіндегі жалпы идеяны түсіну үшін тез оқып шығу. Нақты ақпараттарды табу үшін оқу - мәтін ішіндегі ақпараттарды тауып алу үшін оқу, яғни ол үшін тұтас мәтінді түсініп оқу, мазмұнын білу маңызды емес. Мысалы, мәтіннен қажет пайыздық көрсеткіштерді, жылдарды немесе қажетті сөздерді тауып алу. Детальді түрде оқу-әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін мәтінді сөзбе-сөз оқу. Мысалы, келісімшарттағы талаптарды немесе нұсқауларды түсіну үшін сөзбе-сөз оқимыз. Сөз мағынасын контексттен ажырату – мәтін ішіндегі таныс емес сөздің мағынасын болжау үшін, оның айналасындағы сөздер мен сөйлемге назар аудару. Мәтін құрылымын түсіну-мәтін құрылымының ұйымдастырылуын түсіну. Мысалы, кіріспе бөлім, негізгі бөлім, қорытынды бөлім. Болжай білу-оқылым тапсырмасы алдында қолданылатын тәсіл. Оқушылар мәтінді оқымас бұрын оның мазмұны мен көтеретін мәселесі жөнінде ойланып, талқылап көреді. Ол үшін олар мәтін тақырыбына, оған берілген суретке қарап болжай отырып, сол тақырыпта өз білімдерін қолданады. Бұл тәсіл мәтінді оңай түсінуге көмектеседі. Мәтін түрлерін ажырата білу – әр мәтіннің өзіндік ерекшелігін, ұйымдастырылуын, стилін

ажырата білу. Мәтін түрлері: хат, мақала, жарнама, әңгімелер, поэма, құттықтау қағазы, ақпараттық брошюра, үнпарақ, хабарландыру, т.б. Бұл дағдыларды іске асыру үшін құрылатын тапсырмалардың да өз реті болуы тиіс.

Мысалы, оқылымға арналған тапсырмалар құрылымына: Оқылым алдындағы тапсырма: мәтін тақырыбын ашуға бағытталған жаттығулар, сөздерді алдын-ала үйрету, мәтін мазмұнын болжауға байланысты сұрақтар қою. Оқылым барысындағы тапсырмаға әртүрлі оқылым дағдыларын дамытуға арналған жаттығулар жатады.

Сонымен қатар, келесіде көрсетілген әдістерді қолдану ұтымды болып табылады. «Тізбектелген ереже» әдісі арқылы оқушылар мәтінді қалай түсініп оқығанын анықтауға болады. Бір оқушы мәтін бойынша бір тұжырым айтады. Екінші оқушы оның айтқанын қайталап, өзінің тұжырымын айтады. Үшінші оқушы алдыңғы екі оқушының айтқанын қайталап, өзінің тұжырымын айтады. Сөйтіп жалғаса береді. Кезегінде айта алмаған оқушы шығып кетеді. Шығып кеткен оқушы тақырып туралы түсінбеген дегенді білдіреді.

«Жасырын сөз» әдісі де оқылымға арналған тапсырмаларда қолданылады. Оқушылар тақырып бойынша сөз жасырады. Оны сипаттайды, сол сипаттама арқылы басқа оқушылар жасырынған сөзді табады. Сипаттауда айтатын сөздерге шектеу қою арқылы немесе қимыл арқылы көрсетуді ұсынуға болады. Мысалы жасырылған сөзді 3 сөз арқылы сипатта деген сияқты.

Оқушылар екі топқа бөлініп «Жылдам» әдісін де орындай алады. Топ оқушысының бірі жаңа тақырыпты қатыстыра отырып 1 сөйлем айтады. Екіншісі оның айтқан ойын әрі қарай жалғастырып, екінші сөйлемді айтады. Соңында мәтін шығады. Екінші топ мәтін не туралы екенін айтып береді және мәтінге тақырып қояды, сөйлем ішінен жаңа тақырыпқа байланысты сөздерді табады. Барлық айталған тапсырмаға бір ғана оқушы жауап бермейді. Топ мүшелерінің барлығы қатысады.

Мәтінмен жұмыс кезінде, оқушыларға тақырып түсінікті болуы үшін мұғалім өзіне мына сауалдарды жолддауы қажет:

-Оқушыларға мәтіннен нақты қандай ақпаратты алу қажет? Оқушы нені іздеуі қажет?

-Мәтіннен ақпаратты қалай іздеу қажет?

-Категория бойынша ма, әлде тірек сөздер арқылы ма, әлде абзацтардан тірек сөздерді табу арқылы ма?

- Мұнда бөлшектерден бүтін құрай отырып, тез арада ақпарат алуға дағдыландыру жүзеге асып отырады.

Сонда оқушының оқылым дағдысын қалыптасқанын және нәтижеге қол жеткізгенін байқай алады.

Жазылым – тілдік тұлғалардың графикалық, фонемалық жүйесіне негізделген лингвистикалық, психологиялық, физиологиялық, әдістемелік ерекшеліктерге катысты тілдік материалдың мазмұны мен формасын бірдей камтитын, адамдардың ұзақ мерзімдегі қарым-қатынасына мүмкіндік жасайтын күрделі тарихи әрекет. Қазақ тілі пәнінен оқушыларының жазба жұмыстарын

зерттей келе жиі кездесетін қателіктерге сөйлем құрылымындағы қателіктер, сөйлемдерді өзара байланыстыра білмеу, абзацтарды дұрыс байланыстыра алмау жатады. Осы кезде мәтінмен жұмыс жасау процесін іске қосу қажет.

Жазылым түрлеріне мыналарды жатқызуға болады: тізім жасау, құттықтау қағазы, электрондық хат, күнделік, хабарлама, әңгімелер, эссе және т.б [2,8].

Оқушылар оқу мақсаттарына жету жолдарын және жазу сатыларының негізгі ережелерін түсінгенде біз жазу жұмыстарының қалай бағаланатынын талдадық. Жазылымды үйрететін мұғалімдердің барлығы дерлік жұмысты дұрыс бағалаудан қиналатындығы белгілі болды. Едуард Уайт (1986) жазу жұмысын бағалауда ең басты ескеретін нәрсе негізінен мұғалімдер оқушылардың жазу жұмыстарын дұрыс бағалау туралы аз біледі, тіпті білмейтіндері де бар, себебі жеткілікті түрде үйренбегендігін айтады. Джеймс Уиллиамстің айтуы бойынша барлық жазуды бағалау алдын-ала белгіленген стандартқа негізделеді. Кей жағдайларда ол стандарт бөлім немесе аймақ деңгейіндегі нұсқауға сүйенеді, кейбір жағдайда мұғалімнің өзінің білім беру тәжірибесінде қалыптасқан жеке қабылдауына байланысты жүзеге асады [3,16].

Жазылымды жоспарлаған кезде алдымен берілген тақырыппен оқушының қаншалықты таныс екендігін анықтап алып, олардың тақырыпты білетініне, сыныпта бірге талқылағанына және түсінгеніне сенімді болу керек. Сонымен бірге жазылым тапсырмасын орындауға қажетті лексикалық білімдері бар екендігін және орфографияны дұрыс білетіндігі туралы біліп алып, қажет болса сол бойынша оқушыға алдын ала қолдау көрсеткен жөн. Жазылымды жоспарлаған кезде жазылым тапсырмасының құрылымын қалай беретініңізді мұқият ойланып алу қажет.Себебі құрылымды дұрыс және түсінікті етіп беру – мұғалімнің жетістікке жету жолдарының негізгі бастамаларының бірі. Кез келген жазылым жұмысының құрылымы мына жолдардан тұрады:

- Алдын ала дайындық бойынша жазба жұмыстарын;
- Негізгі жазба жұмысын жасау бойынша жұмыс;
-Тексеру жұмыстарын;
-Түзетулер енгізу бойынша жұмыстар;
-Жасалған жазбалар бойынша таныстыру жұмыстарын ұйымдастыру.

Осы орайда мәтінмен таныс болып, оқушының жазылым арттыратын мағынаны тану кезеңінде «Кейіпкерге хат жазу» немесе «RAFT» стратегиясын Түртіп алу, ДЖИКСО , Талдау картасы тәсілдерін қолдану тиімді және **ой толғаныс** кезеңінде Эссе, Топтастыру, Пирамида, Құндылық сызығы, Т кестесі, Sinkuein немесе бес жолды өлең, RAFT, Түйін сөз, Семантикалық карта, Концептуалды таблица, Бір айналым сұхбат, стратегияларын қолдануға болады.

Мұғалім мәтінмен жұмыс кезінде графикалық органайзерлерді де пайдалана алады. Графикалық органайзерлер оқушының жазба жұмысын тиімді жазуына ықпал етеді. Оқушының қолында өзі жазған құрылымдалған жұмыс

жобасы болады. Осы жобаға қарап отырып оқушы жұмысын эссе, шығарма, тезис не қысқа жазба жұмыстарын жазуда қолдана алады. Бастауыш сынып оқушылары қысқаша жазба ретінде жұмыс жазса, жоғары сынып оқушылары ауқымды бөлімдерден тұратын эссе жазуы қажет. Мұнда маңыздысы мұғалім оқушыға бір бөлімнен екінші бөлімге өтуге көмектесуі қажет.

Қорытындылай келе, оқылым және жазылым дағдыларын дамытудың тиімді әдіс-тәсілдері өте көп екендігін байқаймыз. Алайда ең ұтымды әдістерді пайдаланып ғана мақсатқа жетеміз. Осы орайда мәтінмен жұмыстың маңыздылығына көз жеткіздік. Екі дағды өзара тығыз байланысты, әрі бұл екеуін дұрыс байланыстыра білген кезде ғана ойдағыдай нәтижеге жетуге болатындығы сөзсіз. Оқылым және жазылым жазбаша қарым-қатынас құрудың тиімді құралдары болғандықтан мұғалім дұрыс жоспармен жұмыс жасауы қажет.

Мұғалім өзі жақсы білім алушы болған кезде ғана оқушыларына жақсы білім бере алады. Себебі мұғалім әрдайым өз білімін толықтырып, жетілдіріп отыруы тиіс. Мұғалімнің өзі қазіргідей өзгермелі заман ағымына ілесе алмаса, алдындағы оқытатын оқушыларына ұсынатын білімі болмай қалуы мүмкін. Оқытудың жаңа технологияларын алдымен жете меңгеріп, одан соң оқу мазмұнына, және тапсырмаларды оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне қарай таңдап пайдаланудың маңызы зор. Оқушыларды заманауи әдіс-тәсілдермен оқытып, ой-өрісі кең, саналы, еркін азамат етіп тәрбиелеу қажеттілігін естен шығармау қажет.

Бүгінгі күні еліміздің болашақ ұрпақтарын тәрбиелеу бағытындағы білім беру мәселесі – мемлекетіміздің басты ұстанымдарының бірі. Осы ұстанымға жетудің бірден бір жолы: білімді де, тәрбиелі ұрпақты тәрбиелеу.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Краевский В.В., Усова А.В. Формирование умений и навыков учебного труда в процессе обучения школьников. – М. ., 2013
2. Бегман Ы. Қазақ тілінен сыныптан тыс жұмыстар. – Алматы, 2007
3. Тілдік төрт дағды бойынша белсенді оқыту тапсырмалары, оқу-әдістемелік құрал. – 2014 - 54 б.

УДК: 327.881.1

ТЕКСТОВАЯ СЛОЖНОСТЬ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ВОСПРИЯТИЕ ТЕКСТА НА УРОКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Тебоев Иса Баширович

Isseihedo758@gmail.com

Институт Языка и Литературы Кафедра «Германо-романская филология»

Северо-Казахстанский Университет им. М. Козыбаева

Научный руководитель – Олькова Ирина Александровна

Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Статья посвящена исследованию влияния контекста на восприятие текста и его использование в учебных целях. Рассматриваются методы использования контекста для более эффективного понимания текста и развития языковых навыков студентов. Подчеркивается важность использования контекста в практических учебных заданиях, таких как чтение с пониманием, обсуждение и анализ текстов.
Ключевые слова: психолингвистика, восприятие текста, понимание текста, восприятие метаязыка, контекст, когнитивные процессы.

Аңдатпа: Мақала мәтінді қабылдауға және оны оқу мақсатында қолдануға контексттің әсерін зерттеуге арналған. Мәтінді тиімдірек түсіну және студенттердің тілдік дағдыларын дамыту үшін контекстті қолдану әдістері қарастырылады. Мәтінді түсіну арқылы оқу, талқылау және талдау сияқты практикалық оқу тапсырмаларында контекстті қолданудың маңыздылығына баса назар аударылады.
Кілтсөздер: психолингвистика, мәтіндіқабылдау, мәтіндітүсіну, метатілдіқабылдау, контекст, когнитивтіпроцестер.

Abstract: The article is devoted to the study of the influence of context on text comprehension and its use for educational purposes. The methods of using context for more effective text comprehension and development of students' language skills are discussed. The importance of using context in practical learning tasks such as reading with comprehension, discussing and analyzing texts is emphasized.
Keywords: psycholinguistics, text perception, text comprehension, meta-language comprehension, context, cognitive processes.

Психолингвистика, изучающая связь между языком и психическими процессами человека, играет ключевую роль в понимании восприятия текста на уроке английского языка.

Этот многоуровневый процесс включает когнитивные, аффективные и лингвистические компоненты. Когнитивные процессы (внимание, память, мышление, воображение) обеспечивают обработку информации из текста. Аффективные (мотивация, эмоции, установки) влияют на отношение к тексту и его интерпретацию. Лингвистические (знание слов, грамматики, синтаксиса, прагматики) позволяют понять смысл.

Все компоненты взаимосвязаны. Например, низкая мотивация снижает внимание, что негативно влияет на понимание.

Сложность текста, его знаковость, интерес к нему, языковые знания – факторы, влияющие на восприятие.

Понимание психолингвистических аспектов восприятия текста помогает учителям:

- подбирать тексты, соответствующие уровню и интересам учащихся;
- использовать методы обучения, учитывающие когнитивные, аффективные и лингвистические особенности учащихся;
- развивать навыки чтения и понимания текста;
- повышать мотивацию к изучению английского языка.

Использование данных психолингвистических исследований при обучении делает уроки английского языка более эффективными и интересными. Психолингвистика – динамично развивающаяся наука, дающая учителям ценные знания и инструменты для повышения качества обучения.

Психолингвистические аспекты восприятия текста играют ключевую роль в обучении английскому языку как иностранному. Вот несколько причин, почему они являются важными:

1) **Понимание смысла текста**: Психолингвистические принципы помогают не только понимать слова и грамматику, но и воспринимать их в контексте текста. Это важно, так как именно контекст помогает определить значение слов и фраз, а также понять намерения автора.

2) **Развитие навыков чтения**: Психолингвистические аспекты помогают развивать навыки чтения(автоматизация зрительного восприятия слов, группировка слов в смысловые фразы, понимание логической связи между предложениями и абзацами, различение основной и второстепенной информации) на английском языке, такие как скорость чтения, понимание основной идеи текста, определение ключевой информации и деление текста на логические части.

3) **Адаптация к языковым особенностям**: Психолингвистические принципы помогают понять и адаптироваться к различным языковым особенностям, таким как ударение, интонация, метафоры и идиомы, что существенно для успешного общения на английском языке.

4) **Преодоление языковых барьеров**: Понимание психолингвистических аспектов восприятия текста помогает преодолевать языковые барьеры и легче взаимодействовать с носителями языка, так как они могут более точно интерпретировать их высказывания и ответить на них адекватно.

5) **Эффективное усвоение языка**: Использование психолингвистических принципов в обучении способствует более эффективному усвоению языка, так как они помогают преподавателям сделать свой языковой опыт более систематизированным и упорядоченным.

В последнее время все большее признание получает тот факт, что в процессе понимания текста особую роль играет слово: каким бы ни был психологический статус слова в восприятии и понимании, на некотором этапе нам приходится изолировать и узнавать слова и искать их значения в "ментальном словаре" Д. Балота подчеркивает, что слово для психолингвиста является таким же базовым понятием, как клетка — для биолога; это объясняется тем, что слова представляют собой минимальные относительно хорошо определенные единицы, которые могут анализироваться на разных уровнях (на уровнях признаков, букв, графем, фонем, морфем, на семантическом и синтаксическом уровнях) и позволяют выявлять особенности процессов их переработки (например, автоматической или с участием внимания) [1, с.136].

Психолингвистика, как научная область, изучает взаимосвязь между языком и мышлением, а также психологические процессы, лежащие в основе языковой деятельности человека. Она помогает нам понять, как мы используем язык, как он влияет на наше мышление и как мысли превращаются в слова.
В контексте изучения английского языка психолингвистика становится незаменимым проводником. Она проливает свет на тайны восприятия текстов учащимися, раскрывает трудности, с которыми они сталкиваются, и предлагает эффективные решения для их преодоления.

Лексика, или словарный запас, является одним из основных аспектов психолингвистического анализа. Изучение лексики помогает понять, какие слова используются в тексте и как их понимают студенты. Семантика, связанная со значением слов и предложений, помогает интерпретировать истинное значение выражений в тексте, что важно для формирования правильного понимания.

Синтаксическая структура предложения также оказывает большое влияние на восприятие текста. Порядок слов, синтаксические омонимии и амбивалентность могут влиять на способность студентов понимать текст. Например, различные интерпретации одного и того же предложения могут привести к разному пониманию смысла.

Процессы восприятия, включающие восприятие фонем, морфем, слов и предложений, определяют, как люди воспринимают и обрабатывают языковую информацию. Важно понимать, как эти процессы работают при чтении и понимании текста на английском языке как иностранном.

Когнитивные процессы, такие как внимание, восприятие, анализ и синтез информации, также играют важную роль в восприятии текста. Например, способность сосредоточиться на ключевых моментах текста может существенно повлиять на его понимание.

Одним из методов обучения иностранным языкам является грамматико-переводной метод. Этот метод фокусируется на изучении грамматики и переводе текстов с целью понимания языка. Однако, часто он ведет к недостаточному развитию навыков в реальном общении.

Другим методом является аудио-лингвистический метод, который использует аудиоматериалы для обучения иностранному языку, акцентируя внимание на произношении и языковых структурах. Он основан на идее аналогии с обучением родному языку в детстве.
Коммуникативный метод акцентируется на развитии коммуникативных навыков через различные виды общения, такие как диалоги, ролевые игры и обсуждения.

Метод иммерсии предполагает погружение студента в языковую среду, где целевой язык используется повседневно. Это может быть достигнуто путем проживания в стране, где говорят на этом языке, или использованием иммерсивных технологий.

Как психологическая наука психолингвистика «унаследовала» методы психологии и в то же время развила свои собственные методы. Речь идет, прежде всего, об экспериментальных методах, т.е. организации целенаправленного наблюдения, когда по плану исследователя (экспериментатора) частично изменяется ситуация, в которой находятся участники эксперимента (испытуемые). Ниже мы, говоря о методах (и методиках) психолингвистики, будем иметь в виду, прежде всего именно экспериментальные методы и методики. Однако наряду с ними в психолингвистике используется наблюдение, в том числе самонаблюдение (интроспекция), разного рода формирующие методы (особенно в исследовании овладения родным и неродным языком), метод лингвистического эксперимента («унаследованный» психолингвистикой от лингвистики) и т.д. [2, с.48].

Исходя из этого, эти различные методы предлагают разные подходы к обучению иностранным языкам, учитывая разнообразие потребностей и предпочтений студентов.

В обучении иностранным языкам возникают различные проблемы, среди которых недостаток мотивации студентов. Этот недостаток может быть обусловлен отсутствием интереса к языку или недостаточной важностью его изучения для них.

Восприятие речи - сложный и многомерный процесс. В принципе оно происходит по тем же общим закономерностям, что и любое иное восприятие. И самое главное - что существуют две различных ситуации восприятия. Первая ситуация - когда происходит первичное формирование образа восприятия. Вторая - когда происходит опознание уже сформированного образа.

Все существующие теории восприятия речи могут быть классифицированы по двум важнейшим параметрам. Первый параметр - это моторный или сенсорный принцип восприятия. Второй - его активный или пассивный характер [3, с.84].

Другой распространенной проблемой являются сложности с произношением и интонацией. Многие студенты сталкиваются с трудностями в правильном произношении и понимании интонации в иностранном языке, что может затруднить их способность говорить на этом языке свободно и уверенно.

Грамматические сложности также являются проблемой в процессе обучения иностранным языкам. Сложности с освоением грамматических правил и структур могут препятствовать развитию языковых навыков и пониманию текста на данном языке.

Недостаточное внимание к контексту и культуре также может осложнить процесс обучения. Понимание языка часто требует также понимания культурных контекстов, в которых он используется, что может быть вызовом для студентов.

Ограниченные возможности для практики языка в реальных ситуациях также могут затруднить его усвоение. Отсутствие возможностей для практики в общении с носителями языка или в реальных жизненных ситуациях может снизить уровень языковых навыков студентов.

И, наконец, страх перед ошибками и негативными оценками может стать серьезным препятствием для обучения. Студенты могут избегать использования языка из-за страха совершить ошибку или получить негативную оценку за свои языковые навыки.

Понимание этих проблем поможет оптимизировать процесс обучения иностранным языкам, позволяя преподавателям адаптировать свой подход к обучению и разрабатывать стратегии, направленные на преодоление этих трудностей.

Метаязык – это язык, используемый для описания и обсуждения языковых явлений. Это своего рода лингвистический лабиринт, где грамматические конструкции, фонетические особенности и семантические нюансы переплетаются с когнитивными процессами человека.

Как же мы воспринимаем метаязык? Какие факторы влияют на наше понимание этого сложного инструмента?

1. Языковые структуры:

- Грамматические конструкции: Разные языки имеют свои уникальные грамматические особенности, которые отражаются в метаязыке. Например, в языках с разным порядком слов используются разные термины для описания предложений.
- Фонетика и фонология: Описывая звуки и звуковые системы языков, метаязык должен учитывать различия в фонетических и фонологических системах.
- Семантика и лексика: Метаязык использует термины для описания семантических оттенков, значений слов и лексических единиц. В разных языках могут быть разные термины для описания схожих концепций, что влияет на восприятие метаязыка.

2. Когнитивные процессы:

- Категоризация и классификация: При описании языковых явлений люди используют когнитивные процессы категоризации и классификации, чтобы упорядочить информацию. Это может привести к различиям в восприятии языковых явлений.
- Анализ и синтез: Аналитические и синтетические когнитивные процессы используются при анализе и описании языковых структур. Разные люди могут предпочитать разные подходы, что влияет на их восприятие метаязыка.
- Внимание и память: Способность к концентрации внимания и запоминанию информации также влияет на восприятие метаязыка. Люди запоминают и используют термины и концепции из метаязыка в зависимости от их привлекательности и простоты для запоминания.

Изучение метаязыка – это путь к более глубокомупониманию языка. Понимание факторов, влияющих на его восприятие, помогаетпреодолеть трудности и сделать изучение языков более эффективным.

Метаязык – это не просто набор терминов. Это ключ к тайнам языка, инструмент для познания лингвистического мира. Изучая его, мы открываем для себя новые горизонты и возможности.

Применение психолингвистических подходов может значительно улучшить процесс обучения английскому языку. Понимание когнитивных процессов студентов позволяет преподавателям индивидуализировать обучение, учитывая их индивидуальные особенности. Например, студенты, склонные к анализу, могут получить больше заданий по грамматике, в то время как те, кто предпочитает общение, могут быть задействованы в диалогах и обсуждениях.

Психология рассматривает средство передачи информации (текст, дискурс) как носитель смысла, порождаемого и раскрываемого коммуникантами, а также их мотивов и интенций, а в процессе обмена информацией, с позиций человеческого фактора, рассматривает проявление личностных и социальных особенностей коммуникантов.

Художественный текст есть явление искусства и одновременно продукт речевой деятельности, ибо текст есть зафиксированная в письменном виде, путём вторичного кодирования, речь. Художественный текст – разновидность письменной речи. Психолингвистика для обозначения текста как объекта исследования пользуется также понятием «высказывание» (синоним сообщения). Будучи устным или письменным, высказывание обладает характеристиками целостности и законченности, внутренней связности, наличием цели. Выделяя данную единицу, психолингвистика подталкивает себя к изучению монологических сообщений.

Между тем, основной формой коммуникации является диалог [4, с.146].

Использование контекстуальных подходов при изучении новых слов и конструкций способствует более глубокому их пониманию и запоминанию. Преподаватели могут стимулировать ассоциации студентов с конкретными ситуациями или контекстами, что улучшает усвоение материала.

Изучение мнемонических стратегий, основанных на принципах психолингвистики, помогает преподавателям лучше запоминать новую лексику и грамматические конструкции, например, ассоциируя их с известными предметами или используя мнемонические устройства.

Сочетание различных методов обучения, таких как аудио-, визуальные и кинестетические, позволяет учесть разнообразные каналы восприятия студентов и эффективнее усваивать материал.

Практика в реальных ситуациях общения на английском языке способствует развитию навыков общения и уверенности в использовании языка. Обратная связь и коррекция со стороны преподавателей, основанные на понимании когнитивных процессов студентов, помогают им совершенствовать свои навыки и преодолевать ошибки.

Контекст играет важную роль в восприятии текста, поскольку он предоставляет дополнительную информацию, которая помогает читателям

интерпретировать содержание и осмыслить его смысл. Понимание неизвестных слов и выражений часто основывается на контексте, который помогает преподавателям вывести значение незнакомого слова и понять его употребление в конкретной ситуации. Кроме того, контекст помогает преподавателям осмыслить идеи и аргументы, изложенные в тексте, предоставляя информацию о фоне, обстоятельствах и мотивах, что способствует лучшему пониманию авторского замысла и снижению двусмысленности выражений.

Изучение текстов в контексте языка и культуры позволяет преподавателям расширить свой лингвистический и культурный багаж, узнавая новые слова, выражения и культурные нюансы, используемые в тексте. Это способствует развитию культурной грамотности и языковому разнообразию. Кроме того, использование текстов с интересным и релевантным контекстом может стимулировать у студентов интерес к изучаемому языку, особенно если тексты отражают их личные интересы или касаются актуальных тем и событий.

Контекст также может быть полезным при выполнении различных учебных заданий, таких как чтение с пониманием, обсуждение, анализ и написание эссе. Использование контекста в таких заданиях помогает преподавателям не только понимать текст, но и активно применять его в своей учебной практике, что способствует более глубокому усвоению материала и развитию языковых навыков.

Использование контекста в учебных целях является важным инструментом, который способствует более глубокому пониманию текста, развитию языковых навыков и культурной грамотности преподавателей, а также стимулирует их интерес к изучаемому языку и культуре.

В целом, использование психолингвистических принципов позволяет преподавателям создавать более эффективные и индивидуализированные методики обучения, учитывая специфику когнитивных процессов студентов и способствуя их успешному усвоению английского языка.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Залевская А. А. Введение в психолингвистику. 2-е изд. М.: РГГУ, 2007.
2. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – М., 1997
3. Леонтьев А. А. Психология восприятия и восприятие речи // Иностранные языки в школе. – 1975. – №1.
4. Сорокин Ю. А. Текст и его изучение с помощью лингвистических и психолингвистических методик (ретроспективный обзор) // Вопросы психолингвистики. – 2008.

УДК 372.881.111.1.

ЯЗЫКОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: РОЛЬ МЕТОДИКИ И ИННОВАЦИЙ

Тебоев Муса Баширович

solidsnake352253@gmail.com
Магистрант СКУ им. М.Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается текущее состоянии методики обучения иностранным языкам (FLT). Помимо этого, затрагивается проблематика организации и структуризации системы обучения иностранным языкам и ее развитие под влиянием условий внешней среды. Описываются особенности системно-структурного анализа и составления методической модели обучения иностранным языкам.
Ключевые слова: моделирование, методика, иностранный язык, обучение, FLT, EFL.

Аңдатпа: Бұл мақалада шет тілін оқыту әдістемесінің қазіргі жағдайы қарастырылады. Сонымен қатар, шет тілдерін оқыту жүйесін ұйымдастыру мен құрылымдау және оны қоршаған орта жағдайларының әсерінен дамыту мәселелері қозғалады. Жүйелік-құрылымдық талдау және шет тілдерін оқытудың әдістемелік моделін құру ерекшеліктері сипатталған.
Кілт сөздер: модельдеу, әдістеме, шет тілі, оқыту, FLT, EFL.

Abstract: This article examines the current state of foreign language teaching (FLT) methodology. In addition, the problems of organizing and structuring the system of teaching foreign languages and its development under the influence of environmental conditions are touched upon. Also, the features of system-structural analysis and drawing up a methodological model for teaching foreign languages are described
Keywords: modelling, methodology, foreign language, teaching, FLT, EFL.

В современном обществе значимость владения иностранными языками, особенно английским, продолжает расти, отражая важность глобальной коммуникации, культурного обмена и успешного взаимодействия в различных областях, начиная от бизнеса и заканчивая академическими сферами. Обучение английскому языку как иностранному (EFL) становится более чем просто умением; оно является ключевым фактором развития личности и интеграции в мировое сообщество.

Языковая среда непостоянна, ведь с каждым годом языки пополняются неологизмами и заимствованиями, сленговыми и жаргонными выражениями. С каждым новым поколением, дети воспринимают информацию иначе, и к ним нужен соответствующий подход. К примеру, современные школьники уже с детства не понаслышке знакомы с перечнем гаджетов, они хорошо в них разбираются.

Им доступны невероятные объёмы информации, и потреблять эту информацию они начинают с яркого развлекательного контента. А значит их будет не так просто увлечь простыми учебниками и набором заданий по ним. Требуется совершенно новый подход, ведь для того, чтобы обучить, нужно сначала заинтересовать, дать стимул, мотивацию.

А это приводит к тому, что необходимые методы, приёмы и способы изучения материала устаревают, и требуют либо кардинальных изменений, либо доработки или дополнительных нововведений. Конечно, нельзя

отказываться от традиционных методов обучения или фундаментальных работ, на которых строится современная методика обучения иностранным языкам. Но важно также учитывать развивающиеся технологии, которые дают больше возможностей подачи материала или его усвоения.

Соответственно, структуризация и организация содержимого образовательных ресурсов, т.е. есть модель и структура – требуют постоянного внимания.

Моделирование – «это опосредованное практическое или теоретическое исследование объекта, при котором непосредственно изучается не сам интересующий нас объект, а некоторая вспомогательная искусственная или естественная система: а) находящаяся в некотором объективном соответствии с познаваемым объектом; б) способная замещать его в определенных отношениях; в) дающая при её исследовании в конечном счёте информацию о самом моделируемом объекте» [1, с 9].

Таким образом, мы приходим к тому, что модель сама становится объектом исследования, несмотря на то, что изначально модель используется как средство познания или инструмент.

Что касается задачи моделирования, она заключается в опосредованном изучении выбранной динамической системы, для нахождения самого оптимального способа управления самой системой. Иными словами мы задаем структуру и организуем целенаправленный алгоритм действий, или же поведение системы, парадигмы.

Но описание исследуемого явления, используя модель, это лишь часть бóльшего процесса по созданию корректной научной теории. Потому как метод моделирования даёт нам сжатое и сокращённое описание явлений, к нему также можно отнести системно-структурный анализ [1, с 11].

Методика обучения иностранным языкам включает базисные науки, такие как философия, педагогика, психология, лингвистика и теория коммуникаций. Смежные науки, такие как психолингвистика, также используются для обеспечения эффективности и достоверности исследований.

Связь с лингвистикой считается важной, поскольку обучение языку напрямую связано с изучением речевой деятельности и особенностей языковых систем. Психология играет существенную роль в методике обучения, учитывая факторы восприятия, мышления, формирования навыков и мотивации учащихся. Исследования ученых, таких как Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн и А.Н. Леонтьев, вносят значительный вклад, предоставляя теоретическую основу для понимания процессов обучения иностранному языку [2, с 9-10].

Методика обучения иностранным языкам входит в педагогические науки, но также её считают эмпирической наукой, в отличии от, например, дидактики. Также нельзя не отметить «прикладную лингвистику», именно в таком ключе методика обучения иностранным языкам рассматривалась учёными первой половины XX века.

Первая попытка определения методики обучения иностранным языкам как была сделана Е. М. Рытом, который отметил: «Методика преподавания иностранных языков представляет собой практическое применение общих выводов лингвистики, особенно сравнительного языкознания». Подобное мнение высказывал и академик Л.В. Щерба [3].

Такое понимание методики как практической области лингвистики имело определенное основание, поскольку лингвистика предоставляет языковой материал, на базе которого строится процесс обучения и воспитания. Закономерности лингвистики должны учитываться в процессе обучения. Интересно отметить, что это определение методики было оспорено в 40-е годы, но позже вновь стало актуальным с развитием психолингвистики, когда новые направления в лингвистике стали изучать речь [4, с 5].

Н.Д. Гальскова подчеркивает важность изменений во внешней среде, которая влияет на методическую науку в области языкового образования. Изменения в методах преподавания иностранного языка отражают адаптацию всей системы языкового образования к новым вызовам. Эффективность системы также зависит от профессионализма преподавателя и соответствия целей преподавания и целей изучения языка [5].

Психологи, такие как В.А. Артемов и Б.В. Беляев, акцентируют внимание на речи как объекте обучения и обосновывают необходимость обучения речи на иностранном языке. Методика обращается к психологическим аспектам устной и письменной речи, а также внутренним механизмам речи.

Таким образом, методика обучения иностранным языкам представляет собой науку, которая интегрирует знания из различных научных дисциплин для достижения оптимальных результатов в процессе обучения.

Изучение иностранного языка как учебного предмета включает в себя несколько составляющих: установленные цели обучения, содержание учебного курса, процесс обучения и воспитания, а также разнообразие методов и средств обучения. Методика преподавания иностранного языка играет важную роль в системе обучения, управляя учебно-воспитательным процессом и регулируя его ход [6].

Родные и иностранные языки, как учебные предметы, отличаются от других учебных дисциплин не только тем, что их задачей является развитие коммуникативных навыков. Они также выступают как объект обучения и как средство обучения.

Родной язык используется для изучения других предметов и выступает как инструмент обучения. Аналогично, иностранный язык изучается в качестве средства общения, но нельзя не отметить важную деталь – культурную составляющую.

Ведь «без языка нет культуры и, бесспорно, их функциональное взаимодействие характеризует любой этнос, на какой бы стадии эволюции он ни находился. Они объединяют и роднят членов этноса. Язык и культура

отличают один этнос от другого, вместе с тем, через них открываются способы их общения и даже сближения» [7].

Первым, кто сформулировал концепцию разнонаправленного процесса овладения иностранным и родным языками, был Л.С. Выготский. Он писал: «Можно сказать, что процесс усвоения иностранного языка идет по направлению, прямо противоположному тому, по которому происходит развитие родного языка... Ребенок осваивает родной язык неосознанно и непреднамеренно, в то время как усвоение иностранного языка начинается с осознания и преднамеренности. Поэтому можно сказать, что развитие родного языка происходит от низа к вершине, тогда как развитие иностранного языка идет от вершины к низу» [8].

Таким образом, если учитывать, что методика обращается к психологическим аспектам устной и письменной речи, а также внутренним механизмам речи, то здесь, разумеется, прослеживается непосредственная связь с психолингвистикой. Ведь невозможно говорить о изучении, усвоении родного и иностранного языков, не затрагивая эту науку.

Итак, рассмотрев различные аспекты методики обучения иностранным языкам, мы видим, что это комплексная наука, которая объединяет знания из различных научных дисциплин. Система обучения иностранным языкам охватывает не только принципы лингвистики, но также включает в себя психологические аспекты, методы моделирования и принципы педагогики. Важно отметить, что обучение иностранным языкам выходит за рамки простого приобретения коммуникативных навыков; оно способствует развитию личности и интеграции в мировом сообществе.

Родные и иностранные языки, как учебные предметы, играют двойную роль – они являются объектом обучения и средством обучения. В процессе изучения иностранного языка важно учитывать разнонаправленный процесс его усвоения, выделяемый Л.С. Выготским. Психолингвистика играет значительную роль в понимании процесса обучения иностранному языку, а также в разработке методов обучения иностранному языку.

Таким образом, современная методика обучения иностранным языкам требует комплексного подхода, интегрирующего знания из различных областей науки. Её эффективность зависит от профессионализма преподавателя, согласованности целей обучения и потребностей обучающихся, а также от учета изменений во внешней среде и применения новейших методик и подходов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

5. Бим И.Д. Методика обучения иностранным языкам как наука и теория школьного учебника. М., «Русский язык», 1977. 288 с.

6. Методика обучения иностранным языкам (учебное пособие для студентов

Института математики и механики им. Н.И. Лобачевского по направлению «педагогическое образование (с двумя профилями подготовки)»). – Казань, КФУ, 2016. – 189с.

7. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Изд. 2-е, стереотипное. М.: Едиториал УРСС, 2004. – 432 с.

8. Методика обучения иностранным языкам: традиции и современность / Под ред. А. А. Миролюбова.— Обнинск: Титул, 2010.— 464 с.

9. Бартош Д.К., Гальскова Н.Д., Коптелов А.В., Харламова М.В. Технологии электронного обучения иностранным языкам: состояние и перспективы. М., 2018. 262 с.

10. Ширяева Н.Н., Каменева Н.А. Система обучения иностранным языкам в современной методической науке // Вестник Московского информационно-технологического университета – Московского архитектурно-строительного института. 2019. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-obucheniya-inostrannym-yazykam-v-sovremennoy-metodicheskoy-nauke (дата обращения: 09.04.2024).

11. Гадзаова Людмила Петровна Закономерная связь языка и культуры, отраженная в высказываниях известных людей // Язык и культура. 2019. №48. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/zakonomernaya-svyaz-yazyka-i-kultury-otrazhennaya-v-vyskazyvaniyah-izvestnyh-lyudey (дата обращения: 11.04.2024).

12. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. Т.1. Вопросы теории и истории психологии/Под ред. А.Р. Лурия, М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – 488с., ил. (Акад. пед. Наук СССР).

УДК 372.881.111.1

ВЛИЯНИЕ МУЛЬТИМОДАЛЬНОСТИ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ УСВОЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ОБУЧАЮЩИМИСЯ

Терещенко Юлия Ахмедовна
tereshenko-julia@mail.ru
Доцент кафедры русского и иностранных языков, Филиал Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Омский государственный педагогический университет» в г. Таре
Омская область, г. Тара, Россия

Зайцева Виолетта Витальевна
viola.zaiceva@gmail.com
Студентка 4 курса факультета филологии, истории и права. Филиал Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Омский государственный педагогический университет» в г. Таре
Омская область, г. Тара, Россия

Аннотация: Фактором успеха в обучении современного поколения является применение современных методов и приемов, направленных на качественное усвоение знаний, умений и навыков, получаемых в ходе получения основного общего образования. Однако, успешность не будет достаточной, если при планировании уроков не учитывать особенности обучающихся, воспитываемых в условиях информатизации общества.

Ключевые слова: мультимодальность, поколение, информатизация, технологии, методы, обучающиеся, мультимодальный подход.

Аңдатпа: қазіргі ұрпақты оқытудағы жетістік факторы негізгі жалпы білім алу барысында алынған білімді, іскерлікті және дағдыларды сапалы игеруге бағытталған

заманауи әдістер мен әдістерді қолдану болып табылады. Алайда, егер сабақты жоспарлау кезінде қоғамды ақпараттандыру жағдайында тәрбиеленетін білім алушылардың ерекшеліктері ескерілмесе, табыс жеткіліксіз болады.
Кілт сөздер: мультимодальдық, ұрпақ, ақпараттандыру, технологиялар, әдістер, білім алушылар, мультимодальдық тәсіл.

Abstract: The success factor in teaching the modern generation is the use of modern methods and techniques aimed at the qualitative assimilation of knowledge, skills and abilities acquired during basic general education. However, success will not be sufficient if, when planning lessons, the peculiarities of students brought up in the conditions of informatization of society are not taken into account.
Keywords: multimodality, generation, informatization, technologies, methods, students, multimodal approach.

Вместе со стремительно развивающимся миром развивается сфера современного образовательного процесса. Динамика изменений колоссальная, и обычно она связана со сменой поколения и внедрения цифровых интерактивных технологий. Формирование ИКТ-компетенций по Федеральному государственному образовательному стандарту является важным фактором в обучении подрастающего поколения. [1]

Молодые специалисты в области педагогики, выпускаемые из высших учебных заведений, начинают свою самостоятельную деятельность в общеобразовательных учреждениях. На пути к совершенствованию своего преподавания они забывают про особенности обучающихся «Поколения Z», с которыми они пытаются наладить контакт.

«Поколение Z» – способ обозначения людей, родившихся в конце 1990-х – начале 2000-х годов. [2]

Оно характерно тем, что им не приходится узнавать о новых технологиях и стараться внедрять их в личную жизнь, поскольку они были рождены в условиях информатизации общества. По мере их взросления происходило и знакомство с технологиями и искусственным интеллектом без особого труда и взаимодействия со сторонними источниками для полного погружения в действие. [3]

Поскольку «Поколение Z» знакомо с информационными технологиями, для них не составит труда освоить те ИКТ-компетенции, которые необходимы для обучения по Федеральному государственному образовательному стандарту. Это связано с особенностями восприятия информации, поскольку они отличаются от других поколений. Одной из основных особенностей поколения Z является их быстрота и легкость в обращении с информацией. Они называются «сканерами», так как способны быстро просматривать большое количество информации и извлекать из нее главное. Это связано с тем, что они привыкли к быстрому темпу жизни и постоянному потоку информации в интернете.

Поколение Z также отличается от предыдущих поколений своим умением многозадачности. Они способны эффективно выполнять несколько задач

одновременно, например, читать книгу, слушать музыку и общаться в социальных сетях одновременно. Они привыкли к постоянному мультитаскингу и переключению внимания. Представителей этого временного промежутка отличает склонность к визуальным форматам информации. Они предпочитают видеоролики, инфографику и другие визуальные материалы перед текстом. Это связано с тем, что визуальные форматы легче усваиваются и быстрее привлекают внимание. Представители этого поколения имеют свободный и критический подход к информации. Они не верят всему, что им говорят, и способны самостоятельно искать и проверять информацию. Они активно участвуют в обсуждениях и дискуссиях в интернете, высказывают свои мнения и анализируют факты.

В целом, поколение Z - это группа молодых людей с уникальными способностями восприятия информации, которые определяются их цифровой окружающей средой. Изучение и понимание их особенностей важно для создания образовательных и коммуникационных стратегий, которые будут наиболее эффективными для этой группы людей. [4]

Исходя из вышеперечисленных особенностей обучающихся одним из эффективных способов усвоения информации является мультимодальность. Мультимодальность - один из ключевых аспектов современного образования, который может значительно повлиять на эффективность усвоения английского языка обучающимися. [5] Мультимодальный подход предполагает использование различных типов зрительных, слуховых, тактильных и других ресурсов для обучения и понимания информации. В данной статье мы рассмотрим, какие именно типы мультимодальности могут использоваться для обучения английскому языку, и как их использование может повлиять на результаты обучения. [6]

Одним из основных типов мультимодальности, который может быть использован при обучении английскому языку, является использование различных видео- и аудиоматериалов. Например, просмотр видеороликов на английском языке может помочь учащимся лучше понять произношение и интонацию слов, а также пополнить свой словарный запас. Аудиоматериалы, такие как аудиокниги, подкасты или записи разговоров на английском языке, могут помочь обучающимся развивать навыки слухового восприятия и понимания речи на иностранном языке.

Кроме того, использование графических средств также может быть эффективным способом обучения английскому языку. Например, создание мультимедийных презентаций или использование различных схем и таблиц для систематизации информации может помочь учащимся лучше усваивать и запоминать новый материал. Также важно использовать различные типы заданий и упражнений, которые предполагают взаимодействие с различными типами информации и ресурсами. [7]

Исследования показывают, что использование мультимодальности в обучении английскому языку может способствовать более эффективному

усвоению материала, улучшению понимания иностранной речи, а также развитию коммуникативных навыков. Поэтому важно учитывать этот аспект при планировании уроков и разработке учебных материалов.

В заключение, использование мультимодальности в обучении английскому языку может значительно повысить эффективность усвоения материала у обучающихся. Разнообразие подходов и методов, а также использование различных типов ресурсов, позволят учителям создавать более интересные и эффективные уроки, которые будут способствовать успешному обучению английскому языку.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. ФГОС основного общего образования [Интернет-ресурс] (дата обращения: 26.03.2024) - https://fgos.ru/fgos/fgos-ooo
2. Cambridge Dictionary [Интернет-ресурс] (дата обращения: 29.03.2024) - https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/generation-z
3. Meet Generation Z: Characteristics and Values of America's Most Diverse Generation [Интернет-ресурс] (дата обращения: 29.03.2024) - https://www.theshelf.com/insights/generation-z-characteristics/
4. Милосердова С.В. Особенности восприятия информации поколением Z / Милосердова С.В. / Текст научной статьи – 2019. -
5. What Is The Multimodal learning? [Интернет-ресурс] (дата обращения: 29.03.2024)- https://www.workramp.com/blog/multimodal-learning/
6. Мельникова К.А. Использование мультимодальных методов преподавания и цифровых технологий в процессе обучения иностранному языку в современной школе. / Мельникова К.А. // Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании» - 2018. -
7. Методика обучения иностранным языкам: традиции и современность / Под ред. А. А. Миролюбова. — Обнинск: Титул, 2010. – с. 160-164
8. Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins [Интернет-ресурс] (дата обращения: 29.03.2024) - https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/
9. Мейрбеков А.К., Керимбай Ж.М., Абрамова Г.И. Использование мультимодальных методов преподавания и видео ресурсов в процессе обучения английскому языку. // Мейрбеков А.К., Керимбай Ж.М., Абрамова Г.И. // Текст научной статьи по специальности «Современные проблемы науки и образования» - 2021.
10. Пантыкина Н.И. Мультимодальный подход в обучении иностранному языку. // Пантыкина Н.И // Текст научной статьи по специальности «Язык и актуальные проблемы образования» - 2019

УДК 378

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРНОГО ИНТЕЛЛЕКТА СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ SOFT SKILLS НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Филатова Елена Александровна
ea_filatova@omgpu.ru

Доцент кафедры иностранных языков ОмГПУ
Омск, Россия
Пилипец Руслана
ruslanapilipets@gmail.com
Студентка факультета НДиСО ОмГПУ
Омск, Россия

Аннотация: в статье рассматриваются методические аспекты и лингво-дидактические особенности развития культурного интеллекта студентов неязыковых факультетов вуза средствами культуросообразного языкового материала на занятиях по иностранному языку; анализируются способы формирования soft skills (универсальных компетенций) студентов во взаимосвязи с основными компонентами культурного интеллекта с целью достижения эффективного процесса кросс культурной коммуникации и взаимодействия в различных культурных, образовательных и профессиональных плоскостях.

Ключевые слова: культурный интеллект, универсальные компетенции, студенты, иностранный язык, языковой материал, коммуникация, эффективное взаимодействие.

Annotation: the article describes the methodological aspects as well as the features of the development of cultural intelligence of students of non-linguistic faculties of university by means of culture-like language material in foreign language classes. The ways of forming Soft Skills (universal competencies) of students in connection with the main components of cultural intelligence are analyzed in order to achieve an effective process of communication and interaction in cultural, educational and professional fields.

Keywords: cultural intelligence, universal competencies, students, foreign language, language material, communication, effective interaction.

Аннотация: бұл мақалада шет тілі сабақтарында мәдени-тұрмыстық тілдік материал арқылы университеттің тілдік емес мәдениеттер факультеттері студенттерінің мәдени интеллектін дамытудың әдіснамалық аспектілері мен лингвистикалық-дидактикалық ерекшеліктері қарастырылған. Мәдени интеллекттің негізгі құрамдас бөліктерімен бірлесе отырып студенттердің soft skills (әмбебап құзыреттіліктерін) дамыту әдістері әртүрлі мәдени, білім беру және кәсіптік салаларда мәдениетаралық қарым-қатынас пен өзара әрекеттесудің тиімді процесіне қол жеткізу үшін талданады.

Түйін сөздер: мәдени интеллект, әмбебап құзыреттер, студенттер, шет тілі, тілдік материал, байланыс, тиімді өзара әрекеттесу.

Обучение иностранному языку студентов неязыковых факультетов в высшем учебном заведении направлено на развитие ряда универсальных компетенций и подразумевает не только умение коммуницировать на иностранном языке в устной и письменной формах, но и способность распознавать и понимать самобытность и многогранность культур, а также многообразие постижения мира у различных народов и этносов. Несмотря на то, что этнокультурная грамотность входит в ядро бакалавриата и магистратуры и находит своё отражение в содержательном компоненте рабочих программ дисциплины, этого может быть недостаточно для максимально эффективной коммуникации и взаимодействия в обществе, характеризующимся мультикультурным разнообразием.

В силу специфики современных тенденций в профессиональной коммуникации, связанной с многозадачностью специалиста высокой квалификации, и преподаватель, и студент понимают, что профессиональную

деятельность необходимо уметь выстраивать в формате результативности, безопасности и эффективной социализации в многонациональном обществе, а также формированию общей культуры личности. Для эффективного взаимодействия в поликультурном социуме необходимо обладать высоким культурным интеллектом. Под культурным интеллектом (cultural intelligence – CQ) понимают способность индивида эффективно функционировать и взаимодействовать в ситуациях, характеризующихся культурным многообразием [2, с 29]. Кроме того, по мнению большинства исследователей, понятие «культурный интеллект» применяется для определения способности к эффективному взаимодействию как с представителями других этнических групп, так и с представителями разных культурных слоев в рамках одного этноса [1, с 6].

Таким образом, чтобы сделать работу будущего специалиста более эффективной с представителями других этнических групп или культур необходимо развивать культурный интеллект студентов.

Культурный интеллект – это способность эффективно взаимодействовать с представителями различного культурного бэкграунда, являет собой многогранную компетенцию, состоящую из *культурных знаний (*cultural knowledge*), практики осознанности (*the practice of mindfulness*)* и набора *поведенческих навыков (*behavioral skills*)*. Методические аспекты развития КИ студентов представляется возможным реализовать через поэтапную работу, подразумевающую решение общепедагогических и профессионально ориентированных образовательных и воспитательных задач на занятиях по иностранному языку. Эффективность работы по развитию КИ студентов обеспечивается не столько традиционно используемой в педагогической практике преподавания иностранного языка лингводидактической, страноведческой моделью по осмыслению другой культуры через знакомство с ее историей, обычаями и традициями, нормами и ценностями, повышая уровень этнокультурной грамотности, сколько моделью, способной перенести знания в реальную жизнь с грамотным межкультурным взаимодействием, преодолев поликультурные предубеждения и стереотипы, пассивность и эмоциональное дистанцирование [4, с 282].

В мультикультурном мире для педагогов всё более актуальными становятся следующие реальности:

1. Процесс **глобализации** в современных тенденциях проецируется на систему образования и предполагает увеличение проницаемости традиционных границ между дружественными странами, экономиками, различными отраслями, организациями и учреждениями в формате взаимовыгодного сотрудничества. Сейчас любое образовательное учреждение имеет возможность быть глобальным благодаря цифровизации образования, интернету и различным платформам. Из-за “глобального освобождения” образовательная среда стала более сложной, более динамичной, более неопределенной и более конкурентной, чем когда-либо прежде. Нет никаких

свидетельств того, что эти тенденции обратятся вспять или уменьшатся, поэтому будущим специалистам даже в большей степени, чем сегодняшним, придется учиться коммуницировать, конкурировать и работать в “глобальной среде”.

2. Тенденция развития **культурного интеллекта** (CQ) — это относительно новая идея, которая основывается как на IQ (коэффициенте умственного интеллекта), так и на EQ (эмоциональном интеллекте) и фокусируется на способности человека эффективно взаимодействовать среди различных культур. Формирование и развитие культурного интеллекта на занятиях по иностранному языку — это практико-ориентированное обучение на культуросообразном лингво-дидактическом материале, ориентированное на результаты, выходящие за рамки развития навыков межкультурного общения.

3. Новая **парадигма лидерства** – культура имеет значение. Культура оказывает глубокое влияние практически на все аспекты человеческой жизнедеятельности. Представитель с развитым КИ понимает, как и при каких обстоятельствах эти культурные различия могут оказать свое влияние. Стиль, который идеально работает в одной ситуации, может потерпеть неудачу в другой. Поэтому, для понимания того, как работает лидерство в разных культурах, нужно внимательно присмотреться к каждому участнику или к заинтересованной стороне, чтобы определить, как участники взаимодействия смогут реагировать на ту или иную ситуацию. В разных культурах существуют разные прототипы лидерства. Лидер, который способен оправдать ожидания своих последователей относительно того, что делает его хорошим лидером, может рассчитывать на развитие их доверительных отношений внутри группы. Чтобы быть культурно грамотным лидером, нужно использовать знания и обладать осознанностью для разработки набора моделей поведения, которые можно адаптировать к конкретным ситуациям.

Таким образом, ключевой момент при разработке практико-ориентированных занятий для студентов заключается в том, чтобы обеспечить **ситуационный** характер заданий на развитие КИ с учётом продолжительности и сложности проектных мероприятий, ситуационных кейсов, ролевых и других видов работ на различных уровнях на основе базовых знаний о другой культуре; глубоком понимании другой культуры и отличий от родной культуры; возможности интерпретировать культурное поведение в меняющихся условиях и обстоятельствах.

Формирование универсальных компетенций (Soft Skills) на занятиях по иностранному языку основывается на взаимодействии трёх элементов культурного интеллекта (когнитивного – знания, побудительно-мотивационного – осознанность, деятельностно-стратегического - поведенческие навыки):

1. **Знание** культуры и фундаментальных принципов межкультурных взаимодействий (**когнитивный элемент**). Это означает знание того, что такое

культура, как различаются культуры и как культура влияет на поведение в процессе коммуникации и межкультурного взаимодействия

2. **Осознанность** для того, чтобы обратить внимание на рефлексивный и творческий способ реагирования в возникшей межкультурной ситуации (**побудительно-мотивационный элемент**).

3. **Поведенческие навыки** включают в себя выбор подходящего поведения из хорошо разработанного репертуара моделей поведения, которые являются правильными и подходящими для различных межкультурных ситуаций **(деятельностно-стратегический элемент).** В этом элементе идет развитие эффективной командной работы и лидерства, а также навыков самоорганизации и саморазвития.

Культурный интеллект развивается эмпирическим и интуитивным способами по принципу спирали, где каждое повторение цикла основывается на предыдущем. Обратная связь от каждого цикла опыта приводит к еще более высокому КИ. Культуро-ориентированные знания, полученные как формальными, так и неформальными способами, преобразуются в навыки, которые затем могут быть применены в различных новых ситуациях.

Развитие КИ студентов на занятиях по иностранному языку реализуется в **интеграции** аутентичных и адаптированных **материалов культурологического содержания и культурной направленности** для восполнения когнитивной составляющей, основываясь на полученных обучающимися знаниях, педагог обостряет их навыки критического мышления и системного подхода через применение практико-ориентированных культурологических кейсов и проблемных ситуационных задач подключив осознанность и формируя эффективные поведенческие навыки в рамках рабочей программы дисциплины и в **выстраивании логики** проведения лабораторных занятий с учетом культурологических блоков согласно тематическому плану РПД.

Таким образом, целенаправленное внедрение стратегий развития КИ в гуманитарные области учебных программ вузов позволяет повысить эффективность современных образовательных технологий. При формировании Soft Skills через призму развития КИ на культуросообразном языковом материале на иностранном языке, у студентов повышается эффективность межличностных контактов среди представителей разных культур, происходит осознание ценностей и смыслов жизни, осуществляется определение своего места в поликультурном мире в личностно-профессиональной и общественно-социальной плоскостях с позицией толерантного и уважительного отношения к мультикультурной действительности и умением компетентного профессионального взаимодействия в кросс-культурном обществе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Беловол, Е. В., Адаптация опросника «Шкала культурного интеллекта» / Е.В. Беловол, К.А. Шкварило, Е.М. Хворова // Вестник РУДН. Сер.: Психология и педагогика. – 2012. - № 4. – С. 5–15.
2. Солдатова, Г.У., Культурный интеллект как социально-психологический феномен / Г.У. Солдатова, С.В. Чигарькова // Национальный психологический журнал. Обзор концепции. – 2018. - № 4(32). – С. 27-38.
3. Филатова, Е.А. Формирование универсальных компетенций как условие развития культурного интеллекта на занятиях по иностранному языку / Е.А. Филатова // Горизонты образования: материалы II Международной научно-практической конференции. – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2021. – С. 281 – 284.

ӘОЖ 1751

БІЛІМ БЕРУДЕ БЛУМ ТАКСОНОМИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Хамзина Г.С
М.Қозыбаев атындағы СҚУ, филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Азат Ә., Сәкен А.
М.Қозыбаев атындағы СҚУ «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 4 курс студенті
Петропавл, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада білім беруде Блум таксономиясы жайлы және оны пайдаланудың тиімділігі жайлы айтылады. Оқу жетістіктеріне баға беруде ұтымды болып табылатын бұл ауқымды стратегияның қолданылуының маңыздылығы мен ерекшеліктері сипатталады. Блум таксономиясының категориялары талқыланып, өзіндік сипаттары айқындалады.

Кілт сөздер: Блум таксономиясы, “жеңілден күрделіге” стратегиясы, ойлаудың алты деңгейі, таксономия категориялары.

Аннотация: В статье обсуждается о таксономии Блума и эффективности ее использования в образовании. Описаны важность и особенности использования этой масштабной стратегии, рациональной при оценке образовательных достижений. Обсуждаются категории таксономии Блума и определяются их характеристики.

Ключевые слова: Таксономия Блума, стратегия “от простого к сложному”, шесть уровней мышления, категории таксономии.

Abstract: The article discusses Bloom's taxonomy and the effectiveness of its use in education. The importance and features of using this large-scale strategy, rational in assessing educational achievements, are described. The categories of Bloom's taxonomy are discussed and their characteristics are defined.

Keywords: Bloom's Taxonomy, the strategy “from simple to complex”, Six levels of thinking, taxonomy categories.

Білім берудегі көп келтірілетін үлгілердің бәрі іс жүзінде онша танымал емес. Ал кейбіреулер оның пайдасынан гөрі зияны көп деп есептейді. Білімді, бәсекеге қабілетті ұрпақтың қалыптасуына жағдай жасайтын ең басты мәселе - үздіксіз сапалы білім беру. Осы тұста мұғалімдерден сыни ойлауға деген қабілет, функционалды сауаттылық, ақпарат төңірегінде жан-жақты ізденіс жұмысын жүргізу талап етіледі. Білім алушыларды қазіргі қоғам сұранысына сай жан-жақты дара тұлға ретінде тәрбиелеу үшін білім беру жүйесінде тұрақты механизмнің болуы шарт. Жас ұрпақтың білім деңгейін халықаралық дәрежеге

жеткізу жолында көптеген қажеттіліктер тұр: мұғалімдерге оқытудың жаңа технологияларын ұтымды пайдалана білу, әр тұлғаның дамуына жағдай жасау, пәнге деген қызығушылықты арттыру, интеллектуалды саралай білу.

Мұғалім педагогикалық тәжірибеге сүйене отырып, сараптама жасап, білім алушылардың оқу белсенділігін қамтамасыз ету мақсатында көптеген әдістерді қарастырады. Соның бірі оқу жетістіктеріне баға беруде ұтымды болып табылатын - Блум таксономиясы. Білімді игеруге бағытталған алты қадамнан тұратын бұл әдіс білім беру үдерісінде тұтас нысанды құрайтындықтан ауқымды болып табылады. Блум таксономиясы бағалау арқылы оқушы деңгейін көтеруге, шығармашылық дағдыны қалыптастыруға бағытталған.

Блум таксономиясы қарапайымнан күрделіге қарай жіктелген оқу мақсаттарының жүйесі. Іс жүзінде ол өзіндік навигатор қызметін атқарады: оның көмегімен мұғалімдер мен әдіскерлер жеке сабақтарды да, тұтас бағдарламаларды да ыңғайлы ұйымдастыра алады, оқытудың әрбір кезеңі үшін қажетті тапсырмалар мен бағалау құралдарын таба алады. Блумның бастапқы таксономиясы алты деңгейді қамтыды: негізгі деңгей «білім» болды, одан кейін түсіну, қолдану, талдау, синтездеу және бағалаудың операциялары мен байланысты дағдылары. Әрбір деңгей етістік түрінде тұжырымдалған, ол қамтитын бірнеше танымдық әрекеттерді қамтыды. Білім беру мақсаттарының иерархиясы пирамида түрінде бейнеленеді – оның негізінде ең негізгі мақсаттар мен оларға сәйкес дағдылар, ал шынында күрделі және көпқұрамды. Таксономия оқу мақсаттарының нақты иерархиясын және оқу бағдарламасы мен оқу нәтижелері үшін негізді қамтамасыз етеді. Блум таксономиясын жасаған кім? Таксономияны 1956 жылы әйгілі американдық психолог Бенджамин Блум бастаған Чикаго университетінің бір топ ғалымдары жасаған. Блум таксономиясы оның құрметіне аталды, ал «таксономия» терминінің өзі де дәл осы ғалымның талабы бойынша қолданылады. Бұл сөз классификацияның синонимі ғана, оны ең сәтті деп есептеді. Әріптестердің көпшілігі қарапайым сөздерді қолдануға болады деп ойлағанымен (және аналогиялар орындырақ болды), бұл атау бүгінгі күнге дейін сақталды. 1956 жылы пайда болған модель тек когнитивтік салаға, яғни білімді меңгеру саласына қатысты екенін айта кеткен жөн. Осы уақытқа дейін Блум таксономиясы дәл осы контекстте айтылады.

• Блум таксономиясы қалай және не үшін қолданылады?

Джорджия университетінен Мэри Форехандберген ең кішкентай студенттер үшін жеңілдетілген мысалды пайдаланып, Блум таксономиясын қарастырайық. Әдебиет сабағында балалар белгілі бір оқиғаны бастан кешіреді делік. Блум таксономиясында нақты мақсаттарға арналған тапсырмалар қандай болады:

Еске алу: басты кейіпкердің үйінің қандай екенін айту мүмкіндігі.

Түсіну: сюжетті қорытындылау немесе балалардың оқығанын қайталау.

Қолдану: әңгіме кейіпкерінің осы немесе басқа әрекетіне не себеп болғанын түсіндіру.

Талдау: кейіпкердің оқиғаларға реакциясы мен оның өзінің потенциалды реакциясын салыстыру.
Баға: сипатталған нәрсенің сенімділігін бағалау - мысалы, бұл шынымен болуы мүмкін бе?
Жасалу: шығарма бойынша өлең, әңгіме немесе ән жасау.

Блум таксономиясы, әрине, ересектерді оқытуға да қатысты. Мысалы, ол дұрыс оқу мақсаттарын, тәжірибе мен бағалау құралдарын таңдау үшін онлайн курстарды құруда белсенді түрде қолданылады. Айтпақшы, таксономия тапсырмаларды немесе тәсілдерді таңдау үшін ғана емес, сонымен қатар жалпы оқыту сапасын бағалау үшін де ыңғайлы. Блум таксономиясын қолданудың мұндай мысалдары корпоративтік сегментте қазірдің өзінде бар: мақсаттарға байланысты олар білім беру бағдарламаларының нәтижелерін өлшеу үшін қолайлы құралдарды таңдайды. Сонымен, егер есте сақтауды болжамды түрде тесттер арқылы тексеруге болатын болса, онда қолдану мен талдау бақылау парақтары мен мінез-құлық көрсеткіштері арқылы өлшенеді.

Кейде таксономия мүлдем стандартты емес тәсілдермен қолданылады. Мысалы, дәстүрлі білім беруде сабақтар пирамиданың «негізіне» арналған - оқушылар кейбір ақпаратты есте сақтайды және оны түсіндіруді меңгереді. Жоғары деңгейдегі мақсаттар бойынша жұмыс үйде болады - мысалы, олар не аяқтағанын талдайды немесе үй тапсырмасының бөлігі ретінде қандай да бір жобаны жасайды. Бірақ айнып оқытуда керісінше болады: негізгі мақсаттар үшін (оқулықтың бір тарауын оқу, сұрақтарға жауап беру және т.б.) өз бетінше уақыт бөлінеді, ал сыныпта оқушылар алған білімдерін талқылауға, нені қолдануға тырысады, олар не үйренді немесе жаңа идеяларды жасайды.
• Блум таксономиясы не үшін қолданылады?
Бенджамин Блум өз теориясын 1956 жылы жасады. Негізгі идея оқытудың бірізді процесс екендігі. Ол 6 деңгейден тұрады: есте сақтау, түсіну, қолдану, талдау, синтез және бағалау. Олардың әрқайсысы алдыңғысына сүйенеді: білімсіз түсіну мүмкін емес, түсінусіз қолдану мүмкін емес және т.б. Мысалы, егер адам балғаның не екенін білмесе, оны шеге қағу үшін қалай қолдану керектігін түсінбейді.

Блумның пікірінше, білімді тестілеу қарапайымнан күрделіге қарай осы деңгейлердің әрқайсысын қамтиды: білімнен дағдыларды бағалауға дейін. Мысалы, бастапқыда сатушының сату әдістерінің теориясын қаншалықты меңгергенін тексеру маңызды. Егер ол негізгі терминдер туралы шатасса, оның дағдыларын тексеру пайдасыз.

• Блум таксономиясы шынымен жұмыс істей ме?

Блум таксономиясын дүниежүзінің педагогтары мен әдіскерлері түрлі нұсқада қолданады. Дегенмен, бұл әдісті сынайтындар да бар. Негізгі шағымдардың бірі, мысалы, жүйеліліктің өзі таксономияда жұмыс істемейді. Ең қарапайым мысалды бұрынғы мұғалім және білім беру бағдарламаларын әзірлейтін EL Education компаниясының басшысы Роб Бергер келтірді. Заманауи білім беруде процесті төңкеру керек деп түсіндірді – бір нәрсені

жасау арқылы оқушылар қажетті ақпаратты түсініп, есте сақтай бастайды. «Мыңдаған мұғалімдермен жұмыс істеген жылдар ішінде мен Блум таксономиясының пайдасынан гөрі зияны көп деген қорытындыға келдім. Бұл бізді шын мәнінде қалай оқитынымызға қарама-қайшы, сыныптағы оқуды құрылымдауға шақырады. Түсіну көбінесе қолдану және жасау арқылы құрылатынын қабылдайтын болсақ, біз студенттерге көп жағдайда заттарды жасауға (және сол туындыларды талдауға) мүмкіндік беруіміз керек. Құрастыру және талдау арқылы олар білім мен түсінік жинақтайды. Олар үйренуді бастаған кезде нәрселерді дұрыс жасай бастайды. Олар шығармашылық үдерісте ақыл-ойы мен қолын белсенді пайдалана алады және жеке және бірлескен түрде түсінігін үнемі талдай алады», - дейді Бергер. Тағы бір маңызды мәселе, тіпті иерархияның өзі емес, оның іс жүзінде қалай қабылданатыны және қолданылатыны. Мысалы, Блум таксономиясы бойынша бағдарлама құрастырған мұғалім: «Менің оқушыларым ақпаратты есте сақтай алмайды, сондықтан мен олардан оның негізінде жаңа ештеңе жасауды сұрай алмаймын» деп ойлайды. Мұндай маман «пирамиданы» сөзбе-сөз қабылдайды – егер ең қарапайым дағдылар төменгі жағында болса, онда ең қиындары жоғарыда және оларды қатаң тәртіпте меңгеру керек. Бұл, әрине, мүлдем дұрыс емес.

Нәтижесінде нақты оқытудың орнына ұғымдар ауыстырылып, оқушылардан негізгі деңгейді шексіз меңгеру сұралады. Тағы бір жағдай бар (бұл туралы Роб Бергер де атап өткен): педагогтар төменгі дәрежелі мақсаттар мен дағдылар деп саналатын барлық нәрселерді жете бағаламауға бейім және тек жоғары деңгейлерге назар аударады. Бұл да қиындықтарға әкеледі, өйткені студенттерге дағдыларды біріктіру қажет. Басқаша айтқанда, таксономияны тәжірибеде қолдануға болады, бірақ оны қабылдау керек. Яғни, оны оқу мақсаттарын құрудың бірден-бір дұрыс нұсқауы ретінде қабылдамай, оны бағдардан ауытқуға мүмкіндік беретін пайдалы, бірақ қатаң емес нұсқаулық ретінде пайдалана білу қажет.

Блум таксономиясы – электрондық курстар, вебинарлар мен тренингтердегі оқу материалдары негізінде қызметкерлердің білімінің тереңдігін тексеруге көмектесетін теория. Блум таксономиясы бойынша бағалау оқушының қандай тақырыптармен күресетінін және оқушының алған білімін практикада қолдануға дайын екендігін көрсетеді.

Бүгінгі таңда Б.Блум жүйесі педагогикалық мақсаттардың ең кең тараған таксономиясы болып табылады. Б.Блум таксономиясы білім беру мақсаттарын бөліп көрсетуге және нақтылауға мүмкіндік беріп қана қоймай, оларды жүйелейді. Мақсаттардың нақты иерархиялық жіктелуі мұғалімге ең бастысы бойынша күш-жігерді нақтылауға және оқу материалын нақты түсінуге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Б.Блум бойынша білім беру мақсаттарының негізгі категориялары: білім, түсіну, қолдану, талдау, синтез, бағалау. Қазіргі педагогикалық үдерісте қолданылатын білім беру мақсаттарының категорияларын талдау олардың қазіргі ақпараттық қоғамның білім мен

оқытуға қойылатын нақты талаптарын жеткілікті түрде ескермейтінін көрсетеді.

Қорыта айтқанда, қазіргі заманғы үздіксіз кәсіптік білім беру жүйесі жағдайында білім беру мақсаттарының алты категориясын қамтитын педагогикалық таксономияны қолдану орынды әрі тиімді болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Авлияқұлов Н.Х. Педагогикалық технология: оқу құралы. жәрдемақы. – Ташкент, 2009. - 148 б.
2. Блум Б.С. Білім беру мақсаттарының таксономиясы. I кітап: Когнитивтік домен. - Нью-Йорк: Лонгман, 1956 ж.
3. Романцев Г.М., Ткаченко Е.В., Авлиякулов Н.Х. кәсіптік педагогикалық білімнің теориясы мен тәжірибесі. Т. 1. - Екатеринбург, 2007. - 305 б.
4. Сейітхалилов Е.А., Рахимов Б.Х., Маджидов И.Х.Педагогикалық сөздік-анықтамалық. – Ташкент: Соғдиана, 2011. – 700 б.
5. Рахимов С.Р. Әбу Әли Ибн Синаның психологиялық-педагогикалық көзқарастары. - Ташкент: Оқытушы, 1979. - 428 б.

УДК 81-11

ЦИФРОВОЙ СТОРИТЕЛЛИНГ КАК МЕТОД ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ У УЧАЩИХСЯ 5 КЛАССОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Шипилова Юлия Валерьевна
shipilova.yuliya@mail.ru
Старший преподаватель СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Кривощекова Юлия Александровна
krivoshhyokova65@mail.ru
Студентка группы РЛ-20 СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Ротар Елена Владимировна
elezzna.121202@gmail.com
Студентка группы РЛ-20 СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Соколова Вероника Витальевна
sveronikaaaa21@gmail.com
Студентка группы РЛ-20 СКУ им. М. Козыбаева
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: Цель данной статьи - раскрыть специфику применения цифрового сторителлинга на уроках русского языка в 5 классе. В процессе исследования были использованы такие методы, как анализ литературы, абстрагирование, индукция, анализ и синтез. В результате проведения исследовательской работы было выявлено, что применение

цифрового сторителлинга на уроках русского языка в 5 классе способствует улучшению качества образования и повышению мотивации учащихся. Таким образом, интеграция цифрового сторителлинга в процесс обучения грамматике русского языка предоставляет учителям и учащимся новые возможности для творческого подхода к изучению языка, делая образовательный процесс более эффективным, интерактивным и увлекательным.

Ключевые слова: инновационные технологии; цифровой сторителлинг; учебный процесс; анимированные видеоролики; визуализация; интерактивность; повышение мотивации.

Аңдатпа: Бұл мақаланың мақсаты-5-сыныпта орыс тілі сабақтарында цифрлық сторителлингті қолдану ерекшеліктерін ашу. Зерттеу барысында әдебиеттерді талдау, абстракциялау, индукция, талдау және синтез сияқты әдістер қолданылды. Зерттеу жұмысының нәтижесінде 5-сыныпта орыс тілі сабақтарында цифрлық сторителлингті қолдану білім беру сапасын жақсартуға және оқушылардың ынтасын арттыруға ықпал ететіні анықталды. Осылайша, орыс тілінің грамматикасын оқыту процесіне цифрлық сторителлингті интеграциялау мұғалімдер мабстракцияен оқушыларға тілді үйренуге шығармашылық тұрғыдан қараудың жаңа мүмкіндіктерін ұсынады, бұл білім беру процесін тиімдірек, интерактивті және қызықты етеді.

Кілт сөздер: инновациялық технологиялар; цифрлық сторителлинг; оқу процесі; анимациялық бейнелероликтер; визуализация; интерактивтілік; мотивацияны арттыру.

Abstract: The purpose of this article is to reveal the specifics of the use of digital storytelling in Russian language lessons in 5th grade. In the course of the research, such methods as literature analysis, abstraction, induction, analysis and synthesis were used. As a result of the research work, it was revealed that the use of digital storytelling in Russian lessons in 5th grade contributes to improving the quality of education and increasing student motivation. Thus, the integration of digital storytelling into the process of teaching Russian grammar provides teachers and students with new opportunities for a creative approach to language learning, making the educational process more effective, interactive and exciting.

Keywords: innovative technologies; digital storytelling; educational process; animated videos; visualization; interactivity; increasing motivation.

В современном образовательном пространстве наблюдается стремительный рост интереса к внедрению инновационных технологий и методов обучения, что делает актуальным исследование новых подходов к образовательному процессу. В этом контексте особое внимание привлекает использование цифрового сторителлинга – метода, сочетающего в себе элементы рассказа, визуализации и интерактивности, – в качестве эффективного инструмента для улучшения качества образования и повышения мотивации учащихся.

Цифровой сторителлинг, включающий создание образовательных историй с помощью цифровых инструментов, представляет собой многообещающее направление в образовательной практике, позволяя не только делать учебный процесс более привлекательным для современного поколения учащихся, но и способствовать развитию их критического мышления, креативности и цифровых навыков. Внедрение таких инновационных методов обучения

особенно актуально в контексте глобальных изменений в образовательной среде и перехода к более гибким и адаптивным формам обучения.

«Цифровой сторителлинг (Digital Storytelling) — это современная практика рассказывания историй с использованием цифровых технологий, объединяющая традиционные нарративные техники с мультимедийными элементами, такими как видео, аудио, изображения и текст. Этот подход позволяет создавать более увлекательные и вовлекающие истории, которые могут быть легко распространены через интернет и социальные сети» [1, с. 7].

Основные характеристики цифрового сторителлинга включают мультимедийность, интерактивность и доступность. Использование различных мультимедийных элементов делает историю более яркой и запоминающейся. Интерактивность позволяет зрителям в некоторой степени участвовать в рассказе или влиять на его ход. Доступность цифровых технологий облегчает создание и распространение историй широкой аудиторией.

Принципы цифрового сторителлинга включают ясность сюжета, эмоциональное вовлечение, использование мультимедийных элементов для усиления воздействия истории и учет целевой аудитории при создании рассказа.

«Для создания цифровых историй используются различные инструменты и технологии:

– Программное обеспечение для редактирования видео и аудио (например, AdobePremierePro, FinalCutPro, Audacity), которое позволяет обрабатывать видео и аудио материалы.

– Инструменты для работы с графикой и фотографиями (например, AdobePhotoshop, Canva), необходимые для создания и редактирования изображений.

– Платформы для создания интерактивных историй (например, Twine, StoryMapJS), которые позволяют включать в рассказ элементы взаимодействия.

– Веб-сервисы и приложения для создания анимаций и презентаций (например, PowerPoint, Prezi, AdobeSpark), облегчающие визуализацию информации и идей» [2, с. 6].

Использование этих инструментов и технологий делает процесс создания историй более доступным и открывает широкие возможности для творчества и самовыражения.

Цифровой сторителлинг включает в себя методы и техники, которые способствуют активному вовлечению учащихся в образовательный процесс, позволяя им не только усваивать новые знания, но и развивать навыки критического мышления, креативности и медиаграмотности. Этот метод обучения «основывается на конструктивистском подходе, который предполагает, что знания лучше всего усваиваются в процессе активного взаимодействия с учебным материалом и выполнения заданий на его основе, что способствует глубокому пониманию изучаемого материала» [2, с. 3].

Применение цифрового сторителлинга на уроках русского языка особенно актуально в 5 классе, так как у учащихся уже развит навык восприятия и понимания письменных текстов, а анимационные видеоролики с текстом правила, примерами и короткими заданиями к нему облегчат восприятие сплошного текста, помогут выделить главную информацию. В этот период дети ещё восприимчивы и проявляют интерес кразличного рода картинкам и сказкам. Кроме того, посредством создания анимационных видеороликов учителя получают возможность объединить наглядность не только с текстом, но и речью (голосом персонажей). При использовании цифрового сторителлинга учителю нужно также подобрать или разработать образ запоминающегося персонажа, который будет проходить через весь ряд видеороликов, в чём могут помочь такие приложения, как Leonardo, Canva и любая другая нейросеть. Так, красочные картинки и герои помогут ученикам при потере концентрации внимания и интереса к уроку. Цифровые истории обеспечивают простую и интересную подачу материала, что делает обучение для учеников более быстрым и лёгким, в результате чего возрастает и их мотивация на уроке.

Особо стоит отметить, что анимированные видеоролики вместе с объяснением правил и примерами к ним могут содержать разные интерактивные задания, направленные на закрепление изученного материала. К ним относятся различные QR-коды, игры, викторины и т.п. Конечно, уроки строятся в основном на выполнении заданий традиционного характера, так как их нельзя полностью превратить в игру. Однако выше названные интерактивные упражнения можно предложить учащимся при их утомлении, потере интереса и концентрации внимания.

Цифровой сторителлинг играет ключевую роль в развитии навыков критического мышления, так как учащиеся должны анализировать информацию, выбирать нужное правило для правильного выполнения заданий на закрепление пройденного материала. Кроме того, процесс цифрового сторителлинга стимулирует креативность, поскольку информация воспринимается учащимися в красочной форме. Эти процессы способствуют формированию у учащихся глубокого понимания материала, а также развитию навыков, необходимых для успешной адаптации в современном медиапространстве.

Цифровой сторителлинг может стать инновационным и эффективным инструментом в преподавании грамматики русского языка, предлагая учащимся интерактивный и практический способ изучения сложных грамматических конструкций и правил. Использование цифровых историй позволяет преобразовать абстрактные грамматические понятия в конкретные и понятные примеры, делая процесс обучения более захватывающим и мотивирующим.

В качестве примера использования метода цифрового строителлинга на уроках русского языка можно взять анимированный ролик, в котором

грамматика русского языка будет представлена учащимся посредством рассказывания какой-либо истории. Учитывая возрастные и психологические особенности учащихся 5-го класса, нами была разработана специфическая тематика анимированного ролика: школа магии и волшебства, обладающая своими волшебными персонажами, и самостоятельно сгенерированным Йошей-дракошей, который сталкивается с различными трудностями и стремится их преодолеть. Так, например, по теме «НЕ с отрицательными местоимениями» видеоролик начинается с приветствия учеников и их погружения в атмосферу волшебства, затем появляется Йоша-дракоша, получивший свиток с заклинаниями от учителя. В свитке дана загадка, ответ на которую позволяет определить тему предстоящего урока. На данном этапе у Йоши возникают трудности с решением загадки, и тогда появляется волшебный персонаж, помогающий не только отгадать загадку, но и дающий ему сундук с заклинаниями, при открытии которого учащиеся получают объяснение, в каких случаях необходимо писать НЕ с отрицательными местоимениями. На закрепление материала Йоша-дракоша предлагает учащимся перейти по QR-коду, где им предоставляется возможность в игровой форме усвоить изученные правила.

По итогам игры у учащихся есть возможность получить нашивку от мага, позволяющую мотивировать их на качественное выполнение заданий.

Заключение подводит историю к ее логическому завершению, где главный герой обычно получает награду за выполненные задания и прощается с учениками.

Важно отметить, что, учитывая специфику выбранного нами сценария, а также для повышения мотивации и заинтересованности учащихся слово «правило» было заменено на слово «заклинание», а исключения из правил - «антизаклинаниями».

Так, специфика применения цифрового сторителлинга при обучении грамматике русского языка заключается в следующем:

– *Визуализация грамматических правил.* Цифровые истории могут содержать анимированные примеры, которые наглядно демонстрируют употребление грамматических конструкций в речи. Это помогает учащимся лучше усвоить материал и запомнить правила.

– *Контекстуализация.* Цифровой сторителлинг позволяет представить грамматические правила в контексте реальных жизненных ситуаций или литературных произведений, что способствует глубокому пониманию и запоминанию.

– *Интерактивные упражнения.* Включение интерактивных элементов, таких как квизы или задания на соотнесение, позволяет учащимся непосредственно применять изучаемые грамматические правила в практике, улучшая их навыки грамотного письма и речи.

Использование цифрового сторителлинга в учебном процессе имеет свои преимущества и недостатки. «К преимуществам можно отнести следующие:

– **Улучшение памяти и удержание внимания.** Повествовательный формат и включение визуальных и аудиовизуальных элементов помогают улучшить запоминание и концентрацию внимания.

– **Развитие эмпатии и социальных навыков**. Сторителлинг позволяет учащимся лучше понять и почувствовать ситуации, персонажей, их мотивы и поступки, что способствует развитию эмпатии, умения ставить себя на место другого и социальных навыков в целом.

– **Гибкость и адаптивность метода.** Сторителлинг позволяет учителю адаптировать учебный материал под конкретную группу учащихся, их интересы и уровень знаний, что делает обучение более персонализированным и эффективным.

– **Развитие критического мышления и креативности.** Анализ сюжетов и решение проблем, представленных в историях, требуют от учащихся применения навыков критического мышления и аналитических умений, что способствует формированию способности критически анализировать информацию и делать обоснованные выводы» [3, с. 225], [4, с. 180].

К недостаткам относятся следующие:

– **Технические трудности.** Не все учебные заведения и студенты имеют доступ к необходимому оборудованию и программному обеспечению, однако, как отметил Касым-Жомарт Токаев в своём послании от 1.09.23, «процесс обеспечения равенства в получении образования должен сопровождаться повышением скорости Интернета и обеспечением бесплатного доступа к цифровым образовательным ресурсам» [5].

– **Профессиональное обучение педагогов.** Для эффективного использования цифрового сторителлинга учителям необходимы определенные знания и навыки. Улучшение качества образования и повышение компетенции педагогов возможны лишь через их постоянное обучение и развитие.

– **Затраты времени.** Подготовка и реализация проектов по цифровому сторителлингу могут потребовать значительного времени, однако предоставленные алгоритмы и рекомендации по созданию видеоматериалов направлены на упрощение этого процесса.

– **Развитие клипового мышления.** Видеоматериалы, используемые на уроках, способствуют развитию клипового мышления у учащихся, облегчая ассимиляцию информации в современном мире, насыщенном визуальными стимулами. Таким образом, исследование следует современным трендам в создании «цифровых образовательных платформ» [6, с. 197].

Таким образом, интеграция цифрового сторителлинга в процесс обучения грамматике русского языка открывает перед учителями и учащимися новые горизонты для творческого подхода к изучению языка, делая образовательный процесс более эффективным, интерактивным и увлекательным.Более того,

данная технология нацелена на противодействие современным образовательным вызовам, а именно: перегрузке детей информацией, быстрой потере интереса и концентрации внимания учащихся, необходимости внедрения в процесс обучения цифровых технологий и ресурсов. Работа, проведенная нами в рамках исследования использования цифрового сторителлинга, подчеркнула значимость этого подхода для современного образования и продемонстрировала, как тщательно спланированный и качественно выполненный образовательный контент может преобразить процесс обучения и за счёт облегчения понимания и запоминания сложных грамматических правил сделать его более эффективным. Представленные материалы - ценный ресурс для учителей, стремящихся инновационно подходить к обучению и активно вовлекать учеников в учебный процесс.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Шароварникова А. С. Технология сторителлинг в практике преподавания РКИ: методический аспект. – Томск: НИ ТГУ, 2022. – 87 с.
2. Dhillon S. An Investigation of EAP Teachers' Views and Experiences of E-Learning Technology. Educ. Sci. 2021; 1 1(2): 1–16.
3. Бернард Р. Цифровое повествование: мощный технологический инструмент для обучения в 21-м веке. Теория в практике. 2008; № 47: 220–228.
4. Поскакалова Т. А. Цифровой сторителлинг как средство воспитания и формирования духовно-нравственных ценностей в подростковом возрасте (на примере литературного материала) // Психологическая наука и образование. 2023. - Том 28. - № 4. - С. 177–189. DOI: 10.17759/pse.2023280411.
5. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана», 01.09.2023. – URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskiy-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588
6. Исенова С. Сторителлинг как метод проектной деятельности в учебном процессе // Материалы международной научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30-летию Независимости Республики Казахстан.- 2021.- Т.1, Ч.2 - С.197-199.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ/ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

Dmitrieva E.A., Smagina I.L. The connection between national-cultural and associative interpretation of colour in the English and Russian languages 3
Iogina A.O., Vassilyeva O.M. Lexical peculiarities of the british and canadian variants of the english language 9
Syrymbetova D.S., Umurzakova T.E., Zhussupova A.R. Why english became an international language 15
Tagudretova B.B. M. Baygut'un eserlerindeki dil özellikleri.....20
Акмагамбетова Б.Е., Кадыров Ж.Т., Кеңес М.С. Диалог көркем сөздің әдеби түрі ретінде.....24
Арысбек А.М. Т. Сәукетайдың «Сүйек әңгімесіндегі» дәуір болмысы.....29
Бөкен Г.С., Жамал А.Б. Б.Мұқай әңгімелерінде әлеуметтік реалилер 36
Газизова А.Д., Алексеев А.А Роль женских архетипов в литературе 42
Гертнер Е.Г.,Богумбаева Ж.М. Авторский стиль Харуки Мураками.....47
Голубь М.А. Роль фразеологических единиц в формировании лингвокультурной компетенции.....52
Демесинова Л.М., Қасиет К. Қазақ халқының дүниетанымына сай қалжыңдар.....57
Дитц Л.Г. Особенности изучения жанра изоновеллы в творчестве художника и писателя в. П. Манзи 60
Ерсаинова А.Б. Сәбит Мұқанов зерттеуші: Тарих пен таным.....64
Ерсаинова А.Б., Қалмахан С.Қ., Раманқұлова А.С. Махамбет Өтемісұлы поэзиясындағы «Мен» мотиві.....73
Есматова М.Т., Әскер Н., Жунуспекова Г. Рай категориясының қазақ және орыс тілдеріндегі ерекшеліктері.....78
Жумабекова А.Т., Алексеев А.А. Анализ лингвистических характеристик персонажей в романах Агаты Кристи.....83
Зулпыхарова Қ.Н. Әлібек Асқаров прозасындағы гуманизм мәселесі.....88
Избасар Н.Г Әзиз Несиннің сатиралық шығармалары.....92
Кадыров Ж.Т., Шлейдовец А.В. Современный герой и конфликт в детских произведениях русской и казахской литературы……101
Қадыров Ж.Т., Акмағамбетова Б.Е., Балаганова А.Б. М.Мағауиннің «Шақан-Шері» романындағы адам мен табиғат қарым-қатынасы.....103
Қадыров Ж.Т., Бекмурзаева Н.Ф. Жанат Әскербекқызы поэзиясының тақырыптық ерекшеліктері.....107
Қадыров Ж.Т., Кеңес М.С. Төлен Әбдіковтың тұғыр мен ғұмыр шығармасында психологизмнің берілуі.....112
Кайдар Н.М., Алексеев А.А. Общие свойства паремиологических единиц как лингвистических текстов……...119
Кайдар А.Т., Силантьева Е.В. Особенности перевода имен собственных в заголовках Британской прессы……124
Камзина А.А., Алашбаева Ж.Н. О. Бөкейхан шығармаларындағы «Жалғыздық» ұғымы..130
Киреева Е.В., Горбатова Е.А., Сергеева Д.А., Махмутов А.С., Современные цифровые инструменты в преподавании русского языка……133

Киреева Е.В.,Яковенко Е.Е. Способы выражения субъективной модальности в текстах современной Казахстанской публицистики……139
Кокбас Ж., Қалиханова Г.Ә. Ілияс Жансүгіров поэзиясының бейнелілігі.....148
Кокбас Ж., Тоқанова А., Бахитжанов Е. Зейнолла Сәнік шығармашылығындағы тарихи шындық.....156
Колясина А.Г., Зарецкая И.Ю.,Қапас Д.Е.,Мандрыгин С.А. Приёмы формирования читательской грамотности на уроках литературы в старших классах……..163
Колясина А.Г., Кехян К.А., Непочатова Ю.А., Ташланова К.С. Ценностно- смысловой аспект изучения произведений малых жанров на уроках литературы в среднем звене…….169
Кулибекова Ж.С., Аяған Д., Жукенова Г. Байбатыр Ержанов өлеңдеріндегі оқу-білім тақырыбы.....177
Кулибекова Ж.С., Бектуган А.М., Орақбай А.Д. С.Елубайдың «Жалған дүние» романындағы ұлттық мүдде.....183
Қанашева А.Б. Әлем әдебиетіндегі мистикалық архетиптер: «Көлеңке» архетипінен туындаған образдар.....188
Қозыбай А. Қазақстанның болашағы – Қазақ тілінде.....191
Қорабаева Б.М.,Бөкен Г.С. Ұ.Доспанбетов прозасындағы тарихи тұлғалар бейнесінің сомдалуы.....195
Куандыкова Д.Қ. Қазақ тілі аударма тілі емес, мемлекеттік тіл.....200
Қуантай Ж.Қ. Когнитивтік метафора – ұлттық тілдің сапалық көрсеткіші.....206
Леонтьева А.Ю. Экзистенциальная поэтика в смене эстетической парадигмы эмигрантской лирики Г.В. Иванова…… 214
Мисяченко С.В. Аксиологический аспект изучения квантитативов (на материале рекламного текста)……222
Молдағали Н.К. Дүкенбай Досжан прозасының тақырыптық-идеялық ерекшеліктері.....227
Мүсілімова Г.Б. Мархабат Байғұт повестерінің тақырыптық - идеялық сипаты.....234
Назарова Н.А.,Капицина А.Д Современные иноязычные заимствования и языковая норма…….240
Нурушева А.К., Алашбаева Ж.Н. Нақ осы шақтың функционалды-семантикалық белгілері.....245
Өмірзақ А.Н. Интонацияның сөйлемдегі қызметі.....250
Сатина Н.Н. Образ Москвы в лирике казахских поэтов хх века…….258
Таджигитова А.А. Процесс обогащения русской лексики тюркскими заимствованиями…264
Таласпаева Ж.С., Мукашева С.С., Ерсаинова А.Б.Лингвистикадағы «Мәтін» және «Дискурс» ұғымдарының арақатынасы мәселесі.....271
Тетерина К.Н. Традиции готической литературы в повести Н.М. Карамзина «Наталья, Боярская дочь»……275
Усатая Н.А. Сопоставительный лексико-концептуальный анализ ментальных глаголов в русском и английском языках……...…281
Файзуллаева А.С.,Демесинова Л.М. Магия суждения: роль моральных ценностей у героев фэнтези……288
Хамзина Г.С.,Серғали З.,Нұржан Қ, Хамитова К. С.Мұратбеков шығармаларындағы эпитет пен теңеулердің стильдік қызметі.....291

ТІЛДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ/ ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

Aitmurza O. Constructing students' educational trajectory of out-of-class work as a method of efl teaching…….295
Baltabayeva A.B.,Kakimova M.E. Development and testing of innovative tools of teaching foreign languages using internet resources ……..299
Belov A.V. Approaches and materials in teaching pronunciation in the efl classroom……...305
Bulatova S.D. Functional approach to teaching english grammar……..311
Dauletbayeva L.K. Enhancing English language teaching through spaced learning techniques...316
Dobromirova Y.V. Pros and cons of teaching neologisms in an english language class where English is the foreign language of instruction……..320
Esmukanova A.S. The comparative analysis of kazakhstani secondary schools' english textbooks within the framework of clil.....325
Gorbunova U.A.,Kospanova S.A.,Ismagambetova L.S. Interdisciplinary communication: How English can assist historians…….330
Ivanova Y.Y. Teaching reading as a main means of developing students' communicative and cognitive skills……333
Janunts K.G. Textual features of c. Whitehead's "the underground railroad" in teaching home reading…….337
Jokiladze L.R. Clil for linguistic competence development of future foreign language teachers..341
Kaldybekkyzy Sh. Active learning environment in the efl classroom……344
Kaskyrbayeva A. Z. Multimedia resources in teaching and motivating Efl learners…….349
Klynina A.S. Applying psycholinguistic principles to vocabulary instruction……...354
Kopbassova A.S. Authentic video content in linguacultural competence development…….359
Malikova D.R. The approaches to teaching vocabulary in the efl classroom: experience of kazakhstani teachers…….364
Mukhametzhanova A.S. Prospects of using modern information technologies to support multicultural education in military universities……369
Sakhatova M.B., Golovchun A.A. Task-based framework for teaching speaking at the basic stage of secondary school……..374
Shertai A.O. Task-based framework for teaching writing at the senior stage of secondary school……381
Shermanova E.M. Reflection in the english language lesson: exploring teacher and student perspectives……385
Shugaipova A.M. The development of an effective methodological workshop in the english language teaching…….389
Tashkenova D.K. Some techniques for teaching vocabulary to efl students at high levels……...394
Yergali S.T. Innovative assessment methods: using technology for language proficiency evaluation…….398
Zelinskiy T. Ismagambetova L.Sh. Perception in the study of foreign languages…….405
Zhivotovskaya M.D. Strategies of expanding students' vocabulary at English lessons…..…….409
Zhusupov D.Z. derstanding the motivational landscape: enhancing academic performance in english language learning environments……..415
Алашбаева Ж.Н., Зекенова Қ.Т Қазақ тілін студенттерге оқытудың заңдылықтары мен принциптері……421
Альжанова Р.С.,Сайранов Б.В. Инновационные технологии в преподавании русского языка в казахских группах: Перспективы и вызовы……..426

Анцибор Е.С.,Анцибор А. Инновационные подходы к преподаванию иностранного языка в условиях поликультурной среды……..…431
Аубакирова Б.К.,Талғатова А.Тіл мәдениетіне барар жолдың бастауы – сөйлей білу.....437
Бейсенбаева А.А., Бейсенбаева А.С., Қазақ тілі сабағында оқытудың жаңа технологияларын пайдалану.....443
Галимбикова И.И. Бастауыш сынып оқушыларының психологиясы, оқушыларды ынталандыру және оқу процесінде ойын технологиясын қолдану.....451
Десятов Д.Е. Онлайн сервисы при обучении английскому языку как иностранному……...455
Есматова М.Т., Бутумбаева А.,Зейнуллаева Г.Ұлттық мектептерде қазақ тілі мен әдебиетті оқытуда қатысымдық әдістің алатын орны.....460
Есматова М.Т.,Еслямова Н., Сабитова Д. Ұлттық мектептердегі 10-11 сыныптарға қазақ тілі мен әдебиетін лингвориторикалық технология әдісімен оқыту.....468
Жаксыбаева Ж.А. Роль мультимедийных технологий в повышении эффективности обучения иностранным языкам у учащихся основной школы……..475
Зайцева Елена Николаевна Принципы формирования межкультурной компетенции студентов при обучении иностранному языку……482
Зейнина В.У. Қазақ тілін оқытуда қолданылатын инновациялық технологиялар.....487
Кенжебаева А.Т., Н.М. Искакова Бастауыш сынып мұғалімінің педагогикалық шеберлігі.....494
Кенжебаева А.Т.,Г. М. Абдырова, Г.О. Осербаева Бастауыш мектеп оқушыларының үлгермеушілігін болдырмаудың педагогикалық психологиялық негіздері.....499
Кенжебаева А.Т., Г.А. Әмреева, Ф.Б. Корабаева Бастауыш сыныптарда дамыта оқыту технологиясын қолдану тимділігі.....508
Кенжебаева А.Т., Н.Н. Болысбай, К.Т. Нуритдинова Бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорын және сөйлеу мәдениетін қалыптастыру.....516
Киреева Е.В.,Горбатова Е.А.,Сергеева Д.А.,Махмутов А.С. Современные цифровые инструменты в преподавании русского языка……..524
Кокорский В.А.Интеграция совремеменных мультимедийных ресурсов в учебный процесс: достижения и перспективы…….530
Кулибекова Ж.С.,Қидирбай М.Н 9-сынып оқушыларына ғабит мүсіреповтің «ұлпан» романындағы ұлттық құндылықтарды оқыту.....534
Кулмаканова М.К.Инновациялық технологиялар әдістерін қолдану арқылы оқушылардың ауызекі сөйлеу дағдыларын дамыту.....539
Куандыкова Д.К Қазақ тілі сабағында ойын технологиясын пайдалану жолдары.....544
Лыга А.С. Когнитивная модель обучения критическому чтению в рамках обучения английскому языку……549
Мұхаметғали А.А., Исмагамбетова Л.Ш. Важность изучения английского языка в будущей жизни студентов……556
Парменова Ә,, Нусипова С.Н. Қазақ әдебиетін оқытудағы этнографиялық сарын мәселесі.....561
Раманқұлова А.С. Цифровизация образования: трансформация обучения в современном мире.....565
Садриева И.Р, Хуснутдинов Д.Х. Электрондық құралдар тілдік материалды игерудің тиімді әдісі ретінде.....569
Садриева И.Р.,Хуснутдинов Д.Х. Татар тілін оқыту үрдісіне мультимедиялық құралдардың әсері.....571
Саркенқызы А. Қазақ этнопедагогикасы негізінде білім беру: әдістеме мен тәжірибе.....575
Синбаева Г.К., Ахметбекова Т.У., Ашимова А.Т. Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға бағытталған оқылым және жазылымның әдістемелік жүйесі.....583

Синбаева Г.К. Жанғали Е.Тілдік дағдыларды дамытудың жолдары 589
Синбаева Г.К.,Маматкулова П.Н.,Отызбай А.Е. Қазақ тілінде айтылым дағдысын оқытудың әдіс-тәсілдері.....594
Синбаева Г.К.,Маматкулова П.Н.,Отызбай А.Е. Тыңдалым дағдысын дамытудың жолдары..... 600
Синбаева Г.К.,Ашимова А.Т. Функционалдық сауаттылықты дамытуда оқылым мен жазылым дағдыларының маңызы.....604
Смаилова А.Ж. Методологические основы билингвальной компетенции учащихся в контексте развития функциональной грамотности учащихся на уроках русского языка и литературы……..609
Таласпаева Ж.С., Казиева А.Мағжан жырларындағы тілдік қолданыстар.....617
Таласпаева Ж.С., Құрмаш А.,Ерсаинова А.Б. «Мәтінмен жұмыс істеу арқылы оқушылардың оқылым, жазылым дағдыларын қалыптастырудың әдіс-тәсілдері».....621
Таласпаева Ж.С., Сатыбалдиева А.,Ерсаинова А.Б. «Мәтінмен жұмыс істеу арқылы оқушылардың тілдік дағдыларын, оның ішінде оқылым, жазылымды қалыптастырудың ұтымды әдіс-тәсілдері».....627
Тебоев М.Б. Текстовая сложность и ее влияние на восприятие текста на уроке английского языка……632
Тебоев М.Б. Языковое образование в современном мире: роль методики и инноваций…..639
Терещенко Ю.А.,Зайцева В.В. Влияние мультимодальности на эффективность усвоения английского языка обучающимися……...644
Филатова Е.А.,Пилипец Р. Методологические аспекты развития культурного интеллекта студентов в контексте формирования SOFT SKILLS на занятиях по иностранному языку……647
Хамзина Г.С., Азат Ә., Сәкен А. Білім беруде Блум таксономиясын қолданудың тиімділігі.....652
Шипилова Ю.В.,Кривощекова Ю.А., Ротар Е.В.,Соколова В.В. Цифровой сторителлинг как метод повышения мотивации у учащихся 5 классов на уроках русского языка ……..656